

Gail Kligman
Katherine Verdery

Historia

ȚĂRANII SUB ASEDIU

COLECTIVIZAREA AGRICULTURII ÎN ROMÂNIA (1949-1962)

POLIROM

HISTORIA

Colecţia Historia este coordonată de Mihai-Răzvan Ungureanu.

Această carte a apărut cu sprijinul Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului şi Memoria Exilului Românesc. Conţinutul volumului nu reprezintă obligatoriu poziţia oficială a IICCMER.

Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului şi Memoria Exilului Românesc
Str. Alecu Russo, nr. 13-19, et. V, ap. 11, sector 2, Bucureşti, România
Tel. +40213167565; +40213167557
Fax +40213167552
www.iiccmer.ro
E-mail: office@iiccmer.ro

Gail Kligman, Katherine Verdery, *Peasants under Siege: The Collectivization of Romanian Agriculture, 1949-1962*

Pe copertă: www.artindex.ro

www.polirom.ro

Editura POLIROM
Iaşi, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700506
Bucureşti, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A,
sc. 1, et. 1, sector 4, 040031, O.P. 53

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României:

KLIGMAN, GAIL

Ţăranii sub asediu: colectivizarea agriculturii în România (1949-1962) / Gail Kligman, Katherine Verdery; trad.: Justina Bandol. – Iaşi: Polirom, 2015

Bibliogr.
Index

ISBN print: 978-973-46-5671-4
ISBN ePub: 978-973-46-5836-7
ISBN PDF: 978-973-46-5837-4

I. Verdery, Katherine
II. Bandol, Justina (trad.)

94(498)"1949/1962"

Printed in ROMANIA

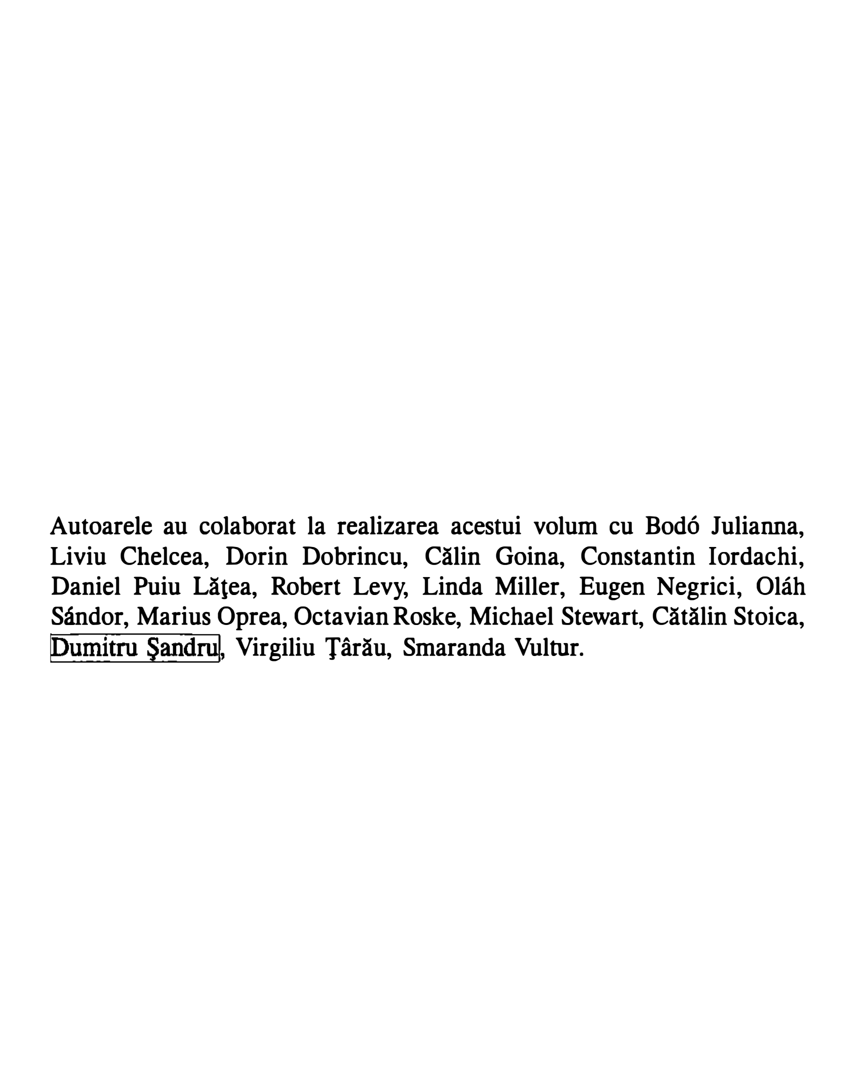
Gail Kligman Katherine Verdery

ȚĂRANII SUB ASEDIU

COLECTIVIZAREA AGRICULTURII ÎN ROMÂNIA (1949-1962)

Traducere de Justina Bandol

POLIROM
2015

Autoarele au colaborat la realizarea acestui volum cu Bodó Julianna, Liviu Chelcea, Dorin Dobrincu, Călin Goina, Constantin Iordachi, Daniel Puiu Lăţea, Robert Levy, Linda Miller, Eugen Negrici, Oláh Sándor, Marius Oprea, Octavian Roske, Michael Stewart, Cătălin Stoica, Dumitru Şandru, Virgiliu Ţârău, Smaranda Vultur.

Dedicăm această lucrare, cu dragoste, fraţilor şi surorilor noastre şi familiilor lor,

Douglas Kligman
Michael Kligman
Margaret Verdery Little

ca şi memoriei lui

Albert M. Kligman
Beatrice H. Verdery

Cuprins

Lista ilustrațiilor

Lista tabelelor

Prefață

Țărănimea s-a aflat, din timpuri imemoriale, sub asediul celor avizi să-i smulgă surplusul agricol sau mijloacele de producție agricolă. Uneori armele folosite împotriva ei au fost dijmele și taxele, alteori reformele agrare, iar alteori „împrejmuirea" pămînturilor obștești și privatizarea. Volumul de față examinează o formă de asediu specifică secolului al XX-lea : colectivizarea agriculturii. Inventată spre sfîrșitul anilor 1920 în Uniunea Sovietică stalinistă, ea a presupus deposedarea țărănimii de controlul asupra pămîntului, animalelor și uneltelor cu care sătenii sovietici, ruși și de alte naționalități, ca și cei din Europa de Est, China și din alte părți ale lumii își întreținuseră gospodăriile de generații. Scriind această carte, ne-am propus să lămurim cum și cu ce efecte s-a realizat acest lucru în România între 1949 și 1962, dar ambiția noastră este mult mai cuprinzătoare : ne dorim să elucidăm un tip de politică aplicată mai multor milioane de țărani din toată lumea.

Subiectul nostru se intersectează așadar cu două teme de o semnificație covîrșitoare : comunismul și proprietatea. Deși în 1989 ideologia comunistă și-a pierdut o parte din forța de a înspăimînta (sau de a inspira), efectele ei asupra proprietății nu vor putea fi ușor uitate. Am ales România ca obiect al cercetărilor noastre pentru că formula colectivizării practicate aici a fost foarte similară cu cea din Uniunea Sovietică, deosebindu-se totuși de ea în mod semnificativ : întru cîtva mai puțin violentă, mai prelungită și, într-o țară dominată de mici proprietari, și nu de proprietatea comună a obștilor sătești, mai individualizată. În măsura în care a existat vreun argument în favoarea colectivizării – și, în principiu, a existat, deși maniera devastatoare a implementării ei i-a contracarat în mare parte beneficiile –, comparațiile sînt foarte grăitoare. Ne dăm seama astfel că, aplicată într-un context în care Partidul Comunist era încă slab, politica de colectivizare importată din Uniunea Sovietică a produs tipare complexe de dezbatere și negociere care modifică imaginea consacrată a dictaturii comuniste – mai ales în anii ei formativi. Aceasta este povestea pe care o spunem în volumul de față.

Ne-a luat mult timp să scriem cartea, aproape tot atît de mult cît a durat campania de colectivizare însăși. Volumul acesta a rezultat, pe de o parte, din cercetările noastre individuale din România și, pe de alta, dintr-un proiect multidisciplinar, de grup, intitulat „Transforming Property, Persons, and State : Collectivization in Romania, 1949-1962" („Transformarea proprietății, a persoanelor și a statului : Colectivizarea în România, 1949-1962"), pe care l-am inițiat în 1998 împreună cu o serie de specialiști români și de alte naționalități. Amîndouă am lucrat cu țărani români pe vremea socialismului și am stabilit cu ei legături extrem de strînse, care ne-au inspirat ca, după 1989, să ne conjugăm eforturile pentru a scoate la iveală o parte din „istoriile" lor „ascunse". Nu ne-am propus să scriem o istorie cuprinzătoare a colectivizării – e prea devreme pentru așa ceva –, ci doar să oferim propria viziune asupra acestui proces, viziune care are la bază o combinație de cercetări arhivistice și etnografice și concepte din științele sociale legate de persoană, proprietate și stat. Încercînd să ne dăm seama ce ne dezvăluie colectivizarea despre natura partidului-stat, am sperat să sugerăm poate cîteva moduri noi de a o concepe, ca stimul pentru lucrări viitoare. Pentru că am scris această carte în egală

măsură însă pentru un public de limbă engleză, a trebuit să descriem contextul mai larg al procesului de colectivizare, așa încît numărul de pagini a ajuns mult mai mare decît ne imaginaserăm la început.

Am pornit cercetările din două perspective diferite. La sfîrșitul anilor 1990, Gail Kligman s-a întors în localitatea unde făcuse multă vreme cercetare pe teren în România, pentru a lua interviuri de istorie orală și a culege poezii compuse tot oral, dar pe care interlocutori mai în vîrstă le păstraseră în scris pentru a ilustra anii tumultuoși ai colectivizării. Atunci cînd ea își începuse munca acolo în 1978, Securitatea, în încercarea de a elimina orice referire la acest proces, le interzisese sătenilor să discute subiectul cu ea. Cu toate acestea, la sfîrșitul șederii ei acolo, o țărancă în vîrstă, care pînă atunci evitase orice fel de contact, s-a hotărît să-i dezvăluie istoria sa ascunsă cîntîndu-i-o în maniera ritualizată în care țăranii exprimă deseori conflictul și revolta (vezi Kligman, 1988 [ed. rom. 1998]). Această descoperire s-a aflat la originea interesului de după 1989 al autoarei față de subiectul respectiv. În 1998, Kligman a luat legătura cu Katherine Verdery, care tocmai încheia un proiect despre decolectivizarea postsocialistă și aflase o mulțime de lucruri noi despre formarea, în deceniile anterioare, a colectivelor, subiect pe care și ea fusese în mod explicit instruită să-l evite în anii 1970. Verdery era acum interesată să studieze ambele tipuri de transformare a proprietății, spre și apoi dinspre socialism. După ani de zile în care lucraserăm separat în România, eram acum amîndouă nerăbdătoare să colaborăm în cadrul unui proiect, iar acesta ni s-a părut cel mai potrivit.

Pentru a-l pune în aplicare, am format o echipă interdisciplinară internațională și, în 1999, am organizat un atelier preliminar la UCLA. După ce am obținut finanțare, am extins echipa inițială la nouăsprezece cercetători; numele lor deschid pagina de mulțumiri și mai multe informații despre ei sînt oferite în apendicele I și II. Principalul nostru obiectiv în asamblarea echipei a fost încurajarea cooperării multidisciplinare, internaționale și între generații. Ne-am ales drept colegi oameni de știință din Statele Unite (doi), Marea Britanie (unu) și România (paisprezece), dintr-o varietate de domenii (istorie, antropologie, sociologie, etnografie, drept și critică literară) și din patru generații. Cinci dintre ei s-au concentrat asupra chestiunilor cuprinzătoare ale politicilor de stat, legilor proprietății, propagandei prin literatură și dezbaterilor și strategiilor de partid ale colectivizării. Toți ceilalți au îmbinat cercetările de arhivă cu intervievarea sătenilor din comunitățile în care lucraseră deja. Întrucît înțelegem colectivizarea ca pe un proces variabil în spațiu și timp, am selectat cercetători care puteau să acopere o arie largă de localități. Pentru a obține o varietate de puncte de vedere, toți au intervievat oameni diverși, cu diferite statuturi sociale, lideri locali și regionali de partid, președinți de gospodării colective și așa mai departe. Rezultatele ne-au fost comunicate sub forma unor rapoarte lungi, care, alături de datele culese de noi însene, au reprezentat principala sursă de informații pentru formularea argumentelor din această carte. Mulțumită acestui efort de colaborare, volumul pe care îl țineți în mîini este o lucrare poligenetică în mai multe sensuri. Nu e vorba doar de faptul că am scris-o împreună și că ne-am sprijinit pe rapoartele colegilor noștri de proiect, ci și de faptul că în ea sînt incluse citate relevante din interviurile luate atît de noi, cît și de colaboratorii noștri, ca și din documentele pe care le-au consultat diferiții participanți la proiect. Obiectivul nostru a fost să reconstituim cele petrecute într-un mod cît mai apropiat de o relatare „la prima mînă", atît a evenimentelor din perioada colectivizării, cît și a procesului de cercetare însuși.

***

Amploarea subiectului și a materialului pe care l-am avut la dispoziție, ca și dificultatea de a-l interpreta ni s-au părut adeseori copleșitoare. Fiecare capitol ar fi putut foarte ușor să devină o carte în sine. Mai mult, cercetările în desfășurare ale specialiștilor români continuă

să scoată la iveală noi aspecte ale procesului de colectivizare. Noi sperăm totuşi ca întrebările şi argumentele pe care le formulăm în acest volum să se dovedească fertile pentru cei care vor aborda subiectul în viitor, în privinţa României sau a altor ţări, şi să contribuie cu idei noi la analiza, încă neîncheiată, a perioadei comuniste. Într-o lume în care ordinea proprietăţii pare să fi scăpat de sub control, încercarea de a înţelege alternativele rămîne o sarcină de cea mai mare relevanţă.

Mulțumiri

Cele dintîi, indispensabile, mulţumiri le adresăm membrilor echipei noastre de cercetare : Juliannei Bodó, lui Liviu Chelcea, Dorin Dobrincu, Călin Goina, Constantin Iordachi, Daniel Puiu Lăţea, Robert Levy, Lindei Miller, lui Eugen Negrici, Sándor Oláh, Marius Oprea, Octavian Roske, Dumitru Şandru, Michael Stewart, Cătălin Stoica, Virgiliu Ţârău şi Smarandei Vultur. Fără aceşti minunaţi colegi, cartea noastră n-ar fi putut exista. Fiecare dintre ei şi-a oferit cu generozitate timpul, inteligenţa, talentul şi bunăvoinţa pentru ca proiectul nostru să reuşească. O bună parte din materialul cărţii este dat de informaţiile pe care le-au furnizat în lungile lor rapoarte (menţionate în bibliografie) ; mulţi dintre ei au citit cel puţin o parte din manuscris, dacă nu chiar manuscrisul integral, şi ne-au dat sfaturi foarte utile ; au răspuns, de-a lungul cîtorva ani, unei serii nesfîrşite de întrebări, multă vreme după ce crezuseră proiectul încheiat. Le sîntem în mod special îndatorate lui Dorin Dobrincu şi Constantin Iordachi, care nu numai că au citit multiple versiuni ale manuscrisului, ne-au oferit în mod frecvent suport arhivistic şi bibliografic, ne-au furnizat fotografii şi au răspuns unui şuvoi nesfîrşit de întrebări şi chemări în ajutor, dar au preluat de asemenea responsabilitatea editării volumului de studii de caz ale proiectului, atît în versiunea românească, cît şi în cea de limbă engleză (vezi bibliografia). Mulţumim din suflet ! Robert Levy ne-a furnizat nu numai rezultatele cercetărilor sale, ci şi întreaga sa colecţie de documente culeasă în timpul redactării lucrării de doctorat. Michael Stewart ne-a procurat fonduri din partea Academiei Britanice pentru toate cele trei ateliere, iar Smaranda Vultur şi Fundaţia A Treia Europă din Timişoara au găzduit prima noastră întîlnire.

Pe lîngă membrii echipei noastre, există numeroase persoane şi instituţii care au oferit de-a lungul anilor un sprijin generos şi variat proiectului nostru. Le mulţumim în primul rînd oamenilor din localităţile unde s-au desfăşurat cercetările noastre, care au acceptat să ne dea interviuri pe teme deseori dureroase, deseori de-a lungul mai multor întîlniri, care au durat ore întregi. Chiar dacă uneori le-am interpretat spusele într-un mod care poate le-ar părea surprinzător, noi sperăm că am făcut-o cu suficientă receptivitate. Mulţumim de asemenea instituţiilor care ne-au finanţat, asigurînd suportul financiar indispensabil muncii noastre. US National Science Foundation ne-a oferit fonduri prin contractul nr. BCS 0003891, iar National Council for Eurasian and East European Research, finanţată prin intermediul alocaţiei Title VIII a Congresului SUA către Departamentul american de Stat, ne-a susţinut prin contractul nr. 816-12g. Aceste burse au fost administrate prin intermediul University of Michigan ; mulţumim nu numai celor două instituţii, ci şi lui Patti Ferullo şi Lindei Bardeleben de la University of Michigan, ca şi lui Mary Jane Pica şi Lindei Schulman de la UCLA pentru sprijinul lor nepreţuit. O bursă pe termen scurt acordată de Woodrow Wilson International Center for Scholars i-a permis lui Gail Kligman să ajungă în 2008 pe Coasta de Est, unde am putut lucra împreună. Am primit de asemenea fonduri pentru diverse aspecte ale proiectului de la National Endowment for the Humanities, Centrul pentru Studii Europene şi Eurasiatice şi catedra de sociologie de la UCLA, ca şi de la catedra de antropologie a University of Michigan şi Centrul pentru Doctoranzi al City University of New York. Sîntem recunoscătoare Academiei Britanice pentru bursa acordată lui Michael Stewart în sprijinul celor trei ateliere ale proiectului nostru. În fine, bursele acordate

fiecăreia dintre noi de Fundaţia Russell Sage (2004-2005) ne-au permis să ne apucăm de scrierea cărţii ; în perioada cît ne-am străduit s-o terminăm fără să prelungim termenul, am recunoscut încă mai limpede valoarea acelui prim an de graţie. În ciuda asistenţei acordate, aceste instituţii nu poartă nici un fel de responsabilitate pentru opiniile exprimate în volumul de faţă.

În România, toţi membrii echipei au profitat de pe urma vizitelor făcute la filialele judeţene ale Arhivelor Naţionale şi vrem pe această cale să mulţumim directorilor şi personalului lor ; unii dintre noi au vizitat de asemenea depozitul central din Bucureşti. În plus, cîţiva am primit drept de acces în arhivele poliţiei secrete, cu sprijinul Consiliului Naţional pentru Studierea Arhivelor Securităţii. Le sîntem în mod special recunoscătoare lui Andrei Pleşu, Gheorghe Onişoru şi Floricăi Dobre pentru ajutorul lor, cum sîntem de altfel şi Direcţiei Arhivă a Consiliului. Le mulţumim, în plus, lui István Rév, directorul Arhivei Societăţii Deschise din Budapesta, şi lui Pavel Salamon, pe atunci arhivist superior, pentru ajutorul acordat în privinţa documentelor din colecţia lor. Colegiul Noua Europă din Bucureşti ne-a făcut o serie de servicii, găzduind a treia noastră întîlnire şi gestionînd alte cîteva chestiuni legate de proiect. Mulţumiri speciale rectorului său, Andrei Pleşu, şi Ancăi Oroveanu şi Marinei Hasnaş pentru sprijinul lor generos.

Vrem să-i mulţumim de asemenea lui Mihai Oroveanu pentru ajutorul acordat în obţinerea de material vizual. O serie întreagă de alţi prieteni şi colegi români ne-au oferit într-un mod sau altul sprijinul lor important pe parcursul proiectului şi ne face plăcere să-i menţionăm aici : Sorin Antohi, Adriana Băban, Suzana Balea, Gabriel Catalan, Silvia Colfescu, Maricuţă Dăncuş, Mihai şi Ioana Dăncuş, Robert Fürtös, Silviu Lupescu, Lia Pop, Andrei şi Irina Pop-Jora, Marius Uglea, Cristian Vasile şi Alexandru Zub.

În Statele Unite, am beneficiat de comentariile a numeroşi colegi, fie referitoare la părţi din manuscris, fie la lucrări mai scurte, desprinse din el, care au fost prezentate publicului cu diferite ocazii. Printre cei care ne-au ajutat se numără Rene Almeling, Pamela Ballinger, Iván Berend, Rogers Brubaker, Jane Burbank, Sheila Fitzpatrick, J. Arch Getty, Bruce Grant, Martha Lampland, Phyllis Mack, Michael Mann, Emily Martin, Terry Martin, Veena Oldenburg, Jane Schneider, James Scott, Ann Stoler, Iván Szelényi, Ron Suny, Lynne Viola, Mark von Hagen, Susan Woodward şi participanţii la seminarele din numeroase universităţi şi institute de cercetare unde am prezentat fragmente din această carte. Le mulţumim tuturor şi ne dorim să fi putut încorpora în şi mai mare măsură comentariile lor. Am fost norocoase să avem excelenţi asistenţi de cercetare, în special pe Liana Grancea, Yossi Harpaz şi Ana Vinea, ca şi pe Dan David, Jon Fox, Robert Levy şi Jon Sigmon. În fine, vrem să ne exprimăm recunoştinţa faţă de sursa de inspiraţie pe care au reprezentat-o pentru noi lucrările şi încurajările lui Ken Jowitt, ale cărui idei despre colectivizare au contribuit la limpezirea multora dintre argumentele noastre.

La Princeton University Press, le sîntem profund recunoscătoare lui Eric Schwartz pentru sprijinul acordat acestui proiect, lui Kathleen Cioffi, pentru grija cu care l-a călăuzit prin tot procesul de producţie, şi redactorului nostru, Robert Demke.

Un proiect atît de lung se bizuie în egală măsură pe susţinerea familiilor şi prietenilor noştri – mult mai mulţi decît i-am putea numi aici. Le mulţumim din inimă lui Andrew Abbott, Iván Berend, Rogers Brubaker, Charles Camic, Gillian Feeley-Harnik, Ashraf Ghani, Sandrei Harding, lui David Harvey, Ken Jowitt, Robert Levy, Lindei Miller, lui Nancy Scheper-Hughes, Iván Szelényi, regretatului G. William Skinner şi lui Sidney Mintz, pentru numeroasele lor mici ajutoare şi pentru sprijinul neîncetat. Lori Kligman şi regretatul Albert M. Kligman ne-au oferit cu generozitate casa lor pentru întîlniri intense de lucru ; le mulţumim amîndouă, iar Gail ţine să spună cît de mult apreciază dragostea şi încurajarea lor constante. Katherine îi este recunoscătoare lui Phyllis Mack, pentru înţelegerea dovedită faţă de vacanţele ei petrecute muncind şi pentru hrana sufletească pe care i-a oferit-o permanent, şi Victoriei Mack, care a făcut-o să fie mîndră că are o fiică vitregă. În mod cu totul special, fiecare dintre noi îi datorează enorm celeilalte, pentru spiritul colegial şi inspirator şi pentru prietenia nestrămutată care au stat la temelia muncii noastre la acest proiect.

Abrevieri

ACNSAS	Arhiva Consiliului Naţional pentru Studierea Arhivelor Securităţii, Bucureşti
ANIC	Arhivele Naţionale Istorice Centrale, Bucureşti
ARL	Arhiva Robert Levy[1]
ASRI	Arhiva Serviciului Român de Informaţii, Bucureşti
ARO	Arhivele raionului Odorhei
CAP	cooperativă agricolă de producţie, fermă colectivă socialistă
CC al PCR/PMR	Comitetul Central al Partidului Comunist Român/Partidului Muncitoresc Român
DJAN	direcţie judeţeană a Arhivelor Naţionale. Folosim următoarele abrevieri pentru judeţele cel mai des citate: AB (Alba), BT (Botoşani), CJ (Cluj), CS (Caraş-Severin), HA (Harghita), HD (Hunedoara), MM (Maramureş) şi MU (Mureş).
fond	fond de arhivă
fond „D"	fond „documentar" (ASRI) ; FD (ACNSAS)
fond „I"	fond „informativ" ; FI (ACNSAS)
fond „P"	fond „penal" ; FP (ACNSAS)
fond „R"	fond „reţea" ; FR (ASRI şi ACNSAS)
GAC	gospodărie agricolă colectivă (ulterior, CAP)
MNAC	Muzeul Naţional de Artă Contemporană
OSA	Open Society Archive
PCR	Partidul Comunist Român
PMR	Partidul Muncitoresc Român
RAM	Regiunea Autonomă Maghiară
reg.	regiune
RPR	Republica Populară Română

Lista cu iniţialele persoanelor intervievate se găseşte în apendicele III.

1. (ARL) la sfîrşitul unui citat semnalează faptul că am folosit documente de partid din arhiva Robert Levy, aflată în Young Research Library din UCLA. Unele numere de pagină pot să difere de cele din documentele similare disponibile acum şi în Arhivele Naţionale ale României.

Nota autoarelor la ediţia română

Citatele extrase din documente ale vremii, din rapoartele finale ale participanţilor la proiect sau din lucrări publicate în limba română sînt date cu respectarea întocmai a ortografiei sursei, inclusiv, dacă este cazul, cu reproducerea greşelilor gramaticale şi de ortografie din original (în cazul documentelor de arhivă) sau a trăsăturilor dialectale de limbă (în cazul interviurilor). Sîntem de părere că greşelile reflectă în mod sugestiv situaţia partidului în privinţa pregătirii cadrelor care au format colectivele. La un mic număr de citate în original în limba română am apelat la reconstituirea după notiţe (pentru interviuri la care interlocutorii nu au dorit să fie înregistraţi) sau la retroversiune după traducerea în engleză (pentru documente). Acestea au fost notate cu (*) şi, în mod firesc, nu redau întru totul vorbirea locală sau limbajul timpurilor.

Sîntem profund îndatorate Editurii Polirom pentru faptul că şi-a asumat proiectul acestei traduceri, Luciei Popovici pentru excelenta asistenţă editorială, Lianei Grancea, care a revăzut cu mare atenţie traducerea, şi în special Justinei Bandol, traducător *extraordinaire*, pentru munca sa superbă.

Introducere

Colectivizarea, după părerea mé, o fost un fel di haos. O fost un fel di lucru pi cari l-o luat, i-o luat pi oamini sî fii robi, sclavi, le-o luat pământu', le-o luat drepturili, şî pământu' di sub vatra focului era tot a colhozului... N-ai nici un drept... dicât... atât. Nu mai ai... Nu mai e ţaranu' stăpân pi nimic...[1]

A fost o treabă faină cît o mers treaba... Vă spui drept, două mii şi patru sute de kile de grîu am adus. C-am avut in, am avut cînepă, am avut sfeclă, două vagoane de oi... Ş-am luat 2.400, l-am adus cu remorca acasă, aci. Am lucrat. Cine n-o vrut, n-o vrut. Pe mine m-o salvat mult. C-apăi am vîndut grîu' ăsta. Am vîndut grîu, cucuruz am avut.[2]

Or venit noaptea şi m-or ridicat. ... Dacă mă puteţi crede, m-or dezbrăcat ca şi pe copilul ăl mic, şi actele de la morţi mi le-or luat... M-or discutat. Nu m-or bătut, numa' tot dis' de două ceasuri m-aduceau ca să mă-ntrebe dacă lucru la colectiv, că-mi dă drumul. Eu le spuneam, lucru, da, cum să nu lucru, numa' cum să mă duc cu copiii ?[3]

Dacă noi eram în transhumaţie, era altceva. Vorbeam noi între noi, ciobanii : „Mă, dacă vine şi ţi le numără" – că ţi le număra şi pe acolo pe unde erai –, „spui că eu am 50"... Că atunci ăla telefona aicea : „Uite, numărul cutare are 50 de oi". Se uita. „Da, 50 de oi are." „Bine." Şi ălălalt avea mai multe. Ş-apăi, când venea la mine să le numere, iar minţeam că ai tu la mine. Şi uite aşa. Ştii ? Nu putea chiar exact să te prindă.[4]

Stau şî mă gândesc eu : „Cum sî sămnez tu, om, pi-o bucatî di hârtii cî dai dreptu' tău di proprietati ? Eu am cumparat pământ di veci, ş-am strâns bucăţâcî cu bucăţâcî, am purtat fimeia cu papuci di lânî ş-am strâns, ş-amu eu s-o dau pi-o bucatî di hârtii ? Eu nu-l dau nicăieri ! ". [...] Da' pentru ci sî ma trec ? Cum sî dai dreptu' dumitali, dom'le ? Mă rog, ai un drept. Aista-i dreptu', îi moştiniri, şî l-ai cumparat, şî di la părinţ. Cum sî-l dai pi nica, aşă ?[5]

---

1. V.T.T, interviu Dobrincu, Darabani ; vezi Dobrincu, 2003a, p. 75. Pe tot parcursul cărţii, citatele desprinse din interviuri sînt notate cu iniţialele persoanei intervievate (sau cu un alt sistem de numărare, propriu fiecărui cercetător). Iniţialele se regăsesc, pentru fiecare intervievator, în lista din apendicele III, unde se vor găsi şi informaţii despre interlocutorii săi.
2. P.N., interviu Budrală pentru M. Stewart, Apoldu de Jos.
3. M.G., interviu Vultur, Domaşnea ; vezi Vultur, 2003a, p. 67.
4. D.I., interviu R. Stan pentru M. Stewart, Poiana Sibiului ; vezi Dobrincu şi Iordachi, 2005, p. 309.
5. I.F., interviu Dobrincu, Darabani, referitor la decizia de a se înscrie în colectiv în 1962 ; vezi Dobrincu, 2003a, pp. 55-56.

„Comuniştii", scriau Marx şi Engels în *Manifestul comunist*, „pot rezuma teoria lor în formula: desfiinţarea proprietăţii private"†. Discipolii lor bolşevici care au preluat puterea şi au fondat Uniunea Sovietică au urmat această teorie întru totul, confiscînd mare parte din averea ţării prin diferite mijloace şi folosind-o pentru a instaura un nou regim al proprietăţii: proprietatea socialistă. Ceea ce a fost înlocuit nu era în întregime proprietate *privată*, întrucît, la vremea respectivă, în regiunile rurale ale Rusiei prevala proprietatea în comun asupra pămîntului. Disoluţia formelor anterioare de proprietate nu a durat mult: cîteva decrete de naţionalizare, cîţiva ani de atacuri permanente asupra ţărănimii, şi oamenii au renunţat la prerogativele lor de proprietari. Cei 125 de milioane de ţărani ai Uniunii Sovietice au fost în mare parte „colectivizaţi" pe parcursul a patru ani (1929-1933); le-au urmat, începînd din 1948, cei din Europa de Est, într-o perioadă de zece pînă la paisprezece ani (1948-1962). Deşi poate că *sentimentul* proprietăţii private a dăinuit, *drepturile* asociate ei au fost transferate ministerelor planificatoare şi aparatului birocratic ale comunismului de tip sovietic.

Colectivizarea agriculturii a fost, în ţări predominant agrare precum Uniunea Sovietică, Bulgaria şi România, prima campanie de masă cu care noul regim comunist şi-a început programul radical de transformare socială, politică, economică şi culturală a ţării. Ea nu a fost doar un aspect al politicii mai largi de dezvoltare industrială, ci un atac asupra înseşi fundamentelor vieţii rurale. Acesta este procesul pe care îl analizăm în detaliu în această carte pentru una dintre ţările est-europene, România, în perioada 1949-1962. Citatele oferite la începutul introducerii, aparţinîndu-le unor ţărani români, ne furnizează principalele coordonate ale acestui proces.

În fiecare ţară unde au venit la putere în secolul al XX-lea, partidele comuniste au iniţiat curînd transformarea relaţiilor de proprietate, esenţiale atît pentru politicile lor, cît şi pentru imaginea de sine a comuniştilor. Ca atare, proprietatea privată a devenit ţinta unui atac rapid şi susţinut. Partidele comuniste au naţionalizat fabrici şi întreprinderi comerciale, care, asemenea unităţilor industriale şi comerciale nou înfiinţate, aveau să fie conduse în interesul „întregului popor", nu numai în avantajul unei mîini de oameni bogaţi. Pămîntul a fost fie naţionalizat şi grupat în ferme de stat (în URSS, sovhozuri), fie smuls treptat din mîinile proprietarilor, care l-au „donat" fermelor colective (colhozuri). Acesta din urmă este procesul cunoscut drept „colectivizare"; punerea lui în practică a fost subiectul unor dezbateri extrem de aprinse în sînul partidelor comuniste de pretutindeni.

Partidul Comunist Român nu a făcut excepţie. De la bun început, colectivizarea în România a fost controversată: stenogramele şedinţelor Comitetului Central dezvăluie o luptă îndîrjită între cei care susţineau înfăptuirea ei completă şi rapidă, cu orice preţ, şi cei care preferau o abordare treptată, bazată numai pe convingerea populaţiei, şi nu pe coerciţie (vezi Levy, 2001 [ed. rom. 2002]). Prima facţiune a cîştigat, lansînd o campanie intensă şi deseori violentă de colectivizare. Din experienţa anterioară a sovieticilor, conducătorii României ştiau că politica aceasta avea să fie dificil de implementat şi că imaginea negativă larg răspîndită a colhozului sovietic avea să fie un obstacol major în calea colectivizării. Cadrele de partid au umblat prin toate satele propovăduind gospodăriile

† Citat preluat din Marx, Karl şi Engels, Friedrich, *Manifestul comunist*, ediţie îngrijită de Cristian Preda, comentarii de Cătălin Avramescu, Radu Cosaşu, Ion Ianoşi, Editura Nemira, Bucureşti, 1998, p. 25. Aici şi mai departe, cu † vor fi însemnate notele traducătorului (n.t.).

colective drept cea mai „modernă” formă de agricultură. Au căutat să-i convingă pe potenţialii colectivişti că modul socialist de a face agricultură urma să aibă succes, ducînd chiar delegaţii ale ţăranilor români să viziteze colhozuri sovietice „model” drept dovadă. Majoritatea sătenilor s-au dovedit însă greu de convins şi au fost în cele din urmă împinşi în GAC-uri în mare parte cu forţa.

Contrar părerii larg răspîndite, colectivizarea în România nu a presupus un Partid Comunist puternic care să-şi fi impus voinţa asupra locuitorilor de la sate, căci, la vremea respectivă, partidul însuşi abia îşi elabora formula de guvernare. A vedea în partidul-stat un actor social complet format la vremea colectivizării – în oricare dintre ţările blocului socialist – ar fi o eroare (vezi, de pildă, Câmpeanu, 1988, 1990; Gross, 1988; Kotkin, 1995). Partidele comuniste abia îşi consolidaseră controlul asupra societăţii, iar oficialii de la toate nivelurile se luptau să formuleze ceea ce avea să devină mecanismul dominaţiei partidului. Pe scurt, le lipsea puterea de a-şi impune voinţa asupra unei populaţii îndărătnice (Jowitt, 1978). Aparatele de partid din Europa de Est, deşi modelate în mare parte după cel din URSS, se creau pe ele însele prin intermediul politicilor pe care le implementau la îndemnul sovieticilor. Un proces atît de extins precum colectivizarea, care în majoritatea cazurilor a afectat cel puţin jumătate din populaţia ţărilor est-europene, a fost cu siguranţă fundamental pentru această „autogenerare”. Iar afirmaţia de mai sus este cu atît mai adevărată cu cît, în vremurile moderne, proprietatea a fost şi este un element fundamental al modului în care regimurile politice se autodefinesc şi îşi definesc subiecţii.

Colectivizarea a adus beneficii indiscutabile unora dintre locuitorii satelor, mai ales acelora care deţinuseră pînă atunci pămînt puţin sau care nu avuseseră deloc. I-a eliberat de necesitatea de a munci pe loturile altora şi le-a sporit controlul asupra cîştigurilor obţinute, acordînd existenţei lor zilnice o stabilitate care le fusese necunoscută pînă atunci. Pentru mulţi alţii însă, colectivizarea a fost trauma majoră a perioadei socialiste[6]. Pentru că 77 la sută din populaţie locuia încă în mediul rural în 1948[7], această politică traumatizantă a avut ea singură consecinţe mai ample şi a afectat mai mulţi cetăţeni români – 12 milioane din 16 – decît oricare altă iniţiativă din întreaga perioadă comunistă. Lăsîndu-i pe locuitorii de la sate fără mijloace proprii de existenţă, ea le-a sporit în mod radical dependenţa faţă de partidul-stat. I-a pregătit şi i-a silit în acelaşi timp să devină proletari ai unor noi unităţi industriale. A distrus sau cel puţin a şubrezit relaţiile sociale – atît pe orizontală, cît şi pe verticală – în care erau angrenaţi sătenii, prin care se defineau pe ei înşişi şi în contextul cărora îşi duceau existenţa. I-a văduvit cu forţa pe cei care aveau pămînt – oricît de puţin – de relaţia lor cu ceea ce mulţi considerau a fi o parte integrantă a legăturii lor cu strămoşii, rudele şi vecinii, şi nu doar un bun exterior. Pentru aceşti oameni, colectivizarea a fost un atac dureros asupra însuşi modului în care se concepeau pe sine ca fiinţe umane.

6. Ca şi în publicaţiile noastre anterioare, folosim aici termenii „comunist” şi „socialist” mai mult sau mai puţin interşanjabil, preferîndu-l totuşi pe ultimul, întrucît ni se pare mai adecvat realităţii pe care pretindeau că o guvernează partidele comuniste din fostul bloc sovietic.

7. Cifră preluată din *Republica Socialistă România* (1984, p. 12). Domiciliul într-o zonă rurală nu înseamnă, desigur, dependenţă completă de agricultură ca mijloc de trai, dar cifra indică totuşi numărul oamenilor care aveau să fie, probabil, afectaţi de colectivizare.

Teme principale

În cele ce urmează, vom aborda colectivizarea nu pur şi simplu ca pe un proces subordonat dezvoltării industriale, aşa cum se face în mod frecvent în literatura de specialitate, ci ca pe o componentă a unui set mai larg de tehnologii de modernizare, set care include învăţămîntul de masă, un sistem îmbunătăţit de ocrotire a sănătăţii publice, industrializarea (pe care şi colectivizarea a făcut-o posibilă) şi aşa mai departe. În forma lor sovietică, aceste tehnologii de modernizare au semănat cu cele din vestul Europei numai în anumite privinţe : versiunea sovietică a reprezentat o modernitate alternativă, care a transformat producţia în moduri specifice sistemului comunist ; eliminarea proprietăţii „burgheze" nu a fost decît unul dintre ele. Sovieticii şi-au exportat tehnologiile în România, la fel ca şi în alte ţări est-europene, anulînd eforturile de modernizare depuse de elitele respective anterioare. Modernizarea în stil sovietic ca formă de transfer de tehnologie a presupus un dublu parcurs : mai întîi, bolşevicii au imitat tehnologiile de producţie din Occidentul capitalist, modificîndu-le din mers, apoi au transferat rezultatele în Europa de Est[8]. Au exportat o ideologie, instituţii şi anumite seturi de practici, pe care ţările primitoare, la rîndul lor, le-au modificat din nou.

Ceea ce au exportat însă sovieticii nu a fost doar un mod de modernizare a producţiei, ci o transformare de regim, o schimbare a tehnologiilor guvernării şi puterii. Schimbarea nu a fost totală: cu posibila excepţie a Cambodgiei lui Pol Pot, nici un nou regim nu poate supravieţui dacă distruge complet instituţiile pe care le înlocuieşte – şi nici nu are, în general, capacitatea de-a o face, aşa cum vom arăta în această carte. Cu toate acestea, formele de guvernare exportate de Uniunea Sovietică au avut propriile caracteristici, iar colectivizarea a fost un mijloc esenţial de a le instala în ţările-satelit predominant agrare[9]. Pentru că proprietatea presupune nu numai drepturi, ci şi relaţii culturale, sociale şi politice, colectivizarea a schimbat modul în care locuitorii de la sate se raportau la pămînt şi de asemenea la ei înşişi, la ceilalţi săteni, la stat şi chiar la univers. Ei au devenit noi tipuri de subiecţi, noi tipuri de persoane.

Cel puţin la fel de semnificativ este faptul că procesul de implementare a colectivizării a transformat guvernarea pentru cei care guvernau. A creat cadrele de partid ca tip anume de subiecţi şi a consolidat partidul-stat însuşi ca hibrid sovieto-român. Dacă examinăm procesul de colectivizare din această perspectivă, folosind metodele etnografiei istorice, putem contribui la înţelegerea modului în care s-a constituit un anumit tip de configuraţie statală – Partidul-stat Comunist Român –, cu modalităţile sale de subordonare a propriilor subiecţi şi relaţiile sociale asociate. Vom contribui, cu alte cuvinte, la constituirea unei etnografii istorice a formării statului. Ne vom concentra de aceea atenţia asupra unor chestiuni politice, culturale şi social-relaţionale, şi nu asupra felului cum funcţionau gospodăriile colective, cum au transformat ele producţia agricolă sau dacă au contribuit la eşecul economic

8. Lampland observă, de pildă, că noţiunea de „unitate de muncă", esenţială în sistemul de remuneraţie sovietic, a fost importată din Germania şi apoi modificată prin încorporarea, într-o anumită măsură, a dreptului de proprietate (Lampland, nedatat, p. 32).

9. Ţările est-europene se deosebeau prin gradul lor de dependenţă faţă de agricultură, şi, ca atare, prin rolul mai mult sau mai puţin central pe care colectivizarea l-a jucat în schimbarea de regim. De pildă, procentul populaţiei care lucra în agricultură la sfîrşitul anilor 1940 varia de la 88 la sută în Albania la 29 la sută în Germania de Est şi la 38 la sută în Cehoslovacia. Pe aceleaşi coordonate, România, Bulgaria şi Iugoslavia erau între 74 şi 80 la sută ţări agrare, iar Polonia şi Ungaria – între 53 şi 57 la sută.

al socialismului. Asemenea chestiuni, deşi importante, fac parte dintr-o altă analiză, care începe acolo unde se termină a noastră, în 1962, odată cu sfîrşitul campaniei. Şi totuşi, ceea ce vom afirma aici despre apariţia gospodăriilor colective este crucial pentru evaluarea modului în care au funcţionat ele ulterior, pentru cei care vor dori să-şi asume această sarcină.

Crearea partidului-stat

Cercetarea colectivizării din Uniunea Sovietică are un avans considerabil faţă de cercetarea aceluiaşi proces din Europa de Est, căci a beneficiat de accesul mai timpuriu la arhive şi de lucrările remarcabile ale pionierilor în acest domeniu precum Robert Conquest (1986), R.W. Davies (1980), Sheila Fitzpatrick (1994), Moshe Lewin (1968, 1985) şi Lynne Viola (1987, 1996, 2005, 2007). Mare parte din aceste lucrări au contestat prezumţia „totalitară" că stalinismul a însemnat impunerea unei politici de sus în jos şi suprimarea oricărei rezistenţe. Viziunea aceasta a devenit un autentic consens printre specialiştii generaţiilor următoare, în lucrările unor cercetători precum Jochen Hellbeck (2006), Stephen Kotkin (1995), Terry Martin (nedatat) şi ale altora (vezi Fitzpatrick, 2000)[10]. Subscriem şi noi la această viziune şi considerăm colectivizarea un proces îndelungat şi dinamic de devenire, în care unele secţiuni ale aparatului de partid au adoptat anumite trăsături caracteristice nu numai pe baza unui program iniţial, ci şi sub forma unor practici apărute şi dezvoltate în timp. De exemplu, sîntem de acord cu Kotkin (1995), Viola (2000) şi Tănase (1998) că puterea şi abilităţile poliţiilor secrete timpurii precum OGPU-ul sovietic (precursor al NKVD-ului), Stasi est-german sau Securitatea românească nu sînt *anterioare* sarcinilor majore care le-au fost încredinţate - colectivizarea, verificarea membrilor de partid şi deportarea burgheziei rurale (numită *kulacestvo* în rusă şi „chiaburime" în română). Aceste organizaţii s-au *format* mai degrabă *odată cu* şi *prin intermediul* acestor sarcini. Viola susţine, în mod similar, că politica de colectivizare a avut un rol capital în procesul de pregătire a terenului pentru Marea Teroare, căci OGPU/NKVD a acumulat o bogată experienţă de lucru înăbuşind rebeliunile ţărăneşti din 1929-1930, deportîndu-i pe culaci şi administrînd vasta lor diasporă, experienţă care i-a prins foarte bine apoi în timpul epurărilor din 1937 (Viola, 1996, p. 234 ; vezi şi Viola, 2007 ; Shearer, 2009). Noi sîntem tentate să mergem şi mai departe şi să afirmăm că incapacitatea partidului-stat de a-şi controla cadrele implicate în colectivizare a modelat un anumit tip de relaţie între stat şi societate, ca şi anumite obiceiuri de comportament, care, în cazul nostru, aveau să marcheze întreaga existenţă a Partidului Comunist Român.

Ca atare, considerăm procesul de colectivizare decisiv pentru determinarea naturii noului partid-stat şi a subiecţilor lui. Colectivizarea a fost un moment definitoriu atît pentru aparatul care a iniţiat-o, cît şi pentru ţărănimea care i-a suportat consecinţele, prin introducerea unor noi relaţii între cadrele de la diferite niveluri şi între acestea şi populaţia rurală. Cum anume a adoptat noul regim *in statu nascendi* anumite caracteristici tocmai fiindcă formarea colectivelor a fost una dintre primele lui sarcini majore ? În mod normal, directivele de la centru au predominat oare asupra politicilor adoptate la nivel local ca răspuns la probleme locale ? Şi oare rezistenţa locală a determinat autorităţile centrale să-şi modifice directivele, schimbînd astfel modul în care se constituia proprietatea colectivă ? În ce fel anume a schimbat colectivizarea imaginea de sine şi statutul social

10. Viziunea aceasta, azi unanimă, a fost anticipată într-o anumită măsură de Fainsod (1953, 1958).

ale oamenilor, pe măsură ce înlocuia vechile comunităţi săteşti cu un tip de structură socială complet diferit – o organizaţie formală care se extindea mult dincolo de graniţele satului? Caracterul colectiv al proiectului nostru ne oferă posibilitatea să facem de asemenea o serie de comparaţii. A fost rezistenţa mai accentuată în anumite părţi ale ţării decît în altele – au existat deci probleme locale care au afectat în măsură disproporţionată rezultatul la nivel naţional? Există diferenţe vizibile de la o localitate sau o regiune la alta în funcţie de compoziţia etnonaţională şi religioasă a populaţiei? Răspunsurile la aceste întrebări ne vor permite să lămurim în ce fel o politică iniţiată după modelul stalinist a luat în România o formă specifică, contribuind la apariţia unei configuraţii particulare de relaţii interbirocratice şi relaţii între stat şi cetăţeni. Iar esenţa acestei configuraţii o vom găsi în conexiunile specifice dintre partid şi stat şi partid şi societate.

A vorbi despre crearea partidului-stat printr-un proces de transfer tehnologic sugerează o imagine de putere pe care ne grăbim să o modificăm. Ne interesează în primul rînd felul cum comuniştii români au încercat să urmeze exemplul sovietic şi reacţiile adverse pe care le-a trezit această încercare. Ei au importat politici din Uniunea Sovietică, dar le-au aplicat unui caz foarte diferit şi fără a avea suficientă forţă politică pentru a le impune. Întrucît centrul nu putea controla ce se petrecea la nivelurile inferioare, partidul-stat din România a prins formă în intervalul dintre *primirea* directivelor sovietice şi *implementarea* lor. În special în anii formatori, în care s-a şi produs colectivizarea, rezultatul a fost un proces complex de negociere, nu o reproducere nemijlocită a dictaturii-model. (La urma urmei, Stalin însuşi i-a îndemnat pe conducătorii Europei de Est să nu repete violenţele experienţei sovietice.) Chiar dacă liderii României ar fi căzut de acord în privinţa modului de desfăşurare a colectivizării, cu cît procesul avansa mai mult, cu atît devenea mai dificil de administrat. Pătrunzînd în viaţa de zi cu zi a populaţiei din teritoriu, el se confrunta cu practici recalcitrante şi ţărani încăpăţînaţi, cu alte curente de putere care curgeau în direcţie opusă – forme social-organizaţionale şi relaţii care constituiau surse alternative de putere, „tehnologii" alternative. Colectivizarea acţiona într-un cîmp diversificat de forţe.

Noi vrem aşadar să subliniem modul în care procesul de colectivizare şi-a făcut loc în relaţiile sociale ale satului, atît de sus în jos, cît şi de jos în sus, şi respingem ipoteza conform căreia directivele centrului au determinat întotdeauna în mod direct rezultatele. Transferul de tehnologie a avut poate loc de sus în jos, dar implementarea noilor tehnologii nu s-a desfăşurat la fel. Această perspectivă influenţează felul în care noi concepem rezistenţa populaţiei. Deşi rezistenţa opusă de ţărani este un element major al analizei noastre, nu ne-am propus aici s-o elogiem. Sperăm mai degrabă să demonstrăm complexitatea relaţiilor care s-au creat între ţărănime şi partidul-stat – uneori de opoziţie, alteori pedagogice, altă dată simbiotice. Categoria generică a „rezistenţei" nu reflectă în mod adecvat această complexitate. La fel cum nu o face nici concentrarea atenţiei asupra rezistenţei *ţăranilor*, pentru că şi cadrele au fost angajate în diverse forme de rezistenţă, de pildă eschivarea, nerespectarea instrucţiunilor venite de la nivelurile superioare sau adaptarea lor la propriile interese.

Considerăm că o astfel de abordare ne oferă cea mai bună perspectivă etnografică în studiul partidului-stat, pe care o vom combina cu folosirea materialelor de arhivă. Întrucît România a fost colectivizată mult mai recent decît Uniunea Sovietică, noi dispunem de o posibilitate metodologică pe care n-au avut-o decît în mică măsură specialişti precum Davies, Fitzpatrick şi Viola: putem îmbina documentele cu amintirile celor care au trăit colectivizarea – deşi recunoaştem limitările ambelor tipuri de izvoare (vezi subcapitolul „Metode şi surse" mai jos şi apendicele II). Pe lîngă faptul că putem citi stenogramele şedinţelor Comitetului Central sau cuvîntările conducătorilor de partid, avem acces într-o

anumită măsură la experienţa vieţii de zi cu zi a activiştilor şi a populaţiei rurale, participanţii reali la procesul colectivizării. Vom identifica relaţiile care au luat naştere între activişti şi între ei şi ţărănime şi vom examina apoi practicile şi tehnologiile utilizate de activişti, pentru a înţelege mai bine momentele în care ţăranii s-au confruntat în mod direct cu „partidul-stat". Vom vedea astfel mai exact cum anume practicile şi tehnologiile activiştilor au stîrnit în rîndul ţărănimii contrapractici care au modificat poate, la rîndul lor, modul de funcţionare a partidului-stat (vezi Iordachi şi Dobrincu, 2009 [ed. rom. 2005]; MacLean, 2007; Sharma şi Gupta, 2005; Viola, 1996). În felul acesta, vom putea oferi o viziune diferită de cea a istoriei politice obişnuite, prezentînd atît colectivizarea, cît şi partidul-stat în evoluţia şi funcţionarea lor de zi cu zi.

Colectivizarea este o politică îndeosebi revelatoare datorită efectelor sale de mare amploare (dată fiind ponderea ţărănimii în totalul populaţiei româneşti a vremii) şi de asemenea datorită numărului mare de teme asociate conceptului de proprietate, care este fundamental în acest proces. Proprietatea înseamnă drepturi şi obligaţii, acces la resurse economice, cetăţenie şi statut social, relaţii sociale şi diferite concepte sau idealuri de persoană. Toate acestea au fost atinse de colectivizare. Lăsînd aspectele ei legale, economice şi politice în seama altor discipline, analiza noastră îşi propune să abordeze în primul rînd relaţiile sociale şi persoanele implicate în această schimbare remarcabilă a formelor de proprietate.

Proprietate şi persoane

Proprietatea a fost multă vreme un subiect de interes deosebit pentru multe discipline, printre care şi antropologia. Adoptăm în cartea de faţă o concepţie antropologică a proprietăţii, deoarece aceasta ni se pare perspectiva cea mai flexibilă şi mai revelatoare pentru scopurile noastre. De-a lungul a mai bine de un secol de studiu, antropologii au căutat să înţeleagă natura proprietăţii studiind-o în numeroase culturi şi cercetînd de ce alte instituţii sociale se leagă[11]. Ei văd în proprietate nu un obiect sau o relaţie între persoane şi obiecte, ci o *relaţie între persoane* referitoare la anumite obiecte sau valori. Cercetările antropologice au dezvăluit o mare varietate de regimuri de proprietate, dintre care posesiunea individuală este numai o formă. Acest gen de lucrări dezvăluie complexitatea drepturilor de proprietate, care depăşeşte cu mult dihotomia seacă dintre dreptul exclusiv de posesiune al individului şi cel al statului, dihotomie pe care se bazează comparaţiile obişnuite cu fostul bloc sovietic (vezi, de pildă, Poznanski, 1992). Antropologii îşi pun de asemenea problema cum se formează *persoana* prin intermediul relaţiei sale cu lucrurile[12]. Care este relaţia dintre proprietate şi persoane? În ce fel este proprietatea o instituţie culturală care creează persoana?

Dacă definiţia „persoanei" şi felul cum oamenii sînt ancoraţi în relaţii sociale sînt fundamentale pentru orice sistem de proprietate, atunci ele sînt esenţiale şi pentru

---

11. Investigarea acestui subiect în antropologie începe cu lucrările lui Lewis Henry Morgan (1877) şi Henry Maine (1863) şi continuă cu contribuţiile influente ale lui Malinowski (1935), Gluckman (1943, 1965) şi Hallowell (1955) şi cu contribuţiile specialiştilor de mai tîrziu (de pildă, M. Brown, 2003; Ferry, 2005; Hann, 1998; Verdery, 2003; Weiner, 1992).
12. Vezi, de pildă, Appadurai, 1986; Carrithers, 1985; Strathern, 1988; Weiner, 1992. Această linie de studiu a început, desigur, cu faimosul volum *Eseu despre dar* al lui Mauss, deşi Mauss n-a fost nici pe departe primul care a pus problema legăturii dintre proprietate şi persoane. Găsim formulate asemenea întrebări în filosofia greacă, apoi la Hegel şi la Locke, între alţii.

înţelegerea colectivizării, proces care i-a smuls pe indivizi din relaţiile lor tradiţionale, i-a inserat în mod forţat într-unele noi şi, prin urmare, le-a transformat concepţia de sine. Cartea noastră îşi propune să arate cum a realizat colectivizarea acest lucru şi cum au reacţionat indivizii vizaţi de ea. Crearea proprietăţii colective a presupus un conflict uriaş între viziunea utopică asupra proprietăţii cu care opera regimul comunist, pe de o parte, şi conceptul de persoană specific ţărănimii şi universul relaţiilor ei sociale, pe de alta.

De pildă, partidul i-a stigmatizat şi i-a ridiculizat pe membrii familiilor înstărite, etichetîndu-i drept „exploatatori". Cadrele sperau în felul acesta să aţîţe lupta de clasă şi să-i întărîte pe săteni unii împotriva altora, desfiinţînd solidaritatea locală pentru a uşura formarea colectivelor. Şi totuşi, în multe cazuri, sătenii au refuzat să ridice mîna asupra „exploatatorilor", care puteau fi naşii ori vecinii lor (vezi Kideckel, 1982, 1993). I-au protejat în schimb de multe ori, au ascuns mîncare pentru ei, le-au împrumutat bani şi au refuzat să participe la confiscarea bunurilor. În comunităţile lor, ţăranii se defineau printr-o ierarhie socială bazată pe proprietate, care nu a fost uşor de răsturnat. Numeroase acte mărunte de rezistenţă de acest fel l-au făcut pe István Rév să conchidă că, în cazul Ungariei, ţărănimea a cîştigat prima rundă a războiului colectivizării împotriva partidului-stat (Rév, 1987).

Atunci cînd ne referim la legăturile dintre proprietate şi persoană şi la consecinţele devastatoare ale modificării lor, nu vrem să spunem că proprietatea privată este piatra de temelie a ordinii sociale şi că, deci, scopul nostru ar trebui să fie dezvăluirea ororilor pe care le provoacă orice încercare de a schimba această situaţie de fapt. Din contră, ne dăm foarte bine seama de modul la fel de devastator în care a luat naştere proprietatea privată, în perioada modernă timpurie, şi de felul cum înzestrarea inegală cu drepturi de proprietate a mutilat vieţile multor oameni de pretutindeni, inclusiv din Europa de Est precomunistă. Scopul nostru nu este să propovăduim o formă de proprietate în detrimentul altora, ci să încercăm să înţelegem cum se creează regimurile de proprietate şi, în particular, cum se leagă, în procesul formării lor, noţiunea de persoană şi tipul de stat care ia naştere. Alegînd istoria colectivizării în România ca instrument pentru atingerea acestui obiectiv, trebuie să avem în vedere o altă serie de lucrări de specialitate care tratează problemele producerii istoriei şi relaţia ei cu memoria umană.

Reconstituirea colectivizării: istorie şi memorie

> Societatea este mediul în care oamenii îşi capătă amintirile. Tot în societate ei şi le rememorează, le recunosc şi le localizează.
>
> Halbwachs [1925], 1992, p. 38

> Nici amintirile, nici istoriile nu mai par obiective. În ambele cazuri, învăţăm să avem în vedere realitatea selecţiei, interpretării şi distorsionării conştiente sau inconştiente. În ambele cazuri, selecţia, interpretarea şi distorsionarea sînt condiţionate social.
>
> Burke, 1989, p. 98

Toate schimbările de putere produc o reconfigurare a „trecutului cunoscut". În România, ca şi în toate celelalte ţări postsocialiste de după 1989, avatarurile memoriei şi reevaluarea istorică au saturat viaţa politică în momentul în care colapsul regimurilor comuniste le-a

permis organizaţiilor societăţii civile şi oamenilor de ştiinţă să examineze istorii reprimate sau ascunse[13]. Departe de a fi ceva „de acum o sută de ani" sau o „amintire îndepărtată", trecutul a devenit, din contră, un soi de vacă de muls, căci oamenii de ştiinţă, politicienii şi cetăţenii obişnuiţi s-au contrazis nu numai în privinţa prezentului postsocialist, ci şi a trecutului socialist – legat de modul în care să-l înfăţişeze şi ce să afirme despre el (vezi, de pildă, Judt, 2002 ; Müller, 2002 ; Tismăneanu, 2008 ; Tismăneanu *et al.*, 2007 ; Wertsch, 2002). După cum observa John Keane, „perioadele de criză... îi fac pe oameni să conştientizeze importanţa politică decisivă a trecutului pentru prezent" (în Müller, 2002, p. 3)[14].

În România postdecembristă, o serie de oameni de ştiinţă au început să scoată la lumină istoria colectivizării, stimulaţi de interese atît personale, cît şi academice. Mulţi dintre ei au fost motivaţi de nevoia de a înţelege cum s-a desfăşurat procesul în comunitatea sau regiunea lor de baştină ; în alte cazuri, dorinţa de a dezvălui şi a da importanţa cuvenită unor traume personale sau familiale a conferit cercetărilor un patos deosebit[15]. Au fost publicate colecţii preţioase de documente, plus o serie de lucrări de sinteză istorică şi de studii de caz despre diferite sate[16]. Cercetările documentare au fost completate de un interes tot mai mare faţă de istoria orală, iar un număr de specialişti au afirmat în mod

13. Moştenirea lăsată de dictaturile din Europa de Vest şi cea de Est (de pildă, nazistă, fascistă, sovietică) şi de colonizarea sovietică a Europei de Est şi a fostelor republici sovietice a generat procese intense de conştiinţă şi de introspecţie printre germani, dar şi printre italieni, spanioli, est-europeni şi naţiunile fostei Uniuni Sovietice. Vezi, bunăoară, Kopeèek, 2008.
14. Keane observă mai departe : „De regulă, crizele sînt perioade în care viii se luptă pentru inimile, minţile şi sufletele morţilor" (în Müller, 2002, p. 3). Vezi şi Gal şi Kligman, 2000 [ed. rom. 2003] ; Müller, 2002 ; Verdery, 1999.
15. O lucrare timpurie a fost volumul de interviuri şi documente al lui Octavian Roske (1992), comandat de Parlamentul României în 1991, în perioada cînd începea restituirea proprietăţilor.
16. Dan Cătănuş şi Octavian Roske (de pildă, 2000, 2004, 2005) au demarat un amplu proiect de publicare a numeroase documente referitoare la colectivizare, inclusiv stenograme ale şedinţelor Biroului Politic, Secretariatului şi Comitetului Central şi rapoarte ale poliţiei secrete (vezi de asemenea Roske *et al.* 2007). Culegerile lor, ca multe alte lucrări, au fost publicate sub auspiciile Institutului Naţional pentru Studiul Totalitarismului, fondat în 1993, şi, parţial, în revista sa *Arhivele totalitarismului.* Au urmat numeroase proiecte similare, care au făcut publice nu numai documente ale conducerii de partid, ci şi acte provenite din diverse regiuni şi localităţi. (Vezi, de pildă, Ciuceanu *et al.*, 2003 ; Iancu *et al.*, 2000 ; Cojoc, 2001 [pentru Dobrogea] ; Damian *et al.*, 2002 [pentru Vlaşca] ; Dobeş *et al.*, 2004 [pentru Maramureş] ; Márton, 2003, şi Oláh, 2001 [pentru raionul Odorhei] ; Moisa, 1999 [pentru vestul României].) O importanţă aparte au avut-o publicaţiile Consiliului Naţional pentru Studierea Arhivelor Securităţii (CNSAS), ale Academiei Civice şi ale Institutului Român pentru Istoria Recentă (IRIR), care includ atît colecţii de documente, cît şi eseuri analitic-interpretative pe o varietate de subiecte, între care şi colectivizarea. Lucrările de sinteză istorică apărute după 1990 includ volumul lui Ionescu-Gură despre stalinizarea României (2005) şi lucrarea lui Tănase despre regimul Gheorghiu-Dej (1998) ; dintre studiile pe teren, la sate, menţionăm Liiceanu (2000) şi Mungiu-Pippidi (2010). Un număr tot mai mare de articole despre colectivizare se găsesc în volume colective despre perioada comunistă (de pildă, Cesereanu, 2006 ; Dăncuş, 2005 ; Iordachi şi Dobrincu, 2009 [ed. rom. 2005]) şi într-o serie de reviste (îndeosebi *Analele Sighet, Arhivele totalitarismului, Anuarul Institutului de Istorie Orală, Anuarul Institutului Român de Istorie Recentă* şi *Anuarul Institutului Român de Investigare a Crimelor Comunismului şi Memoria Exilului Românesc*, pe lîngă revistele mai erudite ale institutelor de istorie din Bucureşti, Cluj, Iaşi, Timişoara etc.). Aceste studii, prea numeroase pentru a fi enumerate aici, merg de la publicarea unor selecţii de documente adnotate la studii de caz ale unor comunităţi particulare.

explicit că memoria trebuia considerată sursa unui adevăr istoric nou, mai corect[17]. În general, scopul tuturor acestor eforturi a fost lărgirea cunoştinţelor despre modul cum s-a desfăşurat procesul de colectivizare pe tot teritoriul ţării şi recuperarea unor izvoare istorice pînă acum ascunse, şi nu dezbaterea problemelor spinoase ale producerii istoriei şi ale rolului pe care îl joacă în acest proces memoria umană.

În contrast cu asemenea eforturi de recuperare, cercetările noastre despre colectivizare au început la sfîrşitul anilor 1990 în toiul unor dezbateri aprinse în comunitatea ştiinţifică despre „producerea istoriei" (de exemplu, Cohen, 1994; Trouillot, 1995), care ne-au silit să ne punem problema cine „deţine" trecutul şi are autoritatea şi legitimitatea de a-l evalua şi (re)scrie. Cum trebuie istorisită şi înţeleasă colectivizarea? Trebuie ea oare repudiată în întregime, asemenea perioadei comuniste, în care a avut un rol esenţial, împlinind astfel unul dintre deziderátele oamenilor de ştiinţă şi ale reprezentanţilor societăţii civile de a pronunţa o sentinţă morală asupra comunismului? Şi, dacă aşa stau lucrurile, pe ce ar trebui să se bazeze demersul istoricului? Pe documentele emise de însuşi regimul discreditat? Pe evocările oamenilor ale căror voci au fost înăbuşite în perioada respectivă şi ale căror amintiri ar putea să nu fie întotdeauna demne de încredere? Cum punem în balanţă aceste diferite surse de dovezi? Cum evaluăm povara trecutului asupra prezentului şi, invers, pe cea a prezentului asupra trecutului? Aceste întrebări ne-au determinat să examinăm mai în profunzime relaţia complexă dintre memorie şi istorie, atît de relevantă pentru istoriografia contemporană despre socialism şi perioada următoare lui, ca şi modul în care noi însene am folosit şi am evaluat surse scrise şi orale. Includem aici o scurtă trecere în revistă a literaturii din ce în ce mai voluminoase despre studiul memoriei[18], în parte pentru a poziţiona mai exact propriul demers de utilizare a istoriilor orale şi relaţia lor cu informaţiile din arhive, pe care le folosim în egală măsură. O discuţie a abordărilor interdisciplinare ale raportului dintre memorie şi istorie va lămuri mai bine strategia noastră de analiză.

Cercetările contemporane tind să considere memoria o formă distinctă de „acţiune socială" (vezi Berdahl, 2010; Lee şi Yang, 2007; White, 2006), care se află într-o relaţie problematică cu „ceea ce s-a întîmplat cu adevărat". Pe la începutul secolului, „memoria" s-a alăturat categoriilor conceptuale fundamentale precum „cultură", „istorie" sau „identitate" – ori, după cum se afirmă uneori, chiar le-a înlocuit (vezi, de pildă, Confino, 1997; Klein, 2000), dînd naştere la ceea ce s-ar putea numi o veritabilă

17. Smaranda Vultur, bunăoară, în colaborare cu Grupul pentru Antropologie şi Istorie Orală al Fundaţiei „A Treia Europă" din Timişoara, a editat mai multe volume de interviuri care narează viaţa intervievaţilor, dintre care multe conţin amintiri despre colectivizare (de pildă, 1997, 2000, 2002a, 2002b, 2009a). Au apărut şi programe universitare, precum Institutul de Istorie Orală din Cluj, coordonat de Doru Radosav, cu revista sa *Anuarul Institutului de Istorie Orală*, şi numeroase volume despre rezistenţa anticomunistă (vezi, de pildă, Budeancă *et al.*, 2006; Radosav *et al.*, 2003). Activităţi similare de recuperare a trecutului se desfăşoară în mai multe judeţe prin intermediul muzeelor locale sau al altor instituţii (vezi publicaţii precum *Analele Sighet* sau *Crisia*).

18. Nu prezentăm decît succint literatura despre memorie şi istorie, ca şi studiile despre memorie din ştiinţele sociale şi umane, limitîndu-ne uneori să facem observaţii numai în notele de subsol. Cercetările despre memorie au cunoscut o adevărată explozie, completînd extinsa literatură de mărturii şi analize istorice a Holocaustului cu relatări şi analize mai recente ale abuzurilor făcute de regimurile comuniste, ale apartheidului şi ale multor altor exemple de comportament inuman al oamenilor.

„industrie a memoriei"[19]. Memoria a fost studiată prin prisma cîtorva categorizări diferite – s-a vorbit de memorie individuală, colectivă, socială, mitică, oficială, informală, populară, de opoziţie, fără ca diferenţele sau graniţele care le separă să fie adeseori prea clare[20]. Deosebit de dezbătută a fost relaţia dintre memoria individuală şi cea colectivă, în parte ca răspuns la aserţiunea lui Halbwachs din anii 1920 despre construcţia socială a memoriei (vezi epigraful acestui subcapitol). Kansteiner observă critic :

> Dar faptul că memoria individuală nu poate fi conceptualizată şi studiată fără a recurge la contextul ei social nu implică neapărat opusul ei, adică faptul că memoria colectivă poate fi imaginată şi accesată numai prin mijlocirea manifestărilor sale la individ. În cel mai rău caz, trebuie să deosebim între diferite tipuri de memorie „socială", memorie autobiografică, pe de o parte, şi memorie colectivă, pe de alta (Kansteiner, 2002, p. 185).

Trouillot critică şi el recursul facil la noţiunea de memorie colectivă, notînd faptul că, deseori, cercetătorii nu-şi pun problema cine este subiectul colectiv care efectuează operaţiunea de rememorare şi care dintre membrii colectivităţii decid ce poate fi inclus în istoria ei şi ce poate fi exclus din ea (Trouillot, 1995, pp. 15-16). Pentru a împăca aceste distincţii şi a clarifica relaţia dintre memoria individuală şi cea colectivă, Olick (1999) a propus o „paradigmă integrată" care evaluează impactul factorului social asupra a ceea ce el numeşte, cu sagacitate, memorie „colectată" (mai degrabă decît „colectivă"), termen care nouă ni se pare convingător, întrucît evită sugestia de omogenitate pe care o presupune „memoria colectivă".

Ipostazele memoriei la care ne-am referit mai sus revelează o altă dimensiune importantă a studiilor despre memorie, derivată din distincţia lui Halbwachs dintre memorie şi istorie, pe de o parte, şi „materialitatea memoriei" în istorie, pe de alta. Pierre Nora (1984-1992, 1989) susţine că modernitatea, care se distinge printr-un ritm accelerat al schimbării, a produs atît pierderea memoriei, cît şi pierderea tradiţiei, înlocuind astfel ceea ce el a numit *milieux de mémoire*, „contextele [vii] ale memoriei", cu *lieux de mémoire*, „locuri ale memoriei" (precum muzeele, comemorările, arhivele). El afirmă că „ceea ce numim azi memorie nu este aşadar memorie, ci istorie" (Nora, 1989, p. 13), reprezentată prin intermediul „materialităţii trecutului" şi al materializării memoriei. Aşadar, memoria modernă este „arhivistică"[21]. În analiza noastră, noi am folosit surse arhivistice şi provenite

---

19. Kansteiner atribuie popularitatea studiului memoriei combinaţiei de „relevanţă socială şi provocare intelectuală" specifice acestei teme (Kansteiner, 2002, p. 180), deplîngînd (aşa cum fac şi alţii, de pildă, Olick şi Robbins, 1998 ; Klein, 2000 ; Ten Dyke, 2001) faptul că atenţia sporită de care s-au bucurat memoria sau relaţia ei cu istoria nu a fost însoţită întotdeauna şi de claritate conceptuală.
20. Diversitatea „memoriilor" studiate reflectă introducerea istoriilor neoficiale, populare şi ale vieţii cotidiene, care au schimbat convenţiile auctoriale ale Istoriei (cu majusculă). În societăţile postsocialiste şi în alte contexte postautoritare, revitalizarea memoriei şi recuperarea istoriei s-au făcut, de pildă, prin intermediul investigării, pe de o parte, a amintirilor oficiale, publice şi colective, şi, pe de alta, a celor neoficiale, populare şi individuale.
21. Într-un sumar util al viziunii lui Nora, Ten Dyke (2001, p. 31) notează cum aceasta semnalează faptul că „memoria... există în interacţiunile dintre oameni şi obiecte precum monumentele sau locuri precum muzeele", preluînd ideea modelării reciproce care are loc în procesul de construire a memoriei colective şi a celei individuale – idee prezentă în toată literatura pe această temă, care călăuzeşte şi strategia noastră analitică generală. De exemplu, pe parcursul

din alte medii tipărite (de pildă, memorii, romane, cărţi de specialitate sau destinate publicului larg), care formează materialitatea selectivă a memoriei, observînd felul în care acestea puteau să instige memoria individuală, remodelînd-o pe parcursul procesului de „rememorare".

Complementare materialităţii memoriei sînt trăsăturile ei sociale şi procesuale, precum cele la care se referă Zerubavel (2003 ; vezi şi Connerton, 1989). Vorbind despre modul cum funcţionează procesul de rememorare, el – ca şi alţii – concepe, în mod foarte util, memoria ca pe o „socializare mnemonică" în „comunităţi mnemonice", care circumscriu ceea ce ar trebui să-şi amintească sau să uite indivizii. Mai mult, pentru că memoria se formează printr-un proces social, Zerubavel discută de asemenea transmiterea ei intergeneraţională între indivizi şi colectivităţi. Interesul faţă de memorie şi temporalitate îi permite să analizeze continuităţile şi discontinuităţile istorice, cele din urmă lesne marcate prin „periodizarea trecutului" (Zerubavel, 2003, p. 87).

Practicile mnemonice care se manifestă prin diferite genuri artistice (de pildă, monumente, memorii, tablouri) servesc, pe de o parte, drept „vehicule ale memoriei", iar pe de alta, îi dau acesteia formă (Confino, 1997). Îndeplinind aceste funcţii, ele atrag atenţia asupra relaţiei dintre memorie şi cultură. Lee şi Yang (2007, p. 11) vorbesc despre o „«poetică» a memoriei, adică folosirea instrumentelor şi resurselor culturale pentru a constitui şi a articula memoria". Dimensiunile culturale ale producerii memoriei – ca şi ale producerii istoriei – creează o problemă asupra căreia specialiştii în cultură şi comunicare au atras deja atenţia (de pildă, Confino, 1997 ; Kansteiner, 2002) : tendinţa de a confunda reprezentările memoriei cu sensul şi receptarea lor[22]. Sensul şi receptarea sînt deosebit de vizibile în contextele socialiste şi postsocialiste, în care memoria şi istoria au fost şi rămîn profund politizate.

O variantă a problemei sens-receptare este relaţia dintre versiunea oficială şi cea cotidiană ale experienţelor. Studiind istoria şi memoria în Uniunea Sovietică, Wertsch (2002) nuanţează această distincţie, afirmînd că existenţa unui control strict al regimului asupra producerii textelor a modelat nu numai interpretarea univocă a trecutului, ci şi

cercetărilor efectuate, am descoperit că materialele de arhivă ne-au furnizat subiecte noi pe care le-am putut explora apoi în interviuri, la fel cum relatările orale ne-au semnalat chestiuni pe care le-am cercetat ulterior în arhive. (Ten Dyke subliniază de asemenea istoricizarea de către Nora a practicilor memoriei şi a reprezentărilor trecutului în relaţie cu procesele de schimbare socială şi cu schimbările care survin în aceste practici. Vezi de asemenea Yates, 1966 ; Le Goff, 1992 ; Huyssen, 1995 ; Rappaport, 1998.) Assmann (1995) examinează materializarea memoriei în termeni de „memorie culturală", deosebind între „comunicările cotidiene despre semnificaţia trecutului" (înrudite cu istoria orală) şi „memoria culturală" ca manifestare reificată a culturii. Cea din urmă este cea care dăinuieşte şi include ceea ce este considerat de obicei memorie colectivă. Vezi textul lui Kansteiner despre Assmann şi memoria culturală (2002), pe care ne bazăm consideraţiile de mai sus. Vezi de asemenea Ten Dyke (2001), pentru un sumar util al concepţiei lui Nora, şi Lee şi Yang (2007) despre cultura memoriei.

22. O posibilă trecere în revistă a literaturii despre reprezentare, sens, intenţie şi recepţie iese din sfera noastră de interes în această carte. Nu vom stărui nici asupra legăturii complexe dintre memorie şi naraţiune, în care aceasta din urmă conferă sens evenimentelor structurîndu-le în mod selectiv. Vezi, de pildă, Somers, 1992 ; Eyal, 2004. Stewart (2003) evaluează o relatare orală despre moartea unui partizan în termenii structurii ei narative, care, sugerează el, pune sub semnul întrebării caracterul de amintire al relatării. Pentru că memoria este în general accesată prin mijlocirea limbii, ea este deseori tratată nediferenţiat ca naraţiune.

memoria colectivă a cetăţenilor. Pe măsură însă ce controlul politic asupra textelor înzestrate cu autoritate a slăbit, memoria colectivă a devenit mai eterogenă. Deşi sîntem de acord cu accentul pe care Wertsch îl pune pe interacţiunea dinamică dintre versiunea neoficială şi cea oficială ale producerii memoriei şi istoriei, privim totuşi cu scepticism forţa deterministă pe care el o atribuie controlului de partid asupra producţiei culturale şi influenţei acestuia asupra modului cum se forma memoria cetăţenilor în perioada socialistă. Pe de o parte, elitele politice se luptau pentru controlul discursiv al „mesajului" (vezi, de pildă, Verdery, 1991 [ed. rom. 1994]; Levy, 2001 [ed. rom. 2002]); pe de alta, cu toate că partidul modela memoriile individuale, ele erau fasonate de asemenea de amintirile şi experienţele personale, familiale şi ale comunităţii. Faptul că mediul de viaţă era înţesat de simbolurile politice şi manifestările propagandistice ale comunismului afecta modul în care oamenii înţelegeau lumea din jur, indiferent dacă erau sau nu de acord cu afirmaţiile oficiale despre ea. Disjuncţia dintre „public" şi „privat", dintre „oficial" şi „neoficial" nu era atît de accentuată cum cred mulţi (vezi Gal şi Kligman, 2000 [ed. rom. 2003]; Getty şi Naumov, 1999; Hellbeck, 2006; Yurchak, 2006). Materialele pentru proiectul nostru conţin nenumărate exemple de utilizare performativă de către oameni a noţiunilor şi limbajului de partid. În scrierea petiţiilor, de pildă, încercînd să se redefinească în propriul interes, ei invocau termenii luptei de clasă promovaţi de partid. Faptul că îi foloseau doar ca mijloc de a-şi atinge scopul nu înseamnă că asemenea termeni nu făceau totuşi parte din comunicarea de zi cu zi şi din modul cum oamenii ajungeau să se înţeleagă pe sine în raport cu alţii.

Ultima observaţie pe care o avem de făcut se referă la contextul politic al studiului memoriei în relaţia ei cu producerea istoriei. Discutînd chestiunea memoriilor colective în China, Lee şi Yang (2007) abordează în mod explicit „politica memoriei", analizînd relaţia dintre „puterea memoriei" şi „memoria puterii"[23]. Pentru ei, aceasta presupune înţelegerea

> în primul rînd [...] a controverselor legate de interpretarea experienţelor istorice dintre istoria oficială şi memoria socială şi între diferitele versiuni ale memoriilor neoficiale. În al doilea rînd, [...] a aproprierii acestor interpretări în vederea acţiunii, criticii şi adeziunii politice. În al treilea rînd, [...] a formării subiecţilor politici *prin intermediul* proceselor de amintire şi uitare, proces care contribuie la fundamentarea la nivel micro a statului şi a provocărilor cu care acesta se confruntă din partea societăţii (Lee şi Yang, 2007, p. 3)[24].

Aşa cum au observat mulţi, istoria „oficială" sau partinică - cea înregistrată în analele publice - este ea însăşi rezultatul unor intense controverse interne între facţiuni rivale (vezi Levy, 2001 [ed. rom. 2002]). Noi considerăm accentul pe care Lee şi Yang îl pun pe medierea *politică* a memoriei un pandant esenţial la interesul acordat în mod obişnuit rolului de mediere narativă şi *socială* pe care îl joacă memoria şi istoria (fie „oficială", fie „neoficială", scrisă sau orală) în procesul de creare a unor elemente selectiv „utilizabile". După cum spune Müller, „memoria contează *din punct de vedere politic*" (Müller, 2002, p. 2). Faptul acesta este mai cu seamă adevărat despre contexte precum cel descris în această carte, unde procesul de mediere socială a fost supradeterminat politic atît în perioada socialismului, cît şi după, deşi în moduri foarte diferite. În ambele epoci,

---

23. Despre memorie şi putere, vezi şi Müller, 2002.
24. Deşi această strategie analitică este utilă, ea reflectă totuşi o tendinţă de a reifica distincţia dintre istoria oficială şi memoriile informale şi de a vedea istoria oficială în termeni monolitici.

rescrierea istoriei şi reformularea memoriei au căutat în mod expres să legitimeze noul regim politic.

Pe scurt, contextul politic şi cultural al cercetării influenţează rezultatele ei şi interpretarea acestora. Pentru numeroşi oameni de ştiinţă, cercetările istorice din perioada postsocialistă reprezintă un act recuperatoriu menit să creeze adevăruri noi şi un nou imaginar colectiv, care să le înlocuiască pe cele din perioada comunistă. Uneori recuperarea este profund personală, atunci cînd cercetătorii scot la lumină suferinţe precum cele din propria familie. Aşa stau lucrurile în cazul cîtorva membri ai echipei noastre – poziţie pe care o privim cu înţelegere şi respect. Abordarea noastră este însă întru cîtva diferită. Considerăm că noua istoriografie nu atît dezvăluie „adevărul" despre trecut, inclusiv despre colectivizare, cît se înscrie într-un proces de recuperare şi reconstruire a unor trecuturi utilizabile – folosim aici pluralul din cauza interpretărilor vast divergente (mergînd de la discursuri anticomuniste pînă la nostalgia după comunism) care îşi dispută azi puterea de a reclama şi a rescrie istoria[25]. Noi credem că, explorînd diversitatea de trecuturi pe care le-au scos la iveală cercetările noastre, putem să furnizăm o imagine mai nuanţată, mai reprezentativă a epocii comuniste, care să limpezească nu numai relaţia dintre guvernarea comunistă, comunitate şi viaţa de zi cu zi, ci şi pe cea dintre memorie şi istorie. În acest scop, trecem acum la o discuţie despre utilizarea surselor arhivistice şi orale, pe care o continuăm mai amănunţit în apendicele II.

Investigarea colectivizării: metode şi surse

Cercetările noastre s-au axat asupra perioadei dintre începuturile colectivizării în 1948 şi încheierea ei cu succes, potrivit declaraţiilor oficiale, în 1962. Şi totuşi, ele au relevanţă şi pentru prezent şi prezintă interes pentru o mulţime de oameni din afara comunităţii ştiinţifice. După 1989, politicile agricole postsocialiste au întîmpinat o sumedenie de probleme, legate, de pildă, de privatizarea proprietăţii, de reorganizarea aproape completă a producţiei agricole sau de negocierea condiţiilor de intrare a României în Uniunea Europeană. Pentru familiile deposedate de pămîntul lor în anii 1950, încercările de a-l recupera în anii 1990 prin încîlcitul proces de restituire a proprietăţii au subliniat relevanţa continuă a colectivizării (vezi Verdery, 2003). Şi, aşa cum vom vedea în capitolele următoare, pentru unii dintre cei ale căror vieţi au fost profund marcate de colectivizare, faptul că au putut să dea glas suferinţelor a făcut ca întoarcerea la vremurile de atunci să devină hotărîtoare pentru recuperarea nu numai a pămîntului şi bunurilor posedate anterior, ci şi a sentimentului sinelui şi al propriei demnităţi.

Studierea unui trecut relativ recent, îngropat sub edificiul istoric ridicat de Partidul Comunist, a fost înţesată, pentru noi, atît de dificultăţi majore, cît şi de oportunităţi neaşteptate. Spre deosebire de majoritatea celor care au studiat colectivizarea în Uniunea Sovietică, noi am putut să discutăm cu oamenii care au trăit această experienţă[26]. Şi totuşi,

25. Nu discutăm aici lucrările fundamentale ale gînditorilor postmodernişti precum Foucault şi Habermas despre relativizarea adevărului şi nici contribuţia lui Derrida la dezbaterea despre relativism şi nihilism.

26. Majoritatea specialiştilor care studiază colectivizarea în Uniunea Sovietică au fost nevoiţi să se bizuie în primul rînd pe surse arhivistice. Vîrsta interlocutorilor noştri în acest proiect a

pentru că trecutul este atît de viu în prezent, chestiunea accesului la diferite categorii de informaţii ne-a provocat o mulţime de frustrări şi de griji – de la problema materialelor de arhivă care nu erau catalogate sau fuseseră pierdute sau care nu sînt disponibile decît selectiv pînă la persoane fie nerăbdătoare, fie temătoare să-şi împărtăşească amintirile sau prea neputincioase ca s-o mai poată face[27]. Mai mult, relatările pe care le-am înregistrat în perioada 2000-2004 au fost în mod inevitabil afectate de condamnarea aproape universală a comunismului care a avut loc în toată lumea după prăbuşirea lui, cu toate că, spre sfîrşitul anilor 1990, începuse deja să iasă la iveală o anumită nostalgie faţă de trecut. În România, ca şi în alte părţi, momentul 1989 a declanşat o „întoarcere a refulatului", în care oamenii au rostit ceea ce fusese suprimat din domeniul public timp de zeci de ani. „Viitorul luminos" preamărit în perioada anterioară a fost rătat de o avalanşă de istorii orale, autobiografii confesive, memorii, lucrări literare, seriale documentare de televiziune precum *Memorialul durerii*[28] şi publicaţii, precum şi de *Raportul final* al comisiei prezidenţiale însărcinate să analizeze şi să condamne dictatura comunistă şi crimele sale[29] – toate acestea au expus, chiar dacă în mod inegal, abuzurile pînă atunci nemărturisite ale regimului comunist. După cum era de aşteptat, asemenea revelaţii au avut ele însele un efect intimidant, descurajîndu-i pe românii care aveau amintiri pozitive, chiar nostalgice, despre perioada socialistă să le dea glas şi afectînd astfel istoriografia nouă a comunismului[30].

Ca atare, examinînd colectivizarea dintre 1949 şi 1962, noi a trebuit să luăm în considerare situaţia contemporană proiectului şi implicaţiile strategiei noastre multimetodologice, care presupunea atît cercetări oral-istorice, cît şi de arhivă[31]. Cu toate că recunosc în general că memoria umană este extrem de selectivă, deseori distorsionată sau reprimată, oamenii de ştiinţă o consideră totuşi o „metodă distinctă de producere a

---

fost un factor de presiune. Cîţiva dintre noi am aflat despre moartea cîte unui interlocutor esenţial chiar înainte de începerea cercetărilor sau în timpul lor.

27. Selectivitatea este valabilă în cazul memoriei, al surselor oral-istorice şi arhivistice. Vezi Climo şi Cattell (2002) despre amintire şi etnografie ca practici metodologice; vezi de asemenea Tonkin (1992).

28. În 2003 a fost inaugurat Muzeul Memorial Sighet ca memorial al victimelor comunismului şi al rezistenţei anticomuniste. Adăpostit în închisoarea de tristă faimă din Sighetu Marmaţiei (în nordul ţării), în care au murit multe dintre personalităţile României interbelice, memorialul include expoziţii detaliate, menite să dezvăluie publicului o perioadă neagră a istoriei româneşti. Muzeul promovează de asemenea cercetarea şi predarea istoriei. Pentru mai multe titluri despre abuzurile comunismului, vezi Tismăneanu *et al.*, 2007, şi Iordachi şi Dobrincu, 2009 [ed. rom. 2005].

29. În 2006, preşedintele Traian Băsescu a autorizat formarea unei comisii prezidenţiale care urma să analizeze dictatura comunistă din România. Pe baza raportului prezentat de aceasta, el a condamnat în mod oficial comunismul în România în sesiunea Parlamentului din 18 decembrie 2006. Vezi Tismăneanu *et al.*, 2007.

30. Într-un proiect desfăşurat în şase ţări despre „Sărăcie, gen şi etnie în societăţile de tranziţie", iniţiat de Iván Szelényi (Yale University), cercetătorii au descoperit că experienţele de viaţă de după 1989 au contribuit la reformularea modului în care oamenii percepeau perioada socialistă. Într-un raport nepublicat din cadrul proiectului, mai mulţi români îşi aminteau că o duseseră mai bine în 1988 decît o duceau în 2000 – o schimbare semnificativă faţă de rapoartele de dinainte de 1989 despre condiţiile de viaţă din România (vezi tabelele 3.1, 3.2 şi 3.4).

31. Toţi membrii echipei noastre care au făcut studii de caz au folosit arhivele, dar nu toţi au avut acelaşi tip de acces la ele; vezi apendicele II. Toţi membrii au luat de asemenea interviuri şi, ca şi în cazul cercetărilor de arhivă, experienţele noastre au variat considerabil; vezi apendicele II.

adevărului"[32]. Dar noi ne-am făcut cercetările la patruzeci-cincizeci de ani după colectivizare, într-o vreme cînd gospodăriile colective nu mai existau. Ce efecte ar fi putut să aibă acest fapt asupra memoriei ca sursă de adevăr? Relatările oamenilor, produse retrospectiv, erau influenţate de vicisitudinile memoriei trecute prin mai multe decenii; amintirile lor variau foarte mult – de la foarte vii la vagi sau sumare. Mai mult, după 1989, cercetătorii şi alţii au obţinut deseori istorii orale sau au luat interviuri detaliate fără să fie preocupaţi suficient de faptul că memoria interlocutorilor era solicitată după dispariţia sistemului la care se referea.

Cercetările de arhivă s-au dovedit la fel de dificile. Deşi situaţia s-a ameliorat la mijlocul anilor 2000, accesul la arhivele româneşti era încă foarte problematic în perioada cînd ne-am efectuat noi cercetările (vezi apendicele II). După ce am reuşit să rezolvăm măcar o parte din sumedenia de probleme de acces, am avut de luptat cu un scepticism public persistent despre utilitatea arhivelor partidului şi ale Securităţii, care distrage deseori atenţia de la bogăţia de informaţii disponibilă în dosarele lor. Ca şi istoriile orale, sursele arhivistice pun probleme majore de credibilitate. Împotriva tendinţei superficiale de a crede că arhivele sînt întruchiparea veridicităţii ca tezaure ale cuvîntului scris, istoricii sînt primii care recunosc fără şovăială că lucrurile nu stau aşa nicăieri în lume. Cercetătorul trebuie să înveţe să le citească – inclusiv confruntîndu-le una cu alta – pentru a le smulge informaţii utile. Avem convingerea că, pentru ţările socialiste în particular, sursele scrise care ar putea fi de încredere în alte contexte istorice au deseori o valabilitate îndoielnică, fapt care le plasează pe picior de egalitate cu istoriile orale, şi ele problematice[33]. Mai mult, departe de a opune sursele orale celor scrise, istoricii recunosc acum că acestea din urmă au fost deseori folosite pentru a le crea pe cele dintîi şi că documentele scrise au fost în mod frecvent create multă vreme după evenimentele înfăţişate, uneori de către oameni care nu fuseseră martori oculari la ele (Lummis, 1987; Portelli, 1991). Din acest motiv, metodele noastre resping în mod intenţionat disjuncţia dintre sursele orale şi cele scrise.

În cercetările noastre, am urmărit istoria înregistrată atît de „biografii" oficiali ai colectivizării (precum activiştii de partid, istoricii şi agenţii de Securitate), cît şi de cei neoficiali (ţărani şi intelectuali locali care şi-au notat întîmplările fie la vremea respectivă, fie la scurt timp după 1989), dar şi istoria rememorată în relatările de istorie orală şi în interviurile luate activiştilor de partid, intelectualilor şi ţăranilor, ale căror „memorii complete" descriu o paletă largă de experienţe. Folosirea unor resurse atît de diverse ne-a permis să explorăm mai pe larg felul în care grupuri aflate în competiţie s-au luptat să-şi promoveze interesele şi să-şi ducă mai departe viaţa cotidiană în contextul proiectului radical de inginerie socială al colectivizării.

Analizînd aceste tipuri diferite de izvoare, subliniem faptul că „practicile de memorie" ale partidului-stat au fost omniprezente în procesul colectivizării şi au afectat raporturile

32. Îi mulţumim lui Jon Sigmon, din ale cărui notiţe nepublicate am citat aici. Despre memorie ca înregistrare faptică a experienţelor trecute, vezi, de pildă, Prager, 1998.
33. Folosim expresia „istorie orală" pentru simplitate, deşi termenul nu reflectă varietatea metodelor de cercetare orală folosite de noi, care includ interviuri şi discuţii amănunţite, în contextul cercetărilor noastre etnografice. Cunoaştem de asemenea distincţia dintre „istorii de viaţă" şi „poveşti de viaţă" (Bertaux, 1981, p. 8). Deşi a fost subiectul unor dezbateri intense legate de veridicitatea memoriei (Benison, 1971; Cutler, 1970; Grele, 1985), istoria orală şi-a dobîndit de multă vreme un loc respectabil în istoriografia larg acceptată (vezi, de pildă, Storm-Clark, 1971; Tonkin, 1992; Vansina, 1965).

dintre diferite categorii de surse. Autoritățile românești – la fel ca altele din fostul bloc socialist, îndeosebi în anii 1950 – considerau memoria perioadei burgheze o amenințare intrinsecă la adresa noii ordini, iar controlul lor asupra sferei publice a izgonit în general exprimarea memoriei în cotloanele conștiinței personale[34]. Cu ajutorul unor tehnici care vor deveni standard, oficialii de partid au rescris în mod conștient istoria și au mitologizat-o (Sherbakova, 1992 ; Watson, 1994), căutînd să anuleze orice memorie în afară de cea proprie și să șteargă astfel forme ale eului care depindeau de practicile localizate ale rememorării. Aici este important să nu uităm că des invocata interdicție de a uita a devenit public posibilă prin intermediul unor relatări personale critice (de pildă, memorii, istorii orale) numai după căderea comunismului, cînd procesul social și cultural al rememorării a putut să înlocuiască amnezia publică indusă politic.

Pe toată perioada comunistă, șirul documentelor politice pentru și despre elita conducătoare a suprimat formele cotidiene ale dovezilor istorice, deși, de multe ori, lucrurile stăteau invers în arhivele Securității, care conțin numeroase dosare despre acțiuni întreprinse împotriva regimului de către „dușmanii" săi. Dat fiind acest lucru, am considerat cu atît mai important să recuperăm relatări locale, atît orale, cît și scrise, pe care partidul le-ar fi considerat subversive, dar care pot îmbogăți mărturiile istorice. Acest fapt a transformat proiectul nostru într-un soi de „istorie recuperatoare" și i-a conferit un caracter imperios și urgent, întrucît numărul celor care trecuseră prin experiența colectivizării la vîrstă adultă începea deja să scadă la vremea la care ne-am început cercetările.

Despre sursele scrise oficiale

> Interesul etnografic al arhivei rezidă în disjuncția dintre prescripție și practică, dintre dispozițiile statului și manevrele executate de populație drept răspuns, dintre regulile normative și modul în care oamenii își trăiau de fapt viața.
>
> Stoler, 2009, p. 32

Deși izvoarele arhivistice și alte surse scrise ale perioadei comuniste tind să contrazică prezumția generală a veridicității unor asemenea materiale, scopul nostru nu este să repudiem utilizarea lor. Din contră, arhivele conțin o mare bogăție de informații care pot fi în egală măsură revelatoare și distorsionante[35]. Regimurile comuniste au fost faimoase pentru „grafomania" lor (ca să folosim termenul fericit al lui Milan Kundera [1981]) și și-au înregistrat pe larg practicile în variantă scrisă. Aderînd la comentariile lui Claude Lefort despre locvacitatea statului stalinist (Lefort, 1986, pp. 297-302), Stephen Kotkin afirmă în *Magnetic Mountain* (*Muntele magnetic*) : „Stalinismul nu înceta să vorbească despre

---

34. Există o literatură uriașă, științifică și literară, despre memoria publică și privată în socialism, reprezentată exemplar, de pildă, de Miłosz, 1953 [ed. rom. 1999].
35. Și alți cercetători dau în bună măsură crezare acestor tipuri de surse : de pildă, Ross (2000) scrie că oficialii est-germani de rang mai mic erau înclinați să-și „ajusteze" rapoartele ca să nu apară într-o lumină proastă, dar concluzionează : „În ciuda tendinței de «înfrumusețare», majoritatea rapoartelor par să încerce să descrie situația de pe teren pe un ton mai mult sau mai puțin grav sau chiar pesimist" (Ross, 2000, p. 11).

sine... Intrarea lui pe scena istoriei a produs una dintre cele mai mari proliferări de documente pe care le-a văzut vreodată omenirea" (Kotkin, 1995, p. 367)[36]. Getty şi Naumov (1999, p. xi) sugerează mai mult: „Regizorii maşinăriei producătoare de teroare nu aveau nici un scrupul şi nici o teamă de verdictul negativ al istoriei. Au înregistrat şi au transformat în document aproape tot ce au făcut". Întrucît credeau că Partidul Comunist al Uniunii Sovietice avea să fie etern şi să aibă o semnificaţie istorică mondială, membrii lui ţineau să-i consemneze acţiunile pe hîrtie. Cînd lucrurile ieşeau prost, participanţii formulau oricum documentele în aşa fel încît să prezinte un eveniment model. În consecinţă, numeroşi istorici recunosc că arhivele nu sînt întotdeauna foarte utile ca relatare a istoriei *wie es eigentlich gewesen war*[†]; cu toate acestea, noi le subliniem valoarea şi încurajăm studiul lor. În cele ce urmează, trecem în revistă cîteva probleme principale cu care ne-am confruntat pe măsură ce am deprins lectura materialelor de arhivă şi descriem cîteva dintre modurile în care le-am „citit".

Rafturile ticsite ale arhivelor româneşti dezvăluie ce chestiuni îi preocupau pe conducătorii de partid, cu ce categorii operau, ce considerau ei a fi probleme, ca şi modurile în care le abordau[37]. Citind aşadar documentele, trebuie să urmărim mai degrabă aceste lucruri decît valoarea literală de adevăr a conţinutului lor. Ele dezvăluie modele discursive şi tipuri de acţiuni comunicative între partid şi „popor" (de pildă, rechiziţionări de alimente, înscrierea în colective, rezistenţa şi aşa mai departe) cu semnificaţie culturală. În documente se reflectă de asemenea noul vocabular prin intermediul căruia toată lumea, de la toate nivelurile ierarhiei birocratice, învăţa să gîndească şi să acţioneze (de pildă, în termeni de clasă, nu de statut social, sau prin modalităţi noi de a-i aliena pe alţii etichetîndu-i drept „duşmani"). Acestea, la rîndul lor, pun în lumină imaginea structurii sociale care se reflectă în conţinutul surselor oficiale şi neoficiale. Lectura mai multor asemenea documente dezvăluie tipurile de relaţii care se formau, se negociau şi se contestau între partid şi cetăţenii săi[38].

Arhivele oglindesc însăşi arhitectura partidului-stat: în spaţiul lor putem începe să trasăm acele evidenţe documentare [*paper trails*] complexe, interconectate, care dau seamă de enormul aparat birocratic şi administrativ înfiinţat pentru a uşura controlul de la centru, dar şi sistemul elaborat de raportare în cadrul căruia funcţionarii de partid şi de stat de la nivel local, regional şi naţional trebuiau să producă în mod frecvent tot soiul de rapoarte la intervale regulate. Rapoartele puteau lua diverse forme, de la unele general informative la răspunsuri la chestionare; genurile lor distincte erau indicate în titlul fiecăruia[39].

36. Acest exces ar putea să-l surprindă pe cititorul care crede că regimurile comuniste funcţionau numai pe bază de *diktat* şi samavolnicie, însoţite de o secretoşenie atotputernică. Ross (2000), scriind despre rapoarte, petiţii, plîngeri şi alte tipuri de documente de arhivă est-germane, vorbeşte de asemenea despre „abundenţa lor copleşitoare".

† „Aşa cum a fost" (în limba germană în original); celebră expresie din „Introducerea" autorului la *Istoria popoarelor teutone şi romanice de la 1484 la 1514* a istoricului german Leopold von Ranke (citatul exact este *wie es eigentlich gewesen*). Este simbolul năzuinţei istoricului de a reconstitui evenimentele cît mai corect (n.t.).

37. Despre diversele arhive, vezi Oprea, 2001, şi Iordachi şi Dobrincu, 2009 [ed. rom. 2005].

38. „Partidul şi cetăţenii săi" întruchipează o dihotomie standard care maschează suprapunerea dintre „ei" şi „noi".

39. Printre tipurile de documente se numără „nota" sau „nota informativă", „sinteza", „memorandumul", diferite tipuri de „raport" („dare de seamă", „referat" şi „raport"), „procesul-verbal", „recepţia", „certificatul", „instrucţiunea", „tabelul nominal", „declaraţia", „situaţia", „observaţia",

Această puzderie de rapoarte se ocupa de o puzderie de probleme, de la statistici privind numărul gospodăriilor colective şi al membrilor lor la recolte şi producţia la hectar, de la calitatea solului şi finanţe la numărul membrilor de partid, zvonuri, liste de duşmani, abuzuri săvîrşite de cadre şi aşa mai departe. Dată fiind varietatea lor, a învăţa să le redactezi era o adevărată educaţie în sine, căci fiecare gen de documente avea propriile convenţii şi reguli de raportare[40]. Fără înţelegerea acestor convenţii, indiciile care zac îngropate în fiecare document pot să ne scape. Pe lîngă rapoarte, existau petiţii de la cetăţeni obişnuiţi şi corespondenţa asociată lor (vezi capitolul 4). Un alt lanţ de evidenţe documentare lega între ele diferitele niveluri ale Securităţii (poliţia secretă), care primeau şi trimiteau rapoarte atît în interiorul propriei ierarhii, cît şi al altor instituţii; Securitatea avea dosare pentru fiecare cetăţean care, dintr-un motiv sau altul, era urmărit, nota ad litteram rapoartele informatorilor, înregistra noile sarcini pe care le primeau aceştia, răspundea la cereri de informaţii şi scria rapoarte regulate despre „starea de spirit" a populaţiei (vezi mai jos şi capitolul 1).

„planul de acţiune", „schema", „hotărîrea", „confirmarea", „comunicatul", „decretul", „ordinul" şi o vastă corespondenţă fără o denumire clară. (În această carte, folosim termenii „text", „raport", „proces-verbal" şi „document" la modul generic, în afară de cazul cînd este menţionat altfel.) Trei istorici ne-au explicat o parte din deosebirile dintre genuri. De pildă, darea de seamă era tipul cel mai general şi mai cuprinzător de raport, care prezenta, bunăoară, activitatea de propagandă desfăşurată într-o anumită perioadă sau rezultatul unei inspecţii. Era de obicei solicitată de un superior, fie şi numai implicit. Avea o mare valoare informativă şi era principalul temei faptic şi ideologic pentru adoptarea unor decizii. Procesul-verbal se referea la un eveniment anume - o şedinţă, discuţii pe o anumită temă - şi era întotdeauna scris pe loc, specificînd data, numărul de participanţi şi numărul de exemplare în care era redactat. Avea valoarea unei stenograme şi sprijinea anumite iniţiative sau decizii. O notă sau notă informativă se referea la o chestiune foarte limitată şi era scurtă, descriind, de pildă, ceea ce se întîmplase la o şedinţă a celulei locale de partid. Avea un scop foarte precis şi era compusă, de regulă, la iniţiativa celui care o scria. O minută reflecta o înţelegere stabilită între două părţi (eu mă angajez să rezolv o problemă în perioada X, tu eşti de acord să faci Y): era ca un contract. Dintre alte genuri menţionăm referatul, un document care prezenta şi analiza faptele pe o temă dată şi făcea recomandări; sinteza, un raport sintetic pe marginea unei chestiuni sau a unei probleme de amploare apărute în cadrul unei unităţi administrative; circulara, care informa structurile subordonate despre decizii ce urmau să fie puse imediat în aplicare; şi instrucţiunea, care le instruia cum să aplice diferite decizii, politici etc. O hotărîre putea fi emisă de organele de partid sau de stat, la nivel central sau local. Vezi Fitzpatrick (1990) pentru discuţia genurilor de documente din arhivele sovietice.

Aceste genuri aveau anumite trăsături caracteristice care s-au format în timp. În perioada de început, schimbările privind genul de informaţii cerute de centru au făcut imposibilă publicarea unui manual, dar în anumite momente se emiteau instrucţiuni care explicau conţinutul specific fiecărei categorii de documente (de pildă, cîte capitole trebuia să aibă un raport, cîte subcapitole, ce teme trebuia să abordeze etc.).

40. De pildă, în Uniunea Sovietică, pentru că oficialii birocraţiei ar fi putut ezita să transmită veştile proaste mai sus în ierarhie, existau anumite rapoarte ale NKVD/KGB redactate exact în acest scop; surse similare de veşti proaste erau petiţiile şi denunţurile pe care cetăţenii le trimiteau oficialilor de rang înalt (Fitzpatrick, 1994a, p. 327) (contracarate, desigur, de rapoartele favorabile produse de maşinăria propagandei pentru ziare, agitprop şi numeroasele cuvîntări oficiale). În cursul cercetărilor noastre, un fost preşedinte de gospodărie agricolă din Transilvania îşi amintea că, în cursul celor zece luni pe care le petrecuse la şcoala de partid din Bucureşti, învăţase să scrie rapoarte (186, interviu Verdery).

O bună parte dintre rapoarte erau bătute la maşină[41] şi transmise în mai multe exemplare, cu menţionarea organelor către care erau înaintate. Destul de multe erau trimise nesemnate, poate doar din neglijenţă sau din grabă, dar poate, într-o cultură în care vinovăţia era atribuită atît de uşor, din teama autorului de a-şi asuma responsabilitatea conţinutului. Semnate sau nu, numeroase rapoarte au observaţii scrise de mînă pe margini, cuvinte subliniate sau încercuite şi alte asemenea însemnări cu creionul. Aceste adaosuri, ca şi notele marginale (uneori în mai multe caligrafii diferite) care indică returnarea documentului către un subordonat, cu decizia superiorului în cazul respectiv sau cu indicaţii despre cum poate fi îmbunătăţit raportul, dovedesc că aceste acte erau citite şi ne permit să urmărim calea pe care se transmitea puterea.

Trimiterea unui raport (ca şi a unei cereri sau a unei plîngeri) presupunea ca autorul să înveţe să comunice în ceea ce se numeşte îndeobşte „limba de lemn" (*dubovîi iazîk*, literalmente „limbă de stejar", în rusă) ; cunoaşterea trăsăturilor ei lexicale, morfosintactice şi stilistice este importantă în interpretarea diferitelor tipuri de documente. Modelul original al limbii de lemn a fost stilul preferat de birocraţia ţaristă, pe care bolşevicii l-au preluat şi l-au transmis apoi statelor subordonate lor[42]. Existau şi alte stiluri „cvasioficiale", care nu foloseau repertoriul de formule al limbii de lemn, precum rapoartele compuse de reprezentanţii de la nivelurile inferioare ale puterii care încă nu ajunseseră să stăpînească limba de lemn sau rapoartele Securităţii care inventau afirmaţii făcute de anumite persoane[43]. Noi am identificat de asemenea un registru pe care l-am numit „limba de lemn profană", care apare, de pildă, în documentele scrise de ţărani cu ajutorul unei persoane mai educate, poate un membru de partid. Cel care scrie cunoaşte o parte dintre noţiunile şi tropii limbii de lemn, dar nu şi convenţiile sintactice sau stilistice ale grupării lor într-un text coerent (producînd, bunăoară, un document care menţionează lupta de clasă şi proletariatul şi încheie cu „Trăiască Partidul Comunist ! ", dar care altfel foloseşte stilul colocvial obişnuit). O altă caracteristică importantă a documentelor oficiale era un stil de exprimare care estompa ideea de „autor", chiar şi dacă actul era semnat, prin procedee precum folosirea pe larg a infinitivului, a construcţiilor pasive şi a pronumelor la plural în locul celor la singular, de pildă atunci cînd cei care redactau documentele se refereau în mod regulat la partid cu termenii „noi" sau „organele noastre". Astfel, integrînd indivizii în colectiv, individualitatea era subordonată acestuia din urmă[44].

---

41. Unele dosare conţin atît exemplare originale, scrise de mînă, cît şi exemplare bătute la maşină. De asemenea, unele rapoarte sînt scrise pe spatele formularelor şi rapoartelor din perioada antebelică – în Transilvania, chiar şi pe spatele unor documente în maghiară de dinaintea Primului Război Mondial –, semn poate al unei crize financiare sau de hîrtie ori al unor probleme de distribuţie ale nou instalatului regim.
42. Vezi Stere, 2005-2006, pp. 337-338. Atît observatori externi, cît şi cetăţeni ai statelor socialiste au caracterizat stilul scris şi stilul cuvîntărilor politice formale drept „limbă de lemn". O lucrare clasică este Thom, 1987 [ed. rom. 1993] ; despre Rusia, vezi Yurchak, 2006 ; despre situaţia din România, vezi de asemenea Slama-Cazacu, 1991, 2000. Bahtin vorbeşte despre „discursul autoritar", pentru care limba de lemn este cu siguranţă un bun exemplu (Bahtin, 1981, pp. 342-348 [ed. rom. – pp. 203-207]). Vezi de asemenea romanul lui Orwell *O mie nouă sute optzeci şi patru.*
43. Vorbirea indirectă, citatele atribuite unor persoane anume sau unor grupuri neidentificate de oameni, se întîlneşte în minutele şedinţelor de partid, în rapoartele produse de poliţia secretă sau pentru ea, ca şi în relatările orale. În orice formă ar apărea, afirmaţiile altora sînt invocate pentru a acorda o mai mare legitimitate sau greutate informaţiilor furnizate.
44. Pentru mai multe informaţii despre trăsăturile lingvistice ale documentelor, vezi, între alţii, Seriot, 2002, şi Yurchak, 2006. În mod cert, a cere cadrelor să scrie rapoarte frecvent şi în

Simplul volum de rapoarte puse în circulaţie slujea partidului-stat în eforturile sale de a crea un sistem informativ centralizat care putea fi controlat, comparat şi generalizat. Şi totuşi, cei care aveau în sarcină producerea unui şir neîntrerupt de rapoarte erau deseori copleşiţi de numărul foarte mare de documente pe care trebuiau să le înainteze şi ca atare nu erau suficient de atenţi la ceea ce citeau sau scriau[45]. La rîndul lui, acest fapt afecta calitatea datelor furnizate. Un întreg dosar, „Metode birocratice şi superficialitate în munca de partid", datat 12 iunie 1951, include aprecieri zdrobitoare precum aceasta: „S'au cerut situaţiile cele mai diverse, tabele cu zeci de coloane, chestionare la care se lucra săptămâni întregi. Secretarii organizaţiilor de bază, necunoscând toate datele ce li se cereau, dădeau răspunsuri formale, date inexacte, sau nepricepându-se să facă atâtea tabele, nu răspundeau de loc"[46]. Asemenea afirmaţii indică de asemenea incapacitatea autorităţilor de a-şi controla suficient subordonaţii pentru a garanta producerea şi transmiterea de date veridice.

Mai mult, aşa cum scriau Horváth şi Szakolczai despre Ungaria (comentariile lor se pot aplica în egală măsură României şi diferitelor tipuri de rapoarte produse aici), rapoartele descriu în mod inadecvat situaţia la care se referă: „Foarte rar se întîmplă ca un raport informativ să sintetizeze ceea ce s-a întîmplat cu adevărat la o şedinţă... Este un sumar atît de concis, încît nici măcar nu reflectă cu adevărat ceea ce s-a petrecut acolo" (Horváth şi Szakolczai, 1992, p. 114). Mai rău, îndeosebi în anii de început, mulţi dintre cei care concepeau rapoartele erau ei înşişi abia capabili să citească şi să scrie. Şandru a descoperit că această problemă era amplificată de o neglijenţă vecină cu indolenţa: „Multe rapoarte ori dări de seamă conţin informaţii contradictorii. Câteodată în acelaşi raport ori dare de seamă sunt inserate date diferite despre aceeaşi situaţie ori altă dată ele lipsesc, informaţia respectivă fiind înlocuită cu puncte sau completată cu creionul de către cel care a scris ori a dactilografiat textul, astfel că ea rămâne, de fapt, neutilizabilă" (Şandru, 2003, p. 2). În plus, datele conţinute în rapoarte erau foarte des nu numai incomplete, ci şi inexacte. Statisticile erau manipulate şi falsificate: cifrele de producţie erau în mod obişnuit umflate, în timp ce animale, hectare de pămînt şi alte bunuri dispăreau[47]. De pildă, Oláh a descoperit că producţia de grîne raportată pentru

---

mod regulat avea efecte pedagogice importante, pentru că le ajuta să înveţe ierarhia, regulile, valorile şi limbajul sistemului prin intermediul reproducerii lor constante. Cadrele primeau instrucţiuni despre cum să completeze formularele – ce fel de informaţii să includă etc. Vezi, de pildă, ANIC, fond CC al PCR – Secţia Agrară, dosar nr. 90/1950, ff. 41-42; ANIC, fond CC al PCR – Secţia Organizatorică, dosar nr. 36/1954. În acelaşi timp, urmărirea traseelor diverselor tipuri de documente trimise în susul sau de-a curmezişul ierarhiei de stat ori de partid permite cercetătorului să coreleze „modul de a acţiona al puterii la nivel local cu cel de la nivelurile superioare şi să [urmărească] tacticile utilizate de partid şi de securitate pentru a întări controlul asupra societăţii şi a preveni sau a lichida orice formă de opoziţie" (Vultur, 2009b, p. 148 [ed. rom. – p. 216]).

45. Vezi ANIC, fond CC al PCR – Secţia Organizatorică, dosar nr. 26/1951, f. 14.

46. Vezi fond CC al PMR – Secţia Organizatorică, dosar nr. 26/1951, f. 16. Pentru a contracara trimiterea de „date inexacte", un chestionar – cu nouăzeci şi trei de rubrici care trebuiau completate – titra pe primul rînd: „Se va răspunde la întrebările de mai jos cu date absolut reale!" (109, în *Anexa documentară* a voluminosului dosar).

47. Literatura de specialitate despre economia politică a socialismului este plină de exemple despre cum şi de ce erau falsificate statisticile şi cum alte tipuri de informaţii erau distorsionate prin diferite forme de autocenzură şi autoproslăvire la toate nivelurile organizaţiilor birocratice şi

două sate dintr-o regiune muntoasă, cu pămînt prea puţin fertil, depăşea cu mult atît media naţională la hectar, cît şi cea mai ridicată dintre mediile regionale[48]. Informaţiile erau produse post factum sau pur şi simplu inventate[49]. Stoica a aflat de la un fost secretar de partid că, în anii 1970 şi 1980, „rapoartele verbale" care serveau, pasămite, drept înregistrare oficială a şedinţelor locale de partid organizate cu regularitate fuseseră de fapt invenţii : din mai multe motive, inclusiv din lipsă de timp, şedinţele nu avuseseră loc[50]. Distorsionarea informaţiilor trimise către superiori putea fi o chestiune de viaţă şi de moarte ; Fitzpatrick remarcă despre anii 1930 în Rusia stalinistă : „Mesagerii care aduceau veşti proaste riscau cu adevărat să fie împuşcaţi" (1994b, p. 327). Deşi consecinţele în România nu erau de obicei atît de dezastruoase, ar fi nechibzuit din partea noastră să luăm întru totul de bune rapoartele despre cîte cote au fost rechiziţionate, cîţi ţărani au fost arestaţi, ce procent din populaţia unui sat a fost colectivizată pînă la o anumită dată şi aşa mai departe.

Ca răspuns la cererile de informaţii de diferite tipuri, birocraţii şi cadrele au început, cu timpul, să furnizeze date tot mai standardizate, deseori redactate superficial. Răspunsurile la întrebările standard tindeau să includă comentarii scurte, numere şi cîte un „da" sau un „nu". Examinînd arhivele de partid din cele două judeţe în care ne-am desfăşurat cercetările – Hunedoara şi Maramureş –, am observat că, la începutul anilor 1950, raportul dintre documentele scrise în limba de lemn şi cele compuse într-un limbaj mai puţin formal şi deseori mai suculent era net în favoarea celei de-a doua categorii ; spre sfîrşitul decadei, limbajul formal era deja dominant, ca şi chestionarele bătute la maşină care luaseră locul rapoartelor scrise de mînă şi compuse mai liber. Smaranda Vultur (2003a) a remarcat de asemenea o codificare tot mai accentuată în timp ; limbajul a devenit mai puţin transparent şi mai greoi. Aceasta nu este însă o concluzie generală, întrucît Bodó (2003), care a făcut cercetări pe teren în două sate maghiare din Transilvania, a descoperit acolo că limbajul era standardizat de la bun început. Ea atribuie acest fapt practicilor culturale moştenite de la fostul Imperiu Austro-Ungar. Notînd o asemănare surprinzătoare între structura şi limbajul documentelor din perioada austro-ungară şi ale celor din era comunistă, autoarea susţine că ele reflectă răspunsul local la structurile de putere „străine" (fie austro-ungare, fie comuniste) şi faptul că interacţiunea sătenilor cu ele era marcată de dorinţa de a transmite cît mai puţină informaţie (Bodó, 2003, pp. 71-74).

În concluzie, documente diferite necesită lecturi diferite. Uneori putem să luăm de bun conţinutul unui raport sau al unei minute a vreunei şedinţe, de pildă, atunci cînd un

---

de partid. Vezi, de pildă, Horváth şi Szakolczai, 1992 ; Kligman, 1998 [ed. rom. 2000] ; Rév, 1987 ; Verdery, 1994. Vezi şi ANIC, fond CC al PCR – Secţia Agrară, dosar nr. 70/1953, f. 31, despre identificarea terenurilor deţinute pe ascuns.

48. Oláh (2003, p. 66) afirmă că documentele consemnaseră 2.028 şi, respectiv, 2.571 de kilograme la hectar, comparativ cu media naţională de 849 de kilograme la hectar şi media superioară de 1.200 de kilograme la hectar din regiunea Stalin.

49. Vezi ACNSAS, FD, dosar nr. 5, f. 196, care observă că persoanelor care făceau inventarul colectivului nu li se dăduse voie să intre, aşa că ele scorniseră toate datele.

50. Indiferent de situaţie, rapoartele oficiale trebuiau să fie păstrate în arhivele locale, pe care o comisie regională le folosea apoi în evaluarea cincinală a activităţii tuturor organizaţiilor de partid care-i erau arondate. Pentru a se acoperi, reprezentanţii locali ai partidului trebuiau practic să-i mituiască pe arhiviştii regionali să le returneze rapoartele (inventate), pentru ca ei să le poată modifica sau pur şi simplu copia înainte de control. Vezi Stoica (2003) despre folosirea surselor orale şi scrise.

reprezentant oficial scrie că informaţiile trimise de cadrele analfabete de la nivelul cel mai de jos sînt practic ininteligibile. Într-un tabel cu cifre ne interesează însă mai puţin numerele ca atare, cît categoriile folosite de oficialităţi pentru a organiza informaţia; de pildă, un tabel care prezintă elita de partid dintr-o regiune include „număr de cadre: actual şi necesar", o distincţie mult mai revelatoare decît numerele exacte înscrise pe cele două linii. Sau observaţia repetată că unii activişti erau „beţivi" ne semnalează nu atît faptul că oamenii respectivi chiar *erau* alcoolici, ci faptul că ideea alcoolismului era o modalitate semnificativă de a caracteriza (negativ) o altă persoană şi reprezenta ca atare o posibilă armă în luptele intestine dintre cadre. După cum afirmă Oláh, „o parte din materialul scris din arhive nu poate fi considerat – în sensul strict al noţiunii – *document* al evenimentelor sau proceselor la care se referă, mai repede sunt documentele personale ale creatorilor" (2003, p. 67; vezi şi Levy, 2001, pp. 12-13 [ed. rom. – pp. 21-22]). Ele furnizează de asemenea informaţii preţioase despre o anumită mentalitate, despre categorii relevante din punct de vedere cultural, despre modele de comportament şi variante de acţiune posibile în interiorul sistemului, ca şi despre practicile cel mai larg utilizate de agenţii săi. Interogatoriile, renumite pentru faptul că erau luate sub ameninţarea forţei sau plăsmuite, ne arată totuşi ce doreau autorităţile să afle[51]. Acest mod de a citi documentele ne permite să ne folosim de arhivele partidului, ale administraţiei şi ale Securităţii fără să presupunem că informaţiile cuprinse în ele comunică adevărul despre cele întîmplate.

Uneori, conţinutul acestor arhive este valoros în sine, fără să mai necesite modalităţi complicate de lectură. De pildă, minutele lungi şi detaliate ale şedinţelor Secretariatului, Biroului Politic şi Comitetului Central ale Partidului Comunist Român, adunate de Robert Levy şi disponibile în tot mai mare măsură în publicaţiile Arhivelor Naţionale ale României şi ale Consiliului Naţional pentru Studierea Arhivelor Securităţii, furnizează informaţii remarcabile despre controversele dintre liderii ţării în chestiuni fundamentale de strategie. Chiar şi arhivele Securităţii (doar parţial accesibile cercetătorilor în România, deşi încă mai puţin în cazul fostei Uniuni Sovietice) se pot dovedi revelatoare în ciuda – sau poate datorită – secretoşeniei acestei instituţii. Iată două exemple. În primul caz, am descoperit că aceste dosare ne puteau fi utile pentru extinderea reţelei de oameni pe care puteam să încercăm să-i intervievăm, aşa cum i s-a întîmplat lui Gail Kligman. În dosarele penale ale persoanelor din satul unde a lucrat, ea a găsit o schemă a rezistenţei

51. Kotkin face alte cîteva observaţii despre felul cum pot fi folosite şi diverse alte surse pentru studierea istoriei sovietice, observaţii care se dovedesc relevante şi pentru obiectivele noastre. De pildă, în legătură cu textele de agitprop – considerate de multe ori inutile de către cercetători –, el observă că acestea spun multe despre valorile pe care le promova regimul şi despre lupta politică pentru implementarea lor. Ziarele, o altă sursă însemnată de informaţii, nu erau menite să relateze pur şi simplu evenimente, ci să intervină activ în viaţa societăţii şi deci trebuie citite ca atare. În plus, deşi nu ne putem bizui pe veridicitatea lor, ele ne comunică deseori ceva prin omisiunile şi juxtapunerile conţinute; Kotkin dă exemplul unui ziar care nu spune nimic despre o recoltă proastă, dar include numeroase relatări despre descoperirea unor stocuri ascunse de pîine care erau vîndute din nou (Kotkin, 1995, p. 368). Gail Kligman îşi aminteşte cum unii cercetători de la Institutul de Etnografie şi Folclor ascultau cu atenţie transmisiunile radio ale principalelor cuvîntări ale lui Ceauşescu pentru a-şi da seama care institute de cercetare aveau să intre în vizorul partidului. Practica „cititului printre rînduri" era o trăsătură fundamentală a oricărui om cult din societăţile socialiste şi se aplica nu numai în lectura textelor scrise.

anticomuniste, adică a grupurilor „teroriste" care operaseră în regiune, care înşiruia numele celor suspectaţi a fi membri în fiecare sat, inclusiv ale liderilor „politici" şi „spirituali" ai grupurilor[52]. Cu toate că presupunerile Securităţii despre cine ce făcea, cînd şi din ce motive variau între contestabil şi greşit, lista s-a dovedit nepreţuită pentru a da consistenţă istoriei acelei perioade, permiţîndu-i să afle informaţii despre săteni care fuseseră condamnaţi la închisoare, dar care nu se mai întorseseră în sat după eliberare, în anii 1960. Fără aceste dosare, e puţin probabil că Gail Kligman ar fi aflat, decenii mai tîrziu, despre majoritatea numelor de acolo, dar, pornind de la schema respectivă, ea a făcut investigaţii şi a reuşit să-i intervieveze pe majoritatea celor aflaţi încă în viaţă la vremea aceea[53]. Accesul la sursele arhivistice ne-a economisit foarte mult timp, deschizînd totodată posibilităţi neprevăzute şi extrem de importante de cercetare[54]. Acest exemplu coroborează strategia noastră metodologică de a interpreta relatările orale în corelaţie cu izvoarele de arhivă pentru a ajunge la „adevăruri" cît mai precise şi a dezvălui omisiuni şi tăceri intenţionate.

În al doilea rînd, Securitatea compunea rapoarte regulate despre „starea de spirit" a populaţiei, sursă vitală de informaţii pentru elita de partid, care nouă ne dezvăluie nu doar ceea ce informatorii raportau despre atitudinea oamenilor, ci şi motivele de îngrijorare pentru conducere (evidente în categoriile pentru care solicitau informaţii)[55]. Asemenea rapoarte le permiteau liderilor să răspundă la probleme şi la plîngeri, să introducă politici noi, să le modifice pe altele înăsprind sau slăbind controlul, să crească salariile, să micşoreze cotele sau să îmbunătăţească aprovizionarea cu alimente şi produse nealimentare de bază pentru a spori gradul de satisfacţie al populaţiei. (Un raport despre starea de spirit se referea, de pildă, la lipsa de motorină şi de chibrituri în zonele rurale.) Ofiţerii de securitate identificau de asemenea zvonurile atribuite „duşmanilor poporului" şi răspundeau la ele sau puteau lansa ei înşişi zvonuri pentru a testa terenul ori pentru a

---

52. Vezi ACNSAS, FP, dosar nr. 84, vol. 11, f. 86: „Schiţă de organizare a bandei teroriste Popşa".
53. Vezi şi Kligman, 2009 [ed. rom. 2005]. Ieudenii nu numai că nu au discutat, în anii 1970, cu Gail Kligman despre perioada colectivizării, dar majoritatea celor care au fost eliberaţi din închisoare după condamnările de atunci s-au mutat în altă parte în regiune sau au rămas acolo unde locuiseră în arest la domiciliu, parţial pentru a-şi salva rudele de stigmatul asociat poveştii lor de viaţă. Faptul că sătenii nu i-au vorbit lui Gail Kligman despre cei care nu mai locuiau în sat nu a fost o omisiune deliberată, ci s-a datorat în general absenţei lor din viaţa de zi cu zi a satului. După ce Gail Kligman a întrebat, locuitorii comunei au ajutat-o să-i găsească şi să programeze interviuri cu ei.
54. Iată şi cîteva exemple sovietice: rapoartele OGPU/NKVD ofereau o sumedenie de informaţii şi de analize despre locul femeilor în revoltele anticolectiviste, ca şi despre felul cum ţăranii îşi vindeau sau îşi măcelăreau animalele ca să nu trebuiască să le predea colectivului pe nimic. Vezi, de exemplu, Viola *et al.*, 2005, documentele 47, 67 şi 78. Cu toate că nu ne furnizează o imagine completă, rapoartele Comisiei din Decembrie a Biroului Politic despre colectivizarea în ţara sovietelor îi oferă cercetătorului o ocazie remarcabilă de a urmări dinamica externă şi internă a politicii sovietice la nivel înalt (Lynne Viola, comunicare personală, şi Viola *et al.*, 2005, capitolul 4).
55. Eforturile noastre de a obţine rapoarte despre „starea de spirit" a populaţiei au fost în mod repetat respinse pe toată perioada cît am făcut cercetări. Cel puţin un membru al echipei noastre, Smaranda Vultur, a primit cîteva, iar Gail Kligman a primit în 2006 un lot mai substanţial în timp ce lucra pentru Comisia Prezidenţială. Documente strict secrete se găsesc în ANIC, fond CC al PCR, de la Arhivele de Stat, sau la Consiliul Naţional pentru Studierea Arhivelor Securităţii (CNSAS). Îi mulţumim îndeosebi Floricăi Dobre pentru sprijinul acordat.

furniza argumente suplimentare împotriva duşmanilor[56]. Lectura documentelor Securităţii ne dă aşadar o idee despre ceea ce ştiau probabil conducătorii partidului. Aşa cum observa într-un interviu un fost secretar regional de partid (din anii 1950), „în general, situaţia pe ansamblu a fost cunoscută de partid şi ţinută-n mînă. Dar, în afară de asta, s-a-ntîmplat lucruri, într-un judeţ sau altul, într-o regiune sau alta, unde s-o făcut şi anumite lucruri care era în totală contradicţie cu orice reguli"[57]. Întrebarea ce au ştiut şi ce nu au ştiut, ce au ordonat sau au controlat conducătorii ne-a preocupat în mod special pe parcursul analizei noastre, în special în legătură cu folosirea violenţei împotriva ţărănimii. Deşi autorităţile centrale nu au ordonat toate excesele făcute, informaţiile conţinute în documentele Comitetului Central şi în documentele „strict secrete" arată foarte limpede că ele ştiau ce se întîmplă. Vom explora relaţiile complexe dintre partid şi populaţie în capitolele următoare; scopul nostru aici este să subliniem uriaşa valoare a accesului la documente care ne permit să punem în lumină aceste relaţii – în ciuda problemelor pe care le-am semnalat deja.

Despre sursele scrise neoficiale

Am discutat pînă acum despre materialele de arhivă, dar nu toate sursele scrise sînt arhivate şi nici nu sînt în mod necesar forme de comunicare oficială. În ciuda faptului că au fost obţinute într-o manieră încă mai aleatorie, ceea ce numim de obicei „istorii populare" oferă o altă perspectivă edificatoare asupra colectivizării. Autorii unor astfel de „cronici locale" sînt învăţători şi profesori, preoţi, foşti deţinuţi politici sau ţărani ştiutori de carte. Deşi sînt de obicei scrise în formă narativă, asemenea texte pot îmbrăca uneori un veşmînt poetic[58]. Ele pot înfăţişa evenimente care au afectat întreaga comunitate, pot fi autobiografice sau pot reprezenta o combinaţie a acestor două forme şi poartă de regulă amprenta viziunii despre viaţă a autorilor lor. De pildă, o istorie a evenimentelor locale scrisă de un preot greco-catolic are toate şansele să nu treacă aşa de uşor peste schimbările dramatice din 1948, în urma cărora Biserica Greco-Catolică a fost interzisă, cum ar face-o o relatare compusă de un preot ortodox; povestea colectivizării scrisă de un ţăran bogat ar insista mai mult asupra loviturilor aplicate „duşmanilor poporului" decît ar face-o versiunea unui ţăran sărac[59].

În general, aceste istorii locale includ o bogăţie de informaţii care n-ar putea fi culese din altă parte şi care pot ghida un interviu. Şandru, de exemplu, a extras date folositoare pe care nu le-a găsit altundeva, inclusiv statistici, dintr-o monografie de şaptezeci şi cinci

---

56. Despre creşterea salariilor pentru a potoli revoltele, vezi, de pildă, fond CC al PCR – Secţia Organizatorică, dosar nr. 43/1956, f. 11. Despre motorină şi chibrituri, vezi ACNSAS, FD, dosar nr. 5, f. 16. Despre îngrijorarea în legătură cu revoluţia ungară din 1956, vezi, de pildă, ANIC, fond CC al PCR – Secţia Organizatorică, dosar nr. 43/1956.
57. P.G., interviu Kligman.
58. Unele se găsesc în dosare penale ca mostre de convingeri subversive. Vezi ACNSAS, FP, dosar nr. 84, vol. 5, f. 225, „Poezie scrisă de numitul... com. Şieu, Cântec de suferinţă".
59. Istoriile compuse de ţărani pe care am ajuns să le cunoaştem nu sînt de regulă scrise de ţărani săraci. Kligman a adunat o sumă de astfel de texte, precum *Memorie* a lui Ştefan Balea şi *Colectivizaria la Ieud. Mărturisiri din celea petrecute* de Gavrilă Pleş-Chindriş. Ambii autori făceau parte din familii ţărăneşti înstărite.

de pagini scrisă de un fost primar al comunei Pechea[60]. Asemenea memorii pot chiar să fie publicate şi apoi să inspire alte relatări populare ale istoriei locale, aşa cum s-a întîmplat în cazul unui fost deţinut politic participant la revolta din 1957 din Vadu Roşca. În timp ce cerceta această revoltă, Stoica a primit de la el o carte, pe care interlocutorul i-a sugerat s-o citească pentru a afla „exact" ce se întîmplase acolo[61]. Atunci cînd evaluăm o asemenea carte, nu trebuie să uităm că relatarea este produsă retrospectiv şi, ca atare, pune exact problemele despre care vom discuta mai jos în legătură cu interviurile retrospective.

Nu toate relatările personale care au apărut după căderea comunismului au fost însă scrise după 1989. Unii ţărani, de pildă, ţineau ascunse în locuri sigure din casă caiete în care îşi notau evenimentele şi propriile gînduri despre ele, conştienţi de riscurile pe care şi le asumau. Unul dintre cei mai importanţi interlocutori ţărani ai lui Gail Kligman avea un asemenea set „secret" de poezii, împărtăşite numai cîtorva oameni din sat în care avea deplină încredere. Spre deosebire de celelalte poezii ale sale care-i aduseseră titlul de „poet laureat" pe vremea lui Ceauşescu, cele dintîi nu erau menite publicului ; ele conţineau versuri pe teme interzise, precum colectivizarea şi munca de lămurire. Acelaşi bărbat s-a numărat printre cei care au înregistrat transformările Ieudului sub comunism şi în formă narativă. Alţii au compus „bocete" orale, în cuplete cu rimă, despre ceea ce li s-a întîmplat lor şi comunităţii lor (de pildă, colectivizarea, lupta de clasă, rechiziţiile excesive), pe care le-au repetat în privat pe parcursul anilor de regim comunist ca pe nişte „repere de memorie" ale experienţelor de viaţă şi pe care le-au pus pe hîrtie după căderea lui Ceauşescu[62].

Am avut şansa, în proiectul nostru, să obţinem acces la surse de mai multe tipuri, care ne-au permis să citim intertextual, comparînd informaţiile din materialul adunat cu o paletă largă de alte izvoare pentru a depăşi problema datelor falsificate şi a credibilităţii

60. Vezi Şandru, 2003, despre izvoarele orale şi scrise. Datele statistice din monografie au fost ulterior confirmate în sursele arhivistice pe care le-a găsit. Nu mai e nevoie să spunem că relatările acestea „romanţate", ca şi documentele de arhivă, trebuie tratate cu mare atenţie. Cercetătorul trebuie să aibă în vedere perioada în care au fost compuse : în timp ce unele au fost redactate la vremea producerii evenimentelor pe care le descriu, iar altele, la un anumit moment înainte de căderea comunismului, multe au apărut după 1989, cînd oamenii au simţit că pot păstra fără teamă, printre bunurile lor, asemenea înregistrări scrise. (Înainte, orice text scris critic la adresa regimului îi putea aduce autorului hărţuieli din partea Securităţii şi chiar condamnarea la închisoare.) În primii ani după căderea regimului, cetăţenii obişnuiţi şi-au păstrat în continuare compoziţiile pentru ei, temîndu-se că lucrurile s-ar fi putut schimba din nou. În 2002, în timpul unui interviu de patru ore cu un fost „duşman al poporului", Kligman l-a întrebat dacă se gîndise vreodată să-şi scrie memoriile. În prezenţa prietenilor şi a membrilor celor mai apropiaţi ai familiei, el a mărturisit – spre uluirea lor – că scrisese deja vreo cinci sute de pagini ! (Vezi Dunca, 2004.) La începutul anilor 1990, Lena Constante era unul dintre puţinii supravieţuitori încă în viaţă ai procesului Pătrăşcanu. Manuscrisul original al memoriilor ei, *L'évasion silencieuse* (1990), care a cîştigat apoi un premiu, a fost scris foarte mărunt de mînă. (Vezi şi Constante, 1995 [ed. rom. 1992].)

61. Stoica, 2003, p. 7. Cartea respectivă este *Rezistenţa armată anticomunistă din munţii României : 1948-1958* de Cicerone Ioniţoiu.

62. Vom discuta „reperele de memorie" în detaliu mai tîrziu în acest capitol. Memoriile foştilor deţinuţi povestesc deseori despre tipurile de „repere de memorie" care i-au ajutat pe autorii lor să suporte calvarul încarcerării. Pentru România, vezi, de pildă, Brauner, 1979, şi Constante, 1995 [ed. rom. 2002].

izvoarelor. Din cauza acestor probleme, sîntem însă de acord cu Bodó, care consideră că posibilitatea de a reconstitui ceea ce s-a întîmplat pe baza unor surse scrise este limitată şi necesită suplimentarea lor cu izvoare orale (Bodó, 2003, pp. 69-70). Ne îndreptăm acum atenţia către această a doua categorie de surse.

Despre sursele orale

Istoriile orale şi interviurile retrospective detaliate (termeni pe care îi folosim interşanjabil dacă nu menţionăm altfel) dezvăluie felul cum oamenii care au trăit sub regimuri astăzi defuncte încearcă să-şi reconstruiască poveştile de viaţă şi să le dea sens. Passerini observa că, în fosta Uniune Sovietică, oamenii „care azi se simt liberi să-şi descrie experienţele de viaţă din perioada stalinistă se confruntă într-adevăr cu problema justificării de sine şi în acelaşi timp cu cea a stabilirii unui soi de continuitate în povestea vieţii lor" (Passerini, 1992, p. 12)[63]. La fel stau lucrurile şi în România, unde relatările orale ne permit să analizăm felul cum colectivizarea persistă în amintirile românilor care au traversat vremurile acelea. Ele contribuie de asemenea la integrarea vocilor şi experienţelor celor care au fost „îndepărtaţi din istorie" (Rowbotham, 1973) în discursul istoric despre comunism şi colectivizare.

Asemenea relatărilor scrise, şi cele orale ridică o multitudine de probleme. Amintirile sînt cunoscute pentru maleabilitatea lor şi sînt modelate în mod selectiv de contextul social şi de motivaţiile celor intervievaţi. Ele nu sînt fixe, cantitativ şi calitativ, ci variază în timp, fiind re-formulate în prezentul actului istorisirii printr-un proces interpretativ de (re)memorare[64]. Passerini subliniază faptul că „procesul amintirii trebuie conceput ca o relaţie profund interpersonală" (Passerini, 1992, p. 2). Ceea ce rezultă poate fi afectat de evenimentele petrecute între timp, de trecerea timpului, de relaţia dintre intervievator şi persoana intervievată, de dorinţa celui din urmă de a apărea într-o lumină favorabilă şi de numeroşi alţi factori, dintre care pe cîţiva îi vom discuta mai jos[65]. Mai mult, după 1989, amintirea ca proces a fost amplificată de atenţia acordată de mijloacele de comunicare în masă istoriilor ascunse ale trecutului, aduse la cunoştinţa publicului prin intermediul unor

63. Vorbind despre chestiuni înrudite, Khubova *et al.* (1992, p. 96) sugerează că, după căderea Uniunii Sovietice, „fără un discurs istoric public de ansamblu de care să-şi poată lega [propriile amintiri]", oamenilor le este „foarte dificil să le dea sens". Vezi şi Bodó despre producerea unei istorii colective, în capitolul nostru de concluzii. Noi susţinem producerea unor „trecuturi utilizabile", la plural, care să reflecte diferite perspective.
64. Subliniem din nou faptul că relatările orale sînt produse retrospectiv, cu excepţia interviurilor luate pentru Radio Europa Liberă în perioada comunistă. În acestea din urmă, reporteri vorbitori de română conversau cu români care fugiseră din ţară sau erau refugiaţi în Vest. Noi facem rareori referire la ele, deşi remarcăm faptul că informaţiile generale din cuprinsul lor tind să le coroboreze pe ale noastre. Fiecare interviu era transcris şi înregistrat în română şi rezumat în engleză. Persoanele intervievate sînt descrise generic: de pildă, student, fost profesor, inteligent, serios, în mare parte credibil; vîrsta şi sexul nu sînt menţionate peste tot. Vezi, de exemplu, HU OSA 300-1-2. Aceste materiale se găsesc în Arhiva Fundaţiei pentru o Societate Deschisă din Budapesta. Îi mulţumim în mod special directorului ei, István Rév, şi lui Pavol Salamon, arhivist-şef la vremea cînd le-am consultat noi.
65. Khubova *et al.* (1992, p. 96) notează că persoanele intervievate „se agaţă de aceste relatări pentru a da sens propriei vieţi".

seriale de televiziune care s-au concentrat asupra istoriilor orale, prin difuzarea unor diferite documentare şi publicarea de texte inedite. Nu e deci de mirare că înseşi relatările din mass-media au devenit pentru unii oameni mijloace de orientare sau „repere ale memoriei" şi, aşa cum observă Nora (1989), au contribuit la formalizarea şi codificarea memoriei (ca în cazul acelei persoane intervievate de Stoica care a invocat o versiune publică a „exact" celor întîmplate).

Acest tip de interacţiune dintre sursele orale şi cele cunoscute prin intermediul mass-mediei trimite la o altă formă de intertextualitate pe care cercetătorii trebuie să o ia în considerare: ceea ce am putea numi „memorie asistată"[66]. Khubova şi colegii ei (1992) au revizitat sate din regiunea Kuban a fostei Uniuni Sovietice unde lucraseră cu patru ani înainte. A doua lor vizită a avut loc în contextul perestroikăi, cînd mass-media era plină de amintirile represiunilor staliniste. Au descoperit atunci că, la cei intervievaţi:

> [c]onştiinţa lor istorică părea să se fi schimbat. Nu numai că acum erau mult mai dispuşi să vorbească, dar o bună parte dintre ei... includeau în relatările lor rememorări ale unor experienţe personale autentice, dar şi „amintiri" pe care le culeseseră fără dubiu din mass-media. Poate credeau cu adevărat că aceste lucruri li se întîmplaseră lor, ceea ce le permitea să-şi formuleze o nouă imagine de sine (Khubova *et al.*, 1992, p. 95).

Acest exemplu subliniază de asemenea influenţa prezentului asupra relatărilor despre trecut. Folosind aşadar relatări orale, noi nu avem pretenţia că amintirile oamenilor despre cum s-a petrecut colectivizarea sînt cu necesitate „corecte" şi nici „mai corecte" decît documentele problematice pe care le-am discutat mai devreme.

Faptul că, pe parcursul cercetărilor noastre, puţini au fost cei care au exprimat în mod deschis opinii pozitive despre colectivizare, chiar dacă aveau aşa ceva, poate să pară un efect al climatului postsocialist. Amintim totuşi cititorilor noştri că numeroase documente de arhivă ale perioadei sînt ele însele concepute într-un spirit negativ, contracarat pe atunci de reprezentările în roz răspîndite de propagandă şi de arta realist-socialistă. Dar, spre deosebire de documente, relatările orale ne oferă acces la ceea ce oamenii îşi amintesc a fi fost experienţele lor de viaţă – ceea ce li s-a părut cel mai greu, ce au preţuit cel mai mult şi aşa mai departe. Sînt mulţi factori care modelează ce îşi amintesc oamenii, în faţa cui şi cînd. În subcapitolele următoare discutăm mai întîi probleme de bază ale cercetării istoriilor orale, concentrîndu-ne asupra disponibilităţii oamenilor de a vorbi despre trecut şi a felului cum interpretăm ceea ce ei relatează; discutăm apoi pe scurt chestiunea interpretării concomitente a mai multor tipuri de surse.

---

66. Arch Getty (comunicare personală) ne-a povestit experienţa lui Mary McCauley, care, cu ani în urmă, a intervievat locuitori ai oraşului Leningrad despre perioada stalinistă a Marii Terori. Amintirile lor fuseseră „asistate" de cultura antistalinistă din perioada de după Hruşciov, care postula că „toată lumea fusese arestată". Şi totuşi, cînd au fost întrebaţi mai insistent cine anume fusese arestat, cei intervievaţi au recunoscut că doar puţini dintre cunoscuţii lor se aflaseră în această situaţie. Prager (1998), sociolog, dar şi psihanalist neprofesionist, vorbeşte despre un proces similar care confirmă demersul nostru analitic. Una dintre clientele sale, care căuta un context explicativ pentru suferinţa ei, a conchis că, în copilărie, fusese victima unui abuz sexual. Prager notează că interpretarea ei a apărut exact în perioada în care curentul „amintirilor recuperate" era în vogă şi a fost influenţată de el. Dar o analiză atentă a corpusului de amintiri ale clientei despre posibilul abuz nu justifica această interpretare.

INTERVIURI. INFLUENŢA INTERVIEVATORULUI ŞI A CONTEXTULUI TEMPORAL

În cadrul proiectului nostru am căutat să luăm legătura cu o mare diversitate de oameni. Cei mai mulţi erau tineri sau de vîrstă mijlocie în timpul campaniei de colectivizare; unii erau copii. Majoritatea celor pe care i-am intervievat au fost ţărani şi o bună parte dintre ei au devenit în perioada socialistă salariaţi în fabrici sau organizaţii de partid; unii au ajuns să deţină poziţii de conducere, inclusiv posturi de secretari regionali de partid, funcţionari raionali, preşedinţi de gospodării colective sau primari de comune. Aşa cum vom vedea mai jos, nu toată lumea a fost dispusă să intre în dialog cu echipa noastră, deşi cei care au vrut să o facă au fost numeroşi. Unii au refuzat să vorbească de teamă că lucrurile s-ar fi putut răsturna din nou, afirmînd că „vremurile sînt în schimbare" şi temîndu-se să nu fie traşi la răspundere dacă situaţia politică s-ar fi modificat[67]. Khubova şi colegii ei (1992, p. 100) au întîlnit acelaşi raţionament în timpul cercetărilor întreprinse în regiunea Kuban. Mai mulţi membri ai echipei noastre (de pildă, Dobrincu, Stoica şi Verdery) s-au confruntat cu situaţia în care persoanele erau dispuse să vorbească, dar nu voiau ca interviurile să fie înregistrate, tot de teamă. Alţii au refuzat dialogul într-un mod mai subtil, spunînd că un interviu nu-şi avea rostul: „Lasă... cînd oi avea timp, îmi voi scrie eu memoriile" (Stoica, 2003, p. 8). Au existat fără îndoială oameni pentru care întoarcerea la perioada colectivizării s-a dovedit prea dureroasă; dar nu aceasta a fost în primul rînd experienţa noastră.

O variabilă fundamentală în orice tip de interviu sînt trăsăturile caracteristice ale cercetătorului şi natura relaţiei sale cu oamenii intervievaţi. Această relaţie variază în funcţie de numeroşi factori, precum vîrsta, sexul şi locul de baştină ale cercetătorului. Apendicele II conţine mai multe detalii, dar vom menţiona aici pe scurt cîteva lucruri pentru a arăta cît de complexă este influenţa exercitată de cercetător. Deşi toţi românii şi ungurii din echipa noastră aveau experienţă pe teren în localităţile studiate, cîţiva dintre ei (Dobrincu, Bodó, Goina şi Lăţea) erau ei înşişi născuţi în satele respective sau aveau rude care locuiau acolo. Consecinţele familiarităţii lor cu mediul au fost complicate. Pe de o parte, nu au avut nevoie de timpul îndelungat pe care un bun etnograf trebuie să-l petreacă în localitate pentru a stabili relaţii de încredere cu localnicii, dar e posibil ca poziţia socială a membrilor familiei lor să le fi stînjenit anumite demersuri (vezi apendicele II). Cît despre alte caracteristici, o vîrstă mai mare a intervievatorului este în general un avantaj cînd vine vorba de a cîştiga încrederea şi cooperarea sătenilor români, deşi uneori statutul social inferior al studenţilor doctoranzi i-a făcut pe cei intervievaţi mai puţin precauţi. Avem convingerea că un intervievator de sex feminin tinde să fie acceptat mai uşor şi de femei, şi de bărbaţi decît unul de sex masculin, chiar dacă (sau poate *pentru că*) deţine o autoritate mai scăzută; acestea fiind spuse, unii dintre etnografii noştri cei mai pricepuţi s-au dovedit a fi studenţii doctoranzi de sex masculin.

Alte diferenţe nu au avut probabil o influenţă atît de mare pe cît ar fi fost de aşteptat, de pildă cea dintre români şi străini. S-ar putea crede că sătenii români ar fi mai suspicioşi în faţa unor intervievatori de altă cetăţenie, cum am fost noi două, decît în faţa conaţionalilor lor sau poate mai tentaţi să le servească opinii anticomuniste. Lucrul acesta s-ar putea să fie adevărat în cazul străinilor nou-veniţi în România, dar istoria îndelungată a relaţiilor noastre cu locuitorii celor două sate (Vlaicu şi Ieud) a făcut ca acestora să le vină mai

---

67. Dobrincu (2003a) observa că la baza temerii acestor oameni că ţara s-ar putea întoarce la trecutul (socialist) recent a stat succesul foştilor comunişti în alegerile din 2000.

greu să ne mintă sau să se prezinte într-o lumină nepotrivită cu ceea ce ştiam deja despre ei. Prieteniile strînse pe care le stabiliserăm au făcut mai repede posibile conversaţiile pe teme dificile decît ar fi fost cazul dacă interviurile erau luate de cercetători români lipsiţi de o experienţă atît de îndelungată. În cazul lui Gail Kligman, exact munca ei de teren din deceniile precedente a fost cea care i-a permis să scoată la lumină „istorii ascunse" redactate atît în genul poetic, cît şi în cel narativ; cercetătorii care au luat interviuri în aceeaşi localitate după 1989 nu au obţinut rezultate comparabile. Vedem aici diferenţa crucială dintre simpla realizare a unui interviu şi includerea acestuia în contextul unor cercetări etnografice de amploare. Pe scurt, aşadar, influenţa intervievatorului, deşi este un ingredient decisiv al etnografiei, este mult prea variată ca să poată fi inclusă în mod sistematic în interpretarea noastră.

Alte variabile care modifică valoarea surselor orale sînt trăsăturile persoanei intervievate – fie în relaţie cu intervievatorul (de pildă, diferenţa de vîrstă şi sexul), fie independente de acesta. Liviu Chelcea a observat, de exemplu, diferenţe semnificative în ceea ce interlocutorii săi îşi aminteau sau erau dispuşi să-şi amintească (Chelcea, 2009, p. 400 [ed. rom. – p. 429]). Ţărani care fuseseră săraci la vremea respectivă îşi aminteau mult mai puţine lucruri despre colectivizare şi aveau în cel mai bun caz o idee vagă despre datele la care se petrecuseră anumite lucruri, în timp ce ţăranii mai înstăriţi vorbeau mult mai pe larg, cu date mult mai precise şi cu mult mai multe detalii[68]. Deşi alţi membri ai echipei noastre nu au identificat situaţii similare, exemplul acesta ne aminteşte totuşi că originea socială şi traiectoria de viaţă a persoanelor intervievate afectează inevitabil ceea ce-şi pot aminti – chestiune asupra căreia vom reveni în capitolul 8.

O altă variabilă importantă este generaţia, întrucît poziţia individului în ciclul vieţii are o influenţă semnificativă asupra felului în care îşi aminteşte sau vede atît trecutul, cît şi prezentul[69]. Aşa cum sperăm că vor demonstra analizele noastre din capitolele următoare, nu vrem să sugerăm că factori precum sexul, religia, naţionalitatea sau localizarea geografică sînt mai puţin însemnaţi. Şi totuşi, în vremuri de criză, vîrsta generaţională angajează memoria într-un mod decisiv (vezi, de pildă, Vultur, 2002a). Diferenţele generaţionale au fost de mult recunoscute în studiul regimurilor revoluţionare, deseori susţinute de avîntul tinereţii (să ne gîndim numai la gărzile revoluţionare din China maoistă în perioada Revoluţiei Culturale). Odată cu vîrsta, zelul acesta se poate transforma, în mod radical, într-o dezamăgire totală, aşa cum s-a întîmplat cu mulţi comunişti convinşi după ce Hruşciov a dezvăluit crimele lui Stalin. Sau, aşa cum am văzut mai sus, odată cu trecerea timpului şi căpătînd înţelepciunea vîrstei, unele persoane pot ajunge să-şi privească amintirile cu un ochi critic.

Urmînd sugestia lui Mannheim că generaţiile sînt marcate de evenimentele pe care indivizii le trăiesc în adolescenţă şi la începutul vîrstei adulte, Schuman şi Scott postulează o memorie colectivă formată printr-un proces de „întipărire generaţională" (Schuman şi Scott, 1989, p. 378). Noţiunea ni se pare utilă într-un mod mai larg, pentru întregul spectru al vîrstelor. Iată mai jos un exemplu de ceea ce noi numim „amintire încarnată" [*embodied memory*] care s-a întipărit în conştiinţa unui copil de pe vremea colectivizării:

---

68. Una dintre posibilele explicaţii ale acestor diferenţe este faptul că fostul sărac poate să fi fost mai intimidat de experienţa interviului; alta este că amintirile mai amănunţite ale celui mai bogat reflectă poate faptul că ei au pierdut mai multe şi au suferit mai acut efectele colectivizării.
69. În Vultur (2002b), două capitole despre amintirile evreilor din Banat sînt organizate pe generaţii (vîrstă mijlocie şi, respectiv, înaintată).

> Tata a fost opt ani prizonier de război în Rusia, aşa că ştia ce-i aia colhoz. S-a întors cînd aici abia începea, dar el a zis că nu se înscrie niciodată. Învăţătoarea mea de la clasa a doua ne punea pe mine şi pe încă o fată să stăm în picioare în faţa clasei pentru că familiile noastre încă nu s-au înscris în colectiv. Se purtau urît cu noi la şcoală. Îmi amintesc că, de Crăciun, făceau coadă cu toţi copiii să le dea bomboane, şi pe noi ne scoteau din rînd, să nu primim nimic... O uram pe învăţătoare şi mă răzbunam de cîte ori aveam prilejul. Era nevasta preotului ; de fiecare dată cînd mă duceam la casa preotului, să zicem, la ziua vreunui copil, trînteam vreo prăjitură pe covor şi-o călcam în picioare sau mă duceam în beci şi aruncam lucruri peste tot. Mulţi ani mai tîrziu am întîlnit-o pe stradă. A venit către mine şi m-a salutat, dar eu am trecut pe lîngă ea fără nici o vorbă.[70]

Să notăm totuşi că unele amintiri ale celor care erau copii la vremea colectivizării nu poartă pecetea distinctivă a vreunei generaţii anume. Tortura sau maltratările fizice se întipăresc în memorie indiferent de vîrsta la care au fost trăite. Unul dintre interlocutorii lui Gail Kligman îşi amintea cum a fost brutalizat la vîrsta de zece ani de către nişte securişti care îl căutau pe tatăl lui, „duşman al poporului" (pe care l-au şi împuşcat fatal ulterior) :

> M-au bătut şi mi-au perforat limba cu acul. Patru săptămîni nu am putut mînca, decît să beau lapte. Au zis că-mi dau bomboane, şi mi-au prins limba, şi mi-au ţinut-o cu mîna şi mi-au străpuns-o cu acul de mai multe ori. „Pui de reacţionar", „pui de chiabur" mi-au zis. Şi de cîte ori m-au lovit cu picioarele ! ... Pînă azi am semnele de la bătaia pe care am încasat-o atunci.[71]

Dacă lăsăm la o parte asemenea excepţii, generaţia părinţilor acestor foşti copii îşi aminteşte în mod tipic un set diferit de griji (adulte) de pe vremea campaniei de colectivizare, precum colectările forţate, exproprierea terenurilor şi aşa mai departe. Dar, indiferent unde se aflau poziţionaţi în ciclul vieţii la vremea respectivă, amintirile oamenilor şi ceea ce ei rememorează sînt marcate sau imprimate în conştiinţa lor în mod corespunzător[72].

O altă variabilă care influenţează memoria este momentul în care sînt luate interviurile. Katherine Verdery a făcut o serie de cercetări în 1991-1994 (înainte ca proiectul nostru să înceapă), cînd procesul *de*colectivizării era în plin avînt. A descoperit atunci că oamenii care vorbeau despre colectivizare la momentul respectiv accentuau confiscările şi schimbările petrecute în anii 1950 care le îngreunau acum recuperarea pămîntului, dar că aceste subiecte au apărut mai rar după 2000. Obstacolul cel mai serios pentru noi, care am luat interviuri despre perioada socialistă abia după 1989, a fost tendinţa interlocutorilor noştri de a avea amintiri „teleologice" : toţi ştiau cum se sfîrşise povestea. Destrămarea sistemului

70. 213n, interviu Verdery (*). Relatarea a fost reconstituită după notiţe. Literatura de specialitate despre stalinism este plină de amintirile întipărite pentru totdeauna în minţile celor care erau copii la vremea respectivă.
71. P.G.R., interviu Kligman.
72. Nu ne ocupăm aici de problema înrudită a nostalgiei, şi ea dependentă de generaţie. Pentru cei mai în vîrstă, nostalgia după regimul comunist – pe care unii ar putea-o considera o „uitare strategică" – are de multe ori de-a face cu calitatea mai scăzută a vieţii lor după căderea acestui regim. Tinerii care nu erau născuţi la vremea respectivă pot să fie, prin contrast, anticomunişti înverşunaţi din cauza a ceea ce au suferit familiile lor sau, ca în Rusia, pot să încerce o anumită nostalgie după Stalin.

comunist şi a gospodăriilor colective îşi punea amprenta asupra felului cum oamenii îşi aminteau experienţele dureroase ale anilor de demult. Pe unii repudierea publică a sistemului îi încuraja să uite ceea ce fusese poate bun la gospodăriile agricole, furnizîndu-le un motiv în plus (mai ales în cazul foştilor reprezentanţi ai autorităţilor) să se distanţeze retrospectiv de vechile lor acţiuni. Altora însă, neajunsurile vieţii postsocialiste le induceau o anumită nostalgie după unele aspecte ale fostului regim. Ca atare, amintirile celor intervievaţi trebuie examinate cu multă atenţie.

O altă latură a factorului temporal priveşte tipurile de evenimente prin care au trecut oamenii. Stoica (2003), ca şi alţi membri ai echipei noastre, a observat că majoritatea relatărilor se ghidau după evenimente : ceea ce îşi aminteau oamenii, sau ceea ce voiau să discute, erau situaţii concrete, foarte personale de multe ori, mai degrabă decît generalităţi (vezi Schuman şi Scott, 1989). Majoritatea persoanelor intervievate de el în Vadu Roşca s-au concentrat asupra tulburărilor din 1957, deşi el era interesat de procesul mai larg al colectivizării, nu doar de rolul acestei revolte în cadrul lui. Uneori, atenţia acordată de un interlocutor anumitor momente particulare comprima desfăşurarea procesului, anulînd complexitatea socială a celor petrecute. Lucrul acesta a fost cu precădere adevărat în cazul interlocutorilor din localităţile unde a existat o opoziţie considerabilă faţă de colectivizare, reprimată pe măsură, opoziţie pe care vorbitorii tindeau să o uite atunci cînd afirmau că procesul se încheiase rapid. Aceste exemple ne atrag din nou atenţia asupra necesităţii ca, în cadrul analizei, să situăm afirmaţiile celor intervievaţi în cel mai larg context temporal posibil.

MEMORIE ŞI TRAUMĂ, VORBIRE ŞI TĂCERE

Cei care au fost dispuşi să vorbească au acceptat dialogul într-o măsură mai mare sau mai mică. Unii erau nerăbdători să stea de vorbă cu oricine şi căpătau un sentiment de satisfacţie dezvăluind în public suferinţe îndelung reprimate şi recreîndu-şi astfel vieţile într-o formulă sau alta de „trecut utilizabil”[73]. Lăţea vede în această situaţie o formă lingvistică de „a regla conturile”[74]. Mulţi alţii nu au fost nici entuziasmaţi „pur şi simplu de noutatea posibilităţii de a vorbi” (Khubova *et al.*, 1992, p. 96), nici reticenţi. Erau oameni care suferiseră mult şi care s-au bucurat că aveau ocazia să „dea glas” unor autobiografii silite pînă atunci să rămînă necunoscute[75]. Pentru ei, asemenea rememorări puteau fi catartice la modul personal şi le puteau oferi posibilitatea de a discuta cu membri ai familiei despre lucruri pe care nu le menţionaseră niciodată[76]. Aflînd despre proiect, o ţărancă a informat-o pe Gail Kligman că voia să îi povestească istoria tragică a familiei ei din perioada colectivizării, pe care o relatăm şi noi în capitolul 6 şi care dusese la moartea mamei sale. La vremea interviului, Gail Kligman o cunoştea pe femeie de peste două decenii, dar nu auzise niciodată nimic despre trecutul ei traumatizant. Cu siguranţă, asemenea cazuri – nenumărate – fac sarcina de a scoate la lumină aceste istorii ascunse

73. Există o vastă literatură de specialitate despre amintirile reprimate din cauza unor experienţe traumatizante, pe care nu o putem examina aici.
74. Vezi Lăţea (2009, p. 349 [ed. rom. – p. 407]) pentru o discuţie a atitudinii ţăranilor care „uită, dar nu iartă”.
75. Facem o diferenţă între aceste autobiografii şi cele scrise după tipic pentru sau de către cadrele de partid, în special de către deţinuţi sau în contextul verificării membrilor de partid.
76. Istoria colectivizării cunoaşte numeroase exemple de tăcere între rude.

cu atît mai urgentă şi, în acelaşi timp, atrag atenţia asupra problemelor cu care se confruntă rescrierea istoriei comuniste a ţării.

Pînă acum am vorbit despre cei care au acceptat de bunăvoie dialogul cu noi. Cum stăm însă cu cei care se oferă să împărtăşească foarte puţin, expediindu-ne uneori întrebările despre campania de colectivizare cu răspunsuri precum : „N-am avut de ales, ne-au pus să ne înscriem şi pe urmă ne-am obişnuit" ? Ce trebuie să facă un intervievator în faţa unui astfel de răspuns ? Oare interlocutorul nu-şi aminteşte cu adevărat sau refuză să-şi amintească din cauza unor acţiuni sau a unor compromisuri făcute pe care nu vrea să le recunoască public ? Ar trebui să încercăm să-i smulgem totuşi amintirile sau există cumva o gaură neagră în care acestea au fost depozitate, gaură care ar putea să fie produsul unei traume reprimate ? Ajungem astfel la un aspect important al conversaţiilor noastre : relaţia dintre traumă şi memorie. Printre istoriile multă vreme suprimate care au ieşit la suprafaţă după 1989 există numeroase relatări ale unor oameni care au fost maltrataţi fizic sau umiliţi public de către reprezentanţii regimului comunist. Aşa cum aflăm din dezbaterile despre „amintiri recuperate" şi despre natura traumelor, există o relaţie foarte problematică între „ceea ce li se întîmplă oamenilor cu adevărat" şi modul cum aceste întîmplări li se înscriu în memorie. Contrar specialiştilor care afirmă că memoria retrospectivă vizează întotdeauna un eveniment real din trecut, alţii văd în traumă exact *incapacitatea* victimei de a-şi reprezenta ceea ce s-a întîmplat, pentru că experienţele traumatizante se sustrag centrilor cerebrali responsabili de abilităţile narative şi reprezentările verbale (vezi discuţiile în Leys, 2000, şi Daniel, 1996). Alţii avertizează împotriva tendinţei de a lua automat de bune relatările despre un trecut traumatizant, observînd că „eul agentiv se constituie pe sine în timp" (Prager, 1998, p. 82) şi poate fi profund influenţat de tiparele contemporane de interpretare atunci cînd reconstruieşte amintiri din trecut.

Cum putem deci să abordăm relaţia complicată dintre traumă şi memorie în interviurile noastre ? Există ceva în natura experienţelor trecute ale indivizilor care modelează într-un anumit fel reprezentarea lor în prezent ? Gail Kligman a fost în mod repetat surprinsă de relatările detaliate ale unor interlocutori care petrecuseră mulţi ani împotrivindu-se regimului, ascunzîndu-se în munţi, şi care fuseseră apoi închişi şi torturaţi. Rememorările lor erau foarte vii, ca şi cum evenimentele s-ar fi petrecut cu o zi în urmă[77], ceea ce ne aminteşte despre rolul performativului discutat anterior şi despre afirmaţia lui Nietzsche că, pentru a rămîne în memorie, „se înseamnă ceva cu fierul înroşit [...] ; numai ceea ce nu încetează să *doară* rămîne în memorie" ([1887] 1989, p. 61 [ed. rom. - p. 339]). Într-adevăr, partidul-stat recunoştea „virtuţile" pedagogice ale amintirilor înscrise pe trup, aşa-numitele „amintiri încarnate". Pentru cei cărora experienţele le-au fost întipărite pe corp prin tortură, prin intermediul privaţiunilor sau al umilirilor repetate, amintirile au fost cu adevărat în-carnate ; corpurile lor slujesc drept locuri ale memoriei, în sensul lui Nora, sau drept instrumente *mnemotehnice*, în concepţia lui Nietzsche[78]. Deşi lucrurile

77. Răspunzînd la o serie de întrebări stîrnite de lectura dosarului său de la închisoare, un ţăran a recreat practic scena arestului său în munţi, arătînd cine a fost acolo etc. C.V., interviu Kligman.

78. Îi mulţumim lui Jon Sigmon pentru că ne-a amintit de eseul lui Nietzsche. Connerton a examinat memoria încarnată într-un sens mai colectiv în contextul a ceea ce el numeşte memoria obiceiurilor, ea însăşi „transmisă în moduri non-textuale şi non-cognitive" (Connerton, 1989, pp. 102-103). Vezi şi Ten Dyke (2001, pp. 67-69). Amintirile încarnate în acest sens diferă de cazurile în care persoanele au fost trădate de propriile corpuri, cazuri la care ne vom întoarce în capitolele următoare.

sînt complicate, noi tindem să acordăm o valoare specială de adevăr amintirilor acelor oameni care au suferit fizic sub tortură.

Lăţea, pe de altă parte, a descoperit că mulţi dintre interlocutorii săi, mai ales bărbaţi, s-au folosit de aşa-numita „uitare strategică", pe care el o consideră, oarecum paradoxal, o practică a memoriei cu scop constructiv, întrucît le permite oamenilor să *nu* se perceapă drept victime. Iată cîteva afirmaţii pătrunzătoare:

> Bărbaţii au fost mai expuşi la violenţă şi dezonorare şi aş spune că nu este de mirare că, în comparaţie cu femeile, ei sunt mai tentaţi să eufemizeze sau, pur şi simplu, să uite părţile cele mai urâte ale colectivizării. [...] „uitarea" poate fi gândită pozitiv, ca parte a „memoriei", şi nu ca lipsă, ca negativ al ei. Oamenii „uită" violenţa care nu se potriveşte cu categoriile gândirii cât de cât raţionale sau refuză să integreze ceea ce i-ar distruge din punct de vedere social (sclavii, supravieţuitorii Gulagului sau ai Holocaustului, victimele torturii sau ale violurilor sunt exemplele extreme). [...] în anumite cazuri, cum este colectivizarea, uitarea este atât o favoare făcută propriei persoane, cât şi o strategie îndreptată împotriva agenţilor violenţei (Lăţea, 2009, p. 348 [ed. rom. – pp. 406-407]).

„Uitarea strategică" poate explica într-o anumită măsură amintirile tulburi în privinţa detaliilor narative şi a datelor temporale. În climatul politic al cercetărilor noastre, e posibil ca unele persoane intervievate să fi simţit că nu prea au a se lăuda cu acţiunile lor din anii 1950, cînd se prefăcuseră poate că nu observă greutăţile prin care treceau alţii. Reticenţa lor reprezintă uneori o uitare strategică în propriul interes, iar intervievatorul trebuie să fie mereu conştient de această posibilitate, pentru a putea dezvălui tăcerile pe care le creează acest tip de uitare strategică.

Prin ce s-ar putea asemăna „amintirile încarnate" şi „uitarea strategică"? În ambele cazuri, trecerea timpului îi permite persoanei, în calitatea ei de agent al propriului trecut, să acţioneze asupra amintirilor sale, putînd astfel să dea sens istoriei personale, atunci şi acum. În viziunea lui Lăţea, uitarea strategică este o condiţie a supravieţuirii sociale, care le permite oamenilor să trăiască în prezent, cu trecutul lor, ca supravieţuitori (ca să preluăm un termen foarte la modă azi), şi nu ca victime. Amintirile încarnate fac acelaşi lucru, permiţîndu-le celor care au suferit asemenea încercări să reţină azi aspectele pozitive ale împotrivirii şi rezistenţei lor, şi nu pe cele negative, din cauza cărora au suferit atît şi au fost stigmatizaţi atîta vreme.

Interpretarea semnificaţiei amintirilor încarnate şi a uitării strategice, ca şi extragerea din convorbirile etnografice cu oamenii a unor sensuri care rămîn invizibile în documentele oficiale necesită o pricepere deosebită. Iată mai jos cîteva tehnici pe care membrii echipei noastre le-au folosit pentru a-şi atinge scopul: toate presupun diferite modalităţi de a interpreta tăcerile sau un anumit uz al limbii. Vom începe cu Julianna Bodó, a cărei cercetare pentru proiectul nostru a beneficiat de pe urma celor două decenii de experienţă în munca pe teren în localităţile studiate. Iniţial, interlocutorii ei au pretins că, în timpul colectivizării, nu s-a întîmplat nimic deosebit şi au părut să posede puţine amintiri din perioada respectivă. Pe baza anumitor semnale mărunte din discursul lor, cercetătoarea a tras însă concluzia că, de fapt, se petrecuseră multe, numai că ele nu erau la vedere: „Un asemenea semn este faptul că şi acum, după 40 de ani, vocea celor intervievaţi tremură atunci când vorbesc despre acea perioadă. [...] Cum e posibil ca acele evenimente «nesemnificative» să fi provocat o reacţie atât de profundă?" (Bodó, 2009, p. 355 [ed. rom. – p. 412]). Parte din răspunsul ei, pe care îl vom analiza în capitolul 8, se referă la efectele răsturnării

ierarhiilor de statut; Bodó invocă în plus interzicerea discursului despre colectivizare în perioada desfăşurării acesteia şi după. Din cauza lipsei discuţiilor, presupune ea, comunitatea n-a reuşit să formuleze versiuni colective ale întîmplărilor de atunci. Ca atare, nici una dintre persoanele întrebate despre ele nu ştie prea bine ce să spună, pentru că nu ştie ce vor spune *alţii*[79]. Tăcerea din jurul colectivizării, în acest context, este cu precădere socială, şi nu individuală.

Colega noastră Smaranda Vultur (2003a, 2009b [ed. rom. 2005]) a interpretat nu tăceri, ci metafore, examinînd sursele scrise şi orale din punct de vedere lingvistic. În cercetările ei a citit cuvîntări publicate şi a comparat metaforele conţinute în ele cu metaforele din minutele nepublicate ale mai multor şedinţe; în plus, a comparat în timp şi spaţiu limbajul documentelor din două sate în care colectivizarea a avut destine complet diferite. A găsit acolo nu numai contextele specifice utilizării metaforelor militare atît de obişnuite în toată perioada comunistă (de pildă, „campanie", „duşman", „luptă"; vezi discuţia din capitolul 1), ci şi contraste între două perioade diferite. Comparînd două sate - unul colectivizat mai de timpuriu, celălalt, ulterior -, a găsit în primul un limbaj aspru al „luptei înverşunate cu duşmanul de clasă", opus tonului uşor şi optimist („muncă intensă, entuziastă") din cel de-al doilea. Schimbarea aceasta sugerează o trecere de la accentul pus pe represiune la un efort de convingere şi stimulare; comparaţia reflectă procesul însuşi al colectivizării, care în multe locuri a trecut de la perioada represivă iniţială la forme ulterioare mai puţin coercitive. Analiza intertextuală a Smarandei Vultur ne arată cît de multe putem afla din modul în care este folosită limba - şi mai ales din modul cum sînt folosite metaforele.

Puiu Lăţea (2003, 2009 [ed. rom. 2005]) a folosit atît strategia lui Bodó, cît şi pe cea a lui Vultur, luînd în considerare metaforele şi alte registre „textuale", inclusiv mimica, gesturile, posturile şi variaţiile de intonaţie ale celor cu care a stat de vorbă. Am notat mai devreme că trupul însuşi poate servi drept loc al memoriei; atît Bodó, cît şi Lăţea au acordat o atenţie deosebită limbajului trupului în relaţie cu ceea ce spuneau interlocutorii lor. Lăţea a examinat îndeaproape şi folosirea anumitor cuvinte, precum „înţelegere", „tîrguială", „negociere" sau „tocmeală" (în contrast cu „impunere" sau „constrîngere"). A acordat atenţie practicilor complexe pe care le semnalează aceste cuvinte - strategiilor de eschivare, vorbirii indirecte, retoricii impreciziei, tacticilor intenţionate de amînare şi aşa mai departe. A cercetat, de pildă, modul în care interlocutorii săi au folosit timpurile verbale pentru a descrie anumite strategii de împotrivire faţă de activiştii veniţi să-i convingă să se înscrie în colectiv. „[M]anipularea timpurilor verbale", observă el, „a fost una dintre strategiile retorice folosite copios de ţăranii care au încercat să amâne, cât mai mult cu putinţă, intrarea în colectiv" (Lăţea, 2009, p. 241 [ed. rom. - p. 402]). În analiza sa, Lăţea încearcă să demonstreze că, în ciuda represiunii, oamenii şi-au păstrat o relativă capacitate de acţiune şi au putut chiar să domesticească ori să transforme puterea, fie şi în mică măsură, în interesul lor personal. Negocierea sau tîrguiala era aşadar o strategie frecventă, un mod de a-i corupe pe oficialii locali, compromiţîndu-i.

În concluzie, chiar dacă nu putem lua drept adevăr orice spun interlocutorii noştri, pentru a descoperi informaţii care nu există în arhive putem să le urmărim tonul vocii, să le observăm momentele de tulburare, să ascultăm cu atenţie felul cum vorbesc şi mai cu seamă metaforele pe care le utilizează. Noi recomandăm în general exact acest tip de

79. Acest argument apare în versiunea mai lungă a raportului ei (2003). Vezi Kligman, 2009 [ed. rom. 2005] despre istoriile reprimate din Ieud.

metodologie analitică mixtă, care presupune interacţiunea dialogică a surselor scrise şi orale – o strategie probabil mai accesibilă celor care studiază colectivizarea Europei de Est decît celor interesaţi de colectivizarea sovietică, întrucît aceştia din urmă sînt lipsiţi de posibilitatea de a comunica direct cu ţăranii implicaţi[80].

Interpretarea surselor multiple

Am discutat pînă acum posibilităţile şi limitările surselor scrise şi, respectiv, orale şi este limpede că şi unele, şi altele sînt inadecvate în sine pentru a crea trecuturi utilizabile care să aproximeze cît mai bine complexitatea perioadei de colectivizare. Detaliind această idee, Bodó comentează că documentele scrise „se pot descifra numai având cunoştinţa relaţiilor dintre actorii locali" (2003, p. 73), părere pe care o împărtăşim şi noi. Pentru a conchide discuţia noastră, oferim mai jos trei exemple care ilustrează beneficiile unei abordări intertextuale a cît mai multor categorii de surse – scrise, orale şi corporale – pentru a corobora diferite informaţii sau afirmaţii. Acest concept extins al intertextualităţii poate îmbogăţi cercetarea şi analiza în moduri neaşteptate, ajutîndu-ne să facem faţă provocării pe care o reprezintă investigarea unor categorii fluide într-un proces dinamic, dependent de numeroase variabile.

Am dat deja un exemplu din munca de teren a lui Gail Kligman, care s-a folosit de arhivele Securităţii pentru a extinde reţeaua de persoane pe care le-a putut intervieva. Un al doilea exemplu demonstrează cum sursele orale pot dezvălui capcanele unei lecturi literale a izvoarelor scrise oficiale, îndeosebi a dosarelor penale. În dosarele Securităţii, Gail Kligman a descoperit o listă de pedepse date presupuşilor membri ai „grupării teroriste Popşa". Una dintre ele se referea la o persoană dată „dispărută", care fusese judecată *in absentia*[81]. După ce a intervievat-o pe sora acestui bărbat, Gail Kligman a început să caute şi a găsit confirmarea oficială a faptului că el fusese „împuşcat mortal" de Securitate[82]. Aşadar, la vremea condamnării, omul nu era de fapt dispărut, ci mort şi îngropat. Deşi pare un simplu detaliu, diferenţa dintre „dispărut" şi „mort" este semnificativă pentru modul în care se înregistrau oficial faptele : cinismul şi brutalitatea regimului erau ascunse sub eticheta omniprezentă de „dispărut"[83]. Dacă n-ar fi fost interviurile, Gail Kligman ar fi luat verdictul de „dispărut" ca atare şi l-ar fi considerat pe bărbatul respectiv un simplu nume încadrat într-o categorie statistică. În cazul acesta, interacţiunea dialogică dintre cunoştinţele obţinute din surse orale şi arhivistice a transformat modul nostru de a înţelege înregistrările oficiale în relaţie cu ceea ce s-a întîmplat în realitate.

Un al doilea exemplu de interpretare a mai multor surse ne este furnizat de cercetările lui Katherine Verdery. În arhivele Securităţii, ea a găsit un denunţ anonim scris în 1984 de „un grup de muncitori", care pretindea că un anume G.C. din localitatea Vlaicu ar fi

80. Asta nu înseamnă că specialiştii sovietici nu pot folosi interviuri. Sheila Fitzpatrick (comunicare personală), de pildă, le-a folosit des pentru a clarifica lectura unor documente, dar nici măcar ea nu a putut să-i readucă pe ţăranii morţi la viaţă.

81. Vezi ACNSAS, FP, dosar nr. 84, vol. 5, f. 334, pentru sentinţa pronunţată pe 20 februarie 1950.

82. Vezi ACNSAS, FP, dosar nr. 84, vol. 5, f. 335, telegrama din 3-4 ianuarie 1950.

83. Aceasta este cu siguranţă numai una dintre mult prea multele decese provocate de Securitate care au fost „ascunse".

„reînceput activitatea anticomunistă prin calomnii şi injurii la adresa PCR”[84]. Autorităţile judeţene au investigat acuzaţiile şi au cerut note scrise pe această temă de la diferiţi săteni, sperînd să identifice caligrafia de pe document. O asemenea notă fusese scrisă de un bărbat cu care Katherine Verdery era în relaţii deosebit de strînse. În conversaţiile ulterioare cu el, ea l-a întrebat la modul general dacă auzise vreodată de oameni care scriseseră scrisori referitoare la un denunţ ; el a răspuns că el însuşi scrisese o asemenea notă de susţinere, despre G.C., dar nu (aşa cum presupusese ea) sub dictare. Apoi a explicat din proprie iniţiativă cine iniţiase denunţul (unul dintre rivalii lui G.C., supărat pe el din cauza vreunei neînţelegeri minore sau a vreunei femei), cine mai fusese implicat (mai mulţi prieteni ai iniţiatorului şi vecini ai lui G.C., toţi supăraţi pe el dintr-un motiv sau altul) şi cine îl formulase (nepotul iniţiatorului, angajat al Securităţii la Bucureşti). Fără impulsul pe care i-l furnizaseră documentele de arhivă, Katherine Verdery n-ar fi ştiut pe cine să întrebe pentru a primi informaţii concrete despre practicile de denunţ şi numai lunga ei relaţie cu interlocutorul i-a permis să afle cum, în cazul acesta, cel puţin, angajaţii Securităţii înşişi alimentau aceste practici.

Un al treilea exemplu, provenit de la Smaranda Vultur, ne oferă o înţelegere mai bună a tăcerilor care înconjoară colectivizarea. În Domaşnea, ea a intervievat oameni cărora le aflase numele din două dosare ale Securităţii din 1960-1962, comparînd ceea ce spuneau ei înşişi după 2000 cu ceea ce ofiţerul de Securitate care-i urmărise raporta că spuseseră la vremea respectivă. Conform dosarelor, Securitatea îi interogase pe majoritatea celor pe care ea îi intervieva, reţinîndu-i o zi sau mai multe şi apoi punîndu-i să semneze o declaraţie cum că n-aveau să spună niciodată nimic nimănui despre interogatoriu[85]. Dintre toţi cei intervievaţi de Smaranda Vultur, o singură femeie i-a confirmat întîmplarea ; ceilalţi nu au scos o vorbă, temîndu-se probabil să nu încalce angajamentul pe care îl semnaseră cu patruzeci sau cincizeci de ani în urmă. Partizanii din sat rezistaseră cu îndîrjire colectivizării, iar în 1958-1959 unii dintre ei fuseseră prinşi, împuşcaţi şi lăsaţi timp de trei zile în mijlocul satului pentru ca toată lumea să vadă ce li se putea întîmpla celor care procedau la fel. Poate că întîmplarea aceasta este o explicaţie a tăcerii oamenilor chiar şi după atîţia ani. Numai combinaţia de interviuri şi materiale culese din dosarele celor interogaţi i-a permis Smarandei Vultur să audă sunetul tăcerii[86].

În toate aceste exemple, datele noastre de arhivă au dezvăluit aspecte din trecut care fuseseră multă vreme suprimate, nu doar oferind informaţii, ci şi servind drept instrumente metodologice în cercetările noastre etnografice[87]. Am insistat asupra beneficiilor şi neajunsurilor izvoarelor pe care le-am folosit atît pentru a sprijini cititorul să le înţeleagă

84. ACNSAS, FI, dosar nr. 3935, vol. 2, ff. 26 şi urm.
85. Iată un exemplu tipic al declaraţiilor semnate la ieşirea din închisoare : „Am luat la cunoştinţă că nu am voie să divulg nimănui nimic din cele văzute de mine in legătură cu locurile de Deţinere pe unde am trecut si nici despre persoanele incarcerate deasemeni nu voiu comunica nici scris si nici verbal rudelor s-au altor persoane despre deţinuţi rămaşi in penit.”. Fostul deţinut putea fi dat în judecată pentru încălcarea acestui angajament. Vezi ACNSAS, FP, dosar nr. 160/7, 88. Am păstrat greşelile de ortografie din original.
86. Rapoartele se găsesc în DJAN CS, fond Inspectoratul Judeţean de Securitate Caraş-Severin (FD 116, vol. I şi II). Interviurile au fost luate în august 2001 şi septembrie 2002.
87. Lăţea (comunicare personală) a descoperit că, pornind de la cercetările de arhivă şi purtînd apoi discuţii cu rudele cele mai apropiate, reuşise să devină „competent”, adică bun cunoscător al problemelor locale ale colectivizării. Cînd a început apoi să stea de vorbă cu un cerc mai larg de oameni, aceştia au fost de regulă de acord să intre în dialog.

ca resurse analitice, cît şi pentru a limpezi întru cîtva relaţia încîlcită dintre istorie şi memorie. Sperăm ca, în felul acesta, să fi lămurit cîteva dintre modalităţile în care atenţia faţă de interacţiunea în timp şi spaţiu dintre diferite surse – orale, scrise, corporale – permite o dezvăluire şi o examinare complexă, mai nuanţată, a trecuturilor studiate.

Planul cărţii

În capitolele următoare vom descrie în detaliu procesul colectivizării în România. Partea I pune bazele acestui proces. Începem în capitolul 1 cu tiparul sovietic, care a stabilit tehnologia colectivizării urmată, cu anumite variaţii, de liderii de partid est-europeni pe parcursul anilor 1950. Facem un rezumat al procesului de colectivizare în Uniunea Sovietică, apoi schiţăm cîteva dintre principalele devieri de la model în Europa de Est. În capitolul 2 descriem obiectul colectivizării în România – satul românesc „tradiţional", organizat după relaţii de rudenie şi după statut social –, indicînd punctele esenţiale în care acest tip de organizare intra în conflict cu planurile colectivizării; sintetizăm apoi întregul proces de colectivizare a agriculturii româneşti desfăşurat între 1948 şi 1962 pentru a uşura discuţiile mai detaliate din capitolele ulterioare. Capitolul 3 se concentrează asupra cadrelor care au implementat colectivizarea, descriind aspecte ale recrutării lor, ale muncii şi vieţii lor de activişti. Ce fel de oameni erau, ce însemna să fie cadre de partid şi ce fel de relaţii sociale apăreau între ei? Susţinem că, întrucît partidul a ajuns la putere fără un număr adecvat de cadre pregătite şi angajate ideologic, compromisurile au fost inevitabile. În primul rînd, munca lor avea să se bizuie mai mult pe forţă decît pe persuasiune şi ca atare ţăranii aveau să sfîrşească prin a se înscrie în colectiv mai degrabă pro forma, mimînd consimţămîntul, şi nu din convingere. În al doilea rînd, exigenţele muncii specifice au îndemnat cadrele să creeze reţele care să le protejeze, personalizînd în acelaşi timp aparatul birocratic.

Cele trei capitole din partea a II-a descriu cîteva dintre tehnicile pedagogice folosite pentru a atrage oamenii în colective. Capitolul 4 prezintă anumite aspecte ale limbajului pe care partidul l-a creat pentru a-şi îndeplini misiunea – inclusiv categorii care numeau clase, tipuri de „duşmani ai poporului" şi insurgenţi politici, religii acceptate versus religii suspecte şi grupuri etnonaţionale –, ca şi unele dintre tehnicile folosite: diverse forme de propagandă, furnizarea de exemple, denunţul, demascarea şi redactarea de petiţii. Multe dintre aceste tehnici i-au silit pe ţărani să intre în relaţie cu partidul şi să-i adopte termenii chiar şi atunci cînd, de fapt, îi contestau. În capitolul 5 continuăm această discuţie a tehnicilor examinînd „munca de lămurire", explicînd aspecte ale organizării sociale a satului pe care ea s-a bazat şi afirmînd că mulţimea de cadre lipsite de putere de convingere a asigurat nu devotamentul ţăranilor faţă de proiectul colectivelor, ci doar consimţămîntul lor aparent. Capitolul 6 descrie modul cum „lupta de clasă" – care îşi propunea să decapiteze elita rurală, să-i întoarcă pe ceilalţi săteni împotriva ei şi să-i ridice pe cei nevoiaşi – a fost impusă unor comunităţi rurale care nu erau organizate pe principii de clasă. În fine, partea a III-a prezintă cîteva dintre rezultatele colectivizării. În capitolul 7 arătăm cum au fost în cele din urmă formate colectivele – în parte folosind aceeaşi elită rurală – şi cum procesul a fost influenţat de diferite variabile. Capitolul 8 descrie noile şanse de mobilitate socială apărute ca urmare a procesului de colectivizare

şi felul cum viaţa rurală a fost birocratizată şi politizată, în acelaşi timp în care formele de organizare anterioare, întemeiate pe relaţii de rudenie şi statut social, sufereau transformări profunde.

Pe parcursul întregii noastre discuţii, prezentăm date din toate localităţile unde s-au făcut cercetări în cadrul proiectului nostru, chiar dacă materialul din propriile cercetări din judeţele Hunedoara şi Maramureş predomină. Am selectat localităţi diferite din punctul de vedere al componenţei etnonaţionale şi religioase (căci ambii factori influenţează conceptul de persoană şi relaţiile cu partidul-stat român), al situaţiei economice şi al cadrului natural (care determină cît de potrivită este o anumită zonă pentru înfiinţarea de gospodării colective), al rolului istoric sau strategic al regiunii din care face parte (reflectînd diverse influenţe istorice, o anumită componenţă a populaţiei şi un anumit potenţial de dezvoltare) şi al datei colectivizării. Harta 1 arată distribuirea localităţilor în teritoriu, folosind împărţirea administrativă de la 1960; tabelul 0.1 prezintă aceste localităţi în amănunt. În textul nostru, ne referim la principalele localităţi unde s-au întreprins cercetări fără alte lămuriri; alte localităţi pe care le menţionăm, din surse de arhivă sau de alt tip, sînt urmate de numele judeţelor în care se află la ora actuală.

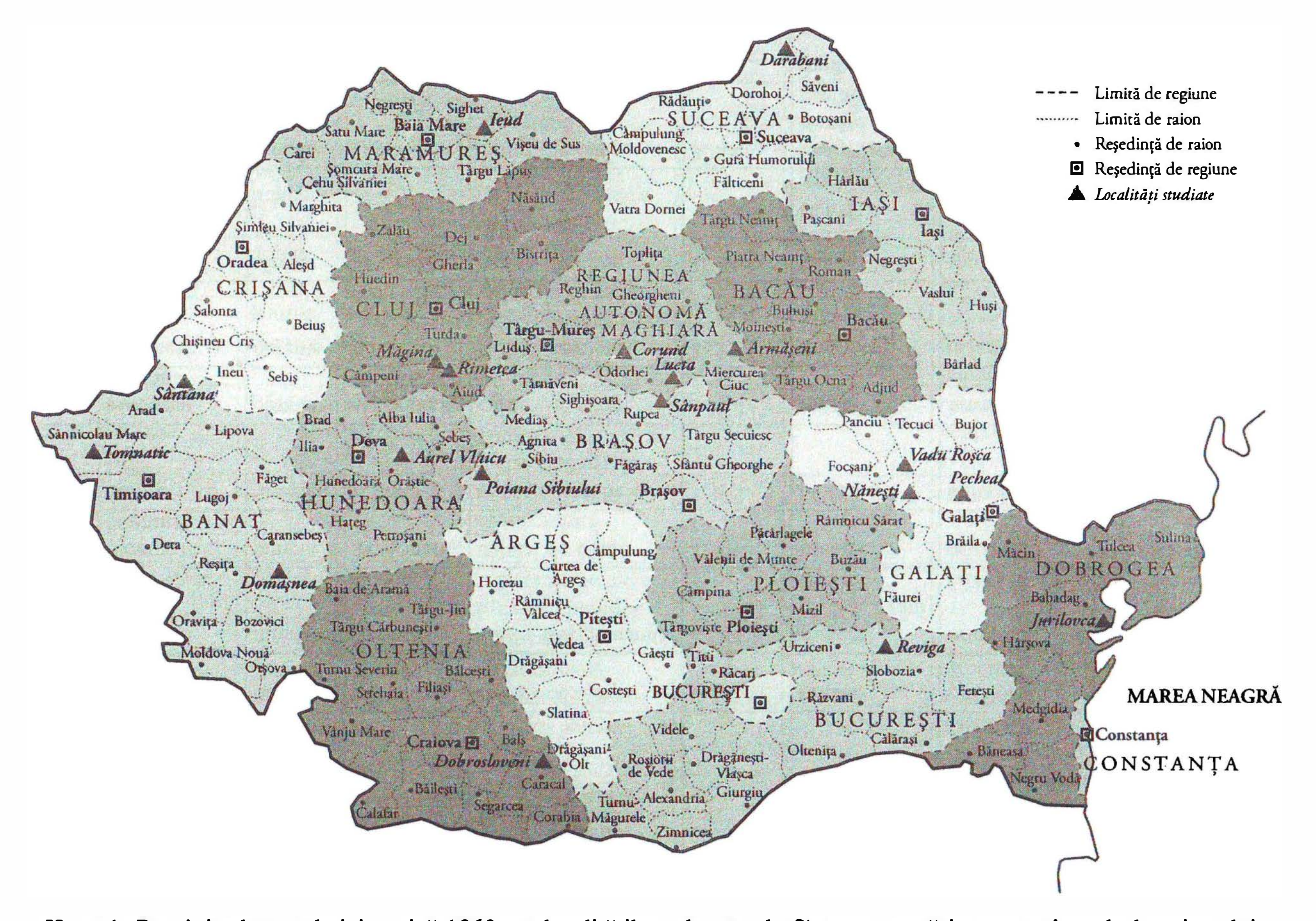
***

Orice naraţiune istorică, observă Trouillot, ar fi putut fi spusă altfel. Ce o deosebeşte pe aceasta, a noastră, de alte variante posibile? În primul rînd, ca şi alţii, noi socotim colectivizarea drept istoria unui proiect iluminist de modernizare a unei ţări „înapoiate" conform unui model preluat de la sovietici, dar subliniem devierile de la acest model şi modul în care el a fost impus. În al doilea rînd, în mod mai puţin obişnuit, accentuăm procesul de devenire a organismului politic care este de obicei considerat în mod nediscriminat autorul colectivizării – Partidul-stat Comunist –, subliniind modul în care colectivizarea ca proces l-a creat la rîndul ei. În al treilea rînd, explorăm în detaliu „transferul de tehnologie" implicat în acest proces, care a „legat" ţărănimea „de glie" în alte feluri decît înainte, modificînd relaţia ei cu pămîntul şi raporturile dintre membrii comunităţii săteşti şi birocratizîndu-le viaţa de zi cu zi. În locul unei istorii în mare parte politice, punem în prim-plan implicaţiile sociale şi culturale ale unui proces care a căutat să înlocuiască – atît pentru ţărani, cît şi pentru cadre – o formă de organizare bazată pe relaţii de rudenie cu una birocratică. A fost o răsturnare socială uriaşă, executată cu o rapiditate remarcabilă şi generînd pe tot parcursul său consecinţe neprevăzute care au viciat planurile arhitecţilor ei, aşa cum vom vedea în paginile următoare.

Tabelul 0.1. Localităţi unde s-au desfăşurat cercetări pe teren pentru proiect

Numele satului (maghiară/germană)/ Comuna (cercetător)	Raion/ regiune 1950	Relief	Fertilitatea solului	Activitate economică principală	Populaţie în 1956	Compoziţie etnică	Compoziţie religioasă	Perioada colectivizării	Grad de colectivizare
Armăşeni (Csíkmenaság)/ Armăşeni (*Bodó*)	Ciuc/ Stalin	deluros, montan	scăzută	culturi de cîmp, îndeosebi creşterea animalelor	1.664	maghiari	romano-catolici	1962	total
Aurel Vlaicu/Şibot (*Verdery*)	Orăştie/ Hunedoara	cîmpie	medie	culturi de cîmp, creşterea animalelor	812	români, nemţi (şvabi)	ortodocşi, luterani	1962	total
Corund (Korond)/ Corund (*Bodó*)	Odorhei/ Stalin	deluros, montan	scăzută	culturi de cîmp, meşteşuguri (olărit)	3.629	maghiari	romano-catolici, unitarieni	1962	total
Darabani/Darabani (*Dobrincu*)	Dorohoi/ Botoşani	deluros	mediu	culturi de cîmp, meşteşuguri	5.281	români, evrei	ortodocşi, neoprotestanţi, evrei	1950 – martie 1962	total
Dobrosloveni/ Dobrosloveni (*Lăţea*)	Caracal/Dolj	cîmpie	superioară	culturi de cîmp, legumicultură	1.289	români	ortodocşi	iunie 1958 – martie 1961	total
Domaşnea/ Domaşnea (*Vultur*)	Caransebeş/ Severin	montan	medie	creşterea animalelor, cultivarea pomilor fructiferi	1.783	români	ortodocşi	martie-aprilie 1962	aproape total
Ieud/Ieud (*Kligman*)	Sighet/ Baia Mare	montan, cu porţiuni de cîmpie	scăzută	culturi de cîmp, creşterea animalelor, cultivarea pomilor fructiferi	3.715	români	ortodocşi, greco-catolici	martie 1950 – 1962	parţial
Jurilovca/Jurilovca (*Iordachi*)	Baia/ Constanţa	cîmpie	scăzută	pescuit, culturi de cîmp	3.489	ruşi lipoveni, români	ortodocşi de rit vechi, ortodocşi	1950 – octombrie 1957	aproape total
Lueta (Lövéte)/ Lueta (*Oláh*)	Odorhei/ Stalin	montan	scăzută	culturi de cîmp, creşterea animalelor, industrie forestieră	3.066	maghiari	romano-catolici, protestanţi	1955-	parţial

Măgina/Cacova (*Țârău*)	Turda/ Cluj	deluros	medie	culturi de cîmp, creşterea animalelor, industrie forestieră	790	români	ortodocşi	ianuarie-martie 1961	total
Mircea/Reviga (*Chelcea*)	Slobozia/ Ialomiţa	cîmpie	superioară	culturi de cîmp	618	români	ortodocşi	1959	total
Năneşti/Năneşti (*Stoica*)	Focşani/ Galaţi	cîmpie	medie	culturi de cîmp	1.982	români	ortodocşi, mişcarea evanghelică „Armata Domnului"	1959-1962	total
Pechea/Pechea (*Şandru*)	Galaţi/ Galaţi	cîmpie	superioară	culturi de cîmp	7.585	români	ortodocşi	1949-1957	total
Poiana Sibiului/ Poiana Sibiului (*Stewart/Stan*)	Sebeş/ Sibiu	montan	scăzută	oierit, transhumanţă	4.084	români (92%), ţigani (8%)	ortodocşi		necolectivizat
Reviga/Reviga (*Chelcea*)	Slobozia/ Ialomiţa	cîmpie	superioară	culturi de cîmp	2.301	români	ortodocşi	1959-1962	total
Rimetea/Rimetea (*Țârău*)	Turda/ Cluj	montan	scăzută	minerit, cariere de piatră, culturi de cîmp	1.135	maghiari	unitarieni	1952-1961	total
Rovine/Reviga (*Chelcea*)	Slobozia/ Ialomiţa	cîmpie	superioară	culturi de cîmp	1.852	români	ortodocşi	1956-1957	total
Sînpaul (Homoród-szentpál)/Sînpaul (*Oláh*)	Odorhei/ Stalin	deluros	bună	culturi de cîmp, creşterea animalelor, industria forestieră	835	maghiari	unitarieni	1952-1962	total
Sîntana/Sîntana (*Goina*)	Criş/ Arad	cîmpie	superioară	culturi de cîmp	11.846	nemţi (88%), români (4,6%), maghiari (7%)	romano-catolici, ortodocşi	1949-1962	total
Tomnatic (Triebswetter)/ Tomnatic (*Vultur*)	Sînnicolau Mare / Timişoara	cîmpie	superioară	culturi de cîmp, viticultură	3.501	nemţi (şvabi), români, maghiari	romano-catolici, ortodocşi	1950-1957	total
Vadu Roşca/Vultur (*Stoica*)	Focşani/ Galaţi	cîmpie	medie	culturi de cîmp, meşteşuguri	1.089	români	ortodocşi	1959-1962	total

Harta 1. România, harta administrativă 1960, cu localităţile unde s-au desfăşurat cercetări pe teren în cadrul proiectului
Notă : Harta foloseşte ortografia pre- şi postsocialistă, cu â în loc de î.

Partea I

Bazele colectivizării

Capitolul 1

Tiparul sovietic

Succesele politicii noastre colhoznice se explică, printre altele, prin faptul că această politică se bazează pe principiul *aderării de bunăvoie* la mişcarea colhoznică şi că *ţine seama de diversitatea condiţiilor* din diferitele regiuni ale U.R.S.S. Nu trebuie create colhozuri cu forţa. Acesta ar fi un procedeu prostesc şi reacţionar.

Stalin, cuvîntarea *Ameţeala de pe urma succeselor*, 1930[1]

Informaţiile despre tulburările în masă ale ţăranilor... care au sosit la CC în februarie [1930] sînt de-a dreptul ameninţătoare. Dacă nu am fi luat imediat măsuri împotriva încălcării liniei partidului, am fi avut un val uriaş de revolte ţărăneşti cu caracter de insurecţie, o bună parte din reprezentanţii noştri de rang inferior ar fi fost măcelăriţi de ţărani... iar situaţia noastră internă şi externă ar fi fost ameninţată.

Scrisoare închisă a CC al PCUS din 2 aprilie 1930 referitoare la situaţia din mediul rural[2]

Noi am întrebat de 2-3 ori Moscova cum să procedăm. Ni s-a spus să procedăm ţinând seama de situaţia noastră, că partidul nostru este tânăr, că nivelul de pregătire nu este suficient, că avem încă un sector al micii producţii de mărfuri, că avem rămăşiţele fostelor clase exploatatoare care nu au murit, care fiziceşte există.

Gheorghiu-Dej, prim-secretar al partidului, 1958[3]

Avem mare noroc cu experienţa sovietică.

Leonte Răutu, ministru român al propagandei, 1950[4]

Uniunea Sovietică, prima ţară din lume întemeiată pe principiile marxist-leniniste, s-a confruntat cu o mulţime de probleme. A trebuit să preia controlul asupra unor teritorii

1. Citat în Viola *et al.*, 2005, p. 277 ; citatul în română este dat după Stalin, I.V., *Opere*, vol. 12, traducere întocmită sub îngrijirea unei comisii a CC al PMR, Editura Partidului Muncitoresc Român, 1951, p. 206. Sublinierile aparţin autoarelor.
2. Citat în Viola *et al.*, 2005, p. 320.
3. ANIC, fond CC al PCR – Cancelarie, dosar nr. 23/1958. Citat în Ionescu-Gură, 2005, p. 484.
4. ANIC, fond CC al PCR – Secţia Propagandă şi Agitaţie, dosar nr. 3/1950, f. 116.

enorme şi a unor populaţii foarte diverse, să întemeieze o nouă formă de organizare politică (partidul-stat), să creeze un număr suficient de cadre care să promoveze idealurile partidului, să le verifice loialitatea, să înfiinţeze forţe poliţieneşti care să asigure securitatea internă şi externă a ţării şi să găsească surse de acumulare de capital care să permită industrializarea ţării. Colectivizarea avea să fie principalul mijloc folosit pentru atingerea acestor scopuri. În plus, programul ambiţios de inginerie socială al conducerii sovietice a făcut necesară elaborarea unei multitudini de tehnici de îndeplinire a unor sarcini concrete, precum rechiziţionarea alimentelor, colectivizarea agriculturii şi aşa mai departe. Aceste tehnici au format apoi fundamentul pe care, după al Doilea Război Mondial, s-au putut construi în Europa de Est regimuri-„replică" (Jowitt, 1992, 176 [ed. rom. - p. 216]), printr-un proces de transfer de tehnologie de o amploare aproape nemaiîntîlnită[5]. Vom numi acest pachet tehnologic „tiparul sovietic" şi vom vedea că în el colectivizarea a jucat un rol major. Deşi rezultatele au variat considerabil, fiecare ţară est-europeană a fost silită să adopte mai mult sau mai puţin acelaşi pachet[6]. Nicăieri însă el nu a avut succes deplin în faţa realităţilor locale recalcitrante - nici măcar în Uniunea Sovietică. Deşi structura narativă generală a acestei cărţi urmăreşte sistematic demersul sovieticilor de a organiza comunismul românesc, detaliile vor dovedi efectele doar fragmentare şi inegale ale acestui demers.

România s-a dovedit o replică mai reuşită decît majoritatea celorlalte ţări est-europene, devenind în anii 1960 primul exemplu de „stalinism după Stalin". În capitolul de faţă descriem pe scurt cele două mari mecanisme care au asigurat conformitatea cu tiparul sovietic - consilierii sovietici şi poliţia secretă română (de aici încolo, Securitatea) - şi principala formă de organizare politică reprodusă sub ochiul atent al Moscovei, acea formulă tipică pentru socialismul sovietic, partidul-stat[7]. Prin intermediul acestor structuri şi mecanisme au fost implementate apoi o serie de alte politici care urmau îndeaproape practica sovietică, între care industrializarea rapidă pe spinarea ţărănimii şi colectivizarea deplină a agriculturii, pe care o discutăm pentru Uniunea Sovietică mai departe în acest capitol, iar pentru România, în capitolul 2.

Asigurarea conformităţii: consilierii sovietici şi poliţia secretă

Între 1945 şi 1948, Partidul Comunist Român (PCR) - acesta este numele pe care îl vom folosi în carte de acum încolo, deşi în perioada 1948-1965 el s-a numit Partidul Muncitoresc Român (PMR) - şi-a făcut treptat loc pe scena politică şi apoi şi-a asigurat controlul deplin asupra tuturor instituţiilor politice majore, eliminînd alte centre de putere[8]. Drumul

---

5. La fel de ambiţioasă a fost încercarea de a crea democraţii de piaţă bazate pe proprietatea privată, după destrămarea blocului socialist în 1989.
6. Pentru mai multe informaţii despre modelul sovietic, vezi Degeratu şi Roske, 1994a, 1994b şi 1994c, şi Cătănuş şi Roske, 2000, pp. 13-14.
7. Pentru sprijinul substanţial oferit în redactarea acestui capitol le mulţumim lui Constantin Iordachi şi Dorin Dobrincu, care ne-au clarificat numeroase detalii ale vieţii politice româneşti din anii 1940 şi 1950 - prea multe ca să le putem include pe toate aici.
8. Partidul a avut mai multe nume diferite de-a lungul istoriei sale, inclusiv Partidul Comunist din România, un Partid Socialist din România separat care a fost alipit Partidului Comunist în 1948, Partidul Comunist Român şi Partidul Muncitoresc Român. Pe lîngă titulatura generică

i-a fost netezit de strategia sovieticilor, care, între 1944 şi 1947, au redus la o treime dimensiunile armatei române, înlocuind-o cu trupe ruseşti ca garante ale ordinii (Deletant, 1998, pp. 50-51 [ed. rom. – pp. 56-57]). Printre măsurile luate pentru consolidarea puterii comuniste s-au numărat preluarea controlului deplin asupra guvernului (martie 1946); fraudarea alegerilor pentru a obţine o mai bună reprezentare politică a comuniştilor (noiembrie 1946); interzicerea celui mai mare partid de opoziţie, Partidul Naţional Ţărănesc (iulie 1947); constrîngerea regelui român să abdice (decembrie 1947); impunerea fuziunii Partidului Social Democrat cu Partidul Comunist pentru a forma Partidul Muncitoresc Român (februarie 1948); şi adoptarea unei noi constituţii după modelul celei sovietice (aprilie 1948).

Din acest moment, deşi, teoretic, în ţară puteau să existe alte formaţiuni politice, România a devenit practic statul unui singur partid. Conducerea acestuia a demarat o serie de alte transformări cruciale, precum naţionalizarea şi centralizarea economiei, exproprierea terenurilor mai mari de douăzeci de hectare[9], revizuirea completă a organizării administrative a ţării, restructurarea armatei şi a justiţiei, subordonarea puterii judecătoreşti şi legislative celei executive şi reorganizarea relaţiilor dintre guvern şi religie[10]. Într-un cuvînt, partidul a reconfigurat întreaga reţea a relaţiilor sociale, culturale, politice şi economice. Şi, la fiecare pas, a primit „ajutorul frăţesc" al Armatei Roşii şi al altor lucrători sovietici.

După al Doilea Război Mondial, liderii URSS s-au confruntat cu o problemă majoră în tentativa de a aduce România pe orbita lor, pentru că Partidul Comunist din această ţară era foarte slab. Susţinerea lui populară în interiorul ţării fusese scăzută în perioada interbelică: parţial deoarece fusese trecut în ilegalitate şi adoptase o poziţie nepopulară în chestiunea naţională[11], avea în 1944 numai o mie de membri, cel mai mic număr pe cap de locuitor din toată regiunea (Tismăneanu, 2003, p. 279, nota 37 [ed. rom. – pp. 325-326, nota 37])[12]. În plus, proletariatul urban era extrem de mic şi fusese recrutat în bună măsură de către partidul fascist interbelic, Garda de Fier[13]. Această din urmă

Partidul Comunist Român, folosim în mod frecvent „partidul", în afara cazurilor în care cităm dosare referitoare la o denumire anume (PMR, PCR).

9. Un hectar, unitate standard de măsură a suprafeţei, cuprinde 10.000 de metri pătraţi.

10. Printre aceste din urmă schimbări s-au numărat – foarte importante pentru cartea de faţă – fuziunea silită a Bisericilor Greco-Catolică şi Ortodoxă, persecutarea şi încarcerarea clerului greco-catolic care refuza să treacă la ortodoxie şi transferarea proprietăţilor Bisericii Greco-Catolice către Biserica Ortodoxă.

11. Forţa de muncă din industrie constituia la vremea respectivă numai zece la sută din populaţia aflată în cîmpul muncii. Partidul Comunist din România a fost interzis în 1924 şi, urmînd linia internaţionalistă a mişcării comuniste mondiale, se opunea statului român multinaţional format după al Doilea Război Mondial, numindu-l o „ţară imperialistă multinaţională" (vezi Tismăneanu, 2003, p. 24 [ed. rom. – p. 57]). Aceasta era o poziţie sinucigaşă la vremea respectivă, pentru că înfiinţarea unui stat monoetnic în România ar fi însemnat transferuri semnificative de populaţie sau de teritoriu.

12. Mai departe, el notează că „[î]n cifre absolute, PCR avea cam acelaşi număr de membri ca Partidul Comunist Albanez" (2003, p. 279, nota 37 [ed. rom. – p. 326, nota 37]). În perioada de început, membrii partidului erau în bună parte de altă naţionalitate decît cea română (îndeosebi unguri şi evrei), deşi cifre precise sînt greu de găsit (vezi King, 1980, p. 82). Pentru mai multe informaţii despre istoria Partidului Comunist Român, vezi King, 1980; Levy, 2001 [ed. rom. 2002]; Stoica, 2006.

13. Această mişcare de masă a reprezentat de fapt mai multe organizaţii succesive. Prima formată a fost Legiunea Arhanghelului Mihail, de unde şi numele de „legionari" dat membrilor săi.

mişcare autohtonă, care propovăduia un mesaj complet opus celui comunist, a atras atît muncitori, cît şi ţărani (deşi aceştia din urmă erau, în majoritate, simpatizanţi tradiţionali ai Partidului Naţional-Ţărănesc de centru-dreapta) cu o alternativă ideologică radicală care a avut mai mult succes decît cea comunistă. Deşi eforturile de recrutare au sporit numărul membrilor de partid la un milion în 1948, creşterea aceasta vertiginoasă nu indica decît faptul că mulţi dintre recruţi erau comunişti numai cu numele. Ca atare, elita politică românească era foarte dependentă de Uniunea Sovietică, căci fără prezenţa reprezentanţilor ei în ţară n-ar fi putut ajunge niciodată la putere. Adevăraţi vasali ai Partidului Comunist al Uniunii Sovietice (Tănase, 1998, p. 34), comuniştii şi-au redus şi mai mult suportul popular prin servilismul lor faţă de conducerea sovietică, adîncindu-şi astfel dependenţa, într-un cerc vicios fără sfîrşit.

O urmare a acestei dependenţe a fost faptul că, timp de aproape două decenii, liderii Partidului Comunist Român au manifestat o minimă rezistenţă în procesul de adoptare a principalelor trăsături ale modelului sovietic. Referinţele rituale la acesta împînzesc cuvîntările şi discuţiile lor, atît publice, cît şi secrete. Iată cîteva dintre nenumăratele exemple : în 1950, la încheierea unei „verificări" a membrilor de partid (vezi mai jos), Iosif Chişinevschi, membru al Biroului Politic, observa : „Pentru a duce la bun sfârşit această mare acţiune, au fost studiate aproape toate documentele sovietice posibile", adăugînd că „partidul nostru s-a inspirat în această hotărâre, ca şi în întreaga sa activitate, din învăţătura despre partid a lui Lenin şi Stalin şi din marea experienţă a Partidului Bolşevic" (citat în Ionescu-Gură, 2005, p. 207). Aşa cum spunea, în 1952, Ana Pauker, „[n]oi ştim ce înseamnă un sfat de la tovaraşii sovietici ; nu mai vorbesc de sfatul tovaraşului Stalin ; noi ştim că oamenii aceştia se bazează pe ştiinţă şi pe experienţa Partidului Bolşevic al URSS şi primim aşa cum trebuie sfaturile"[14]. În particular cu referire la colectivizare, diverse documente sovietice au fost traduse în limba română pentru a putea fi citite şi urmate[15]. În discuţii cu uşile închise, liderii îşi comparau în mod repetat progresul cu modelul sovietic – şi îşi găseau mereu neajunsuri. (Vezi ilustraţia 1.1.)

Nu este, bineînţeles, o surpriză să vedem că Uniunea Sovietică este atît de des invocată, întrucît reprezentanţii ei erau prezenţi la şedinţele şi întîlnirile de la vîrf. Din grupul lor făceau parte consilierii sau sfătuitorii sovietici, care, în decurs de douăzeci de ani, au fost delegaţi în număr mare la Bucureşti (şi în alte capitale est-europene), alăturîndu-se trupelor armate aflate deja aici conform termenilor din armistiţiu. Prezenţa acestor consilieri era răspunsul Moscovei la faptul că nu avea în România (ca şi în alte ţări est-europene) un partener suficient de puternic căruia să-i poată încredinţa guvernarea ţării, întrucît partidul era slab, iar între conducătorii lui nu exista consens. Majoritatea consilierilor fuseseră detaşaţi pe lîngă armată, Ministerul Afacerilor Interne şi Securitate, dar se găseau şi în

Ea s-a transformat apoi în Garda de Fier, care a dat naştere unui partid, Totul pentru Ţară, ieşit al treilea în alegerile naţionale din 1937, cu 16 procente din voturi. Pentru mai multe informaţii despre Garda de Fier, vezi Heinen, 1986.

14. ANIC, fond CC al PCR – Cancelarie, dosar nr. 12/1952, f. 20 (ARL). Dej a reacţionat imediat, la rîndul său : „Când au fost trimişi, n-au venit fără directive. CC al PC(b) nu trimite oameni fără să le fi spus ce au de făcut" (*ibid.*).
15. ANIC, fond CC al PCR – Secţia Agrară, dosar nr. 46/1953. Într-un interviu luat de Gail Kligman, un agronom din Comisia de Planificare a Statului povestea că i s-a spus „toată documentaţia cum trebuie să să facă şi-aşa mai departe, citind materialele sovietice care ni le-au tradus în limba română pentru... să ne luăm după ele" (H.D., interviu Kligman).

Ilustraţia 1.1. Preamărirea modelului sovietic. Pancarta repetă în limba rusă mesajul scris mai întîi în limba română. Prin amabilitatea Fundaţiei Artexpo.

Ilustraţia 1.2. Soldaţi sovietici dînd o mînă de ajutor la arat (1945). Prin amabilitatea *Fototecii online a comunismului românesc*, fotografia #W030, cota 22/1945.

organele administrației centrale, ca și în birocrația culturală[16]. Sarcina lor era să se asigure că Uniunea Sovietică nu era un simplu model, ci de fapt exercita puterea în România (Dobrincu, 2000-2001, pp. 211-212). Analistul politic Stelian Tănase afirmă : „Aici, puterea reală, singura putere care menținea echipa conducătoare, era puterea sovietică. Mai mult ca oriunde în altă parte și într-un chip mai puțin camuflat, sovieticii erau prezenți în armată, în poliție, în administrație, în viața economică, unde controlau direct o importantă parte. În mediile comuniste ale celorlalte democrații populare, despre România se vorbea, încă din 1947, ca despre a șaptesprezecea republică sovietică"[17] (Tănase, 1998, p. 36).

Există foarte puține mărturii documentare despre activitatea acestor consilieri în țările în care erau trimiși. Și totuși, cercetătorii care lucrează în arhivele sovietice continuă să găsească informații noi (vezi Tismăneanu *et al.*, 2007, pp. 155-165) și avem încă multe de aflat despre această instituție de o importanță decisivă[18]. Cel puțin o parte dintre consilieri au venit la cererea expresă a autorităților române. În 1949, Gheorghiu-Dej cerea sprijinul a „unul sau doi specialiști" în operațiunea de verificare a cadrelor, iar în 1950 o convenție semnată de cele două țări reglementa prezența consilierilor (*ibid.*, pp. 155-156). Există înregistrări ale unor cereri ulterioare, precum cea a ministrului de Interne Bodnăraș (care solicita patruzeci și nouă de consilieri în 1951) și a lui Dej (care cerea încă șaptezeci și nouă în 1952) – ambele referitoare numai la armată[19] – și ale mai multor organe agrare care solicitau prelungirea termenului de ședere a consilierilor cu încă un an[20]. Probabil că sovieticii au trimis mult mai mulți fără să se lase rugați. În 1957 au propus reducerea numărului lor, idee cu care Gheorghiu-Dej a fost de acord, deși a continuat să solicite noi consilieri timp de alți cîțiva ani. Totuși, în 1964, cînd el însuși a cerut ca toți consilierii să plece, iar Securitatea să fie scoasă de sub controlul KGB-ului, liderii sovietici au protestat viguros.

Consilierii sovietici aveau o influență enormă și uneori hotărîtoare asupra conducătorilor României, chiar dacă sfaturile lor nu erau întotdeauna unanime : existau lupte pentru putere și între ei, paralele cu cele din Uniunea Sovietică, ceea ce însemna că facțiunile din politica românească își aveau fiecare susținătorii ei sovietici[21]. Iată o scurtă listă a activităților lor. Au contribuit la epurarea principalilor rivali ai lui Gheorghiu-Dej (poate chiar au precipitat-o), ajutînd la redactarea rezoluției care avea să-i învinuiască și a întrebărilor de la interogatoriu ; au ghidat reorganizarea partidului în direcția unei conformități depline cu tiparul sovietic ; controlau instruirea cadrelor, aprobau toate măsurile

16. Una dintre persoanele intervievate de noi își amintea că, în 1955, pe vremea cînd era la universitate, o parte din căminul în care locuia fusese înconjurată cu o bandă pe care scria „zonă restricționată" : era apartamentul consilierului sovietic. Interlocutorul nostru își amintea că fiecare universitate avea cîte unul (R.A., interviu Verdery).
17. Din 1940 pînă în 1956, Uniunea Sovietică a inclus șaisprezece republici, a șaisprezecea fiind RSS Karelo-Fină.
18. Pentru mai multe informații, se pot consulta lucrări precum Barany, 1995 ; Chiper și Constantiniu, 1995 ; Constantiniu și Ionescu, 1993 ; Dobrincu, 2000-2001 ; Murașko, 1998. Barany (1995) vorbește la un moment dat despre cît de mult varia amploarea activității consilierilor sovietici de la o țară la alta – ea era mult mai vastă în Polonia, de pildă, decît în Ungaria, considerată un satelit mai puțin important.
19. Tismăneanu *et al.*, 2007, pp. 155, 160.
20. ANIC, fond CC al PCR – Secția Agrară, dosar nr. 10/1952, ff. 6, 12.
21. Robert Levy, comunicare personală. Mare parte din informațiile din acest paragraf provin din Tismăneanu *et al.*, 2007, pp. 155-165.

luate în Ministerul Afacerilor Interne ; tot ei au conceput primul plan cincinal (în avantajul sovieticilor) şi au consiliat autorităţile române în privinţa Canalului, gulagul României, esenţial pentru programul industrial al sovieticilor. Ei au fost cei care au insistat asupra industrializării forţate a ţării, ca şi asupra cantităţilor ridicate prevăzute pentru rechiziţiile de alimente (în ciuda opoziţiei foarte multor locuitori de la sate) pentru a înlesni reforma monetară care a fost implementată tot la îndemnul lor (Levy, 2001, pp. 121, 127 [ed. rom. – pp. 100-101, 105]). Au fost activi în planificarea şi punerea în practică a colectivizării agriculturii, insistînd să fie aplicată mai întîi în regiunea Constanţa, unde era staţionată armata sovietică[22], şi, pînă într-un stadiu tîrziu al procesului, şi-au impus opinia că ţăranii bogaţi trebuie excluşi din gospodăriile colective, ca în Uniunea Sovietică[23].

Mai mult decît orice altceva, ei au fost cei care au supervizat crearea aparatului represiv al României – îndeosebi a serviciului său de spionaj şi a Securităţii, vlăstar direct al KGB-ului[24]. Securitatea a fost formată în 1948 în locul Siguranţei şi al Serviciului Special de Informaţii ale epocii burgheze. Printre misiunile sale declarate se numărau apărarea cuceririlor clasei muncitoare româneşti şi „curăţarea societăţii de «impuri»" (Anisescu, 2002, p. 12) – aşa cum erau membrii fostelor partide politice burgheze şi ai altor organizaţii „antidemocratice", deţinătorii de averi, persoanele care se împotriveau politicilor precum colectivizarea şi aşa mai departe[25]. Inspiraţia sovietică a instituţiilor de represiune a însemnat însă că acestea serveau în primul rînd interesele Moscovei (Dobrincu, 2000-2001, p. 223). În 1949 au fost înfiinţate de asemenea o nouă forţă poliţienească (miliţia) şi trupe de Securitate (dotate cu arme din URSS) (Neagoe, 2002, pp. 138-139). Un fost general de Securitate observa în 1998 că în subordinea primilor directori ai instituţiei „se aflau sute de alţi NKVD-işti, care ocupau toate funcţiile de decizie şi foarte multe din cele de execuţie ale organelor represive din acel timp"[26]. Aşadar, omniprezenţa consilierilor sovietici şi plasarea lor în poziţii critice demonstrează în mod irefutabil ideea unui tipar sovietic impus României.

---

22. Vezi observaţia Liubei Chişinevschi într-o şedinţă a Biroului Organizatoric : „Cred să fie o hotărâre, poate specială, pentru Constanţa, pentru experienţă – asta ne-au învăţat consilierii sovietici – să încercăm în Constanţa cu acest lucru" (Cătănuş şi Roske, 2000, p. 299).
23. În activitatea Comisiei Agrare se găsesc referiri frecvente la consilierul sovietic Veretnikov (transliterat uneori Veretenikov sau Veretelnikov), însărcinat să supravegheze procesul de colectivizare. Conform Anei Pauker, Moghioroş, care o înlocuia, „a cerut să fie chemat tov. Verentenicov si cei dela Min. Agric. şi secţia org. conducatoare" (ANIC, fond CC al PCR – Cancelarie, dosar nr. 59/1950, f. 12 [ARL]). Ministerul Agriculturii îi lăuda pe consilieri, care, „prin excepţionala lor pregătire profesională şi cu experienţa vastă în domeniul construcţiei agriculturii socialiste, ne ajută efectiv în organizarea şi întărirea sectorului socialist din agricultură" (Tismăneanu *et al.*, 2007, p. 162).
24. Poliţia secretă sovietică a fost cunoscută iniţial sub acronimul OGPU, apoi ca NKVD şi, în fine (din 1954), drept KGB. Noi vom folosi în general KGB, dat fiind că această denumire este mai cunoscută publicului, afară de cazul în care acronimul acesta ar fi un anacronism cras.
25. Iniţial, Securitatea a fost divizată în zece direcţii, subîmpărţite la rîndul lor în birouri regionale, raionale, municipale şi comunale. Birourile de nivel inferior trebuiau să scrie rapoarte lunare pentru direcţiile superioare de la Bucureşti (Deletant, 1995, p. 21 [ed. rom. – p. 44]). După o serie de modificări, Ministerul Afacerilor Interne a fost reorganizat în 1956, cînd s-a creat un departament special al Securităţii ; în anii 1960 a urmat o altă serie de schimbări. (Informaţii preluate din Deletant, 1995, pp. 65-67 [ed. rom. – pp. 80-81] ; vezi şi Dobre, 2006.)
26. Vezi Dobre, 2006, p. xx.

Una dintre activităţile esenţiale ale Securităţii era compunerea de rapoarte periodice asupra stării de spirit a populaţiei. Această practică, ale cărei variante în Europa datează cel puţin de pe vremea statului napoleonian, fusese cunoscută de asemenea poliţiei secrete ţariste, care elabora şi ea rapoarte despre starea de spirit (*nastroenie*) a populaţiei, şi a devenit fundamentală pentru KGB-ul sovietic în variatele sale ipostaze. Conform unei *Instrucţiuni* emise în 1922 referitor la strîngerea de informaţii secrete, „cea mai însemnată misiune a serviciilor de informaţii ale statului este punerea în lumină a stării de spirit a fiecărui grup de populaţie şi a factorilor care însoţesc schimbările în această stare de spirit" (Martin, nedatat, capitolul 1). Cu deosebire importantă era monitorizarea stărilor de spirit „proaste", conform concepţiei politice fundamentale că o stare de spirit negativă într-o categorie majoră de populaţie îi putea face pe membrii ei susceptibili la influenţe contrarevoluţionare. Pentru a preveni orice posibilă cristalizare a acestor influenţe, poliţia politică trebuia să semnaleze orice stare proastă de spirit, astfel încît conducerea să poată lua măsurile necesare – propagandă, represiune sau schimbări de politică (*ibid.*, capitolul 2). Categoriile de populaţie vizate de rapoartele Securităţii româneşti erau identice cu cele pe care Martin le înşiră în cazul KGB-ului (*ibid.*, capitolul 1), fapt ce reflectă influenţa sovietică şi, posibil, o sursă franceză comună ambelor sisteme[27].

În primul său an de existenţă, Securitatea a primit uriaşa misiune de a-i verifica pe toţi membrii de partid, pentru a asigura existenţa unui corp de cadre de nădejde. Sfaturile sovieticilor s-au dovedit utile, pentru că Partidul Comunist al Uniunii Sovietice desfăşurase exact o asemenea verificare şi „epurare" în 1929. Operaţiunea devenise crucială, dată fiind creşterea explozivă a Partidului Comunist Român după 1944 : în numai patru ani, numărul membrilor sporise de o mie de ori. Existaseră patru valuri de înscrieri, începînd în 1945 cu cooptarea – la invitaţia expresă a guvernului – a numeroşi foşti membri ai organizaţiei fasciste Garda de Fier. Un al doilea val îl constituiseră, în 1946-1947, membrii unităţilor armate şi personalul administrativ care lucrase cu administraţia sovietică ; unirea forţată a social-democraţilor cu Partidul Comunist în 1948 dăduse naştere celui de-al treilea val ; iar al patrulea fusese format din oamenii aduşi în noua birocraţie (Deletant, 1998, p. 80 [ed. rom. – p. 87]). În cadrul verificării membrilor de partid, misiunea Securităţii era de a îndepărta „elementele duşmănoase" care ar fi putut fi acceptate în primii ani de entuziasm – cu alte cuvinte, de a investiga partidul însuşi în detaliu. Dintr-un număr de 1.060.000 de membri în februarie 1948, aproape o treime au fost excluşi pînă în mai 1950 ; din 1948 pînă în 1952 nu au mai fost acceptaţi alţii noi ; în 1955, numărul lor scăzuse la 595.363 (Tănase, 1998, p. 50). Tănase notează că însuşi procesul de verificare a fost cel care a consolidat Securitatea ca instituţie (*ibid.*, p. 54 ; vezi şi Oprea, 2002).

Statutul precis al Securităţii în guvern este oarecum neobişnuit, căci structurile sale de comandă şi modul în care îşi raporta activitatea sînt întru cîtva nelămurite[28]. Deşi a

27. Să notăm că Siguranţa românească interbelică folosea şi ea rapoarte despre starea de spirit a populaţiei, deşi cele pe care le-am găsit sînt mult mai puţin detaliate decît echivalentele lor comuniste. Vezi, bunăoară, DJAN HD, fond Chestura de poliţie Deva, dosar nr. 6/1927, ff. 14, 19 ; dosar nr. 72/1937, ff. 7-8.

28. Tănase (1998, p. 60) susţine că, la început, Securitatea a funcţionat autonom, nefiind supusă nici unui control politic (afară de cel al Uniunii Sovietice). Oprea, pe de altă parte, sugerează că atît Securitatea, cît şi Ministerul Afacerilor Interne aveau un statut aparte : prin decizia Biroului Politic, începînd cel puţin din 1952, ministerul raporta direct secretarului general (Gheorghiu-Dej), în timp ce un alt membru al Biroului Politic (Chişinevschi) era direct responsabil de Securitate (Oprea, 2002, pp. 19-20).

fost creată în interiorul Ministerului Afacerilor Interne, generalii de Securitate par să nu fi raportat ministerului. Aşadar, prim-ministrul - superiorul, se presupunea, al tuturor miniştrilor - nu a controlat niciodată acest minister şi nici Securitatea ca parte integrantă a lui. Autonomia relativă a Securităţii faţă de guvern era întărită de faptul că şefii săi erau toţi agenţi ai KGB-ului şi erau direct supervizaţi de consilieri din Ministerul sovietic al Securităţii Statului. Fiecare direcţie avea de asemenea propriii consilieri sovietici care supravegheau instrucţia recruţilor (Deletant, 1998, pp. 88-92 [ed. rom. - pp. 97-101]). Dintre toate structurile politice ale României, forţele de represiune erau cel mai strîns legate de Uniunea Sovietică (Tănase, 1998, p. 60)[29]. Ele îi spionau pe membrii de partid fără nici un impediment, pînă cînd, în 1954 şi 1957, Biroul Politic a început să limiteze măsurile pe care Securitatea le putea lua împotriva membrilor de partid[30]. (După cum spunea Dej, „n-au voie agenţii să ia în gură oamenii care au funcţii de răspundere în viaţa de stat şi membrii ale conducerii de partid" (Anisescu, 2002, p. 45). Restricţiile acestea au sporit controlul partidului asupra Securităţii, control care a fost întărit şi mai mult în 1958, cînd trupele sovietice s-au retras din România (Oprea, 2002, p. 19).

E greu de supraestimat semnificaţia Securităţii - şi, ca atare, a modelării ei de către sovietici - atît pentru procesul de transformare a instituţiilor politice ale României, cît şi pentru implementarea colectivizării. Aparatul ei represiv a fost principala armă a schimbării politice în perioada timpurie, cînd partidul-stat încă nu fusese pe deplin instituţionalizat şi nu controla viaţa economică a ţării. Exerciţiul coerciţiei avea să se dovedească esenţial în formarea gospodăriilor colective: de fiecare dată cînd coerciţia slăbea, impulsul colectivizării stagna pînă în momentul în care represiunea îşi făcea din nou apariţia[31]. Exact datorită rolului Securităţii la nivelurile cele mai de jos ale ierarhiei politice, arhiva acestei instituţii, citită cu un ochi atent, furnizează mărturii deosebit de valoroase despre strategia partidului şi despre răspunsurile sătenilor la ea[32].

Organizarea partidului-stat

Termenul „partid-stat" se referă de regulă la o formă de organizare politică sui-generis din societăţile comuniste, bazată pe existenţa paralelă şi simbiotică a unor structuri

---

29. Securitatea îi numea pe şefii MAI şi analiza activitatea acestora (Oprea, 2002, p. 22).
30. S-a decis, între altele, ca prim-secretarii de partid din regiuni şi secretarii de partid raionali să ştie cine erau agenţii Securităţii care operau pe teritoriul lor (vezi Anisescu, 2002, pp. 41-50; Oprea, 2002, p. 29).
31. Această dinamică este observabilă în întregul sistem. Vezi Kligman, 1998 [ed. rom. 2000].
32. Arhiva Securităţii a fost parţial deschisă cercetătorilor în 1995 drept Arhiva Serviciului Român de Informaţii (ASRI); în 2000, odată cu înfiinţarea Consiliului Naţional pentru Studierea Arhivelor Securităţii (CNSAS), ASRI a fost închisă şi regulile de acces prin CNSAS s-au schimbat. Noi am făcut amîndouă cerere de acces pentru cercetare la această arhivă şi am primit un răspuns pozitiv. Accesul nu înseamnă, bineînţeles, că poţi primi orice dosar pe care îl soliciţi, iar dosarele sînt dificil de cerut întrucît categoriile după care este organizată arhiva nu sînt făcute publice: trebuie să le intuieşti sau să ceri dosarele persoanelor după nume. Sîntem recunoscătoare directorului (la vremea aceea, Gheorghe Onişoru) şi Colegiului CNSAS pentru că ne-au permis să folosim această arhivă, ca şi doamnei Florica Dobre şi asistenţilor ei, care ne-au ajutat să obţinem dosare.

birocratice ierarhice de administrare, conducere şi control[33]. Partidul era organizaţia ideologic mobilizatoare care stabilea valorile şi procedurile – derivate, evident, din teoria marxist-leninistă – puse în practică de ramurile birocraţiei statale ; tot el supraveghea şi controla modul în care birocraţii statului – ca să nu mai vorbim de alţi membri de partid – îşi îndeplineau munca. Fiecare jumătate avea propria funcţie : partidul trebuia să furnizeze directivele politice şi ideologice, statul – să se ocupe de chestiunile tehnice şi economice. Cu flerul său caracteristic, Jowitt a numit rezultatul „impersonalism charismatic" (Jowitt, 1992 [ed. rom. 2012]). Deşi cele două categorii de birocraţie se împleteau, era perfect posibil ca interesele uneia să se deosebească radical de ale celeilalte ; mai mult, amîndouă erau dezbinate în facţiuni interne rivale[34]. Lucrul acesta a fost cu certitudine adevărat în cazul României, aşa cum vom arăta mai departe în capitolul 2.

Odată asigurată supravegherea atentă a fratelui mai mare, guvernul român a început procesul de creare a unui partid-stat cu structuri duble interconectate, după chipul şi asemănarea Uniunii Sovietice. Existau, pe de o parte, organizaţia revoluţionară a partidului, cu ierarhia sa de poziţii şi organizaţii (secretari de partid, celule de partid şi aşa mai departe), şi, pe de alta, structura ierarhică administrativă, cu organele asociate ei (ministere, organe legislative şi executive etc.), pe care le vom numi structuri „statale". Fiecare set de ranguri şi de structuri mergea de la nivelul naţional la Bucureşti, la nivelul comunelor şi al satelor, iar în cazul organizaţiilor de bază, chiar al locurilor de muncă. Interacţiunea lor funcţiona pe mai multe paliere, la fel ca în Uniunea Sovietică şi în alte democraţii populare. În primul rînd, aparatul administrativ de stat era întotdeauna subordonat aparatului de partid la toate nivelurile. Întîietatea partidului era consfinţită prin constituţie şi transforma în mare măsură aparatul de stat într-un instrument de implementare a politicilor partidului (Dobre, 2004, p. 7). Mai mult, poziţiile cele mai importante din ambele structuri erau ocupate de membri de partid special verificaţi, pe baza a două liste (una cu poziţiile cele mai importante din partid şi din stat, alta cu potenţialii ocupanţi aprobaţi) care, împreună, formau „nomenclatura"[35]. Bolşevicii preluaseră această practică de la regimul ţarist şi o transferaseră apoi clienţilor lor est-europeni (Ionescu-Gură, 2005, p. 236, nota de subsol 42). Ocupanţii tuturor acestor poziţii se aflau sub supravegherea Securităţii controlate de sovietici.

Nu vrem să facem aici o descriere exhaustivă a organizării politice a României, dar o imagine de ansamblu este necesară atunci cînd discutăm modul în care a fost înfăptuită colectivizarea şi relaţia PCR cu precedentul ei sovietic, pentru că structura organizatorică a partidului român o urma îndeaproape pe cea a PCUS. În fruntea lui se afla prim-secretarul sau secretarul general (denumirea a variat în timp), cea mai puternică persoană din ţară. România a avut numai doi ocupanţi semnificativi ai acestei poziţii : Gheorghe Gheorghiu-Dej (1945-1965) şi Nicolae Ceauşescu (1965-1989). Organul executiv principal al partidului era Comitetul său Central (CC), al cărui număr de membri a crescut constant de-a lungul

33. Deşi proliferarea instituţiilor şi ramurilor de partid şi de stat face oarecum inadecvată folosirea termenului unificator de „partid-stat", vom utiliza totuşi în continuare această convenţie întru cîtva simplificatoare.

34. Kotkin sintetizează astfel politica rezultată : „Funcţionarea cotidiană a acestui aparat dublu producea suspiciuni, resentimente, reţele de alianţă – pe scurt, de toate, de la hărţuieli mărunte la războaie birocratice, care, deşi în cea mai mare parte invizibile, erau absolut reale şi complicate de existenţa structurilor paralele" (Kotkin, 1995, p. 297).

35. O listă detaliată a personalului de la vîrful Partidului Comunist Român se găseşte în Crişan, 2004.

timpului (de la 57 în 1948 la 466 în 1989); la apogeul campaniei de colectivizare (1957-1962), CC a avut între 97 şi 110 membri. Comitetul Central a avut trei şi apoi două organe executive: Biroul Politic, care avea între 7 şi 18 membri; Biroul Organizatoric (1950-1954), care a avut între 11 şi 17 membri; şi Secretariatul, din care făceau parte patru sau cinci oameni, cele mai influente figuri politice ale ţării (vezi Dobre, 2004, p. 12). Aceste din urmă organe, şi nu Comitetul Central în întregimea sa, erau realmente cele care luau decizii[36]. Comitetul Central cuprindea apoi o serie întreagă de secţii profilate pe diverse sectoare de activitate, precum Secţia Agrară, Secţia de Agitaţie şi Propagandă, Secţia Cultural-Ştiinţifică, Secţia de Relaţii Externe etc.

Ca şi în cazul Uniunii Sovietice, ierarhia de partid era constituită pe principiul teritorial, avînd la bază locurile de muncă. În subordinea centrului de la Bucureşti erau organizaţiile regionale de partid, fiecare condusă de către un secretar de partid şi reprezentată de un Birou Politic. Raioanele aveau şi ele organizaţiile lor, conduse de un secretar, la fel şi comunele. În componenţa organizaţiilor de partid de nivel inferior intrau secţii precum cea Organizatorică, Economică, Agrară şi de Învăţămînt. La baza ierarhiei de partid se aflau organizaţiile de bază sau celulele de partid, unităţile politice fundamentale din fiecare sat, comună, instituţie şi de la fiecare loc de muncă. Erau conduse de cîte un secretar de partid, împreună cu adunările generale, care alegeau birouri sau comitete executive. Scara ierarhică cobora astfel de la prim-secretarul/secretarul general al Partidului Comunist Român din Bucureşti prin prim-secretarii regionali pînă la secretarii de la nivel raional şi de comună şi se încheia cu secretarii celulelor de partid de la locurile de muncă. Pe lîngă secretari, fiecare dintre aceste unităţi includea o varietate de cadre cunoscute drept instructori, agitatori şi activişti, care îndeplineau sarcini specializate[37].

În paralel cu structurile de partid funcţiona ierarhia administraţiei de stat. La vîrf, principalele sale organe erau preşedinţia şi prim-ministeriatul, Marea Adunare Naţională (organul suprem al puterii de stat şi singurul organ legislativ al ţării), Consiliul de Miniştri (instrumentul major al administraţiei) şi diverse comitete de stat[38]. La fiecare dintre nivelurile inferioare (regiuni sau judeţe, raioane şi comune) existau sfaturi populare, ai căror deputaţi alegeau un comitet executiv condus de un preşedinte (numit ulterior „primar"). Fiecare sfat popular avea secretarul său administrativ, care nu trebuie confundat

36. Odată cu ascensiunea la putere a lui Ceauşescu în 1965, structura a fost reorganizată (vezi Dobre, 2004, pp. 11-13).

37. Aceste sarcini cădeau sub incidenţa unor tipuri diferite de „muncă", precum „muncă culturală", „muncă de lămurire", „agitaţie vizuală" şi „muncă politică". Pe lîngă ierarhia din cadrul unităţilor de partid, existau anumite organizaţii specializate afiliate partidului, precum Uniunea Tineretului Comunist (organizată în mod similar) şi organizaţii profesionale din interiorul partidului, precum cele pentru studenţi şi profesori universitari. Exista de asemenea o varietate de aşa-numite organizaţii de masă, formal separate de partid, dar strîns legate de activitatea lui, cum erau sindicatele, Uniunea Femeilor Democrate din România şi Consiliile Minorităţilor Naţionale.

38. Structura organizatorică a statului se găseşte în Constituţiile din 1948, 1952 şi 1956. Pentru primele două (de interes pentru noi în această carte), vezi Republica Populară Română, „Constituţia Republicii Populare Române", *Monitorul Oficial*, partea 1, nr. 87 bis din 13 aprilie 1948, şi Republica Populară Română, „Constituţie a Republicii Populare Române", *Buletin Oficial al Marii Adunări Naţionale a Republicii Populare Române*, nr. 1 din 27 septembrie 1952. Vezi Republica Populară Română, 1952, articolul 43, pentru o listă a comitetelor, şi articolul 50, pentru o listă a ministerelor, care în 1952 erau în număr de 28.

cu secretarul de partid (deşi era membru de partid), şi fiecare îşi putea forma propriile secţii pe sectoare de activitate – Agricultură, Finanţe, Cadre şi aşa mai departe – după modelul organelor statale superioare[39]. Alte tipuri de entităţi componente ale structurii de stat – de pildă, Comitetul de Stat pentru Colectarea Produselor Agricole sau Comitetul de Stat al Aprovizionării – erau reprezentate la nivelurile inferioare prin activişti, instructori, colectori etc., pe care regiunea sau raionul îi trimiteau în fiecare sat. La nivelul cel mai de jos al birocraţiei de partid şi de stat, unde avea loc de fapt colectivizarea – la sate –, existau mai multe poziţii şi organizaţii politice : celula locală de partid cu secretarul şi biroul ei executiv, unu sau doi delegaţi în sfatul popular al comunei căreia îi era arondat satul şi un organizator de partid responsabil de înfiinţarea gospodăriei agricole, ajutat – în satele mai bine organizate – de un comitet de iniţiativă. Odată formată, gospodăria agricolă avea un preşedinte, un consiliu, o comisie de revizori, tehnicieni (agronomi, veterinari) şi brigadieri.

Implementarea colectivizării a presupus crearea unui aparat birocratic enorm, întins pe toată suprafaţa ţării. Dată fiind structura duală a partidului-stat, acest aparat a fost şi el dublu, dînd naştere unei considerabile dublări a eforturilor şi unor probleme de coordonare, ca să nu mai vorbim de costuri uriaşe. Organele de partid, de stat şi de Securitate de diferite tipuri de la fiecare nivel trebuiau să trimită rapoarte săptămînale şi lunare referitoare la diferite aspecte ale progresului colectivizării ; rezultatul a fost un corpus substanţial de documente (deşi dezorganizat şi uneori de o veridicitate îndoielnică), copleşitor atît pentru birocraţi, cît şi pentru ghinioniştii cercetători din perioada postsocialistă. Ocuparea acestor poziţii birocratice nu a fost uşoară la început, date fiind numărul mic de membri ai partidului şi nivelul scăzut de educaţie şi de pregătire ideologică al multora dintre cei înscrişi în partid în primii ani de după război. Gradul remarcabil de hipertrofie birocratică (tipic, într-o anumită măsură, şi pentru statul român interbelic) a fost o caracteristică esenţială a sistemelor socialiste în general şi a procesului de colectivizare în particular.

Ierarhiile şi poziţiile care proliferau astfel erau împînzite de relaţii informale de patronaj şi de alianţe intersegmentale care formau un sistem complex de reţele clientelare. Diversele grupuri intrau frecvent în competiţie unul cu altul, la fel cum se întîmpla şi cu segmente majore ale birocraţiilor de stat şi de partid. De pildă, ca şi în Uniunea Sovietică, industria grea şi cea militară tindeau să fie cele mai puternice sectoare ale birocraţiei economice, urmate de industria uşoară, în timp ce agricultura era ultima ca însemnătate, dar oficialii din toate aceste ramuri se străduiau să atragă resurse pentru ei înşişi în dauna altor sectoare şi segmente. Rezultatul era un cîmp permanent oscilatoriu de forţe politice, în care indivizii şi clicile se întreceau pentru putere, săpîndu-şi rivalii prin denunţuri şi epurări, în alianţe temporare care reacţionau întotdeauna imediat la schimbările de la nivelurile superioare din Bucureşti sau din Moscova. La modul ideal, acest complex de

39. Pentru a sugera complexitatea administraţiei raionale, iată mai jos o listă de secţii ale Sfatului Popular al raionului Orăştie din 1950, cu numărul cadrelor angajate în fiecare : secţia de cadre (patru persoane), secretariat (opt persoane), secţia juridică (13), secţia de gospodărie comunală şi industrie locală (30), cu birouri de planificare, contabilitate şi revizie etc. ; secţia comercială (cinci), cu subsecţii ; secţiile agricole (17), învăţămînt (trei), cultură (doi), muncă şi prevederi sociale (cinci), sănătate (şapte) ; un comitet pentru educaţie fizică şi sport (doi) ; şi cantina sfatului raional (patru). Sursa înşiruie numele tuturor persoanelor care ocupă aceste poziţii, denumirea postului, salariul şi categoria de salariu (DJAN HD, fond Sfat Raion Orăştie, dosar nr. 4/1950, nepaginat).

rețele viguroase și vechile obiceiuri ale personalismului care stăteau la baza lor ar fi trebuit să dispară pe măsură ce forma de organizare reprezentată de partid era treptat instituționalizată, dar, de fapt, în socialism, ele n-au făcut decît să prolifereze. Nu erau înscrise în tipar, dar partidul-stat n-ar fi putut să funcționeze fără ele.

***

Acesta a fost așadar tiparul. Implementarea lui în România a generat o serie de probleme, amplificate desigur de faptul că partidul era încă, în mod fundamental, slab organizat. Unele probleme au avut legătură chiar cu modul în care acesta a crescut. „Trecerea de la 1.000 de membri la 1.000.000 membri, pe durata a numai patru ani, produce dificultăți în orice tip de organizație. Coerența și funcționarea ei scad... O asemenea creștere face partidul de necontrolat, un haos de structuri paralele, de fiefuri personale, cu granițe imprecise între partid și societate" (Tănase, 1998, p. 48). Pe tot parcursul anilor 1950, el s-a aflat într-un proces de formare și consolidare (vezi Jowitt, 1971) în urma căruia *a devenit* Partidul, pe măsură ce cadrele sale experimentau ceea ce aveau de făcut – s-a constituit adică prin acțiunile membrilor săi. Așa cum munca de verificare a membrilor de partid a format Securitatea, iar eforturile de colectivizare au format OGPU/NKVD/KGB-ul sovietic (Viola, 1996, p. 234), și în cazul Partidului Comunist Român, sarcina de rechiziționare a alimentelor și cea de colectivizare au fost fundamentale pentru consolidarea lui. În același timp însă, centralizarea și absența infrastructurii (de pildă, sistemul inadecvat de transport pentru redistribuirea centralizată, mijloacele slabe de comunicare dintr-o parte în alta a țării etc.) au generat probleme enorme în atingerea obiectivelor partidului.

Complicații deosebite au apărut din cauza relațiilor dintre structurile de stat și cele de partid – adică exact din cauza formulei „partid-stat" impusă de modelul sovietic –, care s-au dovedit extraordinar de greu de instituționalizat. Necesitatea unei structuri duble a apărut și în România din același motiv ca în Uniunea Sovietică : lipsa de cadre, care i-a obligat atît pe bolșevici, cît și pe comuniștii români să păstreze numeroși specialiști din diverse organisme profesionale (militare, educaționale, corpul funcționarilor civili etc.) ale regimului anterior. Iată cum punea Lenin problema : „Avem acum o uriașă armată de angajați guvernamentali, dar ne lipsesc oamenii suficient de educați ca să poată exercita un real control asupra ei... [L]a vîrf, acolo unde noi avem puterea politică, mașina cum-necum funcționează ; dar jos, acolo unde controlul este deținut de acești funcționari ai statului, ei operează deseori într-un mod care contrazice măsurile noastre"[40]. În opinia lui Kotkin, cea mai bună metodă pentru bolșevici de a-și asigura loialitatea acestor oameni era să-i înconjoare, în anumite instituții, cu

> membri de partid care lucrau în aceste organe... Creînd o „umbră" fiecărui tip de instituție, partidul a încercat să se asigure că funcționarea lor se conforma așa-numitelor „interese ale clasei muncitoare", stabilite de conducerea de partid. Astfel a luat naștere o diviziune structurală între cunoștințele tehnice de specialitate și ideologia „propriu-zisă", în care cea din urmă a devenit misiunea partidului și justificarea rolului său proeminent de după revoluție... „Verificarea" de către partid... a instituționalizat un dualism permanent în sistemul politic sovietic, care a ajuns să fie numit în mod corect „partid-stat" (Kotkin, 1995, pp. 292-293).

40. Citat în Fainsod, 1953, p. 330.

Multă vreme după ce specialiştii suspecţi fuseseră înlocuiţi, sistemul a continuat să funcţioneze ca un instrument de verificare a comportamentului oficialităţilor de partid şi de stat de la nivelurile inferioare. Vedem, aşadar, cum supravegherea a fost una dintre primele practici instituţionalizate. Prin urmare, este cu atît mai limpede de ce modelul sovietic a presupus obţinerea controlului imediat asupra poliţiei politice, aşa cum s-a văzut mai înainte.

Consecinţele adoptării acestui model dualist în România sînt evidente în minutele şedinţelor la care participau membrii conducerii partidului – din Secretariat, Biroul Politic şi cel Organizatoric – şi care vădesc permanent dificultăţi organizatorice. Unele dintre aceste dificultăţi erau generate de relaţiile dintre reprezentanţii partidului şi cei ai statului în chestiunea unor sarcini anume, îndeosebi colectarea cotelor de alimente. Minutele fac, de exemplu, referire la plîngeri cum că autorităţile de stat sînt prea pasive în problema rechiziţiilor insuficiente şi că partidul nu ar trebui să lase pur şi simplu colectarea lor în seama aparatului administrativ de stat, ci să se implice el însuşi, aşa cum se întîmplase în Uniunea Sovietică. Organele locale de stat puteau fi de fapt în mîinile duşmanilor de clasă : partidul trebuia să devină mai activ în combaterea acestei situaţii, altfel problema necolectării cotelor avea să fie vina lui[41]. Ideea subînţeleasă era că forurile superioare voiau să întărească întrepătrunderea dintre stat şi sectorul în creştere al gospodăriilor colective, dar membrii de partid de la nivelurile inferioare nu voiau să se implice sau să se înscrie în colectiv[42].

Slaba coordonare dintre autorităţile de la nivel inferior şi cele superioare era de asemenea motiv de îngrijorare. Într-o şedinţă a Secretariatului din 1951, participanţii au deplîns refuzul anumitor reprezentanţi (ai statului) din sfaturile populare locale de a stoarce cu orice preţ cotele de la ţăranii din circumscripţia lor. „Legea este lege", observa ministrul de Finanţe Luca, adăugînd că, dacă organele locale nu respectă legile partidului înseamnă că subminează autoritatea statului. Cei prezenţi au fost de acord că funcţionarii publici locali care se împotriveau colectărilor trebuiau arestaţi ca duşmani ai statului, judecaţi şi condamnaţi fără milă[43]. Într-un exemplu similar, din acelaşi an, sfaturile populare îi protejau pe ţăranii înstăriţi în loc să le ia cotele. Dar, pe de altă parte, nici membrii de partid de la nivel local nu stăteau mai bine : într-o regiune, 70 la sută dintre membrii de partid nu-şi livraseră cotele, iar ţăranii susţineau că, prin urmare, nici ei n-aveau să le dea. Ca atare, autoritatea morală a partidului era la fel de vulnerabilă ca a statului[44]. La şedinţele Comitetului Central se făceau deseori auzite voci care învinuiau anumiţi birocraţi de stat, de partid sau din ambele structuri că nu se ocupau cu responsabilitate de rechiziţionarea alimentelor[45]. Liderii observau că, în anumite zone, autorităţile locale nu

41. ANIC, fond 1, dosar nr. 178/1950, ff. 24, 27-32, dată şi for neidentificate (ARL).
42. Constantin Iordachi, comunicare personală.
43. ANIC, fond 1, dosar nr. 3/1951, ff. 6-10 (ARL). Opoziţia faţă de deciziile de partid şi guvernamentale se manifesta în toate domeniile, nu numai în chestiunea colectării cotelor ; de pildă, orice membru de partid care acţiona împotriva reformelor curente urma să fie sancţionat, poate cu excluderea din partid, şi judecat. Vezi DJAN MM, fond Comitetul Raional PMR Vişeu, dosar nr. 33/1952, vol. V, f. 91.
44. ANIC, fond 1, dosar nr. 55/1951, f. 21 (ARL).
45. Aceşti oficiali le spuneau ţăranilor că nu trebuie să meargă la staţiile de colectare şi puneau piedici procesului de rechiziţionare de teama de a nu fi realeşi ; uneori, funcţionarii de la sfaturile populare nu livrau cotele pe care le colectaseră sau se opuneau în mod făţiş colectării ;

erau la curent cu ceea ce se petrecea în sate şi că partidul avea nevoie de o organizare mai bună. Gheorghiu-Dej trăgea la un moment dat o concluzie succintă: „Să creiăm un astfel de cadru, ca el să facă ceace ne interesează pe noi”[46].

Alte probleme erau create de membrii de partid din sate, care de multe ori unelteau împreună cu „duşmanul de clasă” în loc să ajute organele locale. De pildă, într-o zonă unde cotele nu fuseseră îndeplinite, iar ţăranii bogaţi insistau că nu mai aveau nimic de dat, surplusurile lor au fost găsite ascunse la alţi ţărani, inclusiv la membri de partid (Dobeş *et al.*, 2004, p. 42). Mai important, membrii de partid de la sate refuzau deseori să se înscrie în colectiv – problemă menţionată frecvent în documentele organelor centrale – sau, în cel mai bun caz, încercau să se înscrie cu numai o parte din pămînt; consătenii lor invocau acest fapt drept motiv de a nu se înscrie nici ei. Cînd autorităţile au investigat de ce ritmul colectivizării era atît de lent în Maramureş, au aflat că, din 5.114 membri de partid angajaţi în agricultură, 2.756 nu se înscriseseră în nici o formă de întreprindere socialistă (*ibid.*, p. 45). Un ţăran se plîngea Comitetului Central şi Ministerului Agriculturii: „Chiar membrii de partid nu sunt de acord de a trece la gospodăria agricolă colectivă din cauză că toţi beţivii, trântorii şi speculanţii sunt înscrişi” (*ibid.*, p. 26). Vom reveni asupra comportamentului oficialităţilor locale în capitolul 3.

Problemele erau legate nu numai de relaţiile dintre partid şi stat sau dintre centru şi regiuni, ci şi de proasta coordonare între numeroasele activităţi desfăşurate de această reţea complicată de instituţii birocratice. Într-una dintre şedinţele din 1951 descrise mai sus, de pildă, reprezentantul regiunii Hunedoara declara: „cea mai mare lipsă care sa constatat a fost lipsa de colaborare între Comitetul de Stat al Planificărilor şi aparatul de stat”[47]. În alte întîlniri, membrii Comitetului Central, îngrijoraţi de slaba coordonare dintre ministere şi de incapacitatea acestora de a lua în calcul specificul local[48], observau că o vizită a unui anume Constantinescu, membru al Biroului Politic, în Ungaria dezvăluise modul net superior de organizare a ungurilor în procesul de colectare a cărnii în comparaţie cu demersurile Ministerului român al Agriculturii[49] şi se arătau permanent preocupaţi de identificarea vinovaţilor atunci cînd lucrurile mergeau prost. Într-un schimb de replici dintre membrii Cabinetului, participanţii observau că sarcina colectării lînii o îndeplinea de fapt Ministerul Industriei Uşoare, deşi de ea răspundea Comitetul de Stat pentru Colectarea Produselor Agricole, şi încercau să-şi dea seama unde se află un milion de oi care lipseau din regiunea Sibiu şi care păreau să fi fost „împrăştiate peste tot prin ţară”, căzînd de acord că trebuie îmbunătăţite organizarea muncii, ca şi contabilizarea oilor şi a cantităţilor de lînă[50]. Cînd analizăm asemenea comentarii, trebuie să avem întotdeauna în vedere competiţiile şi rivalităţile din interiorul birocraţiei şi al diverselor ei segmente – de la toate nivelurile –, care puteau duce la critici şi învinovăţiri. Dar, chiar şi cu această rezervă, partidul pare să se fi confruntat cu probleme organizatorice formidabile, exacerbate de limitările unei infrastructuri rudimentare.

---

o serie de cadre noi din Craiova se dovediseră a fi „bandiţi, fascişti şi chiaburi”. Vezi, printre altele, ANIC, fond 1, dosar nr. 205/1950, ff. 117-123; dosar nr. 178/1950, ff. 21-32; dosar nr. 3/1951, ff. 1-22; dosar nr. 99/1951; dosar nr. 3/1952, ff. 1-16; dosar nr. 6/1952, ff. 1-22 (ARL).

46. ANIC, fond 1, dosar nr. 3/1952, f. 6; dosar nr. 4/1952, f. 50 (ARL).
47. ANIC, fond 1, dosar nr. 55/1951, f. 24 (ARL).
48. ANIC, fond 1, dosar nr. 2/1951, ff. 17, 51 (ARL).
49. ANIC, fond 1, dosar nr. 4/1952, ff. 40-41 (ARL).
50. ANIC, fond 1, dosar nr. 1/1952, ff. 83-84 (ARL). Avem aici un exemplu de ascundere a bunurilor aflate în proprietate personală, stratagemă care era o problemă majoră pentru autorităţi.

Cu toate acestea, în perioada în care partidul se punea pe picioare din punct de vedere organizaţional, existenţa organelor statale paralele avea şi o serie de avantaje. Unul dintre ele era exact ceea ce am văzut puţin mai devreme: fiecare set de organe putea să evite responsabilitatea represiunilor sau a unor decizii nepopulare aruncînd vina pe celălalt sau pe nivelurile inferioare – o tactică foarte eficientă în fuga de răspundere. Învinuirea era şi ea o formă de „alienare", extrem de importantă în politica diferenţelor care alimenta lupta dintre clase şi din interiorul lor (vezi capitolele 4, 6 şi 8). Un al doilea avantaj priveşte însăşi posibilitatea de a colectiviza – şi anume, faptul că un partid atît de slab în faza iniţială a putut să implementeze această politică. Pentru a lămuri lucrurile e nevoie să facem o scurtă digresiune cu privire la relaţiile dintre statul român şi ţărănime înainte de venirea comuniştilor la putere.

Guvernele precomuniste din România au controlat ţărănimea prin intermediul a două sisteme complementare[51]. Cel dintîi era aparatul administrativ, care urma modelul puternic centralizat al francezilor. În pofida faptului că posturile locale se ocupau în urma alegerilor, prefecţii de judeţ numiţi de stat aveau o înrîurire considerabilă asupra treburilor locale, întrucît controlau poliţia şi pe primari, care erau şefii absoluţi ai localităţilor lor. Controlul statului asupra ţăranilor prin intermediul acestei reţele de prefecţi, subprefecţi şi primari îi permitea să colecteze taxe, să influenţeze rezultatele alegerilor şi să impună respectarea regulilor stabilite de partidul aflat la putere. A doua modalitate prin care se asigura supunerea ţăranilor erau legăturile lor cu marii moşieri, de care depindeau pentru a avea acces la pămînt[52]. Aceste relaţii clientelare au persistat pînă la reforma agrară de după Primul Război Mondial, care i-a desfiinţat pe marii moşieri ca forţă politică şi socială. Reforma agrară comunistă din 1945 (vezi Şandru, 2005) a redus şi mai mult posibilitatea unor asemenea relaţii, desfiinţînd astfel o importantă formă de control social asupra ţărănimii. Conducătorii de partid au căutat să contracareze efectele acestei acţiuni reorganizînd şi întărind aparatul administrativ de la ţară şi atrăgîndu-i pe funcţionari şi pe oficialii locali în partid, care dispunea de mecanisme disciplinare. Ei au întărit în plus forţele de represiune (poliţia, armata şi Securitatea), pentru a le folosi împotriva ţărănimii.

Aceste soluţii nu au compensat însă în mod adecvat pierderea formelor anterioare de control social. Partidul-stat încă insuficient dezvoltat era mai bine echipat să distrugă structurile existente decît să pună altceva în loc. Comentînd această slăbiciune, Iordachi se întreabă cum de au reuşit totuşi comuniştii să colectivizeze agricultura. Răspunsul lui ne ajută să descoperim un alt avantaj al dublei structuri a partidului-stat: ea a permis unui partid slab să controleze administraţia locală,

> care era foarte stufoasă şi funcţiona în virtutea unei lungi tradiţii de control birocratic asupra comunităţilor locale. Cu alte cuvinte, atunci cînd a început colectivizarea, partidul era slab, dar statul era puternic. Aşa ne putem explica în ce fel un partid atît de tînăr, fără cadre şi fără experienţă, a reuşit să transforme fundamental lumea satului românesc[53].

51. Îi sîntem recunoscătoare lui Constantin Iordachi pentru ideile din paragraful acesta şi din următorul.
52. Acest sistem de relaţii clientelare era mai puţin răspîndit în satele din Transilvania decît în cele din alte părţi, ca urmare a mediului natural şi istoriilor diferite ale diverselor regiuni ale României. Funcţionînd încă din perioada precomunistă, el s-a deosebit însă de cel care s-a dezvoltat în partid după al Doilea Război Mondial şi la care ne-am referit ceva mai devreme.
53. Constantin Iordachi, comunicare personală (*).

Cu alte cuvinte, o organizaţie slabă de partid a fost capabilă să se altoiască pe o structură de stat puternică, existentă dinainte, pentru a căpăta controlul asupra ţărănimii[54]. Această situaţie se deosebeşte de cea din Rusia presovietică, unde controlul statului asupra regiunilor rurale era destul de slab şi unde ţărănimea nu fusese încă „făcută prizonieră" (vezi Hughes, 1996), şi de cea din Polonia şi Germania de Est, unde statul organizat se dezintegrase la sfîrşitul celui de-al Doilea Război Mondial în măsură mult mai mare decît în România[55].

Folosirea de către partid a aparatului de stat presupunea două lucruri : să existe o anumită continuitate între practicile administrative ale epocilor interbelică şi comunistă şi ca această continuitate să nu fie atît de mare încît să influenţeze negativ obiectivele comuniştilor. Continuitatea a fost limitată de numeroasele reforme ale sistemului teritorial-administrativ promulgate în primele două decenii de existenţă a partidului, care au înlocuit fostul sistem administrativ cu unul importat din Uniunea Sovietică, ce ar fi trebuit să îmbunătăţească raţionalitatea economică şi eficienţa administrativă. Reformele au redus treptat numărul unităţilor administrative, mărindu-le dimensiunile şi sporind, ca atare, centralizarea politică (vezi Helin, 1967). Cele mai mari unităţi au devenit, din judeţe, regiuni, iar numărul lor a scăzut de la 58 (de judeţe) în 1944 la 16 (regiuni) în 1956, interval în care nu doar graniţele regiunilor, ci şi ale raioanelor constituente şi chiar ale comunelor au fost modificate în mod repetat[56]. Probabil nu mai e nevoie să adăugăm că aceste modificări continue ale graniţelor administrative perturbau ierarhiile de raportare şi făceau foarte dificilă sarcina de a compara cifrele de la o perioadă la alta.

Cu toate acestea, autorităţile au avut oarecare grijă să păstreze, într-o anumită măsură, continuitatea cu practicile de dinaintea comuniştilor. De pildă, în timpul reorganizării din 1950, partidul a căutat să se asigure, prin directivele date, că localităţile care-şi pierduseră statutul de comune îşi transferau cu grijă arhivele către noile centre administrative. Pe 15 septembrie 1950, Comitetul Provizoriu al regiunii Hunedoara trimitea comitetelor provizorii raionale o serie de instrucţiuni despre cum să predea arhivele fostelor unităţi administrative. Instrucţiunile afirmau : „Păstrarea acestor arhive prezintă o importanţă deosebită, deoarece pe de o parte actele respective sunt necesare pentru asigurarea continuităţii muncii administrative... iar pe de altă parte trebue preîntâmpinată orice posibilitate de sustragere sau degradare a dosarelor aflate în păstrarea actualelor arhive ale Comitetelor Provizorii judeţene şi de plasă"[57]. Dat fiind argumentul de mai sus al lui Iordachi, această preocupare faţă de continuitatea administrativă viza, între altele, menţinerea avantajelor statului precomunist centralizat pentru un partid care îl parazita.

Avantajul practicilor interbelice a fost păstrat în perioada comunistă şi prin intermediul politicilor de personal. În discuţiile timpurii de la nivelurile superioare ale conducerii

---

54. Pamela Ballinger (comunicare personală) ne semnalează asemănările dintre politicile comuniste şi cele ale Italiei fasciste, care a creat tot o structură dublă de partid-stat cu intenţia de a secătui structurile de stat în folosul partidului.
55. Lynne Viola, comunicare personală, şi King, 1980, p. 39.
56. În timp ce prima reorganizare era implementată, noile entităţi au fost guvernate de Comitete Provizorii la fiecare nivel (sat, comună, raion şi judeţ/regiune) şi acestea au fost cele care au pregătit terenul pentru colectivizare. În 1968 – după ce colectivizarea fusese încheiată –, împărţirea interbelică în judeţe a fost restaurată, dar cu numai 40 de unităţi ; nivelul raional a dispărut, iar comunele au devenit următorul nivel administrativ sub judeţe. Această împărţire este valabilă şi în ziua de azi.
57. DJAN HD, fond Sfat Raion Orăştie, dosar nr. 1/1950, nepaginat (15 septembrie 1950).

este semnalată în mod repetat o dificultate majoră: de unde puteau fi luaţi oamenii care să ocupe posturile acestui uriaş aparat dublu? Reprezentanţii vechii ordini burgheze erau suspecţi din punct de vedere ideologic, dar grupurile sociale pe care se bizuiau comuniştii aveau cele mai mici şanse să fi terminat altceva decît şcoala elementară. Aşa cum se vede limpede atît din semnăturile grosolane de pe documentele de partid ale primilor ani, cît şi din referirile frecvente la această chestiune din rapoartele prezentate în şedinţele de partid de la toate nivelurile, analfabetismul şi educaţia rudimentară erau larg răspîndite printre cadrele şi autorităţile de rang inferior (vezi capitolul 3). Unii reprezentanţi ai administraţiei anterioare au putut fi aduşi în organele noi pentru că, în perioada „burgheză", funcţionarii guvernamentali nu aveau voie să fie membri ai vreunui partid politic. Odată cu preluarea puterii de către comunişti, aceştia şi-au putut păstra slujbele înscriindu-se în partid, întrucît nu aveau nici o istorie de apartenenţă la vreuna dintre formaţiunile politice din trecut acum interzise. În plus, autorităţile îi căutau în mod intenţionat pe unii dintre cei care fuseseră activi în viaţa socială şi politică de dinainte de război şi a căror complicitate anterioară îi făcea, ca atare, vulnerabili; dacă deveneau susţinători ai partidului, ei îşi puteau şterge pata vechii apartenenţe la instituţii burgheze juridice, militare sau de învăţămînt ori la partide politice acum stigmatizate[58]. Dezavantajul acestor convertiţi era, evident – aşa cum avertizase Lenin cu cîteva decenii mai devreme –, acela că partidul nu putea fi complet sigur de loialitatea lor; de aici obsesia ca nu cumva „elemente duşmănoase" să se fi „strecurat" în aparatul său[59]. Avantajul însă era menţinerea anumitor forme de regularitate şi continuitate birocratică.

Am discutat aşadar anumite trăsături specifice organizării politice a României care au dat un conţinut particular formulei impuse de sovietici a partidului-stat. Aceste caracteristici au justificat îndemnul timpuriu al sovieticilor de a devia de la modelul lor (vezi cel de-al treilea epigraf al capitolului). Într-adevăr, cercetătorii au scos la iveală dovezi că, încă de la început, Stalin a prevăzut că fiecare naţiune putea alege o altă cale către socialism, recunoscînd faptul că nu toată lumea trebuia să urmeze modelul sovietic. Se ştie, de pildă, că, în 1946, i-a spus premierului cehoslovac Klement Gottwald: „Calea noastră a fost scurtă, rapidă şi ne-a costat mult sînge şi multe sacrificii. Dacă puteţi evita toate acestea, evitaţi-le!" (Volokitina *et al.*, 2002, p. 37). Ulterior însă, după ce Statele Unite au anunţat Planul Marshall, s-a răzgîndit, insistînd asupra sovietizării rapide a Europei de Est (Ionescu-Gură, 2005, p. 24). La începutul anilor 1950 au fost trasate liniile directoare ale tiparului sovietic, inclusiv concentrarea absolută a puterii politice şi economice, partidul-stat, monopolul ideologic al marxism-leninismului, sistemul economic centralizat şi aşa mai departe (*ibid.*, p. 25). Aşa cum am observat deja, prezenţa consilierilor sovietici, a Armatei Roşii şi Securitatea controlată de KGB au fost mecanismele de bază prin care modelul sovietic a fost impus în România. Misiunea conducătorilor români a fost, ulterior, să construiască infrastructura de partid prin intermediul unor operaţiuni majore precum colectivizarea.

---

58. Le mulţumim lui Dorin Dobrincu şi Constantin Iordachi pentru aceste observaţii. Vezi de asemenea Grama-Neamţu, 2010, capitolul 2.
59. Şi alte ţări est-europene în care Partidul Comunist fusese foarte mic (de pildă, Polonia) s-au confruntat cu probleme similare. Vezi, de exemplu, Grzymała-Busse, 2001.

Compararea proceselor de colectivizare

Colectivizarea avea să fie reforma cu cele mai serioase consecinţe introdusă de comunişti şi, în România, planul ei a urmat îndeaproape tiparul sovietic. Liderii ţării au părut să fie la început împărţiţi în ceea ce priveşte oportunitatea colectivizării agriculturii, dar s-au conformat instrucţiunilor după o conferinţă din 1948 a Cominformului, la care Uniunea Sovietică i-a silit pe reprezentanţii ţărilor est-europene să voteze pentru colectivizarea totală[60]. Aşa cum vom arăta la finalul acestui capitol, rezultatele au variat mult de la o ţară est-europeană la alta ; în cazul României, colectivizarea în stil stalinist a fost la ordinea zilei nu numai pînă la moartea lui Stalin, ci şi mult după ea. În acest subcapitol discutăm felul cum a fost realizată colectivizarea în Uniunea Sovietică – vrem să lămurim, adică, prin ce proces anume s-a creat modelul aplicat apoi unor contexte est-europene complet diferite de cel sovietic. Începem prin a stabili de ce oamenii au considerat colectivizarea o idee bună.

Vorbind la modul abstract, există o serie de motive în favoarea colectivizării agriculturii. Frederic Pryor, de pildă, sintetizează cîteva dintre argumentele lui Stalin, precum reducerea inegalităţii şi a acumulării mic-burgheze în regiunile rurale, integrarea completă a economiei pentru o mai bună planificare centrală, creşterea producţiei prin intermediul economiilor de scară şi modernizarea mai eficientă a agriculturii, ca şi civilizarea unei populaţii „barbare", pe care Marx, Engels şi Lenin o considerau cu toţii cu dispreţ „o sursă de poluare spirituală pentru restul societăţii" (Pryor, 1992, pp. 46-51). Un alt motiv a fost fragmentarea proprietăţii ţărăneşti, care putea fi cultivată mult mai raţional prin comasarea terenurilor (acest fapt a fost cu deosebire important pentru România). Joan Sokolovsky (1990) oferă alte trei motive cuprinzătoare : colectivizarea era un mijloc 1. de a promova ideologia socialistă la sate, prin propovăduirea luptei de clasă ; 2. de a asigura controlul partidului asupra producţiei alimentare, necesar pentru susţinerea industrializării rapide în condiţiile unei acumulări scăzute de capital ; 3. de a construi statul extinzînd controlul partidului asupra ţărănimii – acest „sac de cartofi" pe care Marx îl considera incapabil de o conştiinţă revoluţionară[61]. Aceste trei motive nu sînt alternative, ci se referă la diferite aspecte ale aceluiaşi proces (vezi şi Jowitt, 1978). În fine, avem argumentul cultural preferat de Viola (1996) – colectivizarea a fost un mijloc de a interveni asupra culturii ţărăneşti comparabil cu „misiunea civilizatoare" a colonialismului vest-european. Deşi sîntem de acord că acesta a fost un efect decisiv al colectivizării, noi tindem să acordăm mai mare importanţă argumentelor politice şi economice.

Pentru a descoperi motivul colectivizării în România, nu e nevoie, desigur, să căutăm mai departe de Moscova. Dacă lăsăm la o parte interesele imperialiste ale Uniunii

60. Dobrincu (comunicare personală) susţine că discuţiile în care unii dintre liderii români îşi exprimau dubiile în privinţa colectivizării reflectau nu neapărat idei sincere, ci strategia de a nu speria populaţia cu intenţiile lor pînă cînd nu îşi asigurau un control mai bun asupra ţărănimii.
61. Un efect important al colectivizării a fost distrugerea instituţiilor rurale, dar argumentele cele mai convingătoare ale istoricilor perioadei sovietice afirmă că Stalin nu a avut de la început această idee (de pildă, Lewin, 1968 ; Getty şi Naumov, 1999) ; de aceea ni se pare nepotrivit s-o includem printre „motivele" colectivizării. Noi considerăm că distrugerea instituţiilor rurale a jucat un rol fundamental în procesul prin care Partidul Comunist Român şi-a constituit autoritatea (vezi şi Jowitt, 1978).

colectivizare, cît şi problemele pe care aceasta le crea: dacă ritmul ar fi fost mai lent, formarea colectivelor ar fi putut să ţină pasul cu fabricarea tractoarelor şi a altor utilaje necesare pentru a prelucra pămîntul, dar ele erau înfiinţate cu o asemenea viteză, încît terenurile au trebuit lucrate, de fapt, cu animalele de povară şi uneltele ţăranilor (motiv pentru care uciderea animalelor a fost o problemă serioasă).

Pe măsură ce ritmul colectivizării s-a accelerat la sfîrşitul lui 1929, previziunile legate de momentul cînd putea fi încheiată au devenit şi mai fantastice. Stalin era convins că procesul colectivizării se putea face *în cîteva luni*, „dacă se putea inventa un mijloc suficient de puternic şi de convingător de a sili masele de ţărani să se înscrie în colhozuri. Şi acesta a fost deculacizarea" (Lewin, 1968, p. 519). În octombrie 1929, în fertila regiune a Cernoziomului Central, opt la sută dintre gospodării intraseră în colhozuri, dar, numai patru luni mai tîrziu, proporţia crescuse la 82 la sută (*ibid.*, p. 14). În întreaga Uniune Sovietică, după legile din ianuarie 1930 privind deculacizarea, numărul ţăranilor din colective a crescut, se pare, de la opt la 16 milioane într-o singură lună (Davies, 1980, p. 252)! Dezorganizarea produsă de viteza excesivă a dus la o întrerupere a procesului în martie 1930; milioane de ţărani s-au retras din colective şi munca a trebuit luată de la capăt.

Un efect al grabei a fost insuficienta planificare, ca să nu mai vorbim de problemele de organizare şi de conflictele interne din interiorul birocraţiei. „În graba sa febrilă", scrie Lewin, „Biroul Politic a delegat responsabilitatea atîtor organizaţii, încît curînd a apărut o adevărată încîlceală administrativă, ale cărei rezultate au fost profund negative" (Lewin, 1985, p. 111). Viola descrie şi ea transformările administrative din mediul rural de la începutul anilor 1930, de la apogeul maniei colectivizării: „Lipsite de constrîngerile legalităţii, preciziei, ale unei ierarhii şi unei lumi ordonate, planurile centrului tindeau să se dezlîneze într-o spirală regională tot mai largă din clipa în care părăseau Moscova" (Viola, 1987, p. 101). În locul unei structuri birocratice de rutină au apărut nou instituiţii instructori de partid şi „plenipotenţiari" (demnitari care aveau puterea de a invalida deciziile locale). Aceşti oameni

> goneau de la o instituţie la alta, de la un sat la altul, ca să prezinte, să implementeze şi să verifice aplicarea politicii partidului. Această politică lua înfăţişarea procedurilor administrative, şi toate aspectele lor separate şi distincte din punct de vedere teoretic se combinau într-un tot. Astfel, fiecare nivel al ierarhiei de partid şi de stat a instituit un *blitzkrieg* plenipotenţiar asupra nivelului regional următor sau uneori chiar peste capul nivelului regional imediat subordonat şi direct asupra nivelului raional sau sătesc (Viola, 1987, p. 77).

Efectele inevitabile ale acestei dezorganizări au fost ordinele contradictorii, luptele pentru putere şi rivalităţile intersectoriale, ca şi uriaşa proliferare a unor organe administrative care-şi dublau unul altuia activitatea. „Confuzia a devenit din ce în ce mai mare la nivelurile de jos ale administraţiei." (Lewin, 1968, pp. 424-425) Citind arhivele, nu

---

cu ce să le hrănească sau le vindeau ca să cîştige ceva pe ele în loc să le dea pe gratis ori pentru că voiau să împiedice colectivele să le ia (Conquest, 1986, pp. 153, 179). Uneori dădeau drumul cailor în loc să-i omoare. Multe dintre animalele luate în colective au murit din cauza proastei îngrijiri. Un rezultat al acestei stări de fapt a fost apariţia unui surplus de grîne, întrucît cantitatea de hrană necesară animalelor a scăzut. Dar o altă consecinţă a măcelăririi vitelor a fost faptul că gospodăriile colective au început cu un inventar scăzut, care nu le-a asigurat un start bun.

poţi fi decît de acord cu comentariul lui Lewin despre ritmul frenetic al colectivizării din octombrie 1929 pînă în februarie 1930, comentariu aplicabil şi altor state care au trecut apoi prin acelaşi proces :

> Statul a produs o răsturnare de proporţii în mediul rural fără să-şi fi pregătit organele administrative să facă faţă presiunii astfel generate. De aceea colectivizarea a fost pusă în practică nu de către maşinăria obişnuită a administraţiei săteşti, ci de către organe ad-hoc, mobilizate în grabă în acest scop... Costul acestei politici, în termeni de pierderi suferite, a fost enorm ; arareori un guvern a provocat un asemenea haos în propria ţară (Lewin, 1968, p. 515).

În al treilea rînd, un factor care a intensificat dezorganizarea birocratică a fost slaba pregătire a cadrelor. Iată ce spune, din nou, Lewin : „În timpul anului anterior, nu se întreprinsese nimic pentru a pregăti cadrele de partid în vederea sarcinilor importante pe care urmau să le îndeplinească, şi, dintr-odată, ele au fost chemate să acţioneze ca nişte pionieri într-o revoluţie pe care n-o înţelegeau şi care nu fusese alegerea lor" (*ibid.*, pp. 434-435). Activiştii de partid, veniţi în cea mai mare parte de la oraş, erau înclinaţi să-i privească pe săteni cu lipsă de înţelegere şi cu dispreţ, iar puţinii care proveneau de la ţară erau prost instruiţi ; în anii 1920, numai patru la sută dintre ei aveau vreun fel de educaţie secundară (Viola, 1987, p. 21). „Mult prea des, organizaţiile de bază s-au dovedit total incompetente." (Lewin, 1968, p. 126) Exista un deficit permanent de specialişti prin a căror muncă să se poată crea gospodării de succes, care să atragă tot mai mulţi ţărani. Deşi Rusia avusese o mulţime de agronomi care se străduiseră să reformeze agricultura tradiţională ţărănească înainte de revoluţie, partidul îi considerase nedemni de încredere şi îi înlăturase : odată cu ei dispăruse şi întreaga reţea de instituţii rurale pe care ei o creaseră pentru a organiza ţărănimea în sprijinul programelor guvernamentale – care reprezentaseră totodată principala modalitate de prezenţă a guvernului în sate (Yaney, 1971, pp. 9-12, 32-35). În aceste circumstanţe, centrul a trebuit să mobilizeze în sate un sfert de milion de comunişti şi de reprezentanţi ai forţelor de ordine de la oraş ca agenţi ai autorităţilor, „trimişi să convingă sau să silească 25 de milioane de gospodării ţărăneşti să-şi transforme modul de viaţă, [cu instrucţiuni] ca un milion dintre ele să fie tratate drept duşmani implacabili" (Davies, 1980, p. 205). Activiştii partidului aveau de facto puterea de a organiza orice. Unii au luat grîne, alţii au format colective, dar nu a existat un control sistematic asupra lor.

Problemele legate de cadre apar în toată literatura de specialitate despre colectivizarea din URSS, ca şi în cea despre Europa de Est. Aşa cum am văzut deja în cazul României, mulţi membri de partid şi oficiali de la sate nu voiau să-şi predea cotele, chiar cu riscul de a-şi pierde carnetul roşu. Celule întregi de Comsomol au refuzat să participe la colectarea cerealelor (Manning, 2001, p. 25). Numeroşi reprezentanţi ai autorităţilor şi membri de partid refuzau să se înscrie în colective. Acolo unde organizaţiile de bază locale erau dominate de ţărani, responsabilii cu colectarea cotelor puteau chiar să se alieze cu ei. Penner relatează despre regiunea de pe Don că :

> [î]n Atamansk, în toiul perioadei de revizie, întregul comitet de control, printre ai cărui membri se aflau preşedintele sovietului sătesc şi secretarul celulei locale de partid, şi-a luat concediu... În alte cazuri, membrii sovietului local, ei înşişi ţărani, îşi subevaluau în mod deliberat propriile suprafeţe cultivate, îşi avertizau vecinii de venirea iminentă a vreunei comisii de revizori sau concepeau scheme evazioniste la nivelul întregului sat... Un număr

considerabil de ţărani şi-au dat de timpuriu demisia din posturi administrative exact pentru că nu erau de acord cu practicile de impozitare sovietice, în timp ce alţii şi-au păstrat slujbele, dar au pus constant beţe în roate procesului de colectare a taxelor (Penner, 1995, pp. 260, 267).

În Reazan, conform unui raport al poliţiei secrete, membrii sovietului local protestau deschis împotriva colectivizării, simpatizau cu duşmanul de clasă, le dădeau culacilor răgazuri şi amînări pentru cote, îşi susţineau propriile rude care erau culaci şi primeau mită ca să micşoreze cotele (McDonald, 2002, p. 104). Uneori erau foarte expliciţi: „Aceştia sînt oamenii noştri, şi, dacă ne-am apuca să aplicăm cifrele [pentru cotele de cereale] în întregime, ţăranii ne-ar sfîşia în bucăţi" (*ibid.*, p. 105). Exemplele de acest fel sînt nenumărate pentru fiecare ţară din blocul sovietic. Ele ne amintesc că mare parte din colectivizare a presupus o luptă îndîrjită, în cadrul căreia conducerea de partid a făcut tot posibilul să-i înlocuiască pe oficialii locali recalcitranţi cu alţii, mai adaptaţi sarcinii pe care o aveau de îndeplinit.

La fel de multe erau însă cadrele care făceau abuz de autoritate în sens invers, folosind violenţa pentru a-şi îndeplini şi depăşi sarcinile, în speranţa de a avansa în carieră sau poate pentru a se răfui cu anumiţi oameni din sat. Asemenea „excese" sînt raportate frecvent în URSS, la fel cum se va întîmpla apoi şi în Europa de Est. Pe 27 decembrie 1929, cînd Stalin a decretat necesitatea de a-i lichida pe culaci, el n-a oferit decît instrucţiuni foarte vagi despre cum urma să se facă acest lucru.

> În absenţa oricăror instrucţiuni care le-ar fi putut înfrîna excesele, activiştii locali care aveau predispoziţie spre aşa ceva au procedat la deculacizare într-un mod haotic, brutal şi crud. Exista... o puternică tendinţă printre activişti să se năpustească asupra duşmanului cu maximă ferocitate, pentru a-l elimina cît mai repede. (Lewin, 1968, pp. 487-488)

Nu e de mirare că ţăranii s-au împotrivit. Au scris petiţii şi au făcut contestaţii. Au protestat faţă de cotele impuse ascunzîndu-şi recolta de cereale, au măcelărit animalele pentru a le împiedica să ajungă la colhoz, au dat foc şirelor de grîne ca să nu încapă pe mîna colectorilor, au ars locuinţele activiştilor – sau chiar pe ale lor, pentru ca bunurile să nu le fie confiscate. După ce vecinii lor culaci fuseseră deportaţi, trei mii de ţărani s-au dus la biserică purtînd pe braţ banderole negre de doliu şi au refuzat să urmeze ordinele ulterioare de a distruge proprietatea culacilor. În şedinţele care ar fi trebuit să-i convingă pe oameni să se înscrie în colhozuri, femeile strigau „Hristos a înviat!", cîntau tare ca să acopere glasurile agitatorilor, aranjau ca cineva să vină la mijlocul întîlnirii şi să strige „Foc!" pentru a întrerupe şedinţa sau făceau vacarm ca să împiedice un vot, amuţindu-i realmente pe agenţii partidului. Vom regăsi aceste forme de rezistenţă în toate ţările care au făcut colectivizarea[66].

Formele active de rezistenţă a ţăranilor au sporit de la 933 de cazuri în 1927 la 27.586 în 1930, cînd au implicat peste două milioane de oameni (Manning, 2001, p. 33; Viola, 1996, p. 4), în împotriviri de multe ori violente. Peste tot au existat cazuri în care ţăranii au omorît cadrele de partid, le-au linşat, le-au bătut; oficialităţile locale fugeau înspăimîntate, de teamă să nu fie masacrate de femeile furioase. Săteni scoşi din minţi s-au repezit

66. Situaţie valabilă în toate cazurile de colectivizare, inclusiv în Asia. Vezi, bunăoară, Lee şi Yang, 2007, pentru China; MacLean, 2007, pp. 42-46, pentru Vietnam.

asupra unui activist, l-au lovit cu bîtele pînă l-au omorît, i-au scos ochii şi l-au eviscerat[67]. Într-adevăr, Viola (1996, pp. 69, 130) susţine că violenţa însăşi a rezistenţei a fost motivul reprimării violente a revoltelor ţărăneşti ; cele două s-au alimentat una pe alta. Ritmul colectivizării s-a intensificat pe măsură ce şi rezistenţa a sporit, pînă cînd, în martie 1930, partidul a fost silit să dea înapoi – moment semnalat de faimoasa cuvîntare a lui Stalin *Ameţeala de pe urma succeselor*. A urmat un val masiv de retrageri din colhozurile deja formate. În septembrie, procesul a fost reluat într-un ritm mai lent ; pînă la sfîrşitul lui 1934, 90 la sută din terenul agricol se afla în proprietatea gospodăriilor colective (Conquest, 1986, p. 182). În general, ritmul a fost inegal : un proces destul de lent pînă în 1928, o intensificare treptată tot mai rapidă pînă la ritmul frenetic din ianuarie şi februarie 1930, un recul, apoi o reluare mai moderată în vara lui 1930. Astfel de oscilaţii au marcat şi procesul de colectivizare din ţările est-europene, deşi la o altă scară temporală.

În cuvîntarea sa, Stalin se întreba cum de pot apărea asemenea excese şi punea violenţa pe seama zelului oficialilor locali „ameţiţi de pe urma succeselor" – semnalînd astfel efortul de a centraliza controlul asupra procesului şi asupra folosirii forţei (Getty şi Naumov, 1999, pp. 114-118). Printre instrumentele folosite pentru atingerea acestui scop s-a aflat recrutarea în 1929 a proletarilor urbani cunoscuţi drept „cei 25.000", cadre alese dintre muncitori şi activişti din fabrici, oameni activi politic, care au fost trimişi la ţară să sprijine procesul de colectivizare şi apoi să rămînă acolo ca reprezentanţi locali ai partidului şi conducători de gospodării colective (vezi Viola, 1987). S-a încercat deci echilibrarea iniţiativei între centrul de partid de la Moscova şi organele inferioare. Vom reveni asupra acestei chestiuni mai tîrziu, pentru că ea este importantă şi pentru colectivizarea din România : în ce măsură brutalitatea procesului s-a datorat incapacităţii centrului de a-şi controla subordonaţii şi în ce măsură centrul i-a încurajat de fapt în mod tacit ? Există dovezi că centrul încerca să-şi ţină subordonaţii în frîu, cerînd disciplină şi emiţînd decrete precum cel din martie 1930, care ameninţa să dea afară orice cadru care nu lupta cu excesele (*ibid.*, p. 129). Comitetul Central a trimis unui număr de regiuni telegrame care îi criticau pe şefii locali pentru că o luau înaintea planurilor centrului, ignorîndu-le. Un şef regional, de pildă, ceruse ca numărul culacilor pe care trebuia să-i deporteze să fie mărit de la 5.000 la 15.000 (Viola, 2000, p. 16). Poliţia secretă, îngrijorată că procesul de deculacizare îi scăpa din mînă, le ordona agenţilor săi să nu depăşească numărul de arestări care le fusese alocat, să se limiteze la el şi să înceteze să se mai întreacă de-a „cine arestează cei mai mulţi culaci" ; regiunile „scăpate de sub control" erau pedepsite (*ibid.*, p. 21).

Istoricii colectivizării sovietice sînt în general de părere că administraţiile locale au prezentat autorităţilor centrale planuri care depăşeau cu mult ceea ce se aştepta de la ele şi că Moscova a pierdut controlul asupra represiunii în favoarea comitetelor de partid regionale şi locale[68]. Şi totuşi Penner aduce mărturia unor plenipotenţiari care primiseră următoarele instrucţiuni de la un superior : „Strîngeţi încă 1.000 de puduri, altfel veţi fi arestaţi şi judecaţi pînă la unul" şi pe a unei oficialităţi care anunţa : „Aduceţi fiecare cîte 500 de puduri de cereale. Mai bine vă spînzur pe toţi decît să risc ca vreunul din noi să fie condamnat" (Penner, 1995, p. 354). De la ce nivel al ierarhiei emanau asemenea iniţiative ? Exista oare o ruptură clară între Moscova şi „oficialii locali" acuzaţi de masacru de către Stalin în cuvîntarea sa *Ameţeala de pe urma succeselor* (care a dat tonul

67. Exemplele sînt luate din Conquest, 1986, p. 159 ; Fitzpatrick, 1994b, p. 51 ; Manning, 2001, p. 36 ; McDonald, 2002, p. 89 ; Viola, 1996, pp. 59, 89, 146-149.

68. Vezi, de pildă, Davies, 1980, p. 133 ; Getty şi Naumov, 1999, p. 523 ; Viola, 1987, p. 216.

învinovăţirii cadrelor locale, scoţînd cu faţa curată centrul)? Au existat oare autorităţi superioare care au condamnat excesele în timp ce, neoficial, le încurajau? Această interpretare devine credibilă dacă, aşa cum susţine Conquest, „erorile erau universale" (Conquest, 1986, p. 162). Cert este că procesul de colectivizare a dezlănţuit o luptă teribilă pentru cîştigarea controlului în toate segmentele şi la toate nivelurile aparatului de stat şi că Moscova a scăpat frîiele din mînă. Rezultatul a fost o campanie de o brutalitate furibundă, în care au murit milioane de oameni. Deşi procesele de colectivizare din Europa de Est au inclus şi ele represiuni şi violenţe, nici nu s-au comparat cu ceea ce s-a întîmplat în Uniunea Sovietică, cel puţin în parte pentru că liderii comunişti ai Europei de Est s-au străduit în mod intenţionat să evite o asemenea situaţie (vezi, de pildă, Stillman, 1958, p. 69).

Viola îşi încheie astfel studiul despre „cei 25.000" :

> Deşi iniţiată şi sprijinită de centru, colectivizarea a devenit, în mare măsură, o colecţie de politici ad-hoc ca reacţie la iniţiativele dezlănţuite ale organelor de partid şi de stat regionale şi locale din mediul rural. Colectivizarea şi agricultura colectivă au fost modelate mai puţin de către Stalin şi autorităţile centrale, cît de activitatea dezorganizată şi iresponsabilă a autorităţilor rurale, de experimentele preşedinţilor de gospodării colective lăsaţi să-şi poarte singuri de grijă şi de realităţile unui mediu rural înapoiat şi ale unei ţărănimi tradiţionale care sfida asediul bolşevic. Centrul nu a reuşit niciodată să-şi exercite controlul asupra mediului sătesc, aşa cum îşi propusese în conceptul revoluţiei de sus în jos (Viola, 1987, pp. 215-216).

Cu toate că această deplasare a accentului de la o viziune a desfăşurării procesului de sus în jos la una de jos în sus a fost salutară la timpul ei şi rămîne importantă şi astăzi, noi considerăm că accentul trebuie pus întru cîtva altfel, cel puţin pentru o parte dintre ţările est-europene : colectivizarea a fost un mijloc esenţial prin care partidul şi-a centralizat ierarhiile, şi-a consolidat puterea de lider şi s-a creat pe sine pentru viitor. Dacă, pe parcursul unei bune părţi a operaţiunii, partidul nu a deţinut controlul asupra a ceea ce se petrecea, la final el a ajuns să-l aibă în mare măsură – în România, cu siguranţă[69].

Iată, deci, tiparul sovietic al colectivizării : un precedent deloc atrăgător. Era modelul nu doar al unei anumite structuri, politici şi modalităţi de implementare, ci şi al unei sumedenii de probleme asociate, care s-au văzut din plin în timpul colectivizării din România. Aproape toate fazele procesului sovietic sînt relevante pentru ceea ce avea să se întîmple în Europa de Est, de multe ori ca exemplu negativ. Regăsim şi aici aceeaşi structurare a procesului, ritmul inegal, improvizaţiile, pierderea de către centru a controlului pe măsură ce cadrele îşi depăşesc atribuţiile şi se dedau la violenţe, aceeaşi dorinţă de a controla aprovizionarea cu alimente, aceleaşi cadre prost pregătite, aceleaşi lupte intestine pentru putere în partidul-stat. Vedem de asemenea similitudini remarcabile în formele de rezistenţă a ţăranilor : atacarea şi agresarea activiştilor ; aşteptarea echipelor „de lămurire" cu furci, seceri, sape, pistoale şi securi ; redactarea de petiţii şi contestaţii ; refuzul de a da cotele şi uciderea sau vînzarea animalelor ; apărarea culacilor pe care partidul încerca

69. Viola însăşi face o afirmaţie similară în studiul ei despre rolul OGPU/NKVD în deculacizare, proces pe care această instituţie începuse să-l desfăşoare încă înainte să fie autorizată de Biroul Politic : „Esenţialmente, acest lucru a însemnat că Stalin şi Biroul Politic trecuseră controlul asupra unei operaţiuni-cheie, cu implicaţii politice şi economice uriaşe, către OGPU, permiţîndu-i astfel să facă primul pas către acea formidabilă consolidare instituţională care avea să-l transforme, pînă în 1937, într-un «stat în stat»" (Viola, 2000, p. 37).

să-i stigmatizeze şi să-i deporteze ; împiedicarea desfăşurării întîlnirilor la care activiştii încercau să-i convingă să se înscrie în colective şi aşa mai departe.

În particular, să notăm frecvenţa actelor de rebeliune conduse de femei, mai mult decît de bărbaţi[70]. În timp ce bărbaţii săvîrşeau cele mai multe acte de teroare ascunse, femeile se specializau în proteste publice. Erau mai ales neliniştite de colectivizarea animalelor şi muşcau mîinile celor care veneau să le ia vacile, de teamă că nu vor mai avea lapte pentru copii. În timpul tulburărilor de amploare, femeile puneau din nou mîna pe vitele colectivizate şi le redistribuiau foştilor proprietari (McDonald, 2002, p. 99). Aflate în avangarda rezistenţei contra rechiziţiilor, ele erau cele care mînuiau furcile şi secerile pentru a împiedica scoaterea cerealelor sau a seminţelor din sat, din dorinţa de a apăra necesarul de produse alimentare al satului. Ele îi apărau pe cei care erau deculacizaţi şi ele se organizau împotriva deportărilor, însoţindu-i pe deportaţi la distanţe de cîţiva kilometri în afara satului şi blestemîndu-i în tot acest timp pe comunişti. La şedinţe, se adunau la un loc, ca să respingă propunerile oficiale, creînd un vacarm din care vocile activiştilor nu se mai auzeau. Protestele se desfăşurau în formaţie obişnuită de luptă : bărbaţii stăteau deoparte, dar erau gata să le apere pe femei la nevoie ; acestea veneau în faţă, folosindu-şi copiii drept scuturi, în credinţa fermă – şi, în general, corectă – că organele de ordine n-aveau să le atingă. O împărţire similară pe gen regăsim în informaţiile culese din România (vezi capitolul 2), aşa cum şi Andrew Port găseşte în Germania de Est ; presupunem că modelul era larg răspîndit[71].

Este limpede că ţăranii şi ţărăncile manipulau stereotipurile autorităţilor sovietice conform cărora femeile – pe care ei voiau să le emancipeze prin egalitatea dintre sexe – erau fiinţe pasive, iraţionale, incapabile de un rol de agent şi de conştiinţă politică şi, ca atare, de proteste politice (Viola, 1996, p. 203). Autorităţile considerau revoltele lor drept simple dovezi de isterie sau de receptivitate la influenţa culacilor. Viola citează un raport al poliţiei secrete care afirmă : „Atitudinea condescendentă a organelor de pedeapsă faţă de femei... a fost cea care a permis întărirea opiniei despre invulnerabilitatea femeilor” (*ibid.*, p. 198). Mai mult, ţăranii manipulau nu numai stereotipuri, ci însăşi ideologia sovietică : bărbaţii constrînşi să se înscrie în colective se ascundeau în spatele soţiilor, spunînd că ei ar fi vrut să se înscrie, dar că ele nu-i lăsau şi că, întrucît acum exista egalitatea sexelor, trebuiau să trateze opinia soţiilor cu respect (Viola, 1987, p. 106). Într-adevăr, multe femei apăreau la întîlniri pentru a-şi tîrî soţii afară sau a-i ameninţa cu divorţul dacă se înscriau în colectiv ; au existat rapoarte despre adevărate războaie în căsnicie pe această temă.

Aşa cum ştim că se întîmplă în cazul ţăranilor în diferite culturi, bărbaţii sînt responsabili de reproducerea comunităţii şi a statutului familiei lor în ea, în timp ce femeile poartă răspunderea specială a reproducerii gospodăriei şi a hrănirii copiilor. Cînd femeile din Uniunea Sovietică se revoltau şi îşi ocărau bărbaţii pentru că luau în considerare

70. Vezi Viola, 1986. Afară de cazurile unde menţionăm altfel, exemplele sînt din Viola, 1996, capitolul 6. În România, femeile au fost de asemenea în fruntea revoltelor ; vezi capitolul 2. Femeile de peste tot din lume au condus revolte în semn de protest faţă de preţurile produselor alimentare sau de alte chestiuni care afectau reproducerea familiei şi a gospodăriei.

71. Jurnaliştii polonezi au scris despre rezistenţa femeilor la colectivizare în Polonia. Vezi „Kołchoz we wsi Witosa” („Colhozul din satul Witos”), *Dziennik polski*, 13 august 2009 (fără autor) ; Podemski, Stanisław, „Wojny chłopskie” („Războaiele ţărăneşti”), *Gazeta wyborcza*, 17 mai 2008 ; Zielińska, Alicja, „Kołchoz ? Nasze baby się zbuntowały ! ” („Colhoz ? S-au răzvrătit muierile ! ”), *Kurier poranny*, 2 mai 2008. Îi mulţumim Elżbietei Matynia pentru aceste referinţe.

ideea de a se înscrie în colectiv, ele nu doar se foloseau de stereotipurile sovietice. Încercau de fapt să asigure hrana familiei lor, angajîndu-se într-o operaţiune de ariergardă pentru a-şi păstra gospodăria cît de cît întreagă în faţa uriaşei maşinării care strivea sub pasul ei comunităţi întregi. Poate că răspunsurile diferenţiate după gen sînt similare în tot blocul sovietic datorită rolului central jucat de reproducerea familiei în toate aceste ţări – un fapt pe care partidele comuniste au ajuns să-l aprecieze, manipulînd relaţiile de rudenie şi ameninţînd membrii familiilor pentru a-şi consolida puterea la sate.

O altă asemănare între cazuri este limbajul militar cu ajutorul căruia a fost înfăptuită colectivizarea – la fel ca multe alte acţiuni ale regimului comunist. Istoria colectivizării sovietice şi a domniei partidului, mai general, este împînzită de imagini militare – trăsătură la fel de caracteristică şi evenimentelor din ţările est-europene. Pe tot parcursul perioadei comuniste, şi mai ales în campaniile de colectivizare, limbajul militar a fost omniprezent: „luptă", „aliaţi", „infiltrare", „front", „duşmani", „sabotaj", „ofensivă", „insurgenţi", „ucidere", „mobilizare", „bătălii", „campanie" şi – sloganul tipic al colectivizării – „lupta de clasă". De unde veneau toate acestea?

Un argument generic ne furnizează Jowitt, care spune că partidul ca formă de charismă birocratică necesită un climat de combativitate (Jowitt, 1992, p. 126 [ed. rom. – p. 158]). Mai concret însă, pare probabil ca liderii sovietici să fi inventat acest limbaj în timpul războiului civil din 1918-1921, cînd ţara era mai mult o tabără armată; ulterior, el s-a răspîndit şi în limbile altor ţări est-europene care imitau modelul sovietic. Primul răspuns al partidului la criza cerealelor din 1927-1928 a fost reinstituirea sistemului de rechiziţii care îi salvase pe bolşevici în timpul războiului civil; situaţia, definită acum drept „un război pentru grîne", a necesitat, aşa cum era de prevăzut, recrutarea masivă de voluntari care să compenseze lipsa cadrelor de la ţară: „cei 25.000" menţionaţi mai devreme. Acest efort de recrutare s-a hrănit cu metafore de război. Amintirile şi imaginile din eroicul război civil i-au inspirat pe mai mult de 70.000 de muncitori să se ofere voluntari, motivaţi de convingerea că naţiunea era în război, iar colectivizarea era necesară pentru supravieţuirea ei. Dintre aceştia au fost selectaţi 27.519, mulţi foşti combatanţi în Armata Roşie (Viola, 1987, pp. 43-44).

Întoarcerea la metodele războiului civil a fost uşoară, pentru că birocraţii şi cadrele aveau deja obiceiurile înrădăcinate din perioada anterioară (Lewin, 1968, p. 482). Mai mult, Troţki observa, în *Revoluţia trădată*, că demobilizarea a cinci milioane de soldaţi ruşi s-a dovedit crucială pentru formarea birocraţiei, întrucît comandanţii militari au ocupat posturile de conducere şi au introdus peste tot regimul care le adusese victoria în războiul civil (citat în Lewin, 1968, p. 483). Davies vorbeşte despre discuţiile din plenara din noiembrie 1929 a partidului, în care s-a format treptat consensul că puterea economică a culacilor trebuia distrusă; Stalin şi alţi conducători de vîrf au prezentat problema ca pe un război total, s-au referit la cei însărcinaţi s-o rezolve ca la o „armată" cu un „stat-major" şi au vorbit despre lupta de clasă „de parcă ar fi fost pe front" (Davies, 1980, p. 173). Maurice Hindus afirmă că un student i-a spus în 1930: „Acesta a fost şi este un război. Culacii trebuiau eliminaţi complet, la fel ca un inamic pe front. Ei sînt inamicul de pe front. Ei sînt duşmanii colhozului" (citat în Davies, 1980, p. 173). Într-adevăr, unele cadre erau de părere că situaţia era mai rea ca în război; un activist de partid îşi aminteşte: „Oricare dintre noi ar fi preferat să fie înapoi pe front" (Penner, 1995, p. 42). Imaginile acestea şi-au creat propria realitate: după Viola, efectele rebeliunii din 1930 au inclus întărirea procesului de militarizare a societăţii şi intensificarea atmosferei de duşmănie şi suspiciune. Mediul rural a devenit un stat asediat, „un enorm teren de antrenament unde

s-au putut aduna şi pregăti legiunile de cadre loiale aparatului de represiune al statului" (Viola, 1987, p. 179). Un alt efect al folosirii metaforelor militare prin intermediul unor termeni precum „bătălie", „ofensivă" şi „lupta cu culacii" a fost faptul că aceştia au mobilizat un sentiment constant de urgenţă şi entuziasm, care s-a potrivit cu insistenţa conducerii asupra nevoii de a face totul foarte repede (*ibid.*, p. 36). Mai mult, acest sentiment al urgenţei a întărit unitatea partidului: „A fost de fapt recreată... atmosfera războiului civil. Şi lucrul acesta nu era util numai ca armă împotriva ţărănimii. El a pus la dispoziţia activiştilor de partid toate avantajele unei situaţii de urgenţă. Moderaţia a fost – sau trebuia să fie – măturată ori zdrobită de valul emoţiilor partizane" (Conquest, 1986, p. 111).

Astfel, circumstanţele specifice experienţei revoluţionare a bolşevicilor în războiul civil au modelat limbajul militar şi mentalitatea de asediu permanent cu ajutorul cărora colectivizarea avea să fie pusă în aplicare în toată Europa de Est şi de asemenea în alte părţi ale lumii. Întregul limbaj al partidului avea să fie astfel codificat drept masculin – lucru potrivit, de altfel, cu ordinea profund patriarhală pe care o construia, în contradicţie flagrantă cu obiectivul său declarat al egalităţii sexelor.

***

Paul Gregory notează: „Colectivizarea a fost un mecanism instituţional menit să controleze colectarea de cereale. Dacă ţăranii ar fi fost de acord să vîndă statului la preţurile sale [foarte joase], colectivizarea nu ar fi fost necesară, aşa cum dovedeşte o afirmaţie din iunie 1929 a lui Mikoian" (Gregory, 2004, p. 39). Lucrul acesta este adevărat, dar, aşa cum a arătat Jowitt cu cîteva decenii în urmă (Jowitt, 1978), lucrurile au fost mult mai complicate. Conducerea sovietică era încă nesigură de controlul pe care îl exercita asupra societăţii şi mai ales asupra uriaşelor mase ţărăneşti. Uniunea Sovietică era profund îndatorată faţă de unele ţări din Occident şi boicotată de altele; oficialităţile de la vîrf vedeau în industrializarea rapidă singura şansă de supravieţuire a ţării, dar nu aveau resursele pentru a o pune în practică. Distrugerea modului de viaţă al ţăranilor era, în aceste circumstanţe, atît un mod de a obţine controlul asupra producţiei de cereale, cît şi de a-şi întări stabilitatea şi puterea. Chiar dacă – aşa cum pare probabil – nu a avut la început un plan clar de colectivizare, Stalin era un maestru al lecţiilor prinse din zbor, din întorsăturile neaşteptate de situaţie, de care ştia să profite. În plus, procesul colectivizării a modelat proaspătul partid-stat, dîndu-i ocazia de a întări poliţia secretă (atît de importantă în epurările ulterioare), de a concepe practici poliţieneşti mai cuprinzătoare (prin intermediul unor politici sociale care au dus la migrări în masă, la banditism, la apariţia unui număr mare de copii vagabonzi prin oraşe etc.), de a înlocui oficialităţile rurale cu cadre de partid devotate ideologic şi de a-şi aliena permanent forţa de muncă de la sate. Colectivizarea a jucat un rol fundamental în formarea Uniunii Sovietice a lui Stalin. Avea să aibă acelaşi efect şi în Europa de Est.

Colectivizarea în Europa de Est

Colectivizarea agriculturii în Europa de Est s-a produs în mai multe forme, dintre care majoritatea au urmat experienţa sovietică, deşi s-au deosebit mult între ele. Colectivizarea sovietică a fost însă distinctă de toate celelalte, într-o serie de privinţe. În primul rînd, atunci cînd Stalin a început să colectivizeze agricultura, nu exista nici un fel de model pentru îndeplinirea acestei sarcini enorme – includerea a 25 de milioane de gospodării

ţărăneşti în forme colective de producţie. În 1928, cînd operaţiunea era deja în desfăşurare, bolşevicii abia dacă-şi instauraseră controlul asupra Uniunii Sovietice; în 1930, colectivizarea era încă un concept lipsit de substanţă (Fitzpatrick, 1994b, p. 7). Toate ţările est-europene, în schimb, au avut un model: pe cel al Uniunii Sovietice, nerăbdătoare să-l exporte. Ele duceau lipsă de capacitate organizaţională, dar nu şi de o imagine privind modul cum trebuia să arate rezultatul sau cum se putea ajunge acolo.

O a doua diferenţă rezultă din faptul că Uniunea Sovietică a colectivizat de una singură, mînată de sentimentul misiunii sale de a se dezvolta altfel decît Occidentul (Kotkin, 1995, p. 12). Est-europenii, în schimb, au fost în mare parte forţaţi să se colectivizeze. Nu e vorba de faptul că în Europa de Est nu ar fi existat deloc susţinere din partea populaţiei pentru comunişti: ea exista, mai ales în Cehoslovacia (nu numai în centrele industriale, ci şi la ţară) şi de asemenea în Bulgaria. În Iugoslavia şi Albania, comuniştii au condus mişcări puternice de rezistenţă împotriva naziştilor şi au preluat puterea de unii singuri, ca eliberatori ai naţiunii[72]. Cu posibila excepţie a acestor două ţări, este însă îndoielnic că, în toate celelalte, comuniştii ar fi ajuns la putere fără sprijinul sovieticilor; în majoritatea ţărilor est-europene, ideile comuniste nu se bucurau decît de o minimă susţinere populară. Ca atare, mult mai puţine dintre cadrele est-europene erau devotate ideologic şi entuziaste, capabile să-i convingă pe ţărani să se înscrie de bunăvoie în colective. Dacă Biroul Politic al lui Stalin a impus colectivizarea asupra Uniunii Sovietice, ţărilor-satelit ea le-a fost impusă de Armata Roşie. Faptul că majoritatea est-europenilor au considerat sistemul de gospodării colective ca pe un lucru dictat din afară le-a stîrnit de la bun început ostilitatea faţă de el.

În al treilea rînd, există o diferenţă crucială în privinţa relaţiei dintre ţărani şi pămînt între Uniunea Sovietică (îndeosebi Rusia) şi ţările Europei de Est. În 1927, 95,5 la sută dintre gospodăriile ţărăneşti ruseşti se aflau în sate în care pămîntul era deţinut în comun (Lewin, 1968, p. 85)[73], în timp ce, în Europa de Est, asemenea comunităţi erau extrem de rare. Aici, fiecare gospodărie avea pămîntul propriu, arenda pămînt sau lucra pentru proprietarii de pămînt. Diferenţa era semnificativă, pentru că însemna că activiştii sovietici puteau de multe ori să colectivizeze comunităţi întregi printr-o singură notă a consiliului sătesc (vezi Fitzpatrick, 1994b, p. 44), fără a trebui să-i convingă pe ţărani în grupuri mici sau cîte unul odată – o activitate foarte laborioasă pentru partidele comuniste care nu erau dotate cu suficiente cadre. Această diferenţă a avantajat poate capacitatea sovieticilor de a încheia colectivizarea într-o ţară uriaşă într-un timp mult mai scurt decît a fost ulterior necesar în ţări est-europene mult mai mici[74].

În al patrulea rînd, colectivizarea în multinaţionala Uniune Sovietică a avut o notă mai puternică de deznaţionalizare decît în Europa de Est (vezi, bunăoară, Gribincea, 1996, p. 130; Lévesque, 2006, p. 1; Martin, 2001, pp. 320-325; Swain, 2003). Situaţia a fost

72. Partizanii comunişti ai lui Tito au cîştigat de partea lor pe mulţi iugoslavi în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, dar sub umbrela lui Tito s-au adunat de fapt şi mulţi necomunişti.

73. După spusele lui Lewin, reformele lui Stolîpin, introduse la începutul secolului al XX-lea, răzbătuseră în aceste sate cu proprietate comună (*mir*), care ajunsese să cuprindă, de la peste 90 la sută dintre ţărani, mai puţin de 50 la sută; dar, în anii 1920, multe comunităţi au revenit la proprietatea comună (Lewin, 1968, p. 85).

74. Lynne Viola (comunicare personală) se îndoieşte că *mir*-ul a avut mare efect asupra vitezei colectivizării, pe care o atribuie invaziei de plenipotenţiari şi de alţi intruşi. Noi tindem să fim de altă părere, dat fiind ceea ce am aflat despre „munca de lămurire" din satele lipsite de proprietate comunală.

în parte intenţionată, în parte un simplu efect al exproprierii şi deportării elitelor naţionale din zone precum Ucraina şi, ulterior, Moldova şi ţările baltice, care au lovit în însuşi miezul potenţialelor mişcări naţionale. Stalin se temea că, în războiul care s-ar fi putut isca, minorităţile ar fi format un soi de „coloană a cincea" împotriva statului sovietic (Shearer, 2001, pp. 530-532). Mai mult decît în Europa de Est, colectivizarea în Uniunea Sovietică a inclus deportarea în masă a populaţiilor minoritare; împotrivirea la ea a fost mai puternică în zonele neruseşti (Martin, 2001, p. 294) şi a fost de multe ori percepută ca o luptă pentru supravieţuirea naţiunii. Asta nu înseamnă că nu a existat nimic comparabil în Europa de Est. În mai multe ţări, de pildă, nemţii au fost ţinta unor tratamente discriminatorii, ca inevitabil „burghezi" şi reprezentanţi ai inamicului fascist din perioada războiului. În România, începînd cu 1946, nemţii au fost deportaţi la munca de reparaţii de război în Uniunea Sovietică şi unii dintre cei care s-au întors ulterior în România au fost deportaţi *în interiorul* ţării. Şi totuşi, legătura dintre naţionalitate şi politica de colectivizare a fost mai puţin marcată decît în cazul Uniunii Sovietice.

O ultimă deosebire între cazul sovietic şi cele est-europene a fost faptul că acestea din urmă nu s-au confruntat cu o criză catastrofală a grînelor, aşa cum s-a întîmplat în URSS. Au existat, într-adevăr, deficite serioase şi foamete, ca şi reparaţii de război care au trebuit plătite sovieticilor în produse agricole, dar două lucruri au atenuat dificultăţile în materie de aprovizionare cu alimente. În primul rînd, conform spuselor lui Mosely, al Doilea Război Mondial le-a lăsat moştenire acestor ţări sistemul de rechiziţionare instituit de fascişti pentru alimentele din gospodăriile ţărăneşti; el le-a ajutat la început să primească suficiente alimente. „Ţările-satelit, spre deosebire de Rusia din 1929, aveau deja o alternativă administrativă la colectivizare" (Mosely, 1958, p. 62). Asta nu însemna că cerealele aveau să vină pe bandă, dar cel puţin exista infrastructura necesară. Un al doilea factor atenuant a fost valabil numai în unele ţări est-europene: Cehoslovacia, Germania Democrată, Polonia şi, într-o anumită măsură, Ungaria. Acestea aveau o capacitate industrială mai mare decît a Uniunii Sovietice şi, ca atare, planul de „acumulare primitivă" care stătuse la baza colectivizării sovietice nu era atît de imperios pentru ele. Acel plan a avut însă o însemnătate deosebită în ţările din Balcani.

Pînă în 1948, dacă nu chiar mai devreme, partidele comuniste preluaseră complet puterea în toate ţările din estul Europei. Undeva între 1945 şi 1948, majoritatea au înfăptuit reforme agrare de mai mică sau mai mare amploare. Pe cap de locuitor, cel mai mult pămînt a fost redistribuit în Ungaria (unde două treimi din ţărănime nu avea pămînt) şi în Polonia, apoi, în ordine, în Albania, în România şi Cehoslovacia, în Iugoslavia şi, în fine, în Bulgaria. Acolo unde a fost redistribuită o mare parte din pămînt, comuniştii au cîştigat iniţial o anumită popularitate – acesta a şi fost unul dintre obiectivele clare ale reformei –, deşi cei care au primit loturi au trebuit ulterior să le cedeze colectivelor.

În 1948, la îndemnul insistent al sovieticilor, Cominform a exclus Iugoslavia din rîndurile sale, pe motiv că Tito era prea independent, ignora lupta de clasă de la sate şi nu trăgea învăţămintele necesare din experienţa sovietică, ci încerca să construiască socialismul păstrînd proprietatea privată. Participanţii la Cominform au confirmat necesitatea colectivizării, iar conducătorii celorlalte ţări s-au supus. În cea mai mare parte, ei au urmat la început o traiectorie similară: procesul a fost lansat în 1948-1949, a fost întrerupt apoi de o perioadă de relaxare după moartea lui Stalin în 1953 şi reluat în jurul anului 1955, uneori cu întreruperi (bunăoară, revoluţia din Ungaria din 1956) şi deseori folosind tactici mai puţin coercitive; pînă în 1962, dacă nu mai devreme, procesul fusese încheiat în

Albania, Bulgaria, Cehoslovacia, Germania Democrată şi România[75]. Polonia şi Iugoslavia au început colectivizarea, dar nu au dus la capăt cea de-a doua etapă, rămînînd cu un procentaj mare de pămînt în proprietate privată. Procesul a fost cel mai rapid şi mai violent în Bulgaria, care a urmat îndeaproape procedura sovietică şi a terminat în 1958, şi cel mai lent în România, care l-a încheiat abia în 1962[76].

În ansamblu, Europa de Est s-a dovedit mai greu de colectivizat decît Uniunea Sovietică. Aceasta se datorează în parte faptului că liderii de partid de aici au încercat să menţină un ritm mai lent pentru a evita excesele violenţelor din URSS[77] şi în parte faptului că ţăranii din Europa de Est aveau o tradiţie mai lungă de proprietate privată asupra pămîntului şi erau deci mai greu de urnit de pe parcela lor ; ei investiseră în gospodăriile proprii mult mai mult decît ţăranii ruşi. Şi, aşa cum afirmă Stillman, „apatia partidelor de masă din estul Europei şi absenţa oricărui autentic elan revoluţionar naţional... au făcut ca aici să fie imposibil (sau imprudent) de lansat altceva decît, în esenţă, un război calculat de uzură împotriva ţărănimii" (Stillman, 1958, p. 69). Mai mult, schimbarea vizibilă din climatul politic de după moartea lui Stalin, inclusiv apropierea lui Hruşciov de Tito în 1955, a însemnat că, de atunci încolo, a fost posibilă o mai mare îndepărtare de modelul sovietic, pe măsură ce fiecare ţară adapta colectivizarea la propriile particularităţi. (Înăbuşirea revoluţiei din Ungaria din 1956 a demonstrat totuşi că devierile erau permise numai în anumite limite.)

Ca urmare, în anii 1960, căile pe care merseseră ţările est-europene se deosebeau deja mult. S-au constituit trei grupe: 1. Polonia şi Iugoslavia, cu situaţia lor specifică, menţionată mai sus ; 2. Albania, Bulgaria şi România (ca şi republicile baltice, încorporate în Uniunea Sovietică după război), care au reuşit o colectivizare mai mult sau mai puţin completă pe model sovietic, şi 3. Cehoslovacia, Germania Democrată şi Ungaria, care au sfîrşit prin a implementa forme modificate de gospodării colective şi cu posibilităţi mai mari de a investi în agricultură datorate unei dezvoltări industriale mai pronunţate în comparaţie cu celelalte ţări (Enyedi, 1967, p. 362). Probabil nu e o coincidenţă faptul că ţările cele mai asemănătoare cu Uniunea Sovietică şi cele mai puţin dotate cu industrie au colectivizat integral agricultura, devenind astfel mai capabile să urmeze politica de industrializare bazată pe economii forţate şi cu o forţă de muncă rurală proletarizată. Traiectoriile divergente s-au datorat aşadar evoluţiei specifice a fiecărei ţări într-o seamă de privinţe, precum dimensiunile Partidului Comunist, gradul lui de organizare şi de susţinere în mediul rural, nivelul de industrializare al ţării, echilibrul de forţe dintre ţărani şi regim şi (legat de el) măsura în care guvernul ţării respective a putut să se distanţeze de Moscova. În mod ironic, întrucît colhozurile sovietice datorau mult practicilor agricole tradiţionale, modelul impus Europei de Est a fost nu doar sovietic, ci şi, în egală măsură, rusesc (sau ucrainean) şi, ca atare, acele economii care se deosebeau mult de cea rusească

75. Pînă la acea vreme fuseseră instruite mai multe cadre decît în prima fază, aşa încît raioanele au inundat satele cu activişti (Ross, 2000, p. 113). Majoritatea ţărilor au introdus forme alternative de cooperare mai puţin radicale decît colectivizarea deplină (pe modelul sovieticului TOZ – întovărăşirea agricolă), dar ulterior le-au transformat de pe o zi pe alta în gospodării colective.
76. Conform declaraţiilor oficiale, procesul a fost încheiat în 1962, deşi multe gospodării ţărăneşti nu erau încă înscrise în colective la vremea respectivă.
77. Conform lui Mighev (citat în Szalontai, 2003, p. 429), Stalin „i-a sfătuit pe liderii bulgari să nu... copieze orbeşte experienţa sovietică a anilor 1930 şi să nu sporească în mod artificial tensiunile din ţară". Îi mulţumim lui Balázs Szalontai pentru această referinţă.

au avut nevoie de eforturi mai mari de adaptare. Nu intrăm aici într-o discuţie detaliată a fiecărei ţări, dar prezentăm mai jos cîteva diferenţe[78].

În Ungaria, încercările iniţiale de colectivizare au transformat satele în adevărate cîmpuri de bătălie, dar atît în 1953, cît şi odată cu revolta din 1956, campania a fost întreruptă, iar ţăranii s-au retras în masă din colective. După înăbuşirea revoluţiei ungare, noua conducere de partid a depins complet de sovietici pentru a supravieţui; era total compromisă în ochii ţărănimii, ale cărei simpatii le cîştigase în 1945 prin redistribuirea masivă a pămîntului, dar care acum o considera, pe bună dreptate, o simplă marionetă a sovieticilor. Continuînd totuşi procesul de colectivizare, conducerea de partid a fost nevoită să facă o sumă de concesii: a trebuit, de pildă, să menţină anumite reforme făcute în timpul revoluţiei, să pună la dispoziţia gospodăriilor colective şi a lucrătorilor lor cunoştinţe de specialitate, să achite chirie pentru pămîntul adus de ţărani în colective, să diminueze presiunea ideologică în favoarea accentului pus pe rezultatele muncii şi, în general, să fie dispusă să plătească o parte din costurile dezvoltării agriculturii în loc s-o stoarcă de vlagă în favoarea industriei (Adair, 2001, p. 144). Conducerea Ungariei s-a îndepărtat de timpuriu de politica stalinistă de lichidare a culacilor, care au fost în schimb invitaţi să se înscrie în colective în speranţa că statutul lor social avea să-i atragă şi pe ceilalţi ţărani. Aceste divergenţe, plus experimentele cu diferite modalităţi de contractare şi o economie secundară robustă, au făcut ca agricultura colectivizată a Ungariei să fie cea mai productivă din blocul estic (vezi Swain, 1985). În acest caz, aşa cum argumenta István Rév în faimosul său articol din 1987, „The Advantages of Being Atomized" („Avantajele atomizării"), ţăranii au silit regimul să facă remiză.

Polonia reprezintă un exemplu util prin contrast[79]. Aici, ca şi în Ungaria, regimul a fost iniţial complet dependent de Uniunea Sovietică – stare de lucruri negativă, date fiind înclinaţiile rusofobe ale polonezilor –, iar partidul era foarte prost organizat în mediul rural, unde avea foarte puţini membri. Primul lider al comuniştilor polonezi, Gomułka, a încercat să păstreze o anumită distanţă faţă de sovietici şi a fost epurat din acest motiv în 1948, dar nu înainte să-şi afirme explicit părerea că, deşi colectivizarea era poate corectă din punct de vedere strategic, în Polonia ea ar fi trebuit să mai aştepte, pentru că nici un guvern polonez n-ar fi putut rezista fără sprijinul ţărănimii. Într-o ţară atît de devastată de război ca Polonia, procesul a început lent şi nu a fost dus prea departe. Aici s-au înregistrat cele mai puţine cazuri de brutalitate, căci partidul a disciplinat cadrele care nu respectau proclamaţiile sale împotriva folosirii forţei. În 1956, Gomułka a revenit la putere şi şi-a reafirmat dorinţa de a fi tot mai independent de Uniunea Sovietică, renunţînd la colectivizare (care în 1956 cuprinsese 23 la sută din terenul agricol). În timp ce alte ţări din blocul comunist lansau al doilea val al procesului, majoritatea colectivelor poloneze s-au destrămat; conducerea a preferat agricultura privată atît ca sursă mai sigură de produse alimentare pentru o clasă muncitoare de dimensiuni considerabile, cît şi, în consecinţă, ca garanţie mai solidă a propriei stabilităţi. În loc să colectivizeze, guvernul şi-a folosit resursele pentru a investi în agricultură şi a consolida sectorul fermelor de stat – aşa-numita „colectivizare fără ţărani" a lui Gomułka. După părerea lui Sokolovsky, motivul pentru care Polonia a renunţat la colective a fost dorinţa guvernului de a obţine o mai mare independenţă de URSS şi, ca atare, nevoia de a avea o bază de sprijin solidă

78. Pentru informaţii despre traiectoriile ţărilor est-europene, vezi Creed, 1998; Hann, 1980; Kideckel, 1993, şi mai ales Pryor, 1992.

79. Acest rezumat se bazează pe Crampton, 1994, şi Sokolovsky, 1990.

în ţărănime şi în clasa muncitoare (Sokolovsky, 1990, p. 84)[80]. Situaţia din Iugoslavia a fost similară şi determinată de motive în mare măsură asemănătoare[81].

Germania Democrată prezintă o altă variantă[82]. Aici, conducerea de partid – ca şi în Ungaria şi Polonia – depindea în mare măsură de URSS, dar declarase iniţial că nu va colectiviza agricultura. În contextul unei crize agrare însă, în 1952, decizia aceasta a fost reanalizată. Progresul a fost iniţial lent, din cauza controlului slab exercitat de partid asupra cadrelor din mediul rural, care priveau cu suspiciune beneficiile colectivizării şi puteau la fel de bine să-i descurajeze pe ţărani sau să-i convingă. Rezistenţa a fost acerbă, cu repercusiuni serioase asupra cadrelor. După relaxarea din 1953, cînd grupuri întregi de ţărani s-au retras din gospodăriile colective, campania a continuat într-un ritm mai lent, dar, în 1958, un al doilea asalt a început în forţă. Partidul instruise deja mult mai multe cadre pînă la acea oră şi – aproape ca în Uniunea Sovietică – a inundat satele cu activişti urbani. Dacă brigadele anterioare avuseseră între trei şi cinci membri, cele mai noi includeau 40-50 de agitatori proveniţi din miliţie, din organizaţiile de masă şi din fabrici ; diverse decrete au trimis pe teren pînă la 50 la sută dintre funcţionarii locali „şi au cerut brigadelor de muncitori să locuiască în sate pentru a asigura un flux constant de instrucţiuni" (Port, 2007, p. 221). Intensitatea procesului a fost atît de mare, încît, ne spune Ross, într-o anumită regiune exista un agitator la fiecare patru ţărani (Ross, 2000, p. 116). Cu asemenea eforturi, ţara a fost complet colectivizată în numai doi ani. Populaţia rurală nu a putut dobîndi nici un fel de influenţă asupra partidului, ca în Ungaria, iar conducerea nu avea nevoie nici de susţinere în mediul rural, ca în Polonia, întrucît peste 40 la sută din forţa de muncă a Germaniei Democrate lucra în industrie, iar liderii est-germani (spre deosebire de cei polonezi) nu aveau intenţia de a se distanţa de sovietici[83].

România prezenta anumite elemente din toate aceste cazuri, dar într-o combinaţie proprie. Ca şi Polonia, la sfîrşitul celui de-al Doilea Război Mondial avea un partid comunist minuscul, prost organizat în regiunile rurale, se învecina cu Uniunea Sovietică şi era tradiţional rusofobă. Elita sa comunistă depindea complet de URSS, aidoma celor din Polonia şi Ungaria, dar la început a avut prea puţine veleităţi de independenţă, ceea ce a însemnat că se sprijinea în mai mică măsură pe susţinerea ţăranilor (de aici şi posibilităţile lor mai scăzute de a influenţa colectivizarea) decît autorităţile poloneze. Spre deosebire de Polonia sau Germania Democrată, gradul de industrializare a ţării era redus : în 1950, 74 la sută din populaţie lucra în agricultură şi numai 12 la sută în industrie. Ritmul colectivizării a fost mai lent decît în Bulgaria din cauza opoziţiei îndîrjite a ţăranilor, asemănîndu-se mai degrabă cu cel din Cehoslovacia : procesul a încetinit între

80. Există numeroase explicaţii ale faptului că Polonia a fost lăsată să meargă mai departe fără să-şi colectivizeze agricultura. Iată cîteva : Partidul Comunist Polonez nu şi-a consolidat niciodată pe deplin poziţia în mediul rural ; el avea nevoie să-şi întărească relaţia cu muncitorii din teritoriile nou intrate în componenţa ţării şi nu voia să pună în pericol aprovizionarea cu produse alimentare ; în plus, avînd cea mai mare populaţie ţărănească din blocul estic şi unul dintre cele mai mici partide comuniste, ţara ar fi avut nevoie, pentru a duce la bun sfîrşit colectivizarea, de mult mai multe resurse decît era în stare guvernul să mobilizeze ; iar odată cu schimbarea graniţelor după război, era mai înţelept ca sătenilor din noile teritorii să li se dea pămînt.

81. Vezi Woodward, 1995, pentru o discuţie a colectivizării în Iugoslavia.

82. Rezumatul care urmează se bazează pe Ross, 2000, şi pe Port, 2007.

83. Procentul de 40 la sută (valabil în 1950) a scăzut ulterior din cauza faptului că sovieticii au desfiinţat practic o serie de industrii din Germania de Est ca reparaţii de război.

1953 şi 1955, apoi a prins tot mai mare viteză după 1956. Între 1958 şi 1962, un asalt concertat – motivat în parte de înţelegerea conform căreia trupele sovietice se învoiseră să părăsească ţara în schimbul unor dovezi de loialitate – a silit majoritatea ţărănimii să se înscrie în gospodării colective. Aşadar, conducerea nu a făcut nici un fel de concesii în politica de colectivizare (nu s-a făcut nici o reformă, propaganda a funcţionat la maximum şi nu s-au alocat nici un fel de fonduri pentru dezvoltarea agriculturii, care a fost sacrificată pe altarul industrializării). Gospodăriile colective româneşti au rămas printre cele mai slab productive din tot blocul estic.

Lăsînd la o parte aceste variaţii, colectivizarea în Europa de Est are numeroase asemănări cu cea din URSS: reforme agrare, partide comuniste care nu erau bine organizate în mediul rural, probleme cu asigurarea unor cadre de încredere care să se înscrie ele însele în colective, o mare dezordine şi improvizaţie, oficialităţi locale care îşi depăşeau sau, din contră, îşi ignorau atribuţiile stabilite de centru, prezenţa activă a forţelor de ordine, propovăduirea „luptei de clasă” la sate şi un atac brutal asupra structurilor sociale săteşti, folosirea forţei pentru a asigura înscrierea „de bunăvoie” în colective şi opoziţia generalizată, uneori violentă, a ţăranilor siliţi să se colectivizeze. În multe ţări, rezultatul a fost un partid-stat întărit, mai centralizat. În toate, începuturile acestui proces au fost supervizate de consilieri sovietici de pe lîngă Comitetele Centrale, care locuiau în ţara respectivă.

Într-o privinţă esenţială însă, nici o ţară est-europeană nu a copiat modelul sovietic. Toate au folosit coerciţia, aşa-numiţii „culaci” au fost persecutaţi, vînaţi şi umiliţi, baza clasei lor sociale a fost distrusă, dar ei nu au fost propriu-zis „lichidaţi” ca în URSS (adică nu au fost executaţi sau deportaţi nici pe departe în aceeaşi măsură). Această deosebire majoră faţă de politica sovietică explică, poate, nu numai ritmul mai lent al colectivizării din Europa de Est – să ne amintim că deculacizarea a fost cea care i-a constrîns pe mulţi ţărani sovietici să se înscrie atît de repede în colective –, ci şi gradul ei mai scăzut de violenţă. A existat într-adevăr represiune în Europa de Est, au fost oameni care au murit, dar nu la nivelul la care s-au petrecut lucrurile în URSS. Un ţăran din Maramureş rezuma astfel diferenţele: „Colectivizarea în România nu a mers aşa forţat ca în Rusia. În Rusia, cînd a început, pe bătrîni i-au executat, pe proprietari. Aici nu, decît i-au trimis să muncească şi p-ormă să moară”[84].

Asta nu înseamnă că Europa de Est nu a avut gulagurile sale: fiecare ţară a creat aşa ceva pentru deţinuţii săi politici şi pentru alţi „duşmani” importanţi. În România au fost Canalul Dunăre – Marea Neagră de tristă amintire şi sistemul de închisori pentru „reeducare”, în Cehoslovacia minele de uraniu din Jáchymov etc. Şi totuşi, în ciuda faptului că, în multe locuri, culacii au fost poate deportaţi o vreme pentru a-i speria pe ţărani şi a-i convinge să se supună, iar cadrele zeloase dintr-o regiune sau alta i-au persecutat poate în mod excesiv, în general nu au avut loc expulzări în masă, iar culacii nu au murit cu nemiluita de frig şi de foame, ca în URSS. Partidele comuniste s-au frămîntat serios în legătură cu ce puteau face cu ei – să-i deporteze sau să le permită să se înscrie în colective, pe care le-ar fi putut sabota din interior –, dar, în cele din urmă, culacii au intrat în gospodăriile colective. În multe comunităţi, acesta a fost momentul în care numeroşii ţărani care se împotriviseră pînă atunci au cedat şi s-au înscris şi ei. În acest sens, lupta de clasă de la sate şi bătălia pentru colectivizare au fost, paradoxal, cîştigate nu de comunişti, ci de viguroasele ierarhii săteşti care rezistaseră represiunii.

---

84. D.V., interviu Kligman.

Capitolul 2

Comunitatea sătească şi politica de colectivizare, 1945-1962

In opera de construire a Socialismului, scopul urmarit de catre membrii uniti in Gospodariile Agricole Colective este ca printr-o munca bine organizata incomun si cu mijloace comune de productie, sa asigure victoria asupra chiaburiilor, explotatorilor si dusmanilor oameniilor munci, sa inlaturam pentru totdeauna intunericul si starea de inapoiere a gospodariilor mici individuale si sa obtinem o productie agricola cat mai mare.

Raport anual, GAC „Scînteia", Ieud, 1952[1]

Când pleacă împuterniciţii din Bucureşti în regiuni, atunci până în ultima casă din ultimul sat trebue să se ştie că se va colecta, şi nu scapă nicio muscă care trebue să dea, până nu dă tot ce are de dat.

Mai-marele colectivizării în România, Ana Pauker, 1952[2]

În lucrările ei excepţionale despre colectivizarea agriculturii în URSS, Lynne Viola consideră această politică un mijloc important de modernizare, adică, între altele, de dezvoltare economică, de construcţie statală, de colonizare a ţărănimii, de expansiune geografică şi apărare a graniţelor şi de centralizare politică. În această privinţă, ea se aseamănă cu James Scott (1998), care vede întregul experiment sovietic într-o lumină „super-modernistă", ca pe o variantă de proiect iluminist ce oferă o alternativă la statul modern şi la formele industriale moderne. Pentru detaliile specifice acestui gen de procese, amîndoi îi sînt îndatoraţi lui Charles Tilly, care, investigînd procesul de formare a statului, a acordat o importanţă crucială problemei controlului asupra aprovizionării cu alimente (vezi, de pildă, Tilly, 1975). Povestea colectivizării în România este povestea modului în care Partidul Comunist Român, împreună cu consilierii săi sovietici, a reuşit să obţină controlul aproape total asupra aprovizionării cu alimente, punînd-o în slujba dezvoltării industriale, într-o manieră destul de diferită de cele pe care Tilly *et al.* le-au descris pentru Europa Occidentală.

---

1. Vezi DJAN MM, fond Comitetul Raional PCR Vişeu, dosar nr. 42/1952, vol. V, f. 50. Acest raport este semnat de secretarul celulei de partid Ieud.
2. Ana Pauker, şedinţă cu reprezentanţii Comitetului Central şi ai guvernului pe problemele colectării. ANIC, fond CC al PCR – Cancelarie, dosar nr. 3/1952, f. 11 (ARL).

Capitolul de faţă îşi propune să contureze o imagine de ansamblu a acestui proces. Începem însă prin a descrie în liniile sale principale organizarea socială a satelor româneşti dinainte de al Doilea Război Mondial, căci satele au fost ţinta procesului de colectivizare şi spaţiul în care activiştii au intervenit cel mai direct în vieţile ţăranilor, de-a lungul campaniei. Vom stabili mai întîi rolul relaţiilor de rudenie şi al inegalităţilor sociale la sate şi vom identifica noţiunile de „persoană" şi de „identitate" asociate acestora, sintetizînd apoi principalele caracteristici ale colectivizării în România, pe care le vom trata pe larg în capitolele următoare.

Organizarea socială a satului românesc înainte de al Doilea Război Mondial

„Ai noştri" şi „străinii"

Spre deosebire de Rusia sovietică, în ale cărei sate, dominate de proprietatea în comun asupra pămîntului, statul rămăsese o prezenţă minoră după revoluţie şi apoi după războiul civil, în România (organizată după model francez), statul îşi făcea limpede simţită prezenţa la sate, iar colectivizarea avea să i-o întărească. Deşi unitatea administrativă de bază din România era, ca şi în Franţa, comuna, unităţile fundamentale ale includerii şi excluderii sociale erau satele, care aveau hotare bine delimitate. În zonele de şes (unde s-a făcut grosul colectivizării), satele căpătaseră acest statut odată cu lichidarea feudalismului, abolit la date diferite, între 1848 şi 1864, în teritoriile care aveau să se unească pentru a forma România. În perioada feudală, unitatea de apartenenţă fusese moşia feudală, delimitată nu prin intermediul satelor, ci al pămînturilor stăpînului, căci iobagii puteau fi mutaţi după dorinţă dintr-un sat în altul, în funcţie de nevoile de forţă de muncă ale acestuia. Abolirea iobăgiei a dat naştere unor localităţi în care trăiau atît ţărani relativ stabili (împroprietăriţi), cît şi lucrători mai mobili, care fie munceau pe proprietăţile extinse ale altora, fie luau pămînt în arendă. În mică măsură, stabilitatea populaţiei rurale era asigurată de sistemul de impozitare şi de legile de moştenire a pămîntului (mai importante în Transilvania), ca şi de relaţiile de dependenţă dintre marii moşieri şi ţărani (mai importante în restul ţării). O reformă agrară majoră din 1921 a încurajat în continuare statornicirea ţăranilor în satele unde locuiau.

Legăturile de rudenie erau şi ele un factor de stabilitate: printre toponimele săteşti din România, o serie întreagă provin de la nume care pot fi considerate denumiri de clanuri sau de linii de descendenţă. De pildă, sufixul „-eşti" (ca în „Bucureşti") se referă la urmaşii unui strămoş (Bucur), avînd însă în acelaşi timp o conotaţie teritorială. (Există multe alte tipuri de toponime, dar cele care indică spaţiul unde s-a instalat un neam sînt cele mai sugestive.) În comparaţie cu satele din zonele de şes, mai diversificate, includerea socială şi spiritul de solidaritate întemeiate pe relaţiile de rudenie erau mult mai accentuate în satele din regiunile de deal, unde economia feudală nu pătrunsese – aşa cum sînt satele centrate pe relaţii de rudenie şi caracterizate de proprietatea comună asupra pămîntului ale căror formare şi funcţionare au fost excepţional analizate de Henri Stahl, specialist în sociologie istorică (1958-1965, 1980). În ambele tipuri de sate, înainte de al Doilea Război Mondial, apărarea pămîntului împotriva influxului de competitori a impus o oarecare

endogamie şi o rezistenţă faţă de „străini" în favoarea localnicilor. Satele nu erau întru totul endogame (în parte, datorită dimensiunilor), dar tindeau să fie.

Socialismul avea să exproprieze şi să reîmpartă spaţiul, pe măsură ce colectivizarea destrăma ţesătura densă a comunităţilor săteşti care definea incluziunea si excluziunea socială pentru o mare parte din populaţie (vezi şi Viola *et al.*, 2005). „Spargerea" acestor comunităţi a însemnat distrugerea unei reţele dese de relaţii care îi legau pe oameni de sate, iar faptul că au fost deposedaţi de pămînt i-a dezrădăcinat şi mai tare. În sate a pătruns o mare varietate de străini. Noile gospodării de stat şi gospodării colective încălcau de multe ori hotarele tradiţionale ale satelor, căci un sat putea avea mai mult de un GAC, putea fi doar o parte dintr-unul sau putea include un colectiv plus o gospodărie de stat – integral sau parţial. Cadrele violau şi ele graniţele satelor : erau nomade, supuse unei politici concepute special pentru a nu-i lăsa să „prindă rădăcini" într-un loc (vezi capitolul 3). Dar, cel mai important, elementul care definea apartenenţa a devenit *clasa socială* sau *condiţia de membru de partid*, şi nu satul. Esenţială în acest scop a fost instigarea la lupta de clasă, formulată în mod expres în termeni de „ai noştri" versus „ai lor". În sate se aflau duşmani care trebuiau îndepărtaţi : în Uniunea Sovietică ei au fost expulzaţi, dar în România au fost în primul rînd persecutaţi, umiliţi, stigmatizaţi şi, într-un final, incluşi în gospodăriile colective. Aşadar, odată cu socialismul, modalităţile de a determina cine e „de-al nostru" şi cine nu au încetat să se mai întemeieze în primul rînd pe factorul teritorial. Excepţie făcea cea mai vastă entitate teritorială, blocul socialist, înconjurat de o cortină de fier.

Rudenie şi ierarhie

Pentru a înţelege tehnicile folosite pentru implementarea colectivizării este nevoie de o imagine a organizării sociale a satului românesc înainte de venirea comuniştilor la putere. Ea varia întru cîtva în funcţie de regiune şi de mediul natural (existau sate în care se practica în primul rînd cultura cerealelor, sate în care se practicau atît cultura cerealelor, cît şi creşterea animalelor, sate predominant de pescari, de oieri, de mineri etc.). Anumite principii erau însă larg răspîndite : rudenia ca principal idiom de structurare a cooperării şi reproducerii sociale ; gospodăriile ca unităţi de bază ale producţiei şi consumului ; şi ierarhiile de statut bazate pe proprietatea asupra pămîntului (sau a turmelor) ca formă fundamentală a inegalităţii[3]. Ne vom concentra pe scurt asupra lor.

Gospodăriile constau de regulă din familii patrilocale nucleare sau familii lărgite (un cuplu cu copiii lor, plus părinţii unuia dintre soţi) ; puteau include oameni care nu erau rude apropiate (servitori, rude mai îndepărtate, vecini). Relaţiile dintre membri erau organizate pe criteriul rudeniei, înţeleasă ca un tip de relaţie socială practic, performativ, care presupunea mai mult decît relaţii de sînge sau prin alianţă. Rudenia însemna comportamente şi aşteptări specifice, precum cooperarea în munca agricolă şi în cadrul ritualurilor care marchează ciclul vieţii, ajutor bănesc sau alte favoruri, îngrijirea bătrînilor (care puteau să nu fie părinţi) în schimbul moştenirii pămîntului lor şi aşa mai departe. Socotită bilateral, rudenia îi furniza unui individ o gamă largă şi flexibilă de „rude"

3. Vezi Jowitt, 1978, p. 21. Despre organizarea socială a satului, vezi Kligman şi Verdery, 2006, pe care ne-am bazat de asemenea.

posibile, iar o tendinţă patriliniară organiza, pe baza ei, grupuri flexibile cunoscute drept *neamuri*[4], reţele extinse de familie pe care noi le vom numi „linii de descendenţă". O instituţie bine dezvoltată era cea a năşiei, care unea familii cu averi diferite printr-un tip de patronaj marital sau baptismal. Perechea de tineri – finii – oferea braţe de muncă, respect şi eventual chiar voturi pentru posturile de autoritate din sat, în timp ce cuplul mai în vîrstă – naşii, care erau părinţii spirituali ai finilor – intervenea ca mediator în conflicte şi oferea împrumuturi, protecţie şi favoruri. Relaţiile dintre cele două perechi aveau un puternic fond afectiv.

Satele româneşti nu erau egalitariste. În vîrful ierarhiei sociale, îndeosebi în regiunile estice şi sudice ale României[5], se aflau *boierii*, proprietari a sute, dacă nu mii, de hectare. Ei erau naşii şi protectorii multora dintre ţăranii săraci, complet dependenţi de primii în privinţa accesului la pămînt, pe care-l obţineau în schimbul muncii pe moşia boierului (vezi, de pildă, Eidelberg, 1974 ; Lăţea, 2009 [ed. rom. 2005]). Această interdependenţă este fundamentală dacă vrem să înţelegem atît vulnerabilitatea ţărănimii sărace după lichidarea moşiilor, cît şi revoltele ei (uneori încununate de succes) de la sfîrşitul anilor 1940 împotriva deportării foştilor mari proprietari funciari (vezi Iordachi, 2003, p. 18, pentru Dobrogea, şi Dobrincu, 2002, pentru Bihor şi Arad). Un al doilea grup de oameni pe care sătenii îi considerau superiori din punct de vedere social era „elita intelectuală" a satului, compusă de obicei din preot, învăţător şi notar. Deseori, oamenii aceştia aveau pămînt foarte puţin sau deloc, dar capitalul simbolic pe care îl reprezenta educaţia prevala asupra criteriilor după care ţăranii se ierarhizau ei înşişi. Educaţia superioară conferea un statut foarte înalt şi era uneori poziţia socială cea mai ambiţioasă la care aspirau ţăranii : educarea unuia sau a mai multora dintre copiii lor era una dintre strategiile majore de mobilitate socială.

Dedesubtul acestor grupuri exista universul ierarhic al ţăranilor înşişi. Gospodăriile şi neamurile se deosebeau între ele prin statutul lor social, bazat atît pe averea materială, cît şi pe capitalul simbolic şi social. O expresie importantă a statutului era *vizibilitatea* : unele familii sau membrii anumitor gospodării erau mai „văzuţi" decît alţii. Găsim, pentru cei care aveau un statut de onoare mai mult sau mai puţin însemnat, o sumedenie de termeni. Un ţăran sau un proprietar de turme important în sat era nu numai bine „văzut", ci şi cunoscut drept „gazdă" (proprietar de pămînt şi cap de familie), „bogat/bogătan/ bogătaş" sau „gospodar". Pătura următoare era formată din „oameni de mijloc" sau „mijlocaşi", iar la baza ierarhiei se aflau „săracii", „lipsiţii", ţăranii „fără pămînt" şi aşa mai departe. Aceste categorii aveau şi un substrat moral. În ideologia rurală a statutului social, prosperitatea era considerată un semn de virtute şi de hărnicie : sătenii atribuiau deseori asemenea calităţi celor înstăriţi, chiar dacă aceştia erau de fapt lipsiţi de ele. Sărăcia indica lipsă de caracter, lene sau obiceiuri proaste precum beţia (mai mult decît, să spunem, ghinionul). Se credea că aceste trăsături se moştenesc.

În ciuda etichetelor de „bogat" sau „mijlocaş", dimensiunile terenurilor aflate în proprietatea ţăranilor erau de obicei foarte modeste. Tabelul 2.1 arată distribuţia pămîntului

---

4. „Neamuri" poate denota de asemenea doar rudele cuiva, fără a implica apartenenţa lor la un grup. Un „neam mare", adică o familie extinsă, are conotaţii mai degrabă de statut decît de mărime, la fel cum era şi un neam mic.

5. În perioada interbelică asemenea moşieri erau ceva mai puţin importanţi în Transilvania, unde reforma agrară din 1921 fusese aplicată cu mai multă asprime pentru a afecta elita deţinătorilor de moşii de etnie în cea mai mare parte maghiară.

în toată România în 1930 şi arată că trei pătrimi dintre gospodării aveau mai puţin de cinci hectare. Majoritatea produceau în primul rînd pentru subzistenţă, vînzînd numai atît cît le era necesar pentru a plăti taxele şi pentru alte situaţii în care era nevoie de bani gheaţă – afară de cei care vindeau produse pentru a mai cumpăra pămînt. Cum 92 la sută dintre gospodării aveau mai puţin de zece hectare, este limpede că majoritatea ţăranilor înstăriţi nu aveau cum să folosească pe larg munca altora[6]. (Asta însă nu i-a împiedicat pe comunişti să găsească printre ei „exploatatori", aşa cum vom vedea în capitolul 3.) Lupta pentru mai mult pămînt era un aspect permanent al vieţii ţăranului şi a fost o temă majoră a literaturii române, aşa cum se vede, bunăoară, în faimoasele romane *Ion* de Liviu Rebreanu şi *Crimă pentru pămînt* de Dinu Săraru.

Tabelul 2.1. Distribuţia terenului agricol după dimensiunile gospodăriilor, România, 1930

Categoria de mărime (ha)	*% din toate gospodăriile*	*% din suprafaţa cultivată*
0-5	75,0	35,8
0-1	18,6	2,1
1-3	33,5	14,4
3-5	22,9	19,3
5-10	17,1	24,2
10-20	5,5	13,3
20-50	1,7	7,9
50-100	0,4	4,2
> 100	0,4	14,6

Sursa: Roberts, 1951, p. 370, tabelul xix

Proprietatea asupra pămîntului era temelia prosperităţii şi a statutului social, dar numărul animalelor cu care se lucra cîmpul sau (după caz) dimensiunea turmelor erau şi ele importante. Deşi noi ne referim de obicei la pămînt, discuţia despre deosebirile de statut se aplică şi proprietăţii asupra animalelor. Suprafaţa de pămînt şi numărul animalelor necesare pentru a fi considerat „bogat" difereau de la o comunitate la alta, dar fundamental era ca ţăranul să aibă suficient pămînt pentru a-şi putea controla singur munca şi a nu fi silit să lucreze pentru alţii (vezi mai jos). Evident, acestea erau valorile promovate de membrii gospodăriilor înstărite, dar ele se bucurau de prestigiu, iar ţăranii săraci se străduiau deseori să trăiască ei înşişi conform acestor valori.

În multe regiuni, proprietatea asupra pămîntului şi relaţiile de rudenie se întrepătrundeau – ca rămăşiţe ale unor instituţii de rudenie mai largi din secolele anterioare, aşa cum le-a descris Stahl. O serie întreagă de cuvinte româneşti referitoare la pămînt şi la rude provin de la acelaşi etimon, „moş-". Avem astfel „moaşă" (care poate denumi şi o femeie bătrînă), „moş" („bătrîn", „bunic" sau „persoană mai în vîrstă"), „strămoşi", „moşie", „a moşteni" şi „moştenitor". Ca atare, o singură rădăcină lexicală uneşte cuvinte referitoare la înaintaşi, la pămînt, la liniile de descendenţă şi la naştere, ca şi la reproducerea lor, conectînd patrimoniul material la o unitate de rudenie [*kinship unit*]. (Să observăm că,

6. Stan (2001, p. 96), întemeindu-se pe Roberts (1951), observă că, în 1941, 83% dintre exploatările agricole foloseau în mod exclusiv forţa de muncă a membrilor familiei, 15% utilizau, pe lîngă aceasta, şi forţă de muncă salariată, iar 1,5% angajau numai forţă de muncă salariată.

în această viziune, indivizii fără pămînt nu au istorie şi nici neamuri)[7]. Deşi comodificarea din ce în ce mai accentuată a pămîntului a mai slăbit aceste legături începînd cu sfîrşitul secolului al XIX-lea, vestigiile lor persistă chiar şi în perioada postsocialistă[8]. Asocierea proprietăţii asupra pămîntului cu relaţiile de rudenie a făcut ca „cedarea" pămîntului în procesul de colectivizare să nu fie doar o chestiune strict individuală : unul dintre scopurile acestui proces a fost preluarea pămîntului din mîinile ţăranilor, dar mîinile acelea nu erau individuale, pentru că pămîntul era angrenat în grupuri de rudenie, în gospodării şi în reţele care se reproduceau în timp. Pentru a-l obţine, cadrele au trebuit să rupă aceste legături.

În comunităţile de cultivatori, proprietatea asupra pămîntului determina o serie de aspecte ale evoluţiei unei gospodării. În primul rînd, împreună cu relaţiile de rudenie, ea determina autoritatea politică locală : primarul (ales de săteni) era de regulă membru al uneia dintre familiile mai înstărite şi mai largi şi avea numeroase rude (inclusiv naşi şi fini), care constituiau o bază de „clan" pentru mobilizarea voturilor. Puterea locală se concentra în persoana lui (şi, în anumite regiuni, în sfaturile bătrînilor satului). În al doilea rînd, suprafaţa de pămînt deţinută de o gospodărie influenţa modul în care copiii familiei respective puteau să se căsătorească şi, ca atare, să reproducă, de-a lungul generaţiilor, statutul social al familiei. Fiicele primeau de regulă pămînt ca zestre, dacă se putea, iar fiii îşi împărţeau moştenirea rămasă. Pentru orice gospodărie afară de cele lipsite de pămînt, transferul de pămînt (real sau înscris în testament) era condiţia fundamentală a căsătoriei. O căsătorie într-o familie bună fără a aduce mult pămînt era posibilă, dar dificil de realizat. Ca atare, părinţii exercitau o mare înrîurire asupra copiilor lor, mai ales în gospodăriile înstărite. Întrucît generaţia mai în vîrstă îşi rezerva proprietatea asupra unei părţi din pămînt pînă la moarte, acesta din urmă servea şi ca un soi de pensie. Controlul asupra pămîntului era instrumentul cu ajutorul căruia capul familiei ghida comportamentul copiilor şi se asigura că avea să fie îngrijit la bătrîneţe. Iată cît de bine se vede această stare de fapt în cuvintele pe care unul dintre interlocutorii noştri le atribuia socrului său bolnav în ziua în care ginerele s-a înscris în colectiv :

> Zice socru-meu către mine : „Scrie-te, că nu mai avem încotro. Deci eu nu pot munci, dacă vrea cineva să-mi deie o pîne, să-mi deie, dacă nu, să pot muri". Că el de acolo a trăit... „Mă, de aicea încolo, dacă vreţi să-mi daţi ceva să mănînc, e bine, dacă nu, nu ! Eu nu mai am nimic... Nu mai am dreptul la nimic."[9]

---

7. Rolul fundamental pe care relaţiile de rudenie îl joacă în concepţia despre sine a oamenilor se află la baza unei păreri pe care am auzit-o uneori, aceea că activiştii şi agenţii Securităţii erau oameni „fără mamă, fără tată", adică presupus imuni la genul de obligaţii şi sentimente care îi călăuzesc pe oamenii normali.
8. Smaranda Vultur a descoperit ceva de acest gen în Domaşnea : iată cum răspundea unul dintre cei intervievaţi de ea la întrebarea cum merg lucrurile acum, după ce şi-a recăpătat pămîntul : „Sunt bine ! Avem iar moşie ! ", ilustrînd grăitor legătura dintre individ şi pămîntul posedat (Vultur, 2003a, p. 78). Cercetările lui Katherine Verdery din anii 1990 în localitatea Vlaicu au scos de asemenea la lumină o viziune despre lume bazată pe legătura dintre rudenie şi proprietatea asupra pămîntului, aşa cum se vede din răspunsul unei femei la întrebarea legată de procesul îndelungat în care era implicată ca să-şi recupereze vechiul lot : „Pămînt moştenit de la moşi-strămoşi ! Cum să i-l las lu' [X] pămîntul pe care l-am moştenit din moşi-strămoşi ? ". Mulţi ţărani îşi justificau pretenţiile asupra pămîntului afirmînd că : „E moştenire ! E de la strămoşii mei ! " (151, interviu Verdery).
9. 72, interviu Verdery.

Oamenii în vîrstă fără copii fie adoptau un copil dintr-o familie numeroasă, fie făceau o înţelegere cu cineva care să le poarte de grijă la bătrîneţe în schimbul moştenirii pămîntului.

În al treilea rînd, de proprietatea asupra pămîntului depindea controlul asupra procesului muncii, lucru foarte important pentru ceea ce s-a petrecut în timpul colectivizării. Ţăranii înstăriţi aveau în general prea mult pămînt pentru a-l putea lucra singuri împreună cu membrii familiei lor; în perioadele de vîrf îşi chemau în ajutor vecinii, rudele şi naşii sau finii. Într-adevăr, un ţăran prosper se definea social prin faptul că nu lucra singur, ci avea resurse suficiente pentru a-i mobiliza pe alţii – prin faptul, deci, că avea o *avuţie în oameni*. O modalitate obişnuită de a face acest lucru era angajarea de lucrători cu ziua sau de servitori; alta era năşia. Un cuplu care avea suficienţi fini putea să organizeze o clacă, la care finii şi alte familii veneau să-l ajute să strîngă recolta şi apoi toţi erau serviţi cu mîncare şi băutură. Acest gen de aranjamente ale „şefului de clan" este comun multor societăţi din toată lumea. Nu era însă nevoie ca un ţăran să fie bogat pentru a-i chema pe alţii să muncească alături de el, pentru că familiile se asociau una cu alta pentru a face ca treaba – aratul, strînsul recoltei sau îngrijirea turmelor – să meargă mai repede şi mai plăcut. Aceste schimburi simple de forţă de muncă puteau să includă vecini sau rude, fie apropiate, fie nu; ele însemnau că o familie avea pămînt sau alte mijloace de producţie, putea organiza munca sa şi a altora şi ca atare era formată din oameni cu caracter moral. Şi aceasta era ceea ce conta în astfel de comunităţi.[10]

O sursă suplimentară de forţă de muncă erau satele din zonele de deal, de unde, în fiecare an, mulţi ţărani coborau la şes să ajute la strînsul recoltei. Unii dintre ei se împrieteneau cu anumite familii şi se întorceau an după an. Un număr mic se hotărau să se mute permanent la cîmpie, ca să scape de sărăcia de acasă; dar, cu toate că furnizau în continuare forţă de muncă, nu mai erau primiţi cu tot atîta căldură. În comunităţile româneşti vechi[11] exista o distincţie foarte clară între „localnici" sau „băştinaşi" şi „străini", „venituri/venetici" etc. „Străinii" erau de mai multe feluri. Evident, erau în primul rînd oamenii care veneau în comunitate dintr-un motiv sau altul şi apoi plecau (perceptori, folclorişti, politicieni care adunau voturi, negustori itineranţi etc.). Apoi erau cei care se căsătoriseră cu un membru al comunităţii, deşi, după ce locuiau acolo timp de cîteva decenii, puteau ajunge să fie consideraţi aproape băştinaşi. Al treilea grup erau muncitorii sezonieri, iar al patrulea – cei care se mutau definitiv în sat ca să aibă de lucru. În economia rurală, bazată în primul rînd pe proprietatea asupra pămîntului, localnicii îi priveau de regulă pe „străini" – inclusiv pe cei care se stabileau acolo prin căsătorie – cu suspiciune (vezi Kligman, 1988, p. 22 [ed. rom. – pp. 21-22], atitudine care corespunde graniţelor teritoriale şi sociale foarte clar delimitate, caracteristice pentru majoritatea comunităţilor agrare.

În această lume guvernată de conexiuni sociale foarte dense, o practică fundamentală era ospitalitatea. Ea unea rude, vecini, prieteni şi chiar străini care pregăteau şi savurau împreună mîncarea şi băutura, stăteau la taclale şi bîrfeau, spuneau poveşti, ţeseau ori împleteau şi îşi petreceau timpul în diverse alte moduri. Ţăranii români sînt extraordinar de ospitalieri şi găsesc o mulţime de motive să socializeze. Menţionăm aici ospitalitatea pentru că a fost esenţială nu numai pentru cercetările noastre, ci şi pentru munca de

10. Vezi Kligman, 1988, capitolul 1 [ed. rom. 1998], şi Verdery, 1983, capitolele 5-6.
11. În opoziţie cu cele formate parţial sau integral prin colonizare în vremuri mai recente, precum Rovine, Mircea, Sîntana, Tomnatic şi Jurilovca, dintre localităţile proiectului nostru.

lămurire pe care au depus-o activiştii de partid încercînd să-i atragă pe săteni în gospodăriile colective. Ţăranii au încercat deseori să-i trateze ca pe nişte oaspeţi pe cei veniţi să-i convingă – chiar şi pe cei care veneau peste ei sau le impuneau să fie trataţi astfel –, modificînd astfel procesul în mod dinamic.

Idealuri de statut social: „persoana" în România precomunistă

Pentru a înţelege colectivizarea, e nevoie să ştim cîte ceva despre relaţia dintre ierarhiile săteşti şi ideile şi practicile referitoare la „persoană" : ce însemna să fii un om „adevărat"[12]. Pentru că asemenea idei sînt deseori legate de ideea de proprietate, ne putem aştepta ca abolirea proprietăţii private să fi afectat felul în care sătenii înţelegeau noţiunea de persoană şi identitatea. Într-adevăr, lipsirea de pămînt a dat o lovitură mortală concepţiei tradiţionale despre persoană a ţăranilor care aspirau la idealul proprietarului de pămînt şi le-a oferit celor care nu-şi permiseseră să viseze la aşa ceva şansa de a modifica acest ideal. Ea făcea parte din programul comunist de creare a unui nou tip de subiect, „omul nou" (vezi Kligman, 1998 [ed. rom. 2000]). Fără a lămuri mai întîi legătura dintre statut şi idealul de persoană, nu putem să ne dăm seama cu adevărat ce influenţă destabilizatoare a avut lupta de clasă asupra unei mari părţi din ţărănime.

Noi nu presupunem că, într-o anumită ordine socială, există un singur ideal de persoană ; s-ar putea foarte bine să existe mai multe, care se concurează unul pe altul, reflectînd diferite poziţii sociale sau diverse moduri de trai. Unul dintre ele poate să devină mai mult sau mai puţin dominant la un moment dat sau acceptat de o parte semnificativă a populaţiei, dar nu de către toţi (de pildă, nu de către cei săraci). Mai mult, conceptul de „persoană" este performativ şi este întotdeauna un concept „în lucru", revizuit mereu pe măsură ce contextele şi idealurile relevante se schimbă. Noţiunile potrivite unei lumi bazate pe proprietate privată se pot transforma treptat în altceva dacă proprietatea este pierdută[13]. În fine, nu presupunem nici că persoana este individul complet integrat, autonom – un construct teoretic multă vreme privilegiat de ideologia occidentală (şi supus analizei critice de la postmodernism încoace). Persoana ideală poate fi caracterizată, tocmai, *nu* prin autonomia sa faţă de ceilalţi, ci prin încadrarea sa în societate. Spre deosebire de „individ", care are o esenţă indivizibilă şi graniţe clare care îl separă de alţii, „persoana ancorată în societate" [*embedded person*] se defineşte tocmai prin conexiunile sale sociale (vezi Dunn, 2004 ; Strathern, 1988). Pentru scopurile noastre în cartea de faţă, această noţiune ni se pare mai potrivită decît cea de „individ".

Limba română are o expresie care denotă ceea ce înţelegem noi prin „persoană" : „a fi om". Ea înseamnă implicit a fi o persoană de sex *masculin*, privilegiată într-o ordine patriarhală – „om", asemenea englezescului *man*, are atît un sens generic, cît şi unul

12. Literatura antropologică include un lung şir de lucrări despre noţiunea de „persoană" (vezi, bunăoară, Carrithers, 1985 ; Geertz, 1973 ; Harris, 1989 ; Mauss, 1954 [ed. rom. 1997] ; Strathern, 1988), referitoare la idei cultural specifice, normative despre trăsăturile omului bun sau adevărat dintr-o comunitate : cum se crede că trebuie să se poarte aceşti oameni, care sînt atributele lor personale, caracteristicile lor materiale şi sociale.
13. Cercetătorii încă dezbat dacă această schimbare este fundamentală şi permanentă. Iván Szelényi (1988), de pildă, afirmă că idealurile burgheziei rurale au fost reproduse pe tot parcursul perioadei comuniste.

marcat după gen. Discuţia noastră priveşte sensul generic, dar fără a-l pierde din vedere pe celălalt. Noi considerăm că, înainte de al Doilea Război Mondial, în majoritatea comunităţilor agrare în care am lucrat a existat o ideologie dominantă a ceea ce însemna să fii „persoană", centrată pe imaginea ţăranului înstărit. Această ideologie avea trei elemente esenţiale : ancorare în relaţiile sociale [*social embeddedness*], posesiune independentă asupra pămîntului şi un caracter puternic, în care se deosebea, ca însuşire centrală, hărnicia[14]. Persoana ideală era ancorată profund în relaţii sociale cu rudele, vecinii şi cu alţii şi deţinea cantităţi semnificative din bunurile cele mai preţuite în comunitate. Acestea o îndreptăţeau la un anumit statut. Preferabil, o astfel de persoană decidea singură cum să-şi organizeze munca (în loc să fie silită să muncească pentru altcineva sau să lucreze pentru sine pe moşia altcuiva) : era „stăpînă" pe sine şi pe pămîntul pe care îl lucra. În sfîrşit, asemenea oameni aveau trăsături morale caracteristice – erau „harnici", „vrednici", „muncitori", aveau „demnitate", nu atrăgeau „batjocura" altora şi erau „cumsecade" şi „ospitalieri"[15]. Calităţile principale ale acestor persoane erau interconectate : concepţia ţărănească asocia noţiunile de „neam", „proprietate asupra pămîntului" şi „persoană" prin ideea de „muncă", care presupune un caracter agentiv şi iniţiativă – dar nu neapărat independenţă şi autonomie, căci şi dreptul asupra pămîntului, şi munca făceau parte dintr-o reţea de relaţii sociale. Deşi mare parte din datele noastre care susţin această concepţie despre persoană provin din interviuri din anii 1970 şi de mai tîrziu, în surse literare şi etnografice găsim dovezi ale faptului că asemenea idei au prevalat şi înainte de perioada comunistă.

Fundamentală pentru noţiunea precomunistă de „persoană" era înrădăcinarea profundă în relaţiile sociale : mai întîi cele de rudenie şi de familie, apoi cele de vecinătate şi prietenie, iar în final, cele comunitare. Persoana era în mod chintesenţial o fiinţă socială, constituită de aceste relaţii. Uneori ideea era exprimată ca un tip de posesiune : oamenii spuneau deseori că „au" pe cineva. „A avea pe cineva" se putea referi la o relaţie preţioasă undeva mai sus în ierarhie – de pildă, un profesor universitar care să dea note la examenul de admitere a copilului la facultate sau activistul care stabilea cotele –, dar putea de asemenea să însemne a avea persoane dependente sau clienţi, într-un sistem clientelar. În general, însemna a avea oameni care te puteau ajuta : despre cineva mai în vîrstă care nu avea copii sau despre cineva fără rude în localitate se putea spune, de exemplu, că „n-are pe nimeni"[16]. Dacă cineva avea multe legături şi mulţi dependenţi, avea o „avuţie în oameni", atribut esenţial al persoanei cu un statut social înalt. Oricine avea o familie mare era avut în oameni, aidoma politicienilor de succes care-şi asigură aliaţi şi clienţi, aşa cum dovedeşte atît de bine Caroline Humphrey în *Karl Marx Collective* (*Colectivul Karl Marx*) (1983). Deşi oamenii de ştiinţă numesc deseori acest gen de avere „capital social", ca atribut al persoanei noi preferăm să-l numim „ancorare în reţele sociale" [*network*

14. Sursele noastre în formularea acestui portret sînt interviurile pe care le-am luat, lucrările literare (precum apreciatul roman *Ion* al lui Rebreanu şi *Moromeţii* lui Marin Preda), materialele de arhivă şi munca noastră de teren anterioară. În interviuri, am încercat să obţinem informaţii despre acest aspect rugîndu-i pe interlocutori să ne spună ce fel de oameni erau părinţii lor, întrucît ştim că, atunci cînd vorbesc despre morţi, oamenii sînt gata să evoce imagini ideale. Într-adevăr, ni s-a răspuns în mod constant că părinţii lor fuseseră „foarte harnici".
15. Acest complex de calităţi caracteriza în particular capii de familie de sex masculin ; ele se aplicau totuşi şi femeilor, care beneficiau şi de alte caracteristici, precum modestia, bunătatea, grija faţă de membrii familiei etc.
16. „A avea pe cineva" era o calitate esenţială în toate ţările socialiste. Vezi, de exemplu, Kenedi, 1981 ; Wedel, 1986.

embeddedness]. Pentru ţăranii români, aşadar, autonomia individuală nu era o valoare absolută; scopul era mai degrabă acela de a fi o ființă socială, care să depindă de sau să „aibă" mulţi oameni, îndeosebi rude. Acesta era modul în care persoanele puteau să funcţioneze ca actori sociali autonomi.

Pe lîngă ancorarea în relaţiile sociale, persoana ideală, în concepţia populaţiei rurale din România, *avea* şi *lucruri*. Lucrul cel mai important de avut, aşa cum am menţionat mai sus, depindea, în parte, de mediul natural local: ciobanii transhumanţi aveau turme de oi sau cirezi de vite; populaţiile pescăreşti aveau bărci şi plase de pescuit; ţăranii proprietari aveau pămînt; iar cei care munceau pămîntul altora aveau animale de muncă şi căruţe. Pe scurt, aveau mijloace de producţie, iar statutul lor social depindea de cît de multe deţineau. Deşi pămîntul era fundamental, deţinerea de animale şi de utilaje conta de asemenea mult. Potrivit lui Lăţea, de pildă, în Dobrosloveni (ca şi în alte părţi din sudul României), acolo unde mulţi ţărani, încă în secolul al XX-lea, nu aveau pămînt şi lucrau pentru marii moşieri, ceea ce definea persoana - ceea ce făcea pe cineva „om" - era carul cu boi, cu care lucra pămîntul luat în arendă. A fi lipsit de el însemna a pune în pericol atît supravieţuirea, cît şi identitatea persoanei (Lăţea, 2003, p. 20).

Animalele erau o posesiune de un tip aparte. Amintirile cele mai vii ale unora dintre cei intervievaţi de noi erau legate de pierderea animalelor de povară, pe care le consideraseră aproape nişte membri ai familiei. În timpul colectivizării, unii s-au fotografiat chiar cu animalele lor înainte de a le preda la colectiv. Din acest motiv, pierderea lor era similară cu pierderea unei rude, aşa cum o dovedeşte în mod grăitor următoarea observaţie a unui ţăran din Reviga: „După ce m-am trecut, mi-a tăiat calul de nouă ani. Era ca băiatul nostru, îl aveam de mânz" (Chelcea, 2003b, p. 38). O altă săteancă s-a împotrivit înscrierii în colectiv ca să nu trebuiască să renunţe la cai: „M-am simţit mai rău cînd i-au luat pe ei decît cînd ne-au luat pămîntul! ", a spus şi a început să plîngă[17]. În Jurilovca, activiştii „au schimbat, de aici au dus acolo, şi de acolo aici, ca să nu vadă omul, că a deranjat mult, mai ales pe soacră-mea a deranjat-o foarte mult, că a avut un cal frumos, căruţă, şi să nu se întâlnească, să nu se vadă, a luat în altă parte, a dus, şi din altă parte aici a adus" (Iordachi, 2009, p. 129 [ed. rom. - p. 200]). Iar un vlăicean (locuitor al satului Vlaicu) îi povestea lui Katherine Verdery cît suferise mama lui de dorul animalelor, ale căror nechezat şi muget reprezentaseră mediul ei sonor cotidian: „Bătrîna i-o venit să înnebunească... că nu mai aude zgomotul ăsta"[18]. Se pare că animalele împărtăşeau şi ele tristeţea oamenilor: o altă interlocutoare povestea cum, după colectivizare, de fiecare dată cînd văcarul colectivului scotea vacile la păşune, mama ei se chinuia auzind mugetele fostei lor vaci, care li se oprea la poartă şi încerca să intre în curte.

Această digresiune sugerează că ţăranul român nu făcea ceea ce o sensibilitate modernă occidentală ar considera o diferenţiere clară între oameni, pămînt şi animale, fiecare constituit într-o unitate distinctă. Din contră, fiecare dintre ele participa într-o măsură la constituirea celorlalte - la fel cum persoanele erau constituite din relaţiile lor sociale şi nu funcţionau ca actori individuali autonomi. Nu e vorba aici de faptul că oamenii n-ar fi fost capabili să considere obiectele separat de ei; ei vorbeau, de fapt, despre „a avea" lucruri, despre „pămîntul familiei mele" şi aşa mai departe. Noi preferăm să extindem mai degrabă noţiunea de „a avea", estompînd diferenţele categorice dintre oameni şi

---

17. 24, interviu Verdery. Plînsul era legat de fapt de prezent, pentru că femeia respectivă decisese cu puţin timp în urmă (2002) să renunţe la vaca ei, după ce o viaţă ţinuse animale.
18. 7, interviu Verdery.

lucruri (vezi şi Anderson, 1998 ; de Coppet, 1985 ; Stephens, 1986). Pentru acest gen de relaţii de proprietate, termenul de „posesie" [*possession*] ni se pare mai potrivit decît cel de „deţinere" [*ownership*], pentru că, în cazul primului, cele două părţi se întrepătrund, posesorul devine şi el posedat[19]. Date fiind aceste concepte întreţesute, colectivizarea pămîntului avea să producă un tip de violenţă deosebit de cel născut în cazul în care pămîntul şi animalele ar fi fost deja complet separate de persoană.

„Persoana posesoare" descrisă pînă acum se definea nu doar prin deţinerea de obiecte, desigur, ci şi prin numărul sau cantitatea lor, pe care se întemeia statutul ei social. Locul cuiva pe scara posesiunii era parte integrantă a concepţiei sale despre sine. Pentru imaginea de sine a unei familii de ţărani mijlocaşi, de pildă, era esenţial faptul că, întrucît ei erau mai bogaţi decît unii săteni şi mai săraci decît alţii, se puteau aştepta la deferenţă din partea unora şi manifestau ei înşişi respect faţă de alţii, în funcţie de diferenţa de avere. Ţăranii săraci care acceptau aceste valori se cunoşteau prin efortul constant de a munci pentru a ajunge să cumpere pămînt. Acestea fiind spuse, era totuşi perfect posibil să fii un om de condiţie modestă şi să te bucuri totuşi de respect pentru comportamentul moral exemplar, care reprezenta în cel mai înalt grad ideea de „a fi om". Important nu era întotdeauna ceea ce avea cineva, ci modul în care îşi gestiona condiţia mai modestă ca a altora – de pildă, printr-o onestitate şi o demnitate exemplare, care puteau să-i cîştige eticheta de „om bun"[20].

Deşi pămîntul, animalele şi alte mijloace de producţie erau principalele aspecte ale conceptului de „persoană" întemeiat pe posesiune, şi alte elemente mai personale puteau să conteze semnificativ în procesul de colectivizare, de pildă în cazul confiscării de bunuri personale de la cei care nu erau în stare să-şi achite cotele sau impozitele. Acestea puteau fi haine, mobilă, pături, covoarele ţesute şi ştergarele brodate pe care soţiile şi fiicele le produceau ca însemne ale prosperităţii familiei şi care erau expuse, folosite, date ca zestre şi aşa mai departe. Confiscarea şi transportul lor prin sat, în văzul tuturor, erau un act profund umilitor, o experienţă traumatizantă şi dureroasă în plan emoţional[21]. Ele indicau faptul că, în esenţă, capul gospodăriei respective era lipsit de putere, incapabil să-şi protejeze familia de forţele organizate împotriva ei sau să-şi gestioneze treburile cu statul în mod avantajos[22]. Înainte de al Doilea Război Mondial, cei mai expuşi la o asemenea înjosire erau ţăranii săraci înglodaţi în datorii (vezi, de pildă, Preda, 1955, p. 294) ; în anii 1950, din contră, ei erau ţăranii cei mai înstăriţi, cărora le fuseseră stabilite taxe exorbitante. Exproprierea pămîntului, a animalelor şi a altor bunuri a fost aşadar o lovitură fundamentală dată idealului de persoană bazat pe posesiune. Ea a atacat înseşi noţiunile de „casă", „familie" şi „persoană" în cazul *fiecărui* ţăran, dar îndeosebi în cazul celor bogaţi, pentru că posesiunile acestea erau componente esenţiale ale condiţiei de „bun

19. Romanul *Possession* (*Posesie*) de A.S. Byatt prezintă în mod exemplar această situaţie. Relaţia dintre oameni şi pămînt sau animale nu excludea, bineînţeles, alienarea : ameninţaţi de spectrul colectivizării, ţăranii şi-au vîndut nu doar pămîntul, ci şi animalele – sau le-au măcelărit chiar, preferînd să se agaţe de o parte din valoarea lor decît să trebuiască să le dea „pe degeaba". Cum putem împăca ataşamentul lor faţă de animale cu această cruzime ? Ca toate relaţiile personale, şi cele cu animalele erau instrumentalizate ; la fel cum, poate, omul ar fi preferat să fie mort decît să devină comunist, vaca era mai bine moartă decît în grajdurile colectivului, unde ar fi ajuns numai piele şi os.
20. Îi mulţumim lui Puiu Lăţea pentru această formulare.
21. Vezi Kligman (1998, capitolul 2 [ed. rom. 2000]) şi Schneider (1980) despre „trusou ca avere".
22. Vezi, de pildă, ANIC, fond CC al PCR – Secţia Agrară, dosar nr. 28/1952, f. 2.

gospodar", concept decisiv pentru imaginea lor de sine. Într-adevăr, posesia prea multor bunuri a devenit o povară, o sursă de chinuri, un handicap, şi nu un semn de onoare; în cuvintele unui interlocutor, lucrurile stăteau în aşa fel „de-i pierea pofta la om să zică: «Eu am cutare şi cutare»" (interviu Verdery). Erau de asemenea periclitate valorile strîns asociate cu deţinerea de pămînt: munca agricolă şi controlul asupra procesului muncii.

Dacă ancorarea socială şi posesiunile erau două atribute dezirabile ale persoanei ideale, tot atît de importantă era vrednicia. Hotărîtoare pentru a cîştiga respectul altora şi respectul de sine se dovedeau iniţiativa şi hărnicia. La fel de important era să munceşti cît mai mult pentru sine, nu pentru alţii - să deţii controlul asupra procesului muncii. Un ţăran din Reviga se exprima astfel: „Oamenii făceau mai mult ce vroiau, aveau pământ, plug. Nu erau învăţaţi să fie comandaţi. Dacă lucrai azi şi mâine era sărbătoare, puteai să te duci" (Chelcea, 2009, p. 417 [ed. rom. - p. 440]). Vom numi această combinaţie de hărnicie şi iniţiativă „a se conduce singur". Ţăranii care-şi lucrau propriul pămînt îi priveau cu condescendenţă pe muncitorii salariaţi sau pe cei care luau teren în arendă şi care nu-şi organizau ei înşişi munca, asemenea lor. Pentru cei mai înstăriţi, controlul asupra procesului muncii însemna să aibă pe alţii care lucrau pentru ei şi cărora ei le îndrumau munca - semn al celui mai înalt statut social. Întîlnim valori similare în alte cercetări etnografice realizate în Europa de Est. De pildă, Martha Lampland descrie semnificaţia muncii în concepţia de sine a ţărănimii precolectiviste din Ungaria:

> Independenţa relativă în muncă, îndeosebi în cazul bărbaţilor, era importantă în formarea simţului personal al respectabilităţii sociale şi al onoarei... A fi silit să lucrezi pentru alţii era un lucru înjositor şi care îl văduvea pe om de iniţiativă şi integritate... Cu cît îşi controla mai mult munca, cu atît ţăranul se bucura de mai mult prestigiu. Invers, cu cît era mai puţin stăpînul propriei munci, cu atît i se acorda mai puţin respect... Grija principală a sătenilor era să fie proprii lor stăpîni (Lampland, 1995, pp. 35, 41).

Vedem aici un impediment major al înscrierii în colectiv, unde munca membrilor ar fi fost complet controlată de altcineva. Aşa cum afirma unul dintre cei intervievaţi de noi, „[c]înd te-ai băgat în colectiv trebuia să faci o cerere: vă rog să mă primiţi în CAP că nu mai sînt în stare să mă conduc. Cînd m-au chemat pe mine, erau gată-gată să mă bată, dar eu am zis că astă nu o scriu, că eu sînt în stare să mă conduc. Cum să semnez eu aşa ceva?"[23]. Iată şi un exemplu din literatură, modul cum secretarul de partid din *Moromeţii* lui Marin Preda îi explică unui activist de ce colectivizarea este o idee proastă:

> Gospodăria colectivă e bună dacă vreai s-o faci, dar, dacă nu vreai, poate să fie ea cea mai formidabilă ca idee, nu iese, fiindcă omului îi place să nu-i comande nimeni. Cu cîţi n-am vorbit?! „Mai bine mănînc mămăligă cu cenuşă, dar nu mă duc eu să-mi comande mie Marin al lui Usturoi" (Preda, 1967, p. 313).

Cel mai rău era să primeşti comenzi de la un ţăran sărac, un „nimeni", cum este Mărin al lui Usturoi din exemplul de mai sus, sau de la un rom „inferior". A nu-ţi mai putea organiza singur munca era totuna cu a-ţi pierde identitatea. În metafora iobăgiei pe care unii dintre interlocutorii noştri au folosit-o pentru a descrie viaţa în colectiv vedem acelaşi accent pus pe munca făcută din proprie iniţiativă şi acelaşi refuz al anulării ei, căci iobagii

23. H.V., interviu Kligman.

reprezentau pentru aceşti oameni instanţa cea mai de jos a lipsei de control asupra condiţiilor de muncă. (Din contră, în anii 1990, interlocutorii noştri îşi exprimau uneori satisfacţia că îşi recăpătaseră dreptul de posesiune asupra pămîntului în felul următor: „acuma eu sunt şeful meu şi fac ce vreau"[24], iar cei care nu primiseră pămînt îşi exprimau resentimentele că acum trebuiau să fie „sclavii" altora (vezi Verdery, 2003, pp. 175-177).

Ideile despre muncă erau atît de importante în concepţia despre persoană şi despre sine a ţăranilor, încît ocupau un loc central în reprezentările despre alte naţionalităţi, îndeosebi despre romi şi germani, care erau consideraţi mai leneşi şi, respectiv, mai muncitori decît românii. În 1951, o notă trimisă autorităţilor raionale discuta problemele legate de un ţăran bogat care le spunea oamenilor că, dacă se înscriu în colectiv alături de romi, „o să lucreze până le ies ochii că ţiganilor nu le place să muncească"[25]. Nemţii, din contră, erau un model de etică a muncii în comunităţile unde trăiau. Un colonist aşezat în Sîntana îşi amintea că, la început, nemţii erau principala forţă de muncă din colectiv şi că exercitau o anumită influenţă asupra altor membri:

> O lucrat nemţii de... numa şi numa!! Şi o câştigat, o văzut că câştigă bine nemţii, cu prunci mici, cu mari, cu tătă lumé. Şi-atuncea românaşii noştri or văzut pă nemţi cum câştigă. Păi futâ-i să-i facă dă nemţi, ii-s mai uoamini ca noi? Noi nu putem să câştigăm? S-or pus şi ii pă treabă[26].

Rezultatul a fost una dintre puţinele gospodării colective de succes dintre cele selectate pentru proiectul nostru. Să observăm expresia „ii-s mai uoamini ca noi?", care sugerează că munca face pe cineva „om", adică persoană. La fel, un fost preşedinte de CAP din anii 1970 spunea: „Cei care au fost săraci s-au făcut *oameni* după ce s-au înscris în colectiv"[27]. Cu alte cuvinte, atunci cînd li s-a dat o şansă de a munci şi a-şi îmbunătăţi condiţia, săracii au devenit şi ei persoane.

A fi, ca atare, persoană în perioada precomunistă însemna a fi profund ancorat în relaţiile sociale, a deţine lucruri de valoare şi a munci din greu, organizîndu-ţi singur munca; însemna a exercita spirit agentiv şi iniţiativă, a te conduce singur. Nu însemna însă independenţă completă, dată fiind valoarea deosebită acordată ancorării sociale şi muncii alături de alţii. Dincolo de aceste elemente fundamentale, persoana ideală era un bun gospodar, „om gazdă", un om modest şi cumpătat (nu un beţiv sau un fustangiu) şi, mai ales, un om cu demnitate. Multe dintre acestea erau, în mod evident, valori masculine. Calităţile potrivite pentru femei erau similare în anumite privinţe, deşi nu întru totul. Şi ele trebuiau să fie bune gospodine şi să ştie cum să-şi crească odraslele, să-şi ştie locul şi să respecte dorinţele soţilor lor, ca şi onoarea familiei, prin modestie, decenţă în relaţiile sociale şi grija de a nu căpăta reputaţie de bîrfitoare. Şi trebuiau să aibă de asemenea simţul propriei demnităţi. (Aşa cum vom vedea în capitolul 6, grija faţă de propria demnitate şi dorinţa de a nu fi ridiculizat au influenţat purtarea cadrelor faţă de ţăranii înstăriţi, care au fost umiliţi fără milă în încercarea de a le nărui respectul de sine şi imaginea publică.) Cu toate acestea, stîlpul „omeniei" unei familii era capul ei masculin.

24. N.W., interviu Vultur; vezi Vultur, 2003a, p. 49.
25. DJAN HD, fond Comitetul Regional PMR Hunedoara (de aici încolo CR PMR HD), dosar nr. 103/1951, f. 252.
26. V.B., interviu Goina; vezi Goina, 2003, p. 51.
27. V.S., interviu Chelcea.

***

Din această prezentare a organizării şi valorilor sociale ale satului românesc precomunist extragem şase concluzii. 1. În comunităţile guvernate de ierarhie, în care pînă la una din cinci familii putea fi practic fără pămînt, condiţiile de viaţă erau cîteodată brutale şi opresive pentru unii ţărani, chiar dacă alţii se străduiau să fie persoane respectabile. Cu alte cuvinte, pornind colectivizarea, comuniştii aveau tot dreptul să spere că îşi vor găsi aliaţi în sărăcimea satului tradiţional. 2. Pentru familiile cu pămînt, „cedarea" acestuia către gospodăriile colective reprezenta o ameninţare gravă la adresa strategiilor de viaţă cu care erau obişnuiţi. În formularea lui Lăţea, problemele erau, între altele, „cum se vor căsători copiii mei? cum voi reuşi să le construiesc o casă? cine voi fi eu, în raport cu ceilalţi săteni? şi, dincolo de toate, din ce voi trăi, acum şi mai târziu, când voi fi bătrân?" (Lăţea, 2009, p. 345 [ed. rom. - p. 404]. 3. Pe lîngă pămînt, „cedarea" animalelor putea fi percepută aproape ca înstrăinarea unei persoane iubite, nu a unui simplu animal. 4. În clipa în care un cap de familie semna acordul de înscriere în colectiv, renunţa la mare parte din autoritatea sa, pentru că nu avea să mai aibă de aici încolo nici o modalitate de a-şi controla copiii şi nu putea să mai organizeze el însuşi muncile agricole: de asta avea să se ocupe gospodăria colectivă. A-i cere unui om să semneze din proprie iniţiativă echivala cu a-i cere să-şi anuleze de bunăvoie identitatea. Nu e deci de mirare că munca de lămurire era atît de tensionată şi culmina atît de des cu violenţă. 5. Prejudecata care îi făcea pe săteni să strîngă rîndurile împotriva „străinilor", inclusiv a activiştilor şi a altor agenţi veniţi să-i convingă, nu a făcut decît să înrăutăţească lucrurile. 6. Criteriul principal de etichetare a unor ţărani drept „exploatatori rurali" sau „chiaburi" (ţăranii bogaţi sau „culacii" din colectivizarea sovietică) - şi anume, faptul că exploatau munca altora - se va dovedi extrem de greu de susţinut într-un context în care oamenii lucrau unul pentru altul în virtutea relaţiilor de rudenie. Deşi existau ţărani înstăriţi care plăteau într-adevăr salarii în perioadele de vîrf sau care ţineau servitori, mult mai multe dintre braţele de muncă pe care le mobilizau erau angrenate cu ei în relaţii sociale complexe. Acest lucru este decisiv pentru a înţelege de ce ascuţirea luptei de clasă s-a dovedit atît de dificilă, aşa cum vom arăta în capitolul 6, pentru că inegalitatea se manifesta la sat nu în „clase", ci în reţele de grupuri caracterizate de un anumit statut social, bazat pe relaţii de rudenie.

Aceasta era deci structura socială asupra căreia s-a năpustit tăvălugul colectivizării. Ea trasa principalele cîmpuri de forţă care organizau viaţa socială, întemeiate în primul rînd pe relaţiile de rudenie şi pe inegalitatea de statut. Tehnicile partidului aveau să compromită definitiv, în interiorul acestor cîmpuri de forţă, mecanismele care asigurau reproducerea atît a comunităţii, cît şi a gospodăriilor, ca şi reţelele şi sistemele culturale care le legau pe toate la un loc. Modificarea relaţiilor de rudenie în interesul partidului şi exproprierea pămîntului şi a animalelor aveau să afecteze grav strategiile de reproducere a gospodăriilor. Lupta de clasă avea să distrugă ierarhiile de statut şi să împiedice reproducerea statutului elitelor săteşti, subminînd noţiunea de „persoană" şi motivaţia efortului în viaţă care se baza pe idealul respectiv. Aceste acţiuni aveau să fie susţinute de concepte noi ale conectării, inegalităţii şi rolurilor de gen. Vom aborda acum problema modului în care a fost dezmembrată organizarea socială a satului românesc.

Pregătirea colectivizării: reforma agrară şi cotele

Deşi abia în 1948 s-a stabilit limpede că România urma într-adevăr să colectivizeze agricultura în manieră sovietică, încă din 1945 conducătorii de partid au început să implementeze un număr de politici agrare care aveau să se dovedească apoi precursoare indispensabile ale colectivizării. Acestea au inclus deportarea selectivă a cetăţenilor de etnie germană ai României în 1945, o reformă agrară legiferată în acelaşi an şi rechiziţiile de alimente începute în 1946. Măsurile de mai sus au fost însoţite de elaborarea unui set de categorii sociale ce urmau să fie folosite în aplicarea diferenţiată a politicilor agrare ale regimului asupra populaţiei rurale. În discuţia politicilor şi a politicii prin care a fost înfăptuită colectivizarea, noi vom sublinia dezbaterea constantă, reviziile şi oscilaţiile în aplicarea măsurilor. Întrucît asemenea teme pot face cu uşurinţă obiectul unui volum separat ele însele, vom evita prea multe digresiuni, lăsînd inevitabil la o parte numeroase detalii fascinante şi semnificative[28]. Vom pune acum accentul pe modul de implementare a politicii elaborate la vîrf ; în capitolele 4-6 vom vorbi mai pe larg despre modalităţile de negociere şi de contestare de la nivelurile inferioare care au însoţit-o în mod constant.

Politica agrară a regimului a variat în spaţiu şi timp. Spaţial vorbind, regiunile de mare productivitate agricolă sau de importanţă strategică (inclusiv ideologică) au tins să fie ţinte ale colectivizării mai devreme decît regiunile muntoase ori cele lipsite de importanţă strategică. În plan temporal, partidul a fost obligat să adopte ceea ce Goina (2009 [ed. rom. 2005]) numeşte un „mod flexibil de a conduce", care răspundea exigenţelor generate atît de evenimentele externe (precum cererile sovieticilor sau revoluţia din 1956 din Ungaria), cît şi de cele interne (cum au fost rezistenţa ţăranilor şi constrîngerile de infrastructură). Iată, pe scurt, principalele evoluţii. Între 1949 şi 1953 a fost colectivizat 10 la sută din terenul agricol din România (Dobeş *et al.*, 2004) ; procesul a început lent în 1949, apoi a prins avînt în 1950, s-a relaxat în 1951 şi s-a intensificat din nou în 1952. A urmat o perioadă de relativă stagnare între 1953 şi sfîrşitul lui 1955, după moartea lui Stalin, răgaz în care cadrele şi-au orientat eforturile spre consolidarea colectivelor existente, nu spre formarea altora noi. În aceşti ani a apărut de asemenea o formă nouă, mai puţin radicală, de cooperaţie, cunoscută drept „întovărăşire", care curînd a luat avînt mai mare decît colectivele. La al Doilea Congres al partidului, din 23-28 decembrie 1955, conducerea a decis să reia colectivizarea. Progresul a încetinit puţin după revoluţia din Ungaria din 1956, dar la sfîrşitul lui 1957 a fost lansat „asaltul final". La acea vreme, balanţa confruntării dintre partidul-stat şi ţărănime se înclinase în mod decisiv în defavoarea acesteia din urmă, iar în 1962 conducerea ţării a declarat colectivizarea încheiată.

Aici trebuie să notăm – pe lîngă devotamentul constant al partidului faţă de URSS, despre care am vorbit deja în capitolul 1 – o trăsătură a conducerii PCR din această perioadă care

28. Printre chestiunile pe care, din păcate, trebuie să le lăsăm la o parte se numără o prezentare a legislaţiei colectivizării ; îi trimitem pe cititori la sumarul principalelor evenimente din Iordachi şi Dobrincu, 2009, pp. 485-491, ca şi la Iancu *et al.*, 2000. Capitolul acesta se inspiră mult din articolele lui Levy (2009 [ed. rom. 2005]) şi Oprea (2009 [ed. rom. 2005]), ca şi din următoarele volume : Bălan, 2000 ; Dobeş *et al.*, 2004 ; Iancu *et al.*, 2000 ; Jowitt, 1971 ; Levy, 2001 [ed. rom. 2002] şi din însemnările de arhivă pe care ni le-a furnizat Robert Levy ; Montias, 1967 ; Roske, 2005 ; Şandru, 2005, şi Tănase, 1998.

a influenţat fluctuaţiile procesului de colectivizare: omniprezentul facţionalism, foarte viu atît înainte ca partidul să preia puterea, cît şi după. Potrivit lui Tismăneanu (2003 [ed. rom. 2014]), au existat trei centre de putere în partid care s-au luptat permanent pentru supremaţie, generînd o instabilitate cronică. Aceasta a fost redresată doar treptat, pe măsură ce secretarul general Gheorghe Gheorghiu-Dej şi-a consolidat poziţia eliminînd „fiefurile" principalilor săi competitori, în jurul anului 1961 (Jowitt, 1971, p. 195)[29]. Liderii de partid menţionaţi cel mai des în această carte, pentru că au jucat rolul central în elaborarea politicii de colectivizare, reprezentau două dintre aceste trei facţiuni (cea de-a treia a fost insignifiantă în dezbaterea despre colectivizare). Dintr-una făceau parte Gheorghe Gheorghiu-Dej (secretarul general), Alexandru Moghioroş şi Iosif Chişinevschi[30], iar din a doua, oponenţii lor cei mai frecvenţi, Ana Pauker, Vasile Luca şi Teohari Georgescu[31]. Le vom numi de acum înainte facţiunea Dej şi facţiunea Pauker. Pauker s-a aflat în fruntea a două organisme esenţiale – Comisia Agrară, înfiinţată în 1949 cu singurul scop de a crea gospodării colective, şi Secţia Agrară a Comitetului Central, care, în ianuarie 1950, a înlocuit Comisia Agrară[32]. În eforturile de consolidare a puterii sale de secretar general, Dej a făcut un pas hotărîtor

29. Istoriografia românească vorbeşte în general de numai două facţiuni, numite, de regulă, partida „naţională" şi cea „moscovită". Acest fapt reflectă tendinţa naţionalistă de a atribui toate „relele" colectivizării comuniştilor pregătiţi în Uniunea Sovietică (în majoritate evrei şi maghiari), în timp ce comuniştii „buni" ar fi fost patrioţi români. O serie de specialişti au demontat această interpretare tendenţioasă, între ei Deletant (1999 [ed. rom. 2001]) şi Tismăneanu (2003 [ed. rom. 2014]).

30. Gheorghe Gheorghiu-Dej (român din Moldova) s-a înscris în Partidul Comunist în 1932, a avansat în ierarhie şi a devenit secretarul general/prim-secretarul partidului între 1945 şi 1965. Alexandru Moghioroş (evreu maghiar din Transilvania), membru al partidului din 1929, a deţinut o serie de posturi superioare, inclusiv pe cel de membru în Biroul Politic şi în Comitetul Central; tot el a fost vicepreşedinte al Consiliului de Miniştri. Iosif Chişinevschi (evreu din Basarabia) a devenit comunist în 1928 şi a condus Secţia Agitatorică a partidului la nivel naţional; a fost de asemenea membru al Biroului Politic şi al Secretariatului Comitetului Central pînă cînd a fost epurat de Dej în 1957. Pentru notele 30 şi 31, vezi de asemenea Tismăneanu, 2003, pp. 120-127 [ed. rom. – pp. 159-167]; Dobre, 2004.

31. Ana Pauker (evreică română din Moldova) s-a înscris în 1916 în Partidul Socialist, în 1919, în cel Comunist, a petrecut mare parte din perioada „ilegală" a partidului la Moscova şi s-a întors cu Armata Roşie în 1944, servind drept secretar general de facto pînă la (şi chiar după) alegerea lui Dej. Devenind un membru extrem de influent al Biroului Politic, al Secretariatului şi al Comitetului Central, a fost numită ministru de Externe în 1947 şi secretar pentru agricultură în 1948, post din care a inaugurat campania de colectivizare. A fost epurată de Dej în 1952 împreună cu principalii ei doi aliaţi, Vasile Luca şi Teohari Georgescu. Georgescu (român din Moldova, incorect considerat evreu de către români imediat după 1989) s-a înscris în partid în 1929; şi el a devenit membru al Biroului Politic, al Secretariatului şi al Comitetului Central şi a fost ministru de Interne din 1945 pînă în 1952, cînd a fost epurat. Vasile Luca (ungur din Transilvania) a devenit activ în partid în 1919 şi a deţinut o sumă de poziţii înalte, asemenea celor doi aliaţi ai săi; a fost, în plus, ministru de Finanţe (1947-1952) pînă la căderea în dizgraţie.

32. Poziţiile acestor două facţiuni se asemănau cu ale lui Preobrajenski şi, respectiv, Buharin din dezbaterile pe tema dezvoltării economice care avuseseră loc în URSS. Preobrajenski susţinea că agricultura ar trebui prădată ca sursă de acumulare primitivă pentru construirea industriei; Buharin, că ea ar trebui dezvoltată ca să servească drept piaţă de desfacere pentru produsele industriale. Primul demers ar fi dus la sărăcirea ţăranilor, al doilea, la îmbogăţirea lor. Atît în România, cît şi în Uniunea Sovietică a învins prima strategie.

epurînd în 1952 facţiunea Pauker[33]. Odată cu această mişcare, după părerea lui Câmpeanu, „stalinismul antisovietic a triumfat asupra celui sovietic" (Câmpeanu, nedatat, p. 32).

Disputele din rîndurile conducerii de partid erau în mod regulat minate de „sfaturile" consilierilor sovietici discutaţi în capitolul 1. Între 1944, cînd PCR a fost inclus pentru prima oară într-o coaliţie guvernamentală, şi 1947, cînd şi-a consolidat supremaţia silindu-l pe regele ţării să abdice, liderii partidului s-au tot contrazis despre cît era de chibzuit să încerce colectivizarea unei ţărănimi pe care ei o considerau formată din proprietari mai îndărătnici decît cei care existaseră în Rusia presovietică. Deşi unii, în special Dej, au susţinut de la bun început ideea acestei politici[34], alţii considerau că începerea colectivizării ar fi îngreunat consolidarea partidului în mediul rural, care ar fi fost favorizată mai degrabă de o reformă agrară şi de amînarea colectivizării (vezi Levy, 2001, pp. 96-100 [ed. rom. - pp. 82-85]). Mai mult, o parte dintre conducători ştiau foarte bine că avea să fie o misiune extraordinar de grea. Pauker urmase cursurile Şcolii Lenin de la Moscova, iar în martie 1930 fusese trimisă pe Volga să ajute la „corectarea greşelilor" făcute acolo în procesul de colectivizare (*ibid.*, p. 47 [ed. rom. - p. 46]). Avusese ocazia mai mult decît oricare dintre colegii săi să vadă problemele cu care se putea confrunta o versiune sovietică a colectivizării. Aşa cum demonstrează Levy, după ce sovieticii au insistat ca România să înceapă colectivizarea, punînd astfel capăt lungii dezbateri, ea a luptat consecvent pentru o strategie graduală[35]. Vom analiza această chestiune mai jos.

Legiferarea reformei agrare

În martie 1945, comuniştii au iniţiat reforma agrară (înscrisă în programul lor încă din anul anterior), care a expropriat teren de la cei care deţineau mai mult de 50 de hectare şi l-a redistribuit celor săraci şi lipsiţi de pămînt[36]. Menită să aducă partidului aliaţi din rîndurile unei ţărănimi pe care informaţiile despre gospodăriile colective sovietice o făcuseră sceptică în privinţa intenţiilor noului guvern, reforma a fost primul efort semnificativ al regimului de a construi o relaţie cu ţărănimea săracă şi mijlocaşă. Ea a contribuit într-adevăr la scăderea suspiciunii faţă de un partid despre care de multă vreme se credea că era lipsit de rădăcini naţionale (Tismăneanu, 2003, p. 90 [ed. rom. - p. 126]). Reforma, care pretindea, conform declaraţiilor oficiale, să asigure justiţia socială, încerca de asemenea să le-o ia

33. Pauker şi aliaţii ei au fost supranumiţi „facţiunea moscovită" (străină, adică) şi acuzaţi de deviere atît de stînga, cît şi de dreapta. Alianţele dintre ei nu erau fixe, ci se modificau deseori în funcţie de subiectul dezbătut. De pildă, Pauker şi Luca au fost iniţial aliaţi în opinia că burghezia rurală nu trebuia lichidată, dar Luca şi-a schimbat ulterior poziţia (Levy, 2001, pp. 120-123 [ed. rom. - pp. 100-103]).
34. Într-o şedinţă din 10 martie 1948 a Comisiei Ministeriale, Dej a declarat apăsat că procesul colectivizării va începe indiferent de opiniile contrare şi că el l-ar „lua de gât pe chiaburul răspânditor de zvonuri false, ca turburător al ordinei publice" (ANIC, fond CC al PCR - Cancelarie, dosar nr. 5/1948, f. 2 [ARL]).
35. Argumentul lui Levy în această privinţă merită subliniat, dacă ne gîndim la deceniile în care succesorul ei, Gheorghiu-Dej, a denigrat-o pe Ana Pauker, învinuindu-i pe ea şi „facţiunea ei" de toate abuzurile comise în campania de colectivizare pînă în momentul cînd a fost epurată, în 1952. Arhivele de partid pe care Levy le-a consultat după 1989 contrazic ideea că ea s-ar fi aflat în spatele exceselor politicii de colectivizare.
36. Vezi Decretul-Lege nr. 187/1945, citat în Iancu *et al.*, 2000, pp. 1-5.

înainte celorlalte partide politice din România, care aveau ele însele diverse planuri de reforme agrare, şi să consolideze capitalul politic al comuniştilor pentru alegerile din 1946.

Încă înainte de legiferarea reformei, partidul acceptase cererea sovieticilor ca nemţii apţi de muncă, în calitatea lor de reprezentanţi ai naţiunii învinse, să fie deportaţi din România în URSS pentru a presta muncă în contul reparaţiilor de război. În ianuarie 1945, circa 70.000 de cetăţeni români de etnie germană, aproximativ 13 la sută din populaţia de etnie germană a ţării, au fost trimişi în Uniunea Sovietică (Poledna, 2001, p. 82; vezi şi Bălan, 2000, pp. 38-40)[37]. Legea reformei agrare confisca pămîntul a 154.500 de familii germane, fără să le ofere vreo compensaţie (Poledna, 2001, p. 99), creînd o rezervă din care puteau fi împroprietăriţi ţăranii săraci şi veteranii de război. Deşi nemţii constituiau numai 4 la sută din populaţia ţării, pămîntul confiscat de la ei a reprezentat 24 la sută din terenul ce avea să fie redistribuit (Brus, 1986, p. 586), cifră care dovedeşte faptul că ei erau mult mai înstăriţi, colectiv vorbind, decît etnicii români. Primul act al colectivizării, aşadar, avea să fie deportarea germanilor şi confiscarea pămîntului lor (poate drept plată pentru rolul pe care îl jucaseră în timpul războiului, aşa cum s-a întîmplat şi cu alte minorităţi naţionale în alte ţări din regiune)[38].

Comuniştii au început reforma instigîndu-i pe ţărani să anticipeze programele de reformare a agriculturii prin ocuparea moşiilor marilor proprietari, chiar înainte ca partidul să fi preluat controlul asupra guvernului şi înainte ca procedurile reformiste să fie legiferate în martie 1945. Legea reformei agricole a expropriat 1.443.911 hectare de la 143.219 deţinători, distribuind 1.057.674 de hectare la 796.129 de ţărani care aveau în proprietate terenuri sub 5 hectare şi păstrînd 387.565 de hectare ca proprietate a statului (Şandru, 2005, pp. 190-191). O parte din această rezervă avea să formeze baza gospodăriilor de stat, în timp ce alte părţi au fost distribuite unor nou înfiinţate staţiuni agricole experimentale sau, sub formă de parcele mici, muncitorilor din fabrici. Terenul din proprietatea statului a sporit masiv în 1948, odată cu exproprierea a 940.000 de hectare de la o parte dintre marii proprietari rămaşi, de la prizonierii de război, de la „duşmanii poporului" şi de la instituţii precum biserici şi şcoli (Montias, 1967, p. 89, nota de subsol 5). Reforma a expropriat de asemenea toate utilajele agricole de pe proprietăţile respective, asigurînd astfel inventarul gospodăriilor de stat. Faptul că reforma din 1945 nu a fost de proporţii şi mai mari se datorează amplorii reformei anterioare, legiferată în 1921, după Primul Război Mondial, care a fost printre cele mai radicale din Europa la vremea respectivă[39].

37. Vezi Poledna (2001, pp. 75-81) şi explicaţia sa despre motivele cererii sovieticilor. Populaţia de etnie germană a României era în 1930 de 745.421 de persoane; în 1941, cifra era de 542.325, iar în 1956, de 384.708 (*ibid.*, pp. 177, 187, 191). Bălan (2000, pp. 39-40) prezintă diferenţele dintre statisticile bazate pe diferite surse, observînd că ale Ministerului de Interne sînt cele mai credibile.
38. Menţionăm aici o expropriere şi mai timpurie, a terenurilor deţinute de evrei. Deletant (2006, p. 107 [ed. rom. – p. 120]) menţionează 52.500 de hectare confiscate de la evrei pînă în 1942, iar alte surse situează suprafaţa acestor terenuri undeva între 42.000 şi 52.500 de hectare. Încercarea de a evalua influenţa pe care aceste exproprieri au avut-o asupra colectivizării se loveşte de faptul că nu se ştie în ce măsură terenurile au fost returnate proprietarilor înainte de începerea colectivizării. Suprafeţele erau oricum mici în comparaţie cu totalul moşiilor expropriate – după Brus (1986, pp. 590-591), în jur de 2-3 la sută. Îi mulţumim lui Yossi Harpaz că ne-a semnalat această problemă.
39. Reforma din 1921 expropriase peste şase milioane de hectare – mai bine de o treime din suprafaţa agricolă a României –, distribuind 3,9 milioane (celelalte 2,1 milioane constau în păşuni

Ilustraţia 2.1. Titlu de proprietate asupra pămîntului emis ţăranilor săraci şi mijlocaşi după reforma din 1945. Prin amabilitatea *Fototecii online a comunismului românesc*, fotografia #W027, cota 19/1945.

ꝛeforma agricolă din 1945 nu a afectat în mod egal toate regiunile ţării. Dimensiunea ie a terenurilor distribuite la nivel de ţară era de 1,3 hectare; în Transilvania şi Banat – :le unde se găseau de departe cei mai mulţi moşieri expropriaţi –, media era de 1,7 şi, ectiv, 2,4 hectare, depăşită numai de Dobrogea, cu 2,9 hectare. În toate celelalte regiuni, :elele distribuite au fost de aproximativ un hectar sau mai mici[40]. Aceste discrepanţe importante pentru studiul nostru, întrucît „belşugul" împărţit iniţial i-a adus într-adevăr idului o serie de aliaţi la sate, al căror număr avea să varieze însă de la o regiune la alta iar de la o localitate la alta, în funcţie de cît de mare fusese impactul local al reformei. Venind după redistribuirea pămîntului din 1921, reforma din 1945 a nivelat şi mai t structura proprietăţii, sporind în acelaşi timp fragmentarea terenului agricol, o chestiune

---

şi păduri aflate în proprietatea comună a localităţilor, plus anumite rezerve de teren pentru nevoile generale; vezi Roberts, 1951, p. 367). Pentru mai multe informaţii despre reforma din 1921, vezi Mitrany, 1930. Efecte similare au avut reformele agricole din statele baltice.

Rezultat calculat după cifrele din Stănescu, 1957, p. 48. Problema nu era că nu ar mai fi fost suficient pămînt de dat: terenurile rezervate statului ocupau între 4 şi 38 la sută din totalul suprafeţelor expropriate. Dată fiind localizarea acestor terenuri, procentajele cele mai mari se referă probabil la suprafeţe forestiere.

spinoasă care fusese deja caracteristică României interbelice. Mai mult, cele care au ajuns să domine acum agricultura ţării erau gospodăriile cu mai puţin de cinci hectare (Iancu *et al.*, 2000, p. xiii). Scopul reformei fusese lichidarea marii proprietăţi funciare, nu consolidarea proprietăţilor mici şi mijlocii (Şandru, 2005) – lucru evident în faptul că mijloacele necesare de producţie nu au fost puse la dispoziţia ţăranilor odată cu parcelele nou dobîndite. Ca atare, reforma a subminat productivitatea agriculturii fără să ofere vreo soluţie alternativă. A contribuit astfel în mare măsură la o criză în agricultură, care a pus probleme mari economiei româneşti, deoarece comuniştii nu puteau nici măcar spera să dezvolte o industrie grea în stil stalinist cu gospodăriile mărunte care predominau deja în agricultură. Şi totuşi, atunci cînd, în 1948, Uniunea Sovietică a insistat asupra colectivizării în tot blocul est-european, problema a devenit irelevantă. Însă ţăranii care primiseră pămînt de pe urma reformei aveau să se dovedească greu de deposedat de terenurile proaspăt cîştigate.

Rechiziţiile de produse agricole şi cotele

Reforma agrară a pus noului guvern o problemă extrem de importantă – aprovizionarea cu alimente a orăşenilor – care avea să genereze nenumărate dezbateri în rîndul conducerii de partid[41]. Eradicînd stratul rural care producea în mod consecvent un surplus comercializabil şi crescînd semnificativ numărul gospodăriilor orientate spre subzistenţă, reforma a pus în pericol livrările de alimente către oraşe (Levy, 2001, p. 97 [ed. rom. – p. 83]). Acest efect s-a adăugat la devastarea potenţialului de producţie al României din timpul războiului (la nivelul din 1938 nu s-a ajuns decît spre sfîrşitul anilor 1940[42]). În plus, termenii armistiţiului au împovărat ţara cu reparaţii masive de război către Uniunea Sovietică – cele mai mari din toată Europa de Est –, care trebuiau, în parte, plătite în grîne. Reparaţiile au absorbit o mare parte din producţia agricolă românească şi, adăugate la spolierea comisă de Armata Roşie în timpul războiului, s-au ridicat, conform unor estimări, pînă la două miliarde de dolari (Montias, 1967, p. 17)[43]. Aceste presiuni asupra producţiei

---

41. În redactarea acestui subcapitol ne-au fost de un ajutor considerabil raportul de proiect al lui Octavian Roske (2003) şi articolul publicat de el pe baza raportului (2005).
42. În agricultură, producţia globală nu a ajuns la nivelul anului 1938 decît în 1953 (Ronnås, 1984, p. 134).
43. Totalul acesta variază de la o sursă la alta ; noi l-am folosit pe cel din Montias, recunoscînd totodată că, pe lîngă cifrele ceva mai sigure pentru reparaţii, valoarea pierderilor de război este aproape imposibil de cuantificat. Conform armistiţiului, România trebuia să achite Uniunii Sovietice, în bunuri, 300 de milioane de dolari, pe o perioadă de şase ani, din 1946 pînă în 1952. Jumătate urmau să fie produse petroliere, cealaltă jumătate, nave, cherestea şi grîne. Mai mult, România a trebuit să plătească despăgubiri în valoare de 508 milioane de dolari Ucrainei, Basarabiei şi Bucovinei, sub formă de grîne (un milion de tone), 300.000 de capete de vite şi 60.000 de tone de alte produse alimentare. Mărfurile trebuiau livrate la preţurile din 1938, mult mai mici decît cele din 1945. Uniunea Sovietică a extins ulterior termenul de plată de la şase la opt ani şi a înjumătăţit în 1948 cantităţile încă neplătite (date culese din Montias, 1967, pp. 17-18, notele de subsol 40 şi 41). La aceste sume se adăugau însă cele care reflectau valoarea bunurilor şi banilor aduşi de sovietici în România în scop de război înainte de semnarea armistiţiului dintre cele două ţări în 1944. Duţu afirmă că acest din urmă total era de aproximativ 500 de milioane de ruble (la vremea respectivă, aproximativ 2,5 miliarde de dolari la cursul oficial de schimb) şi că el reprezenta o cincime din întregul buget al României pentru anul fiscal 1944-1945 (Duţu, 1994, p. 902).

agricole au fost agravate de efectele secetei intense şi ale foametei din 1946-1947 – pe care le-au agravat la rîndul lor –, efecte atît de severe – îndeosebi în nordul şi nord-estul ţării –, încît o parte din conducere a început să creadă că era nevoie de colectivizare pentru a soluţiona criza alimentară, aşa cum se întîmplase în URSS (Levy, 2001, p. 96 [ed. rom. – p. 82]). Exodul de produse agricole din Maramureş, de exemplu, a diminuat în aşa măsură disponibilul local, încît ţăranii sufereau de foame, exact cum se întîmplase mai înainte în Uniunea Sovietică[44]. Un beneficiu neprevăzut al foametei (din punctul de vedere al partidului) a fost însă slăbirea relaţiilor sociale din interiorul satelor, ca urmare a emigrării în masă din zonele afectate şi a atenuării practicilor de ospitalitate care susţineau relaţiile sociale. Aşadar, foametea a fost preludiul daunelor pe care partidul avea să le pricinuiască ulterior prin tehnicile sale de colectivizare[45].

Nevoile alimentare ale oraşelor, reparaţiile de război, seceta şi foametea au determinat în 1946 guvernul să emită Legea nr. 68/1946, care a impus din nou rechiziţiile de produse agricole (cunoscute drept „cote"). Acestea fuseseră o componentă esenţială a economiei de război cel puţin din 1939, ca supliment la exporturile agricole ale României către Germania (vezi Şandru, 2005, pp. 42-53)[46]. Rechiziţiile aveau să se dovedească parte integrantă a colectivizării după lansarea acesteia ; în plus, ele au lărgit relaţiile cu ţărănimea pe care le iniţiase reforma agrară, dar de data aceasta într-un sens negativ. Măsurile represive luate împotriva ţăranilor care nu-şi achitau cotele puteau fi extreme – de pildă, pe lîngă amenzi exorbitante, vinovaţii de a nu fi livrat cantităţile stabilite puteau primi pedepse de pînă la doisprezece ani de închisoare, iar cei care-şi ascundeau producţia puteau să primească între cinci şi cincisprezece ani de muncă grea şi să fie deposedaţi de toată averea (Roske, 2005, p. 126). Conform unei instrucţiuni emise de Securitate în 1950, dacă un ţăran înstărit stîrnea agitaţie împotriva cotelor, „el poate să fie împuşcat pe loc, ca să ştie toţi cei care ar îndrăzni să nu predea cotele că toţi vor păţi aşa" (Roske, 2003, p. 46). Aceste măsuri au fost extrem de eficiente în scăderea opoziţiei faţă de cote.

Pe parcursul următorilor cîţiva ani, sistemul de rechiziţii a fost îmbunătăţit prin decrete repetate. El presupunea atribuirea către fiecare gospodărie a unor cote de diverse cereale, legume, carne, produse lactate şi lînă[47]. Aşa cum am văzut în capitolul 1, conducerea sovietică le impusese ţăranilor din URSS cote similare – timp de cîţiva ani, începînd din 1929 – ca răspuns la crizele de aprovizionare cu grîne. Sistemul românesc s-a bazat pe cel sovietic. Iniţial, gospodăriile au primit cote fixe în funcţie de productivitatea

---

44. DJAN MM, fond 53, dosar nr. 123/1946-1947, ff. 1, 5 ; dosar nr. 150/1947, f. 40.
45. Foametea a însoţit începuturile colectivizării în multe alte ţări, de pildă în unele regiuni din China şi Vietnamul de Nord (vezi MacLean, 2005).
46. Rechiziţiile acelea, la rîndul lor, fuseseră inspirate de *Kriegrohstoffabteilung* [Oficiul pentru aprovizionarea cu materii prime pentru război – n.t.], creat de Germania pentru colectarea şi alocarea materiilor prime în timpul Primului Război Mondial şi conceput de economiştii socialişti Ludwig von Mises şi Otto Neurath (vezi Tribe, 1995 ; îi mulţumim lui Thomas Fleischman pentru această informaţie).
47. Conducătorii de partid n-au reuşit să se pună de acord multă vreme dacă aceste cote trebuiau stabilite în funcţie de producţia reală la hectar sau în funcţie de suprafaţa de teren deţinută, ajustată cu rata fertilităţii pămîntului. Cea de-a doua soluţie a ieşit învingătoare, în speranţa de a-i stimula pe ţărani să producă mai mult, căci rechiziţionarea unei cantităţi fixe din recolta reală i-ar fi lipsit de motivaţia de a-şi intensifica munca. Dezbaterile pe această temă se pot vedea în stenogramele şedinţelor conducerii de partid. Îi mulţumim lui Jon Fox că a selectat pentru noi fragmente relevante din aceste documente, furnizate nouă de Robert Levy.

solului (împărţită în şase categorii, după producţia medie). În 1950, fiecare raion fusese deja inclus într-una din cinci categorii, conform fertilităţii generale a solurilor sale. În interiorul fiecărei categorii erau apoi stabilite cote fixe în funcţie de suprafaţa de teren deţinută de gospodării. Cantităţile creşteau odată cu dimensiunile şi cu calitatea terenului (vezi Iancu *et al.*, 2000, pp. 127-140). Legea atribuia cote nu numai gospodăriilor individuale, ci şi (în mai mică măsură) celor colective.

Cu titlu de exemplu, tabelul 2.2 prezintă cifrele cotelor pentru 1950, cu evaluările în kilograme la hectar pentru toate produsele agricole combinate (grîu, orz, ovăz, porumb, seminţe de floarea-soarelui, mazăre, fasole şi linte). Cote separate erau stabilite pentru ceapă, cartofi, fîn, trifoi, lînă şi alte produse specializate. (Vezi ilustraţia 2.2.) La început, statul a plătit pentru mărfurile rechiziţionate la un preţ fix, dar, în 1950, rechiziţiile deveniseră deja o taxă obligatorie în natură[48]. Dacă o gospodărie nu-şi putea preda cota atribuită, datoria era amplificată de amenzi uriaşe, care mergeau de la 3 la sută din valoarea totală a cotei pentru o întîrziere de zece zile pînă la 20 la sută pentru mai mult de o lună întîrziere, sume adăugate la cotele anului următor (Iancu *et al.*, 2000, p. 139). Colecţia de legi şi decrete din această perioadă prezentată de Iancu *et al.* (2000) demonstrează fără putinţă de tăgadă că sistemul colectărilor a fost cel mai frecvent subiect de reglementări legale pe parcursul întregii prime decade de existenţă a noului regim.

Ca să rezumăm, iată, în tabelul 2.3, proporţia fiecărei clase de mărime (după suprafaţa de teren deţinută) în totalul numărului de gospodării din ţară şi procentajul din totalul colectărilor pe care îl dădea fiecare clasă de mărime. Tabelul arată că, deşi ţăranii înstăriţi furnizau cantităţi disproporţionat de mari faţă de numărul lor, ţăranii mijlocaşi erau de fapt cei care livrau grosul cotelor.

Dacă, la început, cotele erau menite pur şi simplu să atenueze foametea şi deficitele de aprovizionare provocate de cauze naturale, rata tot mai crescută a urbanizării a sporit aceste deficite şi a micşorat şi mai mult recoltele ţăranilor. Între 1948 şi 1966, populaţia urbană a crescut cu 2,5 la sută pe an[49]. În plus, din 1949, cotele au început să capete tot mai mult un caracter represiv, devenind o armă esenţială în „lupta de clasă" (vezi capitolul 6). Ele au tins să crească în timp, atît în cantitate, cît şi ca gamă de produse solicitate, pe măsură ce colectivizarea îşi lua avînt, reflectînd o criză persistentă în sistemul de aprovizionare cu alimente. Potrivit lui Roske, o gospodărie care în 1949 dădea 70 de kilograme de porumb la hectar pentru două hectare cultivate trebuia să livreze în 1951, pentru aceeaşi suprafaţă, o cantitate de 180 de kilograme, plus 20 de kilograme de fasole la hectar. Un ţăran înstărit care în 1952 avea cote pe şase produse avea să fie rechiziţionat pentru zece produse doi ani mai tîrziu, cu un procent mai mare[50]. În 1953, un nou decret a mărit cotele ţăranilor

48. Vezi Hotărîrea Consiliului de Miniştri nr. 571/1950.

49. Ronnås, 1984, pp. 200, 203. Potrivit lui Ronnås, populaţia rurală a crescut în toate judeţele, mai puţin în patru, datorită ratei sporite a natalităţii, depăşind creşterea populaţiei urbane. În 1966, o treime din cetăţenii României locuiau la oraş.

50. Fusese inclusă ceapa, dar scoasă mazărea şi se adăugaseră de asemenea carnea de vită, carnea de porc, laptele şi lîna – chiar şi pentru cei care nu aveau vaci sau oi (vezi Roske, 2005, pp. 119-120). Planificarea centrală nu stabilea în mod consecvent cotele în funcţie de calitatea suprafeţelor agricole locale, stîrnind negocieri între autorităţile locale, cele regionale şi cele centrale. De pildă, Comitetul Raional Vişeu al partidului scria, pe 2 februarie 1951, că aceia care propuneau cantităţile de colectat o făceau de pe scaunul de la birou, fără să cunoască terenul, că atunci „[c]and s-au facut propunerile pentru predarea cotelor nu s-a tinut cont de teren s-au de posibilitatea oamenilor, s-a facut propunerile din birou fara sa cunoasca terenul si deaceia acuma suferim mari

înstăriţi cu 30 la sută. Pe lîngă povara în natură reprezentată de cote, din 1949 ţăranilor le-a fost impusă şi o taxă agricolă care creştea abrupt în funcţie de suprafaţa de pămînt deţinută[51] ; ca şi cotele, ea contribuia „la îngrădirea puterii economice a chiaburilor şi la limitarea exploatării maselor ţărănimii muncitoare, obligând pe chiaburi a vărsa statului o parte însemnată din veniturile gospodăriei lor, create din exploatarea sărăcimii satelor"[52]. În plus, sfaturile populare locale puteau adăuga o taxă între 20 şi 50 de procente pe veniturile ţăranilor bogaţi care deţineau peste zece hectare de teren (Turnock, 1986, p. 181)[53].

Tabelul 2.2. Cotele atribuite pentru 1950 (totaluri pentru toate produsele agricole), după zone de fertilitate a solului

Mărimea gospodăriei (hectare)	*Zona I (kg/ha)*	*Zona II (kg/ha)*	*Zona III (kg/ha)*	*Zona IV (kg/ha)*	*Zona V (kg/ha)*
0-0,50	—	—	—	—	—
0,51-1	70	50	30	—	—
1,1-2	110	80	50	20	10
2,1-3	150	120	80	35	25
3,1-4	200	160	120	50	40
4,1-5	250	200	160	70	55
5,1-6	300	250	200	100	75
6,1-7	350	300	250	130	95
7,1-8	410	350	300	165	120
8,1-9	470	400	350	210	150
9,1-10	530	450	400	260	180
10,1-12	590	510	450	320	220
12,1-15	655	570	500	380	280
15,1-20	720	640	560	430	320
20,1-25	775	690	600	480	375
25,1-30	820	730	640	530	405
30,1-35	850	755	670	570	420
35,1-40	875	775	690	600	430
Peste 40	890	800	710	620	435

Sursă: Iancu, Ţârău şi Traşcă, 2000, p. 129

greutati. ...deaceia trebuie sa se clarifice situatia raionului Viseu ca pe viitor sa nu se intampine asemenea greutati in legatura cu colectarile" (vezi DJAN MM, fond Comitetul Raional Vişeu - Secţia Economică-Agrară, dosar nr. 8/1951, f. 59). Comitetul Provizoriu din Maramureş, împreună cu cetăţenii cîtorva sate, transmitea Comitetului Central opinia locală în privinţa planurilor de însămînţare primite de la Ministerul Agriculturii, cerînd să li se permită oamenilor să cultive mai mult ovăz şi grîu, în locul orzului care le fusese repartizat şi care nu creştea bine în zona lor din nord (DJAN MM, fond Comitetul Judeţean PMR, dosar nr. 89/1950, f. 31).

51. Vezi *Buletinul oficial* nr. 45 din 14 iulie 1949.
52. Citatul este din cuvîntarea în care Vasile Luca explica noua lege a taxării agrare (Luca, 1949, p. 8 ; citat în Roske, 2003, p. 20).
53. Nivelul taxei a fost stabilit la 7 procente pentru venituri de la 12.000 la 15.000 de lei, crescînd pînă la 37 la sută pentru venituri de 400.000 de lei. Iniţial, aceste taxe au fost stabilite fără a lua în considerare dizabilităţile fizice sau numărul de copii dintr-o gospodărie ; ulterior, ele au fost revizuite luînd în calcul şi aceşti factori (Iancu *et al.*, 2000, pp. 280-285).

Ilustraţia 2.2. Cîntărirea lînii pentru cotă. Prin amabilitatea Fundaţiei Artexpo.

Cotele au fost cele mai împovărătoare între 1950 şi 1953, perioadă în care cantităţil rechiziţionate de la ţărani au fost fără precedent. Un ţăran mijlocaş din regiunea Odorhe caracteriza cu modestie această perioadă: „Eram de acord că ţăranul trebuie să de produse pentru societate. Că şi noi primim produse, ce avem nevoie de la societate. Da ce se cerea atunci de la noi era foarte exagerat"[54]. Expresia obişnuită pe care noi ar auzit-o a fost: „Veneau şi luau *tot*". Iată şi o relatare mai extinsă din Slobozia, di sud-estul ţării:

Îţi punea datorii ca să nu achiţi niciodată. Ce munceai vara îţi lua tot. „Mai ai să mai dai? „Păi am achitat." Mi-au pus sechestru. Mi-au luat hainele, maşina de cusut. Porumb, mielu cel mai mare, costumul de haine de stofă, haină îmblănită. Am ascuns mielul în casă, ţineam de se uita mielul în oglindă. Ce mi-a luat scoteau la licitaţie în Slobozia, la obo Când veneau cu cotele, dormeau aici, le puneai masă. Ziceau: „Mai ai de dat!". Cân veneau, ziceau: „Taie găina aia de acolo! Scoate o cană de vin". Ăştia care aveau ma ascundeau pe la neamurile mai sărace. Ne mai ajutau. Unii duceau pe la rude şi nu mai lua nimica. Am avut şi groapă de pământ să nu ne ia bucatele. O ardeam cu paie de grâu Încăpeau cam 4-5.000 de kilograme de grâu. Trebuia să lucrezi noaptea, că te pârau vecini (Chelcea, 2003b, p. 27).

După cum se vede deci, ţăranii încercau să se eschiveze de la livrarea cotelor. Sarcin rechiziţionării era atît de neplăcută, încît colectorii ajungeau uneori să uneltească împreun cu ţăranii pentru a le reduce obligaţiile faţă de stat. Cîteodată, cadrele însele nu erau d acord cu politica de cote şi se străduiau s-o îmbunătăţească. De exemplu, un agent d Securitate care raporta în 1951 despre „starea de spirit a populaţiei" menţionează o mar

54. 10, interviu Oláh; vezi Oláh, 2003, p. 64.

agitaţie în legătură cu cotele, adăugînd că „[î]ntr-adevăr cotele sunt prea mari", şi relatează că l-a luat cu el într-un sat pe un reprezentant de la regiune, pentru ca acesta să vadă cît de gravă era problema şi să reducă povara pusă pe umerii ţăranilor[55]. Un activist din Tîrgu Secuiesc raporta despre o şedinţă cu membrii de partid în 1956: „Ei au menţionat... că şi la noi există greşeli în sistemul colectărilor pentru faptul că nu este luat în consideraţie numărul membrilor de familie, şi au propus ca acest lucru să fie luat în consideraţie"[56]. Greutăţile legate de cote sînt menţionate şi în literatură: în al doilea volum al apreciatului roman *Moromeţii* de Marin Preda, de pildă, există o scenă în care ţăranii refuză în masă să-şi livreze cotele, spunîndu-şi unul altuia că, dacă toată lumea refuză, atunci autorităţile n-o să aibă ce face. În cele din urmă, împotrivirea lor sileşte cadrele să diminueze cotele, marcînd astfel o victorie majoră pentru săteni[57].

Tabelul 2.3. Cotele după mărimea terenului, 1951

Mărimea terenului (hectare)	*% din totalul gospodăriilor*	*% din totalul cotelor livrate*
0,5-3 (ţărani săraci)	52	9
4-10 (ţărani mijlocaşi)	35	59
11-20 (ţărani înstăriţi şi chiaburi [culaci] – vezi mai jos)	2,4	24
> 20 (chiaburi)	0,5	8

Sursă: Spulber, 1958, p. 156. *Notă*: 10,1 la sută din gospodăriile rurale erau scutite de taxă. Cifrele din tabel pot fi mici întrucît cel puţin o parte dintre ţăranii înstăriţi se ascundeau ori erau, într-un fel sau altul, incapabili să-şi achite cotele.

Încă din 1952, dar tot mai des din 1955, autorităţile au înlocuit contractele cu ţăranii cu cote obligatorii. Partidul ar fi trebuit să plătească pentru bunurile livrate, dar şedinţele Comitetului Central arată că, deseori, aceasta nu se întîmpla, căci liderii întrebau ce se petrecea cu banii trimişi de la centru pentru plata produselor agricole luate de la ţărani. Apoi, în ianuarie 1957 (probabil ca reacţie la revolta din octombrie 1956 din Ungaria), decretul nr. 728/1957 a desfiinţat cotele[58] – aşa cum s-a întîmplat şi în alte ţări ale blocului estic, aproximativ în acelaşi timp – pentru toate produsele, mai puţin la carne şi lînă, iar sistemul de contracte a fost reconsolidat. Campania de colectivizare cunoştea, concomitent, o intensificare; pînă la încheierea ei, în 1962, gospodăriile colective şi de stat preluaseră deja responsabilitatea hrănirii populaţiei urbane de la ţăranii plătitori de cote.

Cu toate că, în cursul interviurilor pe care le-am luat, mulţi dintre interlocutorii noştri români au confundat cotele cu colectivizarea însăşi, aceste două politici atît de strîns legate sînt totuşi separabile. Cotele au precedat colectivizarea şi au jucat un rol esenţial în desfăşurarea ei. Ceea ce le uneşte este faptul că ambele politici au contribuit la consolidarea controlului de partid asupra aprovizionării cu produse agricole şi asupra ţărănimii ca grup social, exact aşa cum se întîmplase sub Stalin în Uniunea Sovietică (vezi Lewin, 1968). Acest control a fost, la rîndul său, crucial în implementarea politicii de industrializare forţată promovată de comuniştii români şi, respectiv, sovietici. Deşi atît cotele, cît şi colectivizarea au avut funcţii similare, cu toate că le-au îndeplinit în

55. ACNSAS, FD, dosar nr. 5, f. 17.
56. ANIC, fond CC al PCR – Secţia Organizatorică, dosar nr. 43/1956, f. 72.
57. Preda, 1967, pp. 258-261, 288.
58. Decretul a fost publicat abia în 1957, deşi a fost emis în 1956.

moduri diferite care merită menţionate separat, sistemul de cote a satisfăcut anumite nevoi specifice.

Cotele au avut şase funcţii principale: 1. de a colecta forţat surplusul agricol pentru a crea acumularea necesară dezvoltării industriale (conform teoriei lui Preobrajenski despre acumularea primitivă); 2. de a furniza populaţiei urbane alimente la preţuri mici; 3. de a contribui la plata reparaţiilor de război către Uniunea Sovietică; 4. de a-i constrînge pe ţărani să se înscrie în gospodăriile colective; 5. de a-i stimula să producă mai mult în gospodăriile private; 6. de a „ascuţi" lupta de clasă între diferite straturi ale ţărănimii. Primele două funcţii au fost comune politicii de cote şi celei de colectivizare. Cotele au îndeplinit aceste două funcţii între 1946 şi 1957, iar colectivele şi-au asumat treptat îndeplinirea lor ulterior, pe măsură ce tot mai mulţi ţărani se înscriau în ele. A treia funcţie, contribuţia la reparaţiile de război, este de la sine înţeleasă: atît timp cît România trebuia să plătească Uniunii Sovietice reparaţii în produse agricole, rechiziţiile au fost un mijloc esenţial de a le obţine. A patra funcţie este, la fel, evidentă: odată ce cotele impuse gospodăriilor individuale creşteau, iar cele impuse ţăranilor membri în colective se reduceau, ţăranii erau motivaţi să se înscrie. Deja în 1951, cotele stabilite erau atît de mari, încît unii ţărani hotărau să semneze cererile de aderare numai ca să scape de ele. Partidul cunoştea această situaţie şi i s-a opus. Aşa cum obiecta Gheorghiu-Dej la plenara Comitetului Central din 29 februarie - 1 martie 1952: „Nu găsim nici în clasicii marxism-leninismului, nici în altă parte în istorie un exemplu ca vreo clasă să se autodizolve, să se automutileze"[59].

Pentru a explica a cincea şi a şasea funcţie - a cincea, specifică politicii de cote, a şasea, comună cotelor şi colectivizării -, trebuie să prezentăm mai întîi viziunea partidului asupra organizării sociale la sate. Se considera că satele se compuneau din cinci straturi sociale: moşierii, care deţineau mai mult de 50 de hectare de pămînt; ţăranii înstăriţi, care aveau, în medie, între zece şi 40 de hectare; ţăranii mijlocaşi, cu cinci-zece hectare; ţăranii săraci, proprietarii a unu-cinci hectare, şi proletariatul sătesc fără pămînt, ai cărui reprezentanţi aveau mai puţin de un hectar fiecare[60]. Întrucît reforma agrară desfiinţase primul grup prin expropriere şi, în mare măsură, ultimul grup, împroprietărit cu pămîntul luat de la primul, în mediul rural existau în mod real doar trei clase: ţăranii bogaţi, mijlocaşii şi ţăranii săraci. Printre cei înstăriţi (şi cîţiva dintre mijlocaşi) erau o parte pe care partidul îi clasificase drept „chiaburi". Vom discuta rolul lor în procesul colectivizării în capitolul 6, dar aici vom explica pe scurt termenul. Aceştia erau oamenii cunoscuţi în URSS drept „culaci", cuvînt folosit şi el cîteodată în România, mai ales de către elita politică. Deşi înseamnă de obicei „ţăran bogat" sau „înstărit", e mai corect să înţelegem prin el burghezia rurală, care putea să-i includă pe cîrciumari sau negustori, proprietari ai unor suprafeţe relativ mici, dar care aveau capacitatea de a exploata munca altora. Rădăcina cuvîntului „chiabur" este turcescul *kinbar*, care însemna „agricultor priceput", „bogat" sau „nobil"[61]. Nu toţi ţăranii bogaţi erau chiaburi şi nici toţi chiaburii nu erau ţărani înstăriţi, dar cele două categorii coincideau în mare măsură.

59. ANIC, fond CC al PCR - Cancelarie, dosar nr. 13/1952, f. 117. Citat în Levy, 2001, p. 101.
60. Vezi Şandru, 2005, p. 55. Aceste cantităţi nu erau fixe; discuţiile dintre membrii conducerii de partid puteau folosi cifre diferite la momente diferite, mai ales atunci cînd se încerca definirea noţiunii de „chiabur".
61. Uneori, cuvîntul „chiabur" se foloseşte şi la feminin: „chiabură", „chiaburoaică". Pentru uşurinţă, noi vom folosi pluralul masculin, „chiaburi". Etimonul turcesc se referă de asemenea

Ideea care stătea la baza conceptului sovietic de „culac" era desprinsă din teoria luptei de clasă, fundamentală în ideologia leninistă. Etichetarea oamenilor drept „culaci"/ „chiaburi" producea o clasă rurală definită prin exploatarea muncii altora şi aceasta avea să constituie baza ascuţirii luptei de clasă la sat - esenţială în strategia colectivizării. Ca exploatatori, chiaburii erau duşmanii rurali ai socialismului. Identificînd reprezentanţii concreţi ai claselor exploatate şi exploatatoare, era mai uşor să-i ridici pe unii împotriva altora. Definiţia unui ţăran sărac nu era greu de dat: cineva care deţinea puţin pămînt şi trebuia să-şi vîndă forţa de muncă lucrînd pămîntul altuia. Chiaburii însă nu erau la fel de uşor de definit. Uneori, cadrele vorbeau în primul rînd în termeni de suprafaţă de pămînt deţinută, alteori, în termenii altor criterii. În teorie (teoria marxist-leninistă, desigur), chiaburii erau uşor de recunoscut în virtutea anumitor caracteristici şi, într-adevăr, listele de chiaburi din arhivele româneşti exact aşa arată: numele sînt urmate de inventare (suprafaţa de teren şi numărul uneltelor agricole deţinute, numărul membrilor de familie care lucrau pămîntul, servitori sau lucrători cu ziua etc.), cu o justificare sumară a etichetării pe baza acestei înşiruiri. De pildă: „I.S. Membri de familie 3, cap de familie, 65 ani. Posedă 6,83 ha. pământ/fâneţe. In trecut a fost comerciant. Pământul a lucrat în dijmă. In prezent îl lucrează cu zilieri"[62]. Lăsînd la o parte asemenea descrieri foarte limpezi, chiaburii au fost foarte greu de identificat - la fel cum se întîmplase cu culacii din Uniunea Sovietică.

Aproape la fel de greu de definit erau ţăranii mijlocaşi. Graniţa dintre ei şi chiaburi era foarte nesigură şi aici se ascundea o problemă. În viziunea partidului, era în „firea" ţăranilor mijlocaşi să ezite sau să „şovăie" în chestiunea colectivizării şi să devină aliaţii ţăranilor mai bogaţi, nu ai celor mai săraci, aşa cum îşi dorea partidul. Dar ţăranii mijlocaşi erau o masă critică pentru succesul colectivizării, pentru că ar fi adus o mai mare parte din terenul agricol total - şi motivaţia de a-l lucra în mod productiv - decît ţăranii săraci şi cei fără pămînt înscrişi în colective. Mai mult, atît în URSS, cît şi în România, ei erau cei care furnizau grosul producţiei de cereale (Lewin, 1968, p. 77). Ca atare, ţăranii mijlocaşi erau cei care trebuiau cel mai mult disciplinaţi, scop la îndeplinirea căruia a contribuit şi etichetarea chiaburilor[63]. Într-un anumit sens, ei erau cei cu adevărat vizaţi de acest proces: eticheta de „chiabur" era menită să-i sperie pe ţăranii mijlocaşi şi să-i împiedice să mai acumuleze capital, ca nu cumva să fie şi ei clasificaţi drept „chiaburi". Datorită importanţei lor, aşadar, era esenţial ca mijlocaşii să nu fie repartizaţi de cadre în categoria celor din urmă. Existau diferite mijloace de a-i clasifica în mod „corect", în caz că apărea vreo greşeală.

Care este acum legătura dintre toate acestea şi rechiziţiile de produse agricole? În primul rînd, cotele şi taxele agricole erau stabilite în funcţie de categoria socială în care se încadrau sătenii, crescînd treptat odată cu suprafaţa funciară deţinută (vezi tabelul 2.2). Autorităţile

---

la cineva dintr-o familie bună, cultivată. Conotaţiile acestea rezonează cu semnificaţiile bazate pe statut social ale ţăranului prosper (vezi capitolul 6). Pe de altă parte, modul în care partidul a folosit noţiunea de „chiabur" a transformat sensul etimonului în aşa fel încît să marcheze distincţia de clasă dintre exploatator şi neexploatator. Termenul nu fusese cunoscut în majoritatea satelor pînă cînd l-au introdus comuniştii.

62. ARO, fond Sfatul Popular al Regiunii Stalin, dosar *Despre chiaburii din raza raionului Odorhei 1951*, nr. inventar 38, 42. Prin amabilitatea lui Sándor Oláh.

63. Lewin observă (1968, p. 417) că regimul s-a folosit în mod foarte eficient de exemplul sorţii culacilor pentru a ameninţa restul ţărănimii, exact pentru că mulţi ţărani nu erau în stare să-şi lămurească deosebirile dintre ei şi cei persecutaţi.

exercitau o presiune uriaşă asupra tuturor grupurilor să-şi livreze cotele la timp, ameninţînd cu amenzi împovărătoare în caz contrar. Chiar şi ţăranii săraci şi mijlocaşi considerau cotele oneroase, dar pentru chiaburi ele erau de multe ori doborîtoare. Strategia aceasta, care imita modelul promovat în URSS în anii 1930, se deosebea totuşi de el într-o privinţă importantă, despre care am mai vorbit : în timp ce sovieticii îşi propuseseră *lichidarea* culacilor, în România chiaburii trebuiau numai *îngrădiţi*, împiedicaţi să-şi reproducă poziţia de clasă. România nu a repetat experienţa sovietică a expulzării şi înfometării a milioane de ţărani bogaţi.

Motivul – şi aici revenim la problema generată de reforma agrară – era faptul că producţia agricolă a chiaburilor era decisivă pentru planurile partidului. Ei erau singurul grup de la sate care producea în mod regulat un surplus scos la vînzare pe piaţă, esenţial pentru ridicarea industriei şi a unei clase urbane muncitoreşti. La o şedinţă din 1949 a Secretariatului, Vasile Luca observa : „Nu putem să lichidăm chiaburimea înainte de a asigura pâinea şi să provocăm lupta înainte de am asigurat alianţa hotărâtoare cu ţărănimea săracă şi mijlocaşă" [*sic !*][64]. Moghioroş exprima în 1950 o opinie similară : „Nu mergem la lichidarea chiaburului pentru că nu suntem pregătiţi economiceşte. Chiaburul are încă un rol în privinţa producţiei de mărfuri... Prin urmare lichidarea înainte de vreme, este o lovitură puternică împotriva noastră"[65]. Pentru a-i obliga să furnizeze cantităţi mai mari din produsele necesare, chiaburilor li se stabileau cote menite atît să stoarcă în întregime surplusul pe care îl produceau, cît şi să-i împiedice să-şi extindă operaţiunile (acesta este sensul „îngrădirii" lor), dar şi să-i silească să producă mai mult decît erau deja obişnuiţi, ca să poată să rămînă cu suficientă hrană pentru propriile familii, după ce colectorii le luau cantităţile cerute. Un chiabur inteligent, era raţionamentul, avea să încerce să-şi îmbunătăţească metodele de producţie pentru a putea ţine pasul cu cotele; statul putea astfel să beneficieze de pe urma lui. Raţionamentul acesta avea logica lui, pentru că productivitatea foarte scăzută a agriculturii româneşti lăsa mult loc de îmbunătăţiri. Chiar şi ţăranii mijlocaşi trebuiau să muncească din greu ca să-şi achite cotele ; acestea îi puteau determina să fie mai harnici pentru a-şi creşte recoltele.

Legătura finală dintre cote şi categoriile de „clasă" ţinea de strategia partidului pentru mediul rural, şi anume sprijinirea pe ţăranii săraci şi fără pămînt ; încercarea de a constitui o alianţă între ei, clasa muncitoare şi ţăranii mijlocaşi ; şi instigarea luptei de clasă dintre acest bloc, pe de o parte, şi chiaburi, pe de alta. Cotele jucau un rol important în această strategie. Sancţiunile enorme pentru întîrzieri sau nepredarea cotelor erau de cele mai multe ori impuse ţăranilor înstăriţi. Întrucît chiaburii erau cei care aveau cel mai mult de dat, cadrele se aşteptau ca ei să fie cei care să încerce să saboteze procesul – să ascundă o parte din grîne şi apoi să se plîngă că nu-şi puteau livra cotele pentru că avuseseră o recoltă slabă, să-şi folosească resursele superioare pentru a-i mitui pe colectori sau să închipuie stratageme pentru a-şi recupera o parte din produse, să apeleze la sătenii săraci care să le stocheze o parte din cereale şi apoi să le returneze etc. Aici cotele îndeplinesc a şasea funcţie despre care vorbeam, de instigare la lupta de clasă la sate, pentru că se prevedea că ţăranii mai săraci – aliaţii partidului – aveau să denunţe aceste acte de sabotaj şi să ajute la descoperirea şi pedepsirea vinovaţilor.

Ana Pauker a subliniat însă problemele pe care le puneau asemenea aşteptări şi cît era totuşi de important să se demareze procesul colectivizării : „Nu-i deajuns că ţăranul sărac ne arată unde sunt ascunse cerealele chiaburului, dar ne roagă să nu afle chiaburul că el a

64. ANIC, fond CC al PCR – Cancelarie, dosar nr. 15/1949, f. 8 (ARL).
65. ANIC, fond CC al PCR – Cancelarie, dosar nr. 56/1950. Citat în Ionescu-Gură, 2005, p. 506.

spus. Dacă majoritatea ţăranilor va vedea că comuniştii ştiu să descopere pe chiabur, chiar şi săracii vor vedea că sunt mai tari decât chiaburii"[66]. Aşa cum vom arăta mai pe larg în capitolul 6, politica de promovare a luptei de clasă la sate a fost centrală pentru toată perioada din 1948 pînă în 1962. Chiaburul, „duşmanul de clasă" chintesenţial, a fost vînat, ponegrit, umilit şi împins, economic vorbind, aproape la ruină. Dar – şi aceasta este cheia – latura practică a persecutării chiaburilor a fost faptul că ei puteau fi forţaţi mai mult decît alţii să furnizeze alimente pentru campania de industrializare pe care conducerea României era hotărîtă să o lanseze, iar hărţuirea lor a ţinut în frîu şi ţărănimea mijlocaşă.

Şi totuşi, găsirea unui echilibru între marginalizarea chiaburilor şi posibilitatea de a-i folosi în continuare a fost o chestiune de durată. Dacă i-ar fi închis, partidul nu ar mai fi avut cum să beneficieze de pe urma lor, aşa cum observa Ana Pauker într-o şedinţă la nivel înalt: „Trei sute de chiaburi arestaţi. Dar ei seamănă în primăvară?"[67]. În 1952 s-a decis expulzarea chiaburilor care se înscriseseră în colective, dar li s-au oferit pămînt şi diverse modalităţi de asistenţă, întrucît „a nu restitui terenurile [lor] considerăm nejust, deoarece această măsură ar însemna deschiaburirea în masă. Această ar însemna să lipsească statul de cotele şi impozitele ce ar trebui să le predea acest număr mare de chiaburi"[68]. În 1954, în cadrul procesului continuu de ajustare a listei de chiaburi, conducerea de partid a decis să le permită să-şi doneze pămîntul ţăranilor săraci şi să se şteargă astfel de pe listă; numeroşi chiaburi au profitat de această posibilitate, iar consecinţa a fost scăderea rechiziţiilor de produse agricole – în regiunea Constanţa, bunăoară, de la 2.411 gospodării chiabureşti cu cote care totalizau 12.504 tone de cereale în 1954, la 167 de gospodării, în 1955, cu cote de numai 417 tone (Oprea, 2009, p. 54 [ed. rom. – p. 88]). Ca urmare, forurile superioare au decis să anuleze politica aceasta, insistînd ca foştii chiaburi să-şi ia în posesie pămîntul pe care îl dăduseră altora şi să-l lucreze, pentru a-şi putea livra cotele (*ibid.*). Un exemplu remarcabil al aceleiaşi probleme – declinul în aprovizionarea cu produse agricole ca urmare a ştergerii chiaburilor de pe listă – este o decizie din 1952 a Biroului Politic conform căreia sentinţele ţăranilor care trebuiau trimişi la închisoare pentru că nu-şi livraseră cotele urmau să fie suspendate pentru ca ei să poată munci la cîmp înainte de a-şi executa pedeapsa, întrucît era toiul sezonului de recoltări. Această dilemă – faptul că penalităţile pentru neplata corespunzătoare a cotelor puteau reduce şi mai mult livrările – i-a făcut pe lideri să ia în considerare posibilitatea de a-i trimite acasă pe chiaburii din închisori, ca un act de clemenţă, pentru ca aceştia să-şi poată preda cotele[69]! Într-adevăr, Gail Kligman a adunat informaţii din interviuri şi din arhive referitoare la chiaburi care au fost eliberaţi temporar din închisori (cu o mită din partea soţiei) pentru a însămînţa sau a recolta cantităţile necesare pentru plata cotelor, după care au fost trimişi înapoi să-şi ispăşească pedeapsa[70]. Ca atare, logica procurării resurselor de hrană contrazicea logica impunerii cu orice preţ a politicii de colectări.

Conceperea sistemului de cote a ocupat mare parte din timpul conducerii de la vîrful partidului, iar discuţiile din şedinţe cu uşile închise dezvăluie o dezordine considerabilă în ceea ce se făcea şi în modul de operare. Chestiunea era extrem de complexă, căci se lega

66. ANIC, fond CC al PCR – Cancelarie, dosar nr. 6/1952, ff. 19-21 (ARL).
67. *Ibid.*, f. 11 (ARL). Acesta a fost răspunsul pe care i l-a dat lui Ceauşescu într-o şedinţă a membrilor Comitetului Central şi ai Consiliului de Miniştri. El i-a răspuns că chiaburii trebuie siliţi să o facă.
68. ANIC, fond CC al PCR, Secţia Agrară, 15 iulie 1952, fără număr de dosar, f. 5, şi dosar nr. 754/1952 despre chiaburii infiltraţi în colective.
69. ANIC, fond CC al PCR – Cancelarie, dosar nr. 107/1952, ff. 9-10 (ARL).
70. B.S., interviu Kligman.

strîns de politica de preţuri din agricultură – subiect de mari controverse. Una dintre poziţii, reprezentată de Gheorghiu-Dej, care îl urma îndeaproape pe Stalin, voia să lipsească agricultura de orice investiţii şi să colecteze silit surplusul agricol pentru a susţine dezvoltarea industriei, folosind ca mijloace principale cotele şi colectivizarea. Viziunea contrară (susţinută de cele mai multe ori de Pauker şi Luca) era mai degrabă de a dezvolta cele două ramuri în paralel, astfel încît industria să furnizeze agriculturii bunuri care să absoarbă cîştigurile ţăranilor; colectivizarea, în acest caz, urma să aştepte pînă cînd industria se dezvolta suficient pentru a putea îndeplini această misiune. Cea dintîi teorie susţinea menţinerea preţurilor scăzute la produsele agricole şi a termenilor negativi ai schimbului dintre industrie şi agricultură, cea de-a doua propunea preţuri mai mari în agricultură, ca ţăranii să poată deveni o piaţă internă. Aşa cum afirma Pauker într-o şedinţă a Biroului Politic din 1947, „nu câştigi tu, muncitor, când iei de la ţăran lucrurile cu preţ de nimic. Atunci nici el nu poate cumpăra marfa ta şi rămâi şomer" (citat în Levy, 2001, p. 92 [ed. rom. – pp. 79-80]). Dar această viziune *à la* Buharin nu a avut cîştig de cauză[71].

Mizele erau, de fapt, nici mai mult, nici mai puţin decît încurajarea sau frînarea agriculturii capitaliste şi rolul pe care partidul ar fi trebuit să-l joace în acest proces. Favorizarea liniei Pauker ar fi însemnat preţuri mai mari la produsele agricole, care i-ar fi încurajat pe ţărani să acumuleze capital şi să cumpere bunuri industriale pentru a-şi spori productivitatea în agricultură. Scenariul acesta ar fi funcţionat numai dacă preţurile ar fi fost relativ libere, nu fixe, aşa cum îşi dorea facţiunea opusă. Dej îşi exprima astfel dezacordul faţă de o asemenea politică: „Noi vrem ca, pe seama elementului capitalist de la sate, să facem o acumulare socialistă: să atragem de aici şi să trecem în sectorul industrial" (citat în Levy, 2001, p. 95 [ed. rom. – p. 81]). El prefera să suprime piaţa şi să fixeze preţurile, pentru ca ţăranul să vîndă „cum vrem noi, şi nu cum vrea el... Să umble după el [leul] ţăranul cu limba scoasă. Dacă îl câştigă atât de uşor nu este bine" (*ibid.*). Atunci cînd nici măcar cotele nu au produs suficiente resurse de hrană, a luat naştere o dezbatere similară, dacă ţăranilor trebuia să li se dea voie să-şi vîndă produsele pe piaţă, după ce-şi livraseră cotele şi-şi plătiseră taxele, şi, în caz că da, dacă statul trebuia să controleze preţurile mărfurilor vîndute la liber sau să le lase să fluctueze, cu riscul de a permite apariţia capitalismului la sate.

Această dezbatere a avut implicaţii majore pentru politica de rechiziţii. Atunci cînd preţurile creşteau, ţăranii îşi duceau grînele la piaţă în loc să-şi îndeplinească obligaţiile impuse de cote. Cînd preţurile scădeau, ei înmagazinau produsele, pretinzînd că nu au nimic, pînă cînd preţurile creşteau din nou. Primul scenariu furniza produse agricole centrelor urbane, dar la preţuri pe care muncitorii nu şi le puteau permite; cel de-al doilea genera deficite. Pentru a-i hrăni pe muncitorii de la oraş cu mîncare ieftină, soluţia cea mai lesnicioasă era strîngerea produselor agricole cu forţa – şi exact acesta era scopul cotelor. Pauker însăşi formula succint motivaţia lor: „Până vom reuşi să ridicăm cum trebue productivitatea în agricultură, colectările sunt acelea care dau posibilitatea statului să aibă în mână lui cantităţi de grâne, de lapte, de carne, lucru de o importanţă hotărâtoare pentru economia noastră"[72]. Politica adoptată pînă la urmă avea să fie cea stalinistă: susţinerea agresivă a dezvoltării industriale în dauna industriilor de consum, lipsind ţărănimea de orice stimulent pentru a-şi vinde produsele pe piaţă, fapt care, la rîndul său, făcea necesară folosirea forţei pentru a-i sili pe săteni să-şi livreze produsele către oraşe.

71. Vezi nota de subsol 32 mai sus.
72. ANIC, fond CC al PCR – Cancelarie, dosar nr. 6/1952 (ARL).

Şedinţele forurilor centrale ale partidului erau pline de discuţii despre dificultăţile cu care se confrunta politica de colectare, despre planurile neîndeplinite şi despre ce era de făcut. Liderii comentau favorabil o soluţie care funcţionase bine în anumite locuri şi care trebuia folosită mai pe larg: cadrele organizaseră echipe de ţărani care îşi predaseră într-adevăr cotele şi care mergeau din casă în casă şi descopereau recoltele ascunse de consătenii lor[73]. Minutele acestor şedinţe demonstrează o preocupare constantă faţă de cifre, plus suspiciunea că ţăranii care pretind că nu au nimic păcălesc – sau corup – cadrele locale. Într-o discuţie legată de miliţie, se declara că „[s]'a îndreptat atitudinea din partea conducerii dar elemente de jos pactizează cu chiaburii. Aseară am găsit un caz la Roseti, unde miliţianul stă la chiabur. Când dela Secţia Financiară s'a dus tovarăş să pună sechestru chiaburului, soţia miliţianului a spus că sunt lucrurile ei şi de fapt erau ale chiaburului"[74]. Iată, în plus, un comentariu al Anei Pauker:

> Trebue să împlinim planul în primul rând pentrucă avem nevoie de grâne şi în al doilea rând pentruca să înveţe odată pentru totdeauna ţăranii că nu scapă de această datorie a lor. Asta nu înseamnă că peste un an-doi, lucrurile vor merge de la sine. Noi vom învaţa din propriile noastre greşeli ca anul viitor să lucrăm mai bine, dar şi atunci vom avea greutăţi cu ţăranii care nu vor vrea să dea, ci vor descoperi noi metode de a ne păcăli. Insă noi trebue, în primul rând, să înfrănâm această găsire de metode şi în al doilea rând să-l facem să ştie că nu suntem mai proşti decât el şi că suntem hotărâţi să-l descoperim[75].

Ca răspuns la aceste îngrijorări, au fost stabilite penalităţi mai aspre, pe post de avertisment; mii de ţărani au fost daţi în judecată şi trimişi în colonii de muncă sau la închisoare pentru că nu-şi predaseră cotele (vezi Bălan, 2000).

Liderii de la centru erau de asemenea preocupaţi de activitatea cadrelor de la nivelurile inferioare – şi pe drept cuvînt, căci autorităţile locale însărcinate cu colectarea cotelor urau această muncă şi adesea nu respectau legea, de teamă ca ei înşişi să nu-i alieneze pe ţărani sau să nu sufere repercusiuni locale. Făceau în schimb apel către superiorii lor să micşoreze cotele. Existau inclusiv membri de partid şi funcţionari publici care nu-şi dădeau cotele; drept urmare, se plîngeau ţăranii, dacă nici măcar oamenii aceştia nu se achitau de obligaţii, cum s-ar fi putut aştepta cineva ca toţi ceilalţi să o facă?[76] Teohari Georgescu sublinia:

> Dacă ar fi vorba numai de chiaburi, ar fi o problemă uşoară, dar ai aici infractori la lege în tot aparatul de stat. Ce măsuri putem lua pe linie de Miliţie împotriva unor ţărani mijlocaşi sau săraci dacă chiar preşedintele Sfatului, etc. opune rezistenţă la plata cotei... 99% din funcţionari nu şi-au dat cota. Aparatul care trebue să aplice, ei singur nu respectă şi nu dau[77].

73. Moghioroş la o şedinţă a reprezentanţilor CC ai PMR şi ai Consiliului de Miniştri, ANIC, fond CC al PCR - Cancelarie, dosar nr. 6/1952 (ARL).
74. ANIC, fond 1, dosar nr. 99/1951, ff. 7-8 (ARL).
75. ANIC, fond CC al PCR - Cancelarie, dosar nr. 6/1952, f. 2 (ARL). Observăm că, în multe dintre aceste discuţii, vorbitorii subliniază că nu-şi doresc ca ţăranii să-şi bată joc de partid. În acelaşi fel, o temă centrală a discuţiilor cu interlocutorii noştri de la sate a fost faptul că partidul şi-a bătut joc de ei.
76. Un membru al Comisiei Agrare nota în februarie 1951 că, din 306 secretari ai organizaţiilor locale de partid, numai 109 îşi livraseră cotele pe 1950, 86 le dăduseră numai parţial etc. (ANIC, fond CC al PCR - Cancelarie, dosar nr. 10/1951, f. 3 [ARL]).
77. ANIC, fond 1, dosar nr. 3/1951, pp. 8-9 (ARL).

Conducătorii se temeau că inabilitatea statului de a asigura strîngerea cotelor compromitea autoritatea morală a partidului şi se învinuiau pe ei înşişi că nu prelucrează în mod adecvat cadrele de jos[78]. Date fiind dezastrele naturale, recoltele ascunse, autorităţile locale care simpatizau cu ţăranii, membrii de partid care subminau autoritatea statului şi o varietate de alte subterfugii, nu e de mirare că planurile la rechiziţii rămîneau de regulă neîndeplinite. Lucrul acesta se vede în numeroasele documente care înşiră „cantităţi planificate" versus „cantităţi recepţionate", deseori cu diferenţe uriaşe între cele două seturi de cifre[79].

Legislaţia tot mai constrîngătoare şi activităţile colectorilor au fost marcate deseori de abuzuri şi brutalităţi. Persoanele intervievate de noi îşi amintesc în majoritate de vremurile cotelor ca de o perioadă cînd „ne luau tot. Nu ne mai rămînea nimic să mîncăm". Ţăranii bogaţi în particular, îşi amintesc interlocutorii noştri, aveau cote atît de mari, încît erau siliţi să cumpere produse de pe piaţă ca să le dea drept cote. (Trebuie menţionat însă că aceasta era uneori o formă de rezistenţă despre care interlocutorii noştri nu ştiau sau pe care o uitaseră: ţăranii înstăriţi îşi vindeau recoltele pe piaţa neagră la un preţ bun, apoi cumpărau echivalentul la preţ de stat, ca să-şi predea din el cotele.) Cei care pretindeau că nu produseseră suficient ca să-şi acopere cotele riscau să le fie confiscată recolta, ca şi lucruri de valoare din casă sau din curte. În perioada recoltei, ofiţerii Securităţii şi ai miliţiei îi însoţeau pe colectori, dovadă limpede a coerciţiei de care era nevoie pentru a strînge produsele agricole de la ţărani. Rapoartele lor sînt relevante pentru cît de îngrijorată era conducerea de partid de sabotajele ţăranilor şi ale cadrelor deopotrivă. Iată un exemplu:

Raport trimis de Direcţia Generală a Securităţii Statului Bacău către Direcţia Generală a Securităţii Statului privind Colectările

11 august 1952

La ordinul Dvs. nr. 254/234419 din 8 august 1952, referitor la colectarea produselor agricole, raportăm:

Pe raza noastră, treierişul a început aproape spre sfârşitul lunii iulie a.c., operaţiunile de colectare până în prezent s-au desfăşurat mulţumitor.

Astfel, până în prezent, din totalul de 12.289,69 tone grâu planificat s-au colectat 344,80 tone, ceea ce reprezintă 28%, la secară au fost planificate 430,17 tone şi s-au realizat 224,5 tone, la ovăz s-au planificat 302,25 tone şi s-au realizat 22, ceea ce reprezintă 1,0%, la orz s-au planificat 220,10 şi s-au realizat 111 tone, ceea ce reprezintă 50,2%, la mazăre s-au planificat 478,46 tone şi s-au realizat 14 tone, ceea ce reprezintă 2,93%.

Greutăţi din partea elementelor duşmănoase care au căutat să ajute ţărănimea să nu-şi predea cotele [...] au fost semnalaţi următorii: [*numele şi localitatea de domiciliu a nouă chiaburi şi ale unui ţăran mijlocaş*], toţi de mai sus au avut manifestări duşmănoase ce au făcut greutăţi operaţiunilor de colectare [...].

Asupra sus-numiţilor s-au luat măsuri, strângându-se probe, şi au fost încadraţi de noi conform ordinului Dvs. în U.M.[†] şi Justiţie.

---

78. Vezi, de pildă, notele de la o şedinţă a Comitetului Central cu preşedinţii sfaturilor populare regionale, ANIC, fond 1, dosar nr. 55/1951 (ARL).
79. Un exemplu luat la întîmplare găsim în ACNSAS, FD, dosar nr. 7, vol. 1, ff. 24-30, în care procentul realizat în comparaţie cu planul variază de la 99 la sută la 24 la sută. Prin amabilitatea Smarandei Vultur.

† Unităţi de muncă, de fapt, colonii de muncă forţată (n.t.).

Ca elemente duşmănoase strecurate în aparatul de colectare ne-a fost semnalat ca element incorect, beţiv şi afemeiat, nu depune muncă în serviciu, nu controla subalternii, directorul C.R.E. [*Çentrul Regional de Recepţie*] Stoina Gheorghe, care, în urma semnalărilor făcute la Regiunea P.M.R., a fost schimbat din această muncă.

Starea de spirit a ţărănimii sărace şi mijlocaşe este mulţumitoare, întrucât sunt recolte bune şi au de unde da cote, nu au fost cazuri, până în prezent, de nemulţumire.
[*semnături*][80]

Aşa cum am văzut mai devreme în acest subcapitol, ţăranii nu respectau neapărat cotele care le fuseseră stabilite. Alte rapoarte, ca şi persoanele intervievate de noi vorbesc despre modul cum ţărănimea ascundea grîne, suprafeţe de pămînt sau oi, mituia colectorii acolo unde era posibil şi complota cu ei să-şi recupereze o parte din produse, le vindea înainte de venirea colectorilor şi apoi pretindea că nu are nimic de dat, amesteca în cotele de lînă şi de cereale nisip, pentru a spori greutatea produsului, tăia animalele sau le trimitea în cirezile unor rude, în alte sate şi aşa mai departe. Şi, mai ales după 1949, pe măsură ce cotele deveneau mai degrabă o armă politică decît o simplă reacţie la foamete, ţăranii au recurs la revolte, care au fost înăbuşite cu brutalitate[81].

Pe scurt, cotele au fost prima dintre cele două politici majore ale partidului menite să-i silească pe ţăranii recalcitranţi să producă mai mult, contribuind astfel la plata reparaţiilor de război, asigurînd aprovizionarea cu alimente a oraşelor, generînd un surplus care trebuia transformat în dezvoltare industrială şi încurajînd ţărănimea să se înscrie în colective. În plus, cotele au contribuit la înăsprirea fricţiunilor dintre grupurile sociale din mediul rural, la împiedicarea acumulării de capital în cazul ţăranilor bogaţi şi, în acest fel, la obstrucţionarea dezvoltării capitalismului în zonele rurale. Cotele erau considerate o necesitate tocmai din cauza subdezvoltării capitalismului în agricultură. (În acelaşi timp, silindu-i pe ţărani să vîndă sau să cumpere bunuri pentru cote pe care nu le puteau plăti, sistemul de rechiziţii a încurajat comodificarea şi circulaţia banilor.) Mai mult, pentru că reforma agrară eliminase numeroase gospodării orientate spre piaţă, surplusul nu putea fi generat altfel decît forţîndu-i pe ţărani să producă – şi, în particular, silind grupul care producea cel mai mult să producă şi mai mult.

Menite la început să asigure livrările de alimente către oraşe, cotele au devenit tot mai mult o armă în lupta de clasă şi o componentă esenţială a colectivizării. În toate aceste instanţe, ele au generat rezistenţă din partea ţăranilor şi violenţă din partea cadrelor însărcinate să le colecteze. După ce au fost desfiinţate în 1957, aprovizionarea cu produse alimentare a trebuit să se întemeieze pe contracte. De teamă însă ca ţăranii să nu vadă în această schimbare un semn de slăbiciune din partea partidului, autorităţile i-au arestat din nou pe „duşmanii" care fuseseră eliberaţi din închisori înainte de 1956, ca măsură de precauţie.

Colectivizarea

În pofida îndoielilor pe care le avea o parte a conducerii în privinţa oportunităţii colectivizării complete, hotărîrea Uniunii Sovietice de a o impune a avut cîştig de cauză atunci cînd Cominform a votat în favoarea ei în 1948. Ca urmare, comuniştii români au iniţiat

80. ASRI, fond D, dosar nr. 9404, vol. 14, ff. 78-79. (Vezi Roske, 2003, pp. 62-64.)
81. Vezi numeroase exemple în Roske, 2003; Arhiva Robert Levy, UCLA; numerele revistei *Analele Sighet* şi *Arhivele totalitarismului*; Iordachi şi Dobrincu, 2009 [ed. rom. 2005].

formarea gospodăriilor colective ; decizia a fost anunţată la plenara Comitetului Central din 3-5 martie 1949. Ea avea să anuleze independenţa economică şi politică a marii majorităţi a populaţiei româneşti, din care 77 la sută trăia, la vremea respectivă, în mediul rural, şi să atragă după sine de departe cel mai intens exerciţiu al forţei împotriva ţărănimii din istoria modernă a României. În măsura în care ţărănimea reprezenta – aşa cum credeau mulţi români – depozitarul identităţii naţionale, aceasta avea şi ea să fie pusă sub semnul întrebării (Negrici, 2003, p. 8). În ciuda diferenţelor semnificative dintre viaţa la sat din URSS şi cea din România, modelul folosit avea să fie cel sovietic, cu unele variaţii (de pildă, chestiunea lichidării culacilor, menţionată mai sus, şi faptul că România poseda relativ mai puţine echipamente agricole la începutul campaniei).

Nu înseamnă însă că partidul a avut o voinţă monolitică în această chestiune. Stenogramele şedinţelor Comitetului Central, ale Biroului Politic şi ale altor foruri de conducere conţin numeroase dovezi ale unor viziuni divergente de genul celor pe care le-am discutat deja cu privire la cote, la termenii schimbului dintre industrie şi agricultură şi aşa mai departe[82]. Se dezbătea frecvent, de pildă, ritmul colectivizării : trebuia oare să fie mai lent sau forţat ? Susţinătorii celei dintîi păreri – facţiunea Pauker – se temeau că un proces prea rapid i-ar fi alienat definitiv pe ţărani, compromiţînd atît aprovizionarea cu produse agricole, cît şi dezvoltarea economică a ţării, în timp ce adepţii celei de-a doua argumentau că gradualismul avea să întărească autonomia ţărănimii şi să îngrădească libertatea de manevră a partidului. Pînă cînd Pauker a fost eliminată din cursă, cele două păreri şi-au disputat întîietatea, producînd deseori schimbări ale politicii care au făcut ca procesul să înainteze neuniform. Se discuta de asemenea în contradictoriu dacă chiaburilor era mai bine să li se dea voie să se înscrie în colective sau să fie lăsaţi pe dinafară ori chiar alungaţi din sate, aşa cum se întîmplase în Uniunea Sovietică. Mai mult, conducătorii erau în dezacord în privinţa însuşi statutului clasei „chiaburilor" : era ea oare o realitate imuabilă ? Cei care fuseseră etichetaţi drept „duşmani de clasă" rămîneau pe veci aşa ? Se putea oare vorbi despre un „fost chiabur" ? Puteau oamenii să scape de statutul de chiabur ? Lucru important de ştiut, atîta vreme cît politica partidului era să-i împiedice pe chiaburi să se înscrie în colective, pe care exista temerea că aveau să le saboteze.

O altă serie de controverse viza iniţiativa formării colectivelor : trebuia ea oare să aparţină partidului sau ţăranilor ? Dacă înfiinţarea gospodăriilor colective era lăsată în seama ţăranilor, atunci partidul n-ar mai fi avut rolul conducător în cadrul procesului ; era mai bine ca el să modeleze iniţiativa ţărănimii prin muncă de propagandă. Linia corectă a fost formulată la o şedinţă a Comitetului Central din 1950 în felul următor : „Transformarea socialistă a agriculturii nu merge de la sine, această sarcină revine partidului, proletariatului. Iniţiativa de a merge spre socialism nu le aparţine ţăranilor" (citat în Levy, 2001, p. 103 [ed. rom. – p. 87]). Se discuta de asemenea care dintre formele posibile de cooperare trebuia încurajată (pe lîngă gospodăriile de stat, aflate deja în proces de constituire pe terenurile confiscate) : avea să existe una singură, artelul sau colhozul sovietic, sau era preferabil să fie încurajate şi alte forme de asociere pentru muncile agricole ori pentru vînzarea produselor ?[83] La început, accentul a fost pus pe colhozul de tip sovietic ; la mijlocul anilor 1950 au apărut alte forme de organizare, la care însă ulterior s-a renunţat, aşa încît spre sfîrşitul campaniei rămăsese din nou o singură variantă.

82. Pentru o discuţie mai amănunţită a dezbaterilor intrapartinice, vezi Levy, 2001 [ed. rom. 2002], şi Tismăneanu, 2003 [ed. rom. 2014]. Aceste controverse au contribuit în mod hotărîtor la căderea Anei Pauker.

83. Vezi Stănescu, 1957, capitolul 2, pentru o discuţie a diferitelor posibilităţi.

În discuţia despre începuturile colectivizării, trebuie să distingem între gospodăriile de stat şi cele colective, pentru că, atît în procesul formării, cît şi în funcţionarea lor, acestea s-au deosebit foarte mult (vezi Verdery, 2003, pp. 52-55)[84]. Bazele creării gospodăriilor de stat (cunoscute iniţial ca GAS-uri) au fost puse încă de la reforma agrară din 1945, cînd statul a obţinut pămînt prin confiscarea şi naţionalizarea proprietăţii funciare a „duşmanilor poporului" şi a marilor moşieri. Gospodăriile de stat erau de regulă înfiinţate pe suprafeţe mari expropriate; munca angajaţilor era plătită cu salariu fix; pămîntul era proprietate de stat, a „întregului popor"; GAS-urile beneficiau de semnificativ mai multe investiţii decît colectivele şi lucrau cu propriile utilaje. Spre deosebire de acestea, gospodăriile colective (numite la început GAC-uri) constau din parcele mărunte care nu fuseseră confiscate, ci „donate voluntar" de către săteni pentru a forma un fond comun, ai cărui proprietari erau nu „întregul popor", ci numai membrii colectivului laolaltă. Plata într-un GAC nu era un salariu fix, ci o combinaţie de bani şi bunuri în natură care remunera numărul de zile lucrate de fiecare membru al familiilor asociate[85]. Dacă exceptăm o serie de investiţii majore făcute la începutul colectivizării, gospodăriile colective beneficiau de investiţii mult mai plăpînde decît cele de stat şi nu aveau propriile utilaje, ci se foloseau de parcuri de utilaje ale statului cunoscute drept SMT-uri (mai tîrziu, SMA-uri)[86]. Pe parcursul întregii perioade comuniste, pămîntul a fost trecut în mod constant din administrarea gospodăriilor de stat în proprietatea celor colective şi invers. Procesul pe care îl discutăm în această carte priveşte în primul rînd formarea colectivelor şi modul cum cadrele de partid i-au silit pe membrii gospodăriilor ţărăneşti să-şi „doneze" pămîntul şi să devină o forţă de muncă prost plătită şi subapreciată.

Aşa cum se stabilise iniţial la nivel de partid şi urmînd principiile leniniste, o gospodărie colectivă trebuia creată prin „liberul consimţămînt" al oamenilor care-şi cedau pămîntul, în scris, către o formă de posesiune şi conducere comună. Liderii considerau principiul liberului consimţămînt crucial pentru stabilirea legitimităţii partidului şi a legalităţii acţiunilor sale, fie şi numai de faţadă; liberul consimţămînt trebuia să fie o dovadă performativă a faptului că populaţia sprijinea noul regim. Aşadar, pe tot parcursul campaniei de colectivizare a României, liderii s-au interesat frecvent dacă principiul liberului consimţămînt fusese sau nu încălcat (el fusese, desigur)[87]. Anticipînd poate că

84. Gospodăriile de stat, modelate după sovhozul sovietic, s-au numit iniţial gospodării agricole de stat (GAS-uri) şi apoi întreprinderi agricole de stat (IAS-uri). Gospodăriile colective, modelate după colhozul sovietic, erau cunoscute la început drept gospodării agricole colective (GAC-uri), apoi drept cooperative agricole de producţie (CAP-uri). Forma cea mai obişnuită a asociaţiilor mai simple se numea „întovărăşire", era modelată după sovieticul TOZ [acronim de la *tovarişcestvo po obrabotke zemli*, „întovărăşire pentru prelucrarea pămîntului" - n.t.] şi îşi deriva denumirea de la cuvîntul de origine slavă „tovarăş". Vezi Miller, 2009, pentru o discuţie a diferitelor forme legale de asociere a ţărănimii şi a diferenţelor dintre ele în timp.

85. Vezi Kideckel, 1993, pentru o descriere a variaţiilor în modul cum erau plătiţi membrii colectivelor.

86. Staţiuni de maşini şi tractoare şi, respectiv, staţiuni de maşini agricole.

87. Abuzurile suferite de ţăranii al căror „liber consimţămînt" trebuia obţinut sînt detaliate în numeroase memorii şi lucrări de specialitate care au apărut după 1989, prea numeroase pentru a le cita aici. Iată cu cîtă abilitate răspundea Dej plîngerii unor ţărani din regiunea Hunedoara despre abuzuri: „În gospodăria colectivă trebuie să intre numai acei care sunt convinşi că gospodăria colectivă este mai bună decât mica gospodărie individuală. Încet, încet, se vor convinge şi ceilalţi ţărani şi vor veni de bunăvoie, nu silit. Cu sila nu se poate face gospodărie colectivă... Metodele de constrângere sunt străine de noi şi fac mult rău partidului nostru". Vezi ANIC, fond CC al PCR - Cancelarie, dosar nr. 23/1951, f. 5 (citat în Anghelache, 1999, p. 615).

iniţiativa sătenilor avea probabil să lipsească, cadrele au început campania vizîndu-i pe ţăranii care aveau arme de foc, rămase abundent după război. În unele regiuni, acestea erau folosite în rezistenţa anticomunistă, iar autorităţile se temeau că vor putea fi folosite şi împotriva colectivizării. Securitatea întrebuinţa diferite mijloace de a afla cine avea arme şi mergea apoi să le ceară. În multe sate, agenţii Securităţii intrau în case şi îi luau cu ei pe o parte dintre cei suspectaţi că ar fi ascuns arme, îi băteau crunt şi îi ameninţau cu închisoarea ca să-i convingă să le predea. Sau oamenilor li se spunea că, dacă predau armele imediat şi se înscriu în colectiv, nu vor mai avea de suportat nici o consecinţă. Relativ des, ofiţerii înşişi introduceau arme în casa vreunui ţăran recalcitrant, le „găseau" şi apoi îl arestau pe presupusul proprietar[88]. În acest fel, sătenii potenţial periculoşi deveneau inofensivi.

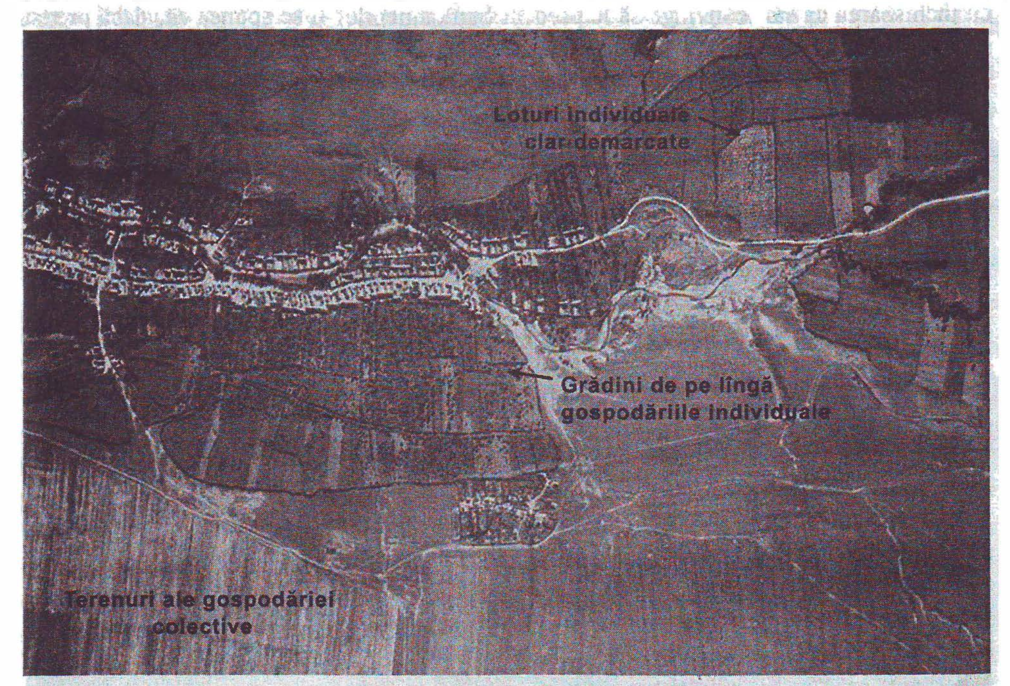

Ilustraţia 2 3. O gospodărie de stat model. Unul dintre sloganuri este „Trăiască Partidul Muncitoresc Român, avantgarda clasei muncitoare ! ". Prin amabilitatea Fundaţiei Artexpo.

După plenara din martie 1949, Comitetul Central a invitat fiecare judeţ să propună un mic număr de localităţi în care se puteau înfiinţa primele colective. Aceste localităţi trebuiau selectate cu grijă, ca să îndeplinească anumite condiţii, de pildă un număr minim de locuitori şi suficient pămînt de bună calitate, pentru a obţine în GAC o suprafaţă minimă care să asigure rezultate bune. Din primele 60 de propuneri înaintate în 1949, Comitetul Central a aprobat numai 21 ; din cele 1.350 de propuneri primite pînă în primele luni ale lui 1950, a aprobat numai 120 (Levy, 2001, p. 102 [ed. rom. – p. 87]). Scopul era înfiinţarea unor colective şi gospodării de stat model ale căror rezultate să fie mult superioare rezultatelor gospodăriilor individuale, pentru a-i atrage şi pe alţi ţărani să se înscrie sau să formeze

88. De pildă, Iordachi (2003, p. 25) vorbeşte despre folosirea pe scară largă a acestei tehnici în două raioane din regiunea Constanţa şi într-unul din regiunea Bucureşti. Vezi de asemenea OSA RFE, nr. inventar 2569/1958, „Constanţa, greutăţi ale vieţii de ţăran", p. 8.

singuri noi GAC-uri (vezi Goina, 2009 [ed. rom. 2005]). Cei care s-au înscris însă în primele colective tindeau să provină în mod disproporţionat din rîndurile ţărănimii sărace sau fără pămînt, care avea prea puţin de pierdut şi foarte mult de cîştigat în cazul în care gospodăria colectivă se bucura de succes. Pentru că aceştia nu puteau să aducă suficient pămînt, statul le furniza terenuri suplimentare provenite de la gospodăriile de stat sau din alte surse pentru a mări terenul agricol al unui nou colectiv pînă la o sută sau două sute de hectare.

Ilustraţia 2.4. Satul Romos după colectivizare (încheiată în 1962). A se observa contrastul dintre cîmpurile largi, neîngrădite ale colectivului, în stînga jos, formate prin aratul loturilor de pămînt ale ţăranilor (ale căror vagi graniţe se mai văd pe alocuri), şi parcelele individuale, clar delimitate, din dreapta sus, sau grădinile de pe lîngă gospodării. Prin amabilitatea ICFCOT, Siebenbürgen Institut, Gundelsheim, Germania.

Calitatea solului şi concentrarea investiţiilor de stat au făcut ca productivitatea din GAC-urile timpurii (în proiectul nostru, Sîntana şi Pechea) să fie mult superioară celei din gospodăriile individuale, dar luptele pentru putere din interiorul conducerii de partid au schimbat curînd cursul evenimentelor. Începînd cu vara lui 1950, prima dintr-o lungă serie de răsturnări de natură politică a forţat o creştere a ritmului de formare a colectivelor, întrucît, după retragerea Anei Pauker din Secţia Agrară din motive medicale, centrul a cedat autorităţilor locale controlul asupra procesului. Moghioroş, înlocuitorul lui Pauker, a aderat îndeaproape la modelul sovietic – lucru pe care Pauker nu-l făcuse – şi a început să insiste asupra formării a o mie de noi gospodării colective. A repartizat fiecărei regiuni un număr fix de GAC-uri care trebuiau înfiinţate şi a încurajat cadrele locale să-l depăşească. Vara violentă care a urmat la sate a fost rezultatul activităţii acestor cadre, care s-au apucat cu zel să-şi îndeplinească misiunea, permiţînd numeroase abateri de la reguli. Judeţele au încercat să se depăşească unul pe altul în „întreceri socialiste", pentru a vedea cine poate forma mai multe colective; „liberul consimţămînt" a fost abandonat

la nivel local şi, deşi centrul susţinea încă principiul, rapoartele despre măsurile coercitive au devenit o practică obişnuită. La fel s-a întîmplat şi cu rezistenţa violentă, pentru că ţăranii s-au revoltat împotriva încercărilor de a-i sili să se înscrie în colective (vezi Bălan, 2000 ; Iordachi şi Dobrincu, 2009 [ed. rom. 2005] ; Mungiu-Pippidi, 2010). Recunoscînd că cedase în prea mare măsură controlul cadrelor locale, conducerea superioară a inversat din nou cursul politicii, restaurînd autoritatea centrală asupra procesului de colectivizare şi oprind formarea de gospodării colective şi, prin urmare, răzmeriţele ţărăneşti. În 1951 nu au mai fost create GAC-uri noi în afara celor aprobate în anul precedent, iar sătenii care fuseseră obligaţi să se înscrie au avut voie să se retragă. Motivele acestei schimbări includeau probleme în aprovizionarea cu produse alimentare şi întoarcerea lui Pauker la post în Secţia Agrară. Tănase (1998, p. 141) sugerează un motiv mai general :

> După doi ani de asalt generalizat asupra ţărănimii şi proprietăţii individuale, elita a înregistrat, în comparaţie cu celelalte elite comuniste locale, cele mai puţine progrese. Ea a fost obligată să întrerupă campania de colectivizare în 1951. 80% din suprafaţa arabilă a rămas în sectorul privat. Cauza principală a primului eşec de proporţii al elitei comuniste româneşti a fost raportul de forţe dintre ţărănime şi elita comunistă, raport favorabil ţărănimii[89].

În restul anului 1951 (şi mai tîrziu), s-a pus mai mult accentul pe întărirea colectivelor existente decît pe formarea unora noi. Ca atare, au fost consolidate procesul de comasare a terenurilor şi schimburile de pămînt dintre membrii GAC-urilor şi cei care refuzaseră să se înscrie – schimburi în urma cărora pămînturile fertile, amplasate central, mergeau de obicei la colectiv, în timp ce proprietarii primeau loturi marginale de calitate slabă. Aceste schimburi ar fi trebuit înregistrate, cu tot cu semnăturile ţăranilor cărora pămînturile le erau practic confiscate astfel, dar, deseori, operaţiunea nu se mai efectua[90]. O altă modificare a strategiei din această perioadă a fost faptul că partidul a început să introducă o formă de cooperaţie numită „întovărăşire" (sau TOZ), care le permitea ţăranilor să-şi păstreze pămîntul şi uneltele, dar le cerea să-l cultive în comun[91]. Ţăranii cunoşteau aceste forme de pe vremea mişcării de cooperaţie interbelice şi s-au înscris în ele mai repede decît în colective. În fine, pe lîngă aceste schimbări, Pauker a anunţat pedepse severe pentru cadrele care-i sileau pe ţărani să se înscrie în gospodăriile colective şi care puteau fi deferite justiţiei sau chiar excluse din partid. Iată părerile ei exprimate pe scurt într-o şedinţă a Secţiei Agrare a Comitetului Central din 1951 : „Numai un inconştient, numai un aventurier, numai un om nelegat de mase, nelegat de partidul nostru... poate să creadă că este posibil să faci o gospodărie colectivă silindu-i pe oameni, că este în folosul cuiva o astfel de gospodărie colectivă" (Levy, 2001, p. 109 [ed. rom. – pp. 91-92]). Cu o asemenea

---

89. Această evoluţie a urmat modelul sovietic, pe care îl găsim descris în lucrarea lui Viola (1996).
90. Decretul nr. 151/1950 specifica faptul că schimburile erau „obligatorii pentru toţi proprietarii ale căror pământuri sunt supuse comasării" (Republica Populară Romînia, 1956, p. 101 ; vezi Verdery, 1994, pp. 1090-1093, pentru mai multe detalii). Comasarea terenurilor nu a fost niciodată populară printre ţărani şi a generat o împotrivire acerbă.
91. Aşa cum observau cu sagacitate unii ţărani, TOZ-ul era „logodna" [logodnica] colhozului ! (Vezi Dobrincu, 2009, p. 288 [ed. rom. – p. 331].) Tănase notează că întovărăşirile reprezentau un compromis între elite şi ţărănime – cele dintîi „nu a[u] fost în stare să impună colectivizarea de tip sovietic ; clasa ţărănească nu a putut să păstreze ce obţinuse prin reformele agrare din 1921 şi 1945" (Tănase, 1998, p. 164).

abordare, nu e de mirare că, în 1952, România colectivizase cel mai mic procent din terenul agricol dintre toate ţările blocului estic (*ibid.*, p. 111 [ed. rom. – p. 93])[92]. La fel de puţin surprinzător este faptul că liderilor de partid le era de multe ori greu să înghesuie România în patul procustian al modelului sovietic[93].

Adepţii colectivizării accelerate au recuperat terenul pierdut în 1952, fapt care a dus la apariţia mai multor colective, la mai multe încălcări ale regulii „liberului consimţămînt", la mai multe revolte ţărăneşti şi la mai multe represalii. Evoluţia aceasta se datora probabil, în parte, intervenţiei mai energice a sovieticilor, aflată în legătură cu rolul pe care aceştia l-au jucat în promovarea unei reforme monetare în anul respectiv, cînd ei s-au plîns că rechiziţiile de alimente nu avansau suficient de repede şi că progresul era prea lent (Levy, 2001, p. 116 [ed. rom. – p. 97]). Cotele au fost mărite, iar ţăranii s-au repezit să se înscrie în colective ca să scape de ele. După epurarea Anei Pauker ceva mai tîrziu în acelaşi an, violenţa şi coerciţia s-au intensificat; centrul a lăsat din nou în seama oficialilor locali autoritatea – centralizată pînă atunci de Pauker – de a forma colective, iar ca urmare, abuzurile s-au înmulţit. Aşa cum afirmă Levy, „dinamica bine cunoscută a periferiei care conduce centrul a prevalat" (2001, p. 129 [ed. rom. – p. 106]). O nouă ofensivă împotriva chiaburilor a generat violenţe sporite, arestări în masă şi procese intentate unui număr de peste 100.000 de ţărani mijlocaşi „demascaţi" drept chiaburi. Cadrele le rădeau în cap pe femeile din familiile de chiaburi care nu-şi predau cotele de cereale, îi puneau pe chiaburi să stea în picioare cîte o noapte întreagă sau să se urce în copaci, înscenau procese publice în masă în care îi calomniau şi-i umileau şi care se soldau cu pedepse în ani grei de închisoare. În şase luni de la plecarea Anei Pauker, în România au avut loc 8.000 de procese împotriva chiaburilor (Levy, 2001, p. 132 [ed. rom. – p. 109]).

Moartea lui Stalin în martie 1953 a precipitat o altă răsturnare de situaţie. Taxele şi unele cote au fost reduse şi, pe lîngă acestea din urmă, au început să apară contracte plătite. Între 1953 şi 1956 – o perioadă de relativă relaxare –, în întovărăşiri s-au înscris mult mai mulţi ţărani decît în colective. Vedem acest lucru în tabelul 2.4, care arată progresul colectivizării pînă în momentul în care colectivele şi întovărăşirile au fost asimilate. Tabelul ne demonstrează că, atunci cînd aveau de ales, ţăranii optau pentru forma mai puţin radicală de cooperaţie. Întrucît creşterea populaţiei urbane depăşea capacitatea colectivelor de a satisface cererea de produse alimentare, în 1955 piaţa a fost liberalizată, iar presiunea Securităţii asupra sătenilor a scăzut; ambele politici au fost legate de acceptarea României în ONU (Oprea, 2009, p. 54 [ed. rom. – p. 87]).

Această perioadă de relaxare a luat sfîrşit odată cu al Doilea Congres al partidului, din decembrie 1955, care, în ciuda destalinizării ce cuprinsese tot restul blocului estic, a decis să proclame colectivizarea una dintre priorităţile următorului plan cincinal. Cotele au crescut din nou, pieţele au fost închise şi încă mai mulţi ţărani s-au înscris în întovărăşiri ca să scape de rechiziţii. Armate de activişti, inclusiv 25.000 trimişi de însuşi Comitetul

92. Potrivit lui Roske (2000, p. 31), colectivizarea pămîntului pînă la această dată reprezenta: 3 la sută în România, 3,5 la sută în Polonia (unde colectivizarea a fost ulterior abandonată), 8,1 la sută în Ungaria, 19 la sută în Cehoslovacia şi 51 la sută în Bulgaria.

93. Vezi, de exemplu, discuţiile din cursul şedinţelor de partid din 14 februarie 1952 (ANIC, fond CC al PCR – Cancelarie, dosar nr. 2/1952, f. 253) şi 22 mai 1952 (for neidentificat, f. 296). În prima, Vasile Luca observa că situaţia României diferă de a Uniunii Sovietice, pentru că România are milioane de gospodării individuale care trebuie împiedicate să acumuleze capital; în cea de-a doua, se afirma că modelul sovietic nu se aplică bine în România pentru că SMT-urile lucrează în mod dezorganizat şi ară pămîntul tuturor categoriilor de ţărani pentru a-şi îndeplini planul.

Central, s-au îndreptat spre sate pentru a intensifica propaganda. Oprea afirmă însă că, deşi conducerea a recunoscut nevoia de a mări ritmul colectivizării, nu exista nici un plan logistic pentru ea:

> Aceste prime şedinţe ale conducerii de partid pun în evidenţă un fapt: deşi se enunţase necesitatea accelerării „trecerii la transformarea socialistă a agriculturii", strategia acţiunii nu fusese conturată şi nici instituţiile care trebuiau să preia sarcina de coordonare a acesteia nu se dovedeau pregătite. Eforturile de reorganizare şi mobilizare a aparatului birocratic din agricultură, reactivarea reţelelor de activişti care gestionaseră anterior operaţiunile de colectivizare nu erau încă însoţite de o strategie clară în domeniu. Funcţionarii şi activiştii ştiau şi înţelegeau ce trebuie să facă – şi anume, să crească numărul de gospodării agricole şi întovărăşiri nou înfiinţate. În lipsa componentei represive, a cărei utilizare în primii trei ani de colectivizare fusese cu puţin timp înainte viguros criticată, nu ştiau însă cum să procedeze (Oprea, 2009, p. 59 [ed. rom. – p. 93]).

Modelul, sugerează el, avea să reiasă curînd din experimentul Galaţi, o încercare de a accelera ritmul colectivizării într-o regiune din estul ţării. Experimentul, ale cărui metode s-au dovedit atît de eficiente, încît au fost apoi preluate peste tot în ţară, a constat în a-i convinge pe membrii de partid care locuiau deja în mediul rural – peste zece mii la număr – să se înscrie în colectivele din localităţile lor, lucru pe care mulţi nu doriseră pînă atunci să-l facă. Ei au exercitat apoi presiuni în favoarea colectivizării din „interiorul" comunităţilor săteşti (vezi capitolul 3). Mai mult, majoritatea instructorilor teritoriali (ceea ce vom numi mai tîrziu cadrele „din afară") s-au mutat acum cu familiile în satele pe ai căror locuitori încercau să-i atragă în colective. Această mişcare a fost considerată o îmbunătăţire semnificativă faţă de metoda anterioară de a trimite „echipe de la centru", care lucrau peste capul organizaţiilor locale de partid şi le subminau autoritatea[94]. Instructorii teritoriali lucrau cu un întreg arsenal de filme, postere, expoziţii cu produse de calitate superioară din alte colective şi aşa mai departe. Mai mult, instructorii şi propagandiştii trimişi astfel erau mult mai bine adaptaţi la condiţiile locale. Se organizau pe grupuri de case, pe care le asaltau cu metode de persuasiune care nu se bazau întotdeauna pe „liberul consimţămînt" (vezi Oprea, 2009, p. 61 [ed. rom. – pp. 95-96]). La o şedinţă din iunie 1956, conducerea de partid a proclamat că modelul gălăţean trebuia implementat pentru colectivizarea completă a ţării, ignorînd în mod convenabil faptul că membrii colectivelor veneau rareori la muncă.

Datele transmise din provincii în capitală dezvăluie numărul mare de oameni pe care „metoda Galaţi" i-a mobilizat şi i-a trimis la sate pentru îndeplinirea sarcinii. De pildă, regiunea Baia Mare raporta Comitetului Central că, pentru a-şi încheia campania în martie 1962, ceruse 369 de activişti, 131 de elevi de la şcoala de partid, 2.126 de alţi activişti, 422 de ingineri şi tehnicieni folosiţi în munca politică, plus agitatori locali – adică un total de 19.714 oameni, plus 3.561 de angajaţi ai sfaturilor populare locale. În total, fusese nevoie de peste 26.000 de oameni (Dobeş *et al.*, 2004, p. 55), într-o regiune a cărei

94. În acest fel, ţăranii au fost lipsiţi de capacitatea de a amîna înscrierea în colectiv pentru că aşteptau pe „cineva mai de sus" care ar fi putut să anuleze deciziile agenţilor de colectivizare comunali sau raionali. Márton relatează cum, în timpul retragerilor în masă din colectivele din regiunea Mureş, în 1950-1951, delegaţii Comitetului Central au mers într-un sat să aplaneze situaţia; după aceea, ţăranii au refuzat să mai stea de vorbă cu cineva de la vreun nivel ierarhic inferior, spunînd că aceştia „erau prea mărunţi" în comparaţie cu reprezentanţii CC (Márton, 2005, p. 52).

populaţie era de aproximativ 500.000 de oameni la vremea respectivă. Asta înseamnă cam un activist la fiecare patru gospodării[95].

Evenimentele din octombrie 1956 din Ungaria au încetinit însă din nou campania, căci liderii României au căutat să se regrupeze în speranţa de a stăvili posibile evenimente asemănătoare şi în ţară. În zonele predominant maghiare ale Transilvaniei multietnice, unele colective au fost abandonate şi s-au reconstituit numai cu mare greutate ; chiar şi în satele româneşti, ţăranii au fost auziţi îndemnîndu-şi consătenii să sprijine o contrarevoluţie similară[96]. Un pădurar din regiunea Stalin observa că, „dacă în Ungaria s-a cîştigat o libertate, peste 3-4 zile vom cîştiga şi la noi libertatea legionară romînă"[97]. Pentru a le potoli tulburarea, partidul a adoptat măsuri de precauţie suplimentare care includeau arestarea din nou a deţinuţilor politici deja eliberaţi. A făcut de asemenea concesii majore, dintre care cea mai importantă a fost eliminarea sistemului de cote obligatorii, înlocuite acum complet cu contracte plătite. Relaxarea a fost însă de scurtă durată. O ofensivă-fulger în regiunea Constanţa, similară cu cea din Galaţi, a mobilizat 30.000 de activişti (la o populaţie de 635.950) ; dacă-i excludem pe orăşeni, pe ţăranii deja colectivizaţi, pe copii şi pe bătrîni, obţinem un activist la trei ţărani (Tismăneanu *et al.*, 2007, pp. 246-247). Aceştia au reuşit să colectivizeze complet regiunea Constanţa pînă în octombrie 1957, prima din ţară şi un model pentru alte regiuni (vezi Iordachi, 2009 [ed. rom. 2005]). Unul dintre motivele acestui succes a fost faptul că terenurile de aici, colonizate înainte de Primul Război Mondial, erau cele mai întinse din toată România, dar aveau o productivitate scăzută ; ca atare, investiţiile masive ale statului în mecanizare au atras numeroşi localnici, cărora noile colective puteau să le ofere o viaţă mai bună decît dacă ar fi continuat să lucreze pămîntul pe cont propriu (Iordachi, 2009 [ed. rom. 2005] ; Şandru, 2005, p. 45). (Vezi ilustraţia 2.5.)

În 1957 deci, campania de colectivizare şi-a luat din nou avînt, cu tehnici copiate de la o regiune la alta şi cu o armată de activişti care se deplasau în teritoriu de la o zonă „rezolvată" la alta. Încercau să formeze atît colective, cît şi întovărăşiri, care aveau să fie ulterior transformate în GAC-uri. Tacticile folosite, pe care le vom discuta pe larg în capitolele 4-6, includeau false promisiuni, ameninţări şi chiar violenţă directă. Pe măsură ce presiunea exercitată de ei a sporit, au crescut şi numărul şi intensitatea revoltelor ţărăneşti, raportate într-un număr tot mai mare de comunităţi şi înăbuşite cu brutalitate :

---

95. Conform recensămîntului din 1966 (cel mai apropiat în timp de acela pentru cele 26.000 de cadre) pentru Maramureş, în mediul rural erau 498.882 de locuitori. (Deşi colective s-au format şi în oraşe, majoritatea eforturilor de colectivizare au fost făcute la sate ; de aceea, pentru a estima densitatea activiştilor, luăm în calcul numai populaţia rurală.) Dacă acceptăm o medie de 5 persoane pe gospodărie – mai degrabă minimul în Maramureş –, obţinem 99.776 de gospodării sau 3,8 gospodării pe activist. Dacă presupunem un număr mai mare de membri într-o gospodărie, rezultatul e şi mai mic.

96. Bunăoară, arhivele din 1957 din regiunea Hunedoara conţin un dosar masiv despre cercetarea penală a dezmembrării în 1956 a colectivelor din Jeledinţi, un sat în mare parte maghiar, şi din alte două sate parţial sau integral româneşti din apropiere (DJAN HD, fond CR PMR [Secţia Agrară], dosar nr. 2431/1957). Investigaţiile Securităţii din 1956 şi 1957 vorbesc de asemenea despre ţărani care i-ar fi încurajat pe alţii să urmeze exemplul ungurilor (vezi, de pildă, ACNSAS, FI, dosarele nr. 3936, vol. 2, şi 13933, şi FP, dosar nr. 1362).

97. ANIC, fond CC al PCR – Secţia Organizatorică, dosar nr. 43/1956, f. 17. Acelaşi dosar menţionează tulburări studenţeşti în 1956 în diferite oraşe universitare ; despre ele, vezi şi Tismăneanu *et al.*, 2007, pp. 681-693.

sute de ţărani au fost împuşcaţi (100 numai într-un singur sat, Vulturu, din raionul Focşani, unde au apărut şi alte revolte) ; alţii au primit pedepse cu închisoarea de pînă la 20 sau 25 de ani, similare cu sentinţele împărţite la sfîrşitul anilor 1940 celor care se revoltaseră atunci. Una dintre răzmeriţele cele mai dramatice s-a produs în 1957 în Vadu Roşca, în regiunea Galaţi ; cu reprimarea ei a fost însărcinat Nicolae Ceauşescu, pe atunci membru al Biroului Politic (Bălan, 2000, p. 285 ; Stoica, 2009, pp. 423-424 [ed. rom. – pp. 445-446]) ; alta a avut loc în Nucşoara, regiunea Argeş (Mungiu-Pippidi, 2010 ; Liiceanu, 2003), iar multe altele, de amploare considerabilă, s-au înregistrat în alte părţi ale ţării, pînă în 1962 şi chiar după[98]. Numai rareori rebelii au avut succes, de pildă atunci cînd celor din Focşani li s-a dat voie să-şi retragă pămîntul şi uneltele din colectivul în care fuseseră siliţi să se înscrie fără să-şi fi dat „liberul consimţămînt" (Stoica, 2009 [ed. rom. 2005]).

Ilustraţia 2.5. Ţărani folosind o treierătoare mecanizată (1952). Prin amabilitatea *Fototecii online a comunismului românesc*, fotografia #W078, cota 5/1952

În toamna lui 1958, partidul şi-a anunţat intenţia de a forţa încheierea colectivizării în 1962, cu trei ani înaintea termenului stabilit iniţial. Echilibrul de forţe era acum foarte diferit de cel din anii de început ai campaniei. Din cauza fluctuaţiilor de preţ nefavorabile agriculturii, satele care fuseseră cîndva relativ independente de centru deveniseră mult mai dependente, întrucît ţăranii îşi suplimentau veniturile din agricultură cu munca în industrie şi cea sezonieră. Pe de altă parte, centrul era acum mai puţin dependent de ţărani, pentru că beneficia deja de avantajul unei resurse alternative : dezvoltarea industrială. După cum afirmă Tănase, „[î]n 1958, elita va lansa al doilea asalt generalizat asupra clasei ţărăneşti, hotărînd încheierea colectivizării în următorii ani. Ţărănimea era slăbită... Plenara CC al PMR din 26-28 noiembrie 1958 a dat semnalul acestei noi

98. Pentru exemple suplimentare, vezi, de pildă, Cătănuş şi Roske, 2004 ; Roske, 1992. Bălan notează că revolte la scara celor din 1949-1950 nu s-au mai înregistrat pînă în 1958, după care ele au continuat să apară pînă în 1962 (Bălan, 2000, pp. 284-288). Nu există date credibile privind numărul celor ucişi în asemenea acţiuni.

campanii de aducere sub control a ţărănimii, încheiată în 1962 cu înfrîngerea acesteia" (Tănase, 1998, p. 143). Ca şi în cazul tentativelor anterioare de a accelera ritmul colectivizării, autoritatea formării de noi GAC-uri a fost descentralizată : pentru a ratifica înfiinţarea unui nou colectiv, era nevoie numai de aprobarea sfatului popular regional, nu şi de cea a Consiliului de Miniştri de la Bucureşti (Dobeş *et al.*, 2004, p. 49). Această situaţie a înlesnit transformarea întovărăşirilor în colective : cadrele locale aranjau ca o serie de membri ai TOZ-ului să „voteze" pentru schimbare în şedinţe neanunţate, la care participau numai oameni de încredere ; a doua zi, ţăranii care se considerau încă proprietari ai pămînturilor şi ai inventarului agricol descopereau că trebuiau să le „doneze" proaspăt înfiinţatului colectiv (Şandru, 2005, p. 57).

Printre armele tradiţionale ale asaltului final s-au numărat sancţiunile tot mai grele pentru „ameninţări la adresa ordinii publice" şi pentru alte infracţiuni, aduse pe larg la cunoştinţa cadrelor de partid de o reţea de informatori ai Securităţii. S-au folosit de asemenea numeroase mijloace de intimidare, printre care şi unele care exploatau relaţiile de rudenie : muncitorii industriali originari de la sate erau trimişi acasă să-şi convingă familiile să se înscrie, ca să nu-şi piardă slujbele ; familiile erau ameninţate cu exmatricularea copiilor ; cadrele didactice îi umileau pe fiii sau fiicele ţăranilor necolectivizaţi, punîndu-i să stea în picioare şi bătîndu-şi joc de ei, ca ei să-şi convingă apoi părinţii să se înscrie şi aşa mai departe. De data aceasta însă au existat mai multe stimulente şi de altă natură. Activiştii le promiteau ţăranilor care se înscriau bani, daruri sau chiar înţelegeri speciale, de pildă că nu trebuiau să-şi aducă tot pămîntul sau toate animalele în colectiv sau că puteau să reţină pentru ei recolta de pe pămîntul lor în primul an ori să retragă un hectar din GAC la măritişul fetei. Multe dintre aceste condiţii apar pe spatele cererilor de înscriere (vezi capitolul 5)[99]. (Aceste promisiuni erau ilegale, iar condiţiile formulate de ţărani au fost ulterior anulate.)

Decretul nr. 115 din 1959 interzicea orice formă de arendare a pămîntului sau de muncă salariată în agricultură, obligîndu-i pe ţărani să lase asemenea aranjamente în seama colectivelor. Pînă la sfîrşitul lui 1959, 71 la sută din suprafaţa arabilă a României şi 73 la sută din gospodăriile ţărăneşti făceau parte din organizaţii socialiste (Şandru, 2005, p. 58). Campania a cunoscut o scurtă perioadă de relaxare în 1960, apoi s-a reluat în luna decembrie a aceluiaşi an cu preţul mai multor revolte ţărăneşti. Echipe de 25 sau 30 de activişti exercitau presiuni constante asupra ţăranilor care nu semnaseră încă, ignorînd, în hotărîrea lor de a încheia procesul pînă în 1962, principiul „liberului consimţămînt".

> În afară de activiştii de partid, echipele cuprindeau şi salariaţi de la diferite instituţii şi întreprinderi (contabili, inspectori colectori, tractorişti, felceri, moaşe etc.) nepregătiţi, fără experienţa muncii la sate, printre ei nemembri de partid, unii dintre ei foşti legionari, elemente dubioase care s-au dedat la provocări. (Oprea, 2009, p. 72 [ed. rom. – p. 105])

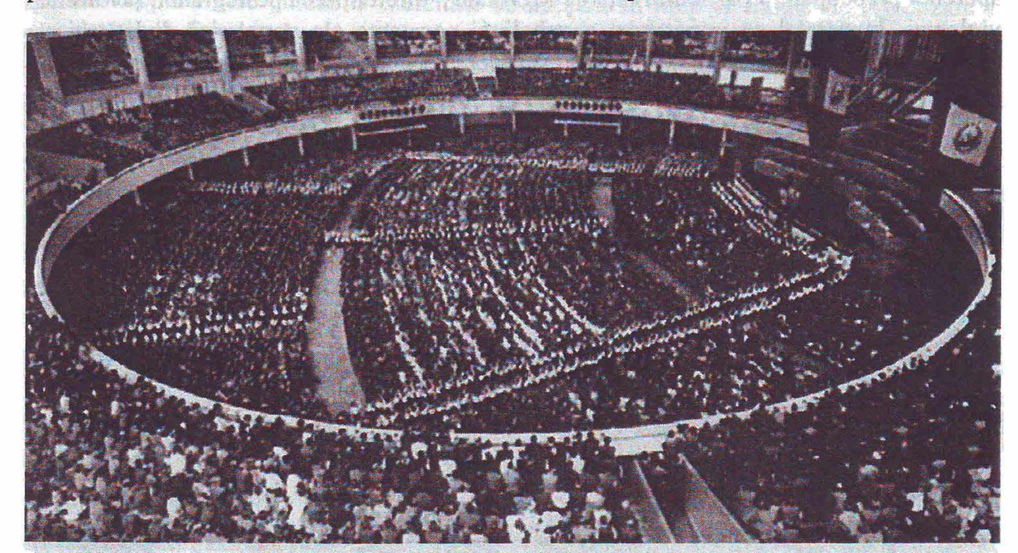
Cînd liderii comunişti ai României au mers în Uniunea Sovietică în septembrie 1961, pentru consiliere în problema colectivizării, s-au întors cu instrucţiuni referitoare la o linie şi mai dură (*ibid.*, p. 73 [ed. rom. – p. 106]).

La începutul lui 1962, organizaţiile regionale şi raionale ale partidului trimiteau echipe de activişti cărora li se cerea să nu se întoarcă acasă pînă nu-i convingeau pe ţărani să se înscrie în colective. „La Ruginoasa, raionul Paşcani, de exemplu, unde ţăranii au fost

---

99. Pentru o discuţie fascinantă a unor situaţii de acest gen, vezi Lăţea, 2009 [ed. rom. 2005].

ultimii din regiunea Iaşi care au intrat în gospodăria colectivă, delegaţii au stat circa două luni, urmărind pe sătenii care se ascunseseră pentru a nu depune cereri de înscriere şi folosind împotriva celor descoperiţi forţa fizică pentru a-i obliga să adere la asociaţie." (Şandru, 2005, p. 59) În unele zone activiştii au stat mult mai mult. Avansînd cu fermitate către colectivizarea completă, în ciuda tulburărilor ţărăneşti în desfăşurare, comuniştii români au declarat triumfători încheierea campaniei de colectivizare la plenara Comitetului Central din 23-25 aprilie 1962. România era ultima ţară est-europeană care termina procesul. (Vezi ilustraţiile 2.6 şi 2.7.) Oficial, numai 3,5 la sută din terenul arabil rămînea în proprietate privată, deşi în realitate erau încă multe familii care nu semnaseră actul de înscriere[100]. Dar rebeliunile au continuat şi în 1963 şi 1964, cînd ţăranii căutau să se retragă din colectivele pe care nu le găseau satisfăcătoare[101]. Tabelul 2.4 arată traiectoria colectivizării la nivel naţional pînă în 1962, conform cifrelor oficiale; vedem aici preferinţa ţăranilor pentru întovărăşiri în dauna colectivelor, atunci cînd cele dintîi au fost posibile, şi de asemenea efectele „asaltului final" început în 1957.

Ilustraţia 2.6. Sesiunea extraordinară a Marii Adunări Naţionale din aprilie 1962 la care Gheorghiu-Dej a declarat încheierea colectivizării.
Prin amabilitatea MNIR/www.comunismulinromania.ro.

Rezultatul a fost, la sfîrşit, un peisaj variabil, complet diferit de cel din anii 1930. Existau trei regimuri foarte diferite de proprietate (gospodării private individuale, gospodării de stat care aparţineau „întregului popor" şi colective care aparţineau în comun membrilor), ca şi alte forme de proprietate mixtă şi de stat asupra anumitor resurse precum pădurile, păşunile şi zăcămintele minerale. În timp, sistemul de contracte avea să integreze gospodăriile individuale în economia planificată, compromiţîndu-le astfel statutul de

100. În plus, autorităţile locale de partid imitau tacticile ţărăneşti, „ascunzînd" datele, astfel încît colectivizarea să poată fi declarată completă. Bunăoară, în două raioane din Maramureş, regiunile muntoase au fost pur şi simplu eliminate din rapoartele oficiale, pentru ca procentul de teren colectivizat să se apropie de 100 la sută (vezi Dobeş *et al.*, 2004, p. 59).

101. Vezi, de pildă, Vultur, 2003a, despre comunitatea din Domaşnea.

proprietate privată. Diviziunea muncii trebuia să cuprindă toate aceste forme, generînd un sistem unic, în care echilibrul dintre elementele componente era în permanenţă ajustat în mod experimental.

Discuţie

Acest sumar al colectivizării în România dovedeşte că procesul nu a fost liniar, ci marcat de frecvente reveniri şi modificări. Formele pe care le-a luat au depins atît de neînţelegerile dintre conducătorii partidului, cît şi de împotrivirea constantă a ţărănimii, ca şi de probleme practice precum nevoile alimentare ale populaţiei urbane în creştere[102]. Pe lîngă cursul sinuos al campaniei, subliniem alte şase trăsături ale ei: dezagregarea proprietăţii private; dialectica dintre centralizare şi descentralizare; dificultăţile organizatorice; aparenta preocupare a partidului faţă de legalitate; diferenţierea pe regiuni; şi folosirea violenţei, în paralel cu împotriviri şi rebeliuni constante ale populaţiei, îndeosebi ale femeilor (ca şi în cazul Uniunii Sovietice). Întrucît ele vor reapărea în capitolele următoare, pe unele le vom trata aici mai puţin amănunţit.

Ilustraţia 2.7. Ţărani în straie de sărbătoare citesc cu satisfacţie articolul din *Scînteia* despre sesiunea extraordinară a Marii Adunări Naţionale care a proclamat încheierea colectivizării. Prin amabilitatea MNIR/www.comunismulinromania.ro.

102. Aici, PCR a beneficiat de pe urma ritmului lent al colectivizării, căci experienţa altor ţări est-europene arătase deja că această politică tindea să reducă producţia de alimente (Tănase, 1998, p. 77).

Dezagregarea proprietăţii private

Politicile prezentate în acest capitol reflectă dezmembrarea unui regim de proprietate şi instalarea altuia. Urmînd-o pe Salameh (1997)[103], începem cu cele trei atribute de bază ale proprietăţii private din dreptul roman: dreptul de a deţine şi de a folosi un bun particular (*usus*), inclusiv dreptul de a obţine şi de a folosi materiile prime necesare producerii lui şi de a controla procesul de producţie; dreptul de a-şi însuşi roadele bunului sau veniturile de pe urma lui (*fructus*); şi dreptul de a-l înstrăina (*abusus*) prin transfer, vînzare, moştenire şi aşa mai departe. În perioada precomunistă, aceste drepturi erau legate într-o anumită configuraţie; în socialism, ele aveau să ajungă să se conecteze altfel. Partidul-stat deţinea drepturile principale şi aloca, în josul ierarhiei, fie unor reprezentanţi ai săi care conduceau întreprinderi de stat sau cooperative/colective, fie unor indivizi, anumite drepturi care puteau fi exercitate de aceştia. În timp ce modul de organizare a proprietăţii de dinainte de comunism presupunea în primul rînd dreptul de „a deţine", în perioada socialistă, drepturile relevante de proprietate erau, mai degrabă, de administrare (vezi Verdery, 2003, capitolul 1). Pentru ca partidul-stat să dispună însă de aceste drepturi, a trebuit să le smulgă din mîinile altor posibili deţinători, devenind un soi de coproprietar şi transformînd concomitent drepturile respective[104].

Tabelul 2.4. Evoluţia tipurilor de gospodării agricole în perioada 1950-1962

	Procentul de pămînt înscris[a]			
Anul	Gospodării colective[b]	Întovărăşiri	Gospodării de stat	Gospodării private individuale
1950	2,8	—	5,9	88,0
1951	2,9	—	6,7	86,4
1952	7,0	2,0	6,9	80,0
1953	7,7	2,5	7,0	75,3
1954	7,9	3,3	7,2	75,1
1955	8,2	4,0	7,2	74,1
1956	9,7	7,8	7,9	69,2
1957	14,5	20,2	9,3	52,0
1958	17,5	24,3	10,4	44,7
1959	27,3	30,3	12,9	26,0
1960	41,8	25,3	13,7	15,7
1961	53,5	13,9	15,9	13,1
1962	77,4	1,5	13,9	3,5

Sursă: Ronnås, 1984, p. 56, folosind date oficiale
[a] Suma nu este 100% pentru că nu au fost incluse aici alte forme de proprietate de stat asupra pămîntului.
[b] Include suprafeţele din loturile date spre folosinţă membrilor colectivului.

Procesul a început odată cu reforma agrară din 1945 şi exproprierile asociate, care au dovedit tuturor că partidul avea puterea să eradicheze dreptul de a deţine ceva pentru unii

103. Analiza lui Salameh despre Polonia se bazează pe cercetările ei asupra tranziţiei de la socialism la societatea postsocialistă în această ţară, dar noi considerăm că are o valabilitate mai largă, contribuind la studiul general al transformărilor proprietăţii.
104. Pentru o discuţie a formării proprietăţii socialiste, vezi Miller, 2009.

şi să-l creeze pentru alţii, la alegerea sa. Aşadar, înainte ca măcar o singură familie să se fi înscris în vreun colectiv, reforma le-a demonstrat ţăranilor că partidul monopolizase controlul asupra înseşi condiţiilor în care dreptul de proprietate putea fi garantat, atribuit, exercitat şi anulat : el nu mai era considerat inviolabil[105]. Au urmat cotele, care au căpătat un rol fundamental în procesul de dezagregare a proprietăţii private. Prin intermediul lor, partidul a pătruns în domeniul *fructus*, pretinzînd o parte din producţie şi determinîndu-i „preţul" în avantajul propriu. Cotele au influenţat de asemenea *usus*, afectînd profilul producţiei (ţăranii trebuiau să producă acele bunuri pentru care erau repartizate cote) ; în felul acesta, partidul şi-a afirmat co-pretenţia la controlul asupra scopului producţiei. Mai mult, el a limitat *abusus*, dreptul de dispoziţie, împiedicîndu-i pe ţăranii bogaţi să-şi vîndă pămîntul pentru a-şi reduce cotele. Ca atare, încă înainte de a lansa colectivizarea, conducerea de partid începuse să erodeze dreptul la proprietate privată în favoarea unor drepturi administrative gestionate de stat.

După lansarea campaniei de colectivizare, văzînd că ţăranii refuzau să se înscrie în colective – sau că se înscriau, dar apoi se retrăgeau –, cadrele de partid au introdus ideea întovărăşirilor, care au avut mai multe variante. Fiecare prevedea un anumit grad de socializare a mijloacelor şi proceselor de producţie, fără a înstrăina însă dreptul de proprietate asupra pămîntului şi a uneltelor. Întovărăşirile au jucat un rol foarte important : ele au continuat reconfigurarea graduală a drepturilor – căci elementele componente ale dreptului de proprietate erau la început separate, apoi slăbite şi parţial redistribuite către alţii –, dar într-o formă mai puţin vizibilă decît colectivizarea directă. Prin intermediul acestei forme, ţăranii se puteau deprinde cu pierderea încetul cu încetul.

Colectivizarea completă nu a făcut decît să adîncească tendinţele deja existente, în timp ce partidul se insinua tot mai mult în rolul de coproprietar. Cotele tot mai mari au continuat să erodeze drepturile de posesie şi folosinţă (*usus* şi *fructus*) pînă cînd acestea aproape au dispărut (loturile în folosinţă date de gospodăria colectivă reprezentau ultima lor rămăşiţă). Teoretic, membrii unui colectiv deţineau în comun pămîntul şi decideau laolaltă utilizarea sa, dar de fapt toate deciziile erau luate de o conducere care nu era aleasă, după un plan stabilit de sus, nu de adunările locale ale GAC-urilor. Cît despre dreptul de dispoziţie (*abusus*), acesta era anulat dintr-o trăsătură de condei atunci cînd ţăranii se înscriau în colectiv, într-un ultim gest de înstrăinare a propriului pămînt. Într-un număr considerabil de cazuri, li se refuza pînă şi această ultimă afirmare a caracterului agentiv : mulţi dintre cei care se înscriseseră în forma intermediară a întovărăşirilor aveau să descopere, în urma unui vot la care nu fuseseră chemaţi, că erau acum membri ai unui colectiv.

Am putea continua această analiză examinînd modul cum accesul oamenilor la rezultatele producţiei a devenit tot mai precar – mai ales în cazul chiaburilor – chiar în timp ce taxele creşteau, dar ideea este limpede : procedura partidului a fost să transforme ceea ce însemna dreptul de proprietate şi să exercite tot mai multă presiune asupra fiecărui aspect pînă cînd munca la cîmp devenea atît de greu de suportat, încît ţăranii renunţau la proprietate „de bunăvoie şi nesiliţi de nimeni". În acest moment, bunurile în chestiune intrau în noile forme de proprietate socialiste. Presiunile presupuneau atît constrîngeri asupra materiilor

105. Se poate argumenta că procesul a început încă înainte de venirea la putere a comuniştilor, întrucît sistemul de rechiziţii fusese conceput înaintea şi în timpul războiului pentru a asigura exporturile de război către Germania.

prime, producţiei, veniturilor şi dreptului de înstrăinare, aşa cum am discutat mai sus, cît şi atacarea relaţiilor sociale şi de rudenie care susţineau atît procesul muncii, cît şi viaţa din sat, aşa cum vom arăta în capitolele 5 şi 6. În măsura în care ideea de „proprietate" include relaţiile sociale în care sînt integrate articolele de valoare, iar acestea, la rîndul lor, implică noţiunea de „persoană", vedem aici temeiul nu numai al formării reţelelor larg ramificate caracteristice pentru socialism la toate nivelurile (vezi Verdery, 2003, capitolul 1), ci şi al creării unor persoane de un tip nemaiîntîlnit pînă atunci: „oamenii noi", la care ne vom întoarce în capitolul 8.

Dialectica centralizării şi descentralizării

James Hughes scria despre colectivizarea sovietică: „Politicile nu erau întotdeauna direcţionate «de sus» în manieră pur totalitară, ci se năşteau de multe ori din interacţiunea birocratică complexă dintre centru şi nivelurile regionale şi locale ale guvernului" (Hughes, 1996, p. 207; vezi şi Easter, 2000). Această perspectivă se aplică deopotrivă şi României. Pe toată perioada procesului de colectivizare, responsabilitatea primară a oscilat între actorii centrali şi cei de la nivelurile inferioare. În 1949, nici un colectiv nu putea fi format fără aprobarea Secţiei Agrare şi a Comitetului Central; în timpul primului puseu de viteză, centrul a încredinţat, în iunie 1950, această sarcină comitetelor judeţene; la începutul lui 1951, centrul îşi reluase misiunea de supervizare a procesului, numai ca s-o cedeze din nou în 1952 (vezi Levy, 2001, p. 105 [ed. rom. – p. 88]). În general, atunci cînd ritmul colectivizării se intensifica, responsabilitatea tindea să coboare pe scara ierarhică, pentru că în acest fel cererile de înfiinţare puteau fi cercetate şi aprobate mai repede. Cînd treburile scăpau de sub control la nivel local sau cînd centrul îşi relua rolul de supervizor, lucrurile încetineau inevitabil şi acesta era, în parte, un mod de a păstra controlul asupra cadrelor locale. În plus, abuzurile erau mai probabile atunci cînd liderii de la Bucureşti descentralizau procesul, căci competiţia şi carierismul ajungeau să primeze printre cadrele de jos şi fiecare căuta să se afirme înfiinţînd mai multe colective. Uneori centralizarea era reluată exact pentru a ţine în frîu asemenea abuzuri.

Unul dintre efectele acestei dialectici a fost faptul că, la nivel local, cadrele nu ştiau niciodată cît timp vor avea iniţiativa. S-ar putea ca acest fapt să fi favorizat, la rîndul său, abuzurile săvîrşite de cadre cît timp aveau puterea, prin care ele dădeau expresie atît propriilor impresii despre cum trebuia gestionat procesul, cît şi posibilelor dorinţe de răzbunare personală. Un alt efect al dialecticii sus-menţionate a fost poate faptul că, din cauza schimbărilor frecvente şi a situaţiilor în care deciziile cadrelor locale erau anulate de deciziile nivelurilor superioare, autoritatea acestor localnici putea fi compromisă în ochii ţăranilor pe care încercau să-i convingă. Aceasta, la urma urmelor, a constituit principala inovaţie a „experimentului Galaţi" din 1956: renunţarea la echipele de oameni veniţi din afară care operau peste capul oficialilor locali. Aceşti străini erau totuşi necesari uneori pentru a-i ţine pe localnici sub control, aşa cum vom vedea în capitolul 3.

Dialectica centralizării şi descentralizării nu este uşor de urmărit, pentru că nu poate fi citită direct din documentele de partid. Chiar şi atunci cînd ei înşişi adoptau hotărîri care afectau sursa responsabilităţii (precum hotărîrea din iunie 1950 care transfera autorităţilor locale ultimul cuvînt în înfiinţarea colectivelor), liderii partidului se disculpau insistînd că dacă lucrurile nu mergeau bine era vina cadrelor de jos. Stalin stabilise acest

precedent în cuvîntarea sa *Ameţeala de pe urma succeselor*, iar Dej i s-a dovedit un ucenic foarte capabil. Iată, de pildă, cum dădea vina pentru răzmeriţele din Galaţi pe conducerea regională: „Acolo a fost o aventură. Am putea să spunem că nu avem nici o vină cu acea aventură, pentru că Consiliul Regional a căutat să ocolească Comitetul Central" (citat în Oprea, 2009, p. 70 [ed. rom. - p. 104]). Oprea afirmă că, după mai multe tulburări violente în cîteva zone, în iarna lui 1961 autorităţile au reuşit să restabilească ordinea „victimizând din nou activul de partid local" (*ibid.*, p. 72 [ed. rom. - p. 106]).

Dificultăţile de planificare şi organizare

Stenogramele şedinţelor Biroului Politic, Secretariatului şi Comitetului Central sînt elocvente în această privinţă, aşa cum au indicat deja unele dintre exemplele noastre. Analiza pe care Marius Oprea o face cu privire la problemele organizatorice ale colectivizării din perioada 1953-1962 este îndeosebi revelatoare; iată aici un citat extins:

> La mai puţin de o săptămână de la reorganizarea sa, Ministerul Agriculturii părea luat prin surprindere de noua decizie politică şi de rolul atribuit în relansarea colectivizării, pentru care se dovedeşte a nu fi deloc pregătit. La şedinţă, funcţionarii ministerului au fost criticaţi că nu se implică în colectivizare şi nici în activitatea gospodăriilor agricole colective. Alexe Eugen de la Secţia Agrară a Comitetului Central dezvăluia: „Este adevărat că ei nu se preocupă de problemele unităţilor socialiste cooperatiste. S-a făcut afirmaţia de către direcţia care se ocupă de treaba asta în minister că problema gospodăriilor agricole este o treabă a guvernului şi partidului, şi mai puţin a lor". Tovarăşul Alexe este pus să repete fraza, de parcă restul participanţilor nu ar fi auzit bine. O face, insistând chiar cu exemple din deplasările sale în teritoriu, pe parcursul cărora unii preşedinţi de GAC-uri i-au atras atenţia asupra dezinteresului funcţionarilor ministerului faţă de problemele colectiviştilor: ei „merg în urma acţiunilor pe care le ia partidul şi guvernul, dânşii înregistrează fapte sau acţiuni şi de foarte puţine ori ajung ca dânşii să iniţieze acţiuni". [...] Alexandru Drăghici i se asociază cu promptitudine, arătând că oamenii din minister „s-au cam obişnuit ca diferite campanii să fie duse în spate de către partid". Starea de „demobilizare", care a dus la neîndeplinirea planului în agricultură, era asociată de ministrul de interne cu o lipsă de răspundere, ambele drept rezultate ale faptului că „mai sunt multe elemente duşmănoase la Ministerul Agriculturii, elemente cu trecut dubios" (Oprea, 2009, pp. 57-58 [ed. rom. - p. 92]).

Mai mult, Oprea citează un activist al Secţiei Agrare a Comitetului Central care critică astfel Ministerul Agriculturii: „Noi ţinem această şedinţă după Congresul Partidului. Spiritul Congresului, lupta pentru transformarea socialistă a agriculturii trebuie să se oglindească în fiecare act pe care îl facem. Conducerea ministerului să nu creadă că este numai datoria organizaţiilor de partid, ci este şi o datorie a ministerului să se ocupe de aceste probleme" (*ibid.*, p. 58 [ed. rom. - p. 92]). Pentru această campanie, spunea el, „toate forţele trebuiesc folosite pentru organizarea gospodăriilor agricole colective şi întovărăşirilor. Oamenii care merg [la sate] pe linie de partid şi de stat trebuie instruiţi în problema aceasta, pentru ducerea muncii politice, pentru lămurirea ţăranilor. [...] Tot ce este viu în Ministerul Agriculturii trebuie să fie pe teren" (*ibid.*, p. 58 [ed. rom. - pp. 92-93]). Aceste pasaje ilustrează problemele organizatorice existente nu numai în

Ministerul Agriculturii însuşi, ci şi între organele de partid şi cele de stat, aşa cum spuneam în capitolul 1. Deşi pasajele privesc şedinţe şi probleme dintr-un an anume (1956), familiarizarea noastră cu corpusul mai larg al arhivelor de partid ne arată că aceste concluzii pot fi generalizate.

Preocuparea aparentă a partidului faţă de legalitate

Strîns legată de dificultatea de a controla cadrele era dorinţa aparentă a partidului ca toate măsurile luate să fie conforme cu legile şi decretele care fuseseră adoptate şi cu directivele date cadrelor. Documente din anii de început ai colectivizării arată în mod frecvent preocuparea conducerii faţă de legalitatea măsurilor. Într-o şedinţă din 1951 a Secretariatului, de pildă, Luca insista că ar fi mai bine să nu se facă legi decît ca ele să nu fie respectate, ceea ce ar duce la „moartea oricărui stat". Chişinevschi adăuga: „Mai periculos decât orice este nerespectarea hotărârilor, a legilor... Pentru călcarea oricărei legi, hotărâri, dispoziţiuni de către Sfat, acest Sfat nu mai are drept de a funcţiona mai departe"[106]. Un alt exemplu vine dintr-o lungă şedinţă a Comitetului Central din 1952 pe problemele colectării, în care un membru raporta că activiştii merseseră din casă în casă căutînd grînele ascunse, la care un altul răspundea: „Aţi intrat în casa ţăranilor săraci şi mijlocaşi. Dar pe temeiul cărei legi aţi avut autoritate să faceţi asemenea percheziţii? Există Constituţia, legile ţării care interzic aşa ceva"[107]. E greu de crezut că numeroasele comentarii de acest gen, făcute în şedinţe de partid cu uşile închise, erau doar de faţadă. Autorităţile centrale par cu adevărat deranjate de abuzarea legii – îndeosebi Pauker pare realmente îngrijorată de încălcarea regulii liberului consimţămînt.

Ce se poate spune despre această preocupare faţă de legalitate? Shearer, discutînd realitatea similară din Uniunea Sovietică a anilor 1930, nu este de acord cu cei care văd în ea o reorientare către moderaţia politică şi principiile universale; ea „semnalizează politizarea legală a infracţiunilor «obişnuite»" (Shearer, 1998, p. 143), este un semn al incapacităţii regimului de a controla societatea sovietică. Cu toate că şi în România întîlnim aceeaşi situaţie, o posibilă explicaţie alternativă este că referirile la lege sînt dovezile luptei intrapartinice, în care „legea" putea fi un instrument împotriva rivalilor[108]. Dej, de pildă, îi acuza deseori pe alţii că nu au respectat legea, ca să-i pedepsească ori să-i excludă, mai ales în primii ani. Începea de obicei prin a afirma autoritatea supremă a partidului, întrebînd: „Cine a autorizat aceste metode?". Într-o şedinţă din 1950 a Secretariatului, îşi dojenea colegii: „Cu ce metode s-a lucrat? Cu schingiuiri, revolvere etc. Toate metodele care au fost folosite în toate părţile, de unde vin aceste metode? Nu cumva

106. ANIC, fond CC al PCR, dosar nr. 3/1951, ff. 6, 10 (ARL). Luca a continuat: cînd legile nu sînt respectate, „[s]tatul nu mai poate îndeplini funcţia sa de a apăra societatea şi se descompune" (f. 6).
107. ANIC, fond CC al PCR – Cancelarie, dosar nr. 6/1952, f. 16 (ARL). Un alt exemplu provine dintr-o şedinţă a Biroului Politic din 1952, în care, chestionîndu-i pe procurorul general şi pe ministrul de Justiţie, Dej observa: „Noi construim socialismul, nu construim închisori" şi întreba: „[S]-a procedat just, s-a respectat legea? Era necesar să avem aşa o populaţie în închisori?" (ANIC, fond CC al PCR – Cancelarie, dosar nr. 107/1952, f. 7 [ARL]).
108. Le mulţumim lui Dorin Dobrincu şi Constantin Iordachi pentru această sugestie.

aceste metode au fost sugerate de dv? Dacă ele există în vreun material. Eu n-am citit în nici un material să se spună: «prindeţi, judecaţi, deschiaburiţi, luaţi pământul»"[109]. Este posibil ca insistenţa liderilor asupra legii să fi servit în primul rînd la stabilirea regulilor jocului, pentru că fiecare conducător al partidului a schimbat Constituţia şi, cu ea, cadrul legislativ.

Rivalităţi similare la nivelurile inferioare ale ierarhiei s-ar putea afla de asemenea la baza următorului exemplu: în comuna Bistra din regiunea Turda, cîţiva agenţi locali ai Securităţii şi-au depăşit atribuţiile într-o acţiune în care trei chiaburi au fost împuşcaţi mortal. Direcţia Generală de Securitate a trimis un ofiţer să investigheze situaţia. Nemulţumit de relatările biroului local, el a descoperit că acesta fabricase informaţii pentru a-şi ascunde acţiunile, sprijinit fiind de Direcţia Regională din Cluj. Conchizînd că „D.R.S. Cluj a dat dovadă de indisciplină faţă de organele superioare, căutând să le inducă în eroare şi necerând aprobările necesare în astfel de situaţii", ofiţerul a propus măsuri disciplinare împotriva Direcţiei Regionale şi a subliniat că asemenea comportamente greşite erau „străine instituţiei noastre şi pot duce la situaţii şi mai grave, creând în jurul organelor de securitate o atmosferă de îndepărtare a sătenilor şi creând o atmosferă de teroare în sânul populaţiei" (Cătănuş şi Roske, 2004, pp. 223-228).

Indiferent care ar fi explicaţia accentului pus pe legalitate, el furniza un instrument pe care alţii îl puteau folosi în mod diferit. În primul rînd, cei care au profitat de el au fost ţăranii. În cazurile, de pildă, în care pămîntul le fusese schimbat, unii dintre ei au cerut în scris autorităţilor superioare să le furnizeze documentele legale aplicabile. Numărul mare al cererilor în care se afirma că oamenii nu primiseră nici documentele, nici pămîntul propriu-zis sugerează neglijenţa oficialităţilor în realizarea acestor schimburi; în consecinţă, ţăranii încercau să le *silească* să respecte cadrul legal[110]. În al doilea rînd, unii oficiali s-ar putea să fi pus accent pe legalitate dintr-o dorinţă sinceră de a consolida moralitatea comunistă, în timp ce alţii – îndeosebi cei din administraţia de stat, eventual preluaţi din epoca burgheză – se poate să o fi făcut pentru a proteja procesul colectivizării de tendinţele cadrelor prea zeloase. Dovezi de arhivă, datînd din anii 1950, în sprijinul acestei posibilităţi găsim în satul Vlaicu. Un ţăran, C.I., apărea frecvent în dosarele de supraveghere ale Securităţii. Pe 7 martie 1959, a fost arestat pentru „complot împotriva ordinii sociale" şi condamnat la închisoare. În dosarul său penal se află declaraţii din partea a trei săteni, care afirmau că omul le spunea altora că americanii aveau să vină curînd (vezi capitolul 7), făcea afirmaţii împotriva colectivizării şi-i lăuda pe rebelii maghiari din 1956. Anchetatorul a cerut însă permisiunea să prelungească mandatul original de arestare ca să poată aduce martori noi; conform raportului său ulterior, martorii anteriori îşi retrăseseră depoziţiile, spunînd că nu-şi imaginaseră niciodată că acestea aveau să ducă la arestarea lui C.I. şi recunoscînd că inventaseră totul pentru a se răzbuna pe el din motive personale. Anchetatorul a închis dosarul şi a declarat că, dată fiind lipsa dovezilor, C.I. este eliberat, iar bunurile care-i fuseseră sechestrate i se returnează, urmînd ca statul să achite cheltuielile de judecată[111]. Acest dosar, cu aparentul

109. Din stenograma întîlnirii, disponibilă în Cătănuş şi Roske, 2000, p. 184 (sursă: ANIC, fond CC al PCR – Cancelarie, dosar nr. 59/1950, pp. 7-8).

110. Vezi, de pildă, cererile din DJAN HD, fond Sfatul Popular al raionului Orăştie, dosar nr. 139/1959.

111. ACNSAS. FP. dosar nr. 1369. vol. 3. ff. 8 bis. 8 bis verso. 10-12.

său respect pentru dovezi şi procedurile legale, nu este unicat în arhivele Securităţii pe care le-am consultat.

Diferenţierea în spaţiu

Uriaşa variaţie din teritoriu a colectivizării satelor s-a datorat în parte, fără îndoială, caracterului laborios al efortului de a-i convinge pe ţărani să-şi cedeze pămîntul „de bunăvoie”. Mulţi indicatori cu distribuţie spaţială ar putea să dezvăluie această variaţie : noi am ales să o ilustrăm prin diferenţele în timp în ceea ce priveşte gradul de colectivizare a regiunilor României[112]. Tabelul 2.5 arată inegalitatea teritorială a rezultatelor colectivizării : din tot terenul care putea fi colectivizat, procentul suprafeţelor intrate cu adevărat în GAC-uri în 1958 (exact înainte de asaltul final) varia între 90 la sută în regiunea Constanţa şi 3 la sută în regiunea Suceava. Vedem de asemenea că, pînă la sfîrşitul campaniei, nu tot terenul arabil din fiecare regiune a fost colectivizat în întregime – în regiunea Hunedoara, ultima, numai 74 la sută aparţinea gospodăriilor colective şi celor de stat[113]. Tabelul ne permite să ne imaginăm posibila mobilitate a unora dintre activiştii care au supervizat campania : valurile celor care generaseră ritmuri susţinute ale colectivizării în Dobrogea, Galaţi şi Banat (toate, regiuni mari producătoare de grîne) pînă în 1958 au luat cu asalt alte regiuni între 1958 şi 1960, iar apoi încă altele pînă în 1962.

Deşi nu putem explica toate aceste variaţii, putem face cîteva sugestii. Primele regiuni care au încheiat colectivizarea – Constanţa şi Galaţi – erau amîndouă zone de mare productivitate agricolă, amplasate strategic lîngă graniţa sovietică şi înconjurînd Delta Dunării. Se ştie că, încă de la început, consilierii sovietici au sugerat insistent colectivizarea timpurie a regiunii Constanţa, care includea cel mai mare oraş-port al României, aflat la o distanţă relativ mică de complexul metalurgic din Galaţi şi crucial pentru economia românească[114]. Ocupată de o forţă militară sovietică semnificativă (nouă mii de soldaţi), zona aceasta era decisivă pentru întărirea controlului sovietic asupra Dunării de Jos şi a Balcanilor (Iordachi, 2009 [ed. rom. 2005]). Printre alte zone unde procesul s-a încheiat relativ devreme se numără cea din jurul Bucureştiului, care facilita astfel controlul aprovizionării cu alimente a capitalei, oraşul de departe cel mai mare din România. O importanţă deopotrivă strategică o avea regiunea Banatului, nu numai una dintre regiunile cele mai fertile din România, ci şi poziţionată la graniţa ţării cu Ungaria suspectă şi cu Iugoslavia „titoistă”. Mai mult, din această zonă fuseseră deportaţi numeroşi etnici germani, iar vastele lor proprietăţi fuseseră confiscate şi utilizate apoi pentru înfiinţarea gospodăriilor de stat (vezi Iancu şi Ţârău, 2000, p. 162 ; Vultur, 1997, 2009a).

---

112. Un alt posibil indicator al variaţiei din teritoriu a colectivizării ar putea fi datele sugestive înregistrate într-un document al Securităţii, care împarte arestările din 1951-1952 după regiune şi categorie socială (vezi ASRI, fond D, dosar nr. 7778, vol. 27, ff. 1-10). Ele dezvăluie variaţii teritoriale mari în numărul de arestaţi, ca şi în grupurile sociale pe care aceştia le reprezentau. Şubrezenia categorizării pe clase ne face însă sceptice că aceste cifre ar dovedi mai mult decît atît.

113. Cifrele însele s-ar putea să nu fie exacte, dar noi credem că ele reflectă ratele relative ale colectivizării.

114. Regiunea includea de asemenea teribilul Canal Dunăre – Marea Neagră, care, în anii 1950, a servit drept gulag al României.

Tabelul 2.5. Procentul de teren arabil colectivizat în fiecare regiune, 1958, 1960, 1962

Regiune	1958	1960	1962
Argeş	4	36	91
Bacău	*3*	*12*	*95*
Banat	**42**	**76**	89
Braşov	**22**	38	94
Bucureşti	16	**95**	**100**
Cluj	*8*	*37*	*87*
Constanţa	**90**	**97**	**100**
Crişana	8	*29*	*89*
Galaţi	**52**	**72**	97
Hunedoara	*7*	*33*	*74*
Iaşi	8	38	**100**
Maramureş	*9*	*35*	*87*
Regiunea Autonomă Maghiară	12	33	93
Oltenia	7	33	94
Ploieşti	7	19	94
Suceava	3	14	**96**
Total în România	**20**	**50**	**94**

Sursă : Montias, 1967, p. 94, după statistici româneşti (am rotunjit cifrele). *Note* : Aceste cifre nu includ suprafeţele din unităţile de stat. Primele patru cifre din fiecare an sînt redate cu aldine, iar cifrele pentru regiunile montane, cu italice.

Regiunile montane au tins să fie colectivizate tîrziu, din mai multe motive. În primul rînd, ele au fost mai greu de pacificat – aici au avut loc numeroase revolte – şi deseori au rezistat mai mulţi ani colectivizării, pentru că sătenii se ascundeau în păduri, împotrivindu-se autorităţilor. Astfel, atunci cînd Gheorghiu-Dej se plîngea în 1958 de regiuni rămase în urmă precum Maramureş, Hunedoara, Bacău şi Cluj, unul dintre motive era poate opoziţia partizanilor pe un teren dificil (Dobeş *et al.*, 2004, p. 47 ; Kligman, 2009 [ed. rom. 2005]). În al doilea rînd, pentru că zonele deluroase şi montane au fost mai greu de colectivizat şi prezentau soluri de calitate mai slabă, ele aveau şanse mici să formeze GAC-uri de succes. Ca atare, în perioada de început, formarea colectivelor în aceste zone nu a fost, de regulă, aprobată, căci ele n-ar fi furnizat decît modele negative. Mai mult, colectivizarea lor n-ar fi contribuit mult la producţia totală de alimente şi, atîta vreme cît aceasta a rămas o preocupare urgentă, zonele mai productive au avut întîietate. Aceste considerente ar putea explica măcar în parte faptul că Transilvania (partea cea mai deluroasă a ţării) a înaintat puţine cereri de formare a colectivelor, aşa cum observa Pauker la o şedinţă din 4 februarie 1952 a membrilor Comitetului Central. Montias sugerează că zonele cu o minoritate maghiară considerabilă tindeau şi ele să fie colectivizate mai lent. Pentru unele dintre judeţele cu relief montan, cifrele finale reflectă decizia conducerii de a scădea terenurile din zona montană din totalul suprafeţelor colectivizabile, mărind astfel procentul proprietăţilor colectivizate prin scăderea numitorului de calcul (vezi mai sus nota de subsol 100). Aceasta face ca cifrele din 1962 să fie foarte discutabile.

Violenţă şi rezistenţă

Citînd vederile lui Hannah Arendt asupra relaţiei dintre folosirea terorii şi existenţa unui mare surplus de populaţie, Tănase (1998, p. 25) sugerează că, întrucît România dispunea de rezerve mari de populaţie în zonele rurale, partidul putea să exercite teroare asupra acestora fără să periclitexe forţa de muncă necesară industriilor urbane. Pentru a obţine controlul complet asupra aprovizionării cu hrană, regimul putea folosi represiunea chiar cu preţul vieţii sătenilor. Deşi colectivizarea din România nu a înregistrat nici pe departe nivelul de violenţă şi de distrugere caracteristic procesului similar din Uniunea Sovietică (cu rezervele sale umane şi mai vaste), recursul la violenţă rămîne totuşi o trăsătură fundamentală a politicii româneşti de colectivizare[115]. De fiecare dată cînd violenţa se atenua, ritmul înfiinţării gospodăriilor colective încetinea, şi totuşi, acolo unde violenţa era limitată, oamenii acceptau mai uşor să se înscrie (vezi Goina, 2009 [ed. rom. 2005] ; Bodó, 2009 [ed. rom. 2005]). Doar la început, în 1949, colectivele s-au creat fără violenţă. Formele ei mergeau de la ameninţări şi amenzi la bătăi, arestări, procese publice, deportări, sentinţe de închisoare şi chiar omoruri. Ne vom întoarce la subiectul acesta în capitolele 3 şi 4, dar vrem să rezumăm aici ceea ce a reieşit din prezentarea noastră de pînă acum.

Remarcabil în rapoartele despre revoltele ţărăneşti este faptul că femeile erau foarte des instigatoarele acestor rebeliuni, aşa cum am menţionat în capitolul 1, cînd vorbeam despre rezistenţa ţăranilor sovietici la colectivizare. Un raport referitor la o astfel de răzmeriţă afirmă că „cele mai atroce in această bătae au fost femeile"[116]. În satul Micfalău din judeţul Trei Scaune, o rebeliune de trei zile a fost condusă de o văduvă cu opt copii[117]. În localitatea Gruiu din judeţul Ilfov, „[u]n grup de femei s-au năpustit asupra mecanicului pe care l-a tras jos după maşină, l-au bătut, rupându-i hainele depe el. Printre acei care agitau pe femei, se găseau şi membrii de partid... treerişul a fost oprit"[118]. Au existat scene în care femei şi copii s-au aruncat în faţa tractoarelor ca să le oprească (Dobeş *et al.*, 2004, p. 69). Şi tot femeile au fost conducătoarele ultimei revolte ţărăneşti din satul Mărceşti din regiunea Dîmboviţa, soldată cu 150 de arestări[119]. Cînd încetau să se mai revolte, femeile puteau totuşi să-şi exprime sentimentele în privinţa înscrierii în colectiv făcîndu-şi apariţia la semnarea cererii în haine de doliu[120]. Documente emise de Comitetul

115. Dintre numeroasele surse despre folosirea violenţei, menţionăm Cătănuş şi Roske, 2000 şi 2004 ; Cesereanu, 2006 ; Ionescu-Gură, 2005 ; Iordachi şi Dobrincu, 2009 [ed. rom. 2005] ; Levy, 2001 [ed. rom. 2002] ; Roske, 2001, şi Tismăneanu *et al.*, 2007.
116. „Peasants' uprising in 1957" („Răscoală ţărănească în 1957"). OSA RFE, nr. inventar 5181/1959. (Informaţie obţinută prin amabilitatea Oanei Mateescu.)
117. Vezi ANIC ; fond CC al PCR - Cancelarie, dosar nr. 59/1950, f. 57 (ARL).
118. Vezi ASRI, fond D, dosar nr. 4640, ff. 162-163 (ARL). Rebeliunea a escaladat la sosirea a trei activişti de partid de la PRM Ilfov. „In momentul intrării acestora în comună, s-au tras clopotele şi în scurt timp peste 300 de femei şi bărbaţi au înconjurat maşină Judeţenei pe care au răsturnat-o, iar tovarăşii activişti au fost crunt bătuţi, luaţi din maşină şi blocaţi în două case ţărăneşti. In acelas timp, un număr de cc. 1000 oameni au înconjurat sediul Comitetului Provizoriu, blocând funcţionarii şi Miliţienii pe care i-a ameninţat să părăsească localul. In urma acestei situaţii s-au deplasat la faţa locului două plutoane de Securitate."
119. Vezi Bălan, 2000, p. 287. Merită poate să notăm afirmaţia lui Kate Brown că, la graniţa dintre Polonia şi Ucraina, unde femeile erau de asemenea în avangarda violenţei, situaţia aceasta era îndeosebi probabilă în regiunile dominate de baptişti şi alte secte protestante, care erau egalitariste în privinţa sexelor şi aveau predicatori femei (Brown, 2004, p. 106).
120. *Ibid.* ; vezi şi Dumitrescu, 1960 (informaţie obţinută prin amabilitatea Oanei Mateescu).

Central afirmă în mod expres faptul că femeile sînt marii duşmani ai colectivizării (vezi Kligman, 2009 [ed. rom. 2005]).

Cu cît era folosită mai multă violenţă, cu atît ea întîmpina mai multă împotrivire. În localitate după localitate, echipele de activişti care veneau să-i convingă pe ţărani erau aşteptaţi cu furci, seceri, săpăligi şi arme. A fi activist la vremea respectivă era o ocupaţie potenţial letală : ţăranii îi băteau deseori măr, le ameninţau familiile, produceau stricăciuni pe proprietăţile lor sau chiar îi omorau, inclusiv pe preşedinţii nou-formatelor gospodării colective[121]. Conducătorii erau foarte conştienţi de risc : pentru a preveni revoltele la şedinţele de înfiinţare a GAC-urilor, de pildă, Gheorghiu-Dej avertiza că suporterii colectivizării trebuie să fie majoritari : „Trebuie să fim siguri când mergem în adunare că sunt pregătiţi toţi ţăranii, ca să nu plecăm dintr-o astfel de adunare bătuţi. Aceasta ar fi un eşec politic. Dacă suntem numai 10-20, poate lua [*sic !*] măsuri împotriva noastră, dar, dacă suntem majoritatea, nu au ce face" (Oprea, 2009, p. 70 [ed. rom. - p. 104]).

Este important să subliniem amploarea acestei rezistenţe, dată fiind reputaţia românilor de victime pasive ale exceselor comunismului. În 1949-1950,

> în unele regiuni au avut loc lungi asedii, şi, cu ajutorul unor „grupuri de partizani", ţăranii au dus bătălii grele împotriva forţelor guvernamentale. Regiunile Dolj, Argeş, Bihor, Bucureşti, Timişoara, Vlaşca, Hunedoara şi o parte a vestului Transilvaniei, populată de moţi, au fost scenele unor astfel de evenimente (Ionescu, 1964, p. 200 [ed. rom. - p. 233] ; vezi şi Kligman, 2009 [ed. rom. 2005])[122].

În general, ţăranii care s-au opus regimului prin forţă au sfîrşit în închisori sau chiar morţi, dar oamenii puteau fi închişi pentru mult mai puţin, de pildă pur şi simplu pentru că refuzau să se înscrie în colectivele „constituite voluntar", pentru că-l înjurau pe preşedintele colectivului, pentru că nu respectau ordinul de a ara miriştea terenurilor proaspăt recoltate într-un interval de timp care nu putea fi respectat, pentru că îi îndemnau pe alţii să se retragă din colectiv sau împrăştiau zvonuri că regimul avea să cadă în curînd fiindcă veneau americanii. Date de la Ministerul de Interne arată că, în anii 1951-1952, au fost arestaţi 34.738 de ţărani şi au avut loc 439 de procese publice[123]. O cifră mult mai mare ne furnizează un raport al lui Nicolae Ceauşescu de la o plenară din 1961, care afirmă că, în vara lui 1950 şi numai în a doua jumătate a lui 1952, fuseseră arestaţi 89.000 de ţărani[124]. Nici unul dintre seturile acestea de cifre nu este de încredere, dar ele indică cel puţin limita de jos a numărului real al arestaţilor[125]. Deşi, din cele 14 localităţi în care s-au desfăşurat cercetările pentru

121. Bunăoară, mai mulţi tovarăşi au fost grav bătuţi în localitatea Biharia din regiunea Bihor. În Uileacul de Munte, tot din această regiune, a fost atacat secretarul celulei de partid (ASRI, fond D, dosar nr. 4638, f. 74).

122. Revoltele din anii de început au fost în egală măsură împotriva impunerii comunismului şi împotriva cotelor sau a colectivizării. (Vezi şi Bălan, 2000, pp. 258-293.) În „asaltul final" însă, revoltele au fost în mod limpede împotriva colectivizării, căci partidul era consolidat deja la sfîrşitul anilor 1950, iar cotele fuseseră eliminate.

123. ASRI, fond D, dosar nr. 7778, vol. 27, ff. 1-10. Cifrele pe straturi sociale sînt : chiaburi 22.008 (63 la sută), ţărani mijlocaşi 7.226 (21 la sută), ţărani săraci 5.504 (16 la sută) (vezi şi ACNSAS, FD, dosar nr. 53, f. 21).

124. 55.000 (62 la sută) dintre ei erau presupuşi chiaburi (ANIC, fond CC al PCR - Cancelarie, dosar nr. 53/1961, vol. I, f. 222, citat în Cătănuş şi Roske, 2000, pp. 31-32).

125. Deşi ne-am fi dorit să putem furniza aici un număr estimativ al revoltelor ţărăneşti din perioada colectivizării (inclusiv revoltele împotriva cotelor şi a comuniştilor în general), este imposibil

proiectul nostru, revolte şi represiuni ample au avut loc într-una singură (Vadu Roşca; vezi Stoica, 2009 [ed. rom. 2005]), acţiuni la scară mai mică au apărut în mai multe, iar documentele indică limpede intensitatea lor. Îl rugăm pe cititor să reţină proporţiile acestei opoziţii violente, pentru că, în capitolele următoare, nu vom mai atrage în mod deosebit atenţia asupra ei şi ne vom concentra asupra altor forme de rezistenţă.

Tulburările ţărăneşti au fost suficient de însemnate pentru a mobiliza trupe serioase de miliţie şi de Securitate, aşa cum ne sugerează o serie de cifre dintr-un raport al Securităţii despre revoltele larg răspîndite din Bihor şi Arad din 1949. Agenţii au ocupat cele douăsprezece sate care se revoltaseră şi au arestat o mulţime de ţărani, pe unii dintre ei executîndu-i[126]. Presupunînd o influenţă venită din Iugoslavia „rebelă" a lui Tito, ei au organizat deportări preventive din zona de frontieră, care au afectat 40.320 de persoane[127]. Deportaţii au fost trimişi temporar în lagăre de muncă, în stepele din Bărăgan sau la temutul Canal Dunăre - Marea Neagră[128] (vezi Bălan, 2000; Deletant, 1999 [ed. rom. 2001]; Vultur, 1997 şi 2009a). Pentru această misiune, 315 agenţi de miliţie şi 65 de agenţi de Securitate au fost trimişi în fiecare localitate şi organizaţi în echipe şi fiecăreia i s-au repartizat una sau două locuinţe ai căror locatari trebuiau deportaţi[129]. Aceeaşi sursă indică de asemenea tipurile de pedepse împărţite pentru nepredarea cotelor sau pentru alte infracţiuni legate de colectivizare: arestări, procese publice, închisoare, internare în colonii de muncă, domiciliu obligatoriu la locul de muncă şi aşa mai departe.

Frecvenţa arestărilor şi formele de brutalitate se înmulţeau şi scădeau în funcţie de modul cum se intensifica ori se relaxa procesul de colectivizare. Odată cu asaltul final, începînd de la sfîrşitul lui 1958, numărul ţăranilor arestaţi şi al celor trimişi în coloniile de muncă forţată şi în închisori a crescut vertiginos, căci regimul echivala orice acţiune ostilă colectivizării cu o încercare de subminare a sistemului politic. Pedepse aspre erau date pentru delicte precum instigarea ţăranilor împotriva înscrierii în colectiv sau pentru retragerea din ele, ameninţarea funcţionarilor însărcinaţi cu implementarea colectivizării, redactarea de petiţii pentru cei care voiau să se retragă din GAC, criticarea gospodăriilor colective sau participarea la acţiuni îndreptate împotriva lor (Roske, 2003, pp. 104-129).

În concluzie, fără forţă, colectivizarea României nu ar fi fost posibilă. Şi totuşi, la fel ca în Uniunea Sovietică, folosirea forţei a generat un cerc vicios: rolul ei major confirma

---

să formulăm o statistică plauzibilă. Anumite zone au fost studiate mai bine decît altele, mai ales cele în care revoltele au fost mai de amploare şi au necesitat forţe de represiune în masă (de pildă, Argeş, Bihor, Vrancea etc.). Va fi nevoie de încă mulţi ani de cercetări în arhivele partidului şi ale Securităţii ca să putem începe să ne formăm o imagine mai limpede asupra dimensiunii rezistenţei ţărăneşti din România. Vezi şi nota de subsol 98.

126. Vezi Bălan, 2000, pp. 281-282; Cătănuş şi Roske, 2004; Dobrincu, 2002 şi 2002-2003; Roske, 2003, pp. 129 şi următoarele.

127. Vezi Deletant (1999, pp. 142-145 [ed. rom. - pp. 109-110]), de unde am preluat aceste informaţii. Acţiunea a început în 1951 şi a fost nevoie de 2.656 de vagoane şi de 6.211 camioane pentru a-i transporta pe cei evacuaţi. Deletant notează că Securitatea i-a clasificat pe deportaţi în următoarele grupuri: cetăţeni străini, basarabeni, macedoneni, persoane care colaboraseră cu armata germană, nemţi, „titoişti", oameni cu rude în străinătate, oameni care sprijiniseră rezistenţa anticomunistă, „duşmani" ai ordinii socialiste, culaci şi cîrciumari, foşti moşieri şi industriaşi şi infractori condamnaţi. Pentru mai multe informaţii despre această deportare, vezi Bălan, 2000, pp. 132-174, şi Vultur, 2003a.

128. Despre propaganda oficială a Canalului, vezi Ilie, 2001. Deşi a fost trîmbiţat drept „una dintre marile izbînzi ale socialismului", majoritatea populaţiei îl asocia cu teroarea şi moartea. Vezi şi Bălan, 2000, pp. 132-174.

129. ASRI, fond D, dosar nr. 4638, pp. 35-42.

incapacitatea regimului de a-i atrage pe ţărani în gospodăriile colective, dar era în egală măsură un motiv al acestei incapacităţi. Violenţa a intrat de asemenea într-un proces schismogenic (Bateson, 1936), în care împotrivirea a dat naştere la mai multă forţă, iar forţa, la mai multă împotrivire. Sîntem, aşadar, de acord cu evaluarea pe care Viola o face colectivizării sovietice: refuzul constant al ţăranilor a silit regimul la un comportament şi mai brutal (Viola, 1996, pp. 69, 130), care i-a scos la iveală slăbiciunea fundamentală. Tot în privinţa colectivizării sovietice, Kate Brown scrie: „Violenţa stalinistă din anii 1930 expune un stat ineficient, care încearcă disperat să-şi păstreze puterea prin eforturi de ultimă instanţă – ameninţări, coerciţie şi violenţă" (Brown, 2004, p. 53). Tristul paradox, dacă James Scott (1985) are dreptate, este că efectul general al revoltelor ţărăneşti a fost întărirea centralizării şi a capacităţii represive a statului. S-ar putea spune aşadar că împotrivirea curajoasă a ţăranilor români faţă de modelul sovietic a contribuit exact la crearea capacităţii statului de a-i sili în cele din urmă să-i accepte jugul.

Concluzii

În capitolul de faţă am descris organizarea socială a satului românesc pe care colectivele urmau s-o înlocuiască şi procesul colectivizării în România, de la reforma agrară din 1945 pînă la marea sărbătoare finală din aprilie 1962. La începutul procesului au existat şi săteni cu totul lipsiţi de pămînt, dar majoritatea ţărănimii avea cel puţin un hectar (rezultatul reformelor agrare din 1921 şi 1945), cei mai mulţi lucrau pămîntul cu membrii familiei (poate suplimentînd munca pe lotul lor cu munca pe proprietăţile celor mai înstăriţi) şi majoritatea o făceau pentru subzistenţă şi doar în plan secundar pentru a vinde pe piaţa liberă. Ţăranii şi consătenii lor se considerau oameni buni şi valoroşi dacă munceau din greu şi îşi organizau singuri munca, fără să trebuiască să lucreze pentru alţii. Pînă la sfîrşitul colectivizării, aproape nici un ţăran român nu mai deţinea pămînt; parcela pe care sătenii o lucrau pentru ei înşişi le era acordată numai condiţionat, nu în proprietate permanentă; puteau să vîndă foarte puţin sau deloc; iar cei care munceau din greu în GAC erau mai puţin admiraţi decît cei care leneveau şi furau din colectiv pentru familiile lor.

Aşa cum am arătat pe larg în capitolul 1, la originea acestui proces s-a aflat influenţa sovietică. Politica de colectivizare a fost impusă în ciuda ezitărilor cîtorva dintre conducătorii României, iar la vremea încheierii campaniei, modelul sovietic al colhozului şi sovhozului era deja predominant. Gradul de implicare a Uniunii Sovietice în campanie a fost practic fără egal în blocul estic. Acest fapt este fără îndoială relevant pentru asemănările dintre colectivizarea românească şi cea sovietică, precum şi pentru cursul diferit pe care România l-a urmat în comparaţie cu Iugoslavia, Polonia şi Ungaria, aliaţi mai recalcitranţi ai Uniunii Sovietice în anii 1950. Situaţia avea să se schimbe încet-încet, căci mai întîi Gheorghiu-Dej şi apoi şi Nicolae Ceauşescu au afirmat treptat o mai mare independenţă politică, al cărei punct culminant a fost condamnarea de către Ceauşescu a invaziei sovietice a Cehoslovaciei din 1968. Dar, la vremea aceea, colectivele erau implantate solid în pămîntul României. Odată cu ele însă a apărut şi revolta permanentă a ţărănimii româneşti, care a învăţat repede să acorde colectivelor numai atenţia minim necesară. În acest sens, sîntem de acord cu opinia lui Ionescu (1964, p. 300 [ed. rom. – p. 337]): „România nu s-a dovedit a fi deloc o excepţie de la regula după care agricultura a reprezentat cel mai mare eşec al comunismului".

Capitolul 3

Formarea cadrelor

Să dea Dumnezeu să ridicăm cât mai multe cadre!

Ana Pauker[1]

Secretarul Sfatului [Romos] nu corespunde politici si sarcinilor de Democratie Populara in Tara noastra, este in rubedenie apropiate cu chiaburi si cauta sa satisfaca toate marsaviile chiaburilor, intentionat cauta sa atraga si pe noul Presedinte tov Rotea in marsaviile lui.

Dintr-o notă informativă compusă de organele de partid din raionul Orăştie[2]

Activiştii? Îmi vine să rîd şi acuma. De la Bucureşti au venit la Orăştie la raion. Şi de la raion au venit la Vlaicu. Şi l-am poftit în casă... Soacră-mea a scos ceapa şi a făcut funie. Dar între poveşti zic către el – Nestor, că ţin minte numele şi acum. „Cu ce ocazie pe aicea?" „Îndrumător", zice, „cu agricultura. Îndrumător". „Păi", zic, „chiar îi nevoie de aşa ceva pe aici pe la noi". Să fiu în rînd cu el. Şi a văzut funia de ceapă agăţată sus. „Dom'le", zice, „aşa se face asta?". „Da", zic, „prinzi de coadă şi...". Nici aia n-o ştiut...

Fost morar din localitatea Aurel Vlaicu, intervievat de K. Verdery

În capitolele anterioare am prezentat pe scurt crearea partidului-stat comunist în România şi metodele cu ajutorul cărora acesta a preluat controlul asupra resurselor de hrană, după modelul sovietic. Am arătat că, întrucît Partidul Comunist Român nu era o structură complet formată la vremea cînd a început să pună în aplicare aceste politici, colectivizarea însăşi avea să servească drept proces generativ pentru multe dintre practicile ulterioare ale partidului. Majoritatea organizaţiilor nu se formează mai întîi pe deplin şi abia apoi îşi formulează sarcinile şi îşi selectează personalul: ele sînt modelate de însăşi îndeplinirea acestor sarcini şi de comportamentul propriului personal, evoluînd în paralel cu politicile implementate şi cu formarea cadrelor active. Ca atare, nu putem spune că

1. ANIC, fond CC al PCR – Secţia Agrară, dosar nr. 60/1949, f. 37.
2. DJAN HD, fond CR PMR, dosar nr. 888/1953, f. 67.

partidul a luat mai întîi ființă și apoi a colectivizat: acțiunea însăși a colectivizării a contribuit la crearea simultană a partidului-stat care o desfășura.

Acest proces generativ a început cu personajele cele mai însemnate ale întregului program: cadrele de partid și de Securitate. Formarea lor – marcată de numeroase dificultăți, după cum se va vedea în acest capitol – a avut o importanță fundamentală în cadrul procesului de creare a partidului însuși. Cadrele au fost cele care au primit sarcina de a transpune în viață proiectul de inginerie socială importat de la sovietici; lor le-au fost încredințate puterea de a construi o nouă ordine socială și formele de putere care să o susțină. Ele aveau să fie „avangarda", îndrumătorii și exemplele morale ale partidului. Soarta modelului sovietic s-a aflat în mîinile lor. Cine au fost deci aceste cadre și cum au acționat ele?

Deși datele adunate în timpul proiectului nostru nu sînt foarte numeroase, în capitolul de față sperăm să putem aduce o perspectivă nouă asupra procesului de colectivizare: pe aceea a cadrelor de rang inferior, în contrast cu perspectiva conducerii superioare despre care se discută în majoritatea istoriilor partidului (de exemplu, Jowitt, 1971; King, 1980; Tănase, 1998; Tismăneanu, 2003 [ed. rom. 2014]). O asemenea inițiativă nu e nici foarte la modă, nici tocmai ușoară, pentru că, în general, cadrele de partid au fost atît de demonizate în imaginarul popular (de multe ori în mod justificat), încît cu greu pot fi recuperate ca ființe umane. Foarte puține încercări au fost făcute în acest sens – printre ele, lucrările lui Jochen Hellbeck (2006) și Andreas Glaeser (2011). În literatura de specialitate din România, în afară de un volum de documente despre cadrele de Securitate (Oprea, 2002) și unul de interviuri cu foști activiști (Rostás și Momoc, 2007)[3], numeroasele lucrări despre victimele comunismului au dat prea puțină atenție celor care i-au transformat pe oameni în victime. Pentru a înțelege însă mai bine funcționarea regimului și modul în care el s-a îndepărtat de modelul sovietic, e necesar să încercăm să privim lucrurile prin ochii cadrelor sale, descoperind poate pe parcurs, așa cum sugerează Getty și Naumov (1999, p. 16), că, pînă și în timp ce manifestau un comportament uneori barbar față de țărani, oamenii aceștia erau ei înșiși foarte speriați. Cum era viața lor? În ce relație se aflau cu regimul pe care îl slujeau? Cum a modelat comportamentul lor forma specifică pe care a luat-o Partidul Comunist Român?

Unul dintre motivele pentru care vrem să examinăm îndeaproape viața cadrelor este legat de chestiunea legitimității noului regim. Deși legitimitatea este de regulă tratată în termenii relației „consensuale" dintre mase și conducătorii lor, în cazul României comuniste (în care poziția liderilor era garantată de Uniunea Sovietică) ni se pare mai important să cercetăm relațiile dintre conducători și cadrele subordonate lor și, de asemenea, relațiile dintre cadrele însele. Întrucît Partidul Comunist Român a venit la putere cu un personal prea puțin pregătit și lipsit de angajament ideologic, primul său test de legitimitate l-a avut de dat în fața propriilor cadre. Dacă nu susțineau ei înșiși programul transformator al partidului, oamenilor acestora nu li se putea încredința sarcina de a-l pune în practică în mod corespunzător. Este de aceea relevant să ne întrebăm cum au încercat liderii de partid să formeze cadre noi, să stabilească relații între acestea și să instituie moduri de a le supraveghea și disciplina, astfel încît să poată fi siguri că ele promovau cu adevărat obiectivele superiorilor lor, inclusiv pe ale liderilor din Uniunea Sovietică. Demersul nostru se îngemănează de asemenea cu discursul de inspirație weberiană al lui Ken Jowitt

3. Pentru o analiză a cadrelor din Uniunea Sovietică, vezi Siegelbaum și Sokolov, 2004; Hooper, 2006.

(1992 [ed. rom. 2012]) despre „neotradiţionalism". Jowitt sugerează că, în timp, regimul sovietic, caracterizat printr-un „impersonalism charismatic", a deviat, prin rutinare, în direcţia tipului de autoritate tradiţională, printr-un proces pe care el îl numeşte „corupţia regimului". Fundamentală pentru neotradiţionalismul charismatic care a rezultat astfel a fost „incapacitatea Partidului de a-şi susţine impersonalitatea printre cadre", pe măsură ce acestea se transformau tot mai mult în „patroni de tip tradiţional" şi în „oameni mari" (Jowitt, 1992, pp. 126-127 [ed. rom. - pp. 157-159]). Deşi noi evităm termenul „corupere" folosit de Jowitt, conceptele cu care lucrează ni se par un mod util de a organiza o parte din materialele noastre referitoare la apariţia reţelelor personale formate de cadre, care au modificat „impersonalismul" ce ar fi trebuit să rămînă specific partidelor leniniste. Vrem să arătăm că personalismul care a rezultat astfel, atît de caracteristic partidelor comuniste de tip sovietic, s-a datorat în parte eforturilor depuse de cadre pentru a se proteja de tehnicile de guvernare, de inspiraţie sovietică, aplicate asupra lor.

Acestor concepte de inspiraţie weberiană le vom adăuga o serie de noţiuni împrumutate de la Foucault, pentru care o problemă crucială este relaţia dintre putere şi supunere - puterea emanînd din mai multe centre şi nefiind concentrată „la vîrf". În procesul de instalare a puterii comuniste, cei dintîi subiecţi ce au trebuit formaţi au fost chiar cadrele, care aveau apoi să instituie pe larg noul sistem de dominaţie şi supunere. Pînă la urmă, controlul asupra cadrelor de rang inferior s-a dovedit imposibil de realizat pentru şefii de partid şi acest fapt, la rîndul său, a dat naştere unei relaţii specifice între stat şi subiecţii lui, ca şi anumitor deprinderi comportamentale specifice. Examinînd aceste chestiuni, vom scoate la iveală nu numai ceea ce exerciţiul puterii a reprimat, ci şi ceea ce a produs. Vrem să sugerăm că rezistenţa la transformarea în subiecţi obedienţi, rezistenţă care a devenit o trăsătură specifică a socialismului, era larg răspîndită printre cadrele care se eschivau de la ordinele primite, le reinterpretau sau exagerau în executarea lor, la fel cum se întîmpla şi printre ţărani. Vrem să conturăm imaginea unui regim care a încercat să pătrundă în toate domeniile vieţii, dar care, în acelaşi timp, a generat rezistenţă în rîndurile propriilor cadre: la fel ca Michael Mann în cartea sa *The Dark Side of Democracy* (*Faţa întunecată a democraţiei*), descoperim o „faţă întunecată a socialismului", care şi-a împins propriii oameni să se opună idealurilor sale utopice. Deşi nu avem suficient material ca să aducem argumente cu adevărat convingătoare în acest sens, sperăm cel puţin să lansăm cîteva provocări în domeniul reflecţiei ştiinţifice pe această temă.

Ce erau cadrele?

Ce anume înţelegem prin „cadre"? Lewin afirmă că, în cazul Uniunii Sovietice, „toţi cei care nu erau membri simpli ai partidului erau «cadre» - cu alte cuvinte, lucrau într-un aparat în care fiecare persoană deţinea o poziţie anume într-o ierarhie de funcţionari disciplinaţi" (Lewin, 2005, p. 38). În acest capitol, noi vom folosi termenul într-un sens larg, ce are în vedere orice persoană angajată direct de către partidul-stat într-o funcţie oficială şi a cărei muncă presupunea servirea aparatului de partid, de stat sau al Securităţii la oricare nivel al ierarhiei politice. Vom vedea că termenul „cadre" este rareori folosit de săteni în interviurile pe care le-am luat - ei vorbesc mai degrabă de „activişti" sau eventual de „ei", „oamenii lor" şi aşa mai departe. „Cadrele" şi „activiştii" apar însă în mod regulat în vorbirea şi scrierea celor pe care îi numim „cadre".

Înţelesul acesta larg ignoră o serie de distincţii pe care ar trebui să le facem, dar la care trebuie să renunţăm din lipsă de spaţiu. Unii analişti (şi de asemenea unele dintre persoanele intervievate de noi) şi-ar dori probabil să facem distincţie între angajaţii „de la partid" şi cei „de la stat" ; acolo unde diferenţa ni se pare importantă, vom folosi cuvîntul „funcţionari" pentru a-i denumi pe aceştia din urmă. Identităţile respective sînt totuşi instabile, pentru că angajaţilor „de la stat" li se cerea de multe ori să facă munca activiştilor de partid sau ei înşişi puteau trece pe poziţii de conducere în cadrul partidului. Ca angajaţi ai statului, ei erau obligaţi să facă tot ceea ce le cerea partidul, pentru că nu aveau o sursă independentă de venit (vezi Oláh, 2003, p. 57). Ca atare, căpătau statutul de „activişti" sau renunţau la el după cum era nevoie. Aşadar, aceşti termeni şi alţii înrudiţi nu se referă la indivizi, ci la roluri şi funcţii, pe care oamenii şi le puteau asuma şi le puteau schimba. Am putea distinge în plus între cadrele de pe teren şi cele care făceau muncă de birou (distincţie paralelă cu cea anterioară) sau între cele din vîrful ierarhiei partidului-stat – nomenclatura – şi cadrele de rang inferior de la nivel de raion, de comună sau de sat.

De ce fel de oameni a avut nevoie procesul de colectivizare la nivelul cel mai de jos? În documentele noastre găsim o sumedenie: secretari de partid şi secretari administrativi la nivel naţional, regional, raional şi comunal, ca şi la locurile de muncă; membri ai comisiilor de colectivizare şi ai comitetelor executive sau ai birourilor politice de la nivel regional, raional şi comunal; tot soiul de tehnicieni (de cadastru, veterinari, agronomi etc.); preşedinţi şi vicepreşedinţi de sfaturi populare regionale şi raionale; preşedinţi, brigadieri şi membri în consiliile de conducere din gospodăriile colective; directori ai gospodăriilor de stat; primari; deputaţi de la sate; delegaţi în sfaturile populare din comune, delegaţi de batoză şi colectori de cote; membri ai comitetelor provizorii şi ai comitetelor de iniţiativă şi aşa mai departe. Printre numeroasele tipuri de lucrători de partid deosebim activiştii, termen general referitor la oamenii angajaţi pentru îndeplinirea unor sarcini politice sau detaşaţi pentru o vreme de la locurile lor de muncă din fabrici, mine, din agricultură sau instituţii socialiste; agitatorii, a căror misiune era să stîrnească entuziasmul ţăranilor de a se înscrie în partid, de a-şi livra cotele sau de a intra în colectiv; diferitele tipuri de instructori, care făceau muncă de educare sau de lămurire, sfătuiau, trimiteau organelor superioare informaţii culese la nivel local şi făceau sugestii; şi propagandiştii, care creau filme, afişe, sloganuri şi alte metode de popularizare a gospodăriilor colective. Existau de asemenea oameni care trebuiau să conceapă planurile de muncă şi de activităţi; să scrie rapoarte, procese-verbale ale întîlnirilor, note informative; să disemineze mijloacele de propagandă şi să-i convingă pe ţărani. Pe scurt, colectivizarea necesita un corp considerabil şi bine pregătit de cadre – ceea ce Horváth şi Szakolczai numesc o „armată permanentă" (1992, p. 80).

Şi totuşi, exact de aceştia ducea lipsă România nou comunizată. Aşa cum am explicat în capitolul 1, Partidul Muncitoresc Român avea în 1944 aproximativ 1.000 de membri, majoritatea la oraşe, deşi numărul lor a crescut rapid după ce formaţiunea a intrat la guvernare în 1945. Pînă în iunie 1946 ajunsese la aproape 750.000 de membri, iar în februarie 1948 avea deja peste 1.000.000 (King, 1980, p. 64)[4]. Dar influxul acesta rapid i-a făcut pe lideri să se teamă constant că „duşmanii de clasă" s-ar putea infiltra în partid şi i-ar putea submina activitatea din interior. După „campania de verificare" din anii 1948-1950,

4. Pentru comparaţie, partidul comunist al Poloniei avea 20.000 de membri în 1944 şi 1.500.000 în 1948, adică de numai 75 de ori mai mulţi, în timp ce în România creşterea fusese de o mie de ori (Stoica, 2006, tabelul 1).

care a redus numărul membrilor la ceva mai puţin de 600.000, partidul avea un activ (corp de cadre active) de circa 100.000 de persoane, din care o bună parte au fost angrenate în procesul de colectivizare. Campania de verificare a statornicit foarte devreme o atmosferă de suspiciune şi duplicitate, ca şi o luptă pentru influenţă care avea să continue pe toată durata existenţei partidului.

Cine erau cadrele? Iniţial, multe erau neştiutoare de carte. Bună parte dintre ele erau oameni prea puţin devotaţi idealurilor şi practicilor comunismului de tip sovietic, care se înscriseseră în partid pentru a avansa social sau a se proteja, şi nu din convingere[5]. Erau ei înşişi membri ai unor familii, vecini, participanţi la sisteme locale de statut social; mulţi făceau parte integrantă din sate similare cu cele pe care le luau acum cu asalt. Veneau cu bagajul lor de obiceiuri, de nevoi, de loialităţi faţă de neamuri şi poate de resentimente la adresa unor membri mai respectaţi ai comunităţii. În calitatea lor de presupuse exemple ale „omului nou socialist", trebuiau să navigheze printre directive de partid, relaţii sociale locale şi situaţii în permanentă schimbare – şi înseşi acţiunile lor jucau un rol fundamental în perpetuarea acestei schimbări. Misiunea lor a fost să dea practic peste cap viaţa a douăsprezece milioane de locuitori ai satelor. Cum au devenit ei oamenii capabili de o asemenea faptă?

În subcapitolele următoare vom analiza modul cum s-au format aceste cadre şi cum au făcut faţă misiunii lor atît de solicitante. Care au fost metodele pedagogice folosite de partid pentru pregătirea lor, paralele cu cele pe care ele însele aveau să le folosească ulterior cu ţărănimea? (Pe acestea le vom discuta în partea a II-a a cărţii.) Ce tipuri de muncă au făcut? Cu ce probleme s-au confruntat? Studiul formării cadrelor ne ajută să înţelegem cum şi-a construit partidul autoritatea printre cei care aveau să i-o exercite. Misiunea a fost dificilă, pentru că din documentele oficiale ne dăm seama că grosul cadrelor erau complet nepregătite să se ocupe de înfăptuirea uriaşului proiect pe care trebuiau să-l ducă la bun sfîrşit. Şi totuşi, oamenii aceştia au fost nevoiţi să participe la nenumărate şedinţe interminabile, să scrie în mod frecvent rapoarte lungi şi să călătorească permanent (întorcîndu-se acasă uneori abia după multe luni), cu sarcina de a-i „lămuri" pe ţărani să facă un lucru pe care mulţi nu îl înţelegeau nici ei înşişi şi în care nu credeau cu adevărat.

Demersul nostru are anumite limite în timp, în spaţiu şi ca localizare socială. În chestiunea formării cadrelor, perioada cuprinsă între 1949 (cînd a început colectivizarea) şi mijlocul anilor 1950 este crucială. Cea mai mare parte a materialelor de arhivă pe care le vom prezenta provin din această perioadă. Ele acoperă, pe de o parte, încercarea iniţială din 1949 de a înfiinţa gospodării agricole colective model, care să atragă „în mod natural" alţi ţărani, avîntul brusc din 1950, cînd numeroase gospodării noi au fost create prin forţă, şi apoi efortul din 1951 de a curăţa „mizeria" rezultată; şi, pe de altă parte, cea de-a doua perioadă de mobilizare intensă şi apoi relaxarea care a început odată cu moartea lui Stalin în 1953. Datele culese de noi nu sînt egal răspîndite în spaţiu: cele mai bine

5. Tănase (1998, pp. 46-47) observă că printre noii membri de partid se găseau oportunişti de toate culorile, lucrători în agricultură, membri ai unor minorităţi naţionale nemulţumite, prizonieri de război întorşi din Uniunea Sovietică şi foşti membri ai Gărzii de Fier şi ai altor partide fasciste, mai ales dintre cei care fuseseră compromişi. Existau, pe lîngă aceştia, şi oameni cu un statut social mai înalt, generali şi ofiţeri, o serie de episcopi ortodocşi, şefi ai poliţiei secrete interbelice, scriitori, jurnalişti, profesori universitari, antreprenori, bancheri şi mari industriaşi – care voiau cu toţii să-şi cumpere, în noua ordine socială, un loc similar cu cel deţinut în ordinea veche. Ca atare, elita comunistă era foarte eterogenă ca structură.

reprezentate sînt raionul Orăştie din regiunea Hunedoara şi raionul Odorhei din regiunea Stalin (ulterior Regiunea Autonomă Maghiară), comuna Dobrosloveni din regiunea Craiova şi raioanele Sighet, Vişeu şi Rodna din regiunile Baia Mare, Maramureş şi, respectiv, Rodna. Vom folosi şi materiale provenite din celelalte sate care au făcut parte din proiectul nostru, dar ne vom concentra asupra celor enumerate, fapt care va oferi Transilvaniei o pondere specială în analiza noastră[6]. În privinţa localizării sociale, considerăm nivelurile raional şi comunal esenţiale pentru investigarea formării cadrelor. La aceste niveluri de jos, mai numeroase, existau mai multe cadre, iar ele erau angrenate cel mai intens în misiunea cotidiană de a întemeia gospodării colective şi a le face să funcţioneze. Vom utiliza şi anumite materiale din arhivele Comitetului Central al partidului şi ale altor organe centrale, dar, în cea mai mare măsură, datele noastre vor proveni de la nivelurile joase şi mijlocii ale aparatului de partid.

Vom începe prin a discuta structurile birocratice unde activau majoritatea cadrelor, ale căror rapoarte şi instrucţiuni urmau anumite circuite ce asigurau coerenţa întregului aparat. Apoi vom cerceta calificările cadrelor şi munca pe care trebuiau să o depună – şi de aici discuţia se va îndrepta în mod firesc spre problema deficitului de cadre pe tot parcursul etapei timpurii a colectivizării. Vom descrie apoi problemele cauzate de modul de recrutare practicat la începuturile colectivizării şi de supravegherea care a fost menită să depisteze şi să elimine personalul nepotrivit. Ne vom concentra asupra micilor lor păcate, a deprinderilor de muncă, a relaţiilor sociale în care erau angrenate şi a abuzului lor de putere. În acest sens, capitolul de faţă este „în oglindă" faţă de capitolul 6 : acolo accentul va cădea pe metodele de descoperire şi izolare a „duşmanului de clasă" aflat *în afara* partidului, în timp ce aici ne concentrăm asupra tehnicilor de descoperire a celui *dinăuntru*.

Birocraţia partidului-stat

Schema organizatorică a birocraţiei de partid, de stat şi de Securitate din România, la diferite niveluri, o urma pe cea din Uniunea Sovietică, inclusiv în privinţa sistemului nomenclaturist, esenţial pentru a asigura întrepătrunderea dintre partid şi stat. În nomenclatură intrau deţinătorii celor mai importante poziţii din ierarhia politică, şi anume cadrele cele mai importante din aparatul de partid, de stat şi de Securitate la nivel naţional, regional şi raional, ca şi conducătorii întreprinderilor de stat, ai principalelor sindicate şi ai Uniunii Tineretului Muncitoresc. Pentru o imagine de ansamblu asupra componenţei acestui grup de cadre, cele mai influente din partid, la nivel regional, acolo unde erau elaborate sarcinile zilnice ale procesului de colectivizare, prezentăm mai jos tabelul 3.1. Cifrele cuprinse în el caracterizează nomenclatura din Comitetul Central şi din comitetele regionale, raionale şi municipale de partid din anul 1957 după ocupaţie, ocupaţia părinţilor, naţionalitate, stagiu în partid, nivel de educaţie şi sex[7]. Este vorba despre un corp de cadre puţin mai mic decît necesar (după standardele proprii ale partidului), format în proporţie de 78 la sută din muncitori, în proporţie de 92 la sută din oameni cu origine proletară sau ţărănească, în proporţie de 80 la sută din cetăţeni de naţionalitate română şi predominant

6. Din ceea ce ştim despre alte regiuni ale ţării, procesele acestea n-ar trebui să fi cunoscut variaţii mari în alte părţi.
7. Membrii Securităţii şi ai miliţiei nu sînt incluşi în această listă.

(în proporţie de 90 la sută) masculin. Aproximativ o cincime dintre ei nu au nici un fel de şcoală de partid şi ceva mai puţin de două treimi au absolvit între patru şi şapte clase, acesta fiind singurul nivel de educaţie larg reprezentat. Majoritatea au un stagiu de numai un an sau doi în postul pe care îl ocupă, dovadă a rapidităţii cu care se lărgeau rîndurile activului. Din acest tabel aflăm de asemenea cum erau numite şi clasificate posturile politice din acest segment al birocraţiei. Ne lipseşte însă un foarte important tip de informaţie ce apare în alte tabele : vîrsta cadrelor. Un document similar din Hunedoara din 1959 arată că, în aparatul regional, 13 la sută dintre cadre aveau între 26 şi 30 de ani, 64 la sută între treizeci şi unu şi patruzeci de ani şi 23 la sută peste patruzeci de ani. Relativa tinereţe a cadrelor în comparaţie cu vîrsta populaţiei ţărăneşti pe care o colectivizau a influenţat cu siguranţă şansele de reuşită ale campaniei[8].

Pe lîngă faptul că îndeplinea sarcinile fundamentale ale colectivizării, birocraţia impunea disciplina şi controlul asupra cadrelor şi a funcţionarilor de stat, inculca moralitatea proletară, pedepsea comportamentele negative şi instruia cadrele şi alţi membri de partid să devină buni comunişti. Angajaţii uriaşului aparat birocratic scriau rapoarte interminabile, atribuiau vinovăţii, „demascau" elementele duşmănoase şi acţionau mecanismele de autocritică cu ajutorul cărora era menţinută disciplina de partid şi erau implementate politicile acestuia. Întrucît analfabetismul cadrelor şi lipsa lor de familiarizare cu principiile comuniste au reprezentat la început probleme majore, printre sarcinile birocraţiei se numărau şi programele de şcolarizare, ca şi alte activităţi pe care le putem considera de natură pedagogică. Acestea includeau disciplina raportării regulate, participarea la şedinţele de partid[9] şi aplicarea publică a diverselor sancţiuni, care includeau mustrarea, votul de blam cu avertisment sau - pedeapsa supremă - excluderea din partid, din Comitetul Central sau dintr-un alt organ semnificativ.

În timp, aparatul a crescut în dimensiuni. În primii ani, principala sa sarcină au fost rechiziţiile de produse agricole. Atunci cînd dominantă a devenit promovarea luptei de clasă, pentru desfăşurarea acestei activităţi a fost nevoie de mai multe cadre, îndeosebi pe măsură ce procesul a luat amploare şi verificarea chiaburilor s-a intensificat. Treptat, cu cît planurile de creare de noi gospodării colective au fost mai ambiţioase, cu atît a fost nevoie de mai multe cadre pentru a-i convinge şi a-i organiza pe ţărani. Apoi, pe măsură ce se formau GAC-urile, pe lîngă această continuă activitate de „lămurire" şi de organizare, tot mai multe cadre au devenit necesare pentru a completa schemele de personal şi a menţine gospodăriile colective în stare de funcţionare. Coeziunea întregului aparat birocratic era asigurată de teancurile de evidenţe documentare despre care am vorbit în introducere. Fiecare nivel ierarhic trebuia să compună rapoarte regulate către nivelurile superioare, pe o diversitate de teme, precum cantitatea de produse alimentare colectată, progresul campaniei de însămînţare sau de recoltare, problemele întîlnite în cursul procesului de colectivizare şi aşa mai departe. De sus veneau instrucţiuni, decrete, cereri de informaţii ; fiecare secţie din organele administrative şi de partid îşi documenta munca prin rapoarte ; celulele de partid de toate rangurile concepeau planuri de muncă pentru angajaţii lor şi scriau procese-verbale ale fiecărei şedinţe. În plus, birocraţia trebuia să răspundă şi la petiţiile cetăţenilor (despre care vom discuta în capitolul 4).

8. DJAN HD, fond CC al PMR, dosar nr. 39/1959, ff. 8-12. Nu avem motive să credem că în Hunedoara exista un aparat mai tînăr decît în alte regiuni.

9. Vezi Horváth şi Szakolczai (1992), pentru o discuţie a efectului de socializare al şedinţelor de partid.

Tabelul 3.1. Componenţa activului de cadre din aparatul Comitetului Central al Partidului şi din comitetele regionale, raionale şi municipale la data de 1 aprilie 1957

		A. Aparatul Comitetului Central	*B. Comitete de partid de nivel inferior*	*Total*	
				Nr.	*%*
1. Nr. de cadre	a. necesar	432	9.406	9.389	100
	b. actual	415	9.000[a]	415	96
2. Ocupaţie	a. muncitori	240	7.107	7.347	78
	b. ţărani activi	0	504	504	5
	c. intelectuali	102	433	88	0,9
	d. funcţionari	64	886	45	0,7
	e. mici meşteşugari	0	70	70	0,7
3. Ocupaţia părinţilor	a. muncitori	193	4.196	4.389	47
	b. ţărani activi	11	4.117	4.228	45
	c. intelectuali	0	0	0	0
	d. funcţionari	48	348	396	4
	e. meşteşugari/negustori	50	291	341	4
4. Naţionalitate	a. români	303	7.274	7.577	80
	b. maghiari	35	1.228	1.263	13
	c. evrei	52	248	300	3
	d. ruşi/ucraineni	9	138	147	2
	e. germani	2	26	28	0,3
	f. sîrbi	2	34	36	0,4
5. Anul înscrierii în partid	a. ≤ 1944	38	137	175	2
	b. 1945-1946	257	5.177	5.434	58
	c. 1947-1948	96	2.551	2.647	28
	d. ≥ 1953	16	1.091	2.007	21
	e. candidaţi şi utemişti	0	42	42	0,4
6 Stagiu în postul actual	a. 6-10 ani	satisfăcător	548		[6]
	b. 3-5 ani		1.926		[2]
	c. 1-2 ani		2.590		[2]
	d. < 1 an		3.946		[4]
7. Şcolarizare în instituţii de stat	a. 4-7 clase primare	78	5.852	5.930	63
	b. 4 clase de ucenici	89	1.671	1.760	19
	c. 1-4 clase de şcoală gimnazială	55	591	646	7
	d. 5-10 clase de educaţie secundară	68	548	616	7
	e. educaţie superioară	111	338	339	4
8. Şcolarizare la şcoli de partid	a. Şcoala Superioară de Partid	98	500	598	6
	b. 1 an	85	2.736	2.821	30
	c. 3-6 luni	46	3.823	3.869	41
	d. cursuri serale de marxism-leninism	78	349	427	5
	e. fără şcoală de partid	100	1.592	1.692	18
9. Sex[b]	a. masculin	[364]	[8.118]	8.482	90
	b. feminin	[51]	[882]	933	10

Sursă: Ionescu-Gură, 2006, pp. 369-375, din ANIC, fond CC al PCR – Cancelarie, dosar nr. 63/1957, f. 18-22. *Notă*: Pentru că cifrele din tabelul-sursă sînt numai parţiale, totalurile din coloanele A şi B nu sînt întotdeauna egale cu totalurile de pe rîndul 1-b.

[a] Dintre aceştia, 4.129, adică 46%, fuseseră confirmaţi pe post.

[b] Sursa nu dă numere, ci numai procente, pe baza cărora noi am calculat numerele folosind efectivul real de 415 şi, respectiv, 9.000 de persoane pentru cele două coloane.

În opinia noastră, acest şir nesfîrşit de documente a jucat un rol esenţial în formarea noului aparat birocratic ca agent corporativ[10]. Birocraţiile sînt colectivităţi sociale intens materiale : modul lor de manifestare cel mai concret sînt dosarele, care conferă birocraţiilor calitatea de agent corporativ în virtutea faptului că la funcţionarea lor participă o diversitate de actori a căror activitate este constant documentată. Deşi actele dintr-un dosar au autori individuali, ei nu sînt întotdeauna indicaţi în mod precis ; forma şi circulaţia ritualizate ale acestor documente îi transformă pe autorii lor într-un organism colectiv. În acelaşi sens acţionează limbajul lor, care estompează ideea de autor chiar şi atunci cînd semnătura există, prin mecanisme precum folosirea pe larg a construcţiilor pasive şi participiale şi a formei de plural a pronumelor : creatorii dosarelor desemnează în mod obişnuit partidul prin „noi" sau „organele noastre"[11]. Matthew Hull, de la care împrumutăm anumite idei, sugerează că artefactele grafice nu sînt doar instrumente ale unei organizaţii sociale existente : ele contribuie mai curînd la „precipitarea" acestei organizaţii, creînd reţele şi grupuri prin traseele pe care le parcurg (Hull, 2003, p. 291).

Aşadar, documentaţia birocratică extensivă pe care o găsim în arhivele de partid a contribuit la consolidarea capacităţii partidului de a guverna. O funcţie similară o are extraordinara multiplicare a efortului căreia îi stau mărturie aceste arhive, cu numeroasele lor rapoarte scrise de oameni diferiţi despre aceleaşi evenimente, în formulări uşor diferite sau chiar identice – cîte GAC-uri au luat fiinţă, cu ce inventar şi cum a fost acesta reparat şi aşa mai departe[12]. Întrezărim în aceste documente o birocraţie „grafomană" aflată în procesul constituirii de sine ca agent corporativ. Grafomania îi lega de asemenea între ei pe oamenii care produceau şi citeau aceste rapoarte[13]. Poate că multiplicarea aceasta aparent inutilă a eforturilor trădează de fapt o finalitate pedagogică : ideea nu era (doar) de a obţine informaţii, ci şi de a antrena numeroase persoane în practica producerii lor. Sau poate că aici funcţionează pur şi simplu mentalitatea hiperproductivă a oricărei planificări centrale.

Din discuţia de pînă acum se desprind două întrebări importante. Mai întîi, toată această grafomanie necesita un corp de cadre alfabetizate, dar noi ştim deja că, la început, acesta nu a existat. Cum a fost el creat ? În al doilea rînd, dată fiind nevoia semnificativă de dublare a efortului, existau suficiente cadre care s-o satisfacă ? Aceste întrebări ne determină să ne aplecăm mai atent asupra problemei calificării cadrelor şi a insuficienţei lor cronice.

---

10. Analiza noastră aici este similară cu cea a lui Hull (2003), dar, după cum se poate observa din formulările noastre, nu aderăm întru totul la teoria actor-reţea [*actor-network*] utilizată de el. (Îi mulţumim lui Puiu Lăţea pentru această lămurire.) Vezi şi Stoler (2009, p. 28), care sugerează că arhivele coloniale erau tehnologii de reproducere a statelor, şi Trouillot (1995).
11. Vezi introducerea, nota de subsol 42, despre „limba de lemn".
12. Vezi, de pildă, DJAN HD, fond CR PMR, dosar nr. 2429/1957.
13. Şi specialiştii care studiază Uniunea Sovietică au făcut comentarii similare pe marginea artefactelor grafice din birocraţiile de tip sovietic, faimoase nu doar pentru caracterul anonim al înregistrărilor, ci şi pentru multiplele instanţe de control şi pentru evidentul, din acest motiv, efect de multiplicare a efortului.

„Te duci bou și te-ntorci vacă": politicile de personal și calificarea cadrelor

Politicile de personal ale partidului implicau cîteva contradicţii grave între ortodoxia lor ideologică şi consecinţele lor empirice. Ideologia afirma, bunăoară, că grupurile etnonaţionale trebuie reprezentate mai mult sau mai puţin proporţional, dar minorităţile precum evreii şi maghiarii tindeau să fie suprareprezentate. Într-o listă din 1952 cu 546 de posturi de rang mijlociu şi mijlociu-superior din Comitetul Central, de pildă, jumătate dintre şefii şi adjuncţii de secţie şi 40 la sută dintre toţi şefii de sectoare, adjuncţii şi instructorii aparţineau minorităţilor etnice (Ionescu-Gură, 2005, p. 234) – şi aceasta într-o ţară în care românii constituiau 86 la sută din populaţie –, dînd astfel apă la moară credinţei populare conform căreia comunismul fusese impus de „alţii"[14]. Un român intervievat de noi îşi amintea de numeroşii maghiari din posturile politice ale administraţiei raionului Orăştie din anii 1950 : procurorul-şef, şeful poliţiei, prim-secretarul şi secretarul adjunct ai Comitetului Raional de partid şi soţia unui al treilea secretar. „La un moment dat, mergeam la adunările cadrelor de partid, şi nu se auzea vorbindu-se decît limba maghiară – şi la raion, şi la regiune."[15] Acest tip de experienţă nu le cădea bine românilor, care, în mod previzibil, erau mai puţin receptivi la activitatea cadrelor de altă etnie decît a lor. Lucrul era cu atît mai adevărat în cazul romilor, care apar în mod frecvent printre cadre în amintirile interlocutorilor noştri şi uneori şi în documente (vezi Kristó, 1999, p. 91)[16]. Stigmatul ataşat identităţii rome era atît de puternic, încît majoritatea românilor nu-i considerau în nici un fel convingători pe reprezentanţii ei şi nici nu-i acceptau de bunăvoie drept superiori politici. Din motive similare, femeile aveau şanse mai mici să devină cadre de succes decît bărbaţii şi erau slab reprezentate în birocraţie, în ciuda obiectivului declarat al partidului de a promova egalitatea dintre sexe.

Romii erau frecvent recrutaţi şi dintr-un alt motiv : cadrele trebuiau să aibă origini sociale „sănătoase", adică să provină dintr-un mediu muncitoresc sau de ţărani săraci ori cel mult mijlocaşi. Într-adevăr, documentele arată că, la nivel comunal şi raional, cadrele erau deseori originare din familii modeste de ţărani sau erau mineri, lucrători feroviari ori alte tipuri de muncitori calificaţi sau necalificaţi. Ţăranii care intrau în serviciul partidului tindeau şi ei să provină din grupuri marginale : erau nu doar romi, ci şi alţi ţărani săraci sau fără pămînt ori oameni care se căsătoriseră sau se mutaseră în comunitatea lor (care nu erau deci născuţi acolo) – handicap social important din punctul de vedere al statutului în sat,

---

14. Lucrul acesta a fost cu precădere adevărat în Transilvania, din cauza realităţilor discriminatorii din perioada interbelică. Tratatele de pace de după Primul Război Mondial au dat naştere „României Mari", o ţară cu un teritoriu şi o populaţie dublate prin alipirea unor teritorii cu populaţie majoritar românească din statele vecine. Politicienii noii Românii au depus toate eforturile pentru a uni acest set disparat de provincii într-un „stat naţional unitar", călcînd inevitabil pe bătături minorităţile nonromâneşti. Principalul grup etnic care nu figura la loc de cinste printre cadrele de partid erau nemţii, pe care comuniştii României – urmînd exemplul lui Stalin – îi considerau duşmani de clasă irevocabil burghezi.
15. A.D.T., interviu Verdery.
16. Este posibil ca aceste afirmaţii să reflecte resentimentele faţă de transformările umilitoare pe care au trebuit să le sufere interlocutorii noştri, şi nu neapărat proporţia de romi aflaţi în slujba partidului.

aşa cum am văzut în capitolul 2. În 1951, de exemplu, patruzeci şi doi dintre cei cincizeci şi trei de deputaţi şi salariaţi din satul Poiana erau înregistraţi drept „ţărani săraci"[17]. Un oier din satul acela îşi amintea într-un interviu de cadrele de atunci: „Şi ăştia care erau mai analfabeţi, ăştia... Păi, cum era atunci Sfatul Popular, preşedinte o ţigancă din Cernavodă... Aia nu ştia decît una bună: «Trăiască tov. Ana Pauker, iubita noastră conducătoare, care a dat drepturi la femeile din lumea întreagă!». Şi ce prostii o făcut!..."[18].

Această politică punea două probleme. Una era faptul că, aşa cum am sugerat, alegerea drept cadre a unor persoane stigmatizate în comunităţile locale – aşa cum erau majoritatea celor cu origini „sănătoase" – le compromitea eficienţa pe teren. Stewart şi Stan afirmă că recrutarea unor asemenea oameni a provocat o slăbiciune structurală în nou formatele organe comuniste.

> Una din principalele dificultăţi ale autorităţilor comuniste din acea vreme s-a datorat faptului că noţiunea de „gazde" (buni gospodari) conţinea reprezentările unui comportament adecvat, înţelept şi de succes. Retorica exploatării, prin care autorităţile sperau să dezvolte o atitudine negativă a ţăranilor săraci faţă de cei etichetaţi drept „exploatatori", şi-a găsit un sol foarte infertil în condiţiile în care averea nu era considerată, în mod curent, un produs al unei activităţi necinstite şi antisociale, ci, mai degrabă, rezultatul hărniciei, al unui comportament adecvat şi chiar exemplar în gospodărie şi în comunitate. (Stewart şi Stan, 2009, p. 256 [ed. rom. – p. 304])

Ca atare, din perspectiva statutului local, oamenii cu origini „nesănătoase" ar fi avut mult mai mult succes printre consătenii lor decît cei cu origini „sănătoase". Vom reveni la această chestiune în capitolul 6.

A doua problemă era probabilitatea foarte scăzută ca oamenii cu origini sănătoase să posede aptitudinile cerute de noua muncă[19]. Majoritatea erau analfabeţi sau aveau foarte puţină şcoală, abia dacă ştiau să scrie şi cu atît mai puţin ar fi putut să stăpînească regulile de stil ale numeroaselor tipuri de rapoarte pe care li le cereau superiorii. În plus, aveau experienţă foarte puţină sau de nici un fel în materie de conducere a unui birou sau a unei organizaţii. Cei angajaţi în gospodăriile colective trebuiau să aibă şi aptitudini matematice, aşa cum aflăm de la un ţăran din Ieud care ne-a explicat cine putea deveni brigadier: „Cei ce-o ştiut matematica. Să scrie nume die om. O ştiut româna şi matematica mai binie, no, aia-i. Da' n-o putut să sie oricine. Şi cel ce nu s-o ocupat die băut, că, dacă s-o ocupat die băut, apăi o făcut afaceri, o pus norme-n plus la unii şi die la unii-o furat norme şi le-o pus la celalalt pă băutură"[20]. Evident, abilitatea de a socoti avea inconvenientele ei dacă era exersată de oamenii nepotriviţi.

---

17. Stewart şi Stan (2009, p. 256 [ed. rom. – p. 303]), după Arhiva Sfatului Popular al comunei Poiana Sibiului, dosar nr. 46/1951.
18. A.Ţ., interviu Stan pentru M. Stewart.
19. Probleme similare au marcat instaurarea Partidului Comunist şi în alte părţi. MacLean scrie, de pildă, despre Vietnam că, după excluderea a peste o sută de mii de cadre în timpul verificării şi epurării din anii 1945-1951, partidul a promovat cadre noi, „mai curate", care erau în majoritate analfabete şi lipsite de experienţă administrativă. „Aceşti indivizi profund necalificaţi au format în mod colectiv prima generaţie de «birocraţi ai ţărănimii»." (MacLean, 2005, pp. 85-86)
20. În cadrul interviului, Gail Kligman a aflat de la acest fost brigadier din Ieud modul complex în care se calcula plata membrilor colectivului şi pentru care erau evident necesare cunoştinţe matematice (P.V., interviu Kligman).

Documentele de arhivă – referitoare la diferite posturi, de la cele mai înalte pînă la cele mai de jos – şi relatările celor intervievaţi de noi fac frecvent referire la lipsa de calificare a cadrelor. Într-o şedinţă a Secretariatului, de pildă, din 1951, numeroşi participanţi au detaliat neajunsurile politicii de recrutare de cadre noi în regiunea Teleorman, care dovedea o „lipsă totală de vigilenţă" şi introducea „elemente duşmănoase" în lucrarea partidului[21]. Cît despre experienţa managerială, în 1955 preşedintele şi secretarul de partid ai gospodăriei colective din Lueta şi-au dat demisia, pretinzînd că aveau formaţie de negustori şi voiau să se întoarcă la meseriile lor: „Fiind originar de la oraş, [preşedintele] nu prea se pricepe la munca administrativă", iar secretarul „nu prea a avut experienţă în rezolvarea noilor sarcini" (Oláh, 2003, p. 49). Din studierea altor arhive ale raionului Odorhei, este limpede că „[p]rimul semn al instalării cadrelor noi în structurile locale de stat şi de partid a fost scăderea bruscă a nivelului calitativ în practica întocmirii actelor, documentelor. Acest fenomen se poate constata atît în ortografie, cît şi în modul de expresie" (*ibid.*, p. 53). În Maramureş, celula de partid a primului GAC consta din patru membri, dintre care numai doi ştiau carte[22]. Autorităţile regionale atrăgeau atenţia asupra acestei probleme într-o notă din 1950 către mai-marii de la Bucureşti: „Cu procesele verbale ale org. de baza satesti, intampinam greutati fiind avem catva secretari org. de baza cari abea stiu sa scrie numele, si chiar si restul tovarasilor cari sunt in birou org. de baza inca nu stiu sa scie numai putin, dar iei fac dupa capacitatile lor, numai putin putem sa intelegem din aceste procese verbale"[23].

Amintirile interlocutorilor noştri confirmă impresia unei conduceri iniţial prost pregătite: „Era membru de partid, dar el nu ştia nici măcar să citească tăbliţa [cu numele satului]!" (Stoica, 2009, p. 429 [ed. rom. – p. 445]). Un funcţionar al Sfatului Popular din Orăştie îl descria astfel pe primul său secretar de partid, un fost miner: „Preşedinte am avut pe unul, Borodea. Miner o fost. Şi-a ajuns la raion în Orăştie. Vă închipuiţi că omul ăsta nu ştia absolut nimic de administraţie. Dar nici nu s-a străduit să înveţe... Ei, şi cînd făcea şedinţele – mie îmi zicea «Guruţa». «Hai, Guruţa, încoace, lîngă mine!» Şi eu îi spuneam absolut tot: ce să spună, cum să spună, cum să conducă şedinţa, *tot*"[24]. Un ţăran sărac din Ieud făcea o observaţie plastică despre un activist: „Să vă spun, oameni slab pregătiţi, ş-alea şapte clase de copil mic nu le-o avut. Şi el acuma i-o băgat în cap prea multe materii şi l-o zăpăcit de cap. O primit foc la cap!"[25]. Un fost chiabur povestea că un consătean, activist, încercase să-i convingă pe el şi pe alţii să intre în partid, aparent ca să nu trebuiască să recurgă la serviciile unor „oameni proşti" (Kligman, 2009, p. 177 [ed. rom. – p. 240]). În fine, următorul fragment din discursul unui sătean de naţionalitate germană din Aurel Vlaicu pune în lumină în mod remarcabil compromisurile pe care partidul a trebuit să le facă la început atunci cînd a vrut reprezentanţi oficiali calificaţi. Interlocutorul relata cum, după război, autorităţile militare române i-au vînat şi i-au trimis în minele de cărbuni pe toţi germanii din România care, asemenea lui, luptaseră în armata lui Hitler pe vremea cînd România şi Germania fuseseră aliate; el se ascunsese, dar pînă la urmă fusese găsit.

21. ANIC, fond CC al PCR – Cancelarie, dosar nr. 118/1951, ff. 1-24, aici f. 6.
22. Vezi DJAN MM, fond Comitetul Raional PRC Vişeu, dosar nr. 33/1952, f. 31. Gospodăria colectivă din Ieud a fost creată în martie 1950. În Săliştea vecină erau de asemenea patru membri, din care doi analfabeţi – proporţie obişnuită în regiune.
23. DJAN MM, fond Comitetul Judeţean PMR, dosar nr. 89/1950, f. 77.
24. C.D., interviu Verdery.
25. P.V., interviu Kligman; vezi Dobrincu şi Iordachi, 2005, p. 240.

> Cînd am stat în fața comisiei militare... se ridică un căpitan – Ivan îl chema – care a fost ginerele celui mai bogat om din Deva pe vremea aceea. Zice : „Domnule colonel, întrebați-l pe F. ăsta ce pregătire are sau uitați-vă cum știe să scrie ! ". Eu așa tremuram. „Ce vrei, măi Ioane ? ", face. „Vă rog, vreți să luați unul cu patru clase primare care să țină evidența aici la centrul teritorial din Deva ?" „No, bine zici, măi Ivane ! ", zice. „No, hai, scrie-mi aicea ! " Zic : „Ce să scriu ? ". „Ce meserie ai ? " Și atunci am scris acolo : „Am fost comerciant". Și Ivan ia și îi arată. „Domnule colonel, uitați-vă la scrisul ăsta ! Mai vreți ceva ? " „Bine zici, măi Ivane ! Lasă-l aici la centru ! "[26]

Astfel, mulțumită caligrafiei sale neobișnuit de frumoase, acest dușman neîmpăcat, „burghez" al poporului a fost pus în slujba partidului[27].

Trebuie să fim conștienți de faptul că s-ar putea ca, în multe dintre amintirile lor, oamenii cu care am stat de vorbă să vrea să se distanțeze de cadrele despre care povestesc, mai ales dacă ei înșiși sînt oameni cu o educație mai bună. Și totuși, statisticile oficiale confirmă realitatea despre care vorbesc ei. În 1944, rata de analfabetism a populației rurale din România era estimată la 49 la sută ; în 1948, după introducerea unei campanii de alfabetizare, procentul pentru întreaga populație ajunsese, aparent, la 23,1 la sută[28]. Dar cei cu puțină școală sau complet analfabeți erau, cel mai probabil, oamenii mai săraci, care au fost preferați de comuniști pe post de cadre. Este așadar corect să spunem că întregul corp de cadre al Partidului Comunist Român avea un serios deficit de educație (vezi de asemenea tabelul 3.1). În particular, cunoștințele de agricultură ale cadrelor erau deseori rudimentare, dacă nu total absente. Și, din cauza modului dezorganizat de recrutare, angajamentul lor ideologic era de asemenea instabil, după cum se vede din comentariul unui fost activist : „N-am fost comunist, am fost membru de partid. Așa spuneam atunci. Nu comunist : membru de partid"[29]. O consecință gravă a lipsei de calificări și de convingeri ideologice o reprezenta faptul că asemenea oameni erau prost pregătiți să desfășoare munca de lămurire esențială pentru bunul mers al colectivizării fără a recurge la forță, așa cum vom arăta în capitolul 5.

O parte dintre sursele noastre au sugerat că partidul cultiva în mod intenționat oamenii needucați, nu numai pentru a inversa ordinea socială de la sate, ci și pentru a-și asigura relativa obediență și loialitate a celor pe care îi promova. Un fost gardian de la închisoarea de tristă faimă Sighet, unde au murit în anii 1950 mulți dintre intelectualii României, observa : „Pe timpul comunismului îi punea directori pe cei ce avea 2-3 clase primare, ca ei să-i învețe pe ceilalți după priceperea lor. Ăia de aveau liceu sau 7 clase nu ascultau de ei"[30]. Un absolvent de liceu din Timișoara exprima aceleași sentimente, observînd că o persoană needucată (pe care el o asemăna cu un animal) putea fi ghidată „să vadă numai

26. 258, interviu Verdery.
27. A reieșit că o prietenă a acestui sătean de naționalitate germană (K.F.) avea o amică al cărei iubit era dintr-un sat vecin și lucra în serviciile secrete de la Deva ; acesta era prieten cu căpitanul Ivan și îi spusese să-l păstreze pe K.F. K.F. nu doar că avea un scris extraordinar de frumos, dar era de asemenea extrem de priceput la calcule și un om deosebit de inteligent, o adevărată mină de aur pentru un ofițer care avea nevoie de ajutoare pricepute.
28. Vezi Tismăneanu *et al.*, 2007, p. 296, și Diac, 2004, p. 22. Pentru 1948 nu se menționează nici o rată pentru mediul rural.
29. 197, interviu Verdery.
30. P.S., interviu Kligman.

«duşmanul clasei» [...] ca un cal ce merge şi neînhămat după ce l-ai învăţat să-i pui hamuri" (Vultur, 2003a, p. 44)[31]. În ciuda acestor păreri, este neîndoielnic că partidul era preocupat de creşterea gradului de educaţie nu doar al populaţiei în general – şi aceasta a fost una dintre autenticele sale realizări[32] –, ci şi al propriilor cadre, fie şi numai pînă la niveluri elementare. De exemplu, în comuna Pechea, unde în august 1949 a fost inaugurat unul dintre primele colective-model, patru dintre membrii acestuia au fost imediat trimişi la Bucureşti să facă un scurt curs (de patruzeci şi cinci de zile) de specializare în producţia de cereale ; după ce s-au întors, au fost numiţi în diferite posturi de conducere în GAC (Şandru, 2003, p. 9). La fel, în Sîntana (o altă gospodărie-model), aşa cum îşi aminteşte unul dintre interlocutorii noştri :

> În '53 toamna, ne-o chemat la el la biro pă vro 4 inşi. „Uite pentru ce v-am chemat: întrucât comuna Sântana e aproape complet colectivizată [...] şi avem nevoie de cadre. Să vă duceţi şi să faceţi o şcoală de brigadieri, la Arad, de 5 luni de zile." [...] Eram cazaţi: masă, cazare, tăt-tăt-tăt... condiţii mai bune nu să putea. Şi am avut nişte profesori din toate domeniile: agricultură, zootehnie, mecanizare, economie politică, [...] geografie, limba română, mă rog, tăte problemele[33].

Activiştii puteau face o varietate de cursuri, pe perioade de la cîteva săptămîni la trei ani[34]. Cursurile scurte mai ales erau preferate de potenţialele cadre din sate şi comune, care, în marea lor majoritate, nu se puteau rupe de munca din gospodărie pe perioade mai lungi. Un raport lung din raionul Orăştie din 1953 consemna că toţi preşedinţii şi secretarii făcuseră cursuri de douăsprezece zile, dar că unii refuzaseră să meargă la cursuri mai lungi, de trei sau şase luni[35]. Uneori, persoanele recrutate ca agitatori nu voiau să meargă nici măcar la cursurile foarte scurte. De pildă, în perioada în care campania de formare a gospodăriilor colective a luat avînt în comuna Romos din Hunedoara, o brigadă permanentă de cadre raionale s-a mutat aici, creînd un grup de douăzeci şi unu de agitatori din populaţia locală care să-i ajute să recruteze membri noi pentru GAC. Secretarul de partid organiza pe atunci întîlniri săptămînale de instructaj, dar la ele se prezentau numai 55 la sută dintre agitatorii locali[36].

Chiar şi oamenii care participau la asemenea cursuri de pregătire erau uneori dezamăgiţi. Un inspector din Secţia de Agitaţie şi Propagandă a Comitetului Regional de Partid Baia Mare se arăta foarte critic în privinţa şcolilor de partid pe care le vizitase : problemele nu erau analizate, nu se trăgeau nici un fel de concluzii, lecţiile erau pur şi simplu descrieri mecanice. Unele erau pline de erori şi de confuzii. Motivele pe care le enumera inspectorul erau că secţiile de propagandă şi comitetul de partid nu controlau cursurile, unii participanţi

31. Vezi de asemenea Tănase (2005, p. 142), care afirmă : „Moscova a promovat cu precădere în ierarhia PCdR lideri care proveneau din zone periferice. A fost o tactică cu scopul de a avea PCdR sub control, cu lideri nereprezentativi, izolaţi, marginali din punct de vedere etnic şi social, inferiori ca nivel de educaţie".
32. În 1956 rata de alfabetizare ajunsese, conform declaraţiilor oficiale, la 90 la sută, deşi era cea mai joasă în regiunile rurale şi în rîndul femeilor.
33. M.M., interviu Goina ; vezi Goina, 2003, p. 60.
34. Despre şcolile de partid şi educaţia politică a membrilor de partid şi a candidaţilor, vezi Năstase şi Olaru, 2002.
35. DJAN HD, fond CR PMR, dosar nr. 888/1953, f. 148.
36. DJAN HD, fond CR PMR, dosar nr. 103/1951, ff. 288-289.

lipseau de la ore, dar erau protejaţi de tovarăşi sus-puşi, iar unii instructori neglijau să predea precepte comuniste de bază şi erau foarte prost pregătiţi[37]. Încă în 1955, un raport al Comitetului Central nota despre comitetele regional şi raional din Constanţa:

Pentru comitetul regional şi cele raionale de partid din regiunea Constanţa, nu există o preocupare permanentă privind buna instruire a aparatului de partid. De multe ori instructajul se face superficial, în cîteva minute, iar în unele cazuri activiştii sînt trimişi pe teren fără nici o instruire. Rare ori activiştilor li se indică material documentar privind problemele cu care pleacă pe teren, şi nu se verifică în ce măsură sînt competenţi de a îndruma şi controla organele şi organizaţiile de partid în problemele respective, iar la întoarcerea lor nu se analizează felul cum şi-au îndeplinit sarcinile primite. Activiştii astfel pregătiţi pentru munca de teren nu întotdeauna pot da un ajutor calificat şi multilateral organizaţiilor de partid[38].

Un fost preşedinte al unei gospodării agricole colective îşi amintea de participarea sa la şcolile de partid – prima oară în 1960, înainte de a deveni preşedinte. Fusese trimis din nou la mijlocul anilor 1980, în momentul cînd fusese propus pentru un post mai înalt. Întrebat ce învăţase acolo, bărbatul a menţionat idei despre socialism şi capitalism, folosirea cuvîntului „tovarăş", întocmirea rapoartelor – „[t]rebuia să începi cu cîteva fraze anume, cum ar fi «datorită realizărilor frumoase ale partidului nostru» şi alte expresii formulaice precum «avem onoarea să raportăm», «avem onoarea să solicităm» şi aşa mai departe". Învăţase de asemenea să dactilografieze, lucru care avea să facă rapoartele sale infinit mai lizibile pentru cei care le primeau, şi aceasta într-un timp mult mai scurt. După interviu, soţia lui a adăugat pe furiş că ea se supărase foarte tare atunci cînd bărbatul îi plecase la şcoala de partid, pentru că avea o gospodărie întreagă care necesita foarte multă muncă, iar el urma să lipsească timp de şase luni. Protestase atunci: „Tu pleci bou şi te-ntorci vacă!". Cînd se întorsese cu note maxime pe diplomă, el replicase: „Vezi că n-am plecat bou, nici vacă nu m-am întors"[39].

Frecventarea şcolilor de partid era unul dintre cele cîteva moduri în care puteau fi pregătite cadrele. Un alt mijloc foarte important era compunerea unei note autobiografice pentru propriul dosar, notă care nu numai că reprezenta un „rit de iniţiere", ci îi şi învăţa pe viitorii activişti categoriile în termenii cărora trebuiau să gîndească (vezi Cîrstocea, 2002, p. 52). Alte mijloace de formare erau: instructajul continuu, prin memorii trimise de la nivelurile superioare către cele inferioare, care detaliau felul cum trebuia completat un raport sau rezolvată o problemă şi care erau urmate de vizite ale superiorilor[40]; standardizarea formularelor de raport; instruirea oferită de instructorii trimişi de la

37. DJAN MM, fond Comitetul Regional PMR, Baia Mare, Secţia Propagandă şi Agitaţie, dosar nr. 38/1956, f. 83.
38. Fond CC al PCR – Cancelarie, dosar nr. 130/1955, f. 9.
39. 186, interviu Verdery. Întrebat ce a vrut să spună soţia prin expresia „Pleci bou şi te-ntorci vacă", bărbatul a răspuns că era o vorbă cu cel puţin două sensuri: 1. pleci prost şi te întorci şi mai prost şi 2. pleci o persoană cu autoritate şi, cînd te întorci, toată lumea îşi bate joc de tine.
40. Vezi, de pildă, Arhiva Primăriei Şibot (judeţul Alba), dosar nr. I/1/1953, f. 4. Este vorba despre un chestionar trimis de la raion cu instrucţiuni despre cum se scriu procesele-verbale ale şedinţelor – ce informaţii trebuie să conţină, în ce ordine – şi o notă că un delegat de la raion avea să se asigure că şedinţele se desfăşurau săptămînal şi să le verifice procesele-verbale. „Abaterile de la cele dispuse mai sus nu mai pot fi tolerate. Nerespectarea indicaţiilor de mai sus vor fi considerate ca delăsare ori neglijenţă în serviciu şi care se vor sancţiona ca atare."

regiune sau de la raion; şi munca împreună cu alte cadre. În 1950, Biroul Organizatoric a trimis în judeţe un set de instrucţiuni intitulate *Cum trebuie compuse procesele-verbale ale şedinţelor*, cu exact toate rubricile care trebuiau incluse, cu exemple negative şi sfaturi generale referitoare la forma documentului – care trebuia să fie scurt şi concis, să acopere numai chestiunile esenţiale şi să menţioneze hotărîrile care fuseseră luate şi persoanele desemnate să le pună în aplicare etc.[41]. Vom furniza un al doilea exemplu în capitolul 6, o lungă admonestare pe care cadrele din raionul Odorhei au primit-o în vara lui 1953 de la regiune şi care îi mustra că nu rezolvaseră la timp sarcina de a verifica dacă persoanele etichetate drept „chiaburi" nu erau cumva ţărani mijlocaşi sau chiar săraci. Documentul continuă cu directive foarte concrete despre cum trebuie procedat în cazul unei cereri de verificare de acest fel: o comisie din care fac parte anumiţi oficiali trebuie să scrie un raport care oferă următoarele tipuri de informaţii (urmează o listă lungă) şi să anexeze anumite tipuri de dovezi, iar copii ale raportului trebuie să ajungă la birourile comunal, raional şi regional de partid[42]. Un ultim exemplu de instrucţiuni primite de sus îl are drept protagonist pe un maior de Securitate care primise un lung raport despre un interogatoriu, scris de un anume căpitan C. La final, maiorul notează: „Şi după toate acestea mă aşteptam să citesc propunerile Dvs. tov. C. dar văd că nu ştiţi să apreciaţi materialele. Ce părere aveţi ? ? ?". În capul primei pagini, maiorul adaugă o notă pentru autorităţile raionale, spunînd: „În termen de 10 zile să faceţi propuneri concrete. Altădată să nu se mai trimită materiale din care nu rezultă poziţia raionului. [Dacă] raionul este apolitic, nu poate aprecia situaţia pentru a face propuneri"[43].

O altă metodă pedagogică folosită în privinţa cadrelor era standardizarea formularelor de raport, fie prin instrucţiuni transmise de la centru, fie prin furnizarea unor formulare care trebuiau doar completate[44]. Cerînd completarea unor formulare standardizate în locul redactării de rapoarte prost concepute (deseori scrise de mînă) cu un conţinut extrem de divers, partidul îşi învăţa cadrele căror chestiuni trebuiau să le acorde atenţie şi ce era neesenţial. O parte dintre colaboratorii noştri au observat în documentele cu care au lucrat o formalizare tot mai accentuată în timp, pe măsură ce rapoartele îşi pierdeau caracterul specific şi ajungeau să fie compuse într-un stil uniform, ritualizat, din care lipsea tot mai mult informaţia locală. Cadrele răspundeau unor rubrici fixe sau completau chestionare în loc să înregistreze ceea ce li se părea semnificativ în localitatea lor. În acelaşi timp,

41. ANIC, fond CC al PCR – Secţia Organelor Conducătoare de Partid, Sindicale şi de UTM, dosar nr. 90/1950, ff. 41-43. Vezi şi ANIC, fond CC al PCR – Secţia Organizatorică, dosar nr. 36/1954, vol. 3-10, pentru instrucţiuni despre cum trebuiau organizate dosarele nomenclaturii etc.

42. Vezi ARO, fond Sfatul Popular al Regiunii Stalin, *Dosar despre chiaburi din raza raionului Odorhei*, nr. inventar 38, 31 iulie 1953, pp. 68-69. Prin amabilitatea lui Sándor Oláh. Documentul afirmă că: „Nu se admite sub nici un motiv comunicarea hotărârii adusă de raion, petiţionarului sau comunei până când nu veţi primi rezultatul hotărârii definitive a Comisiei Regionale pentru verificarea chiaburilor", indicînd posibile probleme provocate de colaborarea dintre cadre şi chiaburi.

43. ACNSAS, FI, dosar nr. 3936, vol. 2, ff. 6, 19.

44. Scott (1998) susţine că statul modern are nevoie de lizibilitate pentru a-şi gestiona populaţia, lizibilitate pe care o produc cadrele capabile să compună rapoarte lizibile. Printre metodele de a atinge acest obiectiv se numără standardizarea şi scurtarea rapoartelor, aşa cum arată MacLean pentru Vietnam (2005, pp. 200-209; vezi şi Caplan şi Torpey, 2001). Vezi şi nota de subsol 19 din acest capitol.

statisticile şi procentele au devenit din ce în ce mai frecvente, transformînd realităţile locale în formule mai abstracte şi mai uşor de transmis – şi de falsificat. Aceste practici au scurtat, se pare, timpul necesar lecturii şi scrierii rapoartelor, permiţîndu-le astfel cadrelor să se dedice mai repede îndeplinirii altor sarcini. Specialiştii care au studiat procesul de colectivizare din Uniunea Sovietică şi Vietnam au observat şi acolo o trecere similară de la rapoarte diversificate şi idiosincrasice la formulare tot mai standardizate[45].

Remarcăm astfel una dintre contradicţiile majore ale procesului recrutării de cadre : deşi „revoluţia" avea nevoie de oameni educaţi, capabili să organizeze şi să conducă, ideologia partidului pretindea să fie folosiţi cei săraci şi oprimaţi – cei care aveau prea puţină şcoală şi experienţă de conducere şi care nu se bucurau practic de nici un fel de autoritate în comunităţile lor din pricina originii umile. În acelaşi timp, sătenii înstăriţi şi funcţionarii de la stat (care erau educaţi şi aveau autoritate pe plan local) şi fasciştii (care se pricepeau să organizeze) trebuiau persecutaţi. Din lipsă de „materie primă" mai bună, partidul a trebuit totuşi să se folosească de serviciile acestor din urmă categorii, trezind astfel spectrul luptei de clasă şi al contaminării ideologice în interiorul propriului aparat. Acest lucru, la rîndul lui, a generat nevoia supravegherii interne, care – în contextul verificărilor şi excluderilor – a ascuţit competiţia acerbă dintre cadre. Îndeosebi după epurarea aparent intangibilei Ana Pauker în 1952, acestea nu aveau niciodată cum să ştie cine mai urma să cadă în dizgraţie. Revenim mai jos la chestiunea supravegherii şi a competiţiei interne.

Deficitul de cadre competente

Discuţia despre nevoia de a forma cadrele ne conduce la o problemă mai cuprinzătoare, şi anume : existau pur şi simplu suficiente cadre ? Din stenogramele timpurii ale şedinţelor Comitetului Central, Secretariatului şi Biroului Politic, vedem limpede preocuparea centrului faţă de această problemă, iar ea este vizibilă şi în numeroase comunicări venite de la nivelurile inferioare. În tabelul 3.1, prima linie demonstrează grija conducerii faţă de diferenţa dintre numărul real şi cel necesar, manifestată aici într-un deficit de 4 la sută. La o şedinţă din 1950, Ana Pauker observa că întemeierea formelor agricole socialiste avea să necesite mari eforturi din cauza lipsei de cadre. L-a întrebat atunci pe un participant dacă poate mobiliza 350 de oameni pentru o anumită misiune, iar acesta i-a răspuns : „Într-adevăr avem mari lipsuri de cadre", menţionînd că plănuia să trimită cîţiva muncitori la şcoală în acest scop[46]. Din interviurile noastre, un agronom din Săpînţa care lucrase la începutul anilor 1950 în Comitetul de Stat pentru Planificare pe problemele colectivizării observa, în privinţa tehnicienilor din agricultură : „Erau puţini. [...] Făceau patru clase primare şi patru clase la o şcoală medie de agricultură. Şi de aceste cadre imperfecte s-au folosit... regimul pentru pornirea colectivizării"[47]. Acelaşi interlocutor sugera că strategia iniţială de înfiinţare a unui număr mic de colective-model (mai degrabă decît forţarea unei campanii de amploare) a fost motivată în parte de lipsa cadrelor calificate care ar fi putut să conducă asemenea gospodării. La fel de sugestivă în chestiunea lipsei cadrelor

45. Viola, comunicare personală ; MacLean, 2005.
46. ANIC, fond CC al PCR – Cancelarie, dosar nr. 38/1950, ff. 16-18, 32-33. Document obţinut prin amabilitatea lui O. Roske.
47. D.H., interviu Kligman.

este povestea unei femei provenite dintr-una din cele mai bogate şi mai influente familii aristocratice româneşti, familia Sturza. Împotriva dorinţei părinţilor săi, tînăra a urmat facultatea de agronomie, în parte pentru a putea administra moşia familiei (întinsă pe mii de hectare), dar, după ce proprietatea a fost confiscată de stat, femeia – duşmanul de clasă arhetipal – a fost trimisă într-un sat pentru a ajuta la formarea unei gospodării colective[48].

Din documente aflăm că partidul se baza masiv pe agitatori care nu erau membri de partid – dovadă limpede a problemelor de recrutare, dar şi a existenţei activiştilor neangajaţi ideologic. Deşi majoritatea exemplelor noastre în acest sens provin din arhivele regiunii Hunedoara, formularele folosite erau aceleaşi pentru toate regiunile şi nu avem nici un motiv să credem că Hunedoara era în vreun fel atipică. De pildă, un raport lunar din aprilie 1951 despre numărul de agitatori din raionul Orăştie pe tip de unitate (întreprindere de stat, gospodărie de stat sau colectivă, instituţie, sat, comună etc.) arăta că, în aproape toate categoriile, agitatorii *nemembri* de partid erau mai mulţi decît cei *membri* (vezi tabelul 3.2). Agitatorii erau de regulă ţărani din colective deja formate, trimişi să le povestească celorlalţi săteni despre succesele lor. Un raport mai timpuriu indică faptul că problema nu consta numai în numărul agitatorilor, ci şi în conştiinciozitatea lor : două coloane pe partea dreaptă a foii arată „Nr. agit. care muncesc" (79 la sută) şi „Nr. agit. care muncesc mai putin" (12 la sută)[49].

Alte probleme transpar dintr-un document în care se arată că o organizaţie de bază nu a reuşit să recruteze agitatori dintre ţăranii care *fuseseră de acord* cu colectivizarea şi se înscriseseră în GAC, aşa încît aceştia să poată servi drept exemplu celor pe care încercau să-i convingă[50]. Tot despre utilizarea unor „înlocuitori" este vorba şi într-o relatare neaşteptată dintr-un raport al Biroului Organizatoric al Securităţii din data de 14 martie 1949, care afirmă : „Numărul miliţienilor a fost insuficient pentru a asigura însoţirea tuturor comisiilor. Spre a putea face faţă acestei situaţii, s-a recurs la diverse soluţiuni de expedient (în Jud. Sălaj, au fost îmbrăcaţi 100 de ţărani săraci în haine de militari şi au fost folosiţi ca atare)"[51].

Tabelul 3.2. Membri şi nemembri de partid în rîndul agitatorilor, raionul Orăştie, 1951

	Situatia agitatorilor			
	Câţi agitatori sunt în raion			*Câţi agitatori au şcoli s'au cursuri de Partid s'au cursuri de agit.*
	M.d.P. [membri de partid]	*Fără de Partid*	*Total*	
În intreprinderi	219	146	365	331
În instituţii	82	105	187	108
S.M.T.	5	20	25	25
G.A.S.	2	16	18	18
G.A.C.	17	51	68	60
În sat	352	396	746	364
În cartier	35	10	45	35
Total :	712	742	1454	941 (65%)

Sursă : DJAN HD, fond CR PMR, dosar nr. 200/1951, f. 69

48. Prietenă personală a autoarelor, născută în 1916.
49. DJAN HD, fond CR PMR, dosar nr. 200/1951, f. 60.
50. DJAN HD, fond CR PMR, dosar nr. 20/1952, f. 82.
51. ASRI, fond D, dosar nr. 9916, număr de filă ilizibil.

Criza de cadre a persistat[52]. Un raport din 1953 al Secţiei Agrare a Comitetului Central observa că secţia funcţionează prost pentru că nu are suficient personal, iar cadre noi sînt aduse nu pe criteriul competenţei, ci la întîmplare[53]. Un raport din 1956 din regiunea Hunedoara preciza cît i-ar fi luat fiecărui raion local să atingă o rată de colectivizare de 65 la sută pînă în 1960 (aşa cum cereau obiectivele partidului), dacă s-ar fi păstrat ritmul de atunci; cifrele variau între 27 şi 152 de ani[54]. Numărul gospodăriilor ţărăneşti colectivizabile care reveneau unui activist oscila între 75 şi 181, la un efectiv total de 1.016 activişti - să-l comparăm cu cele 26.000-30.000 de cadre (unu la fiecare 3-4 gospodării) care au fost necesare pentru a încheia colectivizarea în Maramureş şi în Constanţa (vezi capitolul 2)[55]. Doi ani mai tîrziu, un alt raport regional furniza numărul cadrelor din mediul rural; o secţiune a lui se intitula „Cîţi sînt cuprinşi în total în activul fără de partid": 20.594, din care 11.182 (54 la sută) activau în agricultură[56].

O consecinţă evidentă a acestui deficit era faptul că o parte semnificativă din munca de cadre rămînea nefăcută sau era făcută prost. Iată mai jos cîteva documente din arhivele raionale sau regionale din Hunedoara care exemplifică un sentiment de urgenţă provocat de întîrzierile masive, întrucît sarcinile care trebuiau îndeplinite nu erau duse la bun sfîrşit. Un raport priveşte erorile comise de un agent agricol, tovarăşul Ş., în Turdaş (Hunedoara), „care este în legătură cu cheaburi, şi le mai lucrează şi pământ în parte, fiindcă este agient agricol. Toate acieste manefastări prevăzute mai sus până în prezent nu sau luat nici o măsură din partea Biroulio Comitetului de Partid findcă au fost munca prea aglomerată..."[57]. Un ţăran din satul Dîncu Mare scria în 1954 Secţiei Agrare a raionului în care locuia, plîngîndu-se că suprafaţa de pămînt pe care trebuia să o aibă îi fusese falsificată de cadre şi că nu putea să facă faţă taxelor care-i fuseseră stabilite. Iată răspunsul raionului la această plîngere (şi la altele similare): „Vă vom trimite un tehnician să vă măsoare toată suprafaţa de îndată ce avem timp. Pînă atunci cererea dumneavoastră rămîne la dosar"[58]. Motivele „lipsei de timp" erau cît se poate de evidente: raionul avea 105 sate cu 13.752 de gospodării ţărăneşti, dintre care multe îşi doreau poate ca un tehnician cadastral să vină să le măsoare pămîntul, dar Sfatul Popular nu avea decît doi astfel de specialişti. O impresie la fel de puternică de suprasolicitare ne produce un dosar intitulat *Informări şi situaţii cu rezolvarea scrisorilor oamenilor muncii*[59]. Găsim aici rapoarte despre cît de important este să se răspundă la solicitările cetăţenilor, cu statistici despre numărul de scrisori primite, dacă acestea au venit de la Comitetul Central sau direct din regiune, cîte dintre ele au fost soluţionate, cîte dintre acestea din urmă au fost soluţionate în termenul prevăzut şi aşa mai departe. Un raport din 1953 menţionează că, dintr-un total de 1.404 scrisori primite pînă la ora aceea, numai 596 (42 la sută) şi-au găsit

52. Despre deficitul de cadre în colectivizarea din Uniunea Sovietică, vezi, de pildă, Viola, 1987, pp. 14, 150.
53. ANIC, fond CC al PCR - Secţia Agrară, dosar nr. 70/1953, f. 170.
54. Situaţia ne aminteşte de o glumă din anii 1980: „O să îndeplinim planul cincinal în patru ani şi jumătate chiar dacă ne ia un deceniu".
55. DJAN HD, fond CR PMR, dosar nr. 2106/1956, ff. 29-30.
56. DJAN HD, fond CR PMR, dosar nr. 83/1958, f. 128.
57. DJAN HD, fond CR PMR, dosar nr. 93/1951, f. 116.
58. DJAN HD, fond Sfat Popular al Raionului Orăştie, dosar nr. 134/1954, f. 405 (*).
59. DJAN HD, fond CR PMR, dosar nr. 16/1959. Dosarul este datat 1959, dar conţine şi documente din 1952-1953.

soluţionare. Secretara care se ocupa de rezolvarea lor a fost admonestată pentru că nu mersese pe teren să cerceteze situaţiile semnalate în scrisori (dacă în fiecare an soseau cel puţin 1.000 de astfel de scrisori, nu e greu de înţeles de ce) şi a fost demisă[60].

Efectele deficitului de cadre puteau fi mult mai grave, aşa cum se poate vedea din rapoartele care descriu modul cum guvernul făcea faţă situaţiilor de criză, precum retragerile în masă ale ţăranilor care se înscriseseră în colective (vezi capitolul 2). László Márton (2005, pp. 55-56) discută pe larg reacţia partidului la ieşirile masive ale ţăranilor din gospodăriile colective, care au afectat toată regiunea Mureş în 1951. Împărţind colectivele cu probleme în trei categorii în funcţie de seriozitatea situaţiei, conducerea regională a trimis cîte un activist şi un organizator de partid la cele care aveau problemele cele mai puţin severe şi cîte trei activişti la cele care o duceau ceva mai rău. În cazurile cele mai grave (optsprezece la număr) au fost trimişi cîte un membru al Biroului Comitetului Raional de Partid, care ar fi trebuit să plece o dată la două zile în satele unde era repartizat şi să rămînă o zi sau două dacă era nevoie, precum şi zece agitatori bine pregătiţi dintre activiştii şi funcţionarii cei mai buni ai Sfatului Popular, care trebuiau să meargă şi în localităţile învecinate. De fapt, au fost mobilizaţi întregul aparat de partid, tot personalul Sfatului Popular, ca şi activişti regionali şi raionali, ba chiar membri ai Comitetului Central şi ai Ministerului Agriculturii; biroul regional ţinea şedinţe la fiecare două zile[61]. Márton conchide: „Acţiunile de rezistenţă din toamna anilor 1950 şi 1951, prin necesitatea concentrării unui număr mare de activişti, au scăpat multe localităţi de colectivizare, chiar dacă numai pentru o perioadă scurtă" (Márton, 2005, p. 66). Un alt incident asemănător s-a produs în satele Jeledinţi, Mărtineşti şi Turmaş (Hunedoara), unde aproape toţi cei înscrişi s-au retras din colective la începutul anului 1957 şi şi-au recuperat inventarul adus atunci, vînzînd chiar o parte dintre animale. Administraţia regională a „scos din intrepr. inst. 60 agitatori buni" şi i-a instruit cum să rezolve problema[62]. Un raport final explica retragerile prin „munc[a] brută, negîndită, nejudecată [care]... a îngreunat ritmul transformării socialiste a agriculturii, concentrîndu-se în aceste comune o seamă de activişti de partid şi de stat cari puteau da alte randamente societăţii la locul lor de muncă"[63].

„Satul gîfîia de cadre": tipuri de cadre şi munca lor

Lipsa de cadre se datora mai multor factori, inclusiv numărului mare de tipuri de cadre necesare şi volumului imens de muncă pe care acestea ar fi trebuit să-l presteze[64]. Chiar şi la nivelurile cele mai de jos – comună şi sat –, poziţiile proliferau. În Dobrosloveni, de pildă, în anii 1950, existau colectori, delegaţi de batoză, responsabili de arie, delegaţi de convoi, membri în comisia sau brigada de inventariere, membri în Comisia pentru efectuarea controlului asupra materiei supuse taxelor, în Comisia pentru stabilirea veniturilor

60. DJAN HD, fond CR PMR, dosar nr. 16/1959, ff. 8-11, 12-15, 20.
61. Călătoriile de acest tip întreprinse de membrii celui mai înalt for de partid nu erau neobişnuite. De pildă, în timpul unei revolte în Vadu Roşca (vezi capitolul 2), Nicolae Ceauşescu însuşi, viitorul prim-secretar, pe atunci numai membru în Comitetul Central, a venit la faţa locului ca s-o înăbuşe.
62. DJAN HD, fond CR PMR, dosar nr. 2431/1957, f. 103.
63. DJAN HD, fond CR PMR, dosar nr. 2426/1957, f. 44.
64. În titlul acestui subcapitol ne-am inspirat din Läţea (2003, p. 73).

agricole, în Comisia sau Subcomisia pentru completarea Registrului Agricol, în Comisia de verificare a sincerităţii declaraţiilor de vin şi rachiu. Existau membri în serviciul de pază obştească de zi sau de noapte, îngrijitori la staţiunea de montă artificială, zootehnişti, directori de Cămin Cultural, conferenţiari şi şoferi la Căminul Cultural, îngrijitori reproducători, paznici de cîmp, membri ai gărzii de pază fixe, la punctele de control şi mobile, la ieşirile din comună şi sate, pompieri voluntari şi alţii (Lăţea, 2009, pp. 334-335 [ed. rom. - p. 397])[65]. Pentru deceniul al şaselea, Lăţea a identificat în această comunitate cel puţin optzeci de poziţii (fără paznicii şi pompierii voluntari, căci, dacă i-ar fi adăugat, ar fi însemnat să înşire aproape întregul sat). Nu toţi ocupanţii acestor poziţii puteau fi consideraţi „cadre", dar enumerarea indică registrul amplu de activităţi care trebuiau desfăşurate. Denumirile se refereau nu atît la ocupaţii fixe, cît la sarcinile pe care o persoană putea să le aibă la un moment dat - şi care, la rîndul lor, difereau de la o localitate la alta[66].

Lucrul cel mai semnificativ care poate fi dedus din asemenea liste este numărul de oameni care erau atraşi în serviciul partidului şi care, „cel puţin pentru o vară, au trebuit să se supună sau să pretindă că se supun regulilor oficiale, să-şi asume responsabilităţi şi să acţioneze, de multe ori, împotriva propriilor principii şi împotriva unor persoane apropiate" (Lăţea, 2009, p. 335 [ed. rom. - p. 397]). Astfel, devenind angajaţii partidului, oamenii erau tot mai mult transformaţi în complicii lui. Situaţia aceasta reprezenta poate răspunsul autorităţilor superioare la slăbiciunea bazei de partid din mediul rural : cadrele trebuiau create implicîndu-i pe oameni în acţiuni care le îngreunau o posibilă viitoare împotrivire, căci plasa altora, care ştiau prea multe despre ceea ce făceau angajaţii partidului, se strîngea treptat în jurul lor.

În mod cert, date fiind atît de multe tipuri diferite de slujbe, baza de selecţie a cadrelor trebuia să fie largă. La aceeaşi concluzie ajungem dacă ne gîndim la diversitatea sarcinilor pe care trebuiau să le ducă la îndeplinire cadrele. Organizarea activităţii lor era o misiune esenţială a comitetelor de partid regionale şi raionale, care concepeau „planuri de lucru" detaliate pentru diferite grupuri sau doar pentru indivizi separaţi. Planurile prevedeau cine unde se ducea, în ce scop şi la ce dată. Cadrele individuale îşi compuneau de asemenea singure planurile de acţiune, ca şi rapoartele de activitate după încheierea treburilor. Uneori, sarcinile sînt consemnate pînă în cel mai mic detaliu. În vara lui 1953, Sfaturile Populare din comunele Sînpaul şi Lueta au primit de la raion, pe lîngă sarcinile obişnuite legate de organizarea treieratului, următoarele instrucţiuni : „La arii, în cele patru colţuri, trebuie legaţi cu câte un lanţ lung câini dintre cei mai arţăgoşi din sat. Anunţaţi chiaburii că după lăsarea serii n-au ce căuta pe câmp, şi nici la vecini" (Oláh, 2003, p. 54)[67].

Activităţile pe care le desfăşurau cadrele includeau o categorie pe care o vom discuta pe larg în capitolul 5, munca de lămurire. Cadrele erau însărcinate să-i convingă pe

65. DJAN Olt, fond Prefectura Romanaţi, dosar nr. 97/1941, *Fişa comunei Dobrosloveni, Romanaţi, pe 1941* ; Arhiva Primăriei Dobrosloveni, dosar nr. 5/1944, *Decizii ale primăriei comunei Dobrosloveni 1942-1944* ; Arhiva Primăriei Dobrosloveni, *Registru decizii 1944-1962.*

66. De pildă, două sate, Corund şi Armăşeni (din raionul Odorhei) se deosebeau prin faptul că, într-unul, cadrele didactice, personalul Sfatului Popular şi cel al cooperativei locale de consum - cu alte cuvinte, angajaţii la stat - trebuiau să desfăşoare muncă de activişti, în timp ce, în celălalt, angajaţii statului primeau numai sarcini minore, fără legătură cu formarea colectivului, de care se ocupau de obicei organizatori din afară (Bodó, 2003, pp. 59-60).

67. ARO, dosar nr. 56/1953, p. 83.

oameni să devină membri de partid, să iasă la însămînţările de primăvară sau la recoltat vara şi toamna, să-şi livreze cotele şi să se înscrie în colective şi în întovărăşiri – iar dacă ulterior se retrăgeau, să se înscrie din nou. În acest scop, cadrele organizau şi participau la nenumărate întîlniri şi seminare – ele între ele, cu funcţionarii de rang inferior şi cu cetăţeni – pentru a convinge, a informa sau a instrui pe cele mai variate teme, de la moralitatea socialistă la exterminarea gîndacilor de Colorado. Analizau şi discutau noile legi, decrete, ordine, instrucţiuni şi decizii comunicate de sus, clarificîndu-le pentru ele însele şi apoi pentru cetăţenii obişnuiţi. Ţineau cursuri educative, în special de alfabetizare, şi îndemnau alte cadre să se înscrie la şcolile de partid. Conduceau cercuri de lectură la sate, organizau adunări generale săteşti, proiecţii de film, spectacole şi dezbateri în oraşele mici şi la sate, compuneau gazete de perete şi mobilizau Tineretul Comunist sau organizaţiile de femei din sate şi comune. Fiecare activist scria rapoarte frecvente, deseori lungi, şi citea rapoartele subordonaţilor săi – sarcini la îndeplinirea cărora a contribuit, la începutul anilor 1950, răspîndirea maşinilor de scris, care au înlocuit mîzgălelile aproape ilizibile obişnuite pînă atunci. Tot cadrele se ocupau de cereri şi de contestaţii (majoritatea referitoare la statutul de chiabur sau la cote), care erau o sarcină deosebit de laborioasă: de pildă, între 1 mai 1952 şi 15 mai 1953, numărul total al acestor tipuri de solicitări în regiunea Hunedoara a fost de 24.807[68] ! Şi tot ce am înşiruit pînă acum reprezintă doar o mică parte din tipurile de activităţi care apar în documente.

Pentru a le îndeplini, cadrele călătoreau continuu : instructori, activişti şi secretari de partid mergeau din reşedinţele de regiune în raioane ca să rezolve problemele de acolo, cadrele raionale se duceau în sate şi comune ca să „lămurească", să verifice contestaţiile, să mobilizeze ţăranii pentru vreuna dintre nenumăratele campanii care se succedau neîncetat, iar oficialii comunali se deplasau în alte comune şi în sate ca să ajute la munca de lămurire şi să monitorizeze progresele făcute. La munca de lămurire se ieşea în fiecare duminică, pentru că atunci erau ţăranii acasă. Chiar şi membri ai Comitetului Central călătoreau în asemenea scopuri, mai ales atunci cînd izbucneau tulburări. Pentru a comasa terenurile pentru gospodăriile colective, tehnicienii cadastrali şi alţii parcurgeau distanţe lungi, supraveghind schimburile de parcele dintre membrii colectivelor şi ţăranii care nu voiau să se înscrie şi furnizînd documentele necesare. Stoica observă că, după spusele intervievaţilor săi, conducerea de la nivel de regiune includea mai ales activişti din alte regiuni. O „posibil[ă] explicaţi[e] pentru acest fapt ar fi numărul scăzut de activişti de încredere ori de nădejde la nivel naţional (în anii 1950), ceea ce implica folosirea lor prin rotaţie în diferite regiuni" – adică iarăşi călătorii (Stoica, 2009, p. 430 [ed. rom. – p. 451]). O consecinţă a acestor circuite, dacă acceptăm ideile lui Benedict Anderson (1983 [ed. rom. 2001]), ar fi posibilitatea de a trezi în cadre sentimentul apartenenţei la o unitate vastă şi la o cauză de amploare.

Problema acestor permanente călătorii era infrastructura inadecvată: reţeaua de transport lega toate părţile ţării de Bucureşti, dar la ţară putea fi foarte dificil să ajungi dintr-o comună sau o margine de raion pînă la reşedinţa regională sau raională. După cum afirma un fost activist descriindu-şi munca, „[a]m fugit foarte mult, zile în şir la gări ca să ajung unde trebuia"[69]. Mai mult, după ore întregi petrecute în trenuri şi autobuze, cadrele erau uneori nevoite să parcurgă restul drumului în cîte o căruţă trasă de boi, zguduite prin toate hîrtoapele drumului de ţară. Dificultatea acestor călătorii poate fi unul

68. DJAN HD, fond CR PMR, dosar nr. 1082/1953, f. 145.
69. 197, interviu Verdery.

dintre motivele pentru care cadrele trimise în teritoriu preferau uneori să nu se ducă. Un alt motiv era acela că nu exista nici o formă de cazare pentru ele : un raport despre munca de cadre într-o zonă greu accesibilă din Vrancea, Moldova, de pildă, consemna că era absolut necesară crearea de locuri de cazare pentru activişti şi tehnicieni, pentru că „[m]ulţi dintre ei dorm pe mese în incinta instituţiilor, veşnic departe de familii. Din acest motiv mulţi dintre tehnicieni refuză să meargă în acest raion"[70]. Asemenea greutăţi legate de infrastructură înrăutăţeau deficitul de forţă de muncă, pentru că, dacă cineva avea nevoie de aproape o zi întreagă ca să meargă pînă în satul unde fusese repartizat şi înapoi, era foarte probabil să nu mai poată face nimic altceva[71].

Misiunea cadrelor putea fi periculoasă : sătenii înfuriaţi le băteau deseori, cîteodată pricinuindu-le moartea. Într-o zi din 1950, preşedintele şi cîţiva lucrători din gospodăria colectivă din Ieud s-au dus după lemne şi s-au întors noaptea tîrziu. La marginea satului, au fost atacaţi de patru chiaburi şi un ţăran sărac ; preşedintele a fost bătut atît de rău, că n-a mai putut vorbi[72]. Un raport din 1951 indică faptul că membrii de partid şi mai ales activiştii mai săraci din regiunea Hunedoara umblau prin sate înspăimîntaţi, căci erau pretutindeni atacaţi cu violenţă[73]. Un fost activist din satul Vlaicu descria astfel încercarea sa de a lua caii şi căruţa unui chiabur proaspăt înscris la sfîrşitul anilor 1950 : „Cosma era să bage furcoi în mine cînd m-am dus să-i iau caii ! L-am văzut că l-a luat în mînă, i-am strigat să-l dea jos, şi l-a dat jos" (186, interviu Verdery). Tot el relata înainte cum nu reuşise să găsească pe nimeni care să se ducă să confişte aceleaşi lucruri de la un alt chiabur, bine-cunoscut pentru firea sa agresivă. Întrucît violenţa împotriva cadrelor se întîlnea peste tot în ţară, munca era extrem de stresantă. Aşa cum povestea văduva unui funcţionar raional, atunci cînd verificarea chiaburilor era în toi şi oamenii veneau la ei zi şi noapte, „[d]upă o vreme spunea : «Gata ! Nu mai pot ! ». Suferea mult cu munca asta"[74].

Volumul de muncă era absolut copleşitor, iar suprasolicitarea era o problemă foarte serioasă, agravată de cerinţele tot mai mari ale birocraţiei. În 1951, Secţia Organelor Conducătoare de Partid a Comitetului Central a emis un raport de 28 de pagini intitulat „Metode birocratice şi superficialitate în munca de partid", condamnînd cerinţele exagerate ale birocraţiei, care făceau zile negre oficialităţilor[75]. „Avalanşa de chestionare, instrucţiuni telefonice sau scrise", care cereau în cel mai scurt timp statistici despre practic orice, cauzase o muncă superficială, pentru că erau pur şi simplu prea multe de făcut ; dezorganizarea creştea de la o zi la alta. Introducerea acestor forme de colectare a informaţiilor

70. ANIC, fond CC al PCR – Secţia Agrară, dosar nr. 70/1953, f. 157.
71. Mai mult, rapoartele pe care cadrele trebuiau să le scrie săptămînal conţineau deseori informaţii atît de confidenţiale, încît ne îndoim că erau expediate cu poşta ; cel mai probabil, o unitate de nivel inferior le trimitea prin curier, pe drumuri teribile şi în călătorii lungi cu trenul. În arhive se găsesc numeroase telegrame lungi, trimise, de pildă, de către birourile rurale de Securitate la Bucureşti, ceea ce sugerează din nou probleme cu serviciile poştale. O parte din activitatea partidului se desfăşura prin telefon (în antetul anumitor documente apare scris „notă telefonică"), dar, dacă putem considera relevantă calitatea serviciilor telefonice pe care le-am folosit noi înşine la începutul anilor 1970, telefoanele în deceniul al şaselea erau un mijloc de comunicare cu totul nesatisfăcător.
72. DJAN MM, fond Comitetul Judeţean Maramureş, dosar nr. 95/1950, f. 11.
73. DJAN HD, fond CR PMR, dosar nr. 305/1951, ff. 26-27.
74. A.D.T., interviu Verdery.
75. ANIC, fond CC al PCR – Secţia Organelor Conducătoare de Partid, Sindicale şi de UTM, Sectorul documentării de partid, dosar nr. 26/1951, ff. 2-32.

„a format dela secţiile Comitetului Central şi până la Comitetul raional [...] un lanţ neîntrerupt de tovarăşi, care trebuiau să alimenteze această birocraţie". Raportul dădea numeroase exemple de cereri de informaţii care ţinuseră cadrele în picioare toată noaptea, solicitînd la telefon date altor cadre – şi producînd, în ultimă instanţă, o supraîncărcare informaţională[76]. În termeni locali, secretarul de partid din Ieud, de pildă, propunea ca „sa fiu inlocuit din postul de secretar al organizatiei de baza pe motivul ca... am sarcini de productie supra incarcate unde ar trebui sa muncesc si noaptea si nu pot sama tin de toate, daca maocup de una mai serios ceia lalta munca ramane in urma si asa nu poate sa mearga lucrurile"[77].

Munca nu era doar excesivă, ci şi extraordinar de variabilă. Cadrele nu puteau niciodată anticipa ce avea să urmeze, pentru că, în orice clipă, Bucureştiul putea să emită un nou decret şi să le ceară să-l traducă în viaţă imediat, indiferent de ceea ce mai făceau la ora respectivă. În plus, fiecare cadru verifica activitatea tuturor celorlalte, furnizînd informaţii care puteau să le aducă apoi colegilor avertismente, voturi de blam, demiteri din funcţie, arestări sau excluderea din partid. Era o viaţă extrem de stresantă, care cerea o vigilenţă constantă.

Date fiind pericolul, stresul, suprasolicitarea, de ce ar fi vrut cineva să devină cadru de partid? Existau cîteva motive posibile. Unii sperau să avanseze social sau să li se recunoască în sfîrşit meritele, alţii îşi doreau un venit bun şi regulat, o altă categorie îşi dorea să fie în miezul problemelor pentru a nu lăsa iniţiativa în seama celor mai puţin capabili. Un fost chiabur din Ieud relata în memoriile sale o discuţie dintre preotul greco-catolic cel mai recalcitrant al satului şi un activist de partid (provenit dintr-o familie de chiaburi din Ieud), în cursul căreia cel din urmă ar fi spus: „Eu aşi dori să să înscrie în partid oameni mai cu cap să nu fiu nevoit să iau în partid ţigani sau oameni proşti că pînă la urmă partidul trebuie format ori cum ori şi cu ce fel de oameni dar eu nu dispreţuiesc pe ţigani fiind şi ei oameni caşi noi dar încă nau cultură ei nu ştiu fiind că nau fost crescuţi să conducă şi vă spun că va fi vai şi amar de capul vostru cînd ar fi ei conducători"[78]. Unii nu ştiau (sau se temeau) să spună „nu" atunci cînd activiştii de partid îi strîngeau cu uşa. Unii deveneau cadre ca să-şi ajute familiile persecutate pentru chiaburie sau din alte motive; alţii voiau să şteargă diferite pete negre ale propriului trecut, de pildă faptul că făcuseră parte din vreo grupare fascistă. Un număr considerabil de oameni care deveneau cadre sperau să-şi păstreze măcar o urmă din statutul lor social în contextul noului regim. În fine, cîţiva erau devotaţi idealurilor comuniste şi se bucurau că au ocazia să le transpună în practică[79].

---

76. Martin relatează că liderii sovietici considerau această situaţie o problemă serioasă. În 1926, Molotov se plîngea că este pur şi simplu prea multă informaţie. „Secretarii Comitetului Central abia dacă o citesc, pentru că le ia prea mult" (Martin, nedatat, pp. 64-65).
77. Fond Comitetul Raional PCR (PMR) Vişeu – Organizaţia de bază Ieud, dosar nr. 157/1956, vol. V, f. 68.
78. B.S., *Cum s-o colectivizat Ieudul*, fără dată sau număr de pagină. La fel, un bărbat care dobîndise o poziţie înaltă în aparatul administrativ al raionului Orăştie avea dubii inclusiv dacă să se înscrie sau nu în partid, dar şeful său de la fabrică îi spusese: „Trebuie să ne înscriem în partid, pentru că toţi proştii ăştia – ţiganii, alţii – se înscriu. Vrem ca EI să ne conducă ţara? Ţiganii?" (A.D.T., interviu Verdery).
79. Asemenea atitudini transpar cu claritate din interviurile din Rostás şi Momoc, 2007. Unii dintre interlocutorii lor îşi proclamă pe faţă credinţa în ideologia comunistă, chiar şi în interviuri luate în perioada 2004-2005, cînd genul acesta de declaraţii nu era nici pe departe popular.

Foamea de cadre şi natura sistemului comunist

De ce, ne-am putea întreba, era atît de mult de lucru? Întrebarea aceasta ne sileşte să luăm în considerare natura sistemului care genera această muncă, chestiune tratată de cercetători precum Jowitt în cartea sa despre „breşele revoluţionare" din România (1971) şi despre „neotradiţionalismul" din sistemele comuniste mai general (1983), de Gross în cercetările sale despre „statul spoliator" în Polonia (1988), de sociologii maghiari Horváth şi Szakolczai în fascinantul lor studiu despre cadrele de nivel mediu din Ungaria (1992) şi de Stark şi Bruszt în discuţia lor despre reţelele din Ungaria postcomunistă (1998). Şi ei, şi alţii au subliniat caracterul esenţialmente mobilizator al regimurilor de tip bolşevic, care au recunoscut importanţa colonizării elementelor de rutină ale comportamentului şi au încercat să pătrundă în viaţa cotidiană mai mult decît orice alt regim politic modern anterior. Activiştii de partid considerau că ei înşişi îndeplinesc misiunea istorică a partidului - de a atinge fericirea deplină prin satisfacerea tuturor nevoilor sociale ale omului -, viziune care făcea politica omniprezentă (vezi Rév, 1987). Toate aceste regimuri se întemeiau pe ideea că

> [p]uterea era legată de sursa vieţii şi a mişcării, dar era o forţă malefică, periculoasă, care trebuia supravegheată şi reglementată în permanenţă - şi pe resuscitarea conceptului grec de putere ca *arkhe*, ca iniţiativă, opusă ideii că puterea este doar un set de reguli sau o poziţie. Urmarea a fost că bolşevismul a încercat să influenţeze şi să supervizeze toate deciziile, toate mişcările, toate iniţiativele... A încercat în acelaşi timp să distrugă şi apoi să înlocuiască, să stimuleze şi să instige la toate activităţile (Horváth şi Szakolczai, 1992, p. 226).

De aici accentul constant pus pe campanii, pe participarea silită la activităţi, pe celebrarea continuă, ca şi preocuparea pentru „starea de spirit" a populaţiei - toate menite să menţină oamenii mobilizaţi, stimulaţi, cu privirile aţintite către viitor. Cei doi autori sintetizează raţionalitatea sistemului astfel: 1. partidul trebuie să fie peste tot pentru ca lucrurile să meargă conform planului; 2. toate resursele posibile trebuie smulse din mîinile altora pentru a fi concentrate sub controlul partidului; 3. partidul trebuie să civilizeze întreaga populaţie, inculcîndu-şi valorile prin educaţie (Horváth şi Szakolczai, 1992, pp. 79-80).

Buni avangardişti ai partidului, cadrele presupuneau că oamenii n-aveau să lucreze din proprie iniţiativă, că aveau nevoie să fie supravegheaţi într-un fel sau altul şi că exact cadrele erau cei care îi puteau supraveghea cel mai bine. Această atitudine infantilizantă a avut ca efect crearea, în timp, a unui volum şi mai mare de muncă, pînă cînd nevoia de a interveni în orice a fost complet încorporată în viziunea pe care cadrele o aveau asupra lucrurilor (vezi Horváth şi Szakolczai, 1992, pp. 50-58). Pe scurt, comuniştii au implementat o strategie de modernizare care a creat un edificiu birocratic uriaş şi l-a folosit apoi pentru a controla în amănunt viaţa de zi cu zi, fără vreo limită perceptibilă pînă la care era posibilă intruziunea. Deşi deplina înflorire a acestei concepţii a fost un proces de durată şi e puţin probabil să fi exacerbat deficitul de cadre din anii 1950, sesizarea tendinţei ne ajută să înţelegem apetitul vorace al partidului pentru cadre.

Am afirmat pînă acum că PCR suferea de un deficit de forţă de muncă, despre care ne-am aştepta să le fi fost favorabil cadrelor, oferindu-le un anumit avantaj structural (vezi, de pildă, Burawoy, 1985). Mai mult, el ar fi trebuit să atenueze competiţia dintre ele, pentru că existau posturi mai mult decît suficiente pentru a satisface cererea. Un deficit

structural de forţă de muncă nu înseamnă însă că cei implicaţi îl şi percep ca atare. Cadrele îşi considerau de fapt poziţia precară, şi aceasta din cauza verificărilor, denunţurilor şi supravegherii care reflectau obsesia conducerii superioare de a descoperi „duşmanul dinăuntru". *Oricine* putea fi demascat ca duşman intern, chiar şi liderii cei mai influenţi, aşa cum s-a întîmplat în 1948 (cu Lucreţiu Pătrăşcanu) şi în 1952 (cu Ana Pauker, Teohari Georgescu şi Vasile Luca, membri ai Secretariatului). Această situaţie ne îndeamnă să explorăm mai departe natura supravegherii şi a disciplinării cadrelor.

Disciplina şi pedeapsa

> Lichelele se făcuseră comunişti. I.L. [înscris în PCR în 1945] a purtat cămaşa verde, a fost legionar. S-a băgat unde a văzut că e ciolan de ros. [Mai era] D.C., ţigan mai spălat, mă-sa româncă, ta-su lăutar. Treceau de la unii la alţii, de la legionari la comunişti. Au mai fost legionari, făceau şedinţe. [...] Şi M.M. [un oficial de la primărie din anii 1950] a fost legionar, şi comunist, şi de toate culorile.
>
> Ţărancă din satul Mircea, în Chelcea, 2003b, p. 20, referitor la cadrele din Reviga

Foamea de cadre a împins partidul să ia anumite măsuri de recrutare cu urmări importante. În capitolul 1 am menţionat organizaţia fascistă Garda de Fier (sau Legiunea), o mişcare bine structurată din perioada interbelică, care a fost interzisă în 1940 după o tentativă de lovitură de stat. Însăşi existenţa ei le punea însă probleme comuniştilor, mai ales pentru că atît reprezentarea lor în teritoriu, cît şi abilităţile lor organizatorice erau mai slabe decît ale legionarilor. În 1945, cu aprobarea celorlalţi lideri şi a Moscovei, Ana Pauker i-a invitat în mod expres pe membrii fostei Gărzi să se înscrie în partid. King explică această invitaţie prin nevoia urgentă a partidului de a avea un nucleu de cadre disciplinate care să respecte instrucţiunile primite şi să ia iniţiativa de a consolida poziţia partidului.

> Legionarii nu numai că posedau anumite abilităţi şi atribute de care comuniştii aveau nevoie, ci erau şi nerăbdători să-şi dovedească loialitatea faţă de noua conducere, fiind astfel mai dispuşi să îndeplinească exact instrucţiunile de partid... [Ei] furnizau o bază mai de nădejde decît membrii recrutaţi din rîndurile clasei muncitoare şi ale ţărănimii datorită angajamentului lor ideologic şi unor consideraţii socio-economice. (King, 1980, p. 66)

Diverse documente care au devenit recent disponibile nuanţează această imagine. Pauker însăşi explica în 1953 această decizie ca pe o tactică menită să submineze opoziţia şi să-i împiedice pe ţărani şi pe muncitori să se lase ademeniţi de dreapta politică. Ea pretindea că partidul încheiase o înţelegere conform căreia liderii legionari trebuiau să le spună adepţilor că, sub actualul regim, „calea spre reabilitare le este deschisă prin participarea activă la lupta împotriva şefilor lor de ieri şi a politicii lor, precum şi împotriva celorlalţi reacţionari şi a politicii lor"[80].

80. Vezi rezumatul în Ionescu-Gură, 2005, pp. 211-212.

Recunoscînd ulterior că făcuseră o greşeală, forurile superioare comuniste au încercat să-şi epureze o parte dintre aliaţii de pînă atunci (în primul rînd pe foştii conducători legionari) ; campania de verificare din 1948-1952 a fost în parte îndreptată împotriva lor[81]. Însă faptul că ei fuseseră numeroşi şi deţinuseră poziţii semnificative în partid a contribuit la apariţia obsesiei „elementelor duşmănoase" infiltrate în aparatul de partid. O practică fundamentală în toate sistemele comuniste a constat în identificarea şi epurarea „duşmanului dinăuntru" ; în România, printre principalii duşmani – în afară de chiaburi – se numărau legionarii. A acuza pe cineva că era legionar sau a-i atribui acte de sabotaj şi opoziţie au devenit un instrument principal de demonizare şi învinovăţire, activităţi pe care liderii de partid le practicau în mod constant. Iată aici un exemplu tipic : „In unele locuri, in activul de Partid de jos, fără îndoială că s,au strecurat şi elemente duşmane, pentrucă metodele huliganice deadreptul fasciste, care au fost intrebuinţate, nu pot să provină decât dela duşmani, care au impins pe această linie şi elemente cinstite, dar cu nivel scăzut din aparatul de Partid"[82]. Subliniind temeiul real al îngrijorării pe care o stîrneau foştii fascişti, nu vrem să sugerăm că afirmaţiile acuzatoare la adresa lor erau întotdeauna corecte – imboldul de a învinovăţi era sistemic şi se putea aplica, simbolic, oricui (vezi capitolul 4). Şi totuşi, experienţa reală oferea anumitor simboluri, precum cadrele legionare, o rezonanţă aparte.

Duşmanul dinăuntru

Tismăneanu observă : „Detectarea duşmanilor «din rândurile noastre» era chiar mai importantă decât descoperirea duşmanilor de clasă definiţi cu claritate, deoarece primii erau mult mai dificil de demascat. [...] Însă adevăraţii stalinişti se distingeau prin faptul că îl recunoşteau pe trădătorul invizibil, care pretindea că este «unul dintre ai noştri», dar în realitate submina marile realizări ale partidului" (Tismăneanu, 2003, p. 95 [ed. rom. – p. 131]). Pentru a putea face asta, organizaţiile de partid duceau o luptă permanentă de curăţare a efectivului de elementele duşmănoase. Periodic, partidul se întorcea împotriva propriilor membri – „procesele-spectacol" din Uniunea Sovietică a anilor 1930 şi din Europa de Est a anilor 1950 sînt exemplele extreme –, destituindu-i din posturile deţinute sau excluzîndu-i din partid, ba chiar asasinîndu-i. Alte metode includeau denunţurile, interogatoriile, campaniile de verificare şi faimoasele şedinţe de „critică şi autocritică" ale sovieticilor, folosite şi în Europa de Est, la care cadrele puteau să se instruiască unele pe altele sau să-i demaşte pe duşmanii de clasă din rîndurile lor.

Detaliile pe care le cunoaştem despre procesele-spectacol ne sugerează că epurarea era un fel de sacrificiu ritual. În practica sovietică, potrivit lui Hellbeck, sacrificiul deriva din concepţia de sine a partidului, care se considera înconjurat şi împînzit de duşmani, o teamă născută în anii timpurii ai revoluţiei ; epurările periodice păstrau „puritatea" partidului (Hellbeck, 2006, p. 34). Hellbeck şi alţi cercetători ai stalinismului precum Getty şi Naumov (1999) fac aluzie la aspectul ritual al sacrificiului, ca atunci cînd Hellbeck observă că regimul „practica scenarii de expulzare rituale, retezînd indivizi din corpul colectiv printr-o operaţiune sîngeroasă" (Hellbeck, 2006, p. 361). Ceea ce ne face să

81. În pofida verificării membrilor de partid din 1948-1950, aproape 12 la sută dintre cei rămaşi în partid aveau un trecut legionar sau „reacţionar" (Ionescu-Gură, 2005, p. 214).
82. ANIC, fond CC al PCR – Cancelarie, dosar nr. 59/1950, p. 78 (ARL).

etichetăm aceste epurări drept „sacrificii rituale" este caracterul lor orchestrat dinainte, aşa încît majoritatea victimelor înţelegeau limpede că au de jucat un rol anume: pentru binele partidului, ele trebuiau să admită învinuirile care li se aduceau, să-şi mărturisească public erorile şi să-şi accepte soarta. Exista, adică, o formulă rituală acceptată de comportament pentru persoanele care preluau acest rol, chiar dacă nu toţi cei vizaţi de epurare îl interpretau în mod corect[83]. Buharin, de pildă, şi-a înfuriat colegii atunci cînd a refuzat „să slujească partidul şi ritualul interpretînd rolul care-i era atribuit... şi a contestat astfel întregul spaţiu ritual" (Getty şi Naumov, 1999, pp. 406-407). Getty şi Naumov descriu aceste ritualuri cu sagacitate, observînd că momentele de sacrificiu ritual (expresia este a noastră, nu a lor) contribuiau de multe ori la metamorfozarea semnificaţiei simbolurilor, umplîndu-le cu un conţinut nou[84]. După asemenea ritualuri, „duşmanul" începea să însemne altceva decît ceea ce însemnase pînă atunci şi luau naştere noi tipuri de alianţe. Procesele-spectacol erau orchestrate pentru cadre deosebit de vizibile, dar epurarea la scară mai mică a rămas o trăsătură esenţială a vieţii cadrelor, prin supravegherea permanentă şi teama pe care aceasta o trezea.

În literatura despre viaţa sub regimul comunist, s-a scris mult despre supravegherea populaţiei, dar, în opinia noastră, supravegherea pe care aparatul a exercitat-o chiar asupra membrilor săi a fost cel puţin la fel de importantă[85]. Privirea scrutătoare a partidului menţinea cadrele într-o stare permanentă de nelinişte, contribuind la climatul plin de anxietate în care acestea lucrau şi îmboldindu-le să se străduiască să-şi întreacă rivalii la funcţii mai bune prin manifestarea unui zel excesiv în muncă. Cadrele erau monitorizate şi denunţate de cetăţeni obişnuiţi, de alte cadre şi de Securitate, pierzîndu-şi uneori postul din această cauză. Motivele puteau fi preocuparea altor activişti de a avea un colectiv bun şi muncitor, dorinţa ca partidul să nu fie compromis de proasta comportare a propriilor cadre sau vendetele personale – exact aşa cum vom vedea că au stat lucrurile în cazul denunţurilor din motive de „luptă de clasă", în capitolele 4 şi 6. La fel ca educaţia şi verificarea, supravegherea şi disciplina erau o formă de pedagogie. Întîlnim aici o nouă contradicţie în politica partidului: deşi avea nevoie disperată de cadre competente, reuşea să se descotorosească mereu de ele.

Obiecte ale supravegherii

În România, partidul comunist avea toate motivele să-şi monitorizeze cadrele îndeaproape, nu numai din cauza pactului încheiat în perioada timpurie cu legionarii, ci şi pentru că, iniţial, trebuise să recruteze un număr însemnat de cadre din administraţia vechiului regim

83. Despre autorul jurnalului de revoluţionar sovietic pe care l-a studiat, Hellbeck (2006, p. 337) afirmă că „[i]eşise din purgatoriul acela de nouă luni mai bun şi mai pur" şi îi era recunoscător lui Stalin că îl pusese la încercare, iar NKVD-ului îi mulţumea pentru operaţiunea de purificare, cu ajutorul căreia vedea acum că viaţa lui căpătase o semnificaţie istorică. După ce fusese reabilitat, continuase să susţină campania de epurări.
84. Vezi şi apendicele II de la finalul cărţii.
85. Igal Halfin (2007) a scris despre „hermeneutica comunistă" cu ajutorul căreia cadrele şi membrii Partidului Comunist puteau fi împărţiţi în revoluţionari şi impostori. Preponderenţa practicilor verbale îl face să observe că bolşevicii considerau cuvintele o oglindă a naturii morale a unei persoane. Fundamentale în acest sens sînt autobiografiile cadrelor – o formă pe care, din păcate, nu avem spaţiu să o comentăm aici.

(vezi capitolul 1), oameni care aveau, cel mai probabil, un trecut burghez. Partidul permisese astfel unor „elemente duşmane periculoase" să se infiltreze în propriul aparat[86]. Aceste compromisuri strategice au stat la baza procesului neobosit de căutare a cadrelor care nu erau „de nădejde", căutare pe care o descoperim în toate domeniile de activitate ale societăţii. De pildă, în dosarele secrete ale Sfatului Popular Dobrosloveni există un document din 1954, venit de la sediul raional, care solicită informaţii despre cine şi-a livrat cotele şi cine nu (aşa cum vom sublinia mai jos, mulţi nu le livraseră). Datele sînt solicitate în mod expres „pe categorii, ca membri de partid, membri UTM, deputaţi raionali şi comunali, delegata de femei, sindicalişti, unde înglobează funcţionari pe ramură sau raion". Este limpede, aşadar, că majoritatea celor care deţineau puterea la nivel local erau supravegheaţi îndeaproape de nivelul ierarhic imediat superior (Lăţea, 2003, pp. 28-29). Documente din dosarele Comitetului de Stat pentru Colectarea Produselor Agricole consemnau în mod regulat – separat de alţi oameni – cîţi membri de partid predaseră cantităţile cerute. Un raport al Securităţii despre o revoltă în Bihor recomanda supravegherea îndeaproape a cadrelor şi „verificarea şi îndepărtarea din aparatul de stat a tuturor elementelor duşmănoase care s-au pus în slujba duşmanului de clasă, participând la acţiunile contrarevoluţionare chiabureşti" (Roske, 2003, p. 142)[87]. Acest tip de supraveghere, întîlnit la tot pasul în documentele consultate de noi, crea un mediu foarte instabil, unde fiecare cadru se simţea constant urmărit, era gata să denunţe şi să demaşte nu numai chiaburi, ci şi pe alţi tovarăşi, şi urmărea cu atenţie cine intra în graţiile partidului şi cine cădea în dizgraţie.

Cum se putea recunoaşte un cadru sau un membru de partid „nevrednic"? Ce fel de „devieri" trezeau suspiciuni în privinţa „adevăratei" naturi a unui cadru? Aşa cum vedem nu numai din stenogramele şedinţelor de Secretariat şi Birou Politic, ci şi din nenumărate rapoarte ale comitetelor de partid raionale şi regionale, existau numeroase cauze de îngrijorare. Vom grupa plîngerile depuse împotriva cadrelor în patru categorii care se suprapun parţial : 1. lacune morale şi defecte de caracter nepotrivite pentru un conducător de partid ; 2. obiceiuri proaste de muncă şi neîndeplinirea sarcinilor trasate ; 3. problema „personalismului" şi 4. abuzul de funcţie şi denaturarea liniei partidului. Oricare dintre ele putea să dezvăluie „adevărata" fire a unui cadru – de „chiabur", „legionar" sau „burghez", termeni care au devenit sinonimi cu „duşman". Vom furniza mai jos cîteva exemple pentru fiecare tip de situaţie[88].

LACUNE MORALE ŞI DEFECTE DE CARACTER

Lenin a spus că acela care slăbeşte vigilenţa ajută burghezia, iar duşmanul de clasă caută slăbiciunile membrilor de Partid pentru a putea să-i atragă, astfel duşmanul de clasă se foloseşte de membri de Partid şi de activişti, cum e cazul lui Tov. Sasu Dumitru primul secretar la raionul Orăştie, care s'a compromis punând pe Popa Rozalia secretară la

86. Cu aceeaşi problemă – angajarea personalului rămas de la fostul regim din cauza deficitului de cadre – s-au confruntat şi China, şi Vietnam (vezi Shue, 1988 ; MacLean, 2005). Situaţia se regăseşte în multe alte ţări socialiste şi în numeroase alte situaţii revoluţionare.
87. ASRI, fond D, dosar nr. 4638, f. 90.
88. Materialele pe această temă obţinute din arhive şi din interviuri sînt foarte numeroase şi a trebuit să renunţăm cu mare părere de rău la multe detalii fascinante, rezumînd mai des decît am putut să exemplificăm.

U.F.D.R. care nu corespunde ducând-o de mai multe ori in sediul raionului de Partid, unde a avut legături sexuale [...] in felul acesta compromiţând partidul, nu mai vorbim că făcea beţii, in felul acesta nu mai putea avea autoritatea pe care trebuia s'o aibă un prim secretar de raion. Nu intâmplător a fost faptul că Hot. Partidului nu le-a pus in aplicare deoarece lipsurile lui au dus la inactivitatea intregului aparat raional. [...] Face[m] critică instructorilor Regionali, care nu au luat măsuri, deşi au văzut cum aceşti tovarăşi cad din greşeli in greşeli...

Din minutele unei şedinţe de comitet regional de partid[89]

Partidul Comunist, avangarda unui viitor utopic, s-a proclamat purtătorul celor mai înalte valori morale, etice şi de comportament. Deşi aceste standarde trebuiau respectate de către orice membru de partid, ele se aplicau în primul rînd cadrelor, care, se presupunea, erau un exemplu pentru alţii[90]. Ele trebuiau să devină noii „sfinţi" într-o cultură care venera sfinţii ca model de acţiune. Purtarea lor trebuia să reflecte credinţa interioară în idealul comunist, dar această credinţă putea fi coruptă ; ca atare, cadrele erau foarte atente la semnele contaminării în comportamentul propriilor tovarăşi, semne care puteau afecta munca tuturor şi periclita obiectivele partidului. Volumul de material pe această temă este enorm, căci arhivele sînt pline de dovezi că mulţi dintre cei care serviseră drept lideri la diferite niveluri nu asimilaseră principiile moralei şi eticii socialiste, în ciuda faptului că proveneau din clasele „sănătoase" – muncitorime sau ţărănime. Neajunsurile lor puteau fi de ordinul trăsăturilor elementare de personalitate : „e băiat bun, dar are nevoie de ajutor", „promite, dar nu se ţine de cuvînt", „e uşor de influenţat de către chiaburi", „nu ia niciodată iniţiativa", „e prea moale", „e nehotărîtă", „nu e un bun organizator" şi aşa mai departe[91]. Existau apoi defecte precum susceptibilitatea la mită. Deşi asemenea trăsături erau probleme serioase, trei domenii aveau o importanţă aparte din perspectiva moralităţii impuse de partid : comportamentul sexual, furtul şi băutura[92]. Toate trei, să notăm, sînt forme de reciprocitate (fie pozitivă, fie negativă), adică de schimb direct. Poate că un regim care-şi deriva legitimitatea din redistribuire (o formă verticală) era în mod special deranjat de schimburile orizontale în care nu putea interveni[93].

Dintre numeroasele influenţe corupătoare posibile, licenţa sexuală era considerată îndeosebi periculoasă pentru noii „sfinţi", întrucît cadrele trebuiau să aibă familia ideală, să ducă o viaţă monogamă şi să se abţină de la divorţ. Aşa cum vedem din citatul de mai

89. DJAN HD, fond CR PMR, dosar nr. 442/1952, ff. 1-2. Nu am marcat cuvintele omise din citat.
90. Kharkhordin (1995) consideră că aici avem de-a face cu un aspect al unei transformări mai profunde a sinelui care a însoţit comunizarea societăţii sovietice. În timp ce cetăţenii ruşi presovietici fuseseră practic lăsaţi în pace să-şi practice ritualurile religioase, fără să fie chestionaţi cu privire la conţinutul credinţei lor, credinţa a ajuns să prezinte un mare interes pentru noua putere sovietică. „Credinţa interioară autentică a fost postulată drept esenţa noului individ sovietic, care – asemenea unui sfînt laic – trebuia să ştie pe de rost conţinutul discursiv al doctrinei comuniste şi să dovedească în mod consecvent sfinţenie în toate acţiunile sale" (Kharkhordin, 1995, p. 212). Aşadar, scopul partidului era să transforme modul de constituire a subiecţilor în relaţia lor cu statul prin crearea de noi credincioşi şi reglementarea comportamentului lor în aşa fel încît să fie conform cu noua lor credinţă.
91. Vezi, de pildă, DJAN HD, fond CR, PMR, dosar nr. 305/1951, şi alte dosare referitoare la cadre.
92. Pentru că multe dintre aceste „păcate" sînt atît de larg răspîndite, cităm puţine surse.
93. Îi datorăm această observaţie lui Puiu Lăţea.

sus, tovarăşii se criticau unul pe altul pentru cele mai mici păcate sexuale, iar cetăţenii obişnuiţi (mai ales femeile) puteau să denunţe cadrele care le făceau avansuri sau le solicitau favoruri sexuale[94]. Şi persoanele intervievate de noi îşi amintesc de activiştii de partid ca de nişte afemeiaţi. Acest comportament le putea crea probleme în satele unde lucrau. În Vlaicu, de pildă, activistul C.F. a fost snopit în bătaie după o seară de dans, pentru că dăduse prea multă atenţie prietenei altcuiva[95]. O altă consecinţă previzibilă a relaţiilor sexuale ale cadrelor cu sătenii era faptul că femeile care acceptau aşa ceva puteau primi favoruri care compromiteau ţelurile partidului. În Vadu Roşca, frumoasa fiică a singurului chiabur din sat s-a culcat cu unul dintre colectorii de cote, care l-a sfătuit pe tatăl ei cum să scape de statutul de chiabur (Stoica, 2009, p. 434 [ed. rom. - p. 454]). Într-o întorsătură neaşteptată a poveştilor obişnuite despre membrii de partid care ocupau poziţii de autoritate şi profitau sexual de femei, un membru al Secţiei de Agitaţie şi Propagandă a raionului Vişeu a fost criticat pentru că ceruse ca soţia lui să se întoarcă acasă de la şcoala de partid cînd îşi dăduse seama că, activistă fiind, femeia nu avea să mai aibă timp să facă ordine şi curăţenie în casă. El şi-a recunoscut greşeala şi s-a angajat să-şi îmbunătăţească purtarea şi modul de gîndire[96]. Asemenea situaţii riscante reprezentau exact motivul pentru care era foarte important pentru cadre să nu calce strîmb dacă voiau să-şi îndeplinească sarcinile în mod corespunzător[97]. „Viaţa personală devine astfel un fel de carte de identitate a membrilor de partid" (Oprea, 2002, p. 51).

Furtul proprietăţii colective (sau individuale) de către cadre era un alt tip de comportament ce apare în mod regulat în interviurile noastre şi în documentele de partid de pe parcursul întregii perioade comuniste. Deşi majoritatea menţiunilor despre furtul de bunuri din gospodăriile colective se referă la ţărani, o serie de documente, dar şi interviurile noastre arată că, la toate nivelurile ierarhice, furtul era practicat şi de cadre, de la modeştii brigadieri pînă la nomenclatura de la vîrf.

> Numitul Marton Denes fost contabil la Sfat. Popular al comunei Talisoara a comis o serie de infractiune si anume in cursul anului 1955 in timp ce era sef de convoaie a insusit diferite sume de bai [*sic !*] primit pentru c[e]reale. A insusit suma de 133 lei ce reprezinta salariul controlorului de batoza, A insusit suma de 145 lei provenit din Bonurilor de vanzare a lemnelor din padure. A furat un demijan de rachiu din uiumul ce forma proprietatea sfatului popular. [...] A primit diferite sume dela cetateni sub pretextul ca va intervine [pentru ei].[98]

---

94. De exemplu, DJAN MM, fond Comitetul Raional PMR Sighet, dosar nr. 51/1952/S., f. 38; DJAN HD, fond CR PMR, dosar nr. 333/1951, nepaginat.
95. ACNSAS, FI, dosar nr. 3936, vol. 1, ff. 10 şi urm., şi interviuri Verdery.
96. Fond Comitetul Raional PMR Vişeu, *Procese verbale de la şedinţele Biroului Raional*, dosar nr. 1/1959, vol. V, f. 24.
97. Atitudinea faţă de femei era o problemă deosebit de spinoasă a moralităţii proletare într-o cultură patriarhală. De exemplu, preşedinţii unei staţiuni de tractoare şi mulţi tractorişti au creat o situaţie nesănătoasă în regiunea Constanţa prin relaţiile sexuale pe care le-au avut cu diferite femei. (Vezi ASRI, fond D, dosar nr. 4504/1950, f. 168.) Sau, în Maramureş, un tovarăş preşedinte i-a făcut avansuri unei tovarăşe care fusese trimisă în sat, propunîndu-i să-şi petreacă noaptea în camera lui (vezi Dobeş *et al.*, 2004, p. 38).
98. ARO, dosar *Cercetarea cauzelor şi măsurilor luată* [*sic !*] *pe anul 1956*, nr. inventar 133-140, f. 69. Prin amabilitatea lui Sándor Oláh. (Contabilul a petrecut trei luni la închisoare.)

Un ţăran din Săpînţa relata cum furau brigadierii din colectiv : „Cu pixu' fura de numa' ! În loc să treacă trei sute de ore, trecea o sută şi două sute rămâneu în plus"[99]. Activiştii care instigau la lupta de clasă confiscau şi-şi însuşeau obiecte din casele chiaburilor : „rupea poarta, se ducea la gard, rupea uşa, lua cîte o căruţă care o vedea pe drum şi încărca haine"[100]. „...[A]m avut vreo 3000-4000 de dolari şi vreo 2000 de franci de aur, cocoşei din ăştia, ăştia a fost ultimul ce a luat că restul a fost luat înainte, că era uşor de luat unde s-a cumulat de 250 de ani, zeci de generaţii s-a luat în 24 de ore."[101] Responsabilii din gospodăriile colective fie luau la ei acasă, fie le trimiteau superiorilor politici produse sau animale din colectivele pe care le conduceau. Ţărani care se ocupaseră de organizarea transportului în colective ne-au spus că şefii lor le cereau cîteodată să ducă o căruţă de porumb sau de cartofi unuia sau altuia dintre conducătorii de partid. Asemenea încălcări nu numai ale noii moralităţi comuniste, ci şi ale celei vechi a satului i-au alienat şi mai mult pe ţărani de întregul proiect, convingîndu-i că, în realitate, colectivizarea era un uriaş furt în care ei aveau să fie păgubaşii. Aceste furturi au produs de asemenea, prin exemplul lor grăitor, deceniile în care ţăranii au furat la rîndul lor din colective.

Lacuna morală ce apare însă cel mai des în interviurile noastre şi în documente este beţia. Preocuparea faţă de ea este evidentă în rapoartele emise de toată ierarhia de partid, de la Comitetul Central, comitetele regionale, raionale şi comunale şi pînă la consiliile de conducere ale colectivelor. Imaginea dominantă a sătenilor despre cadre este de asemenea cea a unor beţivani şi haimanale. Discuţiile din şedinţele Comitetului Central indică existenţa unor probleme serioase cu cadrele băutoare, care trebuiau demise[102]. Pe lîngă cele două cazuri prezentate în citatul de la începutul acestui subcapitol, iată încă trei[103]. Un raport din judeţul Maramureş din 1948 observă că administraţia financiară este foarte slabă, „fiindca toti agentii şi perceptorii in judetul nostru sunt betivi". Prim-secretarul de partid de la Vişeu îşi întreabă un tovarăş şi pe colegul său despre beţiile lor repetate, iar aceştia îi spun că beau „ca nu le place muncadepartid si vreau sa le dea drumul acasa..."[104]. Numeroase însemnări din raionul Sînnicolau Mare (Arad) descriu cazuri de furt, fraudă şi beţie printre cadrele din satul Tomnatic (Vultur, 2003a, p. 47). Cît despre amintirile ţăranilor, cîţiva săteni unguri, rememorîndu-şi trecutul, scriau în 1996-1997 unui ziar : „Un miliţian şi un membru beat din Sfatul Popular [loveau uşa cu piciorul, răcnind]" ; „Tata şi alţi culaci erau deseori chemaţi la Sfatul Popular noaptea, şi nişte activişti beţi ţipau la ei" ; sau : „Mulţi dintre ei proveneau din clasa cea mai de jos a

99. Fürtös şi Bârlea, 2009, p. 336.
100. B.L., interviu Stan pentru M. Stewart ; vezi Stewart şi Stan, 2003, p. 33.
101. N.W., interviu Vultur.
102. De exemplu, ANIC, fond 1, dosar nr. 55/1951, f. 31 (ARL).
103. Am cules o sumedenie de anecdote amuzante referitoare la beţia cadrelor, dar ne vom mărgini la încă una. Un activist din Maramureş care era incapabil să se stăpînească mergea întruna la crîşma din sat, unde bea de stingea. După o asemenea beţie cumplită, s-a dus la sediul celulei de partid şi s-a întins pe o bancă, dar, făcîndu-i-se rău, s-a rostogolit pe podea, unde a fost găsit a doua zi dimineaţă. Întrebat de prim-secretarul din sat de ce bea atît, a răspuns că n-avea de gînd să se oprească. După ce s-a trezit, nu şi-a făcut autocritica, ci s-a întors la birt. Pentru obrăznicia aceasta încăpăţînată, a fost mustrat formal şi toţi membrii activi de partid au votat să-i dea un avertisment şi să nu i se mai încredinţeze nici o sarcină de partid (DJAN MM, fond 10 Comitetul Raional PMR Vişeu, dosar nr. 2/1950, f. 9).
104. DJAN MM, fond Comitetul Judeţean PMR Sighet, dosar nr. 43/1948, f. 68 ; DJAN MM, fond Comitetul Raional Vişeu, dosar nr. 2/1950, f. 9.

satului : erau nişte pierde-vară care nu voiau să muncească, alcoolici şi analfabeţi" (Kristó, 1999, pp. 10, 58, 64). După ce ţăranii din Reviga au aflat că secretarului de partid îi plăcea să tragă la măsea, au început să-i ofere ţuică, ca să-i ajute cu una sau cu alta (Chelcea, 2009, p. 407 [ed. rom. - p. 433]). În Vadu Roşca, persoanele intervievate îşi aminteau de fostul colector de cote ca de un „codoş, sărac şi beţiv" (Stoica, 2009, p. 433 [ed. rom. - p. 453]).

Evaluînd acest tip de dovezi, nu trebuie să uităm că, adeseori, cadrele erau în competiţie unele cu altele pentru a avansa în ierarhie şi că o acuză de beţie la adresa unui rival îi putea aduce acestuia o bilă neagră la dosar. Printre interlocutorii noştri de la sat, beţia era probabil simbolul prin excelenţă al turpitudinii morale şi un loc comun în rememorarea relelor din perioada comunistă. Şi totuşi, frecvenţa plîngerilor despre alcoolism, mai ales în documente, ne face să credem că acesta a reprezentat cu adevărat o problemă. De ce beau cadrele şi de ce erau oficialii de partid atît de îngrijoraţi din această cauză ?

Existau mai multe posibile motive pentru care un cadru ajungea să bea. Nu că n-ar fi avut nevoie din cînd în cînd de cîte o tărie : după cum am văzut, cadrele duceau o viaţă foarte obositoare, căci în fiecare zi trebuiau să aibă de-a face cu ţărani furioşi care îi urau pentru ceea ce făceau, care se puteau uni împotriva lor şi puteau chiar să încerce să-i omoare. Un activist din regiunea Timişoara se temea atît de tare să nu fie bătut de chiaburi, încît a încercat să se spînzure[105]. Cadrele din Ucraina erau admonestate că beau „ca să prindă curaj" în timpul colectivizării (Brown, 2004, p. 103). Cele din România trebuie să fi avut motive similare. Unele beau pentru că le plăcea să bea, altele (îndeosebi cele cu legături locale) beau pentru că le displăcea ce li se cerea să le facă vecinilor, rudelor şi prietenilor lor ; pentru multe dintre ele, faptul că erau obligate să folosească forţa era împotriva firii lor şi le provoca adevărate crize de conştiinţă[106]. Un motiv în plus de beţie era poate faptul că şi cadrele aveau nevoie să socializeze, iar conform normelor vieţii satului, băutura era un mijloc esenţial pentru atingerea acestui scop. Chiar şi cele care nu aveau nevoie decît de o tărie beau cel mai probabil împreună cu alţii. (Vom reveni asupra acestui punct puţin mai departe în acest capitol.) Unele beau pentru că sătenii le ofereau întotdeauna ceva de băut, probabil ca să-i mai „înmoaie". Un asemenea gest rezonează atît de bine cu normele şi strategiile ţărăneşti, încît romanul lui Jean Băileşteanu *Drum în tăcere* îl consemnează într-o relatare despre munca de lămurire.

> Pitrache şi Piliuţă o luau singuri prin sat pentru lămurirea oamenilor, dar degeaba. Oamenii nu voiau în nici un chip. Raportară la raion situaţia, iar tovarăşul Gae, după un timp, o lăsă şi el mai încet. Le spuse într-o zi că măcar douăzeci, treizeci de familii să atragă şi să închege gospodăria experimental. În cîteva rînduri mai făcură şi ei cîte un chef pe la cîte unul mai darnic care, de teama colectivului, mai scotea cîte-o oală de vin cu gîndul că astfel se pune bine cu comisia şi l-o lăsa în pace. (Băileşteanu, 1987, p. 201)

De ce le păsa autorităţilor atît de mult de cadrele beţive ? Întîi de toate, aşa cum am spus, alcoolismul ca defect de caracter indica o persoană în care nu se putea avea încredere că-şi va îndeplini atribuţiile în mod corespunzător şi care aşadar trebuia urmărită

105. ANIC, fond CC al PCR - Secţia Agrară, dosar nr. 40/1950, f. 189.
106. Ivo Banac (comunicare personală) relatează că, în Iugoslavia, cadrele însărcinate cu colectivizarea au avut teribile crize de conştiinţă pentru că li s-a ordonat să-i execute pe cei care refuzau să se înscrie în colective ; această situaţie a contribuit la inversarea politicii în 1948.

îndeaproape. În al doilea rînd, după cum arată o parte dintre exemplele noastre, un bărbat înclinat spre băutură era susceptibil de a fi mituit cu alcool, lucru care risca să-i afecteze modul de lucru : colectorii puteau să rechiziţioneze mai puţin, activiştii, să renunţe la munca de lămurire şi să recruteze mai puţini oameni pentru colectiv, funcţionarii, să-i ajute pe chiaburi să-şi piardă urma în ţărănimea mijlocaşă, secretarii, să acorde unui lucrător puncte în plus de muncă şi aşa mai departe. Pe scurt, beţivii erau coruptibili, iar partidul avea dreptate să-şi facă griji pentru ei. Vom reveni la aceste chestiuni mai jos.

OBICEIURILE PROASTE DE MUNCĂ ŞI NEÎNDEPLINIREA SARCINILOR

Sîntem în urmă cu colectările deoarece colectorul comunei nu munceşte destul şi nu are nici un plan. Nu face nimic în privinţa chiaburilor datornici... Şi de asemenea deoarece unii tovarăşi adjuncţi nu şi-au predat nici cotele *lor*, de aceea nu pot face muncă de lămurire.

Dintr-un raport asupra colectărilor din Darabani, 1957[107]

ca să te dea afară pentru o treabă înseamnă că... în loc să te duci să vezi şi tu şi să ajuţi cu ceva... activitatea în domeniu' în care eşti plătit... tu te-ai dus la... discotecă, te-ai dus la... beţii şi-aşa, ca sistemu' informaţional funcţiona foarte bine... Ştia secretarul... era şi între noi invidie.

Interviu cu un fost activist, în Rostás şi Momoc, 2007, pp. 36, 40

Un al doilea grup de „devieri" care puteau dezvălui „adevărata" fire a unui cadru era reprezentat de faptul că-şi făcea prost treaba, stîrnind suspiciuni că poate îşi dorea ca partidul să eşueze în misiunea asumată. Conform indiciilor din numeroase documente, este limpede că multe cadre aveau obiceiuri proaste de muncă[108]. Nu-şi pregăteau munca şi nici nu lucrau după vreun plan ; foloseau metode dictatoriale ; ieşeau şi le spuneau altora să facă agitaţie, iar ei înşişi plecau şi nimeni nu le putea ţine socoteala muncii ; ţineau adunări generale cu tot satul în loc să facă muncă de lămurire din casă în casă ori de la om la om, aşa cum fuseseră instruiţi ; mergeau la birou pentru cîteva ore şi apoi se întorceau acasă să-şi are pămîntul ; nu se deplasau niciodată pe teren să cerceteze situaţiile pe care le aveau de rezolvat ; veneau în sate cu maşina, dar nu coborau niciodată să analizeze ce se petrecea ; nu răspundeau la scrisori şi nu rezolvau contestaţiile în termenele prevăzute şi, ca atare, ţăranii care îşi contestau cotele nu livrau nimic, aşteptînd o hotărîre ; ţineau o proastă evidenţă a ceea ce făceau. Multe dintre aceste aspecte puneau probleme specifice, pentru că, aşa cum scria Comitetul de Partid al Regiunii Baia Mare către

107. DJAN BT, fond Sfatul Popular Comuna Darabani, dosar nr. 8/1956 [*sic !*], ff. 220-222. (Documentul este datat 1957.) (*)

108. Vizitele consilierilor sovietici puteau să se dovedească din acest motiv stînjenitoare : de pildă, şeful Secţiei de Agitaţie şi Propagandă a Comitetului Central, Leonte Răutu, povestea despre un tovarăş sovietic care vizitase un colectiv lîngă Bucureşti, unde îl găsise pe preşedintele „colhozului" jucînd şah cu contabilul şi cu un miliţian. Cînd oaspetele îi întrebase dacă nu aveau nimic de făcut, ei spuseseră că nu, toată munca fusese încheiată. Tovarăşul sovietic îi luase atunci pe cîmp şi îi întrebase de ce nu strîngeau zăpada s-o împrăştie apoi pe cîmp pentru o mai bună irigare. Comentariul lui Răutu era că organizaţia de partid nu făcea suficientă agitaţie în favoarea folosirii metodelor înaintate (ANIC, fond CC al PCR – Secţia Propagandă şi Agitaţie, dosar nr. 3/1950, f. 110).

subordonaţii săi, „[a] muncii superficial înseamnă a induce în eroare organele de conducere ale Partidului" şi astfel a compromite regimul[109].

Strîns legat de aceste proaste obiceiuri de muncă era faptul că unele cadre nu-şi făceau pur şi simplu treaba care le fusese repartizată sau că o sabotau de-a dreptul. Aceasta era o preocupare frecventă a liderilor de la vîrful partidului, ca şi a oficialilor de la nivel de regiune, raion şi comună. Aceştia erau îngrijoraţi în primul rînd de faptul că funcţionarii considerau formarea colectivelor o corvoadă şi aşteptau să fie împinşi de la spate sau siliţi să se ocupe de ea şi de faptul că, la nivelurile cele mai de jos, cadrele refuzau să colecteze produse, să se înscrie în colective în satele lor sau să livreze ei înşişi cotele. Nu aveau grijă de boii pe care îi confiscaseră de la chiaburi, aşa că animalele slăbeau prea mult, provocînd „bătaia de joc" a „forţelor reacţionare", în loc să-i atragă pe ţărani să se înscrie[110]. Nu-şi dădeau interesul să organizeze campania de însămînţări din primăvară sau pe cea de recoltări din vară ; procurau seminţe prea tîrziu ca să le mai poată semăna ; nu reuşeau să instige la lupta de clasă ; aveau atitudini injuste faţă de minorităţile naţionale (un raport din 1953 consemna purtarea ostilă a cadrelor faţă de minoritatea germană din regiunile Timişoara, Arad, Stalin, Cluj, Hunedoara, Baia Mare şi din Regiunea Autonomă Maghiară, ai cărei membri fuseseră expropriaţi în mod incorect, iar casele lor fuseseră grav avariate)[111] ; şi multe altele.

Chiar şi numai a determina cadrele să-şi facă apariţia la locul de muncă era o problemă. (Ele, la rîndul lor, întîmpinau greutăţi în a-i face pe colectivişti să vină la muncă, aşa cum vom vedea.) De exemplu, D.D., un sătean din localitatea Vlaicu, provenit dintr-o familie săracă, a fost convins să devină cadru de partid, trimis la şcoala de partid timp de o lună, după care s-a întors în raion ca activist. Sarcina lui era să meargă în satele care-i fuseseră alocate şi să încerce să-i convingă pe oameni să se înscrie în colectiv, dar lui munca aceasta i-a displăcut. Îşi amintea că le spunea superiorilor săi : „Cum să-i tot minţim pe oameni să se înscrie, că avem tractoare, cînd ştiu că nu le avem de-ajuns ? ", dar ei îi răspundeau : „Trebuie s-o faci". Detesta într-atît această muncă, pretindea el, încît, în loc să meargă s-o îndeplinească, aşa cum i se ceruse, se ascundea în podul cu fîn şi scria rapoarte după model, pretinzînd că fusese acolo unde ar fi trebuit să se ducă. Descoperit în cele din urmă, a fost mutat într-o slujbă de birou la oraş[112].

Uneori era foarte dificil pentru cadre să ajungă acolo unde fuseseră trimise, mai ales dacă trebuiau să călătorească. Populaţiile de oieri erau cu deosebire problematice, pentru că de multe ori, cînd erau întrebaţi cîte oi au, pretindeau că îngrijesc şi animalele altora, pe lîngă turma proprie. Pentru a le repartiza cote, deci, sau a verifica statutul unui cioban, era nevoie ca doi sau mai mulţi oieri să fie verificaţi în acelaşi timp, lucru imposibil, date fiind lipsa cadrelor şi dificultatea călătoriilor. Numai drumul pînă în sat lua aproape o zi întreagă, pe drumuri rele, iar acolo, de regulă, capii de familie nu erau găsiţi acasă, căci petreceau doar cîteva nopţi pe an în propria locuinţă. Se aflau de obicei în adăposturi construite pe dealuri, pînă la care era şi mai greu de ajuns (Stewart şi Stan, 2009, pp. 262-263 [ed. rom. - p. 309]). Un sătean din Poiana, întrebat dacă inspectorii verificau cifrele declarate de oieri, spunea : „Dacă le făcea numărătoarea, da. Da' cine pleca din primărie să facă numărătoare ? Că trebuia să te duci două luni să stai

109. DJAN MM, fond Comitetul Regional PMR Baia Mare, dosar nr. 65/1949, f. 51.
110. DJAN HD, fond CR PMR, dosar nr. 93/1951, f. 147.
111. ANIC, fond CC al PCR - Secţia Agrară, dosar nr. 79/1953, ff. 165-167.
112. 197, interviu Verdery.

cu ei pînă să iei toate colectivele de rînd. Apăi, aci trebuia să fie în primărie"[113]. Chiar şi în circumstanţe mai puţin extreme decît acestea, cadrele trimise la distanţe mari plecau fără să-şi fi făcut treaba, stîrnind reacţii precum cea de mai jos, sosită, în ianuarie 1953, de la Comitetul de Partid al Regiunii Autonome Maghiare la sfaturile populare din raioanele componente :

> Am constatat că membrii comitetelor executive raionale şi comunale părăsesc în cazuri nejustificate teritoriul raionului sau al comunei unde lucrează. Pentru înlăturarea acestor lipsuri dăm următoarele instrucţiuni :
>
> Membrilor comitetelor executive raionale nu le este permis să părăsească teritoriul raionului, numai cu aprobarea prealabilă primită de la Comitetul Executiv al Sfatului Popular Regional.
>
> Membrii comitetelor executive comunale nu au voie să părăsească teritoriul comunelor unde lucrează, numai cu aprobarea Comitetului Executiv al Sfatului Popular Raional (Oláh, 2003, p. 50).

Aşadar, atunci cînd unele cadre nu-şi îndeplineau sarcinile repartizate, motivul putea fi faptul că, în esenţă, le era imposibil să şi le îndeplinească. Starea jalnică a infrastructurii de transport contribuia la absenţa lor de pe teren ; sătenii din Reviga, de pildă, pretindeau că, întrucît localitatea lor se afla la cincisprezece kilometri de cea mai apropiată cale ferată, nu existau cadre de rang mai înalt decît cele locale care să fi fost interesate să vină la ei pentru a duce muncă de lămurire (Chelcea, 2003b, p. 2). Cu asemenea oameni, programele partidului n-ar fi dat niciodată roade. Fie că pur şi simplu nu erau la înălţimea slujbei, fie că se împotriveau în mod conştient ordinelor primite (precum cei care nu voiau să se înscrie în colective), ei împiedicau progresul şi trebuiau descoperiţi şi sancţionaţi.

Supravegherea cadrelor putea scoate la iveală asemenea deprinderi lacunare, dar putea de asemenea să se dovedească o capcană pentru cei care-şi făceau treaba cu conştiinciozitate. Un activist care deţinuse numeroase poziţii importante în centrul minier Petroşani i-a explicat unui intervievator cum ajunsese să fie sancţionat pentru că dusese la bun sfîrşit proiectul unui stadion pentru recreerea minerilor, iniţiat de un predecesor. Pentru că el decisese să-i mărească dimensiunile, construcţia iniţială din lemn nu mai era potrivită, aşa că îl construise în cele din urmă din metal. Un denunţ anonim îi adusese o mustrare oficială, pentru că „s-a consumat metal şi metalu' nu era voie să se consume, să se folosească la lucrări neproductive... eu am crezut că fac o treabă bună... [turnătorii] o făceau din răzbunare, din răutate". Interlocutorul observa că oricine putea să meargă la Securitate şi să spună : „Uite, mă, şi la inginerı' ăsta şef al meu. Toacă-l... din cauza funcţiei". Dar, dacă-i cereai securistului să-ţi arate denunţul, el nu era de acord, aşa că nu ştiai niciodată exact cum stăteai (vezi Rostás şi Momoc, 2007, pp. 49-51, 56-59). Acest caz corespunde observaţiei lui Rév că, întrucît nu putea nici să se acuze pe sine, nici să învinuiască sistemul, partidul trebuia să dispună de modalităţi de a genera în permanenţă părţi vinovate şi devieri, care puteau fi apoi epurate. Drept urmare, cadrele nu ştiau niciodată cum să îndeplinească cerinţele care li se impuneau fără să rişte să devină deviaţionişti în cursul următoarei campanii. Rezultatul era un climat de teamă constantă (Rév, 1987, p. 340). Aşadar, chiar în timp ce inspirau teamă, cadrele însele trăiau cu frica în sîn.

113. B.L., interviu Stan pentru M. Stewart ; vezi Stewart şi Stan, 2003, p. 41.

PROBLEMA „PERSONALISMULUI" ŞI VIAŢA SOCIALĂ A CADRELOR

Tov. Secretar este si presedintele G.A.C.-ului, acesti tovarasi se ocupa mai mult de interese personale, de betie, tinand stransa legaturi cu un frate al sau, care a fost detinut politic, si cu alte elemente dusmanoase din comuna [...] favorizand numai pe unii rudenii, sau pretenii din cadrul conducerii a acestui gospodarie.

Dintr-o notă informativă despre munca celulei locale de partid pentru consolidarea gospodăriei colective[114]

Ideea de „birocraţie" aşa cum am moştenit-o de la Max Weber presupune înlocuirea legăturilor personale cu o administraţie impersonală, procedurală, guvernată de un set de reguli. Acest tip de birocraţie nu a existat în ţările din blocul est-european (chiar şi presupunînd că a existat cu adevărat în Vest). Vedem aici în schimb una dintre trăsăturile cele mai caracteristice ale sistemului sovietic: faptul că el se baza pe reţele personale. Acestea nu făceau, desigur, parte din gîndirea bolşevică, în care „sentimentele personale puternice apăreau drept «nesocialiste»" (Alexopoulos, 2008, p. 95). Ele au fost mai degrabă un efect al felului cum a evoluat sistemul, de la „impersonalism charismatic" la „neotradiţionalism", în termenii lui Jowitt.

Aşa cum am arătat în capitolul 2, România precomunistă a fost o societate profund marcată de personalism, în care relaţiile sociale erau o formă majoră de avuţie. Politica oficială a fost să le manipuleze şi în acelaşi timp să le distrugă pe cele preexistente şi apoi să construiască altele noi, întemeiate pe loialitatea faţă de partid. Pe scurt, partidul îşi propunea să reconfigureze cu totul relaţiile sociale. În acest scop, supravegherea şi pedepsele aplicate cadrelor au fost menite să reglementeze raporturile sociale ale acestora cu cei asupra cărora acţionau. „Familia" oricărui cadru trebuiau să devină celelalte cadre, tovarăşii de muncă, nu propria familie din era „burgheză". Dar, pentru că erau atît de frecvent mutaţi dintr-un loc în altul, activiştilor le venea greu să întărească relaţiile cu alţi activişti, îndeosebi în climatul de competiţie pe care l-am descris deja. Puteau să aibă amici pe care să-i vadă ocazional la şedinţele de partid[115], dar asemenea interacţiuni nu le erau suficiente din punct de vedere sufletesc. Mai ales pentru cadrele de etnie română, reprezentanţi ai unei naţionalităţi care se consideră (şi este) printre cele mai primitoare din lume, restricţiile pe care partidul le impunea vieţii lor sociale produceau o tensiune constantă între datoria de a-şi îndeplini sarcinile şi nevoia de a se angrena în nişte relaţii sociale care ar fi putut să le compromită eficienţa muncii. Pentru a avea companie, cadrele socializau între ele, dar şi cu cei pe care-i colectivizau. Iar această realitate era un nou obiect de supraveghere.

Primul tip de angrenaj social pe care îl viza partidul erau relaţiile de rudenie şi de familie, care au fost instrumentalizate şi atacate. Alexopoulos (2008) a descris modul cum s-a realizat acest lucru în regimul lui Stalin. Cadrelor din România care făceau muncă de lămurire li se cerea de multe ori să înceapă cu propria familie şi cu rudele, aşa cum vom vedea în capitolul 5. Conducerea superioară ducea o luptă constantă cu cadrele care încercau să-şi protejeze familiile. Un activist din Teleorman a recunoscut, de pildă, că îşi plasase membri ai familiei în posturi bune în locul celor care fuseseră iniţial repartizaţi

114. DJAN MM, fond Comitetul Raional PMR Vişeu, dosar nr. D33/1952, vol. V, f. 31.
115. Aşa cum i-a relatat lui Katherine Verdery un fost activist din Orăştie (C.D.).

şi care proveneau din clasa muncitoare[116]. Alţii îşi ajutau rudele să-şi ascundă abuzurile şi incompetenţa (Ionescu-Gură, 2005, p. 272). O îngrijorare deosebită stîrneau cadrele care aveau rude chiaburi. Un membru al Comitetului de Partid din regiunea Hunedoara a fost chemat la ordine pentru că, lipsind la o şedinţă, nu aflase că soţia sa ar fi trebuit clasificată drept chiabură. El însuşi a fost criticat pentru că îşi permitea să lipsească de la şedinţe, dar, lucru mai important, alţi tovarăşi au pus la îndoială capacitatea lui de a aplica în teritoriu regulile partidului dacă el nu-şi putuse da seama că propria soţie făcea parte dintre chiaburi. Activiştii au discutat apoi cazul unui alt membru care, spre deosebire de el, divorţase la trei zile după ce aflase că soţia sa provenea dintr-o familie de chiaburi[117]. Un alt exemplu ni-l oferă M.H., care a deţinut o slujbă în cadrul sfatului popular şi al cărui tată fusese etichetat drept „chiabur" :

> Unde era treaba cea mai grea, pe mine şi pe [S.H.] ne trimitea preşedintele. Că ştia că rezolvăm în favoarea oamenilor... [*Cît ai stat acolo, ai avut motivaţie să-i ajuţi pe oameni, chiar dacă nu a fost în linia legii oficiale ?*] Da, pentru că m-am gîndit la tatăl meu care a pierdut tot pămîntul. Toată averea a pierdut-o. Şi după ce am venit, după ce eu am ajuns la secţia agricolă, am ajuns să-i dau pămîntul înapoi[118].

Aşadar, faptul că se trăgea dintr-o familie de chiaburi l-a făcut pe M.H. nu numai să-şi favorizeze rudele, ci şi să-i privească pe alţi chiaburi cu simpatie. O funcţie vitală a procesului de supraveghere a cadrelor era exact depistarea unor astfel de „duşmani de clasă" infiltraţi în aparatul de partid.

Un al doilea tip de personalism primejdios era fraternizarea cu localnicii sau chiar situaţiile în care cadrele le luau partea. Partidul îi considera „duşmani" pe cei care se aliau cu ţăranii bogaţi (deşi, după cum observă Rév, fără asemenea alianţe un cadru risca deseori să nu obţină nici un fel de rezultate [Rév, 1987, p. 339]). Uneori, ca urmare a unor asemenea relaţii, activiştii puteau ajunge să-i sfătuiască pe ţărani cum să suporte cît mai avantajos colectivizarea (în detrimentul nou-createlor gospodării colective). Descriind scena în care familia lui a fost copleşită de activişti şi a decis într-un final să se înscrie în colectiv, un ţăran spunea : „A venit primarul din Şibot, Haţeganu', şi mi-a şoptit ca să nu audă ceilalţi : «Să vinzi unu' din cai ! Vindeţi-l ! » ca să avem bani pentru tata, care era bolnav"[119]. Alţii povesteau că fuseseră sfătuiţi să-şi vîndă vitele bune şi să cumpere altele mai ieftine pe care să le dea la colectiv, păstrînd restul de bani.

Un alt posibil efect al relaţiilor dintre cadre şi săteni era reducerea cotelor. În interviurile noastre, am pus de mai multe ori întrebarea cum se descurcau oamenii în perioada cotelor şi, în particular, dacă putuseră să capete vreun răgaz împrietenindu-se cu colectorii sau cu delegaţii de batoză, aşa cum credeau autorităţile. Răspunsurile au variat. Colectorii proveneau deseori din alte localităţi, nu dintr-a lor ; delegaţii de batoză puteau fi localnici, dar erau de cele mai multe ori însoţiţi de un alt delegat de la raion. Un fost delegat din satul Reviga a negat posibilitatea vreunei înţelegeri cu ţăranii, afirmînd că se temea să favorizeze pe cineva pentru că risca să dea de necaz. Deşi aproape toţi sătenii intervievaţi din Reviga au fost de acord că o asemenea înţelegere nu ar fi fost cu putinţă,

116. ANIC, fond CC al PCR - Cancelarie, dosar nr. 118/1951, f. 6.
117. DJAN HD, fond 16, dosar nr. 442/1952, f. 26.
118. M.H., interviu Verdery.
119. 72, interviu Verdery.

doi dintre ei au povestit că reuşiseră să obţină nişte amînări şi chiar se tîrguiseră cu colectorii (Chelcea, 2003b, pp. 26-27). În Vlaicu, un fost delegat de batoză ne declara că, la rechiziţionare, îi ajuta pe localnici să-şi ia înapoi o parte dintre produse. După treierat, mergea acasă să mănînce, lăsînd sacii cu grîne pe cîmp, şi nu se grăbea să se întoarcă, ştiind că oamenii aveau să vină înapoi să ia cîţiva saci din grămadă; apoi se prefăcea a nu fi observat nimic. „Ţineam două caiete de evidenţe şi îi arătam lu' Kiss unu' din ele, dar n-a fost cel adevărat. Kiss mă întreba: «Mă, nu mă minţi?». «Nu, domnule procuror, nu vă mint.»"[120]

O infracţiune deosebit de serioasă era fraternizarea cu chiaburii, iar arhivele conţin numeroase exemple, precum cel menţionat la începutul acestui subcapitol. Preşedinţii colectivelor nou-înfiinţate, poliţiştii, secretarii de partid, colectorii şi alţii sînt criticaţi în mod repetat pentru că au petrecut toată noaptea cu chiaburii şi alţi reacţionari. Cadrele puteau într-adevăr să vrea să petreacă împreună cu chiaburii (care reprezentau încă elita, în ochii sătenilor) ca să arate că erau capabili să ţină companie acestei elite. Pentru chiaburi, miza era foarte mare şi aveau toate motivele să îi distreze pe activiştii de partid acasă la ei în schimbul vreunei promisiuni de ajutor. Dar acesta este şi motivul pentru care dictatele de partid interziceau asemenea contacte. I.Ş., din localitatea Vlaicu, care era fiul unui chiabur şi nepotul altuia, relata că familia lui fusese deschiaburită (scoasă de pe lista chiaburilor) cu ajutorul a doi prieteni pe care şi-i făcuse el: doi mineri unguri care veniseră în sat ca primar şi viceprimar de comună ca să implementeze politica de colectivizare. Erau amîndoi oameni de condiţie simplă şi toată viaţa lor nu mîncaseră decît pîine neagră; el le dăduse de mai multe ori făină albă şi deveniseră prieteni. „Partidul le-a spus: «Să nu mîncaţi cu chiaburii!». Dar de unde să facă rost de mîncare? De la cei săraci? ? Săracii n-aveau ce mînca, dar noi am avut. Veneau să ducă oamenii la cărat pietre, noi ne-am dus, şi după aia le dădeam mîncare, băutură. După aia au trecut la problema chiaburilor. Cînd au aflat că sîntem chiaburi, ne-au scos – şi pe unchiul, şi pe tata."[121] Într-un al doilea exemplu, un bărbat din Romoşel (Hunedoara) primise un post foarte bun la raion, dar fusese demis atunci cînd reieşise că, anterior, în loc să-şi fi îndeplinit sarcinile de instructor regional de partid, băuse deseori împreună cu un chiabur, pe care reuşise să-l scoată de pe listă, punînd în schimb pe cineva care-i era antipatic. Raportul continua astfel:

> în aciesta sat cam greu se poate îndrepta lucrurile findcă reacţiunea este văzută bine de elementele care noi ne punem în posturi de conducere în loc să fie demascaţ mergie şi chefuieşte cu eii, şi ne mirăm de-ce mergie munca slabă la toate organizaţile din sat, findcă cetăţeni văd cum se comportă ei faţă de cheaburi, şi permanischi spunea căci nu trăbuie casă poartă rău cu cheaburi poate mâine poi-mâine se va întoarce roata şi atunci va fi rău de ei...[122].

Deosebit de interesantă aici este evaluarea pe care activistul o face stabilităţii regimului şi strategiilor sale în caz că regimul ar fi căzut.

Pentru a continua discuţia despre „personalism", trebuie să facem o distincţie, pe care am întâlnit-o des în interviurile noastre, între două tipuri de cadre. Le vom numi cadre

---

120. 186, interviu Verdery.
121. 59, interviu Verdery.
122. DJAN HD, fond CR PMR, dosar nr. 93/1951, f. 144.

„dinăuntru" şi cadre „din afară", după cum locuiau sau nu în satul unde-şi desfăşurau munca sau unde fuseseră trimişi de la raion ori de la regiune[123]. Chiar şi acest mod de a pune problema simplifică prea mult lucrurile, aşa cum vom vedea din următorul fragment de interviu din Dobrosloveni. Interlocutorul tocmai povestea cum întrebase un miliţian venit din afara satului de unde era:

El a spus:
— Sînt din Zănoaga!
— Păi, în Zănoaga am şi eu o soră măritată!
— Cum se iscăleşte? [cum o cheamă?]
— Păi... aşa...
— Aaaa! Păi, de ce, domne, nu spuseşi, că îţi mai lăsam şi dumitale ce mai rămînea! Rămîi muritor de foame! Ştii ce faci? Dacă ai pe cineva mai apropiat, uite, vecina asta, colea, duci şi dumneata, trimit gardianul ăsta să mănînce, îi spun că rămîn eu în locul lui...
Şi l-a trimis pe-ăla, pe Braică, să mănînce, şi atuncea am dus şi noi 10 bănicioare de porumb la femeia asta. Atîta am... Zice: „Dacă spuneai, duceai mai mult!".

În acest caz, numai pentru că interlocutorul nostru avea o soră în satul de baştină al miliţianului, cel „din afară" îl ajută pe localnic să păstreze o parte din porumb trimiţîndu-l de acolo pe Braică, cadrul „dinăuntru". Incidentul acesta ne dovedeşte că „străin" şi „localnic" nu sînt concepte spaţiale, ci se referă la relaţii personale, la cunoscut versus necunoscut, la „noi" în opoziţie cu „ei"[124].

Am discutat pentru prima oară diferenţa dintre cadrele „dinăuntru" şi cele „din afară" cînd am vorbit despre „experimentul Galaţi" din 1956 (capitolul 2) şi o vom discuta din nou în legătură cu „munca de lămurire" (capitolul 5). Aici ne interesează implicaţiile acestei deosebiri pentru relaţiile sociale întreţinute de cadre. Raportul dintre cadrele străine şi cele locale era în parte o chestiune de eficienţă a strategiei: echipele care duceau muncă de lămurire păreau să funcţioneze cel mai bine, de exemplu, cînd erau mixte. În această privinţă, satele au variat mult: de pildă, în Sîntana, posturile importante erau deţinute de localnici, care se descurcau foarte bine (Goina, 2003), dar, în Darabani, în toate funcţiile principale fuseseră numiţi oameni veniţi din afara localităţii – unii chiar de la distanţe mari: cîţiva erau din alte comune din raion, dar alţii veneau din Banat, din Bucureşti, din Iaşi, iar trei de peste graniţa sovietică (Dobrincu, 2003a, p. 68).

Cadrele „dinăuntru" aveau şanse mult mai mari să fie deja angrenate în relaţii sociale cu localnicii, în timp ce cadrele externe aveau puţine astfel de legături. Angrenajul cel mai vizibil care afecta comportamentul unui cadru erau relaţiile de rudenie şi de prietenie, pe care le-am discutat deja. La fel de relevant era statutul mai larg de membru al comunităţii. O activistă din Poiana povestea astfel de ce refuzase cînd şeful miliţiei locale o rugase să-l ajute să-i identifice pe exploatatori şi să le confişte proprietăţile:

Şefu' de post o vrut să mă ia şi pe mine [...], da' io n-am vrut să mă duc. „Mie nu-mi trebe să mă bată feciorii lor." Da' ce gîndeşti tu? I-am zis: „Domnu' şef, dumneata mai stai un an de zile, mai stai doi, mai stai cinci, te duci de aci. Că aşa-i serviciu. Da' io rămîi aici. Io trebe să rămîi aici". [...] I-am spus lu' şefu': „Io să descui poarta la oameni

123. Vezi Bodó, 2003, şi Stoica, 2009 [ed. rom. 2005], pentru o discuţie utilă a cadrelor „dinăuntru" şi a celor „din afară".
124. Îi mulţumim lui Puiu Lăţea pentru idee şi pentru exemplul din însemnările sale de pe teren.

nu mă duc". Da' păi io să mă duc să fac aşa ceva? N-am vrut să mă duc. Doar nu-s nebună! Să iau haine de la om! „Ia-le tu, că tu eşti şefu'! Eşti împuternicit." (Stewart şi Stan, 2009, p. 259 [varianta românească în Stewart şi Stan, 2003, p. 33])

Cadrele locale trebuiau să găsească o cale de a continua să trăiască în comunităţile lor în timp ce desfăşurau o muncă pe care majoritatea consătenilor o detestau. Integrarea lor în reţelele sociale ale satului le făcea în mod special vulnerabile la supravegherea prin denunţ, ca în cazul activistului D.D. menţionat mai sus. Cînd a fost chemat să dea raportul despre slabele sale performanţe, i s-a spus că se primiseră multe denunţuri împotriva lui din sat. El părea să ştie cine le scrisese, spunînd: „Prietenii mei. Mi-au făcut multe reclamaţii, pentru că am devenit om mare, şi nu le-a plăcut. Mă reclamau că au văzut unde am ajuns, că-s om mare, au vrut să mă doboare. Membru de partid! Erai cineva! Te sabotau"[125].

Identitatea locală constrîngea şi în alte moduri, aşa cum vedem, de pildă, din felul cum Lăţea discută nuanţele relaţiilor sociale locale în care erau implicate şi cadrele. Activiştii care erau în principal localnici riscau să fie nevoiţi să se conformeze normelor locale de comportament politicos. Primarul din Dobrosloveni a venit la un moment dat să-l convingă să se înscrie în colectiv pe un anume I.B., care a decis să recurgă la ospitalitate pentru a-i înfrîna zelul, amintindu-i că era în primul rînd localnic şi numai apoi primar:

— Bă, B., tu ce faci, nu te treci la colectiv?
— Hai, bă, ce dracu', venirăţi la mine cu prostii? Tu venişi la mine să bem un pahar de vin!
Cu secretarul, trei inşi erau. Tăiai un pui, femeia puse mâna şi-l fripse, prăjit... Taină-taină, taină-taină... Puserăm vinul pe masă, mâncarăm friptura, pe urmă:
— Bă, tu ce zici, bă? Trece-te, bă, la colectiv, că mă dă ăştia afară de la primărie!
— Lasă, bă, să te dea afară! Nu mă trec la colectivă... Nu mă trec! Fii atent aici: astăzi nu mă trec! Dar, ţine minte, colectivul, în sat la noi, nu se face fără mine! Fără mine, nu se face colectivul!
— Trece-te acuma!
— Nu mă trec! (Lăţea, 2009, p. 340 [ed. rom. – p. 401])

Deosebit de interesante aici sînt nu numai felul în care I.B. foloseşte ritualul ospitalităţii pentru a amîna „lămurirea", în încercarea de a redefini întrevederea ca pe un eveniment social, ci şi felul cum primarul semnalizează atît constrîngerile impuse autorităţii sale – era supravegheat şi controlat de mai sus – şi încercarea de a obţine acceptul lui I.B., cerîndu-i să-l ajute să-şi păstreze slujba; şi el avea nevoie să-şi întreţină familia, ca toată lumea[126]. După 1957, pe măsură ce eforturile de a colectiviza Dobrosloveniul s-au înmulţit, în sat au venit mai mulţi activişti din afară, „despre care se presupunea că sunt mai greu de recuperat în canoanele reciprocităţii locale" (Lăţea, 2003, p. 36).

Adevărat, poate, dar asta nu însemna că toate cadrele venite din altă parte se aflau complet în afara relaţiilor locale; sătenii puteau încerca să şi-i facă prieteni, eventual „înmuindu-i" cu dovezile lor de ospitalitate şi cu mită, şi să profite de situaţie – aidoma lui I.Ş. de mai sus, cu făina lui albă. Cadrele din afară nu stăteau în general suficient de mult în nici o localitate pentru a stabili relaţii mai profunde cu sătenii, dar situaţia se

125. 197, interviu Verdery.
126. În acelaşi spirit, un preşedinte de gospodărie colectivă din Dobrosloveni replica unei plîngeri: „Mă, tanti T., păi vrei să ne dea afară? Apasă pe noi, şi apăsăm şi noi pe lume! Dacă eu vorbesc şi mă dă afară, rămîn pe drumuri!" (Lăţea, 2003, p. 29).

schimba uneori dacă activiştii veneau în mod repetat în acelaşi sat sau dacă rămîneau acolo o perioadă mai lungă, aşa cum se întîmpla cînd o zonă fusese destinată „asaltului final". Îndeosebi în regiuni recalcitrante sau izolate precum Maramureş şi Vrancea, activiştii puteau să stea şi pînă la doi ani în acelaşi loc, caz în care formarea unor relaţii cu localnicii era inevitabilă.

Din toate aceste motive, partidul avea politici foarte explicite de gestionare a cadrelor. În general, şi mai ales la început, cadrelor le erau repartizate alte localităţi decît cele natale. Oficialii raionali le urmăreau îndeaproape, cerîndu-le să nu ajungă în termeni prea familiari cu localnicii, căci asemenea relaţii personale riscau să devină un obstacol în calea unei munci de partid eficiente : activiştii n-ar fi reuşit să convingă, n-ar mai fi fost „combativi" şi ar fi putut să-i ajute pe săteni (Oláh, 2003, p. 48). Pentru a fi eficient, un cadru bun trebuia să renunţe la legăturile sale sociale obişnuite şi să încerce să nu devină popular printre cei cărora încerca să le schimbe radical viaţa. Într-o şedinţă din 1953 a comitetului executiv din Lueta, delegatul raional îl critica pe preşedinte astfel : „Rugăm pe tovarăşul preşedinte să-şi schimbe comportarea, să acorde atenţie în primul rând directivelor de partid, în primul rând să le execute pe acestea, în loc să caute simpatia oamenilor... Sarcina lui este îndrumarea politică a comunei, nu căutarea încrederii oamenilor. Trebuie să-şi facă datoria conform intereselor întregii clase muncitoare" (*ibid.*)[127]. La fel de important era ca toate cadrele să fie mutate des (vezi, de pildă, Nelson, 1980). Un activist povestea cum, odată ce devenise instructor al Tineretului Comunist, fusese mutat foarte frecvent, „că nu te ţinea mult, vreo 3 luni şi te schimba..." (Rostás şi Momoc, 2007, p. 34). Sătenii intervievaţi considerau că această politică era menită să-i împiedice pe activişti să devină prea familiari cu sătenii sau să înceapă să uneltească împreună cu alţi oficiali locali ca să-şi apere familia ori prietenii, ba chiar să se opună colectivizării[128]. Un activist maramureşean descria astfel politica de rotaţie a cadrelor :

> eu am fost dus la centru, ş-am luat parte la şedinţe. Ei, au venit indicaţii de la Moscova că trebuie schimbat. [...] S-a spus categoric : mişcarea tuturor cadrelor de pe întregul cuprins al ţării – c-aici a fost succesul colectivizării în masă care s-a făcut – a luat notarii de la comune... care nu erau pentru colectivizare, erau oameni totuşi cu carte, nu era cu studii universitare, dar aveau liceul la bază sau cel puţin o şcoală medie şi-aşa mai departe, deci erau oameni care-şi dădeau seama de treaba asta, e, şi pe toţi i-a dislocat. Şi s-a-ntîmplat în agricultură, de ezemplu pă mine m-a luat şi m-a transferat de-aici la Dej, colegul de la Dej l-a transferat în locul meu[129].

Aşadar, scopul elitei politice era să creeze un aparat de cadre relativ imun la chemările societăţii din jur – un aparat de eunuci, de fapt (Oláh, 2003, p. 50 ; vezi şi Stoica, 2009, pp. 431-433 [ed. rom. – pp. 451-453], pentru zona Vrancea). Împotriva acestei stări de lucruri lucrau sătenii, disperaţi să-şi netezească drumul „îmblînzind" pe unul sau pe altul dintre cadre prin intermediul mitei, al năşiei, al băuturii şi al altor mijloace.

Politica aceasta de rotaţie a avut o serie de efecte negative, inclusiv un moral scăzut al cadrelor din cauza dezrădăcinării repetate şi a eficienţei diminuate în anumite aspecte

127. DJAN HA ; fond 164, dosar nr. 5/1952, f. 115.
128. Vezi MacLean, 2005, p. 89, pentru o discuţie a aceleiaşi probleme în Vietnam. Practica nu este specifică regimurilor comuniste ; Departamentul de Stat american îşi roteşte diplomaţii din motive similare.
129. H.D., interviu Kligman.

ale muncii lor. Activistul maramureşean citat mai sus observa: „Acuma, dumneavoastră ştiţi, cînd te duci la un loc de muncă nou, îţi trebuie o perioadă de acomodare, de studiere a programului de activitate, ce trebuie să faci, cum, nu e o chestie aşa de simplă"[130]. Comentariul lui indică sărăcia artificială de cadre competente pe care o risca politica de partid. Paradoxal, rotaţia cadrelor dintr-un loc în altul le-a făcut să se sprijine *mai mult* pe localnici ca să capete cunoştinţele care lor le lipseau şi le-a implicat fără voie în conflicte locale pe care le înţelegeau prea puţin ca să le poată evita[131]. Le-a expus de asemenea la singurătate, care putea să le facă mai vulnerabile la stratagemele sătenilor şi să le aducă mustrări pentru că fraternizau cu ţăranii şi beau prea mult alături de ei.

Am observat mai sus că beţia era neajunsul moral ce apare cel mai des în sursele noastre şi am oferit cîteva posibile explicaţii pentru ea. Vrem acum să sugerăm că ea reprezenta un mijloc vital prin care cadrele, trimise în sat din afară sau rotite în mod frecvent dintr-un loc în altul, puteau să creeze legături sociale şi să reducă astfel stresul şi izolarea muncii lor. Cu toate că ar fi trebuit să se dăruiască trup şi suflet partidului, erau şi ele fiinţe umane şi aveau nevoie să socializeze. Înainte, conexiunile principale din viaţa lor fuseseră cele stabilite cu rudele şi vecinii, de care munca de partid risca acum să le îndepărteze. Pentru companie şi relaxare, cadrele ar fi trebuit să-şi creeze noi relaţii, atît cu sătenii, cît şi, mai important, cu alte cadre. Băutura era principalul mijloc de asociere cu sătenii, care nu aveau reguli clar stabilite pentru a lua contact cu oameni precum cadrele, dar pentru care alcoolul, cu un rol tradiţional major în menţinerea relaţiilor sociale, era o soluţie la îndemînă. Dar, în ciuda tuturor motivelor pe care le-am cercetat deja, fraternizarea cu sătenii avea capcanele ei. Problema era că, în ciuda politicilor de izolare ale partidului, cadrele nu erau – şi nu puteau fi – complet private de relaţii sociale, fără de care nu-şi puteau de fapt îndeplini misiunea. Faptul acesta dădea naştere unei probleme foarte dificile: cum putea partidul să creeze o pătură socială separată, învestită cu autoritate şi eficienţă, din moment ce cadrele se îmbătau împreună cu oamenii pe care trebuiau să-i „atace" în eforturile de colectivizare? Deşi era de departe preferabil să se sprijine în primul rînd pe alte cadre, activiştii trimişi în sate nu se cunoşteau neapărat unul pe altul dinainte. Mai mult, într-un mediu foarte nesigur, saturat de supraveghere şi competitivitate, ei trebuiau să fie tot timpul cu ochii în patru. Trebuiau de asemenea să-şi creeze aliaţi care puteau să-i ajute să se păzească, iar consumul de alcool în comun era, din nou, un mijloc cît se poate de potrivit pentru atingerea acestui scop[132].

Ajungem astfel la chestiunea relaţiilor nu dintre cadre şi săteni, ci dintre cadrele însele. Dovezile noastre în această privinţă sînt modeste, dar sugestive, iar băutura joacă aici un rol fundamental. Începem cu romanul *Drum în tăcere* al lui Băileşteanu, unde practic nici o întîlnire dintre cadre, activişti şi săteni nu începe fără „o ţuică" sau „o sticlă de vin"; cititorul găseşte o astfel de întîlnire cam o dată la cinci pagini. O dovadă în plus avem de la un fost crîşmar, care ne-a explicat de unde a ştiut că vine colectivizarea:

> Atuncea eram gestionar la bufetul ăsta aici unde îi băcănia asta... Ce să-mi mai dau seama, că la mine la bufet veneau. Acolo erau toată noaptea, bomboneau, cum se zice. Beam cu

130. H.D., interviu Kligman.
131. În privinţa practicilor similare în anumite mişcări religioase, vezi, bunăoară, Mack (2008) despre biserica metodistă timpurie.
132. O întrebare rămasă fără răspuns este cine beneficia de pe urma vînzării tuturor acestor cantităţi de alcool.

ăştia, cu instructorii de partid. La Popa ăsta de aici erau... Acolo aveau sediul instructorii ăştia. Păi mai mergeau noaptea şi beau [la mine], se duceau. Noaptea la unu mă sculau să mă duc să le dau băutură... Trebuia să te scoli... Da' aveam bine cu ei, nu-i vorbă[133].

Iar un oficial al gospodăriei colective din Vlaicu îşi aminteşte de relaţia sa cu unul dintre inspectorii raionali :

Petruţea, om cumsecade, a fost inspector la sfat la raion. Bărbat bine! Zicea: „Am venit să vă ajut, dar mai întîi să mergem la bufet să bem 200 de rom! ". Zic eu: „Nu pot, e zi de muncă"... Insista. „Vii cu mine!" Deci mă duceam cu el, beam 200 de rom cu el. Atunci îmi spunea: „Aveţi treabă. Mă duc acasă şi vin înapoi către seară să văd cum merge". N-or fost oameni aşa răi, numai cîţiva[134].

Aceasta, evident, înseamnă că inspectorul nu-şi făcea treaba cum trebuia, dar observaţia este revelatoare pentru că ne sugerează cum se formau alianţele.

Aşa cum Kideckel a aflat în cursul cercetărilor sale pe valea Jiului, alcoolul este considerat esenţial pentru legătura şi camaraderia dintre bărbaţi, ca şi pentru afirmarea masculinităţii (Kideckel, 2008, p. 201 [ed. rom. – pp. 212-213]). Este logic deci să fi îndeplinit aceste funcţii şi printre cadre, care erau în majoritate bărbaţi (vezi şi Glaeser, 2011, p. 288, pentru Germania Democrată). Ca atare, modelul alianţelor formate cu ajutorul băuturii era în mod distinctiv dependent de gen, căci puţinele cadre femei erau subiectul unor aşteptări sexuale şi sociale diferite din partea bărbaţilor. Deşi cultura românească le permite femeilor să bea, ea nu le permite să se alăture grupurilor de bărbaţi ameţiţi de băutură. Cadrele femei trebuiau deci să se poarte cu castitate şi modestie, dar din documente şi din interviurile noastre aflăm că lucrurile nu stăteau întotdeauna aşa. Mai mult, sătenii afirmau deseori că activistele îşi croiau cariera trecînd prin paturile superiorilor (opţiune inaccesibilă bărbaţilor). Indiferent dacă era sau nu aşa, aceste afirmaţii ne semnalează insistent faptul că aceste femei aveau prea puţin acces la ritualurile de asociere colegială pe care le-am descris. Poate că unele şi-au cîştigat într-adevăr funcţiile prin favoruri sexuale, dar unul dintre motivele acestei eventuale stări de lucruri putea să fie faptul că excluderea lor de la ritualurile masculine le reducea semnificativ posibilităţile de a forma reţele de protecţie, aşa că ele trebuiau să găsească alternative[135]. În sate, căsătoria le îndepărta pe femei de familia în care crescuseră; în mod similar, legăturile create între colegii lor bărbaţi le alienau pe ele în „familia" mai cuprinzătoare a partidului.

Informaţii în plus despre comportamentul social al cadrelor între ele am căpătat de la doi bărbaţi, C.D. şi M.H., care au deţinut funcţii relativ importante în administraţia raionului Orăştie (au fost, adică, reprezentanţi ai „statului", nu ai „partidului"). M.H., agronom de meserie, a început prin a vorbi despre doi minunaţi prieteni care îl ajutaseră şi-l protejaseră atunci cînd, la sfîrşitul anilor 1950, făcuse o depresie nervoasă[136]. Amîndoi îi fuseseră colegi la primărie şi deveniseră toţi trei prieteni buni, tutuindu-se, năşindu-se unii pe alţii şi întîlnindu-se regulat să-şi petreacă timpul liber. Lucrurile au continuat şi

133. 154, interviu Verdery.
134. 186, interviu Verdery.
135. Pentru idei similare despre femei care acceptă să se culce cu şefii lor, vezi Fitzpatrick, 2005, p. 252.
136. Motivul era faptul că pierduse o posibilă promovare, „înjunghiat pe la spate" de un alt cadru care-i cunoştea originea nesănătoasă.

după ce fiecare a migrat către o altă slujbă. Cu o altă ocazie, soţia lui M.H. a descris pe larg petrecerile pe care le făceau, ca şi legăturile pe care şi le creaseră cu mai mulţi şefi de Securitate.

Oamenii nu se cunoşteau la început, dar s-au împrietenit. Ne simţeam întotdeauna bine cu cei de la Securitate, ştiam că ne apără. Ce ne-am mai distrat la petrecerile alea! Ne duceam sus la Băi, şi una-două apăreau mîncare şi băutură – puteam să stăm acolo zile în şir şi nu plăteam nici un leu! Era mare lucru, pentru că la început noi am fost foarte săraci în comparaţie cu ei. Îmi amintesc, P.M. [şeful departamentului de Securitate] vorbea într-o zi de mobilă, şi i-am spus că n-aveam deloc. M-a întrebat dacă-mi plăcea a lui, şi, a doua zi, m-am trezit cu mobila la uşă (*).

Cel de-al doilea bărbat intervievat, C.D., sugerează că totuşi între cadre existau diferenţe în modul cum socializau. Rugat să-şi numească prietenii cei mai buni, el a menţionat în general alţi angajaţi în administraţia de stat (ca el însuşi) şi pe cîţiva specialişti (un doctor, un director de şcoală). Apoi a observat:

Atunci era o concepţie: activiştii de partid nu prea se întîlneau cu cei de la administraţie. [*De ce ?*] Nu ştiu. Aşa era concepţia lor. [*Concepţia lor... personală sau a partidului chiar ?*] Şi a partidului. Şi linia era. Ei făceau anumite petreceri la care nu... [ne invitau]. Făceam şi noi ieşiri cu salariaţii noştri. Pe rîu, la pădure, la... Aşa, din cînd în cînd. Să se mai destindă. Şi ei, securiştii cu partidul, făceau împreună[137].

A continuat descriind relaţiile excelente pe care le avusese cu preşedintele şi vicepreşedintele administraţiei regionale – din nou, funcţionari de stat –, care îl apăraseră la nevoie. Pe amîndoi îi cunoscuse în timpul slujbei şi deveniseră în fiecare caz prieteni. Relaţia cu preşedintele, D.R., fusese deosebit de strînsă, chiar de la prima întîlnire, cînd D.R. venise să-i inspecteze munca şi discutaseră amîndoi ore întregi despre tot felul de lucruri, legate sau nu de activitatea administrativă. Apoi, relata el, D.R. venea în oraş şi se oprea nu la preşedinte sau la primar, ci la el. Interlocutorul ne-a descris apoi cum D.R. îl susţinuse într-un conflict cu prim-secretarul şi secretarul adjunct de partid raionali, împiedicîndu-i să se debaraseze de el; altă dată, nimerise într-o situaţie extrem de neplăcută, iar D.R. sunase pe cineva „de sus" ca să-l scoată din încurcătură.

Am inclus aici aceste detalii ca să demonstrăm un proces extrem de important: apariţia unor reţele care îi legau pe membrii aparatului unul de altul, ba poate chiar a unor noi ierarhii şi grupuri de statut printre cadre – adică exact printre oamenii care distrugeau vechile grupuri de statut de la sat[138]. Aceste reţele şi grupuri de statut nu fuseseră dispuse de sus: ele erau rezultatul încercărilor cadrelor de a-şi crea o viaţă relativ normală în limitele constrîngerilor care le erau impuse şi ale viziunii lor despre propriul statut social. Aceste reţele puteau ajuta o persoană să-şi păstreze slujba în ciuda duşmanilor invidioşi pe talentele sale (aşa cum s-a întîmplat şi cu C.D., şi cu M.H.), puteau să-i furnizeze informaţii utile care altfel nu i-ar fi fost accesibile, s-o ajute să-şi procure materiale, s-o scoată dintr-o încurcătură cu un simplu telefon. Lipsa unei bune reţele de relaţii făcea ca

137. C.D., interviu Verdery.
138. Cu toate că nu avem de unde şti cît de răspîndită era această deosebire dintre cadrele de partid şi cele de stat în viaţa lor de zi cu zi, simpla ei posibilitate adaugă o nuanţă neaşteptată funcţionării partidului-stat, ale cărui ierarhii ar fi trebuit să fie unite prin legături transversale.

persoana să devină vulnerabilă. În Reviga, un primar nou-sosit dintr-un sat învecinat era cunoscut pentru faptul că bătea oamenii, inclusiv pe o femeie de la care voia să obţină anumite informaţii. Dar „era temperat de nivelurile imediat inferioare şi superioare, deoarece treptat s-a aflat ce făcea. De exemplu, după ce C.T. a fost bătută, viceprimarul a aflat. El i-a spus primarului că «nu ai voie să încalci punctul de morală proletară». În paralel, mai exista un om capabil să-l critice pe primar. Acesta era reprezentantul raionului, care era prieten cu viceprimarul" (Chelcea, 2003b, p. 21). Aici, un primar abuziv a fost ţinut în frîu pentru că alţii dispuneau de reţele de relaţii mai puternice decît a lui.

Noile grupuri de statut le ofereau cadrelor oameni cu care puteau să socializeze în locul prietenilor anteriori, deveniţi poate periculoşi, şi al rudelor care aveau toate şansele să-i împiedice să-şi vadă de treabă. Acesta este tipul de relaţii care insufla viaţă noului regim. Relatări asemenea celor de mai sus sînt utile pentru că ne indică modul cum cadrele îşi creau relaţii de sprijin între ele pentru a compensa efectele mediului competitiv, stresant şi singuratic în care lucrau. Ele beau împreună pentru că munca de partid necesita legături sociale, dar era în acelaşi timp astfel organizată încît să îngreuneze formarea relaţiilor. Ca orice alţi oameni, cadrele erau persoane sociale, nu doar maşinării de propagandă; pentru români, un element fundamental al noţiunii de „persoană" este socializarea în grup. Cînd mai multe cadre îşi încheiau munca de peste zi, faptul că beau ceva laolaltă le oferea experienţa unei legături care îi făcea să se simtă fiinţe umane. Slujba le ameninţa vechile reţele sociale, aşa că trebuiau să-şi creeze altele. Ca atare, băutura era esenţială atît pentru cariera unui cadru, cît şi pentru bunăstarea sa sufletească.

Şi totuşi, băutura nu le putea asigura o completă lipsă de griji, aşa cum ne dăm seama din relatarea lui M.H., fiul de chiabur descris mai devreme. Acestui om – mare băutor, povestitor captivant şi suflet al petrecerii, îndrăgit de cadrele din toată regiunea – amintirea permanentă a originii sale „nesănătoase" îi provoca o nelinişte permanentă. A spus că nu căutase niciodată să avanseze în carieră, „că întotdeauna mi-a fost frică să nu mi se afle originea socială". Apoi a povestit cum primise o ofertă de muncă foarte prestigioasă, dar şeful lui, care nu putea suporta să fie întrecut, îi scrisese o referinţă proastă, amintindu-i lui M.H. că îi cunoştea originea socială. Oferta fusese retrasă, iar M.H. făcuse o depresie. Pentru unele cadre, supravegherea pe care partidul o exercita asupra propriilor membri avea un preţ foarte mare.

Modelele de socializare pe care le-am explorat stau la baza integrării în reţele sociale şi a clientelismului care au fost însemne fundamentale ale societăţii comuniste româneşti şi au menţinut legăturile dintre cadre chiar şi după căderea regimului în 1989. Aceste tipuri de comportament au introdus personalismul chiar în miezul unui sistem care se străduia să-l elimine, anulînd proceduralismul impersonal al lui Weber şi definind în schimb birocraţia ca pe „o reţea mobilă de legături personale" (Horváth şi Szakolczai, 1992, p. 199): „Aparatul de partid nu era numai o organizaţie menită să supervizeze birocratic vasta reţea de membri, ci întruchipa el însuşi realitatea duală a unei birocraţii stricte, organizate ierarhic, coexistînd cu o reţea mobilă şi personalizată" (*ibid.*, pp. 202-203). Această realitate făcea şi ea parte din modelul sovietic – nu din modelul formal, ci din felul în care el funcţiona în practică – şi se întîlnea pretutindeni, de la Moscova la Berlin şi Sofia, fapt care ne sugerează că anumite trăsături structurale ale tiparului (în special structura duală a partidului-stat cu practicile ei de supraveghere şi de rotaţie a cadrelor) produceau aceleaşi contradicţii interne, aceleaşi falii şi aceleaşi tipuri de soluţii peste tot.

ABUZUL DE PUTERE ŞI DENATURAREA LINIEI PARTIDULUI

Ne orientăm acum spre ultima zonă de „deviaţie" pe care o avea în vedere supravegherea cadrelor, pe lîngă scăpările de ordin moral, deprinderile proaste de muncă şi personalismul pe care le-am discutat pînă acum : abuzul de putere. O problemă de o gravitate aparte pe toată perioada colectivizării a fost faptul că, în timp ce unele cadre de nivel inferior nu-şi făceau treaba, altele îşi depăşeau cu mult atribuţiile sau abuzau de poziţia lor atît în interes personal, cît şi pentru a-şi crea spaţiu de manevră politică. Forma cea mai gravă a „zelului excesiv" presupunea folosirea forţei : pentru a colecta cotele, pentru a-i neutraliza pe chiaburi şi mai ales pentru a-i sili pe ţărani să intre în gospodăriile colective. Asemenea acţiuni contraveneau instrucţiunilor leniniste ale partidului despre „liberul consimţămînt", instrucţiuni trimise în mod repetat de la Bucureşti către regiuni şi raioane, aşa cum era, de exemplu, avertismentul că toţi cei care practicau asemenea metode, indiferent de poziţie, aveau să fie sancţionaţi cu severitate[139]. În stenogramele şedinţelor Biroului Politic şi Secretariatului din 1950-1951 (Arhivele Naţionale ale României, 2004), îi vedem pe conducătorii partidului aducînd în mod constant în discuţie problema abuzurilor făcute de cadre. Aşa cum observa ministrul de Interne Georgescu la o şedinţă din 1950 cu liderii regionali ai partidului :

> [l]a Cancelarie Comitetului Central vin zilnic zeci şi zeci de scrisori de plângere din partea cetăţenilor din toată ţara, reclamând abuzuri. Aceste scrisori dovedesc, că oamenii au incredere in Partidul nostru, dar arată şi aceea, că tovarăşii noştrii, care aveau funcţie de secretar şi aveau munci de răspundere in aparatul de Stat, nu-şi făceau datoria, prin faptul, că se petreceau in faţa lor abuzuri. [...] Atunci când in funcţie de răspundere s,au atras zeci de mii de oameni, in aparatul de Stat şi in Partid, s'a putut intâmpla că unii sunt elemente, a câror trecut ii imping să facă asemenea fărădelegi. Dar problema este mai serioasă şi lucruri capătă alt caracter, atunci când tovarăşi de răspundere din org. de Partid patronează direct sau indirect fărădelegi[140].

Unii protestau că, „[d]acă vrem să mergem la transformarea socialistă a agriculturii, nu trebue să mergem cu ciomagul, asemenea metode nu ne invaţă Partidul" şi că, dacă directivele guvernului erau distorsionate, oamenii cinstiţi nu aveau să-şi dorească să ocupe poziţii de conducere în sate de teamă să nu fie atacaţi[141].

Mulţi activişti au ignorat instrucţiunile de a evita folosirea forţei, îndeosebi în perioadele în care colectivizarea a fost în toi (vara-toamna lui 1950, 1952-1953, primăvara-vara lui 1956, 1957-1962). Primul val de abuzuri a început odată cu plecarea la Moscova a Anei

139. Iată, de pildă, ce apare în arhiva fostului raion maramureşean Vişeu : „Orice fel de metoda si de constrangere, de presiune economica sau administrativa pentru a determina pe tarani muncitori sa intre in gospodariilor colective va fi combatuta cu hotarare. Acel care in mod constient, sau inconstient practica asemenea metode, indiferent de functia [care se] ocupa va fi sever sanctionat ; daca e membru de partid, pana la excludere din partid si indiferent daca este sau nu membru de partid, [...] dupa caz, organelor de stat sa-l inainteze justitiei" (DJAN MM, fond Sfatul Raional Vişeu, Secţia Agricolă, dosar nr. 13/1953, f. 117).

140. ANIC, fond CC al PCR – Cancelarie, dosar nr. 56/1950, f. 9. Document obţinut prin amabilitatea lui O. Roske.

141. ANIC, fond CC al PCR – Cancelarie, dosar nr. 56/1950, f. 14. Document obţinut prin amabilitatea lui O. Roske.

Pauker în 1950, cînd Alexandru Moghioroş, înlocuitorul ei temporar, a decis să grăbească înfiinţarea de gospodării colective, iar ţăranii s-au revoltat. Odată cu întoarcerea lui Pauker la începutul lui 1951, abuzurile şi rebeliunile au scăzut în intensitate, dar, după eliminarea ei în 1952, au continuat în valuri pînă în 1962, cînd a fost proclamată încheierea campaniei de colectivizare – şi chiar şi după, în localităţi precum Domaşnea, unde intimidarea şi rezistenţa au durat încă trei-patru ani (Vultur, 2003a, pp. 57, 83-90). Aşa cum am arătat în capitolul anterior, dovezile documentare şi de istorie orală ale coerciţiei sînt ample: bătăi, torturi, umilire publică, deportări şi chiar omoruri demonstrative etc., toate cu speranţa de a-i speria pe ţărani să se înscrie în colectiv. Vom oferi mai multe exemple în capitolele 4-6, unde prezentăm violenţa ca pe una dintre numeroasele forme de pedagogie pe care partidul le-a impus ţărănimii. Aici însă sîntem interesate de relaţiile dintre cadrele de nivel inferior care făceau uz de violenţă şi autorităţile centrale. Ce rol au jucat oficialii de partid de la vîrf în încurajarea acestei violenţe sau cel puţin în ignorarea ei? Răspunsul la această întrebare este tulbure. Două lucruri sînt de netăgăduit: în primul rînd, cadrele de jos (ca şi securiştii) au exercitat violenţă fizică la scară foarte mare – uneori ca răspuns la împotrivirea violentă a ţăranilor, aşa cum am sugerat în capitolul 2 – şi, în al doilea rînd, aceste excese demonstrează natura complicată şi contradictorie a relaţiilor dintre partid, cadrele lui şi restul societăţii.

Pe de o parte, Gheorghiu-Dej şi-a manifestat în mod repetat indignarea la adresa expresiilor extreme ale forţei – deportări, împuşcări, tortură –, pe care le considera deviaţii de la linia partidului. A cerut să ştie cine ordonase asemenea metode, care nu erau „metodele conducerii". Uneori, aşa cum s-a întîmplat în lunga şedinţă a Secretariatului CC din octombrie 1950, din perioada cînd coerciţia şi opoziţia ţărănimii atinseseră din nou cote maxime, el a insistat de mai multe ori asupra acestor întrebări: „Atunci cine a dat directive să se folosească astfel de metode?", „Ai luat parte la şedinţa când s-a accentuat [...] cu privire la metode, ca în nici un caz să se folosească metoda de constrângere şi numai cea de convingere? Cu presiuni vreţi să faceţi colhoz?"[142], muştruluindu-şi tovarăşii de partid care nu urmaseră regulile, şi a dat vina pentru violenţă pe Pauker („numai Ana Pauker a făcut de a intimidat pe ţărani", afirma el la plenara din noiembrie 1958 [Oprea, 2009, p. 70 – ed. rom., p. 104]).

Robert Levy, pe de altă parte, argumentează că, după toate probabilităţile, Dej însuşi ar fi ordonat coerciţia, pentru că nu a luat nici un fel de măsuri – altele decît verbale – împotriva celor care săvîrşiseră abuzurile şi i-a promovat chiar în posturi mai bune. Pauker a fost cea care a insistat asupra sancţiunilor pentru comportament abuziv, dar, după epurarea ei în 1952, metodele au reapărut. În timpul ultimei sforţări de după 1956, Dej i-a făcut din nou cu ou şi cu oţet pe reprezentanţii locali ai partidului pentru că îi sileau pe săteni să se înscrie în colective, însă n-a întreprins nimic ca să le corecteze metodele. În ciuda unor afirmaţii pioase despre „liberul consimţămînt", acţiunile lui abia dacă pot fi considerate neutre. Oferindu-le autorităţilor locale prerogativa de a aproba înfiinţarea de noi colective şi stabilindu-le foarte clar obiectivul numeric pe care îl aveau de atins, Gheorghiu-Dej a făcut practic inevitabilă folosirea forţei, eliberîndu-se în acelaşi timp de orice responsabilitate (Oprea, 2001, p. 11).

---

142. Dintr-o şedinţă din 11 octombrie 1950, după ce prima perioadă de accelerare produsese revolte ţărăneşti masive. Vezi Arhivele Naţionale ale României, 2004, pp. 339-372; vezi şi capitolul 2.

Pe baza documentelor consultate şi a interviurilor pe care le-am luat, am vrea să nuanţăm acest argument, care ni se pare uşor strident prin accentul prea mare pe care îl pune pe deciziile luate la Bucureşti. Această vedere „de la vîrf" sugerează o coerenţă care, bănuim noi, lipsea de fapt din realitate: conducătorii partidului acţionau fără a înţelege pe deplin sistemul pe care îl creaseră. Noi credem că, la vremea aceea, partidul nu era suficient de consolidat pentru a gestiona fără ezitare procesul, aşa încît preferăm o viziune mai dialogică, în care esenţială este interacţiunea centrului cu forurile inferioare[143]. Liderii de partid învinuiau de multe ori cadrele de jos în timpul discuţiilor – la fel cum făcuse Stalin într-un context similar (vezi capitolul 1). Unele dintre ele chiar se confesau - ceea ce nu înseamnă, bineînţeles, că se şi făcuseră vinovate. În şedinţa din octombrie 1950, doi oficiali din judeţul Trei Scaune, tovarăşii Toth şi Nagy, au fost dojeniţi pentru folosirea pe larg a metodelor coercitive în raionul lor. Ei hotărîseră să formeze trei colective în perioada aceea şi reuşiseră numai cu mare dificultate, spunea Toth, dar apoi Nagy se întorsese de la Bucureşti cu instrucţiuni să înfiinţeze mult mai multe.

> „Cum credeţi, noi punem în plan 3 gospodării, pe când Odorhei face 24, Tg. Mureş 30." [...] Atunci am făcut şi noi plan şi lângă celelalte 3 am pus încă 15. De aici ne-am pierdut capul. [...] De aici, am făcut greşeala că în iulie am inaugurat 15 gospodării colective. Era un număr prea mare, nu-l puteam cuprinde, nu puteam evita să nu se strecoare chiaburi şi să nu se ia măsuri de forţare. [...] Fără măsuri din acestea nu puteam face nici o gospodărie colectivă din Trei Scaune.[144]

În acest schimb de replici, Toth invocă faimoasele „întreceri socialiste" (vezi capitolul 4), în care cadrele regionale şi raionale se luptau să se depăşească unele pe altele în climatul competitiv descris de noi mai devreme. Omiţînd numele celui care îi dăduse lui Nagy instrucţiuni să mărească numărul gospodăriilor colective înfiinţate, el a împărţit vina între conducătorii tuturor celorlalte raioane, care se întreceau să formeze tot mai multe colective şi care îl siliseră, sub ameninţarea ruşinii, să facă şi el acelaşi lucru. Abuzurile erau ca atare produsul colectiv al unor contradicţii sistemice.

Deşi este cert că, sub presiunea sovieticilor, centrul trebuie să fi ordonat folosirea forţei, există dovezi suficiente că reacţia din teritoriu a depăşit intenţiile iniţiale şi că autorităţile de la Bucureşti au întîmpinat dificultăţi cînd au încercat să ţină situaţia sub control. Aşa cum explicam în capitolul 2, politica a oscilat, pe parcursul întregului proces, între centralizare şi descentralizare: atunci cînd liderii voiau să controleze ceea ce se întîmpla, încercau să centralizeze procesul, încetinindu-i inevitabil ritmul. Cînd voiau să crească viteza, trebuiau să-l descentralizeze, iar asta însemna că pierdeau controlul asupra lui şi lăsau loc abuzurilor locale de putere, căci cadrele se întreceau să înscrie în colective cît mai mulţi săteni[145]. După prima descentralizare majoră, care avusese loc chiar în anul acela, un oponent al acestei politici (Teohari Georgescu) remarca: „Mie mi-a fost teamă că secretarii de partid, în dorinţa de a realiza planul, merg şi presează. De aici trebuie conduse lucrurile,

143. Vezi Kligman, 1998 [ed. rom. 2000], pentru un argument similar despre politicile de reproducere ale lui Ceauşescu.
144. Arhivele Naţionale ale României, 2004, pp. 355, 361.
145. În documentele unui dosar din 1950 al Secţiei Organizatorice a Comitetului Central găsim referiri la numeroasele dificultăţi ale procesului de colectivizare şi indicaţii repetate că o cauză principală era absenţa unei supervizări eficiente (ANIC; fond CC al PCR - Secţia Organizatorică, dosar nr. 124/1950, *passim*).

nu de acolo" (citat în Levy, 2001, p. 125 [ed. rom. – p. 104])[146]. Tovarăşa Pauker rezuma problema în mod succint la şedinţa Biroului Organizatoric din 6 iunie 1950 :

> In primăvara acestui an, formele de organizare a muncii noastre au fost întru câtva schimbate. Dacă în anul trecut în munca de organizare a primelor gospodării colective centrul de greutate a muncii a căzut pe aparatul C.C. şi al Ministerului, apoi în primăvara acestui an, organele judeţene de Partid şi de Stat au fost antrenate mai activ în această muncă. Această experienţă a dat un rezultat pozitiv şi ea trebuie folosită în munca noastră de mai departe, adică *fără a scăpa conducerea din mâinile C.C.* [sublinierea noastră][147].

Levy scrie că, după ce conducerea i-a informat în 1950 pe secretarii de judeţ că puteau confisca proprietăţile a unu sau doi dintre chiaburii cei mai duşmănoşi din fiecare sat, „[c]urând, operaţia de confiscare a proprietăţilor aparţinând chiaburimii a început pretutindeni în ţară, însă foarte rapid s-au depăşit parametrii preconizaţi de autorităţile centrale" (Levy, 2001, p 122 [ed. rom. – p. 101]). Cît despre cadrele de la nivelul de jos, Iordachi descrie „trupele de şoc" organizate de primăria din comuna Jurilovca din ţărani săraci şi fără pămînt : „Deoarece colectivizarea depindea în primul rând de forţa lor de intimidare, aceste trupe de şoc au primit şi arme, pe care le-au folosit împotriva elementelor mai rezistente. Cu timpul, aceste trupe menite să asigure colectivizarea şi apărarea comunei au scăpat de sub control, organizând furturi şi abuzuri pe larg descrise de intervievaţi" (Iordachi, 2003, p. 39). În fine, Stoica explică revolta sîngeroasă din Vadu Roşca din 1957 în parte prin zelul excesiv al autorităţilor regionale şi raionale şi al echipelor trimise în localităţile învecinate. Ele urmaseră îndemnul prim-secretarului regiunii Galaţi, care obţinuse „succese remarcabile" în colectivizarea Dobrogei prin folosirea unor metode extrem de violente (Stoica, 2009, p. 444 [ed. rom. – p. 451]). Pare deci potrivit să conchidem, aşa cum face Márton la sfîrşitul discuţiei sale despre retragerile în masă din colective din regiunea Mureş în 1950-1951, că „puterea nu deţine controlul" (Márton, 2005, p. 66).

E uşor de văzut, totuşi, că directivele centrului puteau fi lesne interpretate greşit. Aşa cum am menţionat în capitolul 2, definiţia termenului „chiabur" era departe de a fi clară, iar măsurile care trebuiau luate împotriva reprezentanţilor acestei categorii rămîneau la discreţia celor care le aplicau. Afirmaţia lui Pauker, „[c]ontra persoanelor care manifestă atitudine duşmănoasă contra gosp. colective, să fie luate măsuri severe de pedepsire"[148], lasă loc mai mult decît suficient unei interpretări oricît de liberale a severităţii măsurilor. La fel, cînd Moghioroş proclama, la o şedinţă din iunie 1950, că se luase decizia înfiinţării a încă o mie de colective în anul acela şi spunea : „Să se prevadă sarcinile org. de partid. [...] Probabil va trebui sa punem mai multa fermitate, in ritm mai viu in munca de pregatire a creerii de gosp. colective", subordonaţii atenţi care-i cunoşteau ideile ar fi putut să presupună că el îndemna la folosirea forţei[149]. Mai mult, aşa cum relatează Oprea, Dej „făcea presiuni uriaşe asupra liderilor locali de partid, cerându-le constant să crească ritmul colectivizării şi să fie invitat la ceremoniile de inaugurare a cooperativizării complete a raioanelor" (Oprea, 2009, p. 70). Cadrele raionale nu aveau nevoie de un ordin direct, în aceste circumstanţe, pentru a începe să utilizeze forţa împotriva ţăranilor.

146. Viola descrie un rezultat similar pentru colectivizarea sovietică (1996, pp. 27-28).
147. ANIC, fond CC al PCR – Cancelarie, dosar nr. 41/1950, f. 30 (ARL).
148. *Ibid.*, f. 34 (ARL).
149. *Ibid.*, f. 25 (ARL).

A existat, după toate probabilităţile, un proces constant de instruire reciprocă la toate nivelurile ierarhiei. Centrul dădea un ordin, cadrele inferioare încercau să-şi dea seama cum să-l implementeze, preferabil prin modalităţi care puteau să le asigure consolidarea carierei, şi uneori îşi depăşeau obiectivele pe parcurs. Apoi ţăranii se împotriveau, cadrele erau poate sancţionate şi trebuiau să se adapteze la situaţie, să găsească soluţii pe care conducerea de partid le lua apoi în considerare la următoarea rundă de decizii[150]. Pe scurt, liderii partidului se angrenau într-un proces de „adaptare flexibilă" (vezi capitolul 2) la cadrele de nivel inferior. Raportul, menţionat deja, al şedinţei din octombrie 1950 a Secretariatului prezintă, de pildă, o imagine a cadrelor de jos care o iau constant înaintea ordinelor, au propriile idei şi trebuie restricţionate de către forurile centrale, care recunoşteau că nu dăduseră instrucţiuni adecvate[151]. La un moment dat, liderii partidului discutaseră criteriile de înfiinţare a noilor colective, pentru care se stabilise iniţial un minimum de 30 de familii, fiecare cu un lot mediu de trei hectare. Dar, la nivel local, cadrele care formau gospodării colective noi nu reuşeau să convingă mai mult de nouă-zece familii, majoritatea cu foarte puţin pămînt. Întrucît, din acest motiv, GAC-urile rezultate nu aveau cum să devină modele de urmat, centrul reluase ideea iniţială, cerînd un minimum de 35 de familii şi o suprafaţă totală nu de trei hectare de familie, ci de treizeci şi cinci de ori mai mare decît media satului. Rezultatul a fost o înmulţire a cazurilor de încălcare a „liberului consimţămînt", care determina acum centrul să-şi reformuleze planurile. Un participant observa: „Cred că aci în fixarea acestui număr de 35 este o parte din rădăcinile pornirii presiuni pentru a forţa pe ţărani să intre în gospodării. Cu un minimum de 35 era o treabă mai grea într'un timp aşa scurt. De aci au început presiunile şi asupra ţăranilor săraci şi mijlocaşi de a intra în gospodării colective", folosind „tot felul de bestialităţi" ca să se atingă sau să se depăşească cifra[152].

Partea finală a raportului explică starea de lucruri ca pe o luptă între autorităţile raionale şi cele comunale: „La inceputul verii, multe Comitete Judeţene lucrau direct, ocolind Comitetul de Plasă, la organizarea gospodăriilor colective. Când s'a subliniat că trebue instruite comitetele de Plasă să facă acest lucru, unele comitete judeţene, au slăbit controlul muncii de jos, şi am avut după aceea cele mai multe abateri"[153]. Această discuţie şi altele între membrii conducerii partidului insistau să atribuie problemele procesului de colectivizare din 1950 unei combinaţii de planificare şi acţiune inadecvate la vîrf şi de încălcare constantă a ordinelor de către cadrele inferioare, al căror carierism era considerat principala problemă. Într-adevăr, construirea carierei era un motiv serios pentru ca aceşti oameni să manifeste exces de zel în îndeplinirea directivelor, cu speranţa de a face impresie bună. Şi aceasta pentru că, de fiecare dată cînd îndemna la intensificarea ritmului colectivizării, conducerea superioară dădea limpede de înţeles că voia rezultate şi că scopurile puteau să scuze mijloacele. Activiştii din localităţi, comune, raioane şi regiuni se concurau unul

---

150. Analizînd activitatea cadrelor de nivel inferior din Vietnamul anilor 1950, MacLean sugerează exact aceeaşi dinamică: politicile mai moderate la centru dădeau naştere tot mai multor abuzuri în sate, determinînd centrul să încerce să ţină în frîu violenţele izbucnite. Apoi, ca răspuns la directivele centrale care erau imposibil de respectat în condiţiile din teritoriu, cadrele de jos au găsit soluţii care au convins autorităţile superioare să dea înapoi în privinţa colectivizării (MacLean, 2005, pp. 146-148).
151. ANIC, fond CC al PCR - Cancelarie, dosar nr. 59/1950, ff. 74-81. Document obţinut prin amabilitatea lui O. Roske.
152. *Ibid.*, ff. 13-18, 76-81, aici 14-15, 79.
153. *Ibid.*, f. 80.

pe altul în înființarea cît mai multor gospodării colective, iar cei care aveau rezultatele cele mai bune erau promovați, indiferent de metodele folosite. Liderii se plîngeau că, de îndată ce formulau un plan specific, cadrele acționau ca și cum îndeplinirea lui era mai importantă decît respectarea liniei partidului sau folosirea metodelor corecte. „[I]n goană după realizarea planului cifric, au făcut tot soiul de abateri grave."[154] În mod clar, centrul era incapabil să controleze procesul cel puțin o parte din timp, iar asta dădea mînă liberă cadrelor de la nivelurile inferioare. Faptul că toată lumea voia să învinovățească pe toată lumea dovedește atît o structură în care responsabilitatea nu era limpede localizată, cît și un centru care nu deținea controlul deplin asupra situației. Lucrurile aveau să se schimbe spre sfîrșitul deceniului, cînd Gheorghiu-Dej și-a consolidat ferm puterea, devenind cel mai devotat discipol post-mortem al lui Stalin, și a îndemnat la colectivizarea completă cu orice preț.

Instituționalizarea nesigură a guvernării ca explicație generală a violenței de care făceau uz cadrele permite totuși și alte posibile interpretări. Poate că, din cauza deficitului de cadre, autoritățile nu se grăbeau să-i pedepsească pe vinovații de nerespectarea ordinelor de teamă ca insuficiența aceasta să nu se agraveze. În mod cert, prin controlul pe care îl exercita asupra Securității, Uniunea Sovietică tulbura apele periodic, forțînd lucrurile atunci cînd liderii nu reușeau să ajungă la un consens. Poate că angajamentul ideologic fragil al cadrelor față de proiectul colectivizării le afecta capacitatea verbală de a-i convinge pe țărani și le silea să folosească forța, mai ales dacă aveau ambiții carieriste. Această situație trezea cu siguranță împotrivirea țăranilor, care trebuia înăbușită cu și mai multă violență, dînd naștere unei spirale a escaladării conflictului. Dezbaterile pe tema celor mai bune metode și răsturnările constante de situație (ca să nu mai vorbim de epurări și de sancțiuni) creau un mediu complet nesigur, în care cadrele trebuiau să aleagă între o atitudine de expectativă și calcule pe termen scurt care nu aveau cum să excludă utilizarea forței. Poate că aceia care alegeau varianta a doua erau cei cu bile negre la dosar, de care sperau să scape demonstrînd fervoare revoluționară : oameni din categorii sociale defavorizate de partid, cadre care fuseseră deja criticate că nu-și făceau munca bine sau foști legionari. Într-un caz, organizația locală de partid din Pechea criticase un activist pentru delăsare în muncă ; ulterior, omul avea să devină unul dintre cei mai bătăuși agenți trimiși în Pechea (Șandru, 2003, p. 19). Într-un alt caz, conducerea de partid a regiunii Constanța a fost criticată pentru comportamentul unei echipe de activiști care, terorizîndu-i pe chiaburi mult peste limitele stabilite de partid, „pornesc de la o metodă, care sunt legionare, dacă verifici să vezi că sunt legionari printre ei" (Iordachi, 2003, p. 18)[155].

În loc să detaliem aceste posibilități, am vrea să investigăm reprezentările culturale și relațiile sociale în care erau angrenați activiștii. În primul rînd, în privința reprezentărilor : așa cum vom vedea în capitolele 4 și 6, propaganda de partid îi prezenta pe chiaburi (țintele preferate ale violenței) nu numai ca „exploatatori", „teroriști" și „trădători", ci și numindu-i „porci", „șerpi", „paraziți" și „demoni" – adică identificîndu-i drept ființe neomenești. Mai mult, ca și în cazul sovietic, majoritatea cadrelor care înființau colective erau muncitori industriali și alți locuitori de la orașe, pentru care țărănimea era o formă de viață inferioară, subumană, un soi de fiară. Viola sugerează că, în colectivizarea din URSS, imaginile acestea i-au ajutat pe activiști să lase deoparte orice scrupule și să-i

154. *Ibid.*

155. Nu avem nici un motiv să credem că din echipa respectivă făceau parte cu adevărat foști legionari, dar acuzația arată ce eforturi ar fi trebuit să depună un autentic fost legionar ca să-și șteargă stigmatul.

atace pe săteni cu o cruzime dezlănţuită : pentru că atît culacii, cît şi ţăranii erau fiinţe subumane, ei puteau fi trataţi cu brutalitate (Viola, 1996, pp. 35-38). Perspectiva aceasta ni se pare corectă şi în cazul României.

Un al doilea argument referitor la comportamentul abuziv al cadrelor ne întoarce la discuţia despre relaţiile sociale dintre acestea. Noi bănuim că în spatele unora dintre excese se aflau ritualuri de concurenţă şi de asociere masculină – un aspect subestimat al procesului de construire a partidului, la care am făcut deja referire cînd am vorbit despre cadrele care beau. Aşa cum violenţa masculină împotriva femeii este un produs nu (numai) al relaţiei dintre bărbat şi femeie, ci (şi) al competiţiei dintre bărbaţi (Collier şi Rosaldo, 1981 ; Pateman, 1988 ; Smuts, 1992), exerciţiul violenţei împotriva ţărănimii poate să fi servit ca mijloc prin care cadrele fie se întreceau unele pe altele în construirea propriei cariere, fie stabileau legături între ele participînd împreună la violenţe[156]. Posibilitatea aceasta, sugerată şi de Schnell pentru Uniunea Sovietică (Schnell, 2009, p. 3), este foarte mare deoarece, chiar înainte de colectivizare, în satele româneşti violenţa fizică dintre bărbaţi, mai ales tineri, era o modalitate obişnuită de a deosebi duşmanii de aliaţi. Era normal ca evenimente precum petrecerile şi adunările săteşti să dea naştere unor încăierări. Majoritatea cadrelor erau bărbaţi tineri ; în 1952, 80 la sută dintre cei care ocupau poziţii inferioare de conducere aveau sub 40 de ani, iar 43 la sută aveau între 30 şi 40 de ani (Ionescu-Gură, 2005, p. 234). Cadrele de rînd, care erau probabil în mai mare măsură implicate direct în colectivizare, tindeau să fie mai tinere[157]. Bărbaţi fiind, ei luptaseră probabil şi în al Doilea Război Mondial. Din toate aceste motive, ni se pare şi mai plauzibil ca tinerele cadre să fi urmat modelele locale de relaţionare masculină caracterizate prin agresivitate.

Vom face o ultimă observaţie despre violenţă inspirîndu-ne din studiile asupra efectelor biologice ale anxietăţii şi stresului, care dovedesc că, la niveluri ridicate, acestea se asociază deseori cu un comportament violent[158]. Dacă vieţile cadrelor erau atît de obositoare şi de pline de nesiguranţă cum le-am înfăţişat noi, atunci avem aici încă o sursă a violenţei din perioada colectivizării. Şi tot aici putem adăuga anumite detalii biografice particulare, de pildă, faptul că membrii minorităţilor naţionale sau foştii săteni cei mai săraci au profitat de prilejul de a se răzbuna pentru formele anterioare de discriminare.

Din toate aceste posibile motive, violenţa se conturează ca un element fundamental al identităţii cadrelor pe teren. Care putea fi efectul psihologic al exercitării ei ? În această privinţă nu avem informaţii, dar îl cităm pe Buharin, care vorbea pe această temă despre Uniunea Sovietică. El era de părere că tragedia colectivizării consta nu atît în suferinţa cumplită a ţărănimii, cît în „schimbările profunde din profilul psihologic al comuniştilor care au participat la campanie şi care, în loc să înnebunească, au devenit birocraţi profesionişti, pentru care teroarea a fost de atunci o metodă normală de administrare... indicînd o veritabilă dezumanizare a oamenilor care lucrau în aparatul sovietic. «Ei nu mai sînt fiinţe umane»" (vezi Nikolaevsky, 1965, pp. 18-19)[159]. Conquest (1986, p. 343) vorbeşte de

---

156. Îi mulţumim lui Carol Worthman pentru că ne-a sugerat această idee.
157. Vezi exemplul de statistică pe care l-am dat mai devreme în acest capitol.
158. Vezi, de pildă, apreciatul compendiu al lui Sapolsky (2004), care include descoperiri despre stres, subordonare socială şi efectele lor. Îi mulţumim lui Carol Worthman pentru această trimitere.
159. Fragmentul provine din relatarea lui Nikolaevsky după o serie de interviuri luate lui Buharin în 1936 ; citatul intern conţine chiar cuvintele lui Buharin. Merită să remarcăm aici paralela dintre soarta lui Buharin şi cea a Anei Pauker, care şi-a dorit o rezolvare graduală a problemei colectivizării. Vezi capitolul 2.

asemenea despre un oficial care afirma: „Aceia dintre comunişti care am fost implicaţi direct şi masiv în ororile colectivizării am rămas nişte oameni marcaţi. Am purtat sechelele" (vezi Kravchenko, 1946, p. 107). Colectivizarea a fost un proces formativ şi pentru cadre, nu doar pentru partid, iar pentru multe dintre ele a reprezentat o experienţă cumplită.

Concluzii

În capitolul de faţă am căutat să expunem complexitatea lumii cadrelor pe umerii cărora a căzut sarcina colectivizării. Situaţia lor era în bună măsură contradictorie. Supravegherea exercitată asupra lor a fost cel puţin la fel de generalizată ca şi asupra restului societăţii. Deficitul de cadre bine pregătite a înlesnit abuzurile de putere asupra ţărănimii, deşi, pe de altă parte, cadrele îşi percepeau poziţia drept precară, fapt care le îndemna să ia constant iniţiativa de a anticipa sau de a depăşi ordinele primite. În contrast cu mult lăudata solidaritate a partidului vedem politici care izolau cadrele între ele şi de cei pe care trebuiau să-i colectivizeze. Deşi se presupunea că ar trebui să fie dedicate trup şi suflet partidului, cadrele erau şi ele oameni şi aveau nevoie de un mediu social. Mai important, într-un mediu extrem de instabil, trebuiau să fie permanent în gardă şi să formeze alianţe cu alţii care puteau să le ajute să se simtă mai în siguranţă. Toate acestea au fost consecinţe ale modului în care a fost instituţionalizată puterea. Astfel au luat naştere carierismul, nerespectarea ordinelor, angrenarea în relaţii sociale şi clientelismul care au ajuns să definească societatea comunistă românească şi care au compromis „impersonalismul birocratic" intenţionat de partid.

La rădăcina acestor realităţi s-au aflat numărul mic de membri de la începuturile partidului şi magnitudinea sarcinii de a colectiviza o ţară predominant agrară. Ca urmare, conducerea a trebuit să atragă în îndeplinirea acestei sarcini cît mai mulţi oameni, inclusiv personaje pe care propriul trecut le făcea cu totul nepotrivite pentru o asemenea muncă. Preocuparea faţă de ceea ce făceau cu adevărat aceşti oameni – teama, aşadar, ca politica iniţială de cooptare de membri să nu fi dat prea multă putere tocmai „duşmanului", care trebuia deci epurat – a generat verificări ale membrilor şi ale cadrelor, ca şi o supraveghere constantă a acestora, mai ales din partea Securităţii. Întrucît la început Securitatea a raportat direct Uniunii Sovietice, e posibil ca neîncrederea sovieticilor faţă de partidul românesc să fi intensificat supravegherea la care erau supuse cadrele. Implicarea sovieticilor, la rîndul ei, a contribuit la slăbiciunea relativă a partidului şi la inconsecvenţa politicilor de colectivizare de-a lungul timpului, căci, în orice luptă între facţiuni, invocarea exemplului sovietic putea să încline balanţa şi să suprime orice politică mai bine adaptată la situaţia din ţară.

Un factor agravant al slăbiciunii centrului a fost şi concepţia avangardistă, care a înmulţit sarcinile dincolo de capacitatea cadrelor de a-şi duce munca la bun sfîrşit. În acelaşi timp, supravegherea şi politica inconsecventă au creat un mediu în care cadrele nu ştiau niciodată la ce să se aştepte şi care încuraja astfel competiţia şi rivalitatea pentru succes în carieră. Ca urmare, conducerea partidului a pierdut în mod repetat controlul asupra a ceea ce se petrecea în mediul rural şi a fost incapabilă să pună capăt abuzurilor cadrelor de jos, fapt care, la rîndul său, a accentuat împotrivirea ţăranilor şi a făcut necesară şi mai multă forţă. Violenţa colectivizării apare astfel nu ca o aberaţie, ci ca un produs al modelării socioculturale şi al problemelor profunde care au însoţit implementarea

tiparului sovietic în România. Astfel de probleme erau obiectivele care nu puteau fi atinse cu resursele inadecvate aflate la dispoziția partidului, noua formă de organizare politică (partidul-stat) care nu-și controla întru totul propriile organe de represiune, administratorii incompetenți confruntați cu proiecte masive de inginerie socială și idealul „liberului consimțămînt", contrazis de oroarea pe care o resimțea mare parte din țărănime. Spre deosebire de țăranii ruși, din satele lor cu proprietate comunală, micii proprietari funciari români, profund ancorați în colectivitățile lor, s-au agățat cu toată puterea de pămînt, dacă l-au avut. Acceptarea colectivizării a trebuit să le fie impusă. În locul unui proces gradat și integrat de trecere de la o formă de societate la alta, societatea românească a fost complet restructurată, proces în care violența s-a dovedit inevitabilă.

Ce putem spune în încheiere despre rolul jucat de cadre în modelarea noului partid-stat? În primul rînd, construirea, ca mod de adaptare la situație, a rețelelor orizontale și clientelare care le protejau într-o oarecare măsură de surprizele politice a contribuit la transformarea aparatului într-un teren propice pentru competiția dintre fiefuri și pentru alianțe schimbătoare (vezi Verdery, 1995). Rețelele de acest fel, odraslele neotradiționalismului charismatic, au erodat resursele mobilizate în societate pînă cînd au secătuit de sevă orice obiectiv coerent pe care l-ar mai fi putut proclama liderii partidului. Între timp, aceste rețele păstrau cadrele incompetente pe poziții, diminuînd eficiența exemplului personal și subminînd orice interes pe care țăranii l-ar fi putut manifesta față de gospodăriile colective. Forța și tenacitatea acestor rețele le-au permis să reziste multă vreme după prăbușirea partidului și să etaleze apoi elemente competitive de „corupție".

În al doilea rînd, cadrele care au încălcat în mod constant regula „liberului consimțămînt" pentru a-i sili pe țărani să se înscrie în colective și-au păstrat și după încheierea colectivizării năravul căpătat de a trata „masele" cu dispreț. Comportamentul lor nechibzuit a compromis autoritatea partidului în ochii sătenilor. Mai mult, siguranța partidului că numai o avangardă putea să-i îndeplinească bine misiunea a înăbușit spiritul de inițiativă în toată societatea, pe măsură ce „centralismul democratic" se dovedea mult mai mult „centralism" și mult mai puțin „democratic". Cadrele au clădit autoritatea partidului într-un mod patriarhal, în timp ce se străduiau ele însele să urce în ierarhie ca să aibă spațiu mai mare de manevră pentru exercitarea liberei inițiative. Au împiedicat în acest fel apariția acelei relații stat-subiect postulate de idealurile comuniste, care i-ar fi stimulat și i-ar fi mobilizat pe oameni să creeze viitorul luminos.

În fine, o trăsătură foarte evidentă a comunismului românesc a fost faptul că, indiferent de tehnicile folosite, ideologia nu a „prins" niciodată complet. „Omul nou" nu a fost creat; guvernamentalitatea specifică viitorului luminos nu și-a găsit aici teren propice. Aserțiunea aceasta este valabilă nu numai pentru masele de români care nu erau membri de partid, ci și pentru numeroase cadre. Circumstanțele în care lucrau și cerințele contradictorii care le erau formulate au favorizat strategii de supraviețuire care sacrificau țelurile ideologice în avantajul eficienței pragmatice și al creării unor plase protectoare de relații sociale. În cea mai mare parte, cadrele au fost oameni interesați de oportunitatea de a exercita inițiativă și putere, pentru care calitatea de membru de partid nu era decît un mijloc pentru a accede la scop. Angajamentul profund față de ideologie nu era obligatoriu.

Ca atare, răspunsul la una dintre întrebările pe care le-am pus la început – cum s-a creat legitimitatea regimului comunist în ochii cadrelor – este că, pentru multe dintre ele, ea nu s-a creat niciodată. Într-un anumit sens, întreaga chestiune a „legitimității" este, așa cum Benedict Anderson (1990) a argumentat elocvent pentru Java, o „pistă falsă" în

acest caz, pentru că se sprijină pe ipoteza etnocentrică potrivit căreia puterea ar trebui să aibă ceva de-a face cu consimţămîntul. Atîta vreme cît puterea a fost însă susţinută de Armata Roşie şi de întregul aparat al Uniunii Sovietice, „consimţămîntul" - altul decît cel decisiv al liderilor sovietici – n-a fost aproape niciodată un considerent în supravieţuirea partidului comunist din România. A fost perfect posibilă crearea unui întreg aparat numai pe baza deţinerii în comun a puterii de a guverna, guvernanţii „fiind preocupaţi mai mult de veneraţia publică decât de legitimitatea publică" (Jowitt, 1992, p. 136 [ed. rom. - p. 169]). În aceste împrejurări, nu e de mirare că, în strădania lor de a-i convinge pe ţărani să intre în colective (vezi capitolul 5), cadrele nu au reuşit să le inculce convingerile comuniste, căci multe nu posedau asemenea convingeri ele însele; au recurs aşadar la forţă. În măsura în care aderarea la modelul sovietic a presupus forme noi de supunere a subiecţilor faţă de stat, putem spune deci că primele care s-au opus acestor forme au fost înseşi cadrele.

Partea a II-a

Pedagogiile puterii: tehnologiile transformării satului românesc

Cele trei capitole anterioare au pregătit terenul pentru descrierea experienţei colectivizării aşa cum a fost ea trăită de ţărănime în viaţa de zi cu zi. Prin intermediul acestui uriaş proiect de inginerie socială, tînărul regim şi-a transpus în realitate obiectivele transformatoare, creînd socialismul real în şi prin practica activităţii zilnice. Amploarea acestei misiuni e greu de supraestimat. Partidul Comunist Român, călăuzit de mentorii săi sovietici, trebuia să „vîndă" colectivizarea populaţiei ţării – lucru deloc uşor de realizat. Dar, ca membri ai unui partid revoluţionar de factură leninistă, conducătorii credeau că deţin cheia unui viitor mai bun, socialist, şi că dispun de cunoştinţele necesare şi de mijloacele potrivite pentru a-şi atinge ţelul. Ei erau deci cei care trebuiau să-i lumineze pe oameni.

În următoarele trei capitole, vom analiza felul în care liderii de partid au creat o serie de instrumente organizatorice şi culturale şi au încercat să-şi impună cu ajutorul lor scopurile proprii. Vom încerca aici să elucidăm ce a însemnat pentru românii de toate categoriile sociale confruntarea cu cea mai profundă restructurare a vieţii lor şi cum au trăit-o pe viu. Cum au reacţionat în faţa acestui eveniment haotic? Cum au încercat să-şi imagineze viitorul, care le era prezentat ca un complex derutant de oportunităţi şi constrîngeri? Ce lecţii de viaţă a primit fiecare dintre cei implicaţi în acest proces, în contextul în care cadrele încercau diferite metode de a-i face pe proaspeţii membri de partid să adere la linia oficială, iar pe ţărani să se înscrie în gospodăriile colective? Şi, în primul rînd, cum au trecut ţăranii de la împotrivirea înverşunată faţă de gospodăriile colective la acceptarea inevitabilităţii lor, cedînd după ani de luptă?

Răspunsul la această ultimă întrebare este unul dintre scopurile majore ale celor trei capitole care urmează. Vom descrie diverse tehnici prin care autorităţile comuniste au căutat să înfăţişeze procesul de colectivizare drept inevitabil – tehnici care presupuneau un atac la adresa relaţiilor sociale din interiorul comunităţii rurale şi, concomitent, practici cu scop instructiv, precum propaganda şi învăţarea prin exemplu, menite să educe populaţia şi s-o convingă de înţelepciunea partidului. Vom împărţi aceste tehnici în două grupuri largi, pe care le vom numi „pedagogii" şi, respectiv, „breşă organizaţională" [*organizational breakthrough*]. „Pedagogiile" şi-au avut originea în propensiunea avangardistă a partidului de a „lumina" populaţia despre cum putea realiza în practică promisiunile socialismului. Pentru a educa şi a convinge „masele", activiştii foloseau un complex de instrumente de reprezentare şi participare care transmiteau viziunea partidului şi, în acelaşi timp, educau

şi disciplinau. „Breşa organizaţională" se referă la reconfigurarea organizării comunităţilor săteşti şi este o paralelă socială la „breşa revoluţionară" [*revolutionary breakthrough*] a lui Jowitt, prin care el înţelegea „alterarea decisivă sau distrugerea valorilor, structurilor şi comportamentelor despre care o elită revoluţionară crede că alcătuiesc sau contribuie la puterea curentă sau la posibila existenţă a unor centre alternative de putere" (Jowitt, 1971, p. 7). Deşi această definiţie vizează în primul rînd reorganizarea statului ca entitate naţională, conceptul este relevant şi pentru relaţiile sociale locale, aşa cum ne confirmă însăşi analiza pe care Jowitt a făcut-o procesului de colectivizare (1978). Iar lucrurile stau astfel pentru că puterea nu este organizată doar „la vîrf", ci impregnează relaţiile de numeroase tipuri dintre membrii societăţii, inclusiv pe acelea care îi leagă pe săteni unul de altul în moduri specifice, în viaţa de zi cu zi.

Ideea de „pedagogii" este limpede, dar cea de „breşă organizaţională" s-ar putea să aibă nevoie de unele clarificări. Crearea agriculturii socialiste a schimbat în mod fundamental relaţiile din interiorul comunităţilor rurale. Ea a sfîşiat ţesătura unui anumit tip de organizare socială – comunităţile descrise de noi în capitolul 2 : dense, structurate teritorial, ierarhizate după statut şi a căror celulă de bază era gospodăria individuală – şi a înlocuit-o cu două tipuri de organizare formală : gospodăriile colective şi cele de stat, bazate pe o anumită ideologie a egalităţii de clasă. După cum am explicat deja, satele tradiţionale erau organizate în jurul relaţiilor personale de rudenie şi de statut ; poziţiile politice erau puţine, majoritatea alese de către săteni. Satele se deosebeau mult în materie de solidaritate internă şi omogenitate.

Spre deosebire de sate, gospodăriile colective şi cele de stat aveau o ierarhie de poziţii formale pentru care oamenii puteau fi recrutaţi din sat sau din afara lui. Primarii erau impuşi de sus, nu aleşi. Forţa de muncă a gospodăriilor de stat putea proveni din oricare dintre satele din jur sau chiar de mai departe ; directorii lor puteau fi aduşi de oriunde. Limitele gospodăriilor agricole de stat nu erau fixe, ci flexibile : depăşeau limitele satului, iar unele loturi de pămînt puteau fi foarte uşor transferate unei alte unităţi similare. Organizarea colectivelor era intermediară între cea a satelor precomuniste şi cea a gospodăriilor de stat. Cu excepţia perioadei de început, cînd puteau fi aduşi din exterior, preşedinţii lor au fost în general localnici, la fel cum era şi majoritatea personalului (contabili, brigadieri, lucrători etc.). Teoretic, munca în colectiv era organizată pe echipe şi brigăzi recrutate independent de alte relaţii sociale şi era efectuată individual de membrii colectivului şi remunerată tot individual ; în practică însă, ea era organizată şi remunerată după criteriul gospodăriilor individuale. Graniţele GAC-urilor erau întru cîtva mai puţin fixe decît ale satelor, pentru că anumite suprafeţe de teren puteau fi mutate în alte unităţi economice, iar limitele lor nu coincideau neapărat cu ale satului : un colectiv putea cuprinde mai mult de un sat, iar un sat – mai mult de un colectiv.

Trecerea de la comunitatea tradiţională sătească la acest tip nou de organizare formală a presupus schimbări uriaşe în vieţile oamenilor. A necesitat ruperea diferitelor legături de solidaritate care împiedicau crearea şi funcţionarea gospodăriilor colective şi de stat, deprinderea oamenilor cu noile norme de muncă şi plată, estomparea graniţelor satului şi a legăturii dintre gospodăriile individuale şi dintre acestea şi loturile de teren aferente. A necesitat de asemenea distrugerea ierarhiei sociale a comunităţii şi înlocuirea ei cu ierarhia claselor sociale, pentru că altfel „lupta de clasă" ar fi rămas un concept gol, în loc să devină un instrument de eliminare a exploatării. Acestea sînt tipurile de schimbări pe care le avem în vedere atunci cînd vorbim despre „breşa organizaţională" : crearea unei rupturi în relaţiile de familie şi subminarea procesului de recrutare a elitei săteşti,

ca preliminarii la birocratizarea societăţii rurale. În acest sens, viziunea noastră diferă mult de concepţia colectivizării ca proces de colonizare internă a ţărănimii pe care o adopta Viola (1996)[1].

Într-o ţară predominant agrară, tehnologia fundamentală, cea mai cuprinzătoare şi mai durabilă de implementare atît a pedagogiilor, cît şi a breşei organizaţionale a fost colectivizarea însăşi. Cu acelaşi scop au fost utilizate o sumedenie de alte tehnici cu o arie de aplicare mai mică, prin intermediul cărora partidul a căutat să-i convingă sau să-i constrîngă pe săteni să participe la îndeplinirea obiectivelor sale (însămînţîndu-şi bine cîmpul, de pildă, producînd recolte bune, livrîndu-şi cotele integral şi la timp, aderînd la întovărăşiri sau la GAC-uri, denunţîndu-şi vecinii sau rudele care se opuneau politicilor de partid, persecutîndu-i pe chiaburi şi aşa mai departe). Aceste tehnici diverse puteau fi aplicate distinct sau se puteau suprapune. De exemplu, cotele au fost o politică în sine, dar ele au coincis de asemenea cu perioada colectivizării, devenind de multe ori picătura care i-a determinat pe oameni să se înscrie în GAC. Pentru că pedagogiile şi breşa organizaţională s-au întrepătruns, nu le putem descrie izolat pe fiecare în parte, în capitole separate. Vom organiza totuşi următoarele trei capitole într-un singur flux, discutînd mai întîi pedagogiile (capitolele 4-5) şi apoi instrumentele specifice breşei organizaţionale (capitolele 5-6). Utilizarea acestor tehnici pe parcursul unui deceniu a dus în cele din urmă la includerea a 95 la sută din suprafaţa agricolă a României în gospodăriile colective, dar nu întotdeauna în formula dorită de partid.

Obiectivele noastre în partea a II-a sînt de două feluri. Mai întîi vom prezenta practicile a căror implementare a creat partidul-stat, l-a învestit cu autoritate şi a modelat tipurile de relaţionare politică dintre stat şi subiecţii săi. Ce tip de guvernare a ţării instaura comunismul şi ce fel de legături instituia între partid şi „popor" ? Cum îşi învăţa cetăţenii să se raporteze la el şi care au fost reacţiile lor ? În al doilea rînd, vrem să sugerăm că, în ciuda metodelor coercitive folosite pe larg şi a efectelor lor incontestabile asupra relaţiilor şi practicilor sociale din mediul sătesc, tenacitatea organizării sociale ţărăneşti a impus limitări severe proiectelor partidului şi l-a silit să-şi modifice planurile. Eforturile cadrelor de a crea breşe în organizarea comunităţilor săteşti au avut succes numai prin recursul la multe dintre principiile organizatoare ale acestor comunităţi, fapt care, la rîndul său, a compromis tipul de organizare formală preconizat de programul partidului.

---

1. Deşi nu sîntem de acord cu viziunea lui Viola, recunoaştem că, bineînţeles, colectivizarea *a fost* într-adevăr, în parte, o colonizare internă, aşa cum o dovedeşte afirmaţia lui Stalin însuşi că ţărănimea poate fi „folosită" ca o colonie din moment ce URSS nu avea acces la colonii „reale" (vezi Viola, 2007, p. 15). Dar colectivizarea a însemnat şi altceva : a însemnat a lua un anumit tip de unitate – satul – şi a-l înlocui cu o serie de moduri de organizare formale, structurate după funcţii şi roluri foarte diferite de cele specifice unei comunităţi rurale tradiţionale, care în mod limpede nu era un mod de organizare formal. Birocratizarea societăţii săteşti este diferită de colonizarea sa internă (vezi şi Jowitt, 1978).

Capitolul 4

Pedagogiile producerii şi contestării cunoaşterii

Faptele din judeţele Arad şi Bihor ne mai arată, că în acţiunile lor contrarevoluţionare chiaburii se bazează în deosebi pe elementele legionare, maniste, rămăşiţele partidelor istorice, elemente deblocate din armată, pe o parte a preoţilor dela sate, în special pe cei catolici şi unii conducători ai cultului baptist. Acţiunile chiabureşti au mai arătat, că duşmanul de clasă îşi întemeiază activitatea sa contând pe ajutorul puterilor imperialiste şi pe ataşămentul lui faţă de acţiunea trădătoare a lui TITO – fapte constatate prin instigările, că vin americanii în ajutor şi prin lozincile strigate, lozinci care sălutau pe TITO.

Dintr-un raport al Securităţii despre revoltele ţărăneşti, 1949-1950[1]

Nu este nici un secret, ţăranii noştri sunt încă foarte înapoiaţi din punct de vedere cultural şi în ce priveşte felul cum trebue lucrat pământul în mod ştiinţific. [...] Deaceia e nevoie să nu facem o agitaţie abstractă, ci să răspândim metode progresiste de prelucrare a pământului, de creşterea vitelor.

Ministrul Propagandei, Leonte Răutu[2]

Uriaşa forţă educativă a propagandei şi agitaţiei trebuie îndreptată în direcţia combaterii influenţelor capitaliste în conştiinţa oamenilor, împotriva vederilor mistice, prejudecăţilor şi superstiţiilor, împotriva concepţiilor burgheze şi mic-burgheze în problemele morale, atitudinii faţă de muncă, faţă de avutul obştesc, faţă de îndatoririle către stat.

Dintr-un raport al Comitetului Central la al Doilea Congres al partidului[3]

Întrucît puterea comunistă a fost impusă în România din afară, şi nu în urma unui proces revoluţionar intern, partidul a avut de-a face cu o populaţie foarte puţin receptivă

1. ACNSAS, FD, dosar nr. 4638, f. 68.
2. ANIC, fond CC al PCR – Propagandă şi Agitaţie, dosar nr. 3/1950, f. 112.
3. *Raport de activitate al CC al PMR la Congresul al II-lea al partidului*, Editura de Stat pentru Literatură Politică, Bucureşti, 1956, p. 145.

la ideile sale. El a trebuit să construiască o societate revoluţionară şi, concomitent, să ridice nivelul de conştiinţă al oamenilor, transformînd structurile de clasă chiar în timp ce îşi învăţa cetăţenii care erau noile forme de expresie cuvenite şi noile categorii conceptuale prin prisma cărora era necesar să gîndească. Ideea că partidul trebuie să educe masele – noţiunea leninistă că el era „avangarda" societăţii – îşi avea sursa directă în experienţa sovietică, la fel ca multe dintre mijloacele prin care s-a făcut această educaţie[4]. Noi am numit mijloacele respective „pedagogii". Ele constituiau un arsenal masiv, folosit pentru a produce tipuri noi de adevăruri şi de cunoştinţe, multe dintre ele complet antitetice celor pe care le cunoşteau în mod tradiţional ţăranii. Pedagogiile reprezentau cuvinte şi categorii noi, un întreg limbaj nou, dar şi modalităţi noi de a disciplina şi de a dispune de trupurile oamenilor.

Principalele pedagogii pe care le vom discuta în cele ce urmează sînt următoarele : 1) instrumentele de *propagandă*, precum ziarele de partid, gazetele de perete, artele (literatura, teatrul, muzica, filmele etc.) ; 2) *întrecerile socialiste*, care puneau în competiţie muncitori, brigăzi, gospodării colective, sate întregi şi care stimulau de asemenea producţia ; 3) *modelarea prin exemplu* sau *mimesisul*, realizată într-o varietate de moduri, de pildă prin organizarea de vizite ale ţăranilor în Uniunea Sovietică sau în gospodării colective model din România (pentru a-i convinge să se înscrie apoi în GAC în satul lor), ca şi prin tehnici disciplinare exemplare precum umilirile publice, deportările, arestările şi execuţiile, menite să-i sperie pe oameni pentru a-i sili să se supună ; 4) *denunţurile şi demascările*, fie publice, fie private, menite să-i dea pe faţă pe duşmanii comunismului şi să-i coopteze pe „oamenii noi" în mecanismul represiv al partidului ; 5) întocmirea de *scrisori şi cereri*, modalitate importantă prin care ţăranii învăţau noul limbaj şi categoriile socialismului şi erau introduşi în practicile noului regim ; şi 6) o serie de tehnici grupate sub numele de *„muncă de lămurire"* sau „de convingere", deşi trebuie să reţinem că toate tehnicile folosite de partid erau persuasive, atît în formă, cît şi ca obiective. Acest arsenal de metode a fost folosit nu numai în timpul colectivizării, ci şi, mai larg, pe toată durata procesului de transformare comunistă a societăţii. Vom discuta primele cinci pedagogii în capitolul de faţă, iar pe a şasea, în cel următor.

O parte dintre aceste instrumente presupuneau o implicare mai activă a individului decît altele, iar acest lucru se va vedea în ordinea în care le prezentăm aici. De pildă, în cazul propagandei, oamenii nu trebuiau neapărat să facă altceva decît să confirme recepţionarea mesajului ei – în cel mai bun caz. Mimesisul furniza atît modele pozitive, care trebuiau emulate (gospodării agricole socialiste de succes şi comportamente adecvate „omului nou"), cît şi exemple negative, de evitat (de pildă, oameni bătuţi). În schimb, prin intermediul denunţurilor, al demascărilor şi al cererilor, cetăţenii participau activ la învestirea normelor şi valorilor socialiste pe care le învăţau cu autoritate, întrucît îşi formulau afirmaţiile în termenii partidului. Diferite pedagogii presupuneau grade diferite de consimţămînt, fie silit, fie benevol, şi, pe parcurs, îi făceau deseori pe cetăţeni complici la mecanismul represiv al partidului. Dar, aşa cum vom vedea la sfîrşitul acestui capitol, tehnicile pedagogice ale partidului generau tehnici alternative, pe care le vom numi contrapedagogii.

4. Holquist susţine că avangardismul sovietic a făcut parte dintr-o schimbare mai largă a formelor de guvernare, care s-a produs pe măsură ce adunarea şi diseminarea informaţiei au devenit afaceri de stat de o importanţă covîrşitoare. „Propaganda" astfel contextualizată devine o formă modernă, care-şi găseşte analogii în alte cazuri, nonsovietice. „Statul propagandist – sau, mai corect, statul iluminist – nu a fost un ideal exclusiv bolşevic." (Holquist, 1997, p. 435)

Un proces eficace de educare a populaţiei presupunea însă în primul rînd competenţe lingvistice şi abilităţi de comunicare. Pe lîngă iniţierea unei campanii de masă de eradicare a analfabetismului larg răspîndit, noua ordine socialistă în formare a introdus un limbaj nou în care urma să gîndească şi să se exprime „omul nou". Subliniind importanţa acestui limbaj, sîntem de acord cu demersul lui Kotkin (1995) şi al altora (de pildă, Halfin, 2007 ; Hellbeck, 2006 ; Yurchak, 2006) de a analiza legăturile dintre limbaj şi putere pentru a înţelege transformarea socialistă a unei societăţi. „A vorbi limba bolşevicilor" era o deprindere necesară mult dincolo de hotarele ţării unde fusese inventat acest idiom. Această limbă nouă redefinea organizarea socială, creînd un nou sistem de categorii pentru clasificarea persoanelor şi a practicilor de fiecare zi. Partidul căuta să modeleze identităţile „socialiste" în opoziţie cu alte categorii de identificare şi în acelaşi timp să atace şi să transforme legăturile mutuale obişnuite dintre aceste categorii din vechea ordine burgheză, pentru a le atribui semnificaţii noi şi o altă relevanţă socială (vezi Brubaker *et al.*, 2006 ; Gal şi Kligman, 2000, p. 24 [ed. rom. – p. 39] ; Yurchak, 2006). Simultan, noul sistem de categorii elabora un univers moral socialist, de atribute şi acţiuni evaluate pozitiv sau negativ. Vom numi acest sistem şi folosirea sa în viaţa de zi cu zi „politica diferenţei". Politicile de partid au instrumentalizat în mod activ diferenţele, acolo unde ele existau, şi le-au creat, acolo unde nu existaseră înainte.

În capitolul de faţă vom revedea trăsăturile-cheie ale noului limbaj „socialist" (vezi şi Introducerea), ne vom ocupa apoi de primele cinci tehnici pedagogice menţionate mai sus, după care vom încheia cu o analiză sumară a contrapedagogiilor. Amintim cititorilor noştri că toate acestea se petreceau în contextul distrugerii pe scară mai largă a valorilor ţărăneşti, pe măsură ce partidul ataca normele de rudenie şi alte aspecte ale organizării sociale a satului, ca şi credinţele religioase (instituind anumite constrîngeri asupra practicilor religioase şi scoţînd anumite culte în afara legii). Drept răspuns, oamenii din toate straturile societăţii s-au străduit să-şi organizeze cît mai avantajos vieţile negociind cu noile politici impuse : fie participînd la ele şi perpetuîndu-le, fie sustrăgîndu-se acţiunii lor, fie amînînd colectivizarea cît mai mult, iar în cazul cadrelor, punîndu-le în practică – uneori forţînd limitele, alte dăţi eşuînd complet în implementarea lor. Politicile diferite erau destinate unor grupuri diferite, iar reacţiile au variat masiv de la o gospodărie la alta sau de la un sat la altul. Cu toate acestea, datele culese de membrii proiectului nostru dezvăluie, în ciuda diversităţii de variante locale, trăsături comune izbitoare. În continuare, ne vom ilustra afirmaţiile cu materiale culese din cea mai mare parte a localităţilor unde am desfăşurat cercetări pe teren.

Întrucît liniile de demarcaţie dintre diferitele tehnici de guvernare folosite de partid erau deseori estompate şi întrucît implementarea fiecăreia îmbina într-un tot unitar reacţiile cadrelor responsabile cu această muncă şi pe ale ţăranilor care erau ţinta ei, e dificil să organizăm o naraţiune în jurul acestor teme. Discuţia noastră va urma aşadar un traseu în zigzag printre metodele concrete folosite pentru a-i implica pe oameni în noua ordine socială, o parte dintre efectele lor şi reacţiile celor vizaţi de aceste metode. Începem cu noul limbaj şi noile categorii de acţiune introduse de partid şi discutăm apoi în ce fel populaţia a fost atrasă să facă uz de aceste instrumente ale transformării – arătăm, cu alte cuvinte, cum un set de categorii abstracte a fost convertit în obiecte trăite ale discursului şi ale experienţei, pe măsură ce ţăranii îşi însuşeau noul limbaj în scopuri proprii.

Limbajul şi politica diferenţei

> Puterea de a impune o viziune a diviziunilor, cu alte cuvinte, puterea de a face vizibile şi explicite diviziuni sociale implicite este puterea politică prin excelenţă: este puterea de a crea grupuri, de a manipula structura obiectivă a societăţii.
>
> Bourdieu, 1990, p. 138

Noul limbaj introdus de partid reflecta şi în acelaşi timp dădea formă tezelor şi obiectivelor ideologice ale acestuia. Crearea unei societăţi egalitariste necesita participarea colectivă a populaţiei ca „popor" sau „mase". Pentru a obţine egalitatea muncitorilor într-un stat muncitoresc, ierarhiile de statut trebuiau nivelate, interesele individuale, subordonate intereselor colective, iar loialităţile faţă de rude şi comunitate, reorientate către regim. În acest scop, activiştii erau intenţionat implicaţi în procesul de creare şi inculcare a unui nou vocabular care avea să le ofere oamenilor capacitatea de a vorbi şi de „a fi" altfel şi, în acelaşi timp, avea să-i oblige s-o facă – deşi aceste eforturi concertate de a controla sensurile nu au avut neapărat efectul scontat. Acţiunile cadrelor de partid erau performative, aşa cum am văzut că se întîmpla şi cu practicile birocraţiei: ele acţionau în numele ordinii socialiste pe care o creau[5]. Formele şi modurile de vorbire şi de acţiune repetate la nesfîrşit se transformau în norme ale practicii cotidiene. Prin intermediul a ceea ce a devenit, cu timpul, reiterarea rituală a rapoartelor, şedinţelor, publicaţiilor, formulelor de adresare şi metodelor de convingere şi de control specifice partidului, a spune şi a face dădeau fiinţă noii ordini socialiste[6].

Limbajul invocat pentru a exprima ţelurile partidului şi a mobiliza masele sublinia, pe de o parte, celebrarea, construcţia şi transformarea, pe de alta, lupta permanentă. Primele trîmbiţau noua ordine, cea din urmă anunţa dispariţia ordinii vechi. Partidul, personalităţile sale de marcă şi instituţiile sale erau elogiate pentru stilul lor luminat de guvernare, cu urări de viaţă lungă (de pildă, „Trăiască Stalin!", „Trăiască partidul!", „Trăiască GAC «Viaţă Nouă»!") (vezi ilustraţia 4.1). Schimbările dramatice pretindeau un limbaj activ, mobilizator, deseori militant (vezi şi capitolul 1). O serie de expresii tipice, dintre care putem prezenta aici numai o mică mostră, subliniau construcţia socialismului, a gospodăriilor agricole colective, a omului nou; transformarea socialistă a proprietăţii, a agriculturii, a societăţii[7]. Împotriva trecutului burghez, maselor li se cerea să fie permanent în gardă, să lupte contra duşmanilor sau pentru democraţia socialistă ori pentru pace[8]. Eforturile lor erau exploatate în campanii – de vot, de eradicare a analfabetismului sau de recoltare a grînelor.

5. Discutînd problema identificării şi a caracterizării, Brubaker şi Cooper (2004, p. 15) notează puterea statului modern „de a numi, de a identifica, de a categoriza, de a afirma ce este ce şi cine este cine".
6. Despre ritualizarea politicii în România, vezi, de pildă, Kligman, 1998 [ed. rom. 2000]. Vezi de asemenea Horváth şi Szakolczai, 1992; Yurchak, 2006.
7. „Construirea socialismului", „crearea gospodăriei agricole colective", „formarea omului nou" etc.
8. Alte cuvinte subliniau eforturile revoluţionare necesare pentru a obţine succesul: „luptă", „război", „sabotaj", „infiltrare", „front". Vezi şi capitolul 1.

Ilustraţia 4.1. „Trăiască I.V. Stalin, iniţiatorul primelor gospodării agr. colective!"
Prin amabilitatea Fundaţiei Artexpo.

Dar din cine era compusă această nouă societate, cine o construia şi lupta pentru ea? Partidul a creat categorii de cetăţeni care aveau să devină reprezentanţi ai „omului nou", eliberaţi de sub apăsarea celor care-i oprimaseră înainte[9]. Pentru a anula deosebirile sociale, oamenii trebuiau să se adreseze unul altuia cu „tovarăş", categorie nemarcată, deosebită de formulele de adresare care semnalaseră anterior diferenţele de statut, precum „domnule", „doamnă", „domnule doctor" etc. Tovarăşii erau (teoretic) egali, aşa cum erau şi muncitorii ale căror eforturi contribuiau în mod colectiv la construirea socialismului[10]. Nu e de mirare că noul sistem de clasificare împărţea oamenii în linii mari după tipul de muncă pe care o prestau: de pildă, ţăranii deveneau ţărani muncitori, casnice, activişti[11]. Profilurile lor erau nuanţate mai departe de un set de standarde morale şi etice care

---

9. Conceptul de „om nou" (în rusă, *novîi sovetskii celovek*) a apărut în toate sistemele de tip sovietic.

10. Un ţăran mai în vîrstă îşi amintea cît de greu îi fusese să i se adreseze comandantului său de pluton cu „tovarăşe": „«Să trăiţi, tovarăşu' locotenent!» – atunci era «tovarăşu'», n-ai ce vorbi die «domn». Spunea: «Mă, domnii-s în puşcărie... Aice sîntem tovarăşi cu toţii»" (P.V., interviu Kligman). Cît despre egalitate, unii tovarăşi erau mai egali decît alţii (de pildă, elita de partid), la fel cum unii erau mai apreciaţi decît alţii (de pildă, ţăranii muncitori săraci, mai mult decît ţăranii muncitori bogaţi). Cuvintele au rămas separate după gen – „tovarăş" şi „tovarăşă" –, dînd la iveală fundamentul patriarhal permanent al societăţii socialiste.

11. Vezi Cîrstocea, 2002, p. 47.

preamăreau idealurile şi virtuţile partidului şi care, aşa cum vom vedea, îi dojeneau pe cei care nu se dovedeau la înălţimea lor.

Noul sistem de clasificare a creat categorii ale diferenţei – şi un vocabular pentru caracterizarea lor – care (re)formulau relaţiile dintre persoane, societate şi partidul-stat. Recunoaşterea diferenţelor este un prim pas fundamental în crearea unei noi ordini sociale ; categoriile diferenţei etichetează şi în acelaşi timp numesc o persoană sau un obiect şi le evaluează, pozitiv sau negativ, în raport cu „sinele", indiferent dacă acesta este individual sau colectiv. Noul sistem distingea categoriile de oameni apreciate de Partidul Comunist de cele care nu erau apreciate, transformîndu-le fără încetare pe cele din urmă, prin formule lingvistice şi practice menite să alieneze, în ţapi ispăşitori[12]. Definiţiile categoriilor diferenţei sau ale alterităţii – la fel ca simbolurile şi identităţile pe care le reprezentau – erau flexibile, elastice şi variabile ; puteau fi aplicate în mod instrumental oricui în orice moment, făcînd aşadar pe oricine vulnerabil[13]. Graniţele lor se puteau extinde, solidifica sau muta. Pe scurt, erau în mod intrinsec situaţionale şi contextuale. Categoriile diferenţei etichetau şi totodată valorizau (fie pozitiv, fie negativ) o diversitate de grupuri, subiecţi şi comportamente şi atribuiau, în funcţie de scop, importanţă simbolică semnificaţiilor lor variabile (vezi Getty şi Naumov, 1999, p. 22)[14].

Duşmanii poporului

Pe popi şi pe negustori să nu-i crezi niciodată, nici când pun mâinile pe piept şi-i bagi la 2 metri în jos în pământ.

Gheorghe Gheorghiu-Dej[15]

„Duşmanii", deghizaţi în fel şi chip – mulţi enumeraţi în epigraful acestui capitol –, formau cea mai cuprinzătoare categorie a diferenţei sau a alterităţii. Am văzut deja ceva din felul cum era folosită categoria „duşmanilor" cînd am discutat metodele de disciplinare a cadrelor. Toţi duşmanii puteau fi clasificaţi drept „elemente duşmănoase", numite şi „elemente subversive"[16]. Cei mai însemnaţi printre ei erau *„duşmanii de clasă"*, ale căror îndeletniciri pernicioase, de exploatatori, trebuiau combătute cu vigilenţă de către partid

12. Stan (2001, p. 107) notează că asemenea categorii ale diferenţei au creat mijloacele prin care regimul avea să implementeze ceea ce ea numeşte „politici discriminatorii".
13. Ca să le parafrazăm pe Gal şi Kligman pe tema identităţilor naţionale, observăm că sistemul socialist de categorii „include întotdeauna posibilitatea logică a unei scindări ulterioare, a unei segmentări viitoare, a formării mai multor categorii... care se opun celor deja constituite" (Gal şi Kligman, 2000, p. 24 [ed. rom. – p. 39]). Despre complicarea categoriilor, vezi de asemenea Boris şi Janssens (1999).
14. Getty şi Naumov (1999, p. xiii) consideră aceste etichete coduri simbolice care funcţionează ca tropi şi metafore : „Etichetele – de fapt, tropii – precum «troţkist» erau umplute şi reumplute cu conţinut de oameni diferiţi în momente diferite şi folosite pentru a da sens unei diversităţi de operaţiuni şi de evenimente".
15. ANIC, dosar nr. 39/1958, pp. 100-103. Citat în Oprea, 2009, p. 70 [ed. rom. – p. 104], fond nementionat.
16. Vezi Colas (2002) despre lista de duşmani a lui Lenin şi Szalontai (2005, p. 168) despre Kim Ir Sen şi „situaţia complicată" a duşmanilor din Coreea de Nord.

prin intermediul luptei de clasă (vezi capitolul 6)[17]. Duşmanii de clasă îi includeau pe ţăranii înstăriţi, pe cei care deţineau mijloace de producţie şi pe alţi membri ai burgheziei (de exemplu, bancheri, negustori). Aceşti indivizi erau ameninţaţi în mod repetat şi oportunist că aveau să fie clasificaţi drept „duşmani" dacă se opuneau voinţei partidului, situaţie cu consecinţe atît sociale, cît şi juridice[18]. Delimitarea poziţiei lor de clasă şi trezirea conştiinţei de clasă a societăţii în privinţa lor erau esenţiale pentru atingerea scopului ideologic al socialismului de a crea o societate fără clase. Spre deosebire de alte categorii de identificare precum religia sau naţionalitatea, clasa putea fi invocată şi manipulată după voie în scopul promovării conflictelor sociale. Şi totuşi, aşa cum observa Sheila Fitzpatrick (2005, p. 29) despre nou-înfiinţata Uniune Sovietică timpurie, „bolşevicii [...] s-au văzut obligaţi să inventeze clasele despre care angajamentul lor ideologic marxist le spunea că trebuie să existe"[19]. Şi în România lucrurile au stat la fel: calea către egalitatea de clasă avea să fie construită, în mod paradoxal, prin producerea claselor şi a stratificării lor[20]. Aşa cum am discutat în capitolul 2, reforma agrară din 1945 a creat următoarele clase sociale: ţăranii săraci, mijlocaşii şi ţăranii bogaţi (chiaburii). Iniţiativele de partid din practic toate domeniile de activitate îi diferenţiau pe săteni conform acestei repartizări pe clase, privilegiindu-i pe ţăranii săraci, cultivînd alianţele dintre săraci şi mijlocaşi şi pedepsindu-i pe chiaburi. Deşi scopul era izolarea chiaburilor de celelalte categorii, vom arăta în capitolul 6 că obiectivul acesta nu a fost atins întru totul.

Cu toate că duşmanul de clasă era cel mai important, partidul a identificat de asemenea o sumedenie de partide şi mişcări politice, credinţe religioase şi alte elemente subversive care se opuneau guvernării sale. Fiecare era considerat „duşman al poporului" sau „duşman al Partidului Comunist şi al guvernului" şi echivalat, practic, cu un trădător[21]. Proeminenţi printre cei desemnaţi explicit drept *„politici"* (deşi să nu uităm că orice opoziţie era prin definiţie politică) erau 1) legionarii, membri ai mişcării fasciste româneşti; 2) membrii partidelor istorice precum Partidul Naţional Ţărănesc, Partidul Naţional Liberal şi Partidul Social Democrat[22]; şi 3) dezertorii din armată şi partizanii anticomunişti, afiliaţi uneori partidelor istorice. „Politicii" de diverse culori erau deseori asociaţi unor „bande", cărora realitatea rezistenţei anticomuniste armate le-a lipit etichete suplimentare, aplicate interşanjabil şi nediscriminat; ele deveneau grupuri, de pildă, de „bandiţi", terorişti, partizani sau titoişti (după liderul Iugoslaviei, mareşalul Tito, care rupsese relaţiile cu

17. Semelin (2003, p. 197) atrage atenţia asupra duşmanului ca suspect, ca individ deţinător al „unui secret şi al unei laturi periculoase care îi maschează înfăţişarea imediată". Cu alte cuvinte, duşmanul nu este ceea ce se prezintă a fi şi, ca atare, vigilenţa este necesară în egală măsură cu eliminarea lui.
18. Cei care refuzau să se înscrie în GAC erau ameninţaţi că vor fi numiţi „duşmani" sau „chiaburi" (ANIC, fond CC al PCR - Cancelarie, dosar nr. 59/1950, ff. 35, 74 [ARL]). Sistemul juridic prin care „duşmanii" erau acuzaţi şi clasificaţi era pe cît de variat, pe atît de încîlcit. Pentru un exemplu al acestor categorii, vezi Dobrincu, 2004, pp. xxviii-xxix.
19. Şi, mai departe: „Acest fapt reprezintă o confirmare izbitoare a afirmaţiei lui Bourdieu că, în lumea reală, clasele sînt cel puţin în parte un produs al teoriei marxiste care pretinde că le descrie" (p. 29).
20. Vezi Lefort (1986) despre paradoxurile modernităţii; vezi de asemenea modul în care Yurchak foloseşte „paradoxul lui Lefort" în discuţia sa despre socialismul tîrziu din Uniunea Sovietică (Yurchak, 2006, p. 10).
21. Vezi DJAN MM, fond PCM-M (Partidul Comunist Muncitoresc - Maramureş), dosar nr. 15/1946, ff. 51-52.
22. În 1947, partidul ţărănesc şi cel liberal au fost dizolvate, iar conducătorii şi alte sute de membri, arestaţi; social-democraţii au fost siliţi să fuzioneze cu Partidul Comunist.

Uniunea Sovietică)[23]. Ultimii, dar nu cei de pe urmă, inamici politici erau cei din însăşi conducerea partidului care deveneau victimele luptelor intestine pentru putere ; aceştia erau numiţi „deviaţionişti" (acuzaţi de deviaţii atît de dreapta, cît şi de stînga).

Duşmanii religioşi constituiau un alt grup important marcat prin alteritatea sa. PCR a înţeles rolul central al religiei şi al credinţei în viaţa de la sat şi autoritatea enormă de care se bucurau, în particular, preoţii. Deşi socialismul promova secularismul, religia nu a fost distrusă nici formal, nici complet în România, ci, mai degrabă, minimalizată în sfera publică şi manipulată în serviciul partidului. Legea cultelor din 1948 afirma controlul statului asupra vieţii religioase, reducînd numărul denominaţiilor recunoscute oficial de la şaizeci la paisprezece şi însărcinînd Ministerul Cultelor să culeagă informaţii despre toate credinţele şi să le supravegheze activitatea[24]. Cei care se supuneau controlului de partid erau toleraţi într-o măsură mai mică sau mai mare (şi supravegheaţi şi persecutaţi mai mult sau mai puţin intens). Cel mai important cult a fost Biserica Ortodoxă, considerată (şi prin lege) religia naţională a României[25]. Religiile a căror supunere nu putea fi însă asigurată reprezentau o ameninţare la adresa autorităţii partidului. Ca atare, Biserica Greco-Catolică (cunoscută şi sub numele de Biserica Unită sau Biserica Unită cu Roma), larg răspîndită în Transilvania, a fost scoasă în 1948 în afara legii[26]. Partidul i-a confiscat proprietăţile şi i-a arestat pe preoţii, călugării şi călugăriţele care nu voiau să se convertească la ortodoxism ca duşmani ai statului care „[a]m luptat în cauza lui Cristos şi că în acest scop luptăm pentru răsturnarea actualului regim"[27].

Deşi nu au fost persecutaţi la fel de mult ca greco-catolicii, membrii altor confesiuni religioase, inclusiv catolicii şi diferitele tipuri de protestanţi, erau de asemenea investigaţi şi criticaţi constant, iar activitatea lor a fost, în timp, limitată tot mai mult. Din cauza

23. Vezi ACNSAS, FD, dosar nr. 5, f. 302. Aceasta este o listă reprezentativă, nu exhaustivă. Luptătorii partizani anticomunişti se ascundeau pe dealurile şi în munţii României şi organizau rezistenţă armată în diferite părţi ale ţării. Vezi, printre alţii, Dobre, 2003 ; Voicu-Arnăuţoiu, 1997 ; Liiceanu, 2003 ; Cătănuş şi Roske, 2004, p. 41.
24. Vezi DJAN MM, dosar nr. 1/1951. Ministerul Cultelor era organul prin care statul supraveghea activităţile religioase din România. Primea numeroase rapoarte, inclusiv din cele care „[a]nalizează problema sărbătoririi Crăciunului de către unele activiste, arată problema misticismului în lumina materialismului dialectic, rolul popiilor, acţiunile lor, precum şi atitudinea pe care trebue să avem faţă de aceste probleme". Vezi DJAN MM, Fond Comitetul Raional PMR Sighet, dosar nr. 48/1952/5, f. 19. Oricărei denominaţii recunoscute care nu se supunea politicilor partidului putea să i se revoce recunoaşterea oficială. Vezi şi Deletant, 1999, pp. 88-114 ; Tismăneanu *et al.*, 2007, pp. 258-288.
25. Despre relaţia dintre „naţiune" şi „religie", vezi Gillet, 2001. Deşi Biserica Ortodoxă este considerată biserica naţională a României, diversitatea denominaţională a existat dintotdeauna în ţară. Despre reprimarea religiei în România, vezi Caravia *et al.*, 1998 ; Dobrincu, 2004, despre perioada Dej. Despre persecuţia preoţilor ortodocşi, vezi Bossy, 1955 ; Păiuşan şi Ciuceanu, 2001.
26. Greco-catolicismul a fost produsul Contrareformei, îndeosebi al expansiunii imperiale habsburgice spre est din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea. Biserica Unită a fost creată pentru a atrage credincioşi ortodocşi către catolicism prin introducerea anumitor aspecte doctrinare ale dogmei romano-catolice, aprobate de către Consiliul de la Ferrara-Florenţa (de pildă, recunoaşterea Papei ca lider al Bisericii, adaosul *filioque*, existenţa purgatoriului, folosirea pîinii nedospite la împărtăşanie), păstrînd în acelaşi timp, în cea mai mare măsură, ritualul ortodox. Comuniştii au susţinut că abolirea greco-catolicismului avea să redea ortodoxiei statutul ei preimperial. Vezi Vasile, 2003a, 2003b. Îi mulţumim lui Cristian Vasile pentru că ne-a clarificat diferenţele de doctrină.
27. ACNSAS, FP, dosar nr. 84/vol. 4, f. 45. Despre Biserica Greco-Catolică, vezi Vasile, 2003a, 2003b ; vezi şi articolele din *Anul 1948 – Instituţionalizarea comunismului* (*Analele Sighet 6*), 1998.

numărului mare de maghiari care erau romano-catolici, partidul trata cu precauţie Biserica Romano-Catolică, pentru a nu fi acuzat de discriminare a naţionalităţii maghiare; dar catolicismului i-au fost impuse restricţii fără îndoială severe[28]. Alte denominaţii au fost reunite sub eticheta largă de „secte religioase", ai căror membri erau numiţi în mod peiorativ „pocăiţi" şi care îi includeau pe neoprotestanţi – baptişti, evanghelişti, penticostali şi adventişti de ziua a şaptea, ca şi grupuri ilegale precum Martorii lui Iehova şi adventiştii reformaţi[29]. Cît despre evrei, după al Doilea Război Mondial, populaţia de etnie evreiască a României s-a redus drastic; majoritatea celor peste 110.000 de evrei din Transilvania muriseră în lagărele de concentrare, iar populaţia rămasă în ţară, de aproximativ 375.000 de oameni, privea cu speranţă către Israel, căutînd să emigreze (vezi mai jos)[30]. Alte denominaţii precum Biserica Armeană şi musulmanii au fost de asemenea persecutate pentru că erau „altfel".

Pe lîngă religiile instituţionalizate, lista cu potenţialii inamici ai partidului îi includea pe cei care credeau în ceea ce se poate numi „practici religioase populare" (vezi Kligman, 1981, 1988 [ed. rom. 1998]). Activiştii şi agitatorii mergeau în sate înarmaţi cu broşuri şi prelegeri menite să combată „misticismul" şi zvonurile care subminau eforturile partidului de a educa populaţia. După cum vom vedea în capitolul 6, activiştii îi acuzau pe chiaburi de răspîndire de informaţii false şi de manipulare a misticismului, aşa cum ne sugerează următorul citat: „duşmanul de clasă foloseşte misticismul, diferitele secte religioase şi slujitorii mînăstirilor, reuşind să influenţeze pe unii ţărani cu stare de spirit înapoiată de a se abţine în trecerea la formele cooperatiste din agricultură"[31]. Dar nu numai duşmanii de clasă erau cei care făceau probleme partidului în această privinţă. Spre surpriza conducerii superioare, chiar şi unii membri de partid continuau să meargă la biserică (ortodoxă ori de altă confesiune) la sărbătorile religioase, fapt ce punea sub semnul întrebării loialitatea lor faţă de linia ateistă a partidului[32].

O altă categorie a diferenţei despre care se credea că poate da naştere la duşmani, *naţionalitatea* sau *diferenţa etnică*, era în mare măsură determinată de context: în localităţile omogene din punct de vedere etnic, diferenţa aceasta era insignifiantă, dar în cele mixte, ea putea să devină pentru activişti un mijloc de a aţîţa lupta de clasă, iar pentru săteni, un mod de a-şi rezolva problemele pe care le creau politicile de partid. De exemplu, colectiviştii nu erau scutiţi de muncă în zilele de sărbători religioase. În Sîntana, de Paştele ortodox, membrii germani ai gospodăriei colective lucrau şi pentru români, care făceau acelaşi lucru pentru nemţi de sărbătorile religioase ale acestora (vezi şi capitolul 7)[33]. În ce ne priveşte, să notăm că politica naţionalităţilor promovată de sovietici, bazată pe dogma organizatoare „naţional în formă, socialist în conţinut", a servit drept tipar politicilor

---

28. Vezi, bunăoară, Bossy, 1955; Bozgan, 2000, şi *Procesul unui grup de spioni*, 1952.
29. Pentru o discuţie despre evanghelişti, neoprotestanţi şi alţii sub comunism, vezi Dobrincu, 2003b, 2004; Pope, 1992.
30. Despre estimările populaţiei evreieşti, vezi Rotman, 2004, pp. 26-32; Braham, 1994; şi Ioanid, 2000. Evreii din sudul Transilvaniei, Banat şi Regat erau discriminaţi, dar în general o duceau mai bine decît cei din nordul Transilvaniei. Chiar şi aşa, forţele româneşti au participat la asasinarea evreilor în Bucovina, Basarabia, Transnistria şi Moldova. Din numărul estimat de 410.000 de evrei care au murit sub regimul Antonescu, 240.000 au pierit sub ochii României. Îi mulţumim lui Dorin Dobrincu pentru un sumar al acestor cifre. Adăugăm că evreii care făceau cereri de emigrare erau imediat suspectaţi de sionism şi de faptul că erau persoane nedemne de încredere, legate de interesele străine ale capitaliştilor.
31. ANIC, fond CC al PCR – Cancelarie, dosar nr. 62/1956, f. 19.
32. DJAN MM, fond Comitetul Raional Vişeu, dosar nr. 297/1960/v, f. 33.
33. G.A., interviu Goina.

româneşti faţă de naţionalităţile conlocuitoare. Aceste politici recunoşteau trăsăturile culturale naţionale, dar înăbuşeau aspiraţiile naţionaliste, potenţial destabilizatoare acolo unde legitimitatea teritorială era contestată (precum în Transilvania)[34].

În România, fiecare regiune a ţării avea o compoziţie etnonaţională diferită şi, de asemenea, tipuri diferite de conflict interetnic. De exemplu, principalele grupuri din Transilvania erau românii, maghiarii, germanii şi sîrbii, în timp ce, în sud-estul ţării, acestea erau românii, bulgarii, ruşii şi turcii. Planurile reale sau imaginare ale maghiarilor în privinţa Transilvaniei au fost o grijă permanentă, deşi variabilă în timp, a românilor din această regiune. Printre numeroasele grupuri încă nemenţionate se numărau romii (ţiganii, care nu au fost niciodată consideraţi un grup naţional sau etnic), ucrainenii sau rutenii, lipovenii (credincioşi ruşi de rit vechi) şi macedonenii. Conform recensămîntului din 1956, principalele grupuri etnice erau românii (85,7 la sută), maghiarii (9,1 la sută), germanii (2,2 la sută), evreii (0,8 la sută) şi ţiganii (0,6 la sută), dar fiecare localitate în parte avea compoziţia sa etnică specifică.

Soarta ungurilor şi a nemţilor a fost legată de rezultatul celui de-al Doilea Război Mondial. În primii ani, maghiarii (ca şi evreii) au fost reprezentaţi în mod disproporţionat în rîndurile membrilor de partid. Politica naţionalităţilor promovată de Stalin a atenuat manifestarea tensiunilor naţionaliste, deşi ele nu au lipsit cu desăvîrşire. După război, germanii au căzut în dizgraţie şi au fost pedepsiţi pentru atrocităţile războiului prin deportări în masă (atît în interiorul României, cît şi peste graniţă) şi prin exproprierea pămîntului, a caselor, a maşinilor agricole care le aparţineau etc. Într-adevăr, naţionalitatea era invocată contextual pentru a legitima transformarea proprietăţii şi a relaţiilor de proprietate din România mai general[35]. În cazul „duşmanilor" de naţionalitate germană din România, proprietăţile expropriate au fost folosite de gospodăriile colective ori de stat ; casele şi pămîntul le-au fost repartizate sătenilor săraci sau coloniştilor aşezaţi recent în comunităţile care erau în curs de colectivizare şi de dezvoltare (colonişti care, ulterior, aveau să se dovedească mai uşor de colectivizat decît locuitorii cu vechime în sat). Alteritatea exprimată prin clasă, prin afilierea politică, prin naţionalitate şi prin religie furniza o bază propice pentru construirea duşmanilor, al căror statut putea fi consolidat atribuindu-le anumite comportamente individuale socotite contrare standardelor morale şi etice ale partidului. Aşa cum am arătat în capitolul 3, consumul constant de băuturi alcoolice, comportamentul afemeiat, nerespectarea legilor, lenea şi alte asemenea trăsături funcţionau drept categorii ale diferenţei comportamentale, semnalînd un caracter rău, o moralitate îndoielnică şi o etică lacunară[36]. Asemenea abateri de la „moralitatea proletară" erau cu atît mai condamnabile în cazul membrilor de partid, care, odată descoperiţi, erau denunţaţi, umiliţi, mutaţi sau chiar excluşi.

34. Despre politica naţionalităţilor din Uniunea Sovietică, vezi Martin, 2001 ; Slezkine, 1994. Despre politica naţionalităţilor în România, vezi Brubaker *et al.*, 2006, capitolele 1 şi 2. În general, grupurile clasificate drept „naţionalităţi" puteau să-şi păstreze instituţiile şi practicile culturale, să-şi studieze limba maternă, să o folosească în anumite foruri publice şi aşa mai departe, deşi ceea ce era permis s-a schimbat în timp ; politizarea identităţilor culturale a fost întotdeauna interzisă.
35. Vezi articolele lui Bodó, Iordachi, Lăţea, Oláh, Ţârău, Verdery şi Vultur din Iordachi şi Dobrincu, 2009 [ed. rom. 2005].
36. O listă lungă de adjective descria limitările morale şi etice ale unei persoane – de exemplu, „nesincer", „mîrşav", „derbedeu", „habotnic". Moralitatea comunistă şi cea precomunistă se opuneau una alteia în funcţie de poziţia de clasă a celui care le judeca. Chiaburii îi defineau pe comunişti chiar în termenii pe care aceştia din urmă îi foloseau pentru a-i descrie pe chiaburi. Vezi Lăţea, 2009 [ed. rom. 2005].

Vrem să subliniem totuşi că nu întotdeauna categoriile diferenţei erau făcute vizibile. În contexte omogene, diferenţele religioase şi naţionale/etnice nu erau „marcate" (cu alte cuvinte, nu li se atribuia însemnătate). De pildă, în documentele de partid din zone maghiare intens populate (de pildă, Covasna), naţionalitatea nu figura de regulă în rapoarte, dar ea apărea în documentele provenite din regiunile cu populaţii mixte. La fel, în comunităţile ortodoxe, religia era nemarcată : totuşi, acolo unde în acelaşi sat conlocuiau diferite confesiuni sau acolo unde domina Biserica Greco-Catolică, diferenţa religioasă îi putea transforma pe săteni în „duşmani".

În plus, categoriile diferenţei nu se excludeau reciproc ; din contră, de multe ori formau o litanie de „elemente duşmănoase". Duşmanii de clasă puteau fi simultan categorisiţi după presupuse vederi politice şi religioase sau puteau fi desemnaţi „bandiţi" ori „terorişti", iar comportamentul lor moral şi etic putea fi condamnat[37]. De exemplu, în Maramureş, mulţi preoţi uniţi au refuzat să se convertească la ortodoxism şi au trecut în clandestinitate, ascunzîndu-se deseori pentru diferite perioade împreună cu alţi „duşmani" căutaţi de autorităţi. Conform Securităţii, grupurile teroriste – cum erau numite – aveau atît un conducător politic (de regulă, un legionar sau un manist), cît şi unul spiritual, întotdeauna un preot unit[38]. După ce a fost arestat, un preot din Ieud era caracterizat în dosarul său penal astfel : „Este un dusman de moarte al Socialismului si este foarte periculos societatii. Este betiv, afemeiat, nervos si inmoral din toate punctele de vedere"[39]. Dar acest profil putea fi contrazis (parţial sau complet) într-un alt raport din acelaşi dosar : întîmplarea făcea ca acest preot unit să fie vicepreşedintele Partidului Naţional Ţărănesc al lui Iuliu Maniu şi, în altă parte a dosarului, era clasificat drept „[e]lement vicios, calm [nu „nervos"], flecar... şi capabil în orice moment de a lupta cu duşmani pentru subjugarea clasei muncitoare"[40]. Categoriile diferenţei nu erau aşadar consecvente. „Duşmanii" trebuiau mai degrabă creaţi, identificaţi, clasificaţi şi apoi trataţi ca atare, în cadrul unui proces performativ continuu (vezi capitolul 6)[41].

Politizarea diferenţei însemna că duşmanii trebuiau în primul rînd izolaţi de familiile şi comunităţile lor, unde mulţi dintre ei erau foarte bine văzuţi. Pe lîngă sutele de mii de oameni trimişi în închisorile româneşti sau deportaţi în lagăre de muncă şi la temutul Canal Dunăre – Marea Neagră, alţii au fost mutaţi forţat în sate sau regiuni departe de locurile lor de baştină. Pentru a evita să fie închişi, mulţi duşmani ai statului au petrecut ani de zile ascunşi în munţi, de unde organizau acte de rezistenţă anticomunistă. Reuşeau să-şi vadă familiile numai rareori, la adăpostul întunericului, cînd erau mai în siguranţă. Asemenea dislocări sociale serveau mai multe scopuri : îi scoteau pe oameni din reţelele lor de fiecare zi, slăbindu-le astfel şi crescînd vulnerabilitatea indivizilor sau a familiilor lor la acţiunile partidului.

---

37. Deşi uneori afilierile politice şi religioase reprezentau în mod corect persoana în cauză, ele puteau fi de asemenea atribuite arbitrar pentru a crea o reţea densă de duşmani.
38. Structura duală a conducerii acestor grupuri reflecta structura duală a partidului-stat (vezi CNSAS, FP, dosar nr. 84/vol. 11, ff. 11, 86). Unele grupuri opuneau într-adevăr rezistenţă armată şi organizau atacuri împotriva regimului, dar mulţi dintre cei din munţi se ascundeau ca să nu fie închişi pentru că se opuseseră regimului.
39. ACNSAS, FP, dosar nr. 84/vol. 9, f. 293.
40. *Ibid.*, f. 49v.
41. Natura scriptică a proceselor judiciare devine evidentă dacă citim voluminoasa lor documentaţie. Acuzaţii şi toţi martorii sfîrşesc prin a-şi corobora unul altuia relatările, deseori armonizate sub presiunea torturii.

Politica diferenţei şi limbajul în care aceasta se manifesta – literal şi figurat – au modelat moduri noi de reprezentare, de acţiune şi de înţelegere în viaţa cotidiană a oamenilor. Ele ne furnizează de asemenea cheia înţelegerii tehnicilor pedagogice pe care le vom analiza în continuare, prin intermediul cărora cadrele promovau interesele de partid, iar oamenii obişnuiţi şi le negociau pe ale lor. Vom începe cu modurile şi instrumentele de reprezentare prin care noile categorii erau propagate şi încorporate în viaţa de zi cu zi a oamenilor.

Instrumentele propagandei

Ţărănimea colhoznică a străbătut un drum glorios... Agricultura colhoznică este agricultura cea mai mecanizată şi electrificată din lume. Pe baza aplicării tehnicii moderne şi a ştiinţei agrobiologice înaintate, agricultura colhoznică sovietică este agricultura celor mai bogate recolte din lume.[42]

Unul dintre principalele instrumente pedagogice folosite de toate regimurile comuniste (ca şi de guverne de multe alte tipuri) era „propaganda", menită atît să legitimeze regimul, cît şi să educe masele în spiritul unor noi adevăruri[43]. Propaganda folosea pe larg diverse mijloace orale, scrise şi vizuale şi, luată în ansamblu, constituia ceea ce Bonnell (1997) numeşte o „iconografie a puterii". Partidul îşi asuma adevărul imanent al poziţiilor şi al agendei sale, ca şi obligaţia de a-i „lumina" pe guvernaţi[44]. Instituţiile de stat şi reprezentanţii partidului, de la Comitetul Central la celulele săteşti, primeau marea sarcină mobilizatoare, avangardistă de a disemina ideologia oficială prin diverse mijloace de comunicare. Secţia de Propagandă şi Agitaţie a Comitetului Central juca un rol vital (în sălile de clasă şi în afara lor) în ghidarea – şi subordonarea – tuturor activităţilor propagandistice[45]. Pentru a ridica „nivelul politic şi cultural al maselor" împărtăşindu-le înţelepciunea sa, partidul pregătea şi trimitea agitatori şi propagandişti în toată ţara şi mobiliza diverse medii de comunicare – pe cîteva le vom discuta mai jos – prin care preamărea virtuţile agriculturii colectivizate. O varietate de metode educative îi „lămureau" pe ţărani asupra unei game largi de chestiuni, de la necesitatea luptei de clasă la tehnicile de cultivare sau la viaţa de „colhoznic"[46]. Înarmaţi cu nou-cîştigatele cunoştinţe despre superioritatea agriculturii socialiste moderne asupra exploatării capitaliste, ţăranii aveau să fie încurajaţi – şi ajutaţi – să promoveze lupta de clasă, iar aceasta avea să ducă, într-un final, la colectivizare.

---

42. Gheorghe Apostol, în ANIC, fond CC al PCR – Secţia Propagandă şi Agitaţie, dosar nr. 5/1953, f. 54.
43. Despre propagandă, vezi Kenez, 1985 ; Bonnell, 1997 ; Negrici, 1997, 2005 ; Dobrincu, 2009, pp. 286-288 [ed. rom. – pp. 330-331].
44. Misiunea partidului a fost asemuită cu cea a Bisericii Catolice sau a mişcărilor fundamentaliste (vezi Lane, 1981). Ideologii, pe de o parte, şi teologii, pe de alta, mizează pe practici similare, care includ devoţiunea necondiţionată, ritualizarea şi mărturisirea (una dintre formele ei este autocritica ; vezi Kharkhordin, 1999). Vezi de asemenea Kligman, 1988 [ed. rom. 1998], capitolul 5 ; şi Jowitt, 1978, despre Partidul Comunist ca organizaţie charismatică. Gentile dezvoltă ideea, discutînd sacralizarea politicii în mişcările totalitar-revoluţionare (citat în Iordachi, 2004, pp. 22-24, nota de subsol 81).
45. „Îndrumare" era un cuvînt-cheie în noul vocabular. Aşa cum observa Vasile (2007, p. 54), „[n]oua cultură [...] era inseparabilă de «îndrumarea» venită dinspre vîrful Partidului unic". Vezi în articolul lui o discuţie succintă a Secţiei de Propagandă şi Agitaţie.
46. ANIC, fond CC al PCR – Agrară, dosar nr. 54/1950, f. 3.

Pentru a educa masele şi a răspîndi mesajul partidului, cadrele şi propagandiştii trebuiau să fie instruiţi în ideologia marxist-leninistă şi în metodele agriculturii socialiste. Agitaţia şi munca culturală erau considerate „arme" esenţiale „ale luptei de clasă"[47]. De aceea, la cursurile pentru agitatori, de pildă, „se va acorda o deosebită importanţă formelor pe care le îmbracă lupta de clasă la sate precum şi mijloacelor şi metodelor de activitate pentru descoperirea şi zădărnicirea uneltirilor duşmane"[48]. Dar, aşa cum am menţionat în capitolul 3, de la bun început, liderii de partid au trebuit să se confrunte cu problemele puse de analfabetism; combaterea lui era considerată „o parte importantă a revoluţiei culturale"[49]. Ca şi în alte campanii-cheie de mobilizare, Uniunea Sovietică servea drept model absolut: Lenin semnase în 1919 un decret care obliga întreaga populaţie cu vîrsta între opt şi cincizeci de ani să înveţe să scrie şi să citească. Călcînd pe urmele sovieticilor, pe 16 decembrie 1945, ministrul român al Educaţiei, Ştefan Voitec, a ţinut o cuvîntare, *Pentru eliminarea analfabetismului*, care semnala începutul campaniei[50] (vezi ilustraţia 4.2[51]).

Ilustraţia 4.2. Promovarea ştiinţei de carte. Bătrîna îl întreabă pe muncitor: „Tovarăşe, vrei să-mi citeşti şi mie ce scrie în Planul cincinal?". „Multe, maică. Printre altele, scrie că în curând vei putea citi şi singură tot ce vei voi" (din revista *Urzica*, 1 mai 1952). Prin amabilitatea MNAC.

47. ANIC, fond CC al PCR – Propagandă şi Agitaţie, dosar nr. 3/1950, f. 113.
48. ANIC, fond CC al PCR – Agrară, dosar nr. 48/1950, f. 45.
49. Vezi Tismăneanu *et al.*, 2007, p. 295.
50. Vezi Diac, 2004, p. 18. Cuvîntarea a fost publicată în revista *Şcoala nouă*.
51. Îi mulţumim Nicoletei Zăvoianu că ne-a atras atenţia asupra acestui desen şi a altora.

Sarcina cea mai urgentă, desigur, era educarea cadrelor înseşi, aşa cum am văzut în capitolul 3, pentru că mulţi reprezentanţi şi lideri locali ai partidului nu ştiau să scrie şi să citească. Întrucît ştiinţa de carte era o abilitate fundamentală, fără de care cadrele nu puteau produce nesfîrşitele rapoarte solicitate de masivul aparat birocratic în formare, lichidarea analfabetismului în rîndul lor era o chestiune presantă[52]. Cei care deţineau poziţii de conducere în organizaţiile de partid şi în gospodăriile agricole trebuiau nu doar să fie în stare să furnizeze informaţii scrise detaliate, ci şi să se ţină constant la curent cu evenimentele şi să se îndoctrineze ideologic prin lectura zilnică a ziarului *Scînteia*, cotidianul naţional al partidului, şi prin lectura permanentă a broşurilor produse de activişti pe o mare varietate de teme[53]. De pildă, din broşura *În ajutorul activistului de Partid* despre activitatea politică şi culturală la sate în perioada muncilor agricole învăţau că aceasta „trebue să constitue baza activităţii organizaţiilor de bază dela sate în munca de lămurire a ţărănimii muncitoare"[54].

Ilustraţia 4.3. Pîine pentru popor! Afiş de Nicolae Popescu. Prin amabilitatea MNAC.

52. Vezi DJAN MM, Comitetul Raional al PMR Vişeu, fond 10, dosar nr. 15/1951, f. 27.
53. Oamenii trebuiau să citească ziarul între 6 şi 7 dimineaţa, înainte de a merge la muncă. Vezi DJAN MM, fond 10, nr. 15, f. 8 (Organizaţie de bază, 26 iulie 1951).
54. ANIC, fond CC al PCR – Agrară, dosar nr. 48/1950, f. 45.

Dacă liderii locali aveau nevoie de ştiinţă de carte pentru a ţine pasul cu evoluţiile din ţară şi cu rapoartele de partid, într-o situaţie similară se afla şi populaţia în general. Mulţi ţărani sufereau de acelaşi tip de handicap: conducerea de partid primea rapoarte că 80, ba chiar 90 la sută dintre membrii gospodăriilor colective erau analfabeţi[55]. Oficialii de partid erau conştienţi de faptul că întotdeauna cunoaşterea înseamnă putere şi că analfabetismul îi putea face chiar şi pe ţăranii cu „origini sănătoase" să cadă pradă metodelor înşelătoare ale clasei exploatatorilor[56]. Deşi propaganda lua numeroase forme audiovizuale, o mare parte a ei era scrisă. Ţăranii care nu ştiau să scrie şi să citească nu numai că nu aveau acces la mesajele ei, dar erau de asemenea la mila altora cînd trebuiau să conceapă şi să semneze cereri şi contestaţii (vezi ilustraţiile 4.3-4.5).

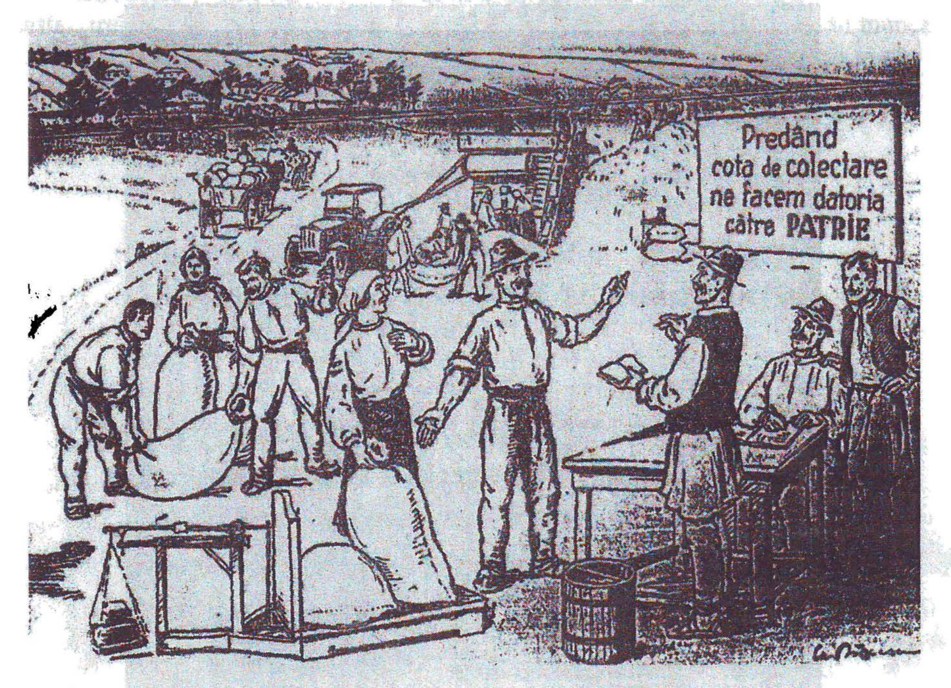

Ilustraţia 4.4. Muncitorii şi ţăranii construiesc socialismul (din ziarul *Scînteia satelor*, 1 ianuarie 1949). Prin amabilitatea MNAC.

Numeroase forme de propagandă socialistă decorau spaţiul public – unele compensînd astfel limitările pe care le impunea analfabetismul asupra posibilităţilor de diseminare a ideilor partidului. Mai ales în anii de început, fiecare localitate avea megafoane din care răsunau buletine informative, cîntece şi sloganuri comuniste. În instituţiile de stat de tot

55. ANIC, fond 1, dosar nr. 58/1951, f. 5, şi dosar nr. 219/1951, f. 93, referitor la învăţătorii analfabeţi (ARL). Vezi şi Moraru *et al.*, 2004, p. 512. Conform estimărilor din 1944 ale comuniştilor, rata analfabetismului ajungea la 49 la sută în regiunile rurale (Tismăneanu *et al.*, 2007, p. 477). O serie de factori împiedicau lichidarea analfabetismului, precum teama părinţilor că, „prin şcoală, copiii vor fi alteraţi de propaganda ateistă [...], ideile preconcepute potrivit cărora fetelor nu le trebuie educaţie" etc. (*ibid.*, p. 478).
56. Vezi ACNSAS, FP, dosar nr. 160/1952/vol. 2, f. 519.

felul (de pildă, în ministere, şcoli, spitale, clinici, staţii de autobuz) şi în diferite locuri (în oraşe de provincie sau sate), sloganuri socialiste precum „Muncitori din toate ţările, uniţi-vă ! " sau „Gospodăria Agricolă Colectivă – calea spre belşug şi bună stare pentru ţărani muncitori ! " erau înscrise pe pereţi sau pe pancarte şi recitate la şedinţele publice. Simbolurile socialiste însufleţeau peisajul cu seceri şi ciocane, cu steaguri, cu imaginile conducătorilor iubiţi ai partidului, ale reprezentanţilor puterii şi cunoaşterii „divine" socialiste[57]. Toate instituţiile, toponimele şi pancartele de pe străzi serveau drept instrumente de edificare socialistă – inclusiv numele lor, care reprezentau simboluri, conducători şi date istorice importante din istoria mişcării comuniste. Astfel, gospodăriile colective purtau nume precum „Scînteia", „Victoria", „Steaua Roşie", „Progresul", „23 August", „Stalin" etc.[58].

Ilustraţia 4.5. Datoria faţă de patrie (din ziarul *Scînteia satelor*, 14 august 1949). Prin amabilitatea MNAC.

Pe lîngă predarea cunoştinţelor de bază ale ştiinţei de carte, casele de cultură şi şcolile diseminau idei raţionaliste, exortînd cu vigilenţă împotriva misticismului şi a superstiţiilor (în seminare precum „Ştiinţa şi superstiţiile"), propovăduind ateismul (chiar dacă Biserica

57. Nu toată lumea era impresionată de imaginile conducătorilor expuse deasupra porţilor de intrare într-o gospodărie de stat. Un banc povesteşte cum o clasă de studenţi la Medicină Veterinară se apropia de un GAS în timpul unei excursii de o zi, cum se făceau o dată pe lună. Unul dintre ei, văzînd portretul celor şapte membri principali ai Comitetului Central (Ana Pauker încă nu fusese epurată), i-a şoptit altuia : „Sase boi si o vaca au nenorocit tara toata". Vezi HU OSA, dosar nr. 300-1-2, f. 29. (Dosarele Radio Europa Liberă sînt arhivate la Open Society Archive în Budapesta. Îi mulţumim lui Pavol Salamon pentru ajutor.)
58. Vezi Iancu *et al.*, 2000, p. xxiv ; Dobeş *et al.*, 2004, p. 40 ; Cătănuş şi Roske, 2005, pp. 324-326 ; şi studii de caz pertinente din Iordachi şi Dobrincu, 2009 [ed. rom. 2005].

Ortodoxă făcea în acest timp manevre pentru a se menţine în graţiile Partidului)[59] şi inculcînd doctrina comunistă, suplimentată cu experienţe practice. De pildă, pentru a învăţa despre agricultura socialistă, toate clasele din şcoli aveau de regulă propriul lot de pămînt, unde elevii învăţau să cultive plante şi să recolteze apoi ceea ce cultivaseră în grup.

Ilustraţia 4.6. Cerc agrotehnic, comuna Jobel, regiunea Timişoara (1950). Prin amabilitatea *Fototecii online a comunismului românesc*, fotografia #W070, cota 2/1950.

Bibliotecile şcolare şi locale erau de asemenea depozitare importante ale mijloacelor de propagandă comunistă, însărcinate să promoveze cunoştinţe despre colectivizare şi agricultura socialistă. Pe rafturile lor se aflau titluri precum *Despre Statutul Gospodăriilor Agricole Colective* (tiraj de 300.000 de exemplare în limba română) şi *Aşa ne făurim o viaţă mai bună* (180.000 de exemplare)[60]. La o şedinţă din decembrie 1957 a Comitetului Executiv din Lueta, un delegat de la raionul Odorhei a întrebat cum contribuie biblioteca la transformarea agriculturii socialiste, la care bibliotecarul i-a răspuns : „prin recenzarea cărţilor cu teme agricole şi prin cercuri de citire unde au fost prelucrate cărţi care reflectă transformarea socialistă a agriculturii şi superioritatea acesteia faţă de micile gospodării individuale"[61]. Fondurile bibliotecii erau completate de literatura socialistă, la care ne vom întoarce

59. Cadrele elaborau tot felul de scheme pentru a-i împiedica pe oameni să ţină sărbătorile religioase, cerîndu-le adulţilor să vină la muncă în zilele respective, iar copiilor să meargă la şcoală etc. În Odorheiu Secuiesc, secţia pentru învăţămînt a Sfatului Popular Raional a primit ordin să organizeze întreceri sportive în zilele de 9, 10 şi 11 aprilie 1955, zilele Paştelui catolic în anul respectiv. Vezi Oláh, 2003, p. 36.
60. ANIC, fond CC al PCR – Agrară, dosar nr. 40/1950, f. 117.
61. Oláh, 2003, p. 37. În 1962, în timpul asaltului final pentru încheierea colectivizării, în raionul Vişeu, aproximativ 30.000 de cetăţeni au participat la 1.846 de cercuri de lectură, unde îi ascultau pe agitatori citind din cuvîntarea lui Gheorghiu-Dej la Consfătuirea ţăranilor colectivişti şi din alte materiale. Vezi DJAN MM, fond Comitetul Raional Vişeu, dosar nr. 42/1962, pp. 16-20.

pentru scurt timp mai jos, căci autori precum Marin Preda sau Mihail Sadoveanu ofereau opere de ficţiune despre minunile agriculturii socialiste[62]. Biblioteca gospodăriei agricole „Victoria" din Lenauheim, regiunea Timişoara, se lăuda cu o colecţie diversă de peste 3.000 de cărţi şi de broşuri, inclusiv lucrări despre agricultură, ideologie, cărţi tehnice, de artă şi de literatură. Despre săteni se spunea că le place să citească autori sovietici şi români şi că arătau un interes deosebit faţă de literatura apărută după 23 august 1944[63]. Citeau de asemenea reviste precum *Săteanca* şi *Femeia*, care căutau amîndouă să ridice nivelul politic şi cultural al femeilor. Bibliotecile organizau prelegeri pe teme practice, deseori legate de sezoanele agricole[64]. În sate circulau manuale care prezentau metode ştiinţifice în agricultură şi se formau „cercuri agro-zootehnice" care le discutau şi care abordau de asemenea chestiuni înrudite. În 1961, aproximativ 150 de cărţi despre gospodăriile de frunte ale ţării au fost publicate în aproximativ 900.000 de exemplare (Oprea, 2009, p. 74 [ed. rom. - p. 107]) (vezi ilustraţia 4.6).

Ziarele, gazetele de perete, radioul

Mesajul partidului se materializa într-o varietate de forme. Printre numeroasele medii de comunicare aflate la dispoziţia sa, *Scînteia* – organul oficial al Comitetului Central – era ziarul cel mai important[65]. Într-o şedinţă a Biroului Politic al Comitetului Central din 26 ianuarie 1951, dedicată în principal activităţii cotidianului, tovarăşa Ana Pauker observa:

> Linia generală a „Scânteii" e o linie politică justă şi are caracter internaţionalist, şi caracter de gazetă a unui partid care construieşte socialismul, este o gazetă care are corespondenţi din masă, se bagă în toate problemele de construcţie, de cultură, de educaţie, de învăţământ, de viaţă de partid[66].

În ciuda calităţilor sale, ziarul partidului avea şi neajunsuri, care trebuiau criticate şi eliminate. Pauker sublinia, de exemplu, că, pentru ca *Scînteia* să-şi îndeplinească misiunea, trebuia să stabilească relaţii cu masele. „Aţi primit 57.000 scrisori, din care aţi publicat cam 3%"[67], procent care trebuia să crească. Moghioroş nota că ziarul nu tratase în mod adecvat sectorul agriculturii de stat şi îndemna ca subiectul „transformarea socialistă a agriculturii" să se afle în grija conducerii ziarului, şi nu a Secţiei Agrare a redacţiei.

62. Printre operele literare dedicate agriculturii socialiste se numără *Nopţile din iunie* de Petru Dumitriu (1950), *Desfăşurarea* (1952) şi *Moromeţii*, vol. 2 (1967) de Marin Preda, *Mitrea Cocor* (1949) şi *Aventură în Lunca Dunării* (1954) de Mihail Sadoveanu şi *Desculţ* de Zaharia Stancu (1968). Vezi Negrici, 1995, 2003, 2005, despre poezia şi proza socialismului.
63. Vezi Martin *et al.*, 1959, p. 193. Această carte, publicată sub egida Secţiei de Propagandă şi Presă a Ministerului Agriculturii şi Pădurilor, este un exemplu superb de celebrare a realizărilor agriculturii socialiste. Îi mulţumim lui Călin Goina că ne-a furnizat-o.
64. Munca culturală era legată doar parţial de ciclul muncilor de sezon. Brigăzile artistice dădeau spectacole în diferite locuri, în funcţie de perioada din an. Anotimpul de iarnă, cînd oamenii aveau mai mult timp liber, era cu deosebire potrivit pentru munca de educaţie şi culturalizare. Vezi Oláh, 2003, p. 35.
65. Vezi Moraru *et al.*, 2004, p. 485.
66. *Ibid.*, p. 480.
67. *Ibid.*

Pentru a contribui la crearea legăturii cu masele, fiecare comunitate trebuia să afişeze *Scînteia, Scînteia satelor* şi articole din presa locală pe panouri sau în vitrine[68]. Ziarele locale sau regionale suplineau *Scînteia* în munca de educare a ţărănimii pe temele agriculturii socialiste, făcîndu-le mai uşor de înţeles prin adaptarea la problemele locale. Nu e de mirare că denumirile lor invocau de asemenea simbolurile şi promisiunile construirii socialismului: *Flacăra roşie* (Arad), *Pentru socialism* (Baia Mare), *Înainte* (Craiova), *Steagul roşu* (Bacău), *Calea spre socialism* (Deva) şi *Secera şi ciocanul* (Piteşti). Presa aceasta acoperea o arie largă de subiecte, de la informaţii despre metodele agricole moderne la serii de articole sub rubrici precum „Cine e mai câştigat?"[69] sau „Întrebări şi răspunsuri" despre gospodăriile colective[70]. Pentru a aprecia eficienţa cu care transmiteau deciziile, planurile şi realizările naţionale, regionale şi mai ales locale ale partidului, redactorii acestor ziare de provincie se întruneau de mai multe ori pe an. La asemenea întîlniri, erau informaţi de redactorul-şef al *Scînteii* despre „[l]upta de clasă în etapa actuală şi sarcinile presei", iar de către redactorul-şef adjunct, despre „[s]arcinile presei din provincie pentru îndeplinirea Planului de Stat"[71].

Nu mai e nevoie să spunem că redactorii ziarelor locale erau criticaţi pentru diverse deficienţe legate de modul cum tratau chestiunile de conţinut sau de lipsa corecturii înainte ca textul să fie trimis la tipografie, care avea ca rezultat greşeli ruşinoase. Ziarul *Înainte* de la Craiova, de pildă, acorda prea multă atenţie temelor economice (precum gospodăriile agricole) în detrimentul celor politice şi practic ignora problemele cu care se confruntau satele din zonă. Acestea fiind spuse, majoritatea presei de provincie era mustrată că nu populariza suficient gospodăriile colective, mai ales în rîndurile ţărănimii mijlocaşe şi ale femeilor, acestea din urmă aflate, pasămite, „sub influenţa sectelor religioase şi a chiaburilor"[72]. Alte slăbiciuni apăreau în procesul de producţie. În ziarul *Vörös zászló* (*Steagul roşu*), erorile tipografice descoperite abia după publicarea unui text au dus la deschiderea unei anchete de sabotaj. În articolul „Femeile noastre muncitoare împotriva şovinismului", o schimbare de cuvinte – „socialism" în loc de „naţionalism" şi „şovinism" în loc de „socialism" – a modificat esenţa revoluţionară a articolului[73]. Asemenea scăpări, intenţionate sau nu, aveau loc mai frecvent în anumite ziare locale, indicaţie a faptului că secţiile de propagandă ale acestora nu erau suficient de vigilente în muncă. Jurnaliştilor li se amintea că, în ultimă instanţă, ei răspundeau de conţinutul şi de greşelile apărute în presă[74].

Unele dintre funcţiile majore ale tuturor publicaţiilor de partid erau promovarea noii moralităţi comuniste, recunoaşterea cetăţenilor „vrednici", productivi şi demascarea faptelor reprobabile ale celor „răi", trîmbiţînd în tot acest timp ţelurile şi succesele socialismului şi denunţînd acţiunile de sabotare a acestora. Propaganda complinea demascările şi denunţurile publice, care jucau un rol atît de important în demonizarea duşmanilor de clasă şi în criticarea tovarăşilor cu un comportament inacceptabil (vom discuta despre ele în detaliu mai jos). Într-o şedinţă a Biroului Politic al Comitetului Central, Chişinevschi sublinia: „Aspectele manifestărilor duşmanului de clasă trebuie demascate dar concret,

---

68. ANIC, fond CC al PCR – Agrară, dosar nr. 48/1950, p. 46.
69. ANIC, fond CC al PCR – Cancelarie, dosar nr. 62/1954, f. 16.
70. ANIC, fond CC al PCR – Agrară, dosar nr. 48/1950, p. 48.
71. ANIC, fond CC al PCR – Propagandă şi Agitaţie, dosar nr. 1/1950, p. 125.
72. *Ibid.*, f. 26.
73. „PMR a arătat drumul pe care trebue să-l urmăm pentru lichidarea *naţionalismului* prin munca de lămurire" a devenit „PMR a arătat drumul... pentru lichidarea *socialismului*" (*ibid.*, f. 14).
74. ANIC, fond CC al PCR – Propagandă şi Agitaţie, dosar nr. 3/1950, f. 118.

documentat, verificat. Aceasta trebuie să devină linia de activitate a fiecărei gazete comuniste"[75]. Dacă *Scînteia* dădea tonul, ziarele locale de partid trebuiau să se implice în mod activ în diseminarea noutăţilor despre marşul înainte al socialismului şi să-i dea în vileag pe cei care încercau să-i submineze realizările. Aşadar, presa titra, pe de o parte, „Toate satele din Maramureş vor avea telefon", „Noi realizări ale Comitetelor Provizorii Comunale", „Alte Gospodării Agricole Colective au luat fiinţă în ţară", iar pe de alta, „Afară cu elementele duşmănoase, dăunătoare producţiei ! ", „Loviţi fără cruţare în duşmanul de clasă ! ", „Afară cu chiaburii şi afaceriştii din cooperative ! "[76]. Unele articole erau mai temperate şi treceau în revistă atît succesele, cît şi neajunsurile muncii din gospodăriile colective[77] (vezi ilustraţiile 4.7 şi 4.8).

Ilustraţia 4.7. Chiaburi fugind de producţia socialistă. „Cu cat recolta noastra e mai mare, cu atat ei devin mai mici ! " (din revista *Urzica*, 20 iunie 1950). Prin amabilitatea MNAC.

75. Moraru *et al.*, 2004, p. 491.
76. Aceste titluri sînt reprezentative în general pentru toată ţara şi sînt reproduse în ortografia originală. Vezi *Graiul Maramureşului*, 29 ianuarie 1949, p. 1 ; *Graiul Maramureşului*, 16 aprilie 1949, p. 6 ; *Graiul Maramureşului*, 1 mai 1949, p. 6 ; *Graiul Maramureşului*, 25 septembrie 1949, p. 5 ; *Graiul Maramureşului*, 4 septembrie 1949 ; *Graiul Maramureşului*, 4 septembrie 1949.
77. Vezi „Succese şi lipsuri în munca gospodăriei agricole de stat Bârsana", *Graiul Maramureşului*, 21 august 1949, p. 5.

Succesele şi actele de sabotaj erau, în plus, aduse la cunoştinţa oamenilor în gazete de perete expuse în centrele oraşelor şi satelor şi în toate instituţiile agriculturii socialiste (de pildă, în SMT-uri, GAC-uri, GAS-uri)[78] ; conţinutul lor includea de asemenea informaţii practice şi promova politicile de partid precum planurile cincinale, campaniile de însămînţare şi de recoltare şi aşa mai departe[79]. Secţia Agrară ordonase ca gazeta de perete „Pentru o recoltă îmbelşugată" să fie „bine folosit[ă] în toate satele pentru popularizarea colhozurilor sovietice, a realizărilor gospodăriilor agricole colective şi pentru demascarea şi izolarea chiaburimii"[80]. Ca şi articolele de ziar, gazetele de perete aplaudau realizările cetăţenilor „vrednici" (bunăoară, depăşirea normelor de muncă prestabilite) şi îi făceau de ruşine pe cei „răi", aşa cum se arată în următorul *Raport de activitate* : „Gazetele de perete [...] joacă un rol important. Iată exemplul gazetei de stradă dela Cuhea, unde comitetul de redacţie are grijă ca în fiecare săptămână să schimbe articole făcând demascări, scriind despre organizarea muncilor la treeriş, secerat etc."[81]. În gazetele de perete se postau de asemenea caricaturi ale duşmanilor poporului, mai ales ale chiaburilor.

Ilustraţia 4.8. Ţărani ascultînd *Scînteia* citită cu voce tare. Panoul din stînga laudă brigada fruntaşă Sloganul din spate afirmă : „Să fim mereu în întreceri socialiste ! ". Prin amabilitatea Fundaţiei Artexpo.

78. Vezi ANIC, fond CC al PCR - Organizatorică, dosar nr. 26/1951, f. 6.
79. Rapoarte intitulate „dări de seamă" relatau în mod regulat despre asemenea lucruri. Vezi DJAN MM, fond 10, dosar nr. 15/1951, ff. 27, 29, pentru organizaţia de partid din Ieud, printre altele. Vezi de asemenea DJAN MM, fond 10, dosar nr. 6, ff. 81-132, despre propagandă, şi interviul lui Kligman cu B.S.
80. Vezi ANIC, fond CC al PCR - Propagandă şi Agitaţie, dosar nr. 48/1950, f. 46.
81. Vezi DJAN MM, fond 274, dosar nr. 14/1950, f. 40 (Sfatul Popular Raional Vişeu).

Radioul era un alt vehicul important al propagandei, folosit pe larg şi în mod eficient pentru a stabili legătura cu masele. Urmînd exemplul Uniunii Sovietice, partidul şi guvernul au luat măsuri pentru a extinde numărul de posturi de radio, înfiinţînd multe în uzine şi în oraşele de provincie. Deşi o bună parte dintre ele funcţionau bine, au fost înregistrate cazuri de dificultăţi tehnice şi de programare atribuite unor scăpări în activitatea de control. Cei consideraţi răspunzători au fost cercetaţi îndeaproape şi li s-a cerut să implementeze recomandări menite să îmbunătăţească funcţionarea staţiilor[82]. Programele radio erau variate, transmiţînd cuvîntări şi congrese de partid, lecţii şi sfaturi practice, propagandă despre gospodăriile colective, ca şi muzică populară locală sau din alte regiuni ale ţării[83]. În timp ce Secţia de Propagandă şi Agitaţie a Comitetului Central considera radioul „un excelent mijloc" de diseminare a ideilor, platformei şi planurilor de acţiune ale partidului, posturile de radio occidentale, precum Vocea Americii, erau considerate bastioane ale activităţii duşmănoase, care răspîndeau afirmaţii şi zvonuri false despre relele comunismului. În rapoartele despre starea de spirit a populaţiei şi în dosarele penale întîlnim la tot pasul afirmaţia că X a ascultat Vocea Americii (şi, ulterior, Radio Europa Liberă, BBC etc.), acţiune contrară intereselor statului[84]; asemenea aserţiuni nu erau neîntemeiate, aşa cum ne confirmă, în mod reprezentativ, una dintre persoanele intervievate de Dobrincu: „Ascultam BBC-ul, Vocea Americii. [...] Dar nu am spus la nimini pânî acuma matali. Pentru cî, dacî spuném cuiva, cred cî nu mai eram az"[85]. În climatul general de suspiciune, circulau tot felul de zvonuri, de pildă că „in curând se vor ridica toate aparatele de radio rămânând numai la membrii de partid şi oamenii de incredere"[86].

Instrumentele culturale

Cultura figura printre armele cele mai importante în arsenalul divers al propagandei. Instituţiile culturale erau de regulă asociate celor de învăţămînt, pentru a sublinia rolul pedagogic şi ideologic al culturii. Constituită şi transmisă prin literatură, arte (muzică, arte plastice, teatru, bunăoară) şi film, Cultura cu C mare era examinată şi aprobată de cadrele de partid. Diferitele ei forme de reprezentare îşi propuneau să le explice ţăranilor de ce distrugerea modului lor tradiţional de viaţă era de dorit şi, extrem de important, să-i convingă că aveau să le aducă un viitor mai bun, „luminos". Şi totuşi, nici formele culturale, nici cadrele responsabile nu au reuşit să-i facă pe cei cărora li se adresau să-şi imagineze cum urma să funcţioneze un GAC şi cum avea să arate viaţa în colectiv. Lucrările de literatură, de pildă, se concentrau mai mult asupra schimbării treptate a modului în care erau receptate de conştiinţa individuală chestiuni sociale generale, precum lupta împotriva duşmanului de clasă sau conflictul interior legat de decizia ţăranului de a se înscrie în colectiv. Criticul literar român Eugen Negrici, care a scris pe larg despre literatura propagandei, sugerează că, într-o variantă secularizată, aceasta împărtăşeşte anumite trăsături formale cu literatura religioasă medievală, întrucît amîndouă urmăreau

82. Vezi ANIC, fond CC al PCR – Propagandă şi Agitaţie, dosar nr. 2/1950, f. 8.
83. Oprea, 2009, p. 74 [ed. rom. – p. 107].
84. Vezi ACNSAS, FD, dosar nr. 5, f. 200. Despre rolul postului de radio Europa Liberă în România, vezi filmul documentar *Cold Waves* (*Război pe calea undelor*).
85. M.V.I., interviu Dobrincu.
86. ACNSAS, FD, dosar nr. 5, f. 248.

„să educe" şi „să idealizeze" (Negrici, 2005, p. 154). Caracterizînd-o din punct de vedere lingvistic, Negrici observă că literatura a fost compusă iniţial în stil mai degrabă politico-militar decît persuasiv, întrucît sublinia în primul rînd conflictele sociale şi caracterul demonic al chiaburilor. După 1952 însă, textele antichiabureşti au dispărut practic (*ibid.*, p. 158)[87], fiind înlocuite de prototipul ţăranului „şovăitor" care este pînă la urmă „luminat" să se înscrie în colectiv, devenind astfel un model pentru alţii. Chiar şi aşa, epifania sa nu era rezultatul unei viziuni limpezi asupra gospodăriei agricole, ci mai degrabă al smulgerii, în cele din urmă, de sub influenţa malefică a rudelor bogate sau al rezolvării unor conflicte interioare (de regulă, cu ajutorul unui activist sau secretar de partid înţelegător) care îl împiedicaseră pînă atunci să-şi realizeze propriul potenţial (*ibid.*, pp. 159-160).

Asemenea texte prezentau o anumită complexitate şi, dată fiind răspîndirea analfabetismului printre ţărani, trebuiau citite cu voce tare prin intermediul megafoanelor sau al instalaţiilor publice de sunet întîlnite peste tot, care nu ofereau modul cel mai eficient de a „citi" un roman[88]. E de înţeles deci, aşa cum remarcă Negrici, de ce propaganda literară nu a jucat „un rol major în lămurirea ţăranilor asupra avantajelor gospodăriilor colective" (Negrici, 2005, p. 156); în viziunea sa, publicul cel mai probabil al acestui gen a fost relativ restrîns şi se compunea din funcţionari, profesori şi utecişti de la oraş, la care noi i-am adăuga pe elevii care făceau cunoştinţă la şcoală cu scriitorii realismului socialist. Diac menţionează că profesorii primeau instrucţiuni referitoare la fragmentele literare pe care trebuiau să pună accentul. De pildă, cîteva dintre temele-cheie din romanul *Mitrea Cocor* al lui Sadoveanu erau „luarea în stăpânire a pământului de către ţăranii muncitori îndrumaţi de partid[; î]ncrederea lui Mitrea Cocor în viitor, hotărârea lui de a lupta pentru ca ţăranii muncitori să se unească în gospodării agricole colective, după exemplul măreţ al colhozurilor sovietice, făurindu-şi astfel o viaţă îmbelşugată şi fericită" (Diac, 2004, p. 60). În primii cinci ani (1948-1953), poezia propagandistă a avut o mai mare influenţă decît alte forme de literatură (Negrici, 2003, p. 10), mai ales prin versurile despre lupta de clasă, precum cunoscutul catren al lui A.E. Baconsky:

Trece o noapte, trece înc-o zi,
Lupta se ascute între clase,
Iar chiaburii se arat-a fi
Elemente tot mai duşmănoase[89].

Agricultura socialistă şi lupta de clasă au fost de asemenea subiectul unor piese de teatru. Tinerii actori ai trupei Teatrului din Botoşani, de pildă, dădeau spectacole în satele din vecinătate (Dobrincu, 2003a, p. 49). După spusele lui Goina (comunicare personală), ţăranii din brigada artistică din Sîntana îşi compuneau singuri piese în favoarea colectivizării şi le puneau în scenă în satele vecine. Organizatorul grupului sublinia faptul că spectacolele

87. În rapoartele de partid, statisticile organizate după criteriul apartenenţei la o anumită clasă au devenit şi ele mai puţin frecvente.
88. Dimensiunea făcea din romane texte mai puţin potrivite pentru o lectură publică – fie prin intermediul megafoanelor, fie prin adunări în casele oamenilor. Sătenii se strîngeau să asculte radioul şi, ulterior, să se uite la televizor în casele celor care aveau aşa ceva, la fel cum făceau fetele care se adunau în casa vreuneia dintre ele pentru a-şi broda şi a-şi ţese trusourile.
89. Negrici, 2005, p. 156.

lor erau apreciate pentru că, spre deosebire de dramaturgia propagandistică de partid, scrisă şi jucată într-o limbă de lemn, piesele lor foloseau dialectul regional şi tratau problemele locale cu care ţăranii se confruntau în viaţa de zi cu zi. În perioada cînd campania de colectivizare se apropia de final, iar procesul de înfiinţare a gospodăriilor agricole devenea tot mai intens, organizaţia regională de partid din Maramureş raporta că 239 de formaţiuni artistice de amatori „au prezentat un număr de 449 spectacole, unde au participat peste 51.500 cetăţeni”[90].

Artele vizuale ilustrau beneficiile agriculturii socialiste şi, la fel ca radioul, aveau avantajul că nu pretindeau publicului să fie ştiutor de carte. Definiţia lor era cuprinzătoare, incluzînd diverse forme, pentru a profita cît mai mult de pe urma lor în interesul propagandei. Un plan de activităţi emis de Comitetul Raional de Partid Vişeu specifica activităţile care trebuiau întreprinse pentru a îndeplini ordinul Comitetului Central referitor la pregătirea şi executarea campaniei de însămînţare de primăvară. Între ele se găsea şi următorul punct : „In fiecare sat se va lua măsuri ca agitaţia vizuală să fie bine pregătită, lozinci la toate porţile de triumf şi lozinci traversale cât şi pe la sfat, cooperative şi instituţii in legătură cu insămânţările şi reforma bănească. Aceasta la intrare in sate şi la eşirea la fel”[91]. Tablourile realist-socialiste erau o altă formă vizuală folosită în serviciul ideologiei. Lectura *Scînteii*, ziarul de partid, a fost subiectul mai multor tablouri, precum cel al Elisabetei Ghidali, care reprezenta cîteva cadre citind, sau al Lidiei Agricola, cu ţărani cărora li se citea pe cîmp[92].

Mediul vizual cel mai nou era însă filmul, mai ales proiectat în sate, unde ţăranii aveau impresia că văd ceva implauzibil : oameni care „trăiau” pe ecran[93]. După spusele unor ţărani mai în vîrstă intervievaţi la Dobrosloveni, primele lucruri despre colective le aflaseră prin intermediul unor filme de propagandă, cu titluri precum *Gospodăria agricolă „Octombrie Roşu”*, care erau proiectate în centrul satului, pe zidul unei clădiri. Multe dintre ele fuseseră făcute în Uniunea Sovietică şi înfăţişau grupuri mari de oameni care munceau şi cîntau împreună, mulţimi enorme de maşini agricole, cirezi uriaşe de vite şi cîmpuri întinse, neîntrerupte de haturi. Practic tot satul venea să vadă cum se spunea că mergeau lucrurile în colhozurile sovietice. Oamenii priveau „cu gurile căscate” de uimire, ca şi cum cirezile de vaci şi turmele de oi erau „ca pe lumea ailaltă” (vezi Lăţea, 2003, p. 64). În completarea producţiilor din URSS veneau filme româneşti, documentare care proslăveau virtuţile colectivelor autohtone sau ecranizări ale unor romane realist-socialiste, precum sus-menţionatul *Mitrea Cocor*, publicat în 1949 şi ecranizat în 1950 (vezi Diac, 2004, p. 59).

Acestea fiind spuse, cum anume percepea ţărănimea ceea ce vedea rămîne neclar. Oare trebuiau să dea crezare acelor imagini ? Ţăranii intervievaţi de Lăţea (2003, p. 64) nu se lăsau convinşi. O femeie se întreba cum putuse fi creată o asemenea iluzie : „De unde a strîns atîta lume ? ”. Experienţa filmului trecea dincolo de ceea ce ea considera posibil. Deşi păreau să reprezinte o altă lume – Paradisul –, producţiile cinematografice pretindeau că vorbesc totuşi despre lumea noastră. Femeia nu-şi putea imagina un asemenea loc, cu

90. DJAN MM, fond Comitetul Regional PCR Maramureş, dosar nr. 42/1962, f. 19.
91. DJAN MM, fond Comitetul Raional PCR Vişeu, dosar nr. 33/1952/vol. V, f. 5.
92. Tabloul acesta reprezenta o activitate pe care profesorii erau obligaţi s-o desfăşoare : ei trebuiau să citească ziarul, cu voce tare, grupurilor care luau o pauză de la muncă. Vezi şi Bodó, 2009, p. 358. Pentru alte picturi realist-socialiste, vezi, de exemplu, Constantinescu-Iaşi, 1954.
93. Vezi Lăţea, 2003, p. 64.

atît de mulţi oameni şi atîtea animale, cu atît de multe maşinării, funcţionînd în moduri atît de misterioase, care sfidau noţiunile elementare de timp şi spaţiu social (pp. 67-68). Cum puteau să existe atît de multe vaci, toate la fel de grase? Atît grîu de împărţit? Pe scurt, filmele erau foarte bune, dar nu se dovedeau convingătoare ca imagini ale realităţii, cu atît mai puţin ale unei realităţi la care spectatorii se puteau aştepta în propriul viitor. Aşa cum vom vedea în capitolul următor, cadrele au trebuit să furnizeze alte moduri de a stîrni imaginaţia ţăranilor. Dar dovezile arată că şi ele erau la fel de ignorante: frecventele rapoarte despre diferiţi membri de partid care refuzau să se înscrie în colective indică faptul că activiştii nu erau în stare să genereze imagini convingătoare nici măcar pentru comuniştii din sat, cu atît mai puţin pentru alţii.

Oricum ar fi, vizionarea unui film era o ocazie festivă, însoţită de sloganuri şi cîntece precum „Munca înfrăţită pe ogoare/ Ne aduce bunăstare" (Stoica, 2003, p. 21). Oprea (2009, p. 74 [ed. rom. - p. 452]) notează că 140 de caravane cinematografice au prezentat filme în satele din toată ţara în timpul Festivalului Filmului la Sate, care s-a desfăşurat între 1 decembrie 1961 şi 28 februarie 1962, la sfîrşitul campaniei de colectivizare[94]. Numai în Maramureş, 31.555 de persoane au vizionat în 1962 „un număr de 314 filme legate de colectivizarea agriculturii, ca filme documentare *Maramureş, regiune înfloritoare* şi filme artistice ca *Setea*"[95]. După proiecţii, agitatorii organizau deseori discuţii pe teme legate de subiectul filmelor[96].

Pe lîngă aceste forme artistice variate, un întreg folclor nou a fost creat pentru a celebra izbînzile socialismului[97]. Colectivizarea era o temă favorită, adaptată unei populaţii rurale încă în mare parte analfabetă. Cîntece procolectiviste precum *Din viaţa colectiviştilor de la GAC Ieud* sau *Zestrea mea* erau interpretate la adunări publice, publicate în *Scînteia* etc. Aceste două cîntece se bazau pe convenţii poetice familiare, dar încorporau teme noi, precum beneficiile înscrierii în colectiv, eforturile în comun pentru a îndeplini primii normele de producţie sau faptul că fetele nemăritate îşi obţin zestrea din munca lor (nu din moştenire), ceea ce le ajută să se căsătorească[98]:

Din viaţa colectiviştilor de la GAC Ieud

Vine, vine, Primavara, si,nfloreşte toată ţara,
Si,nfloreşte si câmpia, si la noi Gospodăria.
Haida să muncim măi frate, dacă vrei s,avem bucate,
Haida tovarăsi mai iute, Ieudu să fie,n frunte,
Pe chiaburi să-i îngrădim. Noi cât de bine trăim.

---

94. Se estimează că, în 1961, aproximativ 1,3 milioane de oameni văzuseră filme despre gospodăriile colective.

95. Vezi DJAN MM, fond Comitetul Regional Maramureş, dosar nr. D42/1962, f. 19. În plus, 43 de filme au fost proiectate în faţa a 4.300 de spectatori prin intermediul a unsprezece caravane cinematografice.

96. DJAN MM, fond Comitetul Judeţean Maramureş PMR, dosar nr. 91/1950, f. 42. Jurnalele filmate includeau relatări pe scurt despre progresul campaniei de colectivizare, despre cîte GAC-uri fuseseră create etc. ANIC, fond CC al PCR - Agrară, dosar nr. 40/1950, f. 117.

97. Despre noul folclor, vezi Bărbulescu, 1952; Dobrincu, 2003a; Kligman, 2009 [ed. rom. 2005]; Stere, 2002, 2003.

98. Vezi DJAN MM, fond 10, dosar nr. 8/1951, f. 57; vezi şi Suliţeanu, 1952.

Unde-o scânteiat plugu, acum ară tractoru.
Stau chiaburii lăsati si mai tare supărati,
Când văd tractoru mergând si colhoznici cântând,
Stau si ei si se vorbesc, că să fac, mă otravesc !
Că acuma nu ca si mai an, pentru,o paclă de duhan†,
Să-mi ar si eu coastă,n deal.

Lucră colectivul iară, pregătiri de Primavară,
Pregătiri mai serioase, Cincinalul ne stă,n fată,
Cincinal îndeplinim, Viata ne făurim.

Bună-i munca în colectiv, nu mai vezi mejdă†† cu spini,
Nici chiaburi de vecini.

Am tovarăs lăngă mine, care luptă si munceste
Eu îl ajut tovărăseste.
Asta-i mîndră libertate, unitivă toti măi frate,
Să pornim la Colectiv, Pacea să ne făurim,
Că Partidu ne stă în frunte, mult voieste să ne-ajute.

Ca să fim mai ridicati şi la scoală ne-a chemat,
Să vadă capitalişti, cum muncesc colectivisti.
Ei muncesc cu bucurie, să scape de sărăcie,
Ei muncesc cu mare avânt, s,ajungă la socialism.

Cine a făcut colhozu, drag să-i fie umbletu,
Că bine trăie' omu, si eu trăiesc mai usor ;
Suhănit††† n,as vrea să mor.

Dragu-mi-i în lume-a trăi, si,n colectiv a munci,
Eu, muncesc cu inima si mi se plăte munca.
Muncă, Pâne si viată, asa Partidul ne,nvată.
Noi luptăm si pentru Pace.

ZESTREA MEA

Frunză verde frunzuliţă
Vino la mine, bădiţă !
Dacă mă vrei de nevastă
Vino-n colectiva noastră !
Vino-n casă când doreşti,
Bădiţă, de mă iubeşti !
Vino ochii şi-ţi aruncă
Zestre vezi, din zile-muncă,

† Paclă de duhan – pacheţel cu tutun de pipă (regionalisme maramureşene) (n.t.).
†† Răzor, hat, fîşie de pămînt nelucrată între două ogoare (regionalism) (n.t.).
††† Niciodată (regionalism) (n.t.).

Am muncit bade o vară
Ş-am strâns roade, patru cară,
Roade am acuma stivă,
Prima sunt în colectivă.
Mi-am dorit bade în casă
Zestre mare şi frumoasă,
Vino bade acum în sat
Că-s gata de măritat.[99]

Alte creaţii poetice aveau ca subiect cotele :

Noi, acei dela arat,
Ne grăbim cota de dat,
Ajutând al nostru stat.
Din cota noastră micuţă,
Şi puţinele grăunţă,
Noi, acei de pe ogor,
Le trimitem ajutor,
La aceia din uzine,
De prin fabrici şi din mine.
Hai, frate, la treerat,
Să'mplinim cota la stat.
Cine este democrat,
Şi plugar adevărat,
....
Cu drag merge la predat,
Dând din fruntea grâului,
În folosul statului[100].

Coruri de adulţi, grupuri folclorice de copii şi brigăzi artistice – toate interpretau cîntece şi dansuri care lăudau viaţa în socialism[101].

Celebrarea colectivă era instituţionalizată în cazul sărbătorilor socialiste şi al preamăririi realizărilor excepţionale ale socialismului (vezi Binns, 1979-1980 ; Lane, 1981), inclusiv la inaugurarea de noi gospodării colective (vezi ilustraţiile 4.9-4.10). Asemenea ocazii exploatau practic toată gama de metode propagandistice, iar în planificarea evenimentului nimic nu era lăsat la voia întîmplării[102]. Sloganurile, cuvîntările, cîntecele, formaţiile artistice de diferite tipuri, fanfarele şi masele de muncitori socialişti special mobilizaţi creau o atmosferă festivă. În plus, conferinţele care abordau subiecte asociate sărbătorii respective confereau zilei o anume pondere ştiinţifică. De 1 Mai, se cîntau imnurile naţionale ale României şi Uniunii Sovietice, iar interpretarea *Internaţionalei* încheia formal

99. Dobeş *et al.*, 2004. Am preferat să folosim originalul.
100. Ion Tomşa şi Bizău, ţărani, Poienile Glodului, regiunea Maramureş, în *Graiul Maramureşului*, 25 septembrie 1949, p. 3.
101. Vezi Martin *et al.*, 1959. Ulterior, sub conducerea lui Nicolae Ceauşescu, producţia de cultură şi participarea la viaţa culturală au devenit mijloacele şi scopul festivalului naţional „Cîntarea României". Vezi Giurchescu, 1987 ; Kligman, 1981.
102. Vezi ANIC, fond CC al PCR – Propagandă şi Agitaţie, dosar nr. 2/1950, ff. 20-27.

cuvîntările oficiale[103]. Sfîrşitul campaniei de colectivizare, anunţat de Gheorghiu-Dej la o sesiune extraordinară a Marii Adunări Naţionale din 27 aprilie 1962, a fost motiv de mîndrie şi de entuziasm. Trenurile care îi transportau la Bucureşti pe cei care celebrau evenimentul erau pavoazate cu steagul tricolor cu stema socialistă, ca şi cu steguleţe roşii, ghirlande de brad şi lozinci victorioase precum : „Slavă PMR, conducătorul încercat al poporului, inspiratorul şi organizatorul tuturor victoriilor noastre ! ", „Trăiască şi să se întărească alianţa dintre clasa muncitoare şi ţărănimea colectivistă, temelia de neclintit a regimului democrat popular ! "[104]. Aşa cum se cuvenea în cazul unei mari realizări, propaganda a încununat ziua atunci cînd Gheorghiu-Dej a declarat cu mîndrie în faţa celor adunaţi :

> Aplicînd creator la condiţiile ţării noastre planul cooperatist al lui Lenin, învăţînd din bogata experienţă a Partidului Comunist al Uniunii Sovietice în construcţia socialistă la sate, partidul a desfăşurat o muncă îndelungată şi răbdătoare pentru a convinge ţărănimea muncitoare să-şi unească micile gospodării în mari gospodării agricole socialiste... Noi, cei prezenţi în această sală, ne vom reaminti cu îndreptăţită mîndrie că am luat parte la lucrările forului suprem [...] consacrate acestei victorii (citat în Dobrincu şi Iordachi, 2005, p. 471).

Ilustraţia 4.9. Inaugurarea unei gospodării colective în Bonţida.
Prin amabilitatea Fundaţiei Artexpo.

103. DJAN MM, fond Comitetul Raional Vişeu, dosar PCR nr. 33/1952, f. 128.
104. ANIC, fond CC al PCR – Cancelarie, dosar nr. 51/1962, ff. 1-2.

Întrecerile socialiste

Odată cu aceste exemple, trecem de la formele enunţiative ale propagandei către altele, care implicau populaţia în acţiune şi interacţiune. O astfel de tehnică, care, ca şi propaganda, apărea în toate domeniile prefacerii socialiste la practic toate nivelurile ierarhiei partidului-stat, cu singura excepţie a conducerii supreme, a fost organizarea de întreceri socialiste. Pe de o parte, aceste competiţii atrăgeau un număr foarte mare de cetăţeni direct în construirea socialismului şi în celebrarea înfăptuirilor pe care le trîmbiţa propaganda, pe de alta, stimulau progresul şi producţia, introducînd o alternativă socialistă la impulsurile competitive ale pieţei libere. Pe lîngă faptul că îi îndemnau pe participanţi să realizeze sau să depăşească normele de producţie, întrecerile îi învăţau de asemenea să lucreze în echipă şi să coopereze pentru a-şi îndeplini normele şi obligaţiile faţă de stat. Numeroase rapoarte subliniază faptul că „se va acorda o atenţie deosebită în organizarea întrecerilor socialiste”[105]. Confederaţia Sindicală a Lucrătorilor din Învăţămînt a primit la sfîrşitul anilor 1940 sarcina de a organiza concursuri între şcoli şi sindicate „pentru stimularea desfăşurării cursurilor de alfabetizare” (Diac, 2004, p. 22). În anii 1950, numeroase GAC-uri au lansat chemări insistente către alte colective de a spori producţia şi „a se asigura că toţi colectiviştii obţin recolte îmbelşugate” [*ibid.*, p. 115 (*)].

Ilustraţia 4.10. Doi ani de la înfiinţarea gospodăriei agricole „Calea lui Lenin”. Portretul Anei Pauker, al lui Stalin şi al lui Marx. Prin amabilitatea MNIR/www.comunismulinromania.ro.

105. ANIC, fond CC al PCR – Propagandă şi Agitaţie, dosar nr. 2/1950, f. 79.

Întrecerile se organizau între regiuni, între gospodăriile colective, între brigăzi, între echipele din subordinea brigăzilor, între gospodării individuale şi chiar între ţărani colectivişti[106]. Poeziile realist-socialiste ridicau în slăvi spiritul competitiv care îi îndemna pe participanţi să depăşească în mod constant normele de producţie, aşa cum vedem în poezia *În satul lui Sahia* de Eugen Jebeleanu:

Patru tineri îşi ciulesc urechea
Pe-un al cincilea băiat s-asculte:
— Mă, nu alta, să m-apuce strechea!
Tocmai cînd prinsesem să adorm, a
Năvălit Istrate. „Scoală (spune)
«Pâlpâie de-argint» mâncat-a norma,
Nu o dată, ci de patru ori!"
Parcă mă atinse un tăciune...
Mă, vă spun, să fiu al ciorilor,
Dacă de acuma până-n zori,
Eu, cu munca mea nu l-oi răpune.
Ce-o să mai citiţi, miraţi, din nou,
Uite-aici, în frunte, pe tablou.
O să-nalţ la norme, mă, cât vraful! (din Negrici, 1995, p. 121).

În 1956, gospodăria colectivă „Victoria" din Lenauheim a invitat toate colectivele din regiunea Timişoara – şi majoritatea au răspuns invitaţiei – să participe la o serie de întreceri cu diferite obiective – de pildă, de a depăşi planul de producţie cu 15 la sută, de a ţine evidenţe complete şi la zi, de a sprijini GAC-urile noi să ajungă la nivelul celor fruntaşe şi aşa mai departe (Martin *et al.*, 1959, p. 184). Ulterior, în 1959, ea a intrat în competiţie cu alte GAC-uri din raion pentru titlul de gospodărie-model. Participantele trebuiau să îndeplinească criterii precum „obţinerea unor producţii medii la hectar de cel puţin 2300 kg de grîu, 4200 kg de porumb boabe, 40000 kg sfeclă de zahăr, 2400 kg de floarea-soarelui şi 8000 kg de cînepă tulpini; [...] creşterea producţiei de lapte la cel puţin: 27000 l de lapte pe cap de vacă furajată, 45 litri lapte şi 2,8 kg lînă de la fiecare oaie şi 130 ouă de fiecare găină" (*ibid.*, p. 185). Fiecare membru al colectivului participa la aceste întreceri, ale căror rezultate erau determinate de o comisie formată din „preşedintele gospodăriei, agronomul, zootehnistul, contabilul, secretarul organizaţiei de bază şi un fruntaş al întrecerii socialiste" (*ibid.*, pp. 185-186).

O serie întreagă de colectivişti, GAC-uri şi regiuni din toată România erau recunoscute în mod oficial pentru eforturile lor de autodepăşire. În 1958, gospodăria colectivă „Victoria" a primit drapelul de fruntaşă pe ţară la cultura plantelor tehnice, plus un autocamion „Steagul roşu" (*ibid.*, pp. 185-186). Colectiviştii aflaţi multă vreme pe primele locuri căpătau medalii şi certificate de „eroi ai muncii socialiste" (vezi ilustraţia 4.11). În 1962, în cinstea încheierii cu succes a campaniei de colectivizare, de pildă, Consiliul de Stat al

106. În anii 1950, au existat întreceri între întreprinderile producătoare de utilaj petrolier (ANIC, fond CC al PCR – Propagandă şi Agitaţie, dosar nr. 2/1950, f. 79); în anii 1980, între spitale, pentru creşterea numărului de naşteri, scăderea mortalităţii infantile etc. (vezi Kligman, 1998 [ed. rom. 2000]). Vezi DJAN HD, fond CR PMR, dosar nr. 20/1952, ff. 127-128, care afirmă că, într-un interval probabil de trei luni (deşi nu este explicit menţionat), au avut loc 15 întreceri între comune, 23 între sate şi 863 între gospodării individuale.

Republicii Populare Române i-a conferit tovarăşului X un certificat pentru participare activă la procesul de colectivizare a agriculturii. Unul dintre interlocutorii noştri relata că primise o medalie foarte frumoasă pentru că fusese cel mai bun lucrător care transportase cele mai multe bunuri între oraşul Arad şi comuna Sîntana[107]. Încheierea cu succes a campaniei presupunea, în parte, creşterea numărului de gospodării colective din ţară, ca şi a numărului de membri în colectivele noi şi în cele deja existente[108]. Pentru atingerea fiecăruia dintre aceste ţeluri au fost anunţate întreceri socialiste. Ca şi alte pedagogii, ele au dat naştere la abuzuri, atunci cînd cadrele prea zeloase apelau la „metode greşite" pentru a-i determina pe ţărani să se înscrie în număr tot mai mare şi într-un timp-record Deosebit de semnificativ din punctul nostru de vedere este însă faptul că ele au contribuit la crearea socialismului ca ideologie trăită angrenîndu-i foarte activ pe oameni, indiferent de convingerile lor, în termenii partidului.

Republica Populară Română

Brevet

Consiliul de Stat prin Decretul nr. 296/1962

1962

„In cinstea încheierii colectivizării agriculturii"

Tov.

pentru participare activă, la munca de colectivizare a agriculturii şi de întărire organizatorică şi economică a gospodăriilor agricole colective.

Preşedintele Consiliului de Stat

Gheorghe Dej

Ilustraţia 4.11. Brevet „în cinstea încheierii colectivizării agriculturii"

107. V.B., interviu Goina. Timp de mai mulţi ani, omul făcuse aceste transporturi de cîteva ori pe săptămînă sau chiar zilnic, în funcţie de ordinele venite de la Sfatul Popular. Era, teoretic, o muncă „voluntară", dar, dacă nu s-ar fi dus, i s-ar fi aplicat o amendă substanţială. Pînă la urmă, a primit o medalie pentru devotamentul său faţă de construirea socialismului.

108. ANIC, fond CC al PCR – Agrară, dosar nr. 28/1952, f. 2.

Mimesisul

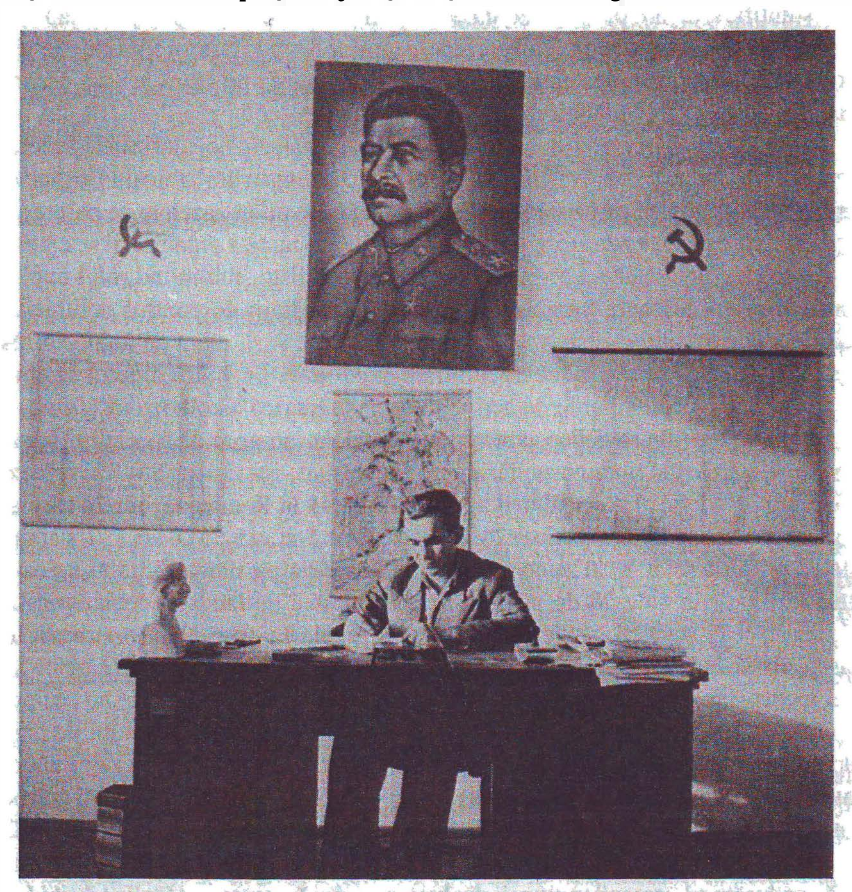
> Ce înseamnă socialismul în agricultură ne arată înflorirea agriculturii colhoznice a U. R. S. S. [...] Agricultura sovietică, bazată pe gospodăria agricolă colectivă, este cea mai productivă din lume.
>
> Cătănuş şi Roske, 2000, p. 19

Învăţarea prin exemplu sau mimesisul a fost un alt aspect tipic al propagandei şi un important procedeu pedagogic care îi implica pe oameni direct, adesea la modul „încarnat", în sistemul categorial al partidului. Tehnica aceasta îşi avea rădăcinile într-o tradiţie creştină pe care comunismul a adoptat-o : *Imitatio Dei* sau selectarea unui erou personal pe care omul trebuia să-l imite în viaţa de zi cu zi (Kharkhordin, 1999, pp. 356-359) ; aria ei de aplicare a fost lărgită pentru a include nu numai eroi individuali, ci şi colectivităţi. Referentul suprem era Uniunea Sovietică, cu liderii săi atotştiutori şi experienţa exemplară a colectivizării. Membrii de partid studiau vieţile lui Lenin şi Stalin şi pe cele ale liderilor români pentru a găsi inspiraţie în ceea ce era înfăţişat ca o formă secularizată a sfinţeniei[109]. Dacă oamenii nu se dovedeau tocmai impresionaţi de aceste texte, erau aplicate metode inspiratoare mai dramatice. Într-un caz, pe un ţăran „l-au arestat şi i-au pus in faţă tabloul tov. Stalin să i se inchine şi să se roage ca să-l facă să vadă importanţa gospodăriei". Omului i s-a dat jumătate de oră şi apoi i s-a cerut din nou să se înscrie în GAC. Dacă nu-i venea mintea la cap, era bătut şi apoi, şi mai smerit, era pus din nou în faţa imaginii lui Stalin[110] (vezi ilustraţia 4.12).

Aşa cum am discutat în capitolul 1, experienţa istorică a colectivizării pe care o acumulase Uniunea Sovietică a servit drept model căii „alese" de România spre o agricultură socialistă modernizată. Cadrele superioare trimiteau instrucţiuni subordonaţilor, pînă la nivelurile cele mai de jos, amintindu-le de vasta experienţă a sovieticilor în orice problemă cu care se confruntau ; subordonaţii înşişi invocau această experienţă în prelegerile lor[111]. Pentru a profita cît mai mult de înţelepciunea vecinului de la Răsărit, anumiţi tovarăşi români erau selectaţi cu grijă pentru a merge în „schimburi de experienţă" în URSS, unde puteau vedea cu ochii lor colhozuri sovietice „reprezentative". Într-o discuţie cu membrii Secţiei Agrare a Comitetului Central, tovarăşul Bobovnicov îşi sfătuia colegii români să-i exploateze la maximum pe cei care vizitaseră Uniunea Sovietică : „Omul are două memorii, memoria mintală şi cea vizuală. Când poate să vadă ceva, să ia în memoria vizuală, e aşa de puternică această impresie [...] deci vizita ţăranilor muncitori in gosp colective, e cea mai bună metodă pentru organizarea de gosp col."[112]. Ministrul român

109. Biografiile exemplare erau, în acest sens, o continuare atît a larg răspînditelor vieţi ale sfinţilor ortodocşi, cît şi a textelor despre figurile eroice ale istoriei. Vezi Marino, 1972 ; Verdery, 1996, capitolul 3 ; Kantorowicz, 1957 ; Brown, 1981.
110. ANIC, fond 1, dosar nr. 75/1952, f. 244 (ARL).
111. Arhiva Primăriei Şibot (jud. Alba), dosar nr. I/1/1951, ff. 20-27 ; dosar nr. I/1/1952, *passim*.
112. ANIC, fond CC al PCR – Agrară, dosar nr. 138/1952, f. 47. Bobovnicov afirma în continuare că delegaţii care nu le povesteau consătenilor despre minunile pe care le văzuseră în URSS şi nu participau la organizarea de gospodării noi în România erau profund suspecţi şi cel mai probabil duşmani.

al Propagandei, Leonte Răutu, era de aceeaşi părere, că „a vedea înseamnă a crede". El observa că ţăranii vor să aştepte ca să vadă cum se desfăşoară lucrurile înainte de a hotărî să se înscrie în colectiv, mai ales ţăranul mijlocaş, care „şovăie, nu se hotăreşte uşor, vrea să vadă. Si atunci datoria noastră ca într'adevăr să prefacem aceste gospodării colective în gospodării model, ca exemplul lor să slujească ca problema cea mai grăitoare. Să vină ţăranii din diferite părţi ale judeţului şi să se convingă"[113].

Ilustraţia 4.12. Inspirat de Stalin. Prin amabilitatea Fundaţiei Artexpo.

Gheorghe Goina, primarul din Sîntana, s-a numărat printre primii delegaţi trimişi în Uniunea Sovietică în 1949. La întoarcere, el a inaugurat, în 1950, una dintre primele asemenea gospodării colective model, „Viaţă Nouă", care a funcţionat foarte bine din aproape toate punctele de vedere, în parte mulţumită stilului de conducere al preşedintelui (vezi Goina, 2009 [ed. rom. 2005], şi mai jos). Pe parcursul unui deceniu, numeroase delegaţii din toată ţara – peste 220 de delegaţi din alte GAC-uri – şi de peste hotare (de pildă, din URSS, Polonia, Ungaria, RDG, China, Franţa şi Statele Unite) au vizitat gospodăria „Viaţă Nouă". Mai mult, „[t]oate delegaţiile au fost vădit impresionate de viaţa nouă pe care o duc colectiviştii" (Martin *et al.*, 1959, p. 198). Au avut posibilitatea de

113. ANIC, fond CC al PCR – Propagandă şi Agitaţie, dosar nr. 3/1950, f. 116.

„a se convinge personal şi de a vedea realizările obţinute de aceasta Gospodărie de a putea combate mai hotărâţi zvonurile lansate de chiaburi"[114]. Delegaţii din „Viaţă Nouă" au beneficiat de vizitele făcute în alte părţi ale ţării şi în străinătate.

Aşa cum sugerează cele de mai sus, schimburile de experienţă erau reciproce – delegaţii româneşti vizitau Uniunea Sovietică, iar delegaţii sovietice vizitau România. Un grup de 12 activişti români care au mers în URSS au vizitat „6 colhozuri, 1 sovhoz, 2 institute de cercetări ştiinţifice, 2 întreprinderi de industrie alimentară într-o excursie de şaptesprezece zile"[115]. Raportul lor furniza pe paisprezece pagini informaţii despre producţie şi despre mijloacele folosite pentru creşterea ei, precum mecanizarea pe scară largă ; despre marii paşi înainte făcuţi în îmbunătăţirea nivelului de viaţă al colhoznicilor, atît din punct de vedere cultural, cît şi material ; şi despre accentul pus pe popularizarea succeselor şi experienţelor de muncă pozitive, dar şi pe critica neajunsurilor, folosind o parte dintre instrumentele pedagogice pe care le-am analizat deja, de pildă gazetele de perete şi presa. Raportul atrăgea de asemenea atenţia asupra reviziei constante a organizării şi a structurilor de partid pentru a îmbunătăţi activitatea unităţilor socialiste, subliniind rolul unei relative autonomii locale : „Fiecare organizaţie de partid are drept de control nelimitat asupra activităţii conducerii administrative. [...] Sovietul sătesc [...], afară de faptul că răspunde de toată activitatea şi lucrările social-culturale şi edilitare [...], are dreptul să controleze şi să ia hotărîri în orice domeniu de activitate gospodărească a colhozului" (*ibid.*, p. 14).

Cît despre delegaţiile sovietice care vizitau România, un grup de specialişti compus din colectivişti şi membri ai unei gospodării agricole de stat, specialişti SMT şi reprezentanţi ai Ministerului sovietic al Agriculturii a petrecut o lună în România, timp în care a vizitat „15 regiuni, 35 gospodării colective, 24 gospodării de Stat, 15 SMT-uri şi 7 staţiuni experimentale"[116]. Au asistat la 102 „consfătuiri", la care au participat 38.500 de oameni[117]. Raportul rezultat, lung de 28 de pagini, era un amestec de laude şi critici constructive. Atunci cînd făceau sugestii, sovieticii puneau de regulă în prim-plan experienţa lor mult mai vastă, observînd, de exemplu, că ei acordă o mare atenţie pregătirii cadrelor şi că fac asta mai intens – şi mai eficient – în lunile de iarnă, cînd muncile agricole nu cer prea mult timp (*ibid.*, p. 13), sau că experienţa lor subliniază importanţa sistemului de brigăzi. Îi lăudau pe numeroşii muncitori din România care îşi dedicau eforturile obţinerii unor recolte mai mari, dar erau îngrijoraţi că experienţa lor nu era transmisă pentru a fi introdusă în alte gospodării (*ibid.*, p. 15). Raportul se încheia cu nişte urări-tip, ritualizate : „Trăiască prietenia româno-sovietică ! Trăiască CC al PMR în frunte cu Gheorghe Gheorghiu-Dej ! Trăiască conducătorul oamenilor muncii din lumea întreagă – tovarăşul Stalin ! " (*ibid.*, p. 15).

Felul cum vedeau ţăranii români experienţa vizitei în Uniunea Sovietică varia. Unul dintre ei, aparent impresionat, spunea, de pildă : „M-am dus cu gândul să caut şi să văd cum trăieşte în Uniunea Sovietică ţăranul sărac. Am umblat prin multe sate şi am stat în casele multora dintre colhoznici. În zadar am căutat însă să dau peste un colhoznic sărac. În Uniunea Sovietică nu există săraci. Toţi ţăranii sunt înstăriţi. Casele colhoznicilor sunt curate şi arătoase, în ele domneşte bunăstarea"[118]. Dar nu toţi ţăranii împărtăşeau părerile

114. Vezi DJAN MM, fond Comitetul Judeţean PMR Maramureş, dosar nr. 91/1950, număr de pagină neclar.
115. ANIC, fond CC al PCR – Agrară, dosar nr. 8/1959, f. 1.
116. ANIC, fond CC al PCR – Agrară, dosar nr. 29/1951, f. 7.
117. *Ibid.*
118. Vezi Dobeş *et al.*, 2004, p. 34.

pozitive despre asemenea vizite atent aranjate (materialele culese de noi arată opinii mai degrabă nefavorabile). Prizonierii de război români care se întorceau din Uniunea Sovietică povesteau despre viaţa grea a colectiviştilor, observînd că „[c]ei din Besarabia care au intrat în colectiv au ajuns nişte cerşetori, mergând pe la cei care n'au intrat în colective şi că în colectiv nu le dă decât bani cu care să-şi procure alimentele ce le trebuesc"[119] şi avertizînd că „om ajunge la şaică, vezi la ruşi, cum era la ruşi" (Goina, 2003, p. 18). Sau, cum replica un altul: „vezî-ţ di tribî, di colectiv eu îs sătul, cî eu am văzut şăsî ani jumati di colectiv, cu ruşî! Îni trebuié colectiv nii?"[120]. O femeie din Bîrsana, Maramureş, un sat nu departe de graniţa sovietică, declara în faţa oficialilor de partid că în colective oamenii flămînzesc, că ea a văzut asta la alte GAC-uri şi întreba – dacă e aşa de bine în URSS – de ce nu se deschid graniţele, de ce nici nu se poate apropia de ele să se uite dincolo şi să se convingă singură[121].

Asemenea imagini negative erau întărite de amintirea comportamentului ruşilor din timpul războiului, descris foarte sugestiv de interlocutorii noştri: „Era jale, mamă, jalea de pe lume, ce ne-a făcut ruşii ăia! Mă, un slătar[‡] de ruşi... mă, nişte nespălaţi, nişte pantaloni largi la ei... te mîncau! Fetele, săracele, fugeau, femeile băgate... ne suiam prin pod... ca lupii, pe ele!"[122]. Ţăranca aceasta a continuat prin a spune că, dată fiind firea ruşilor, ideea colhozului era potrivită pentru ei, pentru că erau mulţi, săraci şi „neoameni". Reprezentări folclorice similare despre soldaţi ruşi nespălaţi, urît mirositori, beţivi, lacomi şi sălbatici în purtări se întîlnesc în mod frecvent în toată România, iar prezenţa lor în timpul războiului este rememorată aproape ca o stare de asediu. O asemenea asociere era prea puţin propice pentru începuturile viitoarelor gospodării colective. Pentru a contracara poveştile negative despre colhozuri, activiştii au început să pună accentul pe colective, despre care ţăranii ştiau destul de puţine – în ciuda eforturilor intense ale propagandei[123]. În cuvintele unuia dintre ţăranii intervievaţi de Lăţea, cadrele au început să evite menţionarea cuvîntului „colhoz", pînă într-atît, încît se spune că un propagandist ar fi zis: „Cine vorbeşte că se face colhoz, îl arestăm! Noi vrem să facem o viaţă mai bună, un trai mai fericit" (Lăţea, 2003, p. 68).

Pentru cei care nu puteau simţi pe pielea lor efectele mimetice ale vizitelor în Uniunea Sovietică, un substitut îl reprezentau filmele documentare despre colectivele româneşti de succes. Cel dintîi film documentar care proslăvea virtuţile unei gospodării colective româneşti a fost făcut în Pechea, unul dintre satele colectivizate cel mai de timpuriu (Şandru, 2003, p. 16). În 1952, un grup de opt pînă la zece membri ai celulei de partid din Rimetea a vizitat GAC-ul „Victoria Socialismului" creat în 1950 în Iara, raionul Turda, unde s-au convins că membrii colectivului „au de toate şi nu duc lipsă de nimic" şi că „zvonurile colportate de culaci sunt minciuni sfruntate" (Ţârău, 2003, p. 37). Ţăranii

119. ACNSAS, FD, dosar nr. 4054, f. 154.
120. D.S., interviu Dobrincu.
121. Vezi DJAN MM, fond Comitetul Raional PMR Sighet, dosar nr. 22/1951/vol. 10. Atmosfera din jurul creării unei gospodării colective în această comunitate era descrisă drept „nesănătoasă".
‡ Slătar, zlătar – ţigan care se ocupa (pe vremuri) cu prelucrarea aurului; aici, cuvîntul este folosit cu sensul peiorativ de „şleahtă" (n. Gail Kligman).
122. D.T., interviu Lăţea; vezi Lăţea, 2003, p. 63.
123. Organizaţia de femei era şi ea însărcinată să propovăduiască în rîndul femeilor colhozurile sovietice şi viaţa femeilor în ele, ca şi colectivele din România (ANIC, fond CC al PCR – Agrară, dosar nr. 54/1950, f. 5).

din satele necolectivizate puteau fi aduşi să asiste la distribuirea de produse agricole în avans în GAC-urile fruntaşe (vezi ilustraţia 4.13). În aceeaşi categorie cu filmele şi vizitele de acest gen intrau mărturiile colectiviştilor fericiţi, care vorbeau ca la carte despre avantajele înscrierii în GAC. Iată, de pildă, ce spunea unul dintre membrii gospodăriei „6 Martie" din raionul Sebeş, regiunea Hunedoara : „[D]upă rezultatele muncii depuse la gospodărie, mi-am construit casă, mi-am cumpărat maşină de cusut, aragaz, maşină de spălat, bicicletă, iar în cadrul unui concurs regional am fost premiat cu un aparat de radio şi un ceas" (Oprea, 2003, p. 53). Asemenea aprecieri pozitive erau puse în valoare în articole triumfătoare din ziarele naţionale şi locale care relatau „Ce am văzut la gospodăria colectivă"[124] şi beneficiile vieţii în colectiv : „Întovărăşiţi şi ţărani muncitori cu gospodărie individuală ! Păşiţi cu încredere pe drumul arătat de partid, drumul belşugului şi fericirii – gospodăria agricolă colectivă ! Socotiţi fiecare, faceţi calcule comparative între veniturile voastre şi cele ale colectiviştilor ! Exemple aveţi destule ! Fraţii voştri, colectiviştii, vă aşteaptă cu braţele deschise să veniţi alături de ei ! " (Dobrincu, 2003a, p. 50). În unele cazuri, experienţa reflecta într-adevăr afirmaţiile propagandei. Un ţăran de peste 80 de ani din Comlăuş relata despre anii de început (dar nu şi despre cei ulteriori) :

> Câştig de cauză o fost prin faptu' că o început să-i plătească bine, la început, la colectiv. Măi, când s-o văzut ţăranu' că el vine acasă cu vreo 30 dă saci dă grâu, mai ié şi ceva orz şi nu ştiu ce. [...] Dom'le, şi-or început oaminii : „Dom'le, stai că-i bine la colectiv, dom'le, mă duc, nu mai mi-s slugă la bogat, nu mi-s slugă la neamţ, lucru de la ora opt la ora cinci, uită cât grâu am primit, uită cât orz am primit, dom'le ! " (Goina, 2003, p. 1).

Alţii îşi exprimau recunoştinţa faţă de partid pentru că le îmbunătăţise substanţial viaţa. Preşedintele unei gospodării colective din regiunea Argeş declara : „[C]olectiviştii noştri trăiesc astăzi mai bine, se îmbracă mai bine, se hrănesc mai bine. Pentru tot ce am făcut, pentru tot ce vom realiza de acum înainte, pentru viaţa noastră nouă, mulţumim din inimă partidului, care ne-a îndrumat paşii spre belşug ! " (Oprea, 2003, p. 53).

Chiar şi aşa, succesele, bogăţiile materiale şi speranţa în viitor pe care le reprezentau gospodăriile agricole model nu au stîrnit vreun val de entuziasm pentru înfiinţarea de noi GAC-uri. Autorităţile au descoperit în schimb că ţăranii erau mai impresionaţi (în mod neplăcut) de colectivele care nu mergeau bine : înţelegeau mimesisul, dar exemplele pe care le alegeau nu erau cele bune. Se grăbeau să compare recoltele mai slabe ale colectivului cu cele mai bune obţinute de gospodăriile individuale private sau să observe că GAC-urile rămîneau în urmă cu însămînţările şi cu recoltarea faţă de plan şi aşa mai departe. Iată ce le scria superiorilor săi secretarul de partid al raionului Orăştie în septembrie 1951 despre gospodăria colectivă din comuna Şibot (care abia îşi încheiase primul sezon agricol) :

> [toţi] comentează în jurul G.A.C. care sunt ecxistente căci sunt o serie de lipsuri care cauzează greutăţi la înfinţarea de noi gospodarii cum este la G.A.C. Şibot unde sunt nemulţumiri în rându colectiviştilor cu primire de avans căci au primit mică cantitate şi pun problema majoritatea de colectivişti căci ei au lucrat toată vara şi nu au putut casă câstigie ceriale [...] ciei dinafară şi vine iarna şi ei nu au primit bani deloc şi sunt desculţi...

124. Vezi Şova, Gheorghe, „Ce am văzut la gospodăria colectivă", *Graiul Maramureşului*, 2 iulie 1950, p. 3. Articole similare erau publicate în presa din toată ţara.

alţi[i ?] care pun acieste probleme căci ei trăbuie casă meargă în particular la muncă pentru aşi putea casăşi facă ceva bani pentru ase înbrăca. [...] nu vin decât câte 15-20 din 50 care au venit mai regulat la lucru in vară, deci şi lucru este rămas în urmă[125].

Ilustraţia 4.13. Distribuirea în avans a produselor agricole la gospodăria agricolă „Roma”, Botoşani, sub privirile lui Marx, Engels, Lenin şi Stalin şi dedesubt ale liderilor români de partid Pancarta de sub streaşină conţine lozinca „Proletari din toate ţările, uniţi-vă ! ”. Prin amabilitatea MNIR/www.comunismulinromania.ro.

În ciuda propagandei neîncetate şi a exemplelor pe viu, aşadar, mulţi rămîneau neconvinşi şi se îndoiau că munca perseverentă avea să fie sursa reuşitelor promise. (Deja la începutul anilor 1950 ţăranii înţeleseseră că mita putea să-i ajute să-şi negocieze statutul de clasă, cotele atribuite etc.) Neafectaţi însă de eşecuri, activiştii şi maşinăria propagandei continuau să facă planuri pentru a duce la bun sfîrşit colectivizarea pe tot teritoriul ţării. În 1957, pe baza „experimentului Galaţi” descris în capitolul 2, liderii de partid au declarat public Dobrogea drept prima regiune complet colectivizată din România şi „regiunea cu cel mai ridicat standard de viaţă al populaţiei rurale”. După această „izbîndă”, observă Iordachi (2009, p. 105 [ed. rom. – p. 179]), „Dobrogea a fost [...] oglinda în care fiecare regiune a ţării *trebuia să-şi vadă propriul viitor*”, dînd naştere unei campanii imitative în alte zone care a contribuit la încheierea colectivizării, aşa cum o declara Gheorghiu-Dej, cu trei ani înainte de termenul planificat. Succesul din Dobrogea a stîrnit o a doua campanie imitativă, paralelă, şi anume intensificarea violenţei.

125. DJAN HD, fond CR PMR, dosar nr. 103/1951, f. 253.

Aşa cum s-a întîmplat şi cu alte tehnici pedagogice, învăţarea prin exemplu a avut şi latura sa întunecată, represivă. Pe cei care refuzau să se înscrie în colectiv sau să-şi predea cotele ori pe cei care instigau la acte subversive prin comportamentul lor recalcitrant, regimul alegea să-i transforme în exemple publice. Asemenea exemple constituiau ceea ce am putea numi un mimesis negativ. Umilirea intenţionată în public a „duşmanilor" era menită să-i înveţe pe alţii că partidul le ştia pe toate cel mai bine şi că împotrivirea la voinţa lui era, în cele din urmă, zadarnică. În ianuarie 1951, la o şedinţă a Secretariatului, Moghioroş afirma :

> Acei chiaburi care refuză să dea, sau care au lovit în colectori, au călcat legea, au ascuns produsele sau au împărţit printre rude sau săraci, acei care au căutat să înşele aparatul de stat, aparatul de colectări - să alegem în fiecare comună câte unul, dintre cei mai de frunte, să-i dăm în judecată, să strângem oamenii din comună la proces şi să fie condamnat... Aceste metode trebuie să le aplicăm şi în celelalte regiuni... Trebuie condamnaţi ca să fie exemplu pentru toţi[126].

Această abordare, încuviinţată de partid şi menită să disciplineze populaţia, a fost, pe termen lung, pe de o parte, încununată de succes, pe de alta, contraproductivă. Dacă a învăţa văzînd ce li se întîmpla altora era o tehnică în general eficientă, brutalitatea metodelor îi aliena în atît de mare măsură pe ţărani, încît propaganda constant glorificatoare devenea din ce în ce mai puţin credibilă. Cei care refuzau să se înscrie aveau de suferit de pe urma mai multor tipuri diferite de abuzuri. Bătăile erau la ordinea zilei. În interviurile lui Dobrincu, de pildă, oamenii îşi aduc aminte deseori că au văzut efectele violenţei fizice. Un bărbat îşi amintea că fusese bătut timp de trei zile pentru că refuzase să semneze cererea de înscriere. În a patra zi, încăpăţînatul fusese trimis acasă să se sfătuiască şi cu soţia. Cînd l-a văzut vînăt din cap pînă-n picioare, ea l-a implorat : „Omule, hai sî ni trecém!... Dicât sî mori, hai sî ni trecém la colectiv!"[127]. În multe regiuni din ţară, oamenii erau deportaţi din satele lor, „dispăreau" pentru că desfăşuraseră activităţi contra regimului sau pentru că erau suspectaţi ori acuzaţi de lipsă de loialitate faţă de partid[128]. Zecile de mii de oameni deportaţi preventiv reprezentau toţi mimesisuri negative.

„Educarea" prin exemple a avut şi forme „încarnate" mai dramatice decît umilirea în public, bătăile crîncene sau regimurile de muncă forţată inumane (ultimele două soldate uneori cu moartea). Atunci cînd se considera necesar, duşmanii erau omorîţi, iar crimele acestea erau menite să le dea o lecţie fără echivoc celor care se îndoiau de hotărîrea partidului (sau de brutalitatea lui nemiloasă)[129]. Repetăm aici că intenţia unor asemenea pedepse era, în mare măsură, pedagogică : de a-i intimida pe oameni, de a le insufla frică. Un astfel de război fizic şi psihologic transforma incertitudinea într-un mod de viaţă. Şi totuşi, aşa cum vom vedea în capitolele următoare, deşi intimidarea a avut deseori

126. ANIC, fond CC al PCR - Cancelarie, dosar nr. 3/1951, în Moraru *et al.*, 2004, p. 456. Pauker comenta în 1952 : „E important nu numai că sunt 300 chiaburi arestaţi, important este mai ales să nu poată să ne păcălească şi să vadă şi săracul, dar mai cu seamă mijlocaşul, că chiaburul nu mai e ce a fost" (ANIC, fond CC al PCR - Cancelarie, dosar nr. 6/1952, f. 20 [ARL]).
127. C.S.C., interviu Dobrincu.
128. Despre deportări, vezi capitolul 2.
129. La această listă de orori trebuie să adăugăm programele perverse de „reeducare" care au fost implementate în închisorile româneşti de cea mai tristă faimă, precum Piteşti. Vezi Bălan, 2000, şi diferitele memorii scrise despre aceste experienţe. Pentru o listă preliminară, vezi Bălan, 2000, pp. 202-203 ; Dobrincu, 2008.

drept rezultat afişarea publică a supunerii şi o dependenţă nedorită faţă de partid, ea nu a generat loialitate, respect sau aprobare faţă de abuzurile de putere ale acestuia.

Denunţuri şi demascări

Două dintre instrumentele pedagogice cele mai insidioase au fost denunţurile şi demascările. Şi unele, şi altele erau încercări de a submina sau de a distruge autoritatea şi demnitatea unei persoane, atît în faţa rivalilor săi politici, cît şi din perspectiva ierarhiilor sociale tradiţionale, prin reformularea „adevărului" despre individul respectiv. Deşi aceste forme sînt deseori considerate aspecte ale puterii totalitare represive, noi le examinăm din punctul de vedere al efectelor întrebuinţării lor. Partidul îşi învăţa cetăţenii să le folosească în mod activ şi, astfel, să fie părtaşi la aparatul represiv al statului, devenind complicii acestuia. Cu alte cuvinte, aceste instrumente nu doar îi familiarizau pe oameni cu categoriile partidului: ele îi invitau să se plaseze în interiorul acestor categorii şi să trăiască potrivit lor. Formele erau deci pedagogice în două sensuri: educînd populaţia în spiritul limbajului şi al tezelor ideologice ale regimului, ele îi implicau concomitent pe oameni într-o nouă relaţie cu statul, făcîndu-i în mod subtil complici la exercitarea puterii.

Denunţurile şi demascările aveau anumite trăsături în comun, dar se deosebeau prin modul lor de organizare şi prin efectele pedagogice generale. Ce reprezentau aceste tehnici? Cum operau? Începem cu denunţurile, citînd definiţia lui Fitzpatrick şi a lui Gellately:

> Denunţurile pot fi definite drept comunicări spontane individuale dinspre cetăţeni către stat (sau către o altă autoritate, precum biserica) care conţin acuzaţii la adresa altor cetăţeni sau a unor oficialităţi de comitere a unor fapte reprobabile şi care, implicit sau explicit, îndeamnă la pedepsirea vinovaţilor. În mod tipic, denunţurile sînt scrise şi expediate destinatarului în privat, nu în mod public. Ele invocă de obicei valorile statului (sau ale bisericii) şi tăgăduiesc orice interes personal al autorului în semnalarea faptelor respective, pretextînd datoria faţă de stat (sau faţă de binele obştesc) ca motiv de a oferi informaţii autorităţilor (Fitzpatrick şi Gellately, 1996, p. 747).

Şi în România, denunţurile funcţionau în manieră similară: ele constituiau comunicări private, secrete – scrise sau orale –, de regulă între un individ, pe de o parte, şi un agent al Securităţii sau un membru de partid cu rang superior, pe de alta. Asemenea informatorilor, denunţătorii furnizau informaţii despre activităţile duşmănoase ale unei alte persoane sau despre comportamentul ei suspect, interpretîndu-şi rolul în clandestinitate; identităţile lor nu erau cunoscute public (deşi alţii îi puteau suspecta)[130]. Referindu-se la denunţarea unui primar de sat care fusese legionar, un interlocutor al nostru mai în vîrstă explica: „[L]-ai pus înt-un plic şi l-ai adresat cătă Securitate-n Vişeu. Atît. Pă poştă-o mărs. N-o fost nevoie să spui numele, numa' s-adresăzi undie-l duci. Nici cinie eşti. În mod secret"[131]. Un ţăran sărac putea să-şi denunţe vecinul, aşa cum i s-a întîmplat lui A.L. din Aurel Vlaicu, care fusese clasificat drept chiabur. Vecinul, despre care alţii spuneau că provenea

130. Informatorii însă tindeau să aibă o „relaţie regulată, deseori plătită, cu poliţia secretă", care îi cultiva în mod activ (Fitzpatrick şi Gellately, 1996, p. 747).
131. P.V., interviu Kligman. Primarul respectiv a fost demis din funcţie.

dintr-o familie de beţivi, l-a denunţat pe A.L. că nu-şi arase tot cîmpul peste noapte, aşa cum i se ordonase[132]. Gestul a fost de două ori mai odios pentru că soţia lui A.L. era naşa vecinului. Duşmăniile personale, stîrnite de diverse motive, puteau cu uşurinţă să determine pe oricine să denunţe pe oricine altcineva. (Gross [1982, p. 375] notează că „duşmănia personală era motivaţia principală".) Sau un ţăran care fusese prins că ascunsese grîne putea apoi să-şi denunţe vecinii, dezvăluind unde şi le ascunseseră şi ei[133], ca nici aceştia să nu scape înşelînd statul. (Se adeverea astfel înţelepciunea populară a vechii zicale româneşti „să moară şi capra vecinului".) Mai mult, Decretul nr. 64/1951 prevedea stimulente materiale pentru ţăranii săraci şi mijlocaşi care îi denunţau pe chiaburi că nu-şi livraseră cotele, oferindu-le „25 la sută din produsele confiscate" (Roske, 2005, p. 123).

Indiferent de motivaţia denunţurilor, efectele lor erau erodarea încrederii sociale dintre rude, vecini şi prieteni şi consolidarea relaţiei intime a informatorilor cu statul şi a dependenţei lor faţă de el[134]. Gross susţine cu argumente solide că :

> Principalul mecanism care explică pătrunderea statului în domeniul privat a fost practica denunţului. Un denunţ eficace (adică, urmat de represalii împotriva celui pîrît) poate fi socotit, în mod paradoxal, atît un serviciu făcut *statului* (căruia îi furnizează o informaţie dorită de acesta), cît şi un serviciu făcut *de către stat* (care furnizează unui cetăţean rezolvarea promptă a unei dispute private în favoarea lui) (Gross, 1982, p. 375).

Invitînd populaţia să-şi regleze conturile sau să-şi dea la iveală animozităţile cu ajutorul acestui instrument – aşadar, nu doar acceptînd denunţurile, ci şi instigînd la ele –, activiştii îi atrăgeau pe oameni într-o plasă în care, odată prinşi, deveneau apoi foarte uşor o pradă a partidului. Ducînd analiza pînă la capăt, Fitzpatrick şi Gellately (1996, p. 757) afirmă că forma cea mai „totalitară" de denunţ era cea în care copiii îşi pîrau părinţii, recunoscînd numai „o datorie mai înaltă faţă de stat". Frecvenţa acestor trădări intrafamiliale nu ne este cunoscută, dar ele „au figurat la loc de frunte în propaganda sovietică şi în cea nazistă", ca şi în cea a statelor frăţeşti (*ibid.*, p. 757 ; vezi şi Hooper, 2006). Îndemnul de a denunţa sau de a demasca, ca şi, mai general, recrutarea de informatori ne arată cum partidul-stat se insinua în reţelele locale de relaţii sociale pentru a transforma ceea ce oamenii ştiau unii despre ceilalţi.

Demascările erau fenomene înrudite cu denunţurile, dar se deosebeau prin faptul că erau spectacole publice, rituale, care funcţionau ca acte de propagandă, de unificare social-politică şi de intimidare publică în acelaşi timp[135]. O puzderie de declaraţii de partid subliniază semnificaţia deconspirării duşmanului, indiferent cine ar fi fost acesta : „una din sarcinile cele mai importante ale maselor trebuie să fie demascarea chiaburilor" ; „presa de partid are una dintre sarcinile principale ale partidului, demascarea tuturor

132. 151, interviu Verdery.
133. ANIC, fond CC al PCR – Cancelarie, dosar nr. 6/1952, f. 10 (ARL).
134. Ioanid (1999, nota autorului, fără pagină) observă că deţinuţii puteau cîteodată „să decadă într-atît [încît] să-şi denunţe camarazii [fapt care] nu-i exclude de pe lunga listă a victimelor dictaturii comuniste". Despre deţinuţi şi „turnătorie" sau „ciripit", vezi şi Fitzpatrick şi Gellately, 1996, pp. 765-766.
135. Aceste „spectacole de deconspirare" au fost introduse mai sistematic în 1958, după ce armata sovietică a părăsit România (vezi Tănase, 1998, p. 158 ; Tănase, 2003, p. 180), şi, la fel ca arestările şi procesele (fie publice, fie procese-spectacol cu uşile închise), au jucat un rol important ca pedagogii „disciplinare". Pentru o lucrare de bază, vezi Fitzpatrick, 2005.

uneltirilor acestor tâlhari. [...] Presa locală trebue să ducă campanii în care să arate ţăranului mijlocaş că şi el e exploatat de chiaburi şi calea lui este gospodăria agricolă colectivă. Trebue combătute cu tărie zvonurile chiaburilor, demascată propaganda sectelor religioase"[136]. Chiaburii trebuiau demascaţi „prin toate mijloacele", avertisment reluat şi amplificat ani mai tîrziu într-un plan de lucru emis de un comitet de partid raional: „Acolo unde duşmanul de clasă se va manifesta, Org. de bază va trece la demascarea acestora în şedinţe, adunări publice, pe gazete de stradă şi perete cât şi prin caricaturi"[137].

Asemenea diavolului din folclorul creştin, duşmanii luau o varietate de înfăţişări şi făceau eforturi să-şi remodeleze identităţile în pas cu timpul. Dar un duşman era un duşman, indiferent de masca sa impostoare. În acest sens, Fitzpatrick observa cu perspicacitate: „Impostorul este cineva care şi-a asumat sau pretinde pentru sine o identitate la care nu are dreptul. Într-o situaţie revoluţionară, este extrem de importantă demascarea impostorilor care îşi asumă în mod fals o identitate revoluţionară" (Fitzpatrick, 2005, p. 4). Nimeni nu era invulnerabil la deconspirare, indiferent de rangul deţinut în partid. Pentru a fi sigură că toată lumea înţelege semnificaţia activităţilor duşmănoase, celula de bază a gospodăriei colective din Ieud, Maramureş, a discutat, între altele, pe 20 iulie 1953, demascarea lui Beria în Uniunea Sovietică, relatată într-un articol din *Scînteia* pe 11 iulie 1953[138]. În iulie 1952, Comitetul Executiv al Sfatului Popular din comuna Şibot (Hunedoara) a copiat demascarea „bandei" Pauker demascîndu-şi propriul vicepreşedinte drept chiabur şi exploatator al oamenilor muncii. Exemplul acesta arată cît se poate de grăitor cum procesele-spectacol rezonau pedagogic în josul ierarhiei politice. Conform minutelor, un tovarăş a tras concluziile spunînd că

> multe dintre realizările din construcţia socialismului au fost obstrucţionate de reprezentanţi ai deviaţiei de dreapta a lui V. Luca, A. Pauker şi Th. Georgescu, împotriva cărora CC al PCR a luat măsuri. Deviaţia de dreapta a fost observată şi la nivel regional şi raional. El a citat o serie de cazuri de la secţia financiară raională. Ca şi la raion, a existat un reprezentant al deviaţiei de dreapta şi în Sfatul Popular din Şibot, vicepreşedintele I. Bonţa. El a aplicat cotele în mod incorect, favorizându-i pe chiaburi şi pe ţăranii bogaţi. [...] Anul trecut a sabotat campania de treerat[139].

În timpul lucrărilor, fratele lui l-a denunţat la rîndul său că îi sprijinea pe chiaburi şi fura din proprietatea satului. În lunile acelea, demascări similare trebuie să se fi produs în toate regiunile ţării.

Demascările, „ritualuri publice de repudiere" (Hooper, 2006, p. 63), se produceau în mod tipic în timpul şedinţelor comunale organizate de partid şi se ţineau în spaţii publice precum căminele culturale sau sălile de spectacol. Aceste „tribunale ale poporului", aşa cum le-a numit unul dintre cronicarii ţărani ai Ieudului, erau anunţate din timp, cu data şi ora la care X avea să fie judecat la casa de cultură a satului[140]. În 1952, peste trei mii de chiaburi care intraseră în gospodăriile colective au fost demascaţi şi excluşi (Ionescu-Gură,

---

136. DJAN MM, fond Comitetul Regional PMR Baia Mare, dosar nr. 65/1949, f. 286 (*); şi ANIC, fond CC al PCR – Propagandă şi Agitaţie, dosar nr. 1/1950, f. 61.
137. ANIC, fond CC al PCR – Agrară, dosar nr. 54/1950, f. 3, şi DJAN MM, fond Comitetul Raional PMR Vişeu, Maramureş, dosar nr. 33/1952, vol. V, f. 91.
138. DJAN MM, Comitetul Raional PMR Vişeu, Maramureş, fond 10, dosar nr. 71/1953, f. 6.
139. Arhiva Primăriei Şibot (jud. Alba), dosar nr. I/1/1952, ff. 148-166 (*).
140. Pleş-Chindriş, dată nespecificată.

2000, p. 291). Urmînd directivele de partid menţionate mai sus, aceste spectacole publice erau prezentate şi în articole de ziar şi în gazetele de perete. De pildă, un titlu dintr-un ziar local afirma că „Chiaburii din plasa Iza sunt demascaţi şi daţi în judecată" pentru că au ascuns grîne datorate statului şi au însămînţat cîmpurile cu seminţe de proastă calitate[141]. Demascările dădeau naştere unor demonstraţii publice rituale de „loialitate" faţă de regim, căci cei în cauză erau bombardaţi cu întrebări răuvoitoare şi umiliţi de către mulţimea adunată. În acelaşi timp, procesul public al demascării permitea partidului să prezinte justiţia socialistă în acţiune, în ciuda secretului cunoscut de toată lumea că asemenea spectacole erau exemple dramatice de intimidare.

Deşi denunţurile şi demascările erau strîns legate, cele din urmă tindeau să reprezinte rezultatul fie al unor denunţuri, fie al unor date furnizate de informatori plătiţi. Muncitorii puteau să denunţe un „tovarăş" care îi înşelase pe ei şi înşelase şi statul. Activitatea hoţului era apoi cercetată şi, dacă se găseau motive, demascată, pentru a le demonstra celor cu intenţii similare că „nu doarme clasa muncitoare", ci veghează în permanenţă[142]. În plus, Securitatea păstra statistici privind numărul de „ameninţări, dezvăluiri, arestări...", care includeau numărul de demascări rezultate din denunţuri ; asemenea informaţii erau făcute să circule trimestrial în interiorul poliţiei politice[143].

Corespondenţa şi întîlnirile cu oficialii de partid

O altă strategie pedagogică menită să-i implice pe cetăţeni în mod direct în crearea „omului nou" era solicitarea de scrisori şi de cereri sau organizarea de întîlniri cu ei. Liderii de partid încurajau aceste practici : cereau ajutorul celor care puteau să-şi convingă rudele şi vecinii să se înscrie în colectiv sau îi îndemnau pe oameni să-şi exprime patriotismul şi loialitatea faţă de partid atrăgînd atenţia asupra greşelilor făcute de cadre sau de alţii şi care le provocaseră nemulţumirea. Indiferent dacă se realiza printr-o scrisoare oficială, printr-o cerere sau o întîlnire cu conducerea de partid, comunicarea de acest tip presupunea ca persoana să poată folosi fluent noul limbaj pe care l-am descris la începutul acestui capitol, aşadar, să-şi schimbe concepţia despre sine. Mai mult, redactarea de scrisori şi cereri şi întîlnirile oficiale cu liderii erau acte performative, care transformau relaţiile dintre cetăţeni şi partidul-stat, contribuind la întărirea caracterului paternalist al acestuia[144].

141. Vezi Chindriş, *Graiul Maramureşului*, 16 aprilie 1950, p. 3. Despre demascări, vezi Fitzpatrick, 2005 ; Tănase, 2003, pp. 167-180. Oamenii se puteau da de gol fără să vrea (a nu se confunda cu autocritica, făcută în cunoştinţă de cauză, chiar dacă nu neapărat cu mîndrie). De pildă, un primar care nu era dispus să grăbească procesul de colectivizare din satul său a fost acuzat de un grup de agitatori că „te-ai demascat ; eşti împotriva colectivizării ! ". A fost ameninţat cu închisoarea etc. Vezi Stoica, 2003, p. 20.

142. Vezi : „Sa stie toţi talharii de teapa inginerului Decei Ovidiu că nu dorme clasa muncitoare". DJAN MM, fond Comitetul Raional Vişeu, dosar nr. 2/1950, f. 3.

143. Vezi, de pildă, ACNSAS ; FD, dosar nr. 53/vol. 25, 1, ff. 16-19. Asemenea rapoarte erau create de Consiliul de Securitate a Statului, secţia C.

144. Despre denunţuri şi scrisori, vezi Fitzpatrick şi Gellately, 1997. Fitzpatrick schiţează trei cadre generale în contextul cărora face analiza scrisorilor : paternalismul statal, relaţiile cu cetăţenii şi analiza culturală (Fitzpatrick şi Gellately, 1997, pp. 1-10). Noi includem, în plus, în acest gen al comunicării dintre partid şi cetăţeni întîlnirile cu liderii.

De pildă, pentru a-i convinge pe oameni să se înscrie în colective, o directivă cerea ca organizaţiile regionale şi locale ale partidului să-şi intensifice eforturile de a-i determina pe muncitorii din fabrici şi pe orăşeni să le scrie rudelor şi prietenilor de la sat[145]; le puteau de asemenea expedia cărţi poştale cu imagini din viaţa şi munca în colective, tipărite exact în acest scop[146]. Celulele locale de partid urmau să-i organizeze şi să-i ajute pe membrii gospodăriei colective să trimită scrisori ţăranilor din alte sate, îndemnîndu-i să creeze şi ei GAC-uri[147]. În plus, membrii de partid aflaţi pe trepte mai înalte în ierarhie scriau deseori rudelor din sat, încercînd să le lămurească. Într-o asemenea epistolă, doi fraţi (unul, general, altul, director de muzeu) răspundeau pe larg întrebărilor scrise insistente pe care le primiseră de la fratele lor din sat. Încercau să-l facă să înţeleagă că, dacă el şi membrii numeroasei sale familii – toţi, consideraţi într-un fel sau altul duşmani – îşi îndreptau comportamentul şi „daca te vei purta bine si vei fi un om sincer devotat regimului si intereselor clasei muncitoare, cu siguranta vei fi rechemat in postul pe care l-ai avut sau in altul mai important". Îi aminteau că, în calitatea sa de cap de familie, era responsabilitatea lui „sa dea tonul si, daca este necesar, in anumite ocazii, chiar sa-l impuna". După două pagini şi jumătate de rînduri strînse în care explicau pe larg principiile partidului, încheiau urînd numai bine familiei şi îmbrăţişîndu-l „cu fratesti salutari". Un post-scriptum declara că „scrisoarea nu-i secreta, o poate ceti oricine", aluzie la faptul că s-ar putea ca autorii s-o fi scris pentru a-şi demonstra fidelitatea faţă de partid, în pofida rezistenţei opuse de rudele lor la demersurile regimului[148].

Reclamaţii şi întîlniri

Conducerea de partid nu doar îi îndruma pe oameni cum să scrie asemenea misive, ci îi şi invita să le compună. În ziare se publicau în mod regulat scrisori către redacţie; altele erau adresate liderilor de la vîrf, inclusiv lui Gheorghiu-Dej însuşi sau membrilor Comitetului Central, căutînd rezolvarea justă a unor plîngeri[149]. Asemenea scrisori se asemănau cu denunţurile prin faptul că deseori reclamau autorităţilor încălcarea doctrinei de partid de către cadre, rude sau prieteni şi că puteau să aibă consecinţe punitive. Se deosebeau însă deoarece reprezentau o formă de solicitare oficială, nu o comunicare secretă cu Securitatea. Deşi le permiteau autorilor să facă apel la înţelepciunea şi simţul de dreptate ale partidului şi să stabilească o relaţie cu partidul-stat paternalist dovedindu-se cetăţeni socialişti autentici, aceste scrisori, ca şi denunţurile, îi implicau totodată pe autorii lor în funcţionarea mecanismului represiv al statului. Sau, aşa cum nota Alexopoulos despre cererile sovietice ale persoanelor lipsite de drepturi civile, „discursul denunţător din cererile pentru repunerea în drepturi ilustrează felul cum victimele pot deveni călăi" (Alexopoulos, 1999, p. 652). Observaţia sa pertinentă se aplică în egală măsură scrisorilor cu discurs acuzator.

---

145. ANIC, fond CC al PCR – Agrară, dosar nr. 54/1950, f. 3.
146. ANIC, fond CC al PCR – Agrară, dosar nr. 48/1950, f. 49.
147. ANIC, fond CC al PCR – Agrară, dosar nr. 54/1950, f. 3.
148. ACNSAS, FP, dosar nr. 248/vol. 2, ff. 23-24.
149. Răspunzînd la asemenea reclamaţii, „s'au descoperit multe lucruri nejuste care s'au pus la punct şi s'au rezolvat multe contestaţii, care în majoritate au avut un conţinut just" (ANIC, fond CC al PCR – Agrară, dosar nr. 70/1953, f. 31).

Comunicările către liderii de partid începeau cu formule introductive de adresare - „iubite tovarăşe Gheorghiu-Dej", de pildă -, urmate de declaraţii despre învăţăturile marxist-leniniste, care încadrau plîngerea ce urma într-un tip de document acceptat[150]. În multe cazuri, ele însemnau demascarea unor duşmani şi a unor activităţi care violau bunele intenţii ale partidului. Aşa cum afirmăm în capitolele 3 şi 5, scrisorile puteau să demaşte cadrele care manifestau un comportament într-un fel sau altul inadecvat, ameninţînd astfel unitatea gospodăriei colective sau a partidului. Colegi sau cetăţeni obişnuiţi, vigilenţi puteau aduce asemenea deviaţii în atenţia oficialităţilor de partid din eşaloanele superioare. De pildă, trei membri de partid i-au scris lui Gheorghiu-Dej plîngîndu-se despre comportamentul mai multor conducători ai gospodăriei agricole „Steagul lui Lenin" din comuna Bujoru, regiunea Galaţi, ca şi al altor activişti de partid de la raion. Reclamau, între altele, purtarea huliganică a preşedintelui GAC-ului: nu numai că adusese două butoaie cu vin din altă localitate - cu ocazia sărbătorilor de primăvară -, dar li-l vînduse colectiviştilor la preţ de speculă, transformînd gospodăria colectivă într-o crîşmă; în plus, furase o oglindă din cealaltă localitate, care fusese găsită în casa lui, şi două roţi de căruţă de la un ţăran sărac de acolo[151]. Tovarăşii care au scris partidului apărînd interesele acestuia (şi, fără îndoială, pe ale lor) şi-au redactat afirmaţiile în noul limbaj şi au încheiat cu o serie de sloganuri: „Luptăm pentru Pace! Luptăm pentru marea cauză a lui Lenin şi Stalin. Trăiască Partidul Muncitoresc Român!". (Nu ştim cum a fost rezolvată reclamaţia.)

Nemulţumirile puteau fi exprimate de asemenea în întîlniri faţă în faţă cu liderii de partid, inclusiv cu cei de la vîrful ierarhiei, în timpul cărora unul sau mai mulţi petiţionari solicitau sfaturi sau rezolvarea unor probleme. Oficialii prezenţi ascultau plîngerea sau înşiruirea necazurilor, puneau întrebări care testau de asemenea rîvna doctrinară a celor care le solicitau sfatul înţelept şi ofereau recomandări pentru rezolvarea problemei. Atunci cînd era cazul, unul sau mai mulţi membri ai Comitetului Central puteau să meargă în localitatea unde existau problemele semnalate şi să se asigure că acestea erau rezolvate, fie în favoarea celor care apelaseră la ei, fie a reprezentanţilor locali care făcuseră obiectul reclamaţiei.

Iată, de pildă, pe scurt, schimbul de replici din timpul unei întîlniri pe care trei ţărani din satul Cistei (Hunedoara) au avut-o, pe 15 mai 1951, cu Gheorghiu-Dej şi Moghioroş[152]. Întrevederea le-a permis celor doi lideri să demonstreze disponibilitatea partidului de a asculta şi a propune soluţii, subliniind în acelaşi timp linia oficială şi ce însemna să fii cetăţean adevărat al României socialiste. După ce tovarăşul Gheorghiu-Dej i-a întrebat ce i-a adus la Bucureşti, Mihai Ciortea, care părea a fi liderul grupului, a răspuns în numele a 28 de familii cu o plîngere despre felul cum fusese înfiinţată gospodăria colectivă din satul lor: activiştii îi ameninţaseră cu deportarea la Canal pe toţi cei care nu semnau în douăzeci şi patru de ore. În plus, arătaseră ce li se putea întîmpla sătenilor recalcitranţi bătînd şase bărbaţi - după care 180 din cele 192 de familii din localitate semnaseră cererea de intrare în GAC. Apoi, opt ţărani fuseseră etichetaţi drept „chiaburi", deşi nici unul dintre ei nu avea mai mult de zece hectare de pămînt. Gheorghiu-Dej, simţind că oamenii ar fi putut să nu ştie bine ce era un chiabur, i-a chestionat în detaliu, iar ţăranii i-au înfăţişat

150. Despre scrisori în Uniunea Sovietică, vezi, de pildă, Davies, 1997.
151. ANIC, fond CC al PCR - Agrară, dosar nr. 6/1951, ff. 2-3.
152. Moraru *et al.*, 2004, pp. 546-550. Pentru că s-a scris mai puţin despre asemenea întîlniri, ne concentrăm asupra conţinutului lor în mai mare detaliu decît asupra plîngerilor şi reclamaţiilor. Reluăm subiectul plîngerilor exprimate prin cereri formale în cele ce urmează.

criteriile corecte (exploatarea muncii altora, proprietatea asupra unor mijloace de producţie) şi au adăugat că toţi chiaburii erau necinstiţi etc.

Pe parcursul întîlnirii, Moghioroş a întrebat dacă problema fusese semnalată organizaţiei de partid din sat. Răspunsul a fost nu, pentru că nimeni nu mai avusese curajul să formuleze vreo plîngere după ameninţările iniţiale; oamenii erau prea speriaţi ca să mai spună ceva. Ciortea a dezvăluit că ei înşişi se temeau de ceea ce avea să li se întîmple cînd se întorceau în sat, la care Moghioroş i-a răspuns: „Oricine are dreptul să vină la Comitetul Central". În aceasta şi consta, de fapt, esenţa problemei: neputînd să beneficieze de o judecată imparţială a problemei în satul lor, aceşti ţărani făcuseră uz de drepturile lor ca nişte buni cetăţeni ai statului socialist, dar se temeau de represalii acasă pentru că acţionaseră peste capul oficialilor locali de partid, care ar fi putut să aibă de „plătit" pentru că încălcaseră, după mărturiile ţăranilor, principiile de comportament promovate de partid.

Discuţia a trecut apoi la întrebarea dacă ţăranii deveniseră membri GAC de bunăvoie (chestiune la care vom reveni mai jos). Ciortea a dezvăluit că, în ciuda presiunilor exercitate asupra lui, soţia îl ameninţase cu divorţul dacă se înscria în colectiv. Prins la mijloc, el sfîrşise prin a o bate. Gheorghiu-Dej l-a criticat, spunîndu-i că utilizarea forţei este contraproductivă şi că „n-ai voie s'o baţi". A fost începutul unei predici despre doctrina partidului, căci Ciortea a afirmat apoi că fusese sfătuit de comitetul raional să-şi lase soţia, pentru că asta ar fi făcut-o să se înmoaie. Gheorghiu-Dej i-a spus că primise un sfat prost: el, Ciortea, era de vină: „Ca membru de partid nu trebue să mergi cu bătaia, ci să te porţi cu ea răbdător, frumos, cu toată gingăşia, s'o laşi să se convingă, s'o înveţi, să-i arăţi că-i vrei binele". Cînd Ciortea a recunoscut că soţia lui citise un articol de Ana Pauker care spunea că ţăranii trebuie să se înscrie voluntar, Gheorghiu-Dej a coroborat: „Cu sila nu se poate face gospodărie colectivă. Dacă ai băgat spaima în oameni, greu poţi să te apropii de ei, mai ales că ţăranul nu uită. Metodele de constrângere sunt străine de noi şi fac foarte mult rău Partidului nostru". Vorbind mai departe pe larg, el şi-a exprimat regretul că ceea ce se întîmplase la Cistei nu era un caz singular, că mulţi ţărani nu doriseră iniţial să se înscrie, dar că existenţa unor exemple de beneficii pe care le putea aduce agricultura colectivizată avea să-i convingă pînă la urmă. În încheiere, Gheorghiu-Dej a reafirmat cît era de important ca ţăranii să se înscrie de bunăvoie şi a sugerat ca un membru al Comitetului Central să meargă la Cistei, sarcină pentru îndeplinirea căreia s-a oferit Moghioroş[153]. Asemenea întîlniri, ca şi scrisorile adresate autorităţilor, erau o practică obişnuită, deşi nu ştim cît de des aveau loc. Efectele lor pedagogice sînt însă clare: atragerea cetăţenilor în mod direct – şi instrumental în ambele cazuri – printre utilizatorii vocabularului de partid şi în practicile politice şi culturale ale acestuia.

Cererile

Printre practicile pedagogice cele mai răspîndite se numără şi scrierea de cereri, mai ales pentru intrarea în colectiv „de bunăvoie şi nesilit de nimeni"[154]. Acest tip de documente

153. Moraru *et al.*, 2004, p. 548, pentru citate. Din nou, nu ştim ce a urmat; ne interesează în primul rînd faptul că asemenea întîlniri aveau loc.

154. De multe ori, linia de demarcaţie dintre reclamaţii şi cereri este foarte fină; există însă şi deosebiri categorice: reclamaţiile erau mai puţin formale şi nu erau împărţite pe categorii, precum înscrierea în colectiv, reclasificarea socială, cererea de înapoiere a pămîntului etc.

are o istorie lungă în viaţa ţărănimii ruse (vezi Burbank, 2004) şi reprezenta deja în secolul al XVIII-lea o formă consacrată de comunicare între oameni aflaţi pe trepte diferite ale ierarhiei sociale, în toate provinciile româneşti. Era îndeosebi bine reprezentat în zonele de graniţă ale fostului Imperiu Habsburgic (la poalele transilvănene ale Carpaţilor Orientali şi Meridionali)[155]. Ţăranii petiţionari puteau să solicite ceva în mod direct şi explicit, puteau să reclame sau să conteste ceva, cerînd în mod implicit rezolvarea situaţiei. Deosebit de frecvente pe vremea Imperiului Habsburgic fuseseră plîngerile către împărat privind comportamentul oficialilor imperiali de rang mai mic, precum cererile care au precedat răscoala masivă a ţăranilor din 1784 (vezi Prodan, 1979).

Cererea ca gen a intrat în repertoriul perioadei comuniste (deşi cu unele modificări) deseori la îndemnul autorităţilor[156]. Analizînd o formă specifică Uniunii Sovietice, Alexopoulos (1997) discută tonul de autoprezentare folosit de autor, care îşi relatează suferinţele şi greutăţile încadrîndu-le în retorica de justiţie socială şi dreptate a partidului : asemenea „bocete rituale", cum le numeşte ea, erau menite să facă apel la bunăvoinţa paternalistă a destinatarilor. Afirmaţiile ei despre ceea ce face convingătoare forma bocetului se aplică, la modul general, şi altor tipuri de cereri, fie scrise, fie prezentate în întîlniri directe : „genul de public pe care îl presupune bocetul este unul agentiv ; numai cititorul cererii este în stare să oprească cercul vicios al suferinţei autorului ei" (Alexopoulos, 1997, p. 129). Cererile, ca gen, recunosc unde este localizată puterea şi încearcă să o manipuleze ; ele se potrivesc mai ales contextelor în care centrul puterii este înţeles ca un principiu ordonator, iar parte din statutul său înalt se sprijină pe faptul că acţionează în favoarea celor lipsiţi de putere (vezi Humphrey, 2002, pp. 28-29).

Redactarea unei cereri îi implica pe cetăţenii obişnuiţi atît în procesul de învăţare a limbajului potrivit, cît şi în cel de conectare a nivelurilor birocraţiei prin intermediul circuitelor de hîrtie despre care am discutat în capitolul 3, căci fiecare cerere precipita o întreagă corespondenţă, produsă de nivelul care o primise şi de nivelurile însărcinate să o rezolve. Cetăţenii puteau fi foarte insistenţi, multiplicînd circuitele de hîrtie prin eforturi repetate de a-şi rezolva problemele. Deseori, cererile încălcau ordinea corectă a ierarhiei administrative, fiind trimise, de pildă, direct Comitetului Central sau lui Gheorghiu-Dej însuşi (ori, cîteodată, chiar ambilor destinatari ; vezi mai jos). Dosarele raionale conţin ordine de la superiorii regionali ca subordonaţii de la nivel de raion să se ocupe de probleme care fuseseră trimise în mod nepotrivit prea sus ; uneori, regiunile dădeau un termen-limită de rezolvare a cazului, iar dosarul raional includea atunci un memoriu către regiune despre

155. Dumitru Şandru, comunicare personală. Scriind despre instituţiile feudale în principatele române, istoricii Sachelarie şi Stoicescu (1988, p. 96) relatează că oricine se considera tratat nedrept putea să depună o cerere, care declanşa o procedură formală în sistemul justiţiei boiereşti. Această formă era bine împămîntenită înainte de secolul al XVIII-lea ; la mijlocul secolului al XIX-lea, ţăranii se puteau folosi de ea pentru a se adresa direct domnitorului. În relaţiile cu autorităţile locale din sat însă, principalele forme de adresare erau orale, pînă cînd reformele de la mijlocul secolului al XVIII-lea au încercat să generalizeze şi aici procedurile scrise. (Îi mulţumim lui Dorin Dobrincu pentru aceste referinţe.) Două persoane erau cu deosebire importante în medierea relaţiei cu autorităţile : învăţătorul şi preotul ; în Transilvania, pe lîngă acestea două, mai era şi notarul din sat. Oricare dintre ele putea să scrie cereri pentru ţăranii analfabeţi.

156. Conform legii impozitării, de pildă, cetăţenii aveau dreptul de a depune cereri de contestare a unor decizii pe care le considerau injuste, ceea ce demonstra „caracterul democratic" al legii. Vezi, de pildă, DJAN MM, fond Comitetul Regional PMR Baia Mare, dosar nr. 65/1949, f. 106.

felul cum fuseseră soluţionate problemele. Făcînd, aşadar, schimb de corespondenţă în legătură cu cererile lor, cetăţenii învăţau treptat responsabilităţile ierarhice ale birocraţiei care se ocupa de ele. Cunoaşterea şi folosirea formelor legale potrivite influenţau soarta autorului cererii. De pildă, şaizeci de contestaţii fuseseră respinse pentru că nu fuseseră concepute şi semnate în mod corect, iar persoanele analfabete nu puteau fi din start luate în considerare, întrucît, legal, nu puteau face nici o afirmaţie fără semnătură[157].

Cereri se făceau la orice nivel social. Organele regionale solicitau Comitetului Central permisiunea de a înfiinţa GAC-uri sau schimbări în anumite politici care, se temeau ele, ar fi putut isca revolte. În 1947, directorul Biroului Economic din Maramureş cerea Direcţiei de Stat pentru Aprovizionare zece vagoane de porumb: „Pentru ca foametea sa nu parolizeze intreaga viata a judetului si sa nu provoace maceluri, revolte in massa si exoduri de populatie, este necesara o distribuire urgenta de cereale pentru economate si locuitorii infometatii ai judetului"[158]. Oameni de toate felurile scriau cereri pentru a putea deveni membri de partid. Cît despre ţărani, ei solicitau să fie primiţi în gospodăriile colective, să se retragă din ele, să fie colonizaţi în altă parte, să li se scadă cotele, să-şi doneze pămîntul către stat ca să scape de cote, scriau ca să-şi conteste desemnarea drept „chiaburi" (vezi capitolul 6) sau exproprierea terenurilor din timpul reformei agrare, ca să încerce să-şi recupereze pămîntul de bună calitate care fusese schimbat cu unul mai prost, ca să se opună altor politici precum deportarea sau confiscarea casei şi a proprietăţilor, ca şi dintr-o sumedenie de alte motive. Într-un exemplu neobişnuit, Vultur relatează că cetăţenii români de etnie germană din Banat, anticipînd exproprierea în reforma agrară din 1945, au cerut să fie recunoscuţi drept „francezi", pretenţie pe care şi-o întemeiau pe originea „franceză" a strămoşilor lor, colonizaţi în secolul al XVIII-lea, care i-ar fi scutit de expropriere ca germani (Vultur, 2003a, pp. 7-8; vezi capitolul 7). În restul acestui subcapitol, ne vom concentra atenţia asupra cererilor de a înfiinţa o gospodărie colectivă şi de a se înscrie într-una, apoi vom evalua forma pedagogică de bază care îi învăţa pe oameni o anumită etichetă a adresării şi comunicării cu statul.

Insistenţa conducerii de partid, pe urmele sovieticilor, asupra principiului leninist al „liberului consimţămînt" ca bază a formării colectivelor a fost cea care a dictat folosirea cererilor atît la înfiinţarea unei gospodării colective, cît şi la înscriere. Aceste documente formale furnizau în acelaşi timp acoperire legală şi evidenţă documentară pentru acţiunile partidului, pe care le şi legitimau. Iată unul dintre ele, care etalează efectele concrete ale mimesisului descris mai devreme:

DARE DE SEAMĂ

privind munca de constituire a G.A.C. „Viaţa Nouă" din satul Dobrosloveni

Tovarăşi:

Ţăranii muncitori din satul Dobrosloveni şi Potopin vizitînd Gospodăria Agricolă Colectivă din satul Reşca care a luat fiinţă în anul trecut şi-au putut da seama de superioritatea G.A.C. faţă de întovărăşiri şi, printr-o largă muncă politică de masă, ţăranii muncitori în frunte cu comuniştii din satele Dobrosloveni şi Potopin s-au hotărît şi într-un timp destul de scurt au cerut să creeze o gospodărie agricolă colectivă; astfel că dintr-un număr de... familii s-au trecut... familii cu o suprafaţă de... Ha. Atelaje: căruţe..., ... pluguri, grape şi altele.

157. ACNSAS, FD, dosar nr. 5, f. 17.
158. DJAN MM, fond 53, dosar nr. 123/1946, f. 5.

> La baza acestei hotărîri a stat şi exemplul Gospodăriei Agr. Colective 23 August din satul Reşca, care deşi s-a înfiinţat de puţin timp a reuşit să dea la zi muncă: 15 kg grîu şi porumb iar bani 5 lei, ceapă 500 de grame, zahăr şi altele, de exemplu familia Ţucmeanu D-tru cu trei braţe de muncă a prestat 500 zile muncă şi a primit 8.000 kg grîu şi porumb bani 2.500 lei şi alte produse[159].

Cei care intrau într-un colectiv trebuiau să furnizeze o dovadă a faptului că se înscriseseră voluntar, concretizată în expresia standard „de bunăvoie şi nesilit de nimeni" (sau, după cum spunea unul dintre interlocutorii noştri, „[a]şa cum se zice la căsătorie"[160]). Existau o serie de formulări tipizate pentru astfel de cereri de intrare în colectiv, al căror conţinut era de obicei stereotip, dar care putea de asemenea să varieze semnificativ de la un caz la altul. Ele puteau fi scrise de mînă sau puteau fi formulare şapirografiate, cu spaţii albe care trebuiau completate – acestea din urmă au fost îndeosebi populare în timpul celui de-al doilea val al colectivizării de la sfîrşitul anilor 1950. Unul dintre ţăranii intervievaţi de Goina îşi amintea că, atunci cînd încercau să-l convingă să se înscrie, activiştii îi spuneau: „Mă, trebuie să semnezi cerere, că am io cerere, nu trebuie să-ţi mai faci cerere"[161].

Majoritatea cererilor de înscriere erau scurte. Constau în solicitarea de a fi primit (am găsit mai multe formulări ale acesteia), suprafaţa de pămînt donată, numărul de animale şi de utilaje, ca şi numărul de lucrători şi de „braţe de muncă" pe care le aducea în colectiv gospodăria respectivă; unele puteau să includă informaţii suplimentare (de pildă, solicitarea semnatarului de a-şi putea recolta culturile abia semănate, probleme de sănătate care ar fi putut împiedica pe cineva să lucreze în GAC). Stilul acestor cereri reflecta relaţiile în formare dintre petiţionar şi partid: multe începeau cu solicitarea ca partidul „să binevoiască" să-i primească. Mai mult, majoritatea se încheiau cu un slogan ritual (cu care cititorul este deja familiarizat), precum: „Luptăm pentru Pace!", „Trăiască Partidul Comunist Român!", „Trăiască Republica Populară Română!", „Luptăm pentru patrie!".

Pentru mulţi, chestiunea consimţămîntului – „de bunăvoie şi nesilit de nimeni" – era interpretabilă[162]. În loc să se înscrie „de bunăvoie", interlocutorii noştri ne explicau – făcînd un mic joc de cuvinte – că se înscriseseră „de nevoie". Peste tot în ţară, ţăranii ne-au relatat în mod constant că fuseseră siliţi să consimtă. Cîteva exemple din Darabani sînt reprezentative pentru manifestările de brutalitate pe care le-au avut de îndurat, în special bărbaţii: „Nu la-nchisoari, batai! Batai, batai cu ciomagu-ţî da pânî când ti trecéi. Gata, m-an trecut la colectiv! Ş-an lucrat la colectiv douâza' şî opt di ani"[163]; „S-o trecut di fricî acolo. [...] [Ş]î ti-nchidé la primării şî ti bâté, şî ti treci di fricî! Asta o fost"[164]. Au fost bătuţi ţărani în vîrstă, chiar şi cîteva femei, a fost otrăvit cîinele preferat al unei persoane care nu voia să se înscrie. Oamenii îşi vedeau consătenii întorcîndu-se acasă însîngeraţi şi semnau cererile de teamă să nu aibă parte de acelaşi tratament. Ţăranii au fost aşadar literalmente forţaţi să „se treacă" (în colectiv), să „consimtă" a semna cererile

159. Arhiva Primăriei Dobrosloveni, dosar GAC Dobrosloveni, nr. 5/1961, poziţia 148, *Documentele de constituire a GAC Viaţa Nouă din Dobrosloveni şi satul Potopini* [*sic!*] *pe anul 1961*.
160. 59, interviu Verdery.
161. V.B., interviu Goina.
162. Aşa cum observam în capitolul 2, autorităţile dezbăteau de asemenea problema dacă ţăranii care se înscriau în colective din proprie iniţiativă nu subminau cumva iniţiativa de partid (ANIC; fond CC al PCR – Cancelarie, dosar nr. 11/1950, f. 11 [ARL]).
163. M.I.D., interviu Dobrincu.
164. V.A.R., interviu Dobrincu.

puse în fața lor. Pe hîrtie însă, faptul că fuseseră siliți să se învoiască dispărea sub formularea „rugăminții" de a fi acceptați.

Cum arătau aceste cereri? Forma lor varia mult; puteau să înşiruie uneltele donate, să detalieze localizarea pămînturilor aduse în colectiv sau pur şi simplu să indice suprafața de teren înscrisă. Iată două exemple, una pentru gospodăria colectivă din Dobrosloveni, cealaltă, pentru Darabani.

1) Tov. Preşedinte,

Subsemnatul N.D. din comuna Dobrosloveni, Raionul Caracal, Regiunea Craiova, vă rog să fiu primit în Gospodăria Agricolă Colectivă din comuna Dobrosloveni cu suprafața de 7,54 ha teren arabil ce se găseşte în Întovărăşirea Congresul al II-lea al PMR din com. Dobrosloveni, Raionul Caracal, din care 3 ha se află însămînțat cu grîu.

Inventar am:
Un car
Un plug
Una grapă
2 boi

Brațe de muncă am 5 brațe
Soț [semnătură]
Soție [deget şi semnătură]

23 decembrie 1960

Trăiască lupta pentru pace! [165]

2) Tov. Preşedinte
Subsemnatul Andruş V. Mihai din com. Darabani vă rog să fiu înscris în G.A.C. Darabani cu suprafața de 2,50 ha teren arabil.

Inventar, 1 cal, un strâjnic[†], altceva – nimic. Rog ca adunarea generală să-mi aprobe să lucrez cu atelajele mele (adică cu căruța cu doi cai a mea).

Totodată, rog ca recolta de grâu anul acesta să o recoltez eu. Eu am 40 prăjini grâu semănat pe Podiş.

[...] Mă înscriu în GAC cu 2 brațe de muncă.
1. Soț Andruş Mihai
2. Soție Andruş Elena
Tov. Preşedinte al GAC Darabani[166]

(Să observăm condițiile ataşate celei de-a doua cereri, pe care le vom discuta în capitolul 5.) Unele cereri puteau să devină foarte personale: după ce solicită să se înscrie, o anume Ştefan Marie scrie:

---

165. Arhiva Primăriei Dobrosloveni, dosar nr. 5/1961, nr. inventar 5/961, poziția nr. 154/4, *Documentele de constituire a GAC Viața Nouă Dobrosloveni şi satul Potopini pe anul 1961.*
† Mînz de 1 sau 2 ani (regionalism) (n.t.).
166. Arhiva CAP Darabani, dosar Cereri de înscriere în GAC Darabani, satul Suseni, fără pagină.

Iear menţionez căci ieu sunt bolnavă şi sufer cu ficatul din anul 1957 şi până în prezent. In prezent mai aflu în vârstă de 34 ani în prezent nu mă simt bine. Iar menţionez căci şi soţul meu este dę acort casă întru în gospodăriea colectivă. Nomă iar iel ieste în servicu la CFR Sighet [acum]. Iar ieu mai rog conduceri Colective căci soţului nu am nici o pretenţie, de cât sămi asiguraţi servicul unde mă aflu şi în prezent. Si sămi asiguraţi grădina pentru zarzavaturi conform statutului prevăzut[167].

Ţăranii care semnau aceste cereri le luau foarte în serios, probabil din credinţa că orice lucru scris pe hîrtie avea o forţă specială. Cînd se revoltau împotriva modului în care erau trataţi, puteau să ocupe aripa Sfatului Popular unde erau ţinute cererile de înscriere şi să le ardă sau să ceară să le fie date înapoi (vezi, de pildă, Stoica, 2009, p. 423 [ed. rom. – p. 445]). Într-adevăr, în Suraia şi Vadu Roşca, Vrancea, ţăranii au cerut ca cererile lor să fie distruse pentru că fuseseră obligaţi să se înscrie, cu încălcarea mult lăudatului principiu al „liberului consimţămînt" (Oprea, 2009, p. 69 [ed. rom. – p. 102]). Iar cînd, în 1958, Nicolae Ceauşescu a fost trimis să-i potolească pe ţăranii răsculaţi din Năneşti, el a acceptat ca cererile de înscriere să le fie restituite pentru că fuseseră obţinute cu forţa (Stoica, 2009, p. 433 [ed. rom. – p. 453] ; vezi şi Roske, 2003, pp. 109-119).

Deşi forma cererilor pentru un GAC anume putea fi standardizată, existau diferenţe minore de la o localitate la alta, lucru care ne arată că autorităţile locale manifestau o anumită flexibilitate faţă de textul pe care ar fi putut să-l semneze ţăranii sau că diverşii oameni care scriau cererile pentru viitorii colectivişti utilizau mai degrabă modele generice decît particulare. Multe conţineau clauza hotărîtoare referitoare la „liberul consimţămînt" (absentă din cele două documente de mai sus) : „Subsemnatul cer să întru in Gospodăria agricolă colectivă de bunăvoie şi nesilit de nimeni" sau „din propria mea iniţiativă". Uneori exprimarea era mai bombastică : „Prezenta cerere este facuta de subsemnatul din proprie initiativa si nesolicitat de nimeni ci izvorita din dorinta de a participa activ la socializarea agriculturii in patria noastra, Republica Populara Romana. Traiasca lupta pentru pace ! " (Stoica, 2003, pp. 11-12). Uneori cererile dădeau şi alte motive de înscriere – de pildă, în Darabani, ele includeau formularea : „Vă rog a mi se da act precum că eu de bunăvoie predau acest teren deoarece nu-l pot munci" (Dobrincu, 2003a, p. 11).

Redactarea şi semnarea cererilor se făceau în prezenţa organizatorilor gospodăriei colective sau a cadrelor trimise să-i înscrie pe ţărani. Evenimentul se putea petrece într-un spaţiu public, unde putea fi urmărit de alţii, sau în privat, în casele oamenilor, deşi, fireşte, vecinii aveau toate şansele să-şi dea seama ce se petrecea. Discrepanţele dintre semnătură şi scrisul de pe act ne dovedesc clar că majoritatea celor care „se treceau" nu-şi redactau singuri cererile, supoziţie confirmată de faptul că, în orice sat, multe puteau fi scrise de aceeaşi mînă (vezi, de pildă, Dobrincu, 2003a, p. 46 ; Lăţea, 2003, p. 46 ; şi discuţia noastră despre analfabetism de la începutul acestui capitol)[168]. Un interlocutor care făcuse parte din conducerea gospodăriei colective Reviga dezvăluia că el însuşi scrisese cererile a 32 de oameni (Chelcea, 2003b, p. 31), iar o femeie provenită dintr-o familie săracă din localitatea Aurel Vlaicu îşi amintea de doi funcţionari ai nou-formatului GAC care îi ajutau pe oameni să-şi compună cererile[169]. O persoană din Ieud, care se înscrisese în

167. DJAN MM, fond CAP Iza, Sighet, dosar nr. 1/1962, f. 55.
168. În mod similar, semnăturile din voluminoasele dosare penale consultate de Gail Kligman diferă de caligrafia din declaraţii.
169. 56, interviu Verdery.

partid şi fusese învăţată să scrie, afirma că scrisese numeroase cereri de intrare pentru consăteni, dar mărturisea că, deşi putea *să copieze* un model, nu era de fapt în stare să *citească* ce scria în el (Kligman, 2009, p. 177 [ed. rom. – p. 240])! Cererile puteau fi pregătite dinainte şi date oamenilor doar să se iscălească sau puteau fi redactate în prezenţa semnatarilor; ocazional, ţăranii înşişi puteau să le scrie pe loc, eventual cu indicaţii de la oficialii prezenţi.

Aceste indicaţii, modelele prescrise şi limbajul formalizat, ritual al atît de multor cereri ne fac să le considerăm o tehnică pedagogică. Majoritatea locuitorilor din satele României nu au vrut să se înscrie în colective şi nu şi-ar fi dat niciodată liberul consimţămînt dacă n-ar fi fost forţaţi într-un fel sau altul. Aşa încît, creînd modele pe care oamenii trebuiau să le semneze sau arătîndu-le ce ar trebui să conţină documentul, partidul aplica exact categoriile de gîndire pe care le crease. Îi îndemna de asemenea să gîndească în termenii alfabetizării, mai ales dacă nu aveau ştiinţă de carte şi trebuiau să găsească pe cineva care să le scrie cererea. În aceste documente, sătenii preluau noţiunile partidului: îşi afirmau credinţa în superioritatea agriculturii socialiste, recunoşteau realitatea sărăciei şi exploatării în satul lor, se arătau promotori ai păcii şi ai conceptului de „luptă"; de asemenea, îşi numeau ţara după noua titulatură (Republica Populară Română) şi invocau denumirea partidului recent venit la putere (Partidul Muncitoresc Român).

Foarte important este faptul că forma cererii impunea, în plus, complicitatea la proiectul colectivizării, tehnică crucială pentru a compromite independenţa şi iniţiativa oamenilor. Ca şi alte instrumente pedagogice, ea îi învăţa să fie ascultători, să se înscrie „de bunăvoie şi nesiliţi de nimeni" indiferent de convingerea lor interioară, chiar cu preţul furnizării unei imagini false despre ei înşişi. (În acest fel, cererea ca tip de document impunea de asemenea practici duplicitare. Vezi Kligman, 1998 [ed. rom. 2000].) În cazul anumitor ţărani, faptul că semnau cererea de intrare în colectiv reprezenta triumful eforturilor intenţionate de a-i umili ca persoane sociale. De pildă, chiaburii erau cîteodată puşi să scrie: „Vă rog să mă primiţi [...] că nu mai sunt în stare să mă conduc". Iscălirea unui asemenea act însemna să-şi compromită complet imaginea lor de sine ca bărbaţi şi să mintă despre situaţia în care se găseau (Kligman, 2009, p. 179 [ed. rom. – p. 243]). Mai mult, aşa cum am menţionat mai sus, oficial, semnatarii trebuiau de obicei să se roage să fie primiţi în colectiv, ceea ce-i plasa într-o postură de dependenţă – „vă rog să binevoiţi să mă înscrieţi/primiţi în GAC" –, în loc să afirme, de pildă, „aleg să îmi donez pămîntul şi uneltele gospodăriei colective". Implicaţia acestui act de a cere – pentru solicitant – era faptul că, dacă era acceptat (şi nu toată lumea era acceptată), solicitantul trebuia să se simtă recunoscător. Dobrincu remarcă: „Nu poate trece neobservat cinismul autorităţilor, care îi obligau pe cei care erau practic deposedaţi de o parte a proprietăţii lor să mimeze mulţumirea" (Dobrincu, 2003a, p. 11).

Acelaşi proces de învăţare a categoriilor caracterizează şi alte tipuri de cereri, nu numai pe cele de înscriere în gospodăriile colective. Oamenii contestau în mod regulat faptul că fuseseră desemnaţi chiaburi şi cereau să fie reclasificaţi. Deşi vom analiza aceste cereri de reclasificare (cum le numim noi) mai în detaliu în capitolul 6, discutăm aici felul în care dezvăluie încă mai amănunţit tipurile de lucruri pe care ţăranii trebuiau să le înveţe ca să intre în dialog cu partidul. Următorul extras din arhivele comunei Dobrosloveni este pe deplin ilustrativ:

> Cum subsemnatul nu am exploatat mână de lucru agricolă, muncile fiind făcute de mine şi familia mea, am predat la timp şi conform HCM cotele impuse, mi-am achitat la zi impozitele şi taxele către stat, vă rog a cerceta afirmaţiile mele ca fiind juste şi adevărate.

> De asemenea, ţin a menţiona că, greşit interpretărilor făcute de unii tovarăşi, am fost şi sunt un simplu muncitor meseriaş. Liber şi nesilit de nimeni, m-am pus în slujba partidului şi a republicii. Nu am posedat decât o presă de fabricat cărămidă, pe care am cumpărat-o ca fier vechi în 1942 şi am pus-o în stare de funcţionare. Atunci când nevoile judeţului au cerut ca această presă să fie pusă în funcţiune pentru acoperirea nevoilor republicii, am cedat-o de bunăvoie şi nesilit de nimeni, pe baza cunoştinţelor mele şi sarcinilor de plan trasate judeţului. Din anul 1945 mă găsesc în câmpul muncii, în interesul comunei[170].

Din această cerere şi altele asemănătoare vedem oameni care au învăţat să folosească (sau cărora cei care i-au ajutat să scrie le-au recomandat să folosească) anumite cuvinte şi expresii tipice – „de bunăvoie şi nesilit de nimeni", „în cîmpul muncii", „tovarăş", „ţăran mijlocaş", „exploatatori", „chiabur" – şi să apeleze la principiile echităţii şi justiţiei sociale, la ideea obligaţiei faţă de binele poporului, a muncii simple şi cinstite, a planului. Semnatarii acestor cereri mizează în mod special pe simţul dreptăţii asumat de partid, insistă asupra originii lor umile sau a situaţiei grele în care se află, lămuresc de ce ceea ce ar putea să pară exploatare din partea lor este exact opusul şi, acolo unde e nevoie, încearcă să se prezinte cît mai neutru din punct de vedere politic. Deşi o parte dintre aceste noţiuni rezonau cu cele precomuniste (virtuţile muncii cinstite, apelul la dreptate), majoritatea erau noi, mai ales conceptul de „exploatare", pe care cererile îl exemplifică prin a avea un servitor, a fi angajat muncă plătită, a avea mijloace de producţie pentru obţinerea de profit şi aşa mai departe. Aceşti termeni noi trebuiau să fie repetaţi, introduşi în lexicul sătenilor, întipăriţi în conştiinţa populaţiei. Cererile erau şi ele un mod de a realiza acest lucru.

Uneori putem vedea chiar şi procesul de învăţare prin care treceau oamenii. Într-un set de cereri din Vlaicu se găsesc patru încercări diferite ale unui sătean pe care îl vom numi B.P. şi care contesta clasificarea sa drept „chiabur"[171]. Documentul care justifică încadrarea sa în această categorie afirmă: „A avut prăvălie proprie şi a închiriat cârciuma comunală până în anul 1948. A avut şi servitori. Posedă 7,31 ha pământ. Foloseşte muncă salariată"[172]. Problema principală a lui B.P. a fost relaţia sa cu crîşma: vînzînd alcool – făcînd deci comerţ, activitate condamnată de comunişti –, el îşi exploata consătenii în propriul interes. B.P. a scris prima sa contestaţie (foarte scurtă) încă în 1950, iar în 1954 a mai scris trei, ultima lungă şi coroborată de numeroase documente. Prima dintre acestea (înregistrată în 26 februarie 1954) aducea următoarele argumente: este invalid de război în proporţie de 80% şi în vîrstă de 64 de ani; are numai 7,67 hectare de pămînt, pe care le cultivă împreună cu familia sa; nu a făcut niciodată nici un fel de politică, „fiind handicapat"; are numai două vaci, pe care le foloseşte pentru a-şi lucra pămîntul; nu a fost niciodată condamnat pentru nici o infracţiune. Pretinde că a fost etichetat drept „chiabur" pentru că, invalid fiind, comuna i-a închiriat crîşma locală – „[b]revetul era al Comunei, şi nu proprietatea mea. Comuna fixa preţurile şi comuna încasa venitul". Ca atare, nu poate fi considerat exploatator. Pe 18 iunie 1954, raionul raporta regiunii astfel: „Nu a

170. DJAN Olt, fond Sfatul Popular al comunei Dobrosloveni, dosar nr. 1786/1952, cererea 1, 27 octombrie 1952. Cererea nu a primit un răspuns pozitiv, Sfatul Popular Raional a instruit comuna să-i „pun[ă] în vedere verbal locuitorului" că a rămas definitiv în categoria „chiaburi".

171. DJAN HD, fond Sfat Popular Raion Orăştie, dosar nr. 9/1950, pagină nespecificată; dosar nr. 7/1954, pagină nespecificată.

172. DJAN HD, fond Sfat Popular Raion Orăştie, dosar nr. 37/1952, pagină nespecificată.

fost scos din categoria chiaburilor pentru următoarele motive: posedă 7,20 ha. În familie două persoane, a avut servitor până în anul 1950, foloseşte peste 30 zile muncă salariată la an, a avut cârciumă şi prăvălie până în anul 1950"[173].

Două zile mai tîrziu, B.P. îşi înregistrează din nou contestaţia la Sfatul Popular, invocînd, în mare, aceleaşi argumente, dar specificînd că, de fapt, are numai 6,35 hectare, nu 7,46, căci restul pămîntului îi aparţine fiului său, pe numele căruia este înregistrat din 1925. Adaugă de asemenea: „Toţi acei care au avut cârciumi comunale au fost scoşi de la chiaburi". Pe 2 iulie, B.P. înaintează o a treia cerere, de data aceasta către raion, şi anexează la ea 1) o copie a certificatului medical emis în 1924 de către Ministerul de Război, care atestă gradul lui de invaliditate, şi 2) o declaraţie a Sfatului Popular al comunei cum că ţine crîşma „conform dispoziţiile de atunci, ca invalizii de război să fie solicitaţi pentru a ţine cârciumele comunale", şi care confirmă că notarul, şi nu B.P., fixează preţurile. Reprezentanţii comunei adăugau că, în 1940, B.P., invalid, încercase să renunţe la administrarea cîrciumei, pentru că nu se descurca, dar comuna îl silise să o ia înapoi; o închisese din nou în 1944, dar fusese din nou obligat s-o deschidă, iar în 1947 îi pusese lacătul definitiv. Raionul a trimis un agent să cerceteze cazul şi, pe 30 iulie 1954, l-a declarat deschiaburit.

B.P. a avut nevoie de patru încercări, dar, răspunzînd tot mai amănunţit acuzaţiei că era exploatator şi substituindu-i acestui statut pe cel de invalid, pe care l-a dovedit cu acte, a reuşit să devină ţăran mijlocaş (sau, cel puţin, „fost chiabur"). Pînă la final el trebuie să fi ajuns să ştie deja foarte bine ce însemna „exploatator"; fie luase legătura cu Ministerul Apărării, fie îşi răscolise podul casei ca să găsească dovada invalidităţii sale; se adresase eşalonului administrativ superior, învăţînd astfel ordinea ierarhică în care trebuia să comunice cu autorităţile; şi le convinsese că, departe de a fi fost un exploatator, încercase întotdeauna să renunţe la slujba care îl făcea să ia banii consătenilor săi, chiar dacă asta se întîmpla numai în beneficiul comunei, şi nu al său.

Comparînd scrisul de pe cereri ca ale lui B.P. cu semnăturile, este clar că, la fel ca în cazul cererilor de intrare în colectiv, puţine au fost scrise chiar de către semnatar. Cine îi ajuta pe oameni să redacteze acest gen de documente, ca şi altele, în care sătenii exprimau, de pildă, o plîngere, nu dorinţa de a se înscrie în gospodăria colectivă? Lăsînd la o parte faptul că unele dintre aceste documente erau bătute la maşină, fapt care indică poate ajutorul vreunui funcţionar, avem puţine dovezi despre cei care le redactau în afară de cîteva indicii din interviurile noastre. Cităm mai jos un fragment mai lung dintr-un astfel de interviu, în care G. D. B. din Darabani povesteşte cum cineva despre care el credea că este funcţionar local a scris o cerere pentru un ţăran bogat, Florea, care refuzase să se înscrie în GAC. Un membru de partid arase ilegal două hectare din terenul lui Florea şi îşi luase recolta pentru sine. Florea (care era analfabet) se plîngea altora despre această întîmplare:

> Unu cuminti ié şî-i spuni: „Dom'le, fă o ceriri la Ministeru' Agriculturii!". Da' el nu ştié carti. De-amu s-o pronunţat uni s-o facî, cî nu ştié carti. Da' aceala-i spuni: „Dom'le, eu ţ-o fac eu, da' mata sî nu ma mai spui... la nimini. Eu ţ-o fac eu!". I-o făcut-o ş-o vinit la Ministeru' Agriculturii imidiat şî s-o ţănut di om sî-i spuii cini i-o făcut-o. Cini i-o făcut-o? Omu' o fost aşă judicat, aşă o avut reţâniri, nu l-o spus pe aista ci i-o făcut cerirea. Îl baga la-nchisoari. „Dom'le, dacî nu ni zâci, ti bag la-nchisoari!" „Dom'le, poţ sî ma bagi, poţ sî-ni faci, uiti cini ni-o făcut-o, eu sî va spun cini. Viném plângând la târg aici

173. Nu este clar de ce suprafeţele de pămînt menţionate în cereri diferă, dar, date fiind numeroasele surse folosite pentru a determina dimensiunile terenurilor, lucrul acesta nu este neobişnuit.

> aşă, şî, grăind pi stradî, spuném nacazu' la tătî lumea, şi ni-o făcut-o un om di pi stradî. Nu-l cunosc cini-i omu' ceala ci ni-o făcut cerirea." Şî zâci: „Eu nu-l cunosc. Eu n-am făcut, cî nu ştiu carti. Da' ni-o făcut un om de-aiştia, cî eu am avut nacazu' ista. [...] Şî am făcut şi eu scris la dumneavoastrî. Dacî ştiém cî ci păţăsc cu dreptatea di la dumneavoastrî nu mai făcém scris la dumneavoastrî!". Şî l-o condémnat pi om cu trii luni di-nchisoari. [...] Când o vinit di la-nchisoari... vo doi saci di grâu i-o dat, fiindcî nu l-o spus şî pi dânsu[174].

Vedem aici cum forurile de partid sînt alarmate de ajutorul pe care l-a primit un „duşman de clasă" analfabet – ajutor care trebuie să fi fost pertinent, dată fiind reacţia. Autorităţile voiau să afle cine îi ajuta pe ţărani să înţeleagă atît de bine sistemul încît să poată acţiona împotriva lui, cu propriile lui arme. Cel care a scris cererea voia, pe de altă parte, să-şi ajute consăteanul, dar să rămînă anonim – şi răspunsul autorităţilor ne arată de ce. Genul de oameni cei mai capabili să scrie asemenea cereri erau micii funcţionari sau intelectuali precum învăţătorii şi preoţii, care învăţaseră suficient de bine sistemul ca să poată să opereze cu el (şi poate aveau nevoie să mai cîştige un ban)[175].

Un alt aspect pedagogic al acestui tip de cereri este faptul că ele îi învăţau pe săteni cîte ceva despre ierarhia administrativă a partidului. Cui era mai bine să se adreseze pentru a obţine avantaje maxime? Pentru a răspunde la această întrebare, majoritatea solicitanţilor dispuneau cel mai probabil de prea puţine informaţii şi aveau deci nevoie de sfatul altora. B.P., prin contestaţiile discutate mai sus, a încercat să negocieze cu cel puţin trei niveluri administrative, scriind la raion, la comună şi la regiune, care i-a trimis cererea înapoi la raion, împreună cu cîteva indicaţii despre cum să fie citită. Unii solicitanţi aveau propriile idei despre destinatarul potrivit – să ne amintim că numeroase cereri erau adresate direct Comitetului Central, de pildă, sau chiar lui Gheorghiu-Dej.

Într-un caz mai puţin obişnuit, ne putem face o idee despre cine ar fi putut să-l îndrepte pe solicitant spre un anumit nivel ierarhic. B.E. din Vlaicu a fost deportată din sat împreună cu fiica şi nepoata ei în 1952[176]. În luna octombrie a aceluiaşi an, ea a trimis Ministerului de Interne o petiţie în care reclama că fusese deportată şi cerea să fie trimisă acasă, pe care a semnat-o „B.E., muncitoare" (deşi, practic, ea era „ţărancă") şi în care afirma că ea, fiica şi nepoata ei nu erau chiaburi şi exploatatori ai clasei muncitoare, ci „cele mai tipice muncitoare proletare", care „tot timpul am fost ataşate cauzei proletariatului". Femeia solicita ca situaţia lor să fie investigată şi reevaluată, „ca să ne reîntoarcem la [...] ogorul nostru, care ne aşteaptă să-l muncim, ca să putem da scumpei noastre Republici cotele şi impozitele ce i-se cuvin şi să contribuim cu munca noastră la îndeplinirea primului nostru plan cincinal, la construirea socialismului în patria noastră". Între ianuarie şi septembrie 1954, femeia a trimis cel puţin încă trei cereri cu conţinut similar, una adresată Comitetului Central, alta, ministrului de Interne, iar a treia, lui Gheorghiu-Dej însuşi. Cererile au declanşat o serie de proceduri la cîteva dintre aceste destinaţii. De un interes deosebit este o notă trimisă de biroul raional de Securitate superiorilor regionali, care afirma că femeia fusese deportată deoarece fiul ei, avocat de profesie, activase în mişcarea fascistă legionară şi că ea n-ar trebui trimisă înapoi acasă. Motivul: „Se presupune ca si in prezent acesta are legături cu mama lui deorece si Memoriul este făcut de el scrisul

174. G.D.B., interviu Dobrincu.
175. Dobrincu susţine că exact o asemenea persoană a scris cererile în Darabani în anii 1980, luînd între cinci şi zece lei pentru fiecare (Dobrincu, comunicare personală).
176. Dosarul acestui caz se găseşte în ACNSAS, FP, dosar nr. 15162, pagină nespecificată.

in cerneala e scrisul lui". Aceeaşi mînă direcţionase documentul către Ministerul de Interne, biroul pentru deportaţi, şi îl formulase în termeni esenţiali pentru reprezentarea de sine a partidului.

Cererile le arătau oamenilor categoriile necesare pentru a putea vorbi cu partidul şi cui trebuiau adresate aceste comunicări, dar puteau să aibă şi alte efecte pedagogice : ele îi învăţau pe securişti ce gîndeau oamenii, iar eventualele represalii îi învăţau pe ţărani care erau limitele plîngerilor pe care le puteau formula. Pe baza documentelor consultate pentru Banat, Vultur a descoperit că Securitatea acorda o atenţie foarte mare oricăror cereri sau contestaţii, fie ca să împiedice o situaţie să-i scape de sub control, fie pentru a stabili ce „aspecte negative" dezvăluiau aceste documente care ar fi putut să facă necesară luarea unor „măsuri" (Vultur, 2003a, p. 62). În noiembrie 1962, nemulţumirile faţă de modul de distribuire a recoltei i-au făcut pe 17 săteni din Domaşnea să pornească spre Bucureşti „«pentru a se plânge cu privire la cererile făcute de ieşire din GAC şi cu faptul că au fost anchetaţi de securitate». [...] li se cere celor anchetaţi să spună de la cine au primit modelul de cerere pentru retragerea din GAC (în felul acesta sunt identificaţi şi cei care au mai făcut cereri), de unde l-au expediat şi care a fost conţinutul memoriului trimis la Bucureşti" (Vultur, 2003a, p. 86)[177].

În consecinţă, cererile erau un mecanism pedagogic complex, în care cadrele îi angrenau pe oameni atunci cînd îi sileau să „adere de bunăvoie" la colective sau îi invitau să le compună pentru a-şi contesta statutul de chiabur ; un mecanism pe care ţăranii înşişi îl foloseau (aşa cum o făcuseră de cel puţin două secole) pentru a protesta faţă de acţiunile partidului – cerînd să se retragă din colective, reclamînd comportamentul cadrelor, căutînd să-şi facă dreptate ; şi un mecanism de care aparatul de supraveghere se folosea pentru a determina starea de spirit a populaţiei. Solicitîndu-le ţăranilor să facă cerere pentru a se înscrie în colectiv, cadrele au adoptat o formă preexistentă de comunicare cu autorităţile şi au încercat s-o utilizeze în scopuri noi, dar îndelunga ei tradiţie a continuat, uneori cu un efect opus celui scontat de partid.

Lămurire şi rezistenţă

Populaţia rurală nu împărtăşea decît prea puţin entuziasmul partidului faţă de agricultura socialistă. Vom discuta în acest subcapitol ceea ce noi numim „contrapedagogii", adică acele unelte pedagogice care contracarau „adevărurile" partidului şi ofereau un cadru alternativ de înţelegere a vieţii de zi cu zi. Indivizii alienaţi de către regim se angrenau ei înşişi într-un proces invers de alienare a regimului, afirmîndu-şi astfel propria legitimitate. Ei foloseau aşadar o politică a diferenţei cu titlu de reciprocitate[178]. Ţăranii, în special chiaburii, făceau uz de un repertoriu înrudit de fapte şi discursuri – „prin svonuri, discreditarea GAC şi a întovărăşirilor", iar cînd acestea nu aveau efect, prin „acţiuni mai deschise cum sunt ameninţarea sau împotrivirea directă faţă de măsurile luate de Partid şi de Guvern" (Vultur, 2003a, pp. 59-60). Această politică a diferenţei se baza pe limbajul

177. Goina (2003, pp. 23-26) discută în detaliu epidemia de cereri de retragere din GAC din Sîntana.

178. Bonnell (1997, pp. 205-206) notează un proces similar în timpul Războiului Civil din Rusia, în care bolşevicii şi albii s-au luptat unii cu alţii şi prin intermediul propagandei.

şi categoriile proprii partidului, discutate la începutul acestui capitol, şi instituia o relaţie dinamică, interactivă între „ei" şi „noi", ale cărei conotaţii pozitive şi negative variau în funcţie de situarea vorbitorului sau a participantului la acţiune. Ambele părţi încercau să-i convingă pe ţărani – unii, să sprijine regimul, alţii, să-l sfideze. La primii, scopul era revoluţionarea societăţii, la ceilalţi, rezistenţa; modul specific de operare reflecta localizarea lor în ierarhia politică.

Linia de front dintre regim şi cei care i se împotriveau s-a păstrat pe toată durata campaniei de colectivizare şi a luptei de clasă. Ţăranii puteau fi chemaţi la centrul cultural al comunei să vizioneze filme, să participe la cercuri de lectură, să asculte prelegeri şi să asiste la demascări sau cadrele puteau să încerce să-i convingă chiar în casele lor; dar, cînd cadrele veneau cu munca de lămurire, ei fugeau sau se ascundeau; propaganda preamărea succesele agriculturii, pe care chiaburii le contestau însă prin zvonuri sau convingîndu-şi consătenii să oprească munca. În timp ce regimul îşi construia un număr de duşmani care, presupus ori real, desfăşurau o activitate de opoziţie sau subversivă, menită să-l submineze sau să-l răstoarne, aceşti duşmani, la rîndul lor, lansau propria propagandă împotriva regimului, chiar dacă mai discretă. Pentru că activităţile de acest tip fuseseră scoase în afara legii, opţiunile lor erau destul de limitate. Am auzit de la mulţi dintre interlocutorii noştri despre „armele celui slab", care includeau o multitudine de contrapedagogii de tipul zvonurilor, al poeziilor populare şi critice, al glumelor[179], al istoriilor ascunse sub formă de memorii şi de alte tipuri. În subcapitolul de faţă ne vom concentra atenţia asupra zvonurilor şi lozincilor, în timp ce poezia populară va fi examinată sumar în capitolul 6[180]. Subliniem faptul că nu toate contrapedagogiile pot fi considerate forme de rezistenţă; pînă în 1989, o parte dintre ele (de pildă, memoriile, poeziile critice) au fost cunoscute cel mult de un cerc foarte îngust de rude şi prieteni de încredere, servind mai degrabă ca mijloc de „descărcare" a autorului prin producerea unui „adevăr" privat. Diferenţele de opinie puteau fi rostite public numai cu mari riscuri, deşi documentele atestă că tineretul „reacţionar" striga cuplete rimate împotriva regimului şi a colectivizării la horele de duminică din sate[181]. Materialele scrise, în măsura în care circulau în afara unui grup restrîns, erau afişate (într-o aparentă variaţie pe tema gazetei de perete) sau livrate la adăpostul întunericului[182].

Forţa conducătoare din spatele propagandei şi activităţilor contra regimului era reprezentată de „duşmanii politici" în sensul cel mai larg al cuvîntului. Biroul de Securitate din regiunea Sibiu raporta la Bucureşti că „[i]n rîndurile ţăranilor săraci şi mijlocaşi datorită propagandei sectelor religioase şi datorită manifestelor, se poate observa o atitudine de neîncredere in regimul actual"[183]. Un instructor care lucra la secţia de documentare a organizaţiei PMR Sighet a trimis către Comitetul Regional al PMR (Maramureş) un raport despre problema naţională şi activităţile duşmănoase din oraşul său, în care afirma : „[C]hiaburii

179. Vezi nota de subsol 57 pentru un exemplu.

180. O trimitere la cîteva mostre de poezie este accesibilă de pe website-ul www.press.princeton.edu/titles/9615.html, alături de Rapoartele finale ale proiectului.

181. ASRI, fond 10, dosar nr. 2/1950/Maramureş, f. 5.

182. Manifestele erau afişate în toiul nopţii, aşa cum a fost cazul celui care făcea apel la „Fraţi şi ţărani şi intelectuali fii ai munţilor, HRISTOS A INVIAT ! ", îndemnîndu-i să lupte împotriva comunismului (vezi ACNSAS, FP 35094, dosar nr. 1, f. 38). O serie de cărţi cu subiecte politice şi religioase au circulat şi ele clandestin.

183. Vezi ACNSAS, FD, dosar nr. 7/vol. 5, f. 153.

sunt motorul svonurilor, si intrigilor bagate intre oamenii incadrati in gospodariile colective"[184]. „Dusmanul de clasa foloseste inconstienta populatiei si face diferite zvonuri, cu care infricoseaza populatia."[185] Ani de zile, sloganul „vin americanii !" a impulsionat atît rezistenţa anticomunistă, cît şi obsesiile Securităţii, care se temea de el[186]. Ţinem totuşi să subliniem că sloganurile şi zvonurile pe care se presupunea că le vehiculau „duşmanii poporului" reflectau, în formulele folosite, înseşi categoriile promulgate de partid. Mai mult, ele sînt aceleaşi sau foarte similare pe tot cuprinsul ţării, dezvăluind o remarcabilă omogenitate (ceea ce ne face să suspectăm că măcar unele zvonuri ar fi putut fi iniţiate şi răspîndite de Securitate). Materialul nostru este spicuit nu numai din interviuri, ci şi din rapoartele Securităţii despre starea de spirit a populaţiei ; din răspunsurile la chestionarele celulelor locale de partid despre acţiunile duşmănoase, despre răspîndirea de zvonuri împotriva cooperativizării sau de zvonuri în general[187] ; şi din demascările descrise în articole de ziar, gazete de perete şi dosare penale, toate instrumentate sau cunoscute de Securitate. Este larg împărtăşită opinia că, pe parcursul întregii perioade socialiste, poliţia secretă a împrăştiat zvonuri pentru a testa terenul, pentru a determina dacă poate sau nu să ţină o anumită situaţie sub control. Date fiind deci sursele pe care le folosim şi pericolul asociat propagandei populare, o parte dintre materialele pe care le revedem mai jos trebuie citite *cum grano salis*[188].

Zvonurile contra regimului, adeseori sub forma unor povestiri imaginare, tindeau să abordeze în mod constant o seamă de subiecte. Pentru că majoritatea celor pe care le cităm aici sînt reprezentative pentru zvonurile care circulau şi în alte părţi ale ţării, nu vom prezenta versiuni multiple. Multe se refereau la Uniunea Sovietică şi la viaţa în colectivele de acolo (vezi şi mai sus) : „Bolsevicii nu sunt capabili sa conduca si [...] vor muri de foame in gospodaria colectiva"[189]. Zvonurile salvaţioniste, dintre care cel mai răspîndit anunţa venirea americanilor, dădeau falsa speranţă că regimul comunist era un rău temporar care avea să fie învins de către forţele binelui. Zvonul elementar despre sosirea iminentă a americanilor era amplificat cu afirmaţii de genul „[americanii] au scos o bomba lacrimogena care, in 24 de ore lasa pe om in nesimtire"[190]. Aceste tipuri de zvonuri puteau chiar să supravieţuiască înfrîngerii americanilor ; un raport despre starea de spirit a populaţiei din 1950 declara : „cu răsboiul din Coreea se comentează că infrângerile americanilor sunt o tactică a lor ca să arate URSS că sunt slabi pentru a o duce in eroare şi pentru a o atrage intrun răsboiu mai mare, de unde să poată ieşi invinsă"[191]. Înrudite

184. ASRI, fond D, dosar nr. 4054, f. 196.
185. DJAN MM, fond Comitetul Judeţean PMR Sighet, dosar nr. 89/1950, f. 93.
186. Dosarele penale sînt pline de acuzaţii împotriva ţăranilor despre care se presupunea că vehiculaseră asemenea zvonuri. Mulţi probabil că o făcuseră într-adevăr. Se spunea că se ascund pe dealuri, aşteptînd să-şi unească forţele cu americanii. Fotografiile îi înfăţişau deseori cu puşti purtate în bandulieră, cu care – luptînd alături de americani – voiau să înfrîngă Uniunea Sovietică. (Vezi, de pildă, ACNSAS, FP, dosar nr. 84.)
187. Vezi, de exemplu, ASRI, fond D, dosar nr. 4054.
188. O omogenitate remarcabilă se observă în contrapedagogiile care funcţionau şi în alte regimuri comuniste, în blocul sovietic, China sau Vietnam.
189. ASRI, fond D, dosar nr. 4054, f. 187, din regiunea Constanţa ; Cătănuş şi Roske, 2004, f. 43, Bîrlad.
190. ASRI, fond D, dosar nr. 4054, f. 219. „Vin americanii" este o formă seculară a credinţelor salvaţioniste şi mesianice larg răspîndite în perioada interbelică în satul românesc.
191. ACNSAS, FD, dosar nr. 5, f. 242.

cu acestea erau afirmaţiile că „va începe războiul şi nu mai apucă să ia grâul comuniştii" (Cătănuş şi Roske, 2004, p. 43), însemnînd că aveau să înceteze rechiziţiile. Unii sugerau chiar „că peste câteva zilr [*sic !*] vor veni partizanii din Jugoslavia care sunt în pădurile din apropiere" să-i elibereze, exprimînd dorinţa ca Tito, insolentul lider iugoslav ai cărui partizani se aflau deja ascunşi în pădurile României, să-i salveze de jugul sovietic[192].

Legate deseori de zvonurile salvaţioniste erau povestirile despre intervenţia divinităţii şi pedepsele împărţite de ea : „O femeie a dat jos de pe pereţii casei icoanele Mariei şi ale lui Isus, şi în locul lor a pus portretul lui Stalin. Când a văzut, soţul i-a spus : «Dă-l jos de acolo, că ăsta pe tine nu te ajută când ai necazuri ! ». Nu peste mult timp, femeia s-a îmbolnăvit : ambele braţe i-au fost paralizate, nici să mănânce nu a mai putut singură. Dar soţul nu a ajutat-o, a spus : «Acum cheamă-l în ajutor pe Stalin ! »" (Oláh, 2003, p. 31). O altă femeie care era membru de partid „a strâns din casă cărţile de rugăciuni şi le-a dus la WC, şi odată acesta fiind construit pe coastă de deal, s-a răsturnat cu ea" (*ibid.*, p. 39). În Vlaicu, un oarecare I.S., care intrase prin căsătorie într-o familie cu mijloace modeste şi devenise mare comunist, dar informator conştiincios al Securităţii, care-i batjocorea în public pe chiaburi şi-şi chinuia propriile animale, şi-a primit răsplata :

> Într-o seară, Suciu a petrecut cu ăştia de la partid, acasă la el. La un moment dat, s-a dus să se uşureze în grajd, unde ţinea nişte armăsari. Timpul trecea, şi ceilalţi au început să se întrebe că de ce nu s-a întors. S-au dus în grajd şi l-au găsit mort : l-au omorît armăsarii ! Probabil i-a bătut, şi ei l-au lovit înapoi. Se spune că nu era mort de-a binelea, ci numai în moarte clinică. Cînd l-au înmormîntat, unii – chiar şi femeia lui – l-au auzit mişcîndu-se înăuntru, da' tot l-au îngropat[193].

Într-o societate în care izvoarele publice de informaţii erau controlate de la centru, zvonurile căpătau treptat legitimitate populară ca surse alternative de adevăr. Chiaburii, de pildă, răspîndeau tot felul de zvonuri despre gospodăriile agricole în general şi despre ce avea să li se întîmple celor care se înscriau. O văduvă spunea întruna altora că „[m]ai bine î-şi taie degetele decît să se înscrie în g.a.c.", iar doi bărbaţi, dintre care despre unul se spunea că este fost legionar, avertizau că „acei care se vor înscrie în gospodăria colectivă vor muri de foame"[194]. În raionul Caraş, ţăranii nemulţumiţi de aprovizionarea de stat insuficientă lansaseră un zvon că în Timişoara „s'ar afla unii indivizi care au tăiat câţiva copii care au fost vânduţi populaţiei în loc de carne de vită"[195] (zvonul a fost înregistrat chiar în Timişoara). Unii chiaburi le spuneau consătenilor că „nu este bine ca au format colectiv deoarece [...] comunistii sunt ca raie de nu scapa asa usor"[196]. Un raport local de partid pretindea că un chiabur profeţise că „se va întuneca cerul şi va fi

192. ASRI, fond D, dosar nr. 4638, 20 august 1950, raport, număr de pagină neclar ; Cătănuş şi Roske, 2004, p. 43.
193. 151, interviu Verdery (*). Asemenea relatări despre justiţia divină îşi continuă viaţa în perioada postsocialistă. Oficialii locali de partid şi securiştii care şi-au maltratat consătenii au suferit pentru faptele lor, doborîţi de boli grave sau de moarte. „Nu i-o lăsat Dumnezeu." (Vultur, 2003a, p. 68) Cei care au supravieţuit anilor lungi de închisoare, torturii şi altor asemenea situaţii au informat-o pe Gail Kligman că foştii lor călăi au murit cu mult înaintea lor, de mîna Domnului.
194. DJAN MM, fond Comitetul Regional PCR Maramureş, dosar nr. 42/1962, f. 20.
195. ACNSAS, FD, dosar nr. 5, f. 298.
196. ASRI, fond D, dosar nr. 4054, f. 226.

ploaie de foc". (Comentînd mentalitatea uşor influenţabilă a sătenilor, raportul continua : „Rezultatul a fost [...] [că] a cumpărat lumânări")[197]. Alţii avertizau că cei înscrişi în colectivizare aveau să fie trimişi în Siberia. O moaşă comunală „care primeau salariu de la stat" i-a spus unei ţărănci sărace care suferea de o boală la ochi şi „se înscrisese în gospodăria colectivă să se şteargă de-acolo, căci în caz contrariu va orbi!"[198]. Iar o colectivistă nemulţumită îi blestema pe cei care o păcăliseră să se înscrie, spunîndu-le tuturor, drept pedeapsă, „să li se usuce ochii"[199]. Spunea de asemenea că „[s]ovieticii din Medgidia rad de noi ca am facut colhoz, in timp ce ei l-au stricat"[200].

Alţii ameninţau că, atunci cînd partidul se va prăbuşi – ca şi alte partide, n-avea să dureze prea mult –, aveau să-i sugrume pe comunişti sau să le scoată ochii ori să le smulgă limba etc.[201]. Evenimentele din 1956 din Ungaria au impulsionat speranţele şi zvonurile legate de răsturnarea iminentă a comunismului în România: „ceea ce s-a întîmplat în Ungaria va fi şi în Romînia în cel mult o săptămînă" (regiunea Stalin); „să termine odată cu cotele că dacă nu vor face şi ei ca ungurii" (regiunea Piteşti). În raionul Reghin al Regiunii Autonome Maghiare, un român exclama: „Numai eu singur am rămas pe lista chiaburilor şi am plătit impozitele ca exploatator, dar evenimentele s-au întors pentru comuniştii din Ungaria şi aşa se va întoarce şi la noi. Cei din Ungaria au dovedit că naţionalismul este mai presus de orice, dovedind că ei sînt unguri şi apoi comunişti", adăugînd că „steaua maghiară şi secerea şi ciocanul au fost luate şi în locul roşului a fost pus tricolorul maghiar"[202].

Sloganurile făceau parte integrantă din arsenalul propagandei populare, reflectînd lozincile similare ale partidului. Şi acestea aveau caracter de formulă – mai mult sau mai puţin aceleaşi lozinci erau repetate peste tot în ţară. Din repertoriul de bază făceau parte „Jos comuniştii!" şi „Jos jidanii şi comuniştii!", care erau rostite mai degrabă în timpul revoltelor împotriva regimului decît în întîlnirile cotidiene. Sloganurile politice – aşa cum era şi omniprezentul „vin americanii!" – îi lăudau, de exemplu, pe liderii consideraţi de regim duşmani, precum regele Mihai şi Iuliu Maniu (conducătorul Partidului Naţional Ţărănesc): „Trăiască Regele şi Maniu, parintele tuturor romanilor!", „Cine are sînge viu să voteze cu Maniu!"[203]. Sloganurile religioase proclamau: „[T]răiască papa!". Erau de asemenea sloganuri referitoare la cotele obligatorii şi la colective: „Nu dăm nici un bob de grâu!"[204].

Pe lîngă faptul că foloseau în scop invers forma lozincilor întrebuinţate de cadre în munca lor, ţăranii recalcitranţi puteau să-şi înregistreze reacţia la evenimentele din jur

197. Vezi Arhiva Primăriei Ieud, *Raport despre mersul schimbului de teren în c. Ieud, în vederea formării GACului PMR, j. Maramureş*, 25.II.1950, f. 154.
198. Vezi ACNSAS, FP, dosar nr. 248/vol. 2, f. 9.
199. ASRI, fond D, dosar nr. 4054, f. 185.
200. *Ibid.*, f. 49.
201. ASRI, fond D, dosar nr. 4054, f. 219. În mod interesant, vederea este foarte des menţionată ca afectată de boală la cei care nu ajung să înţeleagă ce reprezenta, de fapt, munca de lămurire a comuniştilor. Probabil smulgerea limbii era pedeapsa pentru toate minciunile pe care le răspîndiseră.
202. Pentru zvonurile despre Ungaria, vezi ANIC, fond CC al PCR – Organizatorică, dosar nr. 43/1956, ff. 17, 19, 72.
203. ACNSAS, FP, dosar nr. 84/vol. 4, f. 45.
204. Acest slogan elementar se întîlnea deseori într-o formă mai elaborată, de pildă, „findcă va fi luat şi comercializat de evrei" (Roske, 2004, p. 43, din Bihor).

într-o altă formă consacrată de propagandă: poezia populară. Iată un fragment dintr-un poem intitulat *Munca de lămurire*, din Ieud (Pleş-Chindriş, 2009, pp. 126-127):

Ce mai stai la gând, tovarăş?
Vrei nu vrei, nu ai scăpare,
Tu nu ştii că ţara-ntreagă-i
Pentru colectivizare?

E mai bine mai devreme
Să intri tu cu ai tăi,
Depui cererea ce costă
Douăzeci şi cinci de lei.

Ca să intri-n fericire
O iscălitură dai,
Să o faci cât e posibil
Chiar acum. De ce mai stai?

Ai să vezi cât e de bine
Ca să fii în colectiv,
Când de propriile griji
Ai scăpat definitiv.

[...]

Am căzut în amăgire
Ş-am crezut pe orişicine,
Pe cei ce fac propagandă
Şi spun răului că-i bine.

Şi printr-o iscălitură
Am ajuns din gazdă slugă,
Cu o plată stabilită:
Şapte lei ziua de muncă

[...]

Cei ce stau vara la umbră
Cum stau câini pe la stână,
Care nu fac nici o treabă
Doar te-adună şi te mână,

Mi-au luat caii şi căruţa,
Mi-au luat plugul, mi-au luat grapa,
Dreptul de proprietate
Şi mi-au pus în mână sapa.

[...]

Să-mpărţim din munca noastră
Şi la cei care-şi pierd vara,
Să trăiască puturoşii,
Doar aşa-i în toată ţara.

Propaganda împotriva regimului în aceste genuri contrapedagogice a circulat pe larg în cercuri restrînse, clandestin, anonim, dar şi în toiul revoltelor ţărăneşti[205]. Trebuie să observăm faptul, poate cel mai important din punctul nostru de vedere, că aceste contrapedagogii au servit interesele Securităţii, legitimîndu-i afirmaţiile despre duşmani, convingîndu-i, adică, pe reprezentanţii şi simpatizanţii partidului, pe judecători şi pe alţi securişti că duşmanii regimului foloseau mijloace diverse şi profund dăunătoare de a lupta cu el. Vedem aşadar aici, aşa cum am sugerat şi în capitolul 2 referitor la dialectica violenţei şi a rezistenţei, un proces de învăţare reciprocă în care instrumentele de persuasiune ale partidului sînt apropriate şi uneori întoarse împotriva lui, provocîndu-l să facă uz mai intens de metodele sale pedagogice.

Concluzii

Am descris în acest capitol o varietate de metode prin care conducătorii şi cadrele partidului au încercat să transforme conştiinţa populaţiei şi să obţină alinierea ei la proiectul colectivizării, prin propagarea unui nou regim al adevărului. Călăuziţi de exemplul sovietic, activiştii de partid au reorganizat universul social, reinstituind şi politizînd forme ale diferenţei – religia, naţionalitatea, orientarea politică şi aşa mai departe. Au creat un limbaj mobilizator, pe care l-au folosit în scopuri precise, prin mijloace multiple de comunicare : filme, gazete de perete, creaţii artistice. Au conceput apoi diverse moduri de a-i face pe oameni să folosească acest limbaj, cu forţa, dacă era nevoie. Aceste tehnici i-au învăţat pe ţărani să-i denunţe şi să-i demaşte pe duşmani şi să comunice cu partidul binevoitor şi paternalist în propriii lui termeni şi în felul acesta le-au inculcat reguli noi de producere a adevărului şi de înţelegere a lumii. Faptul că ele au produs şi enunţuri sau discursuri de sens contrar este mai puţin important decît faptul că şi acestea au adoptat tot limbajul partidului.

Au existat, bineînţeles, şi alte forme de reacţie la pedagogiile colectivizării, pe care le-am subliniat în capitolele anterioare : revolte violente, atacuri asupra cadrelor, acte făţişe de sabotaj şi aşa mai departe. Alegînd aici să ne concentrăm asupra formelor mai puţin spectaculoase de rezistenţă, nu vrem să sugerăm absenţa unei opoziţii violente, ci mai degrabă să scoatem în evidenţă formele mai rar menţionate – care au avut efectul paradoxal de a contracara intenţiile partidului şi, în acelaşi timp, de a permite categoriilor

205. Propaganda politică în sprijinul lui Maniu şi al altora a circulat înainte de fatidicele alegeri pe care le-au „cîştigat” comuniştii, dar exprimarea ei în public a fost interzisă numai după ce aceşti lideri şi alţi intelectuali de marcă ai perioadei antebelice au fost aruncaţi în închisoare. Cei care îi ameninţau anonim pe doi preşedinţi de colectiv, de pildă, cu „aruncarea în aer cu dinamită a locuinţelor acestora” sau care îi instigau pe alţii la acte violente primeau sentinţe de cîte zece ani de muncă grea. Vezi Roske, 2003, p. 116.

lui să se înrădăcineze mai ferm în conştiinţa oamenilor, chiar dacă ţăranii le-au folosit în propriul interes. Aceste contrapedagogii au fost modalităţile mai larg răspîndite prin care ţăranii răspundeau la violenţa simbolică folosită de activişti pentru a promova colectivizarea, pe lîngă bătăi şi coerciţie, discutate mai des. A considera acest dialog pedagogic nesemnificativ înseamnă a sărăci înţelegerea procesului complex prin care ţăranii şi-au cedat, în cele din urmă, pămîntul, iar partidul şi-a creat practicile de guvernare.

Indiferent dacă au fost concepute şi întrebuinţate de agitatori şi de alţii sau create şi răspîndite de „duşmani", toate aceste pedagogii au reprezentat instrumente de convingere extrem de puternice. Lor li s-a alăturat încă unul, poate cel mai puternic : munca de lămurire „de la om la om" cu care erau însărcinate cadrele din campania de colectivizare şi de care ne vom ocupa în capitolul următor. Înarmate cu arsenalul pedagogic pe care l-am analizat pînă acum, ele s-au implicat în îndeplinirea misiunii copleşitoare de a-i convinge pe ţărani că agricultura socialistă era calea către un viitor mai bun şi mai luminos. Instrumentele pedagogice de care dispuneau erau menite să-i educe pe oameni, să-i facă să înţeleagă ce se aştepta de la ei în procesul de creare a noii ordini sociale. Numai că, atunci cînd eforturile acestea de „luminare" se loveau de dezinteresul celor vizaţi, ieşea la iveală cealaltă faţă a muncii de lămurire. Cadrele adăugau la repertoriul lor de pedagogii violenţa fizică, hotărîte să-şi întipărească lecţiile pe trupul oamenilor, pentru ca astfel ele să nu fie uitate prea curînd.

Capitolul 5

Pedagogiile „lămuririi"

Cum credeţi că ar putea oamenii aceştia, care erau gata să se omoare unul pe altul pentru o palmă de pământ, oamenii care plângeau mai mult pierderea unei vite decât a unui copil, cum credeţi că pot deodată aceşti oameni să-şi pună pământul şi vitele împreună, să se despartă de vita şi de pământul lor?

Ana Pauker, la o şedinţă a Secţiei Agrare a Comitetului Central, 1951[1]

Cam la sfârşitul lui iulie 1950, într-o duminică, a venit tov. Moraru Ion, secretarul de partid de la Aiud şi ne-a chemat pe toţi la adunare. Au spus acolo că cine se bagă în colectiv capătă 3 ha. de pământ, 50 arii grădină şi poate să ţină vacă la lapte, zece oi şi altele. Pe urmă tov. Moraru a spus: „M-aţi ascultat, dar să ştiţi, ori vreţi ori nu, colectiv tot se face! Vă bat cu capul de pereţi şi tot facem colectiv!". Noi ne-am gândit că ce o fi colectivul, că nu eram lămuriţi. Ne-am dus acasă şi luni ne-am dus la lucru ca de obicei. Luni seara a venit o maşină şi a ridicat doi chiaburi, doi ţărani săraci şi unul mijlocaş şi i-au dus. I-au ridicat luni noaptea şi marţi au venit acasă. Erau bătuţi groaznic şi lui Varadi Ion îi curgea sângele din cap.

Susana Ciortea, ţărancă, descriindu-le munca de lămurire Anei Pauker şi lui Gheorghiu-Dej, 1951[2]

N-avea încotro decât să între... voluntar! Obligat voluntar![3]

Aşa cum am arătat în capitolul anterior, partidul avea numeroase mijloace de a atrage ţărănimea în formulele şi ritualurile sale comunicative şi de aici în gospodăriile colective, ca şi într-o nouă relaţie între stat şi cetăţenii săi[4]. Ne vom îndrepta acum atenţia asupra

1. Citat în Levy, 2001, p. 108 [ed. rom. – p. 91].
2. Moraru *et al.*, 2004, p. 542.
3. Ţăran nenumit de etnie germană, interviu Goina (2003, p. 40).
4. Anumite părţi din acest capitol (plus părţi din capitolele 3 şi 4) au fost publicate ca articol în *East European Politics and Societies*, nr. 25 (2)/2011 şi apar în această carte cu permisiunea redacţiei.

unei alte serii de tehnici menite să statornicească asemenea relaţii : „munca de lămurire", una dintre categoriile cele mai importante de muncă ale unui activist în timpul campaniei de colectivizare. Ea a fost o altă componentă a noului regim al producerii de adevăr sau de cunoaştere, aşa cum se vede din sensurile termenului său principal : „lămurire" înseamnă „explicare", „clarificare", „limpezire" sau, în sensul cel mai larg, „luminare". Cunoaşterea pe care o propaga munca de lămurire era mobilizatoare ; era menită să-i lumineze pe ţărani în privinţa noii ordini, să răspîndească ideile partidului la sate şi să modifice conştiinţele şi, ca atare, acest tip de muncă reprezenta în mod esenţial o activitate pedagogică. Se pornea de la „planuri de acţiune" elaborate în şedinţele de partid de la fiecare nivel al ierarhiei – regiune, raion, comună –, care se aplicau de asemenea populaţiei de la fiecare nivel. Cadrele de rang mai înalt efectuau muncă de lămurire cu cele de rang inferior : instruirea lor era cel puţin la fel de importantă ca lămurirea ţărănimii, dacă voiau să-şi facă treaba bine. La nivel de comună, munca de convingere avea mai multe scopuri – a-i face pe săteni să-şi predea cotele, să-şi plătească taxele, să producă mai mult etc. –, dar, pentru ţărani, ea a ajuns să însemne în primul rînd încercarea de a-i face să se înscrie în întovărăşiri sau în gospodării colective, şi aşa o vom considera şi noi în cele ce urmează.

În aparenţă, ţinta muncii de lămurire era voinţa ţăranilor, şi aceasta datorită insistenţei liderilor că ţăranii trebuiau să se înscrie în colective numai în virtutea „liberului consimţămînt". Un ţăran din Ieud punea punctul pe i : în timp ce era îndemnat insistent să se înscrie, a întrebat, se pare : „...totuşi aş vrea să ştiu un singur lucru : este obligator să-ţi faci cerere să întri în colectiv ? Eu ştiu şi de la sine se poate înţelege că, dacă-i cerere, nu-i obligaţie, şi, dacă-i obligaţie, nu-i cerere"[5]. Paradoxul fundamental era că activiştii aveau nevoie de subiecţi care să-şi dea, aparent, consimţămîntul, dar pe care ei trebuiau să îi *producă*. Printre diversele mijloace folosite în acest scop s-a numărat şi violenţa fizică, pe care însă nu trebuie s-o privim ca pe o aberaţie, ci ca pe o consecinţă a acestei contradicţii.

În încercarea de a genera consimţămîntul, lămurirea presupunea un aparent îndemn la vorbire, atragerea ţăranilor într-un dialog cu cadrele, pe parcursul căruia ei învăţau să gîndească în termenii partidului (vezi capitolul 4). Iată un element important. Noi sîntem de părere că, în privinţa efectelor muncii de lămurire, ar fi o iluzie să vorbim despre schimbarea vreunor convingeri – rezultatul a ceea ce înţelegem de obicei prin „persuadare". Poate cu excepţia primei runde de gospodării colective (formate în 1949 şi la începutul lui 1950), munca de lămurire i-a convins mult prea rar pe ţărani de superioritatea agriculturii colectivizate. Nici cadrelor nu părea să le pese cu adevărat de asta, căci ceea ce voiau ele, în ultimă instanţă, era mimarea consimţămîntului, o chestiune de comportament mai curînd decît de convingere intimă (vezi şi Yurchak, 2006 ; Wood, 2005). Ţăranii trebuiau să semneze, indiferent dacă ajungeau să creadă în agricultura socialistă sau nu ; odată ce făceau gestul de a semna ca atare, se considera că fuseseră „lămuriţi". Întîlnirea cu cadrele avea însă asupra lor un alt efect persuasiv însemnat : erau convinşi să adopte atît termenii discursului care le permitea convieţuirea cu partidul, cît şi practicile care dovedeau că fuseseră „lămuriţi". Dacă activiştii de partid ar fi fost mai bine pregătiţi şi mai capabili să explice virtuţile colectivelor, această dimensiune performativă s-ar fi putut diminua[6].

5. P.C.G., interviu Kligman ; vezi Dobrincu şi Iordachi, 2005, p. 241.
6. Cu alte cuvinte, dacă subliniem latura aceasta performativă, o facem nu pentru că este o noţiune la modă în abordările teoretice contemporane, ci pentru că este relevantă pentru cazul nostru. Vedem aici o privinţă importantă în care comunismul românesc a fost „premodern" în sensul

Lămurirea era continuă, reprezenta un proces niciodată încheiat. Ţăranii erau poate convinşi să se înscrie în colectiv, dar apoi vreun alt eveniment îi putea convinge să se retragă şi atunci trebuiau „lămuriţi" din nou. Mai mult, munca de lămurire se înfăţişa sub o mulţime de forme şi era practicată de categorii foarte diferite de oameni. Prototipul său era discuţia – într-adevăr, în cuvintele unuia dintre cei intervievaţi pentru proiectul nostru, criteriul principal de selectare a cadrelor potrivite pentru această muncă era să fie „buni de gură" (Stoica, 2009, p. 432 [ed. rom. – p. 452]). Cîţiva dintre interlocutorii noştri şi-au amintit de activişti care respectau regula liberului consimţămînt şi care încercau să-i convingă explicîndu-le că viaţa în colectiv avea să fie mai bună pentru toată lumea. Alţii au menţionat caracterul de negociere al unora dintre conversaţiile avute, căci agitatorii nu doar ofereau argumente în favoarea înscrierii, ci făceau de asemenea promisiuni, le dădeau cadouri (foarte apreciate erau ceasurile) şi le acordau favoruri. Dar, dacă aceste tactici eşuau, cadrele puteau să treacă treptat la ameninţări tot mai apăsate şi la manifestări tot mai vizibile de forţă, inclusiv la arestări, deportări, încarcerări şi violenţe fizice. Deşi activiştii de la vremea aceea nu ar fi considerat poate aceste din urmă acţiuni forme ale „muncii de lămurire", noi o vom face, aşa cum au făcut-o mulţi dintre cei pe care i-am intervievat şi care comentau sarcastic ideea de „liber consimţămînt".

Spre deosebire de multe dintre tehnologiile analizate în capitolul 4, care-i angajau pe oameni în mod colectiv (propagandă, chemări de a imita ori de a demasca), munca de lămurire îi aducea pe ţărani în contact mai direct, mai susţinut şi mai individualizat cu cadrele care încercau să-i colectivizeze; ea viza în mod premeditat anumite categorii de săteni. Cu toate acestea, rămînea o întreprindere fundamental socială în două sensuri. În primul rînd, făcea uz de distincţiile sociale relevante la sate, precum gradele de rudenie, rolurile de gen sau nivelul de avere; în al doilea rînd, era propagată prin legăturile sociale, căci oamenii vorbeau cu vecinii lor sau se uitau pe fereastră ca să vadă pe cine mai acostaseră activiştii pe stradă. În acest sens, munca de lămurire a fost atît o pedagogie, cît şi un instrument de transformare organizaţională a satului. Mai mult decît majoritatea tehnicilor înfăţişate în capitolul anterior şi asemenea practicii de instigare la lupta de clasă pe care o vom prezenta în următorul, munca de lămurire s-a folosit în mod nemijlocit de organizarea socială interbelică a satului românesc, despre care am vorbit în capitolul 2. Cele două principii de bază ale acestei organizări erau rudenia şi statutul diferenţial bazat în primul rînd pe proprietatea asupra pămîntului; împreună, ele determinau relaţiile dintre gospodării şi controlul asupra braţelor de muncă. Rudenia şi proprietatea asupra pămîntului se întrepătrundeau în ideile ţăranului despre legăturile de sînge, naştere, pămînt şi moştenire, ca şi în transmiterea intergeneraţională a pămîntului. Pe aceste noţiuni se întemeiau de asemenea ideologiile rurale care deosebeau „localnicii" de „venetici", distincţie importantă în contextul muncii de lămurire.

Munca aceasta se baza pe formele pe care le-am descris deja – categorii culturale noi, o politică a diferenţei, propagandă şi mimesis, îndeosebi folosirea unor exemple pozitive şi negative. Întrucît sătenii erau obişnuiţi să fie la curent cu cine unde se află, vecinii ştiau pe cine vizitează cadrele şi zvonul se răspîndea. Cînd cineva era bătut, el reprezenta un exemplu pentru toţi cei care îl vedeau venind acasă plin de răni şi de vînătăi, cu pas împleticit. Demascarea şi alte forme de umilire în public reprezentau şi ele nu doar acte pedagogice, ci şi forme ale muncii de lămurire. Capitolul de faţă este aşadar legat în mod

---

lui Holquist: el afirmă că guvernamentalitatea modernă este preocupată exact de starea de convingere interioară, nu doar de obţinerea unui comportament supus (Holquist, 1997, p. 436).

indisolubil de cel anterior. Vom începe prin a încerca să explicăm ce înţelegeau ţăranii prin gospodărie colectivă, apoi vom prezenta un număr de amintiri ale lor legate de procesul lămuririi. Grosul capitolului îl va constitui discuţia diferitelor aspecte ale muncii de lămurire şi ale dinamicii sale în timp şi spaţiu, inclusiv a formelor de rezistenţă pe care ţăranii le-au adoptat împotriva unui proces al cărui succes nu li se părea deloc inevitabil la început. Vom descoperi în toate acestea tensiunea dintre ideea de consimţămînt dat în cunoştinţă de cauză şi accentul pus pe latura performativă. Pentru cea din urmă, *stările interioare* ale omului erau irelevante : adevărul se afla în manifestarea exterioară, nu în convingere. Motivul era, cel puţin în parte, faptul că multe cadre nu înţelegeau cu adevărat ce ar fi trebuit să creeze.

Ce erau „gospodăriile colective"?

Cadrele erau trimise să-i convingă pe ţărani să se înscrie în colective, dar idiomurile şi formele de organizare socială locale nu le ofereau prea multe puncte de sprijin[7]. Spre deosebire, de pildă, de satul rusesc, caracterizat de proprietatea comună asupra pămîntului (*mir* ; vezi Fitzpatrick, 1994b), sau de familia lărgită a ţăranilor macedoneni (*zadruga* ; vezi K. Brown, 2003), care furniza un limbaj local plauzibil pentru colectivizare, ţăranii români aveau puţine experienţe pozitive cu formele colective de practicare a agriculturii. Ce credeau ei, locuitori ai universului social pe care l-am descris în capitolul 2, că este o „gospodărie colectivă" ? Cum şi-o închipuiau, cum îşi imaginau că avea să funcţioneze ? Cum putea ea să rezolve problemele fundamentale ale vieţii lor ? Prin intermediul muncii de lămurire, cadrele ar fi trebuit să le ofere o anumită imagine a gospodăriilor colective şi a felului cum oamenii aveau să trăiască şi să muncească în ele. Sarcina le era însă îngreunată de o serie de imagini negative, inclusiv cele provenite de la sătenii care locuiau în apropierea graniţei cu URSS sau care-şi petrecuseră o parte din al Doilea Război Mondial pe frontul sovietic ori ca prizonieri de război[8]. „[Î]ntovărăşirile şi GAC-ul aveau o reputaţie proastă şi datorită foştilor prizonieri de război, care popularizaseră avatarurile vieţii în colhoz din Uniunea Sovietică" (Stoica, 2009, p. 443 [ed. rom. – p. 462]). Fără îndoială că şi clişeele negative despre ruşi întăreau această imagine proastă[9]. Dacă procesul de colectivizare a fost un tip de transfer de tehnologie, unul dintre obstacolele principale în calea sa a fost faptul că, spre deosebire de alte situaţii în care o tehnologie sau purtătorii ei sînt admiraţi, în acest caz, şi una, şi alţii erau priviţi cu dispreţ.

---

7. Îi sîntem recunoscătoare lui Puiu Lăţea, care a pus pentru prima oară această întrebare şi ne-a furnizat multe dintre ideile şi exemplele din acest subcapitol.
8. În plus, bărbaţii care fuseseră prizonieri în Rusia în Primul Război Mondial învăţaseră puţin ruseşte şi au putut să comunice cu soldaţii ruşi care au trecut pe teritoriul ţării în timpul celui de-al Doilea Război Mondial.
9. Imaginea aceasta este totuşi mai „blîndă" decît cele despre care ştim că au circulat în rîndul ţărănimii ruse, care a văzut în colectivizare Apocalipsa : „În gospodăria colectivă... invalizii şi bătrînii o să fie omorîţi, n-o să existe soţi şi soţii, [toată lumea] o să doarmă sub o plapumă de o sută de metri... Copiii o să fie luaţi de la părinţi, o să fie toţi cufundaţi în păcatul incestului", „Unii spuneau că gospodăriile colective prevesteau regatul lui Antihrist pe pămînt" (Viola, 1996, pp. 59, 45). Vezi şi Fitzpatrick (1994b) şi Davies (1980).

Ţăranii români aveau un avantaj faţă de sătenii ruşi din Uniunea Sovietică a anilor 1930, unde a fost inventat colhozul: cel puţin o parte auziseră de el înainte să trebuiască să se înscrie. Judecînd după amintirile interlocutorilor noştri, ceea ce ştiau ei nu era, în mod cert, deloc pozitiv. Un aspect merită menţionat aici aparte: imaginile legate de mîncare. Potrivit unuia dintre interlocutorii noştri, „când am întors noi, românii, armele, strigau nemţii cu gramofonu': «Fraţi români, aţi văzut cum e în URSS, la colhoz! Vă dă mâncare la gamelă!»" (Stoica, 2009, p. 438 [ed. rom. - p. 457]). Ideea aceasta era larg răspîndită: „Da, auzii de colhoz. Auzii că lumea trebuie să meargă c-un polonic mic şi farfurie să-şi ia supa"[10]. Colhoznicii din URSS „mînca cu toţii la cazan" (Stoica, 2009, p. 439 [varianta românească în Stoica, 2003, p. 35]).

> Aşa să zâcea, că om ajunge la şaică, vezi la ruşi, cum era la ruşi. La ruşi o fost că n-or avut casă, n-or avut nimica, ba[g] samă, şi toată lumea era acolo şi mâncau acolo... că să vorbea într-un timp că şi la noi o fi acolo afară, om mere tăţi la mâncare. Nime n-avea acasă, la Rusia, şi atuncea aşa să vorbea... oamenii care or fost în Rusia, aceia spunea (Goina, 2003, p. 18)[11].

Gamelă, cazan, oameni care n-aveau casă – ţăranii îşi închipuiau colectivul ca pe o masă nediferenţiată şi asta le diminua interesul faţă de el. Imaginile care presupuneau mîncatul în comun sugerau distrugerea obiceiurilor săteşti ale ospitalităţii: dacă nimeni nu avea mîncare acasă, oamenii n-aveau cum să-şi mai creeze grupuri de lucru sau să socializeze cu rudele – cu alte cuvinte, nu mai puteau să trăiască în unităţile sociale create de ei înşişi[12]. Nu le-ar mai fi rămas nimic cu care să poată intra în graţiile celor sus-puşi sau ale cadrelor care să-i protejeze, nici pentru praznicele obligatorii organizate în numeroasele zile de sfinţi care marcau perioadele de lucru. Compromiterea socializării însemna compromiterea tipului de comunitate cunoscut la sat. Aşa cum vom vedea în capitolul 6, acesta a fost exact unul dintre efectele luptei de clasă, care a compromis modelele de ospitalitate rurală şi de reproducere a comunităţii.

O altă imagine – cea a „grămezii" – rezona cu „mîncatul la cazan" şi le trezea ţăranilor aceeaşi reticenţă faţă de presupusele beneficii ale gospodăriilor colective. O seamă de exemple culese din diferite regiuni ale României ne arată în ce diversitate de moduri apare această imagine în comentariile ţăranilor despre colective şi despre practicile specifice lor: 1. „Fiecare casă avea doi boi şi, dacă avea posibilitate, avea şi-o văcuţă. [...] Dar, cînd a venit colectivizarea, le-a strîns toate, le-a făcut grămadă, acolo... Boi, car, vaci, toate". 2. „Şi puneai pămîntul la toţi, grămadă, munceai cu toţii, grămadă, şi împărţeai. Şi a fost oameni care a dus-o bine. Că eram cu toţii la grămadă." 3. „La început, am lucrat la grămadă, toată lumea merge, toată lumea stă." 4. „Am ştiut despre colhozul de la Bade Pătru. Ne-a spus că e totul la grămadă, se adunau bucatele împreună." 5. „Vine colhoz, atunci lucrăm grămadă toţi." (Vezi ilustraţia 5.1.)

---

10. 108, interviu Verdery.
11. S.A., interviu Goina; vezi Goina, 2003, p. 18. Merită să notăm că, în 2002, cînd a fost luat interviul, această ţărancă analfabetă credea că lucrurile încă stăteau aşa în Rusia – că oamenii nu aveau ce mînca şi mîncau la colectiv dintr-un singur polonic. Planul de sistematizare al lui Ceauşescu, lansat la mijlocul anilor 1970, în care se spunea că vor exista bucătării şi toalete comune, afectase poate amintirile oamenilor pe această temă.
12. Existau şi alte cuvinte care exprimau aceeaşi idee: mîncatul „la şaică", „la cazan". „Am ajuns ca în Rusia. Ne spunea cei bătrîni că am ajuns ca în Rusia, ca în Rusia. La cazan."

Ilustraţia 5.1. Prăşirea morcovilor „la grămadă" în gospodăria agricolă de stat „G. Coşbuc", Mediaş. Prin amabilitatea MNIR/www.comunismulinromania.ro.

Ca şi mîncatul la cazan, grămada evocă, în privinţa colectivului, înghesuială, amestecătură, dezordine. Ea contrazice ideea de reguli, de ordine, de proporţii. Mai mult, elementele ei sînt nediferenţiate. Spre deosebire de ceea ce oamenii consideraseră relaţii sociale normale, forme de a mînca împreună, echipe de lucru, animale, clăi de grîu, loturi de pămînt şi aşa mai departe – diferenţiate individual în funcţie de statutul familiei şi de reţeaua ei de relaţii sociale –, componentele gospodăriei colective nu se deosebesc una de alta. „La grămadă", vaca sau calul, parcela de pămînt, claia de snopi sau forţa de muncă ale unui om erau tratate nediferenţiat de ale altuia. Noua ordine socială a colectivului era absenţa oricărei ordini.

Cum putea conducerea partidului să combată asemenea reprezentări, zvonuri şi idei şi să creeze imaginea unei asociaţii în care oamenii să-şi dorească să se înscrie? Am discutat deja o parte dintre tehnicile folosite, inclusiv propaganda, diferite forme artistice (filme, piese de teatru) şi vizitele ţăranilor la gospodării colective model din ţară şi din URSS, ca şi vizite ale unor săteni din colectivele reuşite în alte localităţi. În felul acesta, ţăranii erau siliţi să facă muncă de lămurire laolaltă cu cadrele: „Ne-au dus la Orăşeni ca să arătăm în faţa adunării generale cum este viaţa la noi în colectiv. Trebuia să arătăm ce recolte am realizat, cum cultivăm pământul, după zilele de lucru cât a fost venitul nostru"[13]. Dar aceste pilde nu s-au dovedit convingătoare în comparaţie cu exemplele negative, care erau uneori atît de odioase, încît se putea întîmpla ca membrii să părăsească GAC-urile ca să meargă să lucreze la Canalul Dunăre – Marea Neagră, gulagul României, unde erau trimişi deţinuţii politici![14] A fost şi acesta unul dintre motivele pentru care gospodăriile colective păreau implauzibile şi, ca atare (credeau mulţi), menite să se destrame în scurt timp. Dificultatea cadrelor de a crea un imaginar atrăgător era accentuată de sentimentul larg răspîndit că gospodăriile colective erau efemere – în parte pentru că violau toate normele sociale, aşa cum am indicat deja, în parte datorită speranţei că americanii aveau să vină totuşi în ajutorul ţării. Iată un exemplu:

> Ş-apoi ştiţi dumneavoastră cum şi ce zvonuri erau pe vremea aia. Aveam aşa, un pic, grijă la pământ, să zic, o ţinut tata aicea animale, aveam plug, aveam cal, aveam tăt ce trebe. No! cum să mă duc eu de aici să mi le las aşa, să mi le prăpădesc, să mă duc la fabrică?...

13. 3, interviu Oláh; vezi Oláh, 2003, p. 51.
14. ACNSAS, FD, dosar nr. 5, f. 277 (pentru 1950).

După aia vin americanii, şi io ce mă fac, că dă pământul înapoi, şi io nu mai am animale... Aşa ne amăgea... ştii ! ! ! Ne amăgea că nu ştiam încotro s-o dăm ! (Ţărău, 2003, p. 19).

Dat fiind acest mod de gîndire, cadrele care încercau să-i „lumineze" pe ţărani ar fi avut nevoie de adevărate momente de inspiraţie ca să le trezească interesul faţă de gospodăriile colective.

Mărturiile sugerează însă că şi cadrele erau la fel de ignorante : rapoartele frecvente despre membrii de partid care refuzau să se înscrie în colective indică faptul că activiştii nu erau în stare să producă imagini care să-i convingă nici măcar pe comuniştii din mediul rural, cu atît mai puţin pe alţi săteni. În primul rînd, ei nu-şi făceau treaba, situaţie frecvent menţionată în şedinţele Comitetului Central şi ale Biroului Politic[15]. În Darabani, „instituţiile şi întreprinderile care au avut sarcina de a repartiza zilnic salariaţi pentru a se deplasa în satele comunei [...] în vederea muncii de colectivizare nu au trimis aceşti oameni", iar „salariaţii, membrii de partid şi alţi locuitori din satele respective care aveau cerere de înscriere în GAC nu se implicaseră în acţiunea de lămurire" (Dobrincu, 2003a, p. 43). În al doilea rînd, numeroase cadre nu credeau în ceea ce făceau sau nu ştiau suficient de multe lucruri. În 1957 încă, preşedintele Comitetului Executiv al Sfatului Popular din Lueta îşi manifesta astfel frustrarea faţă de activitatea comitetului şi a altor membri ai consiliului :

Am făcut şedinţă cu membrii comitetului organizatoric, şi am discutat problemele urgente. Am ajuns la concluzia, că chiar în comitetul organizatoric sunt deputaţi care încă nu sunt convinşi de superioritatea agriculturii socialiste, şi încă n-au intrat în sectorul socialist, ba mai mult n-au depus nici cererea de intrare. Aceşti tovarăşi n-au temeiul moral să ducă muncă de lămurire cu alte persoane. Chiar şi în comitetul executiv sunt membrii care au pământ şi se feresc de gospodăria comună, ca de exemplu Orban Gyorgy, cine [care] spune, că el acordă tot sprijinul pentru întărirea sectorului socialist, dar cu intrarea mai aşteaptă, Miklos Anna vicepreşedintele de asemenea se fereşte. Comitetul Executiv nu se poate baza pe astfel de persoane (Oláh, 2003, p. 37).

Găsim aceleaşi plîngeri şi în altă parte :

Agitatorii din comune şi sate au fost învăţaţi să lucreze pentru înfiinţarea de gospodării colective şi de întovărăşiri... [dar] noii preşedinţi şi secretari ai sfaturilor comunale... nu cunosc [decretele/hotărârile] sau statutul-model al gospodăriilor colective şi de multe ori nu ştiu să răspundă la întrebările pe care le pun ţăranii, făcând astfel multe greşeli politice. Trebuie să le ţinem lecţii speciale despre cum se înfiinţează gospodăriile colective[16].

Un activist de rang înalt, care a participat în 1954 la o şedinţă cu Moghioroş, relata astfel o sesiune de lămurire la care asistase : „S-a ţinut o adunare de partid Marţi şi oamenii au ridicat problema necunoaşterii ce înseamnă muncă în comun. A trebuit să le demonstrăm pe tablă în faţa tuturor. Lucrul acesta a fost neînţeles şi neînţeles a fost chiar de activiştii de partid"[17].

---

15. Vezi, de pildă, ANIC, fond 1, dosar nr. 55/1951, ff. 9-11 (ARL).
16. Raport al Secţiei Agrare a raionului Orăştie, DJAN HD, fond CR PMR, dosar nr. 20/1952, ff. 82, 84 (*).
17. ANIC, fond CC al PCR - Cancelarie, dosar nr. 14/1954, ff. 2, 4 (ARL).

Cînd ţăranii întrebau cadrele ce însemna în termeni practici o gospodărie colectivă, nimeni nu părea să le poată explica precis. Comparaţia cu experienţa sovietică este sugestivă: marea majoritate a activiştilor care au invadat satele sovietice nu aveau nici un fel de cunoştinţe despre agricultură şi încercau să-i convingă pe ţărani pur teoretic, făcînd promisiuni pripite. Nu ştiau să răspundă la întrebările practice ale ţăranilor despre cum avea să fie organizată munca, întărindu-le astfel suspiciunile (Lewin, 1968, pp. 418, 431). Cu îndrumători atît de „dinamici", nu e de mirare că, în interviurile pe care le-am luat, interlocutorii noştri şi-au amintit doar cu mare dificultate argumente concrete care să le fi fost furnizate despre cum aveau să funcţioneze colectivele. Deşi nu uitaseră tactici de „lămurire" precum ameninţările de genul: „N-ai de ales! Trebuie să te înscrii!" sau „Te dăm afară de la slujbă şi pe copiii tăi de la şcoală!", argumentele pozitive – cele care le-ar fi permis să-şi imagineze în mod concret viaţa în colectiv – le veneau în minte mult mai greu. Iată, de pildă, cîteva dintre răspunsurile caracteristice la întrebarea noastră „Ce argumente aduceau?": „cât o să fie de bine, cum o să lucri tot şi o să dispară haturile, berzele, o să fie totul un pământ, şi o să deie recoltă bună, şi o să fie bine, şi o să fie foarte bine plătiţi colectiviştii. Numai din alea"[18]; „Cum să nu fie bine? [...] vă dăm tot ce vă doreşte sufletul!"[19]; „Ce să spuie, spui că-i mai bine în colectiv. Nu mai munciţi atâta. Avem atelaje. De ăstea..."[20]; „Asta-i politica partidului! Va fi mai bine, va fi mecanizare, veţi munci ca la fabrică, opt ore pe zi, nu vă mai sculaţi la trei dimineaţa!"[21]. Şi, cel mai grăitor: „Că să te treci la colectiv, că e aşa, că e bine, că doctrina comunistă... că trecerea de la o fază la alta e grea..."[22].

Acestea nu erau argumente convingătoare pentru ţărani şi nici nu le ofereau o imagine limpede despre cum avea să fie viaţa în GAC. Ele nu reuşeau să răspundă la întrebările fundamentale pe care şi le puneau membrii oricărei gospodării ţărăneşti: fără pămînt şi fără animale, ce se va întîmpla cu bătrînii noştri? Cu zestrea fetelor noastre? Cum se vor căsători tinerii dacă n-au pămînt? Cum vom mai şti cine merită respect? Asemenea întrebări îi preocupau în primul rînd pe ţăranii înstăriţi şi mijlocaşi, pentru care pămîntul era un element intrinsec al procesului de reproducere a statutului prin căsătorie şi relaţii sociale. Lipsa răspunsurilor la ele a fost factorul care i-a făcut pe ţărani – cu excepţia celor săraci – să nu-şi dorească să se înscrie în colective. Evident, cadrele nu erau suficient de bine pregătite ca să aducă în eforturile de colectivizare o viziune de ansamblu. (O delegaţie venită din Uniunea Sovietică în 1951 atrăgea atenţia exact asupra acestui aspect: „Acolo pe unde am fost, munca de cadre este încă slab organizată, specialiştii în agricultură nu sunt încă mobilizaţi în mod suficient pentru instruirea în massă a cadrelor"[23].)

Întrucît cadrele prost pregătite nu puteau genera un imaginar comun mulţumitor în chestiunea gospodăriilor colective, procesul de „lămurire" a trebuit să fie prelungit şi

18. 217, interviu Verdery.
19. M.T., interviu Lăţea; vezi Lăţea, 2003, p. 69.
20. P.N., interviu Budrală pentru M. Stewart.
21. 186, interviu Verdery. Această persoană era la vremea respectivă membru candidat al partidului şi s-ar putea să fi înţeles mai bine ca majoritatea ce spuneau activiştii.
22. S.A., interviu Lăţea.
23. ANIC, fond CC al PCR – Secţia Agrară, dosar nr. 29/1951, ff. 13-14. Un an mai tîrziu, Ministerul Gospodăriilor Agricole de Stat cerea prelungirea şederii unui consilier sovietic, întrucît acest minister „este un aparat nou şi nu a putut crea cadrele tehnice superioare specializate în problema Gospodariilor Agricole de Stat" (ANIC, fond CC al PCR – Secţia Agrară, dosar nr. 10/1952, f. 6).

ritualizat şi a fost presărat cu încălcări ale regulilor de etichetă şi cu recursul tot mai frecvent la forţă, aşa cum vom vedea. Dacă nu-i puteau ajuta pe ţărani să-şi închipuie colectivul şi să se înscrie de bunăvoie, activiştii le imobilizau sau le constrîngeau trupurile, pînă cînd oamenii erau, în cele din urmă, epuizaţi fizic şi psihic, aşa încît cedau şi se înscriau în GAC. Ceea ce a transformat „lămurirea" dintr-o chestiune de convingere într-una de simplu comportament a fost neputinţa cadrelor de a oferi o viziune convingătoare asupra vieţii în colectiv – consecinţă a numărului lor prea mic şi a pregătirii superficiale. Vom examina acum munca de lămurire mai în detaliu.

Amintiri despre „munca de lămurire"

Datele de arhivă ale proiectului nostru şi cîteva sute de interviuri conţin nenumărate comentarii despre „munca de lămurire". Pe multe le-am primit ca răspuns la întrebările noastre despre cum s-a desfăşurat colectivizarea, ceea ce dovedeşte că eforturile de convingere ale cadrelor erau considerate un element inseparabil al procesului. Începem cu două interviuri luate în 1959 unor refugiaţi din regiunile Constanţa şi Focşani – luate, aşadar, spre deosebire de ale noastre, în perioada colectivizării –, după care vom continua cu amintirile unui funcţionar de stat despre cum se făcea „munca de lămurire". Vom prezenta apoi o serie de alte exemple care ne dau o idee despre cum îşi reprezintă sătenii intervievaţi de noi, retroactiv şi deseori cu umor, munca de lămurire şi, în fine, vom sistematiza cîteva dintre caracteristicile ei cele mai importante. (Nu am însemnat în citate repetiţiile sau omisiunile.[24])

Mai întîi, fragmente din interviurile din 1959:

> Dobrogea (regiunea Constanţa) a fost zona unde PMR a acumulat multă experienţă în materie de colectivizare, ceea ce i-a permis să adopte şi să introducă o serie de îmbunătăţiri care au rafinat metodele folosite pînă atunci.
>
> În general, agitatorul, care înainte fusese un tînăr mai degrabă fanatic, a fost înlocuit de un activist de vîrstă mijlocie, mai cu tact. Prima sa misiune nu a mai fost să-i „lămurească" în mod direct pe ţărani să se înscrie într-o gospodărie colectivă sau să înfiinţeze una, ci să-i atragă de partea sa pe unu sau doi ţărani importanţi din sat. Al doilea pas era o petrecere organizată de centrul administrativ de raion (nu de organizaţia de partid) într-o duminică, la care erau invitaţi toţi localnicii, ca şi o serie de ţărani din satele vecine deja colectivizate. Aceştia din urmă lăudau întruna binefacerile gospodăriei colective etc.
>
> A treia mişcare era sosirea colectorului de taxe, care începea să evalueze toate proprietăţile individuale şi la sfîrşit le înmîna ţăranilor temători certificatele. Taxele pe pămînt sînt plătibile în avans în bani, dar şi în natură, în special în lapte şi carne. După ce împărţea hîrtiile, colectorul pleca din sat, anunţînd că se va întoarce în vreo două săptămîni ca să strîngă banii. Îi avertiza de asemenea pe ţărani că cei care nu plăteau aveau să-şi vadă proprietatea, inclusiv casa, vîndute la mezat.
>
> Ţăranii descopereau că taxele depăşeau cu mult valoarea pămîntului pe care-l stăpîneau. Fără prea mari nădejdi, depuneau contestaţii la cea mai apropiată circă financiară raională. Acolo erau sfătuiţi de angajaţii nemembri de partid (care, majoritatea, aveau rude în satele

24. Vezi şi Băileşteanu (1987, pp. 192-273), al cărui roman conţine o bogăţie de informaţii despre munca de lămurire din regiunea Dolj. (Îi mulţumim lui Puiu Lăţea pentru această referinţă.)

învecinate) că ar trebui să se colectivizeze, căci acesta era mijlocul cel mai bun – şi singurul – de a fi scutiţi de plata taxelor către stat.

Cînd, în fine, mintea ţăranilor ajungea să fie roasă de îndoieli, venea momentul ca informatorul din sat să anunţe la centru că „satul e «copt»". Acesta era semnalul sosirii în vizită inopinată a cinci sau şase camioane cu ţărani colectivizaţi, care erau invitaţi împreună cu localnicii la Sfatul Popular. Acolo, toată lumea se uita cum unu sau doi ţărani bine văzuţi din sat (cei care fuseseră convinşi în prima fază a campaniei) semnează în faţa notarului, în sunetul fanfarelor şi în aplauzele colectiviştilor veniţi în vizită. Gestul era imitat de un număr de rude (naşi etc.) şi de către toţi ţăranii care voiau sau care erau siliţi s-o facă (din cauza taxelor). Dacă se întîmpina vreo formă de rezistenţă (îndeosebi din partea soţiilor), Comitetul de Colectivizare avea voie să lase în proprietatea privată a ţăranului unu sau două hectare de pămînt (de care comuniştii aveau să se ocupe mai tîrziu, cînd situaţia „se coace" din nou – sau chiar mai înainte de asta).

În general, ori de cîte ori procesul de colectivizare întîmpină o opoziţie dîrză, sînt chemate trupele Securităţii. Astăzi nu mai omoară oameni, dar, oricum, lasă în urma lor răniţi şi nu pleacă niciodată din sat fără să reţină pe cîţiva. Dacă acest gen de acţiune se dovedeşte necesară, ţăranii sînt „domoliţi" prin oferirea unui ţap ispăşitor. Un agitator şi/sau unu ori doi membri ai comitetului de colectivizare sînt arestaţi. Uneori reprezentanţi ai partidului din organizaţia cea mai apropiată le spun ţăranilor că „bestiile" acelea vor fi excluse din partid şi pedepsite sever pentru că au folosit teroarea, în timp ce partidul şi tovarăşul Gheorghiu-Dej au recomandat respectarea înscrierii „de bunăvoie" a oamenilor. Şi totuşi campania continuă fără preget, cu aceleaşi metode de promovare a colectivizării.

„O muncă intensivă de «luminare» a fost dusă de comunişti", spune sursa. „Au mers în fiecare casă şi au insistat ca membrii fiecărei gospodării să semneze cererea de înscriere în gospodăria colectivă. Gazda mea şi fiica ei mi-au cerut sfatul, ce să facă, şi eu le-am sfătuit insistent să cedeze, pentru că nu aveau cum să dea de capăt acestei probleme. În cele din urmă, s-au învoit să semneze. Dar ceea ce m-a impresionat în mod deosebit", spune sursa, „a fost faptul că femeia şi-a pus haine negre şi o basma neagră şi a semnat cererea în hainele acelea, de doliu. Socotea ziua aceea o zi de doliu".

Cînd s-a considerat că această „campanie paşnică de colectivizare" şi-a epuizat posibilităţile, dar fără să fi dat rezultate mulţumitoare, s-a trecut la ultima fază a „lămuririi". Satul a fost realmente „invadat" de vreo 300 de activişti, membri de partid, muncitori şi funcţionari din întreprinderile din oraşele vecine, Focşani, Tecuci, Galaţi, însoţiţi de un detaşament înarmat de miliţie chemat din oraşul Focşani. Şi-au aşezat tabăra în diferite clădiri oficiale şi s-au organizat ca şi cum aveau de îndeplinit nişte misiuni cu totul speciale[25].

Acum, amintirile unui funcţionar de stat atras în munca de lămurire :

Pe vremea când întovărăşirile se reorganizau ca să le transforme în colective, m-am dus cu o echipă într-un sat unde oamenii şi-au dat foc la recolte. Un activist a încuiat pe toată lumea într-o sală o zi întreagă şi încerca să-i facă să semneze. După un timp, [unul din echipă] a zis : „Vă daţi foc la mîncare, n-o să aveţi ce mînca". Unu' a spus atunci : „Domnle, eu stau şi mă tot întreb de ce nu vin americanii să ne scape de ruşi". Şi iată replica : „Să vă spun o poveste cu berbecul şi vulpea. Într-o iarnă lungă, vulpii îi era tare foame. Chiar la marginea pădurii, vede un berbec mare, frumos, cu nişte coaie enorme, care păştea iarbă. Şi, cum se plimba berbecu' acolo, uite-aşa i se clătinau coaiele dintr-o parte-ntr-alta. Vulpea zice : «Stau aci să aştept, că mintenaş are să cadă coaiele ălea, şi

25. Dumitrescu, 1960, pp. 5-7 şi 14-15 (originalul este în engleză) (*).

atuncea să vezi ce ospăţ fac eu! ». Şi-o aşteptat, o aşteptat, că pân' la urmă o murit de foame. Oameni buni, nu vă daţi foc la recoltă, că păţiţi şi voi la fel, că americanii n-o să vie"[26].

În fine, iată extrase din cîteva interviuri din cadrul proiectului nostru:

Şi ne-or împărţit pe sectoare. Or venit la toţi şi verdictul era: „Ori te înscrii la colectiv, ori îţi dau copilul afară din facultate". Un caz este verişoara doamnei profesoare A.D. Era studentă la Agronomie şi-o dat-o afară. Altă metodă era cu serviciul. Îi mâna acasă şi le spunea: „Nu te primesc la serviciu până nu aduci adeverinţă că te-ai înscris în CAP". O altă metodă era, mulţi fiind condamnaţi politic, care făcuseră şi puşcărie, să li se spună: „Ce vrei, te pui contra statului? Vrei iar să te bag la puşcărie?". Era Securitatea aicea, mulţi or pus rezistenţă, şi veneau seara cu maşina, îi duceau pân' la Orşova şi-i ţinea o zi, iar seara îi trimitea înapoi. Nu ştiu dacă i-o bătut sau nu, da' îi plimba. Şi aşa or început CAP-ul, cu metode de-astea. Pe unul îl prindea că fusese deţinut politic, pe altu' că avea copii la şcoală, altu' că voia să-şi trimită copilu' la liceu şi nu-l luau. Mulţi s-o înscris atunci ca să lase copiii să meargă la şcoală[27].

[L]-au chemat şi pe bărbatul meu. Dar el a plecat să-şi caute de muncă. A plecat la minele de aur. M-a lăsat pe mine singură acasă. Şi aşa am păţit-o. Că el o plecat, el o fost liniştit, şi ei m-au jenat [*m-au sâcâit*] pe mine să merg să semnez. M-au chemat, şi eu nu am semnat. Şi atunci au venit o dată noaptea. Două persoane, au dat şi au lovit în uşă. Ştiau că nu e bărbatul acasă, şi loveau uşa, că m-am gândit că se va rupe. Dar eu nu am scos un cuvânt, făceau ce vroiau, dar mă gândeam că tot nu au dreptul să spargă uşa cuiva în toiul nopţii. Deci eu nu spuneam nimic, şi au plecat. Au venit de dimineaţă înapoi, şi iarăşi au venit, păi ce gândea şi conducerea, că atâţia bărbaţi să vină noaptea, şi eu să le deschid uşa? Noi eram puţini, cei care nu eram înscrişi, şi tot ne gândeam că aşa şi pe dincolo, şi până la urmă ne-au înscris pe toţi. Asta a fost aşa, pentru că bărbaţii nu şi nu, şi femeile au semnat.[28]

Şi-atuncea, în '49, o început cu colectivizarea: o început, de la casă la casă, să vie să te lămurească, activişti de partid de la judeţ, ăla lătra că cât îi câştiga, cât o fi de bani, şi cine ştie cât îi lătra acolo. Şi alţii îi închidea uşa, alţii îi înjura, îi ţâpa-năpoi, alţii stătea de vorbă, şi tăt aşea. [Între activişti] unu' o fost săracu' un ungur din Arad, Ungureanu l-o şi chemat, era muziciant... Atâta dă bine o ştiut el agricultura, că n-o cunoscut cartofii din lucernă! (Goina, 2009, p. 382 [ed. rom. – p. 377])

Seara se strîngea trei-patru activişti să vină pe la oamenii. Şi era unu', Botez îl chema, avea un tic, tot dădea din cap de zîceai că face „nu". Şi altu' vorbea, lămurea oamenii, şi ăsta tot dădea din cap, de nu ştiau aialalţi de ce nu vrea omu', ci se opunea mai tare! La urmă, l-o scos de tăt din echipă... Era altu', profesor la Liceul Agricol, refugiat din Basarabia, care vorbea tare frumos, era tare cumsecade. L-o mînat să facă şi el, să lămurească oamenii să se înscrie, da' el n-o vrut. Ştia el ce era aia colectivu', că venise din Basarabia, de-acolo. Dacă omu' zîcea „nu", nu insista[29].

În Pechea, s-a ascuns unul în cuptorul sobei să nu-l găsească echipa care venise la el acasă. I-a ieşit însă piciorul afară. „Te treci, mă?" îl întreba ăştia cu echipa. Ăla: „Nu!". Şi

26. M.H. şi K.L., interviu Verdery (1999) (*).
27. P.C., interviu Vultur.
28. SA01, interviu Ţărău; vezi Ţărău, 2003, pp. 52-53.
29. G.Z., interviu Verdery.

i-a pus cerneala pe [*degetul de la*] picior. Şi a semnat de „bunăvoie". Nici nu a mai trebuit să iasă din sobă ![30]

Veneau în casă ! Ăsta, Didă, de-mi vine mie unchi, s-a băgat sub pat ! Aveau obiceiul de ziceau : „Nu mai plecăm de-aici, ne faci să mîncăm, să bem şi... stăm aici, iernăm aici, dacă nu te treci ! ". Ăsta, cînd i-a văzut – dup ! – sub pat. Ăia-l aşteptau să vină, dar el răsufla, inspira, expira şi... s-a auzit ceva, i-a venit să tuşească. Cînd l-au auzit : „Aoleu, ieşi afară ! ". L-au tras de picioare, ca pe porcul pe care-l tragi, să-l duci la tăiere. Şi tot aşa, cu alţii... I-a prins, a fost un chin ! Chin... Luaţi de căpăstru, ca boul, la abator : „Hai, dii, dii... dii, dii...". Pînă-l bagi acolo, la cuţit ![31]

Cari zâci cî s-o trecut di binivol, s-o trecut c-o fost puturos, dar aceala care-o strâns pământu' grămăgioarî cu grămăgioarî ş-o muncit, pi el l-o durut inima când o dat cerirea. Da... nevoit, sî nu mai ieu batai. Cî n-o fost oamini atuncea la conduciri ca sî judici. „Băi, stăm di vorbî cu omu', îi spuném frumos ! " Nu, o pus nişti, cum sî ştii, măciucari, pot sî spun. Măciucari ! Măciucari, altceva n-o fost ! Asta. Da' aşă era.[32]

Vedem în aceste fragmente multe dintre trăsăturile tipice muncii de lămurire : activiştii intră în case fără a fi fost poftiţi ; încearcă să ajungă la o înţelegere ; se întorc timp de mai multe zile sau nopţi la rînd, de mai multe ori pe zi ; vin în număr mult prea mare – nu doar patru sau cinci, ci 10, 12, chiar şi 300 ; vin şi stau ore întregi, reţinîndu-i pe oameni de la treabă ; ameninţă viitorul copiilor ; aşteaptă suficient cît să-i depisteze pe cei care s-au ascuns ; mănîncă şi beau mult mai mult decît le-ar permite bunele maniere – şi, mai mult, îi *spun* gazdei să fie ospitalieră („Nu-i aici ? Bine, dă-ne ceva să mîncăm şi să bem, şi îl aşteptăm") ; îi tratează pe ţărani cu dispreţ ; îi plimbă noaptea în „maşinile negre" de tristă faimă ; insistă la nesfîrşit, pentru a-i duce pe oameni la epuizare nervoasă şi aşa mai departe. Continuumul lămuririi mergea de la dialogul între membrii familiei la negocieri complexe şi constrîngeri economice şi pînă la arestări, bătăi şi încarcerare, ocazional chiar moarte. Aşa cum vom vedea, reacţiile ţăranilor au fost la fel de diverse : de la strădania de a-i „îmblînzi" pe activişti cu mîncare şi băutură la amînări sub diferite pretexte, la fuga de acasă, la semnarea cererii şi retragerea ulterioară, la revolte violente folosind furci şi seceri, omorînd cîteodată pe cîte un activist sau un reprezentant al colectivului. Lămurirea era un proces reciproc : ca reacţie la eforturile cadrelor, ţăranii căutau, cu viclenie şi cu o inventivitate tot mai disperată, să le convingă să-i lase în pace. Fiecare reacţie modela următoarea întîlnire dintre cele două părţi.

Este aşadar imposibil să descriem tehnicile de lămurire altfel decît ca pe nişte instrumente interactive : cadrele invadează, ţăranii fug, cadrele amplifică măsurile coercitive ; dacă ele exercită presiune asupra rudelor, ţăranii manipulează şi ei relaţiile de rudenie ; şi aşa mai departe. Munca de lămurire a creat un peisaj foarte dinamic şi a fost un proces intens dialogic. Aproape la fel ca în cazul proceselor-spectacol, cadrele încercau să le inculce ţăranilor un scenariu – trebuiau să înveţe să spună corect : „Mă înscriu de bunăvoie şi nesilit de nimeni". În acest sens, munca de lămurire a fost o lungă serie de repetiţii pentru înscenarea finală a semnării cererii de înscriere. Vom analiza mai pe larg tehnicile ei, concentrîndu-ne atenţia asupra următoarelor aspecte : 1. problemele legate de crearea

30. 15, interviu Stoica ; vezi Stoica, 2009, p. 442 [ed. rom. – p. 461].
31. S.A., interviu Lăţea ; vezi Lăţea, 2003, p. 76.
32. V.D.A., interviu Dobrincu ; vezi Dobrincu, 2003a, p. 45.

autorităţii cadrelor care duceau munca de lămurire; 2. manipularea de ambele părţi a relaţiilor de rudenie şi a rolurilor de gen; 3. tulburarea organizării spaţiale şi temporale tradiţionale a vieţii satului; 4. negocierea şi tîrguiala şi 5. formele mai făţişe de coerciţie. Pentru fiecare, vrem să arătăm cum practicile cadrelor îi puneau pe ţărani în dificultate perturbînd una sau alta dintre normele comportamentale uzuale şi cum aceştia răspundeau în termenii limbajelor care le erau familiare. Începem prin a descrie cine erau cei care duceau munca de lămurire şi cum erau organizaţi.

Munca de lămurire

Oamenii care duceau munca de lămurire erau de multe feluri şi veneau în sate în diverse configuraţii. Puteau fi cadre de partid sau membri ai forţelor de miliţie ori de Securitate. Puteau fi funcţionari de stat de la sfaturile populare, cadre didactice, directori de şcoală sau notari rurali, ca şi medici, ingineri şi chiar preoţi, cooptaţi în această activitate pentru că aveau autoritate asupra ţăranilor (Şandru, 2003, p. 16); puteau fi studenţi şi, mai ales, muncitori din fabrici şi agitatori din centrele industriale aflate în apropierea satelor care urmau să fie colectivizate. Puteau fi ţărani din gospodării deja înfiinţate, aduşi în alte sate pentru a povesti despre succesul GAC-ului lor. Nu erau neapărat membri de partid. Pe măsură ce al doilea val al colectivizării se apropia de sfîrşit, între 1958 şi 1962, chiar şi chiaburi şi alte persoane care dispuneau de influenţă asupra sătenilor, dar nu aveau legături cu partidul puteau fi cooptaţi pentru a-i convinge pe oameni să nu mai tergiverseze şi să se înscrie.

Lămurirea era de regulă practicată în echipe. O echipă putea strînge la un loc diferite tipuri de persoane şi putea fi compusă din numai doi sau trei membri, dar ajungea uneori şi la 30, 40 sau chiar mai mulţi. Într-un sat putea să lucreze o singură echipă sau puteau fi mai multe. Membrii lor puteau să vină şi să rămînă o zi sau două ori se puteau instala pentru cîteva luni, deseori în funcţie de intensitatea împotrivirii ţăranilor. Iată cîteva exemple de echipe de lămurire din cercetările pe teren ale participanţilor la proiectul nostru. În comuna Reviga, un ţăran mai în vîrstă îşi amintea că, iniţial, o echipă de agitatori consta din şapte-opt localnici care îi vorbeau întotdeauna politicos, dar că, ulterior, în sat au venit oameni din alte părţi, care s-au purtat mult mai agresiv (Chelcea, 2003b, p. 34). Un membru al unei foste echipe din Banat relata cum secretarul de partid organizase munca în cîteva comitete, fiecare responsabil de o porţiune a satului, care includea un anumit număr de case. Existaseră aproximativ 20 de asemenea comitete, fiecare cu patru sau cinci membri, care fuseseră instruiţi cum să ducă munca de lămurire şi ce trebuiau să ştie despre agricultură (Vultur, 2003a, p. 72). Ţăranii din Darabani îşi aminteau că, la sfîrşitul lui martie 1962, în satele comunei au apărut mulţi străini, veniţi din comunele vecine din raion, chiar şi de la treizeci şi cinci de kilometri depărtare, dar şi din oraşele Iaşi şi Suceava, din alte raioane şi regiuni, ba chiar şi de la Bucureşti (Dobrincu, 2003a, p. 47)[33]. Prin contrast, la Ieud, în 1950, prima echipă venită din afară s-a lovit de o rezistenţă violentă la intrarea în comună, după care a recurs la protecţia forţelor de ordine regionale şi a unor localnici. Mai tîrziu, în Vadu Roşca, unde în 1957 avusese loc o importantă revoltă ţărănească, compoziţia echipelor s-a schimbat după momentul respectiv: de unde,

33. Pentru Bucureşti, Dobrincu menţionează cazul căpitanului Florian Lehu, care a fost angajat de Securitate timp de un deceniu (vezi Dobrincu, 2003a, p. 47).

înainte de revoltă, incluseseră numai oameni veniţi din afara satului, ulterior au încorporat şi ţărani şi muncitori din împrejurimi, din localităţi unde colectivizarea fusese încheiată cu succes – printre ei, un muncitor de la oraş, un lucrător de la o cooperativă meşteşugărească dintr-un sat învecinat, doi localnici de profesii diverse şi un activist de la raion (Stoica, 2009, pp. 431-432 [ed. rom. – p. 452]). Un fost primar al unui sat vecin remarca : „[Ă]ştia era dublura mea, dar eu nu îi suferearn. [...] Intrau în sat 200 de muncitori şi îl luau de la un capăt la altul" (*ibid.*, p. 431 [ed. rom. – p. 451]). Vedem deci că munca de lămurire era organizată flexibil ; la fel erau şi tacticile folosite.

Crearea autorităţii persuasive: cadre dinăuntru şi cadre din afară

Aşa cum e limpede din cele spuse mai sus (şi aşa cum am explicat în capitolele 2 şi 3), atît partidul, cît şi sătenii făceau o deosebire majoră între cadrele dinăuntrul şi cele din afara satului, în funcţie de implicarea sau neimplicarea lor în relaţii sociale cu sătenii pe care erau repartizate să-i prelucreze. Cadrele născute în sat erau categoric oameni dinăuntru, aşa cum erau şi cei care lucraseră sau trăiseră acolo o vreme ; dar chiar şi un aparent „venetic" putea deveni „localnic" dacă intra în relaţii familiare cu cineva din comunitate. La început, majoritatea cadrelor care efectuau munca de lămurire proveneau din afara localităţii – erau activişti trimişi de la raion, de la regiune sau chiar, uneori, de la însuşi Comitetul Central[34]. În timp, tendinţa a fost de a aduce mai puţini oameni din reşedinţele de regiune şi din capitală şi mai mulţi din raion, din comună şi din sat, în echipe mai mari, care rămîneau pe perioade mai lungi. Mult lăudatul „experiment Galaţi", care a furnizat apoi modelul de colectivizare peste tot (vezi capitolul 2), cerea ca toţi membrii de partid care locuiau într-un sat să se înscrie în colectiv şi să-şi asume sarcina de a-l extinde. În acelaşi timp, majoritatea instructorilor teritoriali veniţi din afară se instalau acum în satele-ţintă împreună cu familia, iar numărul celor trimişi cu „munca de lămurire" a crescut foarte mult.

Aşa cum am arătat în capitolul 3, politica partidului a încercat să împiedice cadrele să intre în relaţii cu sătenii pe care trebuiau să-i colectivizeze, pentru ca aceste relaţii să nu le compromită eficienţa muncii. Cadrele nu erau în general repartizate în satele lor de baştină, ci la oarecare distanţă de ele şi erau schimbate în mod regulat[35]. În Jurilovca, activiştii trimişi din satele vecine erau schimbaţi o dată la trei sau patru zile, cel mult la o săptămînă (Iordachi, 2003, p. 44). Dar colectivizarea pretindea cunoştinţe şi conexiuni din interior pe care le putea avea numai un localnic, lucru cu deosebire adevărat în cazul muncii de lămurire. Păstrarea unui echilibru între cadrele dinăuntru şi cele din afară era o chestiune foarte delicată, greu de realizat. Deşi activiştii din afară puteau să fie eficienţi pentru că erau relativ imuni la presiunea relaţiilor care funcţionau în sat, tocmai acest lucru le uşura poate recursul la forţa brută, care îi aliena pe săteni. Mai mult, dacă erau orăşeni, activiştii puteau să nu aibă habar de agricultură – aşa cum era unul dintre cei trimişi la Sîntana, care „n-o cunoscut cartofii din lucernă ! " (Goina, 2009, p. 382 [ed. rom. – p. 377]). Lipsa de cunoştinţe le submina total autoritatea ca vestitori ai unui nou tip de agricultură. Localnicii, pe de altă parte, puteau veni probabil cu argumente mai convingătoare pentru consătenii lor, pe care îi cunoşteau bine, şi puteau manevra prietenii, relaţii de rudenie şi de duşmănie locale despre care un intrus din afară n-ar fi avut de unde să ştie ; în acelaşi timp, ei erau

34. Vezi şi capitolul 3, nota de subsol 61.

35. Afirmaţia nu este valabilă pentru cadrele care veneau în sat pe post de colonişti, din alte părţi.

mult mai uşor de angrenat în relaţii sociale şi în ideologii de statut locale, care le îngreunau munca şi le puneau sub semnul întrebării angajamentul faţă de partid. Poziţia de membru al unei echipe de lămurire putea să exercite o mare presiune asupra relaţiilor de rudenie. Un învăţător din Năneşti îşi avertiza dinainte unchiul şi mătuşa cînd avea să le vină echipa de activişti; răspunsul lor era: „Tu să-ţi vezi de trebile tale şi să nu vii cu d-astea la noi, că noi te-am crescut!" (Stoica, 2009, p. 432 [ed. rom. - p. 452]). El continua: „Trebuia să am grijă ce spun când eram cu echipa. Era aşa... un fel de duplicitate [din partea mea], dar nu aveam ce să fac, că tovarăşu' [activistul din echipă] pleca la Galaţi, iar eu rămâneam aici în sat, cu oamenii. Şi îmi dădeau foc la casă, dom'ne!" (*ibid.*)[36].

Acest tip de grijă explică poate de ce în Armăşeni, de pildă, atunci cînd o echipă de lămurire pătrundea într-o gospodărie, primul care intra era întotdeauna grupul de membri locali, al căror rol era stabilirea contactului cu gazdele; după aceea ei se retrăgeau, iar „lămurirea" rămînea în sarcina organizatorului din afară sau a conducerii colectivului local (Bodó, 2003, pp. 10-11). În mod similar, campania de propagandă din 1957 din Pechea nu a beneficiat deloc de ajutorul membrilor de partid din comună, ci a fost desfăşurată de străini aduşi de mai sus (Şandru, 2003, pp. 16-17). Iar în Reviga, membrii echipelor de lămurire au fost aduşi din alte comune, pentru că, dacă localnicii ar fi venit în vizită la familiile din sat cu scopul de a le convinge să se înscrie în colectiv, oamenii ar fi devenit răzbunători şi „i-ar fi prins pe unul mai prost şi l-ar fi bătut. Pe proştii noştri îi trimitea în alt sat, iar pe ai lor, la noi" (Chelcea, 2009, p. 411 [ed. rom. - p. 435]).

Dată fiind presiunea exercitată asupra tuturor celor însărcinaţi cu munca de „lămurire", noi sîntem tentate să tratăm cu prudenţă afirmaţia frecvent întîlnită la interlocutorii noştri potrivit căreia străinii au fost cei care au comis majoritatea abuzurilor pe vremea cînd oamenii au fost forţaţi să se înscrie în colective - afirmaţie cu care, în mod firesc, participanţii locali la această operaţiune tind să se protejeze. De pildă, preşedintele gospodăriei colective din Jurilovca învinuia de abuzuri organele superioare de partid, spunînd că activiştii trimişi din afară au luat toate hotărîrile importante. Strategia sa de a atrage oamenii în colectiv a fost să se distanţeze de această muncă: „Îi povesteai: «Dom'le! Eu nu am venit pentru mine, să îţi iau caii, căruţa. Eu am venit să... sunt trimis de stat. Trebuie să facem colectivizarea. Scrie în toate părţile colectivizare, colectivizare, noi ce mai aşteptăm...?»"[37]. Această abordare i-a permis să-şi salveze obrazul pe plan local, scăpînd de responsabilitate prin învinuirea celor din afară.

Şi totuşi, rolul cadrelor externe era decisiv într-un mod crucial, pe care Bodó îl defineşte pe baza cercetărilor făcute în două sate din raionul Odorhei:

> ...prezenţa fizică sistematică şi accentuată (şi nu munca lor) a reprezentat o puternică regularizare pentru săteni. Aceşti organizatori străini, prin prezenţa fizică, demonstrau puterea „superioară", cu care „nu puteai să te pui". Acţiunile, vorbele desigur au întărit şi au mărit acest sentiment. Dar, în general, prezenţa fizică a fost suficientă. Alte cercetări făcute în regiune demonstrează că, în viziunea localnicilor, legitimitatea (incontestabilă!) a schimbărilor esenţiale este dată de „prezenţa persoanelor străine", care în realitate înfăţişează schimbarea. O persoană „interioară", locală nu poate legitima în mod acceptabil, nici cu prezenţa, nici cu fapte sau cu vorbe (Bodó, 2003, p. 61).

36. Läţea (2009) a descoperit formulări similare. Asemenea exemple, larg răspîndite, ne amintesc că localnicii, indiferent dacă erau cadre sau oameni chemaţi să ajute cadrele, erau prinşi între comunitatea sătească şi cea partinică şi erau ţinuţi sub observaţie din ambele părţi.
37. M.T., interviu Iordachi; vezi Iordachi, 2003, p. 40.

Această sugestie valoroasă ne apropie de esenţa problemei referitoare la cadrele dinăuntru şi cele din afară : la mijloc era nu numai întrebarea cine putea funcţiona mai eficient, ci şi cum putea fi indusă o asemenea înţelegere a autorităţii statului, încît ţăranii să considere colectivizarea inevitabilă şi să se hotărască să se înscrie. Autoritatea aceasta izvora din puterea superioară a străinilor, întărită de prezenţa frecventă, pe de o parte, a agenţilor de miliţie sau de Securitate şi, pe de alta, a unor profesionişti precum cadrele didactice sau agronomii, care adăugau muncii de convingere cunoştinţele lor superioare. Faptul acesta ne ajută să înţelegem natura formei emergente de putere, care s-a constituit atît ca interior, cît şi ca exterior în raport cu comunităţile locale, dar care a reuşit în principal graţie caracterului său exterior – fiind percepută drept „ei" de către „noi", comunitatea ţărănească. Distincţie clasică de tip fractal, „ei" versus „noi" se regăseşte pînă la nivelurile cele mai de sus : de la dialogurile dintre săteni şi activişti, trecînd prin relaţiile dintre cadrele de rang inferior şi cele de rang superior şi ajungînd pînă la cele dintre România şi Moscova, a existat întotdeauna un grup de-„ai lor" care impunea un experiment teribil asupra „alor noştri"[38]. Dar întrepătrunderea celor două părţi era derutantă şi îi dezorienta pe ţărani. Învăţătorul din sat care vine în casa noastră cu oamenii de la raion e de-„al nostru" sau de-„al lor" ? Pot să am încredere în el că mă va ajuta să rezolv dilemele de viaţă pe care le creează colectivizarea ?

O a doua caracteristică decisivă a celor veniţi să lămurească, legată tot de distincţia interior-exterior şi la fel de tulburătoare pentru ţărani, consolida şi mai mult externalizarea locusului autorităţii despre care am discutat : este vorba despre statutul social al celor care colectivizau relativ la statutul celor colectivizaţi. Bodó menţionează că localnicii din Corund care intraseră în slujba partidului ocupau un loc intermediar, inferior ca rang activiştilor, dar superior majorităţii ţăranilor. „Erau oameni care în percepţia comunităţii nu avuseseră «greutate» în societate. Nu contaseră decât ca nişte oameni «slabi», ca nişte «neisprăviţi». Lucrând alături de conducători, ei au ajuns în poziţii noi, dar această poziţie nu şi-au dobândit-o în faţa sătenilor prin vreun merit, ci datorită sprijinului conducătorilor din afara satului" (Bodó, 2009, p. 361 [ed. rom. – p. 419]). Viziunea de o viaţă despre sine şi despre lume a ţăranilor mijlocaşi şi înstăriţi, formulată în termenii unei anumite ierarhii de statut, era primejduită de o nouă ordine care ridicase familiile sărace şi marginale ale satului deasupra celor „bune" (vezi capitolul 8). Era greu de imaginat o realitate mai haotică şi mai neliniştitoare. Găsim un bun exemplu al acestei situaţii în cuvintele unui jurilovcan cooptat în munca de lămurire :

> Eram şi eu în comisia aia, care umbla cu, veneau nişte oameni din ăştia din ţară, împingători din ăştia. Şi noi, eram oameni din sat, ne lua pe noi – eu de-acuma eram salariat –, ne lua pe noi ca să mergem să spunem cine stă aicea, să reprezentăm şi noi satul în prezenţa lor, acolo.
>
> *[D-voastră vorbeaţi ?]*
>
> Nuuuuu ! ! ! Allllţţţţii ! ! Ce ştiam eu să vorbesc ! Da' cine, ce ştiam eu ! Da' aveam curaj să vorbesc cu omul ? Ia-uite, dom'le, acilea, să stau să te ascult pe tine ! Ce, nu ştia omul cine eram eu ? Eu să lămuresc pe unul care are pământ, când eu, tatal meu n-are pământ, şi neam de neamul meu nici o legătură cu pământul, şi tocmai eu să îi spun : „Aide, intră în colectiv, cutare ! " ? Parcă ştiam eu dacă e bine sau nu... Eu eram şi eu un ciutan[39].

38. Gal şi Kligman (2000 [ed. rom. 2003]) utilizează cu rezultate similare noţiunea de „deosebiri fractale" în analiza relaţiei dintre politică şi gen în socialism.
39. V.Z., interviu Iordachi ; vezi Iordachi, 2003, p. 40.

Omul acesta scoate în evidenţă dilema fundamentală a folosirii foştilor sărăntoci ai satului pe post de cadre (pe lîngă faptul că nu voia să fie asociat cu munca de lămurire). Aşa cum am explicat în capitolul 3, ideologia politicilor de personal ale partidului favoriza recrutarea celor săraci şi dezavantajaţi, dar aceştia erau lipsiţi de abilităţile şi autoritatea necesare pentru o activitate reuşită. Cadrele erau în general mai tinere decît ţăranii pe care căutau să-i convingă, un dezavantaj serios în mediul rural, unde percepţia autorităţii se raporta în mod fundamental la vîrstă şi experienţă. Mai mult, în satele româneşti statutul diferenţial era atotputernic ; oamenii cei mai importanţi pentru succesul gospodăriilor colective erau ţăranii mijlocaşi şi înstăriţi, care puteau aduce pămînt în GAC, dar care nu simţeau decît dispreţ faţă de consătenii lor mai săraci recrutaţi pe post de cadre. Date fiind originile lor umile, aşa cum mărturiseşte interlocutorul de mai sus, acestora le lipsea autoritatea de a-şi convinge „superiorii" din sat.

Exact această situaţie, bănuim noi, a contribuit la necesitatea esenţială a legitimării externe a autorităţii partidului, prin cadre venite „din afară" : întregul edificiu al persuasiunii s-ar fi prăbuşit dacă s-ar fi întemeiat doar pe recruţii locali. Şi totuşi, aşa cum am indicat mai sus, cei din afară erau prin definiţie suspecţi ; erau respectaţi dacă aveau educaţie superioară, dar, după cum s-a văzut în capitolul 3, lucrurile stăteau rareori aşa, la început. Astfel de consideraţii au motivat cu siguranţă eforturile partidului de a ridica nivelul de educaţie al cadrelor şi de a atrage în munca de lămurire elitele educate locale, chiar dacă reprezentanţii acestora nu erau membri de partid şi puteau fi chiar duşmani de clasă. În toate comunităţile, cadrele didactice şi alţi intelectuali au fost siliţi să intre în slujba regimului. Prestigiul lor pare să-i fi protejat în ochii sătenilor, care i-au tratat cu înţelegere : „Am intrat într-o casă, am salutat, mi-au oferit un scaun, m-am aşezat, nici nu trebuia să spun de ce am venit... Spuneau : «Să nici nu spuneţi, domnule învăţător, ştim noi de ce v-au trimis, să vorbim un pic, şi, dacă vom fi întrebaţi, spunem că aţi fost aici şi aţi spus ce trebuia»" (Bodó, 2003, p. 60). Asta nu înseamnă că implicarea în acest gen de muncă nu îi costa nimic. Un fost director de liceu spunea : „Noi, profesorii care eram cooptaţi în treaba asta, nu ne simţeam în largul nostru, da' nu puteam să ne arătăm, că am fi suportat consecinţele... M-am dus la Băcăinţi să lămuresc oamenii să se înscrie în întovărăşire. Şedeam în spatele prim-secretarului pentru agricultură, şi el m-a văzut : «Ei, de ce eşti aşa supărat ? Nu-ţi place, aşa-i ? Ştiu că nu-ţi place»"[40].

Acelaşi interlocutor ne-a furnizat o explicaţie din perspectiva intelectualului (favorabilă, într-o oarecare măsură, propriei persoane) a motivelor pentru care partidul a folosit totuşi oameni ca el în munca de lămurire :

> Cînd au început să formeze colectivele, majoritatea erau oameni fără şcoală, oameni răi – şi azi vorbesc sătenii despre ei. N-au adus decît pagube pînă cînd colectivele au fost făcute cum trebuie, şi ei au fost daţi afară. Au făcut abuzuri, au forţat lucrurile, au bătut oamenii şi i-au deportat... Lucrurile s-au schimbat abia atunci cînd au venit profesorii şi au încercat un alt fel de muncă de lămurire... Noi am terminat cu datul copiilor afară din şcoli, cu folosirea unor oameni ignoranţi şi a „măsurilor administrative" precum etichetarea oamenilor drept „chiaburi", creşterea cotelor şi aşa mai departe. Aşa nu aduseseră prea mulţi membri. După ce ne-am apucat noi, am adus cei mai buni oameni, cei mai buni gospodari şi cei mai influenţi. Pe urmă oamenii se luau după ei şi ziceau : „Mă trec şi eu, că, uite, cutare s-a înscris şi el".

40. M.H., interviu Verdery (1999). Interviu neînregistrat, reconstituit din notiţe (*).

Comentariul acesta sugerează că ţăranii au răspuns la acţiunile celor pe care îi respectau, indiferent dacă erau cadre didactice sau chiaburi – o observaţie pe care o vom relua în capitolul 7.

Manipularea legăturilor de rudenie şi a rolurilor de gen

În mintea multora dintre sătenii intervievaţi de noi, cei mai tulburători agenţi de persuasiune erau copiii lor, ameninţaţi să fie daţi afară din şcoli sau de la slujbe ori supuşi unor tratamente umilitoare şi îndrumaţi să-şi îndemne părinţii să se înscrie în colectiv. Un activist din raionul Odorhei descria astfel modul său de a aborda populaţia tînără: „Ne-am ocupat foarte mult cu tineretul, în sensul ca să-şi lămurească părinţii. Lumea veche trebuia defăimată, cea nouă, lăudată, tânărul e receptiv, e fără trecut, fără istorie, i-am umplut capul, dar cu puţin succes" (Oláh, 2009, p. 235 [ed. rom. – p. 286]). Să ne amintim că înalta apreciere pe care Mao Zedong o dădea muncii cu tineretul a fost o trăsătură fundamentală a Revoluţiei Culturale din China. Tactica aceasta reflecta scopul partidului de a transforma familiile existente în familii noi socialiste, ceea ce presupunea distrugerea noţiunilor tradiţionale de rudenie şi folosirea lor în mod oportunist (vezi Kligman, 1998 [ed. rom. 2000]). Manipularea oamenilor unii împotriva altora era o strategie obişnuită a partidului şi a Securităţii, care înţelegeau foarte bine semnificaţia familiei şi legăturile afective dintre membrii familiei extinse.

Existau nenumărate posibilităţi de manipulare a relaţiilor de rudenie, de plasare a oamenilor în legături emoţionale instabile. Următorul scenariu s-a petrecut între doi fraţi chiaburi, dintre care unul a fost trimis de Securitate din orăşelul unde locuia cu familia să-i facă o vizită celui rămas în satul natal din apropiere, ca să-l convingă să se înscrie în colectiv:

> Atunci m-au ameninţat şi pe mine că mă vor scoate din învăţămînt dacă nu intri tu [fratele din sat făcea naveta în fiecare săptămînă la o slujbă în acelaşi oraş]... Eu îţi spun, fă cum vrei, da' de asta m-au adus pe mine [să-l lămurească pe fratele lui], dar mă tem că, de te-or duce [la închisoare], şi eu [rămîn] fără slujbă. Şi tu, şi eu avem copii... Şi, dacă vei trece, toţi te vor urma. Dacă vei trece, te voi ajuta şi eu. Măcar cu copiii la şcoală[41].

Această mărturie ilustrează una dintre tacticile cele mai obişnuite prin care partidul se folosea de relaţiile de rudenie ca să-i silească pe săteni să intre în colectiv: trimiterea celor angajaţi în fabrici sau la oraş înapoi acasă, pentru a-şi convinge rudele să se înscrie în GAC, de regulă sub ameninţarea că altfel cei dintîi îşi vor pierde slujba.

O altă tactică era recursul la copii, cărora li se spunea să-şi îndemne părinţii să se înscrie, căci altfel riscau să fie exmatriculaţi sau supuşi pedepselor disciplinare în timpul serviciului militar. Educaţia copiilor era de multă vreme un factor esenţial în strategiile rurale de reproducere a gospodăriei şi de mobilitate verticală, necesitînd sacrificii uriaşe, compensate în momentul în care copilul îşi asigura un loc de muncă stabil şi ajungea să-şi ajute familia. Ca atare, ameninţarea lipsirii membrilor familiei de aceste posibilităţi era percepută drept foarte gravă de familiile ţărăneşti. „Bă, de ce nu vrei să te treci? Hai, că zboară fie-ta din

41. B.S. şi B.G., interviuri Kligman. Pînă la urmă, fratele din sat s-a înscris într-adevăr în colectiv, pentru că nu avea alternative convenabile.

liceu! Dacă nu te treci, zboară din liceu!" Iar răspunsul țărăncii a fost: „Mă trec, că cine știe ce se întîmplă! Mai bine las copilul acolo, să-i formez un viitor!"[42]. Un alt țăran în vîrstă își amintea: „Da' și-n armată o pus-o pă cale. Și nouă-n armată.. nie făcea politică... «Mă, ce-ai scris în cartie?» Te videa, scriai o cartie, te prindea un sărgent politic... «Mă, scrie acasă, scrie-i lu' tat'-tu să între-n gospodăria colectivă!» Că nu scriam. Undie scriam, puneam semnu' mirării colo: «Tată-s obligat. Fă ce știi!»"[43]. Într-un caz mai dramatic, o țărancă, arestată în 1958 și ținută nemîncată timp de 48 de ore pentru că nu voia să se înscrie, povestea cum propria mamă l-a adus pe copilul ei (al fiicei) în clădirea Sfatului Popular unde era închisă. Băiatul s-a pus la ușă și a rugat-o: „«Vino, mami, înscrie-te!» Ne-o mai și drăcuit, ne-o mai și înjurat, ne-o mai și bătut" (Vultur, 2003a, p. 70). Unii dintre interlocutorii noștri spuneau că se înscriseseră numai la rugămințile copiilor.

Așadar, atunci cînd erau amenințați că unul dintre copii nu va mai putea să urmeze o formă de învățămînt sau că soțul/soția ori fratele/sora își vor pierde slujba – sau cu oricare altă variație pe această temă –, majoritatea țăranilor, mai devreme sau mai tîrziu, se supuneau cerințelor partidului. Asemenea amenințări și tehnici atacau însăși esența relațiilor de rudenie și a strategiilor de reproducere a familiei, erodînd organizarea socială a satului. Conducerea partidului era perfect conștientă de faptul că acestea erau acte abuzive, așa cum vedem din învinuirile aduse secretarului de partid Tóth Géza (menționat în capitolul 3), care, printre alte comportamente abuzive, „[a] mai folosit trimiterea de la școli a elevilor a căror părinți nu vroiau să se înscrie în G.A.C., cu dispoziția că nu vor fi reprimiți în școală până când părinții nu se vor înscrie în G.A.C."[44].

Cadrele se slujeau de relațiile de rudenie și în alte moduri, presupunîndu-le trainice chiar în timp ce încercau să le submineze. Puteau să înșele pe cineva spunîndu-i că rudele lui se înscriseseră deja și că ar face bine să nu mai amîne nici el; rudelor le spuneau același lucru. Un funcționar de stat activ în procesul de colectivizare, întrebat dacă se folosise de relațiile de rudenie în strategiile sale, a răspuns: „Cînd se mergea la colectivizare se puneau ochii pe un bun gospodar să-l facă președinte, i se spunea precis: «Dom'le, dumneata, dacă te înscrii, ești bun gospodar, bun manager, cum se spune acum, vei fi președintele colectivului. Ajută-ne și dumneata la colectivizare! Lămurește-ți copiii, finii...». [*Deci preferau unul care să aibă multe rude în sat.*] Da, pe care ei doreau să-l facă conducător. Să aibă cît mai multe rude. Atunci venea și îi ușura munca de viitor conducător, prin rude. Influență în cadrul cooperativei"[45]. Uneori, membrii familiei îi evitau pe cei pe care îi bănuiau că fuseseră cooptați astfel sau le creau probleme. Președintele gospodăriei colective din Jurilovca își amintea că, întrucît activiștii îl siliseră să ducă muncă de lămurire mai întîi printre rude, a avut numeroase certuri cu membrii familiei (Iordachi, 2003, p. 45). Pentru o societate în care cooperarea între rude reprezenta o valoare fundamentală, instigarea membrilor familiei unul împotriva altuia era o acțiune profund destabilizatoare.

Și totuși, manipularea relațiilor de rudenie era o strategie care putea fi folosită de ambele părți, iar țăranii s-au dovedit foarte abili în utilizarea ei. Pentru a-și reduce cotele, gospodăriile formate dintr-un cuplu mai în vîrstă și unul mai tînăr se puteau împărți, dacă aveau două case – tactică uneori decisivă pentru chiaburii care încercau să scape de

42. M.D., interviu Lățea; vezi Lățea, 2003, p. 31, nota de subsol 40.
43. P.V., interviu Kligman.
44. ANIC, fond CC al PCR – Secția Agrară, dosar nr. 50/1950, f. 4.
45. M.H., interviu Verdery.

persecuţii[46]. (În plus, cei care duceau munca de lămurire trebuiau în acest caz să lămurească două gospodării, nu una.) Oláh invoca această practică drept motiv al creşterii bruşte a numărului de gospodării în raionul Odorhei (2009, p. 242 [ed. rom. - p. 292]). Deoarece cadrele trebuiau să obţină semnăturile tuturor membrilor adulţi ai familiei sau cel puţin pe a capului de familie, sătenii manipulau identitatea celor care semnaseră cererile de înscriere. La începutul lui 1957, ţăranii din trei sate ale comunei Mărtineşti (Hunedoara) s-au retras din gospodăriile agricole. Raportul despre aceste evenimente relata (menţionînd mai întîi că reconstituirea colectivelor însemnase „munca cu colectiviştii care se înrudesc") : „Cererile de intrare în gospodărie nu au fost semnate de tată, mamă, socru, sau soacră, ci doar de fii sau ginerii acestora şi soţiile lor. Aceste abateri sînt folosite de elementele duşmănoase care spun că pămîntul este al bătrînilor şi aceştia (deşi au venit cei mai mulţi la muncă) nu pot să mai stea în gospodărie deoarece nu sînt membrii [şi ei sînt proprietarii pămîntului]"[47]. Raportul atribuia această strategie inteligentă – de a-i pune să semneze numai pe cei din generaţia tînără, care nu-şi primiseră încă moştenirea, ceea ce însemna că gospodăria colectivă era de fapt văduvită de pămîntul pe care credea că îl deţine – duşmanilor fascişti şi legionari ai statului.

Tehnici asemănătoare foloseau soţiile care spuneau că nu pot semna în absenţa soţilor ; soţii care spuneau că soţiile nu îi lasă să semneze sau că pămîntul era pe numele soţiilor, singurele care îl puteau înstrăina ; sau că el le aparţinea mamelor ori părinţilor, care nu le dădeau voie să-l treacă în proprietatea colectivului. Soţiile refuzau în mod regulat să semneze cererile de intrare în GAC în absenţa soţilor, invocînd drept justificare normele patriarhale de conduită. Un bărbat îşi amintea răspunsul pe care mama sa îl dăduse primei echipe de activişti care venise să-l lămurească în primul val al colectivizării : „Măi, mergeţi în stropşeală† ! Da' nu mi-oi da eu casă şi ce am la stat, că doar sunt ale noastre, ale mele, că eu le moştenesc de la părinţi ! ". Ei încercaseră să îndulcească lucrurile spunîndu-i femeii că fiul ei avea să primească o slujbă bună, aşa cum merita, dar fără succes. Bărbatul povestea apoi cum se dusese la autorităţile regionale şi le informase că numele lui trebuia şters din colectiv : „«N-am ce face cu mama. Pe mine mă ştergi că eu nu figurez în registru. Nu pot să comand eu, că ea e stăpînul.» Şi m-au şters". Dar a doua oară, în anii 1960, „n-am avut scăpare, că eu m-am dus la mină"[48]. (Putea să-şi păstreze serviciul la stat numai dacă se înscria în colectiv.) Multe soţii au reacţionat aidoma acestei mame, care avea pe atunci aproape 80 de ani, şi la fel au răspuns şi numeroşi bărbaţi, care au refuzat să se înscrie pentru a evita fricţiuni şi certuri aprinse în familie. Sătenii îi pasau practic pe activişti de la o rudă la alta pentru a amîna actul înscrierii în colectiv[49]. Iată un exemplu extrem de grăitor dintr-o întîlnire pe care au avut-o în 1951 cîţiva ţărani din localitatea Şoimuş cu Ana Pauker şi Gheorghiu-Dej. Obiectînd la metodele folosite pentru a forma gospodăria colectivă din satul lor (vezi al doilea epigraf al acestui capitol), femeile au cerut să le fie înapoiat pămîntul :

46. V.D., interviu Vultur.
47. DJAN HD, fond CR PMR, dosar nr. 2426/1957, f. 46.
† „Stropşeală" este un regionalism cu sensul de „ceas rău, necaz mare" sau „epilepsie". Aici face parte dintr-o invectivă („mergeţi în stropşeală ! ") (n.t.).
48. I.S., interviu Kligman.
49. Un alt exemplu de „contraofensivă" prin folosirea relaţiilor de rudenie găsim în Domaşnea, unde cele mai importante neamuri din sat s-au împărţit între cei care au fugit în munţi şi cei care s-au înscris în partid sau în Securitate pentru a-şi proteja rudele. Cei care au fugit au reuşit să nu fie prinşi decît foarte tîrziu şi, în felul acesta, familiile influente au putut să ţină statul în şah, elaborînd strategii de grup (Vultur, comunicare personală).

Să ne dea măcar pământul nostru, iar al bărbaţilor să-l ţină acolo; dar ei au spus că răspunde capul de familie, nu noi femeile. Pământul este însă al nostru şi nici nu este pe numele bărbaţilor... Ei bărbaţii s-au băgat de frică. Să ne dea pământul nostru, nu al bărbaţilor, că de ce ne-au înscris fără să ne întrebe? Dacă nu ne dă pământul înapoi, ne lăsăm bărbaţii şi mergem în lume să ne câştigăm pâinea[50].

Oficialităţile erau conştiente de faptul că „[f]emeile acasă spuneau bărbaţilor că îi omoară, sau divorţează dacă intră în gosp. colect." (Levy, 2009, p. 29 [ed. rom. - p. 68]). Un bărbat s-a retras din GAC „pe motivul căci lau lăsat nevasta de 3 zile si dânsu spune căci nu mai vrea casă conteze în G.A.C. findcă nu mai stă soţia cu el şi el mai bine se lasă de gospodărie de cât de soţie"[51]. Un raport dintr-un sat colectivizat în prima fază afirma:

A fost o greşală din partea noastră, că nu ne-am interesat îndeaproape de soţiile celor înscrişi. Astfel soţia unui ţăran Petre Pârvu, când a auzit că soţul ei s'a înscris în gospodăria colectivă n'a vrut să-l mai primească în casă. Am chemat-o la noi, este o femeie foarte greu de lămurit, şi până la urmă nici n'am putut-o lămuri. Un tovarăş, responsabilul organizatoric în org. de bază, Gh. Pârvu, la fel a spus că nu vrea soţia să se înscrie. În general munca cu femeile a fost grea (Levy, 2009, pp. 30-31 [ed. rom. - p. 68]).

Arareori întîlnim, în materialele noastre, femei precum soţia unui fost ţăran mijlocaş, care îşi amintea, la vîrsta de peste 80 de ani, că „baba" lui îl cicălise întruna: „Mă, da' scrii-te, mă, prostule, prăpăditule, că noi rămânem cei mai săraci oameni din sat, tu nu vezi că tăt ia de la noi, tăt dăm, şi şi mai ié ce mai găseşte, şi noi rămânem cei mai săraci oameni?" (Goina, 2003, p. 43).

Este limpede că rolurile de gen intrau şi ele în aceste manevre. Din perspectivă culturală tradiţională, femeile nu ar fi trebuit să ia decizii în numele gospodăriei, ai cărei capi erau consideraţi bărbaţii. Propaganda de partid, dimpotrivă, sublinia egalitatea sexelor şi uneori mesajul era recepţionat. Unele femei se mîndreau cu faptul că depuseseră cereri de înscriere în GAC; o alta făcea cerere la gospodăria colectivă să-l primească înapoi pe soţul ei, adăugînd: „s-ar putea, tovarăşi, să ne condamnaţi pe noi, femeile, pentru faptul că ne amestecăm în scrisul cererilor, dar am ajuns [ca] şi noi, femeile, să avem acest drept, nu suntem subjugaţi ca sub regimul reacţionar burghez" (Márton, 2005, p. 37). Cadrele însele manifestau însă de multe ori atitudini „burgheze". De pildă, un raport din 1950 nota: „In general femeile sunt acele care protestează pe orce cale contra colectivizării desigur că aceastea au fost puse la cale de către bărbaţi lor" - de parcă femeile nu aveau niciun motiv să obiecteze ele însele[52].

Pe de altă parte, cadrele erau gata să încalce normele obişnuite ale comportamentului respectuos faţă de femei, pe care le puteau sili să vină în toiul nopţii la Sfatul Popular pentru a semna cererea de înscriere în locul soţului, aşa cum am văzut mai sus. Asemenea întîlniri puteau să presupună violenţe fizice contrare normelor de conduită din lumea satului, conform cărora a bate o femeie era acceptabil în relaţia dintre soţi, dar nu şi în relaţia dintre o soţie şi un „străin". Tragedia următoare nu a fost, din păcate, un caz

50. Moraru *et al.*, 2004, pp. 543-544.
51. Vezi DJAN HD, fond A672, dosar nr. 93/1951, f. 177.
52. DJAN HD, fond CR PMR, dosar nr. 305/1951, f. 22.

izolat: „Prin '49, au dus-o pe mama la primărie să dea grâul. «Eu nu-l dau», zicea, «să-l dea bărbatul, că bărbatul e capul casei», şi au bătut-o, şi ea era gravidă de şase luni. Mama mea a murit... şi am rămas patru copii fără mamă"[53]. Un asemenea comportament contrazicea presupunerea sătenilor că autorităţile nu aveau să folosească forţa brută împotriva femeilor (Márton, 2005, p. 37).

Cu toate că, teoretic, propovăduiau egalitatea între sexe, reprezentanţii partidului reuşeau cu mare greutate să le convingă pe femei să se înscrie în colective. Discutînd chestiunea diferenţelor dintre sexe într-o cuvîntare ţinută la Şcoala Superioară de Partid (Şcoala Jdanov), Ana Pauker îi admonesta pe membrii de partid că nu făceau decît să contribuie la reticenţa femeilor:

> Si dacă se intâmplă in Teleorman o tovarară [*sic!*] care a rămas insărcinată, o femeie tânără a cărui bărbat a trebuit să plece in armată şi nu s'a insurat inainte, şi nu a spus tov. secretar că este insărcinată, când a inceput să se vadă, pentru că nu poţi ascunde tot timpul, a fost exclusă intăi din muncă şi apoi din partid. Pe care din bărbaţi i-ai fi exclus pentru asa ceva din partid?... Si atunci, in felul acesta de a vedea lucrurile, sunt o piedică in atragerea cum trebue a femeilor in muncă[54].

Într-adevăr, aşa cum observam în capitolul 2, femeile se împotriveau la fel de mult colectivizării ca şi bărbaţii sau chiar mai mult decît ei, aflîndu-se de multe ori în fruntea revoltelor, neîncrezătoare că gospodăriile colective aveau să le furnizeze suficientă hrană pentru familie (Vultur, 2003a, p. 60; Levy, 2009, pp. 29-31 [ed. rom. – pp. 68-69]). Unii bărbaţi pretindeau că, în anumite sate, opoziţia îndîrjită a „femeilor cu mulţi copii" a împiedicat în cele din urmă înfiinţarea gospodăriilor colective[55]. Vedem astfel că, în încercarea lor de a manipula relaţiile de rudenie şi rolurile de gen, cadrele erau departe de a avea cîştig de cauză, chiar dacă acţiunile lor erau profund destabilizatoare. Vom examina şi alte exemple ale acestei strategii în capitolul 6.

Munca de lămurire şi relaţiile spaţio-temporale din universul rural

Relaţiile de rudenie au devenit aşadar una dintre cele mai importante şi mai destabilizatoare sfere de acţiune ale muncii de lămurire; spaţiul şi timpul au constituit şi ele o sferă de acţiune similară. Cadrele au invadat teritorii care pînă atunci nu fuseseră considerate publice; au dat semnificaţii noi modului cum era folosit spaţiul public deja existent, transformînd „căminele culturale" în tărîmuri ale muncii politice; au trimis ţăranii să străbată întinderi vaste sau i-au imobilizat în casele lor pe perioade îndelungate. Au încălcat normele de etichetă revenind insistent în casele sătenilor, la ore nepotrivite, împiedicîndu-i pe oameni să lucreze conform programului lor obişnuit şi pretinzînd dovezi de ospitalitate, subliniind diferenţele de gen dintre cadrele în mare parte de sex masculin şi femeile

53. B.P., interviu Kligman; vezi Kligman, 2009, p. 170 [ed. rom. – p. 235]. Vezi şi Kristó, 1999.
54. „Alegerea, cresterea si repartizarea cadrelor. Lecţie ţinută de tov. Ana Pauker, Secretar P.M.R., la Scoala Super Jdanov la 17 Aprilie 1952", ANIC, fond CC al PCR – Secţia Agrară, dosar nr. 60/1949, f. 59.
55. C.G., interviu Kligman.

rămase acasă să le întîmpine. Cît despre bărbaţi, prin refuzul lor de a se înscrie în colective şi prin fuga în păduri, au silit cadrele să călătorească în mod repetat în anumite localităţi, le-au imobilizat cu mîncare şi băutură şi le-au epuizat nervos cu nesfîrşite scuze şi amînări. Asemenea interacţiuni au produs un peisaj dinamic, ale cărui ritmuri difereau în mod fundamental de ritmurile vieţii săteşti obişnuite.

Cadrele îşi creau spaţii multiple pentru munca pe care o desfăşurau, spaţii ce corespundeau obiectivelor cu caracter colectiv („public") sau individual („privat")[56]. O procedură obişnuită era să proiecteze filme şi să ţină întîlniri în clădirea primăriei, a şcolii sau într-un alt loc public din sat, chiar în aer liber, unde erau chemate fie sate întregi, fie grupuri de oameni – de pe o anumită stradă, de pildă – care urmau să fie „lămuriţi" laolaltă. Sau activiştii mergeau din casă în casă în echipe mici, ducînd munca de lămurire „de la om la om". (E interesant de notat că această practică fusese preferată şi de organizaţia fascistă Garda de Fier[57].) Singuri sau în grup, activiştii le făceau vizite celor care erau acasă, luînd loc în bucătărie sau în camera bună a casei pentru a discuta despre înscrierea în colectiv. Puteau, cu această ocazie, să convoace şi cîţiva vecini. O a treia metodă era să apară în toiul nopţii şi să ia cu ei pe un membru al familiei pînă la sediul Sfatului Popular sau al primăriei sau poate să-l urce într-o dubă şi să-l plimbe îndelung peste cîmpuri, convingîndu-l că era dus undeva foarte departe.

Un activist din raionul Odorhei ne dezvăluie cum gîndeau anumite cadre folosirea spaţiului:

> În timpul agitaţiei luam personalul de la Sfatul Popular raional. Secretarul cu probleme agricole, cel de la cadre, specialişti, toţi au venit să dăm răspunsuri la problemele oamenilor. Foarte rar ne-am dus la casa ţăranilor, numai când n-am avut încotro. Că *omul la casa lui a vorbit cu noi cum a vrut, fără nici un respect*. I-am chemat la birou la Sfat sau în şcoli, în săli de clase, în satele unde n-a fost Sfat Popular, şi *acolo noi am fost mai sus, noi am dat comanda*. I-am ţinut în săli de clase, le-am ţinut ore întregi cu expuneri politice plictisitoare, cu prelucrări din broşuri... Secretarii de partid din uzine, cei de la cadre, toţi erau la dispoziţia noastră (Oláh, 2009, p. 235 [ed. rom. – p. 286]; sublinierile noastre).

Într-un sat modul de a proceda al cadrelor putea fi astfel dictat de dorinţa de „a da comanda", dar în altă parte tacticile lor puteau fi determinate de alţi factori. Iată, de pildă, cum în două sate maghiare vecine din raionul Odorhei s-au aplicat strategii opuse:

> La Armăşeni [...], organizatori din oraş au format grupuri care au trecut pe la fiecare gospodărie. Grupul avea 4-6 membri din care numai 1-2 persoane au fost organizatorii veniţi din altă parte, ceilalţi au fost lideri locali, pedagogi, angajaţii instituţiilor locale. [...] În cealaltă localitate, la Corund, organizatorii nu au trecut pe la gospodării, ci gospodarii au fost chemaţi pentru o anumită dată la consiliul popular. În general au chemat 3-4 persoane deodată şi au încercat să le convingă. Munca de convingere era executată de către organizatorii externi în prezenţa preşedintelui local (Bodó, 2003, pp. 10-11).

Cînd mergeau din casă în casă, activiştii riscau să nu-i găsească pe capii de familie, care fugeau în pădure sau se ascundeau în pereţi falşi construiţi în interiorul caselor, dar, dacă ţăranii erau chemaţi la Sfatul Popular, şansele să se eschiveze şi să nu vină la „programare" erau mai mici.

---

56. Vezi Gal şi Kligman (2000, capitolul 3 [ed. rom. 2003]).
57. DJAN HD, fond Chestura de Poliţie Deva, dosar nr. 72/1937, f. 19.

Cele două locuri posibile ale întîlnirii cu activiştii – spaţiile publice şi casele ţăranilor – aveau efecte foarte diferite asupra muncii cadrelor şi deopotrivă asupra relaţiei partidului cu ţărănimea. În primul rînd, strategia mersului din casă în casă, ca şi cea a vizitelor repetate în aceeaşi casă, necesita mult mai mulţi activişti decît cea în care oamenii erau convocaţi într-un loc central şi li se ţineau prelegeri în grup. Şi totuşi, în ciuda dinamicii de putere pe care şi-o amintesc activiştii care preferau întîlnirile în spaţii publice, abordarea oamenilor în casele lor permitea atît furnizarea unui set mai nuanţat de argumente adaptate la situaţia fiecărei gospodării, cît şi posibilitatea de a-l copleşi pe ţăran numeric. Asemenea vizite private erau tensionate şi traumatizante pentru cei care şi le amintesc (de pildă, Lăţea, 2003, p. 36) – deşi nu la fel de traumatizante ca bătăile încasate în spatele uşilor închise ale Sfatului Popular, după care oamenii se întorceau acasă plini de vînătăi.

Pătrunzînd în casele oamenilor, activiştii instituiau raporturi complet noi între săteni şi puterea de stat. Lucrul acesta era în mod special adevărat dacă intrau în locuinţă cu forţa. Aşa cum se exprima un ţăran mijlocaş din Vlaicu : „Păi, au venit de 10-15 ori. Poate şi de 20 de ori. Dar, cînd venea la poartă, îi închideam poarta că nu-s acasă. [*Şi nu forţau, adică nu bruscau uşa sau... ?*] Păi, strigau cît strigau. Şi venea soacră-mea la poartă. «Gheorghe nu-i acasă ! » Prin forţă n-au venit în casă. La urmă au venit în forţă. Săreau şi peste porţi”[58]. Activiştii puteau să încalce normele sociale şi în alte moduri. O femeie din Reviga relata că obiceiul în sat era să te opreşti la poartă cînd îi făceai cuiva o vizită, dar cadrele „intrau fără jenă” (Chelcea, 2003b, p. 30) – observaţie făcută de numeroşi alţi ţărani Asemenea întîlniri în casele oamenilor, sugerează Lăţea, erau „modalităţi de insinuare, dintre cele mai palpabile şi mai pline de consecinţe, a agenţilor unei puteri exterioare [...] înăuntrul a ceea ce începea să se constituie ca o formă relativ specifică de spaţiu privat” (Lăţea, 2003, p. 36)

Ilustraţia 5.2. Înscrierea în gospodăria agricolă colectivă „de bunăvoie” (1949). Prin amabilitatea *Fototecii online a comunismului românesc*, fotografia #W063, cota 9/1949.

Asta nu înseamnă că înainte nu existase spaţiu privat ; dar munca de lămurire reinterpreta spaţiul privat şi individual al gospodăriei ţărăneşti percepute ca unitate de rudenie. Atunci

58. 72, interviu Verdery.

cînd agenţii a ceea ce se constituia drept „partidul-stat" pătrundeau pentru munca de lămurire în spaţiul familiei, ei colonizau o sferă privată. Faptul că vecinii ştiau cine primea vizite noaptea, cine era hărţuit şi aşa mai departe redefinea căminul, care, dintr-un refugiu sigur al familiei, întemeiat pe statutul social, devenea un spaţiu cvasiprivat vulnerabil la intruziunea unor străini care îl defineau în termeni de clasă. Din acest motiv, semnăturile de pe cererile de înscriere în colectiv nu sînt în mod intrinsec revelatoare din punct de vedere sociologic, pentru că nu ne permit să deosebim între cei care semnau în cadrul unor întîlniri sau spaţii publice şi cei care o făceau în privat ori între cei a căror semnătură era obţinută prin coerciţie şi cei care cedau în faţa unor forme mai puţin dramatice de lămurire. Distincţia aceasta e utilă dacă ne gîndim la relaţia dintre consimţămîntul „liber" şi cel „silit", pentru că sesiunile publice de semnare erau mai ritualizate, mai performative. Imaginea unor membri respectaţi ai comunităţii care îşi încredinţau pămîntul colectivului în faţa unei mulţimi de consăteni, într-un mod „obligat voluntar", este semnificativă în mare măsură pentru legitimitatea performativă a regimului.

Pe lîngă manipularea localizării în spaţiu a muncii de lămurire, activiştii manipulau şi localizarea ei în timp. Am descoperit acest lucru în mod repetat, atît în documentele consultate de noi, cît şi în interviuri. Cadrele puteau să apară la orice oră: interlocutorii noştri îşi aminteau că veneau la sfîrşitul zilei, cînd oamenii se întorceau acasă de la munca cîmpului; la sfîrşit de săptămînă, oricînd; în mod repetat, zi după zi sau de mai multe ori în aceeaşi zi; în toiul nopţii sau ziua în amiaza mare[59]. Nu-i lăsau pe oameni să doarmă şi-i agasau cu vizite frecvente. De pildă, în Darabani, echipele aveau instrucţiuni speciale despre cum să-şi desfăşoare munca: „Munca de lămurire a ţăranilor muncitori şi atragerea lor în GAC se va desfăşura în mod continuu şi fără nici o pauză" (Dobrincu, 2003a, p. 30). Minutele unei şedinţe a Sfatului Popular din Şibot menţionau: „Deplasările pe teren se vor face zilnic între 3.00 şi 9.00 dimineaţa şi 17.00 şi 22.00 seara"[60]. (Supraveghetoarele din sala unde Katherine Verdery copia această însemnare au observat: „Asta ca să-i prindă pe oameni cînd erau ameţiţi de somn".) Un ţăran din Dobrosloveni îşi amintea:

> Te pistona mereu, venea, mai şedea o oră, iar venea: „Ce-ai făcut, te-ai răzgîndit?". Mai şedea iar... În fine, de 3-4 ori pe zi venea. Ne mai pitulam, se mai pitulau oamenii... „Nu sînt acilea! Eu nu m-amestec!"
>
> [*Nea L. zicea că încuiau poarta, că se duceau în grădini.*]
>
> Da, fugeau oamenii de-acasă, ca să nu se treacă, şi rămîneau femeile: „Nu e acasă!". Veneau şi a doua zi, iar[61].

Din raionul Turda: „Oamenii nu vroiau să intre, dar au fost chemaţi încontinuu. A mers dimineaţa, la amiază, nu a semnat, a plecat cumva acasă, dar după-masă l-au chemat iară; şi i-au chemat pe toţi până în cele din urmă au realizat că nu este nici o cale de scăpare, că trebuie să semneze, să se înscrie"[62]. Pentru cadre, ca şi pentru etnografi, iarna era anotimpul preferat, pentru că ţăranii nu munceau pe cîmp şi aveau mai multe şanse să fie găsiţi acasă, în timp ce vara munca lor era hotărîtoare pentru îndeplinirea planurilor partidului.

---

59. Aceste tipuri de încălcări ale normelor temporale sînt o tactică clasică, practicată de numeroase regimuri autoritare, inclusiv de cele din Uniunea Sovietică stalinistă şi Argentina.
60. Arhiva Primăriei Şibot (jud. Alba), dosar nr. I/11/1953, f. 33.
61. M.T., interviu Lăţea; vezi Lăţea, 2003, p. 74.
62. BA01, interviu Ţârău; vezi Ţârău, 2003, p. 52.

La fel duminicile, cînd ţăranii sperau să se odihnească şi să-şi viziteze rudele: „În fiecare duminică se vor trimite de către raion 60 de agitatori, care vor explica importanţa TOZurilor"[63] – zădărnicind astfel atît practicile de socializare, cît şi pe cele religioase.

Pe scurt, muncă de lămurire viola toate normele temporale ale vieţii la sat. Răstimpurile de odihnă deveneau perioade istovitoare în care oamenii suportau eforturile de convingere ale cadrelor; intervalele de muncă erau întrerupte; momentele cînd ţăranii se vizitau unul pe altul sau se adunau laolaltă erau tulburate, căci membrii gospodăriei trebuiau să-i „întreţină" pe activişti. Noaptea, bărbaţii se ascundeau în grădini sau în pădure în loc să doarmă acasă, în patul lor. Cadrele încălcau normele referitoare nu doar la perioadele oportune pentru vizite, ci şi la durata sau frecvenţa acestora. Dacă ne gîndim la cît de fundamentale sînt pentru funcţionarea omului obiceiurile temporale (vezi, de pildă, Bourdieu, 1977), putem înţelege cum aceste încălcări constante ale lor puteau deveni un mijloc prin care echilibrul puterii se schimba treptat. Nu toată lumea suferea impactul frontal al acestor violări, desigur: cei care semnau de bunăvoie erau scutiţi de ele. Cei mai recalcitranţi erau ţinta preferată a manipulării normelor rurale de organizare a timpului şi spaţiului. Pe măsură ce capitulau treptat şi se învoiau în cele din urmă să se înscrie în colective, ţăranii îşi reluau o parte dintre practicile spaţio-temporale tradiţionale.

Pînă atunci însă, ei răspundeau cu aceeaşi monedă. În ciuda avantajului copleşitor de putere al reprezentanţilor partidului, sătenii aveau la dispoziţie o resursă extrem de importantă: timpul. Nu se grăbeau să se înscrie şi aveau numeroase moduri de a-i amîna pe activiştii care îi îndemnau s-o facă. Una dintre modalităţi, pe care am menţionat-o deja şi despre care am auzit în toate regiunile cercetate de noi, a fost amînarea prin fuga din faţa autorităţilor, îndeosebi în cazul capilor de familie (tactică deja consacrată de către cei care voiau să evite livrarea cotelor). Oamenii dispăreau de acasă, uneori luni în şir, zădărnicind eforturile echipelor care veneau pornite să le obţină semnăturile. În funcţie de amplasamentul satului, se puteau ascunde pur şi simplu în şoproane sau grădini, puteau fugi în pădurile sau în munţii din apropiere ori puteau rămîne pe perioade îndelungate la rude care locuiau în alte părţi. Am auzit numeroase relatări despre bărbaţi care săreau pîrleazul din spatele casei cînd zăreau echipa de lămurire sau care se repezeau pe uliţe dosnice cînd maşinile apăreau la poartă, lăsîndu-şi nevestele să-i întîmpine pe activişti. În Dobrosloveni, Lăţea notează:

> Femeile rămîneau acasă, neavînd altceva de făcut decît să refuze orice dialog cu membrii echipelor de lămurire, făcînd aluzie la stereotipul autorităţii masculine în gospodăriile ţărăneşti: „Fugea oamenii de-acasă, ca să nu se treacă, şi rămîneau femeile: «Nu e acasă! Nu sînt aci oamenii, eu nu m-amestec!»"[64].

Să observăm faptul că soţia foloseşte cuvîntul generic „oamenii" cu sensul de „bărbaţi".

Strategia aceasta nu putea fi folosită pe termen nelimitat, dat fiind că echipele se puteau întoarce zilnic sau chiar din oră în oră, neanunţate, şi puteau să-i surprindă pînă la urmă pe bărbaţi. Un ţăran mijlocaş din Vlaicu ne descria cum se ascunsese săptămîni întregi, dar fusese prins în grădina din spatele casei de un activist, care îl luase la rost: „Bă Sîvu! Tu de unde vii? Ce faci aici afară?"; „Îmi fac... treaba..."[65]. Între timp însă, recurseseră la expedientul nu tocmai de dorit de a o pune pe femeie să semneze cererea

63. DJAN HD, fond CR PMR, Comitetul Raional PMR Orăştie, dosar nr. 21/1951, f. 61.
64. M.T., interviu Lăţea (vezi Lăţea, 2009, p. 338 [varianta românească în Lăţea, 2003, p. 37]).
65. 194, interviu Verdery.

pentru amîndoi. Cum timpul trecea şi familiile nu se grăbeau să se înscrie, cadrele au început să le considere şi pe femei „oameni".

Tacticile de amînare a discuţiilor despre înscrierea în colectiv puteau fi foarte subtile[66]. Oamenii puteau să manipuleze regulile ospitalităţii, ca în exemplul lui I.B., care transformase munca de lămurire a primarului într-o ocazie de a mînca şi a bea (vezi capitolul 3). Sau puteau găsi forme de exprimare care să le rezerve un spaţiu de manevră, furnizînd motive care „decurgea[u] din însăşi punerea problemei de către cei însărcinaţi cu lămurirea, care plasau colectivul în viitor, chiar dacă destul de apropiat, aproape inevitabil. Dacă înfiinţarea colectivului ţinea de viitor, salvarea logică era să spui că nu te poţi înscrie *acum*" (Lăţea, 2009, p. 339 [varianta românească în Lăţea, 2003, p. 38]). Iată un exemplu din Dobrosloveni : interlocutorul îşi imaginează un dialog cu activiştii care le spuneau lui şi altor săteni că mai devreme sau mai tîrziu o să trebuiască să se înscrie.

Au început să ducă muncă de lămurire cam din '57-'58. Şi toată lumea zicea : „Lasă, bă, că am timp destul ! ". Şi scăpau în seara asta ! Mâine seară, iar, mâine seară, poimâine seară... Trei ani de zile a mers vorba asta, iureşul ăsta...

— Bă, nea I., nu te-ai trecut la colectivă ?

— N-am trecut, bă !

— Şi ce zici ? Eu te scriu aicea, bă... Cum te scriu, bă ? Cum iscăleşti ?

— Deocamdată, nu scrii nimic ! Deocamdată, mai stăm !

Până-n toamna anului '60 am mai stat... (Lăţea, 2009, p. 339 [ed. rom. - p. 401])

Într-o altă relatare din acelaşi sat descoperim mai multe tactici de amînare, unele menţionate deja :

Veneau la poartă : „Mă, Ioane, nu ştiu ce... Ce faci, mă ? Ce mai faci, ce mai dregi ?... Mă, ia ascultă-ncoa' : ştii de ce venirăm ? ". Îţi spunea, gata, imediat... „Bă, tu vrei să te treci la colectiv ? Trece-te la colectiv ! Uite, să facem colectiv de-ăla mare, venirăm... Hai, bă, să ne trecem la colectiv, că e bine, nu ştiu ce..."

[*Şi ce răspundeaţi ?*]

Atunci îi spuneam : „Bă, să mai mă gîndesc..." sau : „Să întreb şi eu pe tata, să vedem tata ce zice, dacă vrea să mă lase sau nu mă lasă..." sau : „O veni el, să se înscrie el...", sau : „Uite, vin peste o zi, două...". Anumite treburi de-ăştea.

[*Şi nu venea la tatăl dumneavoastră ?*]

Ba da, venea acasă : „Bă, moş Ilie, moş Ilie ! ". „Ce e, bă ?" „Bă, să te treci la colectiv, să faci cerere de colectiv ! " „Păi ce, bă, eu mă trec pe mine, eu mai sînt de colectiv ?" Era în etate, avea 60 şi ceva, aproape 70 de ani... „Să se treacă ăsta micu', ăsta tînăru'... Dacă vrea ! "

[*Deci astea erau motivele...*]

Mai erau, mai erau... „Lasă, bă, să se treacă alţii ! " Da, aşa era ! (Lăţea, 2003, pp. 41-42).

Iată deci un întreg repertoriu de replici, toate cu scopul de a amîna intrarea în colectiv. „Nu acum", „văd eu ce fac, văd eu ce fac ! ", „să mai vedem...", „mai e timp destul", „de ce eu ? ", „după ce se înscriu şi ceilalţi", „să vorbesc întîi cu femeia/părinţii" şi

66. Îi sîntem recunoscătoare lui Puiu Lăţea (2003), din a cărui lucrare se inspiră mare parte din acest subcapitol.

„dacă mă înscriu (acum), îmi dau oamenii foc la casă!" (Lăţea, 2003, pp. 42-43)[67]. Cu aceste tactici, oamenii din Dobrosloveni au reuşit să întîrzie colectivizarea cu trei ani[68]. Între timp, aşteptau – să vină americanii, să li se însoare băiatul, să recolteze, să se termine Războiul din Coreea ca să vadă cine cîştigă –, pînă cînd, în cele din urmă, ceva i-a convins că era inevitabil să se înscrie.

Negociere şi tîrguială

Aşa cum se vede deja din limbajul folosit, sătenii considerau adeseori înscrierea în colectiv un proces de negociere. Situaţia aceasta era motivată, pe de o parte, de preocuparea lor pentru reproducerea gospodăriei – cum se vor căsători copiii mei? cum voi reuşi să le construiesc o casă? – şi, pe de altă parte, de tacticile de amînare despre care am vorbit, care îi obligau pe activişti să negocieze în diferite moduri, pentru că nu aveau la dispoziţie un timp infinit. Superiorii lor, întrecerile socialiste, rivalitatea colegilor de breaslă îi presau să grăbească procesul. Aşa că se tîrguiau. Unele negocieri erau profund individuale. De pildă, în Sîntana, cineva s-a învoit să se înscrie în colectiv cînd i s-a făgăduit că fata lui avea să fie admisă la liceul pedagogic care pregătea învăţători – promisiune bazată pe faptul că, întîmplător, soţia unuia dintre activişti era şefa comisiei de admitere în liceul respectiv (Goina, 2003, p. 60). Asemenea promisiuni au fost formulate chiar de la începutul colectivizării, dar au devenit tot mai frecvente pe măsură ce campania se apropia de sfîrşit şi unii ţărani încă nu se înscriseseră[69]. Iată un alt exemplu din Sîntana, furnizat de unul dintre ultimii săteni înscrişi în gospodăria colectivă:

> Şi mai era vo trizăcişidoi de uamini, cum o zâs ii, zâcea că aceia stau în spatele mele, dacă io nu mă-nscriu, nu să-nscrie ii... Noa, încoace-ncolo, tăt vorbim noi aicleá, şi-ncearcă ei să mă lămurească, şi-atuncea-i spun la Goina: „Tovarăşu' preşedinte, 'mnetale ştii amu' c-ai văzut că mi-am făcut şi io o căsuţă, poate îi mai mărişoară decât mai mică. Şi îi ridicată tăt până în roşu, îi acoperită cu ţiglă, şi-ncolo nu-i făcut nimic. Dacă io mă bag în colectiv, acuma s-o micşorat plata la colectivişti, io n-o mai găt până-i lumea! Mă fac de râsu' lumii". Şi-atunci zâce el: „Mă, tu semnezi cererea în sara asta şi faci ce-ţi spun io. Păstă o lună di zâle vii cu tri mii dă lei la mine. Să mem [merem] la caserie la ii, şi plătesc un metru cub de pălănci [scândură]". Noa, am mărs cu banii, şi ne-o făcut notă de comandă, şi chitanţă pă bani, şi pân' la Anu' Nou, iacă, tăte uşile-aiste, tăt ce să vede-aici, o fost tăt făcut[70].

Felul cum tovarăşul preşedinte i-a procurat consăteanului său scînduri de care acestuia i-ar fi fost imposibil să facă rost singur demonstrează perfect de ce gospodăria-model din Sîntana a fost una dintre cele mai de succes din ţară.

---

67. Lăţea consemnează că răspunsuri comparabile se întîlnesc în toată zona Oltului şi de asemenea în Dolj (vezi şi Băileşteanu, 1987, pp. 199-200, 206, 212).
68. Această zonă nu a fost considerată probabil de importanţă strategică, altfel bănuim că s-ar fi exercitat mai multă presiune pentru a-i face pe oameni să se înscrie în GAC-uri.
69. Ţăranilor li se promiteau deseori lemne de foc şi alte bunuri, li se spunea că vor primi haine, o casă, pămînt şi bani sau că nu o să mai trebuiască să plătească impozite. Vezi ANIC, fond 1, dosar nr. 75/1952, f. 245 (RLA).
70. V.B., interviu Goina; vezi Goina, 2003, p. 45.

Un al treilea interviu ilustrează o practică mai larg răspîndită:

L-au chemat pe tata, pentru că pământul era pe numele lui... L-au chemat de trei ori. N-a vrut să semneze, era mohorât atunci... Prima dată s-a scuzat că n-a vorbit cu mine, cu băiatul lui, și că nu poate semna. Apoi, a doua oară, că nu sunt acasă și că nu poate discuta cu mine... Eu mă ascundeam, ca să aibe motiv... Apoi au spus că nu trebuie să cedăm tot pământul, putem să păstrăm o parte, dar să nu spunem la nimeni. I-au spus tatălui meu să înscrie o parte din pământ pe numele meu, ca să pot și eu să mă înscriu, și atunci o să ne dea o bucată înapoi... Îi spuneau asta ca să-i dea curaj... Tata a trecut pe numele meu ceva pământ, ne-am înscris amândoi în colectiv, însă am omis să înscriem două parcele (Bodó, 2009, p. 361 [ed. rom. - p. 417])[71].

(Din nefericire, în contextul restituirilor de după 1989, această familie și altele care au făcut același lucru n-au mai putut să reclame cele două parcele, care nu erau înregistrate nicăieri.) Strategia de a semna cu o suprafață mai mică decît deținea de fapt săteanul, pomenită și mai înainte, este unul dintre motivele pentru care o privire asupra totalului terenurilor aduse într-o gospodărie nou formată nu indică în mod necesar averea celor care se înscriseseră.

Uneori, ca în cazul acesta, înțelegerea se făcea în secret, dar alte dăți era notată pe cererile de înscriere pe care le semnau oamenii. Limbajul unor asemenea mențiuni contrabalansa formalismul idiomului birocratic prin enunțuri alternative de tipul: „menționez că...", „îmi rezerv dreptul să...", „mă oblig să...", ca și prin folosirea frecventă a conjunctivului. Aceste formulări își dădeau obolul limbii de lemn a partidului, încercînd în același timp să afirme caracterul agentiv al individului. În exemplele pe care le-am adunat, promisiunile sînt extrem de variate, dar grija față de reproducerea gospodăriei individuale este vizibilă peste tot. De pildă:

a) ...[C]erem ca pentru fiul nostru... care in present este în armată, să i se asigure un loc de casă și să i se aprobă autorizație de către Sfatul Popular orășenesc pentru construirea casei.
b) Prezenta cerere este valabila cu conditia ca fiicele mele sa ramana cu servici si fiul la scoala[72].
c) Menționez că în cazul în care fiica mea se va mărita cu un necolectivist, îmi rezerv dreptul de a solicita 1 ha din suprafața ce o posed[73].
d) Să mi se lase în folosință carul și boii, ca să fac cărămidă, pentru casa fiicei mele. Un bou să mi se lase, pentru a-mi putea procura una vacă, pentru a mea întreținere, fiind bolnav.
e) Menționez că caii și căruța se lasă în folosință până la data de 1 august 1961, dată la care sunt obligat să-i duc în GAC.
f) Menționez că boii pe care îi am îi vând și mă oblig să cumpăr 1 (un) bou pentru GAC.
g) Menționez că din suprafața mai sus arătată doresc să mi se rezerve suprafața de 2,50 ha pentru existența mea, neavând alte surse de trai, până voi lua și eu servici ca să pot trăi. Totodată cu încadrarea mea, îmi voi preda și restul de teren la Colectiv.
h) Menționez că am luat de la Banca Craiova suma de lei 3.200 pentru a cumpăra cei doi boi care-i posed. În cazul că GAC Dobrosloveni se obligă să-mi achite la Bancă datoria ce o am - boii rămân buni înscriși în GAC iar în cazul celălalt Sfatul Popular - să-mi dea voie să vând boii și să achit datoria către Bancă.

71. Ascunderea pămîntului și a animalelor este o strategie țărănească cu o vechime venerabilă. Vezi, între alții, Rév, 1987; Verdery, 1994.
72. Punctele a) și b) sînt luate din DJAN MM, fond CAP Iza, Sighet, dosar nr. 1/1962, ff. 32, 34.
73. Cererile de la c) la h) sînt din Dobrosloveni (Lățea, 2009, p. 344 [ed. rom. - pp. 403-404] (sursă: Arhiva Primăriei Dobrosloveni, dosar nr. 5/1961, nr. inventar 5/1961, poziția nr. 154/4).

În multe dintre aceste cereri apare menţiunea specială legată de păstrarea recoltei de pe pămîntul propriu înainte de înscrierea în GAC – o circumstanţă pe care statutul gospodăriilor colective o permitea, deşi cadrele o refuzau deseori. (În Domaşnea, familiile care insistau asupra acestei condiţii au făcut apel la tribunalul din reşedinţa de judeţ după refuzul gospodăriei colective locale şi au cîştigat procesul [Vultur, 2003a, pp. 83-84]). Lăţea crede că aceste clauze nu au fost, de fapt, condiţii, ci mai degrabă semne ale scepticismului ţăranilor faţă de autorităţile locale ; ca atare, ei au căutat să-şi legalizeze grijile punînd pe hîrtie concesiile pe care cadrele păreau gata să le facă pentru a-i vedea înscrişi în colectiv (Lăţea, 2003, pp. 49-50). O altă posibilitate este ca scepticismul ţăranilor să fi reflectat credinţa larg răspîndită că, întrucît americanii aveau să-i elibereze, comunismul n-avea să dureze prea mult. Ocazional, cadrele se ţineau de cuvînt, dar aceasta era mai degrabă excepţia de la regulă – şi, într-adevăr, din punctul de vedere al conducerii partidului, majoritatea acestor învoieli erau ilegale. Activiştii promiteau să dea pămîntul înapoi, dar nu o făceau sau îi îndemnau pe oameni să omită articole din inventarul pe care îl declarau, dîndu-le impresia că obiectele respective le rămîneau în proprietate, însă ulterior verificau inventarul şi confiscau ceea ce fusese omis.

Un mod de a evita un asemenea rezultat consta în anticiparea şi devansarea lui. În timp ce unii ţărani îşi donau animalele sau uneltele numai în mod condiţionat, alţii se apucau să vîndă ceea ce se presupunea că ar fi trebuit să doneze – mai ales cai, boi şi căruţe –, lipsind colectivele de aceste mijloace de producţie şi păstrînd banii ei înşişi[74]. În vremuri atît de nesigure, gestul acesta părea foarte chibzuit. O parte dintre viitorii colectivişti îşi ascundeau animalele trimiţîndu-le unor rude din alte sate. Nu numai ţăranii procedau astfel, ci chiar şi unii membri de partid şi lideri ai organizaţiilor locale : în Pechea, de pildă, oficialii locali şi-au vîndut vitele înainte să se înscrie în colectiv – dar i-au pus apoi pe alţii care făcuseră acelaşi lucru să plătească gospodăriei preţul de vînzare (Şandru, 2003, p. 23). Analizînd în detaliu conţinutul cererilor de înscriere ale ţăranilor, Lăţea conchide că, utilizînd metode care mergeau de la asemenea vînzări preventive pînă la diferitele modalităţi de a omite articole din inventarul propriu, aproape jumătate dintre cei care au decis să se înscrie în gospodăria colectivă din Dobrosloveni şi-au păstrat cel puţin o parte din ceea ce deţineau (Lăţea, 2003, pp. 54-58). Pare deci posibil ca ţăranii să fi mimat înscrierea în colectiv fără să meargă pînă la capăt.

Folosirea forţei

Ameninţările împotriva rudelor şi falsele promisiuni înşelătoare se transformau cu uşurinţă în forme mai directe de coerciţie – ultima ipostază a muncii de lămurire pe care o vom discuta. Pentru că am dat deja o serie de exemple ale folosirii forţei în capitolele 2-4 şi vom furniza mai multe în capitolul 6, aici ne vom limita la o discuţie mai scurtă. Începem cu două exemple ale aşa-numitelor „măsuri administrative". Primul se referă la tovarăşul Tóth Géza, secretar al comitetului executiv de partid din judeţul Trei Scaune, pedepsit pentru deviaţii de la linia partidului ; al doilea, la nişte colectori de taxe nenumiţi :

74. Iniţial, gospodăriile colective trebuiau să-şi constituie mijloacele de producţie din animalele, căruţele şi uneltele „donate" de familiile membre. Pe cererile de înscriere în GAC trebuiau trecute inventarul „viu" şi „mort" şi parcelele de pămînt ale donatorilor (vezi capitolul 4).

Cu ştirea lui [Tóth Géza], în comuna Leţ, au fost arestaţi 5 ţărani pe motivul că au arat pământul Comitetului Provizoriu. Când la insistenţele soţiilor acestora, tov. Vereş Iuliu, a intervenit pentru ca aceştia să fie eliberaţi. Tov. Toth Gheza [*sic !*] a răspuns că nu vor fi puşi în libertate, până ce restul nu se vor înscrie în gospodăria colectivă.... Faţă de tov. Farkaş, preşedintele Comitetului Provizoriu al comunei MARTINENI, care este şi m.d.p. [membru de partid], tov. Toth Gheza, personal i-a pus în faţa pentru ca să semneze – ori cererea de intrare în gospodărie, ori o declaraţie că este contra gospodăriei şi a regimului ; cu această metodă, acest tovarăş s-a înscris[75].

In raioanele Călăraşi – reg. Bucureşti şi Marghita – reg. Oradea, au fost formate echipe pentru încasarea impozitelor şi colectărilor, care sechestrau lucrurile ţăranilor muncitori şi le „explicau" totodată că dacă se înscriu în GAC vor fi scutiţi de impozite, restituindu-li-se lucrurile şi sumele plătite până atunci, iar celor care refuzau să se înscrie li se majorau sistematic impozitele. Astfel, ţăranului mijlocaş P. Nagy Alex. din comuna Buduslău – Oradea, i s'a majorat impozitul dela 600 la 3333 lei şi i s'a ridicat mobilierul care i-a fost restituit numai după ce a făcut cerere de înscriere în GAC. Unui alt ţăran mijlocaş din aceiaşi comună i s'au luat toate lucrurile din casă, fiind nevoit să doarmă 2 săptămâni pe jos. Agentul încasator Szabo, a purtat prin comună 5 căruţe cu haine şi mobile pentru a intimida pe ţăranii muncitori neînscrişi în GAC.[76]

Cadrele foloseau tot felul de ameninţări ca parte a muncii de lămurire. Am pomenit deja ameninţările împotriva membrilor familiei ; existau multe alte forme de ameninţare, inclusiv cea de a creşte cotele sau impozitele celor care nu se înscriau, de a-i clasifica drept chiaburi, de a-i deporta sau a-i bate. Din Reviga : „Una din metodele folosite de echipele de lămurire au fost înscenările şi şantajul [...]. De exemplu, un intervievat a mărturisit că, atunci când au venit echipele de bătăuşi de la Miloseşti, i-au strecurat monede de pe vremea regelui Mihai pe prispă. După aceea au zis că «ia uite, ţine regele în casă ! », aceasta constituind o constrângere în plus pentru a semna" (Chelcea, 2003b, p. 32)[77]. Din raionul Turda : „Ne-au înfricoşat, presiuni de tot felul, ne ameninţau că nu o să mai avem dreptul la nimic, că nu vom mai putea face absolut nimic, că nu mai găsim de lucru" (Ţârău, 2003, p. 52). O altă tactică, despre care oamenii ne-au relatat peste tot în ţară şi pe care am amintit-o deja, era înghesuirea oamenilor legaţi la ochi în dube sau în limuzine negre :

Băgau 5-6 în dubă, se plimbau cu ei 2-3 ore. Şi le zicea : „Acuma sîntem la Timişoara, ce vreţi să faceţi ? Avem cererile, sînt gata de semnat. Sînteţi de acord ? ". Mai tîrziu : „Sîntem la graniţă, ce o să faceţi ? Semnaţi ? ". Şi, în fine, semnau. Dar nu erau la Timişoara, erau tot aicia[78] !

Uneori oamenilor li se spunea că erau duşi la închisoare sau că aveau să fie împuşcaţi. Destul de frecvent, la final, ţăranul era aruncat din maşină pe vreun cîmp, în mijlocul nopţii, şi lăsat să-şi găsească singur drumul spre casă.

---

75. ANIC, fond CC al PCR – Secţia Agrară, dosar nr. 50/1950, f. 3.
76. ANIC, fond CC al PCR – Secţia Agrară, dosar nr. 28/1952, f. 1.
77. O monedă cu imaginea regelui era o problemă, pentru că regele era considerat duşmanul arhetipal al poporului.
78. 130, interviu Verdery.

Încă mai brutal, „apoi mai veneau seara, îi mai ducea pe câte unii, le mai dădea câte o mamă de bătaie, că numai aşa i-o putut câştiga. Altfel nu s-o putut face" (Ţârău, 2009, p. 215 [ed. rom. - p. 268]). Asemenea bătăi serveau drept pildă altora, demonstrîndu-le că nu aveau de ales şi că trebuiau să se supună (şi pentru asta trebuiau să „se roage" sau să ceară permisiune să se înscrie în colectiv!). Poveştile despre bătăile administrate pentru a obţine „liberul consimţămînt" sînt larg răspîndite - şi bine-cunoscute - în toate lucrările care tratează perioada colectivizării. Din proiectul nostru, de pildă, un fost chiabur din Reviga îşi amintea:

> Şedeam la poartă. „Să te treci la colectiv!" I-am luat la înjurături. „Nu mă trec." Venea 30-40 de inşi. Te băga la mijloc şi te lovea. Am fugit şi m-a prins. R., preşedintele raionului, m-a dus la Căminul Cultural. „De ce nu te treci?" „Că am 5 pogoane cu grâu. Să-mi iau grâul şi apoi mă trec." Pe podul de gunoi m-a bătut. Îţi dădea roată 7-10 inşi. Te ţinea în bătaie (Chelcea, 2003b, p. 37).

La fel, în Pechea (regiunea Galaţi), un ţăran relata că:

> [l]a Pechea veneau zilnic două maşini cu activişti de la Galaţi şi cu câini în ele, care luau pe sătenii ce refuzau să semneze cererile de înscriere în puterea nopţii de acasă şi îi duceau pe câmp, unde îi luau la bătaie. [Unul] a fost ridicat cu forţa din pat, nepermiţându-i-se nici măcar să se îmbrace, scos din casă numai în indispensabili şi dus cu duba la marginea satului Nămoloasa, situat la circa 20 de kilometri de Pechea, unde a fost bătut în mod crunt, după care omul a fost lăsat în stare de inconştienţă acolo, neputând să îşi dea seama unde se afla de fapt (Şandru, 2003, p. 21).

Pentru a înţelege pe deplin efectele unor asemenea acţiuni, trebuie să ne întrebăm ce s-a petrecut după aceea: omul a fost găsit sau şi-a venit în fire şi a pornit-o spre casă în indispensabilii sfîşiaţi şi cu tot corpul acoperit de răni, întîlnind pe drum alţi săteni pentru care avea să fie un exemplu viu a ceea ce li se putea întîmpla dacă se puneau cu autorităţile. Pentru locuitorii micilor comunităţi rurale, unde toată lumea se ştia cu toată lumea şi unde asemenea insulte aduse demnităţii şi integrităţii fizice a cuiva ajungeau rapid la cunoştinţa întregului sat, astfel de bătăi exemplare aveau un efect care nu trebuie subestimat - la fel ca şi situaţia familiilor deportate din aproape orice sat, a căror dispariţie era un avertisment pentru alţii, la fel ca şi arestările, încarcerările şi execuţiile exemplare (vezi capitolul 4 despre mimesis).

Multe dintre metodele coercitive erau asociate cu prezenţa miliţienilor sau a securiştilor în munca de convingere; cîteodată, ele erau folosite de cadre prea zeloase sau de alţi membri prea înflăcăraţi ai echipelor de lămurire. Uneori coerciţia era exercitată de la distanţă - de pildă, activiştii le cereau miliţienilor din sat să vină cu un anumit număr de cereri de înscriere, căci altfel riscau să-şi piardă slujba. La Focşani, sătenii susţineau că muncitorii din fabrici erau plătiţi în funcţie de numărul de oameni pe care îi convingeau să se înscrie în colective, fapt care ar putea explica în parte zelul lor excesiv - de exemplu, bătăile pe care le administrau (Stoica, 2009, p. 431 [ed. rom. - p. 451]). Acest entuziasm excesiv putea să devină un măr al discordiei între autorităţile locale şi activiştii trimişi de la raion sau de la regiune. Iată ce ne povesteşte exact în acest sens primul preşedinte al gospodăriei colective din Năneşti:

> Echipele n-aveau habar cum să vorbească cu oamenii; săreau cu bătaia pe ei, de se ascundeau oamenii care pe unde puteau, dar ăştia [echipele] venea cu miliţia după ei.

Activiştii [de la regiune sau din afara comunei] făceau rău; băteau cu ciomege. Şi eu am spus într-o şedinţă la raion: „Eu fac colectivizarea, dar fără activişti care să facă rău!" (Stoica, 2009, p. 432 [ed. rom. - p. 452]).

Violenţele de acest gen puneau toate celelalte forme de lămurire într-un context care le schimba complet sensul, astfel încît pentru ţărani devenea limpede că scopul muncii de lămurire nu era să le schimbe convingerile: nu conta decît ca ei să fie făcuţi să se înscrie, prin orice mijloace. Violenţa plasa toate celelalte acţiuni pe fundalul fricii. Aşa cum spune Goina, „[t]oate aceste elemente au făcut ca autoritatea de stat să nu mai fie percepută ca benignă sau îndepărtată, ci ca una extrem de prezentă şi de temut. Teama, frica, deşi nu apar explicit în majoritatea interviurilor pe care le-am înregistrat, constituie un factor latent fără de care ele nu pot fi înţelese" (Goina, 2003, p. 40). Frica opera sistematic şi afecta în egală măsură cadrele şi ţăranii. Era un motiv suficient pentru ca oamenii să-şi ţină gura, dînd naştere unei atmosfere în care, după cum observau mulţi dintre cei intervievaţi de noi, săteni altădată vorbăreţi evitau să-şi vorbească aşa cum obişnuiau înainte. În felul acesta, „lămurirea" umplea spaţiul satului de vorbe, reducîndu-i în acelaşi timp la tăcere pe cei pe care îşi propunea să-i convingă. Teama de violenţă, abuzul verbal şi constrîngerea ridiculizează stilul politicos al cererilor descrise în capitolul 4 – „Vă rugăm să aveţi bunăvoinţa de a ne primi în gospodăria agricolă colectivă". Umilirile de acest gen erau monedă curentă în munca de lămurire.

Dinamica persuasiunii în timp şi în context

Preotul N.A. (în martie 1962): „Hai, nea Vasâli, hai sî mergim, de-amu aista-i drumu', aiasta-i cararea! De-amu uni poţ sî mai iei? Nici la stânga, nici la dreapta, n-o poţ lua nici la stânga, nici la dreapta. Aista-i drumu', ăsta-i drumu' comunismului, ca toţ sî trăim egal, sî nu mai cii unu' mai bogat şî altu' mai sarac. Toţ sî cim egali!".
Activistul D.T. (după martie 1962): „Mâni dimineaţî Securitatea-i la poartî! Ăsta-i drumu', asta-i cararea! N-o mai cotiliţ, n-o mai suciţ nicăieri, ăsta-i drumu'. Nimic! Nu s-admiti nimic absolut!".

Dobrincu, 2003a, p. 50

Modul de efectuare a muncii de lămurire şi rolul pe care l-a jucat violenţa au variat mult în timp şi în contextul social. În capitolul 2 am discutat cele două valuri ale colectivizării, primul care a durat din 1949 pînă în 1953, al doilea, din 1957 pînă în 1962. Odată cu fiecare schimbare în politica centrului, strategiile de lămurire se modificau în timp, relaxîndu-se atunci cînd presiunea asupra cadrelor scădea şi apoi înăsprindu-se din nou. Coerciţia a fost în mare măsură absentă din procesul de formare a primelor colective, în 1949 şi la începutul lui 1950; conducerea partidului a selectat cererile localităţilor care aveau şanse să înfiinţeze gospodării colective de succes (precum – în proiectul nostru – Pechea şi Sîntana), apoi a creat acolo, cu investiţii uriaşe, colective-model, pentru a atrage membri – care se înscriau voluntar, mai ales din rîndul familiilor mai sărace – cu stimulente şi lămuriri verbale (vezi Goina, 2003; 2009 [ed. rom. 2005]; Şandru, 2003). În vara şi toamna lui 1950 însă, violenţa a început să se răspîndească; efectele ei s-au făcut

simţite în numeroase comunităţi, precum Ieud, unde o gospodărie colectivă a fost înfiinţată în anul respectiv prin metode brutale. La nivel naţional, violenţa a scăzut din nou în 1951, apoi a crescut iar pînă la perioada de relaxare 1953-1956.

Acest ultim răstimp a cunoscut o formă nouă, condiţionată temporal, de rezistenţă a ţăranilor: retragerea din gospodăriile deja constituite. Ţăranii care se înscriseseră siliţi într-un fel sau altul au început să profite de o clauză din statutul GAC-urilor care le permitea să iasă: „potrivit articolului 16 din Statutul Model al GAC, inventarul dus de membri în GAC în proporţie de 50% intră în fondul indivizibil al GAC şi restul se va restitui membrilor care ies din GAC" (Goina, 2003, p. 26). Numărul lor putea fi foarte mare: în 1954, 229 dintre cele 523 de familii înscrise în Sîntana au părăsit gospodăria colectivă. Nu tuturor celor care cereau să iasă li se dădea voie: un anume B.I. a fost refuzat pînă cînd a făcut recurs la Bucureşti şi a cîştigat. Retragerile au continuat apoi în toată ţara, dar, pe măsură ce termenul obligatoriu de încheiere a colectivizării se apropia, cererile de retragere au ajuns să aibă ca rezultat probabil doar o întîlnire nu tocmai plăcută cu Securitatea. Asemenea retrageri amplificau, desigur, munca activiştilor, care trebuiau să readucă în colective ţărani pe care îi crezuseră definitiv înscrişi.

Al doilea val al campaniei de colectivizare (1957-1962) a început de cele mai multe ori cu ameninţări de pierdere a locului de muncă sau de exmatriculare a copiilor din şcoli mai degrabă decît cu violenţă fizică; în plus, pe măsură ce, spre sfîrşitul deceniului, colectivele au început să admită în rîndurile lor tot mai mulţi chiaburi, care ulterior au devenit „modele" pentru ceilalţi (vezi capitolul 7), utilizarea forţei a devenit mai puţin necesară. În satele care s-au revoltat în Vrancea în 1957 şi care au fost reprimate violent, de pildă, următorul val al muncii de lămurire a fost mult atenuat: în loc să-i asalteze pe săteni în forţă, cadrele le-au vorbit mai politicos şi le-au oferit argumente logice de natură economică pentru înscrierea în GAC (Stoica, 2009, pp. 432, 439 [ed. rom. – pp. 452, 458]). Atitudinea lor varia, desigur, în funcţie de statutul social al sătenilor vizaţi. Ţăranii săraci erau rareori ţinta violenţelor (în afară de cazul cînd se credea că sînt în cîrdăşie cu chiaburii), în vreme ce sătenii etichetaţi drept „chiaburi" au suferit valuri puternice de represiune pînă la sfîrşitul lui 1956 – cînd au fost desfiinţate cotele –, după care a urmat o perioadă de stagnare, deşi unele gospodării au fost din nou, pe alocuri, ţinta unor acte de violenţă ca preludiu la atacul final. Cei care fuseseră supuşi maltratărilor în timpul primului val erau deja epuizaţi de anii de împotrivire şi privaţiuni şi ca atare erau mai predispuşi la resemnare în faza finală.

Odată cu trecerea timpului, cadrele au tins să recurgă la diverse scurtături, precum promisiunile şi înţelegerile despre care am pomenit. În Rimetea, activiştii au renunţat să-i mai caute pe ţăranii capi de familie care se ascundeau în păduri şi au încercat să-i convingă pe oricare dintre membrii rămaşi ai familiei să semneze cererea de înscriere, chiar şi pe soţii şi rudele mai tinere (Ţârău, 2003, p. 52). Bănuim că acelaşi lucru s-a întîmplat şi în alte părţi. Argumentele par să fi încetat treptat să se concentreze asupra avantajelor economice ale cooperativizării şi să fi început să sublinieze în schimb faptul că oamenii nu aveau de ales, indiferent dacă le plăcea sau nu, şi că nu le rămînea decît să accepte realitatea[79]. În anii finali, numărul cadrelor care luau cu asalt satele şi gospodăriile ţărăneşti

79. Inevitabilitatea socialismului era un trop al muncii de lămurire în toate formele ei. În scrisoarea citată anterior (capitolele 3, 4), doi fraţi membri de partid îi aminteau fratelui rămas în sat că îi explicaseră de mai multe ori (la fel cum se făcea în cadrul muncii de lămurire) cum aveau să stea lucrurile şi că, într-adevăr, ele aşa şi evoluaseră, pentru că „suntem in contact cu

a crescut considerabil, prilejuind o muncă mai intensă de lămurire de diferite tipuri, de la discuţii la coerciţie. Pe măsură însă ce campania se apropia de final, comunităţile care rezistaseră cu încăpăţînare aveau toate şansele să se confrunte cu violenţa şi coerciţia dezlănţuite – în proiectul nostru, este cazul satelor Domaşnea şi Darabani. În Darabani, violenţa se reflectă în datele din tabelul 5.1 despre ultimele şase săptămîni ale formării gospodăriei colective, chiar înainte ca procesul de colectivizare să fie declarat încheiat la nivel naţional. În cinci săptămîni, numărul familiilor înscrise în GAC a crescut de patru ori, iar suprafeţele donate încă mai mult, depăşind chiar cifrele planificate. Două mii de cereri – două treimi din total – datează din numai două zile: 14 şi 15 martie (Dobrincu, 2003a, p. 46).

Tabelul 5.1. Înscrierea în colectiv în Darabani

	Plan de colectivizare		*Înfăptuit*	
Data	*Familii*	*Hectare*	*Familii*	*Hectare*
9 februarie 1962	2,790	6,991	768	1,643
16 martie 1962	2,790	6,991	3,204	7,703

Sursă: Dobrincu, 2003a, pp. 44, 51

Concluzii

De la primele încălcări ale regulii „liberului consimţămînt" în 1950, atunci cînd Ana Pauker a plecat din România în concediu medical, munca de lămurire a încetat să mai urmărească insuflarea unei anumite credinţe interioare – convingerea în superioritatea agriculturii colectivizate. Ea a devenit în mare parte o operaţiune performativă: un şir de repetiţii premergătoare unui spectacol, în care ţăranii, în general capii de familie, luau în mînă un instrument de scris (sau îşi foloseau degetul mare) şi semnau o foaie de hîrtie, cedînd drepturile asupra pămîntului pe care îl deţinuseră. Am prezentat în acest capitol cîteva dintre condiţiile care au făcut posibile asemenea reprezentaţii: colonizarea de către cadre a relaţiilor de rudenie, tulburarea ordinii temporale şi spaţiale tradiţionale, folosirea premeditată a unor persoane „dinăuntru" şi „din afară" pentru a trage foloase de pe urma relaţiilor sociale curente şi apoi a le submina, promisiunile şi tîrguielile, folosirea forţei. Iar dacă accentul a ajuns să cadă pe mimarea acceptului, noi sîntem de părere că asta s-a întîmplat în parte din cauza numărului insuficient şi a slabei pregătiri a cadrelor însărcinate cu munca de lămurire. Consecinţele pentru relaţia dintre stat şi cetăţenii săi au fost uriaşe: aşa cum susţine Yurchak (2006), subiecţii mimau loialitatea faţă de regim, văzîndu-şi în acelaşi timp de treabă, lăsînd astfel întotdeauna deschisă posibilitatea de a fi, de fapt, „duşmani" ascunşi ai sistemului.

Urmînd modelul sovietic, cadrele din România au folosit multe dintre tehnicile staliniste pentru a-i atrage pe ţărani să se înscrie în colective: diferite forme de propagandă, mimesis cu exemple pozitive şi negative, denunţuri şi demascări, agitaţie şi „lămurire" şi aşa mai departe. Sovieticii au avut şi ei o categorie numită „persuasiune", care a devenit manifestă

realitatile, mereu studiem si cunoastem legile dupa care se desvolta si trebue sa se desvolte societatea si felul de viata" (ACNSAS, FP, dosar nr. 248, vol. 2, f. 23).

ca răspuns la reclamaţiile despre violenţa excesivă[80]. Dar accentul pus pe munca de lămurire în comparaţie cu forţa brută a fost mai mare în România, din două motive. În primul rînd, liderii români au respins violenţele extreme care marcaseră experienţa sovietică – la care Pauker, în particular, fusese martoră directă. În al doilea rînd, tradiţia micilor proprietăţi particulare în România şi importanţa minimă a suprafeţelor deţinute în comun i-au făcut pe sătenii de aici mai tenace în apărarea terenurilor proprii, iar acest fapt a necesitat strategii mai individualizate şi mai nuanţate de trecere a pămîntului în proprietatea colectivelor. Activiştii nu puteau pur şi simplu să oblige adunările săteşti să voteze în favoarea gospodăriilor colective. Trebuiau, mai degrabă, să insinueze prezenţa partidului-stat în viaţa de zi cu zi a sătenilor, perturbîndu-i ritmurile tradiţionale, rupînd legăturile sociale din interiorul comunităţii şi creînd astfel, din mers, relaţii noi între stat şi subiecţii săi. În acest scop, cadrele au fost silite să acţioneze pe terenul ţăranilor, trebuind să facă uz de instrumentele deja existente ale organizării sociale săteşti şi de semnificaţiile culturale ale acestora.

Un mod plastic de a concepe aceste procese ni-l furnizează limba şi noţiunile asociate ei. Conducătorii partidului au preluat o serie de concepte din experienţa sovietică („duşmani", „politici", „clasă", „chiaburi" şi aşa mai departe) şi apoi au conceput moduri de a-i atrage pe ţărani în conversaţie cu ei, astfel încît aceste categorii noţionale să devină obiecte trăite ale discursului. Majoritatea tehnicilor pe care le-am discutat în ultimele două capitole au la bază o formă sau alta de dialog (ceea ce nu înseamnă că participanţii la dialog erau egali). Munca de lămurire necesita un dialog între cadre şi cei pe care acestea căutau să-i convingă, chiar dacă dialogul era completat uneori cu ameninţări şi violenţă fizică. Cererile presupuneau un dialog între cei care le scriau şi cei care îi ajutau să le formuleze în termeni corespunzători ; mai ales în cazul cererilor de deschiaburire şi al altor tipuri de reclamaţii, ele iniţiau un dialog extins atît între autorităţi şi autorul cererii, cît şi – cu atît mai mult – în interiorul birocraţiei înseşi. Aşa cum le-ar fi explicat însă Mihail Bahtin părţilor implicate în aceste dialoguri, conversaţiile lor nu aveau cum să pornească de la o *tabula rasa*, ci foloseau cuvinte deja dotate cu anumite înţelesuri, iar acestea, din perspectiva modelului, descentrau în mod necesar conversaţia. Şi totuşi, diferenţa de putere însemna că activiştii îşi puteau impune mai sigur sensurile prin intermediul unor practici care îi forţau pe ţărani să participe la dialog.

Aşadar, noul regim comunist a instituit o nouă economie a vorbirii şi a tăcerii. A emis mesaje de propagandă care nu acceptau răspuns, dar în alte privinţe i-a stîrnit pe oameni să vorbească. A încurajat nu numai declaraţii de lealitate şi de solidarizare cu partidul, ci şi contestări, nu doar un discurs pozitiv (de pildă, despre avantajele colectivizării), ci şi denunţuri. În viaţa cotidiană însă, efectul muncii de lămurire a fost – într-una dintre numeroasele ei ironii – reducerea la tăcere a celor vizaţi. Sătenii se evitau unul pe altul, ba uneori nu le spuneau nici măcar soţilor sau soţiilor ce păţiseră. Tradiţionala formă de disciplină socială, „gura satului", a fost exilată în subterană, fiind înlocuită de o sursă externă de disciplină, întruchipată de Securitate şi de miliţie. Existase şi înainte poliţie la sate, dar ea fusese complet vizibilă ; acum agenţii ei au devenit adevărate umbre, informatori a căror identitate putea fi doar ghicită, nu cunoscută cu siguranţă. În aceste împrejurări, era mai înţelept să taci. Echilibrul dintre două abilităţi fundamentale – vorbirea şi văzul – s-a modificat în favoarea celui din urmă. Deşi oamenii au încetat să mai vorbească la fel de mult, ei vedeau : vecinii ştiau cînd cadrele îşi făceau apariţia la

80. Viola, comunicare personală.

poarta cuiva sau cînd cineva se întorcea acasă bătut, clătinîndu-se pe picioare. Sătenii fuseseră întotdeauna atenţi la apariţia unor noi surse de bîrfă, iar partidul s-a priceput să tragă foloase de pe urma acestui obicei.

O a doua reprezentare a acestor procese o putem prelua din biologie. Munca de lămurire a funcţionat ca un virus : activiştii se ataşau de o celulă – o gospodărie, o comunitate – care avea propriile mecanisme de reproducere. O invadau şi îi transformau încet-încet mecanismele, punîndu-le în serviciul reproducerii unor configuraţii cu totul diferite. În cursul acestui proces, celula îşi pierdea trăsăturile caracteristice : chiar şi după ce cadrele plecau, noua relaţie cu puterea rămînea. Pentru unii, relaţia aceasta s-a dovedit binefăcătoare, pentru alţii mai puţin, pentru o a treia categorie ea a fost total distructivă ; dar, în toate cazurile, realitatea partidului-stat a fost inserată în reţeaua socială a sătenilor la nivelul vieţii de zi cu zi. Imaginea aceasta se potriveşte cu conceptul de „breşă revoluţionară". În descrierea muncii de lămurire, am insistat asupra acelor practici care au străpuns peretele celulei, luîndu-i pe ţărani pe nepregătite şi creîndu-le momente de dezorientare care le puteau afecta dreapta judecată. În capitolul următor vom completa acest catalog cu ultima tehnologie utilizată de comuniştii români : instigarea la lupta de clasă, cu consecinţele ei devastatoare pentru organizarea socială a satului.

Capitolul 6

Instigarea la lupta de clasă

Istoria tuturor societăţilor de pînă azi este istoria luptelor de clasă.

Manifestul comunist‡

Călăuzindu-ne după bogata experienţă a colectivizării agriculturii în U.R.S.S., să continuăm a aplica cu fermitate politica de clasă la ţară, sprijinind ţărănimea muncitoare, cimentînd alianţa ei cu clasa muncitoare şi ducînd o luptă neîntreruptă pentru îngrădirea chiaburimii.

Gheorghiu-Dej, conducătorul partidului în România[1]

Colectivizarea nu este numai un efort de subminare economică şi politică a moşierilor şi culacilor; nu este numai un efort de industrializare. Este un atac asupra instituţiilor sociale şi a reperelor culturale ale societăţii ţărăneşti [...]. S-ar putea ca trăsătura distinctivă a strategiei leniniste să constea în folosirea colectivizării ca mijloc specific de subminare a gospodăriei ţărăneşti extinse şi a satului.[2]

O familie dacă se distruge, ţi-e milă de ea, dar o comună întreagă?[3]

În cele două capitole anterioare am expus principalele tehnici pedagogice prin care partidul a prezentat ţărănimii viziunea sa asupra lucrurilor şi a determinat-o să adopte termenii lui, folosindu-se de organizarea socială a satului pentru a-i convinge pe oameni să se înscrie în gospodăriile colective. Completăm acum discuţia despre breşa organizaţională analizînd un alt instrument esenţial al titanicului proces de restructurare la care s-au angajat comuniştii: instigarea la lupta de clasă[4]. Utilizată concomitent cu celelalte tehnici

‡ Ed. cit., p. 10.
1. Gheorghiu-Dej, 1955, p. 261. Acest citat este o variantă a altuia, care a funcţionat ca o mantra a partidului. Îl reproducem aici ca să subliniem repetarea lui ritual de-a lungul anilor. Să observăm că asemenea vorbe înţelepte erau rostite în numeroase contexte de diferiţi vorbitori.
2. Jowitt, 1978, pp. 59, 63.
3. M.T., interviu Iordachi; vezi Iordachi, 2003, p. 33.
4. În ciuda asociaţiilor pe care le stîrneşte expresia „luptă de clasă", ceea ce ne interesează să subliniem sînt tehnicile folosite de partid pentru a opune unul altuia grupurile de statut din mediul rural.

pe care le-am descris, ea a furnizat cadrul general pentru politica diferenţei pe care am discutat-o în capitolul 4, dînd înţelesuri noi persoanelor şi practicilor familiare şi limbajului cotidian; a făcut, de asemenea, obiectul unei susţinute munci de lămurire. Lupta de clasă era fundamentală în crearea „societăţii socialiste" şi în pregătirea terenului pentru campania de formare a „omului nou" (care s-a cristalizat sub Ceauşescu). Prin deconspirarea, persecutarea şi eliminarea „elementelor duşmănoase" precum chiaburii, societatea urma să fie purificată şi epurată de corpuri „străine".

În instigarea la lupta de clasă, comuniştii români s-au orientat încă o dată după Uniunea Sovietică, a cărei „bogată experienţă a colectivizării agriculturii" le-a servit drept far călăuzitor şi le-a furnizat scenariul de bază[5]. Componenta sa principală în satele româneşti a fost demonizarea ţăranilor bogaţi prin vorbe şi prin fapte[6]. Lupta de clasă era menită să genereze conflicte sociale şi, în plus, să ofere foştilor ţărani săraci posibilităţi nemaivăzute pînă atunci. Dar, în aplicarea acestei politici, modelul sovietic a întîmpinat numeroase dificultăţi (şi nu numai în România). În capitolul 2 am descris organizarea socială tradiţională a satelor româneşti, bazată pe diferenţele de statut şi pe principiile prestigiului conferit de statutul social [*status honor*]. Realitatea aceasta a creat o dilemă fundamentală pentru cei care implementau noul sistem: întrucît ţărănimea nu gîndea în termeni de clasă, cum putea fi instigată la o luptă de clasă (vezi capitolul 4)? Ca urmare, în România, ca şi în Uniunea Sovietică, cadrele care sperau să folosească lupta de clasă pentru a distruge organizarea socială a satului şi a promova egalitatea între clase au trebuit, în mod paradoxal, să creeze clasele şi stratificarea lor din formele inegalităţii de statut proprii lumii rurale[7]. Felul în care s-au străduit să o facă este subiectul capitolului de faţă.

Aşa cum explicam în capitolul 2, valorile de statut ale societăţii ţărăneşti se întemeiau pe deţinerea de pămînt şi de animale, care le permiteau oamenilor să muncească pentru ei înşişi, pe angrenarea socială şi avuţia în oameni, ca şi pe calităţile morale de caracter şi muncă susţinută. Sistemul categoriilor comuniste, din contră, presupunea că aceste valori aveau la bază exploatarea muncii altora. Întrucît proprietatea diferenţiată asupra mijloacelor de producţie era fundamentală atît pentru exploatarea muncii, cît şi pentru statutul bazat pe posesie, confiscarea pămîntului celor bogaţi părea un mijloc de a rezolva problema. O asemenea măsură ar fi afectat însă grav aprovizionarea cu alimente a oraşelor, aşa că a fost aplicată numai selectiv. Ideea era de a-i face pe ţăranii înstăriţi să producă în continuare, transformîndu-i în acelaşi timp în nişte paria şi izolîndu-i social de ceilalţi

---

5. Într-o serie de privinţe, modelul sovietic al luptei de clasă a fost generat de condiţii diferite de cele din România. Printre cele mai importante a fost faptul că bolşevicii au conceput lupta de clasă împotriva categoriilor aristocraţiei ruse bazate pe un sistem de stări sociale (*soslovia*), care au constituit ţinta şi substratul noilor categorii de clasă – şi care erau diferite de formula inegalităţii sociale prevalente în România. O altă deosebire este faptul că principalul stimul al colectivizării în Uniunea Sovietică a fost o criză agrară despre care liderii au crezut că scoate la iveală forţa burgheziei rurale; ca atare, lupta de clasă a fost o ofensivă împotriva elementelor burgheze din sate, pe care strategia „lichidării culacilor" le-a distrus. În România, termenii ecuaţiei erau diferiţi.
6. Stalin sublinia că „împotriva chiaburului trebuie să lupţi cu măsuri de ordin economic şi pe baza legilor sovietice", idee pe care liderii români o repetau fără încetare. (Vezi Stalin, citat în Roske, 2003, p. 162.)
7. Vezi Lefort (1986) despre paradoxurile modernităţii; vezi de asemenea felul cum Yurchak aplică „paradoxul lui Lefort" la discuţia despre socialismul tîrziu din Uniunea Sovietică (Yurchak, 2006, p. 10).

ţărani – adică, diminuîndu-le, pe de o parte, prestigiul social generat de statutul lor şi, pe de alta, avuţia în oameni – şi reorganizînd în acelaşi timp universul moral al satului în jurul noilor idei de justiţie socială. Aşa cum se vede din materialul deja prezentat, aceste acţiuni au implicat instituirea unui nou regim al adevărului, formularea unor răspunsuri noi la întrebări general valabile precum : Ce este dreptatea ? Ce înseamnă exploatarea omului de către om ? Cum ar trebui procurată şi folosită bogăţia ?

Începem discuţia cu o scurtă prezentare generală a ceea ce însemna conceptul de „chiabur" (exploatator rural) şi a felului cum înţelegea partidul problema luptei de clasă. Abordăm apoi trei tipuri de acţiuni menite să „ascută" această luptă : mai întîi, „îngrădirea" chiaburilor prin intermediul cotelor şi al altor impuneri excesive ; în al doilea rînd, eforturile de a le compromite prestigiul social asociat statutului lor ; şi, în al treilea rînd, insistenţa asupra noţiunii de „exploatare", care îi sărăcea pe chiaburi de avuţia lor în oameni. Ca şi în capitolul 4, vom sublinia modul cum ţăranii din diferite grupuri sociale au fost implicaţi în aceste acţiuni – în particular, modul în care chiaburii înşişi au fost încurajaţi să gîndească altfel relaţiile lor cu alţii prin procesul contestării statutului de chiabur. Încheiem apoi cu cîteva scurte consideraţii legate de modul cum au fost primite aceste diverse acţiuni de către populaţie.

Iniţierea luptei de clasă

> Culacul nu este în sat un străin, socotit în primul rînd un exploatator economic, ci este o figură-cheie în gospodăria consolidată şi în sistemul de identificare socială, de organizare şi de putere al satului. Leninismul înţelege greşit caracterul şi rolul lui, dar o face într-un mod generator de strategii şi politici care subminează culacii, gospodăria ţărănească şi comunitatea rurală ca instituţii definitorii într-o societate caracterizată, la sat, prin prezenţa ierarhiilor de statut.
>
> Jowitt, 1978, pp. 58-59

Prima salvă în lupta de clasă din mediul rural a reprezentat-o naţionalizarea în 1945 a proprietăţilor funciare celor mai întinse, care a alterat în mod fundamental sistemul interbelic de relaţii agrare[8]. Alungarea moşierilor României i-a lăsat pe mulţi dintre ţăranii săraci sau fără pămînt fără protecţie sau mijloace de existenţă şi i-a făcut astfel uşor manevrabili de către comunişti, cu care nu le rămînea decît să colaboreze. Confiscînd moşiile, partidul-stat a luat asupra sa sarcina de a ocroti grupul ţărănimii sărace şi de a promova teza unei alianţe necondiţionate între membrii ei şi partid. Pentru a-şi îndeplini rolul protector, el trebuia să le ofere acces la pămînt : colectivizarea avea să îndeplinească acest obiectiv. În acelaşi timp, comuniştii îşi doreau să destrame ţesătura socială a satului, care-i oprima pe săraci, şi să zădărnicească orice fel de alianţă pe care aceştia sau mijlocaşii ar fi putut-o forma cu ţăranii înstăriţi. Pe scurt, autorităţile trebuiau să decapiteze elita sătească. Pentru început însă, era nevoie să cadă de acord asupra cui anume forma această elită.

---

8. Îi mulţumim lui Constantin Iordachi pentru insistenţa asupra ideilor din acest paragraf.

„Cine a fost culacul român?"

Cei care urmau să aibă cel mai mult de suferit în lupta de clasă erau chiaburii, burghezia rurală. Dar ce anume şi cine erau „chiaburii"? Chiaburul, prezentat de noi în capitolul 2, era un urmaş al culacului sovietic. Deşi în limbajul de sorginte sovietică adoptat de comuniştii români „culac" însemna oficial un ţăran care exploata munca altora[9], pentru săteni el era o persoană avută şi respectată – concepţie fundamental eronată, după părerea liderilor de partid. Chiar şi cadrele şi alţi membri de partid împărtăşeau această opinie greşită, dezvăluind puterea chiaburului de a „induce în eroare". Aşa cum afirma Gheorghiu-Dej:

> Chiaburimea – burghezia satelor – e un tip cu totul deosebit, un tip care şi-a întocmit gospodăria muncind, asudând, exploatând şi speculând [...] un element care nu se deosebeşte mult de restul ţăranilor dacă te uiţi la îmbrăcămintea lor, la faptul că muncesc. De aceea şi în ochii ţăranilor, chiaburimea trece încă drept nişte oameni vrednici, buni gospodari [...]. [A]ceastă mentalitate, şi felul acesta de a considera pe bunii gospodari, a pătruns chiar şi în rândurile partidului nostru (citat în Cătănuş şi Roske, 2000, p. 16).

Căutînd să atenueze confuzia evidentă din interpretarea noţiunii de „chiabur", conducerea de partid a trimis către regiuni un document intitulat *Indiciile de bază pentru identificarea gospodăriilor chiabureşti*, cu îndrumări despre cum puteau fi acestea identificate[10]. Criteriul principal era capacitatea de a-i exploata pe alţii (mai degrabă decît suprafaţa de pămînt deţinută), de pildă capacitatea de a angaja mînă de lucru timp de mai mult de 30 de zile pe an, de a deţine mijloace de producţie utilizate pentru a aduce profit şi de a avea orice fel de întreprindere comercială.

Dar lucrurile nu erau nicăieri atît de clare. Într-o lucrare din 1966, reeditată în 1985, Moshe Lewin întreba „Cine a fost culacul sovietic?" şi răspundea concis: „A fost, în primul rînd, cel declarat astfel de către autorităţi" (Lewin, 1985, p. 126). Ulterior, şi alţi specialişti au fost de aceeaşi părere: de exemplu, Viola afirmă că „[î]n practică, statutul de culac a depins întotdeauna de cel care-l definea" (1987, p. 35; vezi şi Conquest,

9. Cuvîntul rusesc *kulak* nu a avut întotdeauna acest sens. Literal, el înseamnă „pumn" şi în perioada ţaristă se referea la speculanţii şi cămătarii satelor, care nu erau neapărat ţărani prosperi. După Revoluţie însă, sensul termenului a fost lărgit pentru a desemna întreaga burghezie rurală (Lewin, 1985, pp. 121, 123). Încercarea de a defini criterii specifice de recunoaştere a culacilor s-a lovit de complexitatea relaţiilor economice şi sociale de la sate – de exemplu, dacă o suprafaţă fixă de teren de opt hectare ar fi fost luată drept criteriu, cum rămînea cu diferenţele calitative dintre solurile a două loturi diferite? Dacă, iarăşi, criteriul ar fi fost folosirea forţei de muncă din afara familiei, cum rămînea cu diversele forme de a ascunde această relaţie, precum adopţia sau aducerea vecinilor pentru o zi de muncă? Dar dacă angajatorul era o văduvă săracă fără copii care *nu avea* mînă de lucru în familie? Şi aşa mai departe.
10. Vezi ANIC, fond CC al PCR – Agrară, dosar nr. 29/1952, ff. 2-8, care conţine răspunsurile comitetelor regionale de partid la întrebările despre criteriile de clasificare a chiaburilor, şi ANIC, fond CC al PCR – Cancelarie, dosar nr. 32/1952, ff. 39-42 (citat în Ionescu-Gură, 2000, p. 289). Vezi şi DJAN HD, fond CR PMR, dosar nr. 430/1952, pp. 252-263. Acest document şi altele asemănătoare au urmat plenarei Comitetului Central din 29 februarie – 1 martie 1952, la care au fost prezentate principalele instrucţiuni pentru identificarea „chiaburilor".

1986, p. 74). Opiniile cercetătorilor români sînt similare: Cîrstocea, de pildă, scrie că „[a]naliza detaliată a arhivei nu m-a lămurit nici pînă în clipa de față cine exact era chiabur. [...] Conceptul [...] premerge obiectului la care se referă" (2002, p. 47).

Conform lui Getty şi Naumov (1999, p. 21), termeni precum „culac" şi „troţkist" erau atributivi, nu definitorii, aşa că nu are sens să căutăm criterii pentru a-i defini. Noţiunile acestea erau categorii politice, nu sociale: faptul că cineva era clasificat drept „culac" însemna pur şi simplu că persoana respectivă era împotriva regimului. Departe de a fi priviţi ca persoane, culacii/chiaburii erau consideraţi simboluri ale împotrivirii, ale dezastrului, ale motivelor pentru care lucrurile nu mergeau bine[11]. Unii dintre ţăranii intervievaţi de noi vedeau lucrurile în acelaşi fel. Mulţi ne-au sugerat că existau două categorii de chiaburi: cei adevăraţi şi cei „făcuţi", iar majoritatea erau de al doilea tip[12]. Întrebat cîţi chiaburi erau în satul lui, un sătean a răspuns: „Păi toţi care n-au fost văzuţi bine" (Vultur, 2003a, p. 43). O învăţătoare susţinea: „Dacă ai spus ceva, adevărul, şi ai vorbit ceva împotrivă, te-au colectivizat, te-au făcut chiabur, ca să-ţi rupă gîtul. Care erau un pic cu limba mai ascuţită, gata, chiabur!"[13]. Un fost preşedinte de GAC din Jurilovca: „Ei, chiaburi! Eu cum să spun, au pus nişte golani din ăia, ăia i-a făcut chiaburi. Aşa era perioada aia. Hai să îl facem pe ăsta chiabur! [...] [A]vea şi el acolo 5-6 copii acasă, 5-6 hectare de pământ, hai că îl facem chiabur, că el face propagandă să nu intre în colectiv ălaltul!" (Iordachi, 2009, p. 125 [ed. rom. – p. 197]).

Deşi ţăranii se opuneau colectivizării în marea lor majoritate, cei desemnaţi drept „chiaburi" au fost făcuţi *să întruchipeze* această împotrivire şi să sufere pedeapsa pentru ea. Mai mult, chiaburii puteau fi folosiţi pentru a explica problemele chiar şi din satele unde nu locuia nici unul (Lewin, 1968, p. 494). În acest sens, ei sînt similari cu „jidanii". Amîndoi erau reprezentaţi în caricaturi dizgraţioase drept graşi, urîţi şi neomeneşti (ploşniţe, lipitori, vampiri etc.). Faptul acesta ne ajută să înţelegem o altă trăsătură a culacului/chiaburului: partidul considera că statutul se moştenea, ca o caracteristică de esenţă, care nu dispărea atunci cînd chiaburul îşi pierdea averea[14]. Fitzpatrick îi aseamănă cu paria, un grup de statut atribuit, nu o clasă (2000, p. 28). Ca şi în cazul unor paria, statutul de chiabur pîngărea: îi făcea impuri pe toţi cei care veneau în contact cu el (rude, soţii, copii). Iar această impuritate justifica expulzarea din comunitate, ba chiar exterminarea.

Asta nu înseamnă că toţi cei etichetaţi drept „chiaburi" erau complet inocenţi: unii dintre ei puteau într-adevăr să saboteze gospodăria colectivă din interior, împrăştiind zvonuri că vin americanii, aruncînd nisip în treierătoare ca să strice motorul şi aşa mai departe; puteau să-şi influenţeze rudele şi să-i convingă pe sătenii săraci să se opună colectivizării – aşa cum credea partidul. Cîţiva foşti chiaburi pe care i-am intervievat ne-au povestit cu mîndrie cum se împotriviseră. În general însă, oamenii numiţi „chiaburi" au fost victime nefericite ale obsesiei ideologice de a găsi în mediul rural o structură de clasă în realitate absentă. Concluzia lui Robert Conquest, din cercetările sale asupra colectivizării ruseşti, este foarte potrivită şi aici: chiaburul era manifestarea fizică a unui duşman de clasă abstract.

11. Definiţiile fluide erau de fapt utile, pentru că facţiunile din partid puteau să se pună mai uşor de acord asupra membrilor unei categorii precizate mai puţin exact decît ai uneia strict delimitate. Lampland (nedatat) observă că nici în Ungaria criteriile de determinare a statutului de culac nu le erau clare celor care trebuiau să le aplice.
12. Vezi, de pildă, Iordachi, 2003, p. 42.
13. T.S., interviu Kligman.
14. Vezi, de pildă, scrisorile din Kristó, 1999.

> Astfel, printr-o stranie logică, un ţăran mijlocaş putea deveni culac achiziţionînd proprietăţi, dar un culac nu putea deveni mijlocaş dacă şi le pierdea pe ale sale. De fapt, culacul nu avea scăpare. Era în mod „esenţial” un duşman de clasă, o fiinţă subumană. Şi totuşi, desemnarea culacului drept „duşman” satisfăcea ideile preconcepute ale activistului de partid : îi prezenta un duşman blestemat de istorie, în carne şi oase, şi o astfel de ţintă făcea campania mult mai satisfăcătoare pentru el decît ar fi făcut-o o simplă schimbare organizaţională abstractă. În plus, furniza mijlocul de a-i distruge pe conducătorii satelor, care le-ar fi putut întări substanţial rezistenţa [...] la colectivizare. (Conquest, 1986, p. 210)

Vigilenţă faţă de duşmanul de clasă!

La o şedinţă a Biroului Organizatoric al Comitetului Central din 6 iunie 1950, Gheorghiu-Dej formula astfel sarcina luptei de clasă :

> În acţiunile împotriva chiaburului trebuie să ajungem a interesa şi mobiliza ţărănimea săracă şi mijlocaşă [...] ca să nu se creeze dispoziţia la ţărănimea muncitoare să plângă după chiaburi, ci să-l privească ca pe un duşman. [...] [T]rebuie numai să-l îngrădim, obligându-l să-şi lucreze pământul, împiedicându-l de a-şi dona pământul şi a deveni astfel un binefăcător în ochii ţărănimii muncitoare şi a munci stăruitor pentru a-l face urât de oameni. Atunci e uşor de scăpat de el din sat[15].

Pentru a modifica noţiunile greşite ale ţăranilor despre chiaburi, partidul avea să lanseze asupra acestora din urmă un atac cu mijloace variate, demonizîndu-i prin propagandă, atacîndu-i verbal şi fizic în public şi în casele lor, arestîndu-i, închizîndu-i şi deportîndu-i. Chiaburii trebuiau neapărat arătaţi în adevărata lor lumină şi împiedicaţi să se infiltreze în partid pentru a-i corupe ţelurile, întrucît se credea că, la fel ca orice duşman, erau permanent angrenaţi în activitatea de sabotare. În acest proiect au fost implicaţi „ţărani muncitori” şi muncitori, care erau avertizaţi să fie în permanenţă vigilenţi, gata să demaşte faptele duplicitare ale chiaburilor. Conform unei lozinci care circula în satele ungureşti din Transilvania, „Pumnul muncitorului e pumn de fier ; loveşte oriunde e nevoie” (*Munkásököl, vasököl, oda üt, ahová köll* ; Kristó, 1999, p. 43). Întregul popor trebuia antrenat în spiritul „vigilenţei revoluţionare”[16].

Într-adevăr, Martha Lampland susţine că ar trebui să acordăm vigilenţei tot atîta atenţie cît şi fricii şi terorii. Cultivarea unei atitudini vigilente, proces în care lupta de clasă era un instrument decisiv, angrena întreaga populaţie în efortul de înnoire a societăţii şi o învăţa că cel mai mare pericol era să se lase pradă unui sentiment de falsă linişte[17]. Exerciţiul

---

15. ANIC, fond CC al PCR - Cancelarie, dosar nr. 41/1950, pp. 24-25 (ARL).
16. DJAN MM, fond Comitetul Raional Vişeu, dosar nr. 33/1952/vol. V, f. 20.
17. Lampland, nedatat. Autoarea aseamănă vigilenţa cu divinaţia (amîndouă încearcă să descopere prezenţa forţelor răuvoitoare), iar sabotajul cu vrăjitoria. Cercetătorii au început să exploreze relaţia dintre vigilenţă şi reacţiile cardiovasculare. „Vigilenţa în faţa ameninţării” este definită într-o lucrare drept „o stare cronică de căutare a potenţialelor pericole provenite de la alţi oameni sau de la obiecte din mediul înconjurător”. Se presupune că vigilenţa faţă de o potenţială primejdie ar putea avea „consecinţe comportamentale, emoţionale şi fiziologice” (Gump şi Matthews, 1998 ; îi mulţumim lui Carol Worthman pentru că ne-a semnalat aceste aspecte).

vigilenţei era însoţit de practici ale expunerii: denunţurile şi demascările, discutate în capitolul 4. Maselor li se cerea să furnizeze dovezi concrete ale modalităţilor dubioase prin care chiaburii voiau să înşele sistemul – răspîndind zvonuri, ascunzînd ceea ce deţineau, înscriindu-se în partid sau în gospodăriile colective sub false aparenţe, neplătindu-şi taxele, nelivrîndu-şi cotele sau în alte moduri[18]. Pe de altă parte, ţăranii care îi ajutau pe chiaburi să-şi ascundă produsele ori le erau într-un fel sau altul complici la uneltirile împotriva regimului erau pedepsiţi[19]. Răutu, ministrul Propagandei, avertiza: „De cîte ori duşmanul încearcă să-şi ridice capul, să fie scos la lumină, să fie demascat!"[20].

Listele de chiaburi

Rezultatul vigilenţei, denunţurilor, demascărilor şi aşa mai departe au fost listele de chiaburi, iar cei înscrişi pe ele au fost supuşi la tot felul de pedepse. Cum ajungea cineva pe o asemenea listă? În etapele de început ale planificării colectivelor, celulele locale de partid furnizau informaţii de bază despre compoziţia socială a satelor vizate – inclusiv numărul de ţărani săraci, mijlocaşi şi bogaţi, apartenenţa religioasă şi afilierile politice ale sătenilor şi alte date demografice generale –, ca şi despre avuţia lor materială. Aceste date formau punctul de plecare pentru listele de chiaburi, care existau practic în fiecare comună. Iniţiate la nivel comunal, de obicei de către organizaţia de bază, listele făceau uz de cîteva surse. Aplicînd criteriile vagi pe care le primiseră, membrii de partid numeau ei înşişi cîţiva oameni, deşi clasificările lor păreau deseori arbitrare, deoarece, aşa cum am văzut în capitolul 3, cadrele puteau să treacă oamenii pe listă mai mult sau mai puţin la discreţie, după cum le plăcea ori nu de cineva sau în funcţie de mita primită. De pildă, un fost şef al secţiei agrare a comitetului raional de partid Orăştie povestea:

> Am avut un chiabur, unul, Ştefănie din Beriu. Secretarul Consiliului Popular era în relaţii foarte rele cu el. Şi Ştefănie mi-a spus de ce: i-a cerut o scroafă, un porc, şi nu i l-a dat. Şi eu am fost tocmai în perioada în care îi băga la chiaburie, şi ăla l-a pîrît. Am vorbit la partid să-l scoatem din chiaburie. Secretarul Consiliului Popular din Beriu nu-l avea la suflet. După ce plecam noi, iar îl băga în registru[21].

---

18. Vezi DJAN MM, fond Comitetul Regional PMR Baia Mare, dosar nr. 65/1949, p. 286. „Lipsa vigilenţei" dusese la infiltrarea chiaburilor în gospodăriile colective, drept care, în 1952, a avut loc un efort general de a-i exclude. Chiaburii care se înscriseseră în GAC-uri o făcuseră iniţial pentru a evita riscurile mari care îi ameninţau pe ei şi pe familiile lor dacă nu se înscriau. Totuşi, întrucît ei erau ţinta luptei de clasă în anii aceştia de început, nu puteau fi incluşi în colective decît în circumstanţe excepţionale.

 Un exemplu de duplicitate, de felul cum oamenii „ascundeau" animale şi de ce găsim într-un lung interviu luat de Kligman lui P.V. în Ieud, Maramureş. Acesta spunea: „Ori dumneavoastră aţi avut trei vaci în grajd. Ai pus numă două. Păi, ce să faci, ai ţinut-o-n continuare, da' ţi-o ajutat mai bine, cînd o zinit cotă, ai avut numă după două die dat laptie. Dac-ai muls tri, mai binie-ai putut fă achitarea, ştiţi? No, aiă o fo' treabă. Sau dac-ai avut cinzăci de oi ş-ai pus numă douazăci şi cinci. Ţi-o pus şi cu lîna, şi cu brînza după ele. Cu laptie de oaie, să dai caş, nu laptie, caş... Ţi-o pus cu laptie, după fiecare, s-o calculat după cîtie oi ai avut... S-o făcut brînză, o transformat în brînză laptele, ştiţi? Ş-atîtia kile de caş trebuie să dăie".
19. Vezi, pentru un singur exemplu, DJAN HD, fond CR PMR, dosar nr. 728/1952, f. 44.
20. Sursă neclară.
21. M.H., interviu Verdery.

Cei care alcătuiau lista beneficiau de asemenea de ajutorul sătenilor dispuşi să-şi denunţe semenii, căci răzbunările şi rivalităţile personale erau o sursă importantă de motive pentru a desemna pe cineva „chiabur" – situaţie des întîlnită de asemenea în Revoluţia Culturală din China şi în alte contexte similare.

Deşi „ce" anume era un chiabur devenea treptat tot mai clar, mulţumită instrucţiunilor primite de la centru, „cine" anume era chiabur a rămas o chestiune relativ arbitrară – cel puţin în amintirile interlocutorilor noştri. „Cum te-au considerat ei, aşa a fost." „Pe care l-au vrut, l-au distrus. Pe care nu, nu." „Oi, cii supus, cî, dacî nu eşti oleacî supus, aiştia ti încing imidiat! Cî doar ii aşă, cum oleacî râdicai capu', ti bagau politic, cî doar nu putéu sî facî altceva, doar ti chema la Securitati."[22] „Ei", „aiştia" din aceste exemple se referă în general la cadrele locale şi la aliaţii lor din sate[23]. E important să subliniem aici caracterul local al listelor: în viaţa cotidiană a satului, etichetarea cuiva drept „chiabur" era considerată o sarcină locală, pentru că acesta era nivelul la care trebuia purtată lupta de clasă, ceea ce-i făcea pe oameni vulnerabili la resentimentele şi invidia consătenilor.

„Îngrădirea" chiaburilor

Din clipa în care ţăranii erau categorisiţi drept „chiaburi", ei deveneau principalii ţapi ispăşitori pentru problemele cu care se confrunta partidul în procesul de constituire a colectivelor[24]. Erau învinuiţi că răspîndesc zvonuri împotriva colectivizării, că îşi îndeamnă consătenii să amîne însămînţatul şi recoltarea, că îi încurajează pe alţii să folosească violenţa împotriva cadrelor. Conform activiştilor, chiaburii profitau de orice ocazie ca să saboteze eforturile partidului de a îmbunătăţi vieţile celor exploataţi. Din pricina acestor acţiuni, ei trebuiau „îngrădiţi" şi pedepsiţi, atît din punct de vedere economic (de pildă, prin expropriere, prin intermediul impozitelor foarte mari şi al cotelor obligatorii), cît şi social. Asemenea acţiuni erau necesare pentru a le distruge baza de clasă – a decapita, adică, elita rurală – şi a-i ridica în loc pe cei cu origini sociale mai sănătoase.

Politica de îngrădire însemna a-l împiedica pe chiabur să-şi reproducă forţa economică pentru sine şi a-l sili să o susţină, în schimb, pe cea a partidului. În primă fază, scopul

22. Citatele sînt din Vultur, 2003a, p. 44; Kligman, 2009, p. 170 [ed. rom. – p. 235]; Dobrincu, 2003a, p. 66. Un bărbat care avea rude în America şi care, împreună cu soţia lui, deţinea aproximativ 15 hectare a fost „făcut" chiabur, lucru despre care el comenta cu ironie: „Chiaburu' dracului plin de păduchi, vorba ceea". Vezi Manoliu-Furnică, 1997-1998, p. 254.
23. Stan (2001, pp. 104-105) notează că, în satele unde chiaburii nu puteau fi identificaţi pe baza indiciilor de comportament „capitalist" (de pildă, deţinerea de mijloace de producţie, exploatarea altora), desemnarea duşmanilor a fost şi mai arbitrară; proprietatea asupra pămîntului devenea atunci un „criteriu de rezervă" după care mijlocaşii puteau fi transformaţi în chiaburi, criteriu folosit pentru a-i disciplina pe ţăranii mijlocaşi care se opuneau regimului.
24. Statutul de chiabur era complicat de interacţiunea sa cu alte categorii de „duşmani". Foştii preoţi greco-catolici, de pildă, puteau să aibă origini „chiabureşti". Chiaburii care se ascundeau în regiunile de deal ca să se sustragă de la plata impozitelor şi taxelor sau de la livrarea cotelor erau deseori confundaţi cu politicii angajaţi în acţiuni mai violente împotriva regimului etc. În contextul colectivizării, chiaburii erau duşmanii de clasă vizaţi prin excelenţă. Vezi Kligman şi Verdery, 2006; Iordachi şi Dobrincu, 2009 [ed. rom. 2005].

acesta a fost atins prin confiscarea posesiunilor ţăranului bogat, pentru a le oferi colectiviştilor o bază materială mai largă, a-i speria pe alţi săteni şi a furniza un exemplu negativ. Un instrument-cheie în acest sens l-a reprezentat o lege din 1948 privind „combaterea sabotajelor în agricultură", care permitea arestarea şi închiderea unui număr de ţărani desemnaţi deja sau care urmau să fie desemnaţi drept chiaburi şi confiscarea întregii lor averi. Pe baza acestei legi, sute de oameni au fost condamnaţi în toată ţara. De pildă, Leonida Teodor din comuna Ilia (Hunedoara), deţinător a nouă hectare de pămînt arabil, a două vaci, doi viţei, o iapă şi trei mînji, a fost pedepsit cu treisprezece luni de închisoare, o amendă de 20.000 de lei şi confiscarea tuturor bunurilor, mobile şi imobile, pentru „infracţiune economică": „Inculpatul în cadrul campaniei actuale nu a secerat în termenul ce a expirat la 3 iulie o suprafaţă de 4,58 ha cu grâu, lăsând grâul să se scuture fiind prea copt. Acelaşi inculpat a avut o întindere de 2,88 ha semănat cu trifoi, pe care nu l-a curăţit de cucută. Inculpatul nu a luat parte la campania preventivă contra gândacului de cartofi Colorado"[25]. Chiaburul şi eventual şi familia sa puteau chiar să fie deportaţi sau trimişi în lagăre de muncă. Acest tip de tratament a început spre sfîrşitul anului 1950, odată cu intensificarea bruscă a ritmului colectivizării, cînd numărul abuzurilor a crescut şi el rapid[26].

Cotele şi sustragerea de la predarea lor

Pe lîngă confiscări, principalele mijloace de îngrădire erau cotele şi impozitele exorbitante despre care am vorbit în capitolul 2 şi despre care ţăranii intervievaţi de noi spuneau că „nu ne mai lăsau nimic să mîncăm". Aceste poveri, menite să-i facă pe oameni să cedeze şi să-şi dea „consimţămîntul" autorităţilor comuniste, nu erau puse numai pe umerii chiaburilor, desigur, dar erau stabilite în trepte, favorizîndu-i pe cei săraci şi penalizîndu-i cu asprime pe chiaburi, pentru a le micşora influenţa în comunităţile unde trăiau[27]. Ideea era de a le atribui cote atît de mari şi cu penalizări atît de consistente în caz că nu se conformau, încît să-i silească să adopte măsuri pentru a creşte producţia. Un fost chiabur îşi amintea cum cantităţile pe care trebuiau să le livreze statului erau în mod intenţionat stabilite dincolo de orice posibilitate reală şi îi puneau astfel în situaţia de a încălca legea: „Au făcut o impunere foarte mare. Primeai o cărticică în care era trecut cît trebuie să dai din fiecare – carne, grîu, orz, porumb. Ei ştiau că omul nu poate să dea, şi astfel îl băgau la sabotaj, şi astfel, pe baza asta, îl închideau. Nu aveai cu cine să discuţi, că de ce ai

25. Document obţinut prin amabilitatea lui Aurel Răduţiu; deşi sursa nu este indicată, actul provine probabil din fondul Tribunal Deva din Arhivele Judeţului Hunedoara.
26. La scurt timp după aceea, conducerea de partid a lansat o anchetă a acestor abuzuri şi a stabilit că, din 789 de confiscări de la „burghezia rurală" – 599 de la chiaburi –, numai 34 (4 la sută) erau reacţii complet justificate la infracţiuni grave; 343 erau sentinţe justificate, pentru care confiscările au fost considerate însă „nedrepte"; 131 erau sentinţe ele însele nejustificate de vreo infracţiune reală; iar 112 fuseseră făcute fără nici un fel de proces judiciar. Din nefericire pentru chiaburii respectivi, cea mai mare parte a pămîntului confiscat fusese dat noilor GAC-uri şi nu a fost returnat (ANIC, fond CC al PCR – Organizatorică, dosar nr. 134/1950, ff. 1-5). Documentul nu specifică unitatea administrativă unde se făcuse ancheta (întreaga ţară? un grup de judeţe?) şi nu este datat, deşi se referă la confiscările făcute „de la 1 mai 1950 până în prezent".
27. Anumite mărfuri erau de asemenea vîndute la preţuri diferite. De pildă, pentru a cumpăra un car de lemne, chiaburii plăteau 50 de lei, mijlocaşii, 30, iar săracii, 20 (I.S., interviu Kligman).

pus atît de mult"[28]. Caracterul excesiv al cotelor şi impozitelor îi aducea deseori pe oameni la disperare. Aşa cum îşi amintea fiica unor chiaburi despre părinţii ei, „[p]este un an au fost aşa de distruşi încât nici nu ştiau ce să facă. [...] Fiindcă erau catolici, au crezut în Dumnezeu, nu se spânzurau – nu puteau să facă aşa ceva, dar erau oameni posomorâţi. Durerea aceea enormă pe care am văzut-o pe faţa părinţilor mei, cât s-au chinuit, cât au plâns, nu pot uita niciodată [...] asta este de neşters din viaţa mea" (Bodó, 2003, p. 24). Colectarea cotelor putea fi însoţită de violenţă, uneori fatală, mai ales acolo unde se predaseră cantităţi mici şi oamenii erau recalcitranţi. Alte tactici obişnuite aplicate celor care datorau cote sau impozite erau pătrunderea cu forţa în casele lor şi confiscarea de bunuri care să acopere valoarea cotelor nepredate. „Dacă n-ai avut să plăteşti impozitul, au luat şî pâinea di pă masă. Îţi lua haină di pă tine. Ce era mai frumos în casă le luau şi le vândeau pă licitaţie, nu le puteai scoate", îşi amintea cu durere o fostă chiabură[29]. Pe lîngă confiscări, chiaburii vinovaţi puteau fi judecaţi şi primi pedepse mergînd de la amenzi pînă la cîţiva ani de închisoare sau de muncă silnică.

Chiaburii au elaborat o serie de stratageme pentru a se sustrage rechiziţiilor – aşa cum au făcut toţi ţăranii care aveau de livrat cote. Îşi ascundeau grînele la rude şi, cînd veneau colectorii, pretindeau că nu mai au nimic. Sau le ascundeau acasă: „Tata a încercat să ascundă [produse] şi a făcut un perete fals la grajd, unde a ascuns vin şi ce a mai avut el. Însă ne-a prins... Atunci m-au dat pe mine afară de la şcoală" (Stoica, 2009, p. 434 [ed. rom. – p. 454]). Îşi împărţeau gospodăriile în unităţi mai mici, ale căror cote puse laolaltă erau mai mici decît ar fi fost ale familiei unitare[30]. Încercau să se ţină ferm pe poziţii, aşa cum a făcut A.S. din Romos (Hunedoara), care a refuzat categoric să-şi livreze cotele de carne şi lapte, spunînd „ca da membru lui in loc de lapte si membru calului in loc de carne ca sa manance muncitori"[31]. Un document provenit de la biroul regional de colectări Hunedoara discuta în detaliu tacticile chiaburilor, observînd că „[m]etodele cele mai folosite sunt: impărţirea din lan a snopilor, neinregistrarea intregei cantităţi rezultate la batoză, sustragerea din convoi, darea pământului in dijmă, vânzarea produselor depe câmp netreerate, etc."[32].

Unele stratageme – mult prea multe ca să le putem enumera aici – nu urmăreau doar eschivarea de la livrarea cotelor, ci afectau chiar activitatea gospodăriilor colective. De pildă, una dintre practicile obişnuite ale chiaburilor era să strîngă recolta, să plătească amenda pentru nepredarea cotelor, să-şi vîndă produsele în oraşe pe o sumă mai mare decît amenda şi să folosească diferenţa pentru a oferi salarii mai mari decît îşi puteau permite să plătească statul şi gospodăriile colective. Ca urmare, ţăranii preferau uneori să lucreze pentru chiaburi în loc să se înscrie în GAC. O altă manevră care putea să coste partidul sume mari, necolectate din cotele chiaburilor, era mituirea autorităţilor, despre care am vorbit în capitolul 3. Cu deosebită abilitate s-au folosit de această metodă oierii, care erau de obicei desemnaţi drept chiaburi pentru că angajau mînă de lucru. (Întrucît nu puteau să aibă grijă de turme mari de unii singuri, plăteau oameni care să-i ajute,

28. D.V., interviu Kligman; vezi Dobrincu şi Iordachi, 2005, p. 234. Oficialii regionali se plîngeau într-adevăr autorităţilor centrale că, din cauza calităţii solului, mijlocaşii şi chiaburii nu-şi puteau livra cotele stabilite. Vezi DJAN MM, fond 10, nr. 8/1951, nepaginat.
29. P.V., interviu Kligman; vezi Dobrincu şi Iordachi, 2005, p. 234.
30. Această strategie funcţiona deoarece cotele creşteau exponenţial odată cu suprafaţa de teren deţinută.
31. DJAN HD, fond CR PMR, dosar nr. 888/1953, f. 68.
32. DJAN HD, fond CR PMR, dosar nr. 728/1952, f. 44.

motiv pentru care ajungeau – ca atîția alții – pe listele de chiaburi.) Cum îndeletnicirea lor le permisese să acumuleze averi considerabile, îndeosebi în perioada interbelică (vezi Stewart și Stan, 2009, p. 258 [ed. rom. – p. 305]), oierii chiaburi puteau să-i mituiască pe oficialii locali și raionali pentru a-și șterge numele de pe listă.

> [A]păi cumnatu' meu [...], bărbatu' lu' soră-mea, și el o fost băgat la chiaburi. [...] În tot cazu', prin '52, '53, '54, așa ceva, și apăi s-o dus la ăsta, că era vicepreședinte, [...] și i-o dat 80.000[33]. S-o dus sara la el acasă: „Vecine" – că era vecin aicea –, și i-o dat 80.000, și, când o avut prima ședință, l-o scos de la chiaburi. [...] [Cu] bani, intervenea. Că fiecare își găsea câte unul care să-l apere. [...] Apăi, cu timpu', i-o tot dat afară. Cu timpu' i-o tot dat afară, tot pe rând, tot pe rând, până cu timpu' o cam dispărut cu chiaburii. (Stewart și Stan, 2009, p. 258 [ed. rom. – p. 305])[34]

În fine, unii chiaburi sperau să scape de cotele și impozitele care le fuseseră calculate încercînd să se înscrie în gospodăriile colective sau donîndu-și pămîntul și inventarul agricol statului. Într-adevăr, în multe comune unde își dădeau seama că gospodăria colectivă nu deține suficient pămînt, activiștii modificau în mod deliberat lista de chiaburi, reducîndu-le numărul și înscriindu-i pe cei eliminați în GAC. Deși existau tovarăși care se opuneau unei încălcări atît de flagrante a etosului luptei de clasă, vocile lor erau pînă la urmă acoperite de nevoia de pămînt și de animale (Márton, 2005, p. 7).

În general, desigur, conducerea de partid stabilise că chiaburii nu trebuiau primiți în GAC-uri. Încercările de a dona colectivelor ceea ce posedau nu erau nici ele bine-venite, deși majoritatea gospodăriilor nu aveau suficient pămînt. Așadar, dogmele ideologice contraziceau nevoile concrete. Conform Decretului nr. 308/1953, încercările chiaburilor de a renunța la terenul agricol „trebuiesc considerate ca încercări de sabotare a producției agricole și de sustragere de la îndeplinirea obligațiilor pe care le au față de stat" (citat în Ionescu-Gură, 2000, p. 295). Ca dușmani de clasă înclinați să submineze activitatea colectivelor, chiaburii care reușeau să se înscrie trebuiau descoperiți și dați afară ca parte a campaniei de îngrădire și erau obligați să-și livreze în continuare integral cotele. Conștiente de contradicțiile inerente luptei de clasă care făceau practic imposibilă integrarea chiaburilor în GAC, cu tot cu bunurile, experiența și statutul lor social, unele cadre au încercat totuși, în anii de început, să găsească justificări pentru a le ușura acestora înscrierea în colective. În scrisoarea pe care am consemnat-o în capitolul 4, de la doi frați către cel de-al treilea, țăran din Ieud, expeditorii invocau cu abilitate conceptele și categoriile partidului exact în acest scop, scriind de-a dreptul că „tu, defapt, nu esti chiabur, ci mijlocas", care, în urma unor dușmănii, sfîrșise prin a fi asimilat chiaburilor, „si cei care sunt in rand pe rand vor fi inlaturati din lumea noua care se naste"[35]. Își îndemnau fratele și pe toți membrii familiei lui să se conformeze, nu doar pentru binele lor, ci și al întregii societăți. Așa cum vom vedea, acești frați înțelegeau că politica față de chiaburi trebuia să se schimbe.

---

33. La vremea respectivă, salariul mediu era de aproximativ 1.000 de lei. Dacă îl comparăm cu această cifră, este evidentă puterea economică a oierilor.
34. N.I., interviu Stan pentru M. Stewart. În timp ce memoria pare să-i fi jucat o mică festă fostului proprietar de oi, care avea deja la vremea aceasta peste 80 de ani, totuși, 81 la sută din cele 37 de cereri depuse la comitetul local pentru a solicita deschiaburirea au fost într-adevăr aprobate – o rată de soluționare pozitivă neobișnuit de mare.
35. ACNSAS, FP, dosar nr. 248/1950/vol. 2, ff. 2, 23.

Practicile de verificare

Cotele, aşadar, erau în mod evident un spaţiu de eschivare de la politicile menite să-i îngrădească pe chiaburi. Eforturile de a le impune se intersectau, la rîndul lor, cu un alt set de politici referitoare la chiaburi: cele de verificare a statutului. În capitolul 2 am descris procesul de verificare a membrilor de partid, care a dus la o reducere considerabilă a numărului acestora. Verificarea era o practică sistemică, funcţionînd ca un complement la obsesia învinuirii şi a purificării; ea se aplica nu numai membrilor de partid, cadrelor, securiştilor etc., ci şi chiaburilor. Pentru a ţine în frîu abuzurile la nivel local şi identificările greşite, autorităţile centrale verificau listele de chiaburi care le erau trimise de la nivelurile inferioare ale ierarhiei, de la comune la comisiile raionale, regionale şi centrale specializate. Unele verificări erau stîrnite de contestaţiile chiaburilor, care protestau împotriva statutului ce le fusese atribuit, practică la care vom reveni mai jos; altele, de semnele de întrebare pe care le ridica includerea pe listă a anumitor persoane şi care apăreau în timp ce lista avansa pe cale ierarhică. Numele respective erau apoi trimise înapoi, pentru ca reprezentanţii locali ai partidului să poată justifica includerea şi eventual să înveţe din greşeala făcută, aşa cum vedem în cazul următor – a doi chiaburi al căror statut fusese pus la îndoială:

> Daca pe susnumiti, i-ati considerat chiaburi, orientandu-va numai după avere, ati comis o grava abatere, dela linia Partidului. [...] Cei de mai sus, daca nu au mijloace de exploatare, sunt tarani saraci sau mijlocasi, dat fiind faptul, ca au un numar mare de membrii de familie si regiunea muntoasa in care se gaseste situat pamantul. [...] Noi in munca noastra, trebuie sa lovim cu toata puterea si sa folosim legile dictaturii proletariatului, asupra dusmanului de clasa, asupra chiaburimii, si nici de cum in taranul sarac si mijlocas[36].

Aşa cum afirma însă un fost membru al Comisiei de Planificare a Ministerului Agriculturii, „[l]egea era redactată în mod civilizat, foarte frumos, nu-i aşa? Dar la aplicare... Nu-i totuna ce scrie pă hîrtie..."[37].

Chiar şi aceste cercetări suplimentare lăsau totuşi deschisă posibilitatea clasificării unui ţăran sărac sau mijlocaş drept „duşman", deşi nu neapărat drept „chiabur" (să ne amintim că, deseori, cele două noţiuni erau confundate), dacă „[a]re un trecut dusmanos regimului democrat, dat fiindca a fost un conducator al partidelor istorice [Naţional Liberal, Naţional Ţărănesc] sau legionar-fascist; sau activitatea sa dusmanoasa este facuta cu deplina constiinta"[38]. Nu e de mirare că trecutul cuiva era invocat pe larg pentru a justifica desemnarea sa ca „duşman de clasă". Cît despre cei doi ţărani menţionaţi mai sus, răspunsul lămurea că fuseseră categorisiţi corect: „D.I. face parte din clasa exploatatorilor [exploatează muncă mai mult de 30 de zile pe an]; D.V. intradevar poseda 6 ha. pamant de cea mai buna calitate, o vaca, 2 cai si 12 oi, insa pe langa acestea mai poseda o mica fabrica de cherestea cu apa, una moara taraneasca si o batoza [deţine şi exploatează mijloace de producţie]"[39].

Preocuparea partidului ca oamenii să fie corect clasificaţi drept chiaburi însoţea propaganda neîncetată care promova alianţa dintre ţăranii muncitori şi mijlocaşi. Liderii

---
36. Vezi ACNSAS, FP, dosar nr. 248/vol. 2, f. 17.
37. H.D., interviu Kligman; vezi Dobrincu şi Iordachi, 2005, p. 237.
38. ACNSAS, FP, dosar nr. 248/vol. 2, f. 17.
39. *Ibid.*, p. 21.

de partid subliniau în mod repetat că nu era suficient ca toate comisiile comunale, raionale sau regionale să afirme că unui ţăran „i se atribuise în mod corect statutul de chiabur" şi că aceste comisii trebuiau să furnizeze dovezi potrivite (de pildă, X a exploatat mînă de lucru mai mult de 30 de zile etc.). Deşi asemenea informaţii se transmiteau, în general, după nişte formule repetitive, ele erau menite să împiedice includerea oamenilor pe liste din motive de ordin personal.

De ce era Partidul Comunist atît de preocupat de verificarea listelor de chiaburi? Pentru a explica acest lucru, trebuie să revedem pe scurt determinările complexe ale politicii referitoare la chiaburi, pe care le-am prezentat în linii generale în capitolul 2. Pe de o parte, întreaga strategie de colectivizare promovată de partid se baza pe cîştigarea de partea sa a ţăranilor mijlocaşi, pentru ca ei să se înscrie în GAC, iar pămîntul şi priceperea lor de agricultori să contribuie la crearea de gospodării-model; era deci fundamental ca ţăranii mijlocaşi să nu fie alienaţi printr-o etichetare greşită. Pe de altă parte, întrucît persoanele clasificate drept chiaburi trebuiau să predea cote mult mai mari decît cele stabilite pentru mijlocaşi, era la fel de important să existe suficienţi chiaburi care să furnizeze produsele agricole necesare şi care să reprezinte o sursă de acumulare pentru campania de industrializare a ţării. Aceste două obiective trebuiau menţinute într-un echilibru foarte delicat: dacă erau prea nemilos persecutaţi, chiaburii n-aveau să mai fie capabili să producă surplusul indispensabil de produse alimentare, dar, dacă erau trataţi cu prea mare îngăduinţă, aveau să acumuleze capital şi să corupă atît alţi ţărani, cît şi cadrele. În procesul de verificare, formula „apt pentru îngrădire" semnalează exact acest echilibru şi trimite la procesul prin care chiaburii erau siliţi să producă permanent cît mai mult şi apoi expropriaţi de produsul muncii lor, furnizînd statului resurse vitale şi fiind în acelaşi timp „îngrădiţi", ca să nu-şi poată consolida poziţia economică[40]. Pentru obiectivele atît politice, cît şi economice ale partidului, era deci fundamental ca oamenii etichetaţi drept „chiaburi" să fie verificaţi şi, ca atare, partidul îi invita pe ţărani să-şi conteste clasificarea. Insistăm asupra acestui punct, deoarece reclamaţiile chiaburilor nu trebuie văzute numai ca o formă de „rezistenţă"[41].

În lumina aceasta, înţelegem mai bine semnificaţia raportului următor. În 1954, Comitetul Central a făcut una dintre reviziile periodice ale instrucţiunilor referitoare la listele de chiaburi. Un an mai tîrziu, biroul regional de partid Constanţa observa că urmase o perioadă intensă de deschiaburire. Prim-secretarul local raporta că membrii comisiilor verificaseră listele timp de două luni, dar că îi păstraseră pe ele (în mod inexplicabil) numai pe cei care exploatau mînă de lucru mai mult de 30 de zile pe an. Asta însemna că toţi cei care îşi donaseră pămîntul sfaturilor populare săteşti sau care renunţaseră să mai exploateze muncă salariată fuseseră deschiaburiţi, iar consecinţa fusese o reducere dramatică a numărului de chiaburi şi a cotelor colectate (vezi şi capitolul 2). Nu e de mirare că autorităţile de la Bucureşti au ordonat ca listele să fie reexaminate, astfel încît terenurile pe care cadrele le returnaseră în mod eronat foştilor chiaburi să fie repuse sub controlul partidului, cotele să le fie restabilite, iar cei care aplicaseră atît de greşit instrucţiunile din 1954 să fie sancţionaţi[42]. Este un exemplu perfect al importanţei acordate producţiei agricole a chiaburilor – unul dintre aspectele îngrădirii lor –, chiar dacă aceasta se afirma în dauna unei clasificări corecte.

40. Îi mulţumim lui Constantin Iordachi pentru că ne-a clarificat semnificaţia „îngrădirii".
41. În texte mai vechi (Verdery, 2009), noi înşine am făcut această greşeală.
42. ANIC, fond CC al PCR – Cancelarie, dosar nr. 43/1955, ff. 1-2. Este posibil ca rechiaburizările din 1955 să marcheze începutul unei reintensificări a campaniei de clasificare a chiaburilor şi, ca atare, să nu fi afectat doar regiunea Constanţa.

La fel de relevant ne apare un document din raionul Odorhei. În iulie 1953, Comisia Regională pentru Verificarea Chiaburilor a Regiunii Autonome Maghiare a trimis o scrisoare confidenţială, pe un ton plin de furie, către comisia raională subordonată din Odorhei, criticîndu-i cu asprime munca făcută de mîntuială:

> [M]ulţi tov. activişti ai Sfaturilor Populare raionale şi comunale au comis o serie de greşeli in ceea ce priveşte înscrierea pe listele de chiaburi in unele cazuri, ţărani muncitori şi mijlocaşi, împingându-i astfel cetăţeni cinstiţi in rândul duşmanilor. Partidul şi guvernul nostru şi intreaga clasă muncitoare, nu are nevoe de a declara duşmani ai regimului nostru cetăţeni cinstiţi. Cu toate avertismentele prin care li s-a atras atenţia tov. responsabili cu această problemă, totuşi comisiile formate la comune şi la raioane nu au dat importanţa cuvenită acestei probleme. Comisiile raionale in cele mai multe cazuri verifică superficial această problemă prin care aduc prejudicii multor ţărani mijlocaşi cinstiţi, şi in unele cazuri, ţăranilor săraci chiar, şi prin acest fapt compromite regimul nostru de democraţie populară. La toate insistenţele comisiei regionale pentru verificarea chiaburilor, tovarăşii de la raioane nu răspund la timp. Astfel impiedică terminarea impunerilor de către fisc şi C.S.C.† care prejudicii [*sic !*] economiei naţionale. Trebue să se inţeleagă odată pentru totdeauna că această problemă este importantă şi că tov. cari fac parte din această comisie nu au voe să se joace cu existenţa cetăţenilor cinstiţi...
> Vă avertizăm că sunteţi obligat a răspunde in termen de 15 zile dela data primirii oricărei corespondenţe in legătură cu chiaburii[43].

Acestea nu erau cuvinte de formă: după cum arată evidenţele documentare, nevoia unor verificări serioase era reală.

Minutele unei şedinţe a Secretariatului CC din 1955 pe tema deschiaburirii sugerează un posibil conflict între cadrele locale, care aveau nevoie de pămînt pentru GAC-uri şi, ca atare, îi radiau pe chiaburi de pe liste în schimbul loturilor de teren, şi autorităţile centrale, care încercau să inverseze procesul atunci cînd încasările din cote scădeau. E posibil chiar ca reprezentanţii partidului de la nivel local să fi inventat o nouă categorie, „fost chiabur", şi s-o fi folosit atît pentru a obţine pămîntul ţăranilor bogaţi, cît şi pentru a le permite copiilor acestor chiaburi să meargă la şcoală (încheind, adică, o înţelegere prin care fostul chiabur îşi dona pămîntul în schimbul unei încadrări ceva mai puţin stigmatizante). Participanţii la şedinţă au pus diverse întrebări legate de această practică, plîngîndu-se că sfaturile populare locale împărţeau această etichetă cu prea mare uşurinţă. Pe scurt, modul în care cadrele de jos adaptau politicile impuse de la centru avea consecinţe serioase pentru economia naţională[44].

Verificările constau în cercetări pe teren, care, atunci cînd erau efectuate corect, însemnau trimiterea de cadre de la raion să pună întrebări în sat, să stea de vorbă cu martorii şi să ajungă la o concluzie. Rapoartele şi tabelele anexate lor ne oferă un mijloc de a urmări în timp procesul de construcţie socială a categoriilor de clasă, îndeosebi a

---

† Comitetul de Stat pentru Colectări (n.t.).

43. Citām amplu (originalul este un document mult mai lung), ca să punem în evidenţă limbajul vehement folosit pentru a sublinia autoritatea partidului (care, în mod evident, nu fusese luată în serios suficient). Vezi DJAN HA, ARO, Sfatul Popular al Regiunii Stalin, dosarul *Despre chiaburii din raza Raionului Odorhei*, nr. inventar 38, 31 iulie 1953, ff. 68-69. Vezi Oláh, 2009 [ed. rom. 2005], pentru o discuţie mai amănunţită a verificării chiaburilor în raionul Odorhei.

44. ANIC, fond CC al PCR – Cancelarie, dosar nr. 43/1955, pp. 4-6.

chiaburimii. De exemplu, un raport preliminar din 1950 pentru înfiinţarea gospodăriei colective din Ieud, sat pe care un activist regional îl caracteriza drept „cuibul reacţionarilor", afirma că satul are 44 de chiaburi, număr care a rămas constant şi în 1951. La fiecare nume, raportul menţiona cît şi ce fel de pămînt deţinea persoana respectivă (de pildă, arabil, pădure, livezi etc.), cîte şi ce fel de animale şi ce alte „mijloace de exploatare" (precum : moară, treierătoare, cazan, piuă). Se specifica în plus dacă persoana făcea una sau mai multe dintre următoarele : exploata mînă de lucru, exploata mînă de lucru mai mult de 30 de zile pe an, obţinea profit de pe urma morii, fusese condamnată pentru activitate politică ; erau şi alte însemnări, de pildă aceea că persoana în cauză nu fusese încă pusă sub observaţie sau era rău intenţionată faţă de regim şi aşa mai departe[45]. Dar, în 1952, aşa cum s-a întîmplat în toată ţara ca reacţie la directivele venite de la Bucureşti, numărul original al chiaburilor din Ieud a crescut brusc de la 44 la 100[46]. Zece dintre ei au făcut apoi cereri să fie scoşi de pe listă şi jumătate au fost „radiaţi"[47]. În figura 6.1 vedem o parte dintr-o pagină a unui dosar de verificare pe 1951 din raionul Odorhei, unde se observă că persoanele de la numerele 259 şi 260 au fost deschiaburite pentru că nu exploatau forţă de muncă (260 ajunsese pe lista chiaburilor „din greşeală", iar 259 din „ură personală").

Chiaburi rămaşi pe liste :

Satul L u t i ţ a
252. Hegyi Sigismund. 57 ani 13,45 ha. teren total a ţinut slugi până în anul 1946. Pământul în prezent îl lucrează cu muncitori sezonieri şi zileri.
253. Sala Balasz. 37 ani 7,77 ha. teren total, are o garnitură de treer cu tractor. Pământul îl lucrează cu muncitori sezonieri şi zileri.
255. Zongor Ladislau. 54 ani 13,20 ha. teren total. In permanenţă lucrează cu muncitori sezonieri şi zileri. 50% din avere a cumpărat-o.
257. Torok Adalbert. 51 ani 7,77 ha. teren total pământul îl lucrează cu salariaţi permanenţi. Este un speculant, nu-i place să lucreze.

Chiaburi şterşi de pe liste :

259. Hegyi Pal. 63 ani 11,12 Ha. teren total. Niciodată n'a ţinut slugă. Pământul la lucrat cu propria sa familie. Din ură personală a fost pe lista chiaburilor.
260. Zongor Dominic. 54 ani 4,76 Ha. teren total nu a avut niciodată angajaţi sau slugi. Pământul său este pământ slab, pământ de munte. Din greşeală a fost pus pe lista chiaburilor.

Figura 6.1. Verificarea chiaburilor, raionul Odorhei, 1951

Sursă : Arhiva Raionului Odorhei, Sfat Popular al Regiunii Stalin, *Despre chiaburii din raza raionului Odorhei*, 1951, nr. inventar 38, p. 59. Prin amabilitatea lui Sándor Oláh. (Greşelile de ortografie aparţin originalului.)

45. Vezi Arhiva Primăriei Ieud, *Raport despre mersul schimbului de teren*, şi interviul luat de Gail Kligman lui B.S. ; pentru 1951, vezi DJAN MM, fond 274, dosar nr. 25.
46. Vezi Levy, 2009 despre directivele centrale şi *Tabel Nominal, chiaburi din comuna Ieud*, DJAN MM, fond 274 (Sfatul Popular al Raionului Vişeu), dosar nr. D17/1952.
47. Vezi DJAN MM, fond 274, dosar nr. D17/1951. Deşi una dintre persoanele scoase de pe listă avea 13 hectare şi angaja ajutoare pe timpul verii, pretindea că nu le ţine mai mult de 30 de zile pe an. Un altul însă, care avea 16 hectare, a continuat să exploateze mînă de lucru timp de mai bine de 60 de zile pe an.

La nivelurile superioare ale ierarhiei de partid, alte tabele furnizau date agregate, sintetizînd numărul chiaburilor şi motivele includerii lor pe listele din toată regiunea. Un raport din 1954 pentru raionul Vişeu (Maramureş) indica numărul total al chiaburilor – 65, redus de la 100 – şi numărul din fiecare comună, cu informaţii detaliate despre fiecare individ care ceruse să fie radiat de pe listă. Deşi comisiile regionale şi raionale de verificare nu fuseseră de acord cu rezolvarea tuturor cererilor de deschiaburire, după cîteva şedinţe de discuţii, comitetul regional recomandase scoaterea de pe listă a 30 de oameni şi păstrarea a 25[48]. Din totalul celor şterşi, doi erau fraţi care locuiau cu mama lor şi nu aveau ei înşişi nici o proprietate ; motivul includerii lor iniţiale fusese „din ura personala a fostului Presedinte de Sfat Popular". Deşi cei doi fraţi au fost scoşi de pe listă, mama lor văduvă a rămas printre chiaburi. Rapoarte similare compilau toate raioanele ţării.

În ciuda unor criterii aparent clare, deciziile referitoare la cine era desemnat „chiabur" şi cine putea fi deschiaburit păreau totuşi deseori arbitrare şi contribuiau la creşterea sentimentului de vulnerabilitate al populaţiei. Unii ţărani a căror forţă economică era caracterizată prin expresia „apt pentru îngrădire" rămîneau pe liste, alţii, care deţineau mijloace de producţie ori exploatau mînă de lucru, erau radiaţi. Un sătean îşi amintea că tatăl lui deţinea un cazan de ţuică ; fusese clasificat drept chiabur şi apoi şters de trei ori. Se pare că membrii Sfatului Popular din sat se aşteptau să primească ţuică pe gratis. Omul, pe de altă parte, se aştepta ca reprezentanţii autorităţilor să plătească pentru ceea ce consumau. De fiecare dată cînd refuza să le mai ofere băutura gratuit, era pus din nou pe lista de chiaburi. Deşi nu e limpede de ce era totuşi radiat de pe listă de fiecare dată, după ce a fost clasificat drept chiabur şi apoi deschiaburit a treia oară, omul a renunţat şi a vîndut cazanul statului (Stoica, 2003, p. 44)[49].

Acestea erau deci cîteva dintre procedeele prevăzute de politicile partidului pentru aţîţarea luptei de clasă prin îngrădirea chiaburilor, menite, pe de o parte, să-i determine să-şi crească producţia agricolă (ca să-şi poată livra cotele uriaşe) şi, pe de altă parte, să le submineze capacitatea de a acumula în continuare avere. Aşa cum am văzut, politica aceasta a produs rezistenţă în rîndul chiaburilor, care au apelat la o varietate de stratageme pentru a-şi ascunde dimensiunea reală a producţiei şi i-au mituit pe colectorii de cote. Aceeaşi politică presupunea verificările necesare pentru ca lupta de clasă să nu-i vizeze pe oamenii de care partidul avea nevoie ca aliaţi, menţinînd astfel constante livrările de produse agricole către oraşe. Îngrădirea chiaburilor în România a deviat semnificativ de la modelul sovietic, care pusese accentul pe *lichidarea* acestei clase, omorîndu-i sau deportîndu-i în masă pe membrii ei pentru a-i împiedica să saboteze colectivizarea şi a furniza forţă de muncă în zonele slab populate (vezi Viola, 2007). Vom vedea în capitolul 7 o consecinţă importantă a strategiei alternative folosite în România de a-i menţine pe cei mai mulţi chiaburi în satele lor.

---

48. Vezi DJAN MM, fond 274, dosar nr. 14/1954. Să observăm că totalul este 55, nu 65. E greu să obţinem altceva decît numere relative, din moment ce ele variază de la un document la altul.

49. Nu e clar nici de ce o parte dintre înseşi cadrele care alcătuiau listele de chiaburi nu erau şi ele incluse. Un ungur transilvănean observa despre un alcătuitor de liste care „ar fi fost mai chiabur decît mulţi dintre noi" că „vindea porţelanuri Marias... dar a intrat printre comunişti şi şi-a făcut toate rudele chiaburi ca să arate că nu era prieten cu moşierii" (Kristó, 1999, p. 165). Funcţionarul respectiv a devenit ulterior director de şcoală. În această calitate, a denunţat-o pe o profesoară că preda religie la clasă, deşi lucrul acesta era interzis. Inspectorii şcolari au venit să o asiste la oră şi i-au întrebat pe copii cine a făcut lumea. Un elev mai mic ca vîrstă le-a răspuns : „Bunul Dumnezeu, cu ajutorul partidului şi al guvernului" (*ibid.*, p. 166).

Subminarea prestigiului social

Dacă atacul asupra posesiunilor şi a puterii economice a chiaburilor a reprezentat unul dintre piloanele politicii împotriva lor, un al doilea au fost eforturile de a le compromite prestigiul social. Ca pedeapsă pentru păcatele lor de clasă, chiaburii au fost supuşi la hărţuieli fizice, psihologice şi sociale, la umilinţe şi chinuri fizice. O parte dintre aceste practici erau aplicate şi altor ţărani, dar împotriva chiaburilor ele au fost utilizate cu deosebită rîvnă. Multe presupuneau tratarea acestor oameni ca pe o sursă de „poluare" a satului; sănătatea societăţii ţărăneşti nu putea fi refăcută decît prin eliminarea lor. Chiaburii reprezentau o excelentă resursă pedagogică, căci modurile de a-i umili erau pe cît de diverse, pe atît de aparent inepuizabile. Pe pereţi, pe uşi, pe garduri erau afişate sloganuri, strigate de asemenea la şedinţele de partid sau de către comuniştii care străbăteau satul în grup: „Colectivu' cu noi, şi chiaburii la gunoi!" (Vultur, 2003a, p. 43); sau, într-o zonă maghiară a Transilvaniei: „Faceţi din culaci săpun!" (*Szappant a kulákokból*; Kristó, 1999, p. 115), în mod asemănător cu tratamentul aplicat evreilor în campania antisemită a lui Hitler[50]. În aceeaşi zonă, chiaburilor li se cerea să îşi agaţe pe uşi pancarte cu „Sunt culac", amintind de Steaua lui David pe care evreii erau obligaţi s-o poarte în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Într-o formulare din acelaşi repertoriu, ţăranilor li se spunea că „un chiabur este unul care suge sânge din voi! Vouă vă aparţine averea lui!" (Vultur, 2003a, p. 44). Lozinci similare apar şi în unele imagini caricaturale ale chiaburilor, care, aşa cum am mai spus, îi înfăţişează ca pe nişte capitalişti umflaţi, cu nasuri, burţi şi portofele grase.

Stigmatizarea chiaburilor

Aşa cum am văzut în capitolul 4, literatura era o sursă bogată de imagini ale chiaburimii. În special în perioada 1948-1952, cînd s-a desfăşurat etapa cea mai virulentă a campaniei, „cele mai multe nelegiuiri şi mai toate faptele terifiante imaginabile [...] sunt puse în seama chiaburimii, care se încarcă de toate păcatele societăţii, joacă rolul paratrăsnetului universal şi justifică toate erorile şi toate excesele politice, oriunde s-ar manifesta ele. Chiaburii se află într-un crescendo al agresivităţii de nestăvilit" (Negrici, 2005, p. 146). Sînt reprezentaţi sub multiple forme animaliere: „parazitul care se hrăneşte cu sânge uman (ploşniţe), fiara lacomă (lupi, hiene, corbi) pândind fiinţele vlăguite spre a se îmbăloşa de sânge nevinovat (din nou sângele, mereu sângele), jivinele subpământene primejdioase prin imprevizibilul apariţiei (şerpi, guzgani, dihori), lighioanele turbate atacând în haite spre a sfârteca vietăţile plăpânde" (*ibid.*, p. 158). Şi se folosesc de orice subterfugiu, de orice mijloc, inclusiv de propriii copii, pentru a se infiltra şi a sabota. „În majoritate piromani, ei sunt surprinşi în chip regulat cu damigene de gaz la ei în preajma «obiectivelor»" (*ibid.*, p. 157).

50. Sloganul acesta a fost consemnat într-un sat maghiar din Transilvania şi sugerează asemănări între soarta chiaburilor şi cea a evreilor din al Doilea Război Mondial. În capitolul 4 observam că ţăranii îşi însuşeau deseori lozincile oficiale şi le foloseau în propriul interes. Îi mulţumim lui Constantin Iordachi, care ne-a semnalat că ţăranii contracarau primul slogan menţionat de noi prin formula: „Un, doi, un, doi, colectivul la gunoi!".

Ilustraţia 6.2. Alungarea unui chiabur-lup în blană de oaie (din revista *Urzica*, 30 iunie 1952). Prin amabilitatea MNAC.

Avem apoi poeziile şi rimele afişate la gazetele de perete, predate la şcoală, strigate în sloganuri. O interlocutoare din Vlaicu îşi amintea că, la mijlocul anilor 1950, tatăl ei repeta adeseori cîteva versuri de pe o caricatură a unei localnice: „Filip Ana mă numesc,/ pentru astă chinuiesc,/ chiabură am fost în sat,/ de astă m-au condamnat,/ că şapte ani slugă am avut/ şi plată i-am făcut"[51]. Un oficial din Sfatul Popular al comunei Şibot (Alba) îşi amintea încă (în 2006) o poezie pe care trebuise s-o recite în fiecare zi în anul şcolar 1959-1960:

Hai să facem o gospodărie
Colectivă şi la noi în sat,
Munca să ne fie bucurie,
Viaţa să-nflorească ne-ncetat.

În gospodăria mare
A intrat şi moş Mardare

51. 206, interviu Verdery (*).

Cu Frunzina – baba lui
Şi i-a zis chiaburului:
—'Geaba vrei să ne-amăgeşti
Cu minciună şi poveşti,
Cîţi ani mai avem să trăim
Viaţă nouă ne clădim.

Aşa cum ne dovedeşte amintirea acestui ţăran, imaginile chiaburilor îi impresionau profund pe copii. Aceeaşi idee reiese dintr-un interviu cu o femeie din Aiud (Alba), care vorbeşte despre un chiabur din satul ei:

Ştiu că era un om înalt, era în vîrstă, şi chiaburul, în ochii noştri de copil, părea ca un om rău, ca un om, cum să spun eu, un om fără căpătîi, un om fără lege, un om fără Dumnezeu, cam aşa era descris el în ochii noştri.

[Şi de unde ai primit această impresie ?]

Tot de la şcoală.

[Şi ai crezut ?]

Da, sigur.

[Cînd vedeaţi unul care era denumit chiabur...]

Parcă aşa îţi crea groază, după descrierea care ni s-a făcut. Că sînt oameni răi, că exploatează, că profită de muncă şi nu plătesc bani sau produse... Nu, aşa îl vedeam eu şi din cele spuse la şcoală. Noi cînd îl vedeam şi aşa supărat, parcă şi mai mult ne speriam de el. Cu copiii, în chicote, că: „Ăla-i chiaburul, uite chiaburul!"[52].

După cum se vede, umilirea era unul dintre mijloacele preferate de a-i face pe chiaburi ascultători şi smeriţi şi de a le arăta altora că ţăranii bogaţi îşi pierdeau sau îşi pierduseră influenţa pe care o avuseseră în viaţa de zi cu zi a satului; ei deveneau obiectul mimesisului negativ, exemple care nu trebuiau urmate. Iată o strategie de a face de ruşine pe cineva care nu-şi predase cotele:

Punea să dai atîtea oi de cotă, să dai atîţia porci, să dai atîtea vaci, tot de ăştia care erau consideraţi chiaburi. Şi-apăi o fost unu' aicea şi nu şi-o dat vaca, ştii? O avut o vacă şi n-o dat-o. Şi apăi o venit, era o poartă mare, poartă mai bătrînească, de scînduri, şi apăi o scris mare, mare, cu var, aşa, pe poartă: „Aici stă chiaburul Şuvană Gheorghe. Nu şi-a predat cotele. Ruşine lui!"... Ca să arate la oameni că ce ruşine i-o fost la ăla care nu şi-o dat cotele[53].

Pentru chiaburi era o umilinţă să trebuiască să împrumute bani şi produse ca să-şi poată livra cotele, căci, în alte vremuri, ei erau cei la care alţii veneau să se împrumute. În plus, atunci cînd gospodăria colectivă le lua terenul, chiaburii nu primeau, de regulă, alte parcele fertile la schimb; pămîntul pe care îl primeau se afla la distanţă considerabilă de sat, încît sarcina de a stoarce ceva din solul sărăcăcios devenea şi mai dificilă. În plus, erau ridiculizaţi în timp ce străbăteau satul îndreptîndu-se spre noile lor loturi de teren, copleşiţi de întorsătura teribilă a sorţii – în plan social, economic şi chiar şi spaţial.

52. 213Z, interviu Verdery.
53. N.I., interviu Stan pentru M. Stewart.

Activiştii imitau în batjocură normele de comportament ale satului în aşa fel încît să-i jignească pe chiaburi. Fiul unui chiabur, care avea zece ani la vremea respectivă, îşi amintea cum cadrele încălcau regulile ospitalităţii:

Mă întorceam o dată acasă, şi [activistul] Plopşoreanu şi cu altu' mă opresc: „Spune-i lu' taică-tu să pregătească ceva de mîncare că venim pe la voi". Şi vin amîndoi, stau jos, mănîncă, beau ţuică şi se îmbată. Ş-atuncea unu' ia o foaie de hîrtie şi i-o vîră lu' tata sub nas: „Semnează!". „Nu semnez!" Şi o ţin aşa, cînd ăia, cînd tata, pînă unu' ia şi-l înjură pe tata de pizda mă-sii. Taică-meu era un om mare, cu nişte palme atîta. Dă să se scoale şi zice: „Să nu mă ocărîţi în faţa muierii şi a copilului!". Eu am văzut un topor pe pat şi mă gîndeam: „Acum tata se ridică, eu le trag scaunele de sub fund, şi el le dă la cap". A trebuit să-l ţină amîndoi ca să-l oprească. „Nu mă înjuraţi în faţa femeii şi a copilului!" Avea demnitate, taică-meu, şi un sentiment, aşa, al familiei, şi nu suporta să-l înjosească cineva în faţa noastră[54].

Tot un gest degradant era confiscarea bunurilor din gospodăriile chiabureşti, la care ne-am referit mai devreme. Era o mare ruşine ca lucrurile din casă ale oamenilor să fie plimbate prin sat în căruţa colectorului, în văzul tuturor, aşa cum se întîmpla cîndva cu bunurile săracilor, confiscate pentru neplata datoriilor. Dar o asemenea acţiune nu avea întotdeauna efectul scontat:

Care nu plăteau cotele, ţin minte, [...] le licita, le lua bunuri din casă, haine, mobilă... Da, bătea toba la intersecţii şi spunea: „În ziua de... se face licitaţie pentru cotele lui cutare...". Şi ţin minte, [...] ceva haine de pat, covoare, şi perne, şi plăpumi, şi ceva de genul ăsta, erau acolo la intersecţie, la Podul Iancului, puse acolo unde e gardul. Erau aşa jos puse, ca să vină lumea, chipurile să cumpere, cu banii aceia să plătească cotele ce era. Dar nimeni nu s-a dus să cumpere. Pînă la urmă, le-a dat înapoi la om, omul s-a dus şi s-a împrumutat. Lumea din sat nu cumpăra, nu venea nimeni să cumpere lucrurile altuia. După aceea s-a dus şi s-a împrumutat la 2-3-5, cît a putut, şi şi-a plătit[55].

Un fost chiabur scria în 1996 ziarului local că a fi fost chiabur era un stigmat pe care îl simţeai pe piele şi-l purtai cu tine peste tot, ca pe un spin ascuns în palmă: nu-l simţi dacă nu pui mîna pe ceva, dar, dacă te atinge ceva acolo, urli de durere (citat în Kristó, 1999, p. 94).

Înjosirea pe care o simţeau chiaburii era de multe ori vizibilă fizic. În loc să meargă drepţi, păşeau cu capul plecat şi ochii în pămînt (bărbaţii apăreau de aceea emasculaţi, căci oglindeau postura tradiţională în care femeile umblau în locuri publice)[56]. Chemaţi de mai multe ori noaptea la Sfatul Popular, erau agresaţi verbal, psihic şi fizic. Cît timp stăteau acolo, trebuiau să rămînă în picioare. Un bărbat în vîrstă, incapabil să se mai ţină drept, îndrăznise să se aşeze, motiv pentru care preşedintele Sfatului Popular îl lovise cu piciorul – comportament înainte de neconceput (vezi Kristó, 1999, p. 143). Respectul faţă de oamenii în vîrstă, dacă aceştia erau chiaburi, nu făcea parte din noua etică a comuniştilor. Şi nu numai cadrele se pretau la asemenea gesturi meschine de umilire, aşa cum se vede din următorul pasaj, în care Bodó descrie evenimente petrecute în satul Corund:

54. 59, interviu Verdery (2008) (*).
55. 206, interviu Verdery.
56. Capul plecat este un semn atît al deferenţei, cît şi al dependenţei, aşa cum se vede din pertinenta zicală a românilor „Capul plecat sabia nu-l taie".

> Când casierul teatrului local nu a dat bilet chiaburului, putea să refuze în mai multe feluri, fără să abuzeze de situaţia lui, dar putea să facă cu înjurături, jignind şi umilind în public persoana care a solicitat un bilet. Sunt mai multe date referitoare la jignirile exprimate în cazul întâlnirilor interpersonale, cazuri care demonstrează evident că persoanele cu prestigiu mic jignesc în mod voit pe cei care înainte au fost buni gospodari şi se situau mult deasupra lor. Rezultatele muncii de teren au demonstrat că aceste insulte „mici" au lăsat o urmă adâncă în cei desemnaţi chiaburi (Bodó, 2003, pp. 26-27).

Sătenii care observau aceste comportamente se întrebau uneori cît de departe se putea merge. De pildă, în Rimetea, un grup de locuitori a cerut lămuriri despre cum ar fi trebuit să se poarte cu chiaburii din sat. Ce ar fi trebuit să facă ei şi ce aveau voie chiaburii să facă? Au pus deci o serie de întrebări relevante, pe care celula locală de partid le-a înaintat Secţiei de cadre a Sfatului Popular al raionului Turda pentru lămurire:

> Cheaburii au dreptul să bea beuturi în restaurant sau cârciumă? Pot să-şi petreacă la baluri, piese de teatru, împreună cu ţărănimea mijlocaşă şi săracă? Dar fii şi ficele lor? Sau egzemplu o fică de chiabur care s-a căsătorit cu un ţăran sărac poate lua parte la petrecerile din comună? Dacă vreunul dintre ei nu vrea să execute unele ordine pe cari le dă sfatul popular al comunei, ce măsuri poate lua sfatul popular contra lor, le poate da în judecată? Sau numai înfricaţi?" (citat în Ţârău, 2003, p. 47)[57].

Stigmatul impus chiaburilor putea lua şi alte forme, de pildă, munca manuală grea sau înjositoare. Un fiu de chiabur îşi amintea:

> [T]atăl meu mergea în fiecare dimineaţă, la opt-nouă trebuia să se prezinte la Sfatul Popular cu alţii cei care aveau cai buni, erau gospodari ca lumea, nu cu două gloabe... Pe aceştia îi adunau, erau aici şi nişte activişti, atunci Sata era preşedinte de sfat. Şi cine nu se clintea [refuza cu încăpăţânare], acela primea o hârtie prin care era constrâns să care zece metri cubi de piatră pe drum. Şi, când piatra era cărată, trebuia chemat cineva de la sfat să recepţioneze. Şi atunci întrebau dacă s-a răzgândit, intră sau nu în colectiv, dacă zicea că nu, primea hârtie pentru căratul a încă zece metri cubi de piatră de calcar de la cariera Mereşti la uzinele Vlăhiţa... Asta se chema timp de gândire, timp de auto-lămurire. Dacă a terminat omul cu căratul pietrei de calcar, conducerea iar a întrebat dacă s-a răzgândit. Dacă răspunsul era nu, a primit dispoziţia de a mai căra zece metri cub de piatră. Şi aşa a ţinut treaba timp de trei luni, aproape toată iarna[58].

Chiaburii trebuiau să măture străzile, să curețe şanţurile de scurgere, să-i împingă pe activişti prin sat în roabe şi să facă alte tipuri de muncă de jos care nu se potriveau cu fostul lor statut social. Una dintre pedepse era de asemenea violenţa fizică - care, din nou, nu se limita la chiaburi, dar li se aplica acestora în mod special. Erau siliţi să bea apă clocotită şi, dacă nu puteau s-o termine, apa era turnată peste ei[59]. Erau loviţi de mai mulţi inşi odată, aşa cum i s-a întîmplat acestui chiabur din Dobrosloveni:

---

57. Vezi DJAN CJ, fond Primăria Rimetea, dosar nr. 1/1952, f. 182.
58. 6, interviu Oláh; vezi Oláh, 2003, p. 10.
59. ANIC, fond CC al PCR - Cancelarie, dosar nr. 96/1952, f. 7 (ARL).

Când m-am dus la Sfat, să semnez, m-au băgat înăuntru, şi ăsta, I.C., stătea după uşă. Mai erau primarul, M.D., F.T. şi încă unul, nu ştiu cine era. Cum am intrat, câinele de C. mi-a tras o palmă, de mi-a sărit căciula pe jos... „Ce-ai, bă, de dai în mine?" „Cine dete, bă, că nu dete nimeni..." Un prost... Primarul mi-a turnat un păhărel de ţuică şi l-a împins în faţa mea, să beau: „Ia, nea M., ia o ţuică!". Mie îmi era frică să nu mă otrăvească: „Nu beau, domne primar, nu beau ţuică!". „Hai, bre, nea M., se poate, nu bei matale cu noi? Uite, gust eu întâi!" Cred că a ştiut de ce nu beau... În fine, am băut ţuica aia, am semnat şi am dat să plec, dar mi-a mai pus una, s-o beau şi pe-aia. Cred că vroia să mă fac [să mă ameţesc], să nu mai spun şi la alţii cum e, aşa că n-am mai băut, le-am zis că „hai, bună zâua, am plecat...", când, de după uşă, C. îmi mai dă una la ureche, de n-am mai auzit! Zic: „Bă, C., nu te-am crezut aşa!". Şi zice primarul: „Hai, nea M., lasă, să ţii şi matale minte cum ai intrat în colectiv!"[60] (Lăţea, 2009, p. 347 [ed. rom. - p. 406]).

Aşa cum am văzut deja, chiaburii erau bătuţi, uneori mortal. În satul Comlăuş (Arad), fiul unui chiabur a fost ucis după ce a fost dat de mai multe ori cu capul de peretele beciului (Goina, 2003, p. 40). Iată o altă relatare tipică, făcută de un fiu de chiabur care era copil la vremea respectivă: „L-au luat pe tata la Cugir şi l-au bătut măr. A venit acasă, şi mama mi-a şoptit: «L-au bătut rău pe tată-tău». Mi-a spus să mă uit prin perdea cînd făcea tata baie. Şi i-am văzut nişte vînătăi şi urme de bici negre, albăstrii şi roşii"[61]. Pentru a evita asemenea tratamente, unii chiaburi din satele de lîngă păduri sau din zonele înalte se alăturau celor care se împotriveau regimului retraşi pe dealuri ori în munţi (sau, la şes, se ascundeau în propriile poduri cu fîn). Descoperiţi pînă la urmă, aveau parte nu doar de bătăi, ci şi de închisoare. Experienţele acestea erau întotdeauna însoţite de avertismentul ferm de a nu spune nimănui ce li se întîmplase, dacă nu voiau să sufere şi mai rău. Virtutea tăcerii a fost o lecţie predată multora şi învăţată de mulţi, însuşită apoi şi mai profund în timpul lungilor pedepse cu închisoarea care erau de regulă împărţite duşmanilor de clasă[62].

Toate aceste experienţe făceau ca eticheta de chiabur să fie o realitate profund traumatizantă, stigmatizantă, o formă de violenţă atît fizică, cît şi simbolică pe care victimele şi copiii lor o puteau internaliza şi retrăi apoi decenii la rînd. Pe lîngă propriul nostru material ilustrativ, menţionăm aici un interviu luat de McDonald (2009) în 2004 unei rusoaice care spunea că în 1995 - la peste 60 de ani de la colectivizare - o auzise *pentru prima dată* pe o altă femeie spunînd: „Am fost fată de culac", ceea ce o determinase şi pe ea să spună acelaşi lucru. Pînă atunci nu fusese niciodată în stare să-l rostească cu voce tare.

Persecutarea rudelor

Statutul chiaburilor de agenţi „poluanţi" ai mediului social era reprezentat drept contagios, atît în general, cît şi în interiorul familiei: ei îşi puteau molipsi prietenii, rudele sau soţul/soţia. Securitatea alcătuia dosare detaliate despre rudele de gradul întîi ale celor

60. A.B., interviu Lăţea.
61. 59, interviu Verdery (*).
62. Am notat în introducere (nota de subsol 85) că prizonierii, înainte de eliberare, semnau declaraţii prin care îşi luau angajamentul să nu dezvăluie niciodată ce trăiseră, auziseră sau văzuseră. Puţini şi-au călcat acest jurămînt, chiar şi mult timp după căderea comunismului - atît de bine învăţaseră valoarea tăcerii.

care se ascundeau sau erau deja arestaţi şi printre care se aflau şi chiaburi[63]. Pentru a nu fi „infectaţi" de cei cu origine „nesănătoasă", membrii familiei extinse şi prietenii evitau deseori contactul public cu cei pe care regimul îi stigmatiza[64]. Un ţăran menţiona că avusese probleme pentru că participase la înmormîntarea unui chiabur care-i fusese vecin (Kristó, 1999, p. 45). Mulţi prieteni deveneau foşti prieteni, temîndu-se să fie văzuţi în anturajul unui duşman de clasă[65]. Sau, dacă voiau să păstreze legătura, o făceau noaptea, cînd sperau ca nimeni să nu-i vadă, pentru că umbra pe care o arunca statutul de „duşman" (chiabur sau nu) era lungă şi lată[66].

Deşi bărbaţii, capi de familie, erau ţinta principală a atacului asupra prestigiului de statut al chiaburilor, cadrele le persecutau de asemenea rudele, mai ales soţiile şi copiii. O fiică de chiabur îşi amintea cu cîtă cruzime se apucase s-o convingă primarul comunei pe mama ei – o văduvă al cărei soţ fusese împuşcat în spate de forţele de Securitate, în 1950 – să se înscrie în gospodăria colectivă, oferindu-se să-i dezvăluie locul unde era îngropat trupul soţului dacă ea se învoia să semneze cererea: „«Dacă-mi spui de el, mă înscriu în CAP», a zis mama. Şi aşa ne-au luat totul şi cu pămîntul am intrat în CAP. Nu ştie nimeni cîtă bătaie de joc şi-au făcut cu oamenii"[67]. Ca şi bărbaţii, chiaburele puteau fi duse la Sfatul Popular în toiul nopţii – încălcare clară a normelor de comportament faţă

63. Vezi, de pildă, ACNSAS, FI, dosar nr. 2426/vol. 5, ff. 87-89, un tabel cu „rudele de gradul I a elementelor arestate in cadrul problemei [Popşa]". (Unul dintre fraţii Popşa a fost împuşcat în casa unei familii de chiaburi din Ieud, ceea ce a dus la arestarea tuturor membrilor familiei, mai puţin a fiului celui mic în vîrstă de doi ani; apoi, cît timp familia a fost închisă, rudele lor au fost ţinute sub supraveghere constantă.)
64. Tănase ilustrează această realitate cu exemplul lui Belu (Herbert) Zilber, citînd din jurnalul acestuia. După ce ziarul partidului, *Scînteia*, a anunţat că Zilber fusese „exclus din partid pentru vina de a fi întreţinut legături cu elemente duşmănoase clasei muncitoare", prietenii şi colegii au făcut ce au putut „pentru a nu fi bănui[ţi] de solidaritate cu un exclus pentru fapte misterioase". După acest episod, Zilber a simţit pe de-a-ntregul forţa a ceea ce însemna să fii „vînat" ca un proscris, afirmînd că acesta a fost momentul cînd a început „moartea" lui „civilă" (Tănase, 2005, pp. 162-163).
65. Vezi şi Stoica, 2003. Un fost deţinut i-a spus că, la întoarcerea din închisoare, îi era tot atît de teamă de alţii cît şi altora de el. Neavînd nimic să mănînce, a fost prins luînd fasole din proprietatea colectivului. Brigadierul, care se întîmpla să fie naşul lui, l-a silit să arunce fasolea, lăsîndu-l umilit şi în continuare flămînd.
66. Pentru cei care erau închişi ca politici, stigmatul era, într-un fel, mai durabil. Chiar şi după reabilitare, ei erau evitaţi, de teamă că lucrurile puteau să se schimbe din nou pe neaşteptate, aşa cum se mai întîmplase. Amnistiile generale, precum cea din 1964 (Decretul nr. 411), i-au eliberat pe politici din închisori. Chiar şi aşa, ei şi alţi foşti deţinuţi reabilitaţi de regim nu s-au întors neapărat în satele lor de baştină, ci s-au aşezat în oraşele, unde puteau duce o viaţă mai anonimă. Teama de a fi asociat cu un fost politic era o altă ipostază a mentalităţii de a aştepta să vezi ce se întîmplă – în cazul acesta, dacă persoana respectivă nu va fi cumva arestată din nou. După Revoluţia din 1956 din Ungaria, mulţi foşti deţinuţi care îşi executaseră sentinţele au fost arestaţi din nou, ca măsură de precauţie. Au existat şi persoane – membri ai familiei, prieteni – care au încercat să sprijine familiile deţinuţilor. Un chiabur în vîrstă din Reviga povestea cu lacrimi în ochi cum ajutase pe furiş o chiabură al cărei soţ era închis, găsind diverse moduri de a-i da ovăz pentru cal şi făină pentru familia ei (Chelcea, 2003b, p. 22).
67. C.I., interviu Kligman. Despre tată se spunea că fusese implicat în activităţi anticomuniste şi fusese împuşcat într-o acţiune organizată de miliţie şi de Securitate. Vezi CNSAS, FP, dosar nr. 84/1950/vol. 7, f. 335.

de femei – pentru a fi silite să semneze cererea de înscriere (vezi şi Thelen, 2005, pp. 39, 43, capitolul 2). Cadrele le ordonau, de pildă, să curețe WC-urile şi ferestrele fără nici un fel de accesorii de curățat. Cei care le supravegheau în timp ce munceau scuipau pe ele. Ca pedeapsă publică pentru că nu-şi predase cota de cereale, o femeie a fost rasă în cap[68].

O modalitate prin care chiaburii încercau să evite stigmatul şi umilința statutului lor de „duşmani" era manipularea strategică a instituției căsătoriei. În Gyergyóújfalu (Suseni), Transilvania, un măcelar care nu era chiabur le împrumutase bani unei văduve de chiabur şi fetei ei pentru ca ele să-şi poată preda cotele obligatorii. Pentru a nu fi adăugat pe lista de chiaburi, nu s-a căsătorit cu văduva (Kristó, 1999, pp. 26-27)[69]. Alții divorțau ca să atenueze sau să evite stigmatul prin asociere care putea să cadă asupra celor dragi. Cei care primeau pedepse lungi de închisoare puteau să divorțeze pentru ca fiii sau fiicele lor să nu întîmpine atîtea probleme la şcoală sau pentru ca soțiile lor să poată primi o slujbă ca să întrețină familia măcar atît cît să supraviețuiască (deşi asemenea lucruri nu erau uşor de aranjat)[70]. În mod neaşteptat şi contrar strategiei oficiale, funcționarii de partid le-au oferit cu generozitate oamenilor opțiunea de a divorța: de pildă, în Sîntana, o femeie a fost informată că putea rămîne în GAC numai cu condiția să se despartă de soțul ei (cei doi nu mai locuiau de patru luni împreună), care fusese exclus din gospodăria colectivă pentru că deținea o batoză (Goina, 2003, pp. 25-26). Nu doar cei cu origini chiabureşti, ci şi cei care se căsătoreau în familii de chiaburi erau vulnerabili, aşa cum am arătat în capitolul 3, cînd am menționat doi activişti criticați pentru că nu-şi denunțaseră rudele chiabure sau nu divorțaseră de soțiile lor[71]. Astfel, membrii de partid căutau să se despartă de partenerele de viață dacă descopereau un trecut al familiei care le rămăsese necunoscut. Aspirațiile de carieră puteau fi repede compromise dacă se afla că soția ori soțul avea „origini nesănătoase", ceea ce făcea ca divorțul să fie o opțiune utilă pentru cei interesați de ascensiunea socială. Şi totuşi, dacă soții aveau copii, divorțul crea probleme noi. Uneori, oamenii trebuiau pur şi simplu să aleagă între soț/soție şi copii sau „familia" mai largă a partidului[72].

O metodă care-i afecta profund pe oameni şi care viza relațiile de familie avea la bază ideea că statutul de chiabur şi trăsăturile asociate lui se moşteneau, aşa încît oprobriul

68. Vezi DJAN CJ, fond Primăria Rimetea, dosar nr. 1/1952, f. 182.

69. Din contră, alții se căsătoreau ca să nu fie puşi pe listă. Vultur relatează cazurile unor nemțoaice din Banat, care, în perioada de după război, s-au căsătorit cu colonişti români sosiți recent în sate pentru a evita stigmatul asociat etniei lor, numai ca să se trezească ulterior că soții şi familiile lor urmau să fie deportați în Bărăgan (Vultur, 2003a, p. 31).

70. Divorțul în asemenea cazuri era de multe ori instrumental. După ce un deținut era eliberat, de pildă, el putea să se însoare din nou cu fosta soție (B.G., interviu Kligman; vezi şi Dobeş, 2003). Sau o fostă soție putea să nu fie de acord cu nici un fel de reconciliere, aşa cum s-a întîmplat în cazul unui preot din Ieud care îşi petrecuse cîțiva ani ascunzîndu-se şi apoi mulți alții în închisorile româneşti. Pentru a-şi păstra slujba de profesoară, soția lui a fost silită să ceară divorțul şi a făcut-o (I.S., interviu Kligman).

71. Oamenii puteau să scape mai uşor dacă dovedeau că nu se asociaseră niciodată cu rudele lor prin alianță care erau chiabure. Un profesor suplinitor din raionul Odorhei primise o călduroasă scrisoare de recomandare pentru slujbă, urmată de observația că „neajunsul lui este că socrul lui este chiabur, cu care însă el nu are nici o legătură" (DJAN HA, ARO, Secția Învățămînt, Acte confidențiale, nr. inventar 54, 1953) (*).

72. DJAN HD, fond CR PMR, dosar nr. 442/1952, f. 29.

împotriva părinţilor era folosit şi asupra copiilor (ceea ce putea să-i transforme pe aceştia în foarte tineri „agenţi de lămurire"). Copiii chiaburilor erau în mod regulat umiliţi şi făcuţi de ruşine – în general, cu efect, pentru că uneori părinţii decideau să se înscrie în colectiv ca să nu mai vadă nefericirea copiilor, justificîndu-şi (faţă de ei înşişi) decizia ca un act moral. Fiica unui chiabur îşi amintea că miliţianul local obişnuia să o bată cu biciul, ţipînd în timp ce o lovea: „Pui de chiabur!" (Chelcea, 2003b, p. 23). Unii afirmau că „rănile din suflet" (Kristó, 1999, p. 60) fuseseră greu de uitat, lăsînd o urmă durabilă asupra copiilor impresionabili, care erau luaţi în rîs şi făcuţi în toate felurile, excluşi din diferite programe culturale, din echipele sportive şi de la diverse alte evenimente pentru tineri (Kristó, 1999, pp. 60-61, 100-102). Cu durere de mamă, o chiabură îşi amintea:

> Pe vremea aceea, în magazin a fost expusă o listă cu chiaburi, cine este chiabur, şi nu era voie ca chiaburii să fie serviţi în nici un magazin. Odată au adus bomboane... Şi eu am avut trei copii, şi fiindcă am avut din ce, au fost îmbrăcaţi frumos... Bomboanele au fost împărţite, şi copiii mei au fost de faţă. Gestionarul prăvăliei a întrebat: „Ai cui sunteţi?", şi copiii au spus că ai lui S. Atunci gestionarul i-a scos din rând, ţinându-i de urechi. Fiindcă tatăl lor este chiabur. Copiii au venit acasă plângând (Bodó, 2003, p. 22).

Părinţii povesteau că nu puteau răbda ca, în clasă, copiii lor să fie tot timpul puşi să stea în picioare şi umiliţi public în faţa colegilor[73]. Şi totuşi, uneori, elevii sau colegii dădeau dovadă de solidaritate cu copiii stigmatizaţi ai chiaburilor. În Sînpaul, de pildă, cînd autorităţile i-au exclus pe aceştia din urmă de la festivităţile de sărbători din căminul cultural, majoritatea tinerilor au părăsit şi ei sala (Oláh, 2009, p. 241 [ed. rom. – p. 291]).

Copiii de chiaburi nu erau scutiţi nici ei de privaţiunile la care autorităţile îi supuneau pe părinţii lor. Neputînd fi închişi, erau deseori puşi să facă munci grele, tîrînd, de pildă, lemne pe distanţe lungi. Deseori, discriminarea se vedea în faptul că nu li se permitea să meargă la şcoală. Cei care reuşeau să frecventeze cursurile nu primeau niciodată notele cele mai bune, indiferent de cît erau de silitori, şi, dacă lor (sau altora cu „origini nesănătoase", cum erau copiii de preoţi greco-catolici) li se dădea voie să absolve şcoala primară, puteau apoi să nu fie primiţi în licee, şcoli profesionale sau facultăţi. Erau necesare eforturi uriaşe – şi foarte mulţi bani – pentru a-i ajuta să intre. Unii chiaburi care n-au vrut să se înscrie în gospodăriile colective au trebuit să roage pe altcineva să le „adopte" copiii pentru ca aceştia să poată primi o educaţie (Roske, 2003, p. 76).

Indiferent de vîrstă, mulţi copii de chiaburi au cunoscut foamea pe care copiii ţăranilor săraci o înduraseră atîta vreme. Pentru părinţii lor, aceasta reprezenta încă o dovadă dureroasă a faptului că nu mai erau în stare să aibă suficientă grijă de familie. Astfel, atunci cînd unui chiabur (mai degrabă mijlocaş), tată a şase copii, i se spusese că activiştii locali vor trebui să-i ia vaca pentru că nu-şi putea preda cotele, el replicase: „Du-te şi ia-o, dar să-mi iei şi copiii. Ce să le dau de mîncare?"[74]. Un alt interlocutor povestea de o chiabură cu nouă copii care ascunsese un kilogram de făină în spatele unei icoane, crezînd că primarul şi echipa lui n-aveau să se uite acolo în timp ce-i inspectau locuinţa. Cînd i l-au găsit, primarul – ştiind că femeia n-avea să aibă nimic să le pună copiilor pe masă – a împrăştiat cu evidentă satisfacţie făina pe podea în timp ce se îndrepta spre ieşire[75]. Un vecin îşi amintea povestea dramatică a unui copil, singurul din familia sa rămas nearestat după o

73. Interviu Vultur, cota S.V.D.I.X. 2001.
74. I.S., interviu Kligman.
75. B.G., interviu Kligman.

descindere a Securităţii, ai cărei agenţi omorîseră în casa părinţilor lui un „terorist". În vîrstă de doi ani la vremea respectivă, băiatul a fost crescut de un vecin pînă cînd mama lui a fost eliberată un an şi jumătate mai tîrziu. Întoarsă acasă, ea a rămas sub supraveghere constantă: „Înt-o zi, miliţianul a zinit să o vadă şî o luat coleşă care a făcut-o şî o aruncat-o pe jos. Coconul ei o întrebat-o pe maică-sa: «Oare ce o să mîncăm?». La care miliţianul a răspuns: «Vei mînca pe dracu'!». Coconul o întrebat-o pe mă-sa: «Oare dracu' e bun de mîncat?»"[76].

Asupra sătenilor care nu erau etichetaţi drept chiaburi, vederea felului în care erau trataţi oamenii de cel mai înalt prestigiu social din sat trebuie să fi avut un efect psihologic extrem de puternic. Indiferent dacă erau mulţumiţi sau oripilaţi de priveliştea decăderii fizice şi sociale a chiaburilor, autoritatea partidului şi voinţa lui de a-şi impune puterea cu brutalitate erau percepute tot mai puţin ambiguu. Ruinarea chiaburilor însemna distrugerea unui model de existenţă, nesocotirea dominaţiei anumitor forme culturale şi demonstraţia cît se poate de literală a faptului că un asemenea mod de viaţă nu avea nici o şansă în noua orînduire.

Învăţătura partidului despre exploatare

Persecuţiile la care erau supuşi prietenii şi rudele chiaburilor au dat o lovitură devastatoare uneia dintre cele mai importante aspecte ale vechiului lor statut: capacitatea de a mobiliza mînă de lucru prin intermediul controlului asupra avuţiei lor în oameni. Aşa cum am arătat în capitolul 2, ţăranii înstăriţi aveau numeroase rude şi fini; ca oameni de calitate şi binefăcători ai celor mai puţini norocoşi ca ei în viaţă, îşi puteau asigura forţa de muncă atunci cînd aveau nevoie de ea. Partidul însă nu înţelegea la fel aceste schimburi sau caracterul moral al ţăranilor bogaţi, ci îi acuza că exploatau munca altora. Ajungem astfel la aspectul central al luptei de clasă: învăţătura comuniştilor despre ce însemna exploatarea.

Importul „exploatării" ca ideologie şi practică

Pe lîngă deţinerea de diverse mijloace de producţie, un criteriu fundamental prin care partidul îi distingea pe chiaburi de ţăranii săraci sau mijlocaşi era exploatarea de către cei dintîi a muncii salariate timp de cel puţin 30 de zile pe an. Să ne amintim că ţăranii înstăriţi deţineau suficient pămînt ca să aibă nevoie de ajutorul altora pentru a-l lucra, fie prin intermediul muncii salariate, fie prin diferite variante de muncă la schimb. Cadrele defineau acum aceste aranjamente drept exploatare. Un fost chiabur de peste 80 de ani detalia:

> Dacă omul a avut pământ mult şi nu l-a putut lucra, atunci a angajat slugi, slujnice, dintre oamenii mai săraci. Aici a fost lupta de clasă, că aceia ce au fost slugi au fost împotriva

76. D.M., interviu Kligman. „Coleşă" este termenul folosit în satul respectiv pentru „mămăligă". Acţiunea Securităţii fusese organizată împotriva „bandei Popşa", care opera în Maramureş. Vezi nota de subsol 62 mai sus şi ACNSAS, FP, dosar nr. 84, pentru numeroase detalii despre acesta şi alte grupuri.

celor care au fost bogaţi. „Uite, măi, ăştia v-au exploatat, chiaburii ăştia!" Ca să-i urască unii pe ceilalţi. Aceia s-au înscris primii în colectiv, toţi cei care au fost slugi pe la oameni gazde. Le ziceau: „Măi, o să le luăm pământul, şi va fi al vostru, voi-veţi lucra aici lângă sat şi pe ei i-om mâna acolo sus"[77].

Lecţia aceasta era dificil de întipărit în mintea oamenilor. Un fost colector de cote, şi el de peste 80 de ani, observa: „Chiaburu' ţărănesc o lucrat alăturea de servitori, o lucrat şi el. N-o fost să steie cu mîna-n buzunar, nu". Un alt chiabur, maghiar din zona Miercurea Ciuc, făcea un comentariu similar despre chiaburi ca duşmani de clasă: „Pot să înţeleg cum un baron sau conte poate fi considerat duşman al clasei muncitoare, cu toate că nici cu astă nu sînt de-acord. Dar un ţăran înstărit, care a lucrat zi şi noapte, cum poate fi considerat duşman de clasă? Astă nicicum n-am putut să-nţeleg" (Kristó, 1999, pp. 179-180). Un om care fusese prim-secretar pe regiune la începutul anilor 1950 comenta retrospectiv construcţia politică a muncii exploatate:

> Era o limită de la cât pân' la cât are, câte zile lucrează cu alţi... Asta era o prostie, n-o fost o treabă normală [...] nu i-o considerat nimeni chiaburi, aşa cum era noţiunea... Nu poţi defini un om că e ieşit din comun dacă lucrează treizăci de zile cu nu ştiu cine... Trebuia să găsească un motiv care să le spună exploatatori[78].

Folosirea muncii salariate mai mult de 30 de zile pe an era un criteriu decisiv, aşa cum erau şi deţinerea de întreprinderi comerciale sau exploatarea mijloacelor de producţie (precum batoze) pentru a obţine venit. Iar o practică esenţială pentru asimilarea acestor criterii de către populaţie erau contestaţiile depuse de cei etichetaţi drept „chiaburi".

Contestaţiile chiaburilor

Dacă verificau statutul chiaburilor, aşa cum am văzut mai sus, cadrele o făceau deseori în urma contestaţiilor prin care aceşti oameni răspundeau invitaţiei partidului de a respinge drept injustă încadrarea lor în categoria „chiaburilor" şi de a cere să fie reclasificaţi[79]. În acest fel, partidul crea o formă de dialog care semnala metodele „democratice" de interacţiune ale regimului, interesat părinteşte de nemulţumirile cetăţenilor săi. Pentru a evita consecinţele dureroase suferite de toţi cei desemnaţi drept „duşmani de clasă", chiaburii profitau în mod regulat de această posibilitate (ca şi de aceea de a contesta cotele ce le fuseseră atribuite, formulînd eventual o cerere separată). Reclamanţii expuneau tot felul de motive în apărarea lor, pretinzînd că nu înţelegeau de ce fuseseră clasificaţi drept chiaburi. Făcînd asemenea afirmaţii, aveau grijă să invoce categoriile de apel ale partidului şi să-şi arate cunoştinţele ideologice, dovadă, se poate presupune, a eficienţei tehnicilor

77. I.S., interviu Kligman; vezi Dobrincu şi Iordachi, 2005, p. 237.
78. P.G., interviu Kligman; *ibid.*
79. Cetăţenii erau invitaţi să conteste ceea ce considerau a fi greşeli şi în alte domenii: „[A]re dreptul să facă contestaţie la Comitetul Provizoriu de Plasă, de judeţ, şi chiar la Ministerul Finanţelor", ceea ce demonstra, în parte, „caracterul democratic al legii" (DJAN MM, fond Comitetul Regional PMR Baia Mare, dosar nr. 65/1949, f. 106). Vezi Bowker şi Star (2000, p. 207, tabelul 6.2) pentru contestaţiile clasificărilor rasiale într-un alt stat totalitar, regimul de apartheid din Africa de Sud. Îi mulţumim lui Rogers Brubaker pentru referinţă.

pedagogice despre care am discutat în capitolul anterior – şi eventual a ajutorului primit de la alţii în formularea petiţiei. Iată cîteva cazuri tipice :

Numitul am absolvit 6 clase primare [...], iar după ce am terminat cursul primar m'am băgat ca servitor la locuitorul Ion [*sic !*] Vlaicu unde am stat 3 ani de unde am plecat în armata şi războiu, după ce am venit din războiu in anul 1921, iar in anul 1922 m'am căsătorit cu fica fostului meu stăpîn, adica fica locuitorului Ioan Vlaicu.

Părinţii mei au fost oameni săraci tatal meu a fost servitor de mic copil iar mai tîrziu paznic de cîmp.

Dela părinţii mei am moştenit 4 jugăre pămînt, iar in urma casatoriei am mai primit 6 jugăre. [...]

Notez că în viaţa mea nu am făcut nici un fel de politica deşi în anii 1932-1938 am fost ca primar dar se poate constata comportarea mea ca primar in acei ani, am fost intotdeauna ataşat celor săraci şi nici decum nu am fost alăturea de cei ce exploatau [...].

Prin anul 1949-1950 am fost declarat chiabur şi nu ştiu pentru ce, la inceput am crezut că aşa trebue să fie deoarece este o măsura dreapta luata de Partid, dar însă acum văd că cu mine trebue să fie o greşală, deoarece nu mă simt indreptăţit să port acest nume cînd nu il merit.

In spiritul celor arătate mai sus rog Comitetul Raional P.M.R. Orăştie să întreprindă o cercetare amănunţită şi dacă găseşte juste cele arătate de mine să mă scoata de la chiaburie[80].

Solicitantul din Vlaicu atrăgea atenţia în mod corect asupra faptului că fusese exploatat în copilărie – avea „origini sociale sănătoase" – şi observa că nu fusese implicat în politică pînă nu fusese ales primar, dar chiar şi atunci se luptase pentru cei săraci împotriva claselor exploatatoare. Încrezător în înţelepciunea forurilor conducătoare, nu contestase iniţial clasificarea sa drept „chiabur" ; dar, sigur de dreptatea partidului, se hotărîse pînă la urmă să ceară reinterpretarea corectă a statutului său[81].

Un al doilea caz ne arată exemplul şi mai limpede al unui om care a învăţat să vorbească limba partidului.

Subsemnatul M.G. domiciliat în comuna Dobrosloveni, Raionul Caracal, vă rog a dispune cercetarea situaţiei mele materiale, precum şi decizia de trecere a mea din rândul mijlocaşilor în rândul chiaburilor. În sprijinul contestaţiei mele, fac cunoscut că din totalul pământului ce este trecut la rolul meu, în suprafaţă totală de 8,85 ha, dintre care pământ arabil numai 5,5 ha, restul pământ neproductiv şi linie de casă.

Cum subsemnatul nu am exploatat mână de lucru agricolă, muncile fiind făcute de mine şi familia mea, am predat la timp şi conform HCM cotele impuse, mi-am achitat la zi impozitele şi taxele către stat, vă rog a cerceta afirmaţiile mele ca fiind juste şi adevărate.

80. DJAN HD, fond Sfat Popular al Raionului Orăştie, dosar nr. 7/1954, fără pagină.
81. În ciuda recomandărilor comunei din 24 august 1954 de a fi deschiaburit, pe 18 septembrie, Comitetul Executiv raional scria că petiţionarul va rămîne chiabur. E interesant că, o lună mai tîrziu, fosta lui soţie – sora celui mai faimos aviator al României – a fost informată că avea să fie clasificată drept chiabură (poate ca urmare a contestaţiei pe care o formulase fostul soţ). Ea a făcut apel la Comitetul Executiv regional, care le-a transmis celor de la raion să „ia măsuri urgente" pentru a o scoate de pe listă şi să raporteze cine o clasificase astfel. Pe 25 noiembrie, preşedintele Consiliului Raional anunţa că fusese deschiaburită. Se pare că prestigiul familiei a prevalat în faţa altor considerente. Aceste documente confirmă informaţia din interviul pe care Katherine Verdery i l-a luat nepoatei aviatorului că fratele ei fusese de asemenea deschiaburit.

> De asemenea, ţin a menţiona că, greşit interpretărilor făcute de unii tovarăşi, am fost şi sunt un simplu muncitor meseriaş. Liber şi nesilit de nimeni, m-am pus în slujba partidului şi a republicii. Nu am posedat decât o presă de fabricat cărămidă, pe care am cumpărat-o ca fier vechi în 1942 şi am pus-o în stare de funcţionare. Atunci când nevoile judeţului au cerut ca această presă să fie pusă în funcţiune pentru acoperirea nevoilor republicii, am cedat-o de bunăvoie şi nesilit de nimeni [...]. Din anul 1945 mă găsesc în câmpul muncii, în interesul comunei[82].

Această persoană a înţeles că nu trebuie să aibă prea mult pămînt, aşa că şi-a micşorat suprafaţa deţinută ; că nu trebuie să aibă o cărămidărie, ci numai o „presă de fabricat cărămidă" ; că nu a exploatat decît forţa de muncă a familiei sale ; şi că a fost un cetăţean-model în relaţiile sale cu partidul şi cu republica, pe care le serveşte. În plus, în mod semnificativ, foloseşte de două ori expresia standard pentru donarea pămîntului către gospodăria colectivă, „de bunăvoie şi nesilit de nimeni", deşi ea nu se potriveşte cu adevărat în context. Contestaţia lui a fost totuşi respinsă : „Veţi pune în vedere [...] locuitorului M.G. că, în urma investigaţiilor noastre, a rămas definitiv în categoria chiaburi"[83].

Sau să luăm cazul unui alt chiabur, care nega afirmaţia că ar fi avut un servitor pînă în 1949 şi că nu-şi lucrase singur cele opt hectare de pămînt. El susţinea că informaţia era complet falsă, că nu mai avusese servitori din 1925 şi că cei care-l incluseseră la „chiaburi" acţionaseră din resentiment. În 1948, continua el, un consătean, „tovarăşul Petru I.", insistase ca el să ia în casă pe un nepot dintr-o familie mare şi săracă ce locuia într-un oraş minier îndepărtat : „[A] stat cinci luni de zile in care timp i-am cumpărat din bunăvoinţă imbrăcăminte şi bocanci plecând foarte mulţumit de ajutorul dat. Acest ajutor dat de mine la unul care avea nevoe de acest ajutor, a fost speculat de unii duşmani ai mei care ar fi afirmat că am avut ajutor in lucrul pământului, adică servitor"[84]. La finalul cererii, omul prezintă o listă cu 32 de săteni (mulţi dintre ei fini ai săi) care puteau să garanteze că nu avusese servitor sau că nu exploatase munca nimănui de ani de zile (şapte nume sînt bifate, ceea ce înseamnă că s-au făcut verificări substanţiale). Cererea sa a fost rezolvată favorabil şi, pe 30 aprilie 1945, petiţionarul a fost deschiaburit.

Aşa cum am văzut şi în capitolul 4, solicitanţii puteau alege să sară peste autorităţile comunale sau raionale şi să facă apel la cele de la niveluri superioare, în speranţa că înţelepţii partidului aveau să fie capabili să vadă dincolo de dinamica conflictelor interpersonale în urma cărora semnatarii ajunseseră în mod greşit pe lista chiaburilor. De pildă, în Odorhei, din 125 de chiaburi care şi-au contestat încadrarea, 70 şi-au adresat cererile Sfatului regional, nu celui raional, în timp ce 22 le-au trimis direct Comitetului Central. (Din numărul total, 49 au fost aprobate.) Faptul că oamenii adresau contestaţiile direct eşaloanelor superioare ale partidului reflectă poate nu atît un sentiment de încredere în bunăvoinţa liderilor, cît obiceiurile de mult înrădăcinate pe care le-am menţionat în

82. DJAN Olt, fond Sfatul Popular al comunei Dobrosloveni, raion Caracal, secţia Secretariat, dosar nr. 1786/1952, fără pagină.
83. DJAN Olt, fond Sfatul Popular al Raionului Caracal, secţia Secretariat, dosar nr. 1879/1952 (2 decembrie).
84. Vezi DJAN HD, fond Sfatul Popular al Raionului Orăştie, dosar nr. 1954, fără dată. Redefinirea sau repoziţionarea de sine cerea efort, mai ales în cazul acestui om, care era unul dintre cei mai influenţi membri ai uneia dintre cele mai influente familii din sat. La înmormîntarea sa în anii 1970, curtea casei a fost plină de oameni.

capitolul 4, de a cere repararea răului făcut la nivelurile joase „bunului împărat" sau regelui. În loc să se încreadă în bunăvoinţa partidului, ţăranii încercau mai curînd să-l oblige să fie binevoitor[85]. Mai mult, din motive pe care le-am notat mai sus, centrul nu-i dezamăgea neapărat pe cei care i se adresau, recunoscînd astfel erori şi devieri de la linia partidului. În două dintre exemplele de mai sus, cererile au fost soluţionate favorabil – dar, putem adăuga, chiar şi atunci persoana în cauză putea să rămînă în documente nu ca „ţăran mijlocaş", ci ca „fost chiabur", marcat încă, în parte, de stigmatul asociat acestei categorii (dar scutit de cotele covîrşitoare)[86]. Deşi nu vrem să sugerăm că, în general, contestaţiile erau rezolvate în favoarea reclamanţilor, subliniem totuşi că situaţiile nu erau întotdeauna atît de limpezi cum ar putea părea. O mulţime de factori contribuiau la rezolvarea disputelor, cîteodată în folosul solicitanţilor.

Ceea ce ne interesează în mod deosebit aici este faptul că depunerea unei contestaţii îl implica direct pe autorul ei în pedagogiile luptei de clasă. Redactarea unei contestaţii însemna rescrierea biografiei locale a petiţionarului. Dacă semnarea de către un chiabur a unei cereri deja pregătite de înscriere în GAC era un act de supunere faţă de autoritatea partidului, contestarea desemnării cuiva drept „chiabur" era un act voluntar de modificare a identităţii celui în cauză. Vrînd să demonstreze, de pildă, că un om care părea să fie servitor nu era (ca în cazul de mai sus) ori de ce faptul că semnatarul folosise braţe de muncă din afara familiei în perioada recoltei nu-l deosebea de ţăranii obişnuiţi, sătenii declaraţi „chiaburi" (printre care se aflau numeroşi „mijlocaşi") încercau să şteargă ceea ce îi făcuse cîndva „văzuţi" în sat pentru a se putea prezenta ca ţărani oarecare. Învăţau categoriile oficiale şi cum să le folosească în propriul interes, de pildă, pretindeau că deţineau mai puţin pămînt decît aveau în realitate: îl împărţeau în mai multe parcele, atribuite mai multor membri ai familiei, sau dovedeau că fusese moştenit ori că era zestrea soţiei (nu-l cumpăraseră, cu alte cuvinte) şi că, prin urmare, dimensiunile proprietăţii funciare nu justificau încadrarea lor la „chiaburi". Ţăranii care îşi contestau statutul nu doar renunţau la prestigiul lor social pentru a scăpa de stigmatul de clasă, ci încercau de asemenea în mod activ să se redefinească în termenii partidului. Extrem de important este faptul că internalizau noţiunea de „exploatare", de care se disociau în mod performativ, şi renunţau la ideea de „avuţie în oameni" ca bază viabilă a poziţiei sociale. Acelaşi lucru îl făceau şi cadrele care le verificau statutul.

Ca urmare a instrucţiunilor partidului despre cum trebuiau alcătuite listele de chiaburi şi aplicate practicile de verificare, numărul chiaburilor a variat în timp. Unii au fost deschiaburiţi, în timp ce alţii au rămas pe liste, care au fost completate cu nume noi. Aceste modificări erau de asemenea legate de situaţia aprovizionării cu produse agricole şi de ritmul schimbător al înfiinţării de gospodării colective. În general, atunci cînd ritmul acesta se intensifica, lupta de clasă lua avînt, chiar dacă manifestările ei variau la nivel local, regional şi naţional. Acolo unde exista o puternică împotrivire politică, lupta de clasă era mai vehementă şi se prelungea, indiferent de condiţiile locale pentru practicarea agriculturii (vezi Kligman, 2009 [ed. rom. 2005]; Stoica, 2009 [ed. rom. 2005]). Atunci

85. Ocolirea comitetelor comunale şi raionale avea totuşi avantajul politic de a alerta ierarhia superioară cu privire la potenţialele abuzuri săvîrşite mai jos, dînd de ştire comisiilor de la nivelurile inferioare că munca lor de verificare a cazurilor respective era „urmărită". Bineînţeles, cei care depuneau contestaţii puteau să se trezească şi ei supravegheaţi, de atunci încolo, de Securitate.

86. ANIC, fond CC al PCR – Cancelarie, dosar nr. 43/1955, ff. 1-2, 4-6.

cînd conducerea relaxa eforturile de colectivizare, lupta de clasă părea şi ea să-şi piardă din înverşunare. După 1962, pe măsură ce liderii români s-au distanţat de politica sovieticilor, interesul faţă de originile de clasă s-a atenuat treptat.

Reacţii la lupta de clasă

Cum au primit ţăranii ideea de „exploatare"? A avut ea succes? I-au învrăjbit toate aceste metode de hărţuială pe săteni împotriva chiaburilor? În unele cazuri, răspunsul este cu siguranţă „da" – cazul celor care rînjeau satisfăcuţi atunci cînd chiaburul trecea pe uliţă împingîndu-l pe primar într-o roabă sau care repetau lozincile şi poeziile răuvoitoare; cazul sătenilor care îşi văzuseră îmbunătăţit statutul cîndva dezavantajos. Ecoul acestei idei printre ţărani depindea în mare măsură de poziţia lor socioeconomică la vremea respectivă. Unii ţărani săraci care fuseseră slugi vorbeau cu resentiment despre cei bogaţi şi despre inegalităţile sociale din perioada anterioară socialismului[87]. Ei se numărau printre aceia care acceptau lupta de clasă şi care îi considerau pe sătenii înstăriţi exact ceea ce partidul afirma că sînt: chiaburi, exploatatori. Alţi ţărani săraci observau că, în timp ce unele persoane desemnate drept „chiaburi" munciseră din greu alături de lucrătorii angajaţi de ei, fuseseră într-adevăr şi chiaburi „răi", care se purtaseră urît – idee cu care unii dintre foştii chiaburi intervievaţi de noi au fost de acord[88]. Ţăranii săraci care fuseseră trimişi la şcolile de partid îşi aminteau cum învăţau despre exploatare şi conştiinţa de clasă şi cum se întorceau în satele lor motivaţi să caute dreptate prin promovarea luptei de clasă. Un bărbat de peste 80 de ani care fusese slugă întreba retoric: „Ce au făcut gazdele pentru lume? Au trăit atîtea sute de ani şi nu au făcut nimic. Absolut nimic. Tot ce au făcut au făcut pentru ei" (D.V.D., interviu Kligman). Comuniştii, adăuga el, au construit şcoli şi au încurajat educaţia pentru toată lumea. Am auzit mai multe relatări precum cea de mai jos, care-i aparţine unui profesor provenit dintr-o familie de chiaburi:

> [D]in cauza ideologiei noi, tensiunile dintre grupurile satului încet-încet s-au ascuţit. Ideea luptei de clasă a fost însuşită şi de cei mai blânzi oameni, şi au încercat să o pună şi în practică. Propaganda a reuşit să implanteze ura între oameni – consăteni, vecini – care înainte erau în cele mai bune relaţii. Când am fost elev la liceul din Odorhei, am vrut să

87. Unii oameni folosesc cuvîntul „chiabur" şi după 1989, deşi el nu mai are sensul peiorativ din vremurile colectivizării. Faptul acesta ne aminteşte de afirmaţia lui MacLean conform căreia categoriile au propriile biografii, care depăşesc perioada şi mediul cultural în care au fost create (MacLean, 2005, pp. 79-80).

88. Un fost servitor îşi amintea cum, ca tînăr sărac în Ieud, fusese silit să lucreze ca să plătească o amendă pentru tăiere ilegală de lemne în pădure, deşi ea ar fi trebuit pusă în seama ţăranului bogat care îl angajase şi care îi dăduse ordinul să taie. Acelaşi interlocutor pomenea de un ţăran înstărit care angajase pe un sărac să execute o sentinţă de închisoare în locul lui (D.V., interviu Kligman). Un ţigan bătrîn îşi amintea de chiaburul care îl tratase cu răutate, nelăsîndu-l niciodată să ia pauză de ţigară, spunîndu-i că, dacă voia să fumeze, s-o facă pe drum, nu la muncă (Chelcea, 2003b, p. 17). La Bucureşti, Vasile Luca observa într-o şedinţă a Biroului Organizatoric al Comitetului Central din 6 iunie 1950: „Nu chiaburul o să dea acolo foc recoltei, ci o să pună pe cel mai nenorocit muncitor agricol să o facă" (ANIC, fond CC al PCR – Cancelarie, dosar nr. 41/1950, f. 19 [ARL]).

trimit vorbă acasă la părinţi. Am căutat consătenii la restaurantul Csiszár, că de obicei acolo se opreau cu căruţele, să odihnească caii câteva ore. L-am întâlnit pe nenea Balazsi Sandor la un pahar de vin. Am stat de vorbă, şi, când i-am pomenit de rugămintea mea, cu glasul ridicat, răspicat – puţin sub influenţa băuturii – mi-a zis: „Noi nu suntem în aceeaşi tabără, nu ne aparţinem, eu nu-ţi transmit nici un mesaj". Aşa mi-a arătat ceea ce şi-a însuşit din propaganda auzită de la activişti[89].

Compasiunea faţă de chiaburi

Şi totuşi, mulţi săteni i-au sprijinit pe chiaburi: lupta de clasă pe care încercau s-o „ascută" cadrele inspira uneori manifestări ale solidarităţii sociale. În Dobrogea, observă Iordachi, „[s]trategiile de divizare a comunităţii săteşti prin introducerea luptei de clasă nu au dat rezultatele scontate. Toţi ţăranii intervievaţi subliniau că în Jurilovca nu existau chiaburi adevăraţi, ci doar chiaburi «făcuţi» pe criterii politice, care erau în fapt ţărani ca şi ei" (Iordachi, 2003, p. 42). Iată cuvintele unui pescar fără pămînt: „Sau un altul avea două hectare de pământ, avea un cazan de ţuică, şi avea o moară de vânt. Şi p'ăsta l-a încadrat. Şi, în fond, şi ăştia erau săraci lipiţi pământului, în realitate... Noi eram bucuroşi că aveam undeva unde să câştigăm o bucată de pâine, un kilogram de mălai, aşa. Dacă nu erau nici ăştia, era mai rău"[90]. La fel, într-o regiune locuită de maghiari, într-o noapte, un om a fost pus în cătuşe, dus de la o secţie de poliţie la alta, pînă la Csíkszereda (Miercurea Ciuc), şi bătut la fiecare oprire; apoi a fost adus acasă, iar oamenii au fost întrebaţi ce merita un astfel de exploatator. Mulţi săteni le-au strigat celor care-l aduseseră să-l lase în pace, pentru că întotdeauna fusese un om respectat, fusese ales în conducerea satului, ajutase la construcţia unei case de naşteri şi a unui centru medical şi făcuse multe lucruri bune. Furioşi, activiştii au replicat că ţăranii fuseseră induşi în eroare şi că aveau să vadă ei pînă la urmă că era de fapt un duşman al poporului (Kristó, 1999, pp. 159-160). În raionul Odorhei, liderii au fost îngroziţi să afle că „această solidarizare cu chiaburii a devenit acţiunea comunei întregi, au venit cu 100 căruţe la capitala de judeţ, să ceară dreptate. Astfel s-a creat atmosfera grea, ţărănimea săracă nu este de acord cu aceste metode"[91].

La adăpostul întunericului, ţăranii săraci loiali se încumetau să aducă mîncare familiilor de chiaburi, ale căror rezerve fuseseră secătuite de rechiziţiile exagerate, sau îşi asumau riscul de a ascunde cereale şi făină pentru ei, conştienţi de ce ar fi avut de suferit dacă erau prinşi[92]. Un asemenea sprijin este de înţeles: chiaburii fuseseră cei care le dăduseră oamenilor împrumuturi în bani sau mîncare în perioadele dificile, le oferiseră protecţie ca naşi etc. Chiar dacă era riscant, mulţi ţărani manifestau totuşi o anumită compasiune faţă de „duşmanii de clasă"[93]. Unii o făceau ziua în amiaza mare:

---

89. 2, interviu Oláh; vezi Oláh, 2003, p. 32.
90. V.Z., interviu Iordachi; vezi Iordachi, 2003, p. 38.
91. Caz relatat de Teohari Georgescu într-o şedinţă cu secretarii judeţeni de partid din 1950; minutele se găsesc în Cătănuş şi Roske, 2000, p. 166.
92. Interviurile coroborează rapoartele de arhivă despre ţăranii săraci şi alţi săteni care ascundeau grîne pentru chiaburi. Vezi, de pildă, ANIC, Fond CC al PCR – Cancelarie, dosar nr. 6/1952, f. 24 (ARL).
93. Mărturii ale aceleiaşi întrajutorări sociale există şi în cazul colectivizării sovietice. Viola scrie că ţăranii încercau să-i protejeze pe culaci de deportare, insistînd, atunci cînd erau întrebaţi,

> Noi aveam şapte hectare şi ne mai rămînea cîte ceva după ce dădeam cotele. [*Puteaţi să mai şi ascundeţi ?*] Da. Deiu lui Pîca [un ţăran foarte sărac] venea cu o echipă care umbla pe la casele oamenilor să vadă dacă au ceva ascuns prin poduri. Se urca pe scară, se uita în jur şi zicea : „Aicea nu-i nimic". Da' podul era plin ! Ăia de jos îl credeau şi nu mai urcau să verifice. Aşa a scăpat el pe mai mulţi[94].

În ciuda eforturilor partidului, modelul de comportament şi valorile care stăteau la baza statutului fostei elite chiabureşti a satului nu au fost complet distruse. Faptul că, în cea mai mare parte, spre deosebire de culacii sovietici, chiaburii României au fost lăsaţi să rămînă în satele lor de baştină (poate după cîţiva ani de deportare) a contribuit fără îndoială la această continuitate. Astfel, în timp ce modelul sovietic i-a îndepărtat sau „lichidat" pe culaci cu totul (vezi Viola, 2007), comuniştii români au preferat să îi ţină în viaţă şi la locul lor. Diferenţa avea să se dovedească importantă în felul cum ţăranii s-au înscris în colective.

Ţărani care-şi plîng soarta

Cît despre cei desemnaţi drept „chiaburi", ei au răspuns oprimării în numeroase moduri pe care le-am descris deja : ascunzîndu-şi cotele, încurajîndu-i pe alţii să se opună colectivizării, depunînd în mod repetat contestaţii, sabotînd planul de producţie, organizînd acte violente, alăturîndu-se cetelor de partizani din munţi şi aşa mai departe – toate, amplu documentate în literatura existentă. Adăugăm mai jos alte cîteva moduri de a lupta cu durerea şi chinurile la care erau supuşi chiaburii. Mulţi o făceau în tăcere, protejîndu-şi cît puteau copiii de ororile colectivizării şi nespunînd nimic care ar fi putut să le aducă necazuri în plus. Unii însă îşi găseau refugiu în repertoriul culturii populare pentru a-şi exprima suferinţa, creînd lamentaţii poetice despre nenorocirile care le răvăşiseră viaţa[95]. Asemenea bocete poetice, ca şi cererile scrise trimise autorităţilor, de îndreptare a unei erori, reprezintă forme de expresie culturală distincte, create pentru a înregistra necazurile *şi*, în acelaşi timp, pentru a stîrni compasiune faţă de situaţia celui afectat[96]. În bocete, cel care se plînge se prezintă pe sine ca victimă a suferinţelor şi greutăţilor şi apelează la sensibilitatea emoţională a publicului ; în cereri, solicitantul, folosindu-se de noul vocabular socialist, se re-prezintă pe sine ca pe un „om nou" şi apelează la normele justiţiei socialiste. Subliniem însă că bocetul poetic este produs în primul rînd pentru autorul său – în formă orală sau scrisă – şi, în cel mai bun caz, pentru cîteva rude şi cîţiva prieteni de încredere, în timp ce cererile erau adresate unui reprezentant al autorităţilor. Unii săteni au făcut uz de ambele forme culturale – urmărind catharsisul, pe de o parte, şi o posibilă soluţionare a problemei, pe

---

că „nu avem culaci aici" (refren auzit şi în România). După ce cîţiva culaci au fost deportaţi dintr-o anumită zonă, 4.000 de ţărani s-au împărtăşit la biserică, iar 3.000 au purtat banderole negre pe mînecă ; în plus, sătenii au refuzat să se supună ordinelor de a distruge tot ce le aparţinuse culacilor (Viola, 1987, pp. 87, 89).

94. 59, interviu Verdery (*).
95. Bocetul ca gen folcloric derivă din tradiţiile funerare. Pe lîngă catharsisul emoţional, el are avantajul de a-i permite autorului să includă în lamentaţiile sale şi alte suferinţe în afară de durerea pierderii cuiva drag. Bocetele funerare sînt de regulă rostite de femei ; altfel, bocetul poetic nu este diferenţiat după gen. Vezi Kligman, 1988 [ed. rom. 1998].
96. Vezi şi alte comentarii despre bocet ca gen folcloric în apendicele II.

de alta. Iată mai jos două bocete poetice compuse de un cuplu de chiaburi – cel dintîi, de soţ, cel de-al doilea, de soţie[97]. Nu în toate zonele din România întîlnim aceste forme poetice ; cele două provin din Maramureş.

POEZIA UNUI CHIABUR

[...] Şi-o fost musai de plecat
Cu tătă treabă din sat,
Acasă am ajuns tîrziu,
Astă tare bine-o ştiu,
Că numai un pic în casă am stat
Şi-au zinit şi m-o luat,
M-o luat, m-o arestat,
În temniţă m-o băgat,
Că n-am dat cotele toate
De carne şi nici de lapte.
Dar cum, Doamne, să le dăi
Cînd nimică tu nu ai ?
M-o băgat, m-o întemniţat
Fără să fiu vinovat,
Că cîte vite-am avut
Mers-am la tîrg şî le-am vîndut,
Le-am vîndut şi lor le-am dat.
Ce mi-o rămas, măi, o luat,
Recoltă ce o am recoltat
Toată, tătă lor le-am dat.
Stat-am trii luni arestat,
Iar la trei luni am scăpat.
Am avut mai mult de stat,
Şi nu ştiu ce s-o-ntîmplat,
Dar la trei luni am scăpat.
În mai, acasă-am zinit
Şi m-am dus la plugărit.
Am arat trei săptămîni
La mine şi la străini.
Cînd de mălai am gatat,
Mai aveam hrişcă de arat,
M-am dus în Trunchi a ara.
De mărs că să pot găta,
M-am sculat tare cu nopte
Şi-am mînat caii pă morte.
Pe la ujină[†] am gătat

97. Kligman le-a cules în 1990, în timpul lucrărilor agricole de vară din Ieud, Maramureş. Asemenea texte sînt greu de întîlnit.

† Masă servită între prînz şi cină (mai ales în zilele lungi de vară), de regulă pe la orele 16-17 (regionalism) (n.t.).

Tot pămîntul de-l arat,
Mai aveam de îl grapat.
Şi-o zinit [...] la mine
Şi mi-o spus : „Măi Şte, nu-i bine,
Iar au zinit după tine,
Lasă plugu', lasă tăte
Şi te du în lume departe,
Că să nu te ştie nime
Unde şi ce e cu tine ! ".
„Tu, femeie, plec amu."
Şi m-am dus la Porceanu,
Un mez de pîine-am luat
Şi atunci am şi plecat.
Dusu-m-am la Iza în gară
Şi m-am dus în lume iară,
M-am dus departe în lume
Să nu ştie de-al meu nume.

POEZIA UNEI CHIABURE

Dar şi cînd m-am măritat,
Mi-am ales fecior în sat
Şi frumos, şi cu avere,
Şi tînăr, şi pe plăcere,
Şi frumos, şi şi pe plac,
Şi înalt ca şi un brad ;
N-a fost ca şi el în sat.
Şi cu-atîta bunătate
N-am văzut fecior pe sate.
Şi cu-atîta omenie
Nu ştiu-n lume să mai fie.
Dară lumea s-a schimbat,
Şi de multe rele-am dat.
S-a schimbat c-aşa să fie
Ăla din urmă, întîie.
Cel din urmă să domnească,
Cel dintîi să chinuiască,
Cel dintîi întemniţat,
Cel din urmă cap la sat.
Dacă lumea s-a schimbat,
Pe-ai noşti pe toţi i-au luat
Şi-n temniţă i-au băgat,
De-acasă tot au luat,
Podul mi l-au măturat,
N-au lăsat nici grîu, nici paie,
Nici în staul nici o oaie.
N-au rămas nici boi, nici cai,

Nici o cană de mălai.
Nu le-au luat toate deodată,
Ci-azi un cal şi mîine-o vacă,
Astăzi patruzeci de oi,
Poimîine-o pereche-de boi.
Pînă n-a rămas nimic,
Toate le-au dus la IRIC†.
Zvonuri tot aşa făcea
Că de toate vom scăpa,
Că peste-o lună or veni
În ţară-americanii.
Peste-o lună, peste-un an,
Or veni peste ocean,
Or veni şi ne-or scăpa,
Cum o fost, iară s-a fa.
Dar trecut-au ani şi ani,
Şi-am ajuns ca cei sărmani,
Fără vaci şi fără boi,
Casa plină de nevoi.
C-am ajuns vremea ceia
Că n-am avut ce mînca.
Cote-impozite creştea,
Nu ţinea nime' sama
Că tu n-ai nici ce mînca
Şi nu le poţi achita.
Fără tot mereu venea,
Venea şi te obliga
Să le achiţi porţia.
Dar cum, Doamne, să le dai
Cînd nimica tu nu ai?
Grajduri, staul, podu-i gol
Şi în casă nici un ţol.
Fără-o cerguţă pe pat,
Vai, ce, Doamne, să mă fac?
Că bărbatu-i la-nchisoare,
Copiii cer de mîncare,
Şi nu ai ce să le dai,
Că-n pod nu-i pic de mălai,
Lapte nu-i, că nici vaci nu-s,
Că pe toate ni le-au dus,
Grîu, cartofi ni le-au luat,
Podul mi l-au măturat.
Prin sat eu am alergat
Şi de toate-am căpătat

† Întreprinderea Regională de Industrializarea Cărnii (n.t.).

De la oamenii din sat
Care n-o avut dări grele
Şi care s-o plătit de ele.
La copii mîncare-am dat,
La foame nu i-am lăsat.
Dar cînd a fost cel mai greu,
Nu ştiam ce să fac eu,
A dat bunul Dumnezeu
Că Stalin acela rău,
Acel rău şi blestemat,
Dracu-a venit şi l-a luat,
Cred că-n iad l-a aruncat.
...
Şi-n colectiv m-am băgat.
Doamne, rău m-am supărat!
Că m-am văzut iar săracă,
Fără cai şi-n grajd o vacă.
Vai de mine, n-am avere,
Nici pămînt şi nici putere
Să fac lumea s-o împac,
Cum a fost iară s-o fac.

Femeia aceasta, ca şi alţii, a oftat: „Ce-am făcut înt-o viaţă mi li-o luat înt-o dimineaţă! ".

Atenuarea legăturilor sociale

În ciuda exemplelor de ţărani care i-au sprijinit pe nefericiţii chiaburi, efectele luptei de clasă asupra organizării sociale a satului au fost devastatoare. Scriind despre Uniunea Sovietică, Merle Fainsod (1958) comenta capacitatea extraordinară a sistemului socialist de a reformula relaţiile sociale ; noi am arătat rolul hotărîtor pe care lupta de clasă l-a jucat în acest proces. În multe privinţe, ea a funcţionat ca un stimul al breşei organizaţionale. Deşi relaţiile de rudenie au rămas fundamentale în vieţile sătenilor, lupta de clasă le-a alterat sensul, iar colonizarea lor de către partid le-a privat de o parte din încrederea necesară pentru a se susţine. Persecutarea ţăranilor bogaţi, care fuseseră nodurile principale ale reţelelor sociale din sat, a rarefiat aceste reţele, slăbind astfel legăturile sociale care îi înrădăcinau pe oameni în comunităţile lor[98]. Cînd manifestau solidaritate în sprijinul chiaburilor, sătenii o făceau cu teamă. Iar cînd această solidaritate lua forma revoltei împotriva colectivizării, ca în Vadu Roşca, represiunea ce urma o destrăma în aşa măsură, încît pînă şi cei arestaţi se denunţau unul pe altul (Stoica, 2009 [ed. rom. 2005])[99]. Asta nu înseamnă că satele româneşti tradiţionale fuseseră scutite de conflicte : solidaritatea nu

98. Acelaşi efect l-a avut emigrarea din comunităţile rurale, pe care o discutăm mai pe larg în capitolul 8.
99. Revolta din Vadu Roşca a fost atribuită parţial, cel puţin retrospectiv, puternicei solidarităţi sociale a locuitorilor (vezi Stoica, 2009 [ed. rom. 2005]).

fusese trăsătura lor caracteristică. Dar, acolo unde ea existase, lupta de clasă şi represiunea omniprezentă au redus treptat unitatea de solidaritate de la satul întreg la gospodăriile sale constituente şi la reţele mai mici de rudenie. Legăturile sociale au fost astfel atenuate.

Această „subţiere" a relaţiilor dintre oameni mai are o sursă, subapreciată de literatura despre colectivizare: efectele penuriilor repetate de alimente şi implicaţiile lor pentru campania de colectivizare[100]. Prezenţa alimentelor în cantitate suficientă este esenţială nu numai pentru supravieţuire, ci şi pentru reproducerea relaţiilor sociale. Aşa cum se întîmplă în multe părţi ale lumii, nici în România de dinainte de colectivizare nu exista eveniment social fără cantităţi apreciabile de mîncare[101]. Prepararea şi servirea ei reuneau energiile multor femei care erau rude şi vecine şi astfel întăreau legăturile sociale şi le puneau în evidenţă. În plus, consumul de alimente consolida relaţiile dintre cei care mîncau împreună. Cu cît statutul cuiva era mai înalt, cu atît era mai important ca persoana respectivă să-şi etaleze capacitatea de a mobiliza atît resurse de hrană, cît şi oameni care s-o consume. Cînd mîncarea devenea prea puţină, ocaziile acestea se răreau: ca atare, raporturile sociale pe care le făceau posibile începeau şi ele să se şubrezească[102].

Penuria resurselor de hrană a pavat drumul colectivizării precipitînd ameninţările la adresa reproducerii sociale, pe care agresiunea partidului asupra structurilor sociale ale satului n-a făcut decît să le exacerbeze. În România, cauzele deficitelor de alimente au fost în primul rînd sistemul de cote, care deturna mîncarea din sate către oraşe, şi reparaţiile de război pe care ţara a trebuit să le plătească Uniunii Sovietice şi care însemnau mii de tone de cereale pe an. Aceste lipsuri au contribuit la pregătirea terenului pentru transformarea relaţiilor sociale de la sate; politicile legate de lupta de clasă au făcut şi ele parte din acelaşi proces. Cotele tot mai mari stabilite pentru chiaburi i-au silit să crească producţia, dar le-au afectat atît acumularea de capital, cît şi capacitatea de reproducere a relaţiilor sociale, atît de importantă în semnalarea şi menţinerea statutului lor. Independent de intenţiile cadrelor, cotele au avut ca efecte împuţinarea ocaziilor de ospitalitate între rude şi îngrădirea chiaburilor nu doar din punct de vedere economic, ci şi social, lăsîndu-i fără nici o posibilitate de a-i hrăni pe alţii.

Un indiciu grăitor al relaţiilor sociale astfel primejduite este tăcerea pe care mulţi dintre interlocutorii noştri o asociază perioadei de colectivizare, aşa cum am observat la sfîrşitul capitolului 5: oamenii ne-au spus că vorbeau mai puţin atît cu rudele, cît şi cu

---

100. Îi mulţumim lui Kenneth MacLean pentru discuţiile pe care le-am avut pe această temă. Criza de alimente şi foametea sînt aspecte importante ale experienţei colectivizării. Amintim cumplita foamete din Ucraina (1932-1933), episoadele de foamete şi crizele alimentare din Vietnam de pînă în anii 1970 şi foametea din China (1958-1961). În România, o foamete devastatoare s-a produs în Moldova în 1944-1946, iar deficite grave de produse alimentare au existat şi în celelalte provincii ale ţării pînă spre mijlocul anilor 1950. Aşa cum susţin Conquest (1986) pentru Ucraina şi MacLean (2005) pentru Vietnam, o parte dintre episoadele de foamete s-au datorat nu condiţiilor climatice, ci intervenţiei omului, în primul rînd, rechiziţiilor de produse agricole la preţuri care nu le permiteau familiilor ţărăneşti să-şi procure mîncare din altă parte.

101. Trebuie să observăm aici că definiţia „mîncării" are o importantă latură culturală. Am auzit deseori de la interlocutorii noştri că rechiziţiile îi lăsau fără nimic de pus pe masă – dar nimeni nu a menţionat vreodată oameni care să fi murit de foame. Unul dintre cei intervievaţi ne-a indicat acest element cultural spunînd că persoanele responsabile de colectare le luau tot grîul cel mai bun şi-i lăsau numai cu făina neagră.

102. Verdery (1996, capitolul 2 [ed. rom. 2003]) a susţinut acelaşi lucru despre România anilor 1980.

alţi săteni, pentru a evita să fie auziţi de către cei care trăgeau cu urechea şi apoi trădaţi autorităţilor. Fraţii sau surorile care nu se înţelegeau dacă să se înscrie sau nu în GAC începeau să comunice mai puţin; cei care se înscriseseră se retrăgeau din spaţiile publice ca să evite comentariile. Restrîngerea comunicării a redus automat sociabilitatea şi, aşa cum arătam în introducere, a fost una dintre cauzele înfruntărilor de după 1989 dintre diferitele poziţii care pretindeau a afirma adevărul istoric şi a avea acces la memoria socială autentică.

Concluzii

Procesele declanşate de lupta de clasă au reconfigurat atît relaţiile sociale din lumea satului, cît şi relaţiile dintre indivizi şi stat, creînd mecanismele puterii prin care partidul guverna şi îşi legitima în acelaşi timp autoritatea. În încheierea capitolului 5, am sugerat o paralelă între munca de lămurire şi acţiunea unui virus: asemenea virusurilor, cadrele comuniste pătrundeau mai întîi în interiorul gazdei, apoi se foloseau de mecanismele de reproducere ale acesteia pentru a le dezvolta pe ale lor, în interes personal. Imaginea este la fel de potrivită şi în cazul instigării la lupta de clasă. Pentru membrii comunităţilor săteşti, ierarhia de statut şi organizarea socială erau în ele însele o formă de putere, întemeiată pe angrenarea persoanei într-o reţea de relaţii sociale. Pe asemenea resurse s-au bazat sătenii pentru a răspunde puterii partidului, care a colonizat însă exact aceste relaţii, recunoscîndu-le vigoarea. Dacă la început ţăranii au amînat intrarea în colectiv în numele relaţiilor de familie, pînă la urmă s-au înscris exact în virtutea acestor relaţii: pentru a-i permite unui copil să rămînă la şcoală sau unei rude să-şi păstreze slujba. Iar atunci cînd îşi justificau înscrierea spunînd că „aşa a făcut toată lumea”, ei invocau, aşa cum vom arăta în capitolul următor, relaţiile lor din comunitate, nu responsabilitatea faţă de stat. Avea să fie ultima ocazie de a face acest lucru, pentru că, odată cu semnarea cererilor de înscriere, împuterniceau partidul să devină reţeaua definitivă, protectorul lor, spaţiul generativ al relaţiilor sociale. Ca rezultat al breşei organizaţionale, se angrenau într-un set de relaţii birocratice ce tindeau să înlocuiască legăturile din interiorul comunităţii în care oamenii fuseseră implicaţi pînă atunci.

În acelaşi timp însă, nu trebuie să uităm că, pentru mulţi săteni, organizarea socială precomunistă fusese oprimantă prin multiplele ei forme de inechitate socială, etnică şi de gen. Subliniind violenţa pe care comuniştii au descătuşat-o asupra acestor structuri şi soarta nefericită a ţăranilor bogaţi (printre care s-au aflat şi cîţiva dintre cei mai buni interlocutori ai noştri), putem foarte uşor să nu ne punem întrebarea dacă structurile acelea ar fi trebuit într-adevăr păstrate. Una dintre ironiile colectivizării este faptul că, pe măsură ce cadrele se străduiau să distrugă organizarea socială existentă prin instigarea la lupta de clasă, ţăranii erau siliţi să apere relaţii care se dovedeau ele însele aspre şi brutale[103]. Nu toţi au fost dispuşi să facă asta. Numai aşa putem înţelege de ce partidul a izbutit să-şi recruteze simpatizanţi din grupurile dezavantajate în ordinea tradiţională a lucrurilor: săracii, romii, evreii, migranţii, pe care satele îi considerau „venetici”, şi aşa mai departe – chestiune la care ne vom întoarce în capitolul 7. Asemenea aliaţi erau esenţiali în procesul de colectivizare şi, aşa cum vom vedea în capitolul 8, s-au aflat printre principalii lui beneficiari.

103. Îi mulţumim unui comentator anonim pentru insistenţa asupra acestor consideraţii.

Partea a III-a

Rezultatele colectivizării

Capitolul 7

Formarea colectivelor

Ori te spânzuri, ori te-neci, ori la colectiv te treci![1]

[T]ov. M.V. care este văr cu un cheabur se manifestă printre populaţie căci dacă se scriu în G.A.C. cu Romi osă lucreză până le es şi ochi căci acieia nule placie casă munciască la pământ [...] şi ei nu for casă comande cineva când trăbuie să meargă la lucru[2].

O parti din oameni, spuné oaminii cî ar' sî vii americanii. „Da, da, a' sî vii americanii", da' alţî spunéu, zâci: „Pânî o sî vii americanii aiştia ni prăpădesc în colhoz! Ni omoarî în colhoz, pânî ce-ar' sî vii americanii sî ni scoatî!". Şî era oaminii demoralizaţ, omu' nu mai ştié ci sî creadî[3].

Tehnologiile de „lămurire" pe care le-am detaliat în capitolele precedente – propaganda, mimesisul, denunţurile, munca educativă depusă de cadre, lupta de clasă etc. – aveau un obiectiv foarte limpede: ca ţăranii să se înscrie în colective „de bunăvoie". Ei au făcut-o pe parcursul întregii perioade analizate de noi, din 1949 pînă în 1962, dar tot mai frecvent odată cu lansarea campaniei finale din 1957. Putem discerne vreun model în felul cum s-au petrecut lucrurile? Pe lîngă aplicarea mai mult sau mai puţin uniformă a aceloraşi tehnologii, au existat asemănări generale între felurile cum au ajuns ţăranii să semneze cererile de înscriere? Sau diferenţe semnificative? Sintetizăm în capitolul de faţă ceea ce am reuşit să aflăm ca răspuns la aceste întrebări.

Ca să se ajungă la acest rezultat, ţăranii au trebuit să renunţe în cele din urmă la cel puţin două iluzii durabile care le-au inspirat rezistenţa după 1945: ideea că activiştii se vor sătura să încerce să-i colectivizeze şi vor pleca şi ideea că americanii vor veni în ajutorul populaţiei. Acest ultim vis al eliberării de către americani era adînc înrădăcinat în toate ţările est-europene, pînă şi în Ucraina, care făcea de multă vreme parte din Uniunea Sovietică[4]. În prima jumătate a anilor 1950, iluzia eliberării de către americani a reprezentat un sprijin moral pentru grupurile de partizani care se ascundeau în munţi

1. V.C.T., interviu Dobrincu; vezi Dobrincu, 2003a, p. 41.
2. DJAN HD, fond CR PMR, dosar nr. 103/1951, f. 252.
3. V.T.T., interviu Dobrincu; vezi Dobrincu, 2003a, p. 72.
4. Adriana Petryna, comunicare personală.

şi i-a încurajat pe ţărani să se împotrivească înscrierii în colective. O lozincă populară subversivă ilustra această speranţă încăpăţînată: „Maica Domnului/ Apără partizanii/ Până vin americanii!" (Roske, 2003, p. 100; vezi şi mai jos). Românii au început în cele din urmă să abandoneze iluzia eliberării de către americani odată cu Revoluţia maghiară din 1956. La vremea cînd aceasta a avut loc, speranţele românilor erau mari. Iată doar două exemple dintr-un lung şir: un buletin informativ din regiunea Stalin raporta că oamenii vorbeau astfel: „[Î]n Ungaria poporul a deschis ochii şi s-a răsculat pentru revendicări şi fărădelegile făcute de comunişti" şi: „[C]eea ce s-a întîmplat în Ungaria va fi şi în Romînia în cel mult o săptămînă"[5]. Dar, dacă americanii nu veniseră în ajutorul ungurilor, care se revoltaseră în număr atît de mare, cum se mai putea cineva aştepta să vină în România, aflată şi mai departe? Un interlocutor al nostru comenta: „Oi, di când spun cî vin americanii, viné americanii pi gios, oi! Nu mai vin americanii de-acuma, noi suntem cu-aiştia!"[6]. Deşi evenimentele din Ungaria au cauzat o scurtă amînare a celui de-„al doilea val" al colectivizării, la începutul lui 1957 el a fost reluat cu hotărîre şi promovat pînă la încheierea campaniei, în 1962. În perioada aceasta, argumentul că oamenii „nu aveau de ales" şi că trebuiau să semneze suna probabil mult mai convingător decît la începutul anilor 1950, cînd bună parte din cadre încă nu insistau asupra lui. Mai mult, la vremea celui de-al doilea val, sătenii trăiseră deja în mod repetat manifestările de violenţă ale partidului şi ale reprimării revoltelor împotriva colectivizării sau fuseseră martori la ele. Compresiunea temporală care a urmat este remarcabilă: într-un interval de două-trei săptămîni sau luni, sate întregi care pînă atunci rezistaseră ani de zile s-au înscris în gospodăriile colective.

Aşadar, după cîţiva ani de practici care i-au atras pe oameni într-un proces determinat în tot mai mare măsură de autorităţi şi care le-au erodat voinţa şi încrederea în sine, colectivizarea a fost finalizată. În acest capitol vom arăta (în continuarea argumentelor pe care le-am adus în capitolul 5) că, deşi ţăranii au capitulat în cele din urmă în faţa atacului lansat asupra modului lor de viaţă, în anumite privinţe, cadrele înseşi au trebuit să capituleze în faţa modului de viaţă al ţăranilor pentru a putea cîştiga: au trebuit să recunoască importanţa sistemului de statut din sate, cooptîndu-i pe chiaburi în colective în loc să-i excludă. După aceasta, procesul de înscriere în GAC a mers mult mai repede. Vom analiza apoi cîteva dintre variabilele sociale care au afectat modurile tipice de formare a colectivelor – de pildă, compoziţia etnică şi religioasă a satelor, colonizarea, adaptările la mediul natural şi la economia locală, politica locală şi diferenţele istorice dintre regiuni. Concluziile noastre sînt doar preliminare, întrucît cercetările echipei noastre într-o localitate sau alta din regiunile mari ale ţării nu pot furniza dovezi definitive în privinţa acestor variabile. Le prezentăm totuşi ca sugestii pentru cercetări viitoare.

Cei de pe urmă vor fi cei dintîi? Moduri de înscriere în colectiv

În cadrul interviurilor, i-am întrebat pe interlocutorii noştri dacă îşi aminteau care dintre săteni se înscriseseră cei dintîi în GAC. În răspunsurile lor, primii colectivişti erau, de

5. ANIC, fond CC al PCR – Organizatorică, dosar nr. 43/1956, f. 17.
6. D.V.H., interviu Dobrincu.

pildă, „săracii", „ţăranii fără pămînt", „beţivanii", „cei cărora nu le plăcea munca", „leneşii satului", „prostimea", „analfabeţii", „ţiganii", „comuniştii", „tractoriştii" şi „*ai lor*". Iată un exemplu tipic :

> [E]i imediat s-o băgat şi secretar, şi primar, şi comitetu' executiv, şi nu ştiu ce, numa toţi bagabonţii, cei mai răi oameni din sat o apucat la conducere şi la ăsta. Şi-apăi s-o adunat ei toţi, şi-apăi ăia o subjugat oamenii. Că ăla-i chiabur şi ăla-i chiabur, da' el n-o plecat de 6 ani ca mine, ca să facă 100 sau 200 de oi. [...] Ei n-o plecat din sat, să se ducă să cîştige ceva. Ei o stat tot acia. [...] Toţi răii satului au fost. Ăştia care s-o mai făcut membri de partid încoace, în '70, după '70. Atuncea or început a se mai băga şi oameni mai înstăriţi, înţelegi ? Da' prima dată, toate lucrurile slabe le-am văzut aicea[7].

Unii au făcut comentarii caustice, mai ales despre analfabetismul membrilor de partid sau al colectiviştilor şi despre lipsa lor de pregătire pentru muncă. Alţii au folosit diverse categorisiri pentru a-şi justifica propriul refuz de a se înscrie : de pildă, Vultur relatează din Tomnatic că familiile mai înstărite n-au vrut să semneze pentru că „[n]u a vrut să se amestece cu «măcar cine», pentru că acolo [la colectiv] au fost numai prăpădiţi prima dată"[8]. Această opinie este foarte răspîndită : mulţi dintre cei intervievaţi de noi susţin că în GAC erau numai „leneşi, sau beţivani, ţigani. [...] A fi printre ei nu putea fi decât o formă de pedeapsă sau de decădere socială" (Vultur, 2003a, p. 42). Fireşte, asemenea descrieri depindeau de poziţia socială a celui care le formula – ţăranii mijlocaşi şi bogaţi vorbeau cu dispreţ despre „sărăcime", iar ţăranii săraci găseau, la rîndul lor, expresii jignitoare. Răspunsurile au depins de asemenea de termenii în care oamenii se înscriseseră în GAC : membrii de partid şi foştii colectivişti care nu intraseră siliţi sau care aveau păreri pozitive despre gospodăriile-model, precum cei care semnaseră de timpuriu în Sîntana ori Pechea (vezi Goina, 2003 ; Şandru, 2003), au tins să evite termenii peiorativi folosiţi de cei înscrişi mai tîrziu – foşti chiaburi şi mijlocaşi conştienţi de statutul lor social.

Stoica (2003, p. 9) face o observaţie pătrunzătoare cînd avertizează că termenii descriptivi peiorativi sînt laitmotive ale unui discurs contemporan, postcomunist, care interpretează „primul val" al colectivizării din perspectivă morală, ca fiind opera unor elemente sociale indezirabile ; ca atare, aceste moduri de exprimare sînt cel puţin în parte efectul interviurilor retrospective. În sprijinul acestei păreri vine faptul că ţăranii care discută despre cine s-a înscris primul numesc de obicei mai întîi *categorii* de oameni („cei mai leneşi", „cei mai răi oameni" – pe scurt, drojdia satului), nu persoane individuale. Lăţea (2003, p. 24) sugerează că atribuirea înscrierii timpurii în colectiv unor oameni săraci sau inferiori din punct de vedere moral indică modul în care sătenii intervievaţi de noi încercau, la un deceniu după prăbuşirea socialismului, să rezolve problema – presantă pe atunci – a celor care puteau fi făcuţi răspunzători de colectivizare. Dacă interlocutorii noştri care fuseseră ţărani bogaţi sau chiaburi se considerau, în mod firesc, oameni de caracter, învinuirea săracilor şi a „celor răi" îndepărta responsabilitatea de pe umerii lor.

Logic vorbind, putem presupune existenţa unor tipare. Lăsînd la o parte „linia partidului", care îi invita să se înscrie întîi pe săraci şi abia la urmă pe bogaţi, este de

---

7. N.I., interviu Stan pentru M. Stewart.
8. Vezi Vultur, 1997, p. 258.

aşteptat ca săracii să fi fost primii, pentru că ei aveau cel mai mult de cîştigat şi aproape nimic de pierdut. După ce duseseră o existenţă precară, marginală, timp de atîţia ani, puteau acum să primească salarii şi să privească satisfăcuţi de sus la cei bogaţi, care, cîndva, îi priviseră la rîndul lor cu superioritate. Şi totuşi, pentru că săracii aveau totodată cea mai mică avere materială pe care o puteau aduce în colectiv, cadrele nu erau întotdeauna nerăbdătoare să-i primească şi uneori preferau să-i accepte pe chiaburii care căutau să se înscrie ca să-şi uşureze povara cotelor – pînă cînd conducerea de partid a interzis această practică. Activiştii insistau ca săracii să intre în GAC cînd aveau nevoie de cît mai mulţi membri, dar, altfel, aceştia nu erau ţintele lor preferate. Ţăranii săraci se aflau, de fapt, într-o situaţie foarte delicată. Întrucît erau chemaţi să se înscrie din motive ideologice, ei se temeau de consecinţele pe care le-ar fi putut suporta dacă nu „se treceau", căci avuseseră ocazia să observe trupurile învineţite ale consătenilor. Aşa cum remarca un ţăran bătrîn din Reviga, „ăştia mai săraci ziceau că, decât să mă duc la primărie să mă bată, mai bine iscălesc" (Chelcea, 2003b, p. 34). Pe de altă parte, tot ei erau supuşi intimidării de către sătenii cu autoritate, care puteau şi ei să-i bată.

Un alt grup care era de aşteptat să se înscrie devreme – deşi ei formau de regulă o proporţie mică din totalul populaţiei în satele unde locuiau – erau coloniştii aşezaţi în satele aflate în proces de colectivizare (precum Sîntana, Reviga şi Jurilovca, din eşantionul nostru). Ca „străini", ei se aflau într-o poziţie vulnerabilă. Aveau prea puţin capital social şi material, ceea ce însemna că nu puteau conta pe alţii să le vină în ajutor, să le ascundă grîne sau să-i ajute să-şi predea cotele (vezi, de pildă, Goina, 2003, p. 21). Nu aveau reţele locale care să-i angreneze în obligaţii sociale reciproce şi pe care s-ar fi putut bizui în caz de nevoie. Aşa cum observa un raport despre succesul colectivizării în Constanţa, „oamenii nu sunt legaţi de pământ, acolo sunt colonişti" (Iordachi, 2003, p. 18). Alte categorii aflate în situaţii dificile similare – nemţi „reabilitaţi", ale căror proprietăţi fuseseră confiscate după război, romi lipsiţi de pămînt sau ţărani săraci ori fără pămînt – aveau motive convingătoare de a renunţa la puţinul pe care îl deţineau şi de a se înscrie în GAC. Vom reveni mai jos la chestiunea colonizării.

În cîteva dintre comunităţile analizate de noi (precum Vlaicu, Măgina, Sîntana şi Tomnatic) am găsit un tipar similar care-i viza nu pe colonişti, ci pe alţi oameni care nu erau localnici. Deseori, sătenii care sprijineau formarea unei gospodării colective sau se implicau activ în înfiinţarea ei nu proveneau din familii autohtone, ci se mutaseră în sat sau veniseră aici prin căsătorie. În satele româneşti, aşa cum am observat în capitolul 2, „veneticii" erau prost văzuţi şi li se acorda doar un statut marginal. Asemenea „imigranţi" nu dispuneau întotdeauna de reţelele extinse de rudenie şi nici nu simţeau ataşamentul profund faţă de proprietăţile rămase din moşi-strămoşi care i-ar fi făcut mai degrabă ostili colectivizării. Mai mult, întrucît în satele româneşti instalarea cuplului după căsătorie urma în general modelul patrilocal, dezavantajul se dovedea mai mare dacă persoana venită în sat era un bărbat care se muta în gospodăria soţiei (în loc să achiziţioneze o casă separată), cunoscut drept „ginere în casă" – statut mai degrabă modest[9]. Un astfel de bărbat putea foarte bine să se simtă atras de noul statut pe care îl căpăta într-o gospodărie colectivă, exact la fel ca ţăranii săraci. Creed a observat acelaşi model în Bulgaria (1998, pp. 57-58). Logica culturală a „caracterului străin" al „veneticilor" face ca aceştia să fie printre cei mai probabili candidaţi la titlul de „primi colectivişti" în declaraţiile interlocutorilor noştri. De pildă, în Domaşnea, unii oameni credeau că secretarul adjunct de partid de la raion, tovarăşul Toma, implementase colectivizarea acolo

9. Despre un ginere care se mută în casa soţiei se spune că „se mărită".

„că era venitură. Puşcaş – care era secretar unu – era bănăţean de-al nostru, şi în principiu nu prea era de acord". [...] Sunt şi martori care spun că Toma A. era „un fel de evreu, venit dinspre părţile Timişorii" – conform logicii stereotipului care apăra ideea caracterului exclusiv sau dominant alogen al puterii comuniste în România (Vultur, 2003a, pp. 71-72).

Atît în imaginarul oamenilor, aşadar, cît şi în fapt, s-ar putea ca sătenii veniţi din alte părţi să fi jucat un rol disproporţionat de mare în înfiinţarea gospodăriilor colective.

Pe baza dovezilor noastre documentare însă, răspunsul la întrebarea cine s-a înscris la început este foarte complex. În primul rînd, în pofida forţelor care îi favorizau pe săraci, în unele dintre satele proiectului nostru, cum sînt Domaşnea şi Rimetea, oamenii îşi amintesc că primii au intrat oameni dintre cei mai înstăriţi (de pildă, Ţârău, 2003, p. 49). (Asemenea membri înscrişi în primul val de colectivizare au fost în general excluşi în primul val al „dechiaburizării" GAC-urilor.) Printre cei dintîi colectivişti s-au numărat uneori membri ai unor familii respectate care aveau anumite „probleme", de pildă, făcuseră parte din organizaţia fascistă sau aveau un părinte comerciant; un al treilea motiv, combinat cu primele, putea fi ambiţia personală. În Vlaicu, un bărbat al cărui tată ţinea o cîrciumă a fost printre primii înscrişi pentru că „a vrut ca să-l pună preşedinte"[10]. Astfel, o serie de familii înstărite puteau să semneze înaintea săracilor. În al doilea rînd, oamenii de orice statut care intraseră în slujba statului (precum învăţătorul, angajaţii poştei, muncitorii de la căi ferate ori din industrie) sau în structurile locale ale puterii trebuiau să semneze printre primii. Lăţea îi numeşte pe aceştia „captivi":

> Aşadar, potrivit câtorva dintre interlocutorii mei, primii colectivişti din Dobrosloveni au fost cei care, în calitate de funcţionari, membri ai unor comisii şi subcomisii, salariaţi sau numai „voluntari", au trebuit să înţeleagă că, pentru a nu-şi complica peste măsură viitorul, trebuie să facă cereri de intrare în GAC. Cu toate acestea, intuiţia locală dominantă este cu totul alta, şi anume: cei care s-au înscris primii în GAC au fost „săracii" (Lăţea, 2009, pp. 335-336 [ed. rom. – p. 398]).

O cercetare amănunţită a cererilor de intrare în gospodăria colectivă îl convinge pe Lăţea că o slujbă în administraţie era un indicator mai sigur de înscriere timpurie decît apartenenţa la categoria ţăranilor săraci.

În al treilea rînd, tiparele de înscriere erau diferite în sate cu compoziţie socială, etnică sau religioasă diferită sau care se deosebeau prin ocupaţiile principale ale locuitorilor. Ele au variat de asemenea în funcţie de perioada în care s-a produs „asaltul decisiv": satele colectivizate în „primul val" (1949-1950), cînd dotarea materială a GAC-urilor era semnificativă, puteau să atragă mai mulţi ţărani mijlocaşi, aşa cum ne arată Goina într-un grafic al persoanelor înscrise în gospodăria „Viaţă Nouă", înfiinţată în 1950 cu măsuri minime de coerciţie (vezi figura 7.1). În primii trei ani, ţăranii mijlocaşi i-au întrecut considerabil ca număr pe săraci şi pe cei fără pămînt. Întrucît colectivul din Sîntana era totuşi o gospodărie-model, care dispunea de resurse neobişnuit de bogate, nu trebuie să ne aşteptăm la acelaşi tipar în GAC-urile formate mai tîrziu, lipsite de asemenea posibilităţi.

---

10. 59, interviu Verdery.

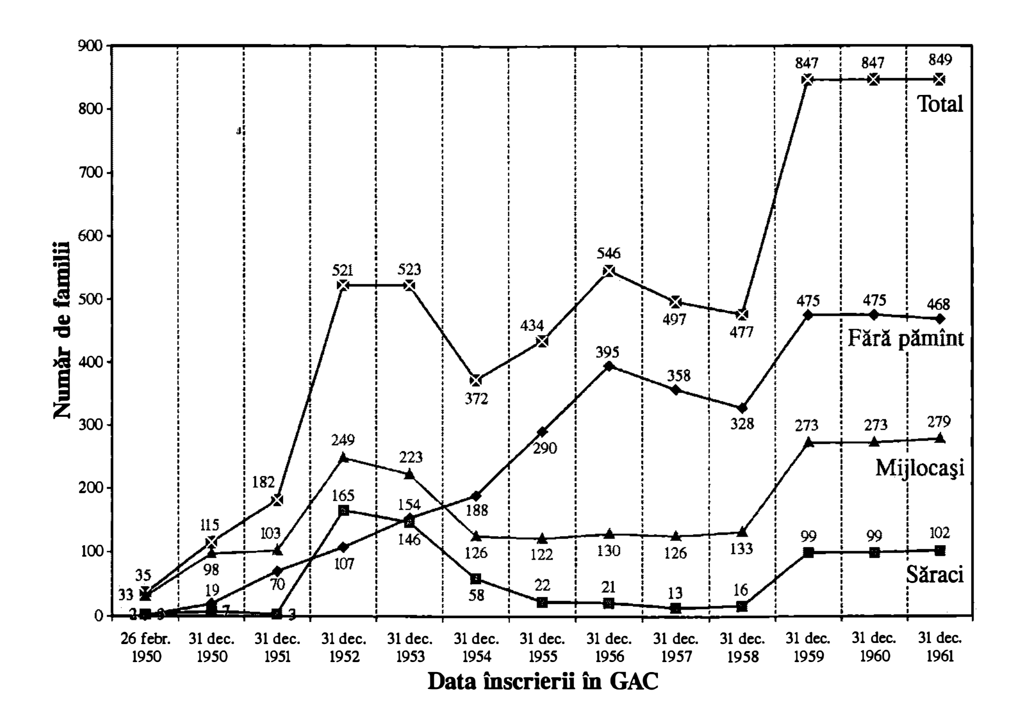

Figura 7.1. Familii înscrise în gospodăria colectivă „Viaţă Nouă" din Sîntana pînă în 1961, după statutul socioeconomic. *Sursă*: Goina, comunicare personală. (Categoria „chiaburi" lipseşte din statisticile pe care se bazează graficul.)

În fine, să notăm că amintirile interlocutorilor noştri în privinţa celor înscrişi primii nu sînt de încredere: oamenii tind să „ţină minte" că ei înşişi au intrat tîrziu, după majoritatea celorlalţi săteni, dar listele datate pe care le-am găsit noi contrazic astfel de amintiri[11]. Puţini sînt cei care au recunoscut că „s-au trecut" devreme. Unul dintre ţăranii intervievaţi de Lăţea a vorbit clar despre asta, discutînd felul cum justificau oamenii în faţa activiştilor refuzul lor de a semna: „[L]e era frică la oameni, să nu înceapă ei întâi: «De ce să încep eu întâi? Lasă să înceapă alţii, nu eu!»" (Lăţea, 2009, p. 342 [ed. rom. – p. 402]).

O statistică despre care se crede uneori că dovedeşte înscrierea la început a celor săraci – anume, suprafeţele mai degrabă mici de pămînt care apar în evidenţele documentare la vremea înfiinţării colectivelor – este înşelătoare, pentru că nu dovedeşte decît că aceia care intraseră în colectiv *aduseseră* numai parcele mici, nu că *aveau* parcele mici; atunci cînd semnau, mulţi mijlocaşi care deveneau colectivişti lăsau deoparte sau ascundeau o parte din terenul deţinut. În ansamblu însă, e probabil corect să spunem că majoritatea celor care au semnat primii erau săraci, căci cadrele nu i-au acceptat în general pe ţăranii bogaţi în timpul primului val, iar mijlocaşii, care erau ţinta lor, s-au menţinut în expectativă. Mai mult, dacă ne amintim structura proprietăţii din România de dinaintea colectivizării, peste jumătate din gospodării aveau mai puţin de trei hectare de pămînt, iar trei sferturi aveau mai puţin de cinci hectare. În mod inevitabil, aşadar, oamenii cu mijloace modeste

11. De pildă, Arhiva CAP-ului Aurel Vlaicu, *Opisul dosarului din cererile de înscriere în G.A.C. Victoria*.

formau grosul noilor GAC-uri. Sătenii cu care am stat de vorbă tind să-i „uite" însă pe cei care nu erau săraci, susţinînd, retrospectiv, demnitatea celor cu statut superior.

Ritmul colectivizării

O altă concluzie se referă la ritmul şi la traiectoria procesului. În primii ani ai campaniei şi pînă în a doua jumătate a anilor 1950, mulţi ţărani au tras de timp şi s-au eschivat de la acceptarea inevitabilului, găsind o diversitate de metode de amînare în strategiile de manipulare a timpului şi a relaţiilor de rudenie. Oamenii îşi învinovăţeau soţiile, soţii, părinţii şi rudele prin alianţă că îi împiedicau să se înscrie în colectiv ; inventau nenumărate scuze pentru a tergiversa semnarea cererilor, îi aşteptau pe americani ; fugeau în păduri. Mulţi membri ai echipei noastre au descoperit însă că, după perioada de amînare, odată ce oamenii începeau să se înscrie (lucru care se putea întîmpla la cîţiva ani după ce activiştii începuseră munca de lămurire), mare parte din sat intra în colectiv destul de repede : în Dobrosloveni, în două săptămîni ; în Vlaicu, în trei ; în Domaşnea, într-o lună ; în Korond, în trei luni ; în Poiana Sibiului, „practic peste noapte" etc.[12]. Principalele excepţii au fost gospodăriile înfiinţate la începutul anilor 1950 şi care cuprindeau numai o parte dintre săteni, precum cele din Sîntana, Pechea sau Ieud ; acolo, restul populaţiei a intrat – rapid – în GAC în al doilea val de la sfîrşitul anilor 1950. Figura 7.1 de mai sus ne arată că în Sîntana au fost două „valuri" de înscriere în gospodăria „Viaţă Nouă" ; în primul, aproape jumătate dintre membri s-au înscris în decurs de numai şase săptămîni. În Ieud, aproximativ 300 de familii au cerut să intre în colectivul „Scânteia" [*sic !*] între februarie şi aprilie 1962 (dar aici cam jumătate din sat nu a semnat niciodată, încît localitatea a rămas numai parţial colectivizată pe toată perioada comunistă)[13].

Ce a determinat acest model ? De ce oare, după mulţi ani de refuz, toată lumea semna dintr-odată, în masă ? Bodó sugerează că aceasta s-ar putea să fie o falsă problemă : pregătirile îndelungi, inclusiv vlăguirea oamenilor prin atacul constant la adresa demnităţii lor, au pregătit terenul pentru o încheiere rapidă a procesului (Bodó, 2003, pp. 2-4). Deşi colega noastră are cu siguranţă dreptate, putem spune totuşi mai mult. Pentru aceasta, să ne amintim discuţia noastră anterioară despre ierarhia de statut a satului şi să notăm că decizia de intrare în colectiv poate fi înţeleasă cel mai bine ca o decizie colectivă, nu individuală – chiar dacă indivizii erau cei care trebuiau să semneze cererile.

O cauză a acestui ritm (lăsînd la o parte perioada de relaxare de după moartea lui Stalin în 1953) este faptul că, pînă tîrziu în 1956, mulţi ţărani evitaseră să se înscrie pentru că se aşteptau ca regimul să cadă, fie prin venirea americanilor, fie dintr-un alt motiv. Un raport despre cîteva sate recalcitrante din regiunea Hunedoara afirma, încă în primăvara lui 1957 (deci *după* suprimarea Revoluţiei din Ungaria), că „pămînt o să ne

12. Viteza nu înseamnă neapărat acelaşi lucru peste tot. Bunăoară, în Darabani, două treimi dintre colectivişti s-au înscris în ultimele două zile înainte de inaugurarea GAC-ului, dar nu încape îndoială că faptul acesta a fost urmarea unor măsuri de coerciţie extreme. Vezi tabelul 5.1, p. 313.

13. Arhiva Primăriei Vişeu de Jos, Maramureş, fond 335, dosar nr. 18/1962. Calitatea slabă a solului în combinaţie cu recalcitranţa sătenilor au făcut ca satul să nu fie complet colectivizat (Kligman, 2009).

dea ei după un an, doi, pînă atunci nu murim"[14]. Într-un anumit sens, sugerează Țârău, sătenii, îndeosebi cei din localitățile de deal și de munte, nu luau noul guvern complet în serios (Țârău, 2003, p. 19, nota de subsol 48). Găsim de asemenea această posibilitate ilustrată în operele de ficțiune ale vremii, precum *Moromeții* lui Preda. Deși țăranii au continuat să se revolte împotriva eforturilor reînnoite ale autorităților de a încheia colectivizarea, după ce au văzut în cele din urmă că șansele unei alternative erau practic nule, cînd au văzut violența din jur sau au trăit-o ei înșiși și cînd a început să fie limpede că regimul era deja instituționalizat, au ajuns la concluzia că, dacă toată lumea se înscria, ar trebui să se înscrie și ei (Țârău, 2003, p. 19, nota de subsol 48).

În al doilea rînd, pe măsură ce campania se apropia de punctul ei culminant, iar activiștii își dădeau seama că timpul era scurt, au început să facă promisiuni care i-au atras pe oameni, așa cum am văzut în cazul condițiilor scrise pe spatele cererilor de intrare (vezi capitolul 5 ; Lățea, 2009 [ed. rom. 2005]). Arestările, bătăile și deportările strategice au generat și ele în sate o atmosferă de anxietate colectivă, făcîndu-i pe oameni să se înscrie. Activiștii erau presați să grăbească înființarea de GAC-uri și să ducă procesul colectivizării la „bun" sfîrșit. În Maramureș, de exemplu, între 1 noiembrie 1961 și 9 martie 1962, procesul de formare a gospodăriilor noi a fost caracterizat de o goană nebună. Pe 9 martie 1962, existau, conform datelor oficiale, 370 de GAC-uri, în creștere cu 140 față de noiembrie, și un total de 46.629 de familii se înscriseseră în colectivele noi și mai vechi. Două zile mai tîrziu, un memorandum transmis prin telefon mărea acest număr la 48.648. Mai mult, se afirma că totalul de 95.342 de familii înscrise în gospodării la 1 martie ajunsese la 113.690 pînă pe 12 martie[15].

În al treilea rînd, să notăm aici cîteva observații din interviurile noastre referitoare la motivația oamenilor de a se înscrie: „N-am mai avut încotro: mă tot ascundeam și, cum vedeam că s-or înscris cei mai mulți...". „[Socrul] a spus: «Trebuie să ne înscriem și noi, că, uite, s-a înscris și cutare și cutare»." „Mă duceam la ședințe, și veneam acasă, și-i spuneam bărbatului: «Uite, și X s-a înscris, și Y»." „Alții s-au înscris și n-au murit, așa că n-o să mor nici eu." „După ce s-a trecut juma' de sat." „Socru-meu a zis către mine: «Scrie-te, Gheorghe, că nu mai avem încotro. S-a înscris toată lumea, și la urmă își bat joc de tine! Decît să-și mai bată joc de tine, [...] înscrie-te, că, uite, lumea e înscrisă toată!»." Motivele acestea amintesc de cele menționate mai înainte pentru refuzul de a livra cotele sau de a se înscrie: „[D]acă nu venim nici unul la muncă, nu are ce ne face sau dacă se înscriu toți, mă înscriu și eu"[16]. Vom furniza mai multe argumente în sprijinul acestui model ceva mai departe[17].

Să notăm că, în afirmațiile oamenilor, accentul cade întotdeauna pe semnatar *în relație cu alții* – jumătate de sat, anumiți săteni etc. La începutul procesului, presiunea socială

14. DJAN HD, fond CR PMR, dosar nr. 2431/1957, f. 140.
15. Vezi DJAN MM, fond Comitetul Regional al PMR-Maramureș, dosar nr. 42/1962, ff. 32, 40.
16. DJAN HD, fond CR PMR, dosar nr. 2426/1957, ff. 41-52. Vezi de asemenea scena din *Moromeții* lui Preda (1967, p. 355) în care țăranii refuză în masă să-și livreze cotele, spunînd că, dacă nimeni nu le predă, atunci „n-are ce să ne facă". Unul dintre ei spune: „[D]acă le duce toți, le duc și eu" (*ibid.*).
17. Două săptămîni de „lămurire" în Măgina în vederea înființării unei întovărășiri au decurs în felul următor: între 30 ianuarie și 4 februarie 1960, au fost semnate zece cereri de intrare; în următoarele cinci zile, au mai fost semnate 21; în încă două zile, alte 33; iar în ultimele două zile, 98 (DJAN AB, fond Sfatul Popular al Comunei Cacova [Livezile], dosar nr. 84 – informație preluată cu permisiunea autorului din Țârău, 2003, pp. 31-32).

resimţită de individ era împotriva colectivizării. Cei care se înscriau erau luaţi în rîs: „Adică, nu poţi tu să ţii acolo o tîrlă [turmă] de 100-200 de oi? Să fii tu stăpîn? Ai ajuns la colectiv slugă?" (Stewart şi Stan, 2009, p. 266 [varianta românească în Stewart, 2003, p. 45]). Lăţea înregistrează o altă formă a acestei atitudini în Dobrosloveni, unde mai mulţi dintre cei cu care a stat de vorbă i-au spus că nimeni nu voia să se înscrie pentru că oamenii din sat ameninţau să le dea foc la casă. De pildă:

> [*Unii s-au înscris în colectiv mai devreme, alţii mai târziu. De ce?*]
> I.B.: Ştiţi care era politica atuncea, când s-au înscris foarte puţini? Ziceau: „Domne, eu mă-nscriu la colectiv, dar să nu spui la nimeni, că-mi dau foc la casă!". Şi de-aia s-au înscris foarte puţini!
> [*Păi, cine dădea foc la case?*]
> I.B.: Nu dădea nimeni, nu erau duşmănoşi, dar le era frică la oameni, să nu înceapă ei întâi (Lăţea, 2009, p. 342 [ed. rom. – p. 402]).

Acest răspuns ilustrează foarte bine sentimentul presiunii colective – deşi nimeni nu dădea de fapt foc caselor. Dar, la un moment dat, curentul şi-a schimbat direcţia: oamenii au început să folosească presiunea colectivă pentru a explica de ce trebuiau să se înscrie, ca în cazul unuia dintre interlocutorii citaţi mai sus, pe care socrul îl sfătuieşte să intre în GAC pentru ca oamenii să nu mai rîdă de el. În Darabani, pe măsură ce campania progresa, s-au răspîndit zvonuri că cei care refuzau să se înscrie pe „noul drum" aveau să fie izolaţi (avea să li se interzică să muncească, să-şi mai trimită copiii la şcoală, să cumpere lucruri sau să mai iasă din curte etc.). Într-adevăr, teama de ostracizare, de a rămîne singur în timp ce majoritatea celorlalţi se înscriau în colectiv apare în numeroase povestiri despre cum a luat sfîrşit împotrivirea sătenilor: „Ce-o păţi toată lumea o să păţesc şi eu!" sau „Eu să fiu altfel?" (Dobrincu, 2009, p. 294 [ed. rom. – p. 337]).

În al patrulea rînd, lucru extrem de important, pe măsură ce „asaltul final" al campaniei de colectivizare se intensifica, activiştii din toată România, în disperare de cauză, au început să-i curteze pe ţăranii bogaţi şi bine „văzuţi" în vechea ordine de statut – pe acei foşti „duşmani" ai poporului cîndva îngrădiţi – mai mult decît pe săraci şi pe indivizii marginalizaţi pe vremuri[18]. Ceea ce conta era faptul că o persoană se bucurase pe vremuri de un statut respectabil, indiferent dacă fusese sau nu desemnată drept „chiabur"[19]. Cadrele recurgeau la cunoştinţele lor de cultură locală, adresîndu-se naşilor respectaţi din sat, care erau probabil mai înstăriţi, aveau multe rude şi mulţi fini. Iată relatarea unui activist implicat în campania de colectivizare despre cum a încercat să-l convingă pe secretarul local de partid să nu-l mai persecute pe un chiabur:

> Le-am spus: „Nu-i împotriva regimului, ăsta îi un om înstărit care îşi vede de treabă, care nu face politică împotriva partidului, lăsaţi-l în pace, cînd va fi să facem colectiv acolo, ăsta e om la care va trebui să apelăm". [...] [U]n om înstărit avea fini mulţi, avea prieteni mulţi, avea muncitori cu care lucra şi influenţa atmosfera din sat. Şi ăsta era omul care

18. Aceasta nu era o strategie nouă, dar fusese repudiată cu cîţiva ani înainte.
19. În a doua jumătate a anilor 1950, termenul „chiabur" este mai rar folosit în documentele oficiale, dar, de dragul clarităţii, vom continua să-l utilizăm în locul denumirii de „ţărani bogaţi", care ar fi mai corectă. Goina, bunăoară, notează că majoritatea familiilor etichetate drept „chiabureşti" în Sîntana nu deţineau prea mult pămînt; majoritatea fuseseră clasificate astfel pentru că aveau un magazin sau un cazan de ţuică. Aceşti oameni nu se bucurau de un respect deosebit. Iar în satul lui, oamenii nu au semnat cererile de înscriere pe urmele chiaburilor.

trebuia folosit pentru colectivizare. Ăsta dacă se înscria în colectiv rupea lanţul. După el se destrăma toată rezistenţa"[20].

„Curtarea" chiaburilor putea să ia şi forme mai puţin benigne. Un alt activist observa concis : „Pe dracu' «de bunăvoie» ! De frică ! Au luat 2-3 oameni de frunte şi le-au făcut rău ! "[21]. Sau, sperînd să profite de încrederea socială de care se bucurau încă aceşti oameni, Securitatea încerca să-i atragă în cîte o capcană, deşi lucrul acesta nu era uşor. Astfel, în mijlocul nopţii – după cum am văzut că era obiceiul –, un oficial local a venit să-l conducă pe B.S., un chiabur foarte respectat din Ieud, la o întîlnire unde i s-a făcut următoarea ofertă :

> Ţii la familie ? La soţie ? Dacă ţii la soţie şi la familie, faci ce-om zice noi, o să fii fericit şi o să-ţi fie bine... Dumneata să te duci pe păduri că şi cum ai fugit. Noi te vom scoate afară, să te băgăm în maşină şi, cînd te-om scoate noi afară să te ducem la maşină, dumneata să fugi către Padiş [pădure]. Noi vom trage cu puşcă, dar nu în dumneata. O să tragem în sus, să nu te sperii ! ... După ce o să fugi, te duci la pădure şi te întîlneşti cu ceilalţi care-s fugiţi şi să vii, o dată pe săptămînă sau aşe ceva, şi noi ţi-om dă, ţi-om face casă... noi îţi dăm tot ce îţi trebuie, familia n-o să ducă lipsă de nimic...[22].

El a refuzat această ofertă generoasă, spunînd că e om sperios, nu i se potriveşte aşa o misiune. Refuzul acesta i-a adus un şut în fund şi o condamnare de trei luni la închisoare. (A fost prima din mai multe şederi la închisoare, după care, pînă la urmă, omul s-a înscris în colectiv în februarie 1962 ; autorităţile i-au explicat că toţi copiii şi membrii familiei sale lărgite aveau să sufere consecinţele refuzului. Rude ale sale au petrecut ani mult mai mulţi şi mai grei în cîteva dintre închisorile şi lagărele de muncă cele mai faimoase ale României, unde autorităţile le-au exploatat în mod activ vulnerabilităţile pentru a încerca să le recruteze ca informatori[23].) În Ieud, puţini chiaburi s-au înscris în GAC, mai ales cei care au fost supuşi unei presiuni extreme, precum bărbatul de mai sus ; o parte dintre ei au fugit pur şi simplu din sat pînă cînd Dej a anunţat sfîrşitul colectivizării. Cînd s-au înscris totuşi, au primit imediat posturi de răspundere – B.S. a fost făcut brigadier, un altul, secretar. Acest fapt pare să fi contribuit la înscrierea rapidă a altor ieudeni pe urmele lor.

Sătenii înşişi îşi amintesc eficienţa acestor tactici. O femeie, fiica unor chiaburi din regiunea Miercurea Ciuc, observa că tovarăşii responsabili cu organizarea colectivului credeau că munca avea să le fie uşurată dacă reuşeau să-l convingă pe tatăl ei să semneze, pentru că tot satul avea să se ia apoi după el (Kristó, 1999, p. 212). În aceeaşi regiune,

20. M.H., interviu Verdery.
21. 186, interviu Verdery.
22. B.S., interviu Kligman.
23. Rapoartele Securităţii detaliază felul cum trebuiau recrutaţi ţăranii : scopul acţiunii, date despre potenţialul informator, metoda care trebuia folosită etc. Cinismul cu care erau manipulate vulnerabilităţile oamenilor este una dintre trăsăturile cele mai tulburătoare ale acestor rapoarte, care menţionează tehnici folosite nu doar în statele comuniste, ci în toată lumea. La „metodă de recrutare", securistul scria : „Am stabilit interese comune... Subiectul ar avea nevoie de tratament medical mai bun pentru că are o sănătate precară şi, cînd va ieşi din închisoare, vrea să se întoarcă în familie să-şi trimită copiii la şcoală. Din acelaşi motiv, şi-ar dori un regim alimentar mai bogat, ca să-şi refacă sănătatea. Ţinînd cont de aceste consideraţii, recomandăm recrutarea lui ca agent pe bază de interese comune" (vezi ACNSAS, FR, dosar nr. 985, f. 5). (*)

după ce în gospodăria colectivă au fost acceptaţi chiaburii consideraţi persoanele cele mai de vază în comunităţile lor, numărul sătenilor care s-au înscris s-a triplat în decurs de trei zile[24]. La fel, un bărbat din Dobrosloveni afirma : „Şi pe care a încercat ei să sugrume, pe care a obligat? Pe cei mai înstăriţi oameni sau pe cei mai valoroşi oameni din sat. Ziceau că, dacă îi ia pe-ăştia, şi ăla prostu' vine după ăştia : «Bă, dacă se trecu Fănică al lui Bancu... Dacă se trecu Titu al lui Ghiţă... Se trecură oameni de valoare ; eu nu mă pot trece? Hai, bă, să ne trecem!». Şi s-au trecut, unul cîte unul... Ca oaia la muls! "[25]. Un interlocutor din Tomnatic folosea aceeaşi imagine: „Iei oaia cu clopot, ca să meargă de la sine"[26]. În fine, iată mărturia unui anume G.C., care s-a întîmplat să locuiască exact lîngă casa unde a avut loc semnarea cererilor de intrare în GAC. El stătea afară şi le spunea oamenilor: „Să nu te-nscrii! ".

> Şi pe urmă m-au luat pe mine şi m-au condamnat pe mine la 20 de ani. Şi s-au dus [prin sat] să se înscrie în colectiv. [*Deci mai mulţi s-au înscris după ce te-au luat ?*] Da, sigur. După ce m-au luat s-a făcut colectivizarea. Că m-au luat pe mine că nu puteau, aşa au zis ăştia: „Dacă nu iei pe C., nu se face colectiv la Vlaicu veci! "[27].

G.C. nu era singurul care avea o asemenea părere despre importanţa persoanei lui. În februarie 1958, activistul Florescu din Orăştie a dat o declaraţie împotriva a doi bărbaţi care îl atacaseră (unul dintre ei era G.C.), conchizînd: „Mai mentionez ca daca ambii s-ar fi inscris in intovarasire, de mult s-ar fi facut inaugurarea deoarece au o priza f. mare asupra populatiei din sat"[28].

Cu alte cuvinte, în timpul campaniei finale din 1957, cadrele au trebuit să atenueze politica care-i exclusese pe chiaburi din colective ca parte a luptei de clasă, mutînd accentul asupra includerii lor, ceea ce a convins mai mulţi săteni din celelalte grupuri sociale. La sfîrşitul anilor 1950, cuvîntul „chiabur" dispăruse din documente, iar acţiunile care-i demonizau pe ţăranii bogaţi se împuţinaseră. Odată ce chiaburilor li s-a permis să intre în colective, alţii au început să se înscrie şi ei în masă. Cătănuş şi Roske (2000, p. 21) observă că, în Dolj, de îndată ce chiaburii s-au înscris în GAC, ţăranii s-au arătat dornici să intre în gospodărie. În momentul în care s-au luat măsuri pentru excluderea chiaburilor, numărul de membri s-a redus la jumătate. Alte documente ne dezvăluie şi mai multe detalii despre această posibilitate. Pînă în aprilie 1962, cînd s-a declarat încheierea oficială a colectivizării, aproximativ 250 de familii se înscriseseră în gospodăria „Victoria" din Vlaicu; cîteva au intrat mai tîrziu. Conform datelor de pe două liste din sediul colectivului[29], primii săteni se înscriseseră la începutul lui februarie 1959; pe parcursul lunii care a

24. Vezi DJAN MU, fond Comitetul PMR, dosar nr. 12/190, ff. 97-98, citat în Martón, 2005. Vezi şi Kristó (1999, p. 38) despre altfel de promisiuni făcute chiaburilor, care au fost apoi încălcate.
25. S.A., interviu Lăţea.
26. R.A., interviu Vultur (*).
27. 195, interviu Verdery.
28. ACNSAS, FI, dosar nr. 3936/1, ff. 10 şi urm.
29. Una este o listă rezumativă care dă un număr de dosar, numele, data semnării şi animalele şi inventarul aduse în gospodărie (Arhiva CAP-ului Aurel Vlaicu, *Opisul dosarului din cererile de înscriere în G.A.C. Victoria*). Primele nouă intrări lipsesc. A doua (fără titlu) este o înşiruire mai detaliată, fără date, dar, aparent, în ordinea înscrierii. Cele două seturi de date corespund în mare, dar numerele vădesc discrepanţe mari. În caz de diferenţe, am folosit data calendaristică din lista rezumativă, pentru a ordona toate gospodăriile după momentul cînd s-au înscris.

urmat au semnat 21 de familii, unele cu reputaţie în sat şi restul oameni săraci sau fără pămînt (în mod semnificativ, majoritatea nu proveneau din familii cu vechime în sat)[30]. Pe 3 martie a început un atac mai concentrat: în săptămîna aceea au fost obţinute 26 de semnături, în săptămîna care a urmat, 89, iar în a treia, 63. În mai puţin de trei săptămîni (între 3 şi 21 martie), aproape trei sferturi din sat s-a înscris în GAC. Pe 3 martie se înscrisese o văduvă dintr-o familie influentă; patru zile mai tîrziu, trei săteni cu vază au fost arestaţi pentru tulburarea ordinii publice. Unul dintre ei era un fost primar, a cărui soţie semnase cererea de înscriere chiar în ziua aceea. Cifrele au crescut vertiginos în cursul următoarelor cîteva zile, cînd în gospodăria colectivă au intrat noi membri ai unor familii importante şi avute. Pe 17 martie (zi pînă la care aproape jumătate din sat se înscrisese), cea mai influentă persoană din Vlaicu „s-a trecut" la colectiv, laolaltă cu alţi trei săteni cu autoritate în sat; împreună, oamenii aceştia aveau o mulţime de rude şi de fini. A doua zi, numărul celor intraţi în GAC a fost maxim: 34 (14 la sută din total). 20 la sută dintre săteni au semnat cererea în cursul următoarelor patru zile. Pe 23 martie 1959 colectivul a fost inaugurat, cu fanfara de rigoare[31].

Ilustraţia 7.2. Inaugurarea unei gospodării agricole în judeţul Ilfov, 1949.
Prin amabilitatea MNIR/www.comunismulinromania.ro.

Probabil că datele acestea nu sînt întru totul corecte, aşa încît efortul nostru trebuie văzut doar ca o aproximare.

30. Se căsătoriseră în sat, sosind din altă parte, veniseră ca să muncească sau împreună cu părinţii, care se mutaseră ei înşişi. Cei mai respectaţi din grupul respectiv erau învăţătorul şi angajatul de la poştă.

31. DJAN HD, fond CR PMR, dosar nr. 104/1959, f. 13.

Aceste date par aşadar să confirme opinia că, atunci cînd activiştii se concentrau fie asupra pedepsirii celor recalcitranţi cu închisoarea, fie asupra demersului de a convinge cele mai influente familii, rezultatele erau mai mult decît mulţumitoare. Iar activiştii nu se dădeau în lături să se prefacă a fi convins pe cineva : în Poiana Sibiului s-a răspîndit zvonul că D.I., o figură foarte respectată în sat, se înscrisese în GAC ; cineva îi văzuse chiar cererea la sediul Sfatului Popular. „[Z]ice : «S-o scris şi [D.I.], de unde să mă înscriu. O dat o hîrtie acolo», zice, «ăsta-i actu' lui». Şi-o fost gata... După aceia s-o înscris oamenii, dintr-odată 222 de inşi o înscris. Toată noaptea o scris la Sfat." Ulterior s-a dovedit însă că hîrtia cu semnătura lui D.I. fusese falsificată[32].

Pe scurt, formarea unei gospodării colective era un eveniment care implica reţele sociale. Nu se constituia într-o serie de decizii individuale, ci rezulta dintr-o reţea deasă de conexiuni între gospodăriile unei comunităţi. (Vezi şi Creed, 1998, pp. 67-68.) În particular, se pare că, atunci cînd familiile cele mai respectate erau „lămurite" să se înscrie, tot restul satului se alinia, furnizînd în sfîrşit partidului, în mod paradoxal, „mimesisul" şi emulaţia pe care le căutase tot timpul, dar venite din direcţie opusă[33]. Odată ce persoanele cu prestigiul cel mai mare în sat cedau, atunci toată lumea putea s-o facă : „Dacă X [un ţăran bogat] s-a înscris, atunci pot să mă înscriu şi eu". La fel, odată ce un neam din sat renunţa la sentimentul identităţii bazat pe posesia pămîntului, şi alţii o puteau face (vezi capitolul 2). În acest sens, sătenii au dreptate să spună că s-au înscris „cam odată cu toată lumea". Au semnat deci toţi cam în acelaşi timp pentru că aceasta nu era o decizie individuală, ci una colectivă, influenţată de rude, vecini, prieteni şi, mai ales, de fosta elită a satului[34]. Exemplificînd ceea ce Schelling numeşte „comportament conjunctural" [*contingent behavior*] (1978, p. 17) – comportament care depinde de ceea ce fac alţii, deseori de ceea ce face masa critică a celorlalţi –, aceşti oameni au demonstrat că „masa critică" poate să se refere nu atît la cît de mulţi acţionează într-un anumit fel (*ibid.*, p. 94), ci la *cine* adoptă conduita respectivă[35]. Elita satului a continuat să exercite o anumită influenţă asupra comunităţii în pofida atacului hotărît al partidului asupra sistemelor locale de statut – diferenţă semnificativă faţă de experienţa sovietică, unde această elită fusese eliminată complet. Aşa cum observa Jowitt, în eforturile lor de a redefini societatea, regimurile marxist-leniniste, în mod paradoxal, „întăresc fără să vrea multe poziţii tradiţionale în domeniile care pentru regim sînt deseori prioritare" (Jowitt, 1974, p. 1126). Pentru a reuşi să colectivizeze România, activiştii au fost nevoiţi să facă loc acestor elemente „tradiţionale" ale organizării sociale locale. Deşi chiaburii îşi pierduseră din statut în termeni practici, concreţi, ei şi-l păstraseră în chestiuni sociale şi spirituale : în toată perioada comunistă, funeraliile foştilor chiaburi erau oficiate nu de către unu sau doi preoţi, cum se întîmpla de obicei, ci de mai mulţi, în semn de respect, iar în curţile lor se adunau sute de oameni îndoliaţi.

32. L.M., interviu Budrală pentru M. Stewart.
33. Îi mulţumim foarte mult lui Virgiliu Ţârău pentru această idee pătrunzătoare. Notăm aici concluzii similare din alte studii despre colectivizare : Ross (2000, p. 123) relatează că mulţi ţărani mai săraci din Germania Democrată îşi condiţionaseră intrarea în colectiv de înscrierea consătenilor mai bogaţi pentru care lucraseră pînă atunci, fapt care scoate la iveală atît paternalismul relaţiilor din societatea rurală, cît şi solidaritatea satului. Vezi şi Lampland, 1995, pp. 179-180, pentru Ungaria.
34. Îi mulţumim lui Puiu Lăţea pentru o conversaţie utilă pe această temă.
35. Îi mulţumim lui Rogers Brubaker pentru această trimitere.

Axe de variaţie

Am sugerat două asemănări importante în modul cum s-au format colectivele între comunităţile rurale de pe tot spaţiul românesc : viteza cu care sătenii s-au înscris odată ce procesul începuse şi rolul probabil al ierarhiilor sociale preexistente. Ce putem spune însă despre variaţiile intercomunitare ?[36] Satele româneşti se deosebeau în mod semnificativ între ele în mai multe privinţe. Populaţia ţării era eterogenă din punct de vedere religios şi etnonaţional ; o parte dintre localităţi aveau o existenţă continuă de secole, altele fuseseră înfiinţate relativ recent ori includeau oameni aduşi drept colonişti la sfîrşitul secolului al XIX-lea sau chiar pe măsură ce colectivizarea lua avînt ; satele difereau prin topografie, cadrul natural şi îndeletnicirile economice ; unele zone ale ţării erau mai importante din punct de vedere strategic decît altele (vezi capitolul 2) ; iar principalele provincii (Transilvania, Banatul, Oltenia, Muntenia şi Moldova) aveau istorii diferite. Toate aceste variabile puteau să afecteze mersul colectivizării.

Deşi datele noastre nu sînt nici suficient de cuprinzătoare, nici îndeajuns de detaliate ca să ne permită concluzii ferme, vom indica o serie de tendinţe pe care le-am putut observa pe eşantionul nostru de localităţi, conceput în mod special pentru a include aceste variabile (vezi tabelul 0.1 din introducere). Vom discuta pe scurt rolul jucat de structura religioasă şi etnică şi de vîrsta aşezărilor, apoi vom analiza mai pe larg compoziţia politică şi diferenţele de mediu natural, atît la nivel local, cît şi naţional. Raţiunile explorării acestor variaţii se găsesc în însăşi alcătuirea comunităţilor pe care le-am investigat : Jurilovca, descrisă de Iordachi, este o comunitate de pescari cu o compoziţie etnică mixtă, rezultat al colonizării ; Reviga, descrisă de Chelcea, cuprinde de asemenea colonişti ; Sîntana, satul lui Goina, şi Vlaicu, explorat de Verdery, sînt amîndouă comunităţi agrare mixte, româno-germane ; Vultur face o comparaţie între satul multietnic de şes Tomnatic şi Domaşnea, localitate monoetnică de deal ; Stewart şi Stan ne prezintă populaţiile de oieri din Poiana Sibiului ; Ieudul în care a locuit Gail Kligman şi Darabanii cercetaţi de Dobrincu sînt amîndouă aşezări diferenţiate religios ; iar cele patru comunităţi studiate de Bodó şi Oláh (Armăşeni, Corund, Lueta şi Sînpaul), ca şi Rimetea lui Ţârău se deosebesc de toate celelalte atît din punct de vedere religios, cît şi prin compoziţia lor etnică, întrucît sînt în cea mai mare parte aşezări maghiare. În contrast cu ele avem Dobroslovenii lui Lăţea şi Pechea lui Şandru, amîndouă sate agrare, uniforme din perspectivă etnică. Detaliile acestor cazuri ne arată că, în ciuda asemănărilor generale din experienţa colectivizării aşa cum au trăit-o comunităţile româneşti, au existat variaţii locale considerabile legate de cum, cît de devreme şi în ce măsură s-a făcut colectivizarea. Subliniem că acestea nu sînt pur şi simplu variabile abstracte selectate pentru posibila lor semnificaţie, ci variabile care au contat în cazul României.

Modele generale: spaţiu, timp şi diferenţă

Iată, pe scurt, principalele elemente din care vom constitui cadrul de fond al discuţiei :

1. Localizarea în spaţiu şi specificul cadrului natural au fost primordiale. Aşa cum am arătat în capitolul 2, comunităţile cele mai vulnerabile la colectivizare au fost cele de

36. Îi sîntem îndatorate lui Stuart Plattner pentru sugestia de a analiza mai sistematic aceste surse de variaţie şi lui Dumitru Şandru pentru comentariile detaliate pe marginea acestui subcapitol.

cîmpie, complet dependente de cultura cerealelor, în care creşterea animalelor era practicată în subsidiar. Cele situate aproape de oraşele mari şi pe rutele de transport erau uşor accesibile activiştilor, puteau fi mai lesne supravegheate şi jucau un rol mai însemnat în furnizarea de produse agricole către oraşe. Ca atare, a fost mai probabil ca ele să devină ţinte timpurii ale colectivizării şi să fie supuse unui asediu constant al eforturilor de „lămurire". Anumite regiuni ale ţării erau considerate strategice şi li se acorda prioritate. Cu cît o comunitate era mai izolată şi mai marginală din perspectiva agriculturii sedentare, cu atît locuitorii ei aveau mai mult spaţiu de manevră. Aşa cum vom vedea, oierii au fost în mod deosebit privilegiaţi în acest sens. În satele de deal, unde agricultura era mai puţin productivă şi colectivele mai puţin performante, anumite trăsături idiosincrasice locale au putut să determine uneori dacă satul a fost colectivizat ori nu şi cît de violent a fost procesul. În asemenea contexte, ambiţiile politice ale unui mic număr de săteni puteau să hotărască soarta unei aşezări întregi. Apartenenţa la o comunitate de deal le oferea deci ţăranilor, în unele cazuri, avantajul de a fi mai puţin susceptibili la început şi mai bine echipaţi cu resurse de rezistenţă (inclusiv fuga în păduri). Regula aceasta nu este însă strictă, pentru că, dacă activiştii îşi propuneau în mod special să colectivizeze un sat mai izolat, aşa cum a fost Ieudul, caracterul lui marginal nu mai era suficient ca să-l protejeze.

2. Perioada în care s-a făcut colectivizarea unei aşezări a fost de asemenea crucială. Cele mai vechi GAC-uri, formate în 1949 (în eşantionul nostru, Pechea şi Sîntana), au beneficiat de investiţii uriaşe şi nu au cunoscut aproape deloc coerciţia : prima rundă de membri s-a înscris de bunăvoie şi a fost răsplătită cu prisosinţă. Ulterior, aşa cum am arătat în capitolul 5, exercitarea într-un fel sau altul a forţei a fost inevitabilă, dar formele ei au variat în timp şi spaţiu. În stadiile iniţiale ale procesului, după o avalanşă de brutalităţi fizice în 1950 şi apoi în 1952, au devenit mai frecvente ameninţările cu exmatricularea copiilor din şcoli sau cu pierderea locului de muncă ; perioada de relativă acalmie de la mijlocul anilor 1950 a fost întreruptă de o serie de modificări ale Codului Penal şi de manifestări tot mai intense de violenţă fizică la începutul deceniului al şaptelea, concomitent cu folosirea promisiunilor şi a negocierilor, pe măsură ce campania se apropia de sfîrşit. Cu alte cuvinte, *toate* formele de convingere, de la forţa fizică la negociere, s-au intensificat spre final (diferenţiate, desigur, după statutul social). În discuţia de mai jos nu vom insista asupra diferenţelor cronologice, dar ele trebuie avute în vedere.

3. Solidarităţile şi diviziunile, aşa cum am sugerat în capitolul 4, au avut o influenţă semnificativă asupra formei pe care a luat-o procesul de colectivizare. Cum anume s-a întîmplat însă acest lucru este o problemă complexă. Dacă populaţia satului era relativ omogenă şi fusese stabilă de-a lungul timpului, ea a avut nevoie de mai multă muncă de lămurire şi de tehnici mai diverse pentru a se lăsa convinsă să se înscrie în GAC decît dacă era compusă din colonişti mai recenţi sau era divizată de deosebiri profunde de clasă, religie, naţionalitate sau de alt tip. Pe de o parte, diviziunile interne de orice fel furnizau activiştilor falii pe care le puteau exploata în promovarea colectivelor, dar, pe de alta, solidaritatea sporită *din interiorul* fiecărui grup le oferea sătenilor motive de rezistenţă care puteau întîrzia reuşita colectivizării. Ideea mai generală este că *orice* motiv de întărire a solidarităţii în interiorul unei majorităţi sau doar al unui subset de locuitori putea să încetinească procesul de colectivizare. Neoprotestanţii ori greco-catolicii din comunităţile mixte, de pildă, sau comunităţile în care diferenţele etnice şi cele religioase coincideau (de pildă, maghiarii care erau unitarieni) puteau să se coalizeze împotriva înscrierii în GAC în ciuda presiunilor suplimentare exercitate de cadrele hotărîte să le cheme la ordine.

Tot ceea ce putea contribui la antagonizarea oficialilor şi a organizatorilor de colective în raport cu gospodăriile individuale din sat avea toate şansele să opereze în avantajul sătenilor. Extrem de complexe erau aşezările recent colonizate, unde originile diverse ale locuitorilor fragmentau solidaritatea internă împotriva cadrelor şi uşurau astfel colectivizarea, dar unde, în acelaşi timp, lipseau grupurile întinse şi influente de rudenie pe care cadrele le puteau avea în vedere pentru a grăbi procesul.

Existau aşadar numeroase cauze care puteau distinge experienţa colectivizării trăită de o familie sau un sat oarecare din România de experienţa unei alte gospodării din aceeaşi comunitate sau a unui alt sat din acelaşi raion ori regiune, ca şi din întreaga ţară. În acest subcapitol vom ilustra cîteva dintre afirmaţiile de mai sus cu exemple din cercetările noastre, începînd cu religia şi naţionalitatea.

Diversitatea religioasă

Care erau efectele nonapartenenţei la ortodoxie, religia majoritară din România? Să amintim mai întîi că, deoarece Partidul Comunist promova ateismul ca poziţie oficială, adepţii *tuturor* credinţelor religioase erau, teoretic, în pericol. S-a dovedit totuşi că unii erau mai în siguranţă decît alţii. Istoric vorbind, ortodoxia orientală a întreţinut relaţii mai strînse cu puterea seculară decît alte denominaţii creştine, îndeosebi protestante, iar ierarhia ortodoxă română a făcut într-adevăr aranjamente destul de stabile cu comuniştii[37]. Pentru a promova, de pildă, colectivizarea, preoţii ortodocşi se implicau deseori în munca de lămurire şi redactau rapoarte în care menţionau care dintre membrii ierarhiei clericale erau membri GAC, care erau cooperanţi şi care nu etc.[38]. Pe de altă parte, partidul considera că denominaţiile care aveau un caracter vizibil transnaţional (catolicismul, baptismul etc.) reprezentau ameninţări speciale şi ca atare le-a subsumat unui Minister al Cultelor, le-a supravegheat îndeaproape, iar pe unele, precum greco-catolicismul sau Martorii lui Iehova, chiar le-a interzis în mod expres. Unul dintre cazurile noastre include o minoritate religioasă care a fost ţinta unui tratament special. Comunitatea Darabani, studiată de Dobrincu, cuprindea o minoritate de neoprotestanţi, inclusiv baptişti şi adventişti de ziua a şaptea. În 1958, autorităţile au primit ordin de a-i supraveghea pe aceşti oameni în bloc, iar asupra lor s-au exercitat presiuni intense pentru a-i sili să intre în colectiv. În ciuda acestei „atenţii" sporite, neoprotestanţii s-au înscris – odată cu majoritatea sătenilor – abia „pe ultima sută de metri", în martie 1962, după ce manifestaseră un grad înalt de coeziune internă şi de sprijin reciproc, care le-a adus invidia şi resentimentul celorlalţi săteni. În majoritatea celorlalte comunităţi din eşantionul nostru, afilierea religioasă în sine nu pare să fi avut importanţă în colectivizare – poate doar prin faptul că a contribuit la solidaritatea *etnică*, aşa cum s-a întîmplat cu unitarienii din comunităţi

37. În ce măsură preoţii ortodocşi au fost informatori ai Securităţii, comparativ cu preoţii de alte credinţe, este o chestiune încă dezbătută. Mulţi preoţi ortodocşi fuseseră implicaţi în mişcarea legionară, ceea ce, teoretic, îi făcea extrem de vulnerabili la cererile de a raporta despre alţii în schimbul păstrării libertăţii (Şandru, comunicare personală). Vezi, de asemenea, Vasile, 2005 ; Tismăneanu *et al.*, 2007, p. 259.
38. Vezi, de exemplu, DJAN MM, fond Parohia Ortodoxă Română – Carei, Baia Mare, dosar nr. 32/1961, ff. 6-10 ; dosar nr. 17/1956, f. 20, notează sprijinul util al unui preot romano-catolic, tot în campania de colectivizare.

maghiare precum Corund şi Sînpaul, de asemenea colectivizate tîrziu. (În aceste locuri însă, nu existau diviziuni religioase: toată lumea aparţinea aceleiaşi confesiuni.)

O excepţie se referă la diviziunile religioase din comunităţile care includeau credincioşi greco-catolici – în cazul nostru, Ieud, comunitatea studiată de Kligman, ai cărei locuitori erau în majoritate uniaţi. În 1948, partidul a interzis biserica unită cu Roma, transferîndu-i enoriaşii către Biserica Ortodoxă şi cedîndu-i acesteia proprietăţile greco-catolicilor. Mulţi preoţi şi episcopi greco-catolici s-au dovedit însă extrem de recalcitranţi, refuzînd să colaboreze cu Securitatea şi preferînd închisoarea şi moartea renunţării la credinţa lor. Studiul din 2009 al lui Kligman arată efectele acestei stări de fapt asupra colectivizării. Acolo unde preoţi greco-catolici precum cei din Ieud sau Călineşti (din valea învecinată a Marei) s-au împotrivit unirii cu ortodocşii, partidul nu numai că i-a persecutat pe ei şi pe credincioşii lor, ci a forţat cu agresivitate colectivizarea, în ciuda calităţii în general slabe a solului din Maramureşul montan[39]. Într-adevăr, primul colectiv din regiune a fost creat în Ieud ca mijloc de suprimare a „reacţionarilor" religioşi şi politici din sat, care agitau mai întîi împotriva comunismului şi apoi împotriva colectivizării. Unul dintre cei mai respectaţi – sau mai detestaţi (în funcţie de tabără) – preoţi greco-catolici din Ieud era de asemenea vicepreşedintele regional al Partidului Naţional Ţărănesc al lui Iuliu Maniu. Aşa cum am menţionat în capitolul 4, Securitatea îl considera nu numai un lider religios şi politic retrograd, ci şi „liderul spiritual" al bandei teroriste Popşa care opera în zonă, ceea ce i-a adus, în dosarul său penal, eticheta de „duşman de moarte al socialismului"[40]. Autorităţile locale şi adepţii Bisericii Ortodoxe îi învinovăţeau pe greco-catolici de mare parte din represiunea abătută asupra Ieudului, mai ales în timpul primului val al colectivizării. Aşa cum spunea un fost preşedinte al gospodăriei colective din localitate, „[c]el mai mare rău l-a făcut popa Joldea. Din cauza lui au suferit atîţia oameni"[41].

Acest exemplu ne dovedeşte, prin urmare, că afilierea religioasă putea să ducă la colectivizarea unei comunităţi care, din punct de vedere economic, nu s-ar fi pretat la aşa ceva. Tehnic vorbind, nu deosebirea de religie în sine era importantă, cît consecinţele ei politice şi rezistenţa implicită faţă de puterea comunistă. În mod cert şi alte caracteristici ale acestei comunităţi au contribuit la ceea ce s-a întîmplat în Ieud – nu orice comunitate transilvană de deal care cuprindea şi greco-catolici a fost colectivizată, deşi faptul acesta a fost mai probabil acolo unde preoţii greco-catolici au refuzat să treacă la ortodoxie. Dar diferenţa de religie a fost hotărîtoare. Altfel, se pare că efectul principal al deosebirilor religioase în colectivizare a fost să furnizeze cadrelor o pîrghie pe care o puteau manevra în satele care erau divizate între credinţe şi să ofere un potenţial temei de solidaritate sporită în interiorul acestor subgrupuri, ca şi în comunităţile omogene din punct de vedere religios.

39. DJAN MM, fond 274, dosar nr. 17/1951, f. 138, prezintă calitatea solului în şaptesprezece sate din raionul Vişeu; toate, în afară de două, fuseseră încadrate în categoria V (slabă); celelalte două erau de categoria IV.

40. Vezi Kligman, 2009 [ed. rom. 2005]; Duică, 2005; şi ACNSA, FP, dosar nr. 84/vol. 12, f. 273; vezi, de asemenea, Pleşa, 2006, despre preoţii greco-catolici şi grupul Şuşman din Apuseni.

41. D.V.D., interviu Kligman. Greco-catolicii, fireşte, nu erau de acord. Pentru ei, preotul respectiv era un om curajos şi cu un caracter nobil.

Identitatea etnonațională

Atunci cînd partidele comuniste au preluat puterea în Europa de Est, linia oficială sovietică încă susţinea că identitatea naţională este un epifenomen şi că, în cele din urmă, avea să dispară. Naţionalismul (sau „şovinismul") era problematic pentru internaţionalismul comunist, dar diferenţa naţională în sine nu era. În România, cu populaţia ei multinaţională, proiectul comunist a căutat să atragă oameni de toate naţionalităţile. Organizaţiile de partid trebuiau să se asigure că minorităţile deţineau poziţii de conducere în număr proporţional cu ponderea lor în comunitate şi să combată şovinismul oriunde s-ar fi manifestat[42]. Numărul mare de evrei, maghiari şi reprezentanţi ai altor minorităţi din Partidul Comunist Român (motivat, în parte, de politicile discriminatorii ale statului român interbelic) indica faptul că aceste grupuri aveau să joace un rol important în noul regim – şi aveau să fie învinuite de români că „aduseseră" comunismul[43]. Minoritatea cea mai numeroasă, care avea şanse să fie cel mai bine organizată, erau maghiarii din Transilvania, dar dominaţia sovietică şi faptul că existau reprezentanţi de origine maghiară la vîrful partidului (Moghioroş, Luca) demonstrau limpede că regimul comunist nu era un produs românesc impus acestui grup. La început au existat numai două forme de discriminare după identitatea naţională la nivelul întregului sistem. Una s-a manifestat împotriva minorităţii germane, ca reprezentantă a unei populaţii „burgheze" pătate de asocierea cu Hitler pe timpul războiului (vezi mai jos)[44]. În contrast, pentru minoritatea romă (ţigănească), regimul a manifestat o discriminare pozitivă, oferindu-i noi oportunităţi de muncă salariată.

Eşantionul nostru de comunităţi a scos la iveală o influenţă relativ scăzută a diferenţelor etnonaţionale, în afară de cazul german, pe care îl vom discuta imediat. În aşezările maghiare studiate de Bodó, Ţârău şi Oláh nu s-a petrecut nimic care să nu fie tipic şi pentru satele româneşti, iar Oláh vorbeşte despre cercetările sale în comunităţi mixte în aceiaşi termeni. În opinia lui,

> [i]dentitatea etnică nu a fost un factor care să influenţeze cursul colectivizării. În comunele maghiare din raionul Odorhei, activiştii şi conducătorii din administraţie erau toţi maghiari, şedinţele şi munca de lămurire „de la om la om" se desfăşurau în limba maghiară, iar materialul propagandistic era de asemenea redactat în limba maghiară. De altfel, la o concluzie similară a ajuns şi istoricul László Márton cercetând colectivizarea în Raionul Mureş în sate maghiare şi româneşti. Elita maghiară din RAM a executat fidel instrucţiunile de partid, atât în procesul colectivizării, cât şi în domeniul cultural-educativ. Spre exemplu, la Conferinţa Regională de partid din 6-7 ianuarie 1962, cadrele de partid de naţionalitate maghiară au cerut înfiinţarea secţiei române la teatrul din Târgu Mureş şi introducerea limbii române la Facultatea de Medicină. „Autonomia" formală a RAM în comportamentul elitelor politice din regiune a însemnat mai mult o obligaţie de devotament faţă de PMR

42. DJAN HD, fond CR PMR, dosar nr. 93/1951, f. 207.
43. Deşi sînt români cărora le place încă să dea vina pentru comunism pe evrei, trebuie să notăm că, după al Doilea Război Mondial, în care ţara fusese aliată cu Germania hitleristă, numărul evreilor români era substanţial mai mic decît în perioada interbelică; ulterior, mulţi au emigrat în Israel. Nu vom discuta aşadar acest grup în cele ce urmează.
44. În unele comunităţi din vestul României, maghiarii au fost cel puţin temporar supuşi supravegherii şi pedepselor, fiind suspectaţi de simpatizare cu acţiunile guvernului fascist al Ungariei din timpul războiului.

şi nicidecum o atitudine de apărare a intereselor sociale şi etnice ale celor conduşi (Oláh, 2009, pp. 245-246 [ed. rom. – pp. 295-296]).

Aşadar, consecinţele diferenţei etnonaţionale trebuie căutate la nivel micro în comunităţile mixte. Din nefericire, nu am avut în eşantionul nostru comunităţi mixte româno-maghiare. În comunitatea mixtă româno-lipovenească din Jurilovca, Iordachi susţine că situaţia era oarecum atipică, pentru că românii erau aici marginali ; întrucît nu exista o competiţie propriu-zisă pentru resurse sau pentru putere politică, tensiunile interetnice au fost minore şi deci nu au jucat un rol important în colectivizare. Acest fapt poate să explice de ce naţionalitatea nu a apărut niciodată în mod spontan ca o problemă în relatările interlocutorilor noştri despre procesul colectivizării[45]. Şi totuşi, ea îşi face apariţia într-o serie de materiale adunate de noi, sub următoarea formă.

Avem, în primul rînd, numeroase exemple de cooperare interetnică, cînd ţărani de diferite naţionalităţi s-au unit ca să-i respingă pe cei care încercau să-i colectivizeze. Aşa s-a întîmplat la Jurilovca şi situaţii similare sînt reflectate şi în documentele noastre. De pildă, un raport al Securităţii din judeţul Trei Scaune nota în 1950 : „In comunele Băţanii Mari şi Beliu se constată din partea ţăranilor de naţionalitate română o totală abţinere dela înscrierea în Gospodăriile Agricole Colective, astfel că până în prezent nici unul nu s'a înscris, iar maghiarii spun, că dacă românii nu se înscriu, nu se vor înscrie nici ei, în urma cărui fapt a fost sistată munca de organizare a Gospodăriei"[46]. La fel, în februarie 1957, maghiarii din satul Jeledinţi (Hunedoara) au început să se retragă în masă din GAC, acţiune imitată curînd de români – în acelaşi sat şi în alte sate ale aceleiaşi comune[47]. În Darabani, evreii care se înscriseseră în miliţie au acţionat pentru a împiedica autorităţile sovietice să rechiziţioneze bunurile prietenilor lor români[48]. Uneori cooperarea putea să existe între subgrupuri ale diferitelor grupuri naţionale, aşa cum s-a întîmplat în Tomnatic, unde conflictele dintre nemţii bogaţi şi cei săraci au dus la făurirea unor alianţe între o parte dintre ei şi vecinii lor români.

În al doilea rînd, vedem totuşi că tensiunile şi stereotipurile etnice şi-au păstrat forţa în interacţiunile zilnice. Uneori aceste stereotipuri erau pozitive : de pildă, după spusele lui Goina, aproape toţi cei pe care i-a intervievat în Sîntana au atribuit succesul GAC-ului lor prezenţei masive printre colectivişti a nemţilor, popor pe care românii îl considerau extrem de muncitor şi de cinstit (Goina, 2003, pp. 5, 35) ; Verdery a identificat la românii din Vlaicu atitudini similare faţă de minoritatea germană din sat. Dar, mai des, stereotipurile erau negative şi, ca atare, la acest nivel, „şovinismul" era o problemă frecventă. Un raport regional din 1950 „asupra situaţiei" descria atitudini şoviniste în rîndul naţionalităţilor conlocuitoare din Maramureş : în Rona de Jos, „preşedintele Cooperativei, cu ocazia unei

45. Iordachi, comunicare personală.
46. ACNSAS, FD, dosar nr. 5, f. 198.
47. DJAN HD, fond CR PMR, dosarele nr. 2426 şi 2431/1957. În 1920 (data cea mai apropiată pentru care avem statistici despre naţionalităţi la nivel de sat), în Jeledinţi erau 204 români şi 398 de maghiari, iar în 1957 reprezentanţi ai ambelor comunităţi s-au retras din GAC ; celelalte două sate ale comunei (Măgura şi Martineşti) aveau numai populaţie românească, dar şi colectivele lor au început să se destrame odată cu cel din Jeledinţi. E interesant de observat că nici unul dintre rapoartele pe această temă nu menţionează Revoluţia din Ungaria, care avusese loc cu patru luni mai devreme, deşi rapoartele Securităţii arată limpede că efectele ei asupra satelor erau urmărite îndeaproape.
48. I.D., interviu Dobrincu.

discuţii cu o femei evreică, a declarat deschis, fiind acolo mai multe persoane că trebue să te ducă de unde ai venit, «Auschşitz»" ; un miliţian care băuse împreună cu cîţiva foşti „reacţionari" în Vişeu de Sus bătuse un evreu pe stradă ; diferiţi muncitori de la căile ferate se plîngeau individual de ungurii şi evreii din poziţii de conducere ; iar contabilul-şef al Centralei IPEIL (Întreprinderea pentru Exploatarea şi Industrializarea Lemnului) din Sighet „s-a manifestat duşmania contra salariaţilor maghiari, exprimând cuvintele «unguri spurcaţi»". Între timp, maghiarii continuau să-şi manifeste solidaritatea naţională : „la Ocna Şugatag unde sub pretextul inaugurării statuii lui Petőfi, pregăteau o manifestare naţionalistă, pregătind pe ascuns steaguri maghiare". Şi ucrainenii se simţeau, aparent, „inferiori" altor grupuri, dar aşteptau în acelaşi timp să li se facă anumite „excepţii"[49].

La agravarea acestor tendinţe şoviniste contribuia asocierea, la nivel local, a anumitor minorităţi cu puterea comunistă. În cuvintele unui refugiat din 1958 din Dobrogea, ordinul pentru recrutarea de cadre a fost următorul : „În raioane membrii partidului în prima linie se recrutează din membrii minorităţii tătare şi lipoveni cărora li se încredinţează misiunile de încredere şi posturile de conducere, fapt pentru care sînt urîţi peste tot locul, atît la oraşe cît şi la sate"[50]. Ideea că minorităţile, mai ales lipovenii de rit vechi (care aveau un statut special în ochii ruşilor), erau responsabile de colectivizare apare şi în lucrările istoricilor locali, care discută suprareprezentarea lor în aparatul local de partid. În aceeaşi regiune, armenii s-au dat de asemenea de partea comuniştilor, atrăgîndu-şi ostilitatea românilor pe care îi persecutau (deşi nu acesta a fost cazul armenilor mai prosperi din Bucureşti, care au adoptat o poziţie opusă)[51]. La fel, un interlocutor român din Vlaicu îşi amintea cu neplăcere de colectorii unguri de cote care nu vorbeau decît maghiara şi cu care nu se putea ajunge la nici o înţelegere : „Au fost marfa dracului ! Or fost unguri. Ce-avem noi cu el ? El vorbea ungureşte, noi ce ştiam ungureşte ce zicea el ?"[52]. (Spre deosebire de acest ţăran, un altul din acelaşi sat îşi amintea cu afecţiune de cei doi maghiari care lucraseră timp de vreo doi ani în administraţia comunei şi cu care se împrietenise ; ei reuşiseră să-l scoată pe tatăl lui de pe lista chiaburilor.)

Cei mai susceptibili de a atrage resentimente în momentul în care ocupau poziţii politice erau ţiganii. După cum afirmă Stewart şi Stan,

> [Î]n momentele în care autorităţile locale româneşti erau cu totul neputincioase în atragerea suportului popular, acestea şi-au găsit aliaţi în rîndul persoanelor excluse, precum romii. În satul de oieri şi pădurari învecinat Jina, istoria populară cuprinde încă amintirea perioadei de instaurare a regimului comunist cînd singura persoană care a dorit şi a reuşit să ocupe funcţia de primar a fost un băieş din aşezarea de romi aflată la marginea satului. Pentru cei care nu cunosc cutumele locale, merită poate subliniat şocul pe care l-a produs o asemenea inversare a ierarhiilor locale limpezi şi de mult stabilite. Vieţile acestor săteni, ciobani şi alţii deopotrivă, sînt în atît de mare măsură definite prin contrast cu cei aflaţi mai jos ca ei în ierarhia sătească, precum ţiganii, al căror întreg mod de viaţă reprezintă un soi de parabolă morală despre comportamente nepotrivite, încît faptul că sătenii s-au

49. De ce se aşteptau să li se facă excepţii şi de ce natură erau acestea nu se specifică. Vezi DJAN MM, fond PMR Comitetul Judeţean Maramureş, dosar nr. 88/1950, f. 50.
50. După ei au venit sătenii cei mai săraci (servitorii, păstorii etc.) şi apoi colectiviştii şi intelectualii ; vezi Iordachi, 2003, p. 20 (după OSA, RI 2632/1959, „The Rumanian Workers Party, Finances, Cadres, Education", 25 iunie 1958, p. 3).
51. Dumitru Şandru, comunicare personală, şi Şandru, 1995.
52. 23, interviu Verdery.

trezit deodată conduşi de către cei pe care îi conduseseră (şi, uneori, îi călcaseră în picioare) a fost un şoc extraordinar pentru comunitate (Stewart şi Stan, 2003, p. 28 [varianta românească parţial în Dobrincu şi Iordachi, 2005, p. 304]).

Date fiind prejudecăţile larg răspîndite şi înrădăcinate ale românilor împotriva romilor, era de aşteptat probabil ca aceştia din urmă să aibă destule poliţe de plătit din noua lor poziţie sau ca denunţători ai celor care îi trataseră prost în vremurile trecute.

Tensiunile cotidiene legate de chestiunea naţionalităţii puteau să se reflecte în organizaţiile locale de partid. Iată, de pildă, ce consemna un raport către conducerea regională din Hunedoara referitor la locurile unde diferite grupuri etnice se înţelegeau şi unde nu:

> Localităţile unde nu sunt înţălegiri între Români şi Magheari este la Turdaş unde chear Secretara Org. de bază care sau manifestat pe faţă de membri de partid români căci ea este maghează şi trăbuie să apere interesu maghearilor, şi nu sunt de acord cu anumite acţiuni, care se iau de către rimâni [*sic!*], iar în restu de localităţi nu sunt sesizate neînţălegiri. [...] [O]rg. [la Turdaş] nu ducie muncă pentru combaterea şovenismului[53].

Într-o altă localitate, din cauza neglijenţei organizaţiei raionale de partid, membrii unei celule locale „nu au avut o preocupare pentru naţionalităţi pentru ale asigura o politică justă în rândul lor, findcă nu sau primit matereal politic pentru naţionalităţi decât numai în limba Maghează"[54]. Mai revelator, „[o]rganizaţiile Raionale nu au dat ajutorul cuvenit acesto brigăzi ceia ce se dovedeşte prin faptul că... nu s'a reuşit a înlătura câtuşi de puţin naţionalismul ce ieste între români maghiari şi romi, fiind tendinţa din partia acestora de a se face org. de bază pe naţionalităţi"[55].

Cele mai serioase urmări ale problemei identităţilor naţionale, din punctul de vedere al partidului, era faptul că ele puteau produce solidarităţi care să afecteze lupta de clasă şi, mai larg, procesul colectivizării. De pildă, la o şedinţă din 1950 a Secretariatului s-au discutat devierile de la linia partidului cu activişti dintr-o zonă predominant maghiară (din secuime), unde exista exact această problemă. Cînd activiştii au susţinut că, în general, zona avea numai „buni gospodari", şi nu chiaburi (despre care ei, în mod uimitor, credeau că sînt numai cei cu peste 35 de hectare de pămînt), li s-a spus că favorizau unitatea naţională în dauna celei de clasă[56]. Aceeaşi acuzaţie le-a fost adusă maghiarilor din Cîmpulung, Maramureş, care manifestau şovinism nedemascîndu-şi chiaburii[57].

Faptul că statutul de minoritate etnică putea produce solidaritate împotriva colectivizării este neîndoielnic, dar la fel de sigur este faptul că nu se întîmpla *întotdeauna* aşa. (Am menţionat mai devreme diviziunile dintre nemţii din Tomnatic, de pildă.) Un asemenea rezultat era mai probabil în comunităţile mixte decît în cele omogene. Dar existau numeroase motive pentru ca o comunitate să manifeste solidaritate împotriva activiştilor veniţi să o colectivizeze; naţionalitatea era unul dintre ele, aşa cum era în egală măsură un mijloc prin care cadrele puteau să încerce să-i învrăjbească pe membrii comunităţii între ei pentru a uşura procesul colectivizării. Alte temeiuri de solidaritate erau religia (aşa cum am discutat mai sus), endogamia practicată pe scară largă, care ducea la o reţea

53. DJAN HD, fond CR PMR, dosar nr. 103/1951, f. 53.
54. *Ibid.*
55. DJAN HD, fond CR PMR, dosar nr. 309/1951, f. 106.
56. ANIC, fond CC al PCR – Cancelarie, dosar nr. 59/1950, f. 74. Prin amabilitatea lui O. Roske.
57. DJAN MM, fond Comitetul Judeţean Maramureş, dosar nr. 88/1950, f. 50.

foarte strînsă de relaţii de rudenie printre săteni, o istorie îndelungată a aşezării (opusă colonizării recente sau imigraţiei locuitorilor din sate de la munte), diferenţierea socială relativ redusă şi aşa mai departe. Ceea ce conta atît pentru agenţii colectivizării, cît şi pentru ţăranii pe care încercau să-i convingă era orice putea produce argumente de felul următor, întîlnite în rapoartele de partid : „dacă vin toţi la gospodărie, vin şi eu" şi „dacă nu venim nici unul în gospodărie, nu are ce ne face"[58]. Acest din urmă slogan a fost atribuit ţăranilor care se retrăseseră din GAC în Jeledinţi, atît maghiari, cît şi români.

Chestiunea etnicilor germani ai României merită o discuţie separată. Aici, problema nu este dacă identitatea a furnizat o bază de solidaritate împotriva colectivizării, ci trăsăturile specifice relaţiilor interetnice. În 1945, proprietăţile nemţilor au fost confiscate şi aproximativ 70.000 dintre ei au fost deportaţi din numeroase comunităţi în Uniunea Sovietică, pentru a presta muncă în contul reparaţiilor de război. În plus, după întoarcerea lor, familii întregi şi comunităţi au fost deportate în ţară, în cîmpia Bărăganului ; cei care au rămas în localităţile de baştină au fost de multe ori supuşi unei represiuni brutale din partea autorităţilor, fiind izgoniţi din casele lor în beneficiul românilor colonizaţi din regiuni mai sărace. Trei dintre localităţile din proiectul nostru (Vlaicu, Sîntana şi Tomnatic) conţineau populaţii germane şi toate au fost afectate de deportări fie în URSS, fie în alte părţi din România. Aşa cum am observat în capitolul 2, exproprierea nemţilor a fost primul act al colectivizării, pentru că a generat pămînt pentru noile gospodării de stat şi pentru a fi distribuit numeroşilor ţărani români aduşi din alte părţi (precum în Sîntana şi Tomnatic).

În Sîntana, studiat de Goina, nemţii au fost deportaţi în Uniunea Sovietică, dar nu şi în Bărăgan. Românii au preluat posturile politice de la germanii care dominaseră administraţia comunei pînă atunci, iar în 1949 au înfiinţat primul GAC, în mare parte cu colonişti nou împroprietăriţi, cărora le era greu să-şi lucreze pămîntul. La început, nemţii şi coloniştii români, în general mai tineri, care veneau din sate de la deal şi practicau tehnici agricole înapoiate pe care nemţii le-au dispreţuit imediat, nu s-au înţeles bine ; nemţii erau nemulţumiţi că trebuiau să locuiască într-un colţ al casei lor încăpătoare, în timp ce coloniştii, pe care îi considerau nişte necivilizaţi, ocupau restul. Dar conducerea gospodăriei colective s-a sustras în mod inteligent de la respectarea regulii de partid conform căreia germanii nu puteau fi primiţi în colective şi a putut astfel să formeze o gospodărie cu numeroasă forţă de muncă germană care, neavînd alternative, a muncit din greu şi a contribuit în mare măsură la succesul iniţial al gospodăriei, cîştigîndu-şi admiraţia colectiviştilor români. Pînă la mijlocul anilor 1950, conflictele începuseră să se atenueze, căci mulţi dintre colonişti fie s-au mutat în casele lor, fie s-au întors în satele natale. Iată ce a răspuns un interlocutor german la întrebarea lui Goina dacă identitatea etnică avea vreo importanţă în colectiv : „Nu. La amiază, nemţii să punea aci, românii aci, lângă-olaltă, fiecare ce-o avut în straiţă o mâncat"[59]. La fel, un colonist îşi amintea că cele două grupuri au fost complementare de cînd au intrat nemţii în GAC : „Şi d-acolea o început CAP-u' şi mai bine ! Bine o mărs, da' atunci şi mai bine ! Şi-atunce... tăt noroc mult o avut bunu' ăsta ! Când era sărbători, atunci trebuia să lucre. N-o fost voie să stai. Când era sărbătorile nemţilor, merea românii, când erea sărbătorile românilor, merea nemţii. La fel era şi la gredină, şi la fân, la orice lucru o fost, tractorist, căruţaş, la el o mărs, n-o văzut nime că hodineşte, ceilalţi, că-i sărbătoare"[60].

58. DJAN HD, fond CR PMR, dosar nr. 2426/1957, f. 47.
59. Z.S., interviu Goina ; vezi Goina, 2003, p. 55.
60. G.A., interviu Goina ; *ibid.*

Situaţia în Vlaicu era întru cîtva diferită, pentru că aici românii care au primit pămîntul nemţilor nu erau colonişti, ci locuiseră împreună cu ei de la 1890. Interlocutorii români ai lui Verdery, atît în cursul cercetărilor ei din anii 1970, cît şi în cadrul acestui proiect, au atribuit relativa prosperitate a satului lor prezenţei nemţilor. De pildă:

La noi, aici, Vlaicu a fost considerat de cei din jur, din satele din împrejurimile noastre, mai dezgheţaţi, mai deştepţi. După cum judec eu acum şi după cum mai povesteam şi cu tata, asta e o vorbă tot de la tata, zice: „Pe noi, nemţii ne-au civilizat". Tata spunea aşa. Zic: „De ce?". Zice: „Ei sînt oameni foarte corecţi, cinstiţi şi foarte curaţi. Şi noi de la ei am învăţat şi să ne punem flori în curte, şi fată să meargă prin spate, şi nu ştiu ce..."[61].

După spusele lor, deşi, după război, unii români i-au luat în derîdere pe nemţi pentru că-şi pierduseră statutul, alţii s-au grăbit să-i ajute, oferindu-le chiar, în unele cazuri, parcele mici de pămînt înapoi din loturile pe care le primiseră, pentru ca foştii proprietari să-şi poată face o grădină. La fel, un ţăran neamţ îşi amintea: „În '45 am fost deja expropriat. Dar grîul care a fost semănat de noi încă, de părinţii... adică de unchiul meu şi de mătuşă şi de mama, ăsta a zis badea Ion: «Luaţi-vă grîul, că-i al vostru; voi aţi semănat, voi aţi lucrat». Dar alţii n-au făcut treaba asta. Dar pe urmă a fost şi el expropriat, nu i-au mai lăsat pămîntul nici lui"[62].

Situaţia nemţilor din Tomnatic, unde a lucrat Vultur, nu s-a deosebit de cea din Sîntana: toţi au fost expropriaţi, unii au fost deportaţi în Uniunea Sovietică, iar în casele lor au fost aduşi colonişti români din toată ţara, ceea ce a generat situaţii profund conflictuale. Ciocnirile se produceau însă nu numai între români şi nemţi, ci şi între coloniştii români înşişi: un raport din noiembrie 1946 dezvăluie faptul că „în localităţile în care au fost instalaţi colonişti, au izbucnit fricţiuni între macedoneni, ardeleni, bucovineni, fiecare urmărind să ajungă la cârma comunei, pentru a pune mâna pe cele mai bune şi complete gospodării"[63]. Spre deosebire de nemţii din Sîntana, cîţiva dintre germanii din Tomnatic au fost de asemenea deportaţi în Bărăgan – dar acelaşi lucru s-a întîmplat şi cu o serie dintre recent împroprietăriţii colonişti români.

De fapt, proporţional vorbind, au fost deportaţi mai mulţi români decît nemţi[64]. Vultur invocă, pentru a explica această discrepanţă, istoria etnică foarte complexă a acestei regiuni, în care autorităţile habsburgice au adus în secolul al XVIII-lea imigranţi vorbitori de franceză şi germană din regiunea Alsaciei şi Lorenei. Germanizaţi complet pînă la sfîrşitul secolului al XIX-lea, ei au păstrat totuşi memoria moştenirii lor „franceze" şi se pare că s-au folosit de ambele identităţi în deceniile ce au urmat, după cum politica guvernului român s-a orientat mai întîi către Franţa, apoi către Germania. Cifrele de populaţie din 1928 înregistrează numere aproape egale de vorbitori de germană şi de franceză; vorbitorii de franceză lipsesc din documentele recensămintelor din 1930 şi 1941

61. 206, interviu Verdery. Vezi şi Verdery, 1983, capitolul 5.
62. 258 #2, interviu Verdery. Un ţăran născut lîngă Braşov, unde populaţia germană era numeroasă, relata că majoritatea nemţilor din satul său natal fuseseră deportaţi în Rusia după 1945; bunicul său, care în tinereţe lucrase ca servitor la o familie de nemţi, fusese chemat să-i ridice pe aceştia înainte de deportare, dar „nu voise să-i aibă pe conştiinţă" şi pur şi simplu dispăruse o vreme din sat (N.C., interviu Verdery, Geoagiu).
63. Râmneanţu, 1996, p. 179; citat în Vultur, 2009a, p. 147.
64. Vezi cifrele în Vultur, 2003a, pp. 32-33. Pentru mai multe informaţii despre acest caz, vezi Vultur, 2003b.

(cînd Germania era în plină ascensiune), iar în statisticile din 1947 nu figurează nici un vorbitor de germană, căci la această vreme deportările nemţilor erau în plină desfăşurare. E probabil ca nemţii din Tomnatic să-şi fi reafirmat identitatea franceză, dacă au putut, evitînd astfel soarta care le era rezervată – şi, într-adevăr, afirmă Vultur, din Tomnatic au fost deportaţi mai puţini nemţi decît din alte zone (Vultur, 2009a, p. 144). Pentru a facilita pretenţiile de identitate franceză, preotul local i-a compilat fiecărui solicitant o genealogie din arhivele parohiei, dovedind că avusese strămoşi cu nume franţuzeşti. Unii dintre ei au susţinut chiar că ar trebui exceptaţi de la expropriere ; de pildă : „cetăţenii acestei comune sunt de naţionalitate franceză, împrejurare stabilită de Curtea Administrativă Timişoara şi Curtea Supremă Administrativă" (*ibid.*). Vedem aici, aşadar, o folosire surprinzătoare a identităţii naţionale, disponibilă numai unui mic număr de nemţi din România şi care a diminuat solidaritatea grupului german din aşezarea respectivă. Descoperim deci, încă o dată, elementul de variabilitate care a diferenţiat experienţele colectivizării aşa cum au fost ele trăite de o localitate sau alta.

Colonizarea

Trebuie să notăm aici succint o altă bază de diferenţiere pe care am întîlnit-o deja în discuţiile despre Tomnatic şi Sîntana : prezenţa coloniştilor. Această variabilă are cîteva efecte posibile asupra colectivizării. În primul rînd, ea a împiedicat folosirea anumitor tehnici, precum exercitarea de presiune asupra capilor celor mai largi şi mai respectate grupuri de rudenie (căci printre colonişti ele nu existau sau erau mult mai restrînse) pentru a aduce cît mai mulţi membri de familie în colectiv. Dar, în al doilea rînd, relativa lipsă de solidaritate a coloniştilor le-a atenuat opoziţia de grup faţă de înfiinţarea GAC-urilor, astfel încît satele cu un număr mare de colonişti au fost mai uşor de colectivizat. Într-adevăr, se pare că activiştii au adus în mod special colonişti pe terenurile celor deportaţi exact din acest motiv[65]. Dat fiind că erau legaţi prin puţine reţele sociale, ei erau mai susceptibili de a se lăsa convinşi. Alte aspecte ale situaţiei lor au accentuat această susceptibilitate, aşa cum afirmă Goina : „Coloniştii români împroprietăriţi la Sîntana erau în general tineri săraci, fără nici o rădăcină în sat, rupţi de controlul direct al autorităţii conservative a familiei extinse şi de sprijinul acesteia. În general, ei erau lipsiţi de mijloacele de exploatare a pământului, ca şi de un ataşament special faţă de loturile primite în urmă cu doi sau trei ani. Mulţi colonişti, oameni săraci, par a fi simpatizat cu noii guvernanţi, atribuind Partidului Comunist decizia de a li se da pământ" (Goina, 2009, p. 377 [ed. rom. – p. 373]). Iordachi crede că, într-un alt sat colonizat din proiectul nostru, Jurilovca, această realitate a contribuit la colectivizarea rapidă, slăbind ţesătura socială a satului în două moduri. În primul rînd, cei mai recent colonizaţi erau într-o situaţie precară şi nu au fost capabili să reziste presiunilor exercitate de autorităţi. Originile lor diverse şi resursele modeste i-au împiedicat să-şi ridice chiar şi propria biserică pentru a-şi întări statutul minoritar. În al doilea rînd, deşi principalele grupuri etnice ale localităţii nu erau în mod deschis antagoniste şi chiar cooperau într-o anumită măsură împotriva intruşilor, segregarea lor spaţială şi lingvistică dăduse naştere

65. Atît Goina, cît şi Vultur, care au lucrat în comunităţi cu populaţii largi de colonişti aduşi în 1945, sînt de această părere.

unei falii care făcuse ca satul să fie, de fapt, mai vulnerabil[66]. Strategia colonizării pentru colectivizare nu funcţiona însă întotdeauna conform planului: în Tomnatic, diverşii colonişti aduşi pe terenurile expropriate de la germani s-au dovedit foarte refractari cînd a fost vorba să renunţe la pămîntul abia primit, încît deportarea ulterioară a unora dintre ei, în 1951, a fost poate un răspuns la această îndărătnicie[67].

Vechimea în comunitate şi locul de baştină erau de asemenea variabile semnificative. În Sîntana şi Tomnatic, coloniştii veniseră recent, din toată ţara, în decurs de un an sau doi; nu erau nici pe departe legaţi prin reţele sociale durabile şi cu ajutorul lor s-au format gospodării timpurii (1949, 1950) destul de mari. În schimb, într-unul din satele comunei Reviga studiate de Chelcea (Mircea, colonizat în 1921-1929, colectivizat în 1959), coloniştii proveneau din numai două aşezări de deal învecinate, astfel că între ei existau deja reţele de relaţii. După începerea colectivizării, unii s-au întors în localităţile de origine, cu care păstraseră legătura. (Acelaşi lucru s-a întîmplat şi în Sîntana.) Un al doilea sat din Reviga, Rovine (colonizat în 1893-1921), era mai divers, locuitorii lui provenind din şase aşezări diferite; a fost colectivizat în 1957. Exemplul Revigăi arată însă că o serie de alte caracteristici puteau să contrabalanseze importanţa prezenţei coloniştilor: Chelcea trage concluzia că zona era atît de izolată, iar posibilităţile luptei de clasă în mijlocul acestei populaţii sărace atît de limitate, încît colectivizarea a fost amînată pentru sfîrşitul campaniei (Chelcea, 2009, p. 399 [ed. rom. – p. 426]). Ca atare, istoria colonizării poate să afecteze ritmul şi forma colectivizării unui sat, dar nu în mod necesar, iar alte variabile îşi pot spune şi ele cuvîntul.

Cadrul natural şi economic

O variabilă de o importanţă capitală în experienţa de colectivizare a oricărui sat au constituit-o economia şi mediul natural local, strîns legate de amplasarea geografică a aşezării respective. Satele de cîmpie care se bazau exclusiv pe cultura cerealelor erau cele mai vulnerabile; aşezările montane unde creşterea animalelor era predominantă s-au bucurat de cea mai mare libertate. Localităţile cu mai multe surse de venit (comerţ, meşteşuguri) au putut să reziste mai bine activiştilor decît cele care trăiau numai din cultura cîmpului. Cauza parţială a acestor experienţe diferite a fost faptul că partidul era interesat în primul rînd de hrana pentru populaţie şi intervenea mai întîi în zonele cele mai mari producătoare de cereale. La cîmpie, satele din apropierea pieţelor urbane puteau să aibă anumite avantaje faţă de cele mai îndepărtate: în loc să-şi livreze produsele drept cote, ţăranii mai înstăriţi le puteau duce la piaţă, unde luau pe ele bani mult mai mulţi, cîştigînd suficient cît să-şi cumpere cantităţile care le fuseseră atribuite pentru rechiziţii şi chiar, aşa cum se plîng unele documente de partid, să plătească salarii care îi atrăgeau pe muncitorii cu ziua, îndepărtîndu-i de gospodăriile colective, unde plata era mai redusă[68].

Satele marginale însă aveau avantaje de altă natură, cel puţin la început[69]. Întrucît costurile colectivizării zonelor de deal şi de munte erau mai mari, iar rezultatele mai

66. Iordachi, comunicare personală.
67. Vultur, comunicare personală.
68. De pildă, ACNSAS, FD, dosar nr. 7/vol. 1, ff. 176, 370, şi ACNSAS, FC, dosar nr. 7/vol. 2, f. 219, pentru regiunea Hunedoara, în curs de industrializare.
69. În timp însă, centrul a alocat atît de puţine resurse aşezărilor de deal şi de munte (de pildă, în domeniul educaţiei şi al serviciilor medicale), încît acestea s-au depopulat treptat.

slabe, numeroase sate au fost lăsate necolectivizate pînă tîrziu sau chiar nu s-au colectivizat deloc[70]. Aşa cum spunea Gheorghiu-Dej: „Să nu începeţi să faceţi acolo gospodării colective, ca să blesteme colectivele. Tovarăşii bulgari s-au grăbit şi apoi au căutat să dea înapoi, dar nu aveau cum"[71]. Iniţial, aparatul represiv a fost insuficient pentru a le colectiviza pe toate, iar la vremea la care a devenit mai eficient, e posibil ca sătenii să fi făcut deja anumite aranjamente speciale cu statul, aşa că au fost lăsaţi în pace. Asemenea aşezări tindeau să aibă un grad mare de coeziune, căci, din cauza economiei lor marginale, erau destinaţii prea puţin probabile pentru imigranţii sau coloniştii care au şubrezit solidaritatea socială din satele de la şes. Legăturile de rudenie erau mai strînse decît în comunităţile mai diverse de la cîmpie – Vultur observă acest lucru în Domaşnea, de pildă, generalizînd constatarea pentru alte sate de deal (Vultur, 2003a, p. 78). Am putea spune că în zonele de deal şi de munte exista „mai multă rudenie", iar faptul acesta putea reprezenta un obstacol în calea cadrelor venite să colectivizeze. În plus, oamenii puteau lipsi de acasă perioade lungi, fie fugind în păduri pentru a scăpa de insistenţa activiştilor, fie implicîndu-se în alte îndeletniciri decît agricultura. În timpul absenţei lor, soţiile refuzau să semneze, pe motiv că bărbaţii le erau plecaţi. Numai dacă asemenea sate deveneau surse ale rezistenţei organizate – ale celebrelor „bande teroriste" (vezi Duică, 2005; Kligman, 2009 [ed. rom. 2005]) –, autorităţile insistau să le colectivizeze.

Datorită topografiei ţării, distincţia „deal-cîmpie" se întîlneşte în toate regiunile româneşti şi, ca atare, nu este specifică unei zone sau alteia. Alte adaptări economice la mediu sînt mai strict localizate, cum este, de pildă, cea a comunităţii de pescari din Jurilovca (Dobrogea), localitate multietnică, compusă din aşa-numiţii lipoveni (ruşi de rit vechi) şi din urmaşii unei minorităţi de veterani români de război, colonizaţi la începutul secolului al XX-lea. Lipovenii erau în primul rînd pescari, deşi aveau şi alte ocupaţii; cultura plantelor, practicată de români, era o îndeletnicire clar secundară, în parte pentru că statul le acordase prea puţin sprijin coloniştilor. După cum îi relata un pescar lui Iordachi (2003, pp. 52-53):

> În satele vecine erau oameni, adevăraţi agricultori, domn'le. Că lipovenii nici nu ştiau să lucreze pământul, ei nu erau agricultori de origine. Ei munceau, aduceau bani, din toate părţile. Şantiere, oameni fără calificare, oameni simpli. Şi plecau în ţară. Canalul Dunăre – Marea Neagră când s-a făcut, toată lipovenimea acolo. Sau alte şantiere, alte construcţii, lipovenii erau acolo. Sau pescuitul pe mare, toată lipovenimea acolo. Pescuitul de orice natură, lipovenii acolo. Din acest punct de vedere, satul ăsta s-a mai înstărit. CAP-ul era o anexă, dom'le, o povară pentru toată lumea, nu era la nimica bun CAP-ul nostru[72].

Românii erau mai legaţi de pămînt, singura lor sursă de subzistenţă. Agenţii însărcinaţi cu colectivizarea au acţionat asupra ambelor grupuri, dar experienţa a dat rezultate diferite, în mod corespunzător: pentru că echilibrul economic precar al românilor a fost uşor de spulberat, ei au cedat devreme colectivizării (Iordachi, 2003, p. 54)[73].

---

70. Vezi tezele de doctorat scrise de Beck (1979) şi Randall (1983), bazate pe cercetări pe teren din anii 1970 în două sate necolectivizate de deal.
71. Plenara Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român, 26-28 noiembrie 1958; referinţă furnizată cu amabilitate de Dumitru Şandru.
72. V.Z., interviu Iordachi; vezi Iordachi, 2003, p. 47.
73. Un alt caz special de adaptare economică au fost satele din fostele „regimente de graniţă" înfiinţate de habsburgi în Transilvania, multe aflate în zone împădurite, administrate ca proprietate comună. În 1956, cînd cadrele de partid au încercat să colectivizeze cele 31.000

Forma de departe cea mai distinctă de adaptare a activităţii economice la specificul local a fost oieritul, reprezentat în eşantionul nostru de comunitatea din Poiana Sibiului (vezi Stewart şi Stan, 2003, 2009 [ed. rom. 2005])[74]. Oierii au conceput strategii multiple pentru a evita să livreze statului produsele muncii lor, folosindu-se de punctele slabe ale sistemului centralizat de colectare. Pentru că aveau voie să-şi livreze cotele la oricare centru de colectare din ţară - lucru care nu le era permis locuitorilor din satele de cîmpie -, ei puteau să identifice acele centre care colectau mai mult decît cerea planul şi să practice apoi schimbul de favoruri sau mituirea pentru a-i convinge pe colectori să înregistreze surplusul pe numele lor. În cuvintele unuia dintre ei : „Ei mai aveau surplusuri. Îi dădeai lui ceva şi spunea că ai dat-o. Şi veneai la Sfat şi : «Uite, am predat». Da' tu n-ai predat. Da' ăla îţi da dovada de acolo cum că tu ai predat"[75]. În felul acesta, oierii reuşeau să strîngă averi considerabile pentru ei înşişi (şi pentru reprezentanţii autorităţilor pe care îi favorizau), în detrimentul statului. Poiana Sibiului era încă din anii 1980 o sursă de bancuri despre săteni care voiau să-şi instaleze lifturi în case sau cereau permisiune autorităţilor să-şi cumpere elicoptere ca să-şi supravegheze mai bine turmele. Nu e deci de mirare că în Poiana erau puţini chiaburi : aşa cum am arătat în capitolul 6, ei aveau suficienţi bani ca să-şi cumpere ştergerea de pe listă.

Un element important care deosebea Poiana de alte comunităţi de oieri este faptul că satul avea relativ puţin teren. Spre deosebire de vecinii lor, care îşi puteau duce zilele din agricultură în combinaţie cu oieritul, poienarii fuseseră de multă vreme nevoiţi să se adapteze şi să „negocieze" cu reprezentanţii statului într-un mod creativ. Îşi formau relaţii care funcţionau atît la nivel local, cît şi naţional, atît orizontal (cu alţi oieri), cît şi vertical (cu autorităţile). Relaţiile lor informale erau mult mai eficiente şi mai flexibile decît structurile dominaţiei statale. La succesul lor au contribuit, în mod paradoxal, diverse forme de ajutor mutual colectiv moştenite din trecut, în care cîteva familii îşi administrau turmele împreună, în proprietate comună. În aceste condiţii, oamenii se puteau ajuta reciproc ascunzîndu-şi oile unul altuia atunci cînd cadrele veneau să le numere pentru a calcula cote şi taxe. Am putea spune chiar că atît partidul, cît şi oierii şi-au creat structuri asemănătoare unor imperii nomade, bazate pe reţele de exploatare care acopereau distanţe mari, dar că oierii le-au exploatat cu mai mult succes[76].

După ce colectivele s-au consolidat, ele au angajat cîţiva oieri să le administreze planul la oi. Oamenii au primit salarii bune şi li s-a permis de asemenea să-şi aducă propriile oi în GAC, care le-a acoperit costurile păşunatului şi ale iernatului şi le-a oferit în plus cantităţi

---

de familii din fostul regiment de graniţă 13 din Caransebeş, locuitorii i-au trimis o scrisoare lui Dej susţinînd că ei fuseseră colectivizaţi încă de la mijlocul secolului al XVIII-lea de către împărăteasa Maria Tereza şi că, la vremea respectivă (1956), deţineau încă şi exploatau pămîntul în comun (deşi regimentele de graniţă fuseseră desfiinţate prin act imperial la sfîrşitul secolului al XIX-lea). Îi mulţumim lui Dumitru Şandru pentru această informaţie.

74. Următoarele paragrafe au la bază raportul şi articolul lui Stewart şi Stan (2003, 2009 [ed. rom. 2005]).

75. D.I., interviu Stan pentru Stewart ; vezi Dobrincu şi Iordachi, 2005, p. 310.

76. Un motiv în plus al prosperităţii acestei populaţii era faptul că, din timpuri străvechi, ea fusese administrată ca locuitoare a teritoriilor saxone, şi nu a judeţelor dominate de nobilimea maghiară unde locuiau majoritatea românilor transilvăneni (vezi Verdery, 1983, pp. 83-86) şi astfel beneficiase de o serie de privilegii (precum scutirea de taxe) de care alţi români din Transilvania nu se bucurau. Averea pe care au reuşit s-o adune oierii le-a oferit de la bun început un avantaj în interacţiunea cu autorităţile comuniste.

impresionante de cereale. Cu alte cuvinte, oierii au folosit proprietatea gospodăriei colective în propriul beneficiu (aşa cum făceau şi alţi colectivişti, dar la o scară mai mică). Prin mite şi relaţii neoficiale cu conducerea GAC-urilor, ei au izbutit să slăbească supravegherea exercitată asupra activităţii pe care o desfăşurau, dînd naştere unui transfer permanent de resurse dinspre colectiv către propriile gospodării. Spre deosebire de majoritatea ţăranilor de la cîmpie, care se înscriau în GAC pentru că nu aveau alte opţiuni viabile de supravieţuire şi pentru că fuseseră pauperizaţi prin intermediul taxelor împovărătoare şi al măsurilor represive, atunci cînd oierii din Poiana Sibiului s-au înscris în final în colectiv, au făcut-o de bunăvoie. În contrast cu situaţia în care se aflau majoritatea ţăranilor colectivizaţi, marginalitatea lor le-a oferit o poziţie privilegiată şi chiar o anumită putere.

Asta nu înseamnă că nu puteau fi în nici un fel controlaţi. Dacă autorităţile ar fi fost hotărîte să-i reducă la ascultare, ar fi putut probabil să o facă, chiar şi cu preţul unor eforturi considerabile. Dar nu exista nici o motivaţie puternică în acest sens - spre deosebire de motivele pentru care partidul îşi dorea să deţină controlul asupra unor localităţi la fel de marginale precum Ieud din Maramureş sau Domaşnea din Banat. Stewart şi Stan (2009, pp. 268-271 [ed. rom. - pp. 315-316]) conchid că, spre deosebire de satele din Maramureş, cu religia lor greco-catolică „subversivă" şi rezistenţa deschisă faţă de regim (manifestată, de pildă, în refuzul serviciului militar obligatoriu), satele de oieri din vecinătatea Sibiului nu au reprezentat o ameninţare serioasă pentru regim, furnizîndu-le în acelaşi timp resurse preţioase - precum carne, brînză şi lapte - reprezentanţilor locali ai partidului[77]. Nimic nu justifica aplicarea în regiune a „tratamentului special" acordat Ieudului, care se datora reputaţiei sale de „cuib de reacţionari". Graba autorităţilor de a implementa reformele în oraşe şi în satele predominant agrare şi absenţa reacţiilor politice sau culturale negative în satele transhumante precum Poiana Sibiului au oferit populaţiei acestora din urmă o libertate de care puţini alţii s-au putut bucura.

Oierii au prosperat pentru că au putut identifica limitele aparatului comunist, rigid şi sărac în resurse, şi au învăţat să profite de pe urma neajunsurilor sistemului. Experienţa lor ilustrează extrem de sugestiv adevărul mai general că oricine reuşea să ţină sub control anumite mijloace de producţie sau avea resurse de distribuţie devenea capabil să profite de sistem. Deşi structurile de control ale partidului puteau să exercite presiune asupra populaţiilor sedentare de la şes, ele se dovedeau nepotrivite pentru oierii care se deplasau uşor în spaţiu şi a căror proprietate era portabilă, uşor de ascuns şi, în majoritatea cazurilor, invizibilă ochiului agenţilor de control. Exact relativa marginalitate şi izolarea geografică, politică şi economică a unor săteni precum locuitorii din Poiana Sibiului le-au permis ca, spre deosebire de marea majoritate a populaţiei ţării, să reziste cu succes opresiunii comuniste şi chiar să întoarcă măsurile opresive în avantajul lor (Stewart şi Stan, 2009, pp. 269-271 [ed. rom. - pp. 316-317])[78].

Factori politici şi economici la nivel naţional

Rezultatul acesta a fost însă produsul cadrului natural înţeles într-un sens mai larg, adică al geografiei politice. Ea a determinat care părţi ale ţării aveau să fie vizate mai întîi

77. O formă de negociere între regim şi oieri a fost ca aceştia din urmă să informeze cu privire la „bandiţii" care se ascundeau în munţi, iar autorităţile să închidă ochii la declaraţiile false despre efectivele turmelor.

78. Să ne amintim că limitările de infrastructură descurajau cadrele să-i caute pe oieri prin munţi.

pentru constituirea „gospodăriilor-model" şi pentru munca intensivă de lămurire. Poziţia unui sat în funcţie de coordonatele spaţiu-timp ale colectivizării a afectat în mod semnificativ modul cum locuitorii lui au trăit experienţa procesului în general. Am prezentat deja, în capitolul 2 (tabelul 2.5), o serie de dovezi ale diferenţierii spaţiale, explicînd colectivizarea timpurie a Dobrogei/regiunii Constanţa, de pildă, prin prezenţa locală a trupelor sovietice, iar pe a Banatului, prin contribuţia sa la resursele de hrană. Pentru a ilustra efectele colectivizării timpurii dintr-o regiune de mare importanţă strategică, vom prezenta cazul satului Pechea (regiunea Galaţi), studiat de Dumitru Şandru[79]. Această comunitate – una dintre cele mai largi din eşantionul nostru, cu 7.585 de locuitori în 1956 – s-a aflat printre cele 21 în care colectivizarea a fost lansată în 1949, iar în regiunea sa, a fost cea dintîi. În consecinţă, GAC-ul format în acel an a beneficiat de privilegii şi sprijin de la stat (precum donaţii de pămînt aflat în proprietatea statului sau investiţii considerabile în utilaje şi infrastructură), obţinînd venituri mari, de care nu a avut parte nici unul dintre colectivele înfiinţate mai tîrziu. Cele aproximativ 200 de familii care s-au înscris primele în acest colectiv – fără exercitarea nici unei forme de coerciţie – constau aproape în exclusivitate din ţărani săraci. Mulţi au dobîndit curînd poziţii de conducere, care le-au consolidat avantajele economice. Exemplul lor i-a atras şi pe alţii şi, într-un an, GAC-ul local avea 251 de familii membre, recrutate încă tot dintre gospodăriile individuale cele mai modeste. În următorii şase ani însă, puţine familii s-au mai înscris ; restul au continuat să lucreze pe cont propriu, ca mai înainte. În 1957, conducerea de partid a decis să finalizeze colectivizarea regiunii. În condiţiile împotrivirii înverşunate a ţăranilor, activiştii au exercitat presiuni constante, intimidînd şi brutalizînd oamenii pentru a-i determina pe toţi să intre în GAC, lărgind colectivul iniţial şi formînd un altul în decurs de numai o lună ; la sfîrşitul lui 1957, numărul total al gospodăriilor individuale colectivizate din Pechea este, conform documentelor oficiale, 1.955, cu 5.700 de hectare[80]. Metodele folosite pentru a ajunge la acest rezultat au inclus bătăi aplicate celor care se opuneau şi chemarea anumitor membri ai celor trei întovărăşiri ale satului la şedinţe la care erau puşi să voteze transformarea întregii organizaţii în gospodărie colectivă. Ţăranii care au fugit ca să nu trebuiască să semneze au fost supuşi la torturi de către specialişti aduşi din capitala regiunii. Abandonîndu-şi pămîntul, unii au preferat să părăsească satul de tot, în loc să semneze. Deşi conducerea raporta că procesul de colectivizare se încheiase, un număr de gospodării au continuat de fapt să reziste şi s-au înscris numai doi ani mai tîrziu.

Povestea colectivizării din Pechea arată cele două abordări diferite ale procesului : perioada iniţială a liberului consimţămînt, pe care Ana Pauker a iniţiat-o în 1949, înainte de a fi epurată, şi perioada ulterioară a „liberului consimţămînt". Şandru atrage atenţia asupra a două consecinţe : nivelurile diferite de rezistenţă şi amintirile diferite ale ţăranilor despre aceste două perioade. În primul val nu a existat rezistenţă la colectivizare, iar cei care s-au înscris atunci îşi aminteau de colectiv în termeni pozitivi, în timp ce sătenii care au aderat în a doua fază s-au împotrivit cu hotărîre şi îşi aminteau atît experienţa

79. Paragrafele următoare se bazează pe raportul final al lui Şandru pentru proiectul nostru (Şandru, 2003).

80. Cifra aceasta stîrneşte oarecare îndoieli, pentru că ar presupune un număr mai mare de gospodării decît ar rezulta dintr-un calcul care ia în considerare numărul de membri ai unei familii tipice. Din acest motiv, nu putem da procentul exact pe care l-ar reprezenta aceste gospodării colectivizate din numărul total al gospodăriilor din sat (Dumitru Şandru, comunicare personală).

înscrierii, cît şi GAC-ul ca atare într-o lumină negativă. Colectivizarea nu le îmbunătăţise nivelul de trai, considerau ei, ci mai degrabă îl redusese; cei dintîi, care fuseseră cîndva săraci şi cărora colectivizarea le furnizase slujbe de birou, erau de cu totul altă părere. Cel puţin pentru ei, strategia lui Pauker dăduse rezultate.

Politica locală

Dacă deciziile de la centru au creat tiparele generice de variaţie pe care le-am văzut mai sus, regularităţile din politicile locale de colectivizare sînt mai greu de distins. Vom avea nevoie de mult mai multe studii locale înainte de a putea face generalizări despre tipurile de oameni care au primit posturi de conducere, despre conflictele locale în care erau angrenaţi şi despre cum s-au comportat. Eşantionul nostru de sate arată că existau disparităţi majore; iată trei exemple concise. Mai întîi, aşa cum am arătat mai sus, în anii 1950, nici un neamţ din comuna Sîntana nu a fost deportat în Bărăgan. Motivul, i s-a spus lui Goina, a fost că primul preşedinte de GAC a refuzat să execute ordinele de deportare, întrucît „etica muncii" populaţiei germane locale era fundamentală pentru colectivul-model pe care primise ordin să-l creeze (Goina, 2003, p. 51). Alte comunităţi nemţeşti, precum cea din Tomnatic, n-au fost atît de norocoase (vezi Vultur, 2003a). În al doilea rînd, în Maramureş, se spune că un activist de la raion din Sighet ar fi stabilit cursul colectivizării în zonă afirmînd că „în inima reacţiunii ne vom face primul cuib al socialismului" (Kligman, 2009, p. 165 [ed. rom. – p. 231]). Deşi prima ţintă, Ieudul, nu era o localitate potrivită pentru agricultura pe scară largă, aşa cum am arătat mai sus, rezistenţa sa politică şi religioasă anticomunistă îl făcuse un focar al „duşmanilor". Interesele politico-ideologice de la nivel raional şi cele de la nivel local au coincis perfect în acest caz şi Ieudul a devenit un „model" de un tip foarte diferit de Sîntana. Acolo unde rezistenţa împotriva politicilor comuniste era puternică, e posibil ca temeiul colectivizării să-l fi constituit aşadar consideraţii de altă natură decît cele politico-economice. În al treilea rînd, Bodó (2003) a adunat dovezi că satul Corund, care nu era potrivit pentru formarea unui GAC, a fost totuşi colectivizat din pricina ambiţiilor politice ale liderilor locali, care erau nerăbdători să le dovedească superiorilor ce puteau face. Iniţiatorul procesului, se spune, a fost medicul din Corund, care se afla în relaţii bune cu organizaţia raională de partid: „dorind să-şi atragă laude, a cerut personal conducerii superioare ca şi acest sat să fie inclus în procesul de colectivizare" (Bodó, 2003, p. 2). Bănuim că acest gen de ambiţii ale unui număr redus de localnici a putut genera destul de des cereri de colectivizare a unui sat anume. Lucrul acesta trebuie avut în vedere, ca să nu fim tentaţi să credem că întotdeauna colectivizarea a fost impusă de sus, aşa cum au tins să sugereze oamenii cu care am stat de vorbă.

O altă variabilă care a afectat cursul colectivizării a fost numărul membrilor locali de partid, iar în această privinţă, din nou, comunităţile din eşantionul nostru diferă considerabil. Din cele două localităţi cercetate de Oláh, Lueta şi Sînpaul, cea dintîi avea un număr substanţial de comunişti; principala lor ocupaţie nu era agricultura, ci mineritul sau munca în fabrică, consecinţă a faptului că satul dispunea numai de pămînturi de relativ slabă calitate. Aceşti săteni care nu erau ţărani au fost cei care au iniţiat colectivizarea şi au dus-o pînă la capăt[81]. Acelaşi lucru s-a întîmplat în Rimetea, care avea şi el un mare

81. Chiar şi aşa, notează Oláh, un cuplu de ţărani bogaţi a susţinut de asemenea noul colectiv.

număr de comunişti ; mulţi rezidenţi aveau ocupaţii nonagricole, iar colectivul s-a format devreme din iniţiativă locală (Ţârău, 2003, pp. 38-40). Spre deosebire de Rimetea, în Sînpaul, localitate cu soluri de bună calitate şi productivitate agricolă excelentă, iniţiativa a venit din afară – s-a stabilit ca în sat să se formeze o gospodărie-model –, iar colectivizarea a necesitat eforturile concertate şi intervenţia deseori brutală a unor activişti din alte părţi. Ca să nu ne grăbim însă să tragem concluzia că ocupaţiile nonagricole erau cele care îi făceau pe săteni mai predispuşi la colectivizare, avem exemplul aşezării Corund (Bodó, 2003), sat de olari, care s-au împotrivit exact pentru că aveau nevoie de activitatea agricolă marginală, efectuată în gospodăriile lor individuale, pentru a-şi completa veniturile provenite din ocupaţia principală.

Satul Rimetea, menţionat mai sus, ne oferă şi alte dovez˙ ale variabilităţii politicilor locale, dacă îl comparăm cu localitatea vecină Măgina, studiată tot de Ţârău[82]. Pentru început, să spunem că un număr de sate din apropiere nu au fost niciodată colectivizate, cu toate că autorităţile raionale şi comunale întreprinseseră primii paşi în acest sens, în manieră abuzivă. Prin legăturile de familie, locuitorii acelor sate reuşiseră să obţină o audienţă la Chivu Stoica, preşedinte al Consiliului de Miniştri, şi se plînseseră de abuzurile cadrelor, care au fost apoi rectificate. Ca urmare a acestui succes, autorităţile raionale au încetat să mai insiste, iar satele au rămas necolectivizate. Ţârău notează că numărul extrem de mic de membri de partid din comunităţile respective a contribuit probabil şi el la acest rezultat. În schimb, Rimetea avea un număr neobişnuit de mare de membri şi simpatizanţi ai partidului şi, în general, de oameni care făceau politică[83]. În iunie 1952, o delegaţie a membrilor de partid din sat a vizitat o gospodărie-model care funcţiona de doi ani. Oamenii s-au întors hotărîţi să-şi înfiinţeze propriul GAC, în ciuda faptului că Rimetea nu intrase în planurile autorităţilor pînă atunci, şi curînd şi-au inaugurat colectivul cu 42 de familii. Aşadar, iniţiativa locală a fost integral responsabilă de crearea acestei gospodării colective. Totuşi, a trebuit să mai treacă nouă ani şi a mai fost nevoie de numeroase intervenţii externe pentru ca majoritatea sătenilor să fie convinşi să se înscrie. Autorităţile raionale, descurajate de progresul lent, s-au descotorosit de conducerea iniţială a organizaţiei de partid şi au înlocuit-o cu activişti locali aleşi de ei (între care o femeie atît de fanatic devotată colectivizării, încît fusese poreclită „Ana Pauker"). Cum rezultatul a fost aproape nul, a fost schimbată şi întreaga conducere a colectivului.

Dacă, în acest caz, conform relatărilor lui Ţârău, iniţiatorii locali au fost uniţi în îndeplinirea obiectivului lor (chiar dacă autorităţile din exterior nu au fost mulţumite de rezultat), în satul vecin Măgina s-a întîmplat exact opusul. Aici, organizaţia de partid era foarte mică şi se afla sub influenţa a trei fraţi dintr-o familie care se mutase în sat cu cîteva zeci de ani înainte de undeva de mai departe ; unul lucra, se pare, pentru Securitate. Ei au iniţiat formarea unui GAC din gospodăriile sărace, dar metodele brutale de cooptare a oamenilor le-au adus oprobriul majorităţii sătenilor. Ca urmare, în mica organizaţie de bază a luat naştere o facţiune formată dintr-un vechi membru de partid din sat, care s-a

82. Paragrafele următoare se bazează pe raportul final al lui Ţârău pentru proiectul nostru (Ţârău, 2003).

83. „În localitate existau, în 1952, 82 membri ai PMR, 35 membri ai Frontului Plugarilor, 55 membri ai Uniunii Tineretului Muncitoresc, 200 de femei înscrise în Uniunea Femeilor Democrate din România şi 276 de persoane în Uniunea Populară Maghiară, ceea ce, comparativ cu Măgina, dar şi cu alte sate colectivizate din raionul Turda, situează Rimetea într-o poziţie distinctă." (Ţârău, 2003, p. 39)

apucat să sporească numărul aderenţilor comunişti şi, astfel, propria bază politică. Unul dintre acoliţii lui explica tehnicile de recrutare, foarte diferite de ale celuilalt grup :

> Noi cu bătrânul ăsta când ne-am dus prin sat, că mai meream de mai făceam lămurire. Foarte, foarte cinstit şi foarte corect era Mărginean ăsta. N-o făcut la nimeni nici un rău! Zicea : „Mă, înscrieţi-vă, mă ! Să-i dărâmăm pe ăştia ! Că ăştia nu-s de treabă ! Ăştia nu sunt comunişti, mă ! ". Ne tot explica el că ăştia aşa îşi bat joc de oameni, cutare, nu ştiu ce şi... Şi ne-am dus noi aşa cumva şi ne-am înscris membri de partid (Ţârău, 2009, p. 215 [ed. rom. - p. 268]).

Pentru gospodăria colectivă, un efect al modificării echilibrului de forţe din partid a fost următorul : „Începută sub forma unei întovărăşiri, întru totul înfeudată minusculei organizaţii de bază a PMR din comună, formată din ţărani săraci şi răspunzând, după unele opinii, chiar unor interese de clan, colectivizarea s-a încheiat prin a consacra intrarea sub dominaţia gospodarilor satului, cei care au şi reuşit de altfel să facă să funcţioneze mecanismul noului GAC" (Ţârău, 2009, p. 217 [ed. rom. – p. 270]). Din aceste exemple se vede că, la nivelul comunităţilor locale, colectivizarea putea să antreneze energiile politice ale unor oameni diverşi în moduri extrem de variabile. Orice istorie a procesului trebuie să analizeze în detaliu aceste variaţii, dezvăluite mai uşor prin intermediul istoriilor orale (cu toate limitările lor) decît prin documente, care omit în general uneltirile şi maşinaţiile locale.

Variaţiile determinate istoric

O ultimă sursă de variaţie trebuie cel puţin menţionată, chiar dacă nu o putem analiza în toată bogăţia ei : cea referitoare la diferenţele istorice de la o provincie la alta. În 1945, teritoriul României includea zone care făcuseră parte, de-a lungul istoriei, din trei imperii : cel ţarist, cel habsburgic şi cel otoman. Fiecare dintre ele îşi lăsase amprenta – unele pînă în 1918 – asupra structurilor de proprietate şi a relaţiilor de inegalitate de pe teritoriile de sub dominaţia sa. În unele zone, densitatea populaţiei era foarte mare, în altele, scăzută. Productivitatea în agricultură varia mult, aşa cum variau şi suprafeţele pe care ţăranii le primiseră în urma reformelor agrare din 1921 şi 1945. Din cauza războaielor şi a depopulării, autorităţile române din secolul al XX-lea colonizaseră în unele locuri imigranţi, iar în altele creaseră enorme proprietăţi de stat ; în diferite zone promovaseră industria sau acţionaseră pentru omogenizarea etnică şi religioasă a populaţiei ; implementaseră reforme agrare în mod diferenţiat după regiune ; şi, în general, avuseseră de-a face cu un peisaj naţional remarcabil de variat. Aceste disparităţi sînt parte integrantă a procesului de colectivizare şi au afectat, între altele, coordonatele fundamentale ale rezistenţei ţărăneşti. Cercetările care vor urma vor putea probabil descoperi numeroase variaţii interesante legate de diferenţele istorice dintre provincii. De pildă, Transilvania se deosebea de sudul şi estul României prin faptul că avea latifundii mult mai mici, ceea ce înseamnă că s-ar putea să fi avut mai mulţi oameni de „lămurit" pe kilometru pătrat. A produs oare această situaţie de fapt mai multă violenţă? A fost oare nevoie, relativ vorbind, de mai multe cadre decît în celelalte regiuni istorice ?

Întrucît nu dispunem de spaţiul necesar pentru a sintetiza toţi factorii istorici locali după regiune, vom cita mai jos rezumatul pe care Iordachi îl face colectivizării din Dobrogea

şi în care menţionează multe dintre variabilele considerate de noi cele mai importante pentru a explica ritmul şi limitele temporale ale colectivizării în această regiune.

Dobrogea a fost o provincie cu o istorie politică aparte, anexată relativ recent de România (1878) şi având o organizare administrativă distinctă până în 1913. Regiune multietnică de frontieră, Dobrogea a suferit valuri succesive de colonizări etnice pentru a întări preponderenţa elementului românesc. Mutaţiile demografice şi social-politice din timpul celui de-al Doilea Război Mondial şi din primii ani postbelici, marcaţi de schimbul masiv de populaţie româno-bulgar, reemigrarea germanilor şi apoi a unei părţi a populaţiei lipovene au modificat echilibrul numeric şi relaţiile interetnice din provincie, subminând coeziunea şi autonomia diferitelor grupuri etnice.

[...] La începutul perioadei de colectivizare proprietatea mică dobrogeană era în criză. Lipsa inventarului agricol a avut ca rezultat o productivitate scăzută la hectar, agravată de seceta din anii 1945-1946, ţăranii fiind forţaţi să recurgă la diverse forme de asociere pentru a-şi lucra pământul. Exproprierea marilor proprietăţi a slăbit şi ea structura socială a provinciei. Proletariatul agricol care lucra pe aceste moşii a rămas fără mijloace de existenţă, constituind o masă de manevră uşor de manipulat.

Domeniul agricol întins de care dispunea statul român în Dobrogea încă din 1880 [de pe vremea Imperiului Otoman] a facilitat, de asemenea, consolidarea sectorului socialist în agricultură [...], mărind presiunea economică asupra proprietăţilor particulare şi îngrădind astfel şi mai mult piaţa liberă.

Mişcarea de rezistenţă anticomunistă din Dobrogea din anii 1948-1952 a amplificat şi ea represiunea politică din provincie. Deoarece Dobrogea fusese un centru puternic al mişcării legionare [..,] provincia a fost o ţintă principală a procesului de defascizare. Epurările politice au consolidat poziţia Partidului Comunist în regiune, iar confruntările armate cu mişcările de partizani au sporit mobilizarea organelor de partid şi de stat, contribuind la zelul cu care au fost implementate transformările social-politice. Ca şi în alte regiuni ale ţării [...], se poate constata o corelaţie directă între intensitatea rezistenţei anticomuniste şi violenţa procesului de colectivizare.

Progresul rapid al colectivizării Dobrogei la începutul anilor '50 a atras atenţia organelor centrale. Încurajate de existenţa unor condiţii favorabile şi stimulate de întinderea relativ mică a provinciei, autorităţile au realizat faptul că Dobrogea poate deveni primul succes major al campaniei de colectivizare. De aceea, ele au susţinut intens autorităţile locale, prin suport şi mobilizare politică, investiţii centrale în gospodăriile agricole dobrogene, subvenţii şi mână de lucru ieftină. Acest sprijin a motivat puternic autorităţile locale, care au declanşat o ofensivă politică fără precedent în perioada 1956-1957, soldată cu colectivizarea întregii provincii.

Puternica prezenţă militară şi interesele geopolitice sovietice în Dobrogea au determinat sovietizarea rapidă a provinciei. În 1959, când colectivizarea ei se încheiase, Nikita Hruşciov a vizitat Dobrogea pentru a evalua rezultatele agriculturii socialiste. [...]

„Modelul de colectivizare" aplicat în Dobrogea apare astfel ca o combinaţie conjuncturală de factori locali şi naţionali. (Iordachi şi Dobrincu, 2009, pp. 130-131 [varianta românească parţial în Dobrincu şi Iordachi, 2005, pp. 201-202])

Altundeva, Iordachi notează că schimbările demografice timpurii au modificat echilibrul numeric şi relaţiile dintre grupurile etnice din provincie, subminîndu-le coeziunea internă şi autonomia şi slăbind legătura lor cu pămîntul. În absenţa legislaţiei necesare, unii dintre coloniştii aşezaţi în această regiune aveau un statut juridic incert, fiind lipsiţi atît de drepturi depline de proprietate asupra caselor lor, cît şi de un ataşament profund faţă

de loturile de pămînt pe care le primiseră cu puţin timp în urmă (Iordachi, 2003, p. 62). În plus, ţăranii deţineau suprafeţe de teren mult mai mari decît în mod obişnuit, de pînă la 30-40 de hectare – şi acest lucru a generat probleme la livrarea cotelor, care erau stabilite nu în funcţie de productivitate, ci de suprafaţă ; ca atare, localnicii au fost mult mai dispuşi să-şi abandoneze pămîntul decît ar fi fost majoritatea ţăranilor din alte părţi. Aceşti factori au deosebit semnificativ Dobrogea de celelalte regiuni ale României[84]. Putem evidenţia trăsături distinctive comparabile pentru fiecare regiune.

Acestea fiind spuse, ţinem să subliniem că toate variabilele s-au intersectat, iar dintre toate, perioada de implementare a colectivizării într-un sat sau altul a fost poate cea mai importantă. Deosebirile regionale şi istorice au cîntărit mai puţin în diferenţa generală dintre modurile cum au trăit colectivizarea oricare două sate româneşti decît intervalele în care acestea au fost colectivizate. Un sat oltenesc şi unul moldovenesc colectivizate în 1950 au avut mai multe în comun decît două sate olteneşti colectivizate în 1950 şi, respectiv, 1960. În cursul perioadei de care ne ocupăm, foarte multe lucruri s-au schimbat în România. Dacă sătenilor colectivizaţi în etapa de început le-a fost foarte greu să-şi imagineze ce era o gospodărie colectivă, lucrul acesta nu mai era valabil cîţiva ani mai tîrziu, cînd în satele învecinate putea deja să existe de ceva vreme un GAC. Cadrele care la început nu aveau nici un fel de angajament ideologic şi nu erau în stare să-şi imagineze un colectiv priveau deja cu totul altfel lucrurile după doi-trei ani în care avuseseră timp să înţeleagă cum puteau să-şi asigure un loc în sistem.

Concluzii

Încheiem acest capitol subliniind mai mult variabilitatea decît tiparele generale ale procesului de colectivizare din România. Starea cercetărilor de pînă acum nu ne permite o sinteză mai largă – referitoare, de pildă, la locurile unde violenţa şi brutalitatea au prevalat asupra soluţiilor mai birocratice sau la ce proporţie din ţărănime a beneficiat de pe urma colectivizării, comparativ cu numărul celor care au avut de pierdut. Aceste chestiuni importante aşteaptă completarea numeroaselor studii întreprinse de specialiştii români. Deocamdată, în loc să căutăm o sinteză prematură, ni se pare mai instructiv să descompunem procesul şi să ne ferim de tentaţia obişnuită de a vedea un singur model de societate comunistă, inspirat de sovietici, subliniind în schimb felul cum acesta a fost apropriat în România.

Dacă, în cazul României, cauzele variaţiilor au fost numeroase, ele au fost cu atît mai numeroase în cazul colectivizării pe spaţiul fostului imperiu dominat de sovietici. Cu toate că modelul sovietic a furnizat un set dominant de directive generice, nu există două ţări în care procesul şi rezultatele lui să fi fost identice. Acelaşi lucru îl putem spune, mai larg, despre politicile coloniale, unde puterea dominantă încearcă să „modernizeze" popoarele cărora le invadează viaţa : modelul se loveşte de diverse condiţii şi calcule politice locale, din cauza cărora nu poate fi reprodus exact. Aşadar, dacă nici una dintre aşezările proiectului nostru nu este „tipică" (construct, de altfel, problematic) pentru procesul în general, dar poate, în cel mai bun caz, să ne dea o idee despre posibilităţile şi constrîngerile inerente cazului românesc, nici povestea colectivizării în România nu

84. Îi mulţumim lui Dumitru Şandru pentru comentariile pe marginea acestui subcapitol.

este „tipică" pentru experienţa blocului sovietic ca întreg. Cu această observaţie, putem să ne întoarcem la noţiunea cu care am început această carte: modelul sovietic. Deşi anumite caracteristici ale procesului au fost într-adevăr modelate de experienţa sovietică, cercetările noastre demonstrează cît de greşită este presupunerea – întîlnită, de pildă, în vechea perspectivă asupra regimurilor totalitare – că pentru a înţelege Europa de Est e suficient să observi ce s-a întîmplat în Uniunea Sovietică. Tehnologia sovietică le-a fost furnizată est-europenilor sub forma unui scenariu; odată transferat din capitală în viaţa cotidiană a provinciilor, acest scenariu a fost în mod inevitabil supus la numeroase interpretări, improvizaţii, negocieri şi uneori a fost chiar respins cu totul. Forma scenariului a fost semnificativă, dar nu determinantă.

Colectivizarea a fost o politică uniformă, dictată de o putere externă care cunoştea prea puţin condiţiile locale – fie ele din România, Ucraina, Caucaz sau chiar din Rusia –, implementată de o conducere de partid care nu avea mai deloc cunoştinţe de agricultură şi nu era tocmai interesată să înţeleagă universul ţărănesc în propriii lui termeni. Fără folosirea forţei – pentru a sili toată această diversitate să încapă în patul procustian al modelului –, colectivizarea n-ar fi fost posibilă. Dar, aşa cum dezvăluie etnografia noastră istorică, felul în care experienţa colectivizării a fost trăită de persoane, de gospodării individuale şi de comunităţi rurale a variat foarte mult. Acelaşi lucru se poate spune şi despre rezultatele colectivizării, aşa cum vom vedea în capitolul final al cărţii.

Capitolul 8

Restratificarea şi birocratizarea vieţii rurale

Şi eu, unul, dacă nu era regimul ăsta, nu eram nici inginer, nu eram poate nici mecanic, nu eram nici colonel, nu eram nimic.

Agent de Securitate, inginer ceferist[1]

Ştii, noi zâcem că o fo' rău, da' n-o fo rău! Că dacă o ieşit băiatu' din şcoală, ori o făcut un liceu, i-o dat servici. Şi o fo' cu pâinea în mână. Şi n-o fo' atâţia vagabonzi, nici n-o ştiut lumea de droguri, nici n-o fumat atâta lume, nici cafele n-o fo' atâtea... De la revoluţie, numa' s-o dezbinat lumea!... Amu frate cu soră nu o duc bine, mamă cu fată nu vorbesc.

Soţie de ţăran mijlocaş[2]

Insemnatatea uriasa a colhozurilor, ne invata tovarasul Stalin, consta tocmai in faptul ca ele sunt baza principala pentru intrebuintarea de masini si tractoare in agricultura, baza de capetenie pentru transformarea taranului, pentru schimbarea psihologiei lui in spiritul socialismului.[3]

Măi, Staline, ce-ai făcut?
Din cai ai făcut cârnaţi,
Şi din ţigani, deputaţi!

Poezie populară[4]

Formarea colectivelor a avut consecinţe ample şi de lungă durată. Printre acestea se numără schimbarea substanţială a organizării sociale a satului, răsturnarea vechilor ierarhii de statut şi apariţia unora noi, ca şi infiltrarea politicii în toate aspectele vieţii de zi cu zi. Între cetăţeni şi partidul-stat s-au stabilit relaţii noi, iar instituţionalizarea partidului a făcut ca prezenţa centrului politic să fie simţită la sate într-o măsură mult mai mare decît pînă atunci. Putem caracteriza această nouă relaţie ca o birocratizare şi o politizare

1. Din Rostás şi Momoc, 2007, p. 210.
2. Fürtös şi Bârlea, 2009, p. 312.
3. ANIC, fond CC al PCR – Agrară, dosar nr. 18/1949, f. 2.
4. Pentru un text mai lung, formalizat, vezi Dobeş *et al.*, 2004, p. 67.

a lumii rurale. Odată cu apariţia colectivelor, satele au încetat să mai fie în primul rînd surse de viaţă comunitară şi au devenit componente ale unei organizaţii formale care urca pînă la niveluri administrative superioare. Încheiem analiza procesului de colectivizare cu descrierea acestei transformări.

Ceea ce ne propunem să arătăm în capitolul de faţă datorează mult modului în care Ken Jowitt a descris leninismul (1978). Jowitt evidenţiază două trăsături distinctive ale strategiei leniniste. În primul rînd, ea s-a bazat pe colectivizare „ca mijloc special de subminare a gospodăriei lărgite a ţăranului, precum şi a satului – nu atît ca unităţi de muncă sau de referinţă sociale, ci mai ales ca *unităţi şi modele de putere socială, economică şi politică*" (Jowitt, 1978, p. 63 ; sublinierea noastră). În al doilea rînd, deşi, la fel ca regimurile liberale, leninismul avea în vedere crearea unor norme impersonale, „impersonalitatea nu este exprimată în valori şi reguli procedurale (adică un set de standarde judiciare), ci mai degrabă în impersonalitatea charismatică a organizaţiei partidului. Noutatea leninismului ca tip de organizaţie este faptul că substituie impersonalitatea procedurală dominantă în Occident cu această impersonalitate charismatică" (*ibid.*, p. 34). Pe urmele lui Weber, Jowitt sugerează că acest tip de organizaţie charismatică se poate „rutina" în timp fie în direcţia unui sistem „tradiţional", fie a unuia „modern" (sau a unui amestec al celor două). Anume, sistemele rurale tradiţionale bazate pe statut au în comun cu organizaţiile charismatice „accentul pus pe consideraţiile personale (nu abstracte) şi substanţiale (nu formale). Ambele forme de acţiune socială sînt «ostile» calculelor impersonal-raţionale tipice pentru organizaţiile moderne" (*ibid.*, p. 45). În cazul comunismului românesc, Jowitt explorează pe scurt rolul „familismului" tradiţional, dar nu insistă asupra lui.

Afirmaţiile lui Jowitt sînt relevante pentru discuţia noastră de aici în următorul sens. În capitolul 6 am arătat că, pentru a promova lupta de clasă, partidul a trebuit mai întîi să creeze clasele, trecînd de la ierarhiile de statut la unele de clasă, ca să le poată eradica apoi pe cele dintîi. Vom examina în paginile următoare procesul ulterior al trecerii de la statut şi clasă la partid (în terminologia lui Weber), pe măsură ce lumea satului se birocratizează şi se politizează. În locul comunităţilor care-şi aleg singure primarii, vedem organizaţii al căror personal e format din indivizi numiţi pe criterii politice ; în locul muncii în familie, găsim munca în brigăzi. Planurile de viaţă ale ţăranilor nu mai sînt circumscrise gospodăriei individuale şi satului. Sursa de statut şi de privilegiu nu mai este averea funciară (deja imposibilă, din cauza creării organizaţiilor birocratice ale gospodăriilor colective), ci poziţia în partid, chiar dacă mulţi săteni refuză să manifeste o deferenţă reală faţă de noua elită. În acelaşi timp însă, aceste evoluţii nu creează o birocraţie modernă de tip *impersonal*, în ciuda ţelurilor proclamate de bolşevici ; sîntem mai degrabă martorii unei înfloriri a relaţiilor *personale* – o rutinare în direcţia principiilor organizaţionale „tradiţionale", caracteristice pentru societatea românească precomunistă, marcată de un clientelism omniprezent. Membrii gospodăriilor colective tindeau constant să-şi personalizeze relaţiile, „împrietenindu-se" cu cei a căror poziţie politică le putea fi cîndva de folos. Aşadar, în mod foarte asemănător cu ceea ce afirmam în capitolul 3 despre cadre, adaptarea sătenilor la noul sistem a dus la apariţia în cadrul acestuia a unei reţele de relaţii exact opuse celor pe care sistemul şi le propusese.

În capitolul de faţă vom analiza efectele acestor schimbări. Deoarece cercetările echipei noastre s-au concentrat asupra perioadei de pînă la începutul deceniului al şaptelea, nu putem oferi aici o evaluare completă a eficienţei economice a gospodăriilor colective. Ne vom limita aşadar la perioada colectivizării – 1949-1962 – şi la patru mari teme. Vom

începe cu remarcabila mobilitate socială şi geografică asociată transformărilor comuniste. Dezvoltarea industrială şi birocratizarea societăţii au însemnat proliferarea de slujbe noi pentru oamenii de la sate, chiar dacă ei îşi pierduseră pămîntul care îi ancorase cîndva în comunităţile lor. Una dintre consecinţele acestui fapt a fost restratificarea vieţii rurale, pe măsură ce vechile ierarhii, întemeiate pe deţinerea de mijloace de producţie, lăsau locul altora noi, al căror fundament erau poziţia politică şi alte forme de inegalitate. O serie de schimbări au afectat de asemenea familia şi gospodăria individuală : între altele, au apărut modele noi de autoritate şi modificări în relaţiile de rudenie, relaţii care şi-au pierdut din importanţă în faţa unor noi tipuri de legături personalizate. Deosebit de semnificative au fost schimbările în rolurile de gen şi în aşteptările fiecărei generaţii. Mai mult, birocratizarea muncii a schimbat realitatea cotidiană fundamentală a ţăranilor şi, odată cu ea, noţiunile ideale de „persoană" care-i fuseseră asociate. „Persoanele" definite prin proprietatea asupra pămîntului, munca în propriul interes şi „avuţia în oameni" s-au transformat în subiecţi ai statului birocratic, interesaţi în primul rînd „să se descurce". Toate aceste schimbări au fost legate între ele ; vom începe cu mobilitatea şi vom discuta apoi relaţiile de rudenie, restratificarea, munca şi conceptele de persoană.

Mobilitatea şi transformarea muncii

Ţăranii devin birocraţi

Intrarea în colectiv le-a oferit ţăranilor săraci şi fără pămînt care s-au înscris printre primii şansa mobilităţii sociale : aveau prea puţine de pierdut şi, teoretic, multe de cîştigat. Printre beneficiile înscrierii în GAC în primul val al colectivizării, o anumită importanţă o avea stabilitatea, atît a locului de muncă (chiar dacă în regim de jumătate de normă), cît şi a salariului (chiar dacă minim). Ea reducea precaritatea vieţii de zi cu zi care înainte fusese specifică acestor categorii[5]. Ţăranii săraci, obişnuiţi cu privaţiunile, au început să primească „brânză, ceapă, ulei şi chiar şi măsline, produse altfel greu de procurat pentru marea majoritate" (Chelcea, 2003b, p. 34). Unii dintre ei au beneficiat şi de alte avantaje : începînd cu primii ani ai deceniului ai şaselea, sătenii au fost tot mai des angajaţi la sediile locale ale instituţiilor de stat, ocupînd o gamă întreagă de posturi, de la poziţii birocratice pînă la cele de şofer, paznic de noapte, om de serviciu etc. Aşa cum am indicat în capitolul 6, una dintre cele mai semnificative schimbări în structura socială a satului românesc a fost expansiunea poziţiilor de autoritate în comparaţie cu perioada interbelică. Înainte existase un număr redus de poziţii administrative, fie validate de către săteni (care alegeau primarul), fie impuse de sus (poliţiştii, notarii). Acum, numărul acestor poziţii a crescut. În Dobrosloveni, de pildă, Lăţea descoperă că, de la o administraţie locală care în anii 1930 includea nouă-zece oameni (inclusiv învăţătorii), în anii 1950 aproximativ 80 de oameni au ajuns să aibă „funcţii" salarizate de un tip sau altul, de la delegaţi care supravegheau diferite aspecte ale rechiziţiilor de produse alimentare la membri ai comitetelor care

5. Modul cum erau plătiţi oamenii – în bani sau în produse – şi măsura în care plata corespundea promisiunilor făcute ţăranilor variau considerabil pe teritoriul ţării. În plus, plata a variat în timp. Contrar presupunerilor generale, colectivizarea nu a fost privită peste tot negativ.

verificau inventarul colectivelor şi stabileau plăţile sau la diferite categorii de paznici comunali şi aşa mai departe (Lăţea, 2009, p. 335 [ed. rom. – p. 397]).

Mulţi dintre oamenii aceştia care deveniseră purtători de cuvînt ai puterii – primari, secretari de partid, preşedinţi de colective şi brigadieri – nu erau nici localnici legitimaţi prin stima altor săteni, nici străini impuşi de către stat; erau localnici şi intruşi confirmaţi de partid. Aşa cum am arătat în capitolele 3 şi 7, ei proveneau în mod disproporţionat din categoriile cîndva prea puţin respectate: migranţi, bărbaţi care se căsătoreau în sat, foşti săraci şi ţărani fără pămînt ai satului sau membri ai minorităţilor naţionale, care au văzut în noua orînduire o şansă de a avea parte de influenţa şi mobilitatea socială ce le fuseseră multă vreme refuzate. (Exact aceste origini sociale însă însemnau că ei nu se bucurau printre consăteni de prestigiul pe care noua lor poziţie ar fi trebuit să li-l confere.) Avansul lor social s-a produs în dauna vechii elite săteşti, ţăranii bogaţi, care îşi pierduseră tot pămîntul şi care au fost în bună măsură excluşi din birocraţia agricolă, cel puţin la început.

Colectivele le ofereau celor defavorizaţi de vechiul regim oportunităţi fără precedent – fapt pe care interviurile noastre postsocialiste, în mare parte negative, tind să-l ascundă. De pildă, în interviurile sale cu foşti colectivişti din Pechea, unde s-a înfiinţat primul GAC din regiunea Galaţi, colegul nostru Dumitru Şandru a fost iniţial suspicios faţă de aprecierile în mare parte laudative la adresa colectivului. La o cercetare mai atentă însă, şi-a dat seama că majoritatea oamenilor care elogiau colectivul nu doar beneficiaseră de pe urma privilegiilor acordate de această gospodărie timpurie, ci şi deţinuseră poziţii de conducere de un fel sau altul în cadrul ei; în plus, absolviseră cursuri scurte de pregătire care le permiseseră să cîştige mai mult. Un ţăran sărac care fusese brigadier în regiunea viticolă a adăugat la aprecierile sale pozitive o observaţie pătrunzătoare: „Lumea era speriată, dar cei care ne-au colectivizat «ne-au făcut bine cu sila»" (Şandru, 2003, p. 24). Plîngerile formulate de oameni se refereau la anii 1980, cînd situaţia se deteriorase considerabil peste tot. (Nu e de mirare deci că sătenii care au dat glas unor opinii negative erau cei care se împotriviseră colectivizării şi care fuseseră înscrişi în GAC numai cu forţa, în campania finală; ei nu beneficiaseră de nici unul dintre avantajele celorlalţi.)

Diferitele forme de mobilitate socială depindeau, în anumite privinţe, de sexul persoanei, conform cu tezele comuniste care promovau egalitatea sexelor. Regimul susţinea promovarea politică a femeilor, oferindu-le poziţii de răspundere în conducerea colectivelor şi în ierarhia de partid. Să ne amintim că, în Ieud, o ţărancă săracă era încîntată că putuse învăţa să scrie; lucrase apoi la Sfatul Popular, copiind numeroase cereri de intrare pe care ţăranii nu trebuiau decît să le semneze, deşi nu putea citi ceea ce copiase[6]. Femeile erau numite în poziţii de responsabilitate, ca membri ai consiliilor de conducere ale colectivelor, brigadieri şi secretari de partid. O poezie a colectivizării lăuda un preşedinte de GAC:

Preşedinta, doamnă bună
A pus mâna pe comună
Să înalţe, să repare
Fără bombe nucleare.
Ea cu faţa când zâmbeşte
Toată lumea o iubeşte,

6. Vezi capitolul 4. P.N., interviu Kligman.

Dar când zice un cuvânt
Toată lumea stă la rând,
Stă la rând şi se grăbeşte
În colhoz să nu lipseşte[7].

În Lueta, la sfîrşitul anilor 1950, o femeie a devenit preşedinte de GAC, deşi nu toată lumea era încîntată de faptul că femeile puteau ocupa o asemenea poziţie de autoritate: unii comentau că „cei mai periculoşi organizatori erau femeile", care-şi îndeplineau rolul cu mare zel (Oláh, 2003, p. 58). Promovarea lor nu era strict politică: erau angajate în oficiile poştale la un loc cu bărbaţii sau ca telefoniste, menajere ori vînzătoare la magazinele locale. Făceau cursuri profesionale pentru moaşe, care înlocuiseră practica tradiţională, devenită inacceptabilă, de a ucenici la alte moaşe (Kligman, 1998 [ed. rom. 2000]), şi deveneau de asemenea medici, profesoare sau practicante ale altor profesii care cereau o educaţie specială.

Aşa cum se vede, mobilitatea ocupaţională generată de o birocraţie în expansiune a fost însoţită de o dezvoltare remarcabilă a educaţiei superioare şi de democratizarea accesului la ea pentru cei care înainte nu-şi puteau permite să facă şcoală. Odată cu formarea colectivelor, numeroase familii ţărăneşti au ales să-şi trimită la şcoală copiii, care altfel ar fi fost ţinuţi poate acasă, să aibă grijă de animale sau să lucreze în gospodărie şi să o moştenească. (Pînă la începutul anilor 1960, accesul copiilor de chiaburi în universităţi a fost extrem de restricţionat.) Dezvoltarea industriei şi industrializarea agriculturii, mai ales, cereau zeci de mii de ingineri. Mulţi tineri de la sate intrau în forţa de muncă urbană ca manageri în birocraţia industrială sau ca agronomi în cea rurală. Familiile ţărăneşti cu copii la facultate sau la şcoli profesionale cîştigau prestigiu în sat indiferent de statutul lor politic, complicînd ierarhia politizată a satelor.

Noi diviziuni sociale

Acest val iniţial de mobilitate verticală a adus aşadar o serie de săteni în poziţii de elită, iar pe alţii i-a îndepărtat, proces care s-a desfăşurat în conformitate cu instituţionalizarea regimului şi cu politizarea sistemelor de statut ale satului. Deşi partidul insista asupra politicii sale de egalitate socială, iar cuvîntul „tovarăş" îşi propunea să şteargă, prin mijloace lingvistice, diferenţierile sociale anterioare, aceste mijloace nu puteau masca ierarhia care îi deosebea pe „tovarăşi" de „Tovarăşi". În cadrul acestor categorii cuprinzătoare se dădeau lupte pentru putere, se manipulau şi se negociau poziţii. Mai mult, noua conducere locală îşi concepea propria ierarhie de evaluare, bazată nu pe statutul anterior al unei familii, ci pe „originea socială" şi pe calitatea de membru în organizaţiile agricole socialiste (GAC-uri şi întovărăşiri). Acum, bogaţii trebuiau dispreţuiţi, iar săracii, împinşi în faţă. Toţi membrii comunităţii – atît cei care beneficiaseră de pe urma schimbărilor, cît şi ceilalţi – trebuiau să adopte anumite atitudini şi imagini de sine ca răspuns la noile ierarhii.

Pe măsură ce oamenii se înscriau în colective, au început să apară forme noi de diviziune socială, care se intersectau cu diviziunile luptei de clasă: cei care erau pentru sau împotriva colectivizării ori cei care avansaseră pe scara socială şi cei care coborîseră. Un ţăran în vîrstă care a oferit o mărturie despre istoria tumultuoasă a Ieudului observa:

7. Iordachi, 2003, p. 46.

Odată cu colectivizarea comuna noastră a fost împarţită în două. Colectivişti şi ne-colectivişti. Acei care au intrat în colectiv au scăpat de toate datoriile dar au scăpat şi de pămîntul pe care l-au avut moştenire de la părinţi, nu le-au rămas nimic altceva decît două mîini cu care să munciască ca săşi poată să-şi ţină eczistenţa. Iar cei care au rămas în afară: Trebuiau să-şi tragă toate consecinţele lipsiţi de ori şi ce drepturi pe care trebuia să le aibă oricare Cetătean roman. În toate frămîntarile dubioase sa ajuns la un separatism cu întrebarea: Dacă eşti Colectivişti sau nu? Ca cei dela Conducere să ştie cum să lucreze cu fiecare om în cauză[8].

Cei care se înscriau în partid sau în GAC-uri puteau să-i ia în derîdere şi să-i tachineze pe cei rămaşi pe dinafară. În Apoldu de Jos, unul dintre primele sate colectivizate din regiunea sa, un ţăran mai bătrîn îşi amintea reacţia vecinilor lui cînd el şi alţi cîţiva se înscriseseră în GAC:

Aicia comuna-i împărţită pe vecinătăţi. Îs douăzeci şi una de vecinătăţi. Şi-n fiecare vecinătate pînă la treizeci de familii... O vecinătate, o societate. Şi din societatea ceia am fost numai doi, numai doi de aicea de pe la noi, din vecinătatea noastră, eu şi încă unu: Popa Hilda, Nicolai a Hildei, de lîngă Zaharie. Tot să ne scoată afară din vecinătate, să ne dea afară. Că s-o-nscris ăştia în Colectiv atuncea, zice, că te-ai înscris în colectiv că te-o prostit şi că na, o stat de capu' tău. E ca, cum i-ai făcut de ruşine, de minune, că te-ai înscris la CAP-eu[9].

Un alt ţăran, din Săpînţa, Maramureş, recunoştea că cei care nu se înscriseseră în colectiv avuseseră multe de tras, dar „[c]ă o refuzat din prostia lor, nu din altceva. O zîs că nu să scrie în colectiv, că nu se supune comuniştilor"[10]. Batjocura putea fi proferată de ambele părţi şi imitarea în rîs a aerelor pe care şi le dădeau noii parveniţi era foarte obişnuită:

în Poiana o fost unu' primar, care n-o fost – mamă-sa o fost nemţoaică şi tată-so, Boboloţ. O fost covaci, fierar de ăsta. Ce era de el de ocoş[†]!... Era în capătu' satului grajdu' de tauri. Era multe vite, multe vaci şi trebuia şi mulţi tauri. Era şi un armăsar acolo. Armăsaru', cam cum ar fi acuma nu ştiu ce formă de Mercedes. Mergea prin centru aşa, cu nişte mănuşi, şi eu l-am văzut, că eram copil. Şi poienarii care erau mai mucaliţi, mai calici, ziceau: „Oare de ce merge ăla cu mănuşi pe cal?". Ălălalt făcea: „Păi acolo sus îi frig, mă!" (Stewart şi Stan, 2009, p. 256 [varianta românească în Stewart, 2003, p. 27]).

Diviziuni au apărut de asemenea între cei care aduseseră bunuri în GAC şi cei care nu aduseseră. Unul dintre cei intervievaţi de noi relata: „Femeile, când se ducea la sapă. La noi este o femeie care a luat cazanul de la ea, cazan care fierbe ţuică, cazan mare. Şi zicea: «Tu, ai intrat uite aşa [*gesticulează, pentru a sugera 'cu mâinile goale'*], da' eu, că am dat cazanul, am dat calul, am dat tot!»" (Iordachi, 2009, p. 128 [ed. rom. – p. 199]). În plus, în ciuda discursului oficial despre alianţa dintre muncitori şi ţărani, sătenii puteau

8. Pleş-Chindriş, nedatat, p. 7.
9. G.N., interviu Budrală pentru M. Stewart.
10. Fürtös şi Bârlea, 2009, p. 311.
† Deştept, şmecher (regionalism transilvănean) (n.t.).

să-şi simtă interesele ameninţate de muncitorii din industrie, precum acel chiabur din Hunedoara care s-ar fi plîns că miliţia nu-l lăsa să-şi vîndă vaca (pe care de fapt ar fi trebuit s-o predea colectivului). Omul a izbucnit: „Noi muncim numai pentru muncitori şi nu ne ramane nimic tot se ia numai pentru muncitori"[11]. Dezacorduri existau şi între colectivişti şi ţăranii rămaşi în sectorul privat, despre care colectiviştii deseori credeau că se îmbogăţesc de pe urma comercializării produselor proprii (ţuică, lînă, brînză, fîn, fructe), în timp ce alţii sufereau. Conflictele dintre aceste grupuri s-au făcut simţite chiar şi în austerul deceniu al nouălea (ca să nu mai vorbim de perioada de după 1989), ca în acest exemplu din Lueta:

> Stăteam la pâine la rând. Eram mulţi, bătrâni, tineri, femei, bărbaţi, pâinea încă nici n-a fost adusă. Un bătrân colectivist, şi unul mai tânăr, el particular, stăteau unul după altul la rând. Şi bătrânul era nemulţumit, nu-mi mai amintesc, a spus ceva în legătură cu alimentaţia proastă, la care tânărul a replicat foarte furios: „Dumneata taci din gură, nici n-ar trebui să stai la coadă, nu meriţi pâinea, când aţi făcut colectiv în comună, aţi luat pământul ce a fost bun şi de la noi, acum de ce nu aveţi pâine?"[12].

Dacă familii din satele necolectivizate migrau în cele colectivizate, felul în care era percepută discrepanţa dintre averi nu făcea decît să accentueze animozitatea dintre „localnici" şi „venetici". Asemenea divergenţe existau nu numai în interiorul satelor, ci şi între ele: în ciuda impresiei că erau avantajate, satele izolate şi de munte rareori au beneficiat pe deplin de pe urma noii orînduiri (în privinţa accesului la educaţie, la servicii medicale etc.), ceea ce a dus treptat la depopularea lor.

Aceeaşi separare între localnici şi venetici dezbina satele în care fuseseră aduşi colonişti, mai ales dacă (aşa cum se întîmpla deseori) aceştia se înscriau apoi în colectiv. Chiar şi în interiorul gospodăriilor colective existau diferenţieri între membrii simpli, pe de o parte, şi lucrătorii de la birouri şi alţi salariaţi, pe de alta – şi, în rîndul acestora din urmă, între cei cu educaţie superioară, precum agronomii, şi cei fără, precum brigadierii. În ansamblu, aceste diviziuni reflectau măsura în care gospodăriile şi indivizii erau atraşi în procesele de birocratizare şi instituţionalizare promovate de partid şi, ca atare, în sfera de influenţă a partidului-stat.

Mobilitatea geografică şi nevoia de forţă de muncă

E limpede că planurile de dezvoltare ale comuniştilor au creat o piaţă internă activă a forţei de muncă şi au promovat o mare mobilitate geografică, încă din perioada cînd colectivele abia se formau[13]. La început, migranţii au fost cel mai adesea chiaburi şi ţărani mijlocaşi care nu puteau să asigure traiul familiilor lor şi să plătească în acelaşi timp rechiziţiile şi taxele costisitoare care le fuseseră impuse; unul din membrii familiei putea pleca să-şi caute de lucru în altă parte. În scurt timp însă, banii prea puţini plătiţi de colectiv i-au silit şi pe membrii GAC-urilor să intre în rîndul migranţilor. Oportunităţile

11. DJAN HD, Fond CR PMR, dosar nr. 888/1953, f. 148.
12. 5, interviu Oláh; vezi Oláh, 2003, p. 40.
13. Migraţia internă a forţei de muncă exista şi înainte de venirea la putere a comuniştilor, dar la o scară mult mai redusă.

urbane îi atrăgeau pe oameni – mai ales pe bărbaţii tineri – departe de sat. Bărbaţii plecau în grup să lucreze în echipele de pe şantiere, care „construiau" literalmente socialismul edificîndu-i infrastructura: cartiere de blocuri pentru clasa muncitoare, drumuri şi căi ferate, sisteme de comunicaţii şi aşa mai departe. Sau mergeau să muncească în fabrici, făcînd naveta zilnic ori săptămînal, în funcţie de mijloacele de transport disponibile. Pentru unii, aceasta a fost o perioadă plină de entuziasm, în care li s-au deschis porţile şcolilor şi posibilităţi pe care pînă atunci nici nu şi le imaginaseră. Locurile de muncă în fabrici păreau să nu se mai termine într-o Românie cîndva predominant agrară, şi mişcarea oamenilor a întărit interdependenţele dintre mediul rural şi cel urban.

Exodul acesta a făcut ca forţa de muncă din agricultură să se compună în tot mai mare măsură din femei şi din bătrîni, în timp ce plata redusă a încurajat indolenţa şi absenteismul. Aşa cum observa o ţărancă din Săpînţa (Maramureş): oamenii „[n]u lucrau lucru de calitate"[14]. În anii 1950, fenomenul a fost agravat de ieşirea periodică, în grup, a colectiviştilor din GAC-uri, din cauză că promisiunile care li se făcuseră sau plăţile nu fuseseră respectate, din cauză că oamenii nu reuşeau să-şi cîştige traiul zilnic lucrînd în gospodăria colectivă, din cauza relaxării politice din perioada 1953-1957 şi aşa mai departe. Mai mult, conform rapoartelor Securităţii, chiaburii „făceau agitaţie" printre ţăranii săraci şi mijlocaşi, îndemnîndu-i să nu participe la însămînţări, la recoltări şi la activităţi similare şi provocînd astfel întreruperi în muncă şi pierderi semnificative[15]. Expansiunea birocraţiei a înrăutăţit situaţia: o serie de săteni care se înscriseseră în colectiv nu mai efectuau munci agricole pentru că deveniseră salariaţi. De exemplu, din cei 500 de membri ai gospodăriei colective „Filimon Sîrbu" din localitatea Şona, regiunea Făgăraş, numai cincizeci-şaizeci veneau în mod regulat la lucru, iar în satul Jupa din Caransebeş nici măcar unul nu-şi făcea apariţia[16]. Se pare că numeroşi salariaţi care se înscriseseră în colectiv presupuneau că munca agricolă aveau s-o presteze pentru ei membrii familiei lor din sat, dar, dacă ne luăm după documentele din arhive, în majoritatea cazurilor aşa ceva nu s-a întîmplat[17]. Faptul nu trebuie să ne mire, întrucît cei care rămîneau în general să presteze muncile agricole erau de obicei femeile şi bătrînii. Femeile aveau de multe ori diferite treburi domestice de care trebuiau să se ocupe, iar bătrînii erau adesea infirmi.

Aceste dificultăţi legate de forţa de muncă în agricultură (care au persistat în toată perioada comunistă) au dat naştere unui alt curent de migranţi: ţărani din regiunile mai sărace, mai puţin industrializate sau necolectivizate ale ţării migrau pe perioada muncilor agricole sezoniere în regiunile mai fertile, mai industrializate sau colectivizate, unde colectiviştii făceau naveta la fabricile din vecinătate, iar forţa de muncă devenea insuficientă. Locuitori din Moldova, Maramureş sau Oaş veneau în Delta Dunării la tăiat papură, mergeau să lucreze în mine sau în gospodăriile de stat din regiunile mai fertile sau mai dezvoltate ale ţării (Dobrincu, 2003a, pp. 48-50). Se întorceau acasă periodic, plătiţi în grîu, seminţe sau bani, după cum îşi negociaseră contractele. Se zvonea că erau recompensaţi mai bine decît localnicii: conform majorităţii relatărilor, „veneticii" îşi negociau strîns

14. Fürtös şi Bârlea, 2009, p. 335. B.S., un fost brigadier din Ieud, detaliază: [în colectiv], „[o] mul după normă era retribuit şi atunci omul căuta să lucreze cît mai mult, bun înţeles lucrînd mult, lucra şi rău" (*Cum s-o colectivizat Ieudul*, manuscris nepublicat, nedatat).
15. În plus, ţăranii refuzau să-şi aducă vitele şi inventarul de unelte în colectiv sau începeau să-şi ia acasă vitele ca să-şi lucreze vechiul pămînt (ANIC, fond 1, dosar nr. 748/1952, f. 41).
16. ACNSAS, FD, dosar nr. 7/vol. 1, f. 78.
17. Vezi ANIC, fond 1, dosar nr. 58/1951, f. 3 (ARL).

plata, deşi, pe de altă parte, se angajau să lucreze din greu multe ore[18]. Un fost preşedinte de GAC din Ieud relata că trimisese odată un grup de vreo patruzeci de oameni să lucreze într-un colectiv din Arad, unde „ăia au cîştigat mai mult decît tot colectivul din Ieud într-o vară", şi adăuga: „Oamenii au trăit mai bine că au mers în lume" (căci cîştigurile lor la gospodăria din Ieud nu erau suficiente)[19]. Nu e deci de mirare că sosirea într-un sat a unor echipe de „venetici" genera conflicte sociale cu localnicii. Cei veniţi din afară însemnau de regulă cheltuieli suplimentare pentru colectiv, deoarece lucrătorii sezonieri trebuiau cazaţi şi hrăniţi (Iordachi, 2003, p. 49).

Nevoia acută de forţă de muncă în toate ramurile economiei a creat o tensiune permanentă între aspiraţiile de mobilitate ale oamenilor şi necesităţile locale de forţă de muncă. Pentru a contracara exodul de lucrători din GAC-uri şi absenteismul (ca şi pentru a spori averea gospodăriilor colective), reprezentanţii partidului au încercat o serie întreagă de stratageme. Sătenilor care căutau de muncă în industrie – uneori ca să scape de livrările şi contractele obligatorii – li se cerea să-şi doneze pămîntul colectivelor sau sfaturilor populare ori să se înscrie şi să lucreze în colectiv chiar dacă aveau alte slujbe[20]. Colectiviştii plecaţi să lucreze la oraş pentru a spori venitul familiei pe perioada de iarnă primeau notificări care le aminteau de obligaţiile faţă de colectivul local în următoarea campanie de primăvară:

> Noi, Consiliul de Conducere a gospodăriei colective Zorile Roşii, atragem atenţia tov. Pal Lajos să binevoiască să-şi ocupe locul în gosp. colectivă la data de 1 apr. 1956, avînd în vedere că gospodăria are nevoie de forţă de muncă bărbătească şi este mare nevoie de tovarăşul, deoarece forţa de muncă este puţină şi avem de construit şi rugăm pe tov. să ne dea tot sprijinul în interesul dezvoltării gospodăriei (Oláh, 2003, p. 25).

Slujbele şi munca în colectiv se intersectau şi în alte moduri. De pildă, la Corund, cunoscut centru al olăritului, meşteşugarilor li se permitea să-şi păstreze atelierele doar dacă se învoiau să lucreze, prin contract, între treizeci şi şaizeci de unităţi de muncă pe an pentru gospodăria colectivă. Deşi oamenii considerau că asta era şantaj, erau totuşi nevoiţi să-şi îndeplinească obligaţiile astfel asumate. Mulţi îi plăteau pe alţii să muncească pentru ei (Bodó, 2003, p. 13), la fel cum făceau şi oierii din Poiana Sibiului, siliţi să accepte condiţii similare (Stewart şi Stan, 2009, p. 258 [ed. rom. – p. 306]). Pescarii din Jurilovca, şi ei legaţi de GAC prin astfel de înţelegeri, se trezeau deseori escortaţi de miliţieni înarmaţi la sediul colectivului, unde trebuiau să-şi îndeplinească obligaţiile de natură agricolă (Iordachi, 2003, p. 49).

---

18. După mulţi ani de observaţii în Maramureş, Kligman confirmă acest zvon şi tinde să-i includă pe oamenii din Oaş în categoria lucrătorilor migranţi desconsideraţi de localnici din cauza disponibilităţii lor de a munci din greu şi de a trăi în condiţii dificile (tipice pentru migranţii din toată lumea).
19. El însuşi a plecat ulterior în căutare de muncă în altă parte, fiind de părere că Ieudul n-ar fi trebuit niciodată colectivizat, pentru că nu dispunea de pămînt bun: din cele cinci mii de hectare ale satului, numai patru sute erau arabile. „De unde să scoţi, ce să scoţi?... N-ai avut de unde!"
20. Faptul că lucrătorilor care deţineau orice fel de proprietăţi agricole trebuia să li se amintească în mod repetat că nu puteau primi salarii de la stat dacă nu erau în acelaşi timp membri ai „sectorului agricol socialist" este o dovadă a problemelor cu care se confrunta acest sector, de a cărui superioritate oamenii nu erau, de altfel, deloc convinşi. Vezi Oláh, 2003, p. 42.

În acelaşi timp, industria avea propriile nevoi de forţă de muncă, care puteau să intre în conflict cu ale agriculturii, accentuînd fluxurile migratorii şi mobilitatea populaţiei. De exemplu, un lucrător priceput şi apreciat din Lueta a primit numeroase „cereri" de la Sfatul Popular din sat să se întoarcă la muncă în colectiv, dar conducerea fabricii unde lucra l-a apărat. În loc să renunţe la el, cei de la fabrică l-au sfătuit să se întoarcă acasă o dată la cîteva săptămîni, ca să fie văzut lucrînd pe cîmp, plătindu-i chiar, din cînd în cînd, salariul pe perioada acestor absenţe (Oláh, 2003, p. 61). După fiecare interval de două săptămîni, fabrica trimitea o maşină să-l aducă înapoi la slujbă.

Condiţionarea contractelor de muncă în minerit, industrie, oierit, olărit, domeniul feroviar, exploatarea lemnului, pescuit şi alte sfere de activitate de calitatea de membru al gospodăriilor colective şi de prestarea de munci agricole nu a fost totuşi suficientă pentru a acoperi cererea de forţă de muncă în agricultură, mai ales în cazul necesităţilor sezoniere. La urma urmei, însămînţarea şi recoltarea nu pot fi amînate prea mult fără riscul de a compromite recoltele. Pentru a rezolva această problemă cronică, cadrele au generat un alt flux migrator, de scurtă durată : oameni din afara satului – soldaţi, muncitori în fabrici, studenţi, membri ai organizaţiilor de tineret şi aşa mai departe – erau aduşi să presteze „muncă patriotică" în perioadele de vîrf ale ciclului agricol (vezi, bunăoară, Márton, 2005, p. 34)[21].

Modul în care instituţiile şi indivizii îşi satisfăceau necesităţile în materie de forţă de muncă este o dovadă a complexităţii problemelor cu care se confruntau colectivele şi partidul. Acolo unde s-a practicat tehnica pedepsei şi a recompensei, metodele coercitive nu au dat, în general, rezultatul dorit. În schimb, acolo unde a predominat un mod flexibil de conducere (Goina, 2003, 2009 [ed. rom. 2005]), acesta a dat naştere unor relaţii mai armonioase, care le-au indus sătenilor o mai mare disponibilitate de a se înscrie şi de a munci în colectiv, aşa cum s-a întîmplat în cazul gospodăriei-model „Viaţă Nouă" din Sîntana. Aceasta a primit teren fără a avea forţa de muncă adecvată, întrucît chiaburii germani de la care fusese confiscată mare parte din pămînt nu aveau voie să se înscrie în colective. Aşa cum observam în capitolul 7, conducerea gospodăriei a insistat cu succes ca germanii să fie totuşi primiţi în GAC. În felul acesta, tensiunile interetnice locale au fost ameliorate, nu a fost nevoie de „venetici" costisitori, iar colectivul a profitat de experienţa şi deprinderile superioare de muncă ale germanilor (Goina, 2009 [ed. rom. 2005]).

Am arătat în această secţiune că instituţionalizarea autorităţii partidului la sate a fluidizat graniţele localităţilor, a birocratizat modul de angajare a personalului şi a creat noi oportunităţi de muncă, favorabile în primul rînd celor care pînă atunci avuseseră un statut marginal în comunitate. Apariţia colectivelor i-a proletarizat pe ţărani şi i-a desprins de comunităţile în care se născuseră, împingîndu-i în fluxuri migratoare pe tot cuprinsul ţării. Slabele rezultate ale majorităţii gospodăriilor colective au impulsionat mobilitatea locuitorilor de la sate, care apoi a generat, în agricultură, probleme permanente cu forţa de muncă. Ne îndreptăm acum atenţia către o serie de efecte ale acestor schimbări asupra unui alt aspect fundamental al vieţii din satele româneşti : legăturile de rudenie şi de familie.

---

21. Celulelor locale de partid li se cerea de asemenea să mobilizeze tot felul de filiale locale ale unor organizaţii de masă, precum Uniunea Tineretului Muncitoresc (UTM) sau organizaţiile de femei, care, la rîndul lor, trebuiau să-şi mobilizeze membrii. Rezultatele erau variabile. În Ieud, de pildă, organizaţiei de partid i se reproşa ineficienţa (DJAN MM, fond Comitetul Raional PMR Vişeu, dosar nr. 334/1961/vol. 5, ff. 84-90). Statul se folosea de asemenea pe larg de munca forţată, trimiţînd deţinuţii şi pe cei deportaţi în lagăre de muncă, la Canal şi aşa mai departe.

De la gospodăria patriarhală la partidul paternalist

Apariţia colectivelor a modificat modelele tradiţionale ale familiei şi ale relaţiilor de muncă şi de cooperare, aşa cum arăta Mihail Cernea în lucrările sale din anii 1970 (1974, 1978). În timp ce înainte capii gospodăriilor individuale erau cei care stabileau cine şi ce fel de muncă va face, alegînd rudele sau vecinii cu care urmau să coopereze, acum rolul acesta le-a revenit preşedinţilor de gospodării colective. Ei au instituit cooperarea în echipe şi brigăzi, formate de multe ori nu pe criterii de rudenie, ci pe principii teritoriale sau de altă natură (de pildă, diferite părţi ale satului formau cîte o brigadă). Rudenia şi-a pierdut din importanţă, iar gospodăriile individuale au încetat să funcţioneze ca unităţi de muncă, fiind înlocuite de organizaţii birocratice. Modul de lucru al unui sătean putea fi stabilit de oficialii de partid de la regiune sau din capitală. (Abia în anii 1970, pe măsură ce problemele din colective au produs schimbări majore în sate, gospodăriile individuale şi-au recăpătat o parte din funcţii; vezi Kideckel, 1993.) Aceste schimbări au dat o lovitură puternică relaţiilor de natură patriarhală din interiorul familiilor, în care au început să se infiltreze instituţiile de partid. Apariţia colectivelor a determinat de asemenea o birocratizare a vieţii de familie, proces pe care sătenii l-au accentuat încercînd să amelioreze noile forme de viaţă prin intermediul legăturilor interpersonale.

Schimbarea configuraţiilor de generaţie şi de gen

Un grup care a trăit o răsturnare devastatoare de situaţie în urma colectivizării a fost generaţia în vîrstă, în particular bărbaţii capi de gospodărie în vîrstă de peste aproximativ cincizeci şi cinci de ani. Aşa cum spune Goina,

> [p]ierderea pământului a avut poate cel mai radical impact asupra bătrânilor satului. Unul din modurile cele mai eficace prin care capii familiilor îi controlau pe membrii familiei lor era controlul asupra pământului. Cum copiii primeau pământul doar la căsătorie, şi câteodată nici atunci, dispariţia pământului a însemnat o diminuare a autorităţii paterne. De multe ori, după colectivizare, un tânăr care lucra în oraş sau unul care era brigadier la GAC a ajuns să aibă mai mulţi bani şi mai multă influenţă decât tatăl său, încă în putere (Goina, 2003, p. 46).

Aşadar, colectivizarea a diminuat autoritatea părinţilor în faţa propriilor copii. Înscriindu-şi pămîntul în GAC, adulţii au rămas practic fără principala lor sursă de siguranţă la bătrîneţe. Lumea de pînă atunci, în care copiii îşi ascultau părinţii, a început să fie înlocuită de reversul ei. Mai mult: unul dintre privilegiile bărbaţilor trecuţi de o anumită vîrstă şi proprietari de pămînt fusese monopolul conducerii satului; acum însă un bărbat de treizeci de ani putea deveni conducător de gospodărie colectivă sau de sfat popular. Foarte derutantă pentru oamenii în vîrstă a fost pierderea respectului şi a deferenţei care le fuseseră întotdeauna arătate în societatea ţărănească, indiferent de statutul lor social. În loc să se adreseze, de pildă, unui bărbat în vîrstă cu termeni de tipul „nene” sau „bade” şi cu pronumele de politeţe „dumneata”, activiştii de partid puteau să le spună „mă” sau „bă”, ba chiar să-i cheme pe numele mic – un comportament cu totul inacceptabil pentru

o persoană bine-crescută. Cadrele îi tratau pe oamenii în vîrstă cu grosolănie, îi puneau să stea în picioare în loc să le ofere un scaun – pe scurt, îi umileau în faţa altora. Aceste schimbări bruşte în statutul lor social erau tot atît de supărătoare pentru ei şi pentru alţi săteni pe cît erau schimbările radicale din existenţa chiaburilor.

Într-adevăr, cele două transformări puteau coincide. O ipoteză pe care nu avem suficiente date s-o demonstrăm este că oamenii mai în vîrstă au fost în mod disproporţionat consideraţi chiaburi. Lucru, pe de o parte, previzibil, pentru că ei erau cei care deţineau controlul asupra pămîntului. O realitate mai subtilă făcea însă ca, din cauza statutului lor în ciclul domestic, ei să devină mai vulnerabili la acţiunile luptei de clasă decît cei mai tineri, la fel cum demonstrează Chelcea că se petrec lucrurile azi cu proprietarii de case naţionalizate (2003a). Dacă trăiau singuri, iar copiii lor adulţi locuiau într-o altă gospodărie sau chiar la oraş, oamenii în vîrstă nu puteau dispune de suficientă forţă de muncă pentru pămîntul pe care-l deţineau şi, din pricina slăbiciunii fireşti a vîrstei ori din cauza stării proaste de sănătate, puteau fi nevoiţi să angajeze lucrători cu ziua sau slugi. Asta îi făcea „exploatatori ai muncii altora" şi, ca atare, chiaburi. Multe dintre contestaţiile statutului de chiabur – mai ales din partea văduvelor – aduc exact aceste argumente : sîntem bătrîni şi slăbiţi, copiii noştri au plecat de acasă, nu avem pe nimeni care să ne muncească pămîntul şi a trebuit să angajăm ajutoare ; dar nu sîntem exploatatori, sîntem pur şi simplu oameni în vîrstă. Diferenţele în situaţia demografică a gospodăriilor ne pot ajuta să înţelegem de ce în listele de chiaburi sînt incluse persoane care n-ar trebui să se afle acolo. Această trăsătură a conflictului dintre clase trebuie să fi fost în mod deosebit iritantă prin faptul că, aşa cum am arătat în capitolul 3, peste trei sferturi dintre cadrele comuniste aveau sub patruzeci de ani. Astfel – ca în Revoluţia Culturală din China –, conflictul dintre clase a fost, în mai multe sensuri, un conflict între generaţii.

Munca în colectiv a subminat de asemenea autoritatea bărbaţilor asupra soţiilor, care primeau ordine de la brigadieri şi îşi cîştigau banii separat (Cernea, 1978). Aşa cum spuneam mai devreme, partidul a promovat în mod activ egalitatea dintre sexe, schimbînd balanţa relaţiilor şi responsabilităţilor în familie şi făcînd loc femeilor în forţa de muncă. Colectivizarea le-a eliberat, transformîndu-le din mame şi gospodine în salariate. Reforma sferei domestice şi a rolurilor de gen a avut la bază nu doar modificarea relaţiilor de proprietate şi a procesului muncii, ci şi centralizarea activităţilor domestice. Instituţiile de partid au preluat (cel puţin teoretic) o bună parte din munca prestată de femei în gospodărie, asigurînd mîncare, asistenţă medicală şi îngrijire copiilor şi vîrstnicilor şi dezvoltînd industria aparatelor de uz casnic, furnizoare de echipamente care economiseau munca femeilor. Aceste aparate au devenit tot mai importante atunci cînd soţii lor (şi uneori femeile însele) au început să facă naveta pentru a lucra în fabrici. Inevitabil aşadar, femeile din sat au cîştigat mai multă autoritate în gospodărie.

Organizaţiile de partid precum Uniunea Femeilor Democrate din România (UFDR) le învăţau în mod sistematic pe femei să-şi promoveze şi să-şi apere drepturile. Iată ce le-a spus ţăranca Susana Ciortea din Şoimuş liderilor de partid Gheorghiu-Dej şi Ana Pauker la o întîlnire ţinută în 1951 (se discuta comportamentul abuziv al cadrelor în procesul de colectivizare a satului) :

> A trecut câtva timp şi s-a făcut o adunare la sediul gospodăriei şi ne-am dus şi noi femeile să ştim ce se întâmplă în ţară şi cum se face colectivul, pentru că la U.F.D.R. ne-au spus

că şi noi avem drepturi. Când ne-am dus la adunare ei ne-au zis: „De dvs. n-avem lipsă, mergeţi acasă, cine v-a chemat aici?". Noi mai mult nu ne-am dus la adunare, că ne-a fost frică că ne scoate afară[22].

Dar femeile au mers direct la vîrf ca să se plîngă de felul cum fuseseră tratate. Pe scurt, partidul a birocratizat şi a politizat relaţia sa cu femeile, care s-au folosit apoi de ceea ce învăţaseră pentru a contesta formele, curente încă, de comportament patriarhal. Să nu credem totuşi că, din acest motiv, statutul lor s-a îmbunătăţit în mod uniform: toate transformările despre care am vorbit au dus la o feminizare a agriculturii. Deşi ele au învestit femeile cu o mai mare autoritate în gospodăriile individuale, reversul acestui fenomen a fost faptul că agricultura a ajuns pe locul ultim atît ca prestigiu ocupaţional, cît şi în alocaţiile bugetare. Mai mult, în gospodăriile colective, diviziunea după criterii de gen a muncii şi a autorităţii a persistat multă vreme, aşa cum o dovedeşte grăitor citatul de mai sus.

Transformările relaţiilor de rudenie

Schimbările în rolurile generaţionale şi de gen făceau parte dintr-o transformare mai amplă a ideilor despre rudenie, care au „reformulat modul intern de definire a unei familii şi locul ei în sistemul social" (Jowitt, 1978, p. 68). În capitolele 5 şi 6 am arătat cum atît ţăranii, cît şi cadrele manipulau relaţiile de rudenie, modificîndu-le semnificaţia pe parcurs. Birocratizarea muncii din colective a diminuat colaborarea dintre rude, micşorînd raza de acţiune a relaţiilor de rudenie eficiente (deşi ele au rămas semnificative) şi inducînd în multe locuri o „amnezie genealogică" (Chelcea, 2003a, p. 715). Schimbările s-au extins în viaţa de familie odată cu sfîrşitul proprietăţii private, deşi în modalităţi complexe. Pe de o parte, mulţi dintre interlocutorii noştri pretindeau că gospodăriile colective au avut ca efect relaţii proaste între membrii familiei (de pildă, „Colhozu' n-o adus dicât uri, duşmănii, ş-întri familii"[23]). Într-adevăr, la vremea colectivizării, faptul că unul din soţi sau un frate/o soră se înscria în GAC ducea de multe ori la certuri cu celălalt soţ sau cu ceilalţi fraţi şi surori. Pe de altă parte, după formarea colectivelor n-au mai existat – cel puţin teoretic – motive de ranchiună legate de moştenirile inegale, cîndva obişnuite, între fraţi sau între generaţii. Lupta de clasă pute fie să exacerbeze conflictele dintre rude, fie să le întărească solidaritatea[24].

Mai mult, partidul-stat s-a afirmat treptat ca un fel de familie-surogat. S-a scris mult despre pretinsa „alianţă" dintre partidele comuniste şi femei din perioada socialistă (vezi, de pildă, Gal şi Kligman, 2000 [ed. rom. 2003]; Goven, 1993; Fitzpatrick, 2005), consolidată pe măsură ce instituţiile de partid au preluat o parte din munca făcută cîndva de femei, le-au încurajat aspiraţiile şi le-au apărat împotriva rudelor care abuzau de ele. Fitzpatrick scrie despre „poveştile soţiilor" din Uniunea Sovietică, arătînd că bărbaţii care intenţionau să divorţeze puteau să fie denunţaţi de neveste, care apelau la partid să le ajute să rămînă împreună cu soţii lor recalcitranţi (Fitzpatrick, 2005, capitolul 12). În România vedem

22. ANIC, fond CC al PMR – Cancelarie, dosar nr. 19/1951, f. 2 (ARL), publicat în Moraru *et al.*, 2004, pp. 541-546. Vezi şi Buckley (2006, p. 278), pentru dezbaterile din URSS cu privire la munca plătită şi munca în gospodărie ale femeilor.
23. G.D., interviu Dobrincu.
24. Hooper (2006) ilustrează dinamica loialităţilor divizate între partid şi membrii familiei.

fenomene similare. Membrii familiei, îndeosebi femeile cu soţi alcoolici, se puteau adresa preşedinţilor de GAC ca să-şi rezolve problemele. Exact un asemenea caz a fost discutat într-o şedinţă a consiliului de conducere al gospodăriei agricole „Viaţă Nouă" din Sîntana. Soţul pretindea că nu se mai înţelege cu soţia, care nu avea grijă cum se cuvine de gospodărie, şi cerea consiliului s-o readucă pe calea cea bună. Femeia, pe de altă parte, s-a plîns că el nu doar era beat în cea mai mare parte a timpului, dar o bătea în mod repetat, lăsîndu-i urme pe trup ; mai mult, alcoolismul bărbatului provocase toată gama de probleme financiare asociate care apar de obicei în familii. Soţia a insistat că îi era imposibil să continue mariajul dacă el nu se schimba. Consiliul a cîntărit argumentele, atribuind răspunderea pentru nefericita situaţie a familiei ambelor părţi şi adăugînd că, dacă soţul nu-şi îndrepta cu adevărat purtarea, risca să-şi piardă poziţia[25] (Goina, 2003, p. 36).

Asemenea evenimente făceau parte dintr-un proces mult mai amplu prin care politica regimului coloniza familia şi relaţiile de rudenie. Declarîndu-se „părintele" tuturor membrilor „gospodăriei" pe care o reprezenta întreaga ţară, partidul, întruchipat de conducătorii săi, a instaurat relaţii profund paternaliste cu cetăţenii României. Le cerea tipul de respect filial şi de responsabilitate pe care părinţii îl aşteaptă de la copiii lor, judecîndu-le şi controlîndu-le activitatea şi disciplinîndu-i aşa cum considera de cuviinţă[26]. Cei care profitau de largheţea sa trebuiau să-şi manifeste loialitatea şi aprecierea. În acest fel, partidul, conducătorul înţelept, ţinea locul funcţiilor parentale, iar familiile biologice lăsau locul celor politice, precum GAC-ul şi alte instituţii de partid. Comunismul românesc avea să devină o „mare familie", legată prin relaţii frăţeşti de alte state socialiste (vezi Hooper, 2006, pentru cazul sovietic). Astfel, partidul căuta să se naturalizeze în limbajul de rudenie caracteristic vieţii satelor.

O altă schimbare a afectat năşia, despre care am mai vorbit în capitolele anterioare. Instituţie foarte bine dezvoltată în România precomunistă, năşia presupunea sponsorizarea cuplurilor la căsătorie şi a copiilor lor la botez. Năşia avusese întotdeauna un aspect instrumental, dar, în socialism, acest aspect a căpătat o semnificaţie mult mai puternică. A devenit unul dintre modurile în care sătenii încercau să „îmbuneze" partidul, stabilind cu el legături intens personalizate, refuzîndu-i normele presupus impersonale, birocratice. Era una dintre modalităţile preferate de a încerca modelarea unei relaţii instituţionale, care era instrumentalizată prin intermediul unor legături afective, motivate cultural, menite s-o personalizeze.

În trecut, sătenii care erau aleşi drept naşi proveneau aproape exclusiv din familiile de vază din sat, adică deţinătoare de pămînt (inclusiv, în anumite zone, dintre moşieri, care puteau să locuiască în altă parte). În unele părţi ale ţării, această relaţie era moştenită : copiii naşilor părinţilor mei deveneau naşii familiei mele şi aşa mai departe (vezi şi Hammel, 1968, pentru Serbia). Odată cu socialismul, aceste modele s-au schimbat : fiecare generaţie alegea singură, în loc să-şi moştenească naşii de la părinţi, iar oamenii îşi alegeau tot mai des sponsori din afara comunităţii, întemeindu-şi selecţia nu pe statutul dat de posesia pămîntului, ci pe alte caracteristici care îi puteau face utili pe viitorii naşi – un fost coleg de clasă cu rang administrativ înalt sau maistrul din fabrică –, într-un

25. Haney (2002) menţionează la rîndul său cazuri de femei care chemau lucrătorii de la asistenţă socială să intervină sau să medieze relaţiile abuzive din familie (de pildă, soţi alcoolici care le băteau).
26. Despre paternalismul statului, vezi Verdery, 1996 ; Kligman, 1998. Pentru o discuţie similară despre Ungaria, vezi Lampland, 1995, pp. 180-186.

soi de industrializare a rudeniei. Sătenii puteau să-şi personalizeze relaţia cu GAC-ul invitîndu-i pe preşedinte şi pe soţia lui să fie naşii unui copil şi sperînd că relaţia de năşie avea să funcţioneze în avantajul lor dacă ar fi avut nevoie de sprijin sau de favoruri (vezi Kideckel, 1993, capitolul 6). Asemenea naşi se trezeau, bineînţeles, prinşi între aşteptările partidului şi cele ale finilor – tensiune care se ramifica în toată societatea şi care compromitea rezultatele urmărite de partid. Tocmai din acest motiv, cadrele care acceptau să fie naşi puteau fi criticate energic în presă (vezi Jowitt, 1978, pp. 70-71). Puteau însă de asemenea să profite de această instituţie tradiţională pentru a acumula „avuţie în oameni", atenuînd astfel deficitul de forţă de muncă din gospodăria colectivă (vezi Humphrey, 1983). O altă formă de colonizare a relaţiilor de rudenie este cea prin care cadrele stabileau uneori relaţii fictive între întreprinderile socialiste, îndeosebi între fabrici şi gospodăriile colective, formulînd astfel „alianţa dintre muncitori şi ţărani" într-un limbaj tradiţional, chiar dacă nepotrivit[27].

A-ţi face prieteni

Peste tot în lume, oamenii se folosesc de legăturile lor personale pentru a-şi crea un climat de siguranţă în situaţii nesigure. Condiţiile din România socialistă erau profund nesigure şi aşa au şi rămas ; personalizarea relaţiilor era o reacţie logică, aşa cum am sugerat în capitolul 3 în legătură cu cadrele. Pe lîngă alegerea naşilor, sătenii căutau să stabilească tot mai multe conexiuni cu oameni care aveau resurse de un fel sau altul de distribuit, căutînd să-şi creeze legături prin cunoştinţe comune, origini comune sau amintiri de pe vremea şcolii ori prin mită şi cadouri. Diferitele moduri de „a te face prieten" cu oamenii care posedau capital politic sau economic au devenit atît de comune, încît un banc din anii 1970 spunea că iniţialele Partidului Comunist Român însemnau, de fapt, „pile, cunoştinţe şi relaţii". La începutul perioadei socialiste, asemenea legături puteau fi decisive pentru supravieţuire. Un bărbat ne-a povestit, de pildă, istoria bunicului său, un chiabur căruia i se deschisese dosar penal. Omul avea însă o cunoştinţă la tribunal, care îi tot aşeza dosarul la fundul teancului ; de fiecare dată cînd ajungea sus, cunoştinţa sa îl punea din nou sub celelalte. În felul acesta, cazul a fost amînat timp de cîteva luni, pînă cînd isteria de moment s-a stins[28].

După încheierea colectivizării, mizele au devenit mai puţin radicale – iar personalismul a prosperat şi mai mult. Era un mijloc fundamental de „a te descurca" în lumea imprevizibilă a socialismului. Exista întotdeauna cîte o zonă greu de definit care lăsa spaţiu de manevră şi oamenii profitau de acest lucru, instrumentalizînd relaţiile în propriul lor interes, niciodată siguri dacă aveau să reuşească sau nu. Mai devreme sau mai tîrziu, mulţi se adaptau la cerinţele acestor timpuri grele făcînd compromisuri care le permiteau lor şi familiei lor să supravieţuiască. Dacă partidul făcea chiaburi, oamenii răspundeau

27. De pildă : „In ziua de 13 august 1950, a luat fiinta Gospodaria Agricola Colectiva, in comuna Buznea sub denumirea de «G.A.C. Ion Creanga», avand ca nas fabrica «23 August» din orasul Iasi" (ASRI, fond D, dosar nr. 4470, ff. 64-66. Prin amabilitatea lui O. Roske). Mai puţin frapant, dar în acelaşi spirit, găsim un alt exemplu din Odorhei : „Conducerea de partid repartiza pe lângă gospodăriile slabe întreprinderi industriale «patroane» care le ajutau în contabilitate, la adunarea recoltei, cu anumite unelte" (Oláh, 2003, p. 19).
28. N.C., interviu Verdery.

„făcîndu-se prieteni" cu cine trebuia. Îl mituiau, adică, pe colector cu „brînză, ţuică, ce-am avut, să mă mai scoată. Ce altceva puteam face?"[29]. Aceeaşi persoană explica mai departe ce voise să spună: „[m]-am făcut un pic de prieten cu el şi de aici el m-a mai scutit. N-ai avut ce face. Că mă mai întrebau, unul şi altul: «Măi, cum te-ai descurcat?». «Cum am putut», le-am răspuns. Dac-ai făcut cu prietenie, oarecumva, să-i mai dai şi lui, să te mai scoată". Instrumentalismul acestor „prietenii" era în general mai la vedere decît cel al năşiei, mai ales cînd era vorba de mită. Iată un alt exemplu din Ieud (interlocutorul vorbeşte despre cum îl aborda pe colectorul de cote):

> „Nu poţi face cumva să mă scapi de cota asta? Nu sînt în stare să o plătesc. Vezi că nu am nimic?" Zice: „De dai un ciubuc bun, eu te scap". Am ajuns la o înţelegere. „Îmi dai 300 de lei şi eu te scap." „Nu am acuma, dar oi face ceva şi ţi i-oi da." [Pe acele vremuri] erau bani buni, era un salariu bun. Cu chiu, cu vai am făcut rost şi i-am dat odată 200 şi de 100 m-a mai aşteptat pînă cînd am putut. [După aia] nimic, nu m-a mai întrebat nimeni dacă am sau nu am cotă[30].

Deşi a-ţi face prieteni putea fi un mod de a profita de pe urma lor, precum oierii care practicau această metodă cu mare pricepere, pentru majoritatea sătenilor era o strategie necesară de supravieţuire care le permitea lor şi familiilor lor să se descurce. Nevoia de „a se descurca" era dictată în bună măsură de neajunsurile unei economii de comandă subdezvoltate, care trebuia să plătească reparaţii de război şi în acelaşi timp să-şi îndeplinească planurile de modernizare. Concluzia fundamentală pentru cei care supravieţuiau făcîndu-şi prieteni era, aşa cum o formula un ţăran abil, „[s]ă fim cinstiţi! Că, dacă te-ai descurcat tu, ai încurcat pe altul"[31]. Nesiguranţa devenise un *modus vivendi* al timpurilor şi pretindea răspunsuri individuale creatoare, care puneau în primejdie solidaritatea socială, şubrezind relaţiile care creaseră coeziunea socială din sat şi înlocuindu-le cu legături mai utile pentru cei ce voiau să se orienteze în noul sistem birocratizat. Exact această dinamică a fost cea care a conferit birocraţiilor de partid ale socialismului caracterul lor special; erau efectiv împînzite de relaţii personale (Horváth şi Szakolczai, 1992). Ca atare, atunci cînd susţinem că un efect al colectivizării a fost birocratizarea societăţii rurale, nu afirmăm triumful vreunei „cuşti de fier" raţional-legale. Dimpotrivă.

Inversările de statut

În subcapitolele anterioare am pus în evidenţă o schimbare fundamentală care a însoţit colectivizarea: răsturnarea ierarhiilor de statut. La acest rezultat au contribuit nu numai fenomenele despre care am vorbit – mobilitatea socială, crearea de slujbe birocratice la sat şi căutarea unor noi posibili „prieteni" –, ci şi practica luptei de clasă, descrisă în

29. I.S., interviu Kligman. Consătenii îi suspectau pe ţăranii bogaţi care reuşeau să se descurce că ar fi fost informatori, deşi dovezi în acest sens aproape nu există. Mita, în orice caz, avea efect.
30. *Ibid.*
31. *Ibid.*

capitolul 6, care a răsturnat stratificarea socială a comunităţilor ţărăneşti. Categoria moşierilor, care îndepliniseră rolul de protectori ai celor mai năpăstuiţi, a fost desfiinţată prin confiscarea pămîntului, iar reprezentanţii ei au fost încarceraţi ; ţăranii înstăriţi, care fuseseră primari, naşi, angajatori de mînă de lucru şi stîlpii ierarhiei de statut a satului, au fost deposedaţi de bunurile, slujbele şi demnitatea lor. Învăţătorii şi preoţii care formaseră cîndva intelighenţia profund respectată a satului au fost cooptaţi în proiectele partidului ; preoţii au devenit angajaţi cu salariu ai unui stat ateist care îşi propunea să le reducă influenţa la minimum. În locul acestor elite au venit altele, ai căror membri proveneau în majoritate din familii sau grupuri sociale privite cîndva cu condescendenţă ; au fost de asemenea instituite noi categorii ale prestigiului de statut, precum cea de „fruntaş", titlu acordat sătenilor care munceau din greu în gospodăriile colective.

Dat fiind că ideile despre statutul social făceau parte din concepţiile cele mai profunde, mai înrădăcinate despre sine ale sătenilor, răsturnarea ierarhiilor anterioare a avut efecte radicale. Oamenii obişnuiţi să fie desconsideraţi şi trataţi cu dispreţ aveau acum posibilitatea să se răzbune. Iată cum descria un ţăran din satul Comlăuş noua orînduire : „Şi cei care aveau de la 10-12 hectare în sus, ăia erau rău văzuţi. Săracii le-o păru' bine că or ajuns să îi pună un pic sub călcâiul lor... Le-o părut bine că vii şi tu bogat şi tragi cu coasa, nu numai stai şi te uiţi cum lucru io"[32]. În Dobrosloveni, după prima recoltă a gospodăriei colective, membrii unei familii care pînă atunci mîncaseră „mămăligă cu ceapă" (semn de relativă sărăcie) au primit mai mult porumb decît puteau depozita şi au reuşit să-şi cumpere un aparat de radio. „Într-un acces de bucurie, ei au organizat o mică petrecere de familie, unde vecinii au auzit chiote sau strigăte de bucurie, printre care şi «Pupa-i-aş tălpile [după alţii, «curu'»] lui de colectiv, că ne-a făcut oameni ! »" (Lăţea, 2009, p. 336 [ed. rom. – p. 398]). În ciuda reacţiilor de acest tip, interviurile noastre dovedesc că au existat şi oameni sărmani cărora le părea rău de cei bogaţi – naşii multora dintre ei – şi care nu jubilau să-i vadă chinuindu-se. Ierarhiile anterioare nu au fost desfiinţate complet ; aşa cum am văzut în capitolul 7, colectivizarea a putut fi încheiată în primul rînd datorită includerii chiaburilor în GAC-uri[33]. Aşadar, cei care se bucurau prea fãţiş de nenorocirea altora se puteau trezi ostracizaţi şi făcuţi de ruşine de către cei care apărau vechea ordine a lucrurilor. Familia cîndva nevoiaşă, cu petrecerea ei zgomotoasă, şi alţii asemenea ei şi-au atras dispreţul celorlalţi locuitori din sat ; pînă astăzi, episodul acesta este văzut în Dobrosloveni ca un exemplu de comportament inacceptabil (*ibid.*).

Pentru ţăranii din grupurile mijlocii şi superioare de statut, pierderea prestigiului era un motiv constant de supărare, care i-a marcat pe viaţă. Colectivizarea nu doar i-a lipsit de bunurile lor, ci le-a afectat reprezentarea de sine ca oameni de valoare. Cei obişnuiţi să beneficieze de respectul altora erau acum umiliţi în permanenţă de către aceia care altădată fuseseră deprinşi să manifeste deferenţă ; nu e cu putinţă să supraestimezi efectele devastatoare ale acestor agresiuni. Citînd amintirile unui fost chiabur din Corund, Bodó scrie : „Am fost oameni alungaţi. Nici piesa de teatru nu am avut voie să vizionăm, care a fost prezentată în sat. Nu ne-au dat bilete, ca să putem intra" (Bodó, 2003, p. 22). Această răsturnare de valori nu s-a făcut simţită doar în comunităţile agricole. Menţionam în capitolul 7 o experienţă similară a oierilor din Poiana Sibiului, relatată de Stewart şi

32. O.M., interviu Goina ; vezi Goina, 2003, p. 47. Şi totuşi, în multe regiuni, chiaburii lucrau împreună cu cei pe care îi angajau.
33. Despre intersecţia dintre vechile şi noile ierarhii de statut, vezi Verdery, 1977, capitolul 5.

Stan (2003). Acolo, faptul că la conducerea satului, în posturi oficiale, au venit mai mulţi romi, care fuseseră dintotdeauna dispreţuiţi, a reprezentat un şoc puternic pentru reprezentanţii vechii orînduiri (*ibid.*, p. 28)[34].

În cîteva interviuri lungi, colega noastră Julianna Bodó a explorat acest sentiment de şoc încercat de membrii a două comunităţi maghiare din centrul Transilvaniei, Corund şi Armăşeni. Întrucît interpretarea ei ni se pare relevantă la modul mai general, o prezentăm aici pe larg. Schimbările în structura sistemului de influenţe şi statut al satului, afirmă Bodó, au zdruncinat imaginea de sine a oamenilor, care au fost obligaţi să pună la îndoială modul cum interpretau de obicei comportamentul lor şi pe al altora. Întîlnirile zilnice în public cu noii reprezentanţi ai autorităţilor le provocau multor săteni un sentiment de disconfort şi nedumerire, deoarece

> [l]a nivel formal, situaţia întrevederilor era asimetrică: membrii grupului erau în poziţia „de sus", pentru că ei reprezentau puterea, în timp ce localnicii erau în poziţia „de jos". La nivel informal, s-a evidenţiat o asimetrie răsturnată: localnicul ştia că el, personal, era „cineva", în timp ce membrul acelui grup era un „nimeni". Situaţiile în care erau chemaţi la primărie erau întotdeauna umilitoare pentru săteni tocmai din acest motiv. În percepţia lor, conducătorii îi umileau conştient prin „trimiterea peste ei a acelor oameni de nimic". Subiecţii intervievaţi povestesc şi azi, revoltaţi, cum au fost vizitaţi, cum li s-a poruncit sau cum au fost ameninţaţi de unul sau altul dintre „organizatorii localnici" şi cum, de fiecare dată, au trebuit să-i suporte fără replică. Trebuie să observăm că, în aceste situaţii, nu forţa şi impunerea directă a puterii au fost umilitoare pentru localnici; umilitor a fost faptul că au trebuit să ia cunoştinţă de existenţa unor funcţii în societate (situarea „oamenilor de nimic la putere") care n-ar fi avut voie să existe conform propriilor lor reguli (Bodó, 2009, p. 363 [ed. rom. - p. 419])[35].

Ceea ce îşi aminteau cel mai viu interlocutorii lui Bodó nu erau abuzurile conducerii de partid (nu-i nimic nou în asta, spuneau ei, puterea întotdeauna îşi maltratează subiecţii), ci aceste gesturi triviale umilitoare făcute de nişte localnici „de nimic". Oamenii percepeau faptul că erau întotdeauna reduşi la tăcere drept o insultă gravă – percepţie care bănuim că era larg răspîndită. În plus, sătenii erau în mod constant luaţi prin surprindere de dispoziţia imprevizibilă a noilor autorităţi. Nu numai conţinutul a ceea ce li se spunea era derutant sau tulburător, ci şi forma în care era exprimat, căci se foloseau deseori modalităţi de adresare care altădată ar fi fost considerate lipsite de respect şi grosolane. Asemenea întîlniri agresau sentimentul de demnitate personală al sătenilor, silindu-i să

34. Şi totuşi, cei doi cercetători descoperă că, lăsînd la o parte faptul că au trebuit să accepte un primar „ţigan", oierii nu au suferit prea multă vreme din cauza răsturnării ordinii de statut. Iată ce scriu autorii: „Dacă în alte sate închiaburirea şi-a atins în mai mare măsură scopul, [...] [o]ierii poienari au reuşit să-şi păstreze în mare măsură avantajele materiale şi poziţia de elite economice. Noile elite politice promovate pe linie de partid au coexistat în paralel cu aceste elite economice, fără să se producă deci o reală inversiune a relaţiilor de clasă între «chiaburi» şi «ţăranii săraci», respectiv «mijlocaşi»" (Stewart şi Stan, 2003, pp. 32-33 [varianta românească în Dobrincu şi Iordachi, 2005, pp. 305-306]).
35. Subliniem faptul că această caracterizare se referă la interacţiunile cotidiene dintr-o organizare socială rurală substanţial schimbată. Acolo unde ţăranii fuseseră în mod constant expuşi la acte de violenţă (fiind, de pildă, încarceraţi), afrontul adus imaginii lor de sine le era întipărit pe corp, aşa cum afirmam în subcapitolul „Metode" din introducere.

se întrebe : „Cine sunt eu, că [ei] pot face asemenea lucruri cu mine ? ". „Cum am ajuns ca aceşti oameni de nimic să se comporte aşa cu mine ? " (Bodó, 2003, p. 37)[36].

Drept răspuns, susţine Bodó, sătenii au făcut tot posibilul ca să-şi protejeze imaginea de sine de aceste atacuri, recurgînd la o serie de stratageme. Una a fost să reducă frecvenţa şi lungimea contactelor cu oficialii locali, ca să minimizeze numărul potenţialelor insulte la adresa demnităţii lor personale. O alta au fost anumite practici lingvistice care înjoseau simbolic noile autorităţi, precum atribuirea de porecle – tradiţională în toate satele României – nu tocmai binevoitoare la adresa celor cărora le erau destinate. În plus, în comunităţile studiate de Bodó, părinţii le transmiteau şi copiilor, acasă, sentimentul de dispreţ faţă de cei care căpătaseră poziţie de autoritate în sat, luîndu-i în derîdere[37]. În fine, cercetătoarea sugerează că oamenii vorbeau cît mai puţin despre colectivizare, nu numai pentru că era un subiect neplăcut, ci şi pentru că un eventual dialog pe această temă ar fi pus în discuţie concepţia despre sine a interlocutorilor.

Lăţea explorează şi el, cu rezultate destul de diferite, problema modului în care oamenii se străduiau să-şi protejeze imaginea de sine în faţa declinului vechilor ierarhii de statut. El sugerează că aceia care în trecut aveau obiceiul să se pună bine cu autorităţile au putut să facă acelaşi lucru cu noua putere, ajungînd astfel să ocupe o serie de posturi noi. În loc să considere însă acest comportament (doar) un gest oportunist, el îl interpretează ca pe o „tentativ[ă] de re-situare în interiorul a ceea ce părea a fi noua configuraţie locală a autorităţii sau [...] un set de încercări de a rămîne, cît de cît, egal cu sine, într-o lume în schimbare" (Lăţea, 2003, p. 28). Cu alte cuvinte, puşi în situaţia de a pierde o poziţie socială care le furniza o anumită imagine de sine, aceşti oameni făceau tot ce puteau pentru a se resitua socialmente în aşa fel încît să nu trebuiască să-şi schimbe imaginea. Ca atare, nu toţi cei care au aderat la noua putere erau săraci ; printre ei găsim şi oameni cu o anumită stare care regretau că-şi pierduseră prestigiul şi care nu (mai) aveau o avere atît de mare încît să fie excluşi din funcţiile politice.

Acest proces este, în esenţă, o consecinţă a politizării şi birocratizării sistemelor locale de statut, pe măsură ce proprietatea funciară înceta să mai reprezinte fundamentul poziţiei sociale. Schimbarea a fost însoţită de modificări ale ideologiei şi practicilor referitoare la conceptul de persoană specifice vechii ordini. În ultimul subcapitol analizăm mai în amănunt distrugerea ideologiilor de statut din mediul rural, prin care „persoanele" au fost treptat transformate în subiecţi birocratici.

De la persoane la subiecţi

Multe sînt încă de lămurit în privinţa înfăptuirii, dezvoltării şi impactului agriculturii colectivizate. Poate cel mai mare gol în cunoaşterea noastră persistă în domeniul social : ce fel de oameni a produs un asemenea sistem de a face agricultură ?[38]

---

36. Formularea acestor întrebări ar putea să sugereze că aceia care şi le puneau erau oameni cu oarecare avere, nu dintre cei săraci sau mai puţin avuţi. Bodó (comunicare personală) consideră însă că experienţa aceasta a fost împărtăşită de majoritatea sătenilor din localităţile unde a lucrat, confruntaţi cu idei venite din afară care le tulburau modul tradiţional de viaţă.
37. Părinţii trebuiau totuşi să aibă grijă cum le vorbeau copiilor, pentru ca aceştia să nu repete comentariile critice la adresa partidului la şcoală sau în public, atrăgînd astfel necazuri asupra familiei.
38. Pryor, 1992, p. 357.

Dacă idealul de persoană al ţărănimii din România interbelică era în mod esenţial întemeiat pe posesiuni, pe avuţia în oameni şi pe munca harnică în propriul interes, e de aşteptat ca mulţi ţărani să fi perceput colectivizarea ca pe un atac asupra valorilor fundamentale ale acestui ideal. Din interviurile noastre este limpede că aşa a fost. În primul rînd, şi cel mai evident, pierderea pămîntului i-a privat de conceptul de persoană asociat cu posesiunea, fapt pe care unii l-au resimţit ca pe o completă răsturnare a valorilor. Unul dintre ţăranii intervievaţi la Darabani aprecia:

> Nu mai i ţaranu' stăpân pi nimic. O fost dismoştenit ţaranu'... Parcî nici n-ar fi fost România, români în ţara asta! Parcî ar fi fost oamini aduş di undeva aici şî nu mai era stăpâni pi nimic. Adica le-o dat, le-o dat lor ceva, da' nu stăpâni. Noi eram aici crescuţ, aici îi moştenirea de la părinţî, di la strămoşî noştri! Nu avéi nici un drept![39]

Dacă pînă atunci fuseseră oameni liberi, deţinători de drepturi, stăpîni peste bunurile lor, spune acest bărbat, ţăranii au devenit nişte sclavi care nu erau nici măcar români, ci erau „aduşî di undeva aici", dezrădăcinaţi[40]. Pierderea pămîntului a fost în acelaşi timp o lovitură puternică dată legăturilor sociale şi familiale asociate cu proprietatea funciară, inclusiv legăturilor cu copiii, prin promisiunea moştenirii, şi cu rudele şi prietenii, cu care munca era împărţită. Aşa cum am văzut, în acest fel, colectivizarea a dezorganizat complet atît avuţia în oameni, cît şi conceptul de persoană bazat pe ideea de posesiune. Nu vom mai insista asupra acestor chestiuni, ci ne vom îndrepta atenţia către al treilea aspect al idealului de persoană, munca în propriul interes şi valorile asociate ei – un element subliniat de numeroşi ţărani intervievaţi de noi. Dobrincu (2003a, p. 77) sintetizează: „Cei mai mulţi dintre interlocutorii mei au amintit consecinţele negative ale colectivizării: deposedarea de proprietate, lucrul de slabă calitate şi chiar încurajarea nemuncii, diminuarea până aproape de dispariţie a corectitudinii, crearea dependenţei faţă de stat a unei părţi importante a populaţiei, [...] lipsa spiritului de dreptate şi perpetuarea injustiţiei".

Transformarea muncii

Munca este constanta definitorie a vieţii ţăranului în toată lumea, şi ea a fost hotărîtoare pentru simţul valorii personale a individului şi în rîndul ţăranilor români. Odată cu colectivizarea, această activitate, cea mai importantă dintre toate, a suferit atîtea schimbări, încît a devenit aproape de nerecunoscut. Au apărut forme de aşa-numită „muncă" ce au depreciat sensul cuvîntului – precum „munca de lămurire" şi „munca politică", pe care cadrele o prestau nu prin efort fizic (decît atunci cînd îi băteau pe oameni), ci prin vorbărie, minciuni şi ameninţări[41]. Ritmurile muncii s-au schimbat, adaptîndu-se la noul regim birocratic: „În comparaţie [...] cu munca stăruitoare dinaintea colectivizării, în care

39. V.T.T., interviu Dobrincu.
40. În anumite zone din România, cuvîntul „viţă" (plantă cu rădăcini puternice) denumeşte şi o ramură a familiei. „Calitatea" ei este moştenită pe linie familială şi corespunde noţiunii de a avea sau nu rădăcini într-un loc. Vezi Kligman, 1988, p. 328 [ed. rom. – p. 232].
41. Majoritatea sătenilor stimau munca intelectuală, pe care nu o echivalau cu munca „de lămurire" sau „politică".

perioade în care se muncea non-stop şi se şi dormea în câmp alternau cu perioade de relativă inactivitate, timpul normat, raţionalizat introdus de o nouă structură instituţională a GAC a însemnat o revoluţie în modul de viaţă al celor din Sântana" (Goina, 2003, p. 34). Ziua de lucru era definită nu din zori şi pînă-n seară sau după ceea ce trebuia făcut în gospodărie, ci în ore. Ţăranii se prezentau la muncă după ceas, o experienţă nouă pentru ei, iar activitatea le era evaluată în „zile-muncă", „puncte" sau „norme" care nu prea aveau sens pentru ei şi care puteau fi manipulate în scopuri oneroase. Aşa cum afirma un fost chiabur devenit brigadier, „a fost o situaţie foarte grea. Oamenii nu erau obisnuiţi a lucra asa cum se pretindea", cu alte cuvinte, conform unor norme prestabilite[42]. Între munca pe care o făceau şi îmbunătăţirea situaţiei lor materiale părea să nu existe o legătură limpede, aşa cum exista înainte. Reprezentanţii partidului, care căutau să raţionalizeze munca, au descoperit că era dificil să-i pună pe ţărani să muncească după un program, în loc să-i lase să-şi urmeze ritmul propriu sau dispoziţia[43].

Noile aranjamente de muncă ale colectivelor îi puneau pe oameni în situaţia de a avea zilnic de-a face cu birocraţia. Ca toţi ceilalţi muncitori, ţăranii trebuiau acum să aibă carte de muncă. După cum se vede din descrierea pe care Iordachi o face birocratizării muncii pescarilor din Jurilovca, schimbarea nu i-a afectat numai pe agricultori:

> [L]ipovenii au devenit angajaţi ai statului, fiind astfel mult mai vulnerabili la presiunile sale administrative. În perioada interbelică, pescarii lipoveni lucrau în nuclee familiale sau asociaţii benevole şi aveau controlul asupra ritmului şi metodelor de lucru. După naţionalizare, statul a intervenit puternic în organizarea muncii. Metodele de pescuit au fost ferm controlate, forţa de muncă a fost triată, pescarii bătrâni (şi cu experienţă) fiind forţaţi să iasă la pensie, asociaţiile voluntare sau familiale au fost înlocuite cu brigăzi a căror componenţă era stabilită de factorii superiori, consumul de alcool a fost interzis chiar şi pe timp de iarnă, braconajul a fost strict pedepsit etc. Sistemul de remunerare pe ştat, pe baza producţiei obţinute, nu stimula pescarii, deoarece ei primeau numai 10-20% din valoarea peştelui prins, în comparaţie cu până la 50% în perioada interbelică.
>
> Prin controlul forţei de muncă, statul a încercat de asemenea să transforme economia locală, punând accentul pe agricultură, în detrimentul ocupaţiilor tradiţionale (Iordachi, 2009, p. 130 [ed. rom. - p. 200]).

Sătenii n-au considerat însă că toate schimbările erau rele. Nu mai trebuiau, de pildă, să se scoale la ora 3 sau 4 dimineaţa ca să străbată distanţa pînă la loturile lor de pămînt, şi mulţi interlocutori îşi amintesc că munca a devenit mai puţin intensă, fiindcă maşinile au preluat numeroase sarcini (la urma urmei, mecanizarea agriculturii a fost una dintre promisiunile colectivizării): „Din agricultor, omul a devenit muncitor industrial, fiindcă n-a mai avut de ce să muncească la câmp, căci tractorul i-a luat partea lui de lucru, la fel şi maşina de semănat, cu care ai semănat în trei zile"[44]. Referitor la noua muncă în

42. B.S., *Cum s-o colectivizat Ieudul,* manuscris nepublicat, nedatat.
43. DJAN MM, fond Comitetul Raional Vişeu - Secţia Economico-Agrară, dosar nr. 8/1951/vol. V, f. 64, notează că nu toţi colectiviştii îşi îndeplineau numărul necesar de zile-muncă pe sezon; în fond PMR Maramureş-Organizatorică, dosar nr. 77/1956-1961, f. 45 (necatalogat, înregistrări ale GAC Ieud), [oficialităţile] se plîngeau că membrii gospodăriei nu sînt „îndeajuns de disciplinaţi" şi nu vin regulat la lucru.
44. F.W., interviu Pătraşcu pentru Vultur. Mecanizarea în România nu era însă egal dezvoltată peste tot.

echipă, opiniile erau împărţite. Unii o socoteau împotriva firii (de pildă: „Lucrai în comun, şi asta n-o mai fost de când e lumea!" [Vultur, 2003a, p. 79]) sau obiectau faţă de calitatea muncii în echipă: „[L]a colectiv nu ştiai cum lucrează alţii. Eu săpam bine la porumb, dar venea altul şi la praşila a doua săpau prost" (Chelcea, 2009, p. 417 [ed. rom. - p. 440]). Pentru că munca în echipă nu era specifică relaţiilor de reciprocitate tradiţionale, nu se făcea pe pămîntul cuiva anume şi nu era însufleţită de angajamentul ideologic faţă de comunism, unii dintre interlocutorii noştri relatau că erau mai puţin motivaţi să muncească bine. Mai mult, aşa cum aminteam mai sus, oamenii erau plătiţi în funcţie de îndeplinirea unor norme prestabilite de producţie, care îi motivau să lucreze mai mult, nu neapărat mai bine. Alţii însă se simţeau bine lucrînd în echipă, precum acest bărbat din Reviga: „Pentru că nici nu ştiai când trecea vremea. Ca particular, munceam doar eu cu femeia" (*ibid.*). O fostă ţărancă mijlocaşă din Vlaicu povestea cît de bine se simţea cînd lucra alături de membrii brigăzii ei din gospodăria colectivă – îşi luau mîncare şi băutură la cîmp, se distrau şi rîdeau pe săturate: „De eram particulari nu era aşa bine, că erai numai cu cîteva rude, dar la CAP am fost mai mulţi"[45].

Pe măsură ce munca s-a birocratizat, încetînd să mai fie o activitate orientată spre reproducerea gospodăriei individuale şi evaluată de membrii ei, şi mai ales pe măsură ce plata primită a devenit nesatisfăcătoare, oamenii au încetat să mai lucreze cu hărnicia de dinainte. Aceasta este una dintre schimbările cel mai frecvent menţionate de interlocutorii noştri. Iată, de pildă, un răspuns la întrebarea dacă gospodăria colectivă a schimbat viaţa în sat: „S-o mai muiat oamenii cu lucru'. Care mai a muncit, s-a mai moiat: degeaba am, că mâine mi-l ia"[46]. Într-adevăr, „oamenii s-au încurajat unul pe celălalt să lucreze mai încet, iar copiii au fost învăţaţi... că «în colectiv nu trebuie să te grăbeşti», «nu trebuie să faci o muncă perfectă», «nu trebuie să te forţezi» etc. În timpul lucrului, practica discursivă acţiona împotriva muncii. În schimb, când lucrezi în gospodăria proprie, se cade să te scoli devreme, să te pregăteşti cât mai mult şi să execuţi toate fazele muncii cât mai corect" (Bodó, 2003, p. 50). În multe GAC-uri din România, această atitudine a persistat pe tot parcursul perioadei socialiste.

Arhivele ne furnizează aceeaşi imagine. În toată ţara, atît în primul, cît şi în al doilea val al colectivizării, rapoartele notează în mod constant că membrii colectivelor veneau la muncă fie rar, fie deloc. Cei care fuseseră înscrişi cu forţa refuzau să lucreze pămînturile colectivului, lucrîndu-şi în schimb vechile parcele[47]. Minutele şedinţelor Adunării Generale şi ale Consiliului de Conducere din Lueta evaluează adesea munca membrilor în felul următor: „[C]olectiviştii se scoală târziu, nu vor să iasă în timp util la lucru, «tovarăşul preşedinte dimineaţa trebuie să meargă de la om la om», ca să iasă la semănat, fac puţine zile de lucru pe an, părăsesc gospodăria colectivă şi se angajează în minerit sau la uzină etc." (Oláh, 2003, p. 42). E adevărat că genul acesta de plîngeri variază mult de la o gospodărie la alta. Spre deosebire de cazurile precum cel de mai sus, existau şi GAC-uri în care oamenii munceau foarte stăruitor şi erau corect recompensaţi, mai ales în primii ani (de pildă, în Sînpaul şi Sîntana, în eşantionul nostru). Munca fără prea mare străduinţă era însă mult mai larg răspîndită.

45. 164, interviu Verdery.
46. Z.S., interviu Goina; vezi Goina, 2003, p. 50.
47. ACNSAS, FD, dosar nr. 7/vol. 1 (*passim*) şi ASRI, fond D, dosar nr. 4638, ff. 199-200, nedatat (ARL).

Motivarea forţei de muncă a devenit o preocupare constantă a conducerii colectivelor, necesitînd soluţii creative. În Domaşnea, în primul an de funcţionare a colectivului (1963), cînd aproape nimeni nu venea la muncă, un brigadier a avut ideea de a-i trimite pe oameni să cultive pămîntul pe care îl deţinuseră înainte. Găselniţa aceasta a părut să funcţioneze, şi Vultur ne explică de ce : „Pentru că, în mintea oamenilor, a lucra la întâmplare, pe locul oricui, era un nonsens, în timp ce a lucra propriul pământ, chiar după intrarea în GAC, mai avea o logică, la baza căreia se află chiar solidaritatea ce există, în reprezentarea mentală a ţăranului, între pământ, proprietate, familie şi identitate". Iată ce spune unul dintre ţăranii intervievaţi de ea : „Păi cum să îţi placă când vezi că te duce unde nu trebuie să lucri. Eu am vrut să mă duc la lucrul ăsta, la pământul meu, da' n-am vrut să lucrez în alte părţi unde n-a fost pământul meu. Sunt nişte lucruri care te desprind unul de altul" (Vultur, 2003a, p. 90). Deşi soluţia brigadierului a avut succes la momentul respectiv, ea nu a fost viabilă pe termen lung, în agricultura mecanizată, pe terenurile comasate. Aşa cum am arătat mai sus, o altă soluţie (mai costisitoare) a fost aducerea de muncitori din altă parte.

Toate aceste schimbări au zguduit din temelii idealurile de persoană bazate pe identificarea omului cu munca sa. Colectivizarea a diminuat nu numai devotamentul faţă de muncă, ci şi iniţiativa muncii pentru sine care fusese asociată proprietăţii în ideologia rurală. Omul nu se mai putea lăsa condus de o astfel de iniţiativă din moment ce directivele de lucru îi erau stabilite de conducătorii GAC-ului. Munca sătenilor în colectiv era cea mai de jos, în timp ce deciziile majore le luau „experţii", agronomii, care rareori erau localnici. Pînă la reformele de la mijlocul anilor 1970, colectiviştii nu au avut posibilitatea nici să-şi gestioneze singuri procesul muncii, nici să exercite vreun control asupra plăţii primite, despre care, pe tot parcursul perioadei comuniste, se ştia că era mică[48]. Aşa cum spunea un sătean din Sîntana care s-a împotrivit multă vreme înscrierii în colectiv, „[i]o zîc : «Mă, cum să mă duc io să mă comande ii [ei] pă mine, că io nu mă pot comanda? Io nu pot să fac ce fac ii? Poate fac şi mai mult!»" (Goina, 2003, p. 50)[49]. Acest aspect al campaniei a fost poate cel mai des menţionat în interviurile noastre : faptul că procesul colectivizării a distrus dragostea de muncă a ţăranului, etica muncii care-i era specifică. Din cauza modului în care a fost creată, agricultura socialistă i-a pus pe cei care aveau noţiunea demnităţii de sine în faţa unei dileme dificile : sătenii care se considerau oameni de valoare voiau să fie harnici, dar nu în contextul gospodăriei colective. Una dintre consecinţe a fost fuga continuă a forţei de muncă din colective. O alta – redefinirea muncii nu ca parte integrantă a persoanei cu respect de sine, ci în spiritul lui „a se descurca", deseori prin tertipuri mai degrabă decît prin efort[50].

---

48. Lucrurile s-au schimbat întru cîtva în bine în sistemul de remunerare „în acord global" apărut în anii 1970 (vezi Kideckel, 1993, pp. 109-115), dar, chiar şi acolo, conducerea gospodăriei limita sever autoritatea pe care capul familiei putea s-o aibă asupra procesului muncii.
49. Un colectivist est-german făcea o remarcă similară : „Ca agricultor particular eram propriul meu stăpîn, acum nu sînt decît mînă de lucru [*Knecht*] şi trebuie să mă las comandat de orice filfizon" (Port, 2007, p. 232).
50. Iată comentariul unei ţărănci după ce gospodăria colectivă din Vlaicu a fost desfiinţată, iar oamenii şi-au primit înapoi terenurile. Întrebată dacă simţea că recuperarea pămîntului a schimbat-o în vreun fel, femeia a răspuns : „DA ! Mă simt mai puternică, mai făloasă, că-i al meu, că-s bogată, că-i bine. Ţii capul mai sus. Altfel 's acum, cu totul altfel. Muncim, luăm recoltă mai mare ca alţii, 's mai mîndră. Fără pămînt am fost tot necăjită" (151, interviu Verdery). Atît ea, cît şi alţii vedeau în recuperarea pămîntului o recuperare a demnităţii personale, care îi făcea să se simtă *persoane demne de respect*.

Provocările etice: furtul şi „descurcatul"

Dacă nu mai puteai fi o persoană respectabilă graţie virtuţilor asociate posesiei de bunuri şi muncii, care erau alternativele? Din interviurile luate în cadrul proiectului nostru, ca şi din îndelungata experienţă a autoarelor în România socialistă reiese limpede că aceasta era o problemă. Atît înainte, cît şi după 1989, sătenii s-au plîns că era greu să fii o persoană morală în socialism fără să recurgi la un sistem dual de valori, adoptînd comportamente scandaloase precum minciuna şi furtul pentru a-ţi întreţine familia. Înainte de colectivizare, afirmau interlocutorii noştri, cinstea era preţuită (în parte, fără îndoială, avem de-a face cu o romanţare retrospectivă a epocii): de pildă, „[c]uvîntul era cuvînt, promisiunea era promisiune" (Lăţea, 2003, p. 15). Ierarhia de statut a satului era exprimată prin obligaţii care îi legau pe oameni – de pildă, pe naşi şi pe fini – în ritmurile unui schimb social bazat pe etica reciprocităţii. În contrast, considerau sătenii, metodele partidului de a-i trata pe oameni – inclusiv pe ai săi – au erodat cinstea şi încrederea socială. Cadrele nu-şi respectau promisiunile făcute, mai ales faţă de duşmanii de clasă. Minciuna, furtul şi falsificarea realităţii au devenit o practică obişnuită în contextul a ceea ce interlocutorii noştri apreciau drept o degradare generală a standardelor morale. Într-un volum de memorii scris după 1989, un bărbat din Ieud explica ce se întîmplase:

> [A]u venit de la Raioane diferiţi oamenii si muncitori si intelectuali dar mai multi activisti de partid, cari incerca si cu bine a te lamuri si cu ameninţari de tot felul depinzând de starea familiilor daca nu putea cu vorba luau si cu... putea sa ne daie, ei ne mintea, ca ne vor da... întro formă, poporul îi mintia în altă formă. Apoi s-o născut tălharia fiind că iti promitea că vom primi si nu primeam şi poporul văzînd că nu primesc cit le promitea şi atunci ca să poată trăi o inceput a fura din CAP. [...] Ori acum tălhăria e pe locul intii. Am ajuns la zicala „că se şti descurca". Deci cel ce mintea si fura acela îsi putea face ceva pe linga casa lui. Dar cel ce se ştie descurca e un mincinos, un tilhar, si un fătarnic. Cu muncă de drept nu poti să-ti faci nimic doar sa veţuieşti dar nici să vieţuieşti cum trebue nu poţi. Am ajuns de sintem un popor, de parcă acuma nu mai stim să spunem adevărul[51].

Din cauza retribuţiilor mici plătite de GAC-uri, oamenilor le era greu să se descurce fără să fure, activitate pe care ne-au înfăţişat-o drept acceptabilă atîta vreme cît furai din colectiv, şi nu de la o persoană particulară. O idee larg răspîndită era că „acela care nu fură de la stat fură din familie". Interlocutorii noştri preferau să spună că „luau", nu „furau", din gospodăria colectivă şi îşi justificau gestul afirmînd că GAC-ul folosea pămîntul lor sau le plătea prea puţin pentru munca prestată. Iată un exemplu din Bodó: „Capul familiei, la întoarcere de la câmp, sub privirile copiilor culege ştiuleţii de porumb, îndemnând copiii să facă la fel, să caute ştiuleţi mai mari sau mai copţi şi să ia acasă «cât putem, că de la noi le-au luat»" (Bodó, 2003, p. 50; vezi şi Verdery, 2003, pp. 65-68). Furtul era unul dintre comportamentele agentive accesibile oamenilor care simţeau că fuseseră privaţi de capacitatea de iniţiativă şi de gestionare autonomă a propriei munci.

Pe lîngă furtul din colectiv, sătenii trebuiau să înveţe să se descurce în alte moduri decît cele practicate pe vremuri. Aşa cum ne arată citatul anterior din Ieud, oamenii dădeau tot mai mare importanţă capacităţii de a face faţă, de a-şi asigura cele necesare

51. B.S., *Cum s-o colectivizat Ieudul*, memorii nepublicate, nedatat.

lor înşişi şi familiei („a se descurca"), iar persoana care avea această capacitate era numită „descurcăreaţă". Idealul acesta presupunea, de regulă, o anumită şiretenie şi lipsă de scrupule, dar nu valoriza în nici un fel hărnicia şi cinstea, care se puteau dovedi insuficiente pentru a asigura bunăstarea familiei în noile condiţii. Oricît de trist era pentru interlocutorii noştri să recunoască, atitudinea celui „descurcăreţ" avea acum toate şansele să stîrnească mai mare admiraţie decît cinstea. Nu era, desigur, o calitate nouă, ci una ale cărei valenţe se schimbaseră.

Activiştii au trebuit să lupte cu această atitudine de la bun început – ea a apărut, de pildă, ca răspuns la rechiziţiile de produse alimentare din anii 1950. Deşi, teoretic, cotele nu puteau fi evitate, în realitate lucrurile nu stăteau chiar aşa. Un fost colector îi povestea lui Gail Kligman: „Eu, de exemplu, am avut două vaci în grajd, şi am pus doar una, şi cu cealaltă m-am ajutat, că am putut da cota mai bine. Că ai avut de dat cota după o vacă, dar, dacă ai muls două, mai bine te-ai putut descurca"[52]. Un ţăran extrem de abil din Măgina şi-a micşorat totalul în felul următor: potrivit unui sătean, într-o zi, tovarăşul Újvárosi, şeful colectărilor de la raion, a venit în sat şi s-a dus la locuinţa lui Han Vasile, cerîndu-i (după spusele unui martor) să

> dea carne de porc, de vită, ori bucate, nu ştiu ce i-o fi cerut să deie, şi el – era el şi muierea, nu aveau copii – o zis: „Nu dau, nu dau şi acuma ni mă duc şi mă spânzur". O fost hoţ omul într-un fel, o fost hoţ... şi s-o dus să caute o sfoară şi cu sfoara în mână s-o dus spre copac, şi s-o înfricoşat Újvárosi, şi aşa s-o înfricoşat, o început să zică, lasă, lasă, că nu-i chiar aşa... Şi s-o luat şi s-o dus[53].

Un ultim exemplu din Ieud dovedeşte un talent comparabil:

> Aveam două vaci cînd stăteam în sat, de le prindeam în jug, că nu am mai avut boi. Cînd mergeam cu teleaga în jos, vizavi de biserica din şes, m-a văzut colectorul Grigore, ei umblau după cote. Eu mă duc acasă şi bag vacile în grajd. Era amiază. Vine cumnatu-meu şi zice: „Măi Ştefane, vino pînă afară!". Acolo mă întreabă: „Cîte vaci ai?". Şi trimite pe unul din pază să vadă cîte vaci am în grajd. Că m-a spus cela de m-a văzut cu vacile la jug. M-au pus să dau cîteva mii de litri de lapte după două vaci. „No, bine", zic. „Nu-ţi mînca voi lapte de la mine!" Grigore a lui Cincoaia locuia şi el aici, şi eram prieteni, şi i-am povestit necazul. „Mi-ar trebui o vacă stearpă, să nu aibe nici lapte şi să nu fie a făta." Tot de la S. ştiam asta. Să mă duc la doctor cu vaca şi să-mi dea scutire de lapte. Mi-a dat omul ăsta vaca şi m-am dus la Rozavlea, la doctor. Doctorul a consultat-o şi mi-a dat certificat, şi m-am scăpat de ei[54].

Acest gen de şiretenie era un mijloc vital de depăşire a dificultăţilor şi de manipulare a sistemului. Putea să presupună cooperarea cu oficialii locali, eventual furnizarea de informaţii despre consăteni sau chiar denunţarea lor, precum şi alte forme de comportament care nu aveau prea multe în comun cu vechiul ideal de persoană. Sătenii au devenit temători şi asta i-a împins să facă lucruri pe care în alte condiţii le-ar fi considerat nedemne.

52. V.P.T., interviu Kligman. Această practică era posibilă dacă, atunci cînd reprezentanţii autorităţilor făceau recensămîntul animalelor, ţăranul reuşea să declare mai puţine animale decît avea de fapt.
53. FI01, interviu Ţârău; vezi Ţârău, 2003, p. 27.
54. I.S., interviu Kligman.

Ameninţările cu exmatricularea copiilor din şcoli sau cu pierderea slujbelor de la oraş provocau nelinişte şi îi determinau să accepte compromisuri.

Experienţa noastră în România confirmă faptul că furtul şi aceste diverse strategii de supravieţuire erau cu adevărat o problemă majoră pentru gospodăriile colective, dar merită să ne oprim o clipă şi să analizăm insistenţa constantă a interlocutorilor noştri asupra minciunii şi a furtului în discursul lor despre trecut. Am observat mai sus că, pentru ţărani, vechile idealuri de statut subliniau „vizibilitatea". Oamenii cu pămînt, cu multe rude, angajatorii de mînă de lucru erau *oameni văzuţi*, cu un rol central în viaţa socială şi politică a satului. Toată lumea *vedea* grupurile de muncitori de pe cîmpurile ţăranilor bogaţi în toiul sezoanelor agricole, vedea că vitele lor erau multe şi grase, că lanurile erau îngrijite ; toată lumea vedea de cîte ori carele lor treceau încărcate prin sat la vremea recoltei, gemînd sub greutatea produselor ; oamenii aceştia îşi puteau *arăta* munca şi bunurile pe care le posedau (vezi şi Verdery, 2003, capitolul 4)[55]. Angrenarea lor socială era evidentă în manifestările de ospitalitate, în amploarea nunţii pe care o făceau, în numărul de oameni prezenţi la înmormîntările din familia lor. Accentul pus pe cinste în modul sătenilor de a-şi reprezenta perioada precomunistă este o dovadă a aceleiaşi preocupări faţă de „vizibilitate", de suprafaţă, de transparenţă. Preocuparea comunistă faţă de duşmani şi atitudini vrăjmaşe ascunse a negat însă premisa vizibilităţii ca test al valorii, mutînd privirea scrutătoare a celui care evaluează de la suprafaţă spre interior. Comunismul viza lucrurile ascunse, care nu erau ceea ce păreau a fi – denunţurile anonime, inducerea în eroare, lucrurile luate la adăpostul întunericului, ascunderea în munţi, depistarea sabotajelor. Vizibilitatea se dovedea periculoasă, devenea un semn distinctiv, care atrăgea în mod nedorit atenţia asupra persoanei respective. Pentru a supravieţui, oamenii trebuiau să fie invizibili şi, aşa cum spuneam în altă parte, să rămînă tăcuţi. Ca urmare, practicile legate de conceptul de persoană au migrat către spaţiul interior, către inventivitate, către talentul de „a se descurca".

Am discutat aşadar diverse moduri în care oamenii se descurcau, multe dubioase, s-ar putea spune, din punct de vedere moral. Grija sătenilor de „a se descurca" era unul dintre efectele birocratizării vieţii rurale, în care resursele ajunseseră să depindă de poziţia fiecăruia într-un amplu sistem organizaţional. Ele nu mai erau la îndemîna familiilor, care să le fi putut mobiliza prin propriile puteri, ci se aflau cuprinse în plan. Sătenii trebuiau să se descurce croindu-şi drum către fărîmele rămase în interstiţiile planului, căpătînd acces la ele prin relaţiile şi prieteniile pe care le-am descris mai sus. Oare oamenii resimţeau această experienţă ca pe un comportament agentiv, comparabil cu libera iniţiativă pe care o avuseseră înainte ?

În interviurile şi conversaţiile noastre cu sătenii, am fost uimite tocmai de frecvenţa cu care limbajul lor sugera exact absenţa elementului activ, agentiv. Mulţi au tăgăduit, de pildă, că ar fi fost posibil să influenţezi autorităţile – că ar fi existat vreun mod de a te sustrage cotelor, de pildă, şi asta chiar şi într-un sat unde un colector stătuse la închisoare pentru că îi ajutase pe oameni să dea statului mai puţin. La modul mai general, am observat tendinţa interlocutorilor noştri de a se reprezenta drept fiinţe pasive, oameni cărora lucrurile li se întîmplau. Această imagine intră în conflict cu strategiile

55. Acest limbaj organizat în jurul lui „a arăta" a fost folosit de Bodó în comunicări personale despre raionul Odorhei. Cunoscînd contextul, liderii locali de partid au înţeles că sătenii puteau de asemenea să-i „vadă" pe aceiaşi oameni cum erau umiliţi în văzul tuturor prin demascări publice, bătăi etc.

energice şi inventive pe care le-am descris mai devreme, dezvăluind o divergenţă majoră între reprezentare şi realitate. Departe de a se considera agenţi liberi, autonomi, interlocutorii noştri tindeau să se înfăţişeze ca fiind lipsiţi de o latură activă şi să atribuie responsabilitatea altcuiva.

Acţiune şi responsabilitate

Mulţi oameni se prezentau în faţa noastră drept victime neajutorate, care nu avuseseră de ales. Vultur caracterizează astfel această situaţie: „[E] destul de tipică şi frecventă raportarea acţiunilor puterii la o instanţă impersonală, un «ei» nedeterminat, în raport cu care victimele sunt în situaţia de receptori pasivi, ca nişte obiecte" (Vultur, 2003a, p. 40). Passerini (1992, p. 11) exprimă aceeaşi idee la modul mai general, observînd „impactul sentimentelor de vinovăţie şi complicitate asupra memoriei. O atitudine larg răspîndită de autovictimizare găsim în mărturiile oamenilor care au trăit sub regimuri totalitare şi care dau vina pe putere şi pe propria lor neajutorare, ca şi cum ei înşişi n-ar fi putut face nimic pentru a se împotrivi dominaţiei". Am descoperit în interviurile noastre un număr de imagini retrospective ale „pasivităţii". Aici intră marea majoritate a sătenilor care au afirmat că era imposibil să te eschivezi de la predarea cotelor: „Au luat *tot*, n-aveai ce face". „Ajungeai că nu mai aveai ce să mănânci! Trebuia să cumperi de la piaţă... Erai obligat cu atâtea, trebuia să dai, atâta dai. Gata, trebe să dai! Nu te târguiai"[56]. Oamenii tindeau să ignore sau să uite posibilităţi importante de acţiune, fapt care sugerează efectul unei anumite codificări a memoriei. De exemplu, mai ales la începutul şi la mijlocul anilor 1950, era posibilă retragerea din colectiv, dar majoritatea interlocutorilor noştri nu au menţionat acest lucru şi, atunci cînd i-am întrebat, nu şi-au amintit de el (de pildă, Goina, 2003, p. 27). Mulţi nu-şi aminteau de asemenea că sătenii clasificaţi drept „chiaburi" puteau să depună contestaţii, de multe ori cu folos: odată devenit chiabur, aşa rămîneai, păreau ei să creadă[57].

O altă reprezentare a individului ca fiinţă lipsită de trăsături agentive apare în relatările despre ceea ce se petrecea cu bunurile lor după înfiinţarea colectivului. Din nou, „au luat tot" – căruţe, pluguri, cai, vite şi pămînt. Deseori formulările sătenilor folosesc formele pasive sau reflexive ale verbului: „Ni s-a luat tot". Dar, aşa cum demonstrează citatele de mai jos, asemenea exprimări atenuează caracterul de agent al persoanei:

> Într-o săptămînă s-o trecut aproape tăt satu'. Ne-am ţinut vitele pînă-n primăvară... pînă or făcut grajdurile. Pe urmă, într-o zi, după ce le-or făcut, o venit şi le-o luat le-o pus în grajduri. [*Au venit ei şi le-au luat sau v-au pus pe dumneavoastră să le duceţi?*] Ne-o pus pe noi. O venit primaru' şi cu preşedintele de CAP şi ni le-or luat[58].

> A durat, aşa, două săptămîni, pînă s-a trecut tot satul, tot satul, tot satul... D-aci, haide: „Toată lumea, mîine... ce-ai în curte, boi, vacă... încarcă-le-n căruţă... !". Pune prăşitoarea,

56. II01, interviu Ţârău; vezi Ţârău, 2003, p. 20.
57. Printre puţinii care îşi aminteau s-a aflat un sătean al cărui bunic fusese deschiaburit datorită prieteniei interlocutorului nostru cu secretarul local de partid. Acesta îi spusese omului direct că aveau să-i rezolve cererea.
58. 72, interviu Verdery.

> pune căruţa – luasem căruţă nouă, că se-nvechise aia – du-te cu căruţă, du-te cu grapă, du-te cu plug, du-te cu săpătoare... Le-am pus, toate, în căruţă şi te-ai dus şi le-ai dăjugat acolo. S-a făcut acolo un maldăr[59].

> La colectivizare au spus unui gospodar să pună hăţurile şi să scoată căruţa din curte. El a zis că nu o scoate. Omul, deşi nu era nici rotar, nici tâmplar, îşi făcuse o căruţă pentru el, asta care era de tip vechi, o căruţă nouă cu fierărie; doi cai cu mânz, două vaci cu viţei şi încă trei bivoli trebuia să scoată afară din curte! Omul a zis că nu le scoate nici dacă îl împuşcă, *să i le ia, dar nu el să le dea*. A plâns pentru caii lui, şi atunci conducătorii au fost nevoiţi să trimită un alt om să înhame caii şi să-i scoată cu căruţă cu tot din curte[60].

În primul pasaj, interlocutorul e atît de obsedat de ideea că *i s-a luat* ceea ce avea, încît, chiar şi după ce tocmai a spus că le-a dus singur, repetă că autorităţile au venit şi i le-au luat. Următorul vorbitor se distanţează de eveniment în alt mod, recunoscînd că inventarul agricol i-a fost luat, dar apoi trecînd de la persoana întîi la persoana a doua. În aceste pasaje, ceea ce s-a întîmplat în realitate – faptul că oamenii înşişi au trebuit să ducă bunurile la sediul colectivului – sporeşte impactul emoţional al povestirii, pentru că, aşa cum confirmă cel de-al treilea citat, una era ca oamenii să rămînă pasivi în curte în timp ce altul le lua animalele şi alta să li se ceară să aducă animalele şi alte utilaje la sediul colectivului ei înşişi. Ultima este o practică mai pedagogică, pentru că îi învaţă pe oameni supunerea faţă de partidul-stat.

O parte dintre interlocutorii noştri îşi reprezentau relaţia cu autorităţile ca şi cum ei ar fi fost animale: au fost mînaţi în colective „ca oaia la muls", „ca boul la abator", „ca porcul la tăiere", „până ne-o pus căpăstrul în cap"[61]. Un altul îşi amintea că GAC-ul împărţise la început o mulţime de produse, „ca să îi atragă pe ceilalţi, ca la oaie când îi dai porumb" (Chelcea, 2009, p. 413 [ed. rom. – p. 437]). Un altul folosea imaginea animalelor pentru a reprezenta neajutorarea cuiva într-un alt mod. „Tata nu prea vroia să intre. I-a luat caii de la căruţă. S-a supărat rău. Parcă i-a luat mîinile cînd i-a luat caii de la căruţă. Ţinea foarte mult la cai." Formularea aceasta sugerează atît pierderea caracterului agentiv, cît şi somatizarea ideii de a „dona" ceva către colectiv (*ibid.*, p. 415 [ed. rom. – p. 439]).

Alte reprezentări ale absenţei elementului activ găsim în relatările interlocutorilor noştri despre cum s-a desfăşurat procesul de înscriere în colectiv, care de obicei dura mult. Aşa cum notam în capitolul 5, ţăranii şi autorităţile lucrau cu ritmuri temporale diferite: oficialii erau grăbiţi să-şi îndeplinească sarcinile la termen, în vreme ce ţăranii nu se grăbeau deloc şi aveau numai de cîştigat din amînări, timp în care aşteptau „să vină americanii" etc., în speranţa că, dacă reuşeau să reziste o vreme, coşmarul comunist avea să se sfîrşească. Chiar cei care ne-au spus că aveau de gînd să se înscrie au stat mai întîi „să aştepte şi să vadă". S-au înscris în cele din urmă, spuneau ei, după o vreme, cînd şi-au dat seama că „nu aveam de ales", „trebuia să ne trecem", „nu puteai să scapi". „Aşteptarea" însă era în mod cert o formă de comportament activ, care putea să se manifeste în strategii verbale subtile. Într-un exemplu grăitor, un ţăran ne arată cum reuşeau oamenii să manipuleze în mod activ imaginile pasivităţii:

59. D.T., interviu Lăţea; vezi Lăţea, 2003, p. 76.
60. 9, interviu Oláh; vezi Oláh, 2003, p. 13.
61. Primele trei expresii provin din cîteva interviuri luate de Lăţea în Dobrosloveni (vezi Lăţea, 2003), iar a patra dintr-un interviu luat de Vultur lui M.G. în Domaşnea.

[*Ce făceaţi cînd veneau cu lămurirea ? Îi primeaţi în curte ? Cum vorbeaţi cu ei, ce le spuneaţi ? Puteaţi să vorbiţi direct cu ei ?*]
Ştiţi cum era? Trebuia să cauţi nişte motive, ca să nu zici că „nu vreau", să zici că „nu pot să vreau"... pentru că mă determină nişte... sînt determinat de ceva![62]

Omul se reprezintă aici pe sine ca individ pasiv şi se străduieşte să mute responsabilitatea de pe umerii săi undeva la un nivel mai sus - „sînt determinat de ceva" -, pentru a atenua răspunderea personală şi a o reinterpreta, în măsura posibilului, ca pe o necesitate (Lăţea, 2009, p. 339 [varianta românească în Lăţea, 2003, p. 38]). Chiar şi cadrele locale pe care le-am intervievat îşi declinau uneori în parte responsabilitatea, precum un fost preşedinte de CAP care îşi descria majoritatea acţiunilor spunînd „m-au trimis", „m-au pus", „trebuia să merg" şi se înfăţişa pe sine însuşi întotdeauna recalcitrant[63], sau precum activistul local care pretindea că se ascundea în hambar şi-şi scria rapoartele fără să se ducă de fapt în satele în care fusese repartizat[64].

Tendinţa de a arunca responsabilitatea pe umerii altcuiva apare şi în răspunsurile oamenilor la întrebarea noastră despre cine s-a înscris de timpuriu şi cine mai tîrziu, discutată în capitolul 7. Mulţi s-au plasat pe ei înşişi printre ultimii, după ce „aproape tot satul" se înscrisese deja - adică după ce alţii făcuseră primii pasul acesta. Mai mult, aceşti primi înscrişi erau consideraţi, după cum am văzut, inferiori din punct de vedere moral. Pretinzînd că intraseră în colectiv abia după ce toată lumea semnase deja cererile, interlocutorii noştri treceau răspunderea de pe umerii individului pe ai colectivului, înzestrîndu-l pe acesta cu iniţiativă şi spirit activ. Un asemenea mod de a pune problema poate fi preferabil discursului care subliniază pasivitatea şi adaugă o nuanţă interesantă la discuţia noastră din capitolul 7 despre înscrierea în colective. Deşi munca de lămurire fusese iniţial direcţionată către capii individuali de familie, în final ea a reuşit numai atunci cînd familiilor respectabile - recunoscute pentru „avuţia" lor „în oameni" şi reprezentative pentru comunitate - li s-a permis să intre în GAC. Comunitatea era cea care avea iniţiativa formării colectivului, şi nu indivizii.

***

Am arătat în acest subcapitol cum interlocutorii noştri se înfăţişează pe ei înşişi drept indivizi lipsiţi de spirit activ, receptori ai acţiunilor altora, mai degrabă ţinte decît agenţi, şi cum atribuie răspunderea pentru cele întîmplate unor forţe exterioare sau comunităţii. Cum putem interpreta aceste reprezentări? Sînt ele un efect al socialismului, al perioadei postsocialiste sau poate, pur şi simplu, al situaţiei de interviu? Oare tropii victimizării şi ai pasivităţii sînt doar o formă consacrată de reprezentare a evenimentelor în „culturile lamentării" din Europa de Est? În discursul istoric oficial din România (ca şi, mai general, din mare parte a acestei regiuni), statutul victimelor este foarte bine stabilit - îl vedem, de pildă, în manualele de istorie. Poate că oamenii vor să ofere o imagine despre ei înşişi mai atrăgătoare decît portretul unor eroi minori care nu au izbutit („ne-am împotrivit, dar am pierdut"). Indică oare o astfel de imagine efectul ravagiilor vîrstei înaintate (aproape toţi interlocutorii noştri aveau peste 70 de ani) asupra capacităţii de acţiune - mai

62. S.A., interviu Lăţea.
63. 186, interviu Verdery.
64. 197, interviu Verdery.

ales după ce sfîrşitul socialismului deschisese posibilităţi de acţiune pe care vîrsta îi împiedica deja să le mai fructifice? Sau oamenii au impresia că posibilităţile de acţiune de după 1989 sînt cel mai bine puse în lumină în contrast cu un trecut în care, în viziunea lor, asemenea posibilităţi lipseau? Imaginile pasivităţii ni-i arată oare pe săteni încercînd să atribuie cuiva responsabilitatea pentru politicile eşuate ale unui regim deja apus, pe care la început îl „suportaseră" şi cu care apoi „se obişnuiseră"? Oare răspunsurile lor ar fi fost aceleaşi dacă sistemul comunist nu s-ar fi prăbuşit între timp, dovedindu-se o construcţie morală falimentară? (Ne îndoim: după 1989, oamenii detestau în mod firesc să recunoască faptul că şi ei contribuiseră la construirea unui sistem acum invalidat; noua poziţie implicită era mult mai probabil condamnarea decît resemnarea.)

Pe baza cercetărilor noastre din anii 1970 şi 1980, putem afirma că reprezentările care subliniau neajutorarea şi lipsa de iniţiativă erau şi pe atunci la fel de răspîndite. Aşadar, fără să negăm complexitatea situaţiei în care am luat interviurile de după 1989, opinia noastră este că asemenea imagini îşi au rădăcinile în realităţile vieţii din perioada socialistă, care a promovat un neobosit „centralism democratic" în locul liberei iniţiative personale. Horváth şi Szakolczai (1992, p. 141) observă: „Adevărata forţă a partidului... consta nu în instituţii şi structuri, ci în menţinerea individului într-o stare de dependenţă personală". În ideologia partinică a „redistribuirii raţionale" (Konrád şi Szelényi, 1979), subiecţii nu erau participanţi activi, ci destinatari plini de recunoştinţă ai beneficiilor pe care liderii le stabileau pentru ei – ca nişte copii mici într-o familie (Verdery, 1996, p. 63). Printre tehnicile identificate de Horváth şi Szakolczai care subminau simţul iniţiativei independente se numărau distragerea atenţiei de la chestiunile vieţii de zi cu zi de care oamenilor le păsa, încercarea de a-i face să accepte că nu aveau nici un control asupra acestora şi încurajarea interesului faţă de evenimente îndepărtate, pe care nu le puteau controla, precum războiul din Coreea (Horváth şi Szakolczai, 1992, p. 127)[65]. O altă metodă era suprimarea iniţiativei chiar în timp ce se susţinea sus şi tare promovarea ei – un exemplu clasic este chiar procesul de înscriere în colective, în cadrul căruia autorităţile insistau în mod repetat ca oamenii să devină membri numai prin „liber consimţămînt", deşi, de fapt, îi sileau să o facă.

Starea pe care asemenea tehnici le-o induceau oamenilor era dependenţa, şi nu autoguvernarea autonomă a „subiectului modern". Principiul „partidului ca avangardă a societăţii" promovat de comunismul românesc a cultivat în general o atmosferă în care orice acţiune se întemeia pe iniţiativa venită de sus, unde cunoaşterea o deţineau specialiştii, nu ţăranii needucaţi. Ajungînd treptat tot mai dependenţi de stat în eforturile de a-şi asigura bunăstarea, subiecţii socialismului deveniseră „pupili ai birocraţiei" (Kligman, 1998, capitolul 1 [ed. rom. 2000]). Lăţea (2009 [ed. rom 2005]) sugerează că acest gen de dependenţă i-a făcut „captivi" ai partidului-stat, „captivitate" care se aplica tuturor cetăţenilor, indiferent de relaţia lor cu partidul (vezi capitolul 7). Unul dintre interlocutorii-cheie ai lui Lăţea, el însuşi ţăran mijlocaş ieşit la pensie, comenta: „Cei care erau «luaţi la putere» erau, totodată, «luaţi la întrebări»"[66].

---

65. Metoda aceasta putea avea şi un efect contrar celui scontat: de pildă, unii ţărani refuzau să se înscrie pînă cînd nu aflau cum se încheiase războiul din Coreea (ACNSAS, FD, dosar nr. 5/1950, f. 57).
66. Lăţea, 2003, p. 29. A fi „luat la putere" (adică integrat în partid ca aparatcic sau angajat) însemna în acelaşi timp a fi „luat la întrebări", afirmaţie care surprinde dinamica reciprocă a relaţiilor dintre stat şi cetăţeni. Lăţea foloseşte cuvîntul „captivi" cu un înţeles mai restrictiv

Dincolo de acestea însă, să observăm că limbajul învinovăţirii şi al declinării responsabilităţii este specific întregului sistem socialist, nu doar comentariilor retrospective ale interlocutorilor noştri. Ce altceva era obsesia partidului faţă de sabotaj, de duşmanii ascunşi, de chiaburi şi de „politici" ; care alta era motivaţia „proceselor-spectacol" şi a sacrificării tovarăşilor „demascaţi", a ritualurilor de verificare şi de autocritică ? Instaurarea socialismului într-o ţară recalcitrantă a produs o adevărată răsturnare a vechii ordini şi consecinţe neprevăzute, de amploare şi pe termen lung, aşa încît lucrurile au mers rareori bine ; cineva trebuia deci învinovăţit, apoi epurat. Pe măsură ce societatea devenea tot mai birocratizată, iar posibilităţile de muncă şi resursele erau concentrate în plan, oricine devenea potenţial vulnerabil. Mai mult, practica epurării a distrus conceptul responsabilităţii personale. „«Sistemul», «ei» m-au pus să fac asta»" : distincţia fractală dintre „noi" şi „ei", care putea fi aplicată la orice nivel, a devenit unul din principalele moduri de a arunca răspunderea pe umerii altcuiva. (Faptul acesta era oare, în parte, efectul unei organizaţii birocratice paralizate de clientelismul şi de relaţiile personale atotprezente ?) Şi totuşi, aşa cum au arătat pe larg exemplele noastre de oameni „descurcăreţi" , iniţiativa personală nu lipsea, mai ales în imaginea descurcăreţului faţă de care sătenii aveau o atitudine pronunţat ambivalentă. Dacă principalele moduri de a exercita iniţiativa în socialism erau aşadar suspecte din punct de vedere moral, poate că e preferabil să te concepi retrospectiv ca o persoană pasivă.

Discutînd aici pasivitatea şi iniţiativa, nu ne-am dorit să glorificăm implicit agentul autonom al individualismului occidental ca model social-ştiinţific al „agentivităţii", o noţiune respinsă decisiv de Asad (2000), Mack (2008) şi mulţi alţii. Nu acesta era genul de liberă iniţiativă promovat de vechiul ideal de persoană, care insista întotdeauna să angreneze individul în reţelele sale sociale. Scopul nostru a fost să explorăm efectele colectivizării asupra acestor idealuri. Am reuşit astfel să identificăm amprente ale vieţii de zi cu zi în socialism şi ale stării de dependenţă a subiectului pe care regimul a cultivat-o. În contextul subordonării politice şi birocratice rezultate, a luat naştere un anumit tip de acţiune prin care agentul încerca să se descurce şi să asigure cum putea mai bine bunăstarea propriei familii.

Concluzii

Am descris în acest capitol consecinţele circumscrierii comunităţilor rurale unor organizaţii formale care birocratizau relaţiile de familie, de statut social şi de muncă. Schema organizatorică a gospodăriilor colective furniza tipuri noi de muncă, dar şi o grilă de repartizare a resurselor ; sătenii au căutat să-şi aproprieze această grilă prin cultivarea legăturilor personale cu cei situaţi înăuntrul ei. Astfel, ei au modelat evoluţia partidului român într-o direcţie mai degrabă „tradiţională" decît „modernă" – ca să folosim termenii lui Jowitt –, refuzîndu-i impersonalitatea charismatică şi insistînd asupra unui element mult mai personal.

Capitolul de faţă a detaliat şi mai mult un proces legat de tiparul sovietic pe care l-am subliniat pe parcursul întregii cărţi : modul în care, odată cu transpunerea în mediul rural românesc, acesta – ca orice alte modele comparabile – a fost susceptibil de modificări şi negocieri substanţiale. Colectivizarea a fost menită să creeze baza unei agriculturi mai

decît cel pe care i-l atribuim noi aici (vezi discuţia despre înscrierea în colective, capitolul 7), dar conceptul ni se pare util într-un sens mai larg.

productive, industrializate, şi să ridice nivelul de civilizaţie al satelor suficient de mult pentru a da naştere „omului nou" şi în mediul rural. Materialele prezentate de noi demonstrează birocratizarea familiilor ţărăneşti, a muncii şi a percepţiei de sine, cu efecte regretabile asupra motivaţiei pentru muncă şi a posibilităţii de a duce o existenţă guvernată de principii morale. Încercările oamenilor de a-şi croi o viaţă decentă în limitele acestei lumi politizate nu au inclus doar eforturile de a „domestici" organizaţia birocratică din care făceau parte prin relaţii intens personalizate, ci şi adoptarea anumitor practici de o moralitate considerată îndoielnică. Se poate spune că procesul de colectivizare în România a dus modelul sovietic pînă la finalul logic. Iar ţărănimea română a suportat preţul foarte ridicat al acestui experiment.

Supunerea ţărănimii a reprezentat pentru conducerea de partid o bătălie permanentă pe tot parcursul campaniei, declarată „încheiată" în 1962, deşi, în realitate, lupta a mai durat ani buni. Dat fiind că nici una dintre schimbările care au însoţit colectivizarea nu s-a desfăşurat fără probleme, liderii au trebuit să-şi ajusteze constant politicile şi tacticile pentru a se adapta la circumstanţe neprevăzute, atît interne, cît şi externe. Acest proces de adaptare era, după cum am văzut, condiţionat de numeroase variabile care acţionau constant: cadrul natural, poziţia geografică a localităţilor, religia, naţionalitatea, politica locală şi aşa mai departe. În toate situaţiile, pentru ca pedagogiile menite să-i înveţe pe oameni moduri noi de gîndire şi de acţiune să aibă efect, cadrele au trebuit să lucreze nu numai *împotriva* organizaţiei săteşti „tradiţionale", ci şi *cu* ea. Noul sistem l-a perturbat pe cel vechi în cîteva privinţe fundamentale, introducînd o nouă mentalitate, o nouă moralitate şi etică a muncii, care s-au dovedit (în mod surprinzător pentru unii) greu de înlăturat după 1989. Cu toate că deprinderea acestor comportamente socialiste presupunea în bună măsură „uitarea" practicilor anterioare (de pildă, atunci cînd se ţineau sărbătorile seculare în locul celor religioase sau cînd în locul chiaburilor erau acum privilegiaţi Tovarăşii – cu T mare), am văzut totuşi că *habitus*-ul organizării sociale tradiţionale nu a fost uşor de eradicat. Ţăranii au învăţat într-adevăr să vorbească o limbă nouă şi să lucreze (mai mult sau mai puţin eficient) în brigăzi, dar la fel de mult s-au bizuit pe relaţiile de rudenie pentru a-şi croi drum prin birocraţia tot mai extinsă a statului socialist. În ciuda deposedării chiaburilor de capitalul lor economic, cadrele nu au reuşit să-i priveze complet de capitalul social şi au putut să încheie campania de colectivizare numai după ce le-au recunoscut statutul. În cele din urmă, eforturile activiştilor de a zădărnici definitiv organizarea socială a satului tradiţional au avut succes numai prin recursul la înseşi principiile organizatoare ale comunităţii; fapt care, la rîndul său, a compromis rezultatul final.

Aceste concluzii ne ajută să nuanţăm discuţia despre noţiunea de „rezistenţă", atît de importantă în discursul despre căderea comunismului. În perioada socialistă, românii au fost reprezentaţi deseori, de către cei ce aşteptau de la ei manifestări vizibile de împotrivire la tiranie – similare cu cele din Ungaria anului 1956 sau din Polonia anului 1980 –, ca un popor „pasiv", care nu s-a opus în mod substanţial regimului comunist. Istoria colectivizării în România ne furnizează dovezi irefutabile în sens contrar: ţăranii români au manifestat o rezistenţă constantă la colectivizare, sub diferite forme, încurcînd socotelile partidului şi silindu-l să le modifice permanent. În ciuda exercitării frecvente a forţei şi în ciuda faptului că relaţiile şi practicile sociale din mediul rural au fost incontestabil alterate, comuniştii au fost nevoiţi să ţină seama de ţărănime. Date fiind voinţa liderilor – atît sovietici, cît şi români – de a duce la bun sfîrşit colectivizarea, ca şi arsenalul de forţe dezlănţuite împotriva ţărănimii, ar fi fost imposibil ca aceasta din urmă să nu fie

colectivizată. Şi totuşi, sub un regim comunist mult mai opresiv decît cele din Ungaria sau Polonia, românii au găsit modalităţi de a lupta mai întîi curajos împotriva colectivizării şi apoi de a-şi urmări obiectivele personale chiar şi în limitele ei. (Faptul că unele dintre mijloacele folosite intrau în conflict cu simţul lor moral nu a făcut decît să le ascută dilemele.) Chiar dacă puterea partidului era deja în mod substanţial consolidată la vremea încheierii campaniei, regimul a resimţit diversele provocări lansate de un număr mare de ţărani pe tot parcursul existenţei sale. Opoziţia aprigă a ţărănimii a dat naştere unor violenţe similare din partea statului care s-au dovedit dăunătoare pentru rezultatul final, iar formele mai puţin vizibile de rezistenţă exercitate de săteni după ce deveniseră deja membri ai gospodăriilor colective au redus eficienţa agriculturii socialiste româneşti. Putem spune, în acest sens, că şi României i se aplică sentinţa dată de Fainsod în *How Russia Is Ruled* (*Cum este condusă Rusia*) : „Pentru comunismul sovietic, ţărănimea este călcîiul lui Ahile" (Fainsod, 1953, p. 442).

Concluzii

> [Tot români, dar]... regimul a fost altul. A fost comunism rusesc ăsta. Noi n-am fost stăpâni pe noi, că a condus Stalin[1].

> Voiau să schimbe şi spiritual, şi economic concepţia şi puterea economică a populaţiei tocmai pentru că un om fără o bază economică solidă poate să fie mai uşor manevrat în toate direcţiile[2].

> Ne întrunim astăzi pentru a închide, cu deplină responsabilitate, un capitol sumbru din trecutul ţării noastre. [...] Pentru cetăţenii României, comunismul a fost un regim impus [...] un regim totalitar născut prin violenţă şi încheiat tot prin violenţă. A fost un regim de opresiune, care a expropriat poporul român de cinci decenii de istorie modernă, care a călcat în picioare legea şi a obligat cetăţenii să trăiască în minciună şi frică. [...] Avem datele necesare condamnării fără drept de apel a regimului comunist din România. O democraţie fără memorie este una aflată în gravă suferinţă. Nu trebuie să uităm, pentru a putea să evităm erorile trecutului.
>
> Traian Băsescu, preşedintele României, 18 decembrie 2006[3]

Pe 18 decembrie 2006, în cadrul unei sesiuni comune a celor două camere ale Parlamentului României, preşedintele Traian Băsescu a condamnat oficial fostul regim comunist şi agresiunea lui asupra poporului şi istoriei României. Această condamnare formală – pentru mulţi, îndelung aşteptată, pentru alţii, neîntemeiată – a introdus un factor politic decisiv în conflictul înverşunat legat de memorie şi istorie pe care l-a dezlănţuit căderea comunismului[4]. Pentru ca afirmaţiile preşedintelui Băsescu să nu aibă un efect de „înăbuşire"

1. I.S., interviu Kligman.
2. B.S, interviu Kligman.
3. Tismăneanu *et al.*, 2007, pp. 11-12.
4. Nu dorim să facem o evaluare a *Raportului final* pe care s-a bazat condamnarea preşedintelui Băsescu şi nici a dezbaterilor care au urmat. Cu toate acestea, deşi înţelegem foarte bine imboldul moral al declaraţiei preşedintelui, credem că o condamnare fără drept de apel a comunismului ca sistem – în locul unei examinări susţinute a crimelor lui – poate să zădărnicească, în mod neintenţionat, relatarea nuanţată a complexităţii acestei epoci. Un semnal al reacţiilor înfierbîntate care aveau să urmeze a fost dat chiar în timpul sesiunii parlamentare în cadrul căreia a fost citit *Raportul*, atunci cînd Corneliu Vadim Tudor, preşedinte, la vremea aceea, al ultranaţionalistului Partid România Mare (şi fost sicofant al perioadei Ceauşescu), a răbufnit,

a altor voci, cercetarea ştiinţifică trebuie să continue să exploreze posibilităţile de înţelegere din perspectivă istorică a evenimentelor pe care le-a deschis prăbuşirea regimului anterior şi să se străduiască să împiedice prescrierea lor prematură – un obiectiv la îndeplinirea căruia sperăm să contribuim şi noi prin această carte.

Cercetările noastre au avut enorm de cîştigat de pe urma conjuncturii propice în care le-am făcut: am putut intervieva oameni care fuseseră adulţi în timpul campaniei de colectivizare, arhivele se deschideau publicului, iar codificarea memoriei era mai puţin formalizată decît a devenit la scurtă vreme după aceea din cauza influenţei reperelor tipărite, vizuale şi orale de memorie, inclusiv a condamnării preşedintelui Băsescu. Într-adevăr, aşa cum am arătat, faptul că am avut acces atît la cei care au trăit perioada respectivă, cît şi la documente din arhivele tot mai desecretizate ne-a ajutat să concepem o istorie mult îmbogăţită, multivocală – unii ar putea spune de-a dreptul cacofonică – a trecutului recent, care fusese de cele mai multe ori înfăţişat ca o înşiruire de evenimente prezentate în termeni strict ideologici, în alb şi negru. Folosind diferite metode de cercetare, am încercat să contribuim la cunoaşterea colectivizării prezentînd-o drept un masiv proiect de inginerie socială, ale cărui tehnologii au fost mediate prin practicile cotidiene asociate relaţiilor de rudenie, organizării temporale a vieţii săteşti şi idealurilor de statut. Tensiunile şi confuzia pe care le-a stîrnit proiectul colectivizării – căci oamenii l-au contestat, s-au descurcat aşa cum au putut şi s-au adaptat la el – au făcut ca procesul să nu fie nici pe departe simplu, cum nu este, de fapt, nici un demers prin care se constituie un stat sau o naţiune. Scopul nostru nu a fost să ne întrebăm dacă procesul colectivizării a avut sau nu succes, ci să dezvăluim complexităţile lui şi modul în care a fost nuanţat de relaţiile interpersonale şi comunitare din satele româneşti. În încheiere, redăm pe scurt principalele idei ale cărţii şi încercăm să lărgim analiza, abordînd chestiuni comparative mai ample despre varianta socialistă a procesului modern de creare a statului şi despre conexiunile pe care le-am descoperit între partidul-stat, persoane şi forme de proprietate.

Despre tipare şi cadre

Uniunea Sovietică a exportat sateliţilor săi tehnologia revoluţionară a colectivizării, furnizîndu-le tiparul şi consilierii sovietici care aveau să-i îndrume. Acest tipar a stabilit parametrii după care urmau să se formeze gospodăriile colective: noi metode de îmbunătăţire a producţiei agricole, o nouă infrastructură instituţională şi un arsenal de tehnici pedagogice cu ajutorul cărora cadrele trebuiau să-i „lumineze" pe ţărani şi să-i disciplineze pe cei care se opuneau. Şi totuşi, aşa cum am văzut, colectivizarea nu a fost nicăieri înfăptuită în mod uniform. Tiparele pot oferi un plan general, dar practicile sociale nu sînt atît de uşor de inserat în viaţa comunităţilor, nici măcar cu forţa. Am arătat în volumul de faţă limitele de care s-a lovit încercarea sovieticilor de a impune o tehnologie încă mai nepotrivită pentru România decît fusese pentru Uniunea Sovietică şi am pus în evidenţă forţele care au dus la modificarea acestui tipar. Partidul comunist autohton, slab şi puţin numeros, dependent de Uniunea Sovietică, a avut de-a face cu o populaţie majoritar rurală

împreună cu alţii, împotriva acestui document. Despre diferenţa dintre poziţiile exprimate în legătură cu *Raportul*, vezi, de pildă, Ernu *et al.*, 2008, şi Tismăneanu, în curs de apariţie.

care i s-a împotrivit cu hotărîre. Misiunea i-a fost îngreunată de vitalitatea mişcării interbelice fasciste atît în zonele urbane, cît şi în sate, în toate straturile sociale. Inerent la un partid atît de mic a fost deficitul de cadre bine pregătite, făcînd necesară recrutarea unor indivizi care fuseseră activi în epoca burgheză şi a altora a căror loialitate faţă de partid nu fusese testată. Aceste realităţi diferenţiază România de ţări cu o populaţie rurală mai mică (de pildă, Cehoslovacia, Polonia, Ungaria), cu partide comuniste mai puternice (de pildă, Cehoslovacia, Germania Democrată) şi cu politici agrare diferite (de pildă, Bulgaria, unde agrarienii, care se bucurau de susţinere populară, iniţiaseră deja o mişcare cooperativistă semnificativă).

Deşi trăsăturile structurale ale colectivizării în România au urmat, în mare, sistemul sovietic, caracteristicile menţionate mai sus au făcut ca modul în care procesul s-a configurat la nivel local să varieze mult în spaţiu şi în timp. Amplasarea geografică (de exemplu, la cîmpie, în zonele cerealiere ; în sate de pescari ; în sate montane izolate etc.), poziţiile sociale ocupate de locuitori (clasă, naţionalitate, orientare politică, gen şi generaţie) şi modul cum cadrele şi-au îndeplinit sarcina de a înfiinţa gospodării colective (au obţinut consimţămîntul ţăranilor înduplecîndu-i sau, din contră, silindu-i) – toate au modelat forma concretă a acestor variaţii. Imposibilitatea de a copia practica sovietică a făcut necesare tot soiul de compromisuri. Întrucît colectivizarea a vizat un procent atît de mare din populaţia ţării – spre deosebire de Ungaria, să spunem, sau de Cehoslovacia –, ea a reprezentat cea mai amplă şi ambiţioasă politică lansată de partid şi, ca atare, compromisurile pe care le-a generat s-au extins în toate straturile societăţii.

În analiza noastră, un rol central l-au jucat cadrele, însărcinate să-i lumineze pe ţărani cu privire la virtuţile colectivizării. Cadrele au fost mediatorii principali ai conflictului dintre ţelurile idealiste ale partidului şi concepţiile de sine ale ţăranilor, încorporate în ritmurile variabile şi organizarea socială a vieţii cotidiene de la sat ; ele au trebuit să traducă viziunea utopică a partidului unei ţărănimi în majoritate recalcitrante şi care nu o înţelegea. Capitolele cărţii noastre înfăţişează latura mundană a practicii revoluţionare, eforturile de zi cu zi ale cadrelor de a răsturna ordinea socială rurală în ciuda unei împotriviri deseori înverşunate. Dîndu-şi seama treptat că nu puteau impune ţărănimii un limbaj, un set de categorii şi o agendă socială aduse din afară, ci că trebuiau să folosească idiomurile existente pentru a-şi comunica intenţiile, cadrele au improvizat moduri de a-i atrage pe săteni în dialog. Anumite idiomuri au avut o funcţie extrem de importantă. Este vorba de rudenie şi de inegalitatea de statut, pe care şi cadrele, şi sătenii le-au folosit în egală măsură, adesea în scopuri opuse, şi pe care cadrele le înţelegeau bine : indiferent dacă erau sau nu membri ai comunităţii unde îşi desfăşurau munca, activiştii erau produsul aceleiaşi organizări sociale pe care acum încercau s-o schimbe.

Rezultatul campaniei a depins în mod hotărîtor de modul în care cadrele însele au înţeles şi au implementat directivele venite de la centru. Date fiind presiunile exercitate de URSS şi de alte instanţe, provocarea pe care o reprezenta trăinicia mişcării fasciste la sate, influenţa partidelor istorice şi alţi factori care favorizau colectivizarea, conducerea partidului avea nevoie de rezultate. Ea nu a putut însă să furnizeze ceea ce ar fi garantat, probabil, succesul campaniei, şi anume investiţiile financiare, maşinile şi uneltele agricole şi alte resurse necesare pentru înfiinţarea unor colective care să funcţioneze bine şi să atragă noi membri fără a folosi forţa. Mai mult, pentru că numeroase cadre nu aveau convingerile care le-ar fi ajutat să-i lămurească pe ţărani, ele au recurs la promisiuni mincinoase, la ameninţări şi la forţa fizică. Liderii au continuat să le ceară să facă imposibilul – să colecteze cote exagerate, să tripleze numărul de membri ai colectivelor –,

ceea ce i-a determinat pe activiști să se plîngă în mod repetat că pur și simplu nu puteau face față[5]. Odată ce și-a dat seama că trebuie să utilizeze activiști locali, și nu doar pe cei trimiși de la centru, conducerea superioară a fost nevoită să delege capacitatea de acțiune nivelurilor inferioare (deși ea putea în continuare să emită ordine). Chiar în absența ordinelor venite de sus, cadrele, suprasolicitate, găseau singure prilejuri de a acționa, uneori violent. Ele puteau obține rezultate numai manifestînd inițiativă – pe care mulți nu aveau nici pregătirea, nici angajamentul ideologic de a o exercita corect.

Mai ales în primii ani, din cauza lipsei de experiență, de capacitate administrativă și de infrastructură, centrul nu și-a putut controla cadrele. Acestea aplicau instrucțiunile primite fie insuficient, fie excesiv, în parte în încercarea de a gestiona situații locale pe care centrul nu avea cum să le planifice, în parte din carierism și în parte pentru că mulți activiști nu înțelegeau avantajele colectivizării și nici nu erau convinși de ele. Cadrele abuzau de autoritatea lor și interpretau greșit directivele centrale, eschivîndu-se de la implementarea lor corectă sau chiar subminîndu-le. Pentru aceasta puteau fi recompensate ori pedepsite. Date fiind însă resursele de care dispuneau, era aproape imposibil ca oamenii aceștia să-și îndeplinească misiunea fără violență. Faptul că centrul a ordonat sau nu represiunea este mai puțin important decît situația structurală în care s-au găsit cadrele, căci represiunea s-a dovedit indispensabilă pentru îndeplinirea misiunii lor – în România, în Uniunea Sovietică, în Bulgaria sau oriunde în altă parte.

Aceste procese nu au fost planificate propriu-zis. Cel mai probabil, la început au predominat nu planificarea, ci confuzia și improvizațiile. Pînă cînd Gheorghiu-Dej și-a consolidat poziția eliminînd facțiunea Pauker, contradicțiile de la centru au dat naștere unor mesaje contradictorii în josul ierarhiei, amplificînd tulburările de la nivel local. Nici o conducere nu poate să păstreze controlul deplin asupra situației chiar în timpul în care își creează instituțiile și autoritatea, mai ales atunci cînd conducerea însăși este divizată. Cadrele nu se gîndeau, strategic, la „crearea unor noi tipuri de constituire a subiecților" : ele încercau cu disperare să-și dea seama cum să-și îndeplinească obiectivele în contextele fluide în care acționau. Dacă, după căderea comunismului în 1989, transformarea autorității, a practicilor și a instituțiilor politice a provocat o uriașă confuzie, nu putem decît să ne imaginăm haosul care trebuie să fi domnit la începuturile lui, în prima jumătate a anilor 1950. Anii 1990 au fost și ei o perioadă de transfer de tehnologii într-un mediu nepropice, o perioadă în care „experți" și cadre nepregătite acționau într-un relativ vacuum, în timp ce facțiunile de la vîrf se contraziceau asupra direcției în care urma s-o ia țara. Și atunci improvizațiile și abuzurile au fost la ordinea zilei, căci cei care aplicau *de*colectivizarea în sate adaptau instrucțiunile la condițiile locale, în propriul avantaj, compromițînd pe parcurs noua ordine a proprietății, exact așa cum se întîmplase și înainte (vezi Verdery, 2003).

Din nefericire, slăbiciunea partidului în fața mentorilor săi sovietici și a țărănimii a făcut ca liderii să resimtă constant și apăsător necesitatea de a recăpăta controlul asupra situației, fapt care împiedica găsirea unor soluții mai eficiente. Goina (2009 [ed. rom. 2005]) observa, de pildă, că, acolo unde oficialii locali adoptau un „mod flexibil" de a gestiona oportunitățile și constrîngerile interne și externe, rezultatul era un acord mai larg împărtășit de membrii comunității și o mai mare participare la proiectul partidului. Chiar dacă foștii membri GAC din localitatea studiată de el, Sîntana, își aminteau cu amărăciune procesul de colectivizare, experiența gospodăriei colective „Viață Nouă" era rememorată în general

5. Le mulțumim lui Dorin Dobrincu și Constantin Iordachi pentru aceste idei.

în termeni pozitivi. Preşedintele ei a fost un lider abil, care a adoptat cu inteligenţă o poziţie flexibilă, reuşind astfel să exploateze resursele locale în beneficiul colectivului şi cîştigîndu-i pe oameni de partea lui prin faptul că le-a asigurat un mai mare acces la sistemul de sănătate, la diverse oportunităţi de educaţie şi petrecere a timpului liber şi aşa mai departe. Asemenea beneficii erau palpabile şi durabile, nu doar înflorituri retorice. Dovada eficienţei politicii sale a fost faptul că sătenii nici nu au vrut să audă de dezmembrarea colectivului după 1989[6].

Acest exemplu ne sugerează că, dacă partidul ar fi furnizat mai multe resurse colectivelor şi ar fi permis conducerii lor o mai mare autonomie în procesul de înfiinţare şi gestionare a GAC-urilor, rezultatul ar fi putut probabil să fie mult mai bun[7]. Aşa, autorităţile au insistat să păstreze controlul asupra situaţiei, rămînînd mai mult sau mai puţin în limitele modelului coercitiv sovietic. Nu e deci de mirare că majoritatea ţărănimii româneşti nu a acceptat colectivele cu entuziasm. Ce s-ar fi întîmplat, ne întrebăm, dacă liderii partidului ar fi ascultat de sfatul Anei Pauker de a nu „folos[i] metode de constrângere, de forţare a ţăranilor să intre în gospodăriile colective" (Levy, 2001, p. 109 [ed. rom. – p. 91]) şi ar fi renunţat la şablonul coerciţiei în favoarea flexibilităţii locale ?

Pentru ştiinţele sociale nu este o noutate observaţia că modelele se implementează rareori exact, indiferent dacă e vorba de blocul sovietic, de transformările postsocialiste, de Irakul de după Saddam sau de situaţiile coloniale din alte părţi ale lumii (vezi, de pildă, Sahlins, 1994 ; Stoler, 2009). Mai interesant este să ne întrebăm în ce mod strădania de a impune un anumit tipar a provocat improvizaţii şi inovaţii şi în ce mod această întîlnire dintre diferite ordini sociale, cu modelele lor culturale specifice, a transformat istoria. Întrebarea este perfect valabilă în cazul încercărilor URSS de a-şi implementa tiparul nu numai în România, ci şi asupra propriei ţărănimi. Printre rezultatele descrise de noi pentru România se numără „personalizarea" societăţii socialiste. Sursele ei erau pretutindeni : ţăranii care încercau să se facă „un pic prieteni" cu vreun oficial local prin transformarea relaţiei birocratice într-una de rudenie sau cadrele care stabileau relaţii personalizate cu ţăranii, între ei sau cu superiorii. Dacă, teoretic, partidul trebuia să se întemeieze (aşa cum susţinea Jowitt) pe un impersonalism charismatic – etapă intermediară către o formulă alternativă la autoritatea raţional-legală a Occidentului –, atunci personalizarea relaţiilor dintre stat şi societate punea sub semnul întrebării o asemenea evoluţie. Scopul era, în mod evident, o societate fără clase, dedicată egalităţii între subiecţii săi, care să fie devotaţi revoluţiei, sub îndrumarea unei birocraţii de partid impersonale. Ceea ce a luat naştere în schimb a fost un nou sistem de privilegii, un aparat de cadre interesate în primul rînd de legăturile personale şi o masă de subiecţi care mimau supunerea căutînd în acelaşi timp să-şi creeze propriile relaţii pentru a ocoli dictatele partidului. Realitatea aceasta ne face să ne întrebăm mai departe care era natura birocraţiei şi a acelei forme de modernitate specifice socialismului de tip sovietic, cel puţin în varianta sa românească. Ce fel de stat modern a produs ea ?

6. Pe tot parcursul anilor 1990, mai puţin de 10 la sută dintre membri au revenit la agricultura practicată individual (Goina, comunicare personală).
7. Colectivizarea a avut mai mult succes în Bulgaria în această privinţă (vezi Creed, 1998) şi în Ungaria (Swain, 1985).

O modernitate birocratică alternativă?

În anumite privinţe importante, modernitatea socialistă semăna cu formele vest-europene, punînd accentul pe construirea infrastructurii, educarea poporului pentru a forma o societate de cetăţeni, modernizarea mijloacelor de producţie şi facilitarea acumulării de capital prin garantarea formelor de proprietate, chiar dacă acestea erau de tip non-capitalist. Adepţii teoriei lui Foucault despre guvernamentalitatea modernă (1991) vor găsi aici multe aspecte de asemenea familiare: guvernarea ca dispunere corectă a lucrurilor, aplicată anumitor populaţii şi favorizînd aparate de securitate; accentul pus pe cunoaştere (întruchipată aici în cel mai înalt grad de materialismul istoric şi de legile ştiinţifice ale progresului social asociate lui); crearea unor discipline pentru conducerea populaţiilor; şi aşa mai departe. Cît despre tipul de putere specific acestor sisteme, ca şi în alte state moderne, el „este exercitat asupra vieţii cotidiene imediate, categorizează indivizii şi îi distinge prin individualitatea lor, îi ataşează identităţii lor şi le impune o lege a adevărului" (2002, p. 331). În ciuda mult-trîmbiţatului lor colectivism, regimurile socialiste individualizau de asemenea prin împărţirea pe categorii – „politicii", chiaburii sau ţăranii săraci, „duşmanii poporului" –, care deveneau identităţi purtătoare de adevăr.

Încercînd să definim trăsăturile distinctive ale socialismului de tip sovietic aşa cum l-am văzut în România, ceea ce ne atrage atenţia în primul rînd este natura birocraţiei lui. De la Weber încoace, birocraţia a fost considerată o trăsătură-cheie a statului modern şi a proiectelor de modernizare. Weber considera birocraţia „modul de a transforma acţiunea socială în acţiune organizată raţional. [...] Ea a fost şi este un instrument de putere principal pentru cel care controlează aparatul birocratic" (Weber, 1978, p. 987). Scott (1998) discută mai în detaliu guvernarea modernă, concentrîndu-se asupra practicilor care îi fac pe indivizi „lizibili" sau vizibili şi le permit astfel agenţilor statului să „ştie" şi în acelaşi timp să continue să-şi supravegheze populaţiile. Lizibilitatea face posibilă „capacitatea de a realiza inginerii sociale la scară mare" (Scott, 1998, p. 5). Pentru a înlesni acest proces, extinderea infrastructurii instituţionale şi de comunicaţii a asociat birocratizării tot mai largi practici care „au înscris, au codificat, au verificat şi au documentat" identitatea individuală (Caplan şi Torpey, 2001, p. 3). Şi totuşi, aşa cum observau Caplan şi Torpey (*ibid.*, p. 6), astfel de forme documentare „oferă oamenilor şi mijloacele [...] de a se «înscrie» pe sine în viaţă şi în istorie. Făcînd asta, ei nu doar se comportă în conformitate cu cerinţele categoriilor birocratice, ci se creează pe sine ca subiecţi «lizibili» ai propriei vieţi"[8].

Analizei noastre asupra sorţii modelului sovietic în România i se poate aplica de asemenea insistenţa lui Lefort (1986, pp. 119-120) de a vedea în birocraţie „o formaţiune socială", iar în procesul de birocratizare „reordonarea unui sistem de dominaţie". Deosebirea dintre strategiile de modernizare ale regimurilor totalitare precum cel din România şi cele din democraţiile vestice a fost anvergura intenţiilor lor, dacă nu neapărat şi a realizării acestora. În primul caz, instituţiile din toată ţara – sate, oraşe mai mici sau mai mari – erau lipsite de autonomie organizaţională şi trebuiau să adere strict la obiectivele dictate de partid (deşi, deseori, folosind mijloace foarte neortodoxe). Liderii de partid au

8. Vezi, pe această temă, excelenta lucrare a lui Jochen Hellbeck (2006).

încercat să monopolizeze domeniul public şi să controleze aparatul birocratic, ca şi acumularea şi redistribuirea resurselor. Au cerut să fie respectată regula legii de partid şi a „consimţămîntului” faţă de politicile sale (de pildă, ţăranii trebuiau să se înscrie în colective de bunăvoie). Formarea cadrelor şi crearea pedagogiilor „lămuririi” au declanşat birocratizarea relaţiilor sociale ; autoritatea partidului-stat şi mecanismele lui de guvernare au căpătat formă prin practicile lor. Un nou sistem de clasificare i-a transformat pe cei care fuseseră înainte modele pentru comunitatea lor în duşmani ai poporului ; noi instrumente de „lizibilitate” au creat numeroase mijloace de identificare şi urmărire a indivizilor (de la documentele de angajare la arhivele poliţiei secrete şi dosarele penale) ; iar autorităţile au extins raza de acţiune a statului încurajîndu-i pe cetăţenii vigilenţi să-şi denunţe membrii familiei şi prietenii şi să furnizeze informaţii despre ei.

Cu toate acestea, birocraţia nu este doar un mijloc de dominare, ci, aşa cum au arătat Caplan şi Torpey, şi un spaţiu al conflictului. Centrul politic nu putea să dicteze complet acţiunile zilnice ale oamenilor, în ciuda edificiului centralizat de relaţii birocratice pe care îl ridicase exact în acest scop. În primii ani, îi lipsea pur şi simplu infrastructura pentru a dobîndi acest control atît asupra autorităţilor locale, care deseori reuşeau să-şi păstreze un anumit grad de autonomie, cît şi asupra cetăţenilor, care contestau includerea lor pe lista duşmanilor, scriau diferite cereri sau iniţiau acţiuni de revoltă ori alte manifestări de împotrivire. Pînă la sfîrşitul campaniei de colectivizare însă, liderii de partid îşi instituiseră pe larg disciplina şi comanda asupra ambelor categorii. Formele acestei subordonări erau mai vizibile şi mai vizibil constrîngătoare decît în statele birocratice moderne din Occident.

Expansiunea birocraţiei şi a birocratizării a avut efecte pe termen lung asupra partidului-stat, sporindu-i dramatic impactul asupra vieţii de toate zilele. O altă trăsătură distinctivă a acestor regimuri printre formele statale contemporane a fost poate amestecul specific de distanţare şi invadare a intimităţii individului. Din punctul de vedere al populaţiei rurale, autoritatea a fost externalizată progresiv, centrul ei s-a îndepărtat tot mai mult de instituţiile săteşti care serviseră înainte drept spaţii ale guvernării. Deşi externalizarea autorităţii nu are în sine nimic neobişnuit – este un aspect general al modernizării –, în România această autoritate era în acelaşi timp distantă şi omniprezentă. Luînd fie forma cadrelor, fie a Securităţii, a unor localnici sau a unor „intruşi”, partidul-stat invada viaţa privată, colonizînd-o şi birocratizînd-o. Activiştii asaltau relaţiile de familie şi de rudenie ; cadrele intrau cu forţa în casele oamenilor pentru a duce muncă de lămurire cu aceştia ; colectorii îi percheziţionau, căutînd făina ascunsă ; şi aşa mai departe. Asemenea invazii semănau discordia sau promovau solidaritatea între membrii familiei, reconfigurînd relaţiile dintre ei.

Merită să ne oprim puţin asupra funcţiei forţelor poliţieneşti în aceste societăţi, despre care noi credem că a fost mult exacerbată în comparaţie cu alte state moderne. Într-adevăr, potrivit studiului sociologilor maghiari Horváth şi Szakolczai (1992) despre cadrele de partid din Ungaria, caracteristic pentru aceste sisteme a fost faptul că au extins asupra întregii societăţi civile funcţia poliţiei de a armoniza indivizii cu binele obştesc – o funcţie elaborată mai întîi în Franţa, la începutul epocii moderne (Horváth şi Szakolczai, 1992, pp. 165 şi urm. ; vezi de asemenea Martin, nedatat). Noi am vrea să mergem mai departe şi să subliniem rolul supravegherii în statele socialiste. Întrucît angajamentul ideologic al cadrelor, al oficialilor statului şi al membrilor de partid era întotdeauna pus la îndoială, structura duală a partidului-stat, adoptată în Uniunea Sovietică pentru a acoperi un

deficit similar de cadre bine pregătite, se potrivea situaţiei din România. Această structură duală a instituţionalizat practicile îngemănate ale supravegherii şi vigilenţei, aplicate la scara întregii societăţi româneşti. KGB-ul sovietic supraveghea conducerea partidului român, care îşi supraveghea cadrele de la toate nivelurile, care la rîndul lor se supravegheau unul pe altul şi supravegheau şi populaţia. Deşi supravegherea îşi avea specialiştii ei (securiştii), ea era dublată de vigilenţa oamenilor de toate categoriile, care trebuiau să o exercite pentru ca nu cumva vreun duşman să încerce un act de sabotaj sau să se strecoare într-o poziţie de răspundere. Dacă prin vigilenţa sa descoperea vreun comportament suspect, populaţia trebuia să recurgă la denunţuri şi demascări. În contrast esenţial cu idealul de încredere şi transparenţă al statului liberal, aceste practici îi implicau pe cetăţeni în aparatul represiv al statului şi instituţionalizau neîncrederea ca trăsătură centrală a sistemului politic.

Am vorbit despre cîteva consecinţe contradictorii ale acestei instituţionalizări sistemice a neîncrederii. Una din ele a fost faptul că dublarea birocraţiilor partidului şi statului a dat naştere la probleme organizatorice uriaşe, cu numeroase controale suprapuse şi o multiplicare colosală a efortului – foarte costisitoare pentru un sistem lipsit de resurse şi de activişti de încredere. O a doua a fost faptul că, în timp ce liderii de partid se străduiau să creeze o clasă conducătoare fără legături sociale – o clasă de eunuci[9] –, complet dependentă de partid, „eunucii" făceau tot posibilul, la rîndul lor, să se protejeze creîndu-şi exact aceste tipuri de legături prin tot felul de mijloace. O a treia consecinţă a fost apariţia unor prilejuri noi de exercitare a spiritului agentiv, a unor noi relaţii de subordonare faţă de stat şi a unor noi tipuri de persoane, întrucît toată lumea, de la membrii elitei la cetăţenii obişnuiţi, primea instrumentele necesare pentru a pune aparatul represiv pe urmele semenilor săi – cu alte cuvinte, toţi cetăţenii erau transformaţi în complici ai partidului (vezi Gross, 1988). Chemarea la vigilenţă a format noi sensibilităţi, încurajîndu-i pe cetăţeni să „vadă cu ochii şi să acţioneze cu inima partidului" şi astfel să-i lărgească sfera de cuprindere (Lampland, nedatat, p. 25). În acelaşi timp, ideea bolşevică a partidului ca avangardă a societăţii înăbuşea spiritul de iniţiativă în rîndurile populaţiei, mai puţin ale cadrelor şi membrilor de partid cu ranguri superioare, transformîndu-i pe ceilalţi, în mare măsură, în dependenţi ai partidului-părinte – angrenaţi aşadar într-o relaţie de subordonare puţin activă. Pe scurt, aceste societăţi au mobilizat energiile cetăţenilor în mod diferit faţă de alte state moderne.

Dacă, pe urmele lui Foucault, considerăm că formele moderne de guvernamentalitate îi fac pe cetăţeni să internalizeze normele de conduită, atunci guvernamentalitatea socialistă s-a deosebit prin faptul că cetăţenii ei au învăţat nu doar să se urmărească pe sine, ci şi să-i urmărească pe alţii şi să fie urmăriţi la rîndul lor. Au învăţat să participe direct la activitatea aparatului represiv, în moduri pe care statele occidentale au început să le aproximeze abia după 2001, odată cu eforturile de a ţine în frîu „ameninţarea teroristă". Imaginea panopticului popularizată de Bentham şi Foucault îl plasează pe observator, nevăzut, în centru, iar pe cei observaţi îi înşiră în jurul lui, la vedere. Poate că o reprezentare mai bună a sistemelor socialiste ar fi cea în care cetăţeanul este plasat în centru, iar diferitele tipuri de observatori sînt aliniaţi în jurul lui, vigilenţi. Ambele forme îi plasează pe toţi cetăţenii sub supraveghere, individualizîndu-i. Diferenţa priveşte intensitatea acestei supravegheri, măsura în care ea pătrunde în psihicul individual (în loc

9. Îi mulţumim lui James Scott pentru această formulare.

să fie împărţită între numeroase relaţii sociale exterioare individului, ca în socialism) şi urmările pe care le are pentru comportamentul de răspuns al subiecţilor. Unii se implică în ţinerea sub control a altora, îngroşînd reţeaua supravegherii ; alţii caută să se protejeze cultivînd relaţii cu diferite persoane despre care speră că li se vor dovedi loiale. În orice caz, socialismul îşi individualizează cetăţenii angrenîndu-i în reţele sociale, nu făcîndu-i autonomi, desprinşi de asemenea conexiuni. Nu întîmplător cetăţenii statelor socialiste văd lumea în termeni de „noi" şi „ei" mai degrabă decît de „eu" şi „tu". Pentru a lămuri acest aspect, trebuie să ne întoarcem la chestiunea schimbărilor în regimul proprietăţii şi la legătura dintre proprietate, conceptul de persoană şi partidul-stat.

Proprietate, persoană şi partidul-stat

Exportîndu-şi idealurile şi practicile revoluţionare, liderii sovietici au intenţionat nu numai să modernizeze producţia, ci şi să transforme organizarea şi exerciţiul puterii. Pe tot parcursul volumului de faţă am subliniat corelaţiile dintre stat, proprietate şi persoană şi am susţinut că procesul colectivizării a fost fundamental pentru constituirea partidului-stat în România. Putem acum să strîngem laolaltă firele acestui argument. Comuniştii au început prin a parazita aparatul de stat al României „burgheze", preluînd mai întîi controlul asupra portofoliilor ministeriale cheie, apoi, cu sprijin sovietic, instalînd un guvern de falsă coaliţie. Din această poziţie privilegiată, au construit structuri paralele de partid şi au modificat instituţii : educaţia, justiţia, mijloacele de comunicare în masă şi aşa mai departe. Prin reforma agrară din 1945 şi naţionalizarea pămîntului şi a industriei, ei au intrat şi pe terenul instituţiei proprietăţii. Colectivizarea a intensificat acest proces, ajungînd de la nivelul ministerelor şi al organizaţiilor naţionale la cel al satelor. Aici, comuniştii au încercat să transforme grupurile de *statut* în *clase*, pentru a aţîţa lupta de clasă. Din cauza deosebirilor faţă de structurile săteşti comunale din Rusia, experienţa sovietică s-a dovedit însă inutilizabilă ca etalon pentru cadrele din România, care aveau de-a face cu sate de mici proprietari de pămînt. Crearea chiaburilor şi agitaţia în rîndul ţăranilor săraci nu au iniţiat nici lupta de clasă preconizată, nici vreun curent entuziast de opinie în favoarea gospodăriilor colective printre cei săraci ; cadrele din România au trebuit să încerce să convingă individual familiile să se înscrie în GAC. Dar, pentru această misiune, ele dispuneau de mai puţine repere de acţiune – nu numai în trecutul sovietic, ci şi în modelele anterioare din propria ţară, întrucît guvernele româneşti dinaintea lor nu interveniseră intensiv la nivelul gospodăriilor ţărăneşti.

Şi totuşi, exact acesta era nivelul la care se afla „proprietatea" : în relaţiile din interiorul gospodăriilor rurale şi dintre ele. Aici se găsea pămîntul necesar pentru formarea colectivelor, dar chiar şi gospodăriile care nu deţineau pămînt erau profund implicate în instituţia proprietăţii, care cuprinde modelele generale de apropriere ce funcţionează în cadrul relaţiilor sociale şi culturale. Idealurile de statut din România rurală afirmau că o persoană realizată şi respectată trebuia să-şi poată controla procesul muncii şi produsul ei, condiţii pe care le întruneau mai uşor cei care deţineau pămînt şi animale şi o „avuţie în oameni" – care jucau, deci, rolul de „noduri" în reţele sociale extinse. Colectivizarea însemna pierderea posesiunii asupra pămîntului şi a animalelor, pierderea resurselor care îi atrăgeau pe alţii în reţeaua cuiva, pierderea controlului asupra propriei munci şi recolte

şi, poate mai important, pierderea capacităţii individului de a-şi întreţine familia. Cotele i-au afectat pe ţărani diminuîndu-le controlul asupra produsului muncii, iar înscrierea în colectiv i-a privat de controlul asupra procesului muncii. Oamenii erau revoltaţi mai ales cînd trebuiau să semneze cereri în care se spunea că nu sînt în stare să se conducă singuri, afirmaţie care lovea atît în mîndria lor, cît şi în modul cum se concepeau ca persoane. Întrucît controlul asupra pămîntului, a muncii şi a produsului ei se realiza prin intermediul reţelelor şi al grupurilor de rudenie – cu alte cuvinte, întrucît relaţiile de proprietate din satele româneşti aveau în centru angrenarea individului în reţele sociale, şi nu individul ca atare –, cadrele şi-au dat seama că trebuiau să intervină în relaţiile de rudenie. Au atins astfel centrul vital al mecanismului de reproducere a comunităţii, moment în care au încercat să decupleze pămîntul de conceptul de persoană şi să reorganizeze viaţa rurală. Urmarea au fost numeroasele forme de rezistenţă iniţiate de ţărani.

Cum se leagă toate acestea de crearea partidului-stat? Răspunsul depinde, în parte, de felul în care înţelegem noţiunea de „stat". Concepţia mai mult sau mai puţin standard îl consideră de multă vreme drept o entitate delimitată, care deţine controlul asupra unui teritoriu şi care se comportă ca un agent unitar şi autonom prin deciziile liderilor săi, cei care exercită „violenţa legitimă" în interesul lui. Pornind de la o asemenea definiţie, putem lega partidul-stat de colectivizare considerînd că ea a fost teritoriul prin excelenţă unde facţiunea Dej şi-a consolidat poziţia împotriva rivalilor săi. Cum soarta agriculturii era extrem de importantă pentru planurile partidului de a construi comunismul în România, poziţiile care s-au conturat în dezbaterea ei au devenit reperele prin care s-a definit identitatea partidului-stat. Sau, în cadrul unei concepţii similare, putem vorbi despre combinaţia dintre un centru politic slab şi un număr mic de cadre de încredere care trebuiau să facă faţă unei populaţii rurale numeroase, ceea ce însemna în mod inevitabil că centrul avea să piardă controlul asupra nivelurilor inferioare, producînd tendinţe de feudalizare (pe care Jowitt le considera caracteristice pentru comunismul românesc)[10]. O concepţie instituţionalistă a statului ne furnizează şi alte cîteva observaţii pertinente. De pildă, dacă agresiunea cadrelor asupra mecanismului de reproducere a satului a generat din partea ţăranilor rezistenţă, care a aţîţat, la rîndul ei, represiunea, putem spune că această situaţie a modelat partidul-stat prin accentuarea rolului proeminent al aripilor miliţiei şi Securităţii în aparatul politic. Ambele concepţii, deşi dinamice, nu spun însă nimic despre relaţiile sociale şi culturale de proprietate din mediul rural pe care colectivizarea le-a modificat.

Concepţia adoptată de noi în această carte înţelege însă statul nu ca pe un agent organizat, ci ca pe un ansamblu contradictoriu de instituţii, proiecte şi practici şi ca pe un fenomen cultural şi relaţional (nu doar instituţional), în care un element central este reprezentat de diferitele tipuri de raportare a subiecţilor la stat. Din această perspectivă, este mai uşor de înţeles în ce fel dezagregarea proprietăţii la nivelul gospodăriilor ţărăneşti a schimbat proiectul bolşevic importat de România. În Uniunea Sovietică, proprietatea funciară mică avea rădăcini firave, iar formele comunale de proprietate se dovediseră foarte rezistente la eforturile de a le dezmembra[11]. Acolo, rezistenţa ţăranilor la colectivizare a fost un mijloc de apărare a comunităţii, a elitelor şi a bisericii. În România, unde ţărănimea era în majoritate formată din mici proprietari funciari, rezistenţa a fost în

10. Jowitt, comunicare personală.
11. Vezi, de pildă, Fitzpatrick, 1994b; Viola, 1986.

primul rînd o apărare a gospodăriilor individuale şi a mijloacelor de întreţinere a familiei. Ca urmare, colectivizarea a avut nevoie de practici şi tehnologii noi, precum colonizarea relaţiilor de rudenie, forme de „lămurire" individuală, „de la om la om", care au accentuat nevoia de cadre în condiţiile deficitului existent de la bun început, ca şi de alte tehnici mai puţin necesare în contextul sovietic.

Această viziune asupra procesului de creare a statului se împleteşte cu o concepţie relaţională şi culturală a proprietăţii. Colectivizarea a silit partidul să lase deoparte domeniul legiferării şi al practicilor poliţieneşti şi să pătrundă în ritmurile vieţii de la sat şi în formele ei de socializare: legături de rudenie, practici tradiţionale de ospitalitate şi ajutor reciproc, relaţii de năşie care uneau gospodării cu averi diferite, forme de cinstire şi pomenire a înaintaşilor, a căror esenţă ţăranii considerau că se materializează în pămîntul aflat în proprietatea lor. Colectivizarea a plasat cadrele faţă în faţă cu concepţiile despre persoană ale ţăranilor, cu un *habitus* de a oferi sau a primi respect, cu sentimentele de inferioritate ale celor lipsiţi de proprietăţi şi cu sentimentele de competenţă şi demnitate ale celor care îşi organizau singuri procesul muncii şi îl organizau şi pe al altora. Gestionarea acestor aspecte ale proprietăţii – ale proprietăţii ca rudenie şi concepţia despre persoană – s-a dovedit cea mai mare provocare pentru creatorii partidului-stat. Colectivizarea nu putea fi *decît* un proces localizat şi ancorat în relaţiile sociale; formele organizaţionale şi culturale cu care a trebuit să lucreze şi rezistenţa pe care acestea au opus-o au modificat proiectul şi, ca atare, şi partidul-stat care îl iniţiase.

Aşa cum am arătat pe tot parcursul cărţii, pentru ţărani, sistemul de statut valabil în mediul rural influenţa în mod fundamental toate aspectele existenţei lor sociale. Acesta şi celelalte trăsături principale ale organizării sociale a satului pe care le-am evidenţiat pînă acum constituiau forme de putere, întemeiate pe ierarhia socială şi pe angrenarea oamenilor în relaţii sociale. Lansînd un atac frontal asupra acestor instituţii rurale, comuniştii români au fost nevoiţi să adopte practici care au modificat modul de operare al aparatului de stat pe care îl construiau. Deşi au reuşit să „străpungă" organizarea socială a satului, succesul a necesitat anumite compromisuri, precum implicarea cadrelor în relaţii profund personale cu ţăranii. Mai important, pentru că liderii, disperaţi să obţină producţie agricolă, au ales să nu-i lichideze pe chiaburi aşa cum făcuseră sovieticii, cadrele din România s-au trezit într-o poziţie defensivă în faţa normelor de statut social ale satului: au trebuit să-şi schimbe tacticile pentru a face uz de faptul că elitele săteşti aveau numeroase legături de rudenie. Dacă sate întregi s-au înscris apoi în colective după luni şi chiar ani de împotrivire, motivul a fost poate nu doar „resemnarea", ci mai degrabă faptul că acceptaseră o soluţie de compromis care le recunoştea în mod tacit valorile. Abia aşa au reuşit cadrele să-i implice cu adevărat pe ţărani în proiectul colectivizării.

Vedem poate efectele continue ale aspectelor culturale ale proprietăţii asupra sistemelor rurale de statut chiar în cazul acelor săteni care au devenit agenţi ai colectivizării. Ţăranii săraci şi marginalizaţi care intrau în serviciul partidului pe post de cadre îşi asumau o muncă extrem de dificilă şi de periculoasă. Cum a izbutit partidul să le mobilizeze energiile, spre binele sau spre răul său? Poate că obiectivele planului sau întrecerile socialiste au fost suficiente pentru a-i motiva pe cîţiva dintre ei, dar un impuls mult mai intens au fost consideraţiile legate de ierarhiile de statut şi de conceptele de persoană: anume, şansele mai mari de realizare în viaţă pe care partidul le oferea recruţilor din grupurile dezavantajate. Pe aceştia comuniştii *i-au făcut „cineva"* – iar, pentru oameni care în vechea ordine fuseseră nişte „nimeni", păstrarea statutului nou obţinut a fost un

stimulent extrem de puternic. Ierarhiile de statut ale satului acordaseră demnitate şi respect ţăranilor care aveau pămînt şi „avuţie în oameni" ; cei lipsiţi de aşa ceva suferiseră dispreţ şi răni sufleteşti. Deşi nu toţi funcţionarii sau activiştii comunişti proveneau din această ultimă categorie, mulţi erau totuşi recrutaţi din rîndurile ei. În munca lor de agenţi ai colectivizării, asemenea cadre aveau în fiecare zi ocazia să-şi aducă aminte cine fuseseră pe vremuri. Întruchiparea schimbărilor produse în viaţa lor era chiaburul, cel îndreptăţit cîndva prin excelenţă la titlul de „cineva". Dacă activiştii proveniţi dintre ţăranii săraci promovau uneori lupta de clasă prea brutal, asta se întîmpla poate pentru că membrii elitelor săteşti erau cei mai predispuşi şi mai capabili să organizeze oamenii împotriva noii ordini – şi constituiau, aşadar, ameninţarea cea mai mare la adresa poziţiei cadrelor locale. Chiaburii reprezentau tot ceea ce aveau de pierdut aceşti oameni – mai ales autoritatea proaspăt cîştigată şi promovarea în rîndurile celor care se puteau numi „cineva". Pentru aceste cadre, eşecul era interzis : dacă nu obţineau rezultate, puteau deveni din nou nişte „nimeni". Modul în care ajungeau la rezultat era mai puţin important decît succesul în sine. Efectele acţunilor lor s-au propagat în toată ţara şi în tot aparatul politic şi au contribuit la constituirea mecanismelor specifice noii autorităţi în formare.

Modul cum au fost obţinute aceste rezultate a avut însă urmări substanţiale pentru modalităţile de relaţionare a ţăranilor cu statul – şi, în consecinţă, şi pentru natura partidului-stat, pentru că aceste raporturi de subordonare sînt un aspect esenţial al formelor statale. Colectivizarea a afectat 77 la sută din populaţia României şi a alienat o bună parte din ea. Atacînd relaţiile de proprietate, ea a atacat fundamentele vieţii rurale. Fiindcă activiştii nu izbuteau să-i convingă pe ţărani cu argumente, mimarea consimţămîntului a ajuns să ţină loc de „lămurire". Am atras în mai multe rînduri atenţia asupra rolului decisiv al acestui mod de a-şi exprima „asentimentul", al cărui exemplu perfect îl reprezintă felul cum ţăranii erau „obligaţi" să se înscrie în colective de „bunăvoie". „Adevărul" consta, în general, în simpla mimare a convingerii, rezultat al aplicării sortimentului de pedagogii care se dovediseră „convingătoare" în cazul respectiv – de la forme benigne de propagandă la umiliri în public, bătăi sau încarcerare. Pentru a nu fi siliţi să imite asemenea exemple negative, ţăranii alegeau să imite convingerea. Putem spune că unui partid care introdusese imitaţia (mimesisul) ca formă de „lămurire", ţăranii îi răspundeau imitînd consimţămîntul.

Aşa au început dezamăgirea lor faţă de agricultura colectivizată şi, odată cu ea, răspîndirea acelor modalităţi alienate şi strict performative de funcţionare a subiecţilor care au fost o caracteristică a socialismului din România. Mimarea consimţămîntului la înscrierea în colectiv a condus apoi la modelul mai larg al mimării devotamentului faţă de stat (vezi şi Yurchak, 2006), care a erodat proiectele partidului. Asemenea gesturi, putem adăuga, au fost făcute nu numai de ţărani, ci practic de întreaga populaţie – lideri sau membri de partid siliţi să-şi mărturisească greşelile în procese-spectacol sau în şedinţe de autocritică, cadre care, în rapoarte nesfîrşite, pretindeau a urma priorităţile partidului şi, mai tîrziu, întreaga forţă de muncă, care acţiona conform sloganului „ei se fac că ne plătesc, noi ne facem că muncim". Mimarea consimţămîntului a devenit o strategie decisivă de supravieţuire pentru toată lumea, fapt care i-a inclus pe oameni în relaţii de complicitate şi totodată de duplicitate cu statul.

Modurile în care ţăranii mimau consimţămîntul au prefigurat instalarea dihotomiilor atotprezente „noi/ei" care au caracterizat guvernarea comunistă pînă la căderea ei în 1989. Aşa cum au arătat diferiţi analişti (de pildă, Kharkhordin, 1999 ; Kligman, 1998

[ed. rom. 2000]), asemenea dihotomii au devenit parte din modalităţile specifice perioadei socialiste de constituire a subiecţilor, instituind un *habitus* al opoziţiei în chiar nucleul partidului-stat. Sîntem totuşi de acord cu Yurchak (2006), care afirmă că a vedea viaţa din societăţile socialiste în termeni de „noi" *versus* „ei" este o simplificare grosolană. Această dihotomie este cel mai bine înţeleasă ca o distincţie fractală (vezi capitolul 5), ai cărei termeni nu sînt strict diferenţiaţi, ci se împletesc în procesul reproducerii lor la fiecare nivel al ierarhiei. Povestea colectivizării este complexă pentru că a separat destinele oamenilor într-un proces multistratificat. În funcţie de context, „noi" putea să devină „ei". „Noi-sătenii" se putea diviza în „noi" şi „ei": „noi", victimele colectivizării, şi „ei", care ne-o impuneau. „Ei-cadrele" se împărţeau în „noi", cadrele din sat, şi „ei", cadrele din afară, sau în cei care îşi denunţau colegii de partid şi cei care erau epuraţi, în cercuri tot mai largi în susul ierarhiei, pînă la vîrf.

Aceste dihotomii erau complicate şi mai mult de tehnicile care îi atrăgeau pe oameni în dialog cu partidul, fie prin denunţuri, fie prin încercările lor de a se apăra - contestînd atribuirea unor cote nedrepte, scriind reclamaţii pentru a cere deschiaburirea şi aşa mai departe. Asemenea acţiuni complicau relaţiile indivizilor atît cu partidul-stat, cît şi cu sine. Reprezentîndu-se pe sine ca subiecţi în termenii unei dihotomii, oamenii reuşeau să evite responsabilitatea pentru ceea ce se întîmplase, să se definească pe sine drept victime ale unor forţe imposibil de controlat şi să arunce vina asupra unui „ei" nedefinit. Atunci cînd analizăm însă asemenea reprezentări, trebuie să reţinem că aceşti „ei" erau totuşi legaţi de „noi" - din care, deseori, făceau chiar parte.

Dată fiind dificultatea oricărei analize a modalităţilor de constituire şi funcţionare a subiecţilor - temă complexă, complicată şi mai mult de problemele interviurilor retrospective -, nu putem trage concluzii definitive asupra acestui punct şi ne mulţumim să-i subliniem importanţa. A vorbi despre modalităţile performative de relaţionare cu statul nu înseamnă a folosi un jargon la modă, ci a semnala întrebări pe care sîntem îndreptăţiţi să le punem despre exterior şi interior, despre cum persoanele sau sinele se scindează şi despre cum puterea produce şi colonizează această sciziune[12]. Am arătat în capitolul 8 că procesul de colectivizare a pus capăt economiei „vizibile" pe care se întemeiau statutul şi conceptul de persoană în mediul rural - terenuri întinse şi îngrijite, căruţe care treceau prin sat încărcate cu produse, numeroşi lucrători pe cîmpurile ţăranilor bogaţi. În anii 1950 a fi prea „văzut" a devenit periculos. Ca urmare, practicile legate de imaginea de sine au început să se orienteze spre interior, spre calităţi precum capacitatea de a face faţă şi de a se descurca. Şi-au pierdut baza exterioară, materială, în deţinerea de proprietăţi şi bunuri. În schimb, accentul pus de partid asupra loialităţilor şi motivaţiilor ascunse, asupra demascării duşmanilor, a creat un nou tip de spaţiu interior, propice unor noi forme de supunere faţă de autoritate - precum şi unor noi forme de contestare a ei.

Aceste consideraţii ne trimit înapoi la legăturile dintre proprietate şi noţiunea de persoană. Putem specula mai departe. Teoria occidentală vede proprietatea ca pe o relaţie între persoane şi lucruri, asociind deţinătorilor individuali obiecte singulare. După cum spune Marilyn Strathern, „[f]aptul posesiunii îl configurează pe posesor ca entitate socială unitară, afirmaţie adevărată indiferent dacă deţinătorul acţionează ca individ sau ca entitate corporatistă" (1988, p. 104). Aşadar, o relaţie unitară cu lucrurile creează un concept unitar

12. Subordonarea sinelui faţă de puterea statală este o trăsătură generală a relaţiilor moderne dintre stat şi societate. Aici vrem să atragem atenţia asupra formelor particulare pe care o asemenea subordonare le-a luat în România. Vezi şi Kligman, 1998 [ed. rom. 2000].

de persoană. O versiune a acestei viziuni stă la baza unei ramuri importante a filosofiei politice europene, descrisă (în termeni uşor diferiţi) de John Pocock (1985), potrivit căreia proprietatea este fundamentul atît al personalităţii, cît şi al guvernării. Pocock identifică o dezbatere prelungită de-a lungul întregului secol al XVIII-lea despre tipul de proprietate care reprezintă o mai bună ancoră materială a unei personalităţi unitare: proprietatea funciară sau cea comercială. Pentru unii, cea mai solidă ancoră a unei personalităţi civice stabile era pămîntul, iar comerţul ameninţa această stabilitate prin intermediul personalităţii „isterice" sau „nestatornice" pe care o genera. Dezbaterea aceasta, care, în parte, privea echilibrul optim dintre posesiune şi schimb în societate, l-a influenţat, printre alţii, pe Marx.

Modul în care comuniştii au acţionat asupra instituţiei proprietăţii a fost un fel de pariu că transformarea formelor de proprietate avea să creeze tipuri noi de persoane, definite nu atît prin comerţ, cît prin posesie – şi prin posesii de tipuri noi. Colectivizînd pămîntul, bolşevicii şi alte partide au sperat să instituie o relaţie unitară a oamenilor cu pămîntul care să depăşească interesele particulare sau individuale (de gospodărie). Mutînd locusul identităţii proprietăţii de la gospodării la entităţile colective şi de stat, ei au intenţionat să creeze unităţi de identificare şi de activitate în comun a coproprietarilor. Ca urmare, proprietatea nu era detaşată de noţiunea de persoană, dar relaţia dintre ele era reconfigurată la scară mai mare: intrarea într-o relaţie unitară cu proprietatea socialistă supraindividuală îi înzestra pe colectivişti cu o conştiinţă colectivă. Bolşevicii nu au avut niciodată intenţia să distrugă proprietatea. Ei au înţeles că ea este o relaţie politico-economică fundamentală, care, în societăţile complexe, garantează anumite forme de apropriere susţinute de puterea de stat. Începîndu-şi guvernarea cu confiscări şi naţionalizări, ei au semnalat numai faptul că noul partid-stat nu avea să garanteze proprietatea *burgheză*, apoi au inaugurat forme de proprietate *socialistă* pe care aveau de gînd să le sprijine în schimb. Aceste forme noi aveau să susţină aproprierea (şi exproprierea) proprietăţii de către partid şi în favoarea lui pentru a-i îndeplini obiectivele de redistribuire, constituindu-se într-o ancoră a noilor identităţi şi concepţii despre persoană colective. Mai mult, noile forme aveau să excludă comerţul din noţiunea de persoană decomodificînd pămîntul şi generînd astfel relaţii necomodificate între persoanele definite prin intermediul lui.

Acest proiect de creare a unui om nou prin intermediul proprietăţii socialiste s-a confruntat însă cu o serie de dificultăţi. În primul rînd, aşa cum am sugerat, maniera brutală în care s-a făcut colectivizarea a produs noţiuni de persoană divizate, nu unitare. În al doilea rînd, odată cu renunţarea la posesiunile lor, ţăranii mijlocaşi şi bogaţi au renunţat la angajamentul faţă de noţiunea de persoană organizată în jurul valorii muncii – un preţ foarte mare pentru un partid care privilegia munca în ideologia sa şi avea în acelaşi timp nevoie de ea pentru dezvoltare. În al treilea rînd, în fine, presupunerea potrivit căreia conştiinţa colectivă avea să fie realizată prin promovarea „persoanei unitare" a socialismului – legînd-o de gospodăriile mai cuprinzătoare (de stat şi colective) tipic socialiste – a intrat în conflict cu practicile concepute pentru a gestiona aceste gospodării. Delegarea autorităţii de a înfiinţa gospodăriile către nivelurile inferioare a creat de asemenea „ierarhia domeniilor administraţiei", esenţială pentru modul de funcţionare a proprietăţii socialiste, căci diferitele niveluri ale ierarhiei politice căpătau interese concurente în gestionarea ei (vezi Humphrey, 1983; Verdery, 2003). Acţionînd împotriva preconizatei conştiinţe colective a proprietăţii socialiste, aceste interese concurente au contribuit în cele din urmă la răsturnarea sistemului.

***

Experimentul colectivelor de tip sovietic s-a încheiat. Sărăcia pe care a sperat s-o amelioreze însă în mediul rural este departe de a fi dispărut; se poate spune chiar că procesele de acumulare şi de deposedare desfăşurate în secolul al XXI-lea au accentuat-o. Tipare noi, importate de experţi ambiţioşi, promit eliberarea prin privatizare sau prin microcredite; consultanţi pe teme de dezvoltare îşi orientează pedagogiile spre „străpungerea" structurilor comunităţii în numele prosperităţii pentru toţi. Năzuinţa către un viitor mai bun – acest izvor de atîta bine pentru omenire, dar şi de atîta rău – poate fi urmată cu mai mare înţelepciune, credem noi, dacă ea va ţine cont de genul de analiză pe care am încercat să-l oferim în această carte. Atunci procesul dureros al colectivizării agriculturii din România va putea în sfîrşit să dea roade.

Apendice I

Proiectul şi participanţii

Colectivizarea este un subiect extrem de complex, care depăşeşte cu mult capacităţile reunite ale autoarelor. Ca atare, am formulat proiectul ca pe o întreprindere multidisciplinară, de colaborare, şi am invitat alături de noi o serie de colegi români, ca şi pe Robert Levy (istoric, Academy for Jewish Religion, Los Angeles), Michael Stewart (antropolog, University College, Londra)[1] şi Linda Miller (consultant juridic, New York şi Bucureşti). Disciplinele reprezentate de participanţi au inclus istoria, antropologia/etnografia, sociologia, dreptul şi critica literară. În procesul de selectare a membrilor echipei, principalul nostru obiectiv a fost încurajarea unei colaborări nu numai internaţionale şi interdisciplinare, ci şi intergeneraţionale. În acest scop, pe lîngă profesori universitari şi cercetători cunoscuţi, am invitat în echipă şi un număr de cercetători mai tineri. Am inclus mai întîi cinci români doctoranzi în Statele Unite sau la Universitatea Central-Europeană din Budapesta. Trei studiau cu noi : Liviu Chelcea şi Puiu Lăţea cu Katherine Verdery la University of Michigan, iar Călin Goina cu Gail Kligman la UCLA. Lor li s-au adăugat Cătălin Stoica, doctorand, pe atunci, la Stanford University, şi Constantin Iordachi, de la Universitatea Central-Europeană[2]. Ceilalţi membri au fost (notăm aici afilierile lor în 2015) :

Julianna Bodó, profesor universitar, catedra de ştiinţe sociale, Sapientia, Universitatea Maghiară din Transilvania, şi cercetător ştiinţific, GAC (Centrul de Cercetări Regionale şi Antropologice), Miercurea-Ciuc ;

Liviu Chelcea, profesor universitar şi şef de catedră, Facultatea de Sociologie şi Asistenţă Socială, Universitatea din Bucureşti ;

Dorin Dobrincu, fost director, Arhivele Naţionale ale României (2007-2014), şi cercetător, Institutul de Istorie „A.D. Xenopol", Iaşi ;

Călin Goina, asistent universitar, Facultatea de Sociologie şi Asistenţă Socială, Universitatea „Babeş-Bolyai", Cluj-Napoca ;

Constantin Iordachi, profesor universitar, Facultatea de Istorie, Universitatea Central-Europeană, Budapesta ;

Daniel Puiu Lăţea, lector asociat, Facultatea de Sociologie şi Asistenţă Socială, Universitatea din Bucureşti ;

Eugen Negrici, critic şi istoric literar, profesor emerit, Universitatea din Bucureşti ;

1. Michael Stewart a angajat la rîndul său cîţiva cercetători pentru partea sa de proiect : Răzvan Stan, Andreea Varga şi Dumitru Budrală. Ei nu au participat însă la nici una dintre întîlnirile grupului, deşi Stan este coautor al raportului final al lui Stewart pentru proiect (2003).
2. Un membru iniţial al echipei, Zsuzsanna Török, doctorandă la Universitatea Central-Europeană, care începuse cercetări în zona Odorhei, a propus să se retragă în favoarea lui Sándor Oláh, a cărui experienţă de cercetare în zonă era mult mai mare.

Sándor Oláh, cercetător ştiinţific, GAC ;
Marius Oprea, şef Birou Investigaţii Speciale, Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului şi Memoria Exilului Românesc, Bucureşti ;
Octavian Roske, conferenţiar universitar, Universitatea Bucureşti, Facultatea de Limbi şi Literaturi Străine, şi secretar ştiinţific/cercetător ştiinţific gradul I, Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului, Bucureşti ;
Michael Stewart, conferenţiar universitar, Antropologie, University College London ;
Cătălin Augustin Stoica, conferenţiar universitar, Facultatea de Ştiinţe Politice, Şcoala Naţională de Studii Politice şi Administrative (SNSPA), Bucureşti ;
Dumitru Şandru (1934-2013), profesor universitar, Facultatea de Istorie, Universitatea Iaşi, şi cercetător ştiinţific gradul I, Institutul de Istorie „A.D. Xenopol", Iaşi ;
Virgiliu Ţârău, profesor universitar, Facultatea de Istorie, Universitatea „Babeş-Bolyai", Cluj-Napoca ; vicepreşedinte (din 2008), Consiliul Naţional pentru Studierea Arhivelor Securităţii ;
Smaranda Vultur, conferenţiar universitar, Facultatea de Litere, Istorie şi Teologie, Universitatea de Vest, Timişoara.

Localităţile unde membrii echipei noastre au făcut cercetări au fost repartizate astfel (în paranteze dăm judeţele din care aceste aşezări fac parte astăzi) : 1. *Transilvania* : Julianna Bodó, Corund/Korond şi Armăşeni/Csíkmenaság, două sate maghiare din secuime (Harghita) ; Călin Goina, comuna† Sîntana (Arad) ; Gail Kligman, comuna Ieud (Maramureş) ; Sándor Oláh, fostul raion Odorhei (Harghita) ; Michael Stewart, comuna Poiana Sibiului (Sibiu) ; Virgiliu Ţârău, fostul raion Aiud (Cluj) ; Katherine Verdery, satul Aurel Vlaicu (în carte, Vlaicu) şi porţiuni din raionul Orăştie (Hunedoara) ; Smaranda Vultur, comuna Tomnatic (Timiş) şi comuna Domaşnea (Caraş-Severin) ; 2. *Moldova* : Dorin Dobrincu, comuna Darabani (Botoşani) ; Cătălin Stoica, satele Vadu Roşca şi Năneşti (Vrancea) ; Dumitru Şandru, comuna Pechea (Galaţi) ; şi 3. *sudul României* : Liviu Chelcea, comuna Reviga (Ialomiţa) ; Constantin Iordachi, satul Jurilovca (Tulcea), cu o privire de ansamblu asupra regiunii Dobrogea ; Puiu Lăţea, comuna Dobrosloveni (Olt). Informaţii suplimentare despre localităţile noastre se găsesc în tabelul 0.1 din introducere.

Metodele noastre au îmbinat tehnici şi surse din toate disciplinele reprezentate, cu un accent deosebit pus pe documentele de arhivă, statisticile oficiale, legislaţie şi interviuri de istorie orală. Folosindu-ne de aceste surse, am avut mult de cîştigat de pe urma experienţelor şi cunoştinţelor diverse ale membrilor echipei. Istoricii ne-au sfătuit cum să folosim arhivele – unde se găsesc diferitele colecţii, cum au fost create, ce probleme se puteau anticipa. Antropologii, sociologii şi etnografii ne-au dat îndrumări în privinţa cercetărilor de istorie orală – cum se concepe şi se realizează un interviu semistructurat şi, din nou, ce probleme se puteau prevedea – şi au subliniat necesitatea pregătirii atente a cercetărilor în limitele unui cadru conceptual comun.

Am avut mai multe întîlniri pe parcursul a cinci ani. Cea iniţială, cu scop de planificare, desfăşurată la UCLA, a fost urmată de trei întruniri de lucru la Timişoara (septembrie 2000) şi Bucureşti (septembrie 2001 şi februarie 2003). Pentru fiecare, participanţii au pregătit rezumate ale cercetărilor efectuate, rezumate care ne-au ajutat să elaborăm şi apoi să menţinem o abordare comună pe tot parcursul proiectului. Întîlnirea de la Timişoara a fost esenţială pentru consolidarea caracterului multidisciplinar al cercetărilor. Timp de cîteva zile, am discutat atît cadrul teoretic al proiectului, cît şi cele două metodologii principale pe care avea să le folosească fiecare participant : o activitate intensivă de intervievare şi cercetarea

† Ulterior, din 2003, comuna a devenit oraş (n.t.).

arhivelor. Am discutat de asemenea cerinţele etice ale proiectului, guvernate de protocoalele Human Subjects Review ale agenţiilor americane care acordă fonduri pentru cercetare. A doua întîlnire a participanţilor la proiect a fost întru cîtva tulburată de evenimentele din 11 septembrie 2011, care i-au împiedicat pe Katherine Verdery şi pe Robert Levy să participe ; cu toate acestea, am reuşit să discutăm progresul tuturor pînă în acel moment de mijloc al proiectului şi să rezolvăm cîteva dintre problemele metodologice cu care se confruntau membrii echipei. La întîlnirea finală din februarie 2003, am discutat versiunile preliminare ale articolelor pregătite pentru un volum care a fost apoi publicat (Dobrincu şi Iordachi, 2005 ; Iordachi şi Dobrincu, 2009).

Apendice II

Metodologie

Am discutat în introducere o serie de chestiuni legate de validitatea datelor obţinute de noi din interviuri şi arhive. În acest apendice vom aborda cîteva dintre ele mai în detaliu. Le vom organiza în patru teme mari, anume accesul la arhive, formele lingvistice care afectau circulaţia documentelor, „eroi" şi „victime" şi relaţia noastră cu comunităţile în care am lucrat.

Accesul la arhive

Accesul la documente a fost un proces dificil, adesea plin de neprevăzut. Experienţele noastre au variat în funcţie de tipul arhivei – naţională, regională, locală sau a Securităţii. Unii dintre noi au fost trataţi cu bunăvoinţă şi au primit tot ceea ce ceruseră; alţii au fost întîmpinaţi cu mai multă suspiciune, pe alocuri li s-a sugerat că o mică „atenţie" le-ar înlesni accesul. Unii au putut să xeroxeze fără probleme documente, altora li s-au pus tot felul de beţe-n roate. Diferenţele acestea nu au avut, se pare, la bază presupunerile fireşti despre discriminarea între cercetători „străini" şi cercetători „autohtoni", căci Verdery nu a întîmpinat probleme, în schimb, unii membri români ai echipei au avut dificultăţi. Accesul la arhive a depins în mare măsură de relaţiile personale ale fiecărui cercetător în parte, fie cu angajaţii arhivelor respective, fie cu alţi oameni cu relaţii, care aveau autoritatea să deschidă uşi şi ale căror atitudini faţă de munca noastră variau foarte mult. Katherine Verdery atribuie uşurinţa cu care a putut studia documente în filiala hunedoreană a Arhivelor de Stat faptului că îi cunoştea de multă vreme pe cel care a devenit director acolo după 1989, ca şi pe predecesorul său. Gail Kligman, din contră, a întîmpinat în mod repetat dificultăţi în încercările sale de a obţine materiale atît la sediul Arhivelor Centrale, cît şi în diferite filiale regionale[1]. Atît Verdery, cît şi Kligman au primit permisiunea să folosească arhivele Securităţii, probabil în virtutea relaţiilor personale. Alţi membri ai echipei au descoperit că arhiviştii erau exagerat de posesivi cu materialele cărora le controlau circulaţia, depăşindu-şi cu mult atribuţiile profesionale[2]. În epoca post-comunistă, mulţi cercetători cred că asemenea atitudini sînt intenţionate, menite să împiedice scoaterea la lumină a unor istorii ascunse.

1. Kligman le este îndeosebi recunoscătoare lui Marius Oprea, Andrei Pleşu şi Virgiliu Ţârău pentru sprijinul lor. Experienţele ei legate de accesul la arhive nu s-au îmbunătăţit semnificativ nici măcar cînd a devenit membră a Comisiei pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România.
2. În România, cercetătorii se confruntă deseori cu acest tip de abuz administrativ.

Odată ce accesul la arhivă le-a fost aprobat, cercetătorii noştri s-au confruntat cu o serie de probleme de infrastructură – de la depozitarea documentelor în condiţii improprii, starea lor proastă sau prezenţa unor documente necatalogate sistematic ori chiar necatalogate deloc (în mare parte, din lipsă de personal) şi pînă la faptul că accesul la cele catalogate le era permis doar selectiv[3]. Unele arhive avuseseră mult de suferit în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, inventarele le fuseseră distruse de bombardamente sau sărăcite de furturi şi de incendii. După căderea comunismului, fondurile arhivistice au fost din nou afectate, de data aceasta altfel : documente preţioase de partid au dispărut, de pildă, confiscate, aruncate, îngropate, arse ori rupte în bucăţi. Unele arhive locale, inclusiv ale fostelor gospodării colective, nu mai existau, erau prea deteriorate pentru a mai putea fi folosite sau nu fuseseră transferate în mod sistematic către filialele regionale ale Arhivelor Naţionale ale României, aşa cum cerea legea. Stoica, de pildă, a descoperit lipsa unor înregistrări extrem de importante : nimeni nu a fost în stare să-i explice dispariţia documentelor care acopereau perioada exact de dinainte şi de după revolta din 1957 a ţăranilor din Vadu Roşca, satul pe care l-a studiat[4]. Colegul nostru n-a atribuit această lipsă arhiviştilor, care au fost cooperanţi şi binevoitori şi care şi-ar fi dorit ei înşişi să vadă documentele pe care le solicita.

Cîteva aspecte lingvistice ale documentelor

Dosarele penale, îndeosebi cele asociate cazurilor politice, dovedesc foarte limpede relaţia dintre standardizare, repetiţie, elementul performativ şi ritualizarea formelor discursive (Connerton, 1989 ; Kligman, 1998 [ed. rom. 2000] ; Hull, 2003)[5]. Ele ne indică de asemenea o altă dimensiune importantă a producţiei de text, anume caracterul ei „scenaristic", exemplificat poate cel mai bine de transcrierile proceselor-spectacol înscenate în perioada comunistă unor figuri politice şi unor intelectuali[6] şi, mai jos pe scara ierarhică, ale proceselor intentate „teroriştilor" anticomunişti[7]. În asemenea cazuri, învinuiţii erau în mod repetat interogaţi şi torturaţi pînă cînd îşi „învăţau" rolul, adică pînă cînd declaraţiile lor se potriveau cu scenariile pe care trebuiau să le joace (vezi capitolul 3 despre sacrificiile rituale). De aceea, la lectura unor asemenea dosare, este esenţial accesul la setul complet de documente legate de cazul ori situaţia respectivă[8].

---

3. Vezi lista arhivelor la începutul cărţii.
4. Despre revolta din 1957, vezi Stoica, 2009 [ed. rom. 2005], printre alţii. Levy (2001, p. 11 [ed. rom. – p. 20]) consemnează că Gheorghiu-Dej „a ordonat cel puţin o dată ca anumite documente de arhivă să fie distruse".
5. Levy (2001 [ed. rom. 2002]) deosebeşte transcrierile şedinţelor şi comisiilor de partid de interogatoriile penale, argumentînd că acestea din urmă tind să urmeze mai puţin un anumit scenariu.
6. Vezi, de pildă, Hodos (1987) despre procesele-spectacol în Europa de Est ; Giugariu, 1996 ; Giugariu şi Cantacuzino (1996) despre procesul Pătrăşcanu ; Brent şi Naumov (2003) despre complotul medicilor din URSS. În sprijinul ideii că exista un scenariu prestabilit al declaraţiilor date de către cei epuraţi, Levy (2001, p. 12 [ed. rom. – p. 21]) afirmă că „s-a găsit în arhive o listă cu principalele întrebări adresate celor anchetaţi".
7. Vezi, de pildă, ACNSAS, FP, dosar nr. 84, despre grupările subversive din Maramureş, discutat în capitolul 4.
8. Lectura unui singur dosar penal oferă o imagine limitată, distorsionată a ceea ce s-a întîmplat sau a mizei cazului respectiv ; în schimb, lectura declaraţiilor tuturor acuzaţilor scoate la lumină „scenaristica" procedurii „legale".

Documentele cu circulaţie exclusiv internă scot în evidenţă, în plus, controlul pe care partidul îl exercita asupra informaţiei şi a diseminării ei. Eticheta „strict secret" distingea documentele destinate numai unui cerc restrîns de persoane, pentru că informaţiile cuprinse în ele erau considerate importante. Aşa cum observă Stoler, o asemenea clasificare acordă unui document un „statut sacru"; „codurile de tăinuire", scrie ea, „sînt fetişurile statului însuşi" (Stoler, 2009, p. 26). Statutul „secret" limitează accesul şi promite confidenţe. Prin intermediul lui, informaţiile erau păstrate departe de ochii publicului, ba, mai mult, creau un soi de „subterană" chiar în interiorul ierarhiei de partid şi scoteau în evidenţă secretomania regimurilor comuniste, un fapt însutit mai important decît actele propriu-zise clasificate astfel (vezi Martin, nedatat; Viola, 2000, p. 11). Putem de asemenea vedea cum această obsesie se insinua în rîndurile populaţiei, care, de teamă, o reproducea în propriile practici cotidiene. Informaţiile din asemenea documente ni s-au părut de multe ori mai credibile, tocmai pentru că erau destinate numai unui public limitat[9].

Eroi şi victime

Discuţia noastră pe marginea amintirilor despre modul în care oamenii au devenit victime ale sistemului comportă două precizări metodologice. În primul rînd, într-o epocă postdecembristă care a glorificat rezistenţa faţă de comunism, cei care nu se pot lăuda cu asemenea fapte vitejeşti sînt uneori mai nerăbdători să se proclame victime ale unor forţe mai puternice decît ei. Passerini şi alţi specialişti au observat declanşarea acestui gen de mecanism al memoriei în istoriile orale ale celor „care au trăit sub regimuri totalitare şi care aruncă vina asupra puterii şi a propriei lor neajutorări" (Passerini, 1992, p. 11)[10]. Ea a observat că această justificare raţională retrospectivă a pasivităţii este recentă în Rusia şi influenţată intens de felul în care mass-media prezintă dominaţia copleşitoare a sistemului comunist asupra populaţiei. Nu vrem să sugerăm aici că oamenii ar fi trebuit sau ar fi putut să se împotrivească în mod eficient tentativelor regimului de a le subjuga modul de viaţă; semnalăm doar efectul acestei tendinţe asupra naraţiunilor de istorie orală.

Legată de această observaţie este o alta, referitoare la forma pe care o adoptă deseori aceste naraţiuni. Cercetătoare precum Nancy Ries (1997) şi Golfo Alexopoulos (1997) au semnalat faptul că ruşii – mai vechi sau mai noi – utilizează frecvent un gen al discursului pe care ele îl numesc „bocet ritual" – formă culturală care ne este cunoscută şi nouă din cercetările în România. Întîlnită în tipuri de discurs care merg de la cereri scrise la conversaţii informale la o cafea, această formă trezeşte simpatia ascultătorului, prezentîndu-l pe vorbitor ca pe o victimă a suferinţelor şi greutăţilor vieţii. Pentru că subiectul lamentaţiei poate foarte bine să fie relativ neînsemnat, dar şi – ca în relatările interlocutorilor noştri despre experienţa colectivizării – profund tulburător, genul bocetului poate să ridice anumite probleme de interpretare pentru cel care ia interviul. Nu vrem să minimalizăm aici suferinţele îndurate de oameni, ci doar să indicăm un mod de exprimare pe care amintirile lor l-au adoptat de multe

9. Eticheta „strict secret" nu avea neapărat legătură cu numărul oamenilor care citeau documentul. Dosarele respective detaliază de asemenea crimele comunismului, prezentînd statistici (agregate şi stratificate) despre numărul de oameni arestaţi, încarceraţi, ucişi etc.
10. Passerini notează de asemenea că unii dintre cei care au suferit în închisori şi în lagăre de muncă resping pretenţia celor care nu au avut nici pe departe atît de mult de suferit de a se considera victime. Kligman a descoperit că cei dintîi făceau comentarii despre asemenea „victime", deşi nu în mod resentimentar.

ori. El poate lua forme cu totul specifice : atunci cînd o ţărancă din Maramureş i-a comunicat lui Gail Kligman experienţa nefericită a colectivizării sub forma unui bocet funerar versificat, ea folosea, pentru a-şi transmite mesajul, o formă culturală tipică regiunii respective. În România, bocetul funerar şi ceea ce este cunoscut sub numele de „doină" furnizează repere culturale pentru diverse alte forme de „bocet" (vezi, de pildă, Kligman, 1988 [ed. rom. 1998]).

Relaţiile cercetătorilor cu comunităţile locale

Membrii echipei noastre de cercetare au intrat în relaţii foarte diverse cu comunităţile satelor şi comunelor studiate, şi aceste relaţii au avut impact asupra tipurilor de informaţii orale pe care au reuşit să le obţină. Cinci dintre ei nu erau familiarizaţi cu comunităţile în care au lucrat (Chelcea, Iordachi, Şandru, Stoica în Vadu Roşca, Vultur în Domaşnea), deşi pe majoritatea anumite legături îi duseseră acolo şi înainte. Doi colegi români (Oláh şi Vultur) mai făcuseră cercetări în localităţile studiate, în anii 1990. Cinci membri ai echipei (Bodó, Dobrincu, Goina, Lăţea, Stoica) se născuseră în comunităţile pe care le-au cercetat în cadrul proiectului nostru sau aveau rude apropiate acolo (bunici, rude prin alianţă). Călin Goina, de pildă, a crescut în Sîntana, unde mama sa locuieşte şi azi. Fapt important pentru proiectul nostru, bunicul lui patern a fost membru fondator al primei gospodării colective model din Sîntana şi cel dintîi preşedinte al ei. Rolul jucat de familia sa în colectivizare a fost, în mare, avantajos pentru cercetările lui, influenţînd disponibilitatea interlocutorilor de a sta de vorbă cu el. În acelaşi timp, Goina a bănuit că mulţi şi-au cenzurat poate criticile la adresa colectivului exact din cauza legăturii lui cu influentul său bunic. Cu toate acestea, bunicul lui matern se opusese colectivizării şi reuşise să reziste în afara GAC-ului pînă în 1960. Ca urmare, Goina a putut să testeze avantajele şi dezavantajele colectivizării prin intermediul experienţelor propriei sale familii.

Dorin Dobrincu este şi el născut în satul unde a lucrat, Darabani, provenind dintr-o familie veche şi respectată, dar situaţia sa diferă de a lui Goina. În loc să descindă dintr-un fondator al colectivului, el este membru al unei minorităţi religioase care s-a împotrivit colectivizării (deşi multe dintre rudele sale sînt de religie ortodoxă, majoritară în sat), iar părinţii lui au fost printre ultimii care s-au înscris în GAC ; e posibil ca acest fapt să-i fi îndemnat pe consătenii lui să accentueze latura negativă a procesului. Puiu Lăţea a descoperit că ceea ce ştia despre comunitatea în care crescuse i-a uşurat munca în cîteva privinţe importante – şi i-a economisit timp : ştia „nume, genealogii, conflicte, vrajbe prezente şi trecute". Înarmat cu cunoştinţe de acest tip, a putut, de fapt, să-şi folosească relaţiile în avantajul proiectului, prefăcîndu-se naiv, pretinzînd că nu ştia diferite lucruri şi apoi urmărind reacţia interlocutorilor. A putut de asemenea să împărtăşească istorii de familie pentru a stimula conversaţia[11]. Lăţea a afirmat de asemenea că munca la acest proiect a contribuit la adîncirea relaţiilor pe care le avea cu oamenii din comunitatea sa natală.

Relaţia Juliannei Bodó cu localităţile unde a făcut cercetare a fost întru cîtva diferită. Una dintre ele (Corund) este satul de baştină al soţului ei, şi ea are acolo rude prin alianţă şi prieteni, ca şi vecini care o cunosc. Una dintre rude a ajutat-o în mod special, prezentînd-o mai multor potenţiali interlocutori (dintre care unii îi erau rude). Pentru că ea şi soţul ei au lucrat şi la alte proiecte în Corund de-a lungul anilor, cunoştinţele ei despre sat le egalează aproape pe ale unui „băştinaş". Cît despre Armăşeni, mama ei deţinuse acolo, în anii 1950, un post de cadru didactic. Deşi femeia a rămas în sat numai doi ani, unii săteni îşi amintesc încă de ea, legătură întărită de prietenia durabilă cu alte două cadre didactice care au lucrat

11. Lăţea, comunicare personală, 2008.

acolo. Aceşti oameni au prezentat-o pe Bodó mai multor săteni. În plus, soţul cercetătoarei a făcut naveta acolo ca profesor timp de cîţiva ani, înainte de 1989. Asemenea legături i-au asigurat colegei noastre un mod ceva mai neobişnuit de intrare în sat.

În afara celor născuţi în localităţile respective însă, nici unul dintre cercetătorii români nu avea longevitatea autoarelor într-un singur loc – peste douăzeci şi cinci de ani, în episoade care uneori au depăşit un an. Această îndelungă familiarizare a contribuit la transformarea identităţilor noastre potenţial problematice din persoane „străine" în oameni „de-ai casei"[12] şi ne-a permis să profităm de cunoştinţele despre localitate şi de numeroasele relaţii trainice pe care le stabiliserăm şi le păstraserăm atît înainte, cît şi după 1989. Fără oportunităţile create astfel, ne-ar fi fost mult mai greu să facem acest gen de muncă, pentru care era necesară o mare doză de încredere[13]. Indiferent dacă provine din afara ţării sau dinăuntrul ei, familiarizarea cu o întreagă comunitate pe o durată atît de lungă le permite etnografilor să interpreteze răspunsurile dintre 2000 şi 2003 în lumina relaţiilor sociale şi atitudinilor manifestate de săteni în anii 1970 şi 1980, corectînd astfel, într-o oarecare măsură, influenţa cotiturii radicale din 1989 (vezi Bodó, 2009 [ed. rom. 2005]; Vultur, 2009b [ed. rom. 2005]; şi Lăţea, mai sus). Dacă vorbim despre cercetarea etnografică, trebuie să distingem între munca de etnografie propriu-zisă şi cea bazată mai strict pe interviuri: aceasta din urmă este mai puţin privilegiată decît cea dintîi, pentru că istoriile orale sau interviurile repetate nu-i permit cercetătorului să evalueze răspunsurile în contextul discursiv mai larg al comunicării zilnice şi al interacţiunii în timp în acelaşi fel în care o face cercetarea etnografică pe termen lung. Aşa cum sugerează discuţia noastră de pînă acum, dezvăluirea complexităţii trecuturilor utilizabile este similară cu „decojirea cepei", strat după strat[14].

Relaţia lui Katherine Verdery cu comunitatea din Vlaicu a început în 1973, odată cu teza ei de doctorat. Ea a continuat să viziteze satul constant, pe tot parcursul perioadei comuniste, şi s-a întors acolo pentru un proiect mai mare între 1993 şi 1997. Tema acestuia, restituirea pămîntului care fusese donat gospodăriei colective în anii 1950, a prilejuit conversaţii îndelungate cu localnicii şi adunarea de date care au fost ulterior utilizate în proiectul nostru, dar, mai important, relaţia ei neîntreruptă cu satul i-a înlesnit luarea interviurilor şi verificarea amintirilor interlocutorilor ei. După cum am menţionat deja, îndelungata experienţă a lui Gail Kligman în Ieud, îmbogăţită de accesul la istoriile ascunse sub forma memoriilor şi poeziei ţărăneşti, i-a permis să compare în mod similar ceea ce oamenii spuneau după 1989 cu ceea ce ştia ea însăşi din anii 1970 şi 1980. Discrepanţele pe care le-a constatat au accentuat nevoia de a interpreta într-un context potrivit ceea ce spuneau oamenii în anii 1990 şi de a se arăta receptivă la eforturile lor de a-şi face trecuturile mai uşor de înţeles şi de acceptat. Kligman a fost martora unui caz dramatic de istorie revizionistă care demonstrează exact această nevoie. Înainte de 1989, a ascultat o versiune poetică orală a unor evenimente tragice care s-au petrecut în anii 1950 din cauza acţiunilor unei interlocutoare şi în urma cărora cîţiva bărbaţi ce se ascundeau pe dealurile din jur fuseseră înconjuraţi şi arestaţi. În versiunea respectivă, femeia era un agent al Securităţii, bine intenţionat, dar cam prostuţ şi neştiutor. După 1989, Kligman a vrut să înregistreze versurile de la o altă poetă locală, care ascultase poezia respectivă de

12. Notăm aici că recunoaşterea muncii noastre ştiinţifice a înlesnit de asemenea accesul la arhive al altor membri ai echipei, mai ales la CNSAS.
13. Românii care sînt lipsiţi de legături cu o comunitate (prin rudenie, reţele sociale sau experienţe comune) sunt consideraţi aproape la fel de „străini" ca şi adevăraţii străini din alte ţări.
14. Ne inspirăm aici din Günter Grass (2007 [ed. rom. 2007]), ale cărui revelaţii despre propria lui istorie ascunsă din timpul tinereţii sub nazişti au stîrnit o dezbatere aprinsă despre – între alte teme – responsabilitatea generaţională şi morală. Relatarea lui rezonează cu chestiunile problematice pe care le discutăm aici.

mai multe ori în trecut. Spre surprinderea ei, interlocutoarea a tăgăduit că ar fi compus vreodată o asemenea poezie ! În contextul politic postdecembrist, mai liber, acţiunile ei trecute nu li se mai păreau unora atît de inocente. Pentru a-şi păstra statutul de victimă, femeia a adoptat o formă neaşteptată de uitare strategică în propriul interes. Dacă nu ar fi avut experienţa îndelungată a cercetării etnografice în Ieud, Kligman n-ar fi avut cum să ştie adevărul. Asemenea exemple subliniază din nou de ce ceea ce se spune, cînd şi cui sînt esenţiale pentru a evalua dacă discursul respectiv reprezintă o versiune credibilă a ceea ce s-a întîmplat de fapt.

Studierea trecutului recent: Consideraţii metodologice pentru viitorii cercetători

Amploarea variaţiilor structurale şi locale pe care le-am dovedit documentar în cadrul proiectului nostru este instructivă pentru cercetări viitoare. Abordarea multimetodologică în studierea trecutului recent comunist al României a produs, ni se pare, o imagine nuanţată a procesului de colectivizare, privit din mai multe perspective. Recunoaştem totuşi limitările pe care ni le-a impus accesul neuniform la oameni şi la arhive, acces ce s-ar putea dovedi şi mai problematic pentru cei care au început cercetările de istorie orală sau etnografice la un deceniu sau mai mult după noi. Dacă am fi început astăzi proiectul nostru etnografic de „salvgardare", n-am fi putut lua atîtea interviuri, iar rezultatele analizei lor ar fi fost mai sărace şi mai puţin diversificate.

Unul dintre efectele tehnicilor pedagogice pe care le-am descris în partea a doua a cărţii a fost recursul oamenilor la tăcere, absenţa comunicării, pe care Bodó a interpretat-o ca pe un mijloc de autoprotejare. Ceea ce am putea numi o „tăcere politizată" a închis omniprezenta „gură a satului". În consecinţă, susţine Bodó, comunitatea sătească nu a fost în stare să formuleze o versiune colectivă a ceea ce s-a întîmplat (noi am califica-o mai degrabă în termenii unor *versiuni* colective). O tăcere de tipul celei produse de colectivizare era o tăcere socială, care reflecta angrenarea socială a ţăranilor. În acelaşi timp, scribii partidului concepeau istoria colectivă oficială. În perioada postsocialistă, istoriile colective ale comunităţilor au fost tot mai mult formulate de către cercetători şi alţi autori care nu au trăit în perioada respectivă, ceea ce a făcut ca nevoia de a acorda o atenţie sporită chestiunilor metodologice pe care le-am semnalat să fie tot mai presantă. Explozia de istorii orale de după 1989, de pildă, ne obligă să subliniem că amintirile sînt tot atît de variabile în prezent pe cît au fost experienţele oamenilor din trecut. Unii săteni, de exemplu membrii colectivelor-model precum cele din Sîntana şi Pechea, exprimau păreri pozitive despre GAC, dar în mod cert – ca majoritatea altor ţărani din alte părţi – nu şi despre *procesul* colectivizării. Pechea reprezintă o lecţie de precauţie metodologică : interlocutorii noştri care se înscriseseră în GAC în primul val au amintiri despre colectivizare foarte diferite de ale celor care au intrat în al doilea val, cînd s-a lucrat mai mult cu bâţul (coerciţia) decît cu morcovul (stimulentele) pentru a-i determina să semneze (Şandru, 2003 ; vezi şi Khubova *et al.*, 1992 ; Passerini, 1992). Analiştii trebuie să fie sensibili la variaţiile în timp ale opiniilor interlocutorilor atunci cînd evaluează relatări retrospective, căci multe dintre ele condensează asemenea variaţii într-o singură secvenţă temporală.

Studiul colectivizării duce de asemenea lipsă de cercetări stratificate pe generaţii, de pildă – ca o paralelă la al nostru – cu copiii şi nepoţii foştilor colectivişti, pentru a putea examina colectivele între 1962 (sfîrşitul campaniei) şi prăbuşirea comunismului în 1989[15]. Insuficientă

15. Despre decolectivizare după 1989, vezi Verdery, 2003. O altă deficienţă substanţială în studiul colectivizării este legată de Securitate : lipsesc îndeosebi interviurile cu securişti. Puţini sînt dispuşi să vorbească, iar afirmaţiile lor trebuie evaluate cu foarte mare grijă.

este şi studierea satelor necolectivizate, situate atît la cîmp, cît şi în zone periferice. Cum au dus-o oamenii din aceste localităţi în anii campaniei? Ce fel de dovezi de loialitate le-a pretins partidul, cu toate că nu erau „captivi" în acelaşi fel în care erau ţăranii din satele colectivizate? Ştim că populaţiile sau comunităţile marginale, care dispuneau de mijloace de producţie şi de resurse ce puteau fi redistribuite – precum oierii din Poiana Sibiului –, au reuşit să facă sistemul să funcţioneze în avantajul lor. Ştim de asemenea că multe comunităţi periferice lăsate în pace au fost în acelaşi timp victimele lipsei de interes a partidului, însemnînd că nu au beneficiat de îmbunătăţirile de infrastructură (infirmerii, şcoli, electrificare) de care altele au avut parte. Pentru a supravieţui, locuitorii lor trebuiau să migreze, fie sezonier, fie permanent.

De cînd ne-am început noi cercetările, accesul la materialele de arhivă s-a lărgit substanţial[16]. Într-adevăr, volumul materialelor disponibile îi poate copleşi pe cercetători, dovedindu-se o binecuvîntare şi un blestem în acelaşi timp. Întrucît aceste materiale sînt acum mai bine catalogate în arhivele locale, regionale şi naţionale (deşi rămîn încă multe de făcut), specialiştii pot să analizeze mai sistematic şi mai uşor, pe studii de caz, cum au prins contur mecanismele de guvernare ale partidului, urmărind traiectoriile puterii în josul, în susul şi de-a curmezişul ierarhiei de partid. Mai mult, folosirea arhivelor sovietice va furniza informaţii noi despre modul în care au afectat colectivizarea relaţiile dintre liderii români şi cei sovietici, mai ales după moartea lui Stalin şi apoi a lui Gheorghiu-Dej. E nevoie de mai multe studii comparative în România şi cu alte ţări din sfera sovietică de influenţă. Oriunde a avut loc, colectivizarea a fost un proces dinamic, în care coerciţia, consimţămîntul şi contestarea s-au manifestat în grade diferite în interiorul partidului şi în rîndurile ţărănimii, ca şi în relaţia dintre ele; diversitatea acestor experienţe face necesare studiile de etnografie istorică.

16. Mai mulţi membri ai echipei noastre au avut contribuţii importante la desecretizarea documentelor de arhivă sau la lărgirea accesului la ele: Dorin Dobrincu (fost director, Arhivele Naţionale ale României); Marius Oprea (fost preşedinte, Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului şi Memoria Exilului Românesc); Octavian Roske (Institutul pentru Studiul Totalitarismului) şi Virgiliu Ţârău (Consiliul Naţional pentru Studierea Arhivelor Securităţii).

Apendice III

Lista autorilor de interviuri și a persoanelor intervievate

Această listă include numai persoanele intervievate care au fost citate în corpul cărţii, nu pe toţi cei cu care am stat de vorbă. Dacă nu este notat altfel, toate interviurile au avut loc în anii 2000-2002 şi în localitatea menţionată. Informaţiile furnizate sînt anul naşterii sau vîrsta aproximativă la momentul interviului, sexul, „originea socială" şi ocupaţia principală.

LIVIU CHELCEA (Reviga):
V.S.: 71 de ani, bărbat, mijlocaş, fost preşedinte al gospodăriei colective din Reviga

DORIN DOBRINCU (Darabani):
C.I.D.: 81 de ani, bărbat, mijlocaş, colectivist
C.S.C.: 68 de ani, bărbat, din familie de chiaburi, colectivist
D.S.: 82 de ani, bărbat, mijlocaş, colectivist
G.D.: 71 de ani, bărbat, mijlocaş, colectivist
G.D.B.: 72 de ani, bărbat, mijlocaş, colectivist
I.D.: 80 de ani, femeie, mijlocaşă, colectivistă
I.F.: 78 de ani, bărbat, fiu de chiabur, necolectivist
M.I.D.: 86 de ani, bărbat, mijlocaş, colectivist
M.V.I.: 72 de ani, bărbat, mijlocaş, fost preşedinte de GAC
V.A.R.: 81 de ani, bărbat, mijlocaş, necolectivist
V.D.A.: 70 de ani, bărbat, mijlocaş, colectivist
V.T.T.: 77 de ani, bărbat, fiu de mijlocaşă şi chiabur, colectivist

CĂLIN GOINA (Comlăuş, Caporal Alexa şi Sîntana):
B.A.: 70 de ani, bărbat, ţăran bogat, mecanic, secretar local de partid; Comlăuş (1995, 2002)
G.A.: 82 de ani, bărbat, ţăran sărac, fost preşedinte de GAC; Caporal Alexa (2003)
G.C.: 58 de ani, bărbat, mama – ţărancă bogată, tatăl – muncitor, cadru didactic; Comlăuş (2003)
M.M.: 81 de ani, bărbat, colonist, ţăran sărac-mijlocaş, fost vicepreşedinte de GAC şi secretar de partid; Sîntana (2001, 2003)
O.M.: 80 de ani, bărbat, ţăran bogat, muncitor în fabrică şi colectivist; Comlăuş (1995, 2002)
S.A.: 80 de ani, femeie, ţărancă săracă, colectivistă; Sîntana
V.B.: 64 de ani, bărbat, colonist din familie de ţărani săraci, fost şofer la GAC; Sîntana
Z.S.: 75 de ani, bărbat, neamţ, din familie de ţărani săraci, muncitor constructor la GAC; Sîntana

CONSTANTIN IORDACHI (Jurilovca) :
L.B. : n. 1938, femeie, fiică de pescar mijlocaş, fostă muncitoare la GAC, văduvă
M.T. : n. 1927, bărbat, ţăran sărac, fost preşedinte de GAC
V.Z. : n. 1933, bărbat, fiu de pescar fără pămînt, fost tractorist şi preşedinte de GAC între 1970 şi 1980

GAIL KLIGMAN (Ieud) :
B.G. : n. 1920, bărbat, ţăran mijlocaş-bogat, preot greco-catolic
B.P. : n. 1942, femeie, ţărancă bogată, agricultoare
B.S. : n. 1922, bărbat, ţăran mijlocaş-bogat, membru GAC şi brigadier
C.G. : n. 1929, bărbat, ţăran mijlocaş-bogat, agricultor
C.I. : n. 1949, bărbat, ţăran bogat, membră GAC
C.V. : n. 1927, bărbat, ţăran mijlocaş-bogat, fost deţinut politic, muncitor în fabrică
D.I. : n. 1933, bărbat, ţăran bogat, fost deţinut politic, contabil
D.M. : n. 1953, femeie, ţărancă bogată, membră GAC
D.V. : n. 1919, bărbat, ţăran bogat, membru GAC
D.V.D. : n. 1923, bărbat, ţăran sărac, fost preşedinte de GAC ; Giulvăz, Timiş
H.D. : n. 1911, bărbat, ţăran mijlocaş-bogat, agronomist (cadru) ; Sighetu Marmaţiei
H.V. : n. 1930, mijlocaş, cioban angajat de GAC
I.S. : n. 1914, bărbat, mijlocaş, membru GAC, miner
P.C.G. : n. 1922, bărbat, ţăran mijlocaş-bogat, agricultor
P.G. : n. 1922, bărbat, ţăran sărac-mijlocaş, fost secretar regional de partid ; Baia Mare
P.G.R. : n. 1941, bărbat, ţăran mijlocaş-bogat, membru GAC
P.N. : n. 1932, femeie, ţărancă săracă, membră GAC
P.S. : n. 1921, bărbat, ţăran sărac (rutean), gardian de închisoare ; Tisa
P.V. : n. 1927, ţăran sărac, colector
T.S. : n. 1949, bărbat, mijlocaş, cadru didactic

DANIEL PUIU LĂŢEA (Dobrosloveni) :
A.B. : aprox. 75 de ani, bărbat, mijlocaş, colectivist
D.T. : 81 de ani, femeie, mijlocaşă, casnică (soţul – muncitor calificat) (2002, 2003)
I.B. : 75 de ani, bărbat, mijlocaş, fost contabil la gospodăria colectivă din Dobrosloveni (2002, 2003)
I.D. : 79 de ani, bărbat, mijlocaş, şef de utilaje la GAC (2002, 2003)
M.D. : 74 de ani, femeie, mijlocaşă, colectivistă (2003)
M.T. : 76 de ani, femeie, din familie de chiaburi, casnică (2002, 2003)
S.A. : 77 de ani, bărbat, mijlocaş, poştaş (2003)

OLÁH SÁNDOR (Lueta/Lövéte şi Sînpaul/Homoródszentpál) :
2 : 75 de ani, femeie, din familie de chiaburi, intelectuală pensionară ; Sînpaul
3 : 72 de ani, bărbat, mijlocaş, colectivist pensionar ; Sînpaul
5 : 49 de ani, bărbat, din familie de ţărani necolectivişti, muncitor în fabrică ; Lueta
6 : 72 de ani, bărbat, mijlocaş, muncitor în fabrică pensionar şi ţăran necolectivist ; Lueta
9 : 75 de ani, femeie, din familie de chiaburi, colectivistă (iniţial exclusă) ; Sînpaul
10 : 85 de ani, bărbat, mijlocaş, colectivist pensionar ; Sînpaul

MICHAEL STEWART (Apoldu de Jos şi Poiana Sibiului) :
(Notă : Interviurile au fost luate de R. Stan şi D. Budrală)
A.Ţ. : n. 1922, bărbat, oier chiabur, cioban la GAC ; Apoldu de Jos (R.S., 2004)

B.L. : n. 1918, femeie, din familie de ţărani săraci, fostă angajată la primărie şi activist de partid ; Poiana Sibiului (R.S., 2005)
D.I. : n. 1924, oier chiabur, cioban la GAC ; Poiana Sibiului (R.S., 2004)
G.N. : n. 1924, bărbat, mijlocaş, rotar la GAC ; Apoldu de Jos (D.B.)
L.M. : n. 1919, bărbat, din familie de chiaburi, colectivist ; Apoldu de Jos (D.B.)
N.I. : n. 1923, oier chiabur, cioban la GAC ; Poiana Sibiului (R.S., 2004)
P.N. : n. 1921, bărbat, mijlocaş, colectivist ; Apoldu de Jos (D.B.)

CĂTĂLIN STOICA :
15 : 63 de ani, bărbat, mijlocaş, muncitor constructor pensionar ; a participat la revolta din Vadu Roşca şi a fost condamnat la închisoare.

VIRGILIU ŢÂRĂU (Rimetea şi Măgina) :
BA01 : n. 1923, bărbat, ţăran sărac, colectivist
FI01 : n. 1914, bărbat, mijlocaş, fost funcţionar ; Aiud
II01 : n. 1920, bărbat, ţăran sărac, colectivist, fost funcţionar la GAC
SA01 : n. 1923, bărbat, ţăran sărac, meşteşugar şi colectivist

KATHERINE VERDERY (Aurel Vlaicu, dacă nu este notat altfel) :
7 : n. 1929, bărbat, ţăran sărac-mijlocaş, muncitor feroviar
23 : n. 1923, bărbat, ţăran sărac-mijlocaş, colectivist
24 : n. 1923, bărbat, ţăran sărac, muncitor în fabrică
56 : n. 1921, femeie, ţărancă săracă, soţul – cizmar
59 : n. 1931, ţăran bogat, colectivist
72 : n. 1924, bărbat, mijlocaş, colectivist şi funcţionar mărunt
108 : n. 1926, femeie, imigrantă săracă, colectivistă
130 : n. 1930, bărbat, mijlocaş, funcţionar
151 : n. 1923, femeie, mijlocaşă, colectivistă
154 : n. 1926, bărbat, mijlocaş, muncitor feroviar
164 : n. 1935, femeie, mijlocaşă, colectivistă şi muncitoare în fabrică
186 : n. 1931, bărbat, ţăran sărac-mijlocaş, funcţionar şi preşedinte de GAC
194 : n. 1925, bărbat, mijlocaş, muncitor în fabrică
195 : n. 1922, bărbat, ţăran bogat, muncitor în fabrică
197 : n. 1920, bărbat, ţăran sărac, muncitor în fabrică şi activist (pentru scurt timp)
206 : n. 1952, femeie, mijlocaşă, funcţionar public
213n : n. 1953, femeie, ţărancă bogată, agronom
213Z : n. 1948, femeie, ţărancă bogată, cadru didactic
217, n. 1926, femeie, mijlocaşă, colectivistă
258 : n. 1925, bărbat, german, muncitor în fabrică
258 I2 : n. 1933, femeie, fiică de cadru didactic, muncitor intelectual
261 : n. 1924, bărbat, ţăran sărac, muncitor în fabrică
A.D.T. : n. aprox. 1928, soţie de funcţionar ; Orăştie
C.D. : n. 1924, bărbat, din familie de muncitori feroviari, funcţionar ; Orăştie
G.Z. : n. aprox. 1928, bărbat, ţăran bogat, colectivist ; Geoagiu
K.L. : n. aprox. 1930 lîngă Gherla, bărbat, mijlocaş, funcţionar pensionar ; Cluj (1999)
M.H. : n. aprox. 1929, bărbat, ţăran bogat, funcţionar şi cadru didactic ; Geoagiu (1993, 1999, 2000, 2002)
N.C. : n. aprox. 1950, bărbat, agronomist ; Geoagiu (2009)
R.A. : n. aprox. 1938, bărbat, fiu de notar, profesor universitar ; Cluj

SMARANDA VULTUR (Domaşnea şi Tomnatic)

(Notă : Numerele de cod pentru fiecare persoană sunt cele din baza de date online a Arhivei de Istorie Orală a Fundaţiei A Treia Europă, unde aceste interviuri sînt disponibile publicului larg [www.memoriabanatului.ro]) :

F.W: n. 1910, bărbat, tatăl – funcţionar, angajat în comerţ, de origine germană, cod 235

M.G. : n. 1924, femeie, ţărancă săracă, colectivistă ; Domaşnea, cod 328

M.I. : n. 1922, ţăran bogat, colectivist ; Domaşnea, cod 315

N.W. : n. 1919, ţăran mijlocaş declarat chiabur, colectivist ; etnic german, fost deportat în Bărăgan ; Tomnatic (1996, 2001), cod 329

P.C. : n. 1932, bărbat, mijlocaş, contabil şi gestionar în magazin ; a participat la munca de lămurire ; Domaşnea, cod 323

R.A. : n. 1927, bărbat, ţăran bogat, preşedinte de întovărăşire şi gospodărie colectivă, ulterior şofer ; Domaşnea, cod 313

V.D. : n. 1927, bărbat, ţăran bogat, fost brigadier la GAC ; Domaşnea, cod 314

Bibliografie

O bună parte dintre Rapoartele finale (din 2003) ale participanţilor la proiect se găsesc la adresa de web: http://kverdery.net/peasants-under-siege.

Adair, Bianca L., 2001 – „The Agrarian Theses and Rapid Collectivization: Accommodation in Hungarian Agriculture, 1956-60", în *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, nr. 17 (2), pp. 131-147.

Alexopoulos, Golfo, 1997 – „The Ritual Lament: A Narrative of Appeal in the 1920s and 1930s", în *Russian History/Histoire russe*, nr. 24 (1-2), pp. 117-129.

———, 1999 – „Victim Talk: Defense Testimony and Denunciation under Stalin", în *Law and Social Inquiry*, nr. 24 (3), pp. 637-654.

———, 2008 – „Stalin and the Politics of Kinship: Practices of Collective Punishment, 1920s-1940s", în *Comparative Studies in Society and History*, nr. 50, pp. 91-117.

Anderson, Benedict, 1983 – *Imagined Communities: Reflections on the Origins and Spread of Nationalism*, Verso, Londra [ed. rom. *Comunităţi imaginate: Reflecţii asupra originilor şi răspândirii naţionalismului*, trad. Roxana Oltean, Ioana Potrache, Integral, Bucureşti, 2001].

———, 1990 – „The Idea of Power in Javanese Society", în *Language and Power*, Cornell University Press, Ithaca, NY, pp. 17-77.

Anderson, David, 1998 – „Property as a Way of Knowing on Evenki Lands in Arctic Siberia", în Hann, C.M. (coord.), *Property Relations*, Cambridge University Press, Cambridge, MA, pp. 64-84.

Anghelache, Camelia, 1999 – „Aspecte selectate din documentele deţinute de arhivele naţionale din fosta arhivă a C.C. al P.C.R. privind colectivizarea", în *Analele Sighet*, nr. 7, pp. 615-625.

Anisescu, Cristina, 2002 – „Dinamica de structură şi rol a reţelei informative în perioada 1948-1989", în Stere, Marian (coord.), *Arhivele Securităţii*, Consiliul Naţional pentru Studierea Arhivelor Securităţii, Pro Historia, Bucureşti, pp. 10-50.

Appadurai, Arjun (coord.), 1986 – *The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective*, Cambridge University Press, Cambridge, MA.

Arhivele Naţionale ale României, 2004 – *Stenogramele şedinţelor Biroului Politic şi ale Secretariatului Comitetului Central al P.M.R.*, vol. 3, *1950-1951*, Arhivele Naţionale ale României, Bucureşti.

Asad, Talal, 2000 – „Agency and Pain: An Exploration", în *Culture and Religion*, nr. 1, pp. 29-60.

Assmann, Jan şi Czaplicka, John, 1995 – „Collective Memory and Cultural Identity", în *New German Critique*, nr. 65 (primăvară-vară), pp. 125-133.

Bahtin, Mihail, 1981 – „Discourse in the Novel", în *The Dialogic Imagination*, University of Texas Press, Austin, pp. 259-422 [ed. rom. „Discursul în roman", în *Probleme de literatură şi estetică*, trad. Nicolae Iliescu, Univers, Bucureşti, 1982, pp. 111-291].

Barany, Zoltan, 1995 – „Soviet Takeovers: The Role of Advisers in Mongolia in the 1920s and in Eastern Europe after World War II", în *East European Quarterly*, nr. 28 (4), pp. 409-434.

Bateson, Gregory, 1936 – *Naven: A Survey of the Problems Suggested by a Composite Picture of the Culture of a New Guinea Tribe Drawn from Three Points of View*, Cambridge University Press, Cambridge, MA.

Băileşteanu, Jean, 1987 – *Drum în tăcere*, Scrisul Românesc, Craiova.

Bălan, Ion, 2000 – *Regimul concentraţionar din România 1945-1964*, Fundaţia Academia Civică, Bucureşti.

Bărbulescu, C., 1952 – „Creaţia nouă de cântece populare", în *Studii şi cercetări de istorie literară şi folclor*, nr. 1 (104), pp. 193-220.

Beck, Sam, 1979 – „Transylvania: The Political Economy of a Frontier", teză de doctorat, University of Massachusetts, Amherst, MA.

Benison, S., 1971 – „Oral History: A Personal View", în Clark, E. (coord.), *Modern Methods in the History of Medicine*, Oxford University Press, New York, NY, pp. 286-305.

Berdahl, Daphne, 2010 – *On the Social Life of Postsocialism: Memory, Consumption, Germany*, Indiana University Press, Bloomington, IN.

Bertaux, Daniel (coord.), 1981 – „Introduction", în *Biography and Society: The Life History Approach in the Social Sciences*, Sage, Beverly Hills, CA, pp. 5-18.

Binns, Christopher, 1979-1980 – „The Changing Face of Power: Revolution and Accommodation in the Soviet Ceremonial System", în *Man*; partea 1 în nr. 14 (4), pp. 170-187; partea a 2-a în nr. 15 (1), pp. 585-606.

Bodeanu, Denisa şi Budeancă, Cosmin (coord.), 2004 – *Rezistenţa armată anticomunistă din România: Grupul Teodor Şuşman (1948-1958), mărturii*, Argonaut, Cluj-Napoca.

Bodó, Julianna, 2003 – *Raport final*, proiect „Colectivizarea", arhiva autoarelor; publicat în maghiară sub titlul *„Így kollektivizáltak minket..." : Kulturalis antropológiai elemzéskét székelyföldi településről* (*„Aşa ne-au colectivizat" : Analiză antropologică despre două sate din secuime*), Pro-Print, Miercurea-Ciuc, 2004.

———, 2009 – „Persuasion Techniques and Community Reactions in the Village of Corund (the Autonomous Hungarian Region)", în Iordachi şi Dobrincu, 2009, pp. 355-368 [ed. rom. „Tehnicile convingerii şi comportamentul comunităţii locale în satul Corund", în Dobrincu şi Iordachi, 2005, pp. 412-425].

Bonnell, Victoria, 1997 – *Iconography of Power: Soviet Political Posters under Lenin and Stalin*, University of California Press, Berkeley, CA.

Boris, Eileen şi Janssens, Angélique (coord.), 1999 – „Complicating Categories: Gender, Class, Race and Ethnicity", suplimentul nr. 7 al *International Review of Social History*, ediţie specială.

Bossy, Raoul, 1955 – „Religious Persecutions in Captive Romania", în *Journal of Central European Affairs*, nr. 15 (2), pp. 161-180.

Bourdieu, Pierre, 1977 – *Outline of a Theory of Practice*, Cambridge University Press, Cambridge, MA.

———, 1990 – *In Other Words: Essays Towards a Reflexive Sociology*, Polity Press, Cambridge, MA.

Bowker, Geoffrey şi Star, Susan Leigh, 2000 – *Sorting Things Out: Classification and Its Consequences*, MIT Press, Cambridge, MA.

Bozgan, Ovidiu, 2000 – *România versus Vatican. Persecuţia Bisericii Catolice din România comunistă în lumina documentelor diplomatice franceze*, Sylvi, Bucureşti.

Braham, Randolph (coord.), 1994 – *The Tragedy of Romanian Jewry*, Columbia University Press, New York, NY.

Brauner, Harry, 1979 – *Să auzi iarba cum creşte*, Editura Eminescu, Bucureşti.

Brent, Jonathan şi Naumov, Vladimir, 2003 – *Stalin's Last Crime : The Plot Against the Jewish Doctors, 1948-1953*, Harper Collins, New York, NY.

Brown, Kate, 2004 – *A Biography of No Place : From Ethnic Borderland to Soviet Heartland*, Harvard University Press, Cambridge, MA.

Brown, Keith, 2003 – *The Past in Question : Modern Macedonia and the Uncertainties of Nation*, Princeton University Press, Princeton, NJ.

Brown, Michael F., 2003 – *Who Owns Native Culture ?*, Harvard University Press, Cambridge, MA.

Brown, Peter, 1981 – *The Cult of the Saints : Its Rise and Function in Latin Christianity*, University of Chicago Press, Chicago, IL [ed. rom. *Cultul sfinţilor : apariţia şi rolul său în creştinismul latin*, trad. Doina Lică, Amarcord, Timişoara, 1995].

Brubaker, Rogers şi Cooper, Frederick, 2004 – „Beyond 'Identity'", în *Theory and Society*, nr. 29 (1), pp. 1-47.

Brubaker, Rogers, Feischmidt, Margit, Fox, Jon şi Grancea, Liana, 2006 – *Nationalist Politics and Everyday Ethnicity in a Transylvanian Town*, Princeton University Press, Princeton, NJ [ed. rom. *Politică naţionalistă şi etnicitate cotidiană într-un oraş transilvănean*, trad. Andreea Lazăr, Kriterion, Cluj-Napoca, 2010].

Brus, W., 1986 – „Postwar Reconstruction and Socio-economic Transformation", în Kaser, M.C. şi Radice, E.A. (coord.), *The Economic History of Eastern Europe, 1919-1975*, Clarendon Press, Oxford, pp. 564-641.

Buckley, Mary, 2006 – *Mobilizing Soviet Peasants : Heroines and Heroes of Stalin's Fields*, Rowman & Littlefield, Lanham, MD.

Budeancă, Cosmin, Olteanu, Florentin şi Pop, Iulia (coord.), 2006 – *Rezistenţa anticomunistă : Cercetare ştiinţifică şi valorificare muzeală*, 2 vol., Argonaut, Cluj-Napoca.

Burawoy, Michael, 1985 – *The Politics of Production : Factory Regimes under Capitalism and State Socialism*, Verso, Londra.

Burbank, Jane, 2004 – *Russian Peasants Go to Court : Legal Culture in the Countryside, 1905-1917*, Indiana University Press, Bloomington, IN.

Burke, Peter, 1989 – „History as Social Memory", în Butler, Thomas (coord.), *Memory : History, Culture, and the Mind*, Basil Blackwell, New York, NY, pp. 97-113.

Caplan, Jane şi Torpey, John (coord.), 2001 – *Documenting Individual Identity : The Development of State Practices in the Modern World*, Princeton University Press, Princeton, NJ.

Caravia, Paul, Constantinescu, Virgiliu şi Stănescu, Flori, 1998 – *Biserica întemniţată : România, 1944-1989*, Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului, Bucureşti.

Carrithers, Michael, 1985 – „An Alternative Social History of the Self", în Carrithers, Michael, Collins, Steven şi Lukes, Steven (coord.), *The Category of the Person*, Cambridge University Press, Cambridge, MA, pp. 234-256.

Cătănuş, Dan şi Roske, Octavian, 2000 – *Colectivizarea agriculturii în România : Dimensiunea politică*, vol. 1, *1949-1953*, Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului, Bucureşti.

———, 2004 – *Colectivizarea agriculturii în România*: *Represiunea*, vol. 1, *1949-1953*, Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului, Bucureşti.

———; 2005 – *Colectivizarea agriculturii în România*: *Dimensiunea politică*, vol. 2, *1953-1956*, Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului, Bucureşti.

Câmpeanu, Pavel, 1988 – *The Genesis of the Stalinist Social Order*, M.E. Sharpe, Armonk, NY.

———, 1990 – *The Origins of Stalinism*, M.E. Sharpe, Armonk, NY.

———, nedatat – *Lecturi arhivistice. Ana Pauker (I) : căderea*, manuscris, arhiva autoarelor.

Cernea, Mihail, 1974 – *Sociologia cooperativei agricole*, Editura Academiei Române, Bucureşti.

———, 1978 – „Macrosocial Change, Feminization of Agriculture, and Peasant Women's Threefold Economic Role", în *Sociologia Ruralis*, nr. 18, pp. 107-124.

Cesereanu, Ruxandra (coord.), 2006 – *Comunism și represiune în România : Istoria tematică a unui fratricid național*, Polirom, Iași.

Chelcea, Liviu, 2003a – „Ancestors, Domestic Groups and the Socialist State : Housing Nationalization and Restitution in Romania", în *Comparative Studies in Society and History*, nr. 45 (4), pp. 714-740.

Chelcea, Liviu, 2003b – *Raport final*, proiect „Colectivizarea", arhiva autoarelor.

———, 2009 – „'Here in Reviga, There Was Nobody to Wage the Class Struggle' : Collectivization in Reviga, Bărăgan Plain (Bucharest Region)", în Iordachi și Dobrincu, 2009, pp. 399-422 [ed. rom. „«Aici, în Reviga, nu a avut cine să facă lupta de clasă» : colectivizarea într-o comună din Bărăgan", în Dobrincu și Iordachi, 2005, pp. 426-444].

Chiper, Ioan și Constantiniu, Florin, 1995 – „Modelul stalinist de sovietizare a României. II", în *Arhivele totalitarismului*, nr. 3, pp. 28-29.

Ciuceanu, Radu și Lungu, Corneliu Mihai (coord.), 2003 – *Stenogramele ședințelor conducerii P.C.R., 23 septembrie 1944 – 26 martie 1945*, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București.

Cîrstocea, Ioana, 2002 – „Eșalonul de mijloc al partidului unic", în Oprea, Marius (coord.), *Securiștii partidului : Serviciul de Cadre al P.C.R. ca poliție politică*, Polirom, Iași, pp. 46-79.

Climo, Jacob și Cattell, Maria, 2002 – „Introduction : Meaning in Social Memory and History : Anthropological Perspectives", în *Social Memory and History : Anthropological Perspectives*, AltaMira Press, Walnut Creek, CA.

Cohen, David William, 1994 – *The Combing of History*, University of Chicago Press, Chicago, IL.

Cojoc, Marian, 2001 – *Dobrogea de la reforma agrară la colectivizarea forțată (1945-1957)*, Muntenia și Leda, Constanța.

Colas, Dominique, 2002 – „Säubernde und gesäuberte Einheitspartei : Lenin und der Leninismus", în Backes, Uwe și Courtois, Stéphane (coord.), *Ein Gespenst geht um in Europa. Das Erbe kommunistischer Ideologien*, Böhlau, Köln, pp. 147-186.

Collier, Jane și Rosaldo, Michelle, 1981 – „Politics and Gender in Simple Societies", în Ortner, Sherry și Whitehead, Harriet (coord.), *Sexual Meanings*, Cambridge University Press, Cambridge, MA, pp. 275-329.

Confino, Alon, 1997 – „Collective Memory and Cultural History : Problems of Method", în *American Historical Review*, nr. 102 (5), pp. 1386-1403.

Connerton, Paul, 1989 – *How Societies Remember*, Cambridge University Press, Cambridge, MA.

Conquest, Robert, 1986 – *The Harvest of Sorrow : Soviet Collectivization and the Terror-Famine*, Oxford University Press, New York, NY.

Constante, Lena, 1990 – *L'évasion silencieuse : trois milles jours seule dans les prisons roumaines*, Éditions La Découverte, Paris [ed. rom. *Evadarea tăcută. 3.000 de zile singură în închisorile din România*, Humanitas, București, 1992].

———, 1995 – *The Silent Escape : Three Thousand Days in Romanian Prisons*, University of California Press, Berkeley, CA.

Constantinescu-Iași, Petre, 1954 – *Arta plastică în Republica Populară Romînă, 1944-1954*, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, București.

Constantiniu, Florin, și Ionescu, Mihail C., 1993 – „Planul sovietic de comunizare a României (martie 1945)", în *Revista istorică*, nr. 4 (7-8), pp. 657-661.

Crampton. Richard, 1994 – *Eastern Europe in the Twentieth Century – and After*, Routledge, Londra.

Creed, Gerald, 1998 – *Domesticating Revolution : From Socialist Reform to Ambivalent Transition in a Bulgarian Village*, Pennsylvania State University Press, University Park, PA.

Crişan, Gheorghe, 2004 – *Piramida puterii : Oameni politici şi de stat, generali şi ierarhi din România (23 august 1944-22 decembrie 1989)*, Pro Historia, Bucureşti.

Cutler III, William, 1970 – „Accuracy in Oral History Interviewing", în *Historical Methods Newsletter*, nr. 3, pp. 1-7.

Damian, Anca, Vreazu, Florin şi Bălan, Ion (coord.), 2002 – *Colectivizarea în Vlaşca, 1949-1950 : Documente*, Vinea, Bucureşti.

Daniel, E. Valentine, 1996 – *Charred Lullabies : Chapters in an Anthropography of Violence*, Princeton University Press, Princeton, NJ.

Davies, R.W., 1980 – *The Socialist Offensive : The Collectivisation of Soviet Agriculture, 1929-1930*, Macmillan, Londra.

Davies, S.R., 1997 – *Popular Opinion in Stalin's Russia : Terror, Propaganda and Dissent, 1934-1941*, Cambridge University Press, Cambridge.

Dăncuş, Mihai (coord.), 2005 – *Satul maramureşean 1945-1989 : Viaţa socială, economică, politică, culturală şi religioasă. Studii şi documente*, Muzeul Maramureşului, Sighetu Marmaţiei.

de Coppet, Daniel, 1985 – „Land Owns People", în Barnes, R.H., de Coppet, Daniel şi Parkin, R.J. (coord.), *Contexts and Levels*, JASO, Oxford, pp. 78-90.

Degeratu, Claudiu şi Roske, Octavian, 1994a – „Colectivizarea agriculturii. Modelul sovietic : Ridicarea necontenită a nivelului de trai", în *Arhivele totalitarismului*, nr. 2 (1-2), pp. 80-91.

———, 1994b – „Colectivizarea agriculturii. Modelul sovietic : Drumul belşugului", în *Arhivele totalitarismului*, nr. 2 (3), pp. 54-68.

———, 1994c – „Colectivizarea agriculturii. Modelul sovietic : Ştiinţa biruitoare", în *Arhivele totalitarismului*, nr. 2 (4), pp. 47-59.

Deletant, Dennis, 1995 – *Ceauşescu and the Securitate : Coercion and Dissent in Romania, 1965-1989*, M.E. Sharpe, Armonk, NY [ed. rom. *Ceauşescu şi Securitatea : constrângere şi dizidenţă în România, 1965-1989*, trad. Georgeta Ciocâltea, Humanitas, Bucureşti, 1998].

———, 1998, *Romania under Communist Rule*, Fundaţia Academia Civică, Bucureşti [ed. rom. *România sub regimul comunist*, trad. Delia Răzdolescu, Fundaţia Academia Civică, Bucureşti, 1997/2006/2010].

———, 1999, *Communist Terror in Romania : Gheorghiu-Dej and the Police State, 1948-1965*, Hurst, New York, NY [ed. rom. *Teroarea comunistă în România. Gheorghiu-Dej şi statul poliţienesc*, 1948-1965, trad. Lucian Leuştean, Polirom, Iaşi, 2001].

———, 2006, *Hitler's Forgotten Ally : Ion Antonescu and His Regime, Romania 1940-1944*, Palgrave Macmillan, New York, NY [ed. rom. *Aliatul uitat al lui Hitler : Ion Antonescu şi regimul său, România 1940-1944*, trad. Delia Răzdolescu, Humanitas, Bucureşti, 2008/2010].

Diac, Florin, 2004 – *O istorie a învăţământului românesc modern*, vol. 2, *1944-1989*, Oscar Print, Bucureşti.

Dobeş, Andrea, 2003 – „Mărturii despre drama femeii române în perioada 1950-1964", în *Anuarul Institutului de Istorie Orală*, nr. 4, pp. 215-234.

Dobeş, Andrea, Bârlea, Gheorghe Mihai şi Fürtös, Robert, 2004 – *Colectivizarea în Maramureş : Contribuţii documentare (1949-1962)*, vol. 1, Fundaţia Academia Civică, Bucureşti.

Dobre, Florica (coord.), 2003 – *Bande, bandiţi şi eroi : Grupurile de rezistenţă şi Securitatea (1948-1968)*, Editura Enciclopedică, Bucureşti.

———, 2004 – *Membrii C.C. al P.C.R., 1945-1989 : Dicţionar*, Editura Enciclopedică, Bucureşti.

———, 2006 – *Securitatea : Struturi – Cadre : Obiective şi metode*, vol. 1, *(1948-1967)*, Editura Enciclopedică, Bucureşti.

Dobrenko, Evgeny şi Naiman, Eric (coord.), 2003 – *The Landscape of Stalinism : The Art and Ideology of Soviet Space*, University of Washington Press, Seattle, WA.

Dobrincu, Dorin, 2000-2001 – „Ajutorul marelui frate: Consilierii sovietici în România lui Gheorghe Gheorghiu-Dej", în *Analele științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza" din Iași. Istorie*, nr. 46-47, pp. 211-248.

———, 2002 – „Colectivizarea, cote și revolte țărănești în vestul României (1949)", în *Anuarul Institutului Român de Istorie Recentă*, nr. 1, pp. 282-318

———, 2002-2003 – „Transformarea socialistă a agriculturii, răscoalele țărănești și deportările din nordul Moldovei (1949)", în *Anuarul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol"*, nr. 39-40, pp. 459-487.

———, 2003a – *Raport final*, proiect „Colectivizarea", arhiva autoarelor.

———, 2003b – „Libertate religioasă și contestare în România lui Nicolae Ceaușescu: Comitetul Creștin Român pentru Apărarea Libertății și de Conștiință (ALRC)", în *Analele Sighet*, nr. 10, pp. 203-227.

———, 2004 – *Proba infernului. Personalul de cult în sistemul carceral din România potrivit documentelor Securității, 1959-1962*, Scriptorium, București.

——— (coord.), 2008 – *Listele morții: Deținuți politici decedați în sistemul carceral din România potrivit documentelor Securității, 1945-1948*, Polirom, Iași.

———, 2009 – „Persuasion, Delay and Coercion: Late Collectivization in Northern Moldova: The Case of Darabani (Suceava Region)", în Iordachi și Dobrincu, 2009, pp. 274-304 [ed. rom. „Persuasiune, temporizare și coerciție. Colectivizarea tîrzie în nordul Moldovei: cazul Darabani", în Dobrincu și Iordachi, 2005, pp. 320-345].

Dobrincu, Dorin, și Iordachi, Constantin (coord.), 2005 – *Țărănimea și puterea: Procesul de colectivizare a agriculturii în România (1949-1962)*, Polirom, Iași.

Duică, Camelia, 2005 – *Rezistența anticomunistă din Maramureș: Gruparea Popșa*, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București.

Dumitrescu, G.St., 1960 – „The Rumanian Peasantry's Resistance to Agricultural Collectivization", *RFE Report*, Open Society Archives 202/11.

Dumitriu, Petru, 1950 – *Nopțile din iunie*, Editura pentru Literatură și Artă, București.

Dunca, Ioan, 2004 – *Aur și noroi*, Metafora, Constanța.

Dunn, Elisabeth, 2004 – *Privatizing Poland: Baby Food, Big Business, and the Remaking of Labor*, Cornell University Press, Ithaca, NY.

Duțu, Maria, 1994 – „Aspecte ale obligațiilor financiare impuse României prin Convenția de Armistițiu din 12 septembrie 1944", în *Revista istorică*, nr. 9-10, pp. 899-905.

Easter, Gerald, 2000 – *Reconstructing the State: Personal Networks and Elite Identity in Soviet Russia*, Cambridge University Press, Cambridge.

Eidelberg, Phillip G., 1974 – *The Great Rumanian Peasant Revolt of 1907: Origins of a Modern Jacquerie*, Brill, Leiden.

Enyedi, György, 1967 – „The Changing Face of Agriculture in Eastern Europe", în *Geographical Review*, nr. 57 (3), pp. 358-372.

Ernu, Vasile, Rogozanu, Costi, Șiulea, Ciprian și Țichindeleanu, Ovidiu (coord.), 2008 – *Iluzia anticomunismului: Lecturi critice ale Raportului Tismăneanu*, Cartier, Chișinău.

Eyal, Gil, 2004 – „Identity and Trauma: Two Forms of the Will to Memory", în *History and Memory*, nr. 16 (1), pp. 5-36.

Fainsod, Merle, 1953 – *How Russia Is Ruled*, Harvard University Press, Cambridge, MA.

———, 1958 – *Smolensk under Soviet Rule*, Harvard University Press, Cambridge, MA.

Ferry, Elizabeth Emma, 2005 – *Not Ours Alone: Patrimony, Value, and Collectivity in Contemporary Mexico*, Columbia University Press, New York, NY.

Fitzpatrick, Sheila, 1990 – „Introduction: Sources on the Social History of the 1930s", în Fitzpatrick, Sheila și Viola, Lynne (coord.), *A Researcher's Guide to Sources on Soviet History in the 1930s*, M.E. Sharpe, Armonk, NY, pp. 3-25.

———. 1994a - *The Practice of Denunciation in Stalinist Russia*, National Council for Soviet and East European Research, Washington, D.C.

———. 1994b - *Stalin's Peasants : Resistance and Survival in the Russian Village after Collectivization*, Oxford University Press, New York, NY.

———, 2000 - *Stalinism : New Directions*, Routledge, Londra.

———, 2005 - *Tear off the Masks ! Identity and Imposture in Twentieth-Century Russia*, Princeton University Press, Princeton, NJ.

Fitzpatrick, Sheila şi Gellately, Robert, 1996 - „Introduction to the Practices of Denunciation in Modern European History", în *Journal of Modern History*, nr. 68 (decembrie), pp. 747-767.

——— (coord.), 1997 - *Accusatory Practices : Denunciation in Modern European History, 1789-1989*, University of Chicago Press, Chicago, IL.

Foucault, Michel, 1991 - „Governmentality", în Burchell, Graham, Gordon, Colin şi Miller, Peter (coord.), *The Foucault Effect : Studies in Governmentality*, University of Chicago Press, Chicago, IL, pp. 87-104.

———, 2002 - „The Subject and Power", în *Essential Works of Foucault, 1954-1984*, vol. 3, New Press, New York, NY, pp. 327-348.

Fürtös, Robert şi Bârlea, Gheorghe Mihai (coord.), 2009 - *Colectivizarea în Maramureş : Mărturii de istorie orală*, Fundaţia Academia Civică, Bucureşti.

Gal, Susan şi Kligman, Gail, 2000 - *The Politics of Gender after Socialism : A Comparative Historical Essay*, Princeton University Press, Princeton, NJ [ed. rom. *Politicile de gen în societatea postsocialistă*, trad. Delia Răzdolescu, Polirom, Iaşi, 2003].

Geertz, Clifford, (1966) 1973 - „Person, Time, and Conduct in Bali", în *The Interpretation of Cultures*, Basic Books, New York, NY, 360-411.

Getty, J. Arch şi Naumov, Oleg V., 1999 - *The Road to Terror : Stalin and the Self-Destruction of the Bolsheviks, 1932-1939*, Yale University Press, New Haven, CT.

Gheorghiu-Dej, Gheorghe, 1955 - *Articole şi cuvîntări*, ed. a 4-a, Editura de Stat pentru Literatură Politică, Bucureşti.

———, 1962 - „Raport cu privire la încheierea colectivizării şi reorganizării conducerii agriculturii", în *Articole şi cuvîntări, iunie 1961-decembrie 1962*, Editura Politică, Bucureşti, pp. 287-335.

Gillet, Olivier, 2001 - *Religie şi naţionalism : Ideologia Bisericii Ortodoxe Române sub regimul comunist*, Compania, Bucureşti.

Giugariu, Mihai (coord.), 1996 - *Principiul bumerangului : Documente ale procesului Lucreţiu Pătrăşcanu*, Vremea, Bucureşti.

Giugariu, Mihai şi Cantacuzino, Cristina, 1996 - *Prigoana : Documente ale procesului C. Noica, C. Pillat, N. Steinhardt, Al. Paleologu, A. Acterian, S. Al-George, Al. O. Teodoreanu etc.*, Vremea, Bucureşti.

Giurchescu, Anca, 1987 - „The National Festival 'Song to Romania' : Manipulation of Symbols in the Political Discourse", în Arvidsson, C. şi Blomquist, L.E. (coord.), *Symbols of Power*, Almquist and Wiksell International, Stockholm, pp. 163-172.

Glaeser, Andreas, 2011 - *Political Epistemics : The Secret Police, the Opposition, and the End of East German Socialism*, University of Chicago Press, Chicago, IL.

Gluckman, Max, 1943 - *Essays on Lozi Land and Royal Property*, Rhodes-Livingston papers, nr. 10.

———, 1965 - *The Ideas in Barotse Jurisprudence*, Yale University Press, New Haven, CT.

Goina, Călin, 2003 - *Raport final*, proiect „Colectivizarea", arhiva autoarelor.

———, 2009 - „'Never leave 'til tomorrow what you can do today !'" : A Case Study of a Model Collective Farm, 'New Life' Sântana (Arad Region)", în Iordachi şi Dobrincu,

2009, pp. 369-398 [ed. rom. – „«Ce poţi face azi nu lăsa pe mâine»: cazul colhozului «Viaţă Nouă», Sîntana", în Dobrincu şi Iordachi, 2005, pp. 368-392].

Goven, Joanna, 1993 – „Gender Politics in Hungary: Gender and Anti-Feminism", în Funk, Nanette şi Mueller, Magda (coord.), *Gender Politics and Post-Communism: Reflections from Eastern Europe and the Former Soviet Union*, Routledge, New York, NY, pp. 224-240.

Grama-Neamţu, Emanuela, 2010 – „Building Politics, Searching for Heritage: Architecture, Archeology and Imaginaries of Social Order in Romania (1947-2007)", teză de doctorat, University of Michigan, Ann Arbor, MI.

Grass, Günter, 2007 – *Peeling the Onion*, Harcourt, Orlando, FL [ed. rom. *Decojind ceapa*, trad. Victor Scoradeţ, Polirom, Iaşi, 2007]

Gregory, Paul R., 2004 – *The Political Economy of Stalinism: Evidence from the Soviet Secret Archives*, Cambridge University Press, Cambridge.

Grele, Ronald J., 1985 – *Envelopes of Sound: The Art of Oral History*, Precedent Publishing, Chicago, IL.

Gribincea, Mihai, 1996 – *Agricultural Collectivization in Moldavia: Bessarabia During Stalinism, 1944-1950*, East European Monographs, Boulder, CO.

Gross, Jan, 1982 – „A Note on the Nature of Soviet Totalitarianism", în *Soviet Studies*, nr. 34 (3), pp. 367-376.

———, 1988 – *Revolution from Abroad: The Conquest of Poland's Western Ukraine and Western Belorussia*, Princeton University Press, Princeton, NJ.

Grzymała-Busse, Anna, 2001 – „The Organizational Strategies of Communist Parties in East Central Europe, 1945-1989", în *East European Politics and Societies*, nr. 15 (2), pp. 421-453.

Gump, Brooks şi Matthews, Karen, 1998 – „Vigilance and Cardiovascular Reactivity to Subsequent Stressors in Men: A Preliminary Study", în *Health Psychology*, nr. 17 (1), pp. 93-96.

Halbwachs, Maurice, (1925) 1992 – *On Collective Memory*, University of Chicago Press, Chicago, IL [ed. rom. *Memoria colectivă*, trad. Irinel Antoniu, Institutul European, Iaşi, 2007].

Halfin, Igal, 2007 – *Intimate Enemies: Demonizing the Bolshevik Opposition, 1918-1928*, University of Pittsburgh Press, Pittsburgh, PA.

Halfin, Igal şi Hellbeck, Jochen, 1996 – „Rethinking the Stalinist Subject: Stephen Kotkin's *Magnetic Mountain* and the State of Soviet Historical Studies", în *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, nr. 44, pp. 456-463.

Hallowell, A. Irving, 1955 – „The Nature and Function of Property as a Social Institution", în *Culture and Experience*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, PA, pp. 236-249.

Hammel, Eugene A., 1968 – *Alternative Social Structures and Ritual Relations in the Balkans*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, NJ.

Haney, Lynne, 2002 – *Inventing the Needy: Gender and the Politics of Welfare in Hungary*, University of California Press, Berkeley, CA.

Hann, C. M, 1980 – *Tázlár: A Village in Hungary*, Cambridge University Press, Cambridge.

——— (coord.), 1998 – *Property Relations: Renewing the Anthropological Tradition*, Cambridge University Press, Cambridge.

Harris, Grace, 1989 – „Concepts of Individual, Self, and Person in Description and Analysis", în *American Anthropologist*, nr. 91, pp. 599-612.

Harvey, David, 2005 – *A Brief History of Neoliberalism*, Oxford University Press, Oxford.

Heinen, Armin, (1986) 1999 – *Legiunea „Arhanghelului Mihail": Mişcarea socială şi organizaţia politică*, Humanitas, Bucureşti.

Helin, Ronald A. 1967 – „The Volatile Administrative Map of Rumania", în *Annals of the Association of American Geographers*, nr. 57 (3), pp. 481-502.

Hellbeck, Jochen, 2006 – *Revolution on My Mind : Writing a Diary under Stalin*, Harvard University Press, Cambridge, MA.

Hindus, Maurice Gerschon, 1988 – *Red Bread : Collectivization in a Russian Village*. Indiana University Press, Bloomington, IN.

Hodos, George, 1987 – *Show Trials : Stalinist Purges in Eastern Europe, 1948-1954*, Praeger, New York, NY.

Holquist, Peter, 1997 – „'Information is the Alpha and Omega of Our Work' : Bolshevik Surveillance in Its Pan-European Context", în *Journal of Modern History*, nr. 69 (3), pp. 415-450.

Hooper, Cynthia, 2006 – „Terror of Intimacy : Family Politics in the 1930s Soviet Union", în Kiaer, Christina şi Naiman, Eric (coord.), *Everyday Life in Early Soviet Russia*, pp. 61-91, Indiana University Press, Bloomington, IN.

Horváth, Ágnés şi Szakolczai, Árpad, 1992 – *The Dissolution of Communist Power : The Case of Hungary*, Routledge, Londra.

Hughes, James, 1996 – *Stalinism in a Russian Province : A Study of Collectivization and Dekulakization in Siberia*, St. Martin's Press, New York, NY.

Hull, Matthew, 2003 – „The File : Agency, Authority, and Autography in an Islamabad Bureaucracy", în *Language and Communication*, nr. 23 (3), pp. 287-314.

Humphrey, Caroline, 1983 – *Karl Marx Collective : Economy, Society, and Religion in a Siberian Collective Farm*, Cambridge University Press, Cambridge.

———, 2002 – *The Unmaking of Soviet Life : Everyday Economies after Socialism*, Cornell University Press, Ithaca, NY.

Huyssen, Andreas, 1995 – *Twilight Memories : Marking Time in a Culture of Amnesia*, Routledge, New York, NY.

Iancu, Gheorghe şi Ţârău, Virgiliu, 2000 – „The Peasants' Uprisings in the Counties of Arad and Bihor in 1949", în Cipăianu, George şi Ţârău, Virgiliu (coord.), *Romanian and British Historians on the Contemporary History of Romania*, Editura Universităţii din Cluj, Cluj-Napoca, pp. 153-166.

Iancu, Gheorghe, Ţârău, Virgiliu şi Traşcă, Ottmar, 2000 – *Colectivizarea agriculturii în România : Aspecte legislative, 1945-1962*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca.

Ilie, Oana, 2001 – „Canalul Dunăre – Marea Neagră în presa anilor 1949-1953", în *Arhivele totalitarismului*, nr. 1-2, pp. 79-93.

Ioanid, Ion, 1999 – *Închisoarea noastră cea de toate zilele*, vol. 1, *1949, 1952-1954*, Humanitas, Bucureşti.

Ioanid, Radu, 2000 – *The Holocaust in Romania : The Destruction of Jews and Gypsies under the Antonescu Regime, 1940-1944*, Ivan R. Dee, Chicago, IL [ed. rom. *Holocaustul din România*, trad. Mihai Chioveanu, Hasefer, Bucureşti, 2006].

Ionescu, Ghiţă, 1964 – *Communism in Rumania, 1944-1962*, Oxford University Press, New York, NY [ed. rom. *Comunismul în România*, trad. Ion Stanciu, Litera, Bucureşti, 1994].

Ionescu-Gură, Nicoleta, 2000 – „Categoria socială a «chiaburului» în concepţia PMR din anii '50", în *Analele Sighet*, nr. 8, pp. 284-298.

———, 2005 – *Stalinizarea României : Republica Populară Română, 1948-1950, transformări instituţionale*, ALL, Bucureşti.

———, 2006 – *Nomenclatura Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român*, Humanitas, Bucureşti.

Iordachi, Constantin, 2003 – *Raport final*, proiect „Colectivizarea", arhiva autoarelor.

———, 2004 – *Charisma, Politics, and Violence : The Legion of the „Archangel Michael" in Interwar Romania*, Trondheim Studies on East European Cultures and Societies, nr. 15.

———, 2009 – „Constanţa, the First Collectivized Region: Soviet Geo-political Interests, National and Regional Factors in the Collectivization of Dobrogea (1949-1962)", în Iordachi şi Dobrincu, 2009, pp. 103-140 [ed. rom. „«Constanţa, prima regiune colectivizată» : specific regional, colectivizare şi propagandă în Dobrogea, 1949-1962. Studiu de caz: satul Jurilovca, judeţul Tulcea", în Dobrincu şi Iordachi, 2005, pp. 177-209].

Iordachi, Constantin şi Dobrincu, Dorin (coord.), 2009 – *Transforming Peasants, Property and Power: The Collectivization of Agriculture in Romania, 1949-1962*, Central European University Press, Budapesta.

Jowitt, Kenneth, 1971 – *Revolutionary Breakthroughs and National Development: The Case of Romania, 1944-1965*, University of California Press, Berkeley, CA.

———, 1974 – „An Organizational Approach to the Study of Political Culture in Marxist-Leninist Systems", în *American Political Science Review*, nr. 68, pp. 1171-1191.

———, 1978 – *The Leninist Response to National Dependency*, IAS, Berkeley, CA.

———, 1983 – „Soviet Neotraditionalism: The Political Corruption of a Leninist Regime", în *Soviet Studies*, vol. 35, nr. 3, pp. 275-297.

———, 1992 – *New World Disorder: The Leninist Extinction*, University of California Press, Berkeley, CA [ed. rom. *Noua dezordine mondială: extincţia leninistă*, trad. Carmen Botoşaru, Curtea Veche, Bucureşti, 2012].

Judt, Tony, 2002 – „The Past Is Another Country: Myth and Memory in Post-war Europe", în Müller, Jan-Werner (coord.), *Memory and Power in Post-War Europe*, Cambridge University Press, Cambridge, pp. 157-183.

Kansteiner, Wulf, 2002 – „Finding Meaning in Memory: A Methodological Critique of Collective Memory Studies", în *History and Theory*, nr. 41 (2), pp. 179-197.

Kantorowicz, Ernst, 1957 – *The King's Two Bodies: A Study in Medieval Political Theology*, Princeton University Press, Princeton, NJ.

Keane, John, 1988 – „More Theses on the Philosophy of History", în Tully, James (coord.), *Meaning and Context*, Polity, Cambridge, pp. 204-217.

Kenedi, János, 1981 – *Do It Yourself: Hungary's Hidden Economy*, Pluto, Londra.

Kenez, Peter, 1985 – *The Birth of the Propaganda State: Soviet Methods of Mass Mobilization, 1917-1929*, Cambridge University Press, Cambridge.

Kharkhordin, Oleg, 1995 – „The Soviet Individual: Genealogy of a Dissimulating Animal" în Featherstone, Mike, Lash, Scott şi Robertson, Ronald (coord.), *Global Modernities*, Sage, Thousand Oaks, CA, pp. 202-226.

———, 1999 – *The Collective and the Individual in Russia: A Study of Practices*, University of California Press, Berkeley, CA.

Khubova, Daria, Ivankiev, Andrei şi Sharova, Tonia, 1992 – „After Glasnost: Oral History in the Soviet Union", în Passerini, 1992, pp. 89-103.

Kideckel, David A., 1982 – „The Socialist Transformation of Agriculture in a Romanian Commune, 1945-1962", în *American Ethnologist*, nr. 9, pp. 320-340.

———, 1993 – *The Solitude of Collectivism: Romanian Villagers to the Revolution and Beyond*, Cornell University Press, Ithaca, NY.

———, 2008 – *Getting By in Postsocialist Romania: Labor, the Body, and Working-Class Culture*, Indiana University Press, Bloomington, IN [ed. rom. *România postsocialistă. Munca, trupul şi cultura clasei muncitoare*, trad. Şerban Vaetisi, Polirom, Iaşi, 2010].

King, Robert R., 1980 – *History of the Romanian Communist Party*, Hoover Press, Stanford, CA.

Klein, Kerwin Lee, 2000 – „On the Emergence of Memory in Historical Discourse", în *Representations*, nr. 69, pp. 127-150.

Kligman, Gail, 1981 – *Căluş: Symbolic Transformation in Romanian Ritual*, University of Chicago Press, Chicago, IL.

———, 1988 - *The Wedding of the Dead : Ritual, Poetics, and Popular Culture in Transylvania*, University of California Press, Berkeley, CA [ed. rom. *Nunta mortului. Ritual, poetică și cultură populară în Transilvania*, trad. Mircea Boari, Georgiana Fârnoagă, Runa Petringenaru, Polirom, Iași, 1998].

———, 1998 - *The Politics of Duplicity : Controlling Reproduction in Ceaușescu's Romania*, University of California Press, Berkeley, CA [ed. rom. *Politica duplicității : controlul reproducerii în România lui Ceaușescu, Humanitas*, trad. Marilena Dumitrescu, Humanitas, București, 2000].

———, 2009 - „Creating Communist Authority : Class Warfare and Collectivization in Ieud (Maramureș Region)", în Iordachi și Dobrincu, 2009, pp. 165-202 [ed. rom. „Crearea autorității comuniste : luptă de clasă și colectivizare la Ieud, Maramureș", în Dobrincu și Iordachi, 2005, pp. 231-257].

Kligman, Gail și Verdery, Katherine, 2006 - „Social Dimensions of Collectivization : Fomenting Class Warfare in Transylvania", în Tismăneanu, Vladimir, Howard, Marc Morjé și Sil, Rudra (coord.), *World Order after Leninism*, University of Washington Press, Seattle, WA, pp. 127-148.

Konrád, George și Szelényi, Ivan, 1979 - *The Intellectuals on the Road to Class Power*, Harcourt Brace Jovanovich, New York, NY.

Kopeèek, Michal, 2008 - *Past in the Making : Historical Revisionism in Central Europe after 1989*, Central European University Press, Budapesta.

Kotkin, Stephen, 1995 - *The Magnetic Mountain : Stalinism as a Civilization*, University of California Press, Berkeley, CA.

Kravchenko, Victor, 1946 - *I Chose Freedom : The Personal and Political Life of a Soviet Official*, Charles Scribner's Sons, New York, NY.

Kristó, Tibor (coord.), 1999 - *Kuláksors : Székely kulákok történetei*, Státus Könyvkiadó, Csíkszereda.

Kundera, Milan, 1981 - *The Book of Laughter and Forgetting*, Penguin, New York, NY [ed. rom. *Cartea râsului și a uitării*, trad. Jean Grosu, Mariana Vorona, Humanitas, București, 2013].

Lampland, Martha, 1995 - *The Object of Labor : Commodification in Socialist Hungary*, University of Chicago Press, Chicago, IL.

———, nedatat - „Divining the Secrets of Class Warfare : Intuiting Menace and Building Vigilance in Stalinist Hungary", lucrare nepublicată.

Lane, Christel, 1981 - *The Rites of Rulers : Ritual in Industrial Society, the Soviet Case*, Cambridge University Press, Cambridge.

Lățea, Daniel, 2003 - *Raport final*, proiect „Colectivizarea", arhiva autoarelor.

———, 2009 - „Revolution in Bits and Pieces : Collectivization in Southern Romania (Craiova Region)", în Iordachi și Dobrincu, 2009, pp. 329-354 [ed. rom. „Cum să cîștigi din pierdere : colectivizarea într-un sat din Oltenia", în Dobrincu și Iordachi, 2005, pp. 393-411].

Lee, Ching Kwan, și Yang, Guobin, 2007 - *Re-envisioning the Chinese Revolution : The Politics and Poetics of Collective Memories in Reform China*, Woodrow Wilson Center Press, Washington, D.C.

Lefort, Claude, 1986 - *The Political Forms of Modern Society : Bureaucracy, Democracy, Totalitarianism,* MIT Press, Cambridge, MA.

Le Goff, Jacques, 1992 - *History and Memory*, Columbia University Press, New York, NY.

Lévesque, Jean, 2006 - „Exile and Discipline : The June 1948 Campaign against Collective Farm Shirkers", *Carl Beck Papers in Russian and East European Studies*, nr. 1708.

Levy, Robert, 2001 - *Ana Pauker : The Rise and Fall of a Jewish Communist*, University of California Press, Berkeley, CA [ed. rom. *Gloria și decăderea Anei Pauker*, trad. Cristina Pupeza și Ioana Gagea, Polirom, Iași, 2002].

———, 2009 – „The First Wave of the Collectivization Campaign : Central Policies and their Regional Implementation, 1949-1953", în Iordachi şi Dobrincu, 2009, pp. 27-48 [ed. rom. „Primul val al colectivizării : politici centrale şi implementare regională", în Dobrincu şi Iordachi, 2005, pp. 66-82].

Lewin, Moshe, 1968 – *Russian Peasants and Soviet Power : A Study of Collectivization*, Norton, New York, NY.

———, 1985 – *The Making of the Soviet System : Essays in the Social History of Interwar Russia*, Pantheon Book, New York.

———, 2005 – *The Soviet Century*, Verso, Londra.

Leys, Ruth, 2000 – *Trauma : A Genealogy*, University of Chicago Press, Chicago, IL.

Liiceanu, Aurora, 2000 – *Nici alb, nici negru : Radiografia unui sat românesc, 1948-1998*, Nemira, Bucureşti.

———, 2003 – *Rănile memoriei : Nucşoara şi rezistenţa din munţi*, Polirom, Iaşi.

Luca, Vasile, 1949 – *Expunere asupra legii impozitului agricol : Legea impozitului agricol*, Editura Partidului Muncitoresc Român, Bucureşti.

Lummis, Trevor, 1987 – *Listening to History*, Hutchinson, Londra.

Mack, Phyllis, 2008 – *Heart Religion in the British Enlightenment : Gender and Emotion in Early Methodism*, Cambridge University Press, Cambridge.

MacLean, Kenneth A.S., 2005 – „The Arts of Disclosure : Peasant-Bureaucrats, Historiography, and State Socialism in Viet Nam", teză de doctorat, University of Michigan, Ann Arbor, MI.

———, 2007 – „Manifest Socialism : The Labor of Representation in the Democratic Republic of Vietnam (1956-1959)", în *Journal of Vietnamese Studies*, nr. 2 (1), pp. 27-79.

Maine, Henry Sumner, 1863 – *Ancient Law : Its Connection with the Early History of Society, and Its Relation to Modern Ideas*, J. Murray, Londra.

Malinowski, Bronislaw, 1935 – *Coral Gardens and Their Magic*, Allen and Unwin, Londra.

Manning, Roberta T., 2001 – „The Rise and Fall of 'The Extraordinary Measures,' January-June, 1928 : Toward a Reexamination of the Onset of the Stalin Revolution", *Carl Beck Papers in Russian and East European Studies* nr. 1504.

Manoliu-Furnică, Vladimir, 1997-1998 – „Lupta anticomunistă a unui ţăran maramureşean pe nume Chindriş", în *Revista de istorie socială*, nr. 2-3, pp. 253-261.

Marino, Adrian, 1972 – „Great Figures in the History of Romanian Genius", în *Times* [Londra] nr. 29, supliment special, 29 decembrie 1972.

Martin, I., Anderca C., Neuman C., Sitaru A. şi Uibaru, V., 1959 – *10 ani de realizări în GAC „Victoria" din Lenauheim*, Editura Agro-Silvică de Stat, Bucureşti.

Martin, Terry, 2001 – *The Affirmative Action Empire : Nations and Nationalism in the Soviet Union, 1923-1939*, Cornell University Press, Ithaca, NY.

———, nedatat – *The Politics and Sociology of Information in the Soviet Union, 1918-1954*.

Márton, László, 2003 – *A kollektivizálás Székelyudvarhely rajonban*, Kalendárium, Harghita.

———, 2005 – *Acţiunile împotriva gospodăriilor colective în regiunea Mureş (septembrie 1950 - decembrie 1951)*, Universitatea Babeş-Bolyai, Cluj-Napoca, manuscris, arhiva autoarelor.

Mauss, Marcel, 1954 – *The Gift : Forms and Functions of Exchange in Archaic Societies*, Free Press, Glencoe [ed. rom. *Eseu despre dar*, trad. Silvia Lupescu, Polirom, Iaşi, 1997].

Mendelson, Sarah şi Gerber, Theodore, 2006 – „Failing the Stalin Test : Russians and Their Dictator", în *Foreign Affairs*, nr. 85 (1), pp. 2-8.

McDonald, Tracy, 2002 – „A Peasant Rebellion in Stalin's Russia : The Pitelinskii Uprising, Riazan, 1930", în Viola, Lynne (coord.), *Contending with Stalinism : Soviet Power and Popular Resistance in the 1930s*, Cornell University Press, Ithaca, NY, pp. 84-104.

———, 2009 – „From Physical to Symbolic Violence : Villagers Remember Collectivization", lucrare prezentată la Annual Convention of the American Association for the Advancement of Slavic Studies, Boston, MA.

Miller, Linda, 2009 – „Law and Propaganda: Rural Land Ownership, Collectivization and Socialist Property in Romania", în Iordachi şi Dobrincu, 2009, pp. 81-100 [ed. rom. „Drept şi propagandă: posesia asupra terenurilor agricole, colectivizarea şi proprietatea socialistă", în Dobrincu şi Iordachi, 2005, pp. 136-153].

Miłosz, Czesław, 1953 – *The Captive Mind*, Knopf, New York, NY [ed. rom. *Gândirea captivă*, trad. Constantin Geambaşu, Humanitas, Bucureşti, 1999].

Mitrany, David, 1930 – *The Land and the Peasant in Rumania: The War and Agrarian Reform (1917-1921)*, Oxford University Press, Londra.

Moisa, Gabriel, 1999 – *Colectivizare, rezistenţă şi represiune în vestul României (1948-1951)*, Muzeul Ţării Crişurilor, Oradea.

Montias, John Michael, 1967 – *Economic Development in Communist Rumania*, MIT Press, Cambridge, MA.

Moraru, Camelia, Moraru, Constantin şi Vasilov, Veronica (coord.), 2004 – *Stenogramele şedinţelor Biroului Politic şi ale Secretariatului Comitetului Central al PMR*, vol. 3, *1950-1951*, Arhivele Naţionale ale României, Bucureşti.

Morgan, Lewis Henry, 1877 – *Ancient Society*, Bharati Library, Calcutta.

Mosely, Philip E, 1958 – „Collectivization of Agriculture in Soviet Strategy", în Sanders, Irwin T. şi Kraehe, Enno E. (coord.), *Collectivization of Agriculture in Eastern Europe*, University Press of Kentucky, Lexington, KY, pp. 49-66.

Müller, Jan-Werner, 2002 – „Introduction: The Power of Memory, the Memory of Power and the Power over Memory", în Müller, Jan-Werner (coord.), *Memory and Power in Post-War Europe*, Cambridge University Press, Cambridge, pp. 1-35.

Mungiu-Pippidi, Alina, 2010 – *A Tale of Two Villages: Effects of Coerced Modernization on the East European Countryside*, Central European University Press, Budapesta [ed. rom. *Povestea celor două sate*, Polirom, Iaşi, 2010].

Muraşko, Galina P., 1998 – „Represiunile politice în ţările Europei de est la sfârşitul anilor '40: Conducerea sovietică şi nomenclatura naţională de partid şi de stat", în *Analele Sighet*, nr. 6, pp. 339-349.

Năstase, Andreea şi Olaru, Stejărel, 2002 – „În perioada construirii socialismului, cadrele hotărăsc totul", în Oprea, Marius (coord.), *Securiştii partidului: Serviciul de Cadre al P.C.R. ca poliţie politică*, Polirom, Iaşi, pp. 95-112.

Neagoe, Elisabeta, 2002 – „Situaţia trupelor MAI la sfârşitul anului 1949", în *Arhivele Securităţii*, Consiliul Naţional pentru Studierea Arhivelor Securităţii, Pro Historia, Bucureşti, pp. 130-139.

Negrici, Eugen, 1995 – *Poezia unei religii politice: Patru decenii de agitaţie şi propagandă*, Editura Fundaţiei PRO, Bucureşti.

———, 1997 – *Literature and Propaganda in Communist Romania*, Editura Fundaţiei Culturale Române, Bucureşti.

———, 2003 – *Literatura română sub comunism*, Editura Fundaţiei PRO, Bucureşti.

———, 2005 – „Rolul literaturii în campania de colectivizare", în Dobrincu şi Iordachi, 2005, pp. 154-173.

Nelson, Daniel N., 1980 – *Democratic Centralism in Romania: A Study of Local Communist Politics*, East European Monographs, Boulder, CO.

Nietzsche, Friedrich, (1887) 1989 – „On the Genealogy of Morals", în *On the Genealogy of Morals and Ecco Homo*, sub redacţia lui Walter Kaufman, Vintage, New York, NY [ed. rom. *Genealogia moralei*, trad. Liana Micescu, Humanitas, Bucureşti, 1994].

Nikolaevsky, Boris, 1965 – *Power and the Soviet Elite*, Praeger, New York, NY.

Nora, Pierre (coord.), 1984-1992 – *Les lieux de mémoire*, 7 vol., Gallimard, Paris.

———, 1989 – „Between Memory and History: Les lieux de mémoire", în *Representations*, nr. 26, pp. 7-24.

Oláh, Sándor, 2001 - *Csendes csatatér : Kollektivizálás és túlélési stratégiák a két Homoród mentén (1949-1962)*, Pro-Print, Miercurea-Ciuc.

———, 2003 - *Raport final*, proiect „Colectivizarea", arhiva autoarelor.

———, 2009 - „Collectivization in the Odorhei District (The Autonomous Hungarian Region)", în Iordachi şi Dobrincu, 2009, 229-250 [ed. rom. „Colectivizarea în raionul Odorhei, Regiunea Autonomă Maghiară", în Dobrincu şi Iordachi, 2005, pp. 281-300].

Olick, Jeffrey, 1999 - „Collective Memory : The Two Cultures", în *Sociological Theory*, nr. 17, pp. 333-348.

Olick, Jeffrey şi Robbins, Joyce, 1998 - „Social Memory Studies : From 'Collective Memory' to the Historical Sociology of Mnemonic Practices", în *Annual Review of Sociology*, nr. 24, pp. 105-150.

Oprea, Marius, 2001 - „Ghidul arhivelor comunismului", în *Revista de istorie militară*, nr. 2, pp. 5-12.

——— (coord.), 2002 - *Securiştii partidului : Serviciul de cadre al PCR ca poliţie politică*, Polirom, Iaşi.

———, 2003 - *Raport final*, proiect „Colectivizarea", arhiva autoarelor.

———, 2009 - „The Final Offensive: 'The Socialist Transformation of Agriculture' from Slogans to Reality (1953-1962)", în Iordachi şi Dobrincu, 2009, pp. 49-80 [ed. rom. „«Transformarea socialistă a agriculturii» : asaltul final, 1953-1962", în Dobrincu şi Iordachi, 2005, pp. 83-112].

Passerini, Luisa (coord.), 1992 - *Memory and Totalitarianism*. vol. 1, *International Yearbook of Oral History and Life Stories*, Transaction, New Brunswick, NJ.

Pateman, Carole, 1988 - *The Sexual Contract*, Stanford University Press, Stanford, CA.

Păiuşan, Cristina şi Ciuceanu, Radu, 2001 - *Biserica Ortodoxă Română sub regimul comunist*, Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului, Bucureşti.

Penner, D'Ann, 1995 - „Pride, Power, and Pitchforks : Farmer-Party Interaction on the Don, 1920-1928", teză de doctorat, University of California, Berkeley, CA.

Pleş-Chindriş, Gavrilă, nedatat - *Colectivizaria la Ieud : Mărturisiri din celea petrecute*, Ieud, Maramureş, manuscris.

———, 2009 - *Pe drumul amintirilor. Poezii*, Asociaţiunea pentru Cultura Poporului Român din Maramureş, Sighetu Marmaţiei.

Pleşa, Elis Neagoe, 2006 - „Motivaţie religioasă în mişcarea de rezistenţă anticomunistă : rolul preoţilor greco-catolici Grigore Jaflea şi Simion Roşa în grupul «Leon Şuşman»", în Budeancă, Cosmin, Olteanu, Florentin şi Pop, Iulia (coord.), *Rezistenţa anticomunistă : Cercetare ştiinţifică şi valorificare muzeală*, Argonaut, Cluj-Napoca, pp. 90-104.

Pocock, John G.A., 1985 - „The Mobility of Property and the Rise of Eighteenth-Century Sociology", în *Virtue, Commerce, and History*, Cambridge University Press, Cambridge, pp. 103-123.

Poledna, Rudolf, 2001 - *Sint ut sunt, aut non sint ? Transformări sociale la saşii ardeleni după 1945*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca.

Pope, Earl, 1992 - „Protestantism in Romania", în Ramet, Sabrina (coord.), *Protestantism and Politics in Eastern Europe and Russia*, Duke University Press, Durham, NC, pp. 157-208.

Port I., Andrew, 2007 - *Conflict and Stability in the German Democratic Republic*, Cambridge University Press, Cambridge.

Portelli, Alessandro, 1991 - *The Death of Luigi Trastulli and Other Stories : Form and Meaning in Oral History*, State University of New York Press, Albany, NY.

Poznanski, Kazimierz Z., 1992 - *Constructing Capitalism : The Reemergence of Civil Society and Liberal Economy in the Post-Communist World*, Westview Press, Boulder, CO.

Prager, Jeffrey, 1998 – *Presenting the Past : Psychoanalysis and the Sociology of Misremembering*, Harvard University Press, Cambridge, MA.
Preda, Marin, 1952 – *Desfăşurarea*, Editura pentru Literatură şi Artă, Bucureşti.
———, 1955 – *Moromeţii*, vol. 1, Editura pentru Literatură şi Artă, Bucureşti.
———, 1967 – *Moromeţii*, vol. 2, Editura pentru Literatură, Bucureşti.
Procesul unui grup de spioni, trădători şi complotişti în slujba Vaticanului şi a centrului de spionaj italian, Bucureşti, 10-17 septembrie 1951, Editura de Stat pentru Literatură Ştiinţifică, Bucureşti, 1952
Prodan, David, 1979 – *Răscoala lui Horea*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti.
Pryor, Frederic, 1992 – *The Red and the Green : The Rise and Fall of Collectivized Agriculture in Marxist Regimes*, Princeton University Press, Princeton, NJ.
Radosav, Doru, Orga, Valentin, Ţenţea, Almira, Cioşan, Florin, Jurju, Cornel şi Budeancă, Cosmin, 2003 – *Rezistenţa anticomunistă din Apuseni : Grupurile Teodor Şuşman, Capotă-Dejeu, Cruce şi Spadă*, Argonaut, Cluj-Napoca.
Randall, Steven Gale, 1983 – „The Household Estate under Socialism: The Theory and Practice of Socialist Transformation and the Political Economy of Upland Peasant Workers in Romania", teză de doctorat, University of Massachusetts, Amherst, MA.
Rappaport, Joanne, 1998 – *The Politics of Memory : Native Historical Interpretation in the Columbian Andes*, Duke University Press, Durham, NC.
Râmneanţu, Vasile, 1996 – „Activitatea organizaţiei judeţene Timiş-Torontal a Frontului Plugarilor în perioada 1944-1946", în *Analele Banatului* (serie nouă istorie), nr. 4 (2), pp. 173-186.
Republica Populară Română, 1948 – „Constituţia Republicii Populare Române", în *Monitorul Oficial*, partea 1, nr. 87bis, 13 aprilie 1948.
———, 1952 – „Constituţie a Republicii Populare Române", în *Buletin Oficial al Marii Adunări Naţionale a Republicii Populare Române*, septembrie, nr. 1 (27)
Republica Populară Romînă, Direcţia Centrală de Statistică, 1956 – *Recensămîntul populaţiei din 21 februarie 1956 : Structura demografică a populaţiei*, Direcţia Centrală de Statistică, Bucureşti.
Republica Populară Romînia, 1956 – Legislaţia civilă uzuală, vol. II, Editura Ştiinţifică, Bucureşti.
Republica Socialistă România, 1984 – *Anuarul statistic al Republicii Socialiste România 1984*, Direcţia Centrală de Statistică, Bucureşti.
Rév, István, 1987 – „The Advantages of Being Atomized: How Hungarian Peasants Coped with Collectivization", în *Dissent*, nr. 34, pp. 335-350.
Ries, Nancy, 1997 – *Russian Talk : Culture and Conversation During Perestroika*, Cornell University Press, Ithaca, NY.
Roberts, Henry, 1951 – *Rumania : Political Problems of an Agrarian State*, Yale University Press, New Haven, CT.
Ronnås, Per, 1984 – *Urbanization in Romania : A Geography of Social and Economic Change Since Independence*, Economic Research Institute, Stockholm School of Economics, Stockholm.
Roske, Octavian, 1992 – *Dosarul colectivizării agriculturii în România 1949-1962*, Parlamentul României, Bucureşti.
——— (coord.), 2001 – *Mecanisme represive în România, 1945-1989 : Dicţionar biografic, A-C*, Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului, Bucureşti.
———, 2003 – *Raport final*, proiect „Colectivizarea", arhiva autoarelor.
———, 2005 – „Colectivizarea şi mecanismul colectărilor : istorii paralele", în Dobrincu şi Iordachi, 2005, pp. 113-135.
———, 2009 – „Radiografia unui eşec : Colectivizarea agriculturii în România", în Ivan, Ruxandra (coord.), *Transformarea socialistă : Politici ale regimului comunist între ideologie şi administraţie,* Polirom, Iaşi, pp. 77-107.

Roske, Octavian, Abraham, Florin şi Cătănuş, Dan, 2007 – *Colectivizarea agriculturii în România : Cadrul legislativ, 1949–1962*, Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului, Bucureşti.

Ross, Corey, 2000 – *Constructing Socialism at the Grass-Roots : The Transformation of East Germany, 1945-1965*, St. Martin's Press, New York, NY.

Rostás, Zoltán şi Momoc, Antonio, 2007 – *Activiştii mărunţi : Istorii de viaţă*, Curtea Veche, Bucureşti.

Rotman, Liviu, 2004 – *Evreii din România în perioada comunistă, 1944-1965*, Polirom, Iaşi.

Rowbotham, Sheila, 1973 – *Hidden from History : 300 Years of Women's Oppression and the Fight against It*, Pluto Press, Londra.

Sachelarie, Ovid şi Stoicescu, Nicolae (coord.), 1988 – *Instituţii feudale din Ţările Române : Dicţionar*, Editura Academiei, Bucureşti.

Sadoveanu, Mihail, 1959 – *Mitrea Cocor*, Editura pentru Literatură şi Artă, Bucureşti.

———, 1952 – *Aventură în Lunca Dunării*, Editura Tineretului, Bucureşti.

Sahlins, Marshall, 1994 – „Cosmologies of Capitalism", în Dirks, N., Eley, G. şi Ortner, S., *Culture/Power/History*, Princeton University Press, Princeton, NJ

Salameh, Sławomira, 1997 – „Bitter Harvest: Antecedents and Consequences of Property Reform in Postsocialist Poland, 1989-1993", teză de doctorat, University of California, Berkeley, CA.

Sapolsky, Robert M., 2004 – *Why Zebras Don't Get Ulcers*, Henry Holt/Owl Books, New York, NY.

Schelling, Thomas C., 1978 – *Micromotives and Macrobehavior*, Norton, New York, NY.

Schneider, Jane, 1980 – „Trousseau as Treasure: Some Contradictions of Late Nineteenth Century Change in Sicily", în Ross, Eric (coord.), *Behind the Myth of Culture*, Academic Press, New York, NY, pp. 323-359.

Schnell, Felix, 2009 – „Rapine, Revenge, Redistribution – Scenarios from Ukraine, 1928-1932", lucrare prezentată la Annual Convention of the American Association for the Advancement of Slavic Studies, Boston, MA.

Schuman, Howard şi Scott, Jacqueline, 1989 – „Generations and Collective Memories", în *American Sociological Review*, nr. 54, pp. 359-381.

Scott, James, 1985 – *Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance*, Yale University Press, New Haven, CT.

———, 1998 – *Seeing Like a State : How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed*, Yale University Press, New Haven, CT.

Semelin, Jacques, 2003 – „Toward a Vocabulary of Massacre and Genocide", în *Journal of Genocide Research*, nr. 5 (2), pp. 193-210.

Seriot, Patrick, 2002 – „Officialese and Straight Talk in Socialist Europe of the 1980s", în Urban, Michael (coord.), *Ideology and System Change in the USSR and East Europe*, St. Martin's Press, New York, NY, pp. 202-222.

Sharma, Aradhana şi Gupta, Akhil, 2005 – *The Anthropology of the State*, Blackwell Publishing, Oxford.

Shearer, David R., 1998 – „Crime and Social Disorder in Stalin's Russia: A Reassessment of the Great Retreat and the Origins of Mass Repression", în *Cahiers du monde russe*, nr. 39, pp. 119-148.

———, 2001 – „Social Disorder, Mass Repression, and the NKVD during the 1930s", în *Cahiers du monde russe*, nr. 42, pp. 505-534.

———, 2009 – *Policing Stalin's Socialism : Repression and Social Order in the Soviet Union, 1924-1953*, Yale University Press, New Haven, CT.

Sherbakova, Irina, 1992 – „The Gulag in Memory", în Passerini, 1992, pp. 103-115.

Shue, Vivienne, 1988 – *The Reach of the State : Sketches of the Chinese Body Politic*, Stanford University Press, Stanford, CA.

Siegelbaum, Lewis şi Sokolov, Andrei, 2004 – *Stalinism as a Way of Life : A Narrative in Documents*, ediţie prescurtată, Yale University Press, New Haven, CT.

Slama-Cazacu, Tatiana, 1991 – „Limba de lemn", în *România literară*, 17 octombrie, pp. 4-5.

———, 2000 – *Strategeme comunicaţionale şi manipulare*, Polirom, Iaşi.

Slezkine, Yuri, 1994 – „The USSR as a Communal Apartment, or How a Socialist State Promoted Ethnic Particularism", în *Slavic Review*, nr. 53 (2), pp. 414-452.

Smuts, B., 1992 – „Male Aggression against Women : An Evolutionary Perspective", în *Human Nature*, nr 3, pp. 1-44.

Sokolovsky, Joan, 1990 – *Peasants and Power : State Autonomy and the Collectivization of Agriculture in Eastern Europe*, Westview, Boulder, CO.

Somers, Margaret, 1992 – „Narrativity, Narrative Identity, and Social Action : Rethinking English Working-Class Formation", în *Social Science History*, nr. 16, pp. 591-630.

Spulber, Nicolas, 1958 – „Collectivization in Hungary and Romania", în Sanders, Irwin şi Kraehe, Enno E. (coord.), *Collectivization of Agriculture in Eastern Europe*, University Press of Kentucky, Lexington, KY, pp. 140-165.

Stahl, Henri H., 1958-1965 – *Contribuţii la studiul satelor devălmaşe romîneşti*, Editura Academiei Republicii Populare Romîne, Bucureşti.

———, 1980 – *Traditional Romanian Village Communities : The Transition from the Communal to the Capitalist Mode of Production in the Danube Region*, Cambridge University Press, Cambridge, MA.

Stalin, I.V., 1948-1952 – *Opere*, vol. 10, Editura Partidului Muncitoresc Român, Bucureşti.

Stan, Sabina, 2001 – „'Making up people' : Classifications étatiques, categories locales et gestion des identités dans la collectivisation des campagnes roumaines", în *Cahiers de sociologie économique et culturelle*, nr. 36, pp. 91-112.

Stancu, Zaharia, 1968 – *Desculţ*, Editura pentru Literatură, Bucureşti.

Stark, David şi Bruszt, László, 1998 – *Postsocialist Pathways : Transforming Politics and Property in East Central Europe*, Cambridge University Press, Cambridge, MA.

Stănescu, N. S, 1957 – *Cooperativizarea agriculturii în R.P.R*, Editura de Stat pentru Literatură Politică, Bucureşti.

Stephens, Sharon, 1986 – „Ideology and Everyday Life in Sami (Lapp) History", în Pease Chock, Phyllis şi Wyman, June R. (coord.), *Discourse and the Social Life of Meaning*, Smithsonian Institution Press, Washington, D.C, pp. 235-252.

Stere, Anca, 2002 – „Câteva aspecte ale ideologizării culturii populare", în *Sympozia : Caiete de etnologie şi antropologie*, nr. 1, pp. 147-155.

———, 2003 – „The Social Dimensions of the Folkloric Text in the Post War Totalitarianism", în *Symposia : Caiete de Etnologie şi Antropologie*, nr. 1, pp. 83-93.

———, 2009 – „The Use of Folk Compositions in Conveying Ideological Messages : The Collectivization Process", în Irina Vainovski-Mihai (coord.), *New Europe College Yearbook* 2005-2006, Colegiul Noua Europă, Bucureşti, pp. 321-351.

Stewart, Michael şi Stan, Răzvan, 2003 – *Raport final*, proiect „Colectivizarea", arhiva autoarelor.

———, 2009, „Collectivization and Resistance in the Shepherding Village of Poiana Sibiului (Sibiu Region)", în Iordachi şi Dobrincu, 2009, 251-274 [ed. rom. „Rezistenţa la colectivizare în satele de oieri din Mărginimea Sibiului. Studiu de caz : satul Poiana Sibiului", în Dobrincu şi Iordachi, 2005, pp. 300-319].

Stillman, Edmund O., 1958 – „The Collectivization of Bulgarian Agriculture", în Sanders, Irwin T şi Kraehe, Enno E. (coord.), *Collectivization of Agriculture in Eastern Europe*, University Press of Kentucky, Lexington, KY, zpp. 67-102.

Stoica, Cătălin Augustin, 2003 - *Raport final*, proiect „Colectivizarea", arhiva autoarelor.

———, 2006 - „Once upon a Time There Was a Big Party : The Social Bases of the Romanian Communist Party", în *East European Politics and Societies*, nr. 19 (4), pp. 686-716.

———, 2009 - „One Step Back, Two Steps Forward : Institutionalizing the Party-State and Collective Property in Two Romanian Villages (Galaţi Region)", în Iordachi şi Dobrincu, 2009, pp. 432-454 [ed. rom. „Instituţionalizarea partidului-stat şi a proprietăţii colective în Vadu Roşca şi Năneşti", judeţul Vrancea, în Dobrincu şi Iordachi, 2005, pp. 445-472].

Stoler, Ann Laura, 2009 - *Along the Archival Grain : Epistemic Anxieties and Colonial Common Sense*, Princeton University Press, Princeton, NJ.

Storm-Clark, C., 1971 - „The Miners, 1870-1970 : A Test Case for Oral History", în *Victorian Studies*, nr. 15 (1), pp. 49-74.

Strathern, Marilyn, 1988 - *The Gender of the Gift : Problems with Women and Problems with Society in Melanesia*, University of California Press, Berkeley, CA.

Suliţeanu, Ghizela, 1952 - „Viaţa cântecului popular în comuna Ieud", în *Revista Uniunii Compozitorilor din RPR*, pp. 44-56.

Swain, Geoffrey, 2003 - „Deciding to Collectivise Latvian Agriculture", în *Europe-Asia Studies*, nr. 55, pp. 39-58.

Swain, Nigel, 1985 - *Collective Farms which Work ?*, Cambridge University Press, Cambridge.

Szalontai, Balázs, 2003 - „The Dynamics of Repression : The Global Impact of the Stalinist Model, 1944–1953", în *Russian History/Histoire russe*, nr. 29 (2-4), pp. 415-442.

———, 2005 - *Kim Il Sung in the Khrushchev Era : Soviet-DPRK Relations and the Roots of North Korean Despotism, 1953-1964*, Woodrow Wilson Center Press, Washington, D.C., împreună cu Stanford University Press, Stanford, CA.

Szelényi, Iván (cu Robert Manchin, Pál Juhász, Bálint Magyar şi Bill Martin), 1988 - *Socialist Entrepreneurs : Embourgeoisement in Rural Hungary*, University of Wisconsin Press, Madison, WI.

Şandru, Dumitru, 1995 - „Ukrainian Nationalists, the Maramureş and Bucovina", în *Transylvanian Review*, nr. 4 (4), pp. 68-85.

———, 2003 - *Raport final*, proiect „Colectivizarea", arhiva autoarelor.

———, 2005 - *Reforma agrară din 1945 în România*, Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului, Bucureşti.

Taylor, Charles, 1994 - „The Politics of Recognition", în Gutmann, Amy (coord.), *Multiculturalism*, Princeton University Press, Princeton, NJ, pp. 25-75.

Tănase, Stelian, 1998 - *Elite şi societate : Guvernarea Gheorghiu-Dej, 1948-1965*, Humanitas, Bucureşti

———, 2002 - *Acasă se vorbeşte în şoaptă*, Compania, Bucureşti.

——— (coord.), 2003 - *Anatomia mistificării*, Humanitas, Bucureşti.

———, 2005 - *Clienţii lu' Tanti Varvara : Istorii clandestine*, Humanitas, Bucureşti.

Tănăsescu, Bogdan, nedatat - *Colectivizarea între propagandă şi realitate*, Globus, Bucureşti.

Ten Dyke, Elizabeth, 2001 - *Dresden : Paradoxes of Memory in History*, Routledge, New York, NY.

Thelen, Tatjana, 2005 - „Violence and Social (Dis)continuity : Comparing Collectivization in Two East European Villages", în *Social History*, nr. 30 (1), pp. 25-44.

Thom, Françoise, 1987 - *La langue de bois*, Julliard, Paris [ed. rom. *Limba de lemn*, trad. Mona Antohi, Humanitas, Bucureşti, 1993.

Tilly, Charles, 1975 - *The Formation of National States in Western Europe*, Princeton University Press, Princeton, NJ.

Tismăneanu, Vladimir, 2003 - *Stalinism for All Seasons : A Political History of Romanian Communism*, University of California Press, Berkeley, CA [ed. rom. *Stalinism pentru eternitate*, trad. Cristina şi Dragoş Petrescu, ed. a 2-a, Humanitas, Bucureşti, 2014].

———, 2008 – „Democracy and Memory : Romania Confronts Its Communist Past”, în *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, nr. 617, pp. 166-180.

———, în curs de apariţie – *Democracy, Memory, and Moral Justice : Romania Confronts Its Communist Past*, Cambridge University Press, Cambridge.

Tismăneanu, Vladimir, Dobrincu, Dorin şi Vasile, Cristian (coord.), 2007 – *Raport final, Comisia prezidenţială pentru analiza dictaturii comuniste din România*, Humanitas, Bucureşti.

Tonkin, Elizabeth, 1992 – *Narrating Our Pasts : The Social Construction of Oral History*, Cambridge University Press, Cambridge.

Tribe, Keith, 1995 – *Strategies of Economic Order : German Economic Discourse, 1750–1950*, Cambridge University Press, Cambridge.

Trouillot, Michel-Rolph, 1995 – *Silencing the Past : Power and the Production of History*, Beacon, Boston, MA.

Turnock, David, 1986 – *The Romanian Economy in the Twentieth Century*, St. Martin's Press, New York, NY.

Ţârău, Virgiliu, 2003 – *Raport final*, proiect „Colectivizarea”, arhiva autoarelor.

———, 2009 – „Collectivization Policies in the Cluj Region : The Aiud and Turda Districts”, în Iordachi şi Dobrincu, 2009, pp. 203-228 [ed. rom. „Strategii în politica de colectivizare în regiunea Cluj. Studiu de caz : raioanele Aiud şi Turda”, în Dobrincu şi Iordachi, 2005, pp. 258-280].

Vansina, Jan, 1965 – *Oral Tradition : A Study in Historical Methodology*, trad. H. M. Wright, Routledge & Kegan Paul, Londra.

Vasile, Cristian, 2003a – *Între Vatican şi Kremlin : Biserica Greco-Catolică în timpul regimului comunist*, Curtea Veche, Bucureşti.

———, 2003b – *Istoria Bisericii Greco-Catolice sub regimul comunist, 1945-1989 : Documente şi mărturii*, Polirom, Iaşi.

———, 2005 – *Biserica Ortodoxă Română în primul deceniu comunist*, Curtea Veche, Bucureşti.

———, 2007 – „Secţia de propagandă şi agitaţie şi «îndrumarea» culturii române, 1948-1953 : Câteva consideraţii”, în *Studii şi materiale de istorie contemporană*, nr. 6, pp. 52-54.

Verdery, Katherine, 1977 – „Ethnic Stratification in the European Periphery : The Historical Sociology of a Transylvanian Village”, teză de doctorat, Stanford University, Stanford, CA.

———, 1983 – *Transylvanian Villagers : Three Centuries of Political, Economic, and Ethnic Change*, University of California Press, Berkeley, CA.

———, 1991 – *National Ideology under Socialism : Identity and Cultural Politics in Ceauşescu's Romania*, University of California Press, Berkeley, CA [ed. rom. *Compromis şi rezistenţă : cultura românească sub Ceauşescu*, trad. Mona şi Sorin Antohi, Humanitas, Bucureşti, 1994].

———, 1994 – „The Elasticity of Land : Problems of Property Restitution in Transylvania”, în *Slavic Review*, nr. 53 (4), pp. 1071-1109.

———, 1995 – „Faith, Hope, and *Caritas* in the Land of the Pyramids, Romania 1991-1994”, în *Comparative Studies in Society and History*, nr. 37 (3), pp. 623-669.

———, 1996 – *What Was Socialism, and What Comes Next ?* Princeton University Press, Princeton, NJ [ed. rom. *Socialismul : ce a fost şi ce urmează*, trad. Mihai Stroe şi Iustin Codreanu, Institutul European, Iaşi, 2003].

———, 1999 – *The Political Lives of Dead Bodies : Reburial and Postsocialist Change*, Columbia University Press, New York, NY [ed. rom. *Viaţa politică a trupurilor moarte. Reînhumări şi schimbări postsocialiste*, trad. Liviu Chelcea, Vremea, Bucureşti, 2006].

———, 2003 – *The Vanishing Hectare : Property and Value in Postsocialist Transylvania*, Cornell University Press, Ithaca, NY.

———, 2009 – „Exploiters Old and New: Making and Unmaking 'Rich Peasants' in Aurel Vlaicu (Hunedoara Region)", în Iordachi şi Dobrincu, 2009, 307-328 [ed. rom. „Chiaburii vechi şi noi: închiaburirea şi deschiaburirea ţăranilor din Aurel Vlaicu", în Dobrincu şi Iordachi, 2005, pp. 300-319].

Viola, Lynne, 1986 – „Bab'i Bunty and Peasant Women's Protest during Collectivization", în *Russian Review*, nr. 45 (1), pp. 23-42.

———, 1987 – *The Best Sons of the Fatherland: Workers in the Vanguard of Soviet Collectivization*, Oxford University Press, New York, NY.

———, 1996 – *Peasant Rebels under Stalin: Collectivization and the Culture of Peasant Resistance*, Oxford University Press, New York, NY.

———, 2000 – „The Role of the OGPU in Dekulakization, Mass Deportations, and Special Resettlement in 1930", *Carl Beck Papers in Russian and East European Studies*, nr. 1406.

——— (coord.), 2002 – *Contending with Stalinism: Soviet Power and Popular Resistance in the 1930s*, Cornell University Press, Ithaca, NY.

———, 2007 – *The Unknown Gulag: The Lost World of Stalin's Special Settlements*, Oxford University Press, Oxford.

Viola, Lynne, Danilov, V.P., Ivniţki, N.A. şi Kozlov, Denis (coord.), 2005 – *The War Against the Peasantry, 1927–1930: The Tragedy of the Soviet Countryside*, Yale University Press, New Haven, CT.

Voicu-Arnăuţoiu, Ioana Raluca, 1997 – *Luptătorii din munţi: Toma Arnăuţoiu, grupul de la Nucşoara. Documente ale anchetei, procesului, detenţiei*, Vremea, Bucureşti.

Volokitina, Tatiana Vladimirovna, 2002 – *Moskva i Vostocinaia Evropa: Stanovlenie politiceskih rejimov sovetskogo tipa, 1949-1953. Ocerki istorii*, Rosspen, Moscova.

Vultur, Smaranda, 1997 – *Istorie trăită, istorie povestită: Deportarea în Bărăgan 1951-1956*, Amarcord, Timişoara.

———, 2000 – *Germanii din Banat prin povestirile lor*, Paideia, Bucureşti.

———, 2002a – *Lumi în destine: Memoria generaţiilor de început de secol din Banat*, Nemira, Bucureşti.

———, 2002b – *Memoria salvată: Evreii din Banat, ieri şi azi*, Polirom, Iaşi.

———, 2003a – *Raport final*, proiect „Colectivizarea", arhiva autoarelor.

———, 2003b – „Les avatars identitaires des français du Banat", în Diminescu, Dana (coord.), *Visibles mais pas nombreux: Les circulations migratoires roumaines*, Éditions de la Maison des sciences de l'homme, Paris, pp. 99-115.

———, 2009a – *Din radiografia represiunii: Deportarea în Bărăgan, 1951-1956*, Mirton, Timişoara.

———, 2009b – „The Role of Ethnicity in the Collectivization of Tomnatic/Triebswetter Village (Banat Region) (1949-1956)", în Iordachi şi Dobrincu, 2009, 141-164 [ed. rom. „Etnicitate şi colectivizare în Banat; cazul comunei Tomnatic, 1949-1956", în Dobrincu şi Iordachi, 2005, pp. 210-230].

Watson, Rubie S. (coord.), 1994 – *Memory, History, and Opposition under State Socialism*, School of American Research Press, Santa Fe, NM.

Weber, Max, 1978 – *Economy and Society: An Interpretive Outline of Sociology*, vol. 1, editat de Günther Roth şi Claus Wittich, University of California Press, Berkeley, CA.

Wedel, Janine, 1986 – *The Private Poland*, Facts on File, New York, NY.

Weiner, Annette, 1992 – *Inalienable Possessions: The Paradox of Keeping-While-Giving*, University of California Press, Berkeley, CA.

Wertsch, James, 2002 – *Voices of Collective Remembering*, Cambridge University Press, Cambridge.

White, Geoffrey, 2006 – „Epilogue: Memory Moments", în *Ethos*, nr. 34, pp. 325-341.

Wood, Elizabeth, 2005 – *Performing Justice : Agitation Trials in Early Soviet Russia*, Cornell University Press, Ithaca, NY.

Woodward, Susan, 1995 – *Socialist Unemployment : The Political Economy of Yugoslavia, 1945-1990*, Princeton University Press, Princeton, NJ.

Yaney, George L., 1971 – „Agricultural Administration in Russia from the Stolypin Land Reform to Forced Collectivization : An Interpretive Study", în Millar, James R. (coord.), *The Soviet Rural Community*, University of Illinois Press, Urbana, IL, pp. 3-35.

Yates, Frances, 1966 – *The Art of Memory*, University of Chicago Press, Chicago, IL.

Yurchak, Alexei, 2006 –a *Everything Was Forever Until It Was No More : The Last Soviet Generation*, Princeton University Press, Princeton, NJ.

Zerubavel, Eviatar, 2003 – *Time Maps : Collective Memory and the Social Shape of the Past*, University of Chicago Press, Chicago, IL.

Zub, Alexandru şi Solomon, Flavius, 2003 – *Sovietization in Romania and Czechoslovakia : History, Analogies, Consequences*, Polirom, Iaşi.

Indice

P

Ș

T

Ţ

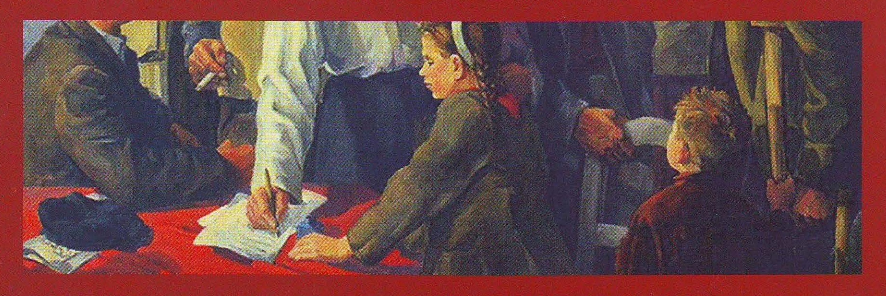
U

V

W

Y

Z

Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului
şi Memoria Exilului Românesc

www.iiccmer.ro

În 1949, regimul comunist român, aflat la începuturile sale, a dezlănţuit o intensă şi brutală campanie de colectivizare a agriculturii, după modelul sovietic, într-o ţară cu un pronunţat profil agrar. Gail Kligman şi Katherine Verdery analizează modul în care colectivizarea a zdruncinat din temelii viaţa rurală, transformînd comunităţile săteşti tradiţionale în organizaţii birocratice fundamentate pe „lupta de clasă". Faptul că oameni slab pregătiţi, dintre care mulţi nu erau convinşi de beneficiile colectivizării, aplicau pedagogii şi tehnologii importate din Uniunea Sovietică a avut drept consecinţă acte de violenţă greu de controlat chiar şi de liderii partidului. Autoarele arată că vastul proces de inginerie socială nu a afectat doar proprietăţile ţăranilor, ci a fost crucial pentru crearea partidului-stat, a mecanismelor de conducere şi a „omului nou". Avînd ca surse documente de arhivă, istorii orale şi date etnografice, *Ţăranii sub asediu* aruncă o nouă lumină asupra colectivizării din România în epoca sovietică.

„E cel mai cuprinzător şi mai pătrunzător volum despre colectivizarea agriculturii în România. Autoarele analizează colectivizarea din toate unghiurile importante şi oferă un cadru larg din care putem să judecăm cauzele colectivizării şi metodele folosite pentru aplicarea ei."

Keith Hitchins

„O extraordinară grijă de a nu vedea România pauşal, toată la grămadă, ci de a o vedea cu toate nuanţele ei regionale, ecologice sau de tip de economie din diversele subregiuni sociale."

Bogdan Murgescu

EDITURA POLIROM

ISBN 978-973-46-5671-4

www.polirom.ro

Carte publicată şi în ediţie digitală

Pe copertă: www.artindex.ro